

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**100. YILINDA
I. DÜNYA SAVAŞI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

*INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON THE WORLD WAR I
ON ITS CENTENARY*

**03-05 KASIM / NOVEMBER 2014
BUDAPEŞTE / BUDAPEST**

Yayına Hazırlayanlar
Aynur YAVUZ AKENGİN
Selcan KOÇASLAN

ANKARA - 2015

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları

Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu (2014: Budapeşte)

100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu: bildiriler;
Budapeşte, 3-5 Kasım 2014 = International Symposium on the World War
I on its centenary: proceedings; Budapest, 3-5 November 2014 / yay. haz.:
Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan.— Antalya: AKDITYK Atatürk
Araştırma Merkezi, 2015.

XII, 1039 s.: res.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-3106-0

1. DÜNYA SAVAŞI I — 1914-1918 — SAVAŞLAR — TÜRKİYE —
KONGRELER v.b.

2. TÜRKİYE — TARİHİ — DÜNYA SAVAŞI I — 1914-1918 —
KONGRELER v.b.

I. E.a.: Birinci Dünya Savaşı... II. E.a.: International Symposium...

III. E.a.: The World War I... IV. Akengin, Yavuz, Aynur, yay. haz. V.

Koçaslan, Selcan, yay. haz. VI. Seri

956.101543

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Mahir AYDIN
Prof. Dr. Halil BAL

“100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu” adlı bu sempozyum bu
adla ve 014D07709001 proje nosu ile Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje-
leri Koordinasyon Birimi tarafından da desteklenmiştir.

KİTAP SATIŞI: ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay/ANKARA

Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

- Bildiriler içinde geçen görüş ve bilgilerden bildiri sahipleri sorumludur.
- Bildiriler sunuş sırasına göre dir.

ESER ADI : 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu

ISBN : 978-975-16-3106-0

İLESAM : 15.06.Y.0150-467

BASKI SAYISI : 500 Adet

BASKI : ÜÇ S Basım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	1
---------------------------	---

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Karoli Gaspar Protestan Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi Eğitimden Sorumlu Dekan Yardımcısı Dr. Habil. György KURUCZ	3
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	7
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	11
Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Derya ÖRS	15

BİLDİRİLER

I. OTURUM

SALON I

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Reval Mülakatı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri Prof. Dr. Necdet HAYTA	17
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----

İkinci Meşrutiyet Sonrasında Osmanlıda Politik Yaşam Prof. Dr. Hasan T. FENDOĞLU	37
I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti Prof. Dr. Mustafa TURAN	57

I. OTURUM

SALON II

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Kara El Grubu ve Franz Ferdinand'a Suikast Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA	91
I. Dünya Savaşı Döneminde Kıbrıs Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere İlişkileri (1914- 1918) Doç. Dr. Sibel AKGÜN.....	109

I. OTURUM

SALON III

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Birinci Dünya Savaşında İngiltere'nin Basra Körfezi Kuzeyindeki Petrol Kaynaklarını Ele Geçirmeye (Irak Cephesine) Yönelik Askerî Harekâtı Çerçevesinde Türk Ordusunun Selmanpak ve Kutü'l-ammare Zaferine Dair Bir Değerlendirme (6 Kasım 1914 - 29 Nisan 1916) Dr. Öğ. Alb. Zekeriya TÜRKMEN	129
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Galiçya'da Mücadele Eden Osmanlı Askerleri (1916-1917) Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA.....	163
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

II. OTURUM

SALON II

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Selma YEL

Ortadoğu'da Bir Alman Projesi: Yıldırım Dr. Sadık ERDAŞ.....	177
-----------------------------------------------------------------	-----

Birinci Dünya Savaşı'nda Macar Birliklerinin Türk Ordusuna Katkıları Çerçevesinde Kanal, Sina ve Filistin Cephelerine İlişkin Askeri, Taktik ve Stratejik Yaklaşımlar Dr. Hv. Öğ. Alb. F. Rezzan ÜNALP.....	203
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

II. OTURUM

SALON III

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Derviş KILINÇKAYA

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk - Macar İlişkilerine Bir Örnek: Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocağı Okt. Yunus Emre TEKİNSOY	233
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

Savaştan İttifaka: I. Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar İlişkileri Prof. Dr. Yusuf SARINAY	237
------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

III. OTURUM**SALON I****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN**

- Macaristan'da "Dünya Savaşı'nın Resimli Kroniği":
 "A Világháború Képes Krónikája" ve Türkler (1914-1916)
 Prof. Dr. Melek ÇOLAK271

III. OTURUM**SALON II****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yusuf SARINAY**

- Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Emval-i Metrukesi'ne İlişkin Alınan
 Önlemler ve Uygulamalar
 Prof. Dr. Kemal ARI.....299
- Trianon Barış Antlaşması Sonrasında Macar Ekalliyetler Sorunu
 Yrd. Doç. Dr. Yücel NAMAL323
- I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan'dan Osmanlı Devleti'ne Göçler ve
 Tabiiyet Sorunu
 Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN347

III. OTURUM**SALON III****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Nedim İPEK**

- Saraybosna Olayı ve Birinci Dünya Savaşı'nın Başlamasının Gürcü
 Basınına Yansımaları (Haziran – Aralık 1914)
 Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ369

Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri Dr. Hilmi BENGİ	387
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

Türk Basınında Galiçya Cephesi Prof. Dr. Sadık SARISAMAN	423
-------------------------------------------------------------------	-----

IV. OTURUM

SALON I

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Şark Mültecileri Prof. Dr. Nedim İPEK	445
------------------------------------------------	-----

I. Dünya Savaşı'nın Avrupa ve Türk Resim Sanatı Üzerine Etkisi Yrd. Doç. Dr. Hatice KETEN	477
----------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

IV. OTURUM

SALON II

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bige SÜKAN

I. Dünya Savaşı'nda Avusturya ve Macaristan'da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İçin Toplanan Yardımlar Prof. Dr. Mehmet OKUR	503
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

Birinci Dünya Savaşı Mağdurlarının Acılarını Azaltmak İçin Kurulan Sosyal Yardım Kuruluşlarından "Ma' Lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti" Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI	515
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Mevlevilerin Rolü Uzm. Mukaddes ARSLAN	537
-----------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

IV. OTURUM**SALON III****Oturum Başkanı: Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM**

Osmanlı Harp Tarihi Dairesi'nin Harp Üzerine İlk Yayını ve
Bilinmeyen Bir Eseri: "Çanakkale Muharebatı"
Dr. Suat AKGÜL..... 551

Savaşta Doğan Bir Tip: "Harp Zengini"
Doç. Dr. Meral DEMİRYÜREK583

V. OTURUM**SALON I****Oturum Başkanı: Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI**

Latin Amerikalı Bir Osmanlı Subayının Gözüyle Birinci Dünya Savaşı'nda
Güney Cephesi
Polis Başmüfettişi, Doktora Öğrencisi Hüseyin Güngör ŞAHİN..... 609

Vecihi Bey'in Gölgede Kalmış Birinci Dünya Savaşı Anıları:
"15. Kolordumuz Galiçya'da-Zlota Lipa Kenarında Bir Sene"
Dr. Emin Alp MALKOÇ 647

Birinci Dünya Savaşı'na Bir Asteğmenin Gözüyle Bakış
Doç. Dr. Fahri TEMİZYÜREK683

V. OTURUM**SALON II****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Kemal ARI**

Ebulhindili Cafer Bey'in Kaleminden Teşkilat-ı Mahsusa'nın Türkiye'nin
Doğusunda Yapılanması ve I. Dünya Savaşı Günlerindeki Faaliyetleri
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR.....691

I. Dünya Harbi Gazisi M. Şükri Bey'in Esaret Mektupları
Öğr. Gör. Dr. Ahmet Faruk GÜLER.....709

I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri Arasındaki
Esir Meselesi
Doç. Dr. Necati AKSANYAR729

V. OTURUM

SALON III

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necdet HAYTA

Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Osmanlı Devleti
Arasındaki Ekonomik İlişkiler
Doç. Dr. Yüksel KAŞTAN749

Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kurulan "Osmanlı İmparatorluğu'nda
Fransız Çıkarları Topluluğu"
Prof. Dr. Bige SÜKAN785

VI. OTURUM

SALON I

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Kemal ÇELİK

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bir Tarafsızlık Örneği: Romanya (1914-1916)
Yrd. Doç. Dr. Ömer METİN
Doç. Dr. Liliana Boscan ALTIN821

İrlanda İsyanı'na Almanya ve Osmanlı Devleti'nin İlgi ve Tepkileri (1916)
Prof. Dr. Osman KÖSE841

VI. OTURUM**SALON II****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa TURAN**

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşına Katılmasının Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk- Müslüman Nüfusuna Etkisi Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA.....	851
Birinci Dünya Savaşı'nda Sırbistan Krallığı Müslümanları Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	871

VI. OTURUM**SALON III****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet OKUR**

I. Dünya Savaşı'nda Görsel Propaganda Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM	897
Suriye'de Fransız Mandası ve Asar-ı Atika Araştırmaları Yrd. Doç. Dr. İdris YÜCEL.....	937

VII. OTURUM**SALON I****Oturum Başkanı: Abdullah İLGAZİ**

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı Sonundaki Münferit Barış Girişimlerinin Türk Kamuoyundaki Yankıları Doç. Dr. Mücahit ÖZÇELİK.....	951
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

Alman Arşiv Belgelerinde Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarma Uğruna Mücadelesi Doç. Dr. Güntekin NECEFLİ.....	977
I. Dünya Savaşı Sırasında Dobruca'nın Geri Alınması Amacıyla Hazırlatılan Bir Rapor Yrd. Doç. Dr. Cezmi KARASU	995
Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale Yrd. Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT	1015
FOTOĞRAFLAR	1033

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil
ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk
Araştırma Merkezi Başkanlığı
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Macaristan Karoli Gaspar Üniversitesi

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Nihat BÜYÜKBAŞ
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Selma YEL
Doç. Dr. Kemal ÇELİK
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM
Dr. György KURUCZ
Dr. Robert HERMANN
Hüseyin TOSUN

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Prof. Dr. Fatma ACUN
Prof. Dr. Halil BAL
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
Prof. Dr. İsmail COŞKUN
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Prof. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ömer TURAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Selma YEL
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Doç. Dr. Ayten Sezer ARIĞ
Doç. Dr. Kemal ÇELİK
Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ
Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Doç. Dr. Uğur ÜNAL

Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. İdris YÜCEL
Dr. Sandor PAPP
Dr. Sandor SZAKALY

SEKRETARYA

Aynur YAVUZ AKENGİN
Selcan KOÇASLAN
Murat SAYGIN
Arş. Gör. Emre SARAL
Gábor FODOR
Gönül BİLMEZ
Arş. Gör. Özhan KAPICI

100. YILINDA I. DÜNYA SAVAŞI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Habil. György KURUCZ*



Değerli meslektaşlarım,

Bayanlar ve baylar,

Gerçekleştirecek olduğumuz sempozyumun Düzenleme Komisyonunun bir üyesi olarak, bu bilimsel etkinliğin açılış töreninde yurtdışındaki resmi işleri gerekçesiyle sizlere bizzat hitap edemeyen Macaristan Károli Gáspár Üniversitesi rektörü Professor Péter Balla ve Beşeri Bilimler Fakültesi dekanı Sayın Enikő Sepsi adına hepinize hoş geldiniz demek istiyorum.

I. Dünya Savaşı'nın tarihi konusunda Türkiye'deki tarihsel araştırma kurumlarının katılımı ve aktif iş birliği ile gerçekleştirilecek ve bahsi geçen dönemin uzmanlarının da dahil olduğu bir sempozyum düzenleme fikri gündeme geldiğinde, bu boyutta uluslararası bir etkinlik düzenlemekle görevli olan bizler, yani Türk ve Macar tarihçiler, ele alınacak konuların yirminci yüzyılın ilk büyük çekişmesinin karışıklıklarının mümkün olduğu kadar kapsamlı bir içyüzünü ortaya koyması gerektiği konusunda hemfikirdik. Ayrıca, sempozyum öncesinde Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu başkanı Profesör Örs ile yaptığım bir görüşmede, bildiriler seçilirken I. Dünya Savaşı'nın bütün yönlerinin yansıtılması konusunda anlaştık. Çünkü savaşlar, çatışmalar ya da geçmişimize ait herhangi önemli bir olay yalnızca üst düzey siyasî ya da askerî liderlerin kararlarına bağlı değildir.

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ve Türkiye'nin müttefik güçler olarak etkili iş birliği ve karşılıklı çabalarına ilişkin tarihsel bağlamı ana hatlarıyla belirtmesine ve böylesine yıkıcı bir savaşta ülkelerimizin canlarını topluca feda

* Dr., Karoli Gaspar Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi Eğitimden Sorumlu Dekan Yardımcısı.

eden askerlerine gereken saygıyı göstermesine ilaveten, münferit ailelerin, özellikle de kocaları, babaları veya erkek kardeşlerinin yokluğundan dolayı her gün acı çekmiş olan annelerin ve eşlerin katkılarının bir ülkenin savaş çabalarının ekonomik boyutlarını sürdürmede çok tesirli olduğu akılda tutulmalıdır. Bu sebeptir ki, geçmişimizin tarihsel gelişmeleri özellikle de I. Dünya Savaşı'nın hikayesi sadece istatistikler yönünden değerlendirilmemeli ya da bir dizi muhteşem anı, askeri manevra, başarısızlık ya da yenilgi olarak görülmemelidir. Savaş hali gerçekliği cepheleri ya da kana bulanmış savaş meydanlarını terk etmekle sona ermez. Günümüzde pek çok çatışma bölgesinde özellikle de Türkiye'nin güney doğu sınırında üzüntüyle izlediğimiz gibi, politik, askerî ve hatta dini temelli olsun, herhangi bir tür tahakkümün emellerinin en ağır faturasını ödemeye meyilli olan her zaman aileler ve toplumdaki alt tabaka insanlardır. Yirminci yüzyıl boyunca I. Dünya Savaşı da dahil olmak üzere birçok trajik olayla karşılaşmak zorunda kalmış olan Macar halkı, sevdiklerinin yasını tutmanın ya da vatandan mahrum bırakılmanın ne anlama geldiğini kesinlikle bilmektedir.

Sonuç olarak, ödev ve görevimiz tarihe bileşik bir yaklaşım uygulamaktır. Tarihçilerin geçmiş olayları yeniden değerlendirme ve yorumlama hususunda uzun vadeli sorumlulukları vardır. Dolayısıyla tarihçiler barış ve anlayış için çalışmaya ek olarak, gelecekteki yıkıcı çatışmalardan kaçınmak gibi nihai bir amaçla bir ülkenin geçmiş mirasını gün yüzüne çıkarmayı hedeflemelidir.

THE OPENING SPEECH OF INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE WORLD WAR I ON ITS CENTENARY

Habil. György KURUCZ*



Distinguished Colleagues,
Ladies and Gentlemen,

As a member of the Organizing Committee of this forthcoming symposium I would like to welcome you all on behalf of the Rector of Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Professor Péter Balla, as well as of the Dean of the Faculty of Humanities, Ms Enikő Sepsi, whose official engagements abroad have prevented them from greeting you in person at the opening ceremony of this scholarly event.

When the idea of organizing a symposium on the history of World War I arose with the involvement and active co-operation with Turkish institutes of historical research, including specialist workshops of the period concerned, we, that is, Turkish and Hungarian historians charged with organizing an international event of this scale, all agreed that the variety of topics to be treated should by all means offer as comprehensive an insight into the complexities of the first great conflict of the past twentieth century as possible. Also, when I had a subsequent discussion with Professor Örs, Chairman of the Higher Institution of Atatürk Culture, Language and History, before this current symposium, we both agreed that all aspects of the Great War should be reflected on as far as the selection of papers is concerned, because wars, conflicts, or any momentuous events of our past were not simply dependent on decisions made at the highest levels of political or military leaders.

In addition to outlining the historical context in relation to the effective cooperation and mutual efforts of the Austro-Hungarian Monarchy and Turkey

* Dr., Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary Faculty of Humanities Vice-Dean for Education Affairs.

as allied forces as well as paying due respect to the soldiers of our countries who gave their lives *en masse* in such a devastating conflict, one should always bear in mind that the contribution of individual families, especially of mothers and wives who may have suffered daily without their husbands, fathers, or brothers, was instrumental in maintaining the economic sinews of a country's war efforts. For this reason, the historical developments of our past, especially the story of World War I, should not be considered in terms of statistics only, or viewed as a set of glorious moments, manoeuvres, failures, or defeats. War time reality does not cease with leaving the trenches or blood soaked battlefields. It is always the families, the grass-root levels of a society that tend to pay the highest price for the exertions of ambitions of any kind of dominance, be it political, military, or even religious as we can sadly see it in many a conflict zone of our days, especially along the south-eastern borders of Turkey. Having had to face so many tragic events during the twentieth century, including World War I, Hungarians certainly understand what it means mourning for the beloved ones, or being deprived of the home land.

Consequently, our task and duty is to apply a complex approach to history. Historians do have a long term responsibility in regard of interpreting and re-evaluating past events, thereby seeking to reveal the legacy of a nation's past with the ultimate aim of working for peace and understanding as well as avoiding devastating conflicts in the future.

100. YILINDA I.DÜNYA SAVAŞI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Adnan SOFUOĞLU*



Sayın Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi, Sayın Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı, Sayın Karoli Gaspar Üniversitesi Dekanı, Sayın Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinden, Türk Dünyasının değişik yerlerindeki üniversitelerden, Macaristan'dan ve dünyanın birçok yerinden sempozyuma katılan değerli ilim adamları, hanımefendiler, beyefendiler;

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Karoli Gaspar Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü iş birliğinde düzenlenen "100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu"na hoş geldiniz.

Değerli Misafirler,

28 Haziran 1914'te bir Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip'in tabancasından çıkan kurşunlarla Avusturya tahtının veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesinin kıvılcımını çaktığı büyük yangın esasında üçüncü balkan savaşı olarak başlamıştır. Ancak bu yangın çok kısa bir sürede on yıllar boyunca şekillenmiş olan ittifaklar sisteminin işlemesiyle birkaç hafta içerisinde bir Avrupa savaşına, ardından da o dönemin tüm büyük güçlerin katılımı ve koloniler yoluyla bütün dünyaya yayılarak bir dünya savaşına dönüşmüştür.

Bu savaşta savaşın tarafları, tüm insan gücü ve ekonomik kaynaklarını bir topyekûn savaş için seferber etmeye çalıştıklarından sivillerin durumu da cep-heler kadar çalkantılı olmuştur. Nitekim 60 milyon Avrupalı dahil olmak üzere 70 milyon askerî personel, tarihin en büyük savaşlarından biri için seferber edilmiştir.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü.

Bazı çalışmalara göre, I. Dünya Savaşı'nın borçlarla birlikte, İtilaf Devletlerine 145,4 milyar, İttifak Devletlerine ise 63 milyar olmak üzere toplam 208,4 milyar maliyeti vardır. 6,8 milyon Amerikan doları tutarı değerinde üretim yitimine uğranmıştır. Savaşa girmeyen veya tarafsız kalan ülkelerde bile toplam 1,8 milyon Amerikan doları zarar saptanmıştır. Savaş böylesine yüksek giderlere ve zarar-ziyana yol açmıştır. Bunun yanı sıra yaklaşık 12 milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Esasında kayıplar bundan ibaret değildir. Bu sayıya yaralı ve kayıpları ilave ettiğimizde toplam zayıyatın takriben 53 milyon civarında olduğu ifade edilmektedir.

İngiltere Fransa ve İtalya dahil olmak üzere savaşa katılanların çoğu bu savaşı, "Great War" Büyük Savaş, Osmanlı Devleti "Harb-i Umumi" olarak adlandırmıştır. Almanlar ise Avrupa dışında pek az çarpışmaya katıldıkları halde bu savaşı başından itibaren "Weltkrieg" yani Dünya Savaşı olarak nitelemişlerdir. ABD'de ise savaşa girilinceye kadar Avrupa Savaşı olarak anılmıştır. Bu büyük savaşa I. Dünya Savaşı adı, savaştan birkaç yıl sonra yani 1921 yılında Times'in askerî muhabiri Albay Charles A'Court Repington tarafından verilmiştir. Bu adlandırma, bu büyük savaşın yarım kalmış bir mesele olduğunu ima etmesi açısından çok yerindeydi. Esasında yeni bir savaş endişesi, Avrupa'da milliyetçiliğin bu savaş ve takip eden süreçte imparatorlukların yıkılmasıyla yeniden canlanması, Almanya'nın yenilgisinin yan etkileri, Almanya'ya imzalatılan Versay Antlaşması'nın yarattığı problemler gibi nedenlerle 1919 yılından itibaren hayli yaygınlaşmıştı.

I. Dünya Savaşı, çıkışından itibaren yüz yıl geçmiş olmasına rağmen hala savaşın nedenleri, niteliği, geriye bıraktıkları ile önemseniyor ve tartışılıyor. Çünkü 1914-1918 yılları arasında cereyan eden bu savaşta meydana gelen veya fitili ateşlenen büyük ideolojik ve ulusal çatışmalar, daha sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür.

Savaşın sonunda savaş öncesi dünyanın büyük güçleri arasında olan büyük devletlerden dördü sistem düzeyinde savaş sonunda toplanan Paris Barış Konferansı ve bu çerçevede Avusturya- Macaristan İmparatorluğu parçalanmış yani Habsburg İmparatorluğu haritadan büsbütün silinmiş, Alman, Rus ve Osmanlı İmparatorlukları ise yeni biçimde ortaya çıkmıştır. Ancak önemli toprak ve nüfus kayıplarına uğrayan yani yerlerini aldıkları öncellerinin mirasının bir kısmını taşıyan bu ülkelerin şimdi yeni sınırları, cumhuriyetçiliğin ön plana çıktığı ve güçlendiği yeni yönetimleri, yeni hedefleri vardı. Savaş sonunda toplanan Paris

Barış Konferansı ve takip eden konferanslarla Avrupa ve Ortadoğu haritası daha küçük parçalardan oluşacak şekilde yeniden çizilmiştir.

Bu anlamda tarihçiler, bu savaşla ilgili olarak savaş ne uğruna yapılmıştır, savaş süresince savaşın aldığı şeklin nedeni nedir, yani niçin böyle bir şekil almıştır, savaşın, savaşan taraflarla bütün dünya için sonuçları nelerdir şeklinde üç ana başlıkta toplanabilecek bir çok soruyla karşı karşıyadır. Şimdi bugünkü dünyada ortaya çıkan gelişmeler dikkate alındığında, çıkışının yüzüncü yılında I. Dünya Savaşı sonrasındaki Avrupa ve Ortadoğu'ya bakılırken, I. Dünya Savaşı'nın ve barış düzenlemelerinin yeniden ele alınması, sanırım bilim ve insanlık adına yararlı olacaktır. Biz bu çerçevede savaşın çıkışından itibaren günümüze değin dünyanın, özellikle Türkiye ve Macaristan'ın geçirdiği evrelerle, geldiği noktayı bir bütün halinde değerlendirebileceğimizi düşündük.

Birlikte yaşamak, çözümleri özgür ve medeni biçimde tartışmak ve her alanda bilgi üretmekle mümkün olabilir. Bu nedenle biz bir bilgi şöleni çerçevesinde I. Dünya Savaşı'nı bütün yönleriyle ele alıp değerlendirmeyi uygun gördük. Sempozyumu da son yıllarda diplomatik ve bilimsel dış temsilciliklerin yanı sıra; iki ülkenin çeşitli saygın bilimsel kurumları ile sivil toplum örgütlerinin karşılıklı olarak yürüttükleri faaliyetlerini azami dikkat ve yüksek takdirle takip ettiğimiz Macaristan'da düzenlenmesinin yerinde olacağı kanaatine vardık. Esasında aralarında derin ve köklü dostluk bağları bulunan Türk ve Macar milletleri, tarihin farklı dönemlerinde ihtiyaç duydukları anda birbirlerine yardım elini uzatmaktan da çekinmemiştir.

Bu çerçevede Macaristan'daki partnerimiz Karoli Gaspar Üniversitesi ile birlikte düzenlediğimiz bu sempozyum Türk- Macar dostluğuna yeni bir katkı yapacaktır. Yakın dönem tarihi alanında çalışan değerli akademisyen ve araştırmacıların bir araya getirilmesine de vesile teşkil eden sempozyumumuz, tebliğ sunacak, oturum yönetecek yerli ve yabancı 85 bilim adamının katılımıyla iki gün boyunca üç ayrı salonda yapılacak 20 oturumla gerçekleşecektir. Bu oturumlarda 70 bildiri tartışılacaktır.

I. Dünya Savaşı'nı daha önce ifade ettiğim gibi sebep, gelişim ve sonuçlarıyla çok yönlü olarak ele alacak sempozyumun yeni bilgiler üreteceğini ve bilgi birikimimizi arttıracığını, günümüz dünyasındaki jeopolitik, küreselleşme ve karşılıklı bağımlılık gibi kavramlarla ilgili yeni perspektifler sunacağını umuyor, bu yolda başarılı olmasını temenni ediyorum.

Sözlerime burada son verirken sempozyumun düzenlenmesinde daha ilk andan itibaren çok değerli katkıları bulunan aynı zamanda başarılı bir Türkolog da

olan Sayın Büyükelçi Dr. Yaanoş Hoovri Bey'e teşekkürlerimi huzurlarınızda ifade etmek isterim. Ayrıca Sempozyuma katkı sunmak üzere buraya teőrif eden tüm bilim insanlarına, sempozyum partnerlerimiz olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi ile Karoli Gaspar niversitesi yetkililerine, ayrıca sempozyumun hazırlanmasında görev alan, katkı sağlayan tüm arkadaőlara ve emeği geçenlere de huzurunuzda teşekkür ediyorum.

Sempozyumun başarılı geçmesi dileğiyle hepinize saygılarımı sunarım.

100. YILINDA I.DÜNYA SAVAŞI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Mehmet Ali BEYHAN*



Sayın Yüksek Kurum Başkanım, Sayın Rektör, Karoli Gaspar Üniversitesinin değerli yöneticileri, öğretim üyeleri, saygıdeğer konuklar, değerli meslektaşlarım, üniversiteler, araştırma kurumları:

I. Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümünde, bilimsel toplantılar düzenlenmektedirler. Bilim insanları, araştırmacılar; 20. yüzyılın, insanoğlunun sebep olduğu insanlık için en büyük felaketlerinden biri olan bu savaşı, muhtelif yönleriyle ele almaktadırlar.

Atatürk Araştırma Merkezi, Hacettepe ve Karoli Gaspar Üniversiteleri iş birliği ile düzenlenen "100. Yılında I. Dünya Savaşı Milletlerarası Sempozyumu" için buradayız.

Araştırma Merkezimizin, Savaşın 100. Yılı münasebetiyle tertip ettiği ikinci toplantısı. Birincisini Erzurum'da Atatürk Üniversitesi ile beraber gerçekleştirmiştik. Erzurum, I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nin karargâh merkezi; savaşın, her yönüyle ağırlığını taşıyan, hisseden serhad kentimiz. İkincisini Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de, burada gerçekleştiriyoruz. Avusturya-Macaristan imparatorluğu üçlü ittifakın ortağı idi. Osmanlı Devleti ile aynı safta savaşmıştı.

Değerli konuklar; değerli meslektaşlarım;

1914 Haziranı sonlarında, Saraybosna'da fitili ateşlendiğinde savaş, bir Avrupa savaşıdır. 19. yüzyılın son çeyreğinde, Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması ile Avrupa'da güç dengeleri değişti. Savaşlar meydana geldi; ekonomik kayıplar; büyük ölçüde insan zayıyatı yaşandı. Siyasi haritalar yeniden çizildi;

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

topraklar el değıştirdi. Avrupa uluslarının birbirlerine güvenleri zedelendi. Bunun doğal sonucu olarak hızlanan silahlanma yarışı; emperyal yayılma politikaları, bir hesaplaşmanın habercisi idi.

Hesaplaşma Avrupa’da başladı. 1914 Ekimi sonlarında, Osmanlı Devleti’nin dâhil olması ile Savaş, Avrupa sınırlarını aştı. Ve eski dünyanın, iki yaşlı kıtasına; Asya ve Avrupa’ya yayılmış oldu. Osmanlı Devleti’nin iki müttefiki Almanya ve Avusturya-Macaristan; savaşta milyonlarca insan kaybettiler. Toprakları üzerinde yeni devletler kuruldu; İmparatorluk vasıflarını yitirdiler.

Saygıdeğer meslektaşlarım, Savaş başladığında, Osmanlı Devleti iki buçuk milyon (2.410.000) km²lik coğrafyaya sahipti. Bu coğrafyanın büyüklüğü; bugünkü Fransa, İtalya ve Almanya’nın sahip olduğu topraklara denkti. Savaş sonrasında topraklarının üçte ikisini kaybetti. Yarım milyon insan zayıtı verdi.

Topraklarının genişliği, Savaş’ta savunulacak sınırların uzunluğu, cephele- rin çokluğu demektir. Böyle bir savaş; kaynaklarını, yakın geçmişindeki savaşlar- da tüketmiş; ekonomisi bir savaşı kaldırabilecek, sürdürebilecek güçte olmayan Osmanlı Devleti için sonu belli olan bir savaşı.

Savaş kadrosunda yer almış bir Osmanlı subayı, aynı zamanda Türk İstik- lal Savaşı’nın önde gelen komutanlarından biri; Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün ifadesiyle; “Osmanlı Devleti Cihan harbine, baştan kaybettiği bir savaşa girmiştir.” İnönü, Osmanlı Devleti’nin müttefikleri için de aynı öngöründe bulunur.

Yüz yıl önce; dünya bir savaşın içinde idi. Avrupa’da, Afrika’da, Asya’da kan, ölüm, acı ve gözyaşı vardı. Milyonlarca insan hayatını kaybetti. Milyonlar- cası; doğup büyüdüğü, hayatını kurduğu yerini yurdunu terk etti.

İnsanoğlu; yıllarca çalışarak oluşturduğu, geliştirdiği medeniyeti kendi el- leriyle tahrip etti. İktisadi hayat param parça oldu. I. Dünya Savaşı’nın yaraları sarılmadan, acıları henüz dinmeden, savaştan 2 yıl sonra, insanlık yeni bir savaş, ikinci dünya savaşı ile karşılaştı.

Bu savaş, birincisinin rövanşı idi. Görülemeyen hesaplar görülecek defterler kapanacaktı.

Kırk milyona yakın insanın öldüğü savaştan ders alınmadı. Asker- sivil; resmi kayıtlara göre, 50-55 milyon insanın hayatına mal olan İkinci Dünya Savaşı’ndan da ders alınmadığı görülmektedir. Aslında hiçbir zaman ders alın-

madı. Zira savaş kavramı, yer küre üzerinde insanoğlu ile beraber var olmuştur.

İnsanlık tarihinin bilinen en eski devirlerinden beri savaşlar vardır ve varlığını sürdürmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde, Balkan coğrafyasında bir insanlık trajedisi yaşandı. Savaş, dünyanın gözü önünde cereyan etti. Kafkasya, yer yer çatışmalara, savaşlara sahne oldu. Bu bölgelerdeki nisbi sükûnet umulur ki daimi olur.

I. Dünya Savaşı'nın 100. yılında bugünlerde, Osmanlı Devleti'nin hinterlandında yine savaş vardır. Ölümler, insanlık dışı katliamlar devam etmektedir. İki milyon insan yurtlarını terk etmiştir; Anadolu'ya Türkiye'ye sığınmıştır, sığınmaya devam etmektedir. Ne yazık ki dünya sadece seyretmektedir.

Değerli meslektaşlarım,

Yıl dönümlerinde gerçekleştirilen sempozyumlar, kongreler; özetle ilmi toplantılar; bilgi üretimine katkı sağlamanın ötesinde geçen zamanın bir muhasebesini ortaya koyar. İnsanlık nerede idi, nereye geldi, ne idi, ne oldu. Muhasebenin özü budur.

Tarihin iki önemli özelliği vardır: Birincisi, insanlık ile beraber akan bir nehirdir. Tekerrür eder; savaşlar, doğal afetler; medeniyetlerin inşası; kurulan ve yıkılan devletler tarihin konuları arasındadır ve hep var olmuşlardır. İkincisi tarihin öğretici olmasıdır. Siyasetin, diplomasinin öğretmenidir. Öğrenciler ise devlet adamları; siyasetçiler, askerler, diplomatlar... yani milletlerin kaderlerine hükmedenlerdir.

Bu tür toplantılarla tarih ve tarihçiler üzerine düşeni, görevlerini yapmaktadırlar. Bu bakımdan sizlere teşekkür ediyorum.

Ümit ediyorum ki, katılımcı meslektaşlarımın; birikimleriyle, sunacakları bildiriler, sempozyumun amacına ulaşması için büyük katkı sağlayacaktır.

Sempozyumun amacı doğrultusunda başarılı geçmesini diliyorum, sizleri sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

100. YILINDA I.DÜNYA SAVAŞI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Derya ÖRS*



Sayın Büyükelçim

Sayın Rektör

Çok değerli katılımcılar,

Sözlerime, burada sizlerle birlikte olmaktan duyduğum memnuniyeti ifade ederek başlamak isterim.

Bu dünyada her şey zıddıyla beraber kaim olduğuna göre, insanların bir arada yaşama kültürünü geliştirmesi, çoğulculuğu kabullenmesi, günümüzdeki ileri demokrasilerin, insan hakları ve özgürlüklerinin geliştirileceği bir dünyayı talep etmesi, hepimizi bu dünyada çok daha huzurlu, çok daha güvenli, çok daha mutlu edecektir.

Kuşkusuz siz değerli bilim insanları I. Dünya Savaşı'nın tarihini anlatırken sayılar vereceksiniz, anlaşmalar vereceksiniz; günler, tarihler vereceksiniz, ancak yüz yıl öncesine geri dönüp baktığımızda, bu sayıların içinde olan insanların yaşadığı acıları, travmaları, göçleri anlamak ve insani bir empati kurmak gerektiğini düşünüyor ve buna yürekten inanıyorum.

Üç beş yaşında çocukların bombalar altında, kanlar içinde kaldığı olayları, televizyonlardan basit bir şov gibi izlediğimiz bir dünyada kalplerimizin katılması, gözlerimizin körelmesi, kulaklarımızın sağırlaşması tehlikesini bir an önce duymalı ve dünyanın barışa muhtaç olduğunu her mahfilde, her mecliste daha fazla haykırmalıyız.

Ben bu vesileyle, bu toplantının Birinci Dünya Savaşı'nın sebep ve sonuçlarının anlatıldığı, ancak yaşanan acıların bir daha yaşanmaması için neler yapıl-

* Prof. Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

ması gerektiği hususunda sözlerin de sarf edilmesi gereken bu toplantıda, insanların birbirlerini kucaklamaları için de sebepler olduğunu göstermemiz gerektiği kanaatindeyim. Biraz önce değerli dekanımız György Kurucz Bey ile küçük bir sohbet yaptık ve orada birbirimize aşağı yukarı burada konuştuğumuz duygu ve düşünceleri ifade ettik.

Türkiye ve Macaristan ülkeleri geçmişte tarihî bir ortaklığa sahipler. Kültürel, askeri bağları var; hatta kendi aralarında savaşmışlıkları da var. Evet, bütün bunları tarihin kendi şartları içerisinde bırakıp bundan sonra Türklerin ve Macarların nasıl bir arada, birbirlerinin refahı, mutluluğu, saadeti ve huzuru için işler yapabileceklerini konuşmamız, daha az kavgalı, daha az dövüştü, daha az kanlı bir dünya vaat etmek için el ele yürümemiz gerektiğini düşünüyorum.

Bu anlamda siz değerli hocalarımla, burada ilmî faaliyetleri dışında, bu ülkenin, dün gezdiğimiz gördüğümüz gibi büyük bir kültürel ve görsel zenginliğe sahip olan bu ülkenin, çok değerli insanları ile görüşmek, tanışmak, bilişmek ve zaten Türkoloji sahasında son derece değerli isimler yetiştirmiş olan Macaristan üniversiteleri ile daha fazla iş birliği imkanları araştırmak konusunda başarılı olmanızı ve temaslarınızı geliştirmenizi ümit ederek hepimize saygı, sevgi ve selâmlarımı sunuyor, sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi iletiyorum.

I. DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN YOLDA 1908 REVAL MÜLAKATI VE OSMANLI DEVLETİ'NE ETKİLERİ

Necdet HAYTA*



Özet

31 Ağustos 1907'de St. Petersburg'da Rusya ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma ile iki ülke arasında İran, Afganistan ve Tibet ile ilgili problemler halledilmişti. Bu anlaşmadan sonra İngiliz-Rus münasebetleri daha fazla bir yakınlık içine girdi ve İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Üçlü İttifaka karşı bir Üçlü İtilaf bloku ortaya çıktı. Bu anlaşmadan yaklaşık olarak 9,5 ay sonra 9-10 Haziran 1908'de, bu defa İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nicholas imzalanan bu dostluk ve iş birliği anlaşmasını pekiştirmek üzere Reval'de bir araya geldiler. Bu görüşmede Osmanlı Devleti'nin Makedonya toprakları da gündeme gelmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in yeniden ilanını isteyen İttihatçıları harekete geçiren en önemli gerekçelerden biridir. Bu hareket 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen bu görüşmenin Osmanlı yönetimi tarafından nasıl algılandığı, bu görüşme öncesinde ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin konuyla ilgili ne gibi girişimlerde bulunduğu, görüşme sonrasında ise alınan kararlar ekseninde nasıl bir tepki verildiği, ne gibi önlemler alınmaya çalışıldığı ve Osmanlı Devleti'ni nasıl etkilediği, arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD. Öğretim Üyesi, nhayta@gazi.edu.tr.

1908 REVAL INTERVIEW AND ITS EFFECTS ON OTTOMAN EMPIRE ON THE WAY TO WORLD WAR I

Abstract

The agreement signed between Russia and Britain on 31 August 1907 at St. Petersburg, resolved the problems between these countries regarding Iran, Afghanistan and Tibet. After this agreement British-Russian relations increased and Triple Entente Bloc appeared between Britain, France and Russia against the Triple Confederation. Approximately 9,5 months after this agreement VII. Edward, the King of England, and Russian Tsar Nicholas, came together in order to consolidate this signed amity and cooperation agreement at Reval on 9-10 June 1908. In this interview Macedonia, which belonged to Ottoman Empire, was also on the agenda. This event was one of the most important reasons which made unionists, who desired re-declaration of Constitutional Monarchy, took action. This action resulted in declaration of Second Constitutional Monarchy on 23 July 1908. The aim of this research is to investigate; how this interview between Russia and Britain was perceived by Ottoman Empire, what kind of attempts Ottoman government made before and after this interview, how Ottoman government reacted in terms of decisions of the interview and how Ottoman Empire was affected by this event on the basis of archival documents.

1870'teki Almanya-Fransa Savaşı sonrasında 1871'de milli birliğini tamamlayan Almanya, Avrupa'nın ortasında güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Almanya, gelişen sanayisine hammadde ve ürünlerine pazar bulmaya çalışırken, İngiltere'nin nüfuz alanlarını ele geçirmek istemiştir. Bu dönemde, Fransa fazla etkili olamamış ve İngiltere'ye yanaşık bir siyaset takip etmeye başlamıştır. Rusya ise bu dönemde güneye inme siyasetinde sürekli İngiltere ile menfaat çatışması yaşamıştır. İngiltere, Avrupa'da giderek yükselen ve Ortadoğu'da Basra Körfezi'ne göz diken Almanya'ya karşı iki yönlü siyaset izlemiştir. Siyasetin birinci bölümünde, Almanya ile karşı karşıya gelmeden bu devleti Rusya ve Fransa'ya karşı kullanmıştır. Almanya'nın 1870'deki Sedan Savaşı'nda Fransız ordusunu mağlup ederek Fransız topraklarını işgal etmesiyle birinci sıradaki hedefini gerçekleştirmiştir. İngiltere, Almanya'nın işgaline ses çıkarmadığı gibi Fransa'nın kendisinin yanında yer almasından başka bir seçenek bırakmamıştır. Avrupa'da Almanya ve Fransa'yı birbirine düşman devletler haline getirdikten sonra 1904'te İngiltere-Fransa Dostluk Anlaşması'nın (Entente Cordiale) imzalanmasını sağlamıştır.

Siyasetin ikinci bölümünde İran, Osmanlı ve Afganistan topraklarında İngiliz menfaatlerine zarar verebilecek güçlü bir Almanya'nın devre dışı bırakılmasını hedeflemiştir. Bunun için de Rusya ile bir an önce ittifakın tamamlanması ve Almanya'ya karşı açıktan cephe alması sürecini başlatmıştır. 1904'te Fransa ile imzalanan anlaşmadan hemen sonra İngiliz diplomat Charles Hardinge'in Petersburg'a gönderilmesi bu sürecin bir parçasını oluşturmuştur. Hardinge, Rusya'da bütün mesaisini bu devletin dış siyasetini etkilemeye ayırmış, iki ülke arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak için yoğun bir çalışma içerisine girmiştir.

İngiltere'nin Rusya'yı kendi safına çekmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak bu sıkıntıların giderilmesinde iki önemli husus kendisine yardımcı olmuştur. Birincisini Almanya'da meydana gelen siyaset değişikliği oluşturmuştur. Almanya, 1890'a kadar Bismarck önderliğindeki siyasette İngiltere ile karşı karşıya gelmeden sömürge elde etmek istemiştir. Prusya imparatoru I. Frederick Wilhelm'in 1888'deki ölümünden sonra Bismarck'ın gözden düşmesi ve 1890'da II. Wilhelm (1888-1918)'in siyaset dizginlerini ele alması İngiltere'nin işine yaramıştır. Alman imparatorunun izlediği siyaset Rusya ve Fransa'yı yakınlaştırmıştır. Ayrıca İngiltere kraliçesi II. Victoria'nın 1898'de Almanya'nın ekonomik ve askeri

üstünlüğünden istifade teşebbüsü, Rusya ve Fransa'nın Almanya karşısında yer almalarını sağlamıştır. Rusya, 1897'de Avusturya ile anlaşarak Bosna-Hersek ve Sırbistan'daki Avusturya hâkimiyetine karşılık Balkanlarda serbest kalmıştır. İngiltere, bundan sonra aradığı arabulucuyu yanı başında bulmuş ve Fransa üzerinden Rusya ile diplomatik görüşmeleri başlatmıştır.

İngiltere, ikinci safhada Japonya'yı devreye sokarak Rusya ile düşman olan bu devleti gizlice desteklemeye başlamıştır. 1902'de Japonya ile askeri anlaşma imzalayarak hem Rusya'nın Almanya ile yaklaşmasının önünü kesmiş, hem de Çin üzerine olan Rus-Japon yaklaşmasını önlemiştir. Japonya, anlaşmadan sonra Kore ve Mançurya üzerindeki Rus tehlikesini ortadan kaldırmaya yönelmiştir. İngiltere, Rusya'nın sıkıştırılmasını hedefleyen bu siyasetin meyvelerini 1905'teki Rus-Japon Savaşı'nda almıştır. Rusya'nın savaşta yenilmesi, İngiltere'nin istediği ittifakın sağlanmasındaki engeli ortadan kaldırmıştır. Rusya gördü ki, Japonya'yı üzerine saldırtan İngiltere'dir. Öte yandan, Asya kıtasında da İngiltere ile mücadele halindedir. Bütün bu çatışmalar Rusya'ya bir şey kazandırmamıştı. Hâlbuki kendisinin geleneksel faaliyet alanı Balkanlar ve Boğazlar idi. Buraları Rusya için çok daha mühimdi. Asya ve Uzak Doğu'da yayılma uğruna bu bölgeleri ihmal etmiş ve sonunda da ağır bir yenilgiye uğramıştı. Öte yandan; Rusya'nın yine Balkanlar ve Boğazlarda kendisi için olumlu faaliyetlerde bulunabilmesi için de İngiltere ile münasebetlerine yeni bir biçim vermesi ve bu münasebetleri yumuşatması gerekliydi. İşte bu sebepler 1907 İngiliz-Rus anlaşmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İki taraf arasında İran ve Basra Körfezi'nin paylaşılması esası üzerine yapılan gizli görüşmeler, 31 Ağustos 1907'de İngiltere adına Petersburg Elçisi William Gustavus Nicholson, Rusya adına Dışişleri Bakanı Aleksander Petrovich Iswolski'nin imzaladıkları ittifak anlaşması ile sonuçlanmıştır. Anlaşmaya göre; İran üç bölgeye ayrılmış, Kuzey İran Rus nüfuz bölgesi, Hindistan'a bitişik olan Güney İran ise İngiliz nüfuz bölgesi olarak belirlenmiş, orta kısımda bir tampon bölge kurularak buraya ne Rusya, ne de İngiltere'nin sızmaya çalışmaması kararı alınmıştır. Afganistan tüm olarak İngiltere'nin nüfuz alanı oluyordu. Tibet ise, Çin'in bir toprağı olarak kabul ediliyordu ve buraya ne Rusya ne de İngiltere girmeye çalışmayacaktı. Böylece, 1907 anlaşması ile İngiltere Rusya'yı Hindistan'dan bir hayli uzaklaştırmak suretiyle, Hindistan'a Rusya'dan gelecek bir tehlikenin tesirini ortadan kaldırıyordu. 1896'da Hindicini konusunda

Fransa ile yaptığı anlaşma ile Fransa'yı da Hindistan'dan uzaklaştırdığına göre, İngiltere için Hindistan bakımından artık bir korku kalmamıştı.

Bu anlaşmadan sonra İngiliz-Rus münasebetleri daha fazla bir yakınlık içine girerek, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Üçlü İttifaka karşı bir Üçlü İtilaf bloku ortaya çıkmış olmaktadır. Bu anlaşma, o dönemde İngiliz diplomasisinin büyük başarısı olarak görülmüş, I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın etrafında oluşturulan çemberin son halkasını tamamlamıştır¹.

İngiltere ve Rusya arasında imzalanan bu dostluk ve iş birliği anlaşmasından yaklaşık olarak 9,5 ay sonra, 1908 Haziranında, İngiltere Kralı VII. Edward bu anlaşmayı pekiştirmek üzere kraliyet yatı ile o dönemde Baltık Denizi'nin doğu sahilindeki Rus askeri limanlarından biri olan Reval'e (şimdi Estonya'nın başkenti Tallinn) gitti ve 9 Haziran 1908 günü Çar II. Nicholas ile bir araya geldi.² Bu görüşme Nisan ayından beri İngiliz Dışişlerinin gündeminde olan bir konuydu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Charles Hardinge'in 13 Nisan 1908 tarihiyle İngiltere'nin Petersburg Elçisi Sir Arthur Nicolson'a yazdığına göre öneri Londra'daki Rus Elçiliği'nden gelmişti³. II. Nicholas sadece Rusya'nın çarı değildi, aynı zamanda VII. Edward'ın yeğeni idi. Bu bir İngiliz Kralı tarafından Rusya'ya yapılan ilk ziyaretti. "Avrupa'nın Amcası"⁴ olarak bilinen VII. Edward'ın Avrupa'da neredeyse her hanedanla akrabalık bağı vardır. Buna ilişkilerinin iyi olmadığı Alman Kaiser II. Wilhelm de dâhildi. Almanya ve İngiltere arasında tansiyon giderek yükseliyordu. Kral Edward Reval'de Rus yeğeni ile bir araya geldi. Görüşmeden ne amaçlandığı Hardinge'in 12 Haziran'da yazdığı

1 Yılmaz Karadeniz, "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları (1907)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 18, Yaz 2011, s. 249-251; Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara 1992, s. 186-192; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, İstanbul, 2007, s. 28-29.

2 Gooch, G.P.- Harold Temperley, **British Documents on the Origins of the War 1898-1914, C. V** (Bundan sonra **B. D.** olarak kısaltılacaktır), Londra, 1928, Belge No. 195. Yolda Kiel'e de uğramışlar, burada Alman Prens ve Prenses Henry tarafından karşılanmışlardı. Prens Henry kendilerini yemekte ağırladı. Onlara İngiltere'ye dostluk gösteren bir konuşma yaptı ve Alman deniz kuvvetlerinin İngiltere'ye karşı hiçbir saldırgan niyetlerinin olmadığını anlattı. Ayrıca anlatıklarının anlaşılmasını ve İngiltere'de yayılmasının sağlanmasını rica etti. Hardinge'e göre; Prince Henry'in böyle konuşması emredilmediği sürece böyle konuşmayacağı düşünülmüyordu. **Gös. yer.**

3 **B. D.**, B. No. 194.

4 <http://russiapedia.rt.com/on-this-day/june-9/26.09.2014.>

raporda görülmektedir. Buna göre; İngiltere ve Rusya arasında İngiltere ve Fransa arasında olduğu gibi samimi ve dostça bir ilişki olmalıdır ki iki ülkenin pek çok ortak menfaatleri vardır.

Ziyaret öncesinde İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey Avam Kamarası'nda bir konuşma yapmış ve Reval'de yeni bir anlaşmanın yapılmayacağını söylemişti. Harding'e göre bu konuşma Kral'ın Rus İmparatoru'nun yanına gitmesi sebebiyle Almanya ve Rusya arasında oluşabilecek sorunları önlemek için yapılmıştı.

Ziyaret sırasında Hardinge ile Rusya Dışişleri Bakanı Alexander Petrovich Izvolsky de bir araya gelmiş ve Makedonya dahil çeşitli konuları görüşmüşlerdi. Bu görüşmelerde Izvolsky'ye, Umumi Müfettişin üç Makedonya vilayetindeki memurları atama yetkisinin yeterince açık tanımlanmadığı şeklindeki Grey'in düşüncesini iletmış, Izvolsky de Makedonya konusunda İngiliz hükümetinin tekliflerini benimsediğini ve beğendiğini itiraf etmiş, fakat bu talep doğrultusunda baskı yapmamalarını istemişti. Rusya 1902 Talimatnamesindeki (Umumî Müfettişlik Talimatnamesi)⁵ 17'inci maddenin dördüncü paragrafında memurları atama yetkisinin Müfettiş-i Umumî'de kalmasını sağlamış ve bu durum 10/23 Nisan tarihli Rus notasının ekinin 3. paragrafındaki ifadeyle daha da güçlendirilmişti. Izvolsky'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Alman ve Avusturya hükümetleri de bunu kabul etmişti. O da bu konunun yeterince üstünden geçildiğini ve sonuçlandığını, bunun tekrar konu edilip ortaya getirilmemesi gerektiğini söylüyordu. Ayrıca bunu yapmak sadece gereksiz ve sonu olmayan tartışmalar doğuracaktı ve kabul edilen bu planın geri kalanının da bozulmasına

5 1901 yılında bir Alman generalinin Makedonya'ya vali tayin edilmesine dair Veçerna Posta gazetesinde bir yazı yayınlandı. II. Abdülhamid, Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin akıbetine benzer bir hadiseye mahal vermek istemediği gibi, öteden beri Makedonya'ya Hristiyan bir vali tayinine de kesinlikle yanaşmıyordu. Cuma-i Bâlâ Ayaklanması'ndan kısa bir süre sonra, II. Abdülhamid'in emriyle, Kasım 1902'de merkezi Selanik vilayeti olmak ve Kosova ile Manastır'ı da ihtiva etmek üzere Vilâyât-ı Selâse Umumi Müfettişliği kuruldu. Hüseyin Hilmi Paşa, vezir rütbesi ve Müfettiş-i Umumî sıfatıyla Makedonya'ya tayin edildi. Paşa, 16 Kasım 1902'de hazırlanan **Umumî Müfettişlik Talimatnamesi**'ne göre 30 Kasım 1902 tarihinden itibaren 30.000 kuruş maaşla bu makama atanmış bulunuyordu. 4 Aralık 1902'de Talimatname yürürlüğe girdi. Hüseyin Hilmi Paşa, dört gün sonra, 8 Aralık'ta Selanik'te göreve başladı. 11 Aralık 1902'de ilgili devlet kurumlarına, iki gün sonra da sefaretlere tebliğ edilen Rumeli Umumi Müfettişliği Tâlimatnamesi 5 fasıl ve 18 maddeden oluşuyordu. Güler Yarcı, "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Ocak 2013 C 4, S 1, s. 90-91.

sebeup olabilecekti. Görüşmede Hardinge, Izvolsky'ye 1902 kararnamesini 17'nci bentin 4 paragrafında geçen 'Pouvoir au remplacement' cümlesini, memurların Başmüfettiş tarafından belirlenmesi Sultanın onayıyla gerçekleşir olarak tercüme et ve biz de tam bir anlaşmaya varalım demiş, ancak Izvolsky bunu yetkilileri ile konuşmadan yapmaktan çekindiğini ifade etmişti. Görüşmede çetelerin takibinde jandarma teşkilatı içerisinde görev alan yabancı jandarma subaylarının etkinlikleri de ele alındı. Ayrıca Hardinge, Sir Edward Grey'in 3 Haziran notunun dördüncü paragrafında belirtilen 'douzièmes provisoires' sisteminin eski bütçede değil de Bab-ı Âli'nin onayı için sunulan yeni bütçe için geçerli olmasının beklediğini Izvolsky'ye söylemişti. Isvolsky ise bunu anladığını ve bu konuda daha detaylı bir araştırma yapacağını söyledi. Genel olarak Hardinge'in raporuna bakıldığında, görüşmelerde Makedonya konusu ele alınmakla beraber bu konuda tam bir anlaşmaya varıldığı görülmemektedir.

İki diplomat arasında Makedonya sorunu dışında İran konusu ve özellikle de İran'da demiryolu yapımı konusu görüşüldü. Isvolsky'nin önerdiği güzergahlar Rusya'dan Hindistan'a, Julfa'dan Tahran ve Kermanan'ın içinden Nushki'ye, Aşkabad'dan Meşhed'in içinden Seistan'a ve Taşkend'den Afganistan'ın içinden Peshavar'a idi. Bu öneriye karşı çıkan Hardinge'in önerisi ise İran'dan İran Körfezi'ne kadar yapılacak bir demiryoluydu. Bunların dışında Afganistan, Girit'teki Suda Limanı'nda Türk hâkimiyetinin tek simgesi olan Türk bayrağının dalgalanması, Balkan demir yolları özellikle de Sanjak demiryolu, Baltık ve Kuzey Denizi arasındaki boğazların açık tutulması da görüşülen konular arasındaydı. Ziyaret sırasında Çar, Kral ve Kraliçenin ziyaretinden duyduğu büyük memnuniyeti ifade ederek Anglo-Rus Anlaşması'nı onayladığını söyledi ve iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerinden duyduğu memnuniyeti ifade etti. O iki ülke arasında kurulacak dostça ilişkilerin her iki ülkenin de yararına olacağı inancındaydı. Rusya ve İngiltere arasındaki ilişkiler gözle görülür bir gelişme göstermiş, her iki ülkede de bu konuda gazetelerde makaleler yazılmaya başlanmıştı⁶. Isvolsky'nin Londra Büyükelçisi Kont Benckendorff'a bu görüşme ile ilgili olarak yazdığı mektupta; görüşmelerin siyasi açıdan son derece olumlu bir sonuç bıraktığını, Kral Edward'ın memnuniyetini açıkça ifade ettiğini, bu toplantıda Rusya ve İngiltere arasında varılan anlaşmanın her iki devletin dayanışmasına ilave için kabul ve teyit edildiğini yazıyordu⁷.

6 Görüşmelerle ilgili Hardinge'in raporu için bk. **B. D.**, B. No: 195.

7 **Gös. yer.** Editörün notu, s. 245.

Bu ziyaret iki ülke arasında Dünya Savaşı öncesi Üçlü İtilafı da pekiştirecekti. Rusya'da bu iki zatin karşılığı olanların görüşmede bulunmamasına ve Rus hükümetinin Almanya'ya verdiği bütün teminata rağmen Kayser vehme düşecektir. Meselâ Petersburg'daki Alman büyükelçisinin bu işe ait iki raporunun altında Kayser'in el yazısıyla şöyle işaretler vardır:

Birincisinde: “*Bu haydutlardan neler bekleyeceğimizi artık biliyoruz*”. İkincisinde: “*Binaenaleyh, malî ıslahat! Çok sayıda bilvasıta alınan vergiler! Kuvvetli bir donanma! Kuvvetli bir ordu! Barutu kuru tutmak!*”.

işareti vardır.

Yani Kayser'de, çemberlendim inancıyla savaşa hazırlanma gayreti vardır⁸.

Osmanlı Devleti Reval'de yapılacak görüşme hakkında önceden bilgi almış ve Reval Mülakatı'na olan ilgisi iki ülke hükümdarının buluşmasından önce başlamıştır. Osmanlı idarecileri Reval'de yapılacak olan görüşmeye ve içeriğine dair bilgi edinmek adına bir takım girişimlerde bulunmuşlardır.

Nitekim İngiltere Kralı'nın Reval'e doğru hareketinden önce, 21 Mayıs 1908'de Londra'daki Osmanlı Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta İngiliz Kralı VII. Edward'ın resmi bir ziyaretle Rus Çarı II. Nicola ile görüşeceği, bu görüşmenin Fransız başbakanının Londra ziyaretinden sonra gerçekleşmesi nedeniyle oldukça önemli olduğu ve “*Rumeli Vilâyet-i Selâse-i Şâhânesi*” (Makedonya) meselesinin de görüşülecek başlıklar arasında yer aldığı bildirilmiştir⁹. 26 Mayıs tarihinde Sefir Mehmed Rifat Paşa tarafından gönderilen bir diğer telgrafta ise İngiltere Kralı'nın maiyeti ile birlikte 25 Mayıs 1908'de Reval'e doğru yola çıktığı bildirilmiş ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından bu ziyaret esnasında herhangi bir antlaşma imzalanmayacağı açıklanmış olmasına rağmen Reval'de bu görüşmenin öneminin inkar edilemeyeceğine vurgu yapılmıştır¹⁰.

1908 yılı Mayıs ayının son günlerinde Petersburg Sefareti'nden gönderilen telgrafta da 9 Haziran tarihinde Reval'de gerçekleşecek buluşmada iki ülke hükümdarlarının yanlarında yer alacak diplomatlara ve görüşülecek konulara dair elde edilen bilgiler İstanbul'a iletilmiştir. Buna göre iki ülke liderlerinin yanın-

8 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C I, K: I, Ankara, 1991, s. 237.

9 BOA., Y. A. HUS. 521/118.

10 BOA., Y. PRK. EŞA. 52/59.

da Rusya adına Başbakan ve Dışişleri Bakanının; İngiltere adına ise Dışişleri Müsteşarı ile İngiltere'nin Petersburg elçisinin yer alacağı görüşmelerde Osmanlı Devleti ile ilgili hususların yanı sıra Afganistan ve İran meseleleri de masada yer alacaktır. Görüşmede Makedonya meselesi ile ilgili olarak İngiltere tarafından büyük devletlere sunulan teklif karşısında Rusya hükümeti ile yapılacak görüşmeden Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hukukunu koruyan bir kararın çıkmasının beklendiğine dair bir bilgiye de yer verilmiştir¹¹.

Bu görüşme öncesinde Makedonya konusunda Rusya tarafından hazırlanan bir layihanın İngiliz hükümetine sunulduğuna dair söylentilerin çıkması üzerine Petersburg Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 7 Haziran 1908 tarihli telgrafta bu söylenti resmi makamlardan teyit ettirilmiş ve Rusya'nın İngiltere'den bir cevap beklediği anlaşılmıştır¹².

Reval'de iki hükümdar arasında gerçekleşen bu görüşmenin ardından da alınan kararlar hakkında bilgi edinmek amacıyla Bâb-ı Âlî çok yönlü bir istihbarat akışı sağlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda doğal olarak öncelikli haber kaynağı Petersburg Sefareti olmuştur. Petersburg'da bulunan Osmanlı Sefareti görüşmeye dair resmi kaynaklardan elde edilen bilgiler ile gazetelerde yer alan haberleri aynen Hariciye Nezareti'ne bildirmekle görevlendirilmiştir¹³. Reval Mülakatı'ndan kısa bir süre sonra Petersburg Sefareti'nden bir rapor gönderilmiş ve Reval Mülakatı hakkındaki gelişmelere dair ulaşılan ilk bilgiler Hariciye Nezareti'ne iletilmiştir¹⁴. Hariciye Nezareti'nde incelenen rapor Sadaret kanalıyla Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur¹⁵.

Petersburg'dan gönderilen 9 ve 12 Haziran 1908 tarihli iki raporda İngiltere Kralı Edward'ın söz konusu ziyaretinin etkilerine dair Rus basınından elde edilen bilgiler İstanbul'a iletilmiştir. Reval Mülakatı'nın hemen arkasından Rus basını (Novoe Vremia ve Rusya Gazeteleri) ekseninde kaleme alınan bu telgraf-

11 BOA., Y. PRK. EŞA. 52/56.

12 BOA., Y. A. HUS. 522/51. Gerçekten de bu tarihlerde İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey ile İngiltere'nin St. Petersburg Büyükelçisi Arthur Nicolson arasında yapılan yazışmalardan, İngiltere ile Rusya arasında Makedonya konusunda görüşmeler yapıldığı görülmektedir. B.D., B. No: 189, 192, 193.

13 BOA., Y. PRK. EŞA. 52/63.

14 BOA. İ. HUS. 167/62.

15 BOA., BEO. 3342/250615; Y. A. HUS. 522/125.

lardan söz konusu görüşmenin çok önemli neticeler doğurabileceği ve İngiltere ile Rusya arasında Almanya karşıtı bir yakınlaşmanın doğabileceği beklentisinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Söz konusu raporda Rusya Gazetesi'nin yarı resmi bir hüviyetinin bulunması nedeniyle bu gazeteye önem atfedilmiş ve Rusya'nın siyasi görüşünü anlamak adına bu gazetenin önemine vurgu yapılmıştır. Keza Rusya Gazetesi'nde dünya siyaset dengesi açısından önemli bir yere sahip olacağı düşünülen Reval Mülakatı'nda "*Rumeli Vilâyat-ı Selâse-i Şâhânesi*" olarak adlandırılan Makedonya'nın da konu edildiği bilgisine yer verilmiştir. Makedonya bölgesindeki ıslahat hususunda İngiltere tarafından hazırlanan bir layihanın gündeme geldiği gazeteden anlaşılmaktadır¹⁶. Temmuz ayında da Petersburg'dan İstanbul'a bilgi akışı devam etmiştir¹⁷.

Osmanlı Belgelerine bakıldığında Osmanlı idaresinin bu süreçte sadece görüşmelerin merkezi olan Rusya'dan bilgi edinmekle yetinmediği görülmektedir. Haziran ayının son iki haftası ve Temmuz ayı boyunca Avrupa'nın çeşitli merkezlerinden elde edilen bilgiler Bâb-ı Âlî'ye aktarılmıştır. Sefaretlerden Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgraflarda bazen Viyana Sefareti'nden gönderildiği gibi gazetede çıkan bir makaleye yer verilmiş¹⁸, bazen de Berlin'den gönderildiği gibi gazete haberlerinin genel bir değerlendirmesini içermiştir¹⁹. Bir başka arşiv belgesinde ise bazı İngilizce ve Fransızca gazetelerin (Le Temps, Le Standart, Humanite) kupürleri derlenerek Bâb-ı Âlî'ye ulaştırılmıştır. Bu sayede Avrupa matbuatının Reval Mülakatı'na bakışına dair genel bir izlenim elde edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu haberlere genel olarak bakıldığında Rus Çarı ve İngiliz Kralı'nın bir araya gelmesinin Avrupa kamuoyu açısından çok büyük bir önemle karşılandığı, İngiltere ve Fransa arasındaki yakınlaşmaya ek olarak gerçekleşen İngiliz-Rus yakınlaşmasının Alman basınınca bir miktar telaşa neden olduğu, görüşmelerde Makedonya meselesi dışında İran, Afganistan konularının da gündeme geldiği yolunda olmuştur²⁰. Osmanlı diplomatları tarafından Avrupa basınından derlenen bu haberlerin genelde Reval Mülakatı üzerine ortaya çıkan şayialara bir açıklık kazandırabilmek amacı taşıdığı görülmektedir.

16 BOA., Y. A. HUS. 522/125.

17 BOA., Y. A. HUS. 523/62.

18 BOA., HR. SYS. 219-B/40.

19 BOA., HR. SYS 43/12; Y. A. HUS. 523/154.

20 BOA., Y. A. HUS 522/99.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki Makedonya topraklarının gündemde yer aldığı Reval Mülakatı'nın, Makedonya üzerinde hâkimiyet hedefi olan Bulgaristan'daki yankılarının da Bâb-ı Âlî tarafından öğrenilmeye çalışıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bulgaristan Komiserliği'nden Sadâret'e yazılan 16 Haziran 1908 tarihli tahrirattan Makedonya'daki Hristiyanlar ve bölgedeki ıslahat konusunun Reval'de konu edilmesinin Bulgaristan tarafından önemsendiği anlaşılmaktadır. Bir Bulgar gazetesinde, görüşmelerde Makedonya meselesinin konu edinilmesi uluslararası barış ve asayişin temini yönünde bir teşebbüs olarak değerlendirilmiştir²¹. Ancak Haziran ayının son günlerinde Belgrad Sefareti'nden gönderilen tahrirlerde İngiltere ve Rusya arasında Makedonya meselesine dair alınan kararlardan Bulgarların memnun kalmadığı ifade edilmiştir²². 1 Temmuz tarihli bir diğer belgede ise Makedonya ile ilgili olarak Reval'de alınan kararların Bulgaristan Emareti'nce "*hüsni telakki yerine su-i teessürle*" karşılandığı ve Bulgarların bölge üzerindeki emellerini gerçeğe dönüştürmek için silaha başvurabileceği ifade edilerek Osmanlı ordusunda bir takım askeri tedbirlerin hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır²³.

Tabii ki Osmanlı idaresi Reval Mülakatı'nın sadece yabancı basındaki yansımalarını takip etmekle yetinmemiştir. Ortaya çıkan durum karşısında Osmanlı yönetiminin de kendisine bir pozisyon belirlemek için harekete geçmesi doğal bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. 15 Haziran 1908'de Sadarettten Padişaha sunulan bir belgede, Rus-İngiliz hükümdarları arasında gerçekleşen görüşmenin ve anlaşmanın kapsamına dair suret-i katiyede bir bilgi edinilmemiş olmakla birlikte Reval'deki görüşmelerin bir kısmından Bulgaristan lehine sonuçlar çıkabileceği, bu nedenle her hal ve ihtimale göre hazırlıkların yapılması ve özellikle İkinci ve Üçüncü Ordu'nun ikmaline önem verilmesi gerektiği ifade edilmiştir²⁴. Yine Sadaret'ten yazılan 20 Haziran tarihli bir belgede de yukarıdaki matbuat kaynaklarına atıfla İngiltere'nin teklifinin Rusya tarafından kabul gördüğü

21 BOA., Y.A HUS. 522/131; Y. PRK. MK. 22/101. Aydın, söz konusu dönemde Bulgar Komiserliği görevini Sadık Paşa'nın yürüttüğünü ifade etmektedir. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler**, C XXVII, S 21, 1997, s. 84-85.

22 BOA., Y. PRK. EŞA. 52/70.

23 BOA., Y. PRK. KOM. 16/36.

24 BOA., Y. A. HUS. 522/91.

ve Makedonya bölgesinde Osmanlı Devleti'ne ıslahat tavsiyesinde bulunulacağı beklentisi ifade edilmekte ve ıslahatlarla ilgili olarak diğer büyük devletlerin muvafakatı olmadan bu konuda son sözün söylenemeyeceği belirtilmektedir²⁵.

Bu arada Osmanlı Devleti'nde 1908 yılı başından itibaren Makedonya'daki çete savaşları bütün şiddetiyle devam ettiği sırada çok sayıda siyasi cinayet de yaşanmaya başlamıştı. Bu yıllar aynı zamanda Makedonya'da çok önemli ve gizli siyasi hazırlıkların yapıldığı bir dönemdi. 1908 başlarında Rumeli'de her vilayetın hemen çoğu kazasında İttihat ve Terakki Cemiyeti teşkilatları vücut bulmuştu. Manastır teşkilatının heyet-i merkeziyesinden başka şehir ve nahiyeler umurunu idare için bir de Merkez Kaza Heyet-i Merkeziyesi vücuda getirilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Makedonya'daki üye sayısının 2.000'i geçmesi üzerine hareket planları yapmaya başladı. Cemiyet, büyük bir cesaretle 13 Mayıs 1908'de Padişah başta olmak üzere Heyet-i Vükelâ'ya ihtarnameler göndermeye başladı. Cemiyet'in cesareti Makedonya'ya yönelik olarak 1908 Mayıs sonunda açıklanan Anglo-Rus projesiyle iyice artmıştı. Bu projeye Makedonya Valisi'nin Osmanlı tebaası olması ve büyük güçler tarafından atanması ve bölgenin gelişiyle maaşları ödenecek Avrupalı görevlilerin ona yardımcı olması öngörülüyordu. Cemiyetin, hemen bu projeyi kınayarak Makedonya'daki konsoloslar nezdinde girişimde bulunması aynı zamanda varlığını da açıkça ortaya koymasına bir fırsat oldu. Cemiyetin bu çıkışı bir soruşturmaya neden olacaktı ki, şartları tamamlayan bardağı taşıracak bir son damla meydana geldi. Nitekim 9-10 Haziran 1908'de Reval'de İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas'ın görüştükları haberi Cemiyeti heyecanlandırdı ve hemen harekete geçirdi²⁶.

Reval görüşmesi, batı basınında "*Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına karar verildiği*" şeklinde yorumlanmıştı. Bu haber, Rumeli eşrafı, zabitan ve ümerâ arasında olağanüstü bir heyecana neden olmuş, cemiyete iltihak miktarını gittikçe artırmıştı. *Büyük bir korku ve endişe ile görüşmeden haberdar olan İttihad* ve Terakki üyeleri gelişmelerden II. Abdülhamid yönetimini sorumlu tutmuşlardır. Bu nedenle, Makedonya'nın devletten kopmasına neden olacak Büyük Devletlerin müdahalesine mahal vermemek adına harekete geçmenin zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Bunun için de meşrutî idarenin bir an önce tesis

25 BOA., Y. A. HUS. 522/122.

26 Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?", OTAM, 32/Güz 2012, s. 210.

edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla *İttihad* ve Terakki üyeleri, Makedonya'da genel bir ayaklanma çıkarmayı planlamışlardı ki bu bir süre sonra gerçekleşecekti. Rumeli'deki isyan hareketini endişeyle izleyen ve bastıramayan Sultan II. Abdülhamid, Kanun-ı Esasî'yi yürürlüğe koyup meşrutî yönetimin ilanını irade etmiştir. Bunun üzerine “*Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağırılması*” ve “*Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağırılmasının gazetelerde resmen ilan edilmesi*” hakkındaki iki ayrı irade ile Meşrutiyet 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324)'de resmen ilan edilmiştir²⁷.

Enver Ziya Karal'a göre; 9 Haziran 1908 tarihinde gerçekleştirilen Reval görüşmesinde Almanya'nın gittikçe ürkütücü bir hal almaya başlayan kara ve deniz gücünü arttırması ve Avusturya ile birlikte tasarladığı yayılma siyaseti ana mülakat konularının başında gelmiştir. Bununla birlikte Almanya ile yakın ilişkisi olan (Karal'ın tabiri ile Almanya ile sıkı-fıkı ilişkiler kurmakta olan Osmanlı hükümeti) Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Makedonya meselesi de görüşülmüştür.

Reval görüşmelerinin ardından Sultan II. Abdülhamid Rus elçisinden bilgi ve açıklama talep etmiş, elçi görüşmelerin iki devletin Tibet üzerine yapılan bir anlaşmasını konu edindiğini ifade ile yetinmiştir. Oysaki Tibet konusu bir yıl önceki anlaşma ile çözümlenmiştir. Bu sırada İstanbul'da bulunan Alman elçisinin Makedonya konusuna önem verilmesi hususunda bir hatırlatmada bulunması üzerine Reval Mülakatı'na karşı Tibet üzerinden oluşan iyimser hava bozulmuştur. Bu dönemde Makedonya da karışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Reval Mülakatı kararlarından Sultan II. Abdülhamid'i sorumlu tutmuş, kararların önlenmesi yolunda yapılacak tek girişimin ise padişahın idaresinin devrilmesi olduğuna karar vermiştir²⁸.

Cemiyet tarafından Makedonya'da bir ayaklanma yapılması için plan hazırlanmış ve 1908 yılı sonbaharında bir bayram günü harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bölgede yaşanan gelişmeler isyanın tarihinde değişime

27 Mithat Aydın, “II.Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere”, **BELGİ**, S 1 (Kış 2011/I), s. 16-20. II. Meşrutiyet'in ilanı konusu, 19 Mart 1908'de ölen Nicholas Roderick O'Conor'ın yerine İstanbul Büyükelçiliğine atanan G. Lowther'ın raporunda da detaylıca ele alınmakta ve süreç anlatılmaktadır. **B.D.**, B. No: 197.

28 Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C V, s. 26.

neden olmuştur²⁹. 1908 yılı Haziran ayında Sultan II. Abdülhamid'e bağlı askerlerden Selanik Merkez Kumandanı Nazım'ın öldürülmeye çalışılması ve 4 Temmuz'da Resne Komutanı Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkması isyanı hızlandırmıştır³⁰.

Reval Mülakatı'nın Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına izin verebilecek bir güce sahip olmadığını düşünen İsmail Hami Danişmend ise İngiltere ve Rusya'nın Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Fransa gibi büyük devletleri hiçe sayarak Osmanlı Devleti'ni bitirmeye yönelik bir karar alamayacaklarını ifade etmektedir. O'na göre Reval Mülakatı Osmanlı Devleti'nden öte Almanya aleyhine gerçekleşen bir teşebbüs olmuştur. Görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin genel geleceğinden bahsedilmemiş, sadece Makedonya'daki ıslahatlar konusu gündeme gelmiştir³¹. Hardinge'nin bahsedilen raporuna bakıldığında bu tespitin doğru olduğu görülür.

İsmail Hami Danişmend Reval Mülakatı'nın İttihatçıların isyanına bir bahane olduğunu iddia etse de Mete Tunçay'a göre meşrutiyet yanlısı Osmanlı subayları bu kaygılarında haklıdırlar. Ona göre; İttihat ve Terakki hareketinin geniş ölçüde yurt dışında üslenmiş bir aydın muhalefetinden, ordu subaylarının benimsedikleri bir darbeciliğe dönüşmesinde Makedonya sorunu önemli rol oynamıştır. Genç subaylar dış baskılar sonucu elde kalan son Avrupa topraklarının da ıslahat yapılmadığı bahanesiyle yitirileceği inancıyla hareket etmişlerdir³².

Ahmet Bedevi Kuran ise "Reval'de İngiltere Kralı ile Rus Çarı arasında gerçekleşen görüşmede Makedonya hakkında da bazı anlaşmalar olduğu öğrenildiğinden, Üçüncü Ordu'nun değerli subayları olası müdahaleleri önlemek için zaman kaybetmeden isyan bayrağını açmışlar ve memleketin kurtulması çarelerini temine çalışmışlardır. İşte Makedonya'nın durumu ve Reval görüşmesinin etkisiyle cemiyet teşkilatı süratle gelişmiş ve isyan harekâtının çabuklaştırılması gerektiği kesinlik kazanmıştır." demektedir³³.

29 a.g.e., s. 27.

30 a.g.e., s. 28-29.

31 İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C 4, İstanbul, 1972, s. 385.

32 Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1908-1923", **Türkiye Tarihi**, C 4, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 29.

33 Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 306.

Rifat Uçarol da Reval Mülakatı neticesinde İngiltere ve Rusya'nın birbirine daha da yakınlaşması ve Balkan meselesinde görüş birliğine vardıklarının açıklanmasının, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinde Osmanlı Devleti'nin parçalanması hususunda anlaşmaya varıldığı düşüncesini güçlendirdiğini ve bu yüzden harekete geçtiklerini belirtmektedir³⁴.

Feroz Ahmad'a göre ise daha Reval Mülakatı öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri çalışmalarını gizli sürdürmekten vazgeçerek Makedonya'daki duruma hâkim olmak için açığa çıkmayı düşünmüşler ve bu kapsamda büyük devletlere Makedonya'daki karışıklıkların ancak Cemiyet tarafından düzeltilbileceğini içeren bir manifesto da göndermişlerdir³⁵. Feroz Ahmad'ın verdiği bilgiler doğrultusunda Reval Mülakatı öncesinde açıkça Makedonya eksenli politik hareketlilik yaşamaya başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sadece Reval Mülakatı sonrasında harekete geçme kararı aldığını söylemek çok da mümkün olmasa gerekir. İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas'ın Reval buluşması İngiliz-Rus ilişkilerini gözden geçirmek amacıyla yapılmıştır. Bu görüşmede Makedonya'daki kargaşalığa son vermek için iki ülkenin birlikte kapsamlı bir ıslahat hareketine girişmesine karar verilmiştir. Ancak bu konuda belirli bir ıslahat programı hazırlanmamıştır. Osmanlı Devleti için bu görüşme Makedonya konusunda İngiliz-Rus iş birliğinin ve müdahalesinin başlangıcı olarak yorumlanmıştır³⁶.

Yine Feroz Ahmad'a göre Reval Mülakatı Osmanlı Devleti'nde heyecanlı ve tedirgin bir hava estirmiştir. Reval görüşmeleri hükümeti devirmeyi ve Makedonya'da büyük devletlerden önce bir ıslahat programı hazırlamaya girişmeyi geçerli kılan nedenlerden biri olarak gösterilebilir. Bu görüşmeler Avrupa'da ise devrimi başlatan gelişme olarak yorumlanmıştır. Bunun nedeni Avrupa'da hatta Makedonya'da çok az kişinin Osmanlı Devleti içindeki gizli cemiyetlerden haberinin olmasıdır. Çoğunluk isyanlarla Reval görüşmelerinin tarihinin yakın olmasından dolayı bu sonuca ulaşmıştır. Bu yüzden Reval'in ıslahat taraftarları üzerindeki psikolojik etkisi yadsınamaz. Ancak isyanları başlatan nedenleri bambaşka yerlerde aramak gerekir³⁷.

34 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 332.

35 Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s. 16.

36 **a.g.e.**, s. 17.

37 **a.g.e.**, s. 17-18.

Sonuç olarak dünya tarihi açısından bakıldığında Reval Mülakatı I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da Almanya - Avusturya Macaristan - İtalya bloğuna (Üçlü İttifak) karşı, 1894 Fransız - Rus ittifakı, 1904 İngiliz - Fransız Sömürge Anlaşması ve 1907 İngiliz - Rus Sömürge Anlaşması ile oluşan İngiltere - Fransa - Rusya bloğunu (Üçlü İtilaf) pekiştirmiştir. Yani savaş öncesinde saflar büyük oranda belirginleşmiştir. Osmanlı Devleti'ne olan etkilerine bakıldığında ise Reval Mülakatı, Makedonya konusunda büyük devletlerin yeni bir girişiminin habercisi niteliğindedir. Ancak Makedonya sorunu Osmanlı Devleti'nde sadece sahip olunan bir toprak parçasındaki hükümlanlık gücünün devamından öte sonuçlar doğurmuştur. Reval Mülakatı'nda Hardinge'in raporundan da anlaşıldığı üzere Makedonya'da yapılacak ıslahatlar görüşülmüştü, Ancak burada hangi boyutuyla olursa olsun Makedonya meselesinin konu edilmesi Osmanlı topraklarında örgütlü bir muhalefet hareketi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin harekete geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu rol; Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde ve 1908-1918 yılları arasında iktidar gücünü elinde bulunduracak zümrenin iktidara yürüyüşünde ve hatta dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük savaşta belki de Osmanlı Devleti'nin hangi safta yer alacağını belirlemesinde etkili olacak sonuçları doğuracak kadar önemli bir rol olmuştur.

KAYNAKÇA

1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA.) BELGELERİ

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.): 521/118, 522/51, 522/91, 522/99, 522/122, 522/125, 522/131, 523/24, 523/62, 523/154.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik Evrakı (Y. PRK. EŞA.): 52/56, 52/59, 52/63, 52/70.

Yıldız Komisyonlar Maruzatı Evrakı (Y. PRK. KOM.): 16/36.

İradeler Hususi Evrakı (İ. HUS.): 167/62.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS.): 43/12, 219-B/40.

Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y. PRK. MK.): 22/101.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.): 3342/250615.

2- KAYNAK VE TELİF ESERLER

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, İstanbul, 2007.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

AYDIN, Mahir, "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler**, C XXVII, S 21, 1997.

AYDIN, Mithat, "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", **BELGİ**, S 1 (Kış 2011/I).

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, I/1, Ankara 1963.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C 4, İstanbul, 1972.

GOOCH, G.P.- Harold TEMPERLEY, **British Documents on the Origins of the War 1898-1914**, C V, Londra, 1928.

KARADENİZ, Yılmaz, "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları (1907)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 18, Yaz 2011.

KARAL, Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C V, TTK Yayınları.

KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, 1992.

TUNÇAY, Mete, "Siyasal Tarih 1908-1923", **Türkiye Tarihi**, C 4, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

ZEYREK, Suat, "II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?", **OTAM**, 32/Güz 2012.

<http://russiapedia.rt.com/on-this-day/june-9/26.09.2014>.



King Edward VII and Tsar Nicholas II at Reval (Reproduced by gracious permission of Her Majesty Queen Elizabeth II).

İKİNCİ MEŞRUTİYET SONRASINDA OSMANLIDA POLİTİK YAŞAM

Hasan T. FENDOĞLU*



Özet

İkinci Meşrutiyetin ilanında yabancı devletlerin güvenini kazanmak gibi bir dış öge vardır. İkinci Meşrutiyetin ilanında askeri güç, kuşkusuz ki büyük rol oynamış, asker politikaya girmiş ama bir türlü ayrılmamıştır. Böylece hükümet darbeleri, baskınlar, asker disiplinsizliği devlet hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.

Mebusan Meclisi'nin yapmış olduğu 1876 Anayasa değişikliği, 21 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe girmiş, bununla Padişahın hukuki statüsü değiştirilmiş, Padişahın, Meclis-i Mebusanı sebepsiz feshi önlenmiş, Hükümetin, Meclisin ve vatandaşın hukuki statüsü güçlendirilmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde ikinci Anayasa değişikliği, 28 Mayıs 1914 tarihinde yapılmış, İttihat Terakki'ye karşı yükselen muhalefetin sesi kısılmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası, Meclisi feshetmiş, genel seçimlere gidilmiş, seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası yaptığı baskı ile Meclisi eline geçirmişti. İkinci Meşrutiyet ile kuvvetler ayrılığı ilkesi teyit edilmiş, parlamenter rejim, savaş yılları koşullarında, sözde fiili olarak da uygulanmaya başlanmıştır. Seçimlerde hile ve baskı yöntemine başvurulmuş, Anayasa İttihat ve Terakki'nin oyuncağı haline getirilmiştir. Parlamenter sistem, başlangıçta normal işler gibi görünmüş ama Mecliste tek parti egemenliği başlamıştır.

İttihatçıların getirdiği yeni düzen Meşrutiyet değil, İttihat ve Terakki'nin zümre diktatörlüğüydü. Bahane olarak da “halkımız henüz reşit değil, meşrutiyete hazır değil” denilmiştir.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, fendoglu@hacettepe.edu.tr.

İttihatçı zümresi, hırs ve rekabet tutkusuyla ülke adına en küçük ve faydalı küçük bir teşebbüse girişmeden, kısa bir süre zarfında, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak suretiyle çağını tamamlamıştır. İttihatçılar, 1906 yılından itibaren Masonların etki alanına girmişlerdi. İttihat ve Terakki hareketi bilgisizlik, anlayışsızlık ve birikimsizlik sonucu, ülkenin yıkımına neden olmuşlardır. İttihatçılar yönetim için hazırlıksız idiler, toplum, gençlik gibi konularda çözüm getirememişlerdir. Tek hedefleri iktidarda sürekli kalmaktı, bunun da yolunu bulmuşlardı; baskı rejimi, siyasi cinayetler ve entrika. Oysa sadece tutku, enerji ve savaş, başarı için yeterli değildir. Çağın akımları, jeopolitik ortam ve sosyal koşullar da önemlidir ve tutkuların önce gelir. Üzerinde koşulan zemin, şartları ayarlanmazsa, tutku atının ayaklarını tökezletir, süvari de atın altında kalır. İttihat Terakki, üzerinde koştuğu zemini iyi ayarlayamamış, tökezlemiş ama Osmanlı'nın yıkımına ve canlara sebep olmuştur.

OTTOMAN POLITICAL LIFE AFTER SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Abstract

There is an external element at the proclamation of the Second Constitutional Monarchy to win the confidence of the foreign states. There is no doubt that the Military power at the proclamation of the Second Constitutional Monarchy has played a major role about the military involving in the policy but never did it give up. Thus, coups, raids, military discipline have adversely affected the live of the state.

Deputies of the Assembly made the 1876 Constitutional amendment on August 21, 1909. It went into force, however the Sultan's legal status was changed, the Parliament was prevented from the Sultan's unjust termination, was powered legal status of the Government, Parliament and the citizen's. The second constitutional amendment, made on May 28, 1914 in the Second constitutional period, had been narrowed against the rising opposition's voice against the Union and Progress. Union and Progress Party, revoked the Parliament, the pressure of the Union and Progress Party had seized the Assembly. Principle of separation of powers was confirmed by Second Constitutional Period, so-called parliamentary regime, under the conditions of the war years. Election was applied to the fraud and printing methods, the constitution was made a toy of Union and Progress Party. Parliamentary system initially seemed normal but single-party rule at the Assembly began.

Unionist Party, with a passion of ambition and competition, with a small and useful introduction to the country, was completed by the overthrow of the Ottoman Empire, in a little period. Unionists had entered into the domain of Masons since 1906. The movement of Union and Progress caused the destruction of the country with their ignorance and incomprehension. Unionists idly unprepared for the management, could not provide solutions on issues such as

youth and society. Their sole aim was to stay in power continuously; it also had to find a way; oppressive regime, political murders and intrigue. However, just passion, energy and war, are not enough for success. The era of the current geopolitical environment and social conditions are also important and passion comes before. Union and Progress Party, caused Ottoman's destruction and damage.

1839 yılında Tanzimat Fermanı ile başlayan Tanzimat Dönemi (1839-1876), Osmanlı'nın sürekli bir doğum ağrısıdır ama bu doğum bekleneni verememiştir. Düşünür yoksunluğu ve lidersizlik, Tanzimat döneminin hem ayırt edici özelliği, hem de talihsizliği idi.

Tanzimat dönemini izleyen Birinci Meşrutiyet döneminin (1876-1908) 1293/1876 tarihli Kanuni Esasi'si, Meclis-i Umumi¹ isimli iki meclisli bir parlamento kurmuştu. Birinci Meşrutiyeti, Yeni Osmanlılar ve özellikle Mithat Paşa hazırlamıştı. Tüm üyelerini Padişahın atadığı Hey'et-i Ayan² ile halk tarafından iki dereceli seçimle gelen Hey'et-i Meb'usan³. Kanuni Esasiye göre, kanun önerisi için Padişahın izni gerekiyordu. Benimsenen kanun tasarıları, Padişahın izni olmadan yürürlüğe giremiyordu. Padişahın, Meclis-i Meb'usan'ı fesih yetkisi de vardı⁴.

İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1920), Yeni Osmanlıların ve Mithat Paşa'nın anılarına dayanılarak Genç Türkler tarafından ilan edilmiştir. 1876 Anayasası'nın 1909 değişikliği ile de, Bakanlar Kurulu'nun, Mebusan Meclisi'ne sorumlu olduğu belirtilecek, Padişah, Meclisi, ancak Ayan Meclisi'nin onayı ile üç ay içerisinde seçime gidilmesi koşuluyla feshedebilecekti. Kanun önerisi için artık Padişahın izni aranmayacak, vetosu da şarta bağlanacaktı.

Pantürkizm, Panislamizm ve Batıcılık akımlarının tartışıldığı İkinci Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun fokur fokur kaynadığı bir dönemdir. Özellikle Makedonya'da komiteler 1830–1903 yılları arasında örgütlenmiş, buna karşı Osmanlı subayları da 1903 yılında karşıt komite olarak İttihat Terakki'yi kurmuşlardır. O dönemde Makedonya'ya bağlı üç vilayet vardı: Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetleri.

Bu karışık dönemde 1908 senesinde Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve bir yıl sonra da Anayasal sistem değiştirilerek parlamenter sistem kabul edilmiş, Sultanın yetkileri azaltılmıştır⁵. Parlamentarizm, geleneksel bir İngiliz

1 http://tr.wikipedia.org/wiki/Meclis-i_Umumi (29.9.2014).

2 http://tr.wikipedia.org/wiki/Meclis-i_Ayan (29.9.2014).

3 <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c005/ink102/mmbd01ic01c005ink1020047.pdf> (29.9.2014).

4 Detay için bk. Fendoğlu, **Anayasal Derinlik**, s. 857-884.

5 Parlamentarizm hakkında bk. H. T. Fendoğlu, "Başkanlık Sistemi", **Analiz**, Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayını, Ankara, 2010, s. 9–14.

sistemi olarak, güçler ayrılığı ilkesini, yürütme ve yasama ilişkileri açısından, dengeli ve yumuşak uygulayan, güçlerin işbirliğine dayanan bir sistemdir. Kaynağını İngiltere’de XVIII’nci yüzyıldan itibaren uygulanan sistemin tedrici gelişmesinde bulan bu sistem, öğretisi ile güçlendirilmiş, XIX’uncu yüzyıldan sonra İngiltere dışındaki ülkelere de yayılmıştır. Hükümdar ile Meclis arasındaki denge anlamına gelmektedir. Parlamentarizmde “serbest kalan her yetki kötüye kullanılabilir” kuralı gereği tüm yetki ve görevlerin belli edilmesine gayret gösterilmiş ama uygulamada Sultandan alınan yetkiler İttihat Terakki’ye verilmiş, sonuçta İmparatorluk kısa zamanda erimiştir. Bunda elbette tek sorun parlamenter sistemin getirdikleri değildi. 1909 öncesi Osmanlı sistemi ile tamamen ilgisiz olan bu değişim, Osmanlıya hiçbir kurum getirilmeden yukarıdan uygulanmıştı. Osmanlıda vezirler, ABD örneğinde olduğu gibi doğrudan Sultana bağlıydılar, ayrıca Meclise karşı sorumlulukları yoktu. 1908’de II. Meşrutiyetin ilanından sonra başlayan yeni dönemde Sultandan alınan güç, halkın değil, hukuka aykırı olarak İttihat Terakki grubunun eline geçmişti.

Osmanlı siyasi yaşamında ilk defa, 1325/1909 Anayasa değişikliği ile bakanların Meclise sorumluluğu benimsenmişti. 1909 değişikliği ile Osmanlı Sultanının yetkileri tek tek sayılmış, sınırlandırılmış, sorumsuz ve yetkisiz bir duruma getirilmişti. Bunun karşısında Başbakan ve Bakanlar Kurulu, geniş yetkilerle donatılmış, Başbakan ve Bakanları atama yetkisi Sultanda idi ve Kabinenin Meclisten güvenoyu alması gerekiyordu. Meclis Sultana bağlı değildi; Meclis kendi Başkanı ve yöneticilerini kendisi seçiyor, yetkileri alınan Sultan karşısında Osmanlı ülkesini yönetmeye çalışıyordu. II. Meşrutiyetle birlikte Devletin kurulacağı öngörülüyordu.

İttihat Terakki mensupları genellikle birbirini tanımazdı, yalnızca bir kişi aracılığıyla örgütle ilişki kurulurdu. Manastır Gizli İhtilal Komitesinin ikinci kurucusu Kazım Karabekir Paşa idi. Mustafa Kemal, bu cemiyetin taşra müşfidi idi. Üye sayısını 500’den başlatan bu örgüt içinde ünlü Emanuel Karaso da vardır. Birçok İttihatçıyı masonlaştıran Karaso, Uluslararası Masonluğun Selanik üstatlarından olup, Siyonizm’inden de söz edilir. Abdülhamid’ in hal’ini bildiren heyetin içinde Karaso⁶ da vardır. Azınlığın direnmesine karşı gönderilen subaylar Balkanlarda örgütlenmiş, Bulgar çetelerinin yöntemini iyice kavramış ve

6 http://tr.wikipedia.org/wiki/Emanuel_Karaso (29.9.2014). Fendoğlu, **Anayasal Derinlik**, s.885.

öğrendikleri taktikleri Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid üzerinde uygulamaya karar vermişlerdi⁷.

Enver Paşa, 13 Haziran 1908 günü, vatanı kurtarmak için, silahlı kuvvetlerdeki görevini terk ederek, Sultana karşı isyan etmiş ve dağa çıkmıştı.⁸ Enver Paşa'ya göre, Padişah istişareye önem vermiyor, Meclisi açmıyor, vatan elden gidiyor, sürekli toprak kaybediliyordu.

İttihat Terakki'nin Balkanlardaki bu isyanı, Padişah tarafından bastırılmamıştı. Padişah yanlısı, Birinci Ferik (Korgeneral) Şemsi Paşa gibileri de İttihat ve Terakki tarafından öldürülünce, 23 Temmuz 1908 tarihinde Makedonya'da hürriyet ilan edildi. Atılan nutuklarda, adalet-müsavat-uhuvvet-meşveret üzerinde duruluyordu. II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyetin ilanını benimsedi, Kabinayı değiştirdi, Kanuni Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu. Ama Meşrutiyet, Padişahın hal'inden sonra etkisini gösterecektir. İkinci Meşrutiyet'in ilânı karşısında halk, ne olduğunu anlayamamıştır, şaşkındır.

İkinci Meşrutiyeti doğuran sebepler, Birinci Meşrutiyeti doğuran sebeplerin yerine getirilmemesidir. İttihatçıların düşüncesi şuydu, II. Abdülhamid'in 1876 öncesine göre, esaslı bir değişikliğe gitmeyişi, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'yı çekilmeye mecbur edip Ahmet Mithat Paşa'yı ülke dışına sürmesi, Mebusan Meclisini 14 Şubat 1878 tarihinde dağıtması, tepki meydana getirmişti.

Rus Çarı II.Nikola'nın⁹ 1853 tarihinde Osmanlı için söylediği Hasta Adam,¹⁰ bir türlü iyi edilememişti. Hürriyetin frenleri sürekli sıkılmış, *Kanun-i Esasi, Meşrutiyet ve Hürriyet* kelimeleri 1878–1908 yılları arasında adeta anılmamıştı.

Kanun-u Esasiyi yeniden yürürlüğe koymak, ülkenin gelişimini ve özellikle İmparatorluğun toprak kaybını önlemek üzere önce *Askeri Tıbbiye öğrencileri*, 1892 yılında, İttihat Terakki adını alacak olan gizli Cemiyeti kurdu. II. Abdülhamid'in tepkisi, bu hareketin Avrupa ülkelerine ve Mısır'a kaçmasına neden oldu. Ülke içinde *Ahrârı Osmaniye*, ülke dışında *Jön Türkler* adını alan bu

7 http://tr.wikipedia.org/wiki/İttihat_ve_Terakki (29.9.2014).

8 Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1959, s. 465.

9 [http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Nikolay_\(Rusya\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Nikolay_(Rusya)) (29.9.2014).

10 http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupanın_hasta_adamı (29.9.2014).

hareket, Padişah'ın dine aykırı, keyfi bir yönetim içinde olduğunu anlatıyor, Ha-yal (Londra,1879), İstiklâl [Napoli, 1379), Mizan (Mısır, 1894), Şurayı Ümmet [Mısır), Hak Sancak [Mısır, 1900) gibi gazeteler, Osmanlı yönetimini yıkmaya çalışıyorlardı. 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te yapılan *Jön Türkler* kongresinde Prens Sabahattin, *Teşebbüsü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti*'ni, Ahmet Rıza Bey de *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*'ni kurmuşlardı. Bu cemiyetler, Pan Türkizm ve Pan İslâmizm fikirlerini benimsemiş, Kanun-u Esasinin geri gelmesini talep etmişlerdir¹¹.

İttihat ve Terakki'nin fikir adamı Ziya Gökalp'i¹² bulan ve tahrik eden *Dr. Abdullah Cevdet*¹³, bu cemiyetin asıl, ilk ve fiili kurucularından sayılır. Ordu içinde de gizli örgüt giderek hâkim oluyordu. Selanik'te M. Talat, M. Tahir ve Naki Beyler *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*ni (1905' de); Yüzbaşı Mustafa Kemal ise Şam'da (1906 yılında) "*Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*"ni kurmuştu. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile 27 Eylül 1907'de II. Abdülhamid'e karşı birleşmiş, Cemiyetlerin tümü 1907 yılı Aralık ayı sonlarında genel bir toplantı yapıp Abdülhamid'i yıkmaya karar vermişlerdir. Muhalefetin merkezi Makedonya'dır¹⁴.

23 Ağustos 1908 tarihinde *Terakki ve İttihat* ismi terkedilmiş, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* adı alınmıştır. 1909 kongresinde, askerlerin siyasetle uğraşmamaları istenecektir.

1789 Fransız İhtilali, Avrupa'da 1848 ihtilallerini doğurmuştu. Rusya da, Napolyon devrinden itibaren Batı'yı taklit ediyordu. İkinci Meşrutiyet'te Fransa ve Rusya'daki gelişmelerin izlerini görmek mümkündür.

İttihat Terakki, Padişahın otoritesini iyice sarsmıştı. Bu arada istihbarat ilga edilmiş ve basın üzerindeki otorite kaldırılmıştı (29 Temmuz 1908) ama Padişah, eski siyasi düzeni sürdürmek istemektedir. Mehmet Sait Paşa kabinesi, İttihat Terakki'nin zorlamasıyla istifa etmiş (4 Ağustos 1908), yerine Mehmet Kâmil Paşa Sadrazam olmuştur. Devlet otoritesinde boşluk vardır, ehliyet ve liyakat sahibi insan yoktur (kaht-ı rical=adam yokluğu). İttihat

11 Detay için bk. Fendoğlu, **Anayasal Derinlik**, s. 857 vd. Geniş bilgi, 857-889.

12 http://tr.wikipedia.org/wiki/Ziya_Gokalp (29.9.2014).

13 http://tr.wikipedia.org/wiki/Abdullah_Cevdet (29.9.2014).

14 Recai Galib Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, 1. Kitap, İstanbul 1971, s. 23S.

Terakki'nin siyasi ihtirasları nedeniyle ülke bir türlü rahat ortama kavuşamamaktadır.

Uzun yıllar yapılamayan parlamento seçimleri, Kasım-Aralık 1908'de yapıldı. Seçimlere iki siyasi parti katılmıştı, bunlardan İttihat Terakki ülke çapında seçime iştirak ederken, Ahrar Partisi'nin (fırkasının) sadece İstanbul'da seçime katılmasına izin verildi. Ahrar fırkası 1 Eylül 1908 (14 Eylül 1908) tarihinde kurulmuştu. Kurucusu, Nurettin Ferruh Bey'dir. Düşüncesi Prens Sebahattin'e yakındır. Prens Sebahattin, içine kapanık, topluma küskün bir kişiydi. "Ben siyasetle uğraşmıyorum" diyordu. Sokaktan gelen İttihatçılar onu kenara itmişlerdi.

İttihat Terakki ve Ahrar.- Seçime katılan *Türkçü-Merkeziyetçi İttihat Terakki* ile Osmanlıcı-Ademi merkezietçi *Ahrar Partisi*¹⁵ arasındaki mücadelede, ittihatçıların büyük baskısı sonucu, Mebusan Meclisindeki tüm sandalyeleri İttihat Terakki kazandı. Toplam 266 milletvekilinden 142'si Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp ve bir tanesi Ulah idi¹⁶.

Meclisin İkinci Kez Açılışı.- II. Abdülhamid, Meclis-i Umumi'yi törenle açtı. Ahmet Rıza Bey, Mebusan Meclisi Başkanı oldu. Padişah, Yıldız'da mebusalara büyük bir ziyafet verdi. Bu arada İttihat Terakki, siyasi tutkularını gerçekleştirmek yolunda bir adım olarak, M. Kamil Paşa Kabinesini Mecliste düşürdü (11 Şubat 1909). Yerine Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi geldi ama ülkede sınırsız hürriyet ve terör devam etmektedir. Bu nedenle İttihat Terakkiye karşı tepkiler başladı, bu durum 31 Mart Olayına yol açacaktır.

İttihat Terakki, kendisinin "*hayır ve kültür cemiyeti*" olduğunu, siyasî olanın, Meclisteki İttihat Terakki Fırkası olduğunu söylüyordu ama gerçekte ülkeyi yönetenler Meclis dışındaki İttihatçı yöneticilerdi.

Kasım-Aralık 1908'de yapılan seçimde uygulanan "Mebus İntihabı (Milletvekili Seçimi) Kanunu", 1876 Meclisi tarafından çıkarılmış, 80 maddelik, iki dereceli bir seçim yasasıydı. 25 yaşını doldurmuş her Osmanlı erkeği seçmen olabiliyordu. Bu seçimde, Enver Bey, İsmet Bey, Cemal Bey gibi kişiler, Meclise girmediler, Ordu'da kontrolü ellerinde bulundurdular.

15 http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanli_Ahrar_Firkasi (29.9.2014).

16 Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C 2, s.92.

İttihat Terakkî'nin örgütleri; İttihat ve Terakki Kongresi, İttihat ve Terakki Umumi Merkezi, Vilayet ve Taşra Örgütleri ve Kulüpleriydi. Bunların tamamı İttihat Terakki teşkilatını oluşturuyordu. İttihat ve Terakki teşkilatı, kongrelerini gizli yapıyor, yöneticilerini gizli tutuyordu. İttihat ve Terakki ileri bir tarihte parti haline gelecek, ancak o halde bile komitecilik zihniyeti devam edecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, fırka halini aldıktan sonra “Tek Parti” haline gelmiştir.

İttihatçılar sonuçta başarısızdı; İttihatçıların getirdiği su, yaptıkları kötülükleri temizleyemedi. Anayasalı devlet olunca, ikinci Meşrutiyet ilan edilince her şey değişecek sanıyorlardı¹⁷. Sultan Abdülhamid'in Balkan siyaseti devam ettirilmemiş, Balkanlarda, Osmanlı dışındakiler başarılı olmuş, Osmanlı yenilmiş, Balkan Savaşı sonunda, tüm Rumeli'yi kaybetmiştik. Balkanlardaki Osmanlılar ezilmişti. Özellikle II. Abdülhamid'den sonra Padişah olan Sultan V. Mehmet Reşad¹⁸ (1844-1918) gibi silik, her şeyi İttihatçılara bırakan bir kişinin başta bulunması talihsizlikti. Çünkü İttihat Terakkiciler, bir aşireti bile idare edemez, maceracı bir görünüm veriyorlardı¹⁹. İttihatçıların devlet tecrübesi hiç yoktu, aşırı partici ve baskıcı bir gruptu. İttihatçılar, tüm üniversite öğrencilerini cemiyete bağlılık yeminine zorluyorlar, bu arada bir takım kuruluşlarla gençliğe yeni bir nitelik kazandırmak istiyorlardı²⁰. Tek korkuları iktidardan uzaklaş(tırıl)maktı.

İttihat ve Terakkî'nin ilk muhalifi kendi içindeki “*Halaskâran Zabitan*” (Kurtarıcı Subaylar)²¹ grubudur. Bunlar, İttihat Terakkî'nin bazı elemanlarının hem asker hem siyasetçi olduğunu, bunun zararı nedeniyle ordunun politikayla ilişkisini kesmesini ve seçim yapılmasını istiyorlardı.

Başlangıçta İttihatçılarla birlikte olan Prens Sabahattin²², daha sonra onlardan ayrılmış, Teşebbüsi Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti'nin on maddelik bir programını yayınlamıştı²³.

17 Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi (1700–1958)**, Ankara, 1977, 4. B, s. 378.

18 http://tr.wikipedia.org/wiki/V._Mehmed (29.9.2014).

19 Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C XIV, s. 13.

20 Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, 1974, s. 43.

21 http://tr.wikipedia.org/wiki/Halaskaran-ı_Zabitan (29.9.2014).

22 http://tr.wikipedia.org/wiki/Prens_Sabahattin (29.9.2014).

23 Şurayı Ümmet Gazetesinin 27 Temmuz 1906 tarihli sayısı; Kuran, s. 439'da metinde vardır.

Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti'nin 1908 tarihli kongre kararları belli ölçüde Prens Sabahattin'in etkisini taşımıştır. Prens Sabahattin sosyolojik açıklamalar yapıyor, düşüncelerinin dinlenmesi halinde felaketlerin başımıza gelmeyeceğini söylüyordu²⁴.

İttihat ve Terakki'ye asıl karşıt olanlardan Çarıklı Alaylı Kolağası, askerleri ile İstanbul'a Yıldız'a gitmiş, "babamızı (padişahı) göreceğiz, babamızı isteriz" diye (16-20 Temmuz 1903 tarihinde) bağırılmışlardı. Bu Kolağası daha sonra idam edilecektir. II. Abdülhamid'e destek olan başka olaylar da vardı. Fatih Camii Hocalarından Molla Ali, 1000 kadar hoca ile Yıldız'a gitmiş, "şeriat isteriz" diye bağırılmışlardır (24 Eylül 1908), bunlar da idam edildi. Fatih Camii Müderisi Tokatlı Mustafa Sabri, "Cemiyeti İttihadı İslâmiye" adlı siyasi bir cemiyet kurdu (Ağustos 1908). Aynı ay içerisinde, Fedâkârânı Millet Cemiyeti kuruldu. 14 Eylül 1908'de İttihat Terakkiye karşı ilk muhalif parti olan Ahrar Fırkası kuruldu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911'de kurulmuş ve oldukça güçlenmişti.

9 Kasım 1908 tarihinde Cemiyet-i Naciye-i İslamiye kuruldu. 10 Kasım 1908'de Kıbrıslı Mahmut oğlu Derviş Vahdeti, "Volkan" isimli gazeteyi çıkarmaya başladı. 19 Şubat 1908'de Derviş Vahdeti, İttihad-ı Muhammedi Cemiyetini kurdu. 25 Şubatta, Derviş Vahdeti Şeyhul-İslâma bir dilekçe (layiha) vererek şeriat istedi. Medreselerde toplu gösteriler başladı. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, 16 Martta Nizamnamesini yayınladı. 20 Mart 1908'de Derviş Vahdeti Ayasofya Camii'nde büyük bir mevlit tertipledi. Bütün bu hareketler, 31 Mart Olayı'nı doğuracaktır.

İttihat ve Terakki karşıtı oluşumlar, 31 Mart olayını hazırladı; kıvılcım 24 Mart 1903 tarihinde atıldı: İttihatçıların silahşorlarından biri, İttihat ve Terakki muhalifi olan gazeteci Hasan Fehmi Bey'i öldürdü. Bunun üzerine Taşkışla'da bulunan Avcı Taburları isyan kararı aldı. Avcı taburları mekteplileri bağlayıp, kışlanın kapılarını açtı, asker Ayasofya Meydanına aktı ki ileri gelenleri daha sonra idam edilecektir. Tarih 31 Mart 1325'tir (13 Nisan 1909). İttihat Terakki'nin nüfuzu bir günde silindi; kabine istifa etti. Padişah, sükûnu sağlamak için, asileri affettiğini bildirip, sakin olmalarını istedi. İttihat Terakki bu hareketi Meşrutiyetin tasfiyesi olarak görüyordu. Bu arada Padişah, boşalan sadrazamlığa Tevfik Paşa'yı önerdi. Meclis, kabineye güvenoyu verdi.

24 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1979, s.326.

İttihat Terakki, 31 Mart'tan Padişah'ı sorumlu tutmuştu. Selanik'te gönüllüleri topladı. İçlerinde Rum-Bulgar komiteleri de vardı. Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal de hazırlanan Harekât Ordusu'nun içerisindeydi. Enver Paşa, hareketi öğrenir öğrenmez, Berlin'den İstanbul'a döndü. Hareket Ordusu, 20-25 taburdur, ayrıca 10 süvari bölüğü ve 9 batarya vardır, Komutanı Bağdatlı Mahmut Şevket Paşa'dır.

Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa²⁵, II. Abdülhamid'in güvendiği askerlerden biriydi. Paşa, 9 Nisan'da Yeşilköy'e vardı. Azınlıklar da Hareket Ordusu'nu desteklediler, çiçekler verdiler²⁶. Enver Paşa, Yeşilköy'de Kurmay Başkanlığını M. Kemal'den alınca, M. Kemal kırıldı, Selanik'e geri döndü. Hareket Ordusu, iç savaş çıkmasından endişe içindeydi. Bu nedenle de Padişah'ı oyalamak için gerekeni yaptılar. Bizzat Mahmut Şevket Paşa, Padişah'a hal' edilmeyeceği konusunda teminat verdi. Padişah II. Abdülhamid sessiz kalınca sonuçta 13 Nisan 1909'da Hareket Ordusu duruma tamamen hâkim oldu.

Bu durum karşısında, Meclis-i Umumi (Ayan ve Mebuslar Meclisi), Hareket Ordusu lehinde bildiri yayınladı (22 Nisan 1909). Sultan'ın Yıldız Sarayı kuşatma (muhasara) altına alındı. Sultana görevden ayrılması için, bir heyet gönderildi. Yıldız'a gönderilen bu heyette, Emanuel Karaso [Yahudi Mebusu], Aram Efendi (Ermeni Mebusu), Esat Paşa [Arnavut Mebusu], Arif Hikmet Paşa (Ayan Azası) vardı. Bu hal' meselesinde Meclis İkinci Başkanı Talat Bey'in büyük etkisi oldu. Fetva Emni ve Şeyhülislam, ağır hakaretler ve itelenip-kakılarak-aşağılanarak giden baskı grubunun önüne katılarak zorla Meclise getirildi. Meclis-i Umumi, Padişahı tahttan indirme kararı aldı²⁷. Fetvayı Şerife ile II. Abdülhamid, Hilâfeti İslâmiye ve Saltanatı Osmaniye'den düşürüldü (ıskat olundu). Yerine V. Mehmet Reşat getirildi²⁸. Meclis-i Umumi'nin oybirliği ile aldığı kararlar, II. Abdülhamid, Selanik'e sürgüne gönderildi.

31 Mart Olayı hâlâ tüm ayrıntılarıyla aydınlanmış değildir. Harekât Ordusu'nun amacı ise, ipleri tamamen ele almak, İttihat Terakki karşıtlarını (muhaliflerini) eritmektir. 31 Mart Olayı'nın sonunda, bilindiği kadarıyla 77 kişi

25 http://tr.wikipedia.org/wiki/Mahmut_Sevket_Paşa (29.9.2014).

26 Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Ankara, 1974. s. 178.

27 Okandan, s. 283. İkinci Abdülhamid'in düşürülmesi (ıskatı) ile ilgili fetva için bk. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ank.1955, s. 70.

28 http://tr.wikipedia.org/wiki/V._Mehmed (29.9.2014).

idam edildi. Bununla ilgili mahkeme zabıtları hala yayınlanmamıştır. Mukave- met etmediği halde öldürülenlerin, Sarayları yağma edenlerin hesabı Mecliste sorulduğunda, Harekat Ordusu Komutanı Bağdatlı Mahmut Şevket Paşa, bu kişileri Meclis kürsüsünden tehdit etmiş, soru soranları susturmuştur.

Sultan V. Mehmet Reşat güçsüz bir padişah olduğundan dolayı, kılıç kuşa- tan Konyalı Abdulhalim Çelebi, “*sen layık değilsin*” diyerek merasime gelmemiş- ti. Yeni Padişahın üçüncü senesinde [ki ipler tamamen İttihat Terakki’nin elin- dedir] Balkan Harbi başlamış, yenilgiler alınmış, Rumeli’nin tamamına yakını kaybedilmiştir.

Balkan Savaşı’nın son günlerinde, iktidardaki Kamil Paşa Kabinesi, barış protokolünü görüşüyordu. Tam bu esnada, Yarbey Enver Bey, acar bir kırat üze- rinde 60 silahşorla birlikte Bâb-ı Ali’yi bastı. (23 Ocak 1913). Hürriyet Kah- ramanı, Kuzey Afrika savaşlarının yıldız mücahidi Enver Bey, Sadrazam M. Kamil Paşa’dan zorla istifa mektubunu aldı ve bunu Sultan Reşat’a takdim etti, Harekat Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa’yı Sadrazam olarak ilan ettir- di²⁹. Bu baskından sonra İttihat Terakki muhalifleri ezdi. İttihatçıların baskısı arttı. İttihat Terakki’nin zümre diktatörlüğü, Talat Paşa Kabinesi’nin 27 Ekim 1918’de istifasına kadar sürdü. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde gerçek bir kaos içerisindedir.

Bab-ı Ali baskını, Enver Paşa’yı zirveye çıkaran bir basamak olup, bu baskın sonucunda Enver Bey, üç derece terfi ettirilerek Paşa ve Harbiye Nazırı olmuş- tur. Enver Bey, bir gün Sadrazam Said Halim Paşa’yı ziyaret etmiş, doğrudan doğruya, Harbiye Nazırı olmak istediğini söylemiş ve zoraki Nazır (Bakan) ol- muştur. Bu arada Enver Paşa, Sultan Mehmet Reşat’ın yeğeni Emine Naciye Sultan ile Baltalimanı’ndaki Damat Ferit Paşa Konağı’nda yapılan düğünle ev- lenerek “*Damad-ı Şehriyari*” oldu (5 Mart 1914)³⁰. Padişahın kızıyla da evlenen Enver Paşa, 33 yaşında, Harbiye Nazırı, Genel Kurmay Başkanı, Başkomutan Vekili ve İttihat Terakki yetkilisi olarak imparatorluğun fiili tek sahibidir.

Ocak 1914 sonrası Osmanlı’nın tek sahibi Enver Paşa sayesinde Birinci Dünya Savaşı’nda ordularımız Alman Karargâhı’nın emrine verilecek ve impara- torluk buz gibi eriyecektir.

29 Mahmut Şevket Paşa 14 Haziran 1913’te Beyazıt’ta katledilmiştir: http://tr.wikipedia.org/wiki/Enver_Pasa (29.9.2014).

30 http://tr.wikipedia.org/wiki/Enver_Pasa (29.9.2014).

Birinci Dünya Savaşı'na katılımımızla ilgili Osmanlı-Alman İttifak Anlaşmasını Enver Paşa (ve üç arkadaşı) 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalamış ise de gerçekten Birinci Dünya Savaşı'na girme kararını veren tek başına Enver Paşa'dır. Etkili masonlardan Maliye Bakanı Cavit Bey'in dahi, bu işten haberi yoktur³¹. Cavit Bey, I. Dünya Savaşı'na girme yanlısı değildi.

Şayet Cihan Savaşı'na girmeseydik, petrol zengini süper güç olabilirdik çünkü Batı, Kuvay-ı Milliye ile başa çıkamamıştı; savaşa girmemiş Osmanlı ile kuşkusuz ki Batı karşısında daha başarılı olacaktık³².

Almanya Osmanlı'ya gönderdiği savaş malzemeleri üzerinde "Enverland" yazıyordu. Osmanlı'yı savaşa sokan Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisini (davetsiz misafirleri) ülkeye kabul eden ve Kabine toplantısında, "bugün iki çocuğumuz oldu" diye müjdeyi veren de Enver Paşa'dır. 23 Ekim 1914 tarihinde böylece savaşa girdik. 1917'ye kadar Almanlara 140 milyon lira borçlandırdık; oysa yıllık gelirimiz 21 milyon lira idi. Enver Paşa, dünyayı tanımadan karar vermişti; çünkü savaş endüstrisi o yıllarda Almanya'da değil, İngiltere'de idi³³.

Zaten 42 yaşında öldürülen Enver Paşa'yı asıl öldüren, doğru değerlendiremediği jeopolitik yasalar ile kavrayamadığı çağ akımları olmuştu. Enver Paşa, baştan kaybedilmiş bir savaşa girmişti; Osmanlı Ordusu yorgundu, yenikti, askerinin yeterli gıdası yoktu, tükenmişti. O ortamda Halife V. Mehmet Reşat'ın ilan ettiği cihat da bir işe yarayamamıştı.

Savaş çıktığında Enver Paşa'nın hayalinde İran, Turan, Hindistan vardı. Bunu bizzat Kazım Karabekir'e söylemişti. Kendisine olan aşırı güveni, inatçılığı, karşı fikrin mutlak yanlışlığı gibi bir fikri sabit içinde idi. O, örülmüş sert bir ceviz gibi çetin, küçük bir dimağ sahibi olarak kalmıştı. Askerliği geri idi; askerlikten ayrılmış komitacılıkla uğraşmıştı. Diktatör eğilimli idi, muhteristi, kibirliydi, devlet yönetimi, hukuk ve siyaset okumamıştı.

Osmanlı'nın ve Enver Paşa'nın en büyük yenilgilerinden biri, Birinci Dünya Savaşı içerisindeki cephelerden Sarıkamış cephesidir. Rus Ordusu 1 Kasım 1914

31 Cavid Bey, Selanik Mason teşkilatında etkin bir isimdir. Emanuel Karoso'nun masonlaştırdığı Talat, Mithat Şükrü gibi kişilerdendir. Hatıraları 22 defter tutmaktadır. 1926 yılında idam edilmiştir. Bk. Aydemir, s. 522.

32 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1955, s. 164.

33 Bayur, s. 339. Detay için bk. Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, TTK Yayını, İstanbul, 2000.

tarihinde Osmanlı sınırını geçmiş ve ilk günde üç koldan ilerlemeye başlamıştı, Kürt aşiret alayları (Hamidiye Alayları) disiplin açısından iyi sayılamazdı. 5 Kasım 1914'te Enver Paşa bizzat Sarıkamış'a gelerek bu şiddetli kış ortamında kumandayı üzerine aldı. 3000 metre yüksek tepeler, donmuş nehirler, tipi ve kar içinde Rusları arkadan çevirmek hayaline kapıldı³⁴. Tümenler geceyi tamamen kar üzerinde geçiriyordu. Daha Sarıkamış harekâtı başlamadan önce 9000 ölü ve yaralı, 3000 esir, 2800 firar verilmişti. Enver Paşa, soğuşun eksi yirmi derece, kar kalınlığının bir buçuk metre olduğu 18 Aralık günü Sarıkamış harekâtını başlattı, büyük zayıtlar verdi. Hedefi, 10. Kolordu ile Allahuekber dağlarını aşarak Rus ordusunu arkadan çevirmektir³⁵.

Allahuekber dağlarının aşılacak uzunluğu 50 km, genişliği 25 km idi. Malesef, Kolordu burada can vermişti, çünkü ne yol vardı burada, ne de iz. Kar insan boyudur; her yerde sarı ve kara bir sessizlik. Nefes donmaktadır. Açlıktan ölenler de vardır. Yemek yiyemeyecek kadar yorgun bir ordu. Enver Paşa'nın plansız, haritasız harekâtı, bu anlamsız çevirme manevrası, 15 gün sürdü. 26 Aralık'ta 10. Kolordu tamamen donmuştu. Delirenler de vardı.

Enver Paşa, iyi bir teşkilatçı fakat kötü bir komutandır. Çünkü siyasi çalışmaları ona askeri çalışmalar için fırsat bırakmamıştı. İsmet İnönü de onun için, Enver Paşa çalışkan, cesur, kahraman ancak hayalperesttir demişti. Pantürkizmi ve Panislâmizmi gerçekleştirmek için Teşkilat-ı Mahsusa'yı (Milli İstihbarat Teşkilatının kökeni) kuran da o idi.

İttihatçılar döneminde Osmanlı Ordusu Ortadoğu'da da başarılı olamıyordu. Savaşın en hareketli ordusu Osmanlı Ordusuydu, daima yürüyen bir ordu, yolun, demiryolunun olmadığı bir zamanda Çanakkale'den Kafkasya'ya; Kafkasya'dan Libya çöllerine, Balkanlardan Yemen'e kadar giden-gelen, koşan-yürüyen bir ordu. Tabiat koşullarıyla boğuşan, açlıkla, imkânsızlıkla savaşıyan bir Ordu.

2 Haziran 1916'da Mekke Şerifi Hüseyin isyan etti. Esasen Jön Türk hareketiyle ve Batının desteğiyle Arap milliyetçiliği başlamıştı. Arapçılar İlk toplantısını Paris'te 1902 yılında yaptı. Arapçılar önceleri sadece özerklik istiyorlardı, sonraları ayrılıkçı oldular. 25 Ekim 1915'te Şerif Hüseyin, İngiltere ile gizlice anlaşmıştı³⁶.

34 Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-Rus İlişkileri**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1975, s.100.

35 http://tr.wikipedia.org/wiki/Sarikamis_Harekati (29.9.2014).

36 Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın cepheleri ve kayıpları için bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/I._Dunya_Savasi (29.9.2014).

Filistin meselesinde da İttihatçılar başarılı olamadı. 1842 yılında Sultan Abdülmecid'in bir fermanla Kudüs'teki dini reise Hahambaşı unvanını vermesi ve böylece Yahudileri "tanınması" savaşta aleyhe olmuştu. İttihat Terakki zamanında Filistin'e Yahudi göçü hızlandı.

İttihatçılar, esas olarak, masonların emrindeydi. Siyonist teşkilatı, Mason Locaları kanalıyla, İttihat Terakkiyi etki altına almış ve istediği etkinliği icrada özerk bir hava yaratmıştı³⁷.

İngilizler ve müttefiklerinin ANZAK (Australia New Zealand Army Corps) ile Çanakkale'ye saldırıları Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştı; 57'nci Alay tamamen erimişti. Çanakkale Savaşı, Enver Paşa'ya yaramakla birlikte, Mustafa Kemal'i yıldızlaştırmıştır. Batı, Çanakkale'yi geçemediği için Rusya'ya yardım edemedi. 1917 Rus ihtilali de olmasaydı kuşkusuz ki Osmanlı'nın hali daha kötü olabilirdi. Ama Çanakkale savaşı Batıya "dur" denilebileceğini göstermişti. Çanakkale zayıyatı 250.000 kişidir. Ruslar bu arada 16 Şubat'ta Erzurum'u, 18 Şubat'ta Trabzon'u, 2 Mart'ta Muş ve Bitlis'i, 17 Temmuz'da Erzincan'ı ele geçirmişlerdi. 1917 ihtilali ile Ruslar Doğudan çekilirken bu kez karşımıza Almanlar çıkmışlardı. Osmanlı Ordusu 28 Eylül 1918'de Bakü'ye girerken, dost Almanya (!) "Kafkasya'dan derhal çekil" ultimatomeni veriyorlardı³⁸.

Birinci Dünya Savaşı sonunda toplam dünya zayıyatı, 23.614.352 kişidir, Rusya'nın zayıyatı 9.000.000, Almanya'nın 5.000.000 iken Osmanlı'nın şehit sayısı 550.000, yaralı sayısı 2.167.841, sakat sayısı 891.364, kayıp sayısı 107.731, esir sayısı ise 129.644 kişiydi³⁹.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Talat Paşa Kabinesi düştü (14 Ekim 1918). İttihat ve Terakki iktidarı sona ermişti. Müşir Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kuruldu. Enver Paşa da saf dışı kalmış oldu. Ama Enver Paşa, ordu üzerindeki otoritesini yitirmiş değildi; Ordu 200 yıldır, metin, otoriter ve atak bir komutan bekliyordu, bunu bir anlamda Enver Paşa'da bulmuştu.

İttihat ve Terakki'nin Başkanı Talat Paşa, iktidara sorumsuz olarak geldiği gibi sorumsuz olarak da gitti: istifa etti. Yerini Teceddüt Fırkası'na bırakmak istedi ama Hükümet bu fırkayı kapattı.

37 Kuran, s. 646.

38 Bk. http://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkasya_Cephesi (29.9.2014).

39 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara 1973, s. 10.

7- 8 Kasım 1918 tarihinde Enver Paşa ve arkadaşları bir Alman harp gemisine binerek Odesa ve Kırım üzerinden Berlin'e (Almanya'ya) kaçtılar. Eylül 1920'de Bakü'ye giden Enver Paşa yine hayal peşindedir; Şark Milletleri Kurultayı'nda bir nutuk okutur. Hayalciliği yazdığı mektuplarda da gözükmemektedir. Oğlu Ali için yazdığı mektupta "O, İslam bayrağını ileri götürecektir, bütün şarkı garbı kurtaracak... 400 milyon Müslüman'ın da gözbebeği olacak" demişti ama Oğlu Ali bir araba yarışında can verecektir.

Mustafa Kemal ve İnönü, Kazım Karabekir'e çektikleri telgrafta Enver Paşa'nın tutuklanmasını istediler. Bu ve benzeri nedenlerle Enver Paşa Yurda giremedi. Enver, 2 Kasım 1921 tarihinde, sadece 30 tane süvarisi olduğu halde, "*Ulu Turan İhtilal Orduları Kumandanı Merkezler Merkezi Reisi*" diye imza atıyordu⁴⁰.

İkinci Meşrutiyet'in ilanında askeri güç, kuşkusuz ki büyük rol oynamış, asker politikaya girmiş ama bir türlü ayrılmamıştır. Böylece hükümet darbeleri, baskınları, asker disiplinsizliği devlet hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.

İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan anayasa değişikliklerinin amacı, İttihat Terakki'ye karşı yükselen muhalefetin sesini kısmaktı. İttihat ve Terakki Fırkası, Meclisi feshetti, genel seçimlere gidildi. Seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası yaptığı baskı ile Meclisi eline geçirdi. Yeni Meclis, Anayasa'nın 7, 35, 43 ve 73. maddelerini değiştirdi. İkinci Meşrutiyet ile kuvvetler ayrılığı ilkesi teyit edilmiş, sözde parlamenter rejim, savaş yılları koşullarında, fiili olarak da (de jure) uygulanmaya başlanmıştır⁴¹. Genel seçimlerde hile ve baskı yöntemine başvurulmuş, anayasa İttihat ve Terakki'nin oyuncağı haline getirilmiştir. Parlamenterizm başlangıçta normal işlemiş, ama Meclis'te tek parti egemenliği başlamıştır. İttihatçı zümresi, hırs ve rekabet tutkusuyla ülke adına en küçük ve faydalı küçük bir teşebbüse girişmeden, kısa bir süre zarfında, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak suretiyle çağını tamamlamıştır. İttihatçılar, bilgisizlik, anlayışsızlık ve birikimsizlik sonucu, ülkenin yıkımına neden olmuşlardır. İttihatçı

40 Rusya Polit Bürosu 1 Mart 1922 tarihinde Enver Paşa'yı tasfiye kararı almıştır. O arada Ermeniler tarafından Cemal Paşa Tiflis'te; Talat Paşa Berlin'de öldürülür. 4 Ağustos 1922 tarihinde, kurban bayramının 1. günü Pamir eteklerinde, Abi derya Suyunun yanında Rus mitralyözleri Enver Paşa'yı kuşatır. Paşa ve arkadaşları ellerindeki kılıçlarla hücum ederken hepsi de öldürülürler. Kur'an-ı Kerimi, kılıcı, dübünü ve diğer kişisel eşyaları Moskova'da Askeri Müze'de bulunmaktadır.

41 Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 217. İkinci Meşrutiyet'le ferman anayasadan misak anayasaya de jure (de facto değil) geçilmiştir. **İbid**, s. 216.

zümresi 1906 yılından itibaren Masonların etki alanına girmişlerdi. İttihatçılar yönetim için hazırlıksız idiler. Toplum, gençlik gibi konularda çözüm getirememişlerdir. Tek hedefleri iktidarda sürekli kalmaktı, bunun da yolunu bulmuşlardı; baskı rejimi, siyasi cinayetler ve entrika.

Getirilen yeni düzen aslında meşrutiyet değil, İttihat ve Terakki'nin zümre diktatörlüğüydü. Bahane olarak da “halkımız henüz reşit değil, meşrutiyete hazır değil” denilmiştir. Egemenlik yetkisi Meclis'te değil ittihatçılardadır. Bu dönemde devletin siyasi ve toplumsal bütünlüğü de korunamamıştı.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, Ankara, 1974.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C II, İstanbul 2011.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1955.

DANIŞMAN, Zuhuri, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C XIV, İstanbul 1966.

ERENDİL, Muzaffer, **Tarihte Türk-Rus İlişkileri**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1975.

FENDOĞLU, Hasan T., “Başkanlık Sistemi”, **Analiz**, Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayını, Ankara, 2010.

FENDOĞLU, Hasan T., **Anayasal Derinlik (Anayasa Hukuku Tarihi, Başlangıçtan Cumhuriyete Kadar)**, Yetkin Yayınları, Ankara 2013.

KURAN, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1959.

SENCER, Muzaffer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul 1974.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul 2003.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Ankara 1973.

OKANDAN, Recai Galib, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, 1. Kitap, İstanbul 1971.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 1979.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi (1700–1958)**, 4. B., Ankara, 1977.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Enver_Pasa (29.9.2014).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sarikamis_Harekati (29.9.2014).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Emanuel_Karasu (29.9.2014).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ittihat_ve_Terakki (29.9.2014).

[http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Nikolay_\(Rusya\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/II._Nikolay_(Rusya)) (29.9.2014).

- http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupanın_hasta_adamı (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Abdullah_Cevdet (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/V._Mehmed (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Meclis-i_Umumi (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Meclis-i_Ayan (29.9.2014).
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic01c005/ink102/mmbd01ic01c005ink1020047.pdf> (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Ziya_Gokalp (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanli_Ahrar_Firkasi (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Halaskaran-ı_Zabitan (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Prens_Sabahattin (29.9.2014).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Mahmud_Sevket_Pasa (29.9.2014).

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE AVRUPA DEVLETLERİNİN SİYASET STRATEJİLERİ VE OSMANLI DEVLETİ

Mustafa TURAN*



Özet

Yakınçağın başlarından itibaren Osmanlı Devleti, sanayileşmelerini tamamlayan büyük devletlerin hedefi haline gelmiştir. Herhangi bir Avrupalı devletin, Osmanlı coğrafyasındaki bir mevki işgal etmesi Osmanlı Devleti'nin çökmesini hızlandırabilirdi. Ancak bu durum Avrupa'daki güçler dengesini de değiştirebilirdi. Dünya statükosunun değişmesini arzu etmeyen Avrupalı devletler, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması yönünde politikalar geliştirdiler. Bu politikalar bir süre de olsa uygulanabilmiştir. Ancak çıkarları çatışan Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması yönünde ittifaklar kurmaya yöneldiler. Ayrıca Sırlar, Rumlar, Bulgarlar gibi Osmanlı tebaası olan halkların bağımsızlık isteğiyle ayaklanmaları da self-determination ilkesinin devletlerarası siyasette kabul görmesini sağladı. Zaten geri kalmış bir devletin toplum yapısı da hızla çözülmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin parçalandığını gören büyük devletler Osmanlı mirasını paylaşmak amacıyla bir araya geldiler ve ittifaklar kurdular. Bu sebeple I. Dünya Savaşı öncesinde İtilaf ve İttifak bloklarının ortaya çıkmasının tarihi gerekçeleri araştırılırken Yakınçağın başlarından itibaren büyük Avrupa devletlerinin siyaset stratejilerinin incelenmesi gereklidir.

Anahtar Kelimeler : Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, Balkan Halkları, Self-determination, İtilaf Devletleri, İttifak Devletleri.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, mturan@gazi.edu.tr.

POLITICAL STRATEGIES OF EUROPEAN STATES BEFORE WORLD WAR I AND THE OTTOMAN STATE

Abstract

From the beginning of the modern times, the Ottoman State became the target of the powerful states which had not completed their industrialization yet. It could accelerate collapse of Ottoman State that any European State invaded a place in Ottoman territories. But that situation could change power balance in Europe. European States which did not demand the status quo of the world to alter developed a policy for protection of Ottoman territorial integrity. That policy could be implemented albeit for a while. However European States whose interests conflicted began to make alliances to split and share Ottoman lands. Besides it provided the principle self-determination to be accepted in interstate politics that the people such as Serbians, Greeks and Bulgarians which were subjects of the Ottoman State previously seceded from the state with the claim of independence. The social structure of an already-underdeveloped state began to dissolve rapidly. Great powers which noticed that the Ottoman State disintegrated sealed an alliance to divide Ottoman heritage. For this reason, it is essential to examine political strategies of all great European States from the beginning of contemporary age in order to research historical reasons of emergence of the Central Powers and Allies blocs before World War I.

Key Words: The Ottoman State, World War I, Balkan People, Self-determination, Allies, the Central Powers.

I. Dünya Savaşı öncesinde oluşan İtilâf ve İttifak blokları bir anda ortaya çıkmamıştır. Bu itibarla Avrupa devletlerinin siyaset stratejilerini belirleyen anlayışın temel gerekçeleri üzerinde durulduktan sonra Avrupa devletlerinin güçleri ve aralarındaki rekabet göz önünde bulundurularak Osmanlı Devleti'nin bu politikalar karşısındaki durumu değerlendirilmelidir.

Osmanlı Devleti, yakınçağın başlarında üstünlüğünü Batılı devletlere kaptırmış, politik güç unsurlarını büyük oranda kaybetmiş ve hükümran olduğu hemen her alanda çepeçevre kuşatılmış bir durumdaydı. Mütemediyen toprak kaybına uğrayan ve dünya siyasetindeki etkisini de kaybeden Osmanlı Devleti, artık dengi bulunmayan süper bir güç olmadığı gibi hâkimiyet sahasını ve varlığını kendi gücü ile koruyabilen bir devlet de sayılmazdı. 19. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti gündün güne gerilerken Avrupa devletleri göz kamaştırıcı bir şekilde güçlenmişlerdi. Avrupa'da yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişmeler Batılı devletlerin takip edecekleri siyaseti de tabii olarak şekillendirmiştir. Bu itibarla Avrupa devletlerinin siyaset stratejilerini belirleyen anlayışın temel gerekçeleri öncelikle Avrupa'daki gelişmelerde aranmalıdır. Bu sebeple Avrupalı devletlerin politikalarını doğrudan şekillendiren coğrafi keşifler, Sanayi Devrimi ve 1789 Fransız İhtilâli üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

16. yüzyılın başlarında Avrupa'da yeni pazar ve hammadde kaynaklarına duyulan ihtiyaç sebebiyle daha fazla kazanmak ve bunun için her türlü yola başvurmak düşüncesi ekonomik hayata hâkim olmuştu. Yeni zenginlik kaynaklarına ihtiyaç duyan Avrupalı devletlerin, dünya ticaretinde tarihi transit yollar dışında yeni yollar aramaları bir dizi coğrafi keşiflerin yapılmasını sağlamıştır. Avrupalı kâşiflerin gerçekleştirdikleri coğrafi keşifler, dünya tarihinde önemli sosyal, siyasi ve ekonomik değişikliklere sebep olmuştur. Coğrafi keşiflerle birlikte geleneksel kıtalararası ticaret yolları değiştiği gibi Hindistan-Avrupa deniz yolu Avrupalı devletlerin kontrolüne geçmiştir. Akdeniz kıyısındaki limanların önemini kaybetmesine karşılık Atlas Okyanusu kıyısındaki limanlar önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki tarihi ticaret yollarının gözden düşmesiyle Osmanlı için çok değerli bir kaynak da kurumaya başlamış oluyordu. Oysa Osmanlı ülkesinin can damarı olan baharat ve ipek yollarından kervanların taşıdığı mallardan alınan vergiler devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Transit yollar boyunca kervanların ihtiyaçlarını karşılayan zanaatlar gelişmiş, çok sayıda yapılan han ve kervansaraylarla ekonomik canlılık

yaşanmıştı. Coğrafi keşiflerden sonra Anadolu artık Doğu-Batı ticaretinin geçit yeri olmak önceliğini kaybetmiştir.

Coğrafi keşiflerle dünya ticaret yollarının değişmesine paralel olarak ticaret yaparak kazanan tüccarlar zümresi (burjuvazi) ortaya çıkmıştır. Avrupa toplumlarında ticari alanda meydana gelen değişiklikler, büyük devletler arasında rekabetin doğmasına yol açmıştır. Avrupa devletlerinde kabul gören zenginlik anlayışı, devletin siyasi olduğu kadar ekonomik bir yönünün olduğunu da göstermiştir. Bütün iktisadi güçlerin millileştirilmesi, yerli endüstrinin geliştirilmesi ve dış ticaretin ülkenin menfaatlerine uygun olarak yapılması ön plana çıkmıştır. Artık devletin varlığının devamının yalnız askeri güce değil, ekonomik yapıya da bağlı olduğu görüşü kabul görecektir.

Coğrafi keşiflerle birlikte ticaret yollarının değişmesinin etkisi sadece dünya ticareti üzerinde olmamıştır. Coğrafi keşifler, sadece Avrupa'da değil bütün dünyada önemli sosyal, siyasi ve ekonomik değişikliklere yol açmıştır. Sanayileşen devletler, ürettikleri malları daha kısa yollardan dış pazarlara ulaştırma imkânı buldukları gibi sanayi için gerekli olan hammaddenin elde edilmesinde de büyük bir avantaj sağlamış oluyordular. Artık emperyalist bir anlayışla hareket eden devletler, hammadde bakımından zengin ancak geri kalmış durumdaki ülkeleri hemen her yola başvurarak sömürmek isteyeceklerdir.

Esasen coğrafi keşifler karşısında Osmanlı Devleti'nin düşeceği sıkıntılar tahmin edilmişti. 1625'te Ömer Talib şu önemli tespitlerde bulunmuştu: "Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı tanımayı öğrendiler; gemilerini her yere gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hindistan, İndüs ve Çin malları Süveyş'e gelir ve Müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtılırdı. Fakat şimdi bu mallar Portekiz, Felemenk ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duymadıkları şeyleri İstanbul'a ve diğer İslâm ülkelerine getiriyorlar ve fiyatının beş katına satıp çok para kazanıyorlar. Bu nedenle İslâm ülkelerinde altın ve gümüş azalmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir, aksi halde çok geçmeden, Avrupalılar İslâm ülkelerine hükmedeceklerdir."

Bu tespitlere rağmen gerekli tedbirleri alamayan Osmanlı Devleti büyük devletlerin hedefindeki ülkeler arasında yer almıştır. Yeni dünyadan gelen değerli madenler, Amerika altını ve gümüşü, Avrupa ekonomisini canlandırırken Osmanlı ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etki yapmıştır. Osmanlı idarecileri ise

yeni ticareti elverişli bir biçimde vergilendirememişlerdir. Ticaret yollarının değişmesinin kendisini zor duruma sokacağına farkına varan Osmanlı Devleti, sağlam tedbirler almak yerine ticari kolaylıklar göstermek suretiyle bu devletlerin siyaseten desteklerini almak istemiştir. Batılı devletler, ithalatı kısıtlamak, gümrük vergilerini yükseltmek, hatta yasaklamak ve buna karşı ihracatı teşvik edip geliştirmek için uğraşırken; Osmanlı Devleti'nin ithalatı serbest bırakıp ihracat üzerinde kısıtlamalar getirmesi, hatta yasaklamalara varan düzenlemeler yapması, açıklaması zor bir tavrıdır. 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş olan bu tavrın son örneğini 1838 tarihli meşhur Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması teşkil etmektedir. Antlaşmayı hazırlayan müzakerelere dikkatle bakıldığı zaman açıkça görülen odur ki, Osmanlılar az olan pazarlık gücünü ithalatı değil ihracatı sınırlandırmak ve vergilendirmek için kullanmışlardır. Daha sonra hammaddelerin ve mamul maddelerin ihracatını kolaylaştırmak ve yabancı maddelerin ithalatını mümkün mertebe önlemek amacıyla bazı imtiyazlar lağvedilmiş, ticaret anlaşmaları gözden geçirilmiş ve gümrük vergileri artırılmışsa da rekabet gücü tamamen kırılmış olan Osmanlı ekonomisi artık toparlanamamıştır. Hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar siyasi sistemin dışında kalmış gözükün azınlıkların iktisadi alana yönelmeleri ve başarılı olmaları 18. yüzyıldan itibaren tedricen büyüyen azınlık sermayesini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Osmanlı iktisadi yapısının büyük devletlerin siyasi baskılarına uygun bir zemin hazırlamış olduğu da belirtilmelidir.

16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Avrupa'da bilimsel çalışmalar ve icatlarla birlikte teknolojinin gelişmesine bağlı olarak üretimde hızlı bir artış yaşanmıştır. Devletler, teknolojinin ilerlemesine paralel olarak üretimlerini artırmaya önem vermişlerdir. Teknik alanda meydana gelen gelişmeler, ekonomik ve sosyal alanları da etkileyen değişikliklere yol açmıştır. Böylece hantal tarım toplumundan, büyümeye yetenekli, dinamik sanayi toplumuna bir dönüşüm yaşanmıştır. Anlaşılabacağı gibi değişim sadece ekonomik alanda üretimin artması yönünde gerçekleşmemiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren devletlerarası ilişkilerde de sanayileşme temeline dayalı politikalar ön plana çıkmaya başlamıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda sanayi devrimini gerçekleştiren devletlerin takip ettikleri politikalar, sanayinin gerekleri ekseninde ve ekonomik rekabete dayalı olarak gelişmiştir. Devletler arasında meydana gelen savaşların asıl gerekçelerini ekonomik çıkarların oluşturduğu gerçeğinden hareketle Sanayi Devrimi'ni sadece teknik alanda

yaşanan gelişmeler olarak düşünmek doğru değildir. İktisadi, ictimai ve siyasi alanlarda yaşanan ilişkiler dizisi olarak ele almak gerekmektedir.

Avrupa kıtası gelişmiş sanayi işletmeleri için gerekli olan hammadde ihtiyacını karşılayacak imkâna sahip değildir. Bu sebeple sanayileşmiş Avrupa devletleri, gerekli olan hammaddeyi temin etmek ve mümkün olduğunca ucuza mal etmek için kaçınılmaz olarak Avrupa kıtası dışına yönelmişlerdir. Ayrıca gittikçe büyüyen işletmelerin ürettikleri mallar iç pazarların ihtiyacından daha fazla idi. İşletmelerin kapasitelerini düşürmeden üretilen sanayi ürünleri dış pazarlarda tüketilebilirdi. Bu anlayış ve gereklilik sanayileşmiş ülkelerin politikalarına da yansımıştır. Hemen aynı gerçeklerle hareket eden bütün sanayileşmiş devletlerin aralarındaki rekabet sadece Avrupa kıtası ile sınırlı kalmamıştır. Bu sebeple Sanayi Devrimi bütün dünyayı etkileyecek ciddi gelişmelerin temelini oluşturmuştur. Öyle ki, sanayileşmiş Avrupa devletleri, hammadde ihtiyacını karşılamının ve yeni pazarlar bulmanın ötesinde tatmin edilemez bir hırs ile hareket etmeye başlamışlardır. Avrupa'da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım imkân ve alanları bulmak isteyen devletler, aynı zamanda üretim fazlasına da yeni pazarlar yaratmak istemişlerdir. Bu amaçlar, Avrupa'da daha fazla kazanmak ve bunun için her türlü yola başvurmak anlayışını hâkim kılmıştır. Bu devletlere göre sanayileşmenin gereklerinin karşılanabilmesi için siyasi denetimin sağlanması gerekmektedir. Siyasi denetimin sağlanabilmesi de ekonomik yatırımda bulunulacak olan yerlerde toplumsal sistem ve yönetim biçiminin düzeltilmesiyle mümkündü. Bunun yanı sıra yatırımda bulunabilmek ve diğer devletler ile rekabet edebilmek ancak askeri güç ile sağlanabilirdi. Ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerde rahat çalışabilmek için de o ülke yönetimine baskıda bulunmak kaçınılmazdı.

Büyük Avrupa devletlerinin sanayileşme temelinde takip ettikleri politikalar kısa sürede semeresini vermiştir. 19. yüzyılın başlarında İngiltere, dünya ticaretinin % 50'sini elinde tutarken, Fransa'nın payı ise sadece % 8 kadardır. İngiltere'nin bu tartışmasız üstünlüğü I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihlerde de söz konusudur. 19. yüzyılda bilim ve üretim tekniklerindeki gelişmeler endüstri üretimini daha da hızlandırarak arttırmıştır. En geç sanayileşmesini gerçekleştirmiş olan Almanya'nın da ekonomik-siyasi mücadeleye katıldığı bu dönemde dünya ticaret hacmi bu tarihlere kadar düşünülemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Bunda demiryolu ulaşımı kadar yelkenli gemilerin yerini alan bu-

harlı gemilerin payı büyük olmuştur. Süveyş (1869) kanalının açılması da dünya ticaretine önemli bir ivme kazandırmıştır. Böylece dış yatırımlarda hızlı bir artış yaşanmıştır.

Avrupa'nın endüstrileşmiş ülkeleri, kendi nüfus ve toprak büyüklüğüyle orantılanamayacak kadar büyük toprakları sömürge yönetimleri altına sokmak suretiyle sanayileşmenin gereğini yerine getirmişlerdir. İngiltere'nin sömürge toprakları, anavatan topraklarının 94 katı idi. Fransa'nın % 5'i; Almanya'nın % 16'sı anavatan topraklarıyken geri kalanı koloni topraklarıdır. 1914'te sömürgeci ülkeler dışında kalan dünyanın % 68'i sömürge; % 11'i yarı sömürge toprağı iken bağımsız devletlerin toprakları ise sadece % 21'dir. Yine Sömürgelerde yaşayan nüfus % 60, yarı sömürgelerde yaşayan nüfus % 22, bağımsız devletlerde yaşayan nüfus da % 18'dir.

19. yüzyılın sonlarında Avrupalı büyük devletler, sanayileri için gerekli olan hammaddeyi elde etmek ve ürettikleri malları pazarlamakla kalmamışlar ve yö-neldikleri Avrupa kıtası dışındaki coğrafyalar üzerinde hâkimiyetlerini kurmuş-lardır. Uyguladıkları politikalarda ekonomik şartlar ve istekler her zaman ön planda olmuştur. Başka bir ifade ile ham madde ihtiyacını karşılama isteğı kadar Avrupa'da biriken sermaye fazlasına yeni yatırım alanları bulma ve üretim fazla-sına yeni pazarlar elde etme isteğı sanayileşen Avrupa devletlerinin takip ettikleri politikaların esasını oluşturmuştur. Büyük devletler, 17. yüzyılı izleyen dönemde kaba bir yağma yerine koloni olarak ele geçirilen veya koloni haline getirilen bölgelerin ekonomik imkânlarından sonuna kadar yararlanmak istemişlerdir. Artık sömürgeler, yağmalanıp tüketilecek yerler değil hammadde kaynağı olarak kullanılacak, gerektiğinde ucuz iş gücü sağlanacak yerlerdi.

Coğrafi keşiflerden sonra sanayileşen Avrupa devletlerinin politikalarını şe-killendiren en önemli gelişmelerden birisi de 1789 Fransız Devrimi'nden sonra siyasi ve toplumsal hayatı doğrudan etkileyen fikriyatın devletlerarası ilişkilerde yer bulması olmuştur. Fransız İhtilâli ile temel hak ve özgürlükler temelinde or-taya çıkan fikirler aydınlanma çağını yaşayan Avrupa'da idari ve toplumsal değı-şiklere yol açtığı gibi çok milletli ve kültürlü yapıya sahip devletleri de doğrudan etkilemiştir. Osmanlı Devleti de Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlerden etkilenen ülkeler arasında idi. Milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle muhtelif toplulukların bağımsızlık istekleri, sanayileşmiş devletlerin emperyal gayelerini meşrulaştıran önemli bir gerekçe haline gelmiştir. Böylece Osmanlı Devleti bünyesindeki azın-

lık unsurları, tahrik ve teşvik etmekten geri durmayan Batılı devletler, Osmanlı Devleti'ne siyasi/meşru müdahale imkânı bulmuş oldular.

1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'nde kendi aralarındaki meseleleri (Napoleon'un yol açtığı meseleleri) halleden sanayileşmiş Avrupa devletlerinin bu tarihten sonraki politikaları Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir seyir takip etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması ile ilgi hemen bütün meseleler “Şark Meselesi” olarak adlandırılmıştır. Kongrede Osmanlı Devleti'ndeki gayr-ı Müslim tebaanın himayesi için kullanılan bu tabir zamanla daha geniş bir anlam kazanmıştır. “Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadi, siyasi nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne Şark Meselesi” denilmiştir. Başka bir ifade ile Şark Meselesi, Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik hareketlerinin ve büyük güçlerin emperyalist emellerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalama ve tasfiye etme sorunudur.

Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa devletlerinin siyaset stratejilerini iki ana başlıkta toplamak mümkündür:

1-İttifak Politikaları

2-Hâmilik Politikaları

Bir yandan aralarında ittifaklar kurmak suretiyle güç blokları oluşturmaya çalışan Avrupa devletleri aynı zamanda Osmanlı tebaası olan gayr-ı Müslim unsurların hakları bahanesiyle toplum yapısının çözülmesini sağlamak üzere hâmilik politikasını benimsemişlerdir. Avrupa devletleri böylece Osmanlı Devleti'ne birlikte ve meşru bir zeminde “müdahale hukuku” oluşturmuşlardır.

Avrupa güç politikasının kendi içinde taşıdığı yarışmacı nitelik ve 18.yüzyıl boyunca ittifak ilişkilerinin değişkenliği yüzünden rakip devletler arasındaki ilişkilerde de şartlara bağlı olarak ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Gizli anlaşmalar ve “diplomatik devrimler”, değişen güç kümelenmelerini ortaya çıkardığı gibi Avrupa'daki denge açısından da oldukça sık değişmelere yol açmıştır. Bu durum tabii olarak, ülke diplomatlarının ustalığına ve silahlı kuvvetlerinin becerisine daha çok bel bağlanmasına neden olmuştur. Bu gelişim coğrafyanın önemini

de ortaya çıkarmıştır. Coğrafyanın, yalnızca bir ülkenin iklimi, hammaddeleri, tarımsal verimi ve ticaret yollarına olan yakınlık ya da uzaklığı değil, çok taraflı savaşlardaki stratejik konumu politik bir önem kazanmıştır.

Şark Meselesi'ni birlikte çözmek isteyen Avrupalı devletlerin istedikleri gibi Osmanlı topraklarının dostça paylaşılması pek de mümkün gözükmemektedir. Zira 19. yüzyılın başlarına kadar cereyan eden gelişmeler göstermiştir ki, Osmanlı coğrafyası üzerinde herhangi bir mevkiin bir devletin kontrolüne girmesi, dengeleri alt üst edebilir ve büyük güçleri karşı karşıya getirebilirdi. Bu durumda Osmanlı coğrafyası üzerinde doğrudan ve dostça bir paylaşım olamayacağına göre "de facto" durumlar yaratmak suretiyle Osmanlı mirasından pay almak en makul bir strateji olurdu. Nitekim büyük Avrupa devletleri bu tarihten itibaren Osmanlı millet sistemini sarsmaya, Osmanlı toplumundaki imtizacı (huy birliği) ve ortak değerleri ortadan kaldırmaya yönelik politikalar takip etmişlerdir. Fransız İhtilali sonrasında yayılan fikirler, büyük devletlerin emperyalist düşünceleri ile birleşince Osmanlı Devleti için felaketler çağı başlamış oldu. Hristiyan unsurların ayaklanmaları, büyük devletlerin teşvik ve destekleriyle başarı sağlamakta gecikmemiştir. Yunan isyanının çıkmasında, gelişmesinde ve Yunan Devleti'nin kurulmasında Rusya ile birlikte İngiltere ve Fransa önemli rol oynamışlardır. Yunan isyanı sırasında Müslüman ahalinin kıyıma uğraması karşısında Avrupalı devletlerin sessiz kalmaları isyancıların cüretini bir kat daha artırmıştır. Yunan isyanı, başlaması, gelişmesi ve neticeleri itibariyle değerlendirildiği takdirde Müslüman-sız-Türksüz bir Balkanlar yaratmak isteyen Avrupa devletlerinin netice alınabilir politikalar takip ettiklerini göstermektedir. Bu politik destek, Osmanlı Devleti'ndeki diğer unsurları da harekete geçirecek ve bu itibarla Yunan isyanı daha sonra çıkacak olan isyanlar için örnek teşkil edecektir. Dış politikada yalnız kalmış olan Osmanlı Devleti, esasen kendi iç meselesi olan isyanları kendi inisiyatifi ile bastıramamış ve büyük devletlerin müdahalelerine maruz kalmıştır. Neticede çağın kabul gören hâmilik politikası, milli devletlerin ortaya çıkmasını sağlarken, Osmanlı Devleti'nin de Avrupa coğrafyasından çekilmesine yol açmıştır. Bu çekiliş sırasında Müslüman-Türk ahali, insanlık dışı saldırılar ve katliamlara maruz kalırken, yüzlerce yıl yaşadıkları topraklardan atılmak ve göç etmek zorunda kalmıştır.

Viyana Kongresi'nden sonra sanayileşmelerini gerçekleştirmiş ve dünyayı paylaşma yarışına girmiş olan devletlerin ilgi ve ihtirasları doğrudan Osmanlı

Devleti toprakları üzerinde yoğunlaşmışsa da sanayileşmiş devletler arasındaki mücadeleye bütün dünyanın paylaşılması açısından bakılırsa meselenin sadece Ortadoğu üzerindeki hesaplarla sınırlı kalmayacağı açıktır. Üstelik sanayileşmiş büyük devletlerin ekonomik ve teknolojik üstünlükleri nüfuz mücadelesinde onlara büyük avantajlar sağlıyordu. 18. yüzyıla kadar cihan devleti iddiasını sürdüren, ancak askeri, iktisadi ve siyasi açmazları sebebiyle Osmanlı Devleti'nin, bu paylaşım savaşında bir rakip olamayacağı; bilakis rakip devletler arasında paylaşılmak istenen bir ülke/devlet olacağı görülüyordu.

16. yüzyıl ortalarında ticaret hayatı gelişmeye başlayınca İngilizlerin dış pazarlara yönelmesi¹ ile sanayileşmiş Avrupa devletlerinin Osmanlı ülkesi/devleti üzerindeki politikaları da rekabet ve paylaşım ekseninde gelişme gösterecektir. Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin paylaşılması anlayışının Viyana Kongresi'nden çok önceleri başladığını söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ilişkiler oldukça geç başlamışsa da Osmanlı ülkesi her bakımdan İngiltere açısından önemli bir coğrafya idi. Osmanlı Devleti'nin geniş sınırları içerisindeki ticari imkânlardan faydalanmak isteyen İngiltere, Fransızlara verilen kapitülasyonlar gibi ticari bazı imtiyazlar/ayrıcalıklar/kapitülasyonlar elde etmeyi² başarmıştır. Ayrıca Hindistan'a giden ticaret güzergâhının güvenliği İngiliz politikası açısından son derece önemli idi. İngiltere Ortadoğu ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışırken Orta Doğu'nun kârlı ticareti nedeniyle, İspanya, Fransa ve Portekiz gibi devletlerle de rekabet halinde olduğunu çok iyi biliyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurma-

1 Daha önceki tarihlerde Batı Avrupa malları Venedik bandıralı gemilerle Doğu Akdeniz'e ulaştırılıyordu. 1536'da, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Venekilere tanınan imtiyaz Fransızlara da tanındı. 1580'lere kadar İngiliz ticareti Venedik, Fransız, hatta Hollanda ticaretinden bağımsız değildir. Bk. Nazan Aksoy, **Rönesans İngiltere'sinde Türkler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s.23-24.

2 1578'de Edward Osborne ile Richard Staper adlı iki büyük İngiliz tüccarı William Harborne adlı temsilcilerini İstanbul'a gönderdiler ve kısa bir süre sonra III. Murad ile I. Elizabeth arasındaki yazışmalarla resmi düzeyde de bir ilişki kuruldu. Harborne'un temasları, Venedikliler ile Fransızların ısrarlı itirazlarına rağmen, İngilizler 1580'de ilk kapitülasyonu elde etmeyi başardılar. Anlaşmaya göre, Venedikliler ve Fransızlar gibi İngilizlerden de % 5 gümrük resmi alınacaktı. Böylece Türk-İngiliz ilişkileri başlamış oluyordu. Türk pazarının İngilizlere açılması üzerine Londralı tüccarların kurdukları "Levant Company" adlı bir şirket 1581'den 1825 yılına kadar, 244 yıl Osmanlı ülkesindeki İngiliz ticari ilişkilerini yürüttü. Nazan Aksoy, **Rönesans İngiltere'sinde Türkler**, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., İstanbul 2004, s.28-29.

ya özen gösteren İngiltere, Yakınçağ tarihi boyunca Osmanlı Devleti üzerinde en müessir devlet olacak, özellikle Ortadoğu'da zengin petrol yataklarının bulunmasıyla birlikte Osmanlı hâkimiyetindeki bu yerlerde etkisini artırmaya çalışacaktır. İngiltere'yi Avrupalı rakipleriyle karşı karşıya getiren Ortadoğu'yu ele geçirme çabası, Kolomb, Vasco da Gama, Macellan ve Drake'in seyahatleriyle başlayan emperyalist yayılcılığın bir sonucuydu. Avrupalı güçler 15. ve 16. yüzyıllarda deniz yollarını keşfettikten sonra dünyanın geri kalan bölgelerini denetleyebilmek için birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Bu yarışa, diğerlerine göre geç başlayan İngiltere daha sonra hepsinin önüne geçmiştir. Gerçek şudur ki, denizasıırı genişleme, İngiltere'nin rakiplerinin sahip olmadığı çok geniş bir zenginlik kaynağına, hiç kimsenin kendisiyle boy ölçüşmeyeceği bir biçimde ulaşmasını sağlamıştır. 1815'te Avrupa sömürgelerinin çoğunu denetim altında tutan, ticaret yollarına ve ihracat ticaretine egemen olan ve sanayileşme sürecinde öbür toplumları bir hayli geride bırakmış bulunan İngilizler, kişi başına gelir açısından da en zengin milletler. Bunu izleyen 50 yıl içinde İngiltere, dünya ticaret yapısı içinde "süper egemen ekonomi" durumuna geldikçe İngilizler daha da zenginleşeceklerdir.

1815 sonrası dönemde sanayi ve ticaret istatistikleri İngilizlerin hiç kimsenin boy ölçüşmeyeceği bir hâkimiyete sahip olduğunu göstermekte olup, İngiltere'yi kuvvetli ve rakipsiz yapan husus modern, zenginlik yaratan sanayi ve bunun getirdiği yararlarıdır. Fransa'nın Pasifik'te ara sıra yaptığı hareketler ya da Rusların Türkistan'daki saldırıları bir yana bırakılırsa İngiltere'nin ciddi bir rakibi kalmamıştı. Fransa ve Rusya'nın genişleme çabaları bir takım sorunlar yaratıyorsa da pek çok yerde ve uzun süreyle İngiliz çıkar grupları (tüccarlar, büyük çiftlik sahipleri, gezginler, misyonerler) karşılarında yerli halklar dışında yabancı kimse bulmamışlardır.

19. yüzyılın başlarında elde ettiği iktisadi, askeri ve siyasi güç, İngiltere'nin, yayılmış olduğu alanlarla yetinmeyeceğini, yeni alanlara yönelme temayülü ve kararlılığı içinde bulunduğunu göstermektedir. Viyana Kongresi'ndeki tavrı da İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili hemen her gelişmede etkin bir rol oynayacağını göstermekteydi.

19. yüzyılın son çeyreğine kadar İngiltere, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması yerine, sözünü geçirebileceği zayıf bir Osmanlı'nın yaşamasını istemiştir. Bu sebeple İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunur bir po-

litika izlemişse de zaman zaman Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bulunan diğer devletlerle birlikte hareket etmekten de çekinmemiştir. 1827 yılında Navarin'de Türk donanmasının yakılmasında Fransa ve Rusya ile birlikte hareket eden İngiltere³, Osmanlı toprakları üzerinde Rus nüfuzunun artacağı endişesi ile 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi sırasında bu kez Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunan politikası 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etmiştir. Bu savaştan sonra İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiş, kendi güçlü donanmasını kullanarak bölgedeki çıkarlarını korumayı tercih etmiştir. Akdeniz'e inmek isteyen Rusya'nın boğazlara hâkim olma çabası, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda etkin olmaya çalışması, yeni bir güç olarak kendisini gösteren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzunun artması ve özellikle Berlin-Bağdat demiryolları projesi ile Basra Körfezi'ne inmek istemesi gibi sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza etmek, İngiliz menfaatleri açısından artık anlamsız görünüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rusların İskenderun Körfezi'ne kadar inmelerini önlemek gerekçesiyle Kıbrıs'a yerleşen İngiltere'yi buradan çıkarmak mümkün olamadığı gibi 1882 yılında geçici kaydıyla işgal ettiği Mısır'dan da çıkmamıştır. İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni yıkma kararı, Avrupalıların Ortadoğu konusunda yüzlerce yıldan beri paylaştığı bir varsayımı tekrar gündeme getirmiştir: "Bölgenin Osmanlı sonrası politik kaderi, bir ya da daha fazla Avrupalı güç tarafından belirlenmeliydi." I. Dünya Harbi'nden önce Wellington, Canning, Palmerston ve Disraeli gibi İngiliz devlet adamları Osmanlı toprak bütünlüğünü korumanın İngiltere ve Avrupa için yararlı olduğuna inanıyor olsalar da İngiltere'nin bu asırlık politikası yüzyıl geçmeden tümüyle tersine çevrilmişti. Artık eski İngiliz hükümetlerinin korumak için savaşırlara girdiği büyük tampon devlet yok edilmek isteniyordu.

3 İngiltere ile Rusya arasında 1827 yılında imzalanan protokol ile Yunanistan'ın kurulması kararlaştırıldı. 6 Temmuz 1827'de Fransa'nın da katılımıyla ortak bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma Osmanlı Devleti tarafından reddedildi. Bu isteği Osmanlı'ya kabul ettirmek amacıyla 18 Kasım 1827'de Navarin'de bulunan Osmanlı donanması, İngiliz, Fransız ve Rusya'nın müşterek donanması tarafından yakıldı. Bk. Hafize Cesur, **Hatıratlar Işığında Türk Kamuyunda Balkan Savaşları 1912-1913**, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2008, s. 6.

Burada özellikle belirtmek lazımdır ki, Asya'nın batısındaki stratejik ilgi noktası, yüzyıllardır dünya politikasının kavşağına hâkim olan İstanbul'du. İstanbul, hem Avrupa ve Asya arasındaki doğu-batı, hem de Akdeniz ve Karadeniz arasındaki kuzey-güney geçişine hâkim bir mevkidedir. İstanbul'un başka devletlerin elinde olmaması durumunda İngiliz donanması Çanakkale'den Karadeniz'e geçerek Rus kıyılarını denetim altında tutabilirdi. Ama Ruslar, boğazlara hâkim oldukları takdirde sadece İngiliz donanmasının girmesine engel olmakla kalmayacakları gibi kendi donanmalarını da Akdeniz'e çıkarabilirler ve İngilizleri tehdit edebilirlerdi.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus, zayıf ve kendi kontrolünde bir Osmanlı Devleti isteyen İngiltere'nin, Osmanlı hâkimiyetindeki gayr-i Türk unsurların himayesi yönünde yürüttüğü politikalarıdır. Kendi sömürgelerinde asla müsaade etmediği milliyetçilik fikrini Osmanlı ülkesinde yaşayan gayr-i Türk unsurlar arasında yaymaya çalışan ve öncelikle Balkanlarda etkinliğini artırmak isteyen İngiltere, Mora'da çıkan isyandan bağımsız Yunan Devleti'nin kurulmasına kadar aktif bir rol oynamış, bu süreçte Rusya ve Fransa ile birlikte hareket etmiştir. Bütün Ortadoğu'yu içine alan bölgede Büyük bir Arap devletinin kurulması fikrini Araplara aşıl原因an İngilizler, Rusya'nın Akdeniz'e inmesi ihtimaline karşı Ermenileri de Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmekten geri durmamışlardır.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Orta Asya'nın Hive ve Buhara da içlerinde olmak üzere hanlıkları ve Pers İmparatorluğu'ndaki Arap şeyhlikleri İngiliz etkisine girmiştir. Resmen Türkiye'ye bağlı olmasına rağmen Kıbrıs ve Mısır İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 1907 İngiliz-Rus anlaşması Afganistan'ı İngiliz etki alanına sokmuş ve İran'ın büyük bir bölümü İngiltere ile Rusya arasında paylaşılmıştır. Müslüman Ortadoğu'da sadece Osmanlı Devleti bağımsızlığını koruyordu. Ancak o da sınırlarına baskı yapıldıkça zorlanıyordu.

Rusya'nın Osmanlı ülkesi üzerindeki tarihi emelleri, İngiltere'yi zorlayan ve İngiltere'nin Osmanlı politikasını tayin eden en önemli gerekçe olarak görülmektedir. Çar Petro'nun vasiyeti istikametinde Hazar denizi sahilleri boyunca işgallere başlayan Rusya, Osmanlı ordusundaki zaafardan da istifade ile Karadeniz'e inmek ve Kırım'ı ilhak etmek amacıyla 1769 yılında Osmanlı Devleti ile savaşa girişmiş; bu savaş sırasında kaybedilen topraklardan başka 1770 yılında Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması ve Kırım'ın işgal edilmesi

karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayan Osmanlı Devleti, 1774 yılında Rusya ile Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Kırım Hanlığı üzerindeki hâkimiyetini kaybettiği gibi Eflak ve Boğdan'ı da Rus himayesine terk etmiştir. Antlaşma ile dünya siyasetinde büyük bir güç olarak ortaya çıkan Rusya, Karadeniz'de kendi gemileriyle ticaret yapma ve boğazlardan serbestçe geçme hakkını⁴ da elde etmişti. Artık Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığını kabul ettiği gibi Kırım'ı da kaybettikten sonra sürekli olarak Rusya'nın tehdidine maruz kalacaktır. Karadeniz'e inen Rusya'nın Boğazları da tehdit eder bir duruma gelmesi Avrupa devletlerini de Osmanlı-Rus rekabeti içine çekmiştir. Mesele sadece boğazlarla sınırlı kalmamış, bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin tamamı devletlerarası rekabetin konusu haline gelmiştir. Burada belirtilmesi gereken diğer bir mesele de antlaşmadan sonra Rusya'nın antlaşmaya göre Ortodoks Hristiyanları himaye hakkı elde ettiği iddiasıdır⁵. Rusya'nın bu iddiasının diğer büyük Avrupa devletlerinin kapitülasyonlarla daha önce temelleri atılan Katolik ve Protestan Hristiyanları himaye iddialarına ve müdahalelere yol açtığı ileri sürülmüştür. Bu iddia, Osmanlı Devleti'nin parçalanması yolunda büyük devletlerin takip edecekleri politikaların ve Osmanlı millet sisteminin çökmesine yol açacak gelişmelerin belki de ilk örneğidir.

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin eski gücünün kalmadığını anlayan Rusya, Osmanlı Avrupa'sındaki emellerini gerçekleştirmek üzere bu bölgede yayılmak isteyen Avusturya ile anlaşmaya çalışmıştır. II. Katerina ile Avusturya İmparatoru II. Franz Joseph, Mohilof'ta bir araya gelerek Osmanlı topraklarının paylaşılması meselesini görüşmüşlerdir. Daha sonra aynı

4 İngiliz, Fransız ve diğer devletlerin harp gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan geçmelerine izin verilmediğinden Rus savaş gemilerinin boğazlardan geçmesine Osmanlı Devleti asla muvafakat etmemiştir. Bk. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990, s. 31.

5 Antlaşmanın 7. ve 14. maddelerine dayanarak Rusya, İstanbul Elçiliği'nde yaptırdığı özel kiliseden başka bir de Galata'da Ortodoks ahali için bir kilise yaptırmak hakkını elde etmiştir. Bk. Kurat, **a.g.e.**, s. 29; Çariçe Katerina, antlaşmanın imzalanmasından sekiz ay sonra yayınladığı manifestosunda "Bundan böyle Ortodoksluk, doğduğu yerde bizim emperyal korumamız altındadır." demektedir. Bk. Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak), 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 51; Rusya'nın bu iddiasına rağmen Galata'da bir Rus-Rum kilisesi yapıldığına dair bir kayıt yoktur.

konuyla ilgili olarak tekrar bir araya gelerek 1780 yılında Osmanlı Devleti'nin paylaşılması projesi üzerinde gizli bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre, eğer Osmanlı Devleti'ni bir savaşta yenerlerse Grek Projesi adını verdikleri projeye uygun olarak Rusya Özi, Aksu ve Dinyester nehirleri arasındaki yerleri ve Akdeniz'deki bazı adaları alacak, Eflak-Boğdan ve Basarabya Rusya'nın himâyesinde muhtar bir prenslik olacaktı. Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan çıkarmayı başarırlarsa İstanbul merkez olmak üzere bağımsız Rum İmparatorluğu kurulacak⁶ ve başına II. Katerina'nın torunu Konstantin getirilecekti. Avusturya ise Küçük Eflak, Belgrat, Orsova, Vidin, Niğbolu'yu ve Hotin kalesini alacaktı. Ayrıca çıkacak bir Osmanlı-Rus savaşında Avusturya, Rusya'nın yanında yer alacaktı.

Grek Projesi'nin yapılmasından beş yıl sonra Osmanlı-Rus harbi başlamış ve esasen zamansız bir savaşa girmek istemeyen Avusturya İmparatoru, II. Katerina'nın Rusya'nın tek başına bile Osmanlı Devleti'ni yenebileceğini bildirmesi üzerine savaşa girmeye karar vermiştir. Zira Avusturya, Rusya ile yapılan gizli anlaşmaya göre sağlayacağı menfaatleri elde edemeyebilirdi. Neticede 1790 yılına kadar devam eden savaşlardan sonra Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Zıştovi (1791); Rusya ile de Yaş Antlaşması (1792) yapılmıştır. Zıştovi Antlaşması'na göre Avusturya, Osmanlı Devleti'nden aldığı toprakları geri verecek ve Rusya'ya hiçbir şekilde yardımda bulunmayacaktı. Bu hüküm Rusya ve Avusturya'nın Grek Projesi'ni gerçekleştiremeyecekleri anlamına geliyordu.

Rusya ile Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına yönelik bu başarısız projelerinden sonra Fransa ile Rusya arasında yeni bir paylaşım anlaşması ortaya çıkmıştır. 1797 yılında Adriyatik'te Alpler zaferini kazanıp aynı yıl Korfu, Zenta ve Kefalonya'yı ele geçirmiş olan Napoleon Bonaparte, düşmanı İngiltere'ye kesin bir darbe vurmaya ve Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirmeyi düşünüyordu. Bu amaçla 1797 Ağustos'unda Direktuar'a bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'nin her gün biraz daha gerilediğini ve Fransa'nın İyonya adalarını ele geçirerek Osmanlı Devleti'nden hissesini alabileceğini ve İngiltere'yi ezmek için Mısır'da ele geçirmek gerektiğini belirtmiştir.

6 Kemal H. Karpat, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Katerina ile Franz Joseph bir Yunan devletinin kurulmasına karar verdiklerini ileri sürmektedir. Bk. Kemal H. Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999, s. 20.

Fransa'da ihtilâlden sonra iktidarı elinde bulunduran ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının mukadder olduğuna inanan I. Napoleon ile Rus Çarı I. Alekxandre, Fransız-Rus çıkarlarına göre Osmanlı Devleti'ni paylaşmak üzere 1807 yılında Tilsit'te bir araya gelmişlerdir.

Napoleon, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını gerçekleştirmek için sudan bahanelerle en ufak şeyleri büyültmeye ve her olayı Fransa'ya karşı yapılmış bir hakaret olarak telâkki etmeye başlamıştır. Sultan III. Selim'in tahtan indirilmesi Napoleon için aradığı bir bahane olmuştur. Napoleon'un, Rus Çarı'na "III. Selim'in tahtan indirilmesi beni Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtardı. Dostum ve müttefikim III. Selim tutuklandı. Onu biraz destekleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta tutabileceğini zannediyordum. Şimdi düşünüyordum ki, bu sadece bir hayal; kendi kendini idare etmekten aciz bir devleti yıkmak uygun olur." demesi O'nun Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Bu esnada Rusya zaten Eflak ve Boğdan'ı ele geçirmişti. Fransa ise elinde bulunduracağı Bosna, Arnavutluk hatta Epir ve Yunanistan'ı elde etmek için savaşmak, hatta buraları elde ettikten sonra da savaşmak zorundaydı. Napoleon, önce Osmanlı Devleti'nin tamamen paylaşılmasını düşünmüşse de Rusya'nın en büyük payı, özellikle İstanbul'u istediğini görünce bu fikrinden vaz geçmiştir. Esasen her iki imparator da hiçbir zaman üzerinde anlaşamayacakları güç bir paylaşım meselesiyle karşı karşıya olduklarını görmüşlerdir. Fransa, bu paylaşım da iki hususu göz ardı edemezdi.

1-Fransa'nın Mısır'ı işgale teşebbüsü sırasında vatanlarını kurtarmak ve uğrunda ölmekten çekinmeyecek Osmanlı tebaası karşısına dikilebilirdi.

2-Osmanlı ülkesi paylaşılmaya kalkışıldığı takdirde daha Rus-Fransız orduları İstanbul'a ulaşmadan İngiltere Mısır, Kıbrıs, Ege adaları, hatta Mora ve Çanakkale boğazını ele geçirebilirdi.

İşin başında düşünüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasının kolay olmadığını gören Fransa artık onun yıkılmasını hızlandırmayı istemeyecektir. İktidarını kaybettikten sonra Napoleon yaptığı değerlendirmede, Avrupa medeniyetinin gelişmesi için Barbarları (Türkleri) Avrupa'dan kovmanın yararlı olduğunu düşündüğünü, ancak sonuçları itibariyle Rusya'nın gözalıcı bir üstünlük sağlayacağını, özellikle Rusya'nın İstanbul'u istediği zaman buna razı olmadı-

ğını ve bu paylaşımın Avrupa'daki dengeleri bozacağını söylemiştir. Bu değerlendirmeden de anlaşılabilir ki, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda Fransa ile Rusya'nın çıkarları hemen çatışmıştır.

Bu arada 1809-1812 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşları sırasında Ruslar, Osmanlı karşısında büyük bir yenilgiye uğramışlar ve 28 Mayıs 1812 Bükreş Antlaşması ile Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'ne geri verilmiştir. Osmanlı-Rus savaşı ile İstanbul Antlaşması geçersiz kalacaksa da Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerine bu kadar yaklaşması İngiltere'yi harekete geçirecektir. İngiltere'nin savaş gemilerinin zorla Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önlerinde demirlemesi üzerine 5 Ocak 1809'da Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması yapılmış "Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi" yeniden kabul edilmiş ve barış zamanında Boğazlardan hiçbir savaş gemisinin geçmeyeceği kayda bağlanmıştır. Bu gelişmeler de göstermektedir ki, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması, aralarında anlaşmış olmalarına rağmen Fransa ile Rusya'nın menfaatlerini tatmin etmediği gibi İngiltere'nin rızası olmadan paylaşılmaya matuf herhangi bir teşebbüsün de akim kalacağı aşikârdır. Her şeye rağmen bu tarihlerde Fransa, dünyada söz sahibi bir devlet haline gelen İngiltere'den sonra en büyük deniz aşırı imparatorluğa sahipti. Fransa, 1871-1900 yılları arasında mevcut sömürge topraklarına 3,5 milyon mil kare genişliğinde yeni topraklar eklemiştir. Böylece Türk toprakları üzerindeki emperyalist çatışmada yerini alan Fransa da İngiltere gibi hareket edecektir.

Osmanlı siyasetinde Fransız dostluğunun tarihi ve değerli bir gelenek olarak görülmesi, Fransa'nın asıl niyetinin anlaşılmasını geciktirmiştir. Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki dostane ilişkiler Napoleon'un Mısır seferine kadar devam etmiştir. Ancak Napoleon Bonaparte'in 1 Temmuz 1798'de Mısır'ı işgal etmesi, akabinde Akka kalesini kuşatması Fransa'nın gerçek niyetini ortaya koymuş oldu. Akka'da Cezzar Ahmet Paşa karşısında tutunamayan Napoleon Osmanlı Devleti'nin aleyhinde çalışmaktan geri kalmamıştır. Napoleon'un Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan fikriyattan da istifade ile Osmanlı ülkesindeki gayr-ı Müslim ahali üzerinde çalışmalara başladığını ve milliyetçilik telkinleriyle Osmanlı toplumunu parçalamaya yönelik bir politika izlediğini görmekteyiz. Özellikle Rum ahaliye yönelik propagandaları sırasında Fransızlar, eski Helenlerin muhteşem başarılarından ve hürriyetlerinden bahseden konuşmalar ve kutlamalar düzenlemek suretiyle geçmişi yeniden canlandırma sözünde

bulunmuşlardır. Napoleon Bonaparte, Yunanlıların aslı benliklerini depreştirmek için emrindekilere Eski Atina ve Isparta'dan bahisle Yunanlılık hislerinin uyandırılması tâlimatını verdiği gibi Adalar Denizi'nde bulunan bütün adalara gönderdiği ajanlara da eski Yunan şanını kendilerine hatırlatacak, bu şan ve şerefi ihyaya onları teşvik edecek, onların efendilerine (Osmanlı kastediliyor) karşı ayaklanmalarını temin edecek beyannameler hazırlamak görevini vermiştir. 1821'de çıkan Rum isyanını destekleyen Fransa, 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasında İngiltere ve Rusya ile birlikte hareket etmiş; Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini öngören Londra Antlaşması'nı da imzalamıştır. Fransa, Osmanlı donanmasının Navarin'de yakılmasından da yararlanarak 1830'da Cezayir'i işgal ettiği gibi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanını da desteklemekten çekinmemiştir. Bu olaylar Fransa'nın hiç de iyi niyetli olmadığını ve Osmanlı ülkesi üzerinde emperyalist emelleri olduğunu göstermekteydi. İngiltere'den sonra sömürgeci bir devlet olarak Osmanlı toprakları üzerinde İngilizlerin takip ettikleri politikalar da Fransa'yı yakından ilgilendirmekte idi. Bu sebeple Osmanlı toprakları, Fransa ve İngiltere gibi güçlü emperyalist devletlerin çıkar çatışmalarına sahne olacaktır. 20. yüzyılın başlarında dünya siyasetindeki gelişmeler Fransa ile İngiltere'yi yakınlaştıracak ve her iki güç I. Dünya Savaşı'nda müttefik olarak yer alacaklardır. Savaş sırasında da yaptıkları gizli anlaşmalar ile Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda uzlaşmış olacaklardır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere, Fransa ve Rusya'dan sonra sömürgecilik yarışında yer almaya çalışan Almanya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarda etkin bir rol oynadığını görmekteyiz. Otto Von Bismark, 1871 yılında Alman siyasi birliğini kurduktan sonra hızlı bir ekonomik kalkınmaya girişirken dış politikada barış yanlısı bir strateji takip etmiştir. Gelişen Alman endüstrisinin dünya pazarlarına açılması ve Almanya'nın sömürge alanları bulması gerekiyordu⁷. 1882 yılında kurulan Alman Sömürge Cemiyeti'nin de etkisiyle Afrika'ya ve Pasifik'e yönelen ve paylaşılmış dünyada güçlü rakiplerinin ticaret sahalarına nüfuz edemeyeceğini anlayan Almanya, kendisine en yakın

7 Almanya'da 1871 yılında 1 564 000 ton ham demir işlenirken bu rakam 1900 yılında 8 521 000 tona çıkarak İngiltere'ye yaklaşmış, 1910 yılında 14 794 000 tona ulaşarak tüm Avrupa ülkelerini geride bırakmıştır. Kömür ve çelik üretiminde de şaşırtıcı bir gelişme gösteren Almanya, makine sanayiinde de olağanüstü bir gelişme göstermiştir. Bk. Murat Özyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988, s. 38-39.

ve zorlanmayacağı bir coğrafya olarak gördüğü Osmanlı ülkesine yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin durumu da Almanya'nın iyi ilişkiler kurmasına ve rahatlıkla nüfuz etmesine müsait görünüyordu. Bazı Alman münevveri de Anadolu'da sömürgeciliğin Almanya için önemine işaret ediyordu. Osmanlı Devleti'nde görev yapan Helmuth Von Moltke Anadolu'nun yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından önemli olduğu ve buradaki kaynakların işletilmesi ve ticaretin gelişimi konularında Alman tüccarının dikkatini çekiyordu. Gerçekten de Osmanlı Devleti zengin hammadde kaynaklarına sahipti ve bu kaynakları işletecek durumda değildi. Aynı zamanda büyük bir Pazar durumundaydı.

Almanya'nın da Ortadoğu'da kendine bir yer bulmak ve Osmanlı Devleti'ne nüfuz edebilmek için misyonerlik faaliyetlerine giriştiğini görmekteyiz. 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren kilise, okul, yetim-hâne, hastane gibi Alman müesseselerinin sayısı 81'e ulaşmıştır.

Başta Rusya olmak üzere Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları olan devletlerle çatışmak istemeyen Bismark ihtiyatlı bir politika takip etmiştir. Başlarda Osmanlı-Alman ilişkileri iki devleti birbirine yakınlaştıracak seviyede gelişmemişse de Berlin Kongresi'nden (1878) sonra II. Wilhelm ile önemli bir yakınlaşma sağlanmıştır. 1888 tarihinde Almanya'da tahta geçen İmparator II. Wilhelm, Bismark'ın takip ettiği politikanın aksine Almanya'nın güçlü bir hale gelebilmesi için sömürgeci bir politika izlenmesini ve ticari ilişkilerin dünya çapında genişletilmesi yönünde bir dünya politikasını (Weltpolitik) savunuyordu.

İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesi, Mısır'ı hâkimiyeti altına alması ve Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmaktan vaz geçmesi Osmanlı Devleti'ni yeni müttefik arayışına itmiştir. İki devlet arasında sınırın olmayışı, Almanya'nın Şark Meselesi'ne karışmaması gibi sebepler Osmanlı Devleti ile Almanya'yı yakınlaştırmışsa da asıl yakınlaşma Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarının Almanya marifetiyle Berlin Kongresi'nde kısmen değiştirilmesinden sonra başlamıştır. Bu yakınlaşmanın ilk planda Alman silah şirketlerinden silah alımıyla gerçekleştiğini görmekteyiz. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Almanya'dan külliye yetli miktarda top ve tüfek alındı. Bundan daha önemlisi ordunun ıslahı için Almanya'dan subaylar davet edildiler. (Von der Goltz Paşa gibi) 1889 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ne yaptığı ziyaret sonrasında da çok miktarda silah ve askeri mühimmat siparişleri verildi. I. Dünya Harbi öncesinde Osmanlı ordusu Alman silahlarıyla donatılmış bulunuyordu.

Osmanlı-Alman yakınlaşmasının en müşahhas örneği şüphesiz Berlin-Bağdat demiryolları projesi olmuştur. II. Wilhelm'in Almanya'da tahta çıktığı tarihlerde Anadolu'daki demiryollarının tamamı İngiliz ve Fransız şirketlerine verilen imtiyazlarla inşa edilmişti. Demiryolu inşasında İngiliz ve Fransız üstünlüğünü kırmak isteyen Sultan II. Abdülhamit, 1888 yılında İzmit-Eskişehir-Ankara demiryolu inşa ve işletme imtiyazını Almanlara vermiştir. Bu imtiyazın akabinde (1889) Anadolu Demiryolu Şirketi kurulmuştur. Aynı yıl demiryolu inşaatına başlanmış ve kısa bir sürede tamamlanarak 1892 yılında kullanıma açılmıştır. 1893 yılında Ankara-Kayseri ve Eskişehir-Konya demiryolu imtiyazı yine Almanlara verilmiştir. 1899 yılında Deutsche Bank'ın Osmanlı Devleti'ne verdiği kredi ile Konya'dan Bağdat ve oradan Basra'ya kadar uzanacak olan demiryolu imtiyazı Almanlara verilerek meşhur Bağdat Demiryolu projesi hayata geçirilmiş oldu.

Burada belirtmek gerekir ki, Osmanlı Devleti üzerindeki çıkar mücadelesine aktif olarak katılmış olan Almanya'nın bu proje ile amacı sadece Alman mallarını Mezopotamya'ya ve Basra'ya kadar taşımak değil Hindistan'a kadar uzanmaktır. Böylece hem Süveyş kanalına muhtaç olmayacaklar hem de kârlı bir coğrafya olan Ortadoğu'da hâkimiyet kurabileceklerdi. Berlin-Bağdat demiryolu imtiyazı sadece demiryolu inşası ile sınırlı kalmamış, 1903 yılında yapılan bir anlaşma ile Anadolu Demiryolu Şirketi 99 yıllık bir süre için Bağdat demiryolunun yapım ve işletme hakkını elde etmiştir. Anlaşmaya göre Demiryolu şirketi, demiryolunun geçtiği hatların her iki yanında yirmişer kilometrelik bölgede maden arayabilecek, demiryolu yapımında kullanılacak keresteleri Osmanlı ormanlarından elde edebilecek, inşaatın yapımında kullanılmak üzere yurtdışından getirilecek olan makine ve diğer bütün mallara gümrük vergisi ödemeyecekti. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde gemicilik yapma hakkını elde eden Alman şirketi, 1907 yılında yapılan yeni bir anlaşma ile Konya'nın güneydoğusundaki arazinin sulama imtiyazını da almıştır.

Dünyada yeni ve dinamik bir güç olarak kendini gösteren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü yakınlaşma politikası başta İngiltere olmak üzere diğer devletleri rahatsız edecek ve menfaatlerinin zedelendiğini düşünen bu devletler, Osmanlı topraklarını parçalamak ve paylaşmak ekseninde politikalarını yürütmeye başlayacaklardır. Almanya'nın o günkü şartlarda kısa bir zaman zarfında Osmanlı mirasından fiilen fazla bir şey elde edebilmesi mümkün

gözükmemektedir. Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Von Wangenheim'in 21 Mayıs 1913 tarihli raporunda da açıkça belirtildiği gibi Almanya'nın, Mısır'a yakın bir yere yerleşmesi İngiltere ile bir çarpışmaya götürebilirdi. Almanya o sıralarda Anadolu'ya yerleşmeye de hazır değildir. Almanya'nın Osmanlı ülkesi içindeki okul, hastane vb. kurumları İngiltere ve Fransa'nınkilere nispetle azdır ve onlar kadar köklü değildir. Alman demiryolları güzergâhında bile nüfuz kurabilecek bir çalışmayı henüz yapamamışlardı. Dolayısıyla Almanya Osmanlı Devleti'ne karşı yürüteceği politikada çok daha ihtiyatlı davranmak zorunda idi. Bununla birlikte Almanya, Anadolu'nun İngiltere, Fransa ve Rusya arasında paylaşılmasına kayıtsız kalmak da istemiyor ve bunu açıklamakta bir beis görmüyordu. Almanya'nın Türkiye ile ilgili bu tavrı bir anlamda Osmanlı Devleti'nin işine yarıyor ve büyük devletlerin taksim arzularına karşı yegâne garanti olarak görülüyordu. Bağdat demiryolu projesinin hayata geçirilmesi ile Almanya bölgedeki nüfuzunu ciddi bir şekilde artırmıştı. Demiryolunun Basra'ya kadar uzatılması ve burada bir limanın yapılması İngilizlerin bölgedeki çıkarlarına zarar vereceği ve Hindistan sömürgelerine giden güzergâhı tehdit edeceği için İngiltere buna şiddetle karşı çıkıyordu. İngilizlerin muhalefeti karşısında Basra'ya kadar inşa edilecek olan hattın vazgeçilmiş ve hattın Bağdat'ta son bulmasına karar verilmişti. Fakat daha sonra Almanya ile İngiltere bir anlaşma imzalayarak demiryolu hattının Basra'ya kadar uzatılmasını kararlaştırmışlardır. Anlaşmaya göre Basra'ya kadar uzanacak olan bu hattın İngiltere vatandaşlarının da eşit yararlanmaları ve demiryolu yönetiminin başında İngilizlerin de görev almaları sağlanacaktı. Bu anlaşmadan sonra demiryolu hattının inşasına tekrar başlanmışsa da I. Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle fazla bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu gelişme de göstermektedir ki, Almanya, İngiltere'ye rağmen Osmanlı coğrafyasında arzu ettiği ölçüde nüfuz tesis edemeyecektir. Ancak Almanya, Türkiye'nin diğer devletler tarafından paylaşılmasına kayıtsız kalmak da istemeyecektir. Wangenheim'in 10 Haziran 1913 tarihli raporunda bu husus çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. İngiltere'nin, Osmanlı Devleti ile ilgili işlerde Rusya ile Fransa'nın serbest hareket etmelerine izin vermeyeceğini düşünen Wangenheim, İngiltere'nin müfrit Rus taleplerine Almanya'nın karşı gelmesini isteyeceğini, maksadının ateşten kestaneleri Almanya'nın çıkarması olduğunu ifade etmektedir. Wangenheim raporunda, İngiltere'nin Almanya'nın taksimde dışarıda kalmak istememesini hesaba katmak zorunda olduğunu ve Türkiye'nin

parçalanması isteniyorsa kendilerine, mirastan paylarının resmen verilmesini istemekten başka bir şey kalmadığını ilâve etmektedir. Almanya, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasında yer almak istemişse de I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak İngiltere ile karşı karşıya gelecektir.

Yakınçağda büyük devletlerle, özellikle Rusya ile ittifaklar oluşturarak topraklarını Balkanlarda genişleten Avusturya ise Balkanlarda hâkimiyet kurarak Selanik'e ulaşmak ve Adalar Denizi'ne çıkmak istiyordu. Ancak, ırki ve dini birlikten uzak heterojen yapısı sebebiyle Fransız İhtilâli'nden kısa sürede etkilenen Avusturya'da toplum yapısı çözülmeye başlamıştır. Yönetimi eline geçiren ünlü devlet adamı Metternich'in, ülkede yaşayan unsurları Alman kültürü içinde eriterek devlete bağlılığı sağlamak düşüncesi, İmparatorluk yapısına sahip diğer devletlerde olduğu gibi başarılı olamamış ve Avrupa'yı derinden sarsan 1848 ihtilâli sırasında Macarlar ve Çekler ayaklanmışlardır. Güney Slavlarının da Sırbistan ve onun hamisi durumundaki Rusya'ya yönelmeleri bu imparatorluğun dağılacağını göstermekteydi. Macarların baskılarıyla Hırvatların geleneksel bağlılıkları bile zayıflamıştı. Avusturya her ne kadar sanayileşmiş ise de büyük devletler içinde bir varlık gösterecek duruma gelememiştir. İmparatorluğun savunma ödenekleri diğer büyük devletlerle karşılaştırılınca çok az bir payı oluşturmaktaydı. Orduya ayrılan paralar Rusya ve Prusya ordularına göre yeterli olmayıp bunun sonucu olarak ordudaki silâhlar da eskimiş ve yetersizdi. Bu durumda Avusturya-Macaristan, özellikle Rusya'nın desteklediği Sırbistan'dan gelebilecek bir saldırı karşısında Almanya'nın desteğine muhtaç bir duruma düşmüştür.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da dağılma sürecine girmesine rağmen mevcut siyasi gelişmeleri değerlendirmeye çalışmış, Osmanlı Devleti'nden Bosna-Hersek gibi bazı toprak parçalarını elde etmekten geri kalmamıştır.

1815 Viyana Kongresi kararları ile yedi hükümete (prenslük/krallık) ayrılan İtalya'da 1849 yılında Piomente Kralı olan Viktor Emanuelle, birçok prensliği denetimi altında bulunduran Avusturya'nın askeri gücü ile din işleri kadar dünya işlerine de müdahil olan Papalığın gücünün kırılmasına çalışmış, Kırım Savaşı sırasında da İngiltere ve Fransa'nın desteğini almayı başarmıştır. Piomente Krallığı, Kırım Savaşı'ndan sonra 1859 yılında Fransa'nın desteği ile Avusturya'ya karşı giriştiği savaşı kazanmıştır. Böylece İtalya Avusturya'nın elinde kalmış

olan Venedik ve Fransa'nın himayesi altındaki Papalık (Roma) dışında birliğini⁸ büyük ölçüde tamamlamıştır. İtalya Parlamentosu'nun 14 Mart 1861'de Birleşik İtalya Krallığı'nı dünyaya açıklaması ve Piomente Kralı Viktor Emanuelle'i İtalya Kralı olarak seçmesiyle İtalya birliği kurulmuştur. 1870'de Papalık Hükümeti'ni de yıkan Piyemonte, Roma'yı da birliğe dahil ederek İtalya siyasi birliğini kurmuştur. Böylece siyasi birliğini tamamlayan İtalya, hızla sanayileşmiş ve diğer Avrupa devletleri gibi bir sömürge imparatorluğu kurma fikrine kapılmıştır⁹. Trablusgarp'a göz diken İtalya, bölgede ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bir dizi faaliyete girişmiştir. İtalya, burada ciddi ekonomik yatırımlar yaptığı gibi okul, hastane, dispanser ve postaneler açarak nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Bu süreç İtalya'nın Trablusgarp'a müdahalesini sağlayacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri de bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra dünyanın her yerinde ticari ve iktisadi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 18. yüzyılın sonlarında ABD'nin irtibat kurmak istediği devletler arasında Osmanlı Devleti de bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı'na kadar gelişen askeri ve siyasi olaylarda yer almayan Amerika, politikasını ticaretini geliştirmek üzerine kurmuştur.

ABD Osmanlı ülkesine nüfuz edebilmek için misyonerlik faaliyetlerine¹⁰ girişmiştir. 19. yüzyıl başlarından itibaren gelişen misyonerlik faaliyetlerinin

8 İtalyan birliğinin oluşturulması için ilk çalışmalar 1807 yılında kurulmuş gizli bir örgüt olan Carbonaria Cemiyeti'nin faaliyetleri ile başlamıştır. Bk. Giacomo E. Caretto, **Akdenizde Türkler**, (Çev. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), TTK yayını, Ankara, 1992, s.60.; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985, s. 258.

9 Hale Şıvgın, "Trablusgarb Savaşı", **Türkler**, C 13, Ankara 2002, s. 275.

10 Misyonerlik faaliyetleri sadece Amerika'nın değil diğer devletlerin de politikalarında önemli ve vazgeçilmez bir yol olmuştur. Osmanlı ülkesine ilk olarak 16. yüzyılda Katolik misyonerler gelmeye başlamıştır. İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi'nin himayesinde çalışmalarına başlayan misyonerleri 17. yüzyılda Protestan misyonerler izlemiştir. Örgütlü misyonerlerin gelişi ise 18. yüzyıldadır. 19 ve 20. yüzyıllarda Osmanlı ülkesinde kurulan misyoner teşkilatların sayısı hızla artmıştır. Misyonerler kiliselerin yanı sıra okullar açmak, hastaneler kurmak suretiyle çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bk. Ömer Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999, s. 204-206; Misyonerlik faaliyetleri konusunda ayrıca bk. Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, 1989; İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990; Adnan Şişman, **XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2006.

doruğa ulaştığı 20. yüzyıl başları, aynı zamanda kapitalizmin geliştiği, sanayi devrimlerini tamamlayan ülkelerin dünya hammadde kaynakları ile pazarlarına yöneldikleri bir tarihtir. Bu dönemin en dinamik ve en başarılı misyonerleri başta ABD ve İngiltere olmak üzere Almanya ve Hollanda gibi ülkelerin Protestan misyonerleriydi. 1886 yılında dünyada 80'in üzerinde Protestan misyoner örgütünün 32'si Amerika, 24'ü İngiltere, 24'ü de Kıta Avrupa'sı devletlerin kurdukları örgütlerdi. Dünyadaki misyoner örgütleri içinde gelir ve misyoner sayısı itibariyle ABD'nin yaklaşık üçte birlik bir paya sahip olduğu bu yönde en önemli gelişmeyi ABD'nin göstermiş olması dikkat çekicidir. ABD'nde takriben 5000 Protestan kilisesinin mensuplarının bağışlarıyla desteklenen ve asıl amaçlarının Hristiyanlığı yaymak olduğu açıklanan misyonerler Osmanlı Devleti'nde bu amacı aşan faaliyetlerde bulunuyordu.

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinin ilk aşaması yöreyi, halkı, devleti tanıma, yerel dilleri, adetleri ve değerleri öğrenmekle geçmiştir. 1831'de İstanbul'da Amerikan diplomatik temsilciliği açıldıktan hemen sonra biri İstanbul'dan yönetilen Türkiye Misyonu, diğeri Beyrut'tan yönetilen Suriye Misyonu faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Hedef kitle olarak Ermenilerin belirlenmesinden sonra Türkiye Misyonu, Batı Türkiye, Merkezi Türkiye ve Doğu Türkiye olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrılmış, 1871 yılında da Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki topraklarda faaliyet gösterecek olan yeni bir misyon daha kurulmuştur. Bu örgütler 40-50 yıl gibi bir sürede Osmanlı Devleti'nde son derece sistemli bir şekilde örgütlenmiş, faaliyetlerini okul, hastane, matbaa gibi müesseseler marifetiyle yürütmüştür. 1850 yılında Protestan Ermenilere ayrı bir millet statüsü verilmesinin perde arkasında da Amerikan misyonerleri yer almıştır. Amerika, misyonerlerin açtıkları, gerek okullar gerekse diğer kurumlar marifetiyle Osmanlı Devleti'nde varlık alanı yaratmış, böylece kısa sürede siyasi ve ekonomik nüfuz elde etme imkânı bulmuştur.

Batılı devletlerin Şark meselesi temelinde yürüttükleri politikalar Osmanlı Devleti'ni 20. yüzyılın başlarında iyice yalnızlaştırmıştır. Yeni hammadde kaynakları sağlayacak topraklar elde etmek isteyen sanayileşmiş Avrupa devletleri 19. yüzyılın sonlarında Afrika topraklarının neredeyse tamamını sömürgeleştirmişlerdi. 1830'da Cezayir'i işgal eden Fransa, 1881 yılında da Tunus'u işgal etmiştir. Fransa'nın Tunus'u işgalinden bir yıl sonra 1882 yılında İngiltere'nin de Mısır'ı işgal etmesi İtalya'yı da harekete geçirmiştir. Trablusgarp ve Bingazi'ye

göz diken İtalya, emeline ulaşabilmek için önce 1887'den 1909 yılına kadar İngiltere, Avusturya, Almanya, Fransa ve Rusya ile bir dizi gizli anlaşma yapmıştır. İtalya böylece Trablusgarp'a yönelecek hareketlerinin engellenmeyeceğini garanti altına almış oluyordu. İtalya, Osmanlı Devleti'nin çok büyük iç ve dış karışıklıklar içinde bulunduğu bir zamanda (28 Eylül 1911 yılında) bir nota vererek Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'nin ilerlemesi için hiçbir şey yapmadığı, İtalya için hayati önem taşıyan bu bölgeye medeniyet götürülmesinin zorunlu olduğu, İtalyan teşebbüslerinin Osmanlı Devleti tarafından inatla engellendiği ifade edilerek Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeye karar verdiğini bildirmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ın işgaline karşı sessiz kalmak istememişse de silah ve cephane dahi göndermesine imkân yoktu. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'da müdâfaası Osmanlı ordusundaki gönüllü genç subaylar marifetiyle yapılmaya çalışılmıştır. Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Ali Fethi, Nuri Beyler gibi yüzlerce vatansever Türk subayı gönüllü olarak Mısır ve Tunus üzerinden Trablusgarp'a gitmişler ve burada bir direnme gücü oluşturmuşlardır. Enver Bey Bingazi, Mustafa Kemal Bey Derne komutanlığı görevlerinde bulunmuşlar ve yerli halkı örgütlemişlerdir. Türk subayları ile yerli halkın verdiği mücadeleye rağmen bir yıl süren Trablusgarp savaşı Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ile Bingazi'yi İtalyanlara terk etmesi ile sonuçlanmıştır.

Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanması Balkan devletlerini topraklarını genişletmek üzere tahrik etmiş ve Avrupa devletlerinin desteğinde harekete geçirmiştir. Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetine son vermek isteyen Balkan devletleri düşmana karşı birlikte savaşmak düşüncesiyle aralarındaki çekişmeleri bir kenara bırakarak "Balkan İttifakı"nı oluşturmuşlardır. Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmalarında Rusya'nın önemli rolü olmuştur. Rus Çarı'nın aracılığıyla önce Bulgaristan ile Sırbistan arasında (13 Mart 1912'de); sonra Bulgaristan ile Yunanistan arasında (29 Mayıs 1912'de) İttifak Antlaşmaları imzalanmıştır. Daha sonra Karadağ Bulgaristan ile (Ağustos 1912'de) ve Sırbistan ile (6 Ekim 1912'de) anlaşmıştır.

Bu gelişmeler olurken Balkan ittifakını el altından hazırlayan Rusya'nın Osmanlı Hariciye Nazırı Noradungiyan Efendi'ye, Balkanlarda savaş olmayacağı yönünde verdiği sahte garantiye güvenerek Rumeli'deki 75 000 talimli Osmanlı askeri terhis edilmiştir. Balkan devletleri, 3 Ekim 1912 tarihinde ortak bir

nota vererek Türk hükümetinden üç gün içinde eski Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'e muhtariyet verilmesini istemişlerdir. 13 Ekim 1912 tarihinde de Batılı devletler Rumeli'de yapılacak olan ıslahatın büyük devletlerle birlikte kendi kontrolleri altında yapılmasını bir nota ile istemişlerdir. Karadağ'dan sonra Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın peş peşe Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesiyle Ekim 1912 tarihinde Balkan savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti çok büyük imkânsızlıklar içinde girdiği bu savaşta çok kısa sürede Selanik başta olmak üzere Balkanlarda pek çok yeri kaybetmiştir. Edirne'nin düşman işgali altına girmesi üzerine büyük devletlere başvurarak barış istemiştir. 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da imzalanan antlaşma ile Osmanlı Devleti Midye-Enez hattının batısındaki bütün topraklarını ve Ege denizindeki hâkimiyetini de kaybetmiş oluyordu. Balkan devletleri savaş sonunda elde ettikleri toprakların paylaşımı konusunda anlaşmazlığa düşmüşler ve aralarında savaşımaya başlamışlardır. Bu durumdan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti'nin Midye-Enez hattının batısına geçmemesi için büyük devletler baskı yapmaya başlamışlardır. Baskılara ve tereddütlere rağmen Enver, Talat ve Cemal Beylerin ısrarı ile Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'yı geri almak üzere Osmanlı ordusunun harekete geçmesine karar verilmiştir. Harekât sonunda 23 Temmuz 1913'te Edirne, Bulgarların elinden kurtarılmıştır. Ancak daha ileri gidilerek kaybedilen bütün toprakların geri alınması mümkün olamamıştır.

Balkan devletlerinin hepsi Balkan savaşlarından kârlı çıkmıştır. Osmanlı Devleti ise Avrupa'daki topraklarının %83'ünü, nüfusunun %69'unu kaybetmiştir. Artık Avrupalı büyük devletler, Balkan yenilgisi ile prestij kaybına uğrayan Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının paylaşılmasını düşünmeye başlayacaklardır. Bütün bu gelişmelere rağmen Balkan yenilgisi, İttihat ve Terakki'nin kuvvetlenmesini ve Türklerde milliyetçilik fikrinin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca Balkan savaşlarındaki yenilgi, savaşlar sırasında Türkiye'de görevli bulunan Alman subaylarının da başarısız oldukları düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Bu sebeple Almanlar, yeni bir askeri yardım istenmesi halinde bütün Osmanlı Genelkurmayını düzenleyebilecekleri ve subayları eğitebilecekleri gerekçesiyle Alman generallerinin kimseden emir almayacak bir konumda olmasını istemişlerdi. Son otuz yılda Alman ekolünde eğitilen ordunun Alman subaylarına bırakılması fikri çerçevesinde tecrübeli ve kabiliyetli seçkin bir general istenmişti. Bunun üzerine Tümgeneral Liman Von Sanders, mareşal rütbesiyle

Türk ordusunda Reform Komisyonu Başkanlığı yapmak üzere 1. Kolordu komutanlığına ve Yüksek Askeri Şura Üyeliği'ne atanmıştır. Bu atama ile General Liman Von Sanders, Türk ordusunda bulunan bütün Alman subayların doğrudan amiri olacak ve her yerde denetlemeler yapabilecekti. Türk subaylarının yükseltmelerinde oy kullanacak ve yüksek rütbeli subayların değiştirilmesinde söz sahibi olacaktı. Gerek Liman Von Sanders, gerekse diğer Alman subaylarının Türk Genelkurmayı'ndan bağımsız hareket etmeleri Türk makamları arasında hoşnutsuzluğa yol açacaksa da Alman subaylar, Türk ordusunda kurmay başkanlık görevinden, ordu komutanlığına kadar çeşitli derecede aktif ve Alman çıkarlarını gerçekleştirmek üzere faaliyet göstereceklerdir. Anlaşılabacağı gibi Alman nüfuzu Osmanlı yönetimine doğrudan etki edecek bir dereceye ulaşmıştır. Bu gelişme de göstermektedir ki, çıkması muhtemel bir dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi kaçınılmazdır.

Sonuç olarak;

Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı gibi menfaatleri çatışan emperyalist devletlerin arzuları, güçleri ve politikaları çok yakın bir gelecekte büyük bir savaşın çıkacağını gösteriyordu. Bu devletlerin çıkarları ve güçleri mesabesinde ittifaklar oluşturmaları da tabii olarak kaçınılmazdı. Almanya'nın yayılmasında aynı endişeleri taşıyan Fransa ve İngiltere, Rusya ile çok önceleri ayrı ayrı ittifaklar oluşturmuşlardı¹¹. Bu ittifaklar esasen doğrudan Almanya'ya karşı yürütülecek bir savaş için oluşturulan ittifaklar olmayıp sömürge alanları üzerinde yapılan uzlaşmalardı. Ancak paylaşım savaşında emperyalist devletlerin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Bu itibarla muhtemel bir kışımda her devlet daha üstün bir durumda olmak için bir yandan gerekli hazırlıklarını yaparlarken bir yandan da stratejik avantajı sağlamak için ittifaklar oluşturuyorlardı.

I. Dünya Savaşında, deniz aşırı yerleri ele geçirerek denizlerdeki hakimiyetini güçlendirip dünyada birinci derecede söz sahibi bir devlet haline gelen İngiltere'den sonra Fransa da Türk toprakları üzerindeki emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek üzere yerini alacaktır.

1911 yılında Trablusgarp'a asker çıkarma cüretinde bulunan ve Trablusgarp ile Oniki Ada'yı ele geçirmeyi başaran İtalya'nın da yöneleceği coğrafyanın Osmanlı toprakları olacağı anlaşılıyordu. İtalya, mevcut gücünü en iyi şekilde değerlendirmek suretiyle Dünya savaşı öncesinde siyasi gelişmelere göre karar vermeyi tercih edecek ve Osmanlı mirasının yağmasından nasibini almaya çalışan bir devlet olacaktır.

Birinci Dünya Savaşından önce Avrupa'nın büyük devletlerinin oluşturdukları ittifaklar genişlemiş ve iki blok çıkmıştır. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya Üçlü İttifakı; İngiltere, Fransa ve Rusya Üçlü İtilâf'ı oluşturmuşlardır. Daha sonra İtalya'nın İtilaf Devletlerinin yanına geçmesi, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin de İttifak Devletleri safında savaşa katılmasıyla nihai güç dengesi kurulmuş olacaktır. İttifak Devletlerinin savaşı kaybetmesi üzerine Şark Meselesi'nin çözümü doğrultusunda yürütülen politikaların fiilen uygulanması, yani Osmanlı ülkesinin paylaşılması safhasına gelmiş olacaktır.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

11 Fransa ile Rusya, 1904 yılında üzerinde menfaatlerinin çatıştığı Fas ve Mısır konusunda bir anlaşma (Entente Cordiale) yaptıkları gibi 1907 yılında gerçekleşen İngiliz-Rus ittifakı ile de taraflar İran ve Afganistan üzerindeki nüfuz alanı paylaşımı üzerinde anlaşmışlardır. Bk. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1789-1914)**, Ankara, 1997, s. 441 vd.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C II, (1453-1559), Ankara, 1999.

AKSOY, Nazan, **Rönesans İngiltere'sinde Türkler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayını, İstanbul 2004.

ANDERSON, Matthew Smith, **Doğu Sorunu, 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (Çev. İdil Eser), Yapı Kredi yayını, İstanbul, 2001.

ANDIÇ, Süphan, ANDIÇ, Fuat, **Sadrazam Âli Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnamesi**, İstanbul, 2000.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1789-1914)**, Ankara, 1997.

ASTER, Ernest von, **Fransız İhtilâli'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri**, (Hazırlayan: Şennur Şenel), Ankara, 2004.

ATEŞ, Toktamış, **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1994.

AULARD, A., **Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi, 1789-1804**, C I-III, (Çev. Nazım Poroy), 2. Baskı, TTK yayını, Ankara, 1987.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C II/Kısım 3, TTK yayını, Ankara, 1991.

CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 5. Baskı, İstanbul, 1975.

CESUR, Hafize, **Hatıratlar Işığında Türk Kamuyounda Balkan Savaşları 1912-1913**, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2008.

ÇAPRAZ, Hayri, "Anadolu'da Rus-Alman Rekabeti (1878-1914)", **Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan**, Ankara, 2008.

DEANE, Phyllis, **İlk Sanayi İnkılâbı**, (Çev. Tefvik Güran), TTK yayını, Ankara 1994.

ERASLAN, Cezmi, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, C XIII, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 2002.

ERCAN, Yavuz, "Bloklararası Çatışmalarda Osmanlı Devleti Topraklarının Stratejik Önemi", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (23-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Gn.Kur. Bşk. yay., Ankara, 1996.

FROMKİN, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Çev. Mehmet Harmancı), Epsilon yayını, İstanbul, 2004.

GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000.

GIACOMO E. Caretto, **Akdenizde Türkler**, (Çev. Durdu Kundakçı-Gülbenbe Kuray), TTK yayını, Ankara, 1992.

GORYANOF, Sergey, **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, Ötüken yayını, İstanbul, 2006.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "Balkan Savaşları (1912-1913)", **Türkler**, C XIII, Yeni Türkiye yayını, Ankara 2002.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990.

İLGÜREL, Mücteba, "I. Abdülhamid", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C XI, İstanbul, 1989.

JORGA, Nicola, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), C V, İstanbul, 2005.

KARACA, Taha Niyazi, **İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı, Büyük Oyun**, Timaş yayını, İstanbul, 2011.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876 – 1907)**, C VIII, TTK yayını, Ankara, 1983.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861 – 1876)**, C VII, TTK yayını, Ankara, 1983.

KARPAT, Kemal H., "Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu", **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999.

KEDOVİE, Elie, **Avrupa'da Milliyetçilik**, (Çev. M.H. Timurtaş), Ankara 1971.

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)**, (Çev. Birtane Karanakçı), 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür yayını, Ankara, 1994.

KOÇABAŞOĞLU, Uygur, "Doğu Sorunu Çevresinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 8-9 Mart, 1990, TTK yayını, Ankara, 1992.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, 1989.

KODAMAN, Bayram, **Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, 1983.

KOHN, Hans, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çev. Ağah Oktay Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, 3. Baskı. Ankara, 1991.

KURAT, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Enstitüsü yayını, Ankara 1953.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1990.

KURTCEPHE, İsrail, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK yayını, Ankara, 1995.

KÜÇÜK, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, **Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul, 1979.

KÜRKCÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, A.Ü. SBF yayını, Ankara, 1978.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, C II, (1838-1850)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul, 1976.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayını, Ankara 1998.

MOOERS, Colin, **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu** (Çev. Bahadır Sina Şener), Ankara, 1997.

ORTAYLI, İlber, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1981.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 2. Baskı, Hil yayını, İstanbul, 1987.

KÜRKCÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, A.Ü. SBF yayını, Ankara 1978.

ÖZYÜKSEL, Murat, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988.

PALMER, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), 2. Baskı, Ankara, 1992.

Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, 1991.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 5. Baskı. Ankara, 1997.

SHAW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul, 1994.

SOSYAL, İsmail, **Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802)**, TTK yayını, Ankara, 1999.

SOY, H. Bayram, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", **Türkler**, Yeni Türkiye yayını, C XIII, Ankara 2002.

SÜSLÜ, Azmi, "Osmanlı-Fransız Diplomatîk İlişkileri, 1798-1807", **Makaleler**, C I, Ankara, 2006.

ŞIVGIN, Hale, "Trablusgarp Savaşı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayını, C XIII, Ankara, 2002.

ŞİŞMAN, Adnan, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri", **Ata Dergisi**, S 7, (Konya, 1997).

ŞİŞMAN, Adnan, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2006.

TEPEKAYA, Muzaffer, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)" **Türkler**, Yeni Türkiye yayını, C XIII, Ankara 2002.

TURAN, Mustafa, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C I, S 3. (Kasım, 1997).

TURAN, Ömer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", **Osmanlı**, C II, Yeni Türkiye yayını, Ankara, 1999.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. baskı, İstanbul, 2000.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C IV/Kısım 1, TTK yayını, 3. Baskı, Ankara, 1982.

ÜLMAN, A. Halük, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

YERASİMOS, Stefonos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, İletişim yayını, İstanbul, 2010.

YILMAZ, Veli, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 3. Baskı, İletişim yayını, İstanbul, 1998.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDEN YOLDA KARA EL GRUBU VE FRANZ FERDİNAND'A SUİKAST

Taha Niyazi KARACA*



Özet

Avusturya-Macaristan, 7 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek'i resmen işgal etti. Avusturya'nın bu işgali Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşleyecek süreci de başlattı. İşgale tepki gösteren Sırbistan ve Panslavistler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu bölgeden uzaklaştırmak için harekete geçtiler. İşgalin hemen ertesi günü 8 Ekim 1908'de Sırp milliyetçileri *Narodna Odbrana* (Milli Savunma) adıyla bir birlik meydana getirdiler. Birliğin amacı; Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kosova, Manastır, Yeni Pazar gibi bölgeleri Sırbistan bayrağı altında toplamaktı. Bosna'da da yapılan milliyetçiler *Narodna Odbrana*'ya bağlı *Genç Bosnalılar* örgütlenmesini kurdular. Ayrıca bu organizasyona bağlı olarak 1911 yılında gizli bir suikast grubu da oluşturuldu. Bu grubu Sırp ordusunda Albay olan Dragutin Dimitrievič kurdu. Grubun adı *Ujedinjenje ili Smrt* (Birlik Ya da Ölüm) idi. Bu suikast grubu kısa bir süre sonra *Crna Ruka* (Kara El) olarak anılmaya başlandı. *Kara El* grubunun amacı şiddet, terör ve suikast ile Avusturya'yı Bosna-Hersek'ten atmaktı. Bu organizasyonların yapılması ve yönetiminde Sırbistan ordusundaki subayların önemli etkileri bulunuyordu.

1912 Balkan Savaşı birlik hareketini ve Büyük Sırbistan'ı kurmak konusunda Slavları ümitlendirmişti. Fakat sonuç hayal kırıklığı oldu. Bu hayal kırıklığı birlik taraftarlarını terör için harekete geçmeye sevk etti. *Kara El* grubunun aradığı fırsat 1914 yılı Haziranında ortaya çıktı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Franz Ferdinand ve eşi Sophie Saraybosna'yı ziyaret

* Prof. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, tahaniyazikaraca@gmail.com.

edecekti. *Kara El* grubu Franz Ferdinand'ın öldürülmesiyle Habsburg hanedanına büyük bir darbe vurmak istedi.

28 Haziran 1914 tarihi Pazar günü saat 10.30'da Gavrilo Princip silahını büyük Sırbistan hülyalarını gerçekleştirmek için ateşledi. Franz Ferdinand ve eşi Sophie olay yerinde hayatlarını kaybettiler. *Kara El*'in Princip aracılığı ile ateşlediği silah, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın da fitilini yakmıştı.

Tebliğde Bosna-Hersek sorununa bağlı olarak *Kara El* (Crna Ruka) grubunun yapılanması, çalışmaları ve suikast süreci Avrupa devletlerinin güç mücadeleleri ekseninde incelenecektir.

THE BLACK HAND GROUP AND ASSASINATION OF FRANZ FERDINAND ON THE WAY TO THE WWI

Abstract

Austria-Hungary Empire occupied officially Bosnia-Herzegovina in 7 October 1908. The occupation of Bosnia-Herzegovina initiated the process lightening the fuse of First World War. Serbians and Panslavists that reacted to this occupation, formed some secret groups with supports of Russia. The purpose of these secret groups was to remove Austro-hungary Empire from Bosnia-Herzegovina. One of these secret groups was *Narodna Odbrana* (National Defence) founded on 8 October 1908, immediately after the occupation. The purpose of this unit was to gather districts such as Bosnia-Herzegovina, Croatia, Novi-Bazar and Macedonia under the Serbian flag. A group founded in Bosnia named *Mlada Bosna* (Young Bosnians) subjected to *Narodna Odbrana*. Furthermore a group named *Ujedinjenje ili Smrt* (Unification or Death) was founded as assassination team under *Narodna Odbrana* in 1911. After a short time, this assassination group began to be called *Crna Ruka* (Black Hand). *Black Hand* was founded by Serb army officer Colonel Dragutin Dimitrijević. The aim of Black Hand was to remove Austria-Hungary by way of terror and assassination. The Serbian army officers had an important role in the founding of these organizations.

Slavs became hopeful to found the slav unification and the Great Serbia in 1912 Balkan Wars. But the conclusion was a great frustration. This frustration had the Black Hand mobilize for terror and assassination. This opportunity came in view at the end of June. Archduke Franz Ferdinand, heir presumptive to the Austro-Hungarian throne, and his wife Sophie, will visit Sarajevo. *The Black Hand*, wanted to damage Habsburg dynasty reigned Austro-Hungary Empire, assassinated Franz Ferdinand.

On 28 June 1914, Sunday at 10.30, Gavrilo Princip fired his gun to achieve slavs great Serbian goal. Franz Ferdinand and his wife Sophie were killed by shooting. The fired gun by the Black Hand via Princip, fired also the fuse of First World War.

In this paper; we hope to set forth the process of the organization and foundation of the Black Hand and assassination of Franz Ferdinand adhering to the issue of Bosnia-Herzegovina in the struggling axis of European States.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 1683 yılındaki başarısız II. Viyana kuşatması 1699 yılına kadar sürecek olan savaşların da başlangıcı oldu. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Balkanlardaki üstünlüğünü kaybetti. Avusturya Arşidüklüğü bu anlaşma ile Macaristan'a sahip oldu¹. Arşidük Franz II (Francis) 1806 yılında Kayzer unvanını alarak Avusturya İmparatorluğunu'nu ilan etti². Macarların hak talepleri ve ayrılık istekleri, 1867 yılında ikili monarşi sisteminin kurulmasıyla bastırılmaya çalışıldı. Bu ikili monarşide Habsburg hanedanından gelen Avusturya imparatorları aynı zamanda Macaristan imparatoru olarak kabul ediliyordu. Bu uygulama ile Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar varlığını devam ettiren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kurulmuş oluyordu³.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun en önemli problemi kara Avrupasına sıkışıp kalması idi. Hâlbuki emperyal mücadelelerin gerçekleştiği alan denizlerdi. Denize ulaşamayan güçlerin bu mücadelede yer almaları mümkün görünmüyordu. Bu nedenle Avusturya'nın mutlaka denize ulaşması gerekiyordu. Bu da ancak Adriyatik'e ulaşması ile mümkün olabilirdi⁴. Adriyatik yolundaki Bosna-Hersek ise Osmanlı Devleti'nin kontrolünde bulunuyordu. Avusturya'nın Akdeniz'e açılmak için beklediği fırsat 1875 yılında ortaya çıktı⁵.

1 Karlofça Antlaşması ve sonuçları için bk. Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, IV, Ankara 2011, s.2268-2273; ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, Ankara 2011, s.585-595.

2 Kusal Roma Germen İmparatorluğu'nun sonu ve Avusturya İmparatorluğu'nun kurulması için bk. Peter H. Wilson, "Bolstering the Prestige of the Habsburgs: The end of the Holy Roman Empire in 1806", **The International History Review**, Vol. 28, No. 4 (Dec., 2006), s. 709-736.

3 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kuruluşu için bk. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1997, s.317-318.

4 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun denize açılma politikaları için bk. Ian D. Armour, "Apple of Discord: Austria-Hungary, Serbia and the Bosnian Question 1867-71", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 87, No. 4 (October 2009), s. 629-680.

5 Avusturya'nın Balkanlardaki ayaklanmalarda Sırlara destek verdikleri ve bu şekilde bölgeye nüfuz etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bk. **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Ankara 1992, s.94-95.

1875 yılında Osmanlı Devleti'nin iktisadi kriz yaşaması nedeniyle vergilerde artış yapılması Hersek'te ayaklanma çıkmasına neden oldu⁶. Hersek'in Nevesin ilçesindeki Hristiyanlar Osmanlı vergi memurlarına karşı ayaklandılar. Bu ayaklanma daha sonra Bosna, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan'a kadar yayıldı⁷. 1876 yılında Bulgar ayaklanmasının bastırılmasının İngiltere'de Liberal Parti tarafından büyük bir kara propagandaya dönüştürülmesi ile Osmanlı Devleti yalnızlığa terk edildi. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Rusya karşısında yalnız bırakması 1877 yılında Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarına girmesine yol açtı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı⁸.

1878 Berlin Antlaşması ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgali

Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında yenilgiye uğraması ve İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilmesi tehlikesi üzerine arabuluculuk yapan İngiltere, savaşın neticelenmesini sağladı. 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla, Rusya'nın güçlenmesini istemeyen İngiltere, Almanya ve Avusturya'nın baskılarıyla 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin'de yeni bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın 25. Maddesine göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i işgal etme hakkını elde ediyordu. Bu maddeye göre:

“Bosna-Hersek sancakları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilecek ve yönetilecektir. Avusturya-Macaristan hükümeti Sırbistan ve Karadağ arasında yer alan Yenipazar (Novi-Bazar) Sancağı'nı işgal etme niyetinde değildir. Bu bölge bütün unsurlarıyla Osmanlı yönetimindedir. Bununla birlikte, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölgedeki özgürlükleri, ticari güvenliği sağlamak için bu eski Bosna vilayetinin bütün bölgelerinde askeri garnizonlar bulundurma ve ticaret yollarını kontrol etme hakkına sahiptir. Bu durumun detaylarının tespiti için Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti hükümetleri kendi aralarında görüşeceklerdir”⁹.

6 Mali kriz ve siyasi sonuçları için bk. Taha Niyazi Karaca, **Büyük Oyun**, İstanbul 2011, s.184-190.

7 Hersek isyanı gelişmeler için bk. Mithat Aydın, **Balkanlarda İsyân**, İstanbul 2005, s.50-81.

8 İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkış nedenleri için bk. Karaca, **Büyük Oyun**, s.190-196.

9 “Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878”, **American Journal of International Law**, Vol. 2, No. 4, Supplement: Official Documents (Oct., 1908), s. 412-413.

Berlin Antlaşması'nın bu hükmüne dayanan Avusturya-Macaristan İmparatoru, 28 Temmuz 1878 tarihinde bir beyanname yayınlarak, Bosna-Hersek'in işgal edileceğini fakat bu işgalin dostluk adına yapılacağını duyurdu. Josip Filipoviç komutasındaki 100 bin kişilik Avusturya-Macaristan askeri 29 Temmuz'da Bosna'yı işgale başladı. Fakat işgal pek de kolay olmadı. Arşidük Salvator komutasındaki bir tümen Brod kasabası üzerinden Sava nehrini geçerek Bosna'ya girdiğinde Boşnaklar, şiddetle karşı koydular. Avusturya kuvvetleri ancak Ağustos ayının sonlarında Saraybosna'ya hakim olabildiler¹⁰. Bu işgal Ekim ayı sonlarına kadar devam etti. İşgal gerçekleştiğinde Bosna'daki Osmanlı memurları da İstanbul'a dönemeye başladılar¹¹.

İşgalin getirdiği kargaşa yüzünden, Berlin Antlaşması'nın, sonraya bıraktığı Osmanlı-Avusturya Antlaşması 21 Nisan 1879'da imzalandı. Yenipazar Antlaşması adı verilen bu protokolle, Bosna-Hersek'i statüsü belirlendi. Yenipazar hariç olmak üzere Bosna-Hersek'in kontrolü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakıldı¹².

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'in yönetimini ele geçirmesi en fazla Sırbistan'ı rahatsız etmişti. Sırp milliyetçileri Bosna-Hersek'i eski Sırbistan'ın doğal bölgesi olarak görüyorlardı. Bu yeni durum Sırbistan'ın Habsburglara karşı harekete geçmesine yol açtı. Sırpların rahatsızlığı, Habsburgların da çözmesi gereken bir konu olarak ortada duruyordu¹³.

Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda 1908 Buchlau Antlaşması

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i işgal etmiş olsa da, bu işgal kalıcı değildi. Buradaki Slavlar, Avusturya yönetiminde kendilerini dışlanmış hissediyorlar, Habsburg yönetimini benimsemiyorlardı¹⁴. Bu nedenle

10 İşgalin detayları için bk. Eduard Richer, "Beitrage sur Landeskunde Bosniens und der Herzegowina", **Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegowina** (Editor: Moriz Hoernes), Wien 1907, s. 455-457; ayrıca bk. Zafer Gölen, **Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek**, Ankara 2010, s.129-133; Bosna-Hersek'te işgale tepkiler ve Osmanlı Devleti'nin politikaları için ayrıca bk. Kemal H. Karpat, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İstanbul 2004, s.151-196.

11 **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.96-97.

12 **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.104-106.

13 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi**, II, İstanbul 2006, s.29-34.

14 Andrew Baruch Wachtel, **Dünya Tarihinde Balkanlar**, İstanbul 2009, s.103-104.

Habsburgların işgal sonrasındaki en önemli problemi Slavları kontrol etmek için Rusya'yı kendi yanında tutabilmektir. Çünkü Rusya, Sırp bağımsızlık savaşında fiili olarak yer alarak, Sırpların destekçisi olmuştu. Takip ettiği Panslavist politikalarla da Sırpları kendi kontrolü altında tutuyordu¹⁵. Esas problem burada çıkıyordu. Avusturya-Macaristan'ın yayılma alanı Sırpların güney slavya olarak tanımladıkları büyük Sırbistan içerisinde kalıyordu. Bosna-Hersek, bu açıdan Sırbistan ile Avusturya açısından doğal bir çatışma bölgesi haline geliyordu. Avusturya'nın Rusya'yı ikna ederek, bölgeyi kalıcı olarak işgal etmesi sorunu çözebilirdi.

Habsburgları harekete geçiren olay, 23 Temmuz 1908 yılında ortaya çıktı. Genç Türkler, Sultan II. Abdülhamid iktidarına karşı harekete geçerek, anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini talep etmişlerdi. Temmuz başında gerçekleşen ayaklanmanın önüne geçmek isteyen Sultan, 23 Temmuz'da II. Meşrutiyet'i ilan etmişti. Anayasa'nın tekrar yürürlüğe girmesi, geçici işgal altındaki Bosna-Hersek'i de ilgilendiriyordu. İmparator Franz (Francis) Joseph, bu durumdan rahatsızdı. Anayasa'ya uygun olarak Bosna-Hersek'te seçim yapılması ve milletvekillerinin Osmanlı Parlamentosu'na gitmesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyetini ortadan kaldıracaktı. Bu nedenle İmparator Joseph'in bir an önce harekete geçmesi gerekiyordu. Rusya'nın ve Almanya'nın ikna edilmesi ve işgali kolaylaştırıcaktı.

İlk olarak Rusya ile görüşmek isteyen İmparator, St. Petersburg'daki elçisi Kont Berchtold aracılığı ile Rusya Dışişleri Bakanı Alexander Izlovski'ye ulaştı. Berchtold'un çabalarıyla Izlovski, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Alois Lexa Aehrenthal ile görüşmeyi kabul etti. Izlovski ve Aehrenthal Moravya'daki Buchlau'da bir araya geldiler. 15-16 Eylül 1908'de iki gün süre ile "Doğu Sorunu"nu görüştüler. İki gün devam eden görüşmelerin ardından her iki taraf 16 Eylül'de birbirlerinin çıkarlarını destekleyeceklerine dair karar aldılar. Bu karara göre; Avusturya-Macaristan'ın güney sınırı açısından çok önemli olan Bosna-Hersek'in işgaline Rusya rıza gösterecekti. Bunun karşılığında da

15 Rusya'nın bölgedeki panslav etkisi için bk. Dennis P. Hupchick, **The Balkans from Constantinople to Communism**, New York 2002, s.256-257; Sırp bağımsızlık savaşında Rusya'nın destekleri için bk. Selim Aslantaş, **Osmanlı'da Sırp İsyanları**, İstanbul 2007, s.106-123; Panslavist politikalar için ayrıca bk. Hans Kohn, **Panslavizm: its history and ideology**, Notre Dame, 1953; Rusların Balkanlardaki etkisi ve politikaları için bk. Barbara Jelavich, **Russia's Balkan Entanglements**, Cambridge 1993, s.24-41.

Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerindeki isteklerini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu onaylayacaktı¹⁶.

Buchlau görüşmesinden hemen sonra İmparator Joseph, 29 Eylül'de Alman İmparatoru II. Wilhelm'e bir mektup göndererek Bosna-Hersek'i kalıcı olarak işgal etmek niyetinde olduğunu bildirdi. II. Wilhelm'e arkadaşım diye hitap eden Joseph, Osmanlı Devleti'ne bir devrim olduğunu ve yeni anayasal sürecin Bosna-Hersek üzerindeki hakimiyetlerini tehdit ettiğini, bir an önce sınırlarını korumak için harekete geçmesi gerektiğini, bu durumun anlayışla karşılanmasını beklediğini ifade ediyordu¹⁷. İmparatoru bilgilendiren ve muhtemelen sözlü onay alan Habsburg İmparatoru Joseph 6 Ekim 1908 tarihinde bir ultimatoma yayınladı¹⁸. Bu ultimatoda Bosna-Hersek halkına şöyle sesleniliyordu:

“Biz ki, Avusturya İmparatoru, Bohemya Kralı ve Macaristan'ın Kutsal Kralı olarak Bosna-Hersek halkına sesleniyoruz: Daha önceleri bizim askerlerimiz sizin ülkenizin sınırlarını geçmiş ve sizler tamamen anlamıştınız ki, bizler düşmanlık için değil yalnızca dostluk için gelmiştik. Bu dostluğumuz, sizin ülkenizin yıllarca devam eden acılarının kaynağı kötülükleri ortadan kaldırmaya yönelikti. Zor zamanlarda verilen bu söz şerefle yerine getirildi. Şimdi hükümetim ülkenizi mutlu bir geleceğe sabırla ve sistemli bir şekilde taşımak için sorumluluk almaya karar vermiştir.”¹⁹

İşgalin dostluk ve barış için yapıldığını açıklayan, İmparator Joseph halkın haklarını koruyacağını, iç işlerinde kimseye dokunulmayacağı sözünü veriyordu. Bu ultimatoma ertesi günü 7 Ekim günü itibari ile Avusturya-Macaristan İm-

16 Bernadotte E. Schmitt, “The Bosnian Annexation Crisis (I)”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 9, No. 26 (Dec., 1930), s. 324-325.

17 *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914; Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), XXVI, pt. 1, Berlin 1922-26, Belge No. 8978, s.97.

18 İmparator II. Wilhelm'in mektuba verdiği cevap 14 Ekim günlüdür. II. Wilhelm bu mektubunda, işgali desteklediğini ve İmparatorlar Antlaşması gereğince de yanında olduğunu bildirmiştir. Bu resmi kabul mektubundan önce Francis Joseph'in harekete geçmesi, onayı daha önce sözlü olarak aldığı sonucunu çıkarmaktadır. Mektup için bk. *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, (1871-1914)*, XXVI, pt. 1, Belge No: 9006, s.129.

19 *London Weekly Times*, 9 Ekim 1908.

paratorluğu askerleri Bosna ve Hersek eyaletlerini işgal etmeye başladı²⁰. İşgal, Almanya dışındaki ülkeler tarafından pek hoş karşılanmadı. Özellikle İngiltere, bu işgali protesto ederek, uluslararası anlaşmalara aykırı olarak yapılan her türlü hareketin hukuk dışı olduğunu bildirdi²¹. Almanya'nın çabası Avusturya-Macaristan lehine sorunun çözümlenmesiydi. Bu nedenle İmparator II. Wilhelm bizzat, yaptığı görüşmelerle diğer devletleri ikna etmeye çalıştı²². Nitekim Osmanlı Hükümeti 26 Şubat 1909 tarihinde işgali onaylamak zorunda kaldı²³. Osmanlı Hükümetinin onayından sonra Almanya'nın baskılarıyla sırasıyla Rusya, Sırbistan ve Karadağ işgali onayladılar²⁴.

Bu kabullere rağmen, en önemli sorun Rusya'daki panslavistleri ve Sırbistan'daki milliyetçileri işgale razı etmektir. Özellikle Sırbistan'da askerlerin içinde bulunduğu milliyetçiler, kurdukları örgütlerle işgali kabul etmediklerini ve büyük Slav birliği için çalışacaklarını ortaya koyuyorlardı.

Bosna-Hersek'in Kalıcı İşgali'ne Tepkiler ve *Kara El*'in Kurulması

Avusturya'nın Bosna - Hersek'i işgali aniden yapılmıştı. Rusya, bu konuda henüz bir çalışma yapmamış, kamuoyunu hazırlamamıştı. Dolayısıyla Avusturya'nın işgali Slavlar üzerinde büyük bir tepki ile karşılandı²⁵. Rusya içerisindeki Pan-Slavistlerden ve Sırbistan'dan gelen tepkileri yumuşatamayan Rus Dışişleri Bakanı İzlovski, yoğun baskılar üzerine Sırbistan'ın Bosna-Hersek üzerindeki haklarını ve toprak isteklerini savunmak durumunda kaldı²⁶. Rusya'nın Sırbistan'a verdiği destek Avusturya ile Sırbistan'ı Bosna ve Hersek üzerinde kar-

20 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgali ile ilgili bk. Necdet Hayta, "Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (5 Kasım 1908)", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 18, S 3, 1998.

21 Bernadotte E. Schmitt, "The Bosnian Annexation Crisis (II)", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 9, No. 27 (March, 1931), s.653-654.

22 II. Wilhelm'in Bosna krizindeki etkinliği için bk. W. Seton-Watson, "William II's Balkan Policy", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 7, No. 19 (June, 1928), s. 1-29

23 İşgali onaylayan sözleşme metni için bk. **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri**, s.304-308.

24 Schmitt, "The Bosnian Annexation Crisis (II)", s.660-661.

25 Sırp milliyetçilerinin tepkileri ve kurulan dernekler için bk. Ayşe Özkan, **Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırplar (1878-1918)**, İstanbul 2013, s.207-212.

26 Bernadotte E. Schmitt, "The Bosnian Annexation Crisis (III)", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 10, No. 28 (June, 1931), s. 168-171; devam eden uluslararası tartışmalar için bk. aynı yazar, "The Bosnian Annexation Crisis (V)", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 10, No. 30 (Apr., 1932), s. 641-657.

şı karşıya getirdi. Bu çatışma alanı Birinci Dünya Savaşı'nın fitilini ateşleyecek süreci de başlatmış oldu.

İşgalin hemen ertesi günü 8 Ekim 1908'de Sırp milliyetçilerinden Jovan Ducic ve Branislav Nusic'in çalışmalarıyla Belgrad'da Narodna Odbrana (Milli Savunma) adıyla bir örgüt kuruldu. Paramiliter bir organizasyon olan bu örgütün amacı; Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kosova, Manastır, Yeni Pazar gibi bölgelerini Sırbistan bayrağı altında toplamaktı. Örgüt, 1911 yılında yayınladığı bir beyanname ile ilkelerini yayınladı. Buna göre:

1. Milli duyarlılığı kuvvetlendirmek, uyandırmak ve harekete geçirmek
2. Gönüllüleri kaydetmek ve askerliğe çağırmak
3. Gönüllüler için bir birim tesis etmek ve silahlı çatışmalar için hazırlamak
4. Para ve diğer şeyleri kapsayan gönüllü yardımlar gerekmektedir
5. Bağımsız askeri hareketleri yapmak üzere özel bir ihtilal komitesinin kurulması, teçhizatlarının temini ve eğitimlerinin yapılması
6. Bütün açılardan Sırp halkının savunmasını temin etmek için aktiviteler geliştirmek.

Yayımlanan bu bildiriye göre, Slavların birlik oluşturma ve bağımsızlık istekleri Habsburgları Slavların doğal düşmanı haline getiriyordu. Bu açıdan, Narodna Odbrana'ya bağlı yapılanmalar diğer bölgelerde de şekillendirildi. Bosna'da da milliyetçiler Narodna Odbrana'ya bağlı *Mlada Bosna (Genç Bosnalılar)*yi oluşturdular²⁷. Ayrıca bu organizasyona bağlı olarak 1911 yılında gizli bir suikast grubu da oluşturuldu. Bu grubu Sırp ordusunda Albay olan Dragutin Dimitrieviç kurmuştu. Grubun adı Ujedinjenje ili Smrt (Birlik Ya da Ölüm) idi. Bu suikast grubu kısa bir süre sonra Crna Ruka (Kara El) olarak anılmaya başlandı. 9 Mayıs 1911 tarihinde Kara El'in amaçlarını ve yapısını belirlemek için bir toplantı yapıldı. Albay Dragutin Dimitrijeviç (Takma adı Apis) , Binbaşı Ilija Radivojeviç, Konsolos Yardımcısı Bogdan Radenkoviç, Albay Cedimilj A. Popoviç, Yarbay Velimir Vemiç, Gazeteci Ljubomir S. Jovanoviç, Binbaşı Vojin P. Tanksoiç, Binbaşı Milan Vasiç ve Albay Milovan Gr. Milovanoviç bu toplantıya katılan isimlerdi. Toplantı sonunda *Kara El*'in yapılanma ve hedeflerini belirleyen 37 maddelik bir belge imzalandı. Bu belgeye göre komitenin amacı; "Sırbistan topraklarının birleştirilmesi için bir milli ideal ortaya konmuştur,

27 Narodna Odbrana'nın ortaya çıkışı için bk. Ernest Ludwig, **Austria-Hungary and The War**, New York 1915.

cinsiyet, yaş ve yer fark etmeksizin bütün Sırplar bu ideale hizmet edeceklerdir” ifadeleriyle belirtiliyordu. Birinci bölümdeki ilk 4 maddesinde komitenin amaç ve isim tanımlanması; ikinci bölümdeki 18 maddede komitenin organizasyonu; üçüncü bölümdeki 11 maddede komitenin üyeleri; dördüncü bölümdeki 2 maddede komitenin armasının anlamı ve yemin; beşinci bölümdeki 2 maddede ise ek emirler yer alıyordu.

Komite, büyük Sırbistan idealini gerçekleştirmek için bir ihtilal organizasyonu olduğunu (Madde 2; 4/2) bildiriyordu. Sırbistan’ın birleşmesi ideallerine karşı gelen herkes savaşılmaması gerekli düşman olarak değerlendiriliyordu (Madde 4/3). Belgrad’da kurulacak olan Merkezi Yönetim Merkezi’nin üyeleri Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Eski Sırbistan ve Makedonya, Hırvatistan, Slovenya, Vovodina ve denize kenarı olan yerlerden gelen üyeler olacaktır. Komite hücre yapılanması ile çalışacak, hücre üyelerini yalnızca Yönetim Merkezi bilecek, diğer hücreler birbirlerini bilmeyeceklerdi. Komitenin amaçları her şeyin üzerinde olacaktı, üyeler kendilerine verilen her görevi hayatları pahasına yerine getireceklerdi²⁸.

Yapılanması tamamen gizli olan Kara El komitesinin temel hedefi, Habsburgların Bosna-Hersek’ten çekilmelerini sağlamaktı. Bu da ancak bir ihtilal ile ya da terör ile uygulanabilirdi. 1912 yılında başlayan Balkan savaşları Sırp milliyetçilerinin Habsburgları bölgeden çıkarmak için umut olarak belirdi ise de sonuç hayal kırıklığı oldu²⁹.

Balkan savaşlarından istediği sonuçla çıkamayan Sırplar, daha fazla kızgınlığa sevk edilmişti. Öyle ki, 1914 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı Arşidük Franz Ferdinand’ın Saraybosna’yı ziyaret etmesi Sırp milliyetçileri için katlanılamayacak bir durum haline gelmişti.

Kara El’in Avusturya Veliahdı Arşidük Franz Ferdinand’a Suikastı ve Savaşın Başlaması

1914 yılı başlarında Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna-Hersek ve Slovenya’da öğrencilerin katıldığı sokak gösterileri yapılıyordu. 1910 yılında Bosna Askeri Valisi General Mariyan Vareşanin’e suikast yapılmış, fakat vali bu suikasttan

28 Komitenin yapılanması ve program metni için bk. <http://www.hic.hr/books/blackhand/problem.htm> (Henri Pozzi, **Black Hand Over Europe**, (Reprint of the 1935 edition), Croatian Information Centre, Zagreb 1994).

29 Sırpların Balkan Savaşlarındaki durumu için bk. **The Balkan Wars** (Editor: Valery Kolev, Christina Koulouri), Tessaalonik 2005, s.46-47; Richard C. Hall, **Balkan Savaşları, 1912-1913**, İstanbul 2003, s.60-73.

kurtulmuştu. 1912 yılında ise Bosnalı bir öğrenci olan Luka Yukiç Hırvatistan'da valiye başarısız bir suikast düzenlemişti. Yukiç'in tutuklanmasından sonra polis öğrencilere baskı yapmaya başladı³⁰. Bu şekilde başlayan polis-öğrenci çatışmaları daha da artarak geniş bir bölgeye yayılmış, 1914 yılına kadar bu çatışmalar devam etmişti³¹.

Bölgede karışıklıkların olduğu bir dönemde Bosna-Hersek'te askeri manevralar düzenlenmesi Slavların kızgınlığını daha fazla arttırdı. Bir de bu manevralara Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı Arşidük Franz Ferdinand'ın da katılacağı öğrenildiğinde kızgınlık had safhaya ulaşmıştı. Franz Ferdinand henüz Saraybosna'ya ulaşmadan, Hırvatistan'da yayınlanan Srobibran adlı gazete de bir telgraf yayınlandı. Bu küçük telgrafta; Franz Ferdinand'ın Saraybosna'ya geleceği ve manevralara katılacağı bildiriliyor, arkasından da Slavların kalplerine kazanmış olan "vidounan" gününde Ferdinand'ın gelmesinin büyük bir cesaret olduğu söyleniyor ve ekleniyordu: Bugün Ferdinand'ın değil, Slavların günüdür. Bütün tiranlara ölüm!³²

Ziyaret açıkça yanlış bir zamanda planlanmıştı. Çünkü 28 Haziran, Sırpların Osmanlı hakimiyetine girdikleri 1389 Kosova Savaşı'nın yıl dönümüyüdü. Bu savaşta Sırp Kralı Lazar ölmüş, fakat başka bir Sırp Miloş Kabloviç Sultan I. Murat'ı öldürmüştü. 28 Haziran Aziz Vitus günü olarak anılıyordu ve Sırplar için çok önemliydi. Böyle bir günde Franz Ferdinand'ın Saraybosna'yı ziyareti normal zamanlardan farklı bir anlam taşıyordu. Bu nedenle Srobibran gazetesine gönderilen telgrafta, Franz Ferdinand tiran olarak tanımlanarak, tehdit ediliyordu³³.

Kara El komitesinin önemli isimlerinden Danilo Ilic, Dragutin Dimitrievič, Vojislav Tankosiç ve Muhammed Mehmedbasiç 1914 yılı başlarında Bosna Valisi Oskar Potiorek'e suikast yapmaya karar verdiler. Bu suikastı Muhammed Mehmedbasiç (28 yaşında) gerçekleştirecekti. Mehmedbasiç, Saraybosna'ya geldiğinde suikast emri için beklerken Danilo Iliç'ten hedefin değiştiği haberi geldi.

30 Özkan, **Sırpplar**, s.316-318.

31 Vladimir Dedijer, **The Road to Sarajevo**, New York 1966, s.262-263.

32 Bu telgraf metni şu adreste yayınlanmıştır: http://www.nv.k12.wa.us/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=742&dataid=123&FileName=Black_Hand_Constitution.pdf

33 Roachim Remak, **Sarajevo: A Story of Political Murder**, London 1959, s.34-36.

Artık yeni hedef Arşidük Franz Ferdinand olacaktı. Iliç, ayrıca gençlerden Vaso Çubriloviç (17 yaşında) ve Cvjetko Popoviç'i de (18 yaşında) görevlendirdi. Daha sonra bu iki kişiye Gavriilo Princip (19 yaşında), Trifko Grabez (19 yaşında) ve Nedeljko Çabrinoviç de (19 yaşında) katıldı. Milan Ciganoviç ve Binbaşı Tankosiç genç suikastçılara silah temin etmekle görevlendirildiler. Rade Malobabić ise istihbarat ve yer temin etmekle görevlendirildi³⁴. Böylece suikasta fiili olarak altı kişi katılmış, iki kişi de istihbarat temin etmişti. Bu nedenle çeşitli kaynaklarda suikasta katılanların sayısı farklı olarak zikredilmektedir³⁵.

Kara El'in Franz Ferdinand'a suikast düzenleyeceğini Sırbistan Dışişleri Bakanı Nikola Paşiç biliyordu. Fakat bu konuda açıkça ortaya çıkması ve Ferdinand'ı uyarması Sırlar tarafından ihanet olarak adlandırılacaktı. Kaldı ki, Paşiç ile Sırp milliyetçileri arasında çatışmalar devam ediyordu. Bu nedenle Paşiç, Avusturya Maliye Bakanı Dr. Leon von Bilinski aracılığı ile Viyana'ya gizli bir haber gönderdi. Eğer Bosna'ya bir ziyaret gerçekleşecek olursa Genç Bosnalıların bir suikast düzenleyebileceğini söyledi. Bilinski, bu konuyu pek ciddiye almadı. Cevabı, "umalım ki herhangi bir olumsuzluk olmasın" oldu³⁶.

27 Haziran'da Saraybosna dışında bir otelde kaldıktan sonra sabah saatlerinde üstü açık Double Phaeton modeli araba ile yanında eşi Sophie olduğu halde Saraybosna'ya doğru yola çıktı³⁷. Aziz Vitus gününden dolayı sokakların kalabalık olduğu bir anda Habsburg soyluları ve Veliht Arşidük Ferdinand'ı taşıyan altı otomobillik kabile, Saraybosna sokaklarına girdi. Suikastı gerçekleştirecek ilk kişi Mehmedbasiç olacaktı. Fakat motosikletiyle arabanın yanından geçerken aşırı heyecandan elindeki bombayı atamadı. Onun başarısızlığı üzerine Miljacka Nehiri kenarında bulunan Nedeljko Çabrinoviç, kabileyi gördüğünde elindeki bombayı Franz Ferdinand'ın arabasına fırlattı. Fakat bomba arabanın güneşliğine çarparak arkadan gelen emir subayı Mezzini'nin arabasına sıçradı ve patladı. Mezzini'nin yaralanması nedeniyle hastaneye gidene kadar bekleyen Franz

34 Kara El komitesinin hazırlık çalışmaları için bk. Lavander Cassels, **The Archduke and the Assassin**, London 1984, s.143-165.

35 Özkan, **Sırlar**, s.323.

36 Paşiç'in uyarıları için bk. Remak, **Sarajevo**, s.71-77.

37 Dört silindirli, 32 beygirlik bu araba Viyana'da bulunan Gräf & Sift adlı firma tarafından 1910 yılında yapılmıştı. Arabanın teknik detayları için bk. Thomas Ilming; Christian M Ortner, **Das Auto von Sarajevo**, Winkler-Hermaden, 2014.

Ferdinand, Belediye binasına gitti. Buradan emir erini ziyaret etmek için hastaneye gitmek istediğini bildirerek ayrıldı. Önceki plana göre Franz Ferdinand'ın rotası Franz Josef Caddesi üzerinden şehir müzesi idi. Fakat rota değişikliği ile hastaneye gitmek için Appel Rıhtımından Umurja Köprüsü'ne geçmesi gerekiyordu. Bu plan arabacılara ve korumalara söylenmemişti. Yola çıkıldıktan bir süre sonra önceki koruma arabası Franz Jozef Caddesi'ne dönünce Ferdinand'ın şoförü de onu takip etti. Arabanın yanlış caddeye girmesi üzerine kısa süreli bir karışıklık yaşandı. Arabanın stop etmesi ve bir süre için hareketsiz kalması suikast için cadde üzerinde Moritz Schiller'in kafesi önünde mevzilenmiş olan Gavrilo Princip'e beklediği fırsatı verdi. Arabanın durmasıyla karşı karşıya geldiği Franz Ferdinand'a ve eşine birkaç el ateş etti. Önce Sofie karnından vuruldu. Karısının vurulduğunu gören Franz Ferdinand, karısına sarıldığında bu sefer Princip onu ensesinden vurdu. Bu suikast ile Franz Ferdinand ve eşi öldürüldü³⁸. Bu olay Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan olay olarak anıldı.

Sırp sorununu kökünden çözmek isteyen Avusturya, Almanya'nın da aynı görüşte olduğunu öğrenince Sırbistan'a 23 Temmuz'da sert bir nota verdi. İçişlerine karışma hükümleri taşıyan bu nota, Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemesi üzerine reddedildi. Rus desteğini sağlayan Sırbistan seferberlik ilan edince de, Avusturya Sırbistan'a 28 Temmuz'da savaş ilan etti. Almanya'nın uyarılarına rağmen Rusya'nın 30 Temmuz'da seferberlik ilan etmesi üzerine, Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan etti. Aynı tarihlerde Fransa da seferberlik ilan etti. Fransa'ya Belçika üzerinden saldırılmayı planlayan Almanya Belçika'ya bir nota vererek, bütün zararlarının ödeneceğini ve toprak bütünlüğüne dokunulmayacağı konusunda güvence vererek, topraklarından geçiş izni istedi. Belçika bunu reddedince de 3 Ağustos'ta Belçika'ya saldırdı. Bunun üzerine İngiltere 4 Ağustos'ta Almanya'ya bir nota vererek Belçika'yı boşaltmasını istedi. Almanya bu isteği reddedince, İngiltere aynı gece Almanya'ya savaş ilan etti. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Avrupa'da çıkan savaş Dünya Savaşı haline geldi³⁹.

38 Suikast detayları için bk. Cassels, **The Archduke and the Assassin**, s.172-180; Dedijer, **The Road to Sarajevo**, s.283-323.

39 Süreç için bk. From the Rupture of Diplomatic Relations (July 25, 1914), to the Declaration of War by.

Sonuç

Avrupa devletlerinin emperyal mücadeleleri 20. yüzyıl başında Balkanlarda sıkışıp kaldı. Hem bu mücadelelerin hem de İmparatorluklar arasında yapılan çıkar anlaşmaları devletleri uluslararası ilişkilerde daha pervasız bir noktaya getirdi. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesi uluslararası politikalar açısından çözüme kapalı bir sorun ortaya çıkardı. Her ne kadar Almanya bu işgali desteklese de, Rusya ve İngiltere gibi aktörler işgale tamamen karşı çıktılar. Rusya'nın Panslavist politikalarının bir sonucu olarak Slavlarla yakından ilgilenmesi ve Sırp'ların güney Slavları bir araya getirerek Büyük Sırp Krallığını kurmak istemeleri uzun süreli bir çatışmayı başlattı.

Bosna-Hersek üzerindeki uzun süreli çatışmanın neticesi olarak, Sırp milliyetçileri 1911 yılında gizli bir örgüt kurarak, birlik ideallerini gerçekleştirmeye çalıştılar. Bunun için ihtilal ve terör yolunu deneyen Kara El, Habsburg hanedanına karşı suikast yapmaya karar verdi. Bunun sonucunda Franz Ferdinand ve eşi Sophie öldürüldü.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı her ne kadar emperyal mücadelelerin bir sonucu olsa da bu savaş başlatan yakın sebep, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgali ve Sırp milliyetçilerinin bu işgale direnişi oldu.

No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. - Jul., 1915), s. 191-232; F. R. Bridge, "The British Declaration of War on Austria-Hungary in 1914", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 47, No. 109 (Jul., 1969), s. 401-422; ayrıca bk. A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol**, Ankara 1972, s.205-207.

KAYNAKÇA

From the Rupture of Diplomatic Relations (July 25, 1914), to the Declaration of War by.

“Austria on Servia (July 28, 1914)”, **The American Journal of International Law**, Vol. 9, No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. - Jul., 1915).

“Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin, July 13, 1878”, **American Journal of International Law**, Vol. 2, No. 4, Supplement: Official Documents (Oct., 1908).

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1997.

ARMOUR, Ian D., “Apple of Discord: Austria-Hungary, Serbia and the Bosnian Question 1867-71”, **The Slavonic and East European Review**, Vol. 87, No. 4 (October 2009).

ASLANTAŞ, Selim, **Osmanlı’da Sırp İsyanları**, İstanbul 2007.

“Austria on Servia (July 28, 1914)”, **The American Journal of International Law**, Vol. 9, No. 2, Supplement: Official Documents (Apr. - Jul., 1915).

AYDIN, Mithat, **Balkanlarda İsyan**, İstanbul 2005.

Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), Ankara 1992.

BRIDGE, F. R., “The British Declaration of War on Austria-Hungary in 1914”, **The Slavonic and East European Review**, Vol. 47, No. 109 (Jul., 1969).

CASSELS, Lavander, **The Archduke and the Assassin**, London 1984.

CEZAR, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, IV, Ankara 2011.

DEDIJER, Vlademir, **The Road to Sarajevo**, New York 1966.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, (Editor: Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy, Friedrich Thimme), XXVI, pt. 1, Berlin 1922-26, Belge No. 8978.

GÖLEN, Zafer, **Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek**, Ankara 2010.

HALL, Richard C., **Balkan Savaşları, (1912-1913)**, İstanbul 2003.

HAYTA, Necdet, “Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (5 Kasım 1908)”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 18, S 3, 1998.

<http://www.hic.hr/books/blackhand/problem.htm> (Henri Pozzi, *Black Hand Over Europe*, (Reprint of the 1935 edition), Croatian Information Centre, Zagreb 1994).

http://www.nv.k12.wa.us/site/handlers/filedownload.ashx?moduleinstanceid=742&dataid=123&FileName=Black_Hand_Constitution.pdf

HUPHİCK, Dennis P., **The Balkans from Constantinople to Communism**, New York 2002.

ILMING, Thomas, ORTNER, Christian M, **Das Auto von Sarajevo**, Winkler-Hermaden, 2014.

JELAVICH, Barbara, **Balkan Tarihi**, II, İstanbul 2006.

JELAVICH, Barbara, **Russia's Balkan Entanglements**, Cambridge 1993.

KARACA, Taha Niyazi, **Büyük Oyun**, İstanbul 2011.

KARPAT, Kemal H., **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İstanbul 2004.

KOHN, Hans, **Panslavizm: its history and ideology**, Notre Dame, 1953.

London Weekly Times, 9 Ekim 1908.

LUDWIG, Ernest, **Austria-Hungary and The War**, New York 1915.

ÖZKAN, Ayşe, **Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırlar (1878-1918)**, İstanbul 2013.

REMAK, Roachim, **Sarajevo: A Story of Political Murder**, London 1959.

RICHER, Eduard, "Beitrag sur Landeskunde Bosniens und der Herzegowina", **Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegowina** (Editor: Moriz Hoernes), Wien 1907.

SCHMİTT, Bernadotte E., "The Bosnian Annexation Crisis (I)", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 9, No. 26 (Dec., 1930).

SCHMİTT, Bernadotte E., "The Bosnian Annexation Crisis (II)", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 9, No. 27 (March, 1931).

SCHMİTT, Bernadotte E., "The Bosnian Annexation Crisis (III)", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 10, No. 28 (June, 1931).

SCHMİTT, Bernadotte E., "The Bosnian Annexation Crisis (V)", **The Slavonic and East European Review**, Vol. 10, No. 30 (Apr., 1932).

SETON-WATSON, W., “William II’s Balkan Policy”, **The Slavonic and East European Review**, Vol. 7, No. 19 (June, 1928).

The Balkan Wars (Editor: Valery Kolev, Christina Koulouri), Tessalonik 2005.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, III, Ankara 2011.

ÜLMAN, A. Haluk, **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol**, Ankara 1972.

WACHTEL, Andrew Baruch, **Dünya Tarihinde Balkanlar**, İstanbul 2009.

WILSON, Peter H., “Bolstering the Prestige of the Habsburgs: The end of the Holy Roman Empire in 1806”, **The International History Review**, Vol. 28, No. 4 (Dec., 2006).

I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE KIBRIS ÇERÇEVESİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU VE İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1914- 1918)

Sibel AKGÜN*



Özet

Kıbrıs adası, 307 yıllık Osmanlı egemenliğinden 1923 Lozan Antlaşması ile çıkmıştır. Ancak de jure olarak gerçekleşen bu teslim, 9 yıllık bir geri okuma ile ele alınmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'na girmesinden 8 gün sonra İngiltere, 1878'den beri kiralama yolu ile elinde tuttuğu adayı 5 Kasım 1914'te Kraliyet Konseyi Emirnamesi ile ilhak ettiğini açıklamıştır. Yüzyıllardan beri adada yaşayan Müslüman halk tarafından büyük bir sessizlik ve mecburiyet ile kabul edilen bu karar, aslında adanın geleceği açısından da çok büyük bir kırılma noktasını oluşturmuştur. İngiltere savaş boyunca çıkarları açısından adanın yönetimi konusunda büyük bir umursamazlık göstererek, 1915 yılında adayı savaşa kendi yanında girmesi karşılığında Yunanistan'a vermeyi önermiştir. Adadaki Müslümanlar ise savaş boyunca endişeli bir biçimde yaşanan gelişmeleri cılız da olsa önlemeye çalışmıştır. Aynı İngiltere savaş sırasında adanın Fransa tarafından oluşturulan Ermeni Doğu Lejyonu tarafından kullanılması ve Osmanlı savaş esirlerinin tutulması için de kullanmıştır.

Bildiride, 1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, savaş sırasında İngiltere'nin savaş politikaları çerçevesinde Kıbrıs politikası, adanın savaş sırasında kullanımı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz sömürge yönetimi politikalarından nasıl etkilendiği ele alınacaktır. Çalışmanın iki amacı vardır. Birincisi, cephe gerisi ile cephelerde yaşanan diplomatik ve siyasi çıkar mücadeleleri ile İngiltere'nin savaş-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, sgulcan@sakarya.edu.tr.

la bağlantılı olarak Orta Doğu politikasını ele almak, ikincisi ise bu politikaya Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen tepkileri analiz etmektir. Çalışmanın metodolojisi süreç ve olay analizi olup, betimsel ve analitik yorumlama tekniği kullanılacaktır. İngiliz arşiv kaynakları ile birincil ve ikincil kaynaklar kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, Orta Doğu, Fransa, Ermeni Lejyonu.

**RELATIONS BETWEEN OTTOMAN EMPIRE AND BRITAIN IN
THE ERA OF FIRST WORLD WAR PURSUANT TO CYPRUS
(1914-1918)**

Abstract

The island of Cyprus has come off 307-year Ottoman dominance with 1923 Lausanne Agreement. But, this concession that happened as de jure, should be handled with a 9-year of backwards reading. On the eighth day of the Ottoman Empire's participation in the First World War, England officially declared that it annexed the island, which it had controlled since 1878 through a lease, with the Royal Council Degree dated November 5, 1914. This decision was accepted with a grand silence and the sense of obligation by the Muslim population living on the island for centuries; and it constitutes a crucial breakpoint in terms of the future of the island. England, with a great recklessness in terms of the administration of the island and to protect her own interests, has offered to confer the island to Greece in 1915 in return of its participation in the war next to her. Muslim population living on the island has tried to prevent the developments throughout the war, but only with a weak attitude. Britain has also used the island as a base for the Armenian Eastern Legion established by France and to keep the Ottoman prisoners of war.

This paper will deal with the issues such as the Cyprus policy of England both before and during the First World War within the framework of war policies, usage of the island during the war and how Ottoman Empire was affected by the policies of British colonial rule. This study has two purposes. First, to evaluate the Middle Eastern policy of England related with the war along with the clash of diplomatic and political interests within and without the front; and to analyze the reactions of the Ottoman Empire towards this policy. The metho-

dology of the study is the analysis of process and the event; and descriptive and analytical interpretation technique will be used. Sources such as British archives along with first and secondary resources will be used.

Key Words: Cyprus, England, Ottoman Empire, Middle East, France, Armenian Legion.

Giriş

20. yüzyılın en önemli olaylarından biri kuşkusuz 28 Temmuz 1914'te başlayıp, 11 Kasım 1918'de sona eren I. Dünya Savaşı'dır. Savaş, Avrupa'da başlamasına rağmen bir çok coğrafyayı etkilemiş ve savaştan sonra da sınırları ve güç dengesini değiştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu da 30 Ekim 1914'te Almanya ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun oluşturduğu İttifak Bloğu yanında savaşa dahil olmuştur. Bu durum karşı blok olan İtilaf devletleri ve bu devletlerin içinde bulunan İngiltere açısından çok önemli siyasi ve stratejik durumların göz önüne alınmasına neden olmuştur.

İngiltere üç açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı blokta savaşa girmesi ile hesap yapmak durumunda kalmıştır. Bunlar; ilk olarak, Almanya ve müttefiklerinin Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan bağlantı kurmasını engellemektir. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya Macaristan İmparatorluğu arasındaki Balkan devletlerini İtilaf Bloğu içine çekerek, aradaki bağlantıyı kesmek istemiştir. Bu hedef gerçekleştirilirse Sırbistan'a da yardım edilmiş olacaktır. Bu amaç doğrultusunda anahtar durumda bulunan devlet Bulgaristan idi. Ancak, Bulgaristan'ın geçmişinde Avusturya ile olan sıkı bağları, Alman soyundan hanedanı ve Sırbistan ile olan Makedonya uyuşmazlığı buna engeldi. Bu nedenle Romanya ve Yunanistan'a yanaşmıştır (Craig, 1972: 469).

İkincisi, İngiltere'nin dahil olduğu İtilaf Bloğu devletlerinden Rus Çarlığı karşısında Osmanlı cephe genişleterek, Kafkas ve İran cephelerini açmıştır. İngiltere, müttefikine yardım etmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkas ve İran cephelerinde yenilmesi taraftarı idi. Böylece Almanya'nın da bu alanlara uzanması engellenmiş olacaktır (Bolat, 2013: 1068).

Üçüncüsü, doğrudan İngiltere'nin çıkarları ve menfaatleri için 19. yüzyılda ele geçirdiği Hindistan yolunun, Basra Körfezinin ve Süveyş yolunun güvenliğinde İran- Afganistan ve Orta Asya alanları hayati idi. İngiltere bu alanların korunması ve güvenliğine çok önem verirken, Osmanlı İmparatorluğu hem açtığı Kanal- İran- Süveyş Kafkas cepheleri ile hem de savaş ilan sonrası halifelige dayanarak cihad ilan etmiştir. Böylece İngiltere, Hindistan- Ortadoğu- İran- Afganistan ve Kafkasya'daki Müslümanların heyecana kapılmasından tedirgin olmuştur (Bolat, 2013: 1069).

Bu noktada Kıbrıs adası, İngiltere'nin savaş başlangıcından beri coğrafi konumu dolayısı ile Süveyş ve Ortadoğu politikasında önemli rol oynayabilecek bir noktadaydı. I. Dünya Savaşı sırasında oluşturulan Savaş Kabinesinde görev yapan ve 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına getirilecek olan Lord George Curzon, Kıbrıs'ın savaş döneminde bölgedeki önemini şu şekilde belirtmektedir:

“...İskenderun Limanı, Sykes-Picot Anlaşması ile Fransa'ya verilmişti. Burası, gelecekte kuşkusuz gelişecektir ve Bağdat'ın tek doğal açılma noktası olarak görülmektedir. İskenderun'un isimde ya da kağıt üzerinde değil de gerçekten bir serbest liman olabilmesinde, İngiltere'nin Kıbrıs'ı elinde tutması en etkin garantiyi oluşturacaktır. Fransa'nın ya da başkalarının koruması altında Kilikya'da ve vilayetlerde bir Ermeni Devleti kurulursa, gelecekteki herhangi bir tehlike karşısında bu devletin korunmasına Kıbrıs'ın değer biçilmez katkıları olacaktır.

Fransa'nın niyeti, Suriye'de bir Fransız Dominyonu kurmaktır. Burada, bu devletin kendisini Şam'daki yeni Arap devleti ile çelişki içinde bulacaktır. Bizim Kıbrıs'taki konumumuz, bu ikisi arasındaki dengeyi sağlamamıza yarayabilir. Kıbrıs'a yerleşmiş bir Fransa, çok büyük bir üstünlük sağlamış olacaktır. ...Eğer Kıbrıs'a güçlü bir devlet egemen olacak olursa, Süveyş Kanalı'nı tehdit edebilecektir. Güçsüz bir devletin elinde ise, hücumlara dayanamayacak ve satışa ya da fetihle dost olmayan ellere geçecektir. Güçlü veya güçsüz bir devletin elinde, güçlü bir denizaltı ve hava üssüne dönüştürülebilir; o zaman da eğer ciddi bir tehlike değilse bile, savaş durumunda burayı kollama işi düşecektir...” (Curzon, 1920: 44).

Böylece İngiltere, savaş başlangıcında sömürgeleri ve savaş müttefikleri çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çok yönlü politikalar saptamıştır. Kıbrıs adası konusunda saptayacağı politikalar ise sömürgelerine giden yolların korunması ve Ortadoğu politikası açısından öne çıkmıştır.

I- I. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLANGICI VE KIBRIS

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'na savaşın başlangıcından dört ay sonra girmek zorunda kalmış ve bu durum genel olarak bütün İtilaf Devletleri ile

karşı karşıya kalacağı bir durum yaratmıştır. Bu devletlerden İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, savaşta karşı blokta yer alması ile çok yönlü bir politika takip etmeye başlamıştır.

2 Kasım'da Karadeniz olayı nedeni ile Çarlık Rusya'sının, ardından 5 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmeleri karşısında Osmanlı da 11 Kasım'da İtilaf Devletlerine savaş ilan etmiştir. Savaş ilanı dışında yine Osmanlı İmparatorluğu İngiltere - Fransa ve Çarlık Rusya'sı idareleri altında yaşayan Müslüman halkları etkilemek ve böylece İtilaf Devletlerini zayıflatmak için Padişah V. Mehmet tarafından Müslüman dünyasının Halifesi unvanı ilke "Cihad-ı Ekber" ilan edilmiştir (Ülman, 2002: 320, Çevikel, 2010: 88).

1914 - 1918 yılları arasında yaşanan gelişmeler Kıbrıs için adeta bir dönüm noktası olmuştur. Bunun en önemli nedeni ise Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na Almanya merkezli İttifak Bloğu içine girmesidir. 1878 yılından beri adada Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı Savunma Konvansiyonu ile kiracı durumda bulunan İngiltere bu gelişme üzerine adayı ilhak kararı almıştır.

1914 Ekim ayının başından beri konu ile ilgili hazırlıklarını yapan İngiliz Dışişleri ve Koloniler Bakanlıkları, ayın 16'sında Kıbrıs'la ilgili izlenecek en doğru yolun "*Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edildikten hemen sonra adanın ilhak edilmesi*" olduğunda anlaşmışlardır. Dönemin Kıbrıs Yüksek Komiseri Goold Adams, bu kararın kendisine bildirilmesi sonrası adadaki Müslüman halkı tedirgin etmemek için hiç değilse 1878 Anlaşması'nın Ek'inde yer alan iki maddedeki kurumların (Şeriye Mahkemeleri ve Evkaf Yönetimi) varlığının korunacağını güvence altına alınmasını istemiştir. Nihayetinde 5 Kasım 1914 tarihinde yayınlanan Krallık Konseyi Emri (Order in Council) ile İngiltere Kıbrıs'ı ülkesine kattığını açıklamıştır. Bu açıklama ile İngiltere Osmanlı İmparatorluğu ile arasındaki savaş durumuna bağlı olarak 1878 Kıbrıs Anlaşmasını ve buna bağlı olarak uluslararası anlaşmaları feshettiğini, Kıbrıs'ı İngiliz İmparatorluğu'na katarak, İngiliz kralının bir parçası durumuna koyduğunu açıklamıştır. Bu açıklama aynı gün İngiltere'nin bütün dış temsilciliklerine de bildirilmiştir (FO 371/ 2143- 30, 30 Ekim 1914, FO 371/ 2143 5 Kasım 1914).

İngiltere, 5 Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesinden dolayı Kıbrıs'ı ilhak kararı almış ve bu karardan önce 2 Kasım 1914'te Müslüman Türk liderliğinden Başkadı Mehmet Rıfat, Müftü

Mehmet Ziyaeddin ve Evkaf Murahhası Musa İrfan Bey Yüksek Komiser'in yanına çağrılarak, karar kendilerine tebliğ edilmiştir. Her üçü de bu karar karşısında İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı önlemler almakta haklı olduğunu ve adanın ilhakı ile yerli halkın İstanbul'un entrikalarından kurtulacağını söylemişlerdir (CO 67/ 174- 37893, 2 Kasım 1914).

Kıbrıs Müslüman Türk halkı aydınlarının 5 Kasım 1914 tarihli adanın tek yanlı olarak İngiliz İmparatorluğu'na katılması için gerçekleştirdiği ilhak kararına tepkisini, dönemin Sömürge Müsteşarı Harry Luke, anılarında şu şekilde anlatmıştır:

“ ...O gece, bir nişan töreni için¹ Müftünün evinde toplanmış olan Kıbrıs Türk ileri gelenlerine bu haberi duyurmak görevi bana verilmişti. Aslında beklenilmeyen bir haber değildi, bu nedenle verdiğim izahatı vakur bir tevekkül ile karşıladılar...” (Luke, 1957: 85).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ilhak kararına verdiği tepki, tanımama ve diplomatik olarak protesto etmenin ötesinde olamamıştır (Alasya, 1977: 134). Böylece ada hukuki egemenliği kağıt üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nda kalsa bile fiili olarak İngiltere'nin egemenliğine geçmiştir.

II- SAVAŞ SIRASINDA İNGİLTERE'NİN KIBRIS POLİTİKASI

I. Dünya Savaşı sırasında 1915 yılı İngiltere'nin Kıbrıs politikası açısından önemli bir yıl olmuştur. Bunun en önemli sebebi ise Bulgaristan'ın İttifak Bloğu yanında savaşa girmesidir. Bu gelişme İngiltere'nin Kıbrıs politikası açısından da önemli diplomatik gelişmelere neden olacaktır.

6 Eylül 1915'te Bulgaristan Almanya ve Avusturya- Macaristan ile imzaladığı anlaşma ile on beş güne kadar seferberlik ilan etmeyi ve Sırbistan'a karşı saldırıya geçmek üzere cepheye dört tümen göndermeyi kabul etmiştir. Bu yardımına karşılık da Morava hattına ve Kaçanik geçidine kadar bütün Sırp Makedonya'sını ve eğer Yunanistan ile Romanya İtilaf devletlerinin yanında yer alırsa, Makedonya'nın Yunanistan'ın elinde bulunan bölümü ile Bükreş Antlaşmasıyla kendisinden alınmış olan Dobruca'yı ele geçirecektir (Renouvin, 2004: 361).

1 Luke'nin söz konusu ettiği nişan töreni, 1925 yılında İngiliz Yönetimi tarafından Evkaf Murahhası olarak atanan ve 1930 yılında İngiliz Kralı tarafından Sir unvanı verilen Mehmet Münir ile Müftü Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin kızı Vesime'nin nişan törenidir.

İtilaf Bloğu içindeki Sırbistan'a en kısa sürede yardım edebilecek olan tek devlet Yunanistan idi. Ancak Yunanistan da savaşın başında tarafsızlığını ilan etmişti. Ağustos 1915 seçimlerinde Yunanistan Başbakanı olmuş olan Elefterios Venizelos, İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmek için bir plan hazırlamıştır. Plana göre İtilaf Devletleri Selanik'e asker çıkartacaktır. Bu plan, 1 Haziran 1913 yılında imzalanmış olan ve Bulgaristan'a karşı yapılan Yunanistan - Sırbistan Selanik İttifak Antlaşması'na dayanacaktır. Fakat Yunanistan Genelkurmay'ı bu plana karşı çıkmıştır. Çünkü 1913 Yunanistan - Sırbistan Antlaşması'na göre Sırbistan çatışma çıkarsa başlangıçta Kumonova- Pirot bölgelerine 150 bin kişilik asker yığacaktır, bu koşul yerine getirilmemiş üstüne Sırbistan kuzeyden Avusturya - Macaristan saldırısının geleceğinden korktuğu için de belli ki yapılması kısa vadede mümkün olmayacaktır (Armaoğlu,2013: 662).

Yunanistan Başbakanı Venizelos, bu durum karşısında Yunanistan Kralı Konstantin'e 22 Eylül 1915'te Sırbistan'ın cepheye süremeyeceği 150 bin askeri İtilaf Devletlerinden talep etmelerini önermiştir. Venizelos'un yeni planına göre İngiltere ve Fransa tarafından daha iyi hazırlık yapıncaya kadar Çanak-kale Boğazından iki tümen çekilecek ve Selanik'e gönderilecektir. Krala bir türlü kendi görüşünü kabul ettirmeyen Venizelos, 28 Eylül'de Selanik'e asker çıkarılmasını kabul etmiştir. 1 Ekim'de İngiliz ve Fransız askerleri Selanik'e çıkartma yapmış ancak karaya yerleşmelerine izin verilmemiştir. Venizelos, İtilaf Bloğu askerilerinin 5 Ekim'de parlamentoda Bulgaristan'a karşı savaşa katılma planını onaylatmasına rağmen, Kral anayasanın kendisine verdiği hak gereğince kararı imzalamamış ve Venizelos'u görevden almıştır (Renouvin, 2004:363- 364).

Bu aşamada Venizelos'un en büyük destekçisi olan Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Francis Sir Elliot kanalı ile İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Yunanistan'a Sırbistan karşısında savaşa girmesi karşılığında bazı toprak vaatlerinde bulunulmasını istemiştir. Elliot, Venizelos'a danıştıktan sonra Grey'e şu mesajı yollamıştır:

"...Bay Venizelos, kamuoyunun etkilenmesi için somut toprak vaatlerinin açıklanmasından yana... Bay Venizelos'a göre, maalesef Alman imparatoru ile olan akrabalığını ülkesinin çıkarlarının üzerinde tutan Kralın etkilenebilmesi için kamu oyunun güçlü bir biçimde sesini duyurması gerekli..." (FO 371/ 2273, 13 Ekim 1915).

İngiltere Dışişleri Bakanı Grey, bu durumda Yunanistan'a hemen eline geçecek bir toprak ödününün verilmesinin ikna edici olacağına karar vererek, Sırbistan'a hemen yardım koşulu ile Kıbrıs'ın verilmesini önermiştir. 16 Ekim 1915'te İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Elliot'a telgrafla bildirdiği Kıbrıs önerisi şu şekildedir:

“...Şimdi Bulgaristan tarafından saldırıya uğramış bulunduğuna göre, müttefiki Sırbistan'a Yunanistan yardım etmeye hazır ise, Majestelerinin hükümeti, Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeye hazır olacaktır. Eğer Yunanistan müttefiklere bütün amaçlar doğrultusunda katılacak olursa, tabii ki kendisi müttefiklerle savaşın sonunda bütün avantajları paylaşacaktır, ama Kıbrıs önerisi bunlardan bağımsız olarak Majestelerinin Hükümeti tarafından Yunanistan'a derhal ordusuyla Sırbistan'a tam destek olması koşuluna bağlı olarak yapılmaktadır. Zaman önemlidir ve sizin Başbakan Zaimis'e erken bir yanıt beklediğimizi bildirmeniz gerekiyor...” (FO 371/ 2273, 16 Ekim 1915).

Elliot, zaman kaybetmeden öneriyi 17 Ekim günü Yunanistan Başbakanı Alexandros Zaimis'e iletmış, Zaimis Kral ile görüşmeden kesin cevap veremeyeceğini bildirmiştir. 20 Ekim'de İngiltere'nin Atina Büyükelçiliğine verilen cevapta, teklifin askeri açıdan Yunanistan için uygun zamanlama olmadığı ve müttefiklerden yana eğilimli bir tarafsızlığın sürdürülmesine karar verildiği belirtilmiştir (Stephens, 1966: 93).

Burada İngiltere'nin I. Dünya Savaşı ortasında İtilaf Bloğu'nun ve en önemlisi kendi ülkesinin çıkarları için pragmatik davranarak karar verdiği görülmektedir. Hatta İngiltere klasik Böl - Yönet ilkesini de bu durumda uygulayarak Yunanistan'a yapılan önerinin Kıbrıs adasında yaşayan Rumlara da duyurulması gerektiği kanısındadır. Böylece Yunanistan üzerinde kamuoyu baskısının artacağı düşünülmüştür. İngiltere'nin Sömürgeler Bakanı Bonar Law'ın Kıbrıs Yüksek Komiseri Sir John Eugene Clauson'a gönderdiği 16 Ekim 1915 tarihli telgraf bunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Telgrafta şu sözler yer almaktadır:

“...Lütfen Başpiskoposa ve öteki önde gelen kimselere bildiriniz ve kendilerine, yinelenmesi uzak bir olasılık olan böyle bir avantajdan yararlanarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını sağlayabilmek için derhal Atina'ya giderek istekleri doğrultusunda Kral ve Parlamento üzerinde baskı oluşturmalarını öneriniz. Bu amaç doğrultusunda kendilerine elinizdeki bütün olanaklarla destek olmak için tam yetkilisiniz...” (FO 371/ 2273, 16 Ekim 1915).

Yüksek Komiser Clauson ise merkezdeki yetkililerin aksine 17 Ekim'de verdiği cevapta konuyu Rumlara açacak olursa, bunun herkes tarafından duyulacağını ve bu durumda anlaşılabilir nedenlere dayanarak Yunanistan yönetimi altına girmek istemeyen ve şimdiye kadar İngiliz yönetimine bağlılığını göstermiş bulunan adanın Müslüman Türk halkına ne söyleyeceğini bilmeyeceğini bildirmiştir. Clauson'a göre, adadaki Türklere ya İngiliz koruculuğu sözü verilmeli ya da bu halkın İngiliz bayrağı altında başka bir Ege adasına gidebilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır (FO 371/2273, 17 Ekim 1915).

Böylece İngiltere'nin savaş ortasında Bulgaristan'ın İttifak Bloğu ile birlikte savaşa girmesi karşısında Balkan cephesinde Sırbistan'a acil yardım etmek ve alan genişletmek için Yunanistan'ı kendi bloğunda savaşa sokmak için diplomatik/ fiili çabaları söz konusudur. Bu amaçla İngiltere yasal olarak sahibi olmadığı Kıbrıs adasını koz olarak kullanmış ve kendi çıkarları için her türlü teşebbüsü yapmaktan geri kalmamıştır.

III- CEPHELER VE KIBRIS'IN KULLANILMASI

I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, izleyeceği Doğu politikası çerçevesinde aktif olarak olmasa da cephe gerilerinde İttifak Devletlerinden Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Kıbrıs adasını kullanmıştır. İngiltere tarafından cephe gerisinde Kıbrıs adası üç amaçla kullanılmıştır. Bunlar şu şekilde olmuştur;

- 1- Süveyş Cephesindeki İngiliz birliklerine lojistik destek,
- 2- Esir kampı olarak kullanma,
- 3- Müttefiklere (Fransızlara) yardım ve üs olarak hizmet ettirme.

20 Kasım 1914'te Kıbrıs Genel Valisi ve Yüksek Komiseri Clauson imzasıyla Lefkoşa'da yayınlanan sıkıyönetim bildirisi ile Kıbrıs'ta 5 Ağustos 1914 tarihinden beri sıkıyönetim uygulaması olduğu hatırlatılarak, adaya İngiliz Deniz Kuvvetleri ve Kara Kuvvetlerince, onların namına veya bu kuvvetlerin talebi halinde Müttefik Kuvvetlerin Savaş Bakanlıklarınca gerekli görülen durumlarda malzeme ithal edilmesi halinde 1899 Gümrük, Gelir ve Vergi Kanunu'nda gerekli bütün değişikliklerle beraber uygulanacağı belirtilmiştir. Ayrıca 590 numaralı sıkıyönetim bildirisi ile de sıkıyönetimin uygulanmaya başladığı 5 Ağustos 1914 tarihinden itibaren bazı malların ada dışına ihracının yasaklandığı, bununla il-

gili daha önce yapılan duyurularla ada dışına çıkartılması yasak olan mallarla ilgili yeni değişiklikler yapıldığı ve bunlara uyulması gerektiği bildirilmiştir (The Cyprus Gazette, 2 Aralık 1916). İngiltere böylece adanın savaş döneminde Müttefik Kuvvetlerce lojistik destek sağlanan bir ileri karakol olarak görev yapmasını sağlamıştır.

İngilizler, I. Dünya Savaşı başladığında Kıbrıs adasına cephelerde esir alınan Osmanlı askerini getirerek, Mağusa'nın Karakol bölgesindeki kamplara kapatmıştır. 1923 yılına kadar açık kalan bu kampta Osmanlı savaş esirlerinin sayısının 2 bin ile 4 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. 26 - 29 Ekim 1916 tarihlerinde Çanakkale - Hicaz ve Kanal cephelerinden alınan esirler Mağusa limanına getirilerek, Karakol bölgesine sevk edilmişlerdir. Çok zor şartlarda hayatta kalmaya çalışan Osmanlı esirleri aynı zamanda Süveyş bölgesindeki İngiliz birliklerine gönderilecek olan kereste ve lojistik malzemenin Mağusa limanından gemilere yükletilmesinde amele olarak çalıştırılmıştır (Keser, 2007: 15- 16).

Karakol bölgesindeki bu İngiliz esir kampının çevre emniyeti ve güvenliği önce Kraliyet Alayı 8. Bölük ve Kraliyet Garnizon Liverpool Alayı tarafından ortaklaşa sağlanmış, ancak savaşın uzun sürmesi ve çeşitli cephelerden getirilen Osmanlı esir asker sayısının artması ile kampın güvenliğini sağlama konusunda aşağıda ele alınacak olan Ermeni Lejyonundan yararlanılmıştır (Keser, 2007: 18).

I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin müttefiki Fransa tarafından da Kıbrıs adasının kullanılması söz konusu olmuştur. Fransa, İngiltere'nin onay vermesi ile adayı askeri üs olarak kullanacaktır. Ancak bu üs Fransız askerleri tarafından değil, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili planları doğrultusunda başka unsurları kullanarak oluşturacağı bir cephe gerisi olmuştur.

Çukurova bölgesi ve Toros tünellerinin stratejik öneminden dolayı Fransa, bu bölgede açmak istediği cephe için Osmanlı vatandaşı veya vatandaş olmayan Ermenilerle ittifak kurmuştur. Fransa böylece hem bu stratejik bölgeleri kontrol altında tutacak hem de Suriye'deki Arap ayaklanması ile Anadolu'daki Osmanlı direnmesini kırmış olacaktır. İngiltere'nin Çanakkale sonrası İskenderun bölgesine bir çıkartma yapması beklenildiği bir ortamda, Fransa aynı bölgeye yapacağı bir askeri çıkartma ile Osmanlı askeri gücünün bölgeden uzaklaştırılması söz konusu olmuştur.

Fransızlar bu amaçla Hatay'daki Cebel Musa'da ayaklanan ve Mısır'ın Port Said bölgesindeki İngiliz kamplarına yerleştirilen Ermeniler için planlama yapacaktır. Bu Ermeni grubuna sadece Suriye'den değil müttefiklere destek olmak için taleplerde bulunan Suriye, Mezopotamya ve Amerika'da kurulmuş pek çok Ermeni Komitesinin asker grupları da gönüllü olarak eklenecektir (Keser, 2007: 26- 30).

Port Said'deki kampta masrafların artması ve iki müttefikin amaçları arasında çatışma çıkması sonucu Fransa, kamptaki Ermenilerin Mondros limanında işçi olarak çalıştırılması, Rodos adasına yerleştirilmeleri, Fas'a gönderilmeleri ve son olarak da Kıbrıs'a yerleştirilmeleri alternatifleri üzerinde durulmuştur. Ancak Fransa Genelkurmayının bu Ermenilerin eğitilerek silahlandırılmaları ve Osmanlı hatları gerisinde savaşmaları” gündeme gelince alternatif yerler gözden geçirilmeye başlanmıştır. Mondros'ta işçi olacak olmalarından dolayı, İtalya'nın Rodos'a izin vermemesinden, Fransa'nın Fas Valisi General Lyautay'ın “Müslüman halkın tepkisini çekmelerinden” çekinerek önerileri reddetmesi üzerine geriye Kıbrıs kalmıştır (Keser, 2007: 30).

Kıbrıs'ın Monarga (Boğaztepe), Dokuzeveller bölgesi ve Lefkoşa'da yapılan keşifler sonucu Monarga'da karar kılınmıştır. Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde, yerleşim merkezlerinden uzakta, yeterince su kaynağının bulunduğu ve başka su kuyularının da açılabilceği, toprağı verimli bu alan, Ermeni gençlerin eğitimi için son derece müsait bulunmuştur. Ermeni askeri kampının bu bölgede kurulmasının başka bir sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılmak üzere bölgeye gönderilen silahların Mağusa - Dörtyol güzergahını takip ederek sevk edilmesidir. Demiryolu ve deniz yolu açısından ulaşım imkanının iyi olması, askeri açıdan çıkartma faaliyetlerine uygunluğu, doğusunda deniz diğer taraflarında Rum köylerinin olması nedeni ile güvenli bir bölge olması ve kampın İngilizlere ait askeri savaş esirleri kamp bölgesi içinde kalmasından dolayı kolayca kamufle edilebilmesi de başlıca sebepler arasında sayılabilir (Kapyalı, 1991: 107- 108).



<http://www.weather-forecast.com/locations/Monarga/forecasts/latest> (E.T: 30 Aralık 2014).

Kampın her türlü masrafı Fransa tarafından karşılanmış, “Doğu Lejyonu” adı verilen kamptan yetişen ve askeri eğitim gören Ermeniler sadece Anadolu’da faaliyet göstermiş, eğitimleri Fransız subayları tarafından verilmiştir. Ekim 1916’da Cebel Musa dağından getirilen 500 kişilik ilk kafilenin sayısı zamanla 1400’e ulaşmıştır. Ekim 1918 itibari ile kamptaki birliğin toplam mevcudu 4300 civarına gelmiştir. Lejyon 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrası da İtilaf Devletlerinin Anadolu’da (Urfa- Maraş- Antep- Adana) gerçekleştirecekleri işgal hareketlerinde de bulunmuşlardır (Çevikel, 201: 93).

Değişik cephelerde Osmanlı ordusunda savaşan ve çarpışırken esir olan Suriye - Irak Arapları ve Ermeniler de Karakol bölgesinde oluşturulan esir kampından çok zor şartlar dolayısı ile veya yapılan propagandadan dolayı ayrılarak, Ermeni Lejyonu kampına katılmışlar ve daha önce omuz omuza çarpıştıkları insanlara karşı koymak için eğitimlere başlamışlardır. Osmanlı ordusundan firar edip kaçarak, İngiliz ve Fransızlara teslim olan Ermeni ve Arap kökenli askerler de haklarında soruşturma yapıncaya kadar Karakol bölgesindeki esir kampına getirilmişler, tahkikat sonucunda hakkında olumlu rapor düzenlenen firari askerler de Monarga’daki Ermeni Lejyonuna sevk edilmişlerdir (AYTEKİN, 2000: 120- 122).

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması’nın imzalanması gerekçe gösterilerek Kıbrıs’ta kurulan Ermeni kampları kapatılmış, kamplarla ilgili her şey

İngiliz Esir Kampı Komutanlığına teslim edilmiştir. Kampla ilgili her türlü malzemeye oluşturulan bir askeri komisyon el koymuş, kampta bulunan Ermenilerin adayı terk etmelerine izin verilmiştir. Bu kampta ölen Fransız ve Ermenilerin mezarları 1940'lı yıllarda Kıbrıs'taki Fransız Büyükelçiliğinin girişimi ile oradan alınarak, Larnaka'daki Fransız ve Ermeni mezarlıklarına nakledilmiştir (Keser, 2007: 528).

Böylece Port Said'den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı ve üniforması ile savaşan Ermeni Lejyonunun Kıbrıs kolu tarihte son bulmuştur.

Sonuç

Sonradan adlandırılan ve insanlık tarihinin ilk dünya savaşı olarak nitelendirilen I. Dünya Savaşı çok büyük yıkımlar ve doğurduğu sonuçlar itibari ile siyasi tarihin en önemli olaylarından biridir. Bu savaş karşıt iki bloğu ve blok mensubu ülkelerin hem ortak hem de ulusal çıkarları açısından değerlendirilmesi gereken yönleri sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu I.Dünya Savaşı'nda Almanya'nın önderliğinde İttifak ülkeleri safında yer almıştır ve savaşa katılmasının en önemli nedeni mevcut topraklarını korumak ve savaş sonrası düzenlemeleri içinde yer almaktır. İngiltere ise İtilaf bloğunun içinde yer almıştır ve öncelikli amacı Almanya'nın kıtada büyük bir güç olarak genişlemesine engel olmaktır. Bunun dışında İngiltere, ulusal çıkarları açısından sömürge yollarını korumak ve savaş sonunda yeni kazanımlar elde etmek amacıyla hareket etmektedir.

Bu iki ülkenin karşı karşıya bulunduğu I. Dünya Savaşı'nda genel olarak karşı karşıya geldikleri alanlar şu şekildedir:

1.İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun açtığı cephele karşılarında alan genişlemesi ile karşı karşıyadır. Gerek Balkanlar'da, gerek Kafkasya'da gerekse de Ortadoğuda açtığı cephele ile Osmanlı İmparatorluğu İtilaf devletleri açısından savaş alanını genişletmiş ve bu da karşı bloğu rahatsız etmiştir. İngiltere'nin savaş sonunda Almanya'nın belirleyici olacağı bir düzene karşı olması, bu alan genişlemesinden rahatsızlığının diğer nedeni olacaktır.

2.Bu cephele aynı zamanda İngiltere'nin ulusal çıkarları açısından Hindistan ve Mısır gibi önemli sömürge yolları üzerindedir. Hatta bu ülkenin yakın gelecekte oluşturduğu Ortadoğu stratejisi açısından da önemli bir alan da Osmanlı İmparatorluğu karşıındadır.

3.Aynı zamanda İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu sultanın Halife sıfatı ile savaşa girince Cihad ilan etmesi nedeni ile zor bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü İngiltere'nin sömürgelerinde yaşayan Müslüman halkların bu durumdan etkilenmesi ve ayaklanması, savaş sırasında bu ülkeyi zor durumda bırakabilecek gelişmelere neden olabilecektir.

Tüm bu faktörler iki ülkenin savaş boyunca karşı karşıya gelmesine neden olmuş, hatta İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na karşı oluşturduğu stratejiyi, savaş sona erince de devam ettirmiştir.

Kıbrıs adasının savaş boyunca İngiltere açısından önemi, bu stratejik alanın Ortadoğu ve Süveyş cephelerine ve Anadolu'ya yakınlığı nedeni ile olan konumundan dolayıdır. Bu nedenle İngiltere Osmanlı İmparatorluğu ile savaş durumuna geçtiği zaman itibarı ile 1878'den beri kiracı olduğu adayı ilhak etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve adada yaşayan Müslüman Türkler bu ilhaka tepki duymalarına rağmen konjonktür gereği sessiz bir kabullenme durumundan öteye gidememiştir.

İngiltere ilhak kararının ardından adayı savaş sırasında üç amaçla kullanmıştır. Bunlar; adanın cephelere yakınlığı dolayısı ile lojistik ve istihbarat amaçlı kullanılması, Osmanlı savaş esirlerinin tutulduğu kampların kurulması, Müttefiklerine yine lojistik ve üs olarak kullandırılmasıdır. İngiltere, bu amaçla Fransa'nın adada Ermeni Lejyonu kurmasına ve bu lejyonun Anadolu'ya yapılan harekâtlarda kullanılmasına izin vermiştir.

Böylece ada, savaş boyunca İngiltere'nin gerek kendi ulusal çıkarları açısından gerekse müttefiklerine yardım ve destek amacı ile kullandığı alanlardan biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ise savaş boyunca içinde bulunduğu koşullar nedeni ile ada özelinde herhangi bir faaliyette bulunamamıştır. Ancak ada içinde Müslüman Türklerin ayrı bir çalışmada ele alınması gereken faaliyetleri ve eylemleri söz konusudur. Dolayısı ile I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs adası İngiltere – Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinde doğrudan olmasa bile dolaylı olarak etkisi olan bir durumda olmuştur. Bu ilişkide belirleyici olan İngiltere'dir. Osmanlı İmparatorluğu ise edilgen konumdadır ve ada ile ilişkisi doğrudan söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

İNGİLİZ ARŞİV KAYNAKLARI

1.Dışişleri Bakanlığı (Foreign Office):

FO 371 (Foreign Office, General Correspondence, Political).

FO 371/ 2143, Clerk of the Council, Privy Council Office'den, London SW, 5 Kasım 1914 (Cyprus- Annexation- Order in Council).

FO 371/ 2273, Elliot'dan Grey'e Athens, 13 Kasım 1915, Tel No: 1040 (Confidential).

FO 371/ 2273, Grey'den Elliot'a, 16 Kasım 1915, Tel No: 902.

FO 371/ 2273, Bonar Law'dan Clauson'a, Downing St., 16 Kasım 1915.

FO 371/ 2273, Clauson'dan Law'a, Nicosia, Govnt. House, 17 Kasım 1915 (Secret).

FO 371/ 2143- 30, 30 Ekim 1914, TNA, Kew, London.

2.Koloniler Bakanlığı (Colonial Office):

CO 67 (Colonial Office, Original Correspondence, Cyprus).

CO 67/ 174- 37893, 2 Kasım 1914, TNA, Kew, London.

The Cyprus Gazette, 2 Aralık 1916, Sayı: 1257, Karar No: 589- 590.

ALASYA, Halil Fikret, **Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1977.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

AYTEKİN, Halil, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

BOLAT, Gökhan, "İngiltere Savunma Bakanlığı Kayıtlarına Göre I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ve İran Arasındaki Ulaşım Yolları", **The Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 3, March 2013, ss. 1067- 1107.

CURZON, George, **Memorandum by Lord Curzon**, 1920.

CRAIG, Gordon A., **Europe Since 1914**, Ed: The Dreyden Inc, Hinsdale III, 1972.

ÇEVİKEL, Nuri, “Çanakkale Muhaberelerine Dair Gayri resmi Yeni Bir Belge: Hatırat-ı Esaret”, **History Studies**, Volume 2, 3- 2010, ss. 85- 123.

KESER, Ulvi, **Kıbrıs- Anadolu Ekseninde Ermeni Doğu Lejyonu**, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını: 3, Ankara, 2007.

LUKE, Harry, **Cyprus, A Portrait and an Appreciation**, Harap, London, 1957.

KAPYALI, Can, “Birinci Dünya Savaşı’nda Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri”, **BTTD**, Sayı: 73- 76, Mart Haziran 1991, Ankara, ss. 74- 108.

RENOUVIN, Pierre, **I. Dünya Savaşı ve Türkiye (1914- 1918)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

STEPHENS, Robert, **Cyprus A Place Of Arms**, Londra, 1966.

ÜLMAN, Haluk, **I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**, Ankara, İmge Kitapevi, Ekim 2002.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.weather-forecast.com/locations/Monarga/forecasts/latest> (E.T: 30 Aralık 2014).

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLTERE'NİN BASRA KÖRFEZİ
KUZEYİNDEKİ PETROL KAYNAKLARINI ELE GEÇİRMeye
(İRAK CEPHESİNE) YÖNELİK ASKERİ HAREKATI
ÇERÇEVESİNDE TÜRK ORDUSUNUN SELMANPAK VE
KUTÜ'L-AMMARE ZAFERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME
(6 KASIM 1914 - 29 NİSAN 1916)**

Zekeriya TÜRKMEN*



Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914 tarihinde Şattü'l-Arap ağzındaki Fav mevkiine asker çıkararak Basra Körfezinden kuzeye doğru ilerleyerek petrol bölgelerini ele geçirmek üzere Irak'a yönelik işgal harekâtını başlatmıştır. Türk kuvvetleri silah, personel ve teçhizat yönünden güçlü İngiliz ordusu karşısında pek tutunamamış, fazla kayıp vermeden taktik geri çekilme planını uygulayarak daha da kuzeye doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Dicle nehri boyunca ilerleyen İngilizler, 3 Haziran 1915'te Kut'ül-Ammare'yi işgal ettiler.

Türk ordusu, taarruz fırsatını ele geçirebileceği yere kadar taktik geri çekilme planını uyguladıktan sonra yeniden tertip ve düzenlenerek taarruza geçirilmiştir. 22-24 Kasım 1915'te cereyan eden Selmanpâk Muharebesi'nde Türkler zafer kazanmış ve İngiliz ordusunu takibe koyulmuşlardır. Türk takibinden kurtulabilmek için sür'atle güneye doğru çekilen İngilizler 3 Aralık 1915 sabahı Kutü'l-Ammare'ye sığınmışlardır. İngilizleri Kutü'l-Ammare'de sıkıştıran Türkler, yaklaşık 5 ay kadar burayı kuşatma altında tutmuşlardır. Halil Paşa

* Dr. Öğ. Kd. Alb., Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü, zturkmenbeyi@gmail.com.

komutasındaki Türk ordusu İngilizleri teslim etmeye zorlamak için kuşatmanın şiddetini her geçen gün artırmıştır. Kuşatmayı yaramayan İngilizler, Türk ordu komutanlığına açık- gizli tekliflerde bulunarak muhasaranın kaldırılması için çaba harcamışlar; ancak, bu teklifler VI. Ordu Komutanı Halil Paşa tarafından reddedilmiştir. 29 Nisan 1916 günü Halil Paşa komutasındaki VI. Ordu muzaffer bir şekilde Kutü'l-Ammare'ye girmiş, General Townshend komutasındaki İngiliz ordusunun tümünü teslim olmaya zorlamıştır.

Kütü'l-Ammare Zaferi; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun zor şartlar ve imkansızlıklar içerisinde, Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı kazandığı ve bir İngiliz tümeninin bütün personeli ile birlikte (13 general, 481 subay ve 13.300 er olmak üzere toplam 13.794 kişi) esir alındığı eşsiz bir zaferdir. Bu zafer, başta İngiltere olmak üzere bütün dünyada büyük bir yankı uyandırmıştır. İngiltere bu yenilgiden sonra Irak cephesinin devam etmesi konusunda tereddüde düşmüş ve altı ay süreyle savunmada kalarak Türk birliklerini rahatlatmıştır. Çanakkale'den sonra İngilizler ikinci defa Kutü'l-Ammare'de Türkler karşısında hüsrana uğramışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kutü'l-Ammare Zaferi, Albay Halil (Paşa), Albay Nurrettin, Dicle-Fırat Nehirleri, General Townshend, VI. Ordu, Türk Ordusu, Irak Cephesi.

**AN EVALUATION ON THE MILITARY OPERATION LAUNCHED
BY ENGLAND TO CAPTURE OIL RESOURCES IN THE NORTH
OF PERSIAN GULF DURING THE WORLD WAR I AND THE
VICTORIES OF SELMANPAK AND KUT AL AMARA
OF TURKISH ARMY
(6th NOVEMBER 1914 - 29th APRIL 1916)**

Abstract

Upon the start of the First World War, England declared war on Ottoman State. On 6th November 1914. England landed troops on the cove of Shatt al-Arab, named Fav. Marching towards the north of the Persian Gulf, British troops launched the invasion of Iraq to seize the oil fields. Turkish forces could not hold against British army which was stronger in terms of arms, personnel and equipment. Turkish troops had to retreat further to the north by applying tactical withdrawal plan without much loss. Advancing along the Tigris River, the British invaded Kut al Amara on 3rd June 1915.

Re-arranged and organized Turkish army began to attack right after applying withdrawal plan until getting into a suitable position for attack. The Turks gained victory at the battle that took place in Selman-ı Pak on 24th November 1915 and they started to chase the British troops. In order to save their troops, the British retreated and they started to chase the British troops. In order to save their troops, the British retreated towards the south and took refuge in Kut al Amara on 3rd December 1915. The Turks laid siege there for about five months. The Turks, under command of Halil Pasha, increased the pressure of the siege day by day in order to force the British to surrender. The British made efforts for the abolition of the siege by making open or secret bids to Turkish army command. But 4th Army Commander Halil Pasha refused all these bids. On 29th April 1916, 4th Army under the command of Halil Pasha entered Kut al Amara

in a victorious way and forced the British army under command of General Townshend to surrender.

The victory of Kut al Amara is a peerless victory which was won by Ottoman Army under bad conditions and impossibilities during the World War I. This was the second victory which the Ottoman Army won against the British army after the Dardanelles and was also the victory which an entire division was taken captive with its entire personnel (13.794 soldiers consisting of 13 generals, 481 officers and 13.300 privates). This victory caused a great effect throughout the world, particularly in Britain. After that fail, the British were indecisive about keeping on to staying on the Iraqi front. Staying in defense for six months, they gave the Turks the opportunity to relieve. After the victory of Dardanelles, the British were defeated for the second time in Kut al Amara.

Key Words: Victory of Kut al Amara, Colonel Halil (Pasha), Colonel Nurettin, Tigris and Euphrates Rivers, General Townshend, 6th Army, Turkish Army, Iraq Front.

Giriş

Sanayi Devriminin ardından hammadde kaynaklarına sahip olmak, daha fazla üretim yapmak, üretilenleri pazarlamak amacıyla Avrupa'nın büyük devletlerince uygulamaya konulan sömürgeci politikalar, Osmanlı Devleti gibi hammadde kaynakları üzerinde bulunan, gelişmemiş bir sanayi'e sahip devletleri hem pazar, hem de işgal amaçlı hedef haline getirmiştir. Bundan dolayı Irak coğrafyası, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalist ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Avrupa'nın sömürgeci devletlerinden başta İngiltere, Fransa ve Almanya, Ortadoğu'ya yönelik siyasetlerinde Osmanlı Devleti idaresindeki Irak coğrafyasının petrol kaynaklarına sahip olmak için ellerinden gelen her politikaya başvurmuşlardır. Özellikle Irak'ın kuzeyinde yer alan Musul-Kerkük coğrafyasının sahip olduğu zengin petrol kaynakları, sanayi devrimini gerçekleştirmiş bulunan Avrupa'nın emperyalist güçlerinin en çok ihtiyaç duydukları hammadde idi¹.

Avrupanın en güçlü sömürgeci devletlerinden olan İngiltere'nin Ortadoğu politikasının esası hem doğal kaynaklarıyla ekonomik, hem de doğu ile ulaşım bağlantısı açısından stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvencede tutmak amacıyla Ortadoğu'nun tümüne egemen olmaktır².

Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın sömürgeci devletleri arasında yapılan gizli protokollerde paylaşımı güç mekanlardan biri Irak coğrafyası olmuştur. Geleceğin önemli enerji kaynağı olan petrolü ele geçirme hırısından dolayı yapılan gizli antlaşmalarda Irakla ilgili çeşitli senaryolar gündeme getirilmiştir. Osmanlı hükûmetleri çıkarılan kanunlarla Musul ve Bağdat petrolerini Hazine-i Hassa idaresine bağlayarak padişahın mülkü haline getirmiştir³. Bölgeyi Osmanlı idaresinden koparmak için başta İngiltere, Fransa ve müttefikimiz Almanya olmak üzere pek çok devlet araştırmacı görüntüsü altında casuslar göndererek yerel halkı kendi yanına çekmeye gayret etmiştir.

1 Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, (Çev. Kasım Yargıcı), İstanbul 1972, s. 27.

2 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara 1978, s. 16.

3 Selçuk Duman, II. Meşrutiyet'ten **İngiliz Mandaterliğine Irak**, Berikan Yay., Ankara 2010, s. 76.

İngilizlerin Irak'a Yönelik Askerî Harekâtı

XIX. yüzyılda petrolün en çok bulunduğu yerlerden biri olması, Irak'a sömürgeci devletlerin ilgisini artırmıştır. Irak'taki petrolerin işletilmeye başlanması ve Almanların elde ettiği imtiyazlar, İngilizleri harekete geçirmiştir. Alman nüfuzunda inşa edilmeye başlanan Bağdat demir yolunun Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edebileceği endişesi ve Irak'ta zengin petrol yataklarının varlığı, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaseti yönlendiren en önemli etkenlerdendir⁴.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişine uzanan süreçte Bağdat'taki IV. Ordu Komutanlığı, Irak cephesinde yeniden düzenlendi ve Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı adını aldı. Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına Cavit Paşa⁵ atandı. Savaşın başında Irak'ta bulunan Türk kuvvetlerinin mevcudu 38. Piyade Tümeni (8 taburlu), 6 hudut taburu, 9 seyyar jandarma taburundan ibaretti. Ayrıca, Marmaris gambotuyla altı silahlı motor ve altı nehir vapurundan oluşan bir de nehir filosu vardı. Irak ve Havalisi Genel Komutanlığının 1914 Eylül sonundaki personel mevcuduna bakıldığında idari personel dahil 23.334 kişiydi. 15.963 tüfek, 3 ağır makineli tüfek, 36 top ve 1.099 koşum hayvanı bulunuyordu. Irak cephesindeki birliklerimiz personel ve silah bakımından son derece yetersiz durumdaydı⁶.

4 Yavuz Ölçen, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutülammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi. Ankara 1992, s. 5.

5 Cavit Paşa (1862-1932): Samsun'da doğmuş, 1879 yılında girdiği Harbiye Mektebinden 1883'de Erkân-ı Harbiye Mektebinden 1885'te kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Balkan Savaşı'nda İstanbul Boğazi ve Havalisi Komutanlığı yapmış, 6 Ocak 1914'te IV. Ordu Müfettişi olarak atanmıştır. 25 Ocak 1914'te emekli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı seferberliği ile yeniden göreve davet edilmiş, 3 Ağustos 1914'te IV. Ordu Komutanı, 29 Ağustos 1914'te Bağdat, Basra ve Musul (Irak ve Havalisi Genel) Komutanı olarak atanmıştır. Bu ara Jandarma Genel Komutanlığı görevinde bulunmuş, TBMM II. Dönem seçimlerine katılmış, 30 Temmuz 1923'te yapılan seçimlerde Canik'ten milletvekili seçilmiştir. 25 Aralık 1924'te askerlik mesleğinden emekli olmuştur. Bir süre mebus olarak görev yaptıktan sonra rahatsızlanmış ve 23 Aralık 1932'de vefat etmiştir. Bk., **Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, (Birinci Dünya Harbi) BDH**, Kls:1644, Dos:24, Fih:3-6. Ayrıca bk. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s.117; **Cepheden Meclise**, MSB Yayınları, Ankara 1999, s.141.

6 Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 2.

İngilizler, Irak bölgesinin önem kazanması üzerine Avrupa'ya gönderilmek üzere Hindistan'daki takviyeli 16. Tugayı, 23 Ekim 1914 tarihinde Bahreyn adasına gönderdi⁷. Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914 tarihinde Şattü'l-Arap Havzası'ndaki/kıyılarındaki Fav mevkiine asker çıkarak Irak hareketini başlatmış oldu.

Kütü'l-Ammare Kuşatmasına/Muharebelerine Kadar Irak Cephesindeki Gelişmeler

Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (Ocak-Mayıs 1913) müttefik arayışında bulunan Osmanlı idarecileri gelecekte İngiltere'nin yanında yer almayı düşünmüşler bu amaca hizmet eder düşüncesiyle Basra Körfezinin batı kesiminde küçük bir takım üsler İngiltere'ye verilmiştir. Hindistan yolunu emniyete almak, diğer yandan petrol bölgesine yönelik yakın gelecekte yapılması muhtemel harekatta ordularını desteklemek isteyen İngilizler, Bahreyn ve Kuveyt'te konuşlandıkları arazide silah, teçizat ve personel yönünden kuvvetlerini artırdılar. Ortadoğu'nun petrol zenginliklerine sahip olmak, üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğu'nun egemenlik sahasını daha da genişletmek düşüncesinde olanların planlayıp hazırladıkları kurtlar sofrası kurulduktan sonra "*Büyük Oyun*" böylece sahneye konuldu.

İngiltere'nin Irak'ı işgale yönelik girişimlerini yakından takip eden Hindistan Politik Sekreteri Sir Percy Cox 8 Ekim 1914 tarihinde Bombay'dan Londra'ya gönderdiği raporunda; "*Bugün Bahreyn sevkiyatı başladı. Bana göre İran körfezine asker göndermek ve Türkiye ile savaşmak asla lehte bir olay değildir... Bana göre bizim aleyhimize bir durum ortaya çıkacaktır. Şattü'l-Arap'ta zayıf duruma düşeceğiz, yerel güçler bize düşmanca tavır alacaktır,*"⁸ diyordu. Bütün bunlara rağmen, İngiliz hükûmeti kararından vazgeçmemişti. İngiliz öncü birlikleri 3 Kasım 1914 günü Fav açıklarına geldiler, buradaki hudut taburu gelişmeleri 38. Tümen Komutanlığına bildirdi. 6 Kasım günü çıkarılan İngiliz öncüleriyle Türk ordusuna bağlı hudut birlikleri arasında ilk sıcak çatışma karşılıklı top ve tüfek atışlarıyla başlatılmıştır. 16. İngiliz Tugayı, 8-10 Kasım 1914 tarihleri

7 Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri**, C II, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1964, s. 16.

8 Selçuk Duman, **Aynı eser**, s. 103.

arasında gemilerle Şattü'l-Arap'a girerek kuvvetinin büyük kısmını Abadan'ın güney kıyılarına çıkarmıştı. Basra'yı savunmak isteyen Türk kuvvetleri ise, İngiliz birliklerinin ve özellikle nehir filosunun üstün ateş gücü karşısında ağır zayıt vererek kuzeye doğru çekilmişlerdi⁹.

Kuvvet kaybından doğan hassasiyet nedeniyle, Irak ve Havalisi Genel Komutanı Cavit Paşa, mevcut kuvvetlerle daha iyi koşullarda muharebe edebilmek maksadıyla, Basra'yı savunmaktan vazgeçip elindeki çok zayıf Türk kuvvetleriyle taktik geri çekilme planını uygulamaya koyarak Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Kurna bölgesine geri çekilmiştir. Cavit Paşa, bu sırada İngilizleri Basra'ya davet eden kimi Arap aşiretlerini Bağdat'taki üst komutanlığa şikayet etmiş, mücadeleyi sürdürebilmesi için kendisine takviye kuvvet gönderilmesini istemişti. Bu talebi olumlu karşılanmış bir alay ile bir makineli tüfek bölüğü gönderileceği bildirilmiş, ancak talep edilen kuvvetler zamanında bölgeye ulaştırılamamıştı. Ayrıca Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından yerli halktan yararlanmak amacıyla Hicaz'da İbn-i Suud ile İbnurreşid'e hediyeler gönderilmişse de bundan bir sonuç alınamamış¹⁰, bu sırada ikili oynayan Arap aşiret reisleri İngilizlerin yanında yer almayı uygun bulmuşlardı. Talep ettiği takviye birliklerin gelmemesi üzerine daha fazla kayıp vermek istemeyen Cavit Paşa, 20 Kasım'da Basra'dan kuzeye çekilmek zorunda kalmıştır. Bu fırsatı değerlendiren İngiliz ordusu, 23 Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmiş, hepsi olmasa da bölgedeki kimi Arap aşiretleri şehre giren İngiliz askerlerini sevinç gösterileriyle karşılamışlardı¹¹. İngilizler Basra'ya girdikten sonra yerel halka hitaben yayımladıkları bildiride Irak'a -adeta- bir kurtarıcı olarak geldiklerini belirtmişlerdir¹².

Basra'nın ele geçirilmesinden sonra İngilizlerin ilerlemeleri Kurna'ya kadar devam etti. Aslında Kurna; Basra'nın güvenliğini sağlamak için stratejik öneme sahip bir yerdi. 4 Aralık 1914'te üstün kuvvetlerle Kurna mevziine taarruza başlayan İngilizler beş gün devam eden çetin muharebelerden sonra 9 Aralık 1914'te Türk kuvvetlerinin kuzeye çekilmesi ile Kurna bölgesinde üstünlüğü ele

9 Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 105-106.

10 **Musul Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 30.

11 Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1997, s. 79.

12 Selçuk Duman, *Aynı eser*, s. 108.

geçirmişlerdi. Türk kuvvetleri bu sırada sadece İngilizlerin değil, bölgedeki Arap aşiretlerinin de saldırısına maruz kalmıştır. İngilizler Dicle Nehri'ni geçip Kurna Kasabası'nı kuzeyden ve batıdan kuşatmışlar; bundan dolayı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı Kurna'ya yardım gönderememiştir. Geri çekilme yollarının düşman tarafından kesilmesi nedeniyle 38. Tümene bağlı birliklerin önemli bir kısmı başlarında tümen komutanları Albay Suphi olmak üzere 45 subay 989 er İngilizlere teslim olmak zorunda kalmış¹³; kalan birlikler parça parça geri çekilmişlerdir.

Bundan sonraki günlerde her iki taraf da Irak'taki kuvvetlerini takviye etmekle meşgul oldu. 2 Ocak 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanı Cavit Paşa'nın yerine rütbesi albaylığa yükseltlen Süleyman Askerî Bey¹⁴ tayin edilmiştir¹⁵. Enver Paşa, Süleyman Askerî Bey'in Irak cephesinde yerel kuvvetlerle İngiliz ilerleyişini durdurabileceğini düşünüyordu. Bu sırada Irak'ta aşiretler üzerinde güçlü bir otoritesi bulunan Uceymî Sadun Paşa, Süleyman Askerî Bey'in yanında yer aldı. Uceymî Sadun Paşa Irak cephesinde cereyan eden bütün muharebeler sırasında kendine bağlı aşiret güçleriyle Türk ordusuna destek verdi. Mütarekeden sonra da Urfa'ya yerleşerek kalan ömrünü Türkiye'de geçirmiştir.

Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askerî Bey, aslında Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşunda faal görevler almış, gayr-i nizamî harp yöntem ve usullerini bilen ve bunu Trablusgarp'ta Türk-İtalyan harbinde, daha sonra da Balkan harbinde uygulayan vatanperver bir subay idi. Bağdat'ta Jandarma Komutanlığı yaptığından bölgeyi biliyordu. Dönemin önde gelen şahsiyetlerinden

13 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C II, İstanbul 1991 C II, s. 391; ayrıca bk., Tarık Saygı, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 49.

14 Süleyman Askerî Bey (1902-P.28), (1884-14 Nisan 1915) 1884'te Prizren'de doğmuş, 14 Mart 1900 tarihinde girdiği Harbiye Mektebinden 6 Aralık 1902'de teğmen olarak mezun olmuştur. Daha sonra Erkân-ı Harbiye Mektebine devam etmiş ancak mezun olamayıp 5 Kasım 1905'te mümtaz (kurmaylıkları onanmayarak mümtaz kalanlar) yüzbaşı olarak kıtaya çıkmış, ancak 1912'de kurmaylığı onanmıştır. 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı'na ve 1912-1913 Balkan Savaşı'na katılmıştır. 13 Aralık 1914'te 38. Tümen Komutanlığı ve aynı zamanda Basra Valiliği'ne, 2 Ocak 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevine atanmıştır. 20 Ocak 1915'te Birinci Rota Muharebesinde İngilizleri mağlup etmiştir. 12-14 Nisan 1915'te Şuayyibe Muharebesi'nde İngilizler karşısında savaşı kaybedince üzüntüsünden dolayı bunalıma girmiş ve arabasında intihar etmiştir. Mezarı Basra Berceziye'dedir. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, Harp Akademiler Komutanlığı Yay., İstanbul 1993, s. 423-425.

15 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C II, s. 392.

Ahmet İzzet Paşa'ya göre kıvrak zekalı, cesaretli ve bilgili bir subay olmasına rağmen tecrübesi azdı¹⁶. Süleyman Askerî Bey'in emrindeki Türk ordusu, personel ve silah bakımından üstün İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamayınca taktik geri çekilme planı uygulamaya konularak birlikler bir miktar kuzeye doğru kaydırılmıştır. Süleyman Askerî Bey, göreve gelir gelmez Rota köyü ve civarında 7 Ocak 1915 tarihinde İngilizlerle yapılan muharebelerde Türk birlikleriyle aşiret kuvvetleri geri çekilmişler ancak daha sonra yapılan muharebelerde İngilizlere ağır kayıplar verdirmişlerdir. Süleyman Askerî Bey 5 Şubat 1915 tarihli raporunda 2 subay 17 asker şehit, 5 subay 68 asker yaralı verdiklerini açıklarken İngilizlerin 400 ölü 1000'in üzerinde yaralı verdiklerini bildirmiştir¹⁷. Teşkilat-ı Mahsusa'nın meşhur "*Osmancık Taburu*"nun da savaştığı bu muharebelerde Süleyman Askerî Bey, ayağından yaralanmasına rağmen muharebe meydanından ayrılmamıştır¹⁸. 1915 yılı Ocak ayından Mart ayına kadar takip eden aylar boyunca, İngilizler Bağdat'ı işgal etmek, Türkler ise İngilizlerin işgalindeki Basra'yı geri almak amacıyla Dicle nehri boyunca birkaç kez ileri harekate girişmişlerse de bir sonuç alamamışlardır. Ancak İngilizler bu sırada boş durmamışlar Arap aşiretlerine yönelik olarak yayımladıkları beyannamelerle onlar üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Yayımlanan bildirilerde özet olarak İngilizlerin "*Arapları Türk zulmünden kurtarmak*" amacıyla bölgeye geldiği vurgulanmıştır¹⁹.

12 Nisan 1915 tarihinde Fırat Havzası'ndan Basra'ya yöneltilecek kesin bir taarruzla Basra'nın ele geçirilmesini planlayan Süleyman Askerî Bey'in bu taarruzu, aşiret kuvvetlerinin kısa sürede dağılmasından dolayı başarısız olmuş, Şu-ayyibe Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğramanın büyük üzüntüsü içerisinde bunalım geçirmiş ve 14 Nisan 1915 günü intihar etmiştir²⁰. Bu muharebede Türk Kuvvetleri 3000'den fazla kayıp vermiştir. Dicle Mürettep Tümeninin ve Kerha Grubunun planlanan taarruzları da çoğunluğu yerli halk ve aşiretlerden teşkil edilmiş birliklerin disiplinsizliği, eğitimsizliği ve planlanan şekilde hareket etmemeleri neticesinde başarısız olmuştur. Aşiretler kim daha fazla para verirse

16 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Nehir Yay., İstanbul 1992, C II, s. 211.

17 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C III-1, Gnkur. ATASE Bşk. Iğtı Yay., Ankara 1979, s. 131.

18 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C II, s. 393.

19 Selçuk Duman, **Aynı eser**, s. 112.

20 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, s. 212.

onların yanında yer aldıklarından, kısa sürede fazla para verdiklerinden dolayı aşiretlerin İngilizlerin safına geçtikleri görülmüştür. Nitekim aşiret kuvvetleriyle yerli halka aşırı güven duyan Süleyman Askerî Bey, bu güveninin bedelini kimilerine göre 3000, kimilerine göre de -abartılı bir rakamla- 5000 asker ve aşiret mensubunun kaybı ve kendi canıyla ödemek zorunda kalmıştır²¹. Süleyman Askerî Bey'in yerine Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa)²² atanmıştır.

İngiltere'nin büyük ümitler bağladığı Irak Seferi, Hindistan'daki İngiliz karargahı tarafından yönetilip yönlendirilmekteydi. Irak'taki İngiliz seferî kuvvetlerinde görevli General Barret sağlık nedeniyle Nisan 1915'te görevden ayrılmıştır. Öteden beri Irak'ta kendisine bir görev verilmesini arzulayan General Townshend⁵ bu sırada Irak'taki 6. Tümen Komutanlığına atanmıştır. Londra'daki İngiliz yönetimi ve askerî erkân Irak konusunda temkinli hareket ederken, Hindistan'daki İngiliz karargahı o kadar da temkinli değildi. Aslında İngiliz yetkililer, Türkler karşısında Çanakkale deniz savaşında düştükleri kötü duruma Irak Cephesinde de düşmek istemiyorlardı. Bu bakımdan endişeli, bu yüzden temkinliydi. General Townshend 22 Nisan 1915 tarihinde Basra'ya gelip görevi devralmıştır.²³

21 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C II, s. 394.

22 Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa): Asıl adı Nurettin İbrahim (Konyar), 1873 yılında Bursa'da doğmuştur. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1890 yılında girdiği Harbiye Mektebinden 1893 yılında mezun olmuş, 1895'te Erkân-ı Harbiye Mektebini bitirmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbine Müşir Ethem Paşa'nın yaveri olarak katılmıştır. Hassa Ordusunda, Üçüncü Orduda kurmay subay olarak görev yapmış, Makedonya'da çetecilerle savaşmıştır. Babasının karşı çıkmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi, 1909'daki tasfiye sırasında rütbesi Albaylıktan Binbaşılığa indirildi. 1911'de Yemen'de asilerle mücadele eden birliklerin başında bulundu, 1913'te Balkan Harbinin son aşamasına katıldı. 14 Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak atandı. Haziran'da komutanlığı devraldı. Aynı zamanda Basra ve Bağdat valiliği de ilave edildi. 22-23 Kasım 1915'te Selmanpak'ta General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetini yendi. 20 Ocak 1916'da yerine Halil Paşa atandı. Nurettin Bey, 9. Kolordu Komutanı ve III. Ordu Komutan vekilliğine getirildi. 1918'de mirliva (tuğgeneral) oldu. Mütareke döneminde İzmir'de vali ve 17. Kolordu komutanı idi. Kurtuluş Savaşında Merkez Ordusu komutanı idi. Büyük Taarruzda I. Ordu Komutanı olarak harekate katıldı ve ferikliğe (korgeneral) terfi etti. 1923'te Yüksek Askerî Şura üyesi oldu. 1925'te askerlikten istifa edip milletvekili olarak mecliste göreve devam etti. 18 Şubat 1932'de İstanbul Kadıköy'deki evinde vefat etti. Bk., Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1972, s. 31-33. Necati Fahri Taş, **Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler**, Nehir Yay., İstanbul 1997.

23 İsmet Üzen, "Türklerin Kutü'l-Ammare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan

Bağdat'a 19 Mayıs 1915'te ulaşan yeni Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nurettin ilk iş olarak Kurna kuzeyi ile Nasıriye istikametinde çekilen birlikleri tertipleyerek burada bir savunma hattı oluşturmaya gayret etmiştir. Ancak, Şuayyibe Muharebesinde yaşanan bu ağır yenilginin yarattığı psikolojik baskıya boyun eğen Türk birliklerinin düzensizliği İngilizlerin Dicle ve Fırat cephesinde ilerleyebilmeleri için çok elverişli bir ortam yaratmıştı. Muharebeden sonra dağınık bir şekilde Nasıriye istikametinde çekilen Türk kuvvetlerine karşı hazırlıklarını tamamlayan İngilizler; General Townshend komutasındaki 6. Piyade Tümenleri ile 31 Mayıs 1915'te Kurna'nın kuzey istikametinde taarruza başladılar; Arap aşiretlerinin olumsuz tavırları da buna eklenince Türk birlikleri bölgeden çekilmiş; Ammare Komutanı ve Mutasarrıfı aralarında konuşarak İngilizlere teslim olmaya karar vermişler, bunun üzerine İngilizler 03 Haziran 1915'te Ammare'yi işgal etmişlerdir²⁴. İngiliz birlikleri bu bölgedeki ilerlemelerine bağlı olarak 12. Piyade Tümeni ile Fırat cephesinde 13 Temmuz 1915'te taarruza başlayarak Nasıriye'yi ele geçirdiler. Türk Kuvvetleri ise bu taarruzlar karşısında tutunamayarak Kutü'l-Ammare bölgesine çekilerek bu bölgede savunmak için tahkimat faaliyetlerine başladılar. Nasıriye'de savaş hakkında Osmanlı Mebusan Meclisinde Divaniye mebusu Mehmet Tevfik tarafından konu hakkında izahat verilirken, Müntefik aşiretinin Türklerin yanında yer aldığı ve pek çok kayıplar verdiği ifade edilmiştir²⁵.

Bu sırada bir kısım Arap aşiretlerinin ihanetine engel olmak üzere Irak ve Havalisi Komutanlığı sert tedbirlere başvurmuş; Basra'nın İngilizlerce işgaline içten destek verdikleri, Osmanlı yanlısı kimi yöneticileri öldürdükleri gerekçeyle bir kısım Araplar, genel göz dağı vermek amacıyla sert şekilde cezalandırılmıştır²⁶.

Irak cephesinde muharebeler olanca şiddetiyle devam ederken, savaşın yarattığı olumsuz etkilere açlık, kıtlık ve salgın hastalıklar da eklenmişti. Irak

Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)" **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Kış Sayısı, Gazi Üniv. Yay., C II, S 3, Ankara 2008, s. 81 vdd.

24 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979, C III-1, s. 248, 249; ayrıca bk., Selçuk Duman, **Aynı eser**, 117.

25 Tarık Saygı, **Aynı eser**, s. 57-58.

26 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**., Dahiliye (DH), İdare-i Umumiye (İ. UM), Dosya: 49, Belge: 22.

havalisinden Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraflarda aylardır süren kolera, veba ve tifüs hastalığından pek çok insanın öldüğü; halkın temizliğe dikkat etmediğinden ölü sayısının her geçen gün arttığı bildirilmiştir²⁷.

Bu arada Irak'ın özellikle Şiilerin çoğunlukta olduğu Nəcəf ve Kerbelâ'da İngiliz propagandasının etkisiyle Osmanlı idaresine karşı yer yer ayaklanmalar başlamıştır. İngilizler burada işi şansa bırakmamışlar, halka yüklü miktarlarda paralar dağıtarak Türk idaresine karşı kışkırtmışlardır. İngilizlerin kışkırtmasıyla başlayan bu ayaklanmalar Irak ve Havalisi Genel Komutanlığınca tasarlanan askerî harekâtı olumsuz yönde etkilemiştir²⁸.

2 Temmuz 1915 tarihinde yeniden ileri harekâta geçen İngilizler, Nasıriye'de Türk ordusuna ağır kayıp verdirdiler. Ağustos ayı her iki tarafın birbirlerine küçük çaplı tacizlerde buldukları bir dönemi içinde barındırır. Türk birlikleri ileri harekete geçen İngilizler karşısında fazla kayıp vermeden Kutü'l-Ammare'yi boşaltıp daha da kuzeye çekilmeyi uygun buldular. Nurettin Bey İngilizlerin Kutü'l-Ammare'yi bir çembere alarak Türk birliklerini kuşatıp imha etme planını suya düşürmüş, şehri iki gün evvel İngilizlere de sezdirmeden boşaltmıştır²⁹. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nurettin Bey, 28 Eylül 1915'te emrindeki Türk kuvvetlerine kuzeye doğru taktik geri çekilme emri verdi. Bunun üzerine, Türk birlikleri Bağdat'ın hemen güneydoğusundaki Selmanpak mevziine çekildiler. Selmanpak, Müslümanlar için kutsal bir mekandı, çünkü sahabeden Selman-ı Farisî'nin mezarı buradaydı. Ordularındaki Hint Müslümanlarından çekinen İngilizler yazılı ve sözlü emirlerinde askerlerin etkilenmesinden çekindiklerinden dolayı buraya antik Helenistik çağdaki "Ctesiphon" adını vermişlerdi³⁰. İngiliz ordusu, Türk birliklerinin bölgeden geri çekilmesinden sonra, 29 Eylül 1915 günü Kutü'l-Ammare'yi işgal edebildiler³¹. Kutü'l-Ammare'nin işgaliyle birlikte İngilizler Basra vilayetinin ve güneydeki su yollarının tamamına yakınına kontrol altına almış oldular.

27 BOA., DH, İ. UM, Dosya: 79, Belge: 14.

28 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi**, 1979/ III-1: 262-266.

29 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi**, 1979/ III-1: 367.

30 Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Ammare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XIII/26, Bahar Sayısı, İzmir 2013, Dokuz Eylül Üniv. Yay., s. 60.

31 Kemal Arı, **Aynı eser**, s.180.

Türk birliklerinin Kutü'l-Ammare'yi boşalttıktan sonraki teşebbüsü aslında kuzey yönünde ve yaklaşık 150 km'lik bir geri çekilmeydi. O günün koşullarına göre oldukça güç olan bu geri çekilme harekâtını başaran Türk kuvvetleri, sağ kanadı Dicle dirseğine dayalı olan Selmanpak mevziini tuttular. Bu sırada Türk kuvvetleri Kafkas ve Suriye cephesinden gönderilen birliklerle takviye edildi. Irak ve Havalisi Komutanlığının kuvveti şimdi kadrolarında büyük eksikliklere rağmen dört piyade tümeni, bir süvari tugayı, iki aşiret tugayına çıkmıştı. Dolgun mevcutlu dört piyade ve bir süvari tugayından oluşan İngiliz kuvvetlerinin başında General Charles Townshend³² bulunuyordu.

İngiliz kuvvetleri, 3 Ekim 1915'te Bağdat'a 80 km mesafede bulunan Aziziye'yi ele geçirdiler. Townshend aslında Kutü'l-Ammare muharebesinden sonra düzenli bir şekilde taktik geri çekilme planını uygulayan Nurettin Bey emrindeki Türk birliklerini takip ederek tamamen imha etmeyi planlamıştı. Ancak İngiliz komutan hiçbir zaman aradığı fırsatı bulamadı. Albay Nurettin Bey, Aziziye ile Bağdat arasındaki Selmanpak'ta birliklerini konuşlandırdı. Bu sırada Irak Cephesine atanan Enver Paşa'nın kendisinden bir yaş küçük amcası Albay Halil Bey (Halil Kut Paşa)³³ ile cepheyi teftiş etti. Albay Halil Bey de komuta

32 General Sir Charles Vere Ferrers Townshend (1861-1924): I. Dünya Savaşı öncesi büyük bir askeri kariyeri vardı. 1895 yılında Chitral'deki (Pakistan'daki İngiliz Garnizonu) başarılı komutanlığıyla ünlenmiştir. Mısır, Sudan ve Hindistan'daki İngiliz birliklerinde görev yaptı. 1914 yılı Nisan ayında Mezopotamya'daki 6. Hint Tümeni komutanlığına atanmıştır. 1915 yılından itibaren Basra'dan kuzeye doğru harekete geçen İngiliz Ordusunun komutanı olarak bulundu. 29 Nisan 1916'da Halil Paşa komutasındaki Türk ordusuna Kutü'l-Ammare'de bütün birlikleriyle beraber esir düştü. 1916-1918 tarihlerinde Bursa ve İstanbul Büyükkadada'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla serbest bırakıldı. 1920'de Ordudan emekli olup Avam Kamarasında parlamenter olarak görev aldı. Büyük Taarruz öncesi Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türklere olan derin saygı ve sevgisini ifade etmiştir. 18 Mayıs 1924'te 63 yaşında ölmüştür. Kutü'l-Ammare müdafii Townshend öldü başlığıyla ölümü duyurulmuştur. İngiltere Norfolk'ta defnedilmiş mezar taşına "**Kut'lu Townshend...**" yazılmıştır. Charles Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, Yeditepe Yay., İstanbul 2007. Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi**, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 123-124. Tarık Saygı, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 253-254, 261-266.

33 Korgeneral Halil (Kut) (1902-P.20): 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hafız Kâmil Bey'in oğlu, Enver Paşa'nın kendisinden bir yaş küçük amcasıdır. Kuleli Askerî Lisesini bitirmiştir. 13 Mart 1899 tarihinde girdiği Harp Okulundan 1902'de mezun olduktan sonra Harp Akademisine devam etmiş ve 11 Ocak 1905'te mümtaz (kurmaylıkları onanmayarak mümtaz kalanlar) yüzbaşı olarak okuldan çıkmış, ancak daha sonra eğitimine devam etmiş

ettiği kuvvetlerle kendisinden daha kıdemli olan Albay Nurettin Bey'in emir komutasına bağlandı³⁴.

General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 21 Kasım günü Türk birliklerine karşı taciz ateşi açarak muharebeyi başlattılar. Ertesi günü (22 Kasım 1915) Townshend bütün kuvvetiyle Türk birliklerinin bulunduğu Selmanpak'a doğru taarruza geçti³⁵. İngilizler; iki kolla cepheden, iki kolla da kuzeyden kuşatıcı şekilde taarruzu başlatmışlardı. Bu sırada her iki orduya ait birlikler birbirine girmiş, muharebenin şiddetinden olsa gerek aslında her iki tarafta panik havası baş göstermiştir. Muharebe sahası ve özellikle de cephe hattındaki gelişmeleri yakından takip eden Albay Halil'in, bu sırada İngilizlerin Türklerden daha zor durumda olduklarını fark ederek taarruza devam edilmesi yönündeki fikrine uyularak Türk ordusu tarafından takip hareketına girilmiştir. 51. Türk Tümenin'in 23 Kasım'da kuzeyden yaptığı şiddetli bir karşı taarruz üzerine İngilizler püskürtülerek büyük bir yenilgiye uğratılmış; üstelik 4.593 kişi zayıat vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır³⁶. Selmanpak Muharebesi'nin birinci günü General Townshend hatıra defterine: *"Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki savunmada Türklerle mukayese edilebilsin. Talihsizliğimin cezasını çekiyorum."* diye yazmıştır³⁷. Townshend 25 Kasım günü birliklerine geri çekilme emri vermiştir. Bundan sonra Türk birlikleri; kısa süreli bir hazırlık ve toparlanmayı müteakip, 28 Kasım 1915'te İngilizleri takibe koyuldu. Türk kuvvetlerinin bu amansız takibinden kurtulmak için güneye doğru kaçan İngiliz kuvvetleri, Delabiha'dan itibaren 58 km yürütülerek 2 Aralık sabahı Şadiye'ye varmışlar, oradan hızla

ve 28 Mart 1911'de kurmay olmuştur. Çeşitli askerî görevlerde bulunmuş, 1911-1912 Osmanlı-İtalya, 1912-1913 Balkan, 1914-1918 Birinci Dünya savaşlarına katılmıştır. 16 Mart 1916 tarihinde vekâleten atandığı 6. Ordu Komutanlığına 27 Nisan 1916'da asaleten, 30 Haziran 1918'den itibaren de Şark Orduları Grubu Komutanlığına atanmıştır. 18 Şubat 1920'de ordudan uzaklaştırılmış, 14 Temmuz 1923'te kendi isteği üzerine emekli olmuştur. 20 Ağustos 1957 tarihinde vefat etmiş, İstanbul Yahya Efendi Mezarlığına defnedilmiştir. Bk. Hülya Toker- Nurcan Bal, **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2004, s.376-377.

34 Mahir Küçükvatan, Aynı makale, s. 60.

35 Taylan Sorgun, **Halil Paşa, Bitmeyen Savaş**, Ankara 1972, Yaylacık Matbaası, s. 119.

36 **Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, Kls: 551, Ds: 2140, F: 102-1; **İkdam**, 30.04. 1916; ayrıca bk., Mahir Küçükvatan, Aynı makale, s. 63.

37 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 157.

yollarına devam edip 3 Aralık 1915 sabahı, Selmanpak'a yaklaşık 130 km. kadar uzaklıkta bulunan Kutü'l-Ammare'ye sığınmışlardır³⁸. General Townshend'in Kutü'l-Ammare'ye çekilmesini başarılı bir geri çekilme harekâtı olarak gören General Nixon, Townshend'e gönderdiği emirde savunmada da bu üstün ruhu sergileyeceklerine inandığını ifade etmiştir³⁹. Bu arada Daily Telegraf gazetesine demeç veren bir İngiliz subayı, Türk askerinin savaş sırasındaki ruh halini ve davranışını, esirlere insanca davrandığına dair görüşlerini içeren bir makale yayımlanmıştır⁴⁰.

Selmanpak Muharebesi'nden sonra Irak ve Havalisi Komutanlığı yeni bir düzenlemeye tabi tutularak Kafkas cephesinden tümenlerin katılımıyla 18. Kolordu kurulmuş; bir süre sonra da Irak cephesinde yeni birliklerin katılımıyla 18. ve 13. Kolordulardan oluşan VI. Ordu Komutanlığı teşkil edilmiştir⁴¹. VI. Ordu Komutanlığına da Almanlarla yapılan askerî ittifak antlaşmasına uyularak Alman Generali Von der Goltz (Golç Paşa)⁴² getirilmiştir. Goltz Paşa 7

38 **The Times**, 06 December 1915; Tarık Saygı, **Aynı eser**, s. 70.

39 Charles V.F., **My Campaign in Mesopotamia**, Lodon 1920, Burtleigh Press, p. 200. Bu eser bir yıl sonra Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Bk., Townshend, Charles V. F., **Irak Seferim**, (Çev.: Tarih-i Osmanî Askeri Encümeni), Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1337/1921.

40 **Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, Klasör: 548, Dosya: 2132, Fihrist: 95.

41 Şükrü Kanatlı, **Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları**, Ankara 2006, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., s. 8 .

42 Colmar von der Goltz, Alman mareşali, 1843'te Doğu Prusya'da (Kaliningrad) doğmuştur. Osmanlı ve Alman ordularında Mareşal rütbesiyle görev yapmış bir asker ve yazardır. Von der Goltz, 1861 yılından itibaren Prusya ordusunda subay olarak değişik birliklerde bulunduktan sonra, 1878-1883 arasında Berlin'deki askeri akademide öğretmenlik yapmış, "Silahlanan Millet" adlı kitabını 1883 yılında yayımlamıştır. Kitabı "Millet-i Müsellaha" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Haziran 1883'te Binbaşı rütbesindeyken askeri müşavir olarak Osmanlı Ordusuna katılmak üzere Alman askeri heyeti içinde yer almıştır. Bu iş birliği faaliyetiyle birlikte Osmanlı Devleti, Krupp ve Mauser gibi Alman şirketlerinden silah almaya başlamıştır. Goltz, Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki nüfuzunu garantilemek için Bağdat tren yolunun inşa edilmesini de desteklemiştir. Goltz, 1908 yılında tekrar Osmanlı Ordusu'nda görevlendirilmek üzere davet edilmiştir; 1911 yılında Mareşal rütbesine terfi ederek Osmanlı ordusunun Erkân-ı Harbiye Riyaseti İkinci Başkanlığına (Gnkur II. Başkanı) kadar yükseltilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ağustos 1914'te Almanya'ya dönmüş, işgal edilen Belçika'nın askeri valiliğine atanmıştır. Goltz, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifak antlaşması gereği Kasım 1914'te Sultan V. Mehmet'in kurmay başkanı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi: Genelkurmay Başkanı) olarak İstanbul'a gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Ordusuna karşı Osmanlı ve Alman ordularının birlikte hücum etmesi fikrini Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Osmanlı

Aralık 1915'te VI. Ordu Komutanlığı görevini devr almıştır. Teşkil edilen bu ordunun hedefi Irak coğrafyasındaki İngiliz işgal faaliyetini durdurmak, Irak ve Basra körfezi havalisinden İngilizleri söküp atmak, hatta -Goltz'un hayallerine göre- Hindistan'a kadar giderek İngilizlere en büyük darbeyi vurmaktır. Bundan sonraki belgelerde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, Irak Ordusu adıyla anılmaya başlanmıştır⁴³. Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin, VI. Ordu komutanlığına 72 yaşındaki Goltz Paşa'nın, atanmasını pek hoş karşılamamış; Enver Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafında sitemlerini dile getirmiştir⁴⁴.

Goltz Paşa hatıratında; VI. Ordu Komutanlığı görevine getirildikten sonra İngiltere'yi can evinden vurmak amacıyla Hindistan'a bir sefer düzenlenmesinden bahsederken, bunu 72 yaşında ordu komutanlığı görevine getirilmiş biri olarak başarıp başaramayacağını bilmediğini ancak İngilizleri tedirgin etmek için elinden geleni yapacağını ifade ederken pek de umutlu olmadığını ima etmektedir⁴⁵. Goltz Paşa'nın Bağdat'a gelmesi biraz zaman almış; ancak bölgedeki iklime bünyesi dayanmadığından hastalanmış ve kısa bir süre sonra da tifüsten vefat etmiştir.

Kütü'l-Ammare Muharasası (3 Aralık 1915-29 Nisan 1916)

Kütü'l-Ammare'nin üzerinde bulunduğu arazi, üç tarafı Dicle nehriyle çevrelenmiş olup, geniş bir yarımadaı andırır. Kuzeydoğudan güneydoğu istikametine akan Dicle nehrinin geniş bir yay çizerek tekrar batıya yönelmesiyle oluşan bu yarımada üzerindeki Kütü'l-Ammare kalesinde sıkıştırılan İngilizler, kendilerini karadan (batı tarafı) kuşatan Türk ordusuna karşı iki kademeli bir savunma hattı oluşturmuşlardır.

Türk ordusunun şiddetli takibinden kaçan General Townshend, Kütü'l-Ammare'de kısıtılmakla kalmayıp nehir tarafından da abluka altına alınarak

Orduları Komutanı Otto Liman von Sanders'e beğendiremeyen Goltz Paşa'ya Irak'taki 6. Ordu komutanlığı görevi verilmiştir. Goltz 6. Ordu bölgesine gelince Türk komutanlar tarafından bu atama pek hoş karşılanmadı. Bağdat'ta rahatsızlandı. 19 Nisan 1916'da yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle oluşan yüksek ateş sonucu vefat etti. Mezarı İstanbul'a nakledildi, Tarabya'da Alman elçiliği bahçesine defnedildi.

43 İsmet Görgülü, **Aynı eser**, s. 164.

44 Selçuk Duman, **Aynı eser**, s. 125-126.

45 Von der Goltz, **Golç Paşa'nın Hatıratı**, (Çev: Em. Kaymakam Salih Mayakuşu), İstanbul 1932, s. 37-40.

dört bir yandan kuşatılmıştır. Bu durumda İngiliz generali, çaresiz bir şekilde kaleye kapanarak burayı savunmak zorunda kalmıştır. Aslında Townshend, Kutü'l-Ammare'de boş durmuyor, bir taraftan Dicle'yi Fırat'a bağlayan Şattülhay "Garraf" yolunu kapamak, diğer yandan İngiliz kuvvetlerinin toplanması için zaman kazanmak istiyordu.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Selmanpak yenilgisinden sonra Türk kuvvetlerinin önünden kaçan General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 3 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l-Ammare kalesine sığınmışlardı. Kutü'l-Ammare kalesi tuğla ve toprak kerpiçten yapılmıştı. Türk topçusunun yıpratıcı atışlarıyla kale duvarları harabeye çevrilmiş, İngilizler tel engeller de koyarak savunmayı güçlendirmeye çalışmışlardı. Kutü'l-Ammare'den güneye sevk edilen birliklerle İngilizlere gelebilecek yardım yolları da kesilmek istenmişti⁴⁶. Dört tümenle Kutü'l-Ammare'yi kuşatma altına alan Türk ordusunda şimdilik 15.000 tüfek, 1.000 deve, 31 hafif, 7 ağır top bulunmaktadır. Ayrıca 2.000 kişilik bir aşiret kuvveti de destek birliği olarak orduyla beraberdir⁴⁷. Bu sırada Türk ordusu Kutü'l-Ammare'dekileri teslim zorlamak için çalışmalarını sürdürürken, Townshend İngiliz yardım kuvvetlerinin kısa sürede kaleye ulaştırılacağını umduğundan pek endişeli görünmüyordu. Kutü'l-Ammare'nin üç tarafının nehirle çevrelenmiş olması savunmadaki İngilizlere bir yerde avantaj da sağladığı ifade edilebilir. İngiliz generali bir bakıma nehirdaki gidiş gelişi kaleden kontrol edebileceğini umarak bunu kendisi için bir avantaja dönüştürebileceğini sanıyordu. General Townshend birlikleri Kutü'l-Ammare'de mahsur kalıp savunma tedbirleri alırken, Türk birlikleri bir yandan da güneye doğru ilerleyişlerini sürdürmekteydiler.

Türk kuvvetleri, takviye birliklerinin gelmesiyle, 5 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l-Ammare'ye yönelik baskı ve tazyikin şiddetini artırarak topçu ateşinin ardından taarruza geçtiler. Irak Ordusu Komutanı Nurettin Bey, 8 Aralık 1915 tarihinde General Townshend'e boşuna direnmemesini ihtar ederek Türk kuvvetlerine teslim olması yönünde bir mesaj gönderdi⁴⁸. Ancak bu teklife General Townshend olumsuz cevap verdi, kesinlikle teslim olmayacaklarını, şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizlerle birleştirdiklerini ve şehri terk etmeyeceklerini

46 Taylan Sorgun, **Aynı eser**, s., 121-124.

47 Tarık Saygı, **Aynı eser**, s., 73.

48 **Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, Klasör: 3610, Dosya: 316/33, Fihrist: 44-4.

bildirdi⁴⁹. Nurettin Bey bu cevabı alınca 14 Aralık 1915 tarihinde birliklerine yeniden şiddetli taarruz emrini verdi. 15 Aralık günü de devam eden taarruzdan bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine kuşatmanın daha şiddetli sürdürülmesi kararlaştırıldı. Türk birlikleri, 28 Aralık gününe kadar kuşatmayı sürdürdüler. Bu süre zarfında 18. Kolordu birlikleri düşman mevziine 50 metre kadar sokularak tehdidi artırmış ve bir kısım öncüler de Hazırı kalesi önündeki tel engellerde gedikler açarak ilerlemiş, ancak kesin sonuç alınamamıştı⁵⁰.

İngiliz birlikleri Kutü'l-Ammare kalesinde kuşatılmış olmasına rağmen, İngiliz basını kamuoyunun moralini bozmamak için şimdilik Irak ordusuyla ilgili olumlu haberler yazıyorlardı. Önde gelen İngiliz gazetelerinden The Times, yaptığı yayınlarda Bağdat ile Basra arasında en güçlü savunma hattına sahip bölgenin Kutü'l-Ammare kalesi olduğunu açıklıyordu. Ayrıca Türklerin burada takviye almalarının pek mümkün olmadığı, bundan dolayı da İngiliz birliklerinin bu kuşatmayı yarararak kurtulmalarının an meselesi olduğu ifade ediliyordu⁵¹. Nitekim, İngiliz gurura sahip bir kişi olan General Townshend, elindeki yiyecek ve cephane stokuna bakarak iki ay daha Kutü'l-Ammare'de dayanabileceğini ve fırsat bulduğunda gerçekleştirmeyi planladığı bir huruç harekâtıyla kurtulmayı hesap etmekteydi. Bu arada Kutü'l-Ammare Aralık ayı başında ve ortasında, silah ve cephane yetersizliğine rağmen Türkler tarafından düzenlenen iki taarruzdan bir sonuç alınamayınca; Kutü'l-Ammare'nin daha şiddetli muhasara edilerek teslim alınması kararına varıldı. Bu sırada kimi İngiliz gazeteleri gelişmeleri İngiliz menfaatlerine göre yorumluyor, Türk birliklerinin küçük başarıları önemsizmiş gibi gösterilmeye çalışılıyor, kendi kayıplarını ise normalmiş gibi göstermeye çalışıyorlardı. Kamuoyunun tepkisini azaltmak için de Türklerin başarılarının geçici olduğu ifade ediliyordu⁵².

General Townshend bu sırada İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Nixon'a gönderdiği mesajda İran üzerine yönelen Rus Generali Baratoff kuvvetleriyle irtibata geçilmesi ve hareketin yönünün Irak'a kaydırılmasının sağlanmasıyla ancak kendisinin Türk tazyikinden kurtulmasının mümkün olabileceğini belirtiyordu. Hatta bu sırada Baratoff Townshend'e gönderdiği telgrafta yakında

49 Selçuk Duman, **Aynı eser**, s. 211.

50 Selçuk Duman, **Aynı eser**, s. 211-214.

51 **The Times**, 7 December 1915.

52 **Western Daily Press**, 7 December 1915.

Mezopotamya'da el sıkışacaklarını bildirmiştir⁵³. Nitekim Townshend'in planına göre Türkler, Ruslara karşı Irak ordusundan kuvvet ayırmak zorunda kalacaklarından Irak'ta İngilizlerin üzerindeki baskı sona erecekti⁵⁴. İngilizlerin Irak ordusu komutanı General Sir John Nixon⁵⁵, bu sırada Dicle Kolordusuna verdiği emirde, ilk hedefin Kutü'l-Ammare'de muhasara altında bulunan General Townshend'i kurtarmak olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Dicle kolordusu komutanlığına atanan General Aylmer, 1 Ocak'ta bölgeye gelmiş ve 3 Ocak 1916'da bir piyade tümeni, bir süvari ve bir de piyade tugayı ile ileri harekate geçmiştir. İngilizlerin 7 Ocak'ta başlattıkları saldırılarına karşı Türk kuvvetleri büyük bir direniş göstermiş ve düşmanın büyük kısmı mağlup edildiği halde, iki Türk alayının çekilmesi, durumu tehlikeye sokmuş; bundan etkilenen diğer Türk birlikleri de muntazam bir şekilde geri çekilmiştir. Aslında İngilizler, Türklerin bu geri çekilişini ancak 9 Ocak'ta fark edebilmişlerdir. General Aylmer, Türk birliklerinin bu taktik geri çekilme manevrasını gecikmeden Hindistan'daki İngiliz garnizonuna haber verdiği gibi bunu bir İngiliz başarısı olarak değerlendirmiştir⁵⁶. İngilizler, 11 Ocak tarihine kadar burada kalarak Dicle Kolordusunu nehrin kuzeyinde toplamaya muvaffak oldular. Bu sırada General Aylmer, General Townshend'den bir huruç (kuşatmayı yarma) harekâtı yapmasını istedi. Ancak İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Nixon'un cesaret edemesinden dolayı bu hareket gerçekleştirilemedi.

Albay Nurettin, VI. Ordu Komutanı Von der Goltz'un emrinde olmayı gurura pek yedirememişti. Kıdemli olması itibariyle Albay Halil Bey'le birlikte Ocak ayı ortalarına kadar savunma ile ilgili tedbirleri birlikte düşünmüşler, siperleri ve cephe hattını beraber teftiş etmişlerdi. Goltz bu sırada Albay Halil'e gönderdiği mesajda Kutü'l-Ammare bölgesindeki bütün kuvvetlerin komutanlığını üzerine almasını istiyordu. Halil Bey cevabında Nurettin Beyle uyum içinde çalıştıklarını belirttiği gibi Nurettin Beyin emrinde olmaktan bir sakınca

53 Tarık Saygı, **Aynı eser**, s. 91-92.

54 Mahir Küçükvatan, Aynı makale, s. 65.

55 General John Nikson (1857-1921), Nisan 1915'de Hindistan'daki İngiliz Ordusunda görevli iken, Ocak 1916'ya kadar Mezopotamya İngiliz Orduları Başkomutanlığına atanmıştır. 1917 yılında yayınlanan Mezopotamya Komisyonu raporunda, muharebeyi komuta ettiği sırada özellikle tıp hizmetlerindeki yetersizliği sakladığı gerekçesiyle açık bir şekilde kınanmıştır. Bu nedenle kariyeri ani bir şekilde sona ermiştir. 1921 yılında vefat etmiştir.

56 **Evening Telegraph**, 10 January 1916.

görmediğini ifade etmiştir. Bu yazışmalardan haberdar olan Albay Nurettin Bey ileri cephe hattında daha fazla durmanın anlamı olmadığını ifade ederek cephe komutanlığı görevini Albay Halil'e devrederek oradan ayrıldı. 13 Ocak 1916'da Albay Halil (Kut) Bey,⁸ Irak ve Havalisi Komutanlığını devraldı. Bu sırada Vadiikelal'de yapılan muharebede Türk birlikleri İngiliz tugaylarını ağır zayıyata uğrattı⁵⁷.

Bu sırada General Townshend'in daha fazla mukavemet edemeyeceğini bildirmesi ve huruç hareketi yapma talebi, General Nixon tarafından bir kez daha reddedildi. Diğer taraftan Selmanpak muharebesindeki ağır yenilgiden ve ardından Kutü'l-Ammare savunmasındaki başarısızlığından dolayı sorumlu tutulan İngiliz Generali Nixon görevden alınarak, yerine Hint Ordusu Kurmay Başkanı General Percival Lake⁵⁸ tayin edildi⁵⁹.

İngilizlerin General Townshend'i kurtarmak için 21 Ocak'ta Hana mevziinde başlattığı taarruz, aşırı yağışlar ve sel döneminin gelmesi nedeniyle başarılı olamadı; çarpışmalar şubat ayı boyunca karşılıklı siper muharebeleri şeklinde devam etti. İngilizler Türk ordusundan başka bir de arazideki baskınlarda çamur deryasına dönüşen bölgede rahat hareket edememenin sıkıntısını çekmekte idiler. Türk ordusu tarafından kuşatılan General Townshend, 25 Ocak 1916'da İngiliz Dicle Kolordusu garnizonuna gönderdiği mektupta içine düştüğü durumu Plevne muhasarasına benzetmiştir⁶⁰.

Yeni İngiliz taarruzu 8 Mart'ta başladı. General Aylmer⁶¹, Türk kuvvetlerinin arkasından ayrı kollarla saldırmaya karar verdi. İngilizlerin hedefi bölgeye hakim bulunan Sabis Tepesi'di. Türk birlikleri Sabis Tepesi ve çevresinde savunma tedbirleri aldı. Türkler sayıca az olmalarına rağmen, düşmana karşı

57 Mahir Küçükvatan, Aynı makale, s. 66.

58 General Percival Henry Noel Lake (1855-1940) 1873 yılında orduya katıldıktan sonra, 1878-1879 ikinci Afgan Savaşı'na katılmış, Kurmay kolejinde mezun olduktan sonra ordunun istihbarat şubesinde görev almıştır. 1908-1910 yılları arasında Kanada hükümetine askeri danışmanlık yapmıştır. 1915 yılında İngiliz petrol boru hatlarını korumak için Mezopotamya'ya gönderilmiştir. John Nikson'un başarısızlığından dolayı ayrılması üzerine onun yerine Irak'taki İngiliz birliklerinin başkomutanlığına atanmıştır.

59 Mahir Küçükvatan, Aynı makale, s. 67.

60 Charles Townshend, **My Campaign...**, s. 263; Charles Townshend, **Irak Seferim...**, s. 332.

61 General Fenton John Aylmer, 1862'de İngiltere'de doğmuş, Irak cephesinde görev almış daha sonra İngiliz Kraliyet ordusunda komutanlık yapmış, 1935'te ölmüştür.

uyguladıkları yanıtma ve aldatma yöntemleriyle üstün İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı olmuşlardı. İngiliz komutanı General Aylmer, başarısızlıklarından dolayı planladığı yeni bir saldırı teşebbüsünü iptal etti. Yoğun geçen çarpışmalardan sonra 9 Mart'ta İngiliz birlikleri bölgeden çekilmek zorunda kaldı⁶². Sabis muharebesi denilen bu çarpışmanın ardından 35. Türk Tümeni Beytiisa bölgesini ele geçirdi. Sabis muharebesi sırasında büyük kısmı Dicle'nin güneyine sevk edilen Türk kuvvetleri Mart ayı sonuna kadar burada kaldı. Halil Bey, 10 Mart 1916 tarihinde birliklerine gönderdiği emirde, gösterdikleri üstün başarı ve gayretten dolayı tebrik etmiştir⁶³.

İngilizlerin Sabis'deki taarruzlarının başarısızlığa uğraması İngiltere, Hindistan ve Irak'ta bulunan İngiliz birlikleri üzerinde kötü etkiler yaptı⁶⁴. Dicle Kolordusu komutanı General Aylmer görevden alınarak yerine General George Gorringe⁶⁵ atandı. Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan İngiliz ordusu ve askerlerinin içine düştükleri kötü durumla ilgili gelen haberler İngiltere'de Avam Kamarasında konunun görüşülmesine ve tartışmaya açılmasına yol açmıştır. Hatta İngiliz hükûmeti suçlanmakla kalmamış Hindistan Bakanı ve Irak'taki harekattan sorumlu kişi olarak Chamberlain'ın verilen soru önergesine açıklama yapması istenmiştir. Chamberlain başlangıçta Irak hareketinin küçük bir kuvvetle başlatıldığını, beklenmedik bir karşı koyma ile karşılaşılınca Hindistan'dan yeterince takviye birlik gönderilemediğini, Irak'taki askerlerin sağlık koşullarının da pek uygun olmadığını itiraf etmek durumunda kalmıştır. Chamberlain bütün bunlara rağmen milletvekillerine ümitlerini yitirmemelerini öğütürken, tek sorumlunun Irak'taki İngiliz Ordusu komutanı olduğunu belirtmiştir. İngiliz hükûmeti cephesinde konuyla ilgili meydana gelen gelişmeler bu sırada Türk basını tarafından da yakından takip edilmektedir⁶⁶.

İngiliz İmparatorluk Kurmay Başkanının, General Townshend ve birliklerinin bir an önce kurtarılmasını isteyen telgrafında Türklerin kendilerinden

62 **Tanin**, 14 Mart 1916.

63 **Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, Kls: 3612, Ds: 42, F: 42-1.

64 Tarık Saygı, **Aynı eser**, s., 95-96.

65 General George Frederick Gorringe (1868-1945) Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin ve Batı cephelelerinde görev almıştır. 1911 yılında Tümgeneralliğe terfi ettiğinde bu rütbedeki en genç komutanlarından biri unvanını almıştır. 1914 yılında Hint ordusunda göreve başlamış, 1916 yılında Dicle Kolordusu komutanlığına, Ekim 1916 yılında 47'nci Tümen (2 nci Londra) komutanlığına atanmıştır.

66 **Tanin**, 4 Nisan 1916.

teknik ve sayıca daha zayıf olduğunu bildirmesi üzerine Irak Komutanı Lake: “Şimdi düşman kuvveti en yüksek vasıfları haiz ve seferin evvelki safhalarında karşımızda bulunan Araplara kıyas edilemeyecek derecede olan Türklerden mürekkeptir” yanıtını vermiştir⁶⁷.

Irak cephesi Komutanı Halil Bey, 10 Mart tarihinde General Townshend'e teslim olmasını teklif etti. Bu teklif Townshend tarafından kabul edilmedi. Ancak diğer taraftan General Townshend silahları ile birlikte Kutü'l-Ammare'den çekilmek hususunda Halil Bey ile müzakerelere girişip girişemeyeceğini General Lake'e sordu. General buna olumsuz cevap verdi.

VI. Ordu Komutanı Goltz Paşa, 13 Mart 1916 tarihinde Kutü'l-Ammare kuşatmasında her türlü imkansızlıklara rağmen büyük cesaret göstererek düşmana karşı savaşan Irak Ordusu subay ve erlerinin kahramanlıklarını takdirle karşıladığını belirtirken yayımladığı mesajda; askerlerin gösterdikleri kahramanlıkla kırk sene önce Plevne ve Şıpka'daki ecdadını hatırlattığını ifade ederek övgüde bulunmuştur⁶⁸.

Bu sırada General Townshend, koşum hayvanlarını kestirip etlerini yedirmek suretiyle 7 Nisan'a kadar dayanabileceğini bildirdi. Bu durum karşısında taarruzun kısa bir zaman içinde yapılması zarureti doğdu. İngilizler General Townshend'i kurtarmak için yeni bir taarruzu 5 Nisan 1916'da başlattılar. Türk komutanlığı Sinaiyat ve Felahiye'de savunma tertibatı aldı. 7. İngiliz Tümeninin 6 Nisan'da başlatıp Sinaiyat'a yönelttiği İkinci Felahiye Muharebesi'yle başlatılan taarruzda İngilizlere büyük kayıplar verdirilerek geri püskürtüldü. İngilizler 9 Nisan'da tekrar hücumla kalkıştılar ancak başarılı olamadılar. Üçüncü Felahiye Muharebesi'nin başarısızlığının ardından İngiliz komutanlığı nehrin güneyinden sonuç almaya karar verdi. 12 Nisan'dan 15 Nisan'a kadar Türk mevzilerine taarruz eden İngilizler bir sonuç alamadılar.

Irak Cephesinde Türk ordusunun lojistik destek unsurları yanında sağlık teşkilatı da yeterli düzeyde değildi. Sıhhiye bölüklerinde yetersiz sayıda bulunan sağlık personelinden başka tıbbi malzeme açısından da sıkıntılar vardı. Tifüs, kolera gibi rahatsızlıkların yanı sıra çöl sıcağından kaynaklanan kimi hastalıklarla mücadelede başarılı olunamamıştı. Mart sonundan itibaren rahatsızlandığı

67 Mahir Küçükvatan, Aynı makale, s., 67-68.

68 **Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, Klasör: 3612, Dosya: 40, Fihrist: 9-18.

gözlenen VI. Ordu Komutanı, uzun yıllar Türklerle birlikte çalışmış olmasından dolayı bu duruma kaderci yaklaşmıştı. General Colmar von der Goltz, 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta tifüsten vefat etmiş, cenazesi yapılan bir askerî törenden sonra İstanbul'a getirilerek Tarabya sırtlarındaki Alman elçiliği bahçesine defnedilmiştir.

Bu sırada rütbesi tuğgeneralliğe yükseltilen Kurmay Albay Halil Bey, bundan böyle Halil Paşa ünvanıyla VI. Ordu Komutanlığına atanmıştır⁶⁹. Halil Paşa bu sırada Townshend'e tekrar teslim olması yolunda bir mektup göndermiş, Townshend yazdığı cevapta teslim olmak istemediğini bir kez daha belirtmiştir. Townshend askerlerine yayımlandığı emirde ellerinde dayanacak malzemelerinin olduğunu, tarihî bir görevi yerine getirdiklerini, ayrıca yiyecek konusunda endişeye mahal olmadığını yemek için 3.000 kadar canlı hayvanlarının (çoğunluğu at, çok azı deve) bulunduğunu bildirmiştir⁷⁰.

General Lake komutasındaki İngiliz kuvvetleri, Kut'ı-Ammare'deki Türk kuşatmasını yarmak için 17-19 Nisan 1916 tarihleri arasında Beytiisa'daki Türk öncü müfrezesine taarruz etmiş, ancak bu küçük Türk birliğinin kahramanca savunması karşısında geri çekilmişlerdir. İngilizlerin Beytiisa muharebeleri adını alan bu girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁷¹. İngilizler nehrin güneyinde bekledikleri ilerlemeyi gerçekleştiremeyince, Kut'un kurtarılması için tek çarenin Sinaiyat mevziini ele geçirmek olduğuna karar vermişlerdir. Ancak, 22 Nisan'da yapılan taarruzla başlayan Dördüncü Felahiye muharebesinden de sonuç alınamamıştır.

Bu muharebenin ardından İngiliz kolordu komutanı bütün ümidini kaybetmişti. General Lake, durumu kurtarmak için kalan tek çarenin hazırlanacak bir geminin bir aylık yiyecek ve gönüllü mürettebat ile Kut'a gönderilmesi olduğunu düşündü. Bu sırada, İngiliz Savaş Bakanlığından, General Lake'e gönderilen mesajlarda "*Millî şeref ve İmparatorluğun menfaatleri için Kut'u kurtarmanın ne kadar önemli olduğuna*" dikkat çekilmekte idi. General Lake elinden geleni yapacağını belirtmiştir. Bu muhaberelelerin ardından İngiliz Savaş Bakanlığından Irak komutanlığına gönderilen emirde, gemi ile Kut'a yiyecek götürülmesi, bun-

69 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, 1979/ III-1: 834.

70 Tarık Saygı, **Aynı eser**, s. 103-104.

71 Şükrü Kanatlı, **Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları**, Ankara 2006, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., s. 10.

da başarılı olunamadığı takdirde Türk makamlarıyla müzakerelere başlanması konusunda yetki verilmiştir.

İngilizlerin Kutü'l-Ammare'ye ikmal maddesi gönderme girişimleri başarısız oldu. İngiliz makamlarınca Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan orduya götürülmek üzere yiyecek yüklü bir gemi hazırlanmıştır. Julnar adındaki gemi, 24 Nisan 1916 günü 5.000 askeri iki ay süreyle besleyecek 270 tonluk erzak yüküyle Felahiye'den yola çıkarılmıştır. Sınaiyat mevkiinde şiddetli Türk ateşine maruz kalan geminin süvarisi hayatını kaybetmiş fakat buna rağmen yoluna devam etmeye çalışan gemi, Makasis karşısında bir kabloya çarparak karaya oturmuştur. Türkler bu gemiyi daha sonra "*Kendi Gelen*" adını vermişlerdir. Adı geçen geminin isim levhası Harbiye Askerî Müzesinde sergilenmektedir. Bütün bunlardan sonra bir türlü başarılı olamayan İngiliz Irak Ordusu Komutanlığınca, General Townshend'in kurtarılması için müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir. Bu arada mukavemeti biraz daha uzatabilmek amacıyla uçaklarla Kutü'l-Ammare'ye yardım ulaştırılması gündeme gelmiş; İngilizler uçaklara yükledikleri yiyecek, giyecek gibi yardım malzemelerini havadan atmışlar, ancak Türk birliklerinden uçaklara ateş edilmesi üzerine istenen başarı sağlanamamış, hatta bir kısım un, şeker ve çikolata çuvalları Türk birliklerinin olduğu yerlere düşmüştür. Türk ordusuna bağlı 103. Alay mıntikasına düşen un ve şekerle ekmek ve helva yapıp askere yedirilmiştir. Bunun üzerine İngiliz uçakları ateşten korunmak için daha yüksekte uçmak zorunda kalmış, ancak atılan yardımlar bu defa Kutü'l-Ammare'de mahsur kalan İngilizlerin olduğu yerlere isabet etmemiştir. Türkler bu esnada bir kaç İngiliz uçağını düşürmeyi de başarmışlardır. Dolayısıyla uçakla havadan yardım ulaştırma çabası da başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁷².

Kütü'l-Ammare'ye istenilen yardımın ulaştırılamaması üzerine İngilizlere tekrar teslim olmaları teklif edilmiştir. Bundan sonra Türk makamlarıyla yapılan görüşmelerde teslim şartlarının müzakeresine başlandı. General Townshend, Halil Paşa'ya gönderdiği mektupta Kutü'l-Ammare'yi savunanların bitkin durumda olduğunu belirterek on günlük yiyecek temini ve serbestçe gitmelerini talep etmiştir. Townshend ayrıca, topların tahribi ve tazminat konusunun da görüşülmesini istemiştir⁷³.

72 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C II, İstanbul 1991, Nehir Yay., s. 166.

73 Charles Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, İstanbul 2007, Yeditepe Yay., s. 570.

General Townshend, Kutü'l-Ammare'nin dört km kadar yakınında bir mekanda 27 Nisan günü VI. Ordu Komutanı Halil Paşa ile görüşmüştür. Halil Paşa bu görüşmeyi hatıratında ayrıntılı olarak anlattığı gibi, General Townshend'in kaleden ordusuyla çıkmasına izin verilmesi durumunda kendisine bir milyon sterliklik rüşvet teklifinde bulunulduğunu, ancak bunu kabul etmediği gibi şiddetle karşı çıktığını da ifade etmektedir⁷⁴.

İngilizler bu defa ünlü casusları Lawrance aracılığıyla "*Türkiye hükümeti namına iki milyon İngiliz sterlini*" rüşvet vermeyi teklif etmişler, Halil Paşa bunu da reddetmiştir⁷⁵.

Townshend, 28 Nisan geci Kutü'l-Ammare kalesindeki cephaneyi ateşe vererek işe yaramaz hale getirmiştir. 29 Nisan günü Halil Paşa, silahsız kalan İngilizlerin Araplara karşı korunması için 3. Piyade Alay Komutanı Albay Nazmî'yi (Solok) görevlendirmiştir. 3. Piyade Alayı bandonun çaldığı marşlar eşliğinde Kutü'l-Ammare kalesine girmiştir⁷⁶. Alayla birlikte şehre giren Halil Paşa daha sonra General Townshend'in karargahına gitmiştir. Bu sırada General Townshend birliklerine bir veda mesajı yayımlayarak teslim olmuştur⁷⁷.

Halil Paşa, General Townshend'i teslim aldıktan sonra silah ve teçizatını iade etmiş, onu rütbesine uygun bir şekilde ağırlamıştır. O dönemde Irak cephesinde 3. Alay 3. Bölük Komutanı olarak görevli bulunan Üsteğmen Şükrü (Orgeneral Kanatlı) o günü hatıratında kısaca özetlerken İngilizlerin gıdasızlıktan ve kötü şartlardan dolayı zayıf düştüklerini, iaşelerinin o tarihten sonra kendilerince karşılandığını belirtmiştir⁷⁸.

Halil Paşa Kutü'l-Ammare'nin Türklerin eline geçtiği 29 Nisan 1916 günü VI. Orduya tarihî mesajını yayınladı. Harp Edebiyatı ve hitabet sanatı bakımından son derece önemli olan bu mesajında Kutü'l-Ammare Zaferinin kazanılmasında payı bulunan kahraman askerlerine Türk Harp Edebiyatının önemli hitabelerinden biri sayılan şu mesajını yayımlamıştır:

74 Taylan Sorgun, **Aynı eser**, s. 185; Şükrü Kanatlı, **Aynı eser**, s. 26.

75 **Tasvir-i Efkâr Gazetesi**, 9 Mayıs 1916.

76 **İkdam**, 13 Mayıs 1916.

77 **Gnkur. ATASE Daire Bşk.İğî Arşivi**, BDH Fotoğraf Albümü, Albüm No: 7, Fotoğraf: 109.

78 Şükrü Kanatlı, **Aynı eser**, s. 27.

“Arslanlar!

Bütün Türklere şeref ve şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın güneşli semasında şehitlerimizin ruhları sevinçle gülerek uçarken, ben de hepinizin pâk alınlarından öperek cümlelerinizi tebrik ediyorum.

Bize 200 seneden beri tarihimize okunmayan bir olayı kaydettiren Cenâb-ı Allah'a şükrederim. Allah'ın büyüklüğüne bakınız ki, 1500 senelik İngiliz devletinin tarihine bu olayı ilk defa yazdıran Türk süngüsü oldu. İki senedir devam eden Cihan Harbi böyle parlak bir olay daha göstermemiştir.

Ordum gerek Kut karşısında ve gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay ve 10.000 erini şehit vermiştir. Fakat buna karşılık bugün Kut'ta 13 general, 481 subay ve 13.300 er teslim alıyorum⁷⁹. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30.000 zayıat vererek geri dönmüşlerdir.

Şu iki farka bakılınca, cihanı hayretlere düşürecek kadar büyük bir fark görülür. Tarih bu olayı yazmak için kelime bulmakta zorluk çekecektir.

İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale'de, ikinci zaferi burada görüyoruz.

Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer yeni gelişen savaş durumu-muz karşısında gelecekteki başarılarımızın parlak bir başlangıcıdır.

Bugüne “Kut Bayramı” adını veriyorum. Ordumun her ferdi, her yıl bugünü kutlarken şehitlerimize Fatihalar okusunlar. Şühedamız ebedi hayatta göklerde kızıl kanlarla uçarken, gazilerimiz de gelecekteki zaferlerimizin bekçileri olsunlar.”⁸⁰

O sırada 18. Kolordu Komutanı Albay Kâzım Karabekir de bu sırada yayımladığı emirde, 29 Nisan 1916'da 51. Tümenin Selmanpak'ta kırdığı düşman süngülerinin enkazını bugün Kutü'l-Ammare'de toplattığını ve bu nedenle 29 Nisan tarihini 51. Tümenin daimî bayram günü olarak anmasını emretmiştir⁸¹.

79 Kut muhasarası sırasında İngilizlerden alınan esirlerin sayısı Townshend'in verdiği rakamlara göre 5 General, 232 İngiliz subayı, 2.592 İngiliz askeri, 204 Hint subayı, 6.988 Hintli ve diğer askerler, 3.248 silahsız kişi olmak üzere toplam 13.309 kişidir. Bk., Charles V.F.Townshend, **Irak Seferim**, Çev: Tarih-i Askeri Encümeni, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1327, s. 428.

80 **Gnkur ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi**, BDH, A-5/4579, Klasör: 4496, Dosya: H-35, Fihrist: 1-11; Taylan Sorgun, **Aynı eser**, s., 184-190.

81 Yavuz Ölçen, **Aynı tez**, s. 58.

Halil Paşa, aynı gün Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta Kutü'l-Ammare Zaferinin müjdesini vermiştir⁸². Halil Paşa, Kutü'l-Ammare'de İngilizlerden alınan ve Anadolu'ya sevk etmek durumunda olduğu esir birlikleri yürütmek istemedi; bu nedenle İngiliz General Gorringe'e bir mektup yazarak esirlerin hiç değilse yolun bir kısmını nehir gemileri ve trenlerle sevk edilebilmeleri için gerekli olan kömürün verilmesini istedi. General Gorringe cevabında: *"Bu kadar necip bir düşmanla çarpışmış olmaktan mutluyuz, ancak savaş halinde olduğumuzdan size kömür göndermemize maddeten imkan yoktur!"* diyerek bu talebi nazikçe reddetmiştir.

Halil Paşa, General Townshend'e esir olduktan sonra son derece medeni davrandı; onu bir esir gibi değil, bir misafir komutan gibi ağırladı. Townshend ve kurmay heyetini bir nehir gemisine bindirdikten sonra askerî törenle Bağdat'a gönderdi, esir generali bu sahneler çok duygulandırmıştı. Townshend Bağdat'ta iken İkdâm gazetesine verdiği röportajında Irak cephesinde görev yapan Türk askerinin sabır, sebat ve dayanıklılığını överek anlatmıştır⁸³.

16. ve 17. Tugayların erlerinden oluşan ilk esir kafilesi 30 Nisan 1916'da karadan üç süvari bölüğünün muhafızlığında Bağdat'a sevk edildi. Eşyalar vapurla gönderildi. Kutü'l-Ammare'de İngilizlerin 1.306 hasta ve yaralı askeri ile 694 hasta bakıcı ve yardımcı hizmet erleri vardı. 2 Mayıs 1916'da bu hasta ve yaralılar İngiliz hasta vapurları ile kendilerine iade edilmiştir. Bu hareket tarzı, Türklerin hasta ve yaralılara gösterdiği şefkat ve şerefli davranışa ibret verici bir örnektir⁸⁴. Halil Paşa İngiliz esirlerine her hangi bir zarar verilmemesi için elinden gelen çabayı göstermiştir.

İngilizlerin, Kutü'l-Ammare'yi Türk ordularının kuşatmasından kurtarmak için mücadele ettikleri dört ay zarfında 30.000 kişi kaybettikleri bilinmektedir. İngilizlerin diğer cephele de hesaba katılırsa toplam zayıyatı 40.000 kişiye yaklaşmıştı. Aynı süre zarfında VI. Orduya bağlı birliklerdeki Türk subay ve erlerinin toplam zayıyatı 350 subay ve 10.000 erden ibarettir. Türkler İngilizlerden ayrıca iki tahrip edilmiş nehir gemisi, 40 adet otomobil, 3 adet uçak, 40 top, 25 makineli tüfek, 5.000 piyade tüfeği teslim almışlardır⁸⁵. Tarihçi Briton

82 BOA, DH. KMS: 38 / 18, 16 Nisan 1332.

83 İkdâm, 17 Mayıs 1916.

84 Şükrü Kanatlı, Aynı eser, s., 28.

85 The New York Times, 10 May 1916.

Cooper Busch, İngilizlerin Kutü'l-Ammare'de düştüğü durumu: “Gösteri olarak başlayan sefer saldırıya, başarılı bir ilerleme de küçük düşürücü askerî bir başarısızlığa dönüştü,⁸⁶” sözleriyle ifade etmiştir. Aslında ortaya çıkan sonuç itibarıyla değerlendirilmek gerekirse, Kutü'l-Ammare zaferi “İngiliz prestijinin Birinci Dünya Savaşında yediği en büyük darbeydi” demek daha doğru olacaktır.

Kutü'l-Ammare Zaferinin Sonuçları

Irak cephesinde 29 Nisan 1916 tarihinde kazanılan Kutü'l-Ammare Zaferi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun zor şartlar ve imkansızlıklar içerisinde, Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı kazandığı ve bir İngiliz tümenin bütün personeli ile birlikte esir alındığı eşsiz bir zaferdir. Kutü'l-Ammare veya kısa adıyla Kut Zaferi hem yerli, hem de yabancı basında geniş haberlere konu olmuştur⁸⁷.

Bu zafer, başta kendisini dünyanın rakipsiz en büyük gücü gören İngiltere olmak üzere bütün dünyada büyük yankı uyandırmıştır. İngiltere bu yenilgiden sonra Irak cephesinin devam etmesi konusunda tereddüde düşmüş ve altı ay süreyle savunmada kalarak Türk birliklerini rahatlatmıştır. Bugün beste ve güftesi elimizde olmasa da, o sırada Prusya Konningberg Askerî Orkestrası Müdürü Paul İvan tarafından bestelenen Kutü'l-Ammare Zaferi konulu marş, Padişah V. Mehmet Reşat'a takdim edilmiştir⁸⁸. Kut Zaferi, Anadolu ve Balkan şehirlerinde de kutlanmış, bununla ilgili yazılan tebrik telgrafları askerî ve mülkî erkana gönderilmiştir. Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey, VI. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya tebrik telgrafi göndermiş, Enver Paşa'nın Kutü'l-Ammare Zaferiyle ilgili telgrafi da Meclis'te okunmuştur⁸⁹. Padişah tarafından Halil Paşa'ya muharebe altın imtiyaz madalyası tevcih edilmiş, Sabis muharebelerindeki başarısından dolayı da 1. Piyade Alayı sancağına altın ve gümüş imtiyaz madalyası takılmıştır⁹⁰.

86 Briton Cooper Busch, **Britain, India, and the Arabs 1914–1921**, University of California Press California 1971, p., 5.

87 **L'ami de L'ordre**: 2, 13 Mai 1916.

88 **BOA**, İ-DUÛT: 16/91-2, 09.06.1916.

89 **İkdam**, 2 Mayıs 1916; Tarık Saygı, **Aynı eser**, s. 123-124.

90 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C 1/2, s., 176-177.

Kütü'l-Ammare Zaferi Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya'da da sevinçle karşılanmıştır. Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhayn, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği kutlama mesajında Halil Paşa ve ordusunu tebrik ettiği gibi Türklerle iftihar ettiklerini belirtmiştir⁹¹. Berlin sefaretiden bildirildiği üzere Alman imparatorunun emriyle Berlin'de Brandenburg kapısında törenler icra edilmiş, okullar bir gün tatil edilmiştir⁹². Almanlar bir yandan da bu zaferin payını kendilerine mal etme gayreti içerisindeyler. Çünkü Kutü'l-Ammare Zaferinden kısa bir süre sonra vefat eden General Von der Goltz'un yaptığı hareket planlarıyla bu sonuca ulaşıldığını belirtmektedirler⁹³. İngiliz hükûmeti ise kamuoyunun tepkisini azaltacak tarzda yayınlar yapmakta, Kutü'l-Ammare'yi savunanları bir kahraman olarak göstermeye gayret etmektedir. Ancak bir süre sonra muhalefet tarafından bu tutumlar eleştirilmeye başlanmıştır.

Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde kazanılan bu büyük zaferden -ne yazık ki- gereği gibi yararlanılamamış, Türk askerlerinin bilek gücüyle ele geçirdiği toprakların bir kısmı anlaşma hükümlerine aykırı bir şekilde ya da masa başında kaybedilmiştir. Türk milleti yaklaşık 10 asır egemenliği altında tutarak vatanlaştırdığı bu toprakları, 1917 yılından itibaren muharebelerde yaşanan yenilgiler veya sömürgecilerin masa başındaki baskı ve tazyikleriyle Irak coğrafyasını 1918 yılından 1926'ya uzanan süreçte terk etmek zorunda kalmıştır.

91 **İkdam**, 3 Mayıs 1916.

92 **BOA.**, HR. SYS., Ds: 2420, Gömlek: 28, 06 Mayıs 1916.

93 Tarık Saygı, **Aynı eser**, s. 126-127.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları, Yayımlanmış Belgeler ve Gazeteler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Belge numaraları metin içinde verilmiştir).

Gnkur. ATASE Daire Bşk.lığı Arşivi (Belge numaraları metin içinde verilmiştir).

Musul Kerkükle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

The Times, 6, 7 December 1915.

Western Daily Press, 7 December 1915.

Evening Telegraph, 10 January 1916.

The Daily Telegraph, 7 February 1916.

Tanin, 14 Mart 1916.

Tanin, 4 Nisan 1916.

İkdam, 30 Nisan 1916.

İkdam, 2 Mayıs 1916.

İkdam, 3 Mayıs 1916.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 9 Mayıs 1916.

The New York Times, 10 May 1916.

İkdam, 13 Mayıs 1916.

İkdam, 17 Mayıs 1916.

L'ami de L'ordre 2, 13 Mai 1916.

B. Kitap, Makale ve Gazeteler

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, Nehir Yay., İstanbul 1992.

ANDERSON, M. S., **The Eastern Question 1774-1923**, London 1966, III ve IV. bölüm.

ARI, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1997.

BALKIŞ, B. ve FIRAT, N., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak – İran Cephesi**, C 3, Kısım 1., Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979.

- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C I/2. Kısım, Ankara 1983.
- BELEN Fahri, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri**, C 2, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Ankara 1964.
- BUSCH, Briton Cooper, **Britain, India, and the Arabs 1914–1921**, University of California Press, 1971.
- Cepheden Meclise**, MSB Yay.b, Ankara 1999.
- DUMAN, Selçuk, **II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak**, Berikan Yay., Ankara 2010.
- EARLE, Edward Mead, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yay., İstanbul, 1972.
- ERICKSON, Edward J., **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi**, (Çev. Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009.
- FIRAT, N. ve BALKIŞ, B., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Irak – İran Cephesi, C 3, Kısım: 1., Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1979.
- Golç Paşa, **Golç Paşa'nın Hatıratı**, (Çev: Em. Kaymakam Salih Mayakuşu), İstanbul 1932.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993.
- Harp Akademileri Komutanlığı, **Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1994.
- KANATLI, Şükrü, **Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006.
- KÜÇÜKVATAN, Mahir, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Ammare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XIII/26, Bahar Sayısı, Dokuz Eylül Üniv. Yay., İzmir 2013, s. 55-85.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara 1978.
- ÖLÇEN, Yavuz, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutü'lammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, Ankara 1992.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Mirî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C I, Genkur ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1996.

SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım**, C II, Nehir Yay., İstanbul 1991.

SAYGI, Tarık, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yay., İstanbul, 2011.

SELÇUK, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, C I, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979.

SORGUN, Taylan, **Halil Paşa, Bitmeyen Savaş**, Yaylacık Matbaası, Ankara 1972.

SOYLU, Metin, **Yüzbaşı Mehmet Muzaffer**, Truva Yay., İstanbul 2012.

TAŞ, Necati Fahri, **Nurettin Paşa ve Tarihî Gerçekler**, Nehir Yay., İstanbul 1997.

TOKER, Hülya ve FİDAN, Nurcan, **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Genkur ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2004.

TOWNSHEND, Charles V.F., **My Campaign in Mesopotamia**, Burtleigh Press, London 1920.

TOWNSHEND, Charles V. F., **Irak Seferim** (Çev, Tarih-i Askeri Encümeni), Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1337/1921.

TOWNSHEND, Charles, **Irak Seferi ve Esaret**, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul 1983.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2003.

ÜZEN, İsmet, "Türklerin Kutü'l-Ammare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)" **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Kış Sayısı, C II, S 3, Ankara 2008, s. 81-102.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 1980.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA GALİÇYA'DA MÜCADELE EDEN OSMANLI ASKERLERİ (1916-1917)

Danuta CHMIEŁOWSKA*



Özet

Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan'a bağlanmasından 10 yıl sonra Avusturya karşıtı gösteriler düzenlenirken, Belgrad yönetimi güney Slavları birleştirmek amacıyla birilerinin hoşuna gitse de gitmese de bu gösterileri desteklemektedir. Sırbistan'ın arkasında Balkanları arka bahçesi gibi gören Rusya vardı. 28 Haziran 1914 tarihinde, Türklerle Kosova Meydan Savaşı muharebesinin yıldönümünde, her Sırp vatanseveri tarafından saygıyla anılan, "Birleşme veya Ölüm" örgütü üyesi, "Czarna Ręka" -Kara El- olarak da bilinen Gavrilo Princip, tesadüfen Sarayevo caddelerinden birinde yürürken, Slavları seven Avusturya-Macaristan veliahtı Franciszek Ferdynand eşinden 1,5 metre mesafede bulunduğu sırada browning marka silahına uzanıp ateş etmeye başladı. Yine genel olarak kabul edildiği üzere bu olay Avrupa'da savaşın patlak vermesine neden oldu. İsteksiz biçimde savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu'nun tercihi İtilaf Devletleri tarafından yana olmuş, Osmanlı askerlerinin birçok cephede kahramanca mücadelesi beklenen netice ve olumlu sonucu getirmemiştir.

* Prof. Dr., Varşova Üniversitesi Aleksander Gieysztor Beşeri Bilimler Akademisi, dchmielowska@uw.edu.pl.

OTTOMAN SOLDIERS WHO FOUGHT IN GALICIA DURING WORLD WAR I (1916-1917)

Abstract

Ten years after annexation Serbia to Austria big antiaustrian demonstration was organized. Rebelion state was also excited by Beograd and supported by Russia.

After the battle at Kosove Pole Rusia increased their efforts to strengthen the position on the Balkans.

On 28 June 1914 a Serbian nationalist killed shooting from a browning the pro -slavic archduke Frans – Ferdinant and his wife. It is generally known that this assassination gave the official assumption for the First World War. The Ottoman Empire as a partner of the Central States lost the war and the empire. In this war the Ottoman soldiers have been efficient fighting together with Austrian and German soldiers on various fronts including the front in Galicia.

Prensens Lubomirska'nın günlüğünden: "Türkler Wolyn'da Hristiyanlık ruhunu destekleyecekler". Eylül'ün sonunda Temps'in muhabiri, Petersburg'dan şu haberi geçiyordu: "Türklerin Galiçya'daki tümenleri, Avrupa orduları kadar iyi savaşıyor, seçilmiş ordulardan oluşmaktadır".

Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan'a bağlanmasından 10 yıl sonra Avusturya karşıtı gösteriler düzenlenirken, Belgrad yönetimi güney Slavları birleştirmek amacıyla birilerinin hoşuna gitse de gitmese de bu gösterileri desteklemektedir. Sırbistan dışında, Balkanları arka bahçesi gibi gören Rusya vardı. 28 Haziran 1914 tarihinde, Türklerle Kosova Meydan Savaşı muharebesinin yıldönümünde, her Sırp vatanseveri tarafından saygıyla anılan, "Birleşme veya Ölüm" örgütü üyesi, "Czarna reka" -Kara El- olarak da bilinen Gavrilo Princip, tesadüfen Sarayevoyo caddelerinden birinde yürürken, Slavları seven Avusturya-Macaristan veliahdı Franc Ferdynand eşinden 1,5 metre mesafede bulunduğu sırada, browning marka silahına uzanıp ateş etmeye başladı.

Yine genel olarak kabul edildiği üzere bu olay Avrupa'da savaşın patlak vermesine neden oldu. İsteksiz biçimde savaşa giren Osmanlı İmparatorluğu'nun tercihi İtilaf Devletleri tarafından yana olmuş, Osmanlı askerlerinin birçok cephe de kahramanca mücadelesi beklenen netice ve olumlu sonucu getirmemiştir. Savaştan yenik ayrılmış ve 1918 yılındaki Mondros Mütarekesi ile İttifak Devletleri tarafından paylaşılmaya başlanmıştır. 1919 yılında Versay Barış Konferansı görüşmeleri ve 1920 yılındaki Sevr Antlaşması imparatorluğun parçalanmasına yol açmıştır. Diğer taraftan 1918 yılı Kasım ayı, Polonyalılar için şanslı ve mutlu bir aydı. 123 yıllık esaretin ardından, 11 Kasım 1918 yılında Polonya'nın bağımsızlığı ilan edildi. Müttelikler Versay görüşmelerinde yeni devletin sınırlarını belirlemeye çalıştılar. Birbirlerine saygı duyan bu iki devletin kaderi ve tarihi ilginç bir şekilde seyretmeye başladı.

Makalede, I. Dünya Savaşı sırasında 1916-1917 yıllarında meydana gelen ve az bilinen bir gerçeği yani Rusya'ya karşı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu saflarında eski Polonya topraklarında bulunan Galıçya'da savaşan Osmanlı askerlerinden bahsedeceğim. General Von Seeckta'ya göre, Galıçya cephesinde Türkler oldukça başarılıydılar. Hatta Enver Paşa Osmanlı askerlerini ziyaret etmişti. Bu topraklarda şehit düşen Osmanlı askerlerinin hatırasına dikilen anıt ve Krakow şehri Rakowiecki Mezarlığında bulunan şehit askerlere ait mezarda, günümüze kadar şehitlerin anısı yaşatılmaktadır. Her yıl 16 Mart tarihinde T.C. Varşova Büyükelçiliği görevlileri, Polonyalı askeri yetkililer ve Krakow şehri yöneticilerinin katılımıyla, askeri törenler düzenlenmektedir.

Almanların Türkleri kendi taraflarına çekmesiyle, Türkler hem Balkanlar hem de Asya'da savaşmak durumunda kalmışlardı. Rusların başlattığı Brusilov

saldırısıyla, Romenler Rusya safflarına katılmış ve Türkler Avrupa savaşına katılmaya karar vermişti. Romenlere karşı Türklerin 6. Kolordusu Bulgaristan'a yardıma giderken, 20.Kolordu Makedonya'ya kaydırılmış, Alman Genelkurmay Başkanı General Eric von Falkenhein'in ricası üzerine 15.Kolordu (19. ve 20. tümen) Galiçya cephesine gönderilmişti. İlk Türk askerleri trenlerle Macaristan üzerinden 1916 Temmuz ayında Galiçya'ya ulaştılar. O sıralar Galiçya'da 4. Kolordu bulunmaktaydı. 15. Kolordu 5. olarak cepheye katıldı. General Von M.Hoffman'a tabii olan 15. Kolordu Zlota Lipa cephesinde cesaretle savaştı. 1916 Ağustos ayında Türk askerleri Posuchowa bölgesindeki Dzikie Lany kasabası çevresinde konuşlanmış, yanlarında Ukraynalı Siczowi keskin nişancıları bulunmaktaydı. Ukraynalılar Türk askerlerini kahraman, subayları ise tecrübeli Avrupalı komutanlar gibi görmekteydiler. Cepheye katıldıkları çarpışmaların ardından, 11 Haziran 1917 tarihinde 19. Tümendeki Türk askerleri Galiçya'dan çekilirken, yerlerini Almanya'nın 15. Kolordu yedek kuvvetleri almıştı. 20. Tümen Türk askerleri 1917 Temmuz ayında karşı saldırılarda çarpışmış ve ardından yerlerini 24. Alman Tümenine bırakmışlardı. 11 Eylül 1917 tarihinde Galiçya cephesi çarpışmalarına katılmış bütün askerler İstanbul'a dönmüşlerdi.

"Der Weltkrieg um Ehre und Recht" adlı Türklerden bahsedilen kitapta, Galiçya'daki subayların özellikle seçildiklerinden bahsedilmektedir. Elit grubu oluşturdukları söylenebilir. Gerçekten de iyi idare edilmiş ve donatılmış Türk askerleri kahramanca savaştılar. Türkiye'ye döndüklerinde bu Kolordu'nun artık elit olmadığı iddia edilmektedir. Bunun nedenleri gerek şehit düşenler gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun son durumu denilebilir.

Birinci¹ Dünya Savaşı sırasında müttefik olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu 1916-17 senesinde Doğu Galiçya²'da Ruslara karşı çarpıştı. Galiçya'ya giderken Polonya'nın güneyinde bulunan Krakow

1 Galiçya Cephesi'nde 15'inci Türk Kolordusunun Etkinliği Üzerine, 2. Uluslararası Tarih Sempozyumu, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 16-17 Ekim 2014, Dokuz Eylül Üniversitesi/ İzmir Yrd. Doç. Dr. Volkan Marttin'in bildirisi; Türkler Galiçya'da *Beata Nykiel, Piotr Nykiel, çeviri: Osman Fırat Baş; Beata Nykiel, Piotr Nykiel Półksiężyc w Galicji, "Komandos", 1998, cz.I nr 11(75), cz.II.nr 12(76)

2 1772 senesinden başlayarak Polonya işgale uğramış ve Avrupa haritasından tamamen silinmişti. Topraklarına, komşu olan üç koca devlet Prusya, Rusya ve Avusturya idi. Adı geçen son devletin sınırlarına düşen Güney-Doğu Polonya'ya Galiçya ismi verildi. Bugün ise, eski Galiçya toprakları Güney-Doğu Polonya ve Batı Ukrayna Cumhuriyetleri içinde bulunmaktadır.

şehrinde mola verdiler. Bunu Prens Lubomirskâ'nın tuttuğu günlüğünden ve dönemin Krakow gazetelerinden (örn.“Czas”) öğreniyoruz.

1916 Temmuz ayında Galiçya'ya gönderilen kolordunun ilk komutanı Kurmay Albay Yakup Şevki (Subaşı) olmuştu³. 1916 Kasım ayından itibaren yerini Tuğgeneral Cevat (Çobanlı) almıştı⁴. Karargâh komutanı olarak Yarbay Yakup Şefik atanırken, 19. Tümen'e Yarbay Sedat, 20. Tümen'e Yarbay Yasin Hilmi atanmışlardı. Doğu Galiçya cephesine hareket tarihi olarak 10 Temmuz bildirilmişti. İlk bölükler, büyük bir sevkiyatla Ocak 1916'da açılan Berlin-Bağdat demiryolundan yararlanarak, hemen aynı ayın 22'sinde Uzunköprü'den yola çıktılar⁵.

Batı Galiçya'ya Türk askerlerinin sevkıyatı bir haftadan daha uzun bir süre almıştı. Birlikler toplanır toplanmaz da, hemen cepheye doğru yola çıkıldı. Cephenin bu bölümünde başkomutan, Avusturya-Macaristan tahtının veliahdı Prens Karl Frans Jozef'ti; Türk kuvvetleri ise, Dinyester'in kuzey kolları olan Złota Lipa ve Narajówka nehirlerinin ayrıldığı yer olan Brzezany'dan başlayarak güneybatı yönünde, Alman Güney Ordusu bünyesinde çarpışacaklardı. 15. Kolordu bu nehirlerin geçtiği vadilerde, daha sonra da Gniła Lipa havzasında mevzilenecekti. Bölgeye daha erken ulaşan 19. Tümen, Mieczyzszów'daki karargâhıyla birlikte, Potutory-Bożyków hattında, Złota Lipa nehri boyunca konuşlandırıldı. 20. Tümen'in payına ikinci bölgede, Bożyków ve Łysa köyleri arasında, Złota Lipa nehri boyunca kazılmış siperlerin biraz daha uzun bir bölümü

3 İkinci dereceden Cepheler İran Cephesi (1914-1918), Rusya ve İngiltere'ye karşı; Galiçya Cephesi (1916-1917), bir Osmanlı Kolordusu 1916-17'de Berez hany kasabası çevresinde Rusya'ya karşı Avusturya-Macaristan safında savaşmıştır; Balkan Cephesi (1916-1918), 10. ve 20. Osmanlı Kolordusu Alman, Avusturya ve Bulgar birlikleriyle beraber Büyük Britanya'ya, Fransızlara ve Sırlara karşı savaşmıştır (D.Ch).

4 Çanakkale Savaşı'nda, Türk Harbiye Nazırlığı'ndan aldığı görevle Çanakkale Müstahkem Mevki'nin müdafasını yöneten Cevat Paşa (D.Ch).

5 10 Haziran 1916 itibarıyla 15. Kolordu'nun mevcudu, 30 bin askeri buluyordu. Temmuz ayının 1916 ortalarından itibaren oluşturulan ikmaller çerçevesinde bu sayı hemen hemen 33 bine ulaşmıştı. Kolorduya bağlı süvari müfrezeler, Ağustos 1916'da 100 ata sahipti. Her iki tümenin de kuruluş şemaları benzerlik gösteriyordu. Tüm yardımcı birlikler de dahil olmak üzere üçer piyade alayından (19. Tümen için 57., 72. ve 77. Alaylar; 20. Tümen için 61., 62. ve 63. Alaylar), ikişer ağır makinalı tüfek kıtasından, birer müfreze kıtası, birer topçu alayı (19. Tümen için 25. Alay, 20. Tümen için 20. Alay), birer sıhhiye ve istihkam bölüğü ve birer telgraf ekibinden oluşuyorlardı. Bk. Gülhan Barlas, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Arupa Cepheleri**, Ankara 1996.

düşmüştü. Bu tümenin karargâhı, Lipnica Dolna menziline kalıyordu, oradan Szumlana'ya taşındı. Tüm kolordu karargâhı, bölgeye 20 Ağustos günü ulaşım Podwysokie'de konuşlandı. 22 Ağustos günü tam öğlen vakti resmi olarak teslim aldıkları, Türkler tarafından kuşatılmış bu bölge, Avusturya-Macaristan'ın, bünyesinde 310. Honvedler Alayı'nı da barındıran, 54. Tümeni tarafından boşaltılmış bir ara bölgede bulunuyordu.

Türklerin üzerine Tatarları, Çerkesleri, Kalmukları, Kazakları vb. diğer milletleri sürerlerken, Türklerin, Müslümanlar arasındaki dayanışmayı dikkate alıp silah bırakacaklarına, herhalde, bel bağlamamışlardı. Savaşın birkaç ayından sonra Rusya'da gelişen olaylar, Avusturya istihbaratının "doğulu insanlara özgü etkiye açık hayal güçlerine", "roketlerle ve başkaca piroteknik araçlarıyla" ve de "yıldızlı hilalli yeşil sancaklarla tesir etmeyi" denediği, Çar'ın zayıf düşmüş ve aç askerlerinin Türklere teslim olmasına neden olmuştu.

Wolyn siperlerine konuşlandırılan Osmanlı birliklerinin, karşılığında ağır kayıplar vermiş olmalarına karşın Gelibolu'da büyük bir başarıyla yerine getirdikleri ödevlerin benzerlerini burada da gerçekleştirmek zorunda oldukları, kısa zamanda ortaya çıkmıştı. Onları bekleyen, zorlu bir iklimde sürdürülen ve 1917'nin başından beri de ek olarak yoğunlaştırılmış topçu faaliyetiyle karakterize olan bir siper savaşıydı. Neredeyse her zaman sayısal üstünlüğe sahip ve tüm cephe hattında saldırı yapabilen taraf, Ruslardı. Topçu ateşini, büyük bir kararlılıkla yürütülen ve Türklerin de aslında geriye savuşturmakta çok başarılı görüldükleri, süngü saldırıları izliyordu. Her iki taraf da sık sık el bombası kullanıyordu. Cephenin bu bölümünde sürdürülen mücadelenin şiddetini, Rusların zehirli gaz kullanışı, ayrıca alev silahı da kullanacakları söylentisi, son olarak da zırlı araçlarını cepheye sürmeleri kanıtlamaktadır; ikinci kanıt ise 15. Kolordu'nun kayıplarıdır ki; bunda – yukarıda sayılan etkenlerin dışında – asker ve subayların savaş deneyimlerinin eksik oluşunun da, mutlaka, büyük bir etkisi vardı. Çanakale Savaş'ında övgüler alan 19. ve 20. tümenler, Galiçya'ya kadrolarının yarısından fazlasını yenileyerek gelmişlerdi.

Osmanlı askerlerinin katıldıkları ilk önemli muharebeler, 1916 Eylülü'nün başlarında oldu. 77. ve 57. alaylar, 2-6 Eylül'de, Narajówka'da, Hoffman'ın Alman kolordusuna birkaç kez yinelenen Rus saldırısını geri püskürtmeye önemli katkıda bulunarak öne çıkıyorlardı. 6 Eylül'de her iki Türk tümeninin birbirlerinden kopmasına ramak kalmıştı. Bu iki tümeni, cephenin Sarańczuki-Lipnica

Dolna bölümünde baş döndürücü bir hızla geriye çekilen Bavjera 1. Yedek Tümeni'ni zamanında durdurmayı başaran ordu komutanlığı kurtarmıştı. Ancak, durumun zorunlu kıldığı manevralar neticesinde 20. Tümen 600 askerini kaybetmiş, başta 61. Alay'ın 1. Tabur'unun tümü olmak üzere, geride pek çok esir bırakmıştı. 8 Eylül'ü 9 Eylül'e bağlayan gece, Ruslar, 26. ve 27. tümenlerden alaylarla, Türk tümenlerine saldırılarını yinelediler. Bunları izleyen kanlı karşı ataklar sonrasında 15. Kolordu, düşmanı geri püskürtmeyi başarmıştı başarmasına ama ölü, yaralı ve kayıplarının sayısı 1500'ü bulmuştu. Daha sonraki büyük muharebeler, her iki tarafın da gruplarını yeniden oluşturmasından sonra, 16 ve 17 Eylül'de Złota Lipa kıyısında gerçekleşti. İlk gün, merkez orduların mevzilerine 4 Rus Tümeni'nden (3. Türkistan Tümeni, ayrıca 26., 41. ve 47. tümenler) 13 alay, üç kez saldırıda bulundu. Türklerin 62. Alay'ının bulunduğu bölümde, Ruslar zehirli gaz kullanmışlardı. Bütün 15. Kolordu, kendinden sayıca iki kat üstün düşmanın saldırılarına, tamı tamına 12 saat direndi. Her iki taraf da ağır kayba uğramıştı; bazı Türk kıtalarının bütün subayları şehit düşmüştü. Bir gün sonra ise, bütün yedek kuvvetlerin savaş alanına sürülmesinin ardından, alay komutanları bile siperlerde göğüs göğse çarpışmıştı. Sonuçta, 17 Eylül'e kadar geçen sürede Türk tarafının toplam kaybı (ölü, yaralı ve kayıp olmak üzere) ; 95 subay ve 7 bin askerdi. Genelkurmay için hazırlanan raporda, ay sonu itibarıyla 45 subay ve 5 bin askerın şehit düşmüş olduğu bildiriliyordu. Kolorduda silahaltına alınmış ucu ucuna 12 bin asker bulunuyor olsa da, Türkler, Ruslara değil, ama İngilizlere, özellikle de geçen yıl Gelibolu'da karşı karşıya kaldıkları Avustralyalılara büyük bir saygı beslemeye devam ediyorlardı. Eylül'ün son günü, süngü savaşlarının yapıldığı gündü ve 4 Türk alayı (57. 61. 72. ve 77. Alaylar) 3. Kafkas Kolordusu birliklerini yendiler. Türk komutanlığı, çok fazla sayıda asker kaybına uğradığı göz önüne alınarak Alman ikmalinden ilk kez o gün yararlanmıştı.

1916 Ekim ayının başlamasıyla birlikte, 19. ve 20. tümenlerin grupları bir kez daha düzenlendi. Aynı ayın 5'inde, Ruslar, 61. Alay'ı büyük kayba uğratıp bir süre savaşın dışında bıraktılar. Bunu izleyen gün ise 15. Kolordu, 3 bin askerini ve 15 subayını daha kaybetti; 10 bölük komutansız kaldı. 20. Tümen, operasyon kabiliyetini tümünden kaybetmiş, bir kez daha Alman ikmalinden yararlanmak zorunda kalmıştı; onun yerine 36. Yedek Tümen geçti. Aslına bakılırsa Rusların kaybı 4-5 misli daha fazlaydı, ancak onların, Türklerin aksine, kadro

sıkıntısından çekinecekleri bir durum yoktu. 15-22 ve 30 Ekim tarihlerinde, Narajówka kıyısında çetin mücadeleler devam etti. Kasım ayı, savaşın biraz hızını kesmesinden faydalanarak, çarpışmalarla geçen iki aydan sonra öncelikle yaralarını sarmakla meşgul olup gerekli grup düzenlemelerini yapan her iki tarafın da durumlarında pek büyük bir değişiklik yapmamıştı. Osmanlı'nın her bir piyade taburunda ortalama 600 (Alman taburlarında 900) asker bulunuyordu, dolayısıyla bölüklerin sayısı aşağıya çekilmişti. Almanlar, Türklere hediye olarak tabur başına 3'er makinalı tüfek dağıtmışlardı. Ortalıkta, Rusların büyük ölçekli alev silahı kullanacaklarına dair dedikodular doluyordu.

Bu arada 1916 Kasım'ına ulaşılmıştı. Önce Rus siperlerinden karşı tarafa barış çağrısı yapan el ilanları atıldı, ardından gözcüler Rus siperlerinin gerisinden dolaşıp duran zırhlı araçlara dair ihbarlarda bulunmaya başladılar. 1917'nin Ocak ayında, Çarlık kurmaylarının kullanmayı gerçekten deneyebilecekleri, çok az sayıda, tankın görülüş olması, düşman karargâhında yapısal değişimler gerektirmişti. Tümenlerde aceleyle bomba ve hücum bölükleri oluşturuldu; neferlerin moral durumlarından büyük endişe duyuluyordu. Her iki taraf da, tamı tamına 3 ay boyunca siperlerden kafalarını dahi dışarıya çıkarmamışlardı. Nisan'ın ortalarında başkomutanlık, 15. Kolordu'ya, hazırlanmakta olan taarruz harekâtında kolorduyu kullanma planlarını bildirdi.

14 ve 15 Nisan günleri iki Tatar, Türk siperlerine dostluğa çağrı yapan mektuplar ulaştırdı. Ruslar ve Almanlar karşılıklı olarak birbirlerine ziyaretlerde bulunmaya başladılar ki, sonunda bu ziyaretlerin sıklığı Alman başkomutanlığının bu türlü bir icraatın yapılmamasına dair resmi bir yasak getirmesine yol açtı. Batı cephesindeki başarısızlık nedeniyle Almanların Güney Ordusu, cephane kullanımında tutumluluğa gitmesi yönünde emir almış, diğer taraftan Ruslar cepheye pek de istedikleri gibi olmayan durumu, yeniden kendi lehlerine çevirebilmek için son bir denemeye girişmişlerdi. Rusların böyle bir çaba içinde oldukları, topçu atışının takviyesi, cepheye yeni araçların, özellikle de uçakların getirilmesi ve nihayetinde varlıklarıyla sönmekte olan mücadele ateşini diriltmeyi deneyen Kierenski ve Brusilow'un cepheye yaptıkları ziyaretlerden belli oluyordu. Aynı ayın sonlarına doğru 15. Kolordu, Galiçya Cephesi'nden planlı geri çekilişiyle ilgili bir bilgi aldı. Haziran'da 19. Tümen geri gönderildi. Ancak 20. Tümen'in geri çekilmesinden önce, 29 Haziran'da son Rus hücumu başladı. Hücumun ilk günü Türk mevzileri yoğun topçu ateşine maruz kaldı; 24 top ateş

ediyordu ve her birine yaklaşık 43 bin gülle düşüyordu. Ruslar, hücumla kalkmadan önce zehirli gaz kullanmışlardı. Bu bölümde başlayan ve birkaç gün boyunca süren çarpışmaların da, daha öncekilere benzer bir gelişimi oldu. Sonuçta; Brzeżany bölgesinde Çarlık Ordusu, yaklaşık 13 bin kayıp verdi. Temmuz'un ortalarında Rus komutanlığı, umumi geri çekilişini başlattı. 15 Temmuz günü 15. Kolordu karargâhı geri çekilmeye başladı, 20. Tümen ise Alman komutasına girdi. Alman, Avusturya ve Macar kuvvetlerince gerçekleştirilen hücumla katılıp 3. Kazak Kafkas Tümeni ve Wrangel Müfrezesi Kolordusu ile çatışmaya girdikten sonra Zbrucz nehrine kadar ilerledi. Hücumun Ağustos başında durdurulmasıyla birlikte, Tümenin Türkiye'ye dönmeye karar verildi. Ağustos'un 16'sında topçu bölükleri, 22'sinde ise piyade alayları ülkelerine dönmek üzere yola çıktı. 20. Tümen'in son birlikleri, 26 Eylül'de İstanbul'a ulaştı.

Türk kayıtlarına göre, Doğu Galiciya'daki bir yıllık kalış neticesinde, 15. Kolordu 12 Subay ve 853 asker esir almıştı. Enver Paşa'dan başka, cepheye gelip Osmanlı askerinin savaş ruhunu teftiş edenler şunlar olmuştu: Abdürrahim ve ona eşlik eden Osman Fuat'la (4 I) Ömer Faruk (18 IV) Şehzadeleri, İmparator Karl (3 V Chodorow'u ziyaret etmiştir), Kayser Wilhelm (26 VII). Bu listede ilk adı geçen, hemen Mayıs ayında geri dönüp 15. Kolordu karargâhında staj görmüştü⁶.

6 Ahmet Suat, "Büyük Harpte Galiciya Cephesinde 15. Türk Kolordusu", *Askeri Mecmua*, 1 Nisan 1930 no.17, s.1-70.

Von Engel Wt 08 wrzesień, 2009 10:58 forum axishistory : 15th Army Corps.

The troops of 15th Army Corps started to leave for Galicia on 23 July 1916 and the last troops left on 11 August 1916. There were 4 Army Corps under the command of German Army (South) in Galicia Front. 15th Army Corps would be the fifth one. 15th Army Corps consisted of 2 Divisions. (19th and 20th Divisions).

The Organization of 15th Army Corps was like that: Corps Headquarters:

15th Army Corps Commander Colonel Yakup Sevki (Later to be Brigadier General on 8 October 1916).

Brigadier General Cevat (Assigned on 10 November 1916).

15th Army Corps Chief of Staff Lieutenant-Colonel Hayri.

Lieutenant-Colonel Sefik

Major S. Avni

19th Division:

19th Division Commander Lieutenant-Colonel Sefik

Lieutenant-Colonel Sedat (Assigned on 16 October 1916)

19th Division Chief of Staff Major Lutfu

3 Infantry Regiments (All regiments were consisted of 4 batallions.)
 57th Infantry Regiment (Commander; Major Hayri)
 72th Infantry Regiment (Commander; Major Rifat)
 77th Infantry Regiment (Commander; Yarbay Saip)

2 Machine Gun Detachments

Cavalry Company (5th Company of the 4th Cavalry Regiment)
 Artillery Regiment (Commander; Major Ziya. 2nd Rapid Firing Batallion of 25th Artillery Regiment and 1st Battalion of 9th Artillery Regiment)
 Engineer Company (4th Company of 3rd Engineer Battalion)
 19th Medical Company
 Signal Group
 20th Division:
 20th Division Commander Lieutenant-Colonel Yasin Hilmi
 20th Division Chief of Staff Captain Ismail Hakki
 3 Infantry Regiments (All regiments consisted of 4 batallions.)
 61st Infantry Regiment (Commander; Lieutenant-Colonel Bahattin)
 62nd Infantry Regiment (Commander; Major Nazmi)
 63rd Infantry Regiment (Commander; Major Ahmed Muhtar)
 2 Machine Gun Detachments
 Cavalry Company (6th Company of 12nd Cavalry Regiment)
 20th Artillery Regiment (Commander; Major Suleyman Avni)
 Engineers Company (4th Company of 4th Engineers Battalion)
 German Aid

In August 1916, German Army gave 18 artillery pieces with different sizes and 2 flame throwers. In September 1916, 30 Russian machine guns were given to 15th Army Corps. In December 1916, 15th Army Corps was equipped with 72 German (1915 model) light machine guns.

... A recruitment board was established in each army corps district; in division zones there were recruitment offices and, in some provinces, the branch offices.

Enver Pasha was the supreme commander of the Ottoman Army. He believed that the result of the war will be decided in European soil. So he decided to send 3 well equipped corps to Eastern Europe to help the Germans and Austrians. It was a great act of stupidity that even Liman von Sanders tried to prevent Enver Pasha from doing that.

15th Army Corps (19th and 20th Divisions) were sent to Galicia, 6th Army Corps to Romania and 20th Army Corps along with 177th Reinforced Infantry Regiment to Macedonia. The first troops of 15th Army Corps arrived in Galicia at the end of July 1916. First troops of 6th Army Corps arrived in Romania in the second week of September. The first troops of 20th Army Corps arrived in Macedonia at the end of September. 177th Infantry Regiment arrived in December 1916.

Casualties (23 July 1916-15 July 1917) 15th Army Corps went to Galicia with nearly 33.000 men. In July 1917, there were 15000 wounded and dead. Among these men, there were 100

Türkler, Osmanlı kolordusunun çekilmesini Mezopotamya'da yeniden alevlenen çatışmalara bağlamışlardı. Brześć Litewski (Brest Litevski)'de kısa bir süre sonra yapılacak olan görüşmelerde, o güne kadar müttefik olan devletlerin çıkarlarında bir ihtilafın olduğunu ortaya koyacaktı.

Bugün onların Doğu Galiçya'daki mevcudiyetlerinin yegane izi, eski gazetelerdeki ufak ufak haber yazıları, fotoğraflar ve çoğunlukla harap edilmiş mezarlıklardaki mezarlarıdır.

Polonya'daki Krakov şehrinde ise tanınmış Rakowicki mezarlığında konuya ait bakımlı mezarlar bulunmaktadır (fotoğraflar). Her yıl 18 Mart ayında büyük törenle anılmaktadır. İşte son yılın (2014) Varşova T.C. Büyükelçi Yusuf Ziya Özcan'ın konuşması:

“Değerli misafirlerimiz

Bu anlamlı günde yanımızda olmanızdan dolayı sizlere teşekkür ediyorum.

18 Mart, Türk Milletinin bağımsızlık ve dünya barışı için kahramanca savaşan ve şehit düşen vatan evlatlarını anma ve I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de kazanılan deniz zaferini kutlama günüdür.

Bugün, 18 Mart'ı bizler için anlamlı kılan en önemli olay ise, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumunda bulunan Galiçya'da, müttefiklerimizle birlikte, Ruslara karşı çetin muharebelerde, birçok bölgede kahramanca savaşan ve şehit düşen 1050'den fazla Türk evladı sayesinde kazanılan zafer ve Polonya'nın yeniden bağımsızlığına kavuşmasındaki katkılarıdır.

dead officers and 120 wounded officers.

Awards 15th Army Corps was closely watched during the campaign. After every success, they were congratulated by Kaiser and the Sultan.

On 22 January 1917, many officers were awarded with Iron Cross. On the same day, all regimental flags of 15th Army Corps were awarded by the Sultan.

15th Army Corps CO Brigadier General Cevat was awarded by Austria-Hungary Emperor Karl.

In July 1917, Sultan awarded 61st and 63rd Infantry Regiments were awarded by Sultan with Ottoman War Medal. On the very same day, some officers were awarded with Iron Cross.

Savaş sırasında 13 ayrı yerde Türk şehitlik ve abidesi yapılmıştır. Krakow, Rakowiçki mezarlığındaki Türk Şehitliğinde de “Üsteğmen Mehmet İsmail Hakkı” ve kahraman 10 arkadaşı yatmaktadır.

Türk – Polonya dostluğunu en iyi şekilde belirten Polonyalı milli şair Adam Mickiewicz’in “Polonya’nın işgaline hiçbir devletin ses çıkarmadığı günlerde tek dostumuz Türkler olmuştur. Biz Türkleri düşmanımızın önünde eğilmediği ve Polonya’nın işgalini kabul etmediği için, üstün bir millet olarak severiz.” ifadesinde olduğu gibi, Türk Milleti, Polonya’nın bağımsızlığı ve egemenliği için her zaman en iyi dost ve müttefiki olarak kalacaktır.

Bu duygu ve düşünceler ile gözlerini kırpmadan asil kanlarını bu topraklara akıtarak sonsuzluğa ulaşan Türk ve Polonyalı aziz şehitlerimizi rahmet, minnet ve şükranla anıyor, Aziz hatıraları önünde tazimle eğiliyoruz. Ruhları Şad Olsun”

I would like to take this occasion to thank you all for being with us on that significant day.

On 18th March we commemorate sons of our nation who heroically fought and died in battles for Turkish nation's independence and world peace. On that date, we also celebrate naval victory of the Dardanelles battle that took place during the World War I.

This date has also crucial meaning for us due to the fact that Turkish soldiers fought heavy battles together with our allies against Russia in Galicia, which at that time was a part of Austro-Hungarian Empire. Victorious battles that took place on the Galician front, in which more than 1050 Turkish soldiers fought heroically and died martyrs, contributed later to regaining independence by Poland.

There are 13 separate martyrdoms where these war heroes are buried. In the place of burial of Turkish soldiers in the Cracow Rakowicki Cemetery rest "Lieutenant Mehmet İsmail Hakkı" and his ten heroic comrades in arms.

Turkish-Polish friendship was described in the best way in Polish national poet Adam Mickiewicz's words "During the days when all countries remained silent to the partition of our state, our only friends were the Turks. We have affection for the Turks as a superior nation because they never bent before our enemies and refused to accept the occupation". Referring to Mickiewicz's words, Turkey will always remain best friend and ally of Poland, supporting its independence and sovereignty.

Our Turkish and Polish martyrs were guided by these feelings and beliefs and without any hesitation they shed their blood in the struggles for this land. We commemorate them with gratefulness.

We pay tribute to our martyrs. May God bless their souls.

Prof. Dr. Danuta Chmielowska

Varşova Üniversitesi / A.Gieysztor Beşeri Bilimler Akademisi

KAYNAKÇA

BRIDGE, F. R., "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu, 1900-1918," Bk. M. Kent, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, İstanbul 2013.

CLAUSEWITZ, C., **Savaş Üzerine**, İstanbul 2008.

CHMIELOWSKA, D., **Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie miğdzywojennym**, Warszawa 2006.

ERICSON, E., **Size Ölmeyi Emrediyorum!**, (2.b.), İstanbul 2003.

KURAT, Akdes Nimet, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, İstanbul 1966.

RENOUVIN, P., **I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, İstanbul 2004.

REYCHMAN, J., **Historia Turcji**, Wrocław 1973.

AKGÜL, Suat, "Büyük Harpte Galiçya Cephesinde 15. Türk Kolordusu", **Askerî Mecmua** no.17, 1 Nisan, 1930.

ORTADOĞU'DA BİR ALMAN PROJESİ: YILDIRIM

Sadık ERDAŞ*



Özet

Yıldırım, Alman General von Falkenhayn'ın Almanya için parlak bir geleceğin ufukta görüldüğü düşünölen 1917 senesinde Osmanlı İmparatorluğuna gelmesiyle başlayan ve başlangıçta Irak'ı daha sonrasında Filistin ve Suriye'yi kapsayan sefere ve aynı zamanda bu amaçla kurulmuş bulunan ordular grubuna verilmiş bir addır. Yıldırım projesinin başlangıçtaki amacı, oluşturulan ordu ile Alman siyasal hedefleri için çok önemli ve stratejik değere sahip Bağdat'ı kurtarmak iken, değışen askeri dengelerin bir sonucu olarak bundan vazgeçilmiş, öncelikle Suriye ve Filistin'de, burada İngilizler yenildikten sonra Irakta kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede Yıldırım Almanya'nın, Kudüs Bağdat çizgisinde mukim muhtelif Osmanlı unsurları arasında bir türlü hakemlik vazifesi görerek bölgede Alman nüfuzunu tesis etmek ve böylece Irak ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'da nafiz ve hâkim bir mevki edinmek gayretlerinin bir ifadesidir.

Öte yandan Yıldırım, İmparatorluktaki Alman faaliyetlerinde köklü bir değışimin ifadesidir. Zira bu proje, şimdiye kadar görölen Türk - Alman askeri ilişkilerindeki yapı dışında, başında bir Alman komutanıyla tamamen Alman subaylardan ve Alman askeri esaslarına göre kurulmuş çeşitli Alman birlikleri ve yardımcı kuruluşlarının çekirdeği etrafında Türk ordularının katılımıyla teşkil edilmiştir.

1917 ortalarından itibaren Akabe'ye yerleşen İngiliz kuvvetleri bölgedeki Osmanlı aleyhtarı hareketleri destekleyerek bir propaganda savaşı veriyorlardı. Bu nedenle Sina Cephesi tutulmadan Bağdat için planlanan taarruzun yapılması

* Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, serdars@hacettepe.edu.tr.

mümkün görülmüyordu. Bu arada bölgede bulunan 4.Ordu komutanı Cemal Paşa da Suriye’de bir Arap ihtilali endişesiyle Sina – Filistin Cephesinin takviye edilmesinden yanaydı.

Bu çalışmada amaç, Yıldırım projesi çerçevesinde Almanya’nın Ortadoğu’ya yerleşme politikalarına ve bu politikaların bölgenin kaybına olan katkılarına ışık tutmak ve aynı zamanda Türk ordusunun Sina - Filistin Cephesine yansımalarını ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Yıldırım, Almanya, Ortadoğu, Heeres Gruppen Komandos. F.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının yer aldığı Cephelerden biri olan ve büyük ümitlerle girilen ancak Liman von Sanders'in "başarılması imkânsız bir harekât-ı seferiye" olarak tanımladığı¹ Kanal harekâtının Sina-Filistin Cephesine dönüşmesi ve bu cephenin son safhalarında kurulduğunu gördüğümüz Yıldırım projesi Osmanlı harp tarihinin önemli olaylarından biri olması ve adı geçen savaşta İslam'ın üçüncü kutsal kenti olan Kudüs'ün hangi koşullarda kaybedildiğinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Böyle olmakla beraber harp tarihimizin bu bölümüne ait belgelerin tamamı bu gün elimizde mevcut değildir. Bunların büyük bir kısmı mütareke esnasında Almanya'ya götürülmüş² veya çekilme esnasında yakılmış ve kaybolmuştur³. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yıldırım Ordular Grubunda görev alan subaylara ait, iaşe, atama, tebdil, taltif ve tevcihler ve bu projenin batı basınına yansımaları oranında Şehbenderliklerden gelen tahriratlar, ATASE Arşivi Birinci Dünya Savaşı seksiyonunda yer alan ordular grubu ile ilgili daha çok emir, nakil, kuruluş, konuş ve raporlardan ve ordu ve kolordularla ilgili yazışmalardan oluşan belgeler bulunmaktadır. Biz bu tebliğde bir tebliğin sınırları içerisinde kalarak daha çok anılardan faydalanıp Yıldırım Ordular Grubunun kuruluş sürecini ve Almanya'nın bu proje ile Ortadoğu'da hayata geçirmeye çalıştığı stratejik hedeflerini sorgulamaya çalıştık.

“Yıldırım” Projesine Zemin Hazırlayan Gelişmeler

Almanya'nın siyasi ve ekonomik hedefleri için oldukça önemli olan Irak Cephesinde İngiltere'nin aldığı başarılar ve burada görevli Mareşal von der Goltz'un ölümünden sonra İstanbul'da bulunan Alman Askeri temsilcisi General von Lussow 22 Nisan 1916 da Berlin'e bir telgraf çekerek, “Genelkurmay

-
- 1 Akdes Nimet Kurat, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1966, s.20. General Bu teşebbüsün ancak 18.000 muharipten ibaret olduğu, İngilizlerin başlangıçta ancak Süveyş kanalını savunmak niyetinde iken başarısız Türk harekâtını takip ederek Filistin'e ilerleyişlerini gerçekleştirdiğini ifade eder.
 - 2 Bu konuda somut belge üzerine bir inceleme için Bakınız; Hayrullah Gök-Mesut Uyar, “Birinci Dünya Savaşındaki Alman Askeri Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü. Bir Arşiv Yağmasının Hikayesi”, **Toplumsal Tarih**, Kasım 2000, S 83, C 14, s.4-11.
 - 3 Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), **Yıldırım**, Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara 2002, s.1.

Başkanı Falkenhayn, İran ve Mezopotamya'daki çok büyük çıkarlarımız için, 6. Ordu Komutanlığının devamlı olarak Türklerin eline geçmesinin aleyhimizde olacağından dolayı, konunun Türk Başkomutanlığı ile görüşülmesini istemiş⁴ ve böylece "Yıldırım" ordularının kuruluş sürecini başlatmıştır. Lusow ayrıca bu görev için Çanakkale cephesinde görevli olan Liman von Sanders'in tayin edilmesini teklif etmekte idi. Enver Paşa ise bu fikre karşıdır. Ona göre Kutül Ammare'de orduya komuta etmiş ve zafer kazanmış bir komutan dururken Ordu komutanlığının bölgeye ve harbin bu bölgedeki yönetimine yabancı bir Alman generaline verilmesine Türk ordusu razı olmazdı⁵.

Yıldırım projesinin hayata geçmesine neden olan asıl gelişmelerin başında 1916 Eylülünde Alman İmparatorluğu'nun müttefik ordular başkomutanlığını yapacağı kabul edilmesi⁶ üzerine Osmanlı Başkomutanlığının Alman Orduları fiili Başkomutanlığına getirilen Hindenburg ve onun kurmay başkanlığına getirilen Ludendorf ikilisiyle, Osmanlı-Alman anlaşmasına ek olarak imzalanan belgedir. Buna göre, Osmanlı Başkomutanlığı Osmanlı kıtalarının tahşit, nakil ve ikmal hakkını muhafaza etmekle beraber Alman Başkomutanlığı Alman İmparatoru namına Osmanlı harekât planlarını ya hazırlayacak veya tasdik edecek, harekâtın ihtiyacına göre dört müttefik devlete ait vasıtaları Alman Başkomutanlığı taksim ve müttefik kıtaların bir arada olduğu cephelerin komutanlarını tayin edebilecekti⁷. Bu gelişmenin hemen ardından 1917 yazında Kont Brendsdorf'un yeni Alman sefiri olarak İstanbul'a tayin edilmesi ve 1917 Ekiminde II. Wilhelm İstanbul ziyareti aradaki ittifak bağlarını daha ziyade kuvvetlendirmiştir. Nihayet 1917 Ekiminde Albay von Lussow ile müzakere edilen yeni Osmanlı-Alman askeri mukavelesi Osmanlı ordusunu Alman Başkomutanlığının emri altına sokmuş ve Osmanlı kıtalarının hareketlerini ve birçok

4 Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, (Çev. Fahri Çeliker), Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1985, s.191. ; Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 2.Kısım, Ankara 1986, s.69 vd.

5 Jehuda L. Wallach, **a.g.e.**, s.191.

6 Bu konuda yapılan yazışmalar için bakınız, **ATASE Arşivi**, Birinci Dünya Savaşı Seksiyonu, Klasör;79, Dosya No;399, Eski Dosya No:101.

7 Ali Fuat Cebesoy, **Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğu'nun 1916-1917 Yılındaki Vaziyeti, Birüssebi- Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu**, Genel Kurmay X. Şube, Ankara 1938, s.17 ; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C III, Kısım II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s.366.

Osmanlı subaylarının Alman subaylarıyla değiştirilmesi salahiyetini Alman Başkomutanlığına bahşetmişti⁸.

Öte yandan, 1916 Ekim ayı sonlarında Türkiye'de bulunan Alman askeri heyetinin Alman Başkomutanlığına sunduğu bir raporda, İngilizlerin Irak'tan çıkartılması için Kut'ül - Ammare zaferinden yeterince faydalanılmadığı, mevsim şartlarının elvermesiyle beraber İngiliz ordularının Bağdat istikametinde ilerlemeye devam edecekleri bildirilerek 6. Ordunun takviyesinin zorunlu olduğu vurgulanıyordu. Bu arada Liman von Sanders'in Türkiye'nin Doğu cephesinde bulunan 2.,3. ve 6. Orduların müşterek bir komutanlık etrafında birleştirilmesi önerisi de Enver Paşa tarafından kabul görmemişti⁹.

Enver Paşa'nın direnci ancak Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesiyle kırılabilirdi. İslamın kutsal kenti Mekke'nin ardından bir Halife şehri olan Bağdat'ın da düşmesi Arap-İslam coğrafyasında Osmanlı saygınlığına indirilen önemli bir darbe idi. Bu nedendir ki, Türk Başkomutanlığı Nisan ayı başlarında Bağdat'ın geri alınabilmesi için bir karşı taarruz planlarken, Alman askeri temsilci de 6. Ordu tarafından İngiliz kuvvetlerinin Dicle kıyısında tutulması ve sonbaharda Fırat üzerinden sevk edilecek yeni bir ordunun taarruz etmesiyle Bağdat ve güney Irak'ın geri alınmasının düşünüldüğünü, komutanın, ancak enerjik bir elde toplanması durumunda planlamanın umut verici olabileceğini Alman Başkomutanlığına bildiriyordu. Durumun Enver Paşa ile de görüşüldüğünü ve onun da Alman komutasını kaçınılmaz olarak kabul ettiğini, kendisine General Falkenhayn'dan söz ettiğini, "bir yıl önce bir Alman Ordu Komutanının ön kapıdan girmesine razı olmayan Enver'in şimdi Bağdat'ın düşmesinden sonra arka kapıdan girmesine razı olduğunu" da ekliyordu¹⁰.

Bu sıralarda Sait Halim Paşa, Enver Paşa ve diğer kabine üyelerinin imzasını taşıyan ve Padişah tarafından da onaylanan 29 Ekim 1916 tarihli ve "Harekât-ı Harbiye-i Umumiye" başlığını taşıyan irade ile "muharebelerin cereyan ettiği alanların tek cephe sayılması ve harp harekâtının genel sevk ve idaresinin birleştirilmesi ve bunun Alman İmparatorluğu tarafından deruhte edilmesi" kabul ediliyordu¹¹. Bağdat'ın kurtarılması için teşebbüste bulunulması Meclis-i Vükela

8 Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.24-25.

9 Jehuda L. Wallach, **a.g.e.**, s.191.

10 **a.g.e.**, s.192.

11 Hayrullah Gök-Mesut Uyar, **a.g.e.**, s.7.

tarafından kabul edilerek Sadrazam Talat Paşa'nın Almanya seyahati sırasında bu seferi icra etmek üzere General Falkenhayn'ın Osmanlı hükümeti emrine verilmesi gündeme getirilmiştir¹². Mayıs ayı içerisinde İstanbul'a gelen Falkenhayn Suriye ve Irak'a bir inceleme gezisi yapmış¹³ ve bu gezi adı geçen generalin Türkiye'de görev alacağına dair gazetelere konu olmuştur¹⁴.

Öte yandan Enver Paşa 1917 ortalarına kadar savaşın kesin sonucunun Avrupa cephelerinde elde edileceği düşüncesinde idi ve bu nedenle de istenilmediği halde önemli bir Türk kuvvetini Avrupa cephelerine göndermiş ve doğrudan Alman yardım önerilerine kulak tıkamıştı. Ancak Irak'ta durumun kötüleşmesi ve Filistin bölgesinin günden güne artan bir şekilde tehdit edilmesi Enver Paşa'nın Avrupa harekât alanlarına gönderilen Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ve aynı zamanda Alman kuvvetleriyle yardım edilmesi isteğini kabul etmesini beraberinde getirmiştir. Enver Paşa 24 Haziran 1917'de Filistin'de bulunan Osmanlı ordularını ziyaretinin hemen ardından bölgede bulunan ordu komutanları ile Halep'te bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Başkomutan vekili olarak Enver Paşa, bir taarruz hareketi yaparak Bağdat'ı geri almak fikrinde olduğunu, bu amaçla 2. Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa komutasında 7. Ordu teşkil ederek bu ordu ile Halil Paşa komutasındaki 6. Orduyu "Yıldırım Grubu" adı altında birleştirmek niyetinde olduğunu açıklamış ve bu yeni yapılanmanın başına da Falkenhayn'ın getirileceğini ifade etmiştir¹⁵. Bu toplantıda Irak ve Filistin cephelerinde bulunan orduların yeniden yapılandırılmaları kararı alınarak Yıldırım'a giden yol fiilen açılmış ise de Cemal Paşa Bağdat harekâtının yapılmasını tehlikeli bulduğunu sözlü ve hemen arkasından da yazılı olarak bildirmiştir¹⁶.

12 Cemal Paşa, **Hatıralar**, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012 s.216.

13 **ATASE Arşivi**, 4-7302, Klasör: 3221, Dosya: H-63.

14 Bu çerçevede Cenevre Baş şebhenderliği tarafından gönderilen ve "Alman General Falkenhayn kumandasında Alman ve Türk kuvvetlerinin Bağdat'ı hatta Basra'ya kadar olan bölgeyi almak için taarruza hazırlandıkları ve Falkenhayn'a Padişah tarafından müşirlik verildiğine" dair gazete kupürleri hakkında verdiği tahrirat örnek gösterilebilir. **Başbakanlık Osmanlı Arşivleri**, Fon Kodu; Hariciye Siyasi, Dosya No: 2439, Gömlek No:13.

15 Cemal Paşa, **Hatıralar**, s.213.

16 **Sina- Filistin Cephesi**, s.70 vd.

Yıldırım Ordularının Kuruluşu

Yardım isteği kabul edildikten sonra prensip olarak Türkiye'de bir Alman ordu komutanıyla Alman biçim ve örgütüne göre kurulmuş bir Ordular Grubu Karargâhı yollanacak ve bu karargâhın subayları çoğunlukla Almanlardan oluşacaktı. Ordular Grubu bir kısım Alman muharip kıtalarıyla daha çok Alman yardımcı kıtalarından ve Türk birliklerinden kurulacak ve işe sorunlarını azaltmak amacıyla da Grup emrine 5 milyon lira altın para verilecekti. Osmanlı orduları Genelkurmay Başkanı von Bronsart'ın ifadesiyle "hiçbir istatistiği ve emniyetle dayanabilecek kayıtları bulunmayan ve hatta resmi kayıtları dahi hatalı olduğu bir diyarda" yapılan isabetli hazırlıklardan sonra¹⁷ ordular grubunun kuruluşu tamamlanmıştır.

General von Falkenhayn 65 Alman subayından oluşan bir kurmay heyeti ile beraber Mayıs 1917'de İstanbul'a gelmiş ve bunu bir tugaya yakın bir Alman müfrezesi izlemiştir. Sayıları 6.000'i bulan bu müfreze ile Alman Başkomutanlığı Osmanlıların maneviyatını kuvvetlendirdiğini, onlara ilmi ve teknik sahalarda yardım ettiğini ve Alman askeri faziletinin numunesini gönderdiğini sanmaktadır¹⁸. Gerçekten de eski Alman orduları Başkomutanının Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir bölgesinde komutayı ele alması, sıradan bir müttefik dayanışması olarak telakki edilmemelidir. Bu yeni durum bölgede bulunan oldukça üstün olan düşman kuvvetlerine karşı her türlü fedakârlık göze alınarak askeri bir başarı kazanma fikrinin hâkim olduğunun göstergesidir.

Böylece Bağdat'ın kurtarılması için açık bir şekilde taarruz amacı güdülerek ve fakat bu harekâtın güçlükleri hesaplanmaksızın ve düşünülmezsizin bir ordular grubu kuruluyordu.12 Haziran 1917 tarihli bir irade-i seniyye ile mareşallik rütbesi ile taltif edilen¹⁹ General Falkenhayn Grup Komutanlığına atama emrini 11 Temmuz 1917'de aldıktan sonra şu teşkil emri verildi²⁰.

1- Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı adıyla yeni bir Grup Komutanlığı teşkil olunmuştur. Grup Komutanlığı şimdilik İstanbul'da bulunacaktır.

17 Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.30.

18 Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s.25.

19 **Başbakanlık Osmanlı Arşivleri**, Dosya Usulü İrade Tasnifi, Fon Kodu: İ.DUİT, Dosya No:154, Gömlek No:47, Tarih:21.Şaban.1335 (Hicri).

20 **ATASE Arşivi**, No:1/1, Klasör:211, Dosya No:892, Fihrist:17.

2- Yıldırım Ordular Grup Komutanlığına Mareşal von Falkenhayn Paşa ve Kurmay Başkanlığına Albay von Dommes atanmıştır.

3- 6. ve 7. Ordular Yıldırım Ordular Grubu'nun emrine verilmiştir.

Ağustos ayında Padişah tarafından Yıldırım Orduları Grubu ve Irak Orduları Komutanlığı tevcih edilen²¹ Müşir Falkenhayn, ordular grubuna tahsis edilen bütün Alman subayları ve emrine verilen Alman birlikleri de dâhil olmak üzere bütün Ordular Grubunu kısa sürede imparatorluk bünyesinde bulunan Alman Askeri Heyeti Başkanlığına bağlı olmayan bir duruma getirmiştir²². Ancak Falkenhayn'ın bütün çabalarına rağmen Alman Başkomutanlığı Yıldırım için bağımsız bir menzil teşkilatı önerisini kabul etmedi ve Alman Askeri Heyeti Yıldırım için de en yüksek menzil makamı olarak kaldı ise de bu konuda yaşanan sürtüşmeler bir türlü bitmedi²³. İmparatorluktaki son Alman kökenli Genelkurmay Başkanı olan General von Seeckt "Türkiye'nin Yıkılmasının Sebepler" başlıklı raporunda Prusya Hariciye Nezaretinin şımarık çocuğu olarak değerlendirdiği Alman Askeri Heyetinin mevcudiyetini, Türkiye'deki Alman faaliyetleri için büyük bir yük teşkil ettiğini ve savaşın tek bir vücut gibi yürütülmesi gereken bir bünye içerisinde yabancı bir unsur olarak kaldığını belirtir²⁴.

Kurulan bu Ordular Grubuna "Yıldırım" adının verilmesinin nedeni Bağdat üzerine yapılması planlanan teşebbüsün gizli kalmasını sağlamaktı. Böylece düşman ne amaç ne kuvvet, ne örgüt hakkında yeterli bilgiye sahip olamayacaktı. Bu ordular grubuna ikinci komutan olarak atanacak olan Liman von Sanders ise Yıldırım benzetmesinin vaktiyle Nopoleon'un Mısır seferi için Türkler tarafından yapılmış ve muhtemelen bundan esinlenilmişti demektedir²⁵. Bu Ordular Grubuna Almanca olarak F (Falke) Ordular Grubu adı verilmiştir²⁶. Adı nereden gelirse gelsin bu girişimin, Osmanlı İmparatorluğundaki Alman faaliyetlerinin temel prensibinde önemli değişikliklere neden olduğu görülmektedir.

21 **Başbakanlık Osmanlı Arşivleri**, Dosya Usulü İrade Tasnifi, Fon Kodu: İ.DUİT, Dosya No:155,Gömlek No:4, Tarih:24.Şevval.1335 (Hicri).

22 Wallach, **a.g.e.**, s.197.

23 Stoyber, (Yıldırım Ordular Grubu Başhekim) **Resmi Alman Neşriyatından Yıldırım**, Çeviren Kaymakam Nihat, İstanbul Askeri Matbaa, 1932, s.22-23.

24 Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.68-69.

25 Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.231.

26 Mirliva Sedat, Yıldırımın Akıbeti, İstanbul 1927,s.53-54 ve Cemal Paşa, Hatıralar, s.232.

Savaşın başlamasından bu yana Türkiye'ye Alman yardımları, Askeri heyeteki subayların artırılması, Kanal harekâtı için birkaç Alman birliği ve diğer cep-heler için de bir iki batarya ile uçak müfrezesi ve kamyon gibi taşıt aracı gönderilmesi, ayrıca para ve malzeme yardımı yapılması şeklinde uygulanmıştı. Oysa Yıldırım bambaşka bir temel üzerine oturmaktadır. Bu sürece kadar Osmanlı hizmetine giren Alman subaylarına Osmanlı ordusunda kendi rütbelerinden bir rütbe yukarısı verilirken Yıldırım karargâhında görev alan Alman subaylarının kendi rütbelerinde kalmaları²⁷ onların Osmanlı hizmetinde olmadıklarını gösteren delillerden bir olarak kabul edilebilir. Öte yandan bu ordular grubu komutanı Falkenhayn'ın hareket meselelerinde, operativ meselelerde doğrudan doğruya Alman Başkomutanlığı ile temas halinde olması, dileklerini, şikâyet ve ithamlarını yazılı veya şifahi olarak Harbiye Nezaretine, Alman Kurmay Başkomutanlığına veya en yüksek makama Kayser'e arz ve takdim etmek hakkına sahip olduğu²⁸ da unutulmamalıdır.

Başında bir Alman Ordu komutanıyla tamamen Alman subaylardan oluşan ve Alman esaslarına göre kurulmuş bulunan Ordular Grubu Karargâhına her ne kadar bazı Türk subaylarının da tayin edildiği görülmekte ise de bu tamamen görünüşü kurtarmaya yönelik bir girişimden başka bir şey değildir. Kaldı ki, burada görev alan Türk subaylarının çoğu tercüman, mütercim, emir subayı gibi önemsiz yerlerde çalıştırılıyorlardı. Böylece Karargâh üzerindeki her türlü olası Türk etkisi baştan itibaren önlenmiş bulunuyordu²⁹. Öte yandan karargâhta bütün yazışmalar Almanca yapılıyordu. Hatta karargaha Türkçe olan Yıldırım'ın yanı sıra Almanca olarak "Heeresgruppenkomandos.F" adı da kullanılmakta³⁰, subaylar Alman rütbe ve üniformaları taşımakta idiler. Nitekim Liman von Sanders hatıralarında bu yargıyı paylaşarak Almanya'nın şimdiye kadar Türkiye'de takip ettiği ve Alman Islah Heyetinin oluşturduğu politikanın Yıldırımın kurulmasıyla tamamen bozulduğunu belirtmektedir³¹. Ordular Grubu çeşitli Alman birliklerinin ve çok sayıda Alman yardımcı kuruluşlarının katılmasıyla Türk orduları tarafından teşkil edilecekti. Dolayısıyla Almanya bu Grubun teşkiliyle

27 H.Emir Erkilet, **Yıldırım**, s.13.

28 **General von Seeckt'in Raporu**, Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.71.

29 Wallach, s.194.

30 H. Emir Erkilet, **a.g.e.**, s.12.

31 Liman von Sanders, **a.g.e.**, s.231.

bundan önceki tutumunun aksine Türk ordusuna tamamen el koyuyor ve bütün sorumluluğu üzerine almış bulunuyordu.

Bu Ordular Grubu, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki koridoru³² olarak nitelendirilen Berlin Bağdat demiryolu üzerindeki İngiltere'nin izlediği cihan siyasetini durdurmak için³³ Fırat boyunca ilerleyecek ve Bağdat'ta bulunan İngiliz ordusunu güneyden kuşatacaktı. Bu harekâtın yeterli desteğe kavuşabilmesi amacıyla Musul'dan Dicle'ye doğru bir sahra demiryolu hattı teşkili de düşünülmüştü. Ayrıca bu ordunun lojistik desteğinin sağlanabilmesi için bir Alman Generali komutasında menzil müfettişliği kurulması da kararlaştırılmıştı. Almanlar Yıldırım ordularının her türlü teknik donanımı ile motorlu araçlarını ikmal ederken Türkler de asker, iaşe ve her türlü nakil hayvanını temin edeceklerdi³⁴.

Ordular Grubu karargâhı subayları özel olarak seçilen ya evvelce Türkiye'de bulunmuş, ya da Almanya'nın müstemlekelerinde, İran ve Afganistan'da görev almışlar, çok az bir kısmı da savaştan önce Ortadoğu'da arkeolojik kazılarda bulunmuşlardı. Karargâhtaki Türk unsuru ikinci derecede kalıyordu³⁵.

Yıldırım Ordular Grubuna dâhil Alman birliklerinin çekirdeğini "Paşa II" müstear adıyla anılan ve Asya Kolu denilen, birçok refakat silahı ve teknik araçla takviye edilmiş, üç taburlu, 4.500 kişilik bir piyade alayı teşkil ediyordu. Eylül 1917'de bu mevcut 11.000 kişiye, 1917 sonunda da 18.000 kişiye yükseldi³⁶. Ancak teçhizatın çokluğu, havaleli, hantal ve biçimsiz bir ağırlık meydana getirdi. Demiryolu bittiğinde bu ağırlık birlikleri takip edemez oldu³⁷. Öyle ki daha işin başlangıcında Asya Kolunun Silezya'dan İstanbul'a taşınması sırasında her şey-

32 İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş, 10. Baskı, İstanbul 2008, s.125.

33 Stoyber, **a.g.e.**, s.30.

34 **Sina-Filistin Cephesi**, s.85 ve Joseph Pomiankowski, "1914-1918 I. Dünya Savaşı" **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü**, Çeviri; Kemal Turan, İstanbul 1990, s.248-249.

35 Steuber, **a.g.e.**, s.38.

36 Irak Ordusunda general olan Tuğgeneral Şükrü Mahmut Nedim'e göre Asya kolun mevcudu şu şekildedir: 3 piyade Alayı, süvari birliği, 3 otomatik silah bölüğü, 3 havan topu takımı, 2 sahra topu bataryası, bir dağ topu takımı, bir uçaksavar bataryası, 4 muharip uçak filosu, istihkâm muhabere, tababet ve ulaştırma kıtalarından müteşekkil olup ulaştırma teşkilatı bünyesinde 400 adetlik bir kamyon birliğine sahipti. Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Çeviren: Abdullah Es, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1995, s.53.

37 Steuber, s.28.

den önce bir ulaşım sorunu ortaya çıktı. İstanbul'da yükün boşaltılması ve gemi ile Haydarpaşa'ya geçirilmesi gerekiyordu. Anadolu'da bulunan tek demiryolu ulaşımı hattının sahip olduğu sorunlar bu kolun hedefine ulaşmasında ciddi zorluklar çıkarmaya başlamıştı. Zorluklarla varılan Haydarpaşa İstasyonunda 6 Eylül 1917 tarihinde bir patlama yaşanmış ve bunun sonucu olarak Yıldırım için gönderilen çok sayıda cephene, benzin ve harp malzemesi yok olmuş ve istasyonun verimi de önemli oranda düşmüştür³⁸. Bu patlamadan birçok kaynak bahsetmesine rağmen bunlardan sadece Şükrü Mahmut Nedim'in³⁹ patlamanın İngiliz casuslarınca yapılmış bir sabotaj olarak nitelendirmesi kanaatimizce doğru ve yerinde bir değerlendirme olarak görülmektedir.

Yıldırım Ordular Grubunun kurulduğu sıralarda İngilizler Iraktaki hedeflerine ulaşmışlar ve dikkatlerini bu defa Filistin cephesine yoğunlaştırarak burada geniş çaplı bir taarruz hazırlığına başlamışlardı. Bu bağlamda 1917 Haziranında Akabe alınmış ve bölgede Lawrence gibi casuslar öncülüğünde Osmanlı aleyhtarlığı merkezli bir propaganda savaşı verilerek Osmanlı karşıtı hareketler destekleniyordu⁴⁰. Bütün bu hazırlıklar İngilizlerin sonbaharda Gazze-Birüssebi Cephesinde üstün bir kuvvetle harekete geçeceklerini gösteriyordu.

Bu çerçevede Filistin Cephesinde tehlikeli durumu kavrayan Falkenhayn, Ağustos ayında Almanya'ya yaptığı kısa ziyaret sonrasında Enver Paşa'ya yazdığı tezkirede, "Sina Cephesi tutulmadan Bağdat taarruzunun yapılmasının mümkün olmadığını, Sina'da bulunan İngiliz ordusuna taarruz için Asya Kolu ile 19., 24. ve 50. tümenlerin hemen Filistin'e nakledilmesi" lüzumuna işaret etmiş ama Enver Paşa ikna olmamıştı. Falkenhayn bunun üzerine yazdığı ikinci bir arizayla yine Sina Cephesindeki tehlikeye dikkat çekmiştir⁴¹.

Bu gelişmelerin yaşandığı esnada bölgede bulunan 4. Ordu komutanı olan Cemal Paşa günden güne şiddetlenerek devam eden Arap ayaklanmalarından duyduğu endişe dolayısıyla cephenin takviye edilmesi gereğine inanmaktadır. Bu nedenle Enver Paşa, Cemal Paşa ve Falkenhayn meseleyi İstanbul'da etraflıca görüştüler⁴². Falkenhayn, Yıldırım Ordular Grubunun takviye edilerek İngiliz-

38 Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C III, 3.Kısım, s.420.

39 Şükrü Mahmut Nedim, **a.g.e.**, s.56.

40 **ATASE Arşivi**, 1/2, Klasör:537, Dosya:2098, Fihrist:1-15.

41 **Sina-Filistin Cephesi**, s.89 ve Pomiankowski, **a.g.e.**, s.255 vd.

42 Cemal Paşa, **Hatıralar**, s.217-218; H. H. Erkilet, **Yıldırım**, s.56.

lere karşı taarruza geçmesini önerirken, Cemal Paşa ise İngiliz ordularının üstün kuvvetlerine karşı savunmadan yanadır⁴³.

30 Eylül 1917'de Sine Cephesinde bulunan bütün kuvvetler Falkenhayn'ın emrine verildiği gibi Sina Cephesi Komutanlığı 8. Ordu adıyla yeniden yapılandırıldı ve komutanlığına da von Kress getirildi. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Suriye ve Batı Arabistan Umum Komutanlığına⁴⁴ atandı. Ancak bu komutanlığın ihdası kanaatimizce, askeri zaruretlere daha ziyade Cemal Paşa'nın onore edilmesi ve gönülünün alınmasına yönelik bir tasarruftan öte düşünülmemelidir. Cemal Paşa'nın boşalttığı 4. Ordu Komutanlığına da Mersinli Cemal Paşa getirildi. Kudüs sancağının kuzey sınırına kadar olan Filistin bölgesi ve Irakta bulunan 6. Ordu, 7. Ordu ve 8. Ordu Falkenhayn'ın emri altında olacaktı⁴⁵. Iraktaki harekâtın yönetimi de ona bırakıldı⁴⁶.

Yıldırım Projesi ile Almanya'nın Ortadoğu'daki Siyasal Hedefleri

Osmanlı İmparatorluğu böyle yeni bir kuvvet ve onun başında da Falkenhayn gibi değerli ve etkili bir komutanı isterken hem onun hizmetinden yararlanmayı hem de lojistik, ikmal kaynağı ve savaşın gidişatına göre mutlak galip olacak bir devlet olarak gördüğü Almanya'dan her bakımdan daha büyük bir yardım elde etmeyi umuyordu.

Almanya'nın Yıldırım projesi ile elde etmeye çalıştığı siyasal hedefleri ise şöylece özetlemek mümkündür.

Her şeyden önce Almanya, Yıldırım ile kendisi için stratejik açıdan oldukça önemli olarak gördüğü Ortadoğu'da İngiliz siyasetine bir darbe indirerek burada hâkim bir komuta gelmek ve olası bir yenilgi durumunda kendi iradesi dışında gelişecek bir barış süreciyle Osmanlı İmparatorluğu'nu ve onun bütün askeri imkânlarını savaş içerisinde tutmak istemektedir.

Yıldırımın başlangıçtaki hedefi Bağdat harekâtıdır. Çünkü 19. yüzyılın sonundan itibaren Bağdat demiryolu, doğuya İslam ülkelerine uzanan bir Alman kanalı⁴⁷ olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu harekât esnasında güdülen

43 Bu süreçte Cemal Paşa'nın İkna edilmesi için bk. Y. H. Bayur, **a.g.e.**, s.420 vd.

44 **ATASE**, Klasör:77, Yeni Dosya No:393 Tarih:19.02.1332-24.11.1333 ve Cemal Paşa, **Hatıralar**, s.240.

45 **Sina Filistin Cephesi**, s.114-115.

46 Wallach, **a.g.e.**, s.197.

47 İlber Ortaylı, **Alman Nüfuzu**, s.52.

Alman hedeflerinden biri de, Fırat ve Dicle Havzasında ve özellikle Irakta bulunan İngiliz ordularının geri bölgelerinde yaşayan aşiretlerden ve göçebe Araplardan faydalanabilmektir. Bu amaçla onlarla temas etmek, aralarına irtibat zabıterleri göndermek ve belirlenecek askeri amaçlar doğrultusunda çalıştırabilmek ve icabında hiç olmazsa tarafsızlıklarını temin eylemek konularıyla özel olarak ilgilenmek vazifesi acele olarak 6.ve 7. Ordulara verilerek bu konuların idaresi için karargâhta bir Osmanlı subayı görevlendirilmiştir⁴⁸. Ancak kısa bir süre sonra Arap Şubesi olarak adlandırılan bu birimin başına Irak'ta arkeolojik kazılar yapmış ve bu konuda yayınları da olan yedek Yüzbaşı Andre getirilmiştir⁴⁹. Andre'nin Araplarla ve aşiretlerle temas kurmak amacıyla onlara Alman subaylar göndermesi Osmanlı subayları tarafından şikâyete söz konusu olmuş ve daha üst rütbeli bir Osmanlı subayı görevlendirilmiş ise de bu subay da atlatılmıştır.

Yıldırım karargâhının aynı zamanda Alman Arap işleri gibi siyasal işlerle uğraşması konusunda bu orduda görevli olan Osmanlı subayı H. H. Emir hatıralarında. Falkenhayn'ın bütün kudret ve kuvvetini sadece askeri zaferi kazanmaya yoğunlaştırabilseydi daha başarılı olabileceğini vurgulayarak, "bu mühim gayenin yanında bir de Arap siyaseti, Filistin ve Suriye'de şimdiden bir Alman nüfuz ve himayesi kurulması da Yıldırımın programındaydı" der⁵⁰. Cephedeki çatışmaların şiddetlendiği 1917 Ekiminde bile Yıldırımın ihtiraslarını bırakmadığını ve Andre'nin Araplarla temasını daha müstakil ve daha serbest bir surette ve yakından yapabilmek amacıyla Halep'te kaldığını, Aralık ayında Şeria ırmağı doğusunda yaşayan Araplar arasında da propagandaya koyulduğunu belirterek, bu tür faaliyetlerin yüzbinlerce altın ve gümüş paraya mal olduğunu, Osmanlı maliyesine borç olarak yazılan bu paraların Almanların elinde Osmanlı menfaatleri aleyhine harcandığını belirtir⁵¹.

Yine bu sıralarda Yıldırım Ordular Grubuna bağlı bulunan 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Başkomutanlık Vekâletine gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli raporda⁵², Yıldırım Orduları Komutanı Falkenhayn'ı sert bir dille eleştirerek,

48 H.H. Emir Erkilet, **a.g.e.**, s.16.

49 Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C 3,Kısım III, s.380-381.

50 H. H. Emir Erkilet, **Yıldırım**, s.295 vd.

51 **a.g.e.**, s.298.

52 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın memleketin genel durumu ve Sina cephesinde yapılacak hareketla ilgili görüşlerini içeren bu raporun tam metni için Bk. **ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu Kataloğu**, ATAZB-1, sıra:106, Kutu:35, Gömlek:74, Adet:18,

Onun hakkında Şu ifadelere yer vermektedir. “Her vesilede herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman menfaatini en ziyade dŐŐüneceĐini sĐyleyecek kadar mŐtecasirdir. Halep’te ve Fırat’ta ve Suriye’de Alman siyaseti ve Alman menfaati ne demek olduğunu ve bhusus bu sĐzŐu sarf eden bir Alman konsolosu olmayıp, yŐzbinlerce TŐrk kanı işin karar vermek mevkiinde bulunan bir kumandan olursa işin tamamen vatan menfaatlerine aykırı cereyan edeceğini anlamamak mŐmkŐn değildir. Falkenhayn geldiği gŐnden beri aşiret reislerine Alman subaylar göndererek doğrudan doğruya temas sağlama gayretindedir.” Araplar TŐrklere dŐŐmandır, biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz” sĐzŐnŐ bizzat bana, Osmanlı devletinin bir ordu kumandanına sarf edebilmiŐtir” demektedir⁵³. Irak harekātının uygulanamaz olduğunu daha ilk gŐnden anladığını vurgulayan M. Kemal, Falkenhayn’ın Irak harekātını ũlkeye yerleşmek işin bir yol saydığını, gerÇekte ise Arabistan’ı Alman idaresine almak olduğunu raporuna eklemektedir.

Yıldırım Ordularının iaşesi baŐlangıŐta Konya vilayeti ile Niğde ve Karahisar sancaklarından temin edilirken zamanla Halep, Beyrut, Suriye vilayetleri ile Zor, Urfa, Maraş, Cebel-i LŐbnan livaları Yıldırım Orduları Grubunun iaşe mıntıkası olarak kabul edilmiŐ⁵⁴ ve bu bĐlgelerde İaşe Nezareti’nin vazife ve sahalihyetleri bĐlgelerdeki ordular kumandanlıklarına tevdi edildiği gŐrŐlmektedir. İaşe alımında Alman komutanların yetkili ve etkili olmaları sonucu halkla doğrudan teması ve alımı onların yapmaları ve Halep’ten gŐneye inen trenlerin işletme ve idaresi Almanların eline geÇmesi halkla doğrudan temas imkānını Alman subayların ele almalarını Osmanlı subay ve memurlarını devreden Çıkar mıŐtır.

Yıldırım da sıhhiye reisi olarak görev yapan Steuber hatıralarında Falkenhayn’ın Halep’te aŐmayı dŐŐŐndŐĐŐ askeri hastaneye sivilleri de alarak “Alman milli propagandası yapmak işin bu yarım medeni memlekette Alman okullarından sonra Alman tababetini bir vasıta olarak takdir ettiğini anlatır⁵⁵ ve M. Kemal ve H. Emir gibi TŐrk subayları tarafından dile getirilen ŐŐpheleri doğrular.

Tarih: 19.09.1333; Y. Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C 3 Kısım III, s.400-407, H. H.Emir, **Yıldırım**, s.71-77, Nimet Arsan, **AtatŐrk’Ön Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara 1964, s.1-8.

53 **a.g.e.**, s.406.

54 **BOA**, Tarih: 29/Z /1337 (Hicri) Dosya No :212 GÖmlek No: 211 Fon Kodu: MV (Meclis-i VŐkela Mazbataları)

55 Stoyber, **a.g.e.**, s.39.

Bu uyarıların ardından Başkomutan Vekâleti Ocak 1918'de Yıldırım Karargâhına gönderdiği bir telde⁵⁶, "Fırat, Dicle ve cihad-ı sairede bulunan aşiret ve kabileler ile Yıldırım karargâhının temas ve münasebette bulunması için Alman subay ve memurların görevlendirildiğinin haber alındığını; Dâhiliye nezaretinin bu konuda onay vermediğini, kendisinin de bu fikre iştirak ettiğini açıkladığını, dolayısıyla adı geçen aşiretlerle temasın 6.Ordu vasıtasıyla ve Osmanlı subayları tarafından idame edilmesini, Alman görevliler tarafından vaki olan teşebbüsün sonlandırılmasını istemek durumunda kalmıştır.

Yıldırım karargâhı üzerinden Almanya'nın ilgilendiği bir başka grup bölgede bulunan Gayrimüslim unsurlar, özellikle Kudüs ve çevresinde bulunan Yahudi varlığıdır. İngiltere geleneksel olarak yürüttüğü Protestanlığın koruyuculuğunu bu tür akımları aktif bir şekilde desteklediği için kaybetmiş ve II. Abdülhamit tarafından bu koruyuculuk Alman İmparatoruna verilmişti. Alman İmparatoru Filistin gezisi sırasında Katoliklerin hamisi unvanını da padişahтан hediye olarak aldı ve imparatorluğun bu köşesine her din ve mezhepten Almanları yerleştirmeye başladı. Kısa sürede Filistin, vakıflar, okullar, yardım dernekleri, tarım örgütleri ve kolonileriyle Almanca konuşanların egemen olduğu bir ülke haline gelmişti⁵⁷. Alman İmparatoru II. Wilhelm Filistin'de faaliyette bulunan Alman misyonlarını teşvik etmiş, onların başarısı için uygun bir ortam hazırlamıştı. Filistin'de Jarusalem Verein-Kudüs Birliği, Evangelische Bund-Protestan Birliği, Deutsche Orient Mission-Alman Doğu Misyonu gibi cemiyetler 1890'lardan beri faaliyette idi⁵⁸. Bu alt yapı üzerine Yıldırım karargâhının ilgilenmemesi düşünülemezdi. Nitekim Steuber anılarında Halep'ten Kudüs'e kadar yaptığı tetkik gezisinde gördüğü Alman kolonilerden övgüyle bahsederek seyahati esnasında buralarda kalmayı tercih ettiğini açıklar⁵⁹.

Cemal Paşa'nın Suriye ve Filistin'de 4. Ordu komutanı olarak bulunduğu dönemlerde bölgede Siyonizm cereyanına tabi bazı Musevilerin Osmanlı hâkimiyetini ihlal edecek gizli teşkilatlanmalarının olduğunu belirterek⁶⁰, Fransız, İngiliz ve Rus Musevilerinin, sonraki dönemlerde Osmanlı tabiiyetine girmeyi reddeden Amerika ve Yunan Musevilerinin bölgeden çıkartılması yo-

56 H. H. Emir, **Yıldırım**, s.304.

57 İ. Ortaylı, **a.g.e.**, s.174.

58 **a.g.e.**, s.99.

59 Stoyber, **a.g.e.**, s.63 vd.

60 H.H.Emir Erkilet, **Yıldırım**, s.352.

luna gidildiğini söyler. Ancak Alman ve Avusturya vatandaşı olan Musevilerin Siyonizm'le alakalı oldukları bilinmekle beraber bunlara dokunulmadığını da belirtmek gerekir.

Almanlarla Alman Asıllı Yahudiler arasındaki ilişkiler o denli gelişmişti ki, Kudüs'ün kuşatıldığı dönemlerde Türk kıtalarına cephene ve erzak taşımakla görevlendirilen araçlar, Almanlar tarafından savaş alanında kalan Alman asıllı Yahudilerin yerleşim birimlerinin tahliye işlemlerine tahsis edilmiştir⁶¹.

H. H. Emir, Kudüs'ün savunulmaya müsait bir yapısı olmasına rağmen buraya yeterince erzak ve mühimmat istiflenemediğini, bunun en önemli nedeninin de, bu işte kullanılacak Alman otomobillerinin Kudüs'te bulunan Alman Yahudi mektepleri ile diğer Alman himayesindeki kurum ve kiliselere birer aylık erzak istifinde kullanıldığını ifade etmektedir⁶². Öte yandan Liman von Sanders, 20 Mart 1918'de Enver Paşanın 7. Ve 8. Ordularda bulunan Yahudi ordu mensuplarının uzaklaştırılmalarını ve bunların Kafkas Cephesi'ne gönderilmeleri emrini yasaklayarak uygulamadığını hatıralarında yer vermektedir⁶³. Bu tutum Yıldırımın askeri gereklerle değil halkla teması sağlamlaştırarak buralarda Alman etkinliğini artırmak gibi siyasal hedeflere öncelik verdiğinin tipik örneklerinden biridir.

Almanya'nın Yıldırım karargâhı üzerinden Osmanlı bünyesine el koyarak ve savaştan sonra Osmanlı coğrafyasının hiç olmazsa Arap kısmını bir sömürge durumuna getirilmesini sağlamak için başvurduğu tedbirlerden ve siyasal hedeflerinden biri de Halep'in güneyindeki demiryollarının Alman idaresi altına alınmasıdır.

İstanbul ile Halep arasında menzil hizmeti öteden beri Liman von Sanders'in başkanlığında bulunan Alman heyetinin elinde idi. Yıldırımın kurulmasından sonra kısa süren bir tereddüdün ardından anılan bölgede Yıldırım ile ilgili bütün taşıt ve ulaşım işleri de bu heyete verilmiştir. Halep'in güneyinden ve doğusundan Musul'a kadar uzanan menzil teşkilatı ve hizmeti de Yıldırıma bağlı Alman subaylarına devredilir⁶⁴. Böylelikle bu coğrafyada halkla en yakın temasta bulunan, onunla her türlü alış veriş yapabileme yeteneğine sahip, elinde bulunan beş

61 Şükrü Mahmut Nedim, **a.g.e.**, s.114.

62 **a.g.e.**, s.276.

63 Liman von Sanders, **a.g.e.**, s.282.

64 **a.g.e.**, s.237.

milyon altın liralık ödenekle dilediği gibi ve dilediği ad altında para dağıtabilen bir yabancı ağ kurulmuş oldu. Bu durumu H. H. Emir, Askeri Levazım müdürü İsmail Hakkı Paşa'ya şu yorumlamalarla duyurur:

“Halep'ten güneye giden demir yollarının işletme ve idaresi Almanların eline geçince bu eyaletimiz de maddeten Almanların eline geçmiş olacaktır ve Almanları barıştan sonra buralardan çıkarmak mümkün değildir. Şimdiki askeri idare barış zamanında bir nevi Alman idaresine kolayca dönüşür ve bu demir yollarıyla beraber şehir de politik ve ekonomik yönden Almanların elinde kalır.”

H.H.Emir, aynı zamanda demiryollarının Almanların eline geçmesi, bu havalide Osmanlı hükümetinin nüfuzunun kırılması ve ebediyen kaybedilmesi demek olduğunu bildirir ve Osmanlı subay ve erleri ile onların aile ve eşyalarının kaba bir şekilde dışarı atıldığı ve trenden indirildiği Toros ve Amanos dekovil hatlarını bu konuda canlı birer örnek olarak gösterir⁶⁵.

I. Dünya Savaşı'na katılan birçok Osmanlı subayının hatıralarında Osmanlı ordusunda görev alan Alman subayların varlığından rahatsız oldukları bilgisine ulaşmak mümkündür. Bu konuda sadece iki örnek vermekle yetineceğim. Kazım Karabekir günlüklerinde 13 Kasım 1914 tarihinde Enver Paşa ile yaptığı görüşmede, “Mademki cihat ilan edildi karargâh-ı umumide Almanları çıkarınız. Tam bir Türk Erkân-ı Harbiyesi yapınız” dediğini, ancak Enver Paşanın, kontrato yapıldığını ve memleketimize hizmete mecbur olduklarını söylediğini bildirir ve Enver Paşa'nın yavaş yavaş karargâhtan Türkleri attığını ve tamamıyla Almanlara yaslandığını ilave eder⁶⁶. Merkez karargâhta ve cepheelerde Alman subaylarının varlığından şikâyet eden bir başka komutan Ali İhsan Sabis'tir. Ona göre Almanlar kendi tasavvurlarına engel olan Türk kurmay subaylarını birer birer Başkomutanın yanından münasip bahanelerle uzaklaştırmak ve ondan sonra istedikleri gibi harbin idaresine müdahale etmek istemekte idiler⁶⁷. Yine Ali İhsan Sabis'e göre en mühim kararlar Enver Paşa ile Liman Paşa, Bronzart Paşa ve Yarbay Tovoney arasında düşünülüp verilmektedir⁶⁸.

65 a.g.e., s.299-300.

66 Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, C I, Hazırlayan Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.411.

67 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C II, İstanbul Tan Matbaası, İstanbul 1951 s.196.

68 a.g.e., s.225.

Bu nedenle olmalı ki, Türk-Alman işbirliği hiçbir zaman iki müttefik ülkenin çıkarlarına hizmet edici ve savaşın gerektirdiği ihtiyaçları karşılayıcı nitelikte olmamıştır. Türk subayları bir Alman kuruluşu olarak gördükleri Yıldırım'a başından beri itimat etmemişler, bu nedenle özellikle taşrada çeşitli yerlerde sivil makamlara da sirayet eden bir pasif direniş oluşmuştur⁶⁹.

Türk subaylar Almanların kendilerini küçük görmelerinden yeteneklerini anlayamadıklarından ve Alman subayların her fırsatta Alman çıkarlarını Osmanlı çıkarlarından üstün tuttuklarından yakınmaktadırlar. Yıldırım Ordularının kurulmasıyla subaylar arasında yaşanan sürtüşme uç noktasına varmıştır. Bu konuda verilebilecek en somut örnek Cemal Paşa ve Mustafa Kemal Paşanın Falkenhayn ile yaşadıkları çekişme ve görevlerinden ayrılmalarıdır.

Falkenhayn harp icraatlarına girişmeden önce 7. Ordu kumandanlığı ile itilaf çıkararak başarı için çok büyük bir güç olan yiğitlik ve askeri dikkatlilik gibi eldeki bir kudretten mahrum olduğu gibi,3.Gazze-Birüssebi muharebesini ve onu takip eden harekâtın ardından von Kress ile geçinemeyerek ondan da ayrılmıştır. Bundan başka Kolordu komutanlarının çoğunu hafife alan davranışlarıyla kırmıştı. Von Falkenhayn bilgisi, zekâ ve hafızası, görüşlerindeki isabet, süratli karar verişiyile yüksek bir kumandan olmakla beraber her Prusyalı subayda görülen kendini beğenmişliğin aşırılığına yakalanmıştı. Kendi milletinden ve meslektaşlarından olanları bile hiçe saymış olan bu zat Türk kumandanlarını büyük ihtimalle adeta çoluk çocuk takımından olarak görüyordu. Çünkü tümen, kolordu ve hatta ordu komutanlarımız Almanya'da ancak kurmay yüzbaşı olabilecek bir yaşta idi. Fakat bu komutanların yarım asırda nadiren elde edilebilecek askeri ve siyasi tecrübelerin sahibi olduklarını unutuluyordu⁷⁰.

30 Ekim 1917'de başlayan III. Gazze savaşında İngilizler galip geldiler ve 7 Kasım'da Gazze'yi,16 Kasım'da da Yafa'yı işgal ettiler. Bu ilerleme karşısında tutunamayan Yıldırım Orduları Grubu karargâhı 13 Kasım'da Nablus'a nakle edildi. Filistin'i boşaltarak kuzeye doğru çekilmek durumunda kaldılar. Bu çekilmenin bir sonucu olarak Kudüs 9 Aralık'ta düştü.

Göreve geldiğinden bu yana başarısız bir komuta örneği sergileyen Falkenhayn Yıldırım Ordular Grubunun komutanlığından ayrılmak zorunda

69 Liman von Sanders, *a.g.e.*, s.236.

70 Mirliva Sedat, **Yıldırımın Ordularının Bozgunu, Filistin'e Veda**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s.86.

kaldı. Bu ayrılıştta başarısızlığın etkisi olduğu kadar Falkenhayn'ın harekât ve icraatında Osmanlı Başkomutanlığına karşı takındığı tavır da kendisinin bu görevden uzaklaştırılmasını gerekli kılmıştır. Nitekim Falkenhayn 6 Şubat 1918 tarihinde Başkomutanlık Vekâlet'ine hitaben yazılmış bir muhtıradâ⁷¹, Başkomutan Vekili dahi benim kişisel hareketlerimi tenkide yetkili değildir. Buna ancak hükümdar yetkilidir” diyor ve düşüncelerinin kabul edilmemesi durumunda yerini bırakmaya hazır olduğunu bildiriyordu. Öte yandan Alman Genel Karargâhı Filistin'in kaybında Osmanlı Genelkurmay Başkanı Bronsart Paşa'yı da aynı zamanda ve belki de daha fazla sorumlu görmüş ve bu nedenle de Falkenhayn değiştirilmeden hemen önce General Seeckt Bronsart'ın yerine tayin olmuştur⁷².

Liman von Sanders'in Komutanlığı Dönemi

1918 yılı başlarında İngiltere Başbakanı Loyd George, Osmanlı imparatorluğunun bir an önce savaştan çıkarılmasını istiyordu. Bu nedenle hızla Halep üzerine yürüyerek Osmanlı ordusunun Irak ile bağlantısının kesilmesi düşüncesini ileri sürerek mevcut imkânlarla Filistin'i ele geçirilmesini öneriyordu. İngiliz hükümeti kuvvetlerinin Halep üzerine yürümesi halinde Osmanlı devletine bir darbe indireceği ve böylelikle bu devletin savaşı bırakacağını düşünüyordu.

Bu bağlamda İngiltere Savaş Konseyi, müttefik devletler grubunun yorun elemanı olarak gördükleri Türkiye'ye kesin sonuçlu bir taarruz yapılmasına ve asıl taarruza Irak ve Filistin'de girişilmesine, gerektiğinde Çanakkale'yi zorlamak üzere yeni bir girişimde bulunulmasına, bu da yapılamadığı takdirde İskenderun'a bir çıkarma yapılmasına karar verdi⁷³.

Göreve getirilen Seeckt yaklaşık bir hafta İstanbul'da tetkiklerde bulunduktan sonra doğrudan Nasıra'ya giderek Falkenhayn ile görüşmüş ancak oldukça soğuk karşılanmıştır. Falkenhayn'ın görevi bırakmasıyla, Almanların Türklerle Araplar arasında bir türlü hakemlik yapma, bu yolla Araplar üzerinde tesirli olma ve Arap vilayetleri üzerinde egemenlik kurmaya doğru adımlar atma siyaseti bırakılmış veya gölgelenmiştir⁷⁴.

71 **Suriye Filistin Cephesi**, s.537.

72 Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.397.

73 **Sina Filistin Cephesi**, s.515.

74 Y. H. Bayur, **a.g.e.**, s.431.

19 Şubatta Enver Paşa Harbiye Nezaretinde görüştüğü Liman Von Sanders'e Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığını teklif etmiş ve Onun, "Alman İmparatorluğunun ve Başkomutanlığının arzusuna uygun uygun olduğu takdirde" göreve hazır olduğunu belirtmesi üzerine, Mareşal von Falkenhayn başka bir görevde kullanılmak üzere Alman imparatoru tarafından çağrılmış olduğundan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının Liman von Sanders'e verildiği yönünde emir yayınlanmıştır⁷⁵.

Von Falkenhayn'ın karargâhı birkaç Türk subayı müstesna Almanlardan oluşuyordu. Liman von Sanders ise onun aksine, arasına birkaç Alman karışmış olan ve çoğu Türk subaylarından oluşan bir karargâh ile Filistin'e geliyordu. Kumandayı kabul ederek yola çıktıktan sonra Yıldırım Ordular Grubu'na emirler vermeye başlamıştı. Konya İstasyonu'nda verdiği bir emirde: "Hiçbir kıta emirim olmadan geri çekilmeyecek, her karış toprak adım adım müdafaa edilecektir" diyordu⁷⁶.

Liman von Sanders bir an önce Ordular Grubu Karargâhı'nın bulunduğu Nasıra'ya gelerek başlamış olan icraatı durdurmak hususunda acele etti. Samah'da 7. Ordu Kurmay Başkanı von Falkenaussen'e rastladı. 7. Ordu Karargâhı'nın Dera üzerinden Amman'a gitmekte olduğu ve bu ordu kıtalarının büyük kısmının Şeria'nın doğusuna geçtiğini öğrendi. Ordu karargâhının Nablus'a dönmesine ve ordu kıtalarından yalnız süvari tugayını Şeria'nın doğusunda bırakarak diğer kuvvetlerin derhal Şeria'nın batısına geçirilmesine karar verdi⁷⁷.

Liman von Sanders, Nasıra'da Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı'na uğrayıp kumandanlığı teslim aldıktan sonra, Nablus'a geldiğini öğrendiği 8. Ordu Karargâhı'na geçti. Nablus-Kudüs cephesinde çok sayıda İngiliz kuvvetlerinin hareketliliği nedeniyle burada bir İngiliz taarruzu bekleniyordu. Von Falkenhayn tarafından alınan tertibatı, Liman von Sanders Paşa'nın daha cephenin durumunu yeterince anlamadan alelacele değiştirmek için emirler vermesi ve bu konuda 7. Ordu kurmay başkanı ile yetkili başka kişilerin görüşlerine önem vermemesi, Başkumandanlık Vekâleti'nin emrine gelişi güzel itaat veya o makama karşı verdiği sözleri yerine getirmek amacına yönelik olduğu zannedilmekle

75 **ATASE Arşivi**, No:4/11122, Klasör:3704,Dosya:H-19,Fihrist:1-16.

76 **ATASE Arşivi**, No:4/11122, Klasör:3704,Dosya:H-19,Fihrist:1-16; Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.399.

77 Liman von Sanders, **a.g.e.**, s.269-270.

beraber. Liman von Sanders Paşa hatıralarının bu konudaki satırlarında icraatı ile daha sonra ortaya çıkan kanaati arasındaki zıtlığı açıkça itiraf eder⁷⁸. Liman Paşa selefının aksine emirlerin yalnız Türkçe olarak verileceğini açıklayan bir başka ilginç ve önemli emir de vermiştir⁷⁹.

Görülüyor ki Liman von Sanders Paşa'nın karar ve tedbirlerine hâkim olan husus, güya Başkumandanlığın emir ve talepleriydi. Eğer böyle ise büyük bir kumandan için şahsi kanaatlerine tamamen zıt emirlerine tabi olarak hareket etmek çok güçtür. Böyle bir kumandan genellikle manen sarsılır ve elim bir vaziyete düşer. Bazen bu hali emrindeki insanlar da hisseder. O zaman emir ve kumandanın nüfuzuyla bütün ordunun maneviyatı bozulmaya mahkûm olur. Acaba Liman Paşa çok ciddi bir kumandan olmak haysiyetiyle Başkumandanlık emirler açısından aynen kendi kanaati gibi mi göstermişti? Yoksa olayların meydana gelişi sırasında aynı kanaatte olduğu halde sonra şahsını ve şerefini savunmak için mi yorum ve suçlama yoluna sapmıştı?

Liman Paşa başlangıçta Şeria'nın doğusunu ihmal ederek Nablus-Kudüs şosesi istikametinden İngilizlerin hazırlanmakta oldukları taarruz karşısında elde bulunan mevzileri muhafaza etmek kaygısıyla Şeria'nın doğusuna Şam'daki derme çatma kuvvetleri çekerek başlangıçta burada Arap taarruzlarına karşı mukabele ve İngilizlerin herhangi bir hareketine karşı da gizleme tedbirleri almakla yetindi. Cephenin bu kısmını daha sonra gelişen önemine göre ağır ağır takviye etti ve buraya inen kuvvetlerin emir ve kumandasını nihayet 4. Ordu Kumandanlığına vermişti⁸⁰.

Yıldırım Ordular Grubu; piyade kıtaları, ikmal kuvvetleri, cephaneye, erzak ve tahkim maddeleri ve para isterken, zaten nakliye kabiliyeti az olan hatlar ve özellikle ordunun diğer sınıfları mevcuduna göre fazla denecek derecede topçu teşkilatının sevkıyla meşgul ediliyordu. Genel Karargâhtaki Topçu Müfettişi Werle Paşa'nın fazla nüfuzu buna sebep oluyordu. Filistin Cephesi'nin ihtiyaçları çok az dikkate alınıyordu. Filistin Cephesinin takviye edilmesi için bölgeye gelen bazı Alman teşkilatının naklinin geçilmesi Liman von Sanders Paşa ile Enver Paşa'nın arasını açmıştı. Genel Karargâh Liman Paşa'yı Osmanlı hazırlıklarının

78 Liman von Sanders, **a.g.e.**, s.275 vd.

79 **ATASE**, No:1/217, Dosya No:338-A.

80 Mirliva Sedat, **a.g.e.**, s.403.

tamamlanması ve kıtaların naklinin tercih edilmesiyle 146. Alman Alayı'nın naklini geciktirmekle itham ediyor ve Alman Kıtalarından yararlanılmayacaksa bu kıtaların Alman Başkumandanlığı emrine iade edileceğini bildiriyordu. Liman Paşa bu ithama cevap verirken kumandanlıktan affını talep ediyordu.

İngilizler Mart ayının son haftasında Şeria havzasına nispeten önemli adedilen bir harekete geçmişlerdi. Bunu Nisan ayı sonunda başlayan ve Mayıs başlarında devam eden harekât ile daha geniş ölçekte tekrarlamışlardı⁸¹.

Eylül 1918'de yaşanan Nablus meydan muharebesinde Yıldırım Ordular Gurubu yenilgiye uğramış ve bundan sonra da Halep kuzeyine kadar hiçbir yerde tutunamamış ve 34 gün süren çekilme harekâtı başlamıştır⁸². Az beslenen, kötü iklim edilen ve morali bozulmuş olan Türk birlikleri dağılıp gitmiş, Alman birlikleri tek hayatta kalma yolunun birbirlerine sıkı sıkıya bağlı kalmaları olduğunu anlamışlardı. Bu nedenle büyük bir inatla savaşıyor ve disiplinli olarak adım adım geri çekiliyorlardı⁸³.

Nablus'ta alınan bu yenilgi sonrasında bütün Suriye Arapları isyan etmişler⁸⁴ ve Mustafa Kemal Paşa'nın son çaba ve çalışmalarıyla çekilmeye çalışan ordu 27 Ekim'de Halep'i boşaltmaya mecbur olmuştur⁸⁵. Bu koşullar altında gelişmelere bakıldığında Türkiye açısından durum umutsuzdu. Filistin cephesi ile birlikte Selanik cephesinin de çöküşü, imparatorluk topraklarını olduğu kadar Başkenti de düşman taarruzu karşısında korunmasız bırakmıştı. Öte yandan ekonomik açıdan da Türkiye gücünün son noktasına gelmiş bulunuyordu. Bütün gizleme çabalarına rağmen Almanya'nın yenilgiye doğru gittiğini çoktan anlamış olan Osmanlı imparatorluğu için İngilizlerle mütareke görüşmelerine başlamaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı.

Mondros Mütarekesinin imzalanmasının ardından Mütareke hükümleri çerçevesinde Liman von Sanders Paşa Yıldırım Orduları Gurubu Komutanlığını Adana'da bulunan 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak

81 **Sina-Filistin Cephesi**, s.565 vd.

82 **a.g.e.**, s.682 vd.

83 Wallach, **a.g.e.**, s.225.

84 Bu isyanlar için bk. Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004, s.280 vd.

85 Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.234.

İstanbul'a döndü⁸⁶. M. Kemal Paşa Yıldırım Ordular Grubunun kalan birliklerini Toros hattına kadar geri çekerek bir savunma hattı oluşturmaya çalıştı ise de 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu lağv edildi⁸⁷.

SONUÇ

Yıldırım projesinin başlangıçtaki amacı, oluşturulan ordu ile Alman siyasal hedefleri için çok önemli ve stratejik değere sahip Bağdat'ı kurtarmak iken, değişen askeri dengelerin bir sonucu olarak bundan vazgeçilmiş, öncelikle Suriye ve Filistin'de, burada İngilizler yenildikten sonra Irak'ta kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda Yıldırım iyi niyetlerle hazırlanmış askeri bir proje iken uygulama aşamasında Almanya'nın, Kudüs Bağdat çizgisinde mukim muhtelif Osmanlı unsurları arasında bir türlü hakemlik vazifesi görerek bölgede Alman nüfuzunu tesis etme ve böylece Irak ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'da nüfuz sahibi ve hâkim bir mevki elde etme gayretlerinin bir ifadesine dönüşmüştür.

86 ATASE, 4/11122, Klasör, 3707, Dosya, 36, Fihrist,1-21.

87 BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası, Harbiye Gelen 340546.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi

ATASE Arşivi, Klasör:79,Dosya No:399,Eski Dosya No:101

ATASE Arşivi No:4-7302, Klasör: 3221, Dosya H-63

ATASE Arşivi, No:1/1,Klasör:211,Dosya No:892,Fihrist:17

ATASE Arşivi, No:1/2,Klasör:537,Dosya:2098,Fihrist:1-15

ATASE Arşivi Klasör:77,Yeni Dosya No:393 Tarih:19.02.1332-24.11.1333

ATASE Arşivi, No:4/11122,Klasör:3704,Dosya:H-19,Fihrist:1-16

ATASE Arşivi No:1/217,Dosya No:338-A

ATASE Arşivi No:4/11122,Klasör,3707,Dosya,36,Fihrist,1-21

ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu Kataloğu, ATAZB- 1, Sıra:106, Kutu:35, Gömlek:74, Adet:18, Tarih:19.09.1333

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası, Harbiye Gelen 340546

Fon Kodu; Hariciye Siyasi, Dosya No:2439,Gömlek No:13

Dosya Usulü İrade Tasnifi, Fon Kodu: İ.DUİT, Dosya No:154,Gömlek No:47,

Tarih:21,Şaban.1335

Dosya Usulü İrade Tasnifi, Fon Kodu: İ.DUİT, Dosya No:155,Gömlek No:4, Tarih:24.Şevval.1335

BOA, Tarih :29/Z /1337 (Hicri) Dosya No :212 Gömlek No :211 Fon Kodu :MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)

Kitap ve Makaleler

ARSAN, Nimet, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara 1964.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C III, Kısım II ve Kısım III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

CEBESOY, Ali Fuat, **Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916–1917 Yılındaki Vaziyeti,**

Birüssebi- Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu, Gen.Kur. X. Şube, Ankara 1938.

Cemal Paşa, **Hatıralar,** Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012

ERKİLET, Hüseyin Hüsnü Emir, **Yıldırım,** Genel Kurmay ATASE Yayını, Ankara 2002.

Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi,** CIV, 2.Kısım, Ankara 1986.

GÖK, Hayrullah -Mesut Uyar, “Birinci Dünya Savaşındaki Alman Askeri Yardım Heyetinin Bilinmeyen Bir Yönü. Bir Arşiv Yağmasının Hikayesi”, **Toplumsal Tarih,** Kasım 2000, S 83, C 14, s.4-11.

KARABEKİR, Kazım, **Günlükler (1906-1948),** C 1, Hazırlayan Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

KURAT, Akdes Nimet, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerin Raporları,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1966.

Mirliva Sedat, **Yıldırımın Akıbeti,** İstanbul 1927.

Mirliva Sedat, **Yıldırımın Ordularının Bozgunu, Filistin’e Veda,** Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,** Timaş, 10 Baskı, İstanbul 2008.

POMIANKOWSKI, Joseph, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü “1914–1918 1.Dünya Savaşı”,** Çeviri; Kemal Turan, İstanbul 1990.

Jehuda, L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi,** (Çev. Fahri Çeliker), Gen.Kur. Başkanlığı, Ankara 1985.

SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım,** Cilt. II, İstanbul Tan Matbaası, İstanbul 1951

Liman Von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl,** Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Stoyber, (Yıldırım Ordular Grubu Başhekimisi) **Resmi Alman Neşriyatından Yıldırım,** Çeviren: Kaymakam Nihat, İstanbul Askeri Matbaa,1932.

Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Çeviren: Abdullah Es, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1995.

UMAR, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MACAR BİRLİKLERİNİN TÜRK ORDUSUNA KATKILARI ÇERÇEVESİNDE KANAL, SİNA VE FİLİSTİN CEPHELERİNE İLİŞKİN ASKERİ, TAKTİK VE STRATEJİK YAKLAŞIMLAR

F. Rezzan ÜNALP (PhD)



Özet

1914 yazında Avrupalı pek çok aydın ve toplumlar savaşa girmenin son derece akla uygun olduğunu düşünüyorlardı.. Örneğin Macar yazar Ignotus (Hugo Veigelsberg), savaş hakkında, “*Onsuz, Türkiye gibi biteriz*” demişti. Savaşı tetikleyen ise Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand ve karısının, 28 Haziran 1914’te bir Sırp milliyetçisi tarafından uğradıkları suikast sonucunda öldürülmesi oldu. 28 Haziran, aynı zamanda Sırp ordusunun 1389’da Osmanlı ordusu tarafından imha edilmesinin yıl dönümüydü ve bu nedenle ulusal duyguların yükseldiği bir gündü. Ancak bu savaş düşünüldüğü gibi kısa sürede sona ermedi, dört yıl devam etti. Birinci Dünya Savaşı’na ilk olarak Kafkas cephesinde giren Türk ordusu, Çanakkale muharebelerinin yanı sıra kısa bir süre içinde kendini merkezden uzak coğrafyalarda daha geniş ölçekli muharebelerin içinde buldu. Alman hedeflerine paralel olarak sayısı en fazla ve en yoğun çarpışmaları ise Arap coğrafyasında İngiliz kuvvetlerine karşı yaptı. Savaş süresince aynı ittifak içinde yer alan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan birlikleri Avrupa cephelerinde Alman komuta heyetinin altında yan yana savaştı. Ayrıca bu savaşta Macar topçu birliklerinin; Çanakkale’de, Arap Yarımadasındaki muharebelerde, özellikle Filistin cephesinde vermiş olduğu destek önemlidir. Bu bildiride, Osmanlı Devleti’nin Kanal, Sina ve Filistin cephelerindeki durumu, askeri taktik ve strateji açısından değerlendirilecektir. Ayrıca Sina-Filistin cephelerinde Osmanlı kuvvetlerini des-

* Dr. Hv. Öğ. Alb., Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Askeri Tarih Ş. Md., Türk Askeri Tarih Komisyonu Genel Sekreteri rezzanunalp@gmail.com / runalp@tsk.tr.

tekleyen Macar birliklerinin ve personelinin faaliyetlerine ATASE Arşivi belgeleri ve kaynakları, yayımlanmış diğer eserler ışığında yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı, Macar Topçu Birlikleri, Filistin, Kanal.

MILITARY TACTICAL AND STRATEGIC APPROACHES TO CANAL AND SINAI-PALESTINE FRONTS WITHIN THE FRAMEWORK OF HUNGARIAN UNITS CONTRIBUTION TO THE TURKISH ARMY.

Abstract

In the summer of 1914 most of the European intellectuals and communities were of the conviction that entering the war was the most plausible idea to follow. A Hungarian writer Ignotus Hugo Veigelsberg, speaking of the war, even said “Without it, we would come to an end like Turkey.” What triggered the war was the killing of Austrian Archduke Franz Ferdinand and his spouse by a Serbian nationalist on June 28, 1914. The date was also significant in that it was the anniversary of the decisive defeat of Serbian army by the Ottomans; it was a day when the nationalist feelings were aroused to the most. Nevertheless, this war did not come to an end as anticipated, and lasted for four years. Turkish Army, entering the war first on the Caucasus, found itself antangled in wide ranging battles in distant lands, with an only exception of the Çanakkale Battles, in a very short time. In line with the German ambitions, most of the battles it engaged in were concentrated on the Arabian geography against the British forces. Being in the same alliance, Ottoman and the Austria-Hungarian forces fought side by side at the European fronts under the German command. Moreover, the support the Hungarian artillery units gave at the battles in Çanakkale, Arabian Peninsula and especially at the Palestine Front is of particular significance.

The article aims at evaluating the position of the Ottoman State at the Canal, Sinai, and Palestine fronts in view of military tactics and strategies. Moreover, the support the Hungarian units and personnel gave to Ottoman Army at the Sinai-Palestine Front will be revealed under the light of the documents and sources found in the ATASE Archive, as well that of those published earlier.

Key Words: First World War, Ottoman, Hungarian Artillery Units, Palestine, Canal.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Macaristan'da savaşın ve müttefik olmanın Türklere yönelik ilgiyi daha çok canlandırdığı göze çarpmaktadır. Özellikle Çanakkale muharebelerinde Türklerin kazandığı zafer Macaristan'da yankı bulmuş, Türklere karşı duydukları sevgi ve dostluklarını her fırsatta gösteren Macar üniversite öğrencileri, öğrenci cemiyeti başkanı Doktor Etienne Chambéry'nin teşebbüsüyle Peşte'de 27 Mart gecesi Başşehbenderhane (Başkonsolosluk) önüne gelerek şarkılar eşliğinde Çanakkale'deki zaferi kutlamışlar, her fakülteden seçilen öğrenciler başkonsolosun makamına çıkarak Ahmet Hikmet Bey'i tebrik etmişlerdir. Ayrıca Peşte Hilal-i Ahmer (Kızılay) şubesinin teşviikiyle Hilal-i Ahmer'e katkı sağlamak amacıyla ziyafet ve bir de gösteri tertip etmişlerdi. Ziyafet, Peşte'nin en büyük lokantası olan Gambrinus'da yapılmıştı. Bu yaşananları Başkonsolos Ahmet Hikmet Bey, 27 Nisan 1915'te bir telgrafla Hariciye Nezaretine bildirmişti¹.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Macaristan Milli Savunma Bakanlığı, 1916 yılı başında bir Macar topçu birliği ile Osmanlı Devleti'ni destekleme kararı aldı. Çünkü 1915 yılı sonbaharında Sırbistan işgali sonrası İstanbul istikametinde yol açıldığı zaman iki ağır batarya, bir havan ve bir ağır topçu bataryası Avusturyalı eratla Gelibolu yarımadasında Türk muharebe alanına gitmişti². 1915 Ekiminde Sırbistan seferi başladığında Sırbistan'ın kısa sürede teslim olacağı ve böylece İstanbul ile İttifak Devletleri arasında bağlantının sağlanacağı umuluyordu. Bu düşünce ile Gelibolu Yarımadasında görev yapacak ağır dik yollu ateş eden bir bataryanın Türkiye'ye gönderilmesiyle ilgili Enver Paşa'nın isteğini, o dönemde (1909-1918) İstanbul'da Avusturya-Macaristan askeri ataşesi olarak görev yapan General J.Pomiankowski, Ordular Başkomutanlığına bildirmişti. Müteakiben iki Avusturya-Macaristan topçu subay, yol keşfi yapmak için İstanbul'a gelmiş, Uzunköprü istasyonundan yarımada giden yolun keşfi yapıldığında, bu yol üzerindeki köprülerin 30,5 cm'lik havanları çekemeyeceği ve bunun yerine 24 cm'lik bir havan bataryasının uygun olacağı anlaşılmıştı. Yüzbaşı Kodar (Ha-

1 **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2013, s.183-184.

2 Melek Çolak, "Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkiler (1912-1918)", **Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I**, .Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009, 402.

uptmann Kodar) bu bataryanın komutanı olarak 15 Kasım 1915'te, 8 Aralık'ta da Yüzbaşı Manoušek komutasındaki bir Avusturya-Macaristan 15 cm'lik ağır sahra öbüs bataryası Uzunköprü'ye gelmiştir. Yüzbaşı Manoušek'in bataryası daha sonra Arıburnu cephesinde mevzilendirilecektir. Gelibolu'daki İngiliz birliklerinin Arıburnu ve anafartalar cephesinden geri çekilmesinden sonra, bataryaya Seddülbahir cephesine çekildi³.

Bu bataryalardan Yüzbaşı Kodar'ın 24 cm.lik Havan Bataryası 1917 Ağustos ayında 4'üncü Orduya verildiği emrini aldı ve Suriye-Filistin cephesine gönderildi. 12 Aralık 1917'de Hayfa yakınlarındaki Karmel Dağında kıyı savunması için yerleşmiştir. Bataryaya savaşın sonuna kadar 24'lük havan bataryası adını taşımış olsa da iki adet havan topu İstanbul'da bırakılmış, yerine 10.4'lük M15 topu verilmişti. İki toplu bataryaya İkinci ve Üçüncü Gazze Muharebeleri ve Ürdün vadisindeki bütün savaşlara katılmış, 25 Nisan 1918'de Karmel'i boşaltarak 29 Nisan 1918'de Lubban'a ulaşmış ve 7'nci Ordu emrine girmiştir⁴.

Macar Yüzbaşı Kodar'ın ve bataryasının 1918 yılında, savaşın sonuna kadar bölgede kaldığı ve göreve devam ettiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Şöyleki;Yıldırım Ordular Grubunun 26 Mayıs 1918 tarihli günlük emrinde, "*Hayfa Sahil Mıntıkası Topçu Kumandanı Avusturya-Macaristan Yüzbaşısı von Kodar, Hayfa Alman Mevkii Kumandanlığı vezaifini deruhte etmiştir.*" bilgisi birinci madde olarak yer almaktadır. Söz konusu emir Yıldırım Orduları 3'üncü Şube Müdürünün imzası ile yayınlanmıştır⁵.

1. Kanal Cephesi (1915-1916)

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1330'da (11 Kasım 1914) harbe girdiğinde Başkumandan Vekili Enver Paşa, 2'nci Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya; İngilizleri Mısır'da meşgul etmek, Batı cephesine sevketmekte oldukları Hint kıtalarını

3 Joseph Pomianskowski, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014, s.128-132.

4 İsmail Tosun Saral-Emre Saral, **Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelelerinde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları**, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayını, No:9, Ankara, 2002, s. 36-37. Her ne kadar dipnotta adı geçen yayında Yafa denilmiş ise de bu yerin Hayfa olması gerekiyor.

5 **ATASE Arşivi**, BDH (Birinci Dünya Harbi Kataloğu), K: 3769, D: 33, F: 2-10. Emrin aslı için Bk., EK-1.

Mısır'da alıkoymaya mecbur etmek ve Çanakkale'ye bir çıkarma kuvveti göndermelerine de engel olmak maksadıyla Süveyş Kanalı'na karşı bir taarruz hareketi yapmak istediğini, 6 ve 2'nci Kolorduyu bu işe tahsis ettiğini ve Alman heyetinden Kurmay Yarbay von Kress'i 8'inci Kolordu Kurmay Başkanlığına tayin ve Şam'a gönderdiğini, Bedevilerden yardımcı bir kuvvet vücuda getirmek için de teşebbüslerde bulunduğunu, hem Kanal seferini icra etmek hem Suriye'nin emniyetini temin etmek için 4'üncü Ordu Kumandanlığını üstlenmesini teklif etmiş, Cemal Paşa da bu teklifi kabul etmişti. Cemal Paşa, 2'nci Ordu Karargahından Kurmay Başkanı Albay von Frankenberg, üç kurmay subayı, birkaç üst-subay ve subayla birlikte 21 Kasım 1330'da (4 Aralık 1914) günü İstanbul'dan hareket etti⁶.

Suriye ile Mısır seferi görevi birbirinden ayrılamazdı. Mısır seferi, Suriye'nin taarruzi savunması demekti. Başkomutanlığın 18 Kasım 1914 tarihli emri ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa⁷ hem Suriye hem de Mısır seferinin sorumluluklarını üzerine aldı.

Cemal Paşa'nın Şam'a geldikten sonra Kanal Seferi'ne dair Başkomutanlığa verdiği 13 Aralık 1914 tarihli raporda durum çok açık olarak yazılmış ve bu

6 Ali Fuad Erden, **Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Yayın., İstanbul, 2003, s.20-21.

7 Korgeneral Ahmet Cemal Necip (Büyük - Sakallı) (1309 - P.2): 1872 yılında İstanbul'da doğmuştur. Askerî Eczacı Mehmet Necip Efendi'nin oğludur. Harp Akademisinden mezun olduktan sonra Genelkurmay Dairesi 1'inci Şubesine atanmıştır. Sonrasında pek çok görevde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından sonra II. Ordu, daha sonra IV. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Daha sonra Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı yapmıştır. 1917 yılı sonunda İstanbul'a dönmüştür. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine ülkeyi terk ederek Berlin'e gitmiştir. Askerî Ceza Kanunu'nun ilgili maddesi gereği askerlikten tard edilmiştir. Berlin'den Münih'e geçen Cemal Paşa, burada bazı Bolşeviklerle tanışmış, sonra da İsviçre'ye geçmiştir. Bu arada İngilizlerin Afganistan'ı işgali söz konusu olunca İngiltere'ye karşı savaşmak ve Afgan kuvvetlerini düzenlemek amacıyla Afganistan'a gitmeye karar vermiştir. Tanıştığı Bolşevikler aracılığıyla Moskova'ya giderek Çiçerin'in yardımını sağlamış ve Taşkent'e gitmiştir. Taşkent'te Türkistan'a dağılmış bulunan Türk subaylarını toplayarak bir komite kurmuş, onları aydınlatmaya çalışmıştır. Bu arada Afganistan'a giderek Afgan Kralı Amanullah Han ile görüşmüş ve Afgan ordusunu ıslaha başlamıştır. Enver Paşa'nın Türkistan'a geleceğini haber almış, onunla görüşmek istemiş de bu mümkün olmamıştır. 5 Temmuz 1922'de Tiflis'e gelmiş, Afganistan yolculuğuna hazırlandığı sırada 22 Temmuz 1922'de oteline dönerken yanında yaveri Teğmen Süreyya Bey, Binbaşı Nusret Bey olduğu hâlde, Ermeni komitecilerden Kekerin Lalayan ve Sergo Vartanyan tarafından atılan kurşunlarla öldürülmüştür. Bk. **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2004, s. 152-154.

raporda Cemal Paşa, “...Yalnız başarı şüphelidir. Bu kuvvet ve vasıtalarla kanal boyunda sürekli bir muharebe veremeyiz. Bana kalırsa bu sefer çok uzun sürecek, İngilizler Mısır’ı ve Kanal’ı sonuna kadar savunacaktır. Bununla beraber taarruz kararına bütün varlığımla bağlıyım. Bence Mısır’ı almak; Kafkasya’yı almaktan, Odessa veya Batum’a kuvvet çıkarmaktan daha değerli bir iştir. Bunun için 4’üncü Kolordunun bütün kuvveti ile buraya gönderilmesini teklif ederim. Ta ki bütün dünyanın beklediği kesin darbeyi İngilizlerin can evine indirelim.” şeklinde ifade ettiği sözlerle görüş ve tekliflerini sunmuştur⁸.

Cemal Paşa döneme ilişkin hatıralarında, Suriye’ye geldiği sıradaki genel manzarayı tarif ederken Binbaşı Mümtaz Bey kumandasındaki Arap gönüllü müfrezesinin Elariş’i işgal etmiş ve oraya yerleşmiş olduğuna, Teşkilât-ı Mahsûsaya bağlı gönüllülerden mürekkep bir müfrezenin de İzmirli Eşref (Kuşçubaşı) Bey⁹ kumandasında Sina çölü’nün hemen merkezine düşen Kala’tülneh’i

8 E.Albay Muzaffer, **Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akını**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 13 - 14.

9 ‘Eşref Kuşçubaşı, (d.1873-ö. 1966) İstanbul’da doğmuştur. Babası Mustafa Nuri Bey, Kafkaslardan gelmiş bir Çerkez idi. Mustafa Nuri, sarayın Kuşçu Ocağına alınmış ve yıllar sonra sultan Abdülhamit tarafından kuşçubaşılığa terfi ettirilmiştir. Eşref Bey, Sultan Abdülhamit’in emriyle Kuleli Askeri Lisesi’ne, buradan sınıf arkadaşlarının örgütlediği harekete karışınca Edirne’ye sürgüne gönderilmiş, daha sonra İstanbul’a dönmüş, liseyi bitirmiş ve Mekteb-i Harbiye’ye girmiştir. Mezun olduktan sonra Makedonya’ya atanmıştır. Buradaki politik faaliyetleri sonucu yine sürgün edilmiş, bu defa babası ve kardeşi Selim Sami’yle birlikte Hicaz’a gönderilmiştir. Uzun yıllar devam eden sürgün ve kovalamacıların ardından Hindistan ve Türkistan’a, Afganistan ve İran’a gitmiş, en sonunda Hicaz’a dönmüştür. 1907 yılında Paris’e geçen Eşref Bey, buradaki Jön Türklerin gayretli çalışmalarına rağmen Paris’in ihtilalin anahtarını elinde tutmadığı inancıyla Makedonya’ya geçmiştir. Karadağ’a giderken yakalanmış, işkenceden geçirilmiş, başta Makedonya Umumi Valisi Mahmut Şevket Paşa olmak üzere yüksek rütbeli birçok subayın araya girmesiyle bağışlanmış ancak Sultan Abdülhamit’in kontrol altında tutulmasını istediği Eşref Bey, İzmir’de zorunlu ikamete memur edilmiştir. 1911 yılında Trablus ve Bingazi’ye giden gönüllüler grubuna katılmış, 1912 yılında Balkan Savaşı patlak verince Enver Bey’in emriyle Trakya’ya geçmiştir. Edirne’nin geri alınışında Enver Bey’in yanında yer almış, İstanbul’a döndükten sonra Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Arabistan faaliyetlerine katılmış, müfrezesiyle 1914 yılında Beyrut’taki Fransız Konsolosluğuna baskınla birtakım belgeleri ele geçirmiş, Kanal Harekâtında görev almış ve daha sonra Yemen’e gönderilmiştir. Eşref Bey, Ocak 1917’de Emir Abdullah’ın kuvvetlerince esir alınmış ve İngilizler kendisini Malta’ya götürmüşlerdir. 1920 yılına kadar Malta’da kalan Eşref Bey, dönüşte “Yüz Ellilikler” listesine alınmıştır. Fevzi Çakmak ismini temize çıkartmış, Kurtuluş Savaşı’nda Ali Fuat Paşa komutasında Geyve cephesinde görev yapmış, Adapazarı yöresinde Kuvayı Milliye’nin kumandanı olmuştur. Kurtuluş Savaşı sona erince, yıllar önce Sultan Abdülhamit tarafından babasına verilen Manisa Salihli’deki çiftliğine çekilmiştir. Bk. P.H.Stoddard, **Teşkilât-ı Mahsusa**,

işgal etmiş bulunduğuna değinmektedir¹⁰. Yine aynı şekilde Kanala baskında bulunacak olan Gondos¹¹ müfrezesi de 9 Ocak 1915'te Kala'tülnah'a ulaşmıştı. Esasen 4'üncü Ordu Komutanlığı, Sefer Kuvvetinin Kanal'dan döndükten sonra kurduğu Çöl Komutanlığını, İngilizlerle Kanal boyunca yakın teması devam ettirmek üzere kurmuş ve komutanlığı Kanal'a karşı her türlü teşebbüste serbest bırakmıştı. Buna göre Kanal'daki İngiliz ulaştırması kesiksiz taciz edilecekti. Hatta bu fikir, Birinci Kanal Seferine çıkmadan önce ordu tarafından –şayet sefer başarı ile sonuçlanmazsa- ele alınmıştı. Bu maksatla 19 Ocak 1915'te daha önceleri Süveyş'te mühendislik yapmış olan ve Avusturya-Macaristan askeri ataşesi tarafından Cemal Paşa'ya tavsiye edilerek gönderilmiş bulunan Macar

Çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, Eylül 2003, s. 151-160. Stoddard eserinde Eşref Kuşçubaşı'nın Mekteb-i Harbiye'den mezun olduğunu yazmış olsa da, yapılan araştırmalarda Eşref Kuşçubaşı'nın KHO ve MSB Lodumlu Arşivinde dosyası mevcut değildir. Bu nedenle Harp Okulundan mezun olduğuna dair şu güne kadar herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

- 10 Cemal Paşa, **Hatıralar/İttihad ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, Hazırlayan:Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 174-175.
- 11 Macar asıllı yedek subay Georg Gondos ve arkadaşı Dr.Paul Michael Simon, Ekim 1914'te, Viyana'daki Avusturya-Macaristan Savaş Bakanlığına başvurarak, Mısır'ın Akdeniz kıyısında bulunan Gemsa şehrindeki İngiliz petrol kuyularına bir akın düzeneleyerek sabotaj yapmak istediklerini bildirmişlerdi. Başvuruları olumlu karşılanmış ve gerekli müsaadeler kendilerine verilmişti. Gondos ve Simon yanlarına tahrip işlerinden anlayan mühendis Wienecke ile Temeşvar'da Almanca bir gazetenin genel yayın yönetmeni Kastiner'i de arak Kasım başında İstanbul'a gelmişler ve Avusturya-Macaristan askeri ataşesi ile görüşmüşlerdi. Bunun üzerine General Pomiankowski VIII. Türk Kolordusu Kurmay Başkanı olan Kurmay Albay Kress von Kreesenstein'i arayarak olumlu görüşünü bildirdi. Ayrıca IV.Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya Gondos'u tavsiye etti. Liman von Sanders'te girişimi kabul etti. Kress için bu haber önemliydi, çünkü aynı dönemde Kanal'a bir hareket yapılması planlanıyordu. Gondos grubu 12 Aralık 1914'te İstanbul'dan ayrılarak 20 Aralık'ta Şam'a geldiklerini von Kress ve Cemal Paşa'ya bildirdiler. Harekattan önce Süveyş Kanalı'nı incelemek için Gondos yanına iki Bedevi ve Harp Okulu öğrencisi Hanefi isimli bir genci arak 26 Aralık 1914'te yola çıktı. İncelemeden sonra 30 Aralık 1914'te Kudüs'e döndüler. Bu keşif gezisiyle Gondos, kanalın her iki kıyısının da İngilizler tarafından çok iyi tahkim edildiğini, petrol borularının ve tesislerinin iyi korunduğunu, kolayca havaya uçurulamayacağını gördü, petrol hattının yer yer tahrip edilmesinin daha doğru olacağı kanaatine vardı. Bu sırada Dr. Simon Albay von Kress'in yanında kalarak Kanal seferi için gerekli nakliye teşkilatını kurdu, topçunun cephanesini ve diğer ihtiyaçlarını sağladı. Weinecke ise 1914 yılı Noel'ine kadar Birü's Sebi ile Hebron arasında 50 km'lik askeri kullanıma uygun olmayan bir yolu yeniden düzenledi. Gondos ve Simon 2 Ocak 1915 günü maceralı yolculuklarına başlayarak Amman'a geldiler. Trenle Ma'an'a gittiler. Oradan da deve ile Akabe'ye ulaştılar. 9 Ocak günü Sina Yarımadasında bulunan Kala'tülnah'da kendilerini bekleyen Eşref Kuşçubaşı ile buluştular. Bk. İsmail Tosun Saral-Emre Saral, **a.g.e.**, s. 46-47.

mühendis Georg Gondos, 4'üncü Ordu tarafından hizmete alınmıştı. Gondos'a verilen görev, kanala karşı yapılacak ilk taciz görevidir. Sefer kuvveti Kanal'a yürürken Gondos Müfrezesi de Turusina bölgesinde sabotajlar yapacaktı¹².

8'inci Kolordu sefer kuvvetinin Şam'dan Sille'ye demir yolu nakliyatı 14 Aralık 1914'te başladı. Eratın tümü yerli (Suriyeli) idi. Sefer kuvvetinin telsiz telgraf ve uçağı, kıtaların portatif çadırı yoktu. Mahrutî çadır da götürülmeyecekti. Dolayısıyla subaylar ve kumandanlar dahil açıkta yatacaklardı. Cemal Paşa ordu karargâhının harp kademesiyle birlikte 18 Ocak 1915 günü Birüssebi'den hareket etti. İngilizler Kanal'ı, Mısır'ın savunma hattı olarak kabul etmişlerdi. Sina (Tih) çölü bu hattın önünde ve ilerisinde 300 kilometre genişliğinde bir engel bölgesiydi. Kuyuları tahrip ederek çölü tahliye etmiş olan İngilizler, bu engel bölgesinin zorluklarını Türklere terk ederek bütün kıtalarını Kanal bölgesine almışlardı. 20 Ocak 1915'te İbin denilen noktaya gelindi. İbin son telgraf noktasıydı. Bundan sonra artık muhabere, atlı muhabere postaları vasıtasıyla olacaktı¹³.

Cemal Paşa'nın son telgraf noktası olan İbin'den kıtalara verdiği (21 Ocak 1915 tarihli direktif) direktifte, "*Demir yolu ve telgraf hatlarını bozmak ve isyan çıkarmak için kanalın karşı yakasına gönüllü keşif kolları gönderilecek, kanal düşman gemilerine kapanacak*" maddesi yer almakta idi¹⁴. Bu direktife göre diğer müfrezeler gibi Gondos Müfrezesi de 30 Ocak'tan 2 Şubat'a kadar Kanal'a yönelik sabotaj faaliyetlerinde bulunmuştur. Kanal Seferinden sonra da bu faaliyetler devam etmiş, 6 Şubat günü Gondos yanına yirmi adam olarak Abu Semina'yı basmış, limandaki bir yelkenli ve motorbota el koyan Gondos aldığı ganimetleri yükledikten sonra gece Süveyş Körfezinin batısındaki Cemsâ'ya geçmiş, burada sağlam bulunan üç petrol kuyusu ile üç tankeri daha tahrip etmişti. Bu sırada İngilizler ateş etmeye başlamış, müfrezeden bir er şehit olmuş, sonunda müfrezede Tur kasabasını tahrip ederek Kala'tülnah'a dönmüştü. Tur baskını İngilizleri bu bölgeye yeni kuvvet göndermeye zorlamış, bundan sonra da Gondos sabotaj faaliyetlerine devam etmişti. Nitekim, 27/28 Nisan gecesi Binbaşî Fischer ile

12 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C IV, I.Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s.299-300.

13 Ali Fuat Erden, **a.g.e.**, s. 31-38.

14 E.Albay Muzaffer, **a.g.e.**, s. 19-20.

birlikte, Kanalı 125. km'sinde bulunan Büyük Acıgöl kesimine iki mayın koymuşlardı¹⁵.

2-3 Şubat 1915 gecesi icra edilen Birinci Kanal Seferi, başarısızlıkla sonuçlandı. Kanal'ı geçmeyi başaran 600 mevcutlu bir Türk birliği İngilizlerce esir edildi, çıkarmada kullanılan bir tür çelik mavna olan "tombaz"lar yoğun İngiliz ateşi ile batırıldı veya kullanılamaz hâle getirilmişti. Türk kuvvetlerinden kat kat üstün İngilizlerle büyük olasılıkla sefer kuvvetinin imha veya esareti ile sonuçlanacak bir meydan muharebesine girmeyen Cemal Paşa, kurmaylarının da önerisiyle birliklerini düzenli bir biçimde geri çekmiştir. 15-18 Ocak 1915'te Kanal'a yönelerek Birü's Sebi'yi terk etmiş olan ordugâh, tam bir ay sonra, 15 Şubat 1915'te tekrar Birü's Sebi'ye dönmüştü¹⁶.

Birinci Kanal Seferinden sonra Çöl Kumandanlığı (Birinci Sefer Kuvveti) teşkil edildi ve 8'inci Kolordu Kurmay Başkanı olan Albay von Kress Kolordu Kumandanlığı yetkisiyle Çöl Kumandanlığına atandı. Çölde bırakılmış kıtalar, karargâhı İbin'de olan bu yeni teşkil edilen komutanlığın emrine verildi. Görevi Kanal'a karşı taciz teşebbüslerini idare etmek ve çölde yapılacak Mısır seferi hazırlıklarını örtmek ve korumak olarak belirlenmişti¹⁷.

1915 yılı başında yapılan Birinci Kanal Seferi başarısızlığa uğradıktan sonra Kanal'a tekrar taarruz etmek üzere hazırlıklara başlanıldı. 4'üncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa 18 Mart 1916'da Başkumandanlık Vekaletine gönderdiği şifreli yazısında bir an önce Alman ve Avusturya-Macaristan kuruluşlarının cepheye sevkini hızlandırılmasını rica ediyordu. Almanlar, İngilizlerin Mısır'daki birliklerini Avrupa Cephesi'ne göndermeye başlamalarından dolayı rahatsızdı. Hareketin 1916 Temmuz ayında yapılmasının mahzurunu dikkate almayarak İngiliz kuvvetlerinin yerlerinde kalabilmesi için Kanal'a taarruz etmeye karar verdiler. Bu hareket, Kanal'ın doğusunda Katya'ya kadar ilerleyen İngiliz kuvvetini geriye atarak Kanal'ın bir tarafına hâkim olmak maksadını sağlayacaktı.

15 İsmail Tosun Saral, **a.g.e.**, s. 48-49. Georg Gondos'un sabotaj faaliyetlerine von Kress ve o dönemde 4'üncü Ordu Komutanlığında Binbaşı rütbesinde, Harekat Şube Müdürü olan Ali Fuad Erden'in hatıralarında Mart 1915'te başladığı belirtmekle birlikte bu tarih, Genelkurmay Bşk.lığının Birinci Dünya Harbinde Sina-Filistin Cephesi adlı yayınında Ocak 1915 olarak yer almaktadır.

16 Cemal Paşa, **Hatıralar**, Hazırlayan Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.182-186.

17 Ali Fuad Erden, **a.g.e.**, s.93.

23 Nisan 1916'da başlayan İkinci Kanal Seferinde cereyan eden Katya, Romani ve ardından 9 Ağustos 1916'daki Birülabd muharebeleri neticesinde Birinci Sefer Kuvveti Komutanı von Kress geri çekilme emri verdi ve Ağustos sonunda Hicaz Cephesi'nin öneminden dolayı Kanal Seferinin yapılmasından vazgeçildi. Sonuç olarak İngilizler Ocak 1917'e gelindiğinde Türkleri Sina Çölü'nün tamamen dışına itip Filistin kapılarına dayanacaklardı. Başarısızlıkla sonuçlanan İkinci Kanal Seferini Alman Generali Liman von Sanders 13 Aralık 1917 tarihli raporunda şöyle tanımlamıştı: *"1916 Ağustos'unda, Mısır'ı fethetmek maksadıyla Süveyş Kanalı'na karşı yapılan ve başarılması imkânsız olan bir hareket-i seferiyye... Bu ilerleyiş teşebbüsü ancak 18.000 muharipten ibaretti. Bu harekât da baştan başarısızlığa mahkûmdu ve İngilizler başta ancak Süveyş Kanalı'nı müdafaa etmek niyetinde iken bu Türk hareketini takiple El Tih çölü'nü geçtiler. Onların Filistin'de bugünkü ilerleyişlerine işte bu başarısız hareketle sebep verilmiştir."*¹⁸

2. Gazze Muharebeleri (1917)

24 Mart 1917'e kadar Filistin'i savunma ile görevli Birinci Sefer Kuvveti birlikleri karargahı Telleşşeria'da olmak üzere dört grup halinde yerleşmişlerdi. Bunlar Gazze Grubu, Cemame Grubu, Telleşşeria Grubu ve Birü's Sebi grubu....

Binbaşı Tiller komutasındaki Gazze grubunda Avusturya-Macaristan 106 mm'lik dağ obüs taburu (altışar toplu iki batarya) görev yapıyordu. Ordu Komutanı Gazze'ye alınmakta olan 53'üncü Piyade Tümeninin mümkün olan çabuklukla ilerlemesini emretmişti. Tümenin en ileride bulunan 163'üncü alayı Gazze'ye yürüyüşe geçmiş bulunuyordu. Ordu komutanı bu tümen komutanına Gazze grubunun komutasını vermeyi planlamıştı. Birinci Gazze Muharebesi'nin ilk günü olan 26 Mart 1917'de Gazze grubunun emir ve komutasını almak üzere 53'üncü Piyade Tümen Komutanı Albay Musa Kazım, Kurmay Başkanı Yüzbaşı Rahmi (Apak) ve tümenin iki emir subayı 163'üncü Alayın da ilerisine geçerek faytonla Gazze'ye gelirken Beyti Hanun köyünde Anzakların içine düşerek tutsak olmuştu¹⁹.

18 F.Rezzan Ünalp, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askeri Faaliyetleri**, Genelkurmay ATASE D. Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 97-98.

19 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1.Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 516-517, 526. Gazze'de İngiliz kuşatması ta-

Britanya'nın 1917 yılının başlarındaki Filistin seferine başarısızlık damgasını vurmuş, güçlü Britanya birlikleri Osmanlı ordusunun Gazze-Birü's-Sebi (Beerşeba) hatlarını yarmayı başaramamışlardı. İki ağır yenilgiden birincisi, 26 Mart 1917'deki Birinci Gazze Muharebesi, ikincisi ise 19 Nisan 1917'deki İkinci Gazze Muharebesi'dir. Bu muharebe sırasında Türk tarafının kuvvet durumuna bakıldığında karargâhı Telleşeria'da olan 22'nci Kolordunun 3'üncü Piyade Tümeninin emrinde diğer bataryalardan başka bir Avusturya-Macaristan Dağ Obüs Taburu bulunuyordu²⁰.

Mart 1917 itibariyle Türk birlikleri Gazze ve Birü's Sebi kentlerine çekilmişlerdi. Burada önemli olan nokta aşırı iyimser Britanya istihbaratının Albay Kress von Kressenstein'in birliklerinin morallerinin bozuk olması nedeniyle Gazze'de çok kararlı muharebe etmeye niyetli olmadıklarına inanmasıydı. İlk taarruz 26 Mart 1917'de başladı. İngiliz Çöl Kolu, Gazze'yi hemen kuşattı. Bu kritik anda neredeyse muharebe kazanılmışken, muharebeye iştirak eden İngiliz komutanları muharebenin devamını sağlayacak gerekli koşulların karşılanmadığına karar verdiler. Bunun başlıca nedeni, Gazze'yi savunan Türklerin gösterdikleri direnç ve 10 bin Türk askerinin sağ kanada doğru ilerlemesiydi. İngiliz Mısır Sefer Kuvveti Komutanı General Archibald Murray, taktik duruma hakim değildi ve komutanlar arasında etkili bir muharebe yoktu. Piyade ile topçu arasındaki koordinasyon zayıftı. Bunlar, Çanakkale Savaşı'nın üzerinden neredeyse tam iki yıl geçtikten sonra oluyordu. Taarruza devam etmek için çok şiddetli bir siyasi baskı altında bulunan Murray, Gazze hattını yarmayı bir kez daha denedi. İngilizler için durum yine umut verici değildi.

Nisan 1917 başlarında cepheye ulaşan büyük çaplı Osmanlı takviye kuvvetleri, von Kress'in Gazze'yi çok kuvvetli tahkim edilmiş mevzilere kavuşturmasını olanaklı kılmıştı. Birinci Gazze Muharebesinden zaferle cesaretlenen Osmanlı 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa 28 Mart 1917'de Gazze vadisinin gerisindeki İngiliz ordusuna büyük bir karşı taarruz için emir verdi. Bu arada Birinci Sefer Kuvvetini gayri faal hale getirdi ve yerine 20'nci Kolordu ve kolordunun iki

mamlandığında, kenti savunan birliklerle Telleşeria'daki Osmanlı komuta merkezi arasındaki temas da kesilmişti. Bu andan itibaren Gazze ile ilgili tüm bilgi, Ramle'deki 6 keşif uçağından oluşan Osmanlı hava unsurlarınca sağlanmıştır. 300. Paşa Tayyare Bölüğü'nün pilotları, tüm muharebe boyunca keşif uçuşlarını sürdürmüştür.

20 a.g.e., s. 609.

tümenini (7 ve 54) İkinci Gazze Muharebesi öncesi kuzeyden intikal ettirdi. Bu birlikler yavaş yavaş Gazze ve Birü's Sebi arasındaki bölgeye doğru uzanan bir hat oluşturdu. 14 Nisan gecesi Osmanlı ordusunun taarruz hazırlıkları ortasında Cemal Paşa'ya Murray'in Gazze'ye ikinci kez taarruz etmeye niyetlendiği haberi verildi. İngilizler çok iyi hazırlanmış Osmanlı ordusu mevzilerine cepheden taarruzu planlamıştı. 19 Nisan 1917 günü iki saate yakın süren topçu ateşiyle savaş başladı. İngilizler ayrıca deniz topçularını ve zehirli gaz mermilerini de kullandılar. İngilizler ileri atıldığında Türklerin çok şiddetli makineli tüfek ve topçu bombardımanı ile karşı karşıya kaldılar. İngiliz taarruzu püskürtüldü. General Murray görevden alınarak İngiltere'ye gönderildi.

Yıldırım Orduları Grubunun Haziran 1917'de kurulmasının bir sonucu olarak, Türkler Suriye ve Filistin cephelerine dayanıklı birlikler göndermeye başladılar. Filistin'de zaten mevcut olan 7, 16 ve 54'üncü Piyade Tümenlerine ek olarak 26, 27 ve 53'üncü Piyade Tümenleri de 1917 yazında buraya ulaştı. Bu durum Filistin cephesini devralması için teşkil edilen 8'inci Ordunun gücünü toplam yedi piyade tümeni ve bir süvari tümenine çıkarmış oluyordu. Bu tümenlerden 3, 7, 16 ve 26'ncü Piyade Tümenleri Çanakkale Muharebelerine, 3'üncü Süvari Tümeni ise Kafkasya Seferine iştirak etmişlerdi²¹.

General Murray'in yerine atanan General Allenby bölgeye vardıktan sonra ordusunu hareket seviyesinde düzenlerken, Türkler de kendi ordularını stratejik seviyede düzenliyorlardı. 1917 yaz ayları hazırlıkla geçti. Mart 1917'de kaybedilen Bağdat'ın²² kurtarılması için 7'nci Ordunun teşkiline karar verildi. Alman Başkomutanlığı da Asya kolu namıyla (2'nci Paşa Birliği) bu muharebelere katılmak üzere 12 bin kişilik bir birliği Silezya'da hazırlamaya koyuldu. Bağdat'ı

21 Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu**, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.153-160.

22 'Irak'ta İngiliz taarruzu Kut'ül Ammare'de durdurulmuş, ancak İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türkler lehine kurulan dengeden fazla istifade edilememiştir. Almanların talebi ve Enver Paşa'nın emriyle 13'üncü Kolordu Kutü'l-Ammare'den İran Cephesi'ne nakledilmiş ve böylece bölge, Osmanlı güçlerinden arındırılmıştır. İngilizler bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek Basra'da beklettikleri Hint kuvvetleriyle 1 Ekim 1916'da Kutü'l-Ammare cephesinden taarruza başlamışlardır. Bu taarruzlar devam eden aylarda daha da artırılmış ve 11 Mart 1917'de Bağdat, İngiliz kuvvetleri tarafından hiçbir mukavemetle karşılaşılmeden ele geçirilmiştir. Bk. F.Rezzan Ünalp, "Halil Kut Paşa ile General Townshend'in Hayat Hikayeleri Üzerinden Kutü'l Ammare Zaferi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Genelkurmay ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Temmuz 2013, S 417, s.65.

kurtaracak kuvvete Yıldırım Ordusu adı verildi. 300'üncü Paşa Bölüğü örnek alınarak bu kuvvete 301, 302, 303 ve 304'üncü Tayyare Bölükleri tahsis edildi. Bu birlikler Ağustos 1917'de İstanbul'da toplandı. Bu bölükler Almanya'dan İstanbul'a gelirken zayıya uğramışlar, Macaristan'dan geçerken nakliye trenlerine yıldırım isabetiyle birkaç vagon yanmış, 304'üncü Bölüğün 5 tayyaresi zayi olmuştu. Birlikler Filistin'e gidinceye kadar daha başka kayıplar da olmuştu.

Yıldırım Orduları Halep'te toplandığı sırada Filistin'de yoğun İngiliz hazırlıklarının öğrenilmesi üzerine Alman Başkumandanı von Falkenhayn'ın da katıldığı bir toplantı yapıldı ve bu toplantıda Irak'taki taarruzdan vazgeçilerek Yıldırım Ordularının Filistin cephesinde görev alması öngörüldü. Suriye ve Filistin'deki askeri teşkilatta büyük değişiklikler yapıldı. 4'üncü Ordu kaldırılarak merkezi Şam'da olan Genel Arabistan Kumandanlığı kuruldu. Kumandanlık Hicaz ve öncelikle Hicaz demiryolu, Arabistan sahili, Yemen ve Asir bölgesinin savunmasından sorumlu idi. Buralardaki birliklerin hepsi eski 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın emrine verildi. Filistin cephesindeki 20, 22'nci Kolordularla Sina Cephe Kumandanlığı von Kress'in kumandasında 8'inci Ordu olarak teşkilatlandı ve Mustafa Kemal Paşa'nın 7'nci Ordusu ile birlikte Yıldırım Orduları Grubu adıyla Mareşal von Falkenhayn'ın kumandasında birleşiyordu. 300-304'üncü Paşa Bölükleri Yıldırım Ordularının hava gücünü teşkil ediyordu²³.

1917 yılı sonbaharına gelindiğinde; Yıldırım Orduları Grubu asıl İngiliz taarruzunun Gazze'ye, yanılma ya da gösteri taarruzunu da Birü's Sebi'ye bekliyordu. Türkler Gazze'nin lojistik tesislere yakınlık, Kraliyet Donanmasından destek alabilme, tarruz eden İngiliz birlikleri için tarruzu kolaylaştıran elverişli yol ve demiryolu şebekesi gibi imkanlar barındırdığını biliyorlardı. 31 Ekim 1917'de cereyan eden ve bir gün süren Birü-s Sebi Muharebesi'nde Türklerin tek bir tugay gücündeki birliğine karşı İngilizler üstün kuvvetlerle taarruzda bulundu. Osmanlı ordusunun Filistin cephesindeki tertibi göz önüne alındığında Birü's Sebi'nin kurtarılması için yapılabilecek bir şey yoktu. Kress muharebenin başarısızlığının asıl suçunu Osmanlı 3'üncü Kolordu Komutanı Albay İsmet'in (İnönü) omuzlarına yıkmıştı. Von Kressenstein'e yöneltilen eleştirilerin büyük bir bölümü Albay İsmet'in 3'üncü Kolordusunu desteklemek için ihtiyatları sevk etmekte geç kaldığı yönündeydi. Gerçekte 7, 19 ve 24'üncü Piyade tümenlerinin

23 Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler I**, Hava Kuvvetleri Yayını, Ankara, 1971, s. 319-320.

ihtiyat göreviyle Birü's Sebi'den ziyade Gazze yakınlarında mevzilendirilmesi bu desteğin zamanında gönderilmesini olanaksız hale getirmişti²⁴.

Bu muharebeden birinci derecede sorumlu olarak 8'inci Ordu Komutanı görülmüştür. Bu sorumluluğun derecesi yalnız Birü's Sebi gibi önemli bir hareket üssünün kaybından çok, burada aynı zamanda bir kolordunun hemen hemen muharebe yeteneğini yitirmiş olmasından dolayı daha da artıyordu. Bu hususta 8'inci Kolordu Komutanı von Kress Paşa, Birüssebi Muharebesi yenilgisi dolayısıyla Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına gönderdiği 171 Kasım 1917 tarihli raporuyla bir yandan harbin kaybediliş nedenlerini anlatırken, bir yandan da kendi savunmasını yapmıştır. 3'üncü Kolordu Komutanı Albay İsmet de von Kress'in bu raporuna karşı 3'üncü Kolordunun görüşünü açıklayan ve Ordu Komutanının görüşüne cevap teşkil eden bir rapor göndermiştir²⁵. Bu uzun raporun sonunda Albay İsmet, 8'inci Ordu komutanının muharebenin aldığı hakiki akışın isteklerine ve düşmanın Bir'üs Sebi'ye karşı bir buçuk piyade ve ikiden fazla süvari tümeni kullanmasına karşı bir piyade ve bir süvari tümeninden ibaret bir düşman için iki gün evvel aldığı tertibatında ısrarla direndiğini, Birü's Sebi'nin tamamıyla 8'inci Ordu Komutanı tarafından operatif görüş ve kararlarının doğrudan doğruya Birü's Sebi ile ilgili tedbirlerinin tamamen isabetsizliği yüzünden kaybedildiğini söylemektedir²⁶.

Birü's Sebi'de taktik seviyede iyi savaşan Türkler gün boyunca iki tam mevcutlu İngiliz kolordusunu yaklaştırmamışlar ve daha sonra dövüşerek kuzeye doğru çekilmişlerdi. Çekilme olmasaydı Birü's Sebi kuşatılır ya da buradaki birlikler bozguna uğrayabilirdi. 3'üncü Kolordu Komutanı Albay İsmet üst kararıyla irtibatının kesik olmasına karşın kolordusunun daha sonra muharebeye devam etmesini sağlayan isabetli ve yerinde kararlar vermişti²⁷. Bu durum, İsmet Bey'in raporundaki şu ifadelerden de rahatlıkla anlaşılmaktadır:

“...Cenubdaki 67'nci Alay cephesine düşman bir piyade fırkasıyla dahil oldu ve şarkda lâ-akall iki süvari fırkası cephemizi zorlamaktadır. Kolordunun elinde

24 Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 184-186.

25 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1.Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 151.

26 **ATASE Arşivi**, BDH, K:3712, D: 15, F: 1-37.

27 Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 190.

iki bölükten ibaret ihtiyat kuvveti vardır ki bununla yarılmış olan cenub cephesinin tespiti ihtimali azdır. Bu vaziyet karşısında Ordu-yu Hümayunun (8'inci Ordu kastediliyor) kararı nedir? Benim tahmin ettiğim kararlar şunlar idi:

Yirminci Kolordu taarruz ediyor,

Yahut şu kadar kıtaat Birü's Sebi'ye yoldadır,

Yahut Birü's Sebi'yi tahliye ediniz.

Benim aldığım cevap şu olmuştur: Birü's Sebi tutulacaktır. Muharebe edilecektir.

Fakat saat bir evvelden yani on bir saatten beri muharebe edildiğinden Sekizinci Ordu-yu Hümayûn haberdar değil gibi idi. Bir ordu karargâhının bir kolordunun muharebesini takip ve raporlarını mütâlaa etmedikleri gibi bir zehaba düşmek istememekle beraber bu cevabı anlamakta ila nihaye izhar-ı acz edeceğim.”²⁸

1917 yılının standartlarına göre, Allenby'nin ordusu başarılı oldu. Bir gecede ezici kuvvetleri Osmanlı 3'üncü Kolordusunun önüne yığmıştı. İngiliz 20'nci Kolordusunun taarruzu iyi sevk ve idare edilmişti, ancak Osmanlı ordusunun cephanesini yarmaya muvaffak olamadı. Aslında bu taarruz tahkim edilmiş mevzilere karşı az zayıt verilen çok başarılı bir taarruzdu ve Filistin cephesindeki Britanya ordusu için ileri bir adımdı. Çok daha az direnişle karşılaşan Sahra Süvari Kolordusu fevkalâde başarılıydı ve yarmayı gerçekleştirdi. Bununla beraber bu konuda da Anzak Süvari Tümeninin muharebe bölgesinin, Osmanlı piyadesinin tahkimli savunma mevzilerinden ziyade Tellü's Sebi bölgesinde desteği olmayan küçük bir Osmanlı süvari müfrezesinin savunduğu ufak bir tepede olduğu belirtilmelidir²⁹.

Üçüncü Gazze Muharebesi diye bilinen ve 31 Ekim'de bombardıman şeklinde başlayan savaşta, ilk gün Birü's Sebi kaybedilmiş, şehre ilk olarak 4'üncü Avustralya Hafif Süvari Tugayı girmiştir³⁰. İngilizler Gazze'ye 1 Kasım 1917 günü, saat dörtte donanmayla destekledikleri topçu hazırlık ateşinden sonra üç kolordu ile taarruz ettiler. Bunlar 20 ve 21'inci Kolordular ile Çöl Hafif Atlı Kolordusudur. Bütün bir gün ve gece süren bu yoğun baskı karşısında Gazze'deki

28 **ATASE Arşivi**, BDH, K:3712, D: 15, F: 1-34-a.

29 Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 190-191.

30 Yigal Sheffy-Shaul Shay, **The Changing Land Between The Jordan and The Sea**, Yad-Ben-Zvi Press, Israel, 1999, s.46.

ilk Türk hatları bozulduysa da yapılan karşı hücumlarla tehlike giderildi. Avusturya-Macaristan topçu bataryaları etkili oldular. İngilizlerin 2 Kasım günü Türk savunma hatlarını birkaç yerden yarmalarını müteakip topçu bataryaları geride önceden hazırlanmış mevziye çekilmek zorunda kalmıştır³¹.

Savunmadaki Osmanlı 22'nci Kolordu Komutanı Albay Refet'e (Bele) göre Gazze müstahkem mevkiinin bütünlüğü zarar görmemişti. Aslında Birü's Sebi'nin kaybı, Osmanlı ordusunun Güney Filistin cephesinde zincirleme başarısızlıklarına neden olmuştu. Her ne kadar Fevzi Paşa ve Albay İsmet Birü's Sebi'den kuzeye doğru geri çekilme hareketına devam ettilerse de, General Allenby'nin kuşatmayı gerçekleştiren sağ kanadını durduracak kadar birliği asla toplayamadılar. Bu durum Albay Refet'i, 6-7 Kasım'da Gazze'nin geceleyin tahliye edilmesi için emir vermek zorunda bıraktı. Savaş, İngiliz birliklerinin 7 Kasım'da Türklerin bir gece önce terk ettiği Gazze'ye girmeleriyle sonuçlandı.

Türk resmi harp tarihinde İngiliz piyade taktiklerindeki gelişmeden bahsedilmemektedir. İngiliz topçu bataryalarının elindeki 15 bin adet topçu mühimmatına karşılık Türk topçu bataryalarının elinde 300 adet topçu mühimmatı bulunduğu belirtilir. Üçüncü Gazze Muharebesi eşit koşullarda savaşıldığında Osmanlı ordusunun hala Britanya ordusuna karşı koyabildiğini göstermişti. Başarılı bir savunmanın icrası için gerekli taktik ustalık hala çok belirgindi ve Osmanlı Ordusu Gazze'den çekilirken çok üst düzeyde harekât ve taktik hareket kabiliyeti sergilemişti. Ancak 1917 yılında artık Osmanlı ordusunun muharebe etkinliği İngilizlere nazaran yavaş yavaş azalıyordu. Von Kress'i Gazze'yi hazırlıklı bir tahliyeye sevk eden neden Birü's Sebi'nin kaybı olmuştu³². Her ne kadar Allenby Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçirmiş olsa da, İngilizler Üçüncü Gazze Muharebesi'nde kapsamlı bir zafer elde edememişlerdi. Aslında Gazze'deki Türk kuvvetleri her zamankinden çok daha zayıftı. Çünkü Osmanlı Başkumandanlığı birliklerini Kafkasya bölgesine aktarmakla meşguldü. Dolayısıyla, Allenby ağır silahlardaki büyük üstünlüğüyle güney Filistin'i mahvedebilecek her türlü imkâna sahipti. Ancak bunun yerine, Üçüncü Gazze Muharebesinde Bir'üs Sebi'ye saldıran İngiliz Mısır Seferi Kuvvetleri (EFF), vaktinin çoğunu boş yere su aramakla geçirdi. Bu sırada, Gazze'deki kuvvet geri çekilen Türk ordusunu

31 İsmail Tosun Saral-Emre Saral, **a.g.e.**, s. 88-89.

32 Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 191-195.

takip edemedi. Çünkü atları ve ulaşım araçları Bir'üs Sebi'deki (Beersheba) birliklere gönderilmişti. Oysa İngilizler güçlü taarruz kuvvetleri ile birlikte İngiliz ve Anzak süvarilerini Gazze kentine gönderselelerdi bir zafer elde edilebilirdi³³.

Üçüncü Gazze Muharebesini takip eden günlerde yapılan muharebeler sonucunda Türkler 8/9 Aralık gecesi Kudüs'ü boşaltmak zorunda kalmıştı. 9 Aralık 1917 günü Osmanlı Devleti'nin son Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey, Belediye Başkanına bir teslim mektubu vererek sabah şehirden ayrıldı³⁴. Enver Paşa kendisinden çok şey beklenen Mareşal von Falkenhayn'ın hizmetlerine olan güvenini kaybetti ve onu görevden aldı. General Otto von Sanders, 1 Mart 1918'de Yıldırım Orduları Grubunun yeni komutanı olarak atandı.

Liman von Sanders ve ast birlik komutanları, yaz mevsimi boyunca büyük olmasını bekledikleri İngiliz taarruzuna maruz kalacak savunma mevzilerini hazırlamak için hummalı bir şekilde çalıştılar. Filistin cephesinde Osmanlı ordusu 1918 yılında askeri insan gücü bakımından giderek zayıflıyordu. Örneğin yaz geldiğinde 16'ncı Piyade Tümeninin dokuz piyade taburunun muharebeye hazır mevcudu 100 ile 200 asker (1 İngiliz bölüğünün dengi) arasında değişiyordu. Mustafa Kemal'in ünlü 19'uncu Piyade Tümeni, Bir'üs Sebi'de her taburda 500-600 olan asker mevcudunun şimdi sadece 150-200'e indiğini bildiriyordu. Kayıpların çoğu hastalıktan ya da firardandı³⁵.

Osmanlı ordusunun uğradığı insan kaybının yarattığı sıkıntıyı telafi edebilmek amacıyla hapisanelerden cepheye gönderilmek üzere mahkumların serbest bırakıldığı görülmüştür. Örneğin, 2 Temmuz 1918 tarihli Vekiller Meclisinde, "*Sivas hapisanesinde bulunan tutuklu ve hükümlülerden gönüllü ve durumu müsait olanların affedilip savaşmak üzere Filistin cephesine gönderilmesi*" görüşülmüş ve mahkumlardan gönüllü 368 kişinin özel bir kanuna binaen Filistin cephesine gönderilmesi hususunun Harbiye Nezaretine bildirilmesi 2 Temmuz 1918 tarihinde karar altına alınmıştı³⁶.

33 Matthew Hughes, "Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-18", **The First World War: Middle Eastern Perspective**, Telaviv University, April 2000, Israel, p. 99-101.

34 İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H.Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, S 2, Elazığ, 2009, s.330-331.

35 Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 203-206.

36 **Filistin**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul, 2009 , s. 159.

Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının Gazze, Kudüs ve Şeria muharebelerinde meydana gelen zayıtı ikmal edilememiştir. Anadolu'nun ve diğer cephe-lerin uzaklığı yanında ulaşım olanaklarının da elverişsizliği Filistin Cephesi'nin takviyesine imkan vermemiş, geceli gündüzlü muharebelerde fiziki ve moral bakımından muharebe gücünü büyük ölçüde kaybetmiş kuvvetlerle, her bakımdan noksansız bir desteğe sahip olan çok üstün İngiliz Ordusu karşısında Nablus Meydan Muharebesi'ne girmek durumunda kalınmıştır³⁷.

3. Nablus (Megiddo) Muharebesi (1918)

19 Eylül 1918'de Osmanlı 8'inci Ordusunun batı kanadını ayırma taarruzu şeklinde başlayan Nablus Muharebesinde en gözle görülür başarısızlık, Cevat Paşa'nın ihtiyatı olan 46'ncı Piyade tümeninin fiilen yok olması ve imha edilmesiydi. 8'inci Ordu Komutanı Cevat Paşa bu tümeni 19 Eylül'de muharebeye soktu. Maalesef Albay Refet (Bele) iki alaylı tümenin bir alayını Kabaktepe'de zayıf bir durumda kuşatılmış bulunan 20'nci Piyade Tümenine gönderdi. Diğer alayı da kolordu karargâhının yanında bulunan Sehpalı Tepe'yi takviye etmek için gönderdi. Bu birliklerin gönderilmesi boşunaydı ve 46'ncı Tümen etkili bir direniş göstermiş ve düşman ilerleyişini bir müddet durdurmuştu. Tümenin büyük kısmı kısa bir süre sonra imha edildi. Bu savaşta alay ve tümen ihtiyat birlikleri muharebeye zamanında iştirak etmişlerdi. En göze çarpan eksiklik ise duruma hakimiyetin kaybolmasına neden olan muharebe sistemindeki aksaklıktı. İkmal yönünden neredeyse kendi kendine yeten Transkafkasya'daki muharebelerden farklı olarak, Filistin cephesinde hizmet veren ulaştırma hatları savaşın sonuna kadar yetersiz kalmış ve Yıldırım Orduları Grubu her zaman yiyecek, mühimmat ve malzeme kıtlığı çekmişti³⁸.

37 Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, S 51, Bahar 2013, s. 627. Nablus Meydan Muharebesi sırasında (Eylül 1918) Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığının kuruluşu şöyle idi: Yıldırım Ordular Grubu Komutanı: Mareşal Liman von Sanders, 8'inci Ordu Komutanı: Tuğgeneral Cevat (Çobanlı), 22'nci Kolordu Komutanı: Albay Refet (Bele), 7'nci Ordu Komutanı: Tuğgeneral Mustafa Kemal (Atatürk), 3'üncü Kolordu Komutanı: Albay İsmet (İnönü), 20'nci Kolordu Komutanı: Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy), 4'üncü Ordu Komutanı Cemal (Mersinli), 8'inci Kolordu Komutanı Albay Ali Fuad (Erden), Şeria Grubu Komutanı: Albay Esat, 2'nci Kolordu Komutanı: Albay Şevket. Bk. **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay ATASE Bşk.lığı Yayınları, C I, Bölüm 3, Ankara, 1999, s. 16.

38 Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s.237-242.

Nablus Muharebesi başladığında 20'nci Avusturya-Macaristan Topçu Bataryası, 8'inci Ordu cephesinde mevzilenmişti. Eylül ortalarında 7'nci Ordu emri altında hiçbir Avusturya-Macaristan bataryası bulunmuyordu. Ancak, Ürdün'ün doğusunda Nimrin Vadisi çıkışında Avusturya-Macaristan 20'nci Topçu Bataryasından bir topla takviye edilmiş Avusturya-Macaristan Sahara Obüs Bölüğü 2'nci Bataryası mevzilenmişti. Bu bataryadan biraz ileride El Hod Tepeleri'nde Türkiye'deki Avusturya-Macaristan Dağ Topçu Bölüğü I.Bataryası yer almıştı. Önceki çarpışmalarda her iki topu da hasar gördüğü için Hayfa'da yedek parça bekleyen 9.24'lük Havan Bataryası, Hayfa'dan kıyı boyunca kuzeye ricat eden Alman erlerinden oluşan müfrezeeye katılarak çok zorlu bir yürüyüşten sonra 26 Eylül 1918'de Beyrut'a ulaşmıştı. Daha sonra Liman von Sanders'in emriyle Rayak'a çekildi. Genel olarak geri çekilme harekâtı sırasında uğranılan hava saldırıları ve Araçların tren yolunu havaya uçurmaları dolayısıyla toplar istasyonda bırakılmış, yola kısmen yaya olarak kısmen de öküz arabası ya da kamyonlarla devam edilmiştir. Son derece güç koşullar altında Halep'e ulaşabilmişlerdir³⁹.

Nablus Savaşı'nın kaybedilmesi neticesinde Türk ordusunun geri çekilmesinden ve kaybedilen toprakların yarattığı endişeden vatanın bir felakete sürüklendiğini düşünen Adana Valisi Nazım Bey, askeri hususlara ilişkin görüş bildirme yetkisi olmadığını da altını çizerek Dahiliye Nezaretine gönderdiği 29 Eylül 1918 tarihli telgrafta Filistin cephesinde ordunun zor şartlarda olduğunu, Halep ve Adana'da güçlü bir kuvvetin oluşturulması gerektiğini söylemiştir. Dahiliye Nezareti de bu telgrafi Sadrazam (Başbakan) Talat Paşa'ya bildirmiştir⁴⁰.

Suriye'de Türkler çok ustalıklı muharebe ederek geri çekildiler; 1 Ekim'de Şam'a, 28 Ekim'de Halep'e ulaşan General Allenby'nin ordusunu Mustafa Kemal, Halep kuzeyinde Katma'da durdurmayı başarmıştı. Mustafa Kemal'in 7'nci Orduyu başarılı bir biçimde geri çekmesi ve ordunun mevcudiyetini muhafaza etmesi büyük bir hareket başarısıydı⁴¹. Bu süreçte Irak'ta İngilizler Mayıs 1918'de Kerkük'ü ele geçirmişler, General Allenby emrindeki İngiliz ordusu ise Şeria nehrini geçerek hızla kuzeye doğru ilerlemişti. Halep'in düşmesi ve Fran-

39 İsmail Tosun Saral-Emre Saral, **a.g.e.**, s.108-110.

40 **Filistin, a.g.e.**, s.161-162.

41 Edward J. Erickson, **a.g.e.**, s. 252.

sızların Beyrut'u işgal etmeleriyle düşman kuvvetleri Anadolu'nun eşğine kadar gelmiş bulunuyorlardı⁴².

Osmanlı ordularının 1918 yılı Eylül ayından itibaren geri çekilmeleri, mütarekenin de imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getirmişti⁴³. Mustafa Kemal Paşa, Liman von Sanders'in İstanbul'a çağrılmasından sonra, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına tayin edilmiştir⁴⁴. Yıldırım Orduları Grubu, Allenby'yi Halep'in kuzeyinde dört ila beş ay kadar durdurması beklenen kudretli bir muharip kuvvet olarak duruyordu. Türk ordusu Kasım 1918'de silahlarını kolayca bırakıp yurduna dönmemiştir. Bu konuda Mustafa Kemal'in Halep'e geldikten sonra yayınladığı günlük emirlere bakıldığında fırkaları teftişte yaptığı tespit ve önlemler⁴⁵, aldırıldığı güvenlik tedbirleri⁴⁶ ile elde kalan kuvvetleri istifade edilebilir bir hale getirerek savunmayı olabilecek saldırılara karşı güçlü kılmayı amaçlamıştır. Karargahıyla Katma'ya geldikten sonra Ayıntab (Gaziantep) Menzil Mıntıka Müfettişi Binbaşı Behram Bey'e Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından üç gün sonra gönderdiği telgrafta⁴⁷, Cerablus⁴⁸ köprüsünün özel bir müfreze ile işgal ettirilip mecburiyet hasıl olmadıkça son ana kadar muhafaza ettirileceğini emretmiştir.

İngiliz ve Fransızların Yıldırım ordularının mukavemeti halinde, Adana ve iskenderun bölgesini işgal edecekleri yolunda Osmanlı Hükümetine baskı yapmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa, bölgenin teslim ve boşaltılmasından

42 Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.98.

43 Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2013., s. 161. İttihat ve Terakki kabinesi 8 Ekim'de istifa etmiş, sadrazam olmak ve muameleleri yürütmek için kimse ortaya aday olarak çıkmamıştır. Nihayet Ahmet İzzet Paşa bu vazifeyi üzerine alarak 27 Ekim 1918'de yeni Harbiye Vekili Rauf (Orbay) Bey'i Mondros'a mütareke görüşmelerine memur etmiştir. Neticede 30 Ekim 1918'de Mondros'ta imzalanan mütareke ile Birinci Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir. Bk. Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s.98.

44 **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi (HTVD)**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, S 27, Mart 1915, Vesika:690, 690-A,B,C.

45 **ATASE Arşivi**, BDH, K.3705, D:28, F:42. Mustafa Kemal Halep'te bulunduğu sırada 13 Ekim 1918 tarihli emrinde fırkaların mevcut sayı ve teçhizatlarını açıkladıktan sonra 11'inci Fırkadan 3200 kişiye kolera aşısı yapıldığı bilgisini vermektedir.

46 **ATASE Arşivi**, BDH, K.3705, D:29, F:9-7.

47 **ATASE Arşivi**, BDH, K:3705, D: 29, F:36-1. Belgenin transkripti EK-2'de yer almaktadır.

48 *Cerablus: Suriye'nin Halep iline bağlı bir kent. Fırat'ın batı yakasında, Esed Gölü'nün kuzeyinde, Türkiye-Suriye sınırında bulunmaktadır.

yana olmamış⁴⁹, hatta İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmaları halinde mukavemet edileceğini, 5 Kasım 1918 tarihinde birliklerine yayınladığı gizli emirde gerekirse silahla karşı konulacağını bildirmiştir⁵⁰. Diğer taraftan Türk topraklarında Çanakkale cephesinden ayrı olarak Sina ve Filistin cephesindeki bütün bu mücadeleler boyunca sürekli Osmanlı kuvvetlerini destekleyen Avusturya-Macar birliklerinden kurtulabilenler mütarekeden ancak bir ay sonra Trieste ve Viyana üzerinden yurtlarına dönebilmişlerdir⁵¹.

49 HTVD, S 27, Mart 1959, Vesika:714.

50 HTVD, S 28, Vesika:735.

51 Melek Çolak, a.g.m., s. 406.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Almanya Başkomutanlığı tarafından verilen görev; “Çanakkale Boğazını kapatmak, Kafkasya'ya taarruz, Kanal'a taarruz” olarak belirlenmişti. İki ülke arasında imzalanmış olan ittifak antlaşmasına göre tarihte ilk defa Osmanlı orduları yabancı bir devletin emrine sokulmuş bulunuyordu. Buna göre savaş süresince birbirinden uzak coğrafyalarda açılan çok sayıda cephede savaşmak durumunda kalan Osmanlı ordularının İngilizlere karşı Süveyş Kanalı'na yaptıkları her iki hareket, netice alamadan son bulmuş; aksine bu sonuç, İngiliz ordularına Filistin sınırlarına dayanma imkanı sağlamıştı.

Osmanlı ordusunun Filistin cephesinde sıkıntı çekmediği konu, çok sayıda tecrübeli ve yetenekli komutanın bu cephede bulunmasıydı. Komutanlardan birçoğu Sina cephesinde ya da Gelibolu'da İngilizlere karşı savaşmışlardı. Ayrıca hepsi 1912-1913 Balkan savaşlarına iştirak etmişlerdi. Dikkat çekici bir konu ise, Filistin'deki komutanlar arasında kurmay subayların yoğunluğuuydu. Ordu harekât ve taktik yönünden ataktı, hem savunma hem de taarruz harekâtlarını icra edebiliyordu. Komuta kademesi birçok tecrübeli, eğitilmiş ve yetenekli askerden meydana geliyordu. Bununla beraber 1917 yılında Osmanlı ordusunda en büyük sorun, insan gücü ikmalinin azalmasıydı. Ordunun cephedeki piyade taburları kadro mevcutlarının yarısıyla savaşıyorlardı. Personel ve malzeme bakımından bütün ihtiyat ve ikmal birlikleri Kafkasya'ya gönderildiğinden Filistin cephesi için bir şey kalmamıştı. Buna mukabil İngiliz ordusu yeni birliklerle takviye edilmiş, Eylül 1918 başlarında asker sayısı 250 bine ulaşmıştı. Bu şartlar altında Türk birliklerinin kendisinden on kat daha güçlü olan İngiliz kuvvetlerinin karşısında geri çekilmesi doğaldı.

Gazze civarında yapılan son derece moral bozucu savaşlarda Türk mukavemetini kıramayan General Allenby, Birü's Sebi'nin ve hemen ardından Nablus Muharebesi'nin (Megiddo Muharebesi) Türkler tarafından kaybedilmesi sonrasında çekilen Türk ordusunu hızla takip ederek ordularıyla Halep'e kadar gelmeyi başarmıştı. Kudüs ve Bağdat'ın İngilizler tarafından ele geçirilmiş olması, doğal olarak İngilizlerin Arap dünyasındaki itibarını artırmıştı. Fakat yine de Türkler yenilmemiş, savaşmaktan vazgeçmemişti. 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi imzalandığında direniş son bulmuş gözükse de mütarekenin imzalandığı gün Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın mücadele

azmini, savaş kararını sona erdirememiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu, bir süre sonra önderi olacağı Türk Milli Mücadelesi'nin de ilk işaretleri olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda, 1915 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında irtibatın kurulmasından sonra Avusturya-Macaristan topçu bataryaları, Osmanlı Devleti topraklarına gelerek Çanakkale Boğazında, Filistin ve Suriye'de Türk kuvvetlerinin yanında çarpışmışlar, önemli destek vermişlerdir. Ayrıca kurdukları sahra hastaneleri, hasta asker bakım evleri, ambulans birlikleri ile sıhhiye hizmetleri sunmuşlar, muhabere ve posta birlikleri, motorlu ulaştırma ve levazım birlikleri ile cephe gerisinde gereken görevleri yerine getirmişlerdir. Savaşın sonunu getiren geri çekilme sırasında binbir müşkülle karşılaşan topçu birlikleri, kimi zaman toplarını düşman ateşi ve saldırıları karşısında parçalamak ya da bırakmak zorunda kalmış, uzun yürüyüşleri müteakip ulaştıkları Halep, Pozantı, Samsun gibi noktalardan ülkelerine tren ya da deniz yoluyla dönmüşlerdir. Ayrıca Topçu Talim ve Eğitim Müfrezeleri tarafından Türk topçu erleri ve zabitlerine verilen eğitimler, Türk topçusunun Kurtuluş Savaşı'ndaki başarısına da en büyük etken olmuştur.

KAYNAKÇA

ATASE (Askeri, Tarih ve Stratejik Etüt) Daire Başkanlığı Arşivi.

Albay Şevket, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1999.

AYIŞIĞI, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2013.

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2004.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, C IV, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇOLAK, Melek, "Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkileri (1912-1918)", **On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009.

E.Albay Muzaffer, **Büyük Harpte Mısır Seferi İçerisinde Birinci Kanal Akını**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006.

ERDEN, Ali Fuad, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003.

ERICKSON, Edward J., **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Filistin, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2009.

Harp Tarih Vesikaları Dergisi, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, S 27-28, Ankara, 1959.

HUGHES, Matthew, "Allenby and British Strategy in the Middle East, 1917-18", **The First World War:Middle Eastern Perspective**, Telaviv University, April 2000, İsrail.

KANSU, Yavuz - Sermet ŞENSÖZ-Yılmaz ÖZTUNA, **Havacılık Tarihinde Türkler I**, Türk Hava Kuvvetleri Yayını, Ankara, 1971.

KARPAT, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KEMAL, Cemal, “Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, S 51, Ankara, 2013.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2013.

POMİANSKOWSKI, Joseph, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü**, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2014.

SARAL, İsmail Tosun -Emre SARAL, **Çanakkale ve Filistin Cephelelerinde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları**, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayını, Ankara, 2002.

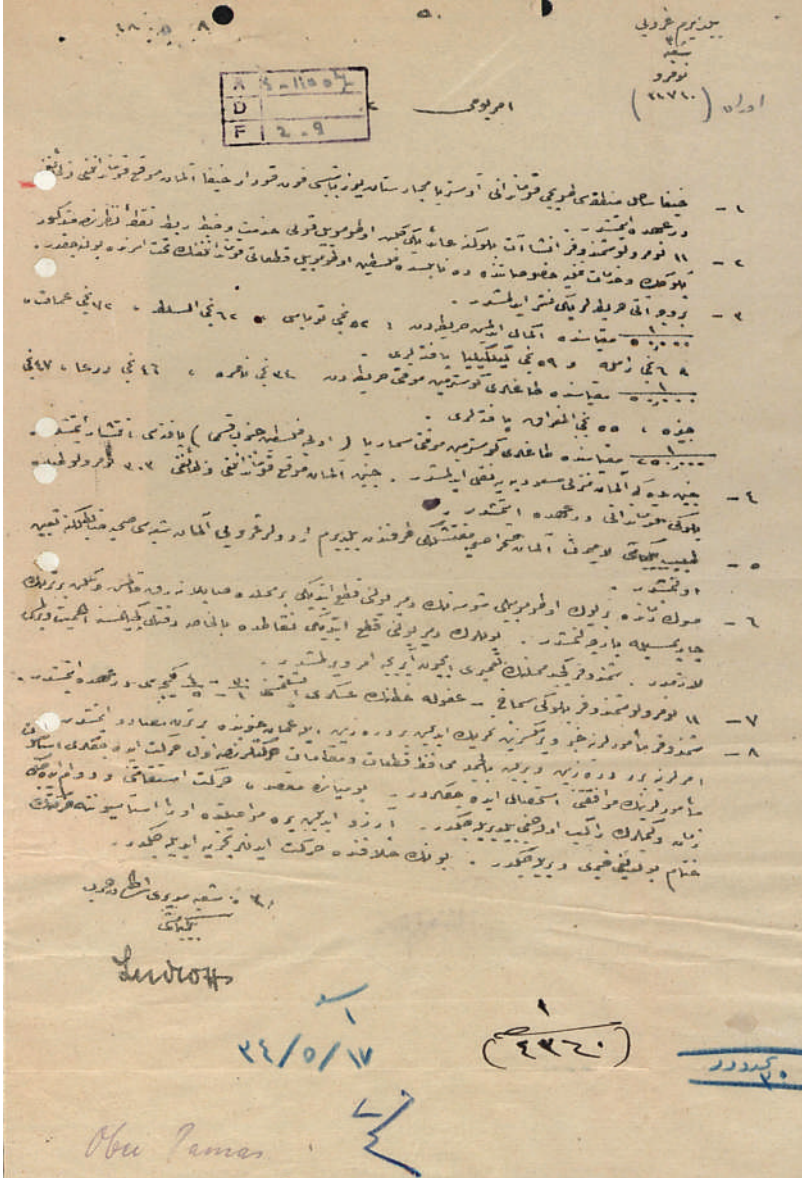
SHEFFY, Yigal - Shaul SHAY, **The Changing Land Berwwen The Jordan and The Sea**, Yad Ben-Zvi Press, İsrail, 1999.

P. H. STODDARDD, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

ÜNALP, F. Rezzan, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kuzey Afrika’ya Yönelik Askeri Faaliyetleri**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2014.

ÜZEN, İsmet, “İngilizlerin Kudüs’ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H. H. Allenby’nin Kudüs’e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, S 2, Elazığ, 2009.

EK-1⁵²



52 ATASE Arşivi, BDH, K.3769, D:33, F:2-9,10. Yıldırım Grubunun 17/5/34 (17 Mayıs 1918 tarihli) günlük emri (Emri-i Yevmi). Emrin birinci maddesinde “Hayfa Sahil Muntikası Topçu Kumandanı Avusturya-Macaristan Yüzbaşı Fon Kodar Hayfa Alman Mevkii Kumandanlığı vezaifini deruhte etmiştir” yazmaktadır.

EK-1 Devamı

۱۸۰۰ ۸

۱۰	۱۱۵۵۲
D	
F	۲-۱۵

سردرم غروب
سنگ
نوروز
۱۳۷۸

۱۰۰۰

۱ - جناب عالی منطقی فرمودنی است و با مجاری سازه یونانی بوده خود را حیفاً الماه موقع قونانی و...

۲ - در سده هجدهم...
۳ - نور و نوسند و فرات آن بلونن عامه ای جنبه اولیوس برای خدمت و حفظ ربط فقط از طرف مذکور...
۴ - با توجه و حدادت قوه حکومتی در این باب...
۵ - در وقت حلیه برای استراحت...
۶ - معاینه احوال امینیه حریمه در ۱۰ بجای توپاسی ، ۷ بجای اسطی ، ۸ بجای شحات ، ۹ بجای زوره و ۹۰ بجای قیلبلیا یافته می...
۷ - معاینه طابعی کورنیه موقعی حریمه در ۱۰ بجای زوره ، ۱۰ بجای زرخا ، ۱۱ بجای...
۸ - هیه ، ۱۰ بجای المرقاره یافته می...
۹ - معاینه طابعی کورنیه موقعی سماریا (اولیوس جنبه جنوبی) یافته می ، قناری...
۱۰ - جنبه عامه الماده ترکیبی سودیه بر نفس ایستد - جنبه الماه موقع قونانی و فلهای ۷۰۰ و ۷۰۰ و ۷۰۰...
۱۱ - بلونی خدمتانی در سده هجدهم...
۱۲ - طیب علی لاجرم الماده حریمه منقشگی طرفه سردرم اردو در غروب الماده سیدی صیدیه صلیبیه...
۱۳ - اولیوس...
۱۴ - مولک زاده برون اولیوس سوسنک و مرفونی قطع ایستد که سنده صایدان دره طایفه و سینه برونک...
۱۵ - های یکسویه داره...
۱۶ - لادرم...
۱۷ - نور و نوسند در بلونی سما ۲ - عهده خطب خدای ایستد...
۱۸ - سمد و فرما مودرنه جو و کورنیه برونک ایستد و دره ربه ابرامیه عهده رزه مصادد ایستد...
۱۹ - امر لیز در دره ربه و ربه با مودی فقط قطعات و مقامات حرکتی اول حرکت اید عهده ایستد...
۲۰ - ماور لرونک مرفقی آکسالی اید عهده - بومیان معصود ، حرکت استقامتی و دوله ایستد...
۲۱ - زانه و برونک زکب اولیوس سیدی برونک...
۲۲ - مقام بلونی عیدی و برونک... برونک عهده حرکت اید در تخریب اید برونک...
۲۳ - ...
۲۴ - ...
۲۵ - ...
۲۶ - ...
۲۷ - ...
۲۸ - ...
۲۹ - ...
۳۰ - ...

Sudrov

EK-2⁵³

Şifre

Katma/27/10/34

Ayntab Menzil Mıntıka Müfettişi Binbaşı Behram Bey'e

Cerablus Köprüsü hususi bir müfreze ile işgal ettirilib mecburiyyet-i kat'iyye olmadıkça son ana kadar muhafaza ettirilecektir. Zaruret-i mutlaka halinde istihzarat vechile tahrib edilib müfreze şimale çekilmelidir. Bu babda bundan başka hiçbir makamatın emrine riayet edilmeyecektir. Bu emrin Cerablus Menzil Nokta Kumandanlığına tebliğ olunarak ve onun tarafından mahrem tutulacaktır. Orada tahrib için gönderilmiş Alman Müfrezesi var ise mezkur müfrezenin kendi başına veya başka taraftan alacağı emir üzerine vaktinden evvel tahribat yapmasına kat'iyyen mu'manaat olunarak ve fakat zaruret-i kat'iyye halinde tahrib keyfiyyeti te'min edilmiş bulunacaktır. Bu emrin icrasının temin edildiği bana bildirilecektir.

Fahr-i Yaveri Hazret-i Şehriyari

Yedinci Ordu Kumandanı

Mustafa Kemal

53 ATASE Arşivi, BDH, K:3705, D: 29, F: 36-1. Yedinci Ordu Komutanı Mustafa Kemal'in 27 Ekim 1918'de Katma'dan Cerablus köprüsünün muhafazasına ilişkin telgrafı.

EK-3

Cemal Paşa Avusturya-Macaristan Askerlerini Selamlarken
Kudüs, 1916.



Gazze'de Macar Topçuları, 1917.

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
TÜRK - MACAR İLİŞKİLERİNE BİR ÖRNEK:
MACAR TURAN CEMİYETİ VE TÜRK OCAĞI**

Yunus Emre TEKİNSOY*



Özet

Fransız İhtilali sonrasında dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımı, toplumları kökenlerini bulmaya yöneltmiş, dil ve tarih araştırmalarının arttığı bu dönemde ulaşılan veriler milliyetçi akımlara temel teşkil etmiş ve güçlendirmiştir. Orta Avrupa'da Cermen ve Slavlar arasında sıkışmış durumda bulunan Macarlar, 19. yüzyıldan itibaren yükselen milliyetçiliğin de etkisiyle bir kimlik arayışı içerisine girmişlerdir. Dil ve tarih araştırmalarının ortaya koyduğu yeni verilerden hareketle yükselen Macar milliyetçisi, 1910'da Turan Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte kurumsallaşmaya başlamıştır. Aynı dönemlerde yine milliyetçilik akımının etkisiyle benzer arayışlar içerisine giren Türkler arasında da milliyetçilik araştırmaları hız kazanmış, bu duruma Turani kökenlerine duyulan ilgi de eklenince -henüz Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında bir ittifak anlaşması imzalanmamışken- Türk-Macar yakınlaşması kaçınılmaz olmuştur. Şöyle ki Osmanlı Devleti'nde 1908'de Türk Derneği ve 1912'de Türk Ocaklarının kurulması; Macaristan'da ise Macar Turan Cemiyetinin kurulması bu çizgideki Türk ve Macar aydınları arasında ilmi/fikri ilişkilerin yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Avusturya - Macaristan imparatorluklarının müttefik olmaları ise Türk - Macar ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmış, ortak düşman karşısında savaş, ortak bir idealde birleşmeye bir vesile olarak görülmüştür. Bu dönemde Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocakları arasında vuku bulan yakınlaşma her iki cemiyet ara-

* Okutman, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü
yunusemretekinsoy@gmail.com.

sında mektuplaşmalar ve ziyaretler, dostluğa ve hatta iş birliğine dönüşmüştür. Bu tebliğde yukarıda özetlenmeye çalışılan olaylar çerçevesinde Arşiv Belgeleri ve Türk Yurdu dergisi referans alınarak Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocaklarının ilişkisi/faaliyetleri ele alınacak; bu durumun Türk-Macar ilişkilerine ve kamuoyuna yansımaları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Macar Turan Cemiyeti, Türk Ocağı, Türk Yurdu, Turancılık.

**AN EXAMPLE OF TURCO-HUNGARIAN RELATIONS IN THE
FIRST WORLD WAR: THE HUNGARIAN TURANIAN SOCIETY
(MAGYAR-TURÁN ALAPÍTVÁNY) AND TURKISH HEARTH
(TÜRK OCAĞI)**

Abstract

Nationalist ideas which influenced the world after the French Revolution incited the societies to explore their roots and during this era, studies on language and history advanced and information taken from those studies formed the basis of nationalist movements and consolidated them. The Hungarian people, jammed between Germans and Slavs in Central Europe, entered into a search of identity with the influence of nationalism which gained ground from the nineteenth century. The Hungarian nationalism escalated with the information based on the studies on language and history and began to institutionalize with the establishment of the Hungarian Turanian Society in 1910. In the same period, with the influence of nationalism, studies on nationalism stepped up among the Turks who entered into a similar search. When the interest in their Turanid roots was added to the case, a Turco-Hungarian approach became inevitable, even before an alliance treaty was signed between Ottoman Empire and Austro-Hungarian Empire. In such a way that, Türk Derneği (the Turkish Association) and the Türk Ocağı were established respectively in 1908 and 1912 in Ottoman Empire and the Hungarian Turanian Society was established in Hungary and that caused scientific and ideological relations to increase between the Turkish and Hungarian intellectuals who had similar ideas. That the Ottoman Empire and Austro-Hungarian Empire became allies during the First World War opened a new era in Turco-Hungarian relations and the fight against a common enemy was seen a means for uniting on a common ideal. During this period, the approach, correspondence and visits between the Hungarian Turanian Society and the Türk Ocağı turned into a friendship and even into a cooperation. In

this paper, within the frame of the events that we tried to summarize above, we will discuss the relations and activities of the Hungarian Turanian Society and Türk Ocağı by making reference to archived documents and the magazine of Türk Yurdu and we will present the reflections of that case to Turco-Hungarian relations and to the public opinions of the both countries.

Key Words: First World War, the Hungarian Turanian Society, Türk Ocağı, Türk Yurdu, Turanism.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı askerî, siyasî, kültürel ve ekonomik olarak toplumları kökten etkileyen bir dizi olaylar bütünüdür. Savaş beraberinde şiddet ve yıkımı getirirken, aynı zamanda birçok fikrin uygulama sahası bulmasına da zemin hazırlamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde fikri altyapıları atılan, irdelenen, tartışılan ideolojiler; savaşın getirdiği şartları, ideolojileri hayata geçirmenin bir fırsatı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Rus Çarlığı'nın yıkımına neden olan Bolşevik İhtilali komünistler için bir zaferken, savaş sonrasında İtalya, İspanya ve Almanya'da milliyetçi kadroların iktidara gelmesi ideolojilerin Birinci Dünya Savaşı'ndan nasıl etkilendiklerinin açık delilleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransız İhtilali demokrasi, laiklik, adâlet gibi kavramların yanında milliyetçilik düşüncesinin de dünyaya yayılmasına neden olmuştur¹. “Milliyetçilik” kavramı ile ilgili olarak farklı tanımlar bulunsa da, belirli bir coğrafyada ortak kültürel ve / veya etnik kökene sahip toplulukların siyasi ve tarihi meşruiyetiyle yüceltilmesini hedefleyen siyasal, sosyal, kültürel, dini düşünce ve yaklaşımlarla ideolojik anlamda milli devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir anlayış olarak nitelendirilebilecek milliyetçilik kavramında, bir millete ait olma duygusu, din, dil, etnik yapı gibi kültürel ve iktisadi menfaat gibi maddi unsurlara sık sık vurgu yapılmaktadır. Milliyetçiliği besleyen duygu kanalları ve bunların önceliği şartlara göre değişmekle birlikte milliyetçiliğin meşruiyet zeminini oluşturmada vatan fikri, tarihi derinlik ve dini aidiyet özellikle baskındır². Fransız ihtilali sonrasında Avrupa'da hızla yayılan milliyetçilik fikri, farklı şekillerde tezahür etmiştir. Milliyetçilik bir yönüyle imparatorluklar içerisinde yaşayan unsurları müstakil devletlerini kurmak için ayrılıkçı faaliyetlerin içerisine iterken, diğer bir yönüyle aralarında coğrafi, dini, ırksal veya dinsel ortaklık olduğu ileri sürülen halkları birleştirmeyi hedefleyen “pan-milliyetçiliği” doğurmuştur³.

1 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2012)**, Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 36.

2 Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, **DİA**, C 30, İstanbul 2012, s. 84.

3 Nizam Önen, **İki Turan - Macaristan ve Türkiye'de Turancılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 16-17. Ayrıca Avrupa'da pan-milliyetçiliklerin doğuşu ve Pantürkizm'le ilgili geniş bilgi için, bk. İkbâl Vurucu, **Osmanlıdan Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığına Kadar Türk Milliyetçilerinde Turancılık Algısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Konya 2009, s. 45-50.

Türk ve Macar milliyetçiliğinin birleştirici unsuru durumunda olan “Turancılık” ise pan-milliyetçiliğin iki toplum açısından bir tezahürü niteliğini taşımaktadır. Farsça kökenli bir kelime olan “turan” önceleri İranlıların İran’ın kuzeydoğusundaki bölgelere verdikleri bir isimdi. Daha sonra Ural-Altay ve Fin-Macar halklarından oluşan ve Turan ırkı diye tanınan toplumların yaşadığı anayurdu tanımlamak için kullanılmıştır. Turancılık ise bu halkların birliğini savunan ideolojik ve siyasal bir terim halinde “uzak anayurt ideali” manasında Macaristan’da XIX. yüzyılın ilk yarısında doğmuştur. Kavram, daha çok Macar siyasi kimliğini tehdit eden “pancermenizm” ve “panslavizm” bir tepki şeklinde ortaya çıkmıştır⁴. Turancılıkla ilişkilendirilebilecek bir çalışma yapılacağı zaman umumiyetle ihtiyaç duyulan meselelerden birincisi, belki de en önemlisi, konuyla ilgili kavramları izah etmektir. Nitekim “Turan, Turancılık, Türkçülük, Pantürkizm” kavramları, bazen müstakil olarak bir kavramı ifade etmek için kullanılırken, bazen birbirlerinin yerini tutan ya da birbirini tamamlayan kavramlar olarak kullanılmaktadır.

“Turan” kavramının ilk kullanımı konusunda çeşitli görüşler bulunmasına karşın kelimenin dilbilimsel yapısı itibarıyla İran kökenli olduğu açıktır. Farsça –an eki Türkistan, Tahran, İsfahan gibi kelimelerde de görülebileceği gibi, ülke ve yer belirten bir ektir. Buradan hareketle Turan kelimesinin “Turlar’ın ülkesi” anlamına geldiği söylenebilir. Zira pek çok kaynakta Turan kelimesinin kökeninin İran mitolojisine⁵ dayandığı yazmaktadır. Buna göre kentleşerek

4 Macarlarda Turancılık düşüncesinin doğuşu ile ilgili çalışmalarda, Macarların Avrupalılar tarafından dışlandıkları, Slav ve Germen topluluklar arasında sıkışmaları gibi nedenlerle kendi tarihlerini araştırma düşüncesinin oraya çıktığı buna bağlı olarak gerçekleştirilen dil ve tarih çalışmaları ile Macar anayurdunu bulma düşüncesinin Turancılık düşüncesinin doğuşuna zemin oluşturduğu dile getirilmektedir. Bk. Yusuf Sarınoy, “Turan”, *DİA*, C 41, s. 407. - Melek Çolak, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk- Macar İlişkileri (1919-1938)”, Bk. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Güz 2000, C 1, S 2, s.62-63.

5 İran kaynaklarında geçen Turan tabiriyle hangi alanın ifade dildiği ve Turan coğrafyasında yaşayan kavmin kökenleriyle ilgilide farklı iddialar söz konusudur. Bu konuda Yılmaz Karadeniz’in makalesinde, “İran kaynaklarında Turan olarak tabir edilen Türk yurdunun Ceyhun ve Seyhun sınır olmak üzere Çin’e kadar genişlediği bildirilmiştir. Şehname’de, Seyhun’un kuzeyi ve doğusu ile Harezmi bölgesinde oturanlara Afrasyab kavmi adı verilmiştir. Fidevsi’nin Turanlıları İranlı gösterme temayülü fazla uzun sürmemiş, VI. asırdan sonra yazılan kaynaklarda Turan kavminin Türk olduğu ortaya konulmuştur.” İfadelerine yer verilmektedir. Bk. Yılmaz Karadeniz, “İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran Turan Sınır Mücadelesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, S 26, Eylül-Ekim 2011, s. 3.

yerleşik yaşama geçen İran uygarlığı, boylar halinde göçebe hayatı yaşayan kuzeyin bozkır insanını tehlike olarak görmektedir. Mitolojik anlatılarda iyiliği temsil eden İran'ın karşısında kötülüğü ve vahşiliği "Turan" simgelemektedir. İran edebiyatının önemli eseri Şehname'de Firdevsi, Turan'da yaşayan kavimlerin önderi Efrasyab (Türk destanlarındaki adıyla Alp Er Tunga) ile İran hükümdarı Keyhüsrev'in savaşlarını anlatmaktadır⁶. Ziya Gökalp de Turan deyiminin İranlıların Orta Asya'daki Türk boylarına taktığı ad olan "Tur" kelimesinden türediğini belirterek, "Bütün Türkleri içine alan kan birliğine verilen ad" anlamına geldiğini belirtmektedir⁷. Yine Gökalp'in tanımlamasıyla Turan, "Türklerin efrâdını câm'i ve ağyârını mânî olan mefkûrevî vatandır. Turan Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmûudur"⁸.

Şair Mehmet Emin Yurdakul ise, Turan kelimesinin üç anlamda kullanıldığını ileri sürmektedir. "a – Eski İranlıların Türkistan ve Tataristan'a verdikleri ad. b- Şehname ve Zandavesta gibi İran destanlarında İran dışındaki tüm ülkelere verilen genel ad. c- tarih öncesinden bu yana Orta Asya'da Türklerin yaşadığı alana verdikleri addır. Ömer Seyfettin'e göre ise "Türkçe konuşan bütün Müslümanlar Türk milletindedir ve onların oturdukları yerlerin hepsine birden Turan denir ki, Türk vatanı anlamındadır"⁹. Ömer Seyfettin'in ifadesinden anlaşılacağı üzere Türkçe konuşan Müslümanların vatanıdır Turan. Ancak Turancılık ile ilgili ilk araştırmaları yapan ve bu konunun sistemleşmesinde etkili olan Macar Turancılarının fikri tamamen farklıdır¹⁰. Pal Haleki'nin Turan dergisinde yayınlanan makalesinde ifadelerine bakıldığında, "Turan Orta Asya'nın göçebe halkları için kullanılan ortak bir tanımlamadır. Turan coğrafi bir kavramdır, ama sadece topoğrafik anlamda değil, etnografik coğrafya an-

6 Mustafa Murat Yurtbilir, **Turancılık ve Nihal Atsız**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 14-15.

7 Yurtbilir, **a.g.t.**, s. 15.

8 Ziya Gökalp, "Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak -8: Türk Milleti ve Turan", **Türk Yurdu**, S 62, 16 Nisan 1914 (20 Mart 1330), s. 338.

9 Yurtbilir, **a.g.t.**, s. 15.

10 Macar Turancılarına göre Ural-Altay, Fin Ugor ve Uzak Asya halkları Turan halklar ailesini oluşturur. Halk olarak değil de ülke olarak bakıldığında, Macaristan, Finlandiya, Bulgaristan (bir ölçüde), Türkiye, Japonya, Çin, Nepal, Siyam Turan ülkeleridir. Bk. Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 29.

lamında da.” sözleriyle ifade etmektedir. 1914’te İstanbul’da basılan “Turan” kitabında¹¹ da Macar Turancılarının görüşlerine benzer ifadelere rastlamak mümkündür¹².

Turan kavramının hangi anlamı ifade ettiği konusunda ortak bir kanaat ortaya çıkmamış olmasına rağmen Türk ve Macar aydınları arasında gelişen Turancılık fikri Birinci Dünya Savaşı döneminde Turan Cemiyeti ve Türk Ocaklarının yakınlaşmasına zemin oluşturmaktadır.

1- Türk ve Macar Milliyetçiliğinin Yükselişi ve Taraflar Arasında Yakınlaşma

Macarlar tarihleri boyunca Avrupalı olarak sayılmamışlar ve Avrupalılar tarafından dışlanmışlardır¹³. Bunun yanında Slav ve Cermenler arasında sıkışmış olmaları gibi nedenler kendi tarihlerini araştırma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Dil ve tarih çalışmaları, Macar anayurdunu bulma girişimleri Macaristan’da yeni bir akımın, Turancılığın doğmasına neden olmuştur¹⁴. 19. yüzyıl Macaristan’da Macar ulusal bilincinin güçlendiği; buna bağlı olarak da yeni arayışlar içine girildiği bir dönemi ifade eder. Habsburg İmparatorluğu’na bağımlı konumdaki Macarlar, bir yandan Avrupa’da bu dönemde gelişmeye başlayan Pancermenizm ve özellikle Panslavizm etkisi ve yarattığı tedirginlikle, diğer yandan yükselen milliyetçi düşüncenin dürtüsüyle eski, büyük ve bağımsız Macar Krallığı dönemine duyulan özlemi dile getirmeye başlamışlardır. Ancak bunu başaracak niceliğe sahip olmadıklarının bilinciyle Avrupa’nın ortasındaki yalnızlıklarına çözüm üretmek yönlü çabalar içine girmişlerdir. Filoloji ve Tarih çalışmalarıyla beslenen bu çaba onları, kendi doğularındaki akraba halklarla ilgilenmeye yönlendirmiştir.

11 Turan kitabı Tekin müstearıyla basılmıştır. Turan Kitabının yazarının kim olduğuna dair tartışmalar için bk. Ali Birinci, “Ahmet Ferit Tek ve Turan Kitabı Üzerine”, **Turan Turancılık Tarihinin Kaynakları**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Basım Yeri ve Yılı Yok, s. 81-87.

12 Demirkan, **a.g.e.**, s. 29.

13 Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Basımevi, Ankara 1997, s.151-15.

14 Melek Çolak, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk- Macar İlişkileri”, s. 62.

Avrupa bilim dünyasına Vámbéry, Kúnos, Goldzácher, Germanus Németh gibi önemli isimleri kazandırmış olan Macar şarkiyatçılığının bir kolu 19. yüzyılın son yıllarında Turancı düşüncenin ortaya çıkmasında önemli katkılar sağlamıştır. Avrupa'nın en eski Türkoloji ve ilk Fin-Ugor kürsüsünü Budapeşte'de oluşturan Macarların, Türkoloji'nin gelişiminde ve Türk ulusçuluğunun uyanışındaki yerleri belirgindir. Özellikle ünlü Yahudi asıllı Macar Şarkiyatçı Vámbéry'nin Türk tarihi ve dili üzerindeki çalışmaları Osmanlı aydınları üzerinde, ulusçuluğun gelişimi sırasında çok etkili olan bir kaynaktır¹⁵.

1910 yılında Macar Turancılarının ilk örgütlenmesi Turan Cemiyeti¹⁶ (Túrani Társaság) adıyla gerçekleşmiş, 1913 yılında cemiyetin yayın organı olarak yayınlanmaya başlayan "Túran" dergisi ile Turancılar seslerini kamuoyuna duyurma olanağına kavuşmuşlardır. 1910 yılından itibaren 1944 yılına kadar Macar Turancılarının, dönem dönem popülerlikleri artıp azalsa da faaliyetleri devam etmiştir. Turan Cemiyeti'nin yanı sıra aralarında beliren farklılıklara paralel olarak yeni örgütlenme arayışlarına girmişlerdir¹⁷.

Macar Turancılarıyla, Türk Turancıları arasındaki bağlantı aslından Turan Cemiyeti ve Türk Ocaklarının kurulmasından çok daha önceye dayanır. Vámbéry gibi şarkiyatçıların bu Turan ve Türklük ile ilgili araştırmaları ve bu sırada Osmanlı ülkesinde tanıştıkları aydınlar arasında kurulan münasebet

15 Bu görüşle örtüşen bir makale de Birinci Dünya Savaşı devam ederken Times gazetesinde kaleme alınan ve Turancılık meselesine değinen makaledir. Makalede Sir Leon Cahun isimli bir oryantalistin ortaya attığı ve dilbilimciler Kuzeydoğu Avrupa, Macaristan ve Asya gurubu eklemeli dil konuşan toplulukları tanımlamak için kullandıkları bu terimin, Osmanlılar için Hristiyan veya Müslüman Rusya, İran ve Afganistan'daki kendi kardeşleriyle dayanışma için kullandıkları bir tabir haline geldiğini belirtmektedir. Bk. **BOA**, HR. SYS., Dosya: 2447, Gömlek: 16, s. 5-6.

16 Turan Cemiyeti 1910 yılının son günlerinde kurulmuştur. Kuruluşunda Alojós Paikert'in yoğun çabaları olmuştur. 30 Aralık 1910 tarihinde Béla Eröd'in başkanlığında kurucu Genel Kurul gerçekleştirilir. Cemiyetin onursal başkanlığına Kont Béla Szechenyi ve Ármín Vámbéry getirilir. Başkanlık görevi ise Kont Mihályt Pál Teleki'nin olur. Hepsi benzer biçimde düşünen, Turan ve Turancılık kavramlarını yakın tarzlarda yorumlayan kişilerin bir araya geldiği bir örgütlenme olmaktan çok, Doğu ülkeleri ve halklarıyla ilgilenme düzeyleri bilimsel alanda sınırlı olanlarla, Turan'a politik yaklaşanların platformudur. Cemiyet bu niteliğinden dolayı zaman zaman ayrılmalar ve bölünmelerle güç yitirmiş olmasına rağmen 1944 yılına kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Turan Cemiyeti'nin kurulmasıyla ilgili bk. Önen, **a.g.e.**, s. 58-59.

17 Nizam Önen, "Turan'a İki Farklı Yol: Macar ve Türk Turancılıkları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, C 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 406.

daha sonra Turan Cemiyeti ve Türk Ocakları arasında kurulacak münasebetin de başlangıcını teşkil edecektir. Nitekim Emin Bey'in vefatından sonra Türk Yurdu'nda yayınlanan ve Türk lisanının konu edildiği Vámbéry'nin mektubu bunun açık delillerinden biridir¹⁸.

2- Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocakları Arasında İlk İlişkiler

Macar Turan Cemiyeti ile Türk Ocağı arasındaki ilişkiler Birinci Dünya Savaşı öncesinde kurulmuştur. Nitekim Türk Ocağının kurulmasına paralel olarak fiilen onun yayın organı¹⁹ haline gelen Türk Yurdu'nda²⁰ çıkan haberler iki cemiyet arasındaki ilişkilerin ilk dönemden itibaren kurulmuş olduğunu göstermektedir. Nitekim Türk Yurdu dergisinin 6. sayısından itibaren Turan

18 “Ey sevgili tanırım (Dostum). Ve yurt muhabbetinde kaim Türk kardaşım. Nefis ve leziz şiirinize cevap olarak ben dahi halis Türkçe bir beyti (mektup) yazmak niyet ettim. Ale'l-husus ki şimdiki vakitte Osmanlı edebiyatının beş yüz senelik bir numunesinin tab ve neşriyle meşgulüm. Lâkin “El-umûru merhûnetün bi-evkâtihimâ”. Bugün mümkün olmayan şey inşallah yakında daire-i imkana girecektir. Ve eğer zât-ı fazâyilmât-ı âliyeniz gibi birkaç vatan ve millet muhabbetinde gayret gösteren Osmanlı meydana çıkacak olursa, elbette tatlı lisanınız makam-ı ihtirama yetişip millet-i necib-i Osmaniyân yeniden ihya olup benim o ân-ı şebabetimde arzu ettiğim meramımı fiiliyatta görmeğe müyesser olacağım efendim, azizim. Vambery Macarh Reşid bendeleri Nisan 1899”. “Müteveffa Vambéry'nin Türk Şairi Emin Beyefendiye Bir Mektubu”, **Türk Yurdu**, S 52, 13 Kasım 1913 (31 Teşrinievvel 1329), s. 70.

19 Türk Ocaklarının şubeleri aracılığıyla farklı şehirlerde Al Sancaklar, Türk İleri, Türk Çocukları, Tanlar, Anadolu lular, Köylüler gibi dergiler çıkarmıştır. Ancak devamlılık arz edecek temel yayın organı Türk Yurdu dergisi olacaktır. Mustafa Gündüz, “II. Meşrutiyet Devrinde Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Mecmuasının Eğitim Faaliyetleri”, **Bilge**, S 50, Ankara 2007, s. 79.

20 Türk Ocakları'nın yayın organı olarak günümüzde de varlığını devam ettiren Türk Yurdu dergisi ilk olarak Türk Yurdu Cemiyetinin yayın organı olarak ortaya çıkmıştır. Türkçülük hareketinin ikinci önemli cemiyeti olan Türk Yurdu Cemiyeti 31 Ağustos 1911 tarihinde Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoglu, Hüseyinzade Ali, Dr. Akil Muhtar, Yusuf Akçura gibi Türkçülük hareketinin önde gelen simaları tarafından kurulmuştur. Türk Ocaklarının kurulmasıyla birlikte cemiyet önemini yitirirken Türk Yurdu dergisi Türk Ocaklarının fikirlerinin yayılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. İlk sayısı 30 Kasım 1911'de çıkan dergi belli dönemlerde yayınlarına ara vermek zorunda kalsa da halen Türk Ocakları'nın yayın organı olarak varlığını devam ettirmektedir. Yusuf Sarınoy, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1994, s. 112-117. Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu dergisi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Mehmet Uzun, “Türk Yurdu Dergisi Üzerine Yapılan Araştırma ve Yayınlar”, **Türk Yurdu**, C 15, S 99, Kasım 1995, s. 47-49, Gündüz, a.g.m., s. 78-83.

Cemiyetine dair çıkan haberler ve yazıların en belirgin ortak özelliği Cemiyetten sitayişle bahsediliyor olmasıdır.

Turan Cemiyetine dair Türk Yurdu'nda çıkan ilk haber Türk Ocaklarının fiilen kurulduğu ancak resmen kurulmadığı bir döneme rast gelmektedir²¹. Türklük Şuûnu (olaylar – işler) bölümünde “Turan ve Türk Cemiyetleri” başlıklı yazıda yer alan haberde; Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti, Türk Ta'mîm-i Maarif Cemiyet-i Hayriyyesi ve Macar Turan Cemiyeti ismiyle üç cemiyetin kurulduğundan bahsedilmektedir. Cemiyetlerin nizamnamelerini ele alan haberde, Macar Turan Cemiyetinden mühim bir cemiyet olarak bahsedilmekte, Türk Ocaklarının da kuruluşundan itibaren dikkat ettiği siyaset dışı kalma prensibinin Turan Cemiyetince benimsenmesi memnuniyet verici bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Haberde Turan Cemiyetinin yönetici heyetinden bahsedilirken, Vambéry ve Miseroş gibi Türkçülerin aşına olduğu simaların bulunmasından duyulan mutluluk dile getirilmiştir²². Haberin ilginç yönlerinden birisi de yer aldığı başlıkla ilgilidir. Türk Yurdu dergisinin “Türklük Şuûnu” isminden de anlaşılacağı gibi Türklüğe dair haberlerin yer aldığı bir bölüm niteliğindedir. Daha sonraki sayılarda da genelde aynı başlık altında Turan Cemiyetine dair verilen haberler, Türk Ocaklarının Macar Turan Cemiyetine bakış açısıyla ilgili ipucu vermektedir.

Türk Yurdu'nun daha sonraki sayılarında da Turan Cemiyeti ile ilgili haberleri görmek mümkündür. Nitekim 30 Mayıs 1912 tarihli sayıda “Cemiyet-i

21 Türk Ocağı Cemiyeti fiilen 20 Haziran 1911'de kurulmuş, resmi kuruluşu ise 25 Mart 1912'de gerçekleşmiştir. Sarıнай, a.g.e., s. 127.

22 “...Bunlardan birincisi Budapeşte'de Macar ulemâ ve muteberini tarafından tesis edilmiş olan Turan Cemiyeti “La Société Touranienne”dir. Bu mühim cemiyetin riyâset-i fahriyyesinde Kont Belazeçini ile Doktor Arminyus Vambéry (meşhur müsteşrik Reşid Efendi) ve riyâset-i fiilliyesinde Kont Paul telakki bulunuyor. Komite âzası arasında şimal Türklerine sevimli sîması pek malûm müsteşrik Doktor Miseroş Efendi'yi de görmekle memnunuz. Turan Cemiyeti'nin Fransızca nizamnamesinde maksadı şöyle ifade olunuyor: “Cemiyetin maksadı Macar milletine karabeti olan Avrupa ve Asya akvamının ulûm, sanayi, iktisad-ı siyasî ve içtimâisini tetebbu etmek ve ilerletmek. Cemiyetin arzusu gayrın nefine çalışmaktır: Siyasî, dinî meseleler ve menâfi-i şahsiyyeye müteallik hususlar meydân-ı faaliyyetten tamamen hariçtir. Cemiyetin faaliyeti ilmî ve umumîdir; cemiyet umûr-ı ticâriyye ile meşgul olmaz.” Bk. “Türklük Şuûnu – Turan ve Türk Cemiyetleri”, **Türk Yurdu**, S 6, 8 Şubat 1912 (26 Kânûn-ı Sâni 1327), s. 103-104.

Turaniye ve Asya Tarihinde Turaniler” başlıklı yazıda cemiyetin amacı bir önceki haberden daha kapsamlı olarak ele alınmıştır²³.

Türk Ocakları ve Turan Cemiyeti arasındaki ilişkilerin anlaşılabilmesi şüphesiz cemiyetlerin birbirlerini nasıl gördükleri ile yakından alakalıdır. Türk Ocakları'nın Turan Cemiyetine bakış açısını ortaya koymak açısından Türk Yurdu dergisinin 23 Ocak 1913 tarihli sayısında çıkan bir makale önem arz etmektedir. “Türklük Şuûnu” bölümünde “Avrupa’da Şark Tedkik Cemiyetleri” başlığıyla çıkan haberde, Turan Cemiyetinden alınan bir mektuptan bahsedilirken faaliyetlerin daha fazla artırılacağı haberi olumlu bir gelişme olarak duyurulmaktadır. Ancak haberde asıl dikkati çeken kısım: “emelleri emellerimize yakın”²⁴ ifadesidir. Bu cümleden hareketle Türk Ocaklarının, Turan Cemiyetini kendi düşüncelerine yakın bir cemiyet olarak gördüğü söylenebilir.

Turan Cemiyeti ile ilgili çıkan haberlerin yanında Türk Yurdu sayılarında Turan Cemiyetinin yayın organı olan Turan mecmuasına ait haberler de yer almıştır. 13 Kasım 1913 tarihli sayıda Turan Mecmuasının yayın hayatına geçişinden bahsedilmekte, derginin Türk Yurdu’na ulaştığından bahisle, Turan Cemiyeti tebrik edilmektedir. Ayrıca Turan mecmuasında yayınlanan makalelerin bir

23 Peşte’den aldığımız bir mektupta deniliyor ki: “Bundan iki sene akdem Peşte’de Cemiyet-i Turaniye namıyla bir cemiyet teessüs etmiştir Bu cemiyetin maksadı Avrupa ve Asya kır’alarında bulunan akvam-ı Turaniyenin fûnun ve sınıyide ve ulûm-i iktisadiye ve ictimaiyede terakkilerine muavenet etmek ve Macar kavmi ile akvam-ı Turaniye arasındaki münasebât-ı ırkiye ve lisanıyeyi takviye eylemektir. Bu cemiyet Macaristan zadeğânından, muharririnden ve *ulûm-i şarkıyeye vâkıf zevattan* mürekkebirdir. Macaristan Hükümeti cemiyete senevi dört bin kron tahsis etmiştir ki, cemiyetin hizmeti nisbetinde tahsisat tezeyüd edecektir. Cemiyetin birinci şartı mesail-i diniye ve siyasiye ile iştilal etmemektir, Bütün mesaisi münasebât-ı *ırkiyeye*, ulûm ve fûnuna ve umur-i ticariyeye masruf olacaktır. *İlmî cemiyetlerin ve akvam-ı Turaniye* ahvaline vâkıf zevatın muavenetlerine müracaat ederek akvam-ı mezkûrenin tarih ve edebiyatı ve sanayide terakkiyâtı ve ikâmet eylemekte oldukları memalikin coğrafya ve ilm-i ensab ve tarih-i tabiîsi hakkında tetkikât-ı arnikada bulunmak ve Macar kavmiyle karabeti olan *akvam-ı şarkıyenin* terakkiyât-ı medeniyesine çalışmak ve Avrupa-yı garbinin terakkiyât-ı ilmiye ve iktisadiyesinden onları ağah etmek cemiyetin vezaif-i esâsiyesindendir. Bk. “Cemiyet-i Turaniye ve Asya Tarihinde Turaniler”, **Türk Yurdu**, S 17, 30 Mayıs 1912 (17 Mayıs 1328), s. 230.

24 “Peşte’de kurulmuş Turan Cemiyetinden evvelce bahsetmiştik. (yıl 1, Sayı 6). Bu kere cemiyetin muhterem müdürü Alayış Dupayekeret cenaplarından aldığımız bir mektupta emelleri emellerimize yakın olan bu cemiyetin faaliyeti daha ziyade artacağı tebşir olunuyor ki, bizce tabii memnuniyeti baistir.” “Türklük Şuûnu – Avrupa’da Şark Tedkik Cemiyetleri”, **Türk Yurdu**, S 31, 23 Ocak 1913 (10 Kânûn-ı Sâni 1322), s. 128-129.

kısımının, Turanlıların büyük kısmının Türkçe konuşmasından dolayı Türkçe olarak yazılması isteğinde bulunmaktadır²⁵.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Macar Turan Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen etkinlikler de Türk Ocağı tarafından yakından takip edilmiştir. Nitekim fikren kendilerine yakın gördükleri bu cemiyetin Türklere karşı gösterdikleri alakaya önem vermişlerdir. 11 Temmuz 1912 tarihli Türk Yurdu sayısında verilen bir habere göre Turan Cemiyeti tarafından Osmanlı Devletinin Budapeşte Başkonsolosu Rum Bey oğlu Fahreddin Bey için bir ziyafet tertip edilmiş ve bu ziyafette Cemiyet Başkanı tarafından bir konuşma yapılmıştır²⁶.

Savaş öncesi iki cemiyet arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli olaylardan biri de Turan Cemiyeti Başkanı Kont Paul Teleki'nin Türk Ocaklarını ziyaret etmesi olmuştur. Türk Yurdu dergisinde haber olarak ele alınan ziyaretle ilgili olarak "...Teleki Palgrof (Kont Paul Teleki) cenapları şehrimizde misafirdir. Türk Yurdu idaresiyle Türk Ocağını ziyaret ettiler. Türk Ocağının bir müsameresinde hazır bulunarak, büyük Turan ırkını Türk gençliğinde, kaynayan ve taşan bir hayat ve faaliyet eseri gördüler ve buna Turanilik emeline hadim bir ırkdaş sıfatıyla sevindiler. Ocaklıları sıcak ve samimi tebrik ettiler." denilmektedir²⁷. Yazının devamında Kont Telaki'den "ırkdaşımız" olarak bahsedilmesi

25 "Türk Yurdu'nun 1. yılının 6. sayısında Budapeşte, Macar ulemâ ve muteberânı tarafından "Turan Cemiyeti" unvanlı bir cemiyet tesis edilmiş olduğunu yazmıştık. Bu mühim cemiyetin maksatlarından birisi de, Turanlıların mazi ve hâldeki hayatlarından bahis bir mecmua neşretmek idi. Bu günlerde "Türk Yurdu" na gönderilen "Turan Mecmuası" o maksadın muvaffakiyetiyle husule gelmiş olduğunu anlatıp bizi çok sevindirdi. "Turan Mecmua"sının muâvinin-i tahririyesi, Macar kardeşlerimizin en ileri gelen danışmendlerinden mürekkeptir. 64. sahifeük bu mühim mecmuanın pek küçük bir kısmı Türkçedir. Vambery'nin vefatını müteakip çıkan 2. sayısının münderecâtı şunlardır: Vambery Armini (Alayuş), Vambery'nin vefatı, (Zempeleni), Asya'da Müslümanların İntibahı, (Vambery), Çin İntibahı, (DegÖser) Memâlik-i Şarkiyenin İktisadi Zabıtı, (Penikey) Hindistan Akvâm-ı Tûrâniyesinin Asâr-ı Evveliyesi, (Toth), Asya ve Yeni Usûl-i Mimari, (Lendivay), Makedonya Bulgarları, (Sağ). Şair Zempeleni Arpad'ın müteveffa Vambery hakkındaki şiiri..." Bk. "Türklük Şuûnu – Turan Mecmuası", **Türk Yurdu**, sy. 52, 13 Kasım 1913 (31 Teşrin-i Evvel 1329), s. 78.

26 "Türklük Şuûnu – Macaristan Cemiyet-i Turaniyesi", **Türk Yurdu**, S 17, 11 Temmuz 1912 (28 Haziran 1328), s. 78.

27 "...Kont Teleki, Macaristan'ın pek çok şair, muharrir ve âlim yetiştirmiş kadim hanedan-ı asaletinin güzide evladıdır. Macaristan Coğrafya Cemiyetinin Kâtib-i Umûmîsi olan Kont Teleki, Macarların coğrafyân ve muktesidlerinden bir muharrir-i marufur, Türk Yurdu, ırkdaşımız Kont cenaplarına ve refika-i muhteremesine râsime-i hoş-âmediyi ifâ ederek,

Türk Ocaklıların Macarlara ve Macar Turancularına bakış açısını ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

3- Birinci Dünya Savaşı Döneminde Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocağı'nın Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocakları arasında ilişkilerin yeni bir safhaya girdiğini söylemek mümkündür. Nitekim savaşın başlaması iki cemiyetinde kendilerine hedef olarak belirledikleri Turan idealinin gerçekleşmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Savaş Macar Turancuları için, “Turan halklarının egemen olacağı yeni bir dünyanın doğuşunun habercisidir. Birinci Dünya Savaşı'nın kanlı kaosundan Turan kültürü fıskıracak; savaş sonrası dönemde Turanlılığın önderliğini üstleneceği yenisünyanın tamamen farklı bir düzeni ve amaçları olacaktır²⁸.” Türk tarafı içinde durum pek farklı görünmemektedir. Özellikle Almanya ile kurulan ittifak ve Almanya'nın savaşı kazanacağına olan inanç Turan'ı gerçekleştirme konusunda Türkçüleri heveslendirmiştir. Rusların Almanlara yenileceği ve Türk Ordularının Kafkaslar üzerinden Turan'a ulaşacağı düşüncesi Türkçü çevrelerde etkili olmuştur²⁹. Macar Turancularında ve Türkçülerde Birinci Dünya Savaşı'nın Turan idealini gerçekleştirilmesine vesile olacağına dair inanç Turan Cemiyeti ve Türk Ocağı ilişkilerinin de seyrini belirleyecektir. Osmanlı Devleti ile Avusturya – Macaristan İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklikleri cephelelerde Türk ve Macar askerlerinin birlikte mücadele etmesi sonucunu da doğurmuştur³⁰. Türk ve Macar askerler omuz omuza mücadele verirken diğer taraftan Türk ve Macar aydınlarda kendi sahalarında ortak mücadeleye katılmışlardır.

İstanbul'umuzdan memnunen avdet etmelerini temenni eyler.” Bk. “Türklük Şuunu – Turan Cemiyeti Reisi Kont Teleki”, **Türk Yurdu**, S 66, 28 Mayıs 1914 (15 Mayıs 1330), s. 311. – Sarııay, **a.g.e.**, s.180.

28 Önen, **a.g.e.**, s. 65-66.

29 Önen, **a.g.e.**, s. 129.

30 Türk ve Macar askerlerin Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirdiği mücadele ile ilgili olarak bk. İsmail Tosun Saral - Emre Saral, **Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelelerinde Avusturya - Macaristan Ordusu ve Topçu Bataryaları**, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, Ankara 2012. – Pınar Yiğit Türker, **Türk – Macar İlişkileri (1867-1918)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013, s. 47-51.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde Macar Turan Cemiyeti Başkanı Kont Béla Széchenyi tarafından Budapeşte Başkonsolosu Ahmet Hikmet Bey³¹ aracılığıyla Türk Ocağı, Türk Yurdu ve Türk Bilgi Cemiyetine³² gönderilen mektup cemiyetler arasındaki ilişkileri ve ortak idealde nasıl birleştiklerini ortaya koymak açısından önemlidir. Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, zikredilen cemiyetler tarafından Turan Cemiyetine gönderilen bir mektuba cevap verilmektedir. Kont Béla Széchenyi mektubunda “Beraber çarpıştığımız büyük savaşın başarıyla bitmesi ve tüm Turanlığa, büyük geçmişimiz yanında daha parlak gelecek bekleyen her alanda ortak büyük başarılar temennimizin ifadesiyle üç kardeş cemiyeti yürekten selamlarız.” dedikten sonra; “Turan Cemiyeti bugünkü ciddi zamanlarda, barışın daha dingin günlerinde olduğu gibi tüm Türklük ve tüm Turanlık yararına kardeş Türk cemiyetleriyle omuz omuza beraber yorulmaya her daim memnuniyetle hazırdır³³”. sözleriyle mektubunu tamamladı.

-
- 31 Türk Macar ilişkilerinin seyrini etkileyen önemli kişilerden biri de 1912-1918 yılları arasında Budapeşte Başşehbenderliği (Başkonsolos) vazifesinde bulunan Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey'dir. Ahmet Hikmet Bey Türk – Macar dostluğunun kuvvetlenmesini sağlamanın yanında ilişkilerin düzenlenmesinde de aktif rol üstlenmiştir. Ahmet Hikmet Bey'le ilgili geniş bilgi için bk. Fethi Tevetoğlu, **Müftüoğlu Ahmet Hikmet**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- 32 Türk Ocağının ileri gelen aydınları tarafından 14 Mart 1330 (1914)'da kurulan Türk Bilgi Cemiyeti daha önce kurulmuş olan “Türk Derneği'nin” Ziya Gökalp ve Cemal Sahir'in gayretleri neticesinde genişletilip güçlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İlmi başkanlığını Emrullah Efendi, İdare Heyeti Başkanlığını ise Cemal Sahir üstlenmiştir. Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin gibi Türk Ocaklarının ileri gelenlerinden oluşan bir kadroya sahip olan cemiyet, bir ilim akademisi mahiyetinde kurulmuştur. Bk. Sarııay, **a.g.e.**, s. 160.
- 33 **BOA**, HR. SYS., Dosya: 2404, Gömlek 39. Kont Béla Széchenyi tarafından gönderilen mektup ve Türkçe çevirisi için bk. **Ek: 1**. Mektubun içeriği ile ilgili olarak konsolosluk tarafından gönderilen izahta daha önce Türk Ocağı, Türk Yurdu ve Türk Bilgi Derneği tarafından Macar Turan Cemiyeti ve Budapeşte Belediye Başkanlığına gönderilen mektuba cevap verildiği anlaşılmaktadır. Mektup'un Türkçe çevirisinin Türk Ocağı Başkanı Hamdullah Suphi'ye iletildiğinden de bahsedilmektedir. “...Türk Ocağı, Türk Yurdu, Türk Bilgi Derneği namlarındaki cemiyet-i milliye ve edebiyenin içtima-ı umumi-i ahirinde verilmiş bir karar üzerine harb-i hazır dolayısıyla Macarlar hakkındaki hissiyat-ı uhuvvet ve mudetin izhar ve teyidini mutazammın Başşehbenderhane Vasıtasıyla Peşte Belediyesiyle Turan Cemiyeti Riyasetine keşide edilen telgrafname müeddası mahallerine tebliğ edilmiş idi. Belediye riyasetinden Zeyçeni Bela tarafından cemiyet-i mezkure riyasetine ibla edilmek üzere acizlerine gönderilen teşekkürnâmenin aslıyla Türkçe doğrucu Türk Ocağı Cemiyeti riyasetine bâ Telgraf takdîmi teşekkür edilmiş husûsi haber alınmış ve Turan Cemiyeti Reisi Zeyçeni Bela tercümesi leffen takdim kılınmış olmağla melfuflarıyla (ekleri) beraber Beyazıtta kain Türk Ocağı Reisi Hamdullah Suphi Bey'e keyfiyetin lütf-ı iblağı menut

maktadır. Mektupta dikkat çeken birinci nokta savaşın Turanlılar için parlak bir gelecek getireceğine olan inançtır. Turan Cemiyeti ile Türkçü cemiyetlerin kardeş olarak nitelendirildiği mektupta Türklük ve tüm Turan için birlikte çalışılacağı dile getirilmiştir. Macar Turan Cemiyeti tarafından bir diğer mektup ise doğrudan Osmanlı Padişahı V. Mehmet Reşat'a gönderilmiştir. Diğerinde olduğu gibi Yusuf Hikmet Bey aracılığıyla gönderilen bu mektupta ise "Türk İmparatorluğu'nun şeref dolu yeni çağının bu anlamlı günlerinde Turan Cemiyetinin en samimî şans dileklerini ve memnuniyet dolu selamlarını, coşkun hislerimize Türk Sultanı hükümeti huzurunda uygun şekilde tercüman olmanızı rica ederek, lütfen kabul ediniz!" sözleriyle savaşın başlaması kutlanmaktadır³⁴.

Türk Yurdu sayılarından takip edebildiğimiz kadarıyla Birinci Dünya Savaşı devam ederken iki taraf arasındaki münasebetlerin sadece Turan Derneği ve Türk Ocakları arasındaki münasebetle sınırlı kalmadığı, harp esnasında Macaristan'dan heyetlerin gelerek özellikle Macar Sâlib-i Ahmer'i³⁵ (Kızıl Haç) aracılığıyla ilişkilerin kurulduğu görülmektedir.

Türk Yurdu dergisinin 6 Nisan 1916 tarihli sayısında "Türk – Macar Kardeşler" başlığıyla çıkan yazıda Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılı günlerin Turanlıların birbirine yaklaşmasına bir vesile olduğu üzerinde durulmuştur. Macarların Turanlılığını asla kaybetmediğinden, kardeşlik bağlarımızın hemen hiç kesilmediğinden bahsedilen yazıda İstanbul'da Fatih civarında en geniş caddelerden birine "Macar Kardeşler Caddesi" adının verilmesinin düşünüldüğü ve yakın zamanda Dârülfünûnda, Macar dilinin eğitimine başlanacağı sevindirici bir haber olarak verilmiştir³⁶.

mesaide samiye-i cenab-ı nezaretpenahileridir. Olbabda emr-u ferman menlehül emrindir efendim." Bk. **BOA**, HR. SYS., Dosya: 2404, Gömlek: 39.

34 **BOA**, HR. SYS., Dosya: 2404, Gömlek: 34. Mektup ve çevirisi için bk. **Ek: 2**.

35 Türk Yurdu dergisinde "Macar Salib-i Ahmer Heyeti" olarak nitelendirilen Cemiyetin 1915 yılında Macaristan'da kurulan ve müttfiklerini Türklere yardım etmeye çağıran "Macar Kızılay Komitesi" (A Magyar Félhold Bizottsága) olduğu düşünülebilir. Bk. Melek Çolak, "Macar Gyula Germanus'un Çanakkale Savaşı ile İlgili Anıları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIII, S 67-68-69. 2007, s. 134.

36 "İnsanları birbirine bağlayan, birleştiren sebepler arasında en mühimi sıkıntı ve felaket günlerini beraber geçirmek, beraber olarak büyük zahmetlere katlanmaktır. İnsanlar birçok sıkıntı ve felâket görebilir. Fakat o sıkıntı ve felâketlere iştirak mecburiyetinde kalmayanlar ekseriya bir seyirci ve hatta bazen bir gülücü sıfatında kalırlar. Bunun için il ve kabileleri yekdiğerine bağlamak, bağlanışları artırarak bir millet hâline getirmek hususunda içtimâî

Kurulan yakın münasebetler beraberinde karşılıklı gidiş gelişleri de doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yüzlerce Türk gencinin Macaristan'da eğitim görmesi, Macaristan'dan Türkiye'ye gezi ve araştırma ekipleri gönderilmesi³⁷ ilişkilerin boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

Turan Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı döneminde gerçekleştirdiği en önemli faaliyet ise Ahmet Hikmet Bey ve Enis Behiç Bey'in yardımlarıyla çok sayıda Türk öğrencinin Macaristan'da eğitim alma işini üstlenmesidir³⁸. 1916 yılında 186 Türk öğrenci Macaristan'da eğitim almaya başlamış özellikle tarım ve sanayi alanında eğitim görmüşlerdir³⁹. Macaristan'da eğitim gören öğrenciler daha sonra Macar - Türk Dostluk Cemiyeti (Yurdu)'nin kuruluşunu sağlamışlardır⁴⁰.

sıkıntı ve felâketlerin husûsen büyük muharebelerin pek çok tesirleri vardır. Meselâ içinde bulunduğumuz Cihan Harbi, şimdiye kadar birçok yabancı tesirlerin altında birbirinden uzaklaşmış, hatta bir aralık aynı ırktan olduklarını inkâr ile ırkdaşlarının aleyhine bile çevrilmiş olan Bulgar ırkdaşlarımızla biz Türklerle silâh arkadaşlığına sevk etti. Bulgar ırkdaşlarımıza el ele vererek aynı dilek uğrunda düşmanlarımızla çarpışıyoruz ve bu çarpışma esnasında parlayan kıvılcım ve yalınlar içinde “Turancılık ve ırkdaşlık kıvılcımlarının” da az çok parladığını duyuyoruz. Turanlılığı asla unutmayan Macarlarla kardeşlik alâkamız hemen hiç kesilmemiştir. Şu günlerde şehrimize yaralı Türk gazilerine bakmak ve sarğılamak üzere “Macar Salib-i Ahmer Heyeti” geldi. Nezaret ve idaresi Macarların büyüklerinden birkaç zata havale edilmiş olan bu heyetin “Çapa Dârümuallimât” binasına yerleştirileceği haber alınmıştır. Macar kardeşlerimizin bu taârûf ve taavünlerine teşekkür ile mukabelede bulunmayı bir borç biliyoruz. Peşte'de bir caddenin hakanımız hazretlerinin adıyla “Mehmed Sultan” diye adlanması üzerine bizim Şehremaneti ile kardeşçe mukabelede bulunarak İstanbul'un Fatih civarındaki en geniş caddelerinden birisine Macar Kardeşler Caddesi adını vermek tasavvur edildiğini “Tasvir-i Efkâr” refikimiz yazıyor. Şu günlerde Osmanlı Darülfünununda Macar dilinin tedrisine başlanılacaktır. Şehrimizde birkaç hafta misafir bulunarak, bugünlerde tekrar memleketlerine avdet etmiş olan Macarlı Kont Bankı ve Doktor Mesaroş cenapları Türk-Macar kardeşliğinin takviyesine yardım eden hayırlı teşebbüslerde bulunmuşlardır, Teşebbüslerinin semereleri yakında görülecektir. Macaristan Şark İktisadiyâtı Merkezi Müdürü Doktor Balkani, 11 Martta Galatasaraylılar Yurdu'nda Macaristan'ın ahvâl-i iktisadiye ve ziraiyesine dair bir konferans vererek iki kavmin birbirini tanımalarına birbirine müfid olabilmesine dair mütalâat beyan etmiştir. “Türklük Şuunu – Türk Macar Kardeşler”, **Türk Yurdu**, S 106, 6 Nisan 1916 (24 Mart 1332), s. 41.

37 Melek Çolak, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi Ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri”, s. 62-63

38 Önen, **a.g.e.**, s. 89-91. Turan Cemiyeti'nin eğitim faaliyetleriyle ilgili olarak ayrıca bk. Demirkan, **a.g.e.**, 99-104.

39 Demirkan, **a.g.e.**, s. 99.

40 Demirkan, **a.g.e.**, s. 104. “Macar Kardeşler Caddesi”, **Türk Yurdu**, Yıl 6, S 142, 30 Ağustos 1917 (30 Ağustos 1333), s. 202.

Macaristan'da Türk gençleri eğitim alırken aynı zamanda Macarlar da Türkçe öğrenmeye başlamışlardır. İlişkilerin yoğunlaştığı bu dönemde Dostluk Yurdu İstanbul'da Türklere Macarca öğretmeye yönelik faaliyetlerde de bulunmuştur⁴¹.

Bu dönemde Macaristan'dan Türkiye'ye uzmanlar gelmiş araştırmalar yapmışlardır. Türkiye'den de Macaristan'a delegasyonların giderek, Macaristan'da kurumların işleyişi ve sosyal hayatın yapılanması üzerinde görüşmelerde buldukları görülmektedir. İlişkiler sonucunda bilim, ekonomi, sanat, eğitim ve kültürle ilgili karşılıklı münasebetler kurulmuştur.

Bu olumlu gelişmeler 1918'de Turancıların beklentilerinin aksine, İtilaf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmasıyla hayal kırıklığına dönüşmüştür. Her ne kadar Rus Çarlığı çökmüşse de beklentilerin gerçekleştirilmesi fırsatı değerlendirilememiş, savaşın bitişiyle birlikte Macaristan'da Avusturya'ya olan bağlılığı dikkate alınmadan cezalandırılan ülkelerden biri konumuna düşmüştür⁴². Diğer taraftan Osmanlı Devleti açısından ağır şartlar taşıyan Mondros Mütarekesi sonrasında Türk Ocakları devletin birliğini devam ettirme derdine düşmüş ve Milli Mücadelenin kadroları içinde yer alarak Müdafa-i Hukuk hareketine temel teşkil etmiştir⁴³.

41 "Macar Kardeşler Caddesi", **Türk Yurdu**, s. 202. Macaristan'da Türkçe derslerin verildiğine dair bir diğer haber için bk. "Turanlılar Arasında", **Türk Yurdu**, S 97, 2 Aralık 1915 (19 Teşrinisani 1331), s. 283.

42 Önen, **a.g.e.**, s. 94.

43 Sarıнай, **a.g.e.**, s.223.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı döneminde Macar milliyetçiliğini temsil eden Turan Cemiyeti ile Türk Milliyetçiliğinin temsilcisi durumunda olan Türk Ocağı ortak bir idealin gerçekleşmesi için mücadele vermişlerdir. Aralarındaki ilişki Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamış olmasına rağmen savaşın getirdiği şartların da etkisiyle Turancılığı hayata geçirmeye çalışmışlardır. Turan Cemiyeti Türk gençlerinin Macaristan'da eğitim görebilmeleri için gerekli hizmeti üstlenirken, Türk Ocakları ise Türk Yurdu aracılığıyla Macarlara olan ilgi ve sevginin artması için faaliyet göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın Türklerin ve Macarların içerisinde yer aldığı İttifak kanadının yenilgisiyle neticelenmesi, Turancılık idealinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Her iki tarafın da savaş sonrası ağır şartlar taşıyan anlaşmalar imzalamaları, Turancılık gibi pan-milliyetçi bir ideal yerine daha realist bir yaklaşımla, aldıkları ağır kayıpların yaralarını sarmaya yönelmelerine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, HR. SYS., Dosya: 2404, Gömlek: 34.

BOA, HR. SYS., Dosya: 2404, Gömlek 39.

BOA, HR. SYS., Dosya: 2447, Gömlek: 16/5-6.

Türk Yurdu Makaleler

“Cemiyet-i Turâniye ve Asya Tarihinde Turaniler”, **Türk Yurdu**, Yıl 1, S 17, 30 Mayıs 1912 (17 Mayıs 1328).

“Macar Kardeşler Caddesi”, **Türk Yurdu**, Yıl 6, S 142, 30 Ağustos 1917 (30 Ağustos 1333).

“Müteveffa Vambery’nin Türk Şairi Emin Beyefendiye Bir Mektubu”, **Türk Yurdu**, C III, S 52, (31 Teşrinievvel 1329).

“Turanlılar Arasında”, **Türk Yurdu**, Yıl 5, S 97, 2 Aralık 1915 (19 Teşrinisani 1331).

“Türklük Şuûnu - Avrupa’da Şark Tedkik Cemiyetleri”, **Türk Yurdu**, Yıl 2, S 31, 23 Ocak 1913 (10 Kânûn-ı Sâni 1322).

“Türklük Şuûnu - Macaristan Cemiyet-i Turaniyesi”, **Türk Yurdu**, Yıl 1, S 17, 11 Temmuz 1912 (28 Haziran 1328).

“Türklük Şuûnu - Turan Cemiyeti Reisi Kont Teleki”, **Türk Yurdu**, Yıl 3, S 66, 28 Mayıs 1914 (15 Mayıs 1330).

“Türklük Şuûnu - Turan Mecmuası”, **Türk Yurdu**, Yıl 3, S 52, 13 Kasım 1913 (31 Teşrin-i Evvel 1329).

“Türklük Şuûnu - Turan ve Türk Cemiyetleri”, **Türk Yurdu**, Yıl 1, S 6, 8 Şubat 1912 (26 Kânûn-ı Sâni 1327).

“Türklük Şuunu - Türk Macar Kardeşler”, **Türk Yurdu**, Yıl 4, S 106, 6 Nisan 1916 (24 Mart 1332).

Gökalp, Ziya, “Türkleşmek-İslamlaşmak-Muasırlaşmak -8: Türk Milleti ve Turan”, **Türk Yurdu**, Yıl 3, S 62, 16 Nisan 1914 (20 Mart 1330).

Diğer Eserler

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Basımevi, Ankara 1997.

BİRİNCİ, Ali, “Ahmet Ferit Tek ve Turan Kitabı Üzerine”, **Turan Turancılık Tarihinin Kaynakları**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Basım Yeri ve Yılı Yok.

ÇOLAK, Melek, “Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasi ve Ekonomik Bakımdan Türk- Macar İlişkileri (1919-1938), Bk. **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Güz 2000, C 1, S 2.

—————, “Macar Gyula Germanus’un Çanakkale Savaşı ile İlgili Anıları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXIII, S 67-68-69, 2007.

DEMİRKIRAN, Tarık, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

GÜNDÜZ, Mustafa, “II. Meşrutiyet Devrinde Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Mecmuasının Eğitim Faaliyetleri”, **Bilge**, S 50, Ankara 2007.

KARADENİZ, Yılmaz, “İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran Turan Sınır Mücadelesi”, **Akademik Bakış Dergisi**, S 26, Eylül-Ekim 2011.

ÖNEN, Nizam, “Turan’a İki Farklı Yol: Macar ve Türk Turancılıkları”, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, C 4, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

—————, **İki Turan - Macaristan ve Türkiye’de Turancılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZCAN, Azmi, “Milliyetçilik”, **DİA**, C 30, İstanbul 2012.

SARAL, İsmail Tosun - SARAL, Emre, **Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelelerinde Avusturya - Macaristan Ordusu ve Topçu Bataryaları**, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, Ankara 2012.

SARINAY, Yusuf, “Turan”, **DİA**, C 41, s. 407.

—————, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.

TEVETOĞLU, Fethi, **Müftüoğlu Ahmet Hikmet**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

TÜRKER, Pınar Yiğit, **Türk – Macar İlişkileri (1867-1918)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2012)**, Der Yayınları, İstanbul 2010.

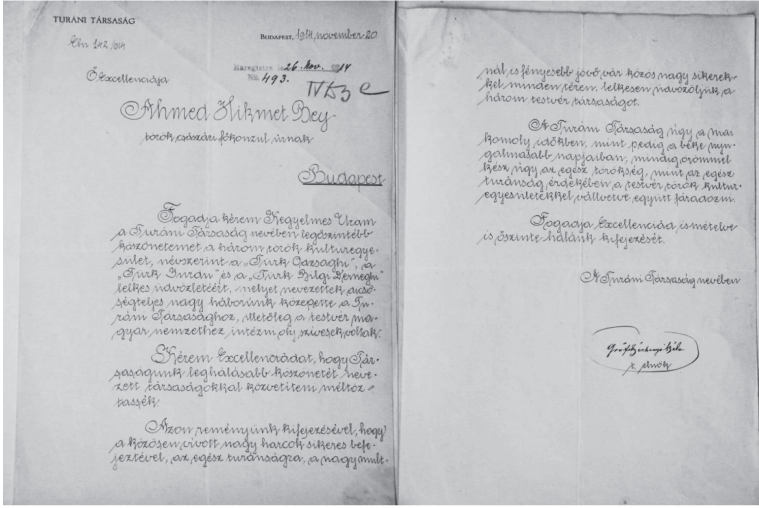
UZUN, Mehmet, “Türk Yurdu Dergisi Üzerine Yapılan Araştırma ve Yayınlar”, **Türk Yurdu**, C 15, S 99, Kasım 1995.

VURUCU, İkbâl, **Osmanlıdan Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığına Kadar Türk Milliyetçilerinde Turancılık Algısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Konya 2009.

YURTBİLİR, Mustafa Murat, **Turancılık ve Nihal Atsız**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 2002.

EKLER

Ek-1: Turan Cemiyetinden Türk Ocağı, Türk Yurdu ve Türk Bilgi Cemiyetlerine Gönderilen Mektup ve Türkçe Çevirisi (BOA, HR. SYS., Dosya: 2404, Gömlek 39).



Turan Cemiyeti

Eln. (Başkanlık) 142/914

Ekselansları Ahmet Hikmet Bey

Türk Sultanı Başkonsolosu'na

Budapeşte 20 Kasım 1914

Pek Muhterem Beyefendi, Türk Ocağı, Türk Yurdu ve Türk Bilgi Derneği isimli üç Türk kültür cemiyetinin şeref dolu büyük savaşımız ortasındaki / içindeki Turan Cemiyeti'ne ve bağlı olarak kardeş Macar milletine coşkulu selamlamalarını yollama lütfunda buldukları için Turan Cemiyeti adına en samimi teşekkürlerimi lütfen kabul ediniz

Ekselanslarından bahsi geçen derneklere en yürekten şükranlarımızı sunmamız hususunda aracılık etmelerini lütfen istirham ederim.

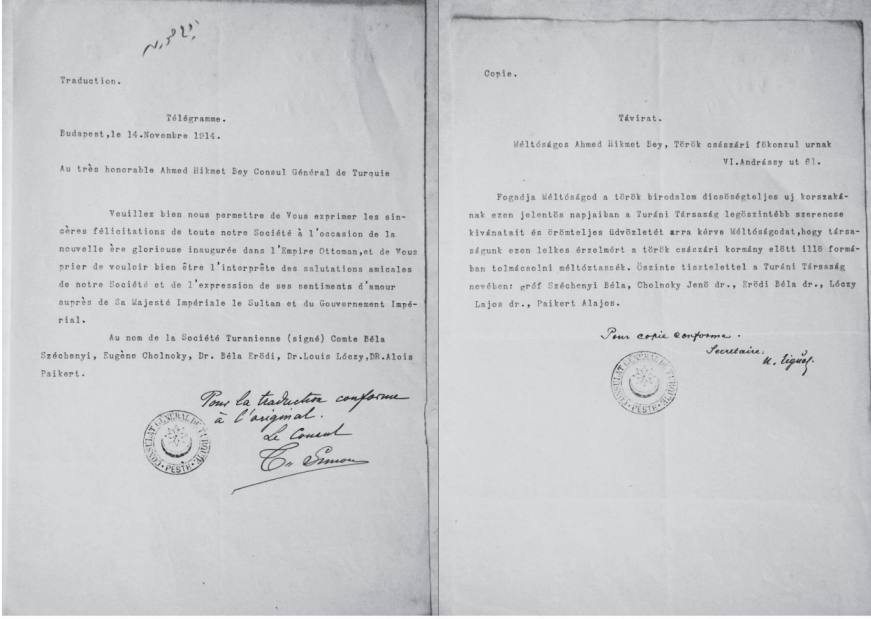
Berber çarpıştığımız büyük savaşın başarıyla bitmesi ve tüm Turanlığa, büyük geçmişimiz yanında daha parlak gelecek bekleyen her alanda ortak büyük başarılar temennimizin ifadesiyle üç kardeş cemiyeti yürekten selamlarız.

Turan Cemiyeti bugünkü ciddi zamanlarda, barışın daha dingin günlerinde olduğu gibi tüm Türklük ve tüm Turanlık yararına kardeş Türk cemiyetleriyle omuz omuza beraber yorulmaya her daim memnuniyetle hazırdır.

Ekselansları yeniden samimî şükranlarımızın ifadesini kabul ediniz!

Turan Cemiyeti Adına Kont Béla Széchenyi Başkan

Ek-2: Macar Turancılarından Ahmet Hikmet Bey Aracılığıyla Osmanlı Hükümetine Gönderilen Mektubun Fransızca ve Macarca Nüshası



Saygıdeğer Ahmet Hikmet Bey, Türk Sultanı Başkonsolosu Bey'e,
VI. Andrásy Cad. 61

Türk İmparatorluğu'nun şeref dolu yeniçağının bu anlamlı günlerinde Turan Cemiyetinin en samimî şans dileklerini ve memnuniyet dolu selamlarını, coşkun hislerimize Türk Sultanı hükümeti huzurunda uygun şekilde tercüman olmanızı rica ederek, lütfen kabul ediniz! Turan Cemiyeti adına samimî saygılarımızla: Kont Béla Széchenyi, Dr. Jenő Cholnoky, Dr. Béla Erödi, Dr. Lajos Lóczy, Alajos Paikert.

SAVAŞTAN İTTİFAKA: I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK-BULGAR İLİŞKİLERİ

Yusuf SARINAY*



Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkan savaşlarından ağır bir mağlubiyet ile çıkması imparatorluğun askeri prestijini oldukça zayıflatırken uluslararası alanda izole olmanın ne anlama geldiğini acı bir şekilde tecrübe etmesine yol açmıştır. I. Dünya Savaşı öncesi 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti için faydalı olan Boğazlar üzerindeki geleneksel İngiliz-Rus rekabeti ortadan kalkmış; Rusya, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki amaçlarını gerçekleştirme çabalarını artırmıştır¹. Balkan savaşlarında ordusu ağır bir mağlubiyet alan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da çöküşü ve mali durumunun bozulmasının yanı sıra, 8 Şubat 1914 tarihinde Doğu Anadolu vilayetlerinde Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını öngören Yeniköy Antlaşması'nı Osmanlı hükümeti başta Rusya olmak üzere, büyük devletlerin baskısı sonucu imzalamak zorunda kalmıştır². Bu antlaşma ile Ermeniler lehine ıslahat yapılacak olan Doğu Anadolu vilayetlerinin (Günümüzde 20'den fazla ili kapsamaktadır) Osmanlı egemenliğinden çıkarılarak Ermeni milliyetçilerinin hedefi olan Osmanlı'nın Anadolu topraklarından ikinci bir Bulgaristan çıkarma projesine dönüşmesi daha önce Balkan toprakları ile Ege Adaları'nı kaybeden Osmanlı devlet adamlarının endişelerini artırmıştır.

* Prof. Dr., TOBB ETÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, y.sarinay@gmail.com.

1 Geniş bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 5. B., Ankara, 2010, s. 405-410.

2 I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine uygulanamayan bu antlaşma için bk. Zekeriya Türkmen, "İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği ve Uygulamaları (1913-1914)", **Ermeni Araştırmaları**, S 9 (Bahar/2003), s. 41-75.

Böyle bir siyasi ve askeri konjonktür içinde Osmanlı Devleti; bir taraftan ordusunu ıslah etme faaliyetlerine girişirken, diğer taraftan I. Dünya Savaşı öncesi iki bloğa ayrılmış Avrupa güç dengesi içinde kendisini yalnızlıktan kurtarmak ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla birtakım ittifak teşebbüslerine yönelmiştir. Bu amaçla İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak yapmak amacıyla girişimlerde bulunmuş, fakat olumlu sonuç alamamıştır³. En önemlisi Fransa; Rusya'nın rıza göstermeyeceği bir ittifakın mümkün olmadığını açıklamasıydı.

Balkan savaşlarındaki ağır yenilgiden sonra Avrupalı büyük devletler Osmanlı Devleti'ni dikkate değer bir güç olarak görmemişlerdir. Savaş öncesinde Osmanlı Devleti zayıf ve Avrupa büyük güçleri tarafından işgal ve bölüşüm tehditlerine maruz bir konumda bulunuyordu. Bu sebeple İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ni savaşta müttefik değil, taşınması gereken bir yük olarak değerlendirirken, Almanya'ya karşı Rusya'yı yanlarında tutmak amacıyla İstanbul ve Boğazlar üzerindeki isteklerini kabul etmişlerdi⁴. İngiltere ve Fransa'nın bu tavrı Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya daha fazla yaklaştırmıştır. Hatta 14 Aralık 1913'te Alman generali Limon von Sanders Osmanlı ordusunu ıslah etmek için bir askeri heyetle İstanbul'a gelmiş ve çalışmalarına başlamıştır⁵. Ancak, Osmanlı Devleti'nin askerî ve ekonomik açıdan zayıflığını gören bazı Alman yetkililer Osmanlı Devleti ile bir ittifakın kendilerine faydadan çok yük getireceğini düşünerek Osmanlı-Alman ittifakını tasvip etmemektedirler. Buna rağmen, Osmanlı hükümetinin Rusya'ya karşı ittifak teklifinin Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından "opportunist nedenlerden" dolayı uygun görülmesi üzerine, 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında gizli İttifak Antlaşması imzalanmıştır⁶. Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak yapmasına rağmen

3 Osmanlı Devleti'nin ittifak teşebbüsleri için bk. Cemal Paşa, **Hatırat (1913-1922)**, Yay. Haz. Ahmet Zeki İzgören, İstanbul, 2006, s. 112-125; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 4. B., Ankara, 1987, s. 107-108; **Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 182-184; Kurat, **a.g.e.**, s. 417-418.

4 Genel bir değerlendirme için bk. Ferous Abdullah K. Yasamee; "Avrupa İttifaklar Sistemi İçerisinde Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı**, C 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 39-43; Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, C 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 341-342.

5 Geniş bilgi için bk. Limon von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, Çev: M. Şevki Yazman, İstanbul, 1968, s. 11-53.

6 İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim ve Alman Genelkurmay Başkanı Von Moltke Osmanlı Devleti ile ittifaka karşı çıkıyorlardı. Ancak Alman İmparatoru; Almanya'nın

I. Dünya Savaşı'nın başlarında hemen savaşa katılmamak için zaman kazanmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile ittifak teşebbüslerini bu siyasi ve askerî konjonktür içinde değerlendirmek gerekir.

I. Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Türk-Bulgar İttifakı

1877 / 78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile otonomi kazanan Bulgaristan 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 19 Nisan 1909 tarihinde Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanan iki protokol ile Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını resmen tanımıştır⁷. Karşılıklı büyükelçiler atanmış⁸, Osmanlı-Bulgar krizi çözülmüş, fakat Bulgaristan'ın Ayastefanos Antlaşması ile sınırları belirlenen "Büyük Bulgaristan'ı tekrar ihya etme çabaları çerçevesinde Makedonya'daki faaliyetleri" sebebiyle iki ülke ilişkileri gerginliğini korumuştur. 1912 / 1913 yılları arasında cereyan eden Balkan savaşlarından ağır bir mağlubiyetle çıkan Osmanlı Devleti; Arnavutluk, Makedonya, Batı Trakya ve Ege Adaları'nı kaybetmiştir. Böylece Balkanlar'daki hâkimiyeti sona eren Osmanlı Devleti, savaşın sonunda Balkan devletleri ile ayrı ayrı antlaşma yapmıştır⁹. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile de 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul Antlaşması ve bu antlaşmaya ek olarak göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili olarak

Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak zorunda olduğuna inanıyordu. "Şimdi Avusturya'nın Slavlara karşı girişimini destekleyecek Balkan devletlerini kazanma zamanı olduğundan, bir Türk-Bulgar ve peşinden de Avusturya ittifakı (için) bu politika burada uygulanmak zorundadır." şeklinde düşünüyordu. Bk. Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Ankara, 2006, s. 47-51. İttifak metni için bk. Veli Yılmaz, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993, s. 65-66. Ali Fuad Türkgeldi; Said Halim Paşa'nın kendisini çağırarak, "Sizi gayet mühim ve mahum bir iş için çağırdım. Bunu bir ben, bir siz ve bir de Padişah bilecektir... Almanlar ile bir ittifak-ı tedafü müzakeresine girişmek için bir ruhsatname tanzimi muktezidir." diyerek ayak üzerinde iki üç satırlık bir ruhsatname dikte etti demektedir. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, 2.B., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1951, s. 114. Bu ruhsatname için bk. **BOA. Muahede** No: 351/1.

7 Protokol metinleri için bkz. **BOA**, Muahede, No. 320, 1/5.

8 **BOA**, İrade Bulgaristan, No. 1773,1774.

9 Balkan Devletleri kendi aralarında Bükreş Antlaşması'nı imzalarken Osmanlı Devleti de Yunanistan ve Sırbistan ile antlaşma imzalamıştır. Bk. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri**, C I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 477-488, 489-497.

15 Kasım 1913 tarihinde bir protokol imzalamıştır¹⁰. Bu antlaşma ile Edirne, Kırklareli ve Dimetoka Osmanlı Devleti'nde kalırken, Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmış, genel olarak Meriç Nehri Türk-Bulgar sınırı olarak kabul edilmiştir. Bulgaristan'da kalan Türkler ile Osmanlı'da yaşayan Bulgarların hakları düzenlenmiştir.

Balkan savaşlarında Osmanlı Devleti Rumeli'deki topraklarını kaybederken, Bulgaristan da savaşın ilk devresinde kazandığı toprakların önemli bir kısmını Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Bulgaristan yalnızlıktan kurtulmak ve kaybettiği toprakları (özellikle Makedonya) tekrar kazanmak amacıyla ittifak arayışındaydı. Diğer taraftan Balkan devletlerinin kendi aralarında bölünmeleri Osmanlı Devleti'nin karşısına önemli bir fırsat çıkarmıştı. Osmanlı Devleti bu durumdan mümkün olduğu ölçüde faydalanarak bölgede çıkabilecek yeni bir krizde tekrar bir Balkan ittifakı ile karşı karşıya kalmak istemiyordu. Böyle bir konjonktür içinde İstanbul Antlaşması'ndan sonra Balkan savaşlarının en çok toprak kaybeden iki mağlubu arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Barış antlaşması müzakereleri sırasında Bulgar Başdelegesi General Savof'un "Efendiler işimizi çabuk bitirelim de asıl önemli olan diğer işimize başlayalım. Ben buraya iki metre fazla toprağın Bulgaristan veya Türkiye'de kalmasını görüşmek için gelmedim. Benim geliş sebebim, Türk-Bulgar ittifakını gerçekleştirmek." diyerek Osmanlı Devleti'ne askerî ittifak teklif etmiştir¹¹. Bu teklif üzerine İstanbul'da yapılan görüşmeler sonunda bir ittifak tasarısı hazırlandı. Bulgaristan'ın bu olumlu yaklaşımı üzerine Osmanlı Devleti; Türk-Bulgar ittifakına Romanya'yı da dâhil ederek bir Doğu Balkan Bloğu kurabilmek için çaba sarf etmiş, fakat sonuç alamamıştır¹². Çünkü Osmanlı Devleti'ne dayanarak Makedonya'dan geniş topraklar elde etmek isteyen Bulgaristan hazırlanan bu ittifak tasarısının imzalanmasını sürüncemede bırakmış ve ittifak gerçekleştirmemiştir¹³. Ancak iki ülke ilişkileri oldukça gelişmiştir.

10 Antlaşma metni için bk. Erim, **a.g.e.**, s. 457-476; ayrıca göçmenlerle ilgili protokol için bk. **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002, s. 36-40.

11 Cemal Paşa, **Hatırat (1913-1922)**, Yay. Haz. Ahmet Zeki İzgören, İstanbul, 2006, s. 56-57.

12 Gül Tokay, "Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri 1908-1914", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Söylemezoğlu, İstanbul, 2001, s. 46, 53.

13 Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 61.

Türk-Bulgar ilişkilerinin bu yeni döneminde Ali Fethi Bey büyükelçi, Mustafa Kemal de Türk askerî ataşesi olarak Sofya'ya tayin edilmiştir¹⁴. 27 Ekim 1913 tarihinde atanan Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in Bulgaristan'ın yanı sıra, Sırbistan ve Karadağ da görev alanına dâhil edilmişti. Görevi, başta Bulgaristan olmak üzere, diğer Balkan ülkelerinin askerî ve siyasi durumları ile Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki askerî sorunların çözülmesiydi. Bu çerçevede görevine 20 Kasım 1913 tarihinde başlayan Mustafa Kemal; I. Dünya Savaşı öncesinde ve başlarında Bulgaristan ile diğer Balkan ülkelerinin askerî durumu, takip ettiği politikalar ve oradaki Türklerin durumu hakkında İstanbul'a pek çok rapor ve telgraf göndermiştir¹⁵.

I. Dünya Savaşı öncesi ve başlarında Mustafa Kemal'in raporları sayesinde Osmanlı hükümeti, Bulgaristan'ın askerî durumu ile diğer ülkelerle olan ihtilafını ve bu bağlamda geleceğe yönelik politikalarını bilmekte ve hareket tarzının sınırlarını tahmin edebilmekteydi. Mustafa Kemal; 28 Kasım ve 6 Aralık 1914 tarihlerinde gönderdiği raporlarda; Bulgar üst düzey askerî yetkililerin büyük bir ciddiyet ve derin bir intikam hissiyle ordularını yeniden hazırladıkları, bu meyanda 5'er yıllık dönemlere ayrılmış bir plan hazırladıkları, 31 Ocak 1914 tarihli raporda ise Almanya'ya cephane siparişi verdikleri, Avusturya'ya vermeye çalıştıkları belirtilmektedir¹⁶. Mustafa Kemal; 7 Mart 1914 tarihli raporunda; Makedonya ve Dobruca'nın kaybının Bulgarlar için milli bir yara olduğunu, bu toprakları tedricen ele geçirmeyi planladıklarını, Bulgaristan'ın bunun için; Osmanlı Devleti'nin ittifakını ve Romanya'nın tarafsızlığını sağlayarak Makedonya'ya ait emellerine öncelik verdiklerini, Bulgaristan'ın bu emellerine karşı, Yunanistan ve Sırbistan'ın birlikte hareket ettiklerini vurgulamaktadır¹⁷. Enver Paşa 16 Haziran 1914 tarihinde telgrafla Mustafa Kemal'e, Yunanistan ile aramızdaki anlaşmazlık ve Bulgaristan'ın bu duruma karşı alacağı vaziyete

14 Fethi Okyar, **Üç Devir'de Bir Adam**, Yay. Haz: Cemal Kutay, İstanbul, 1980, s. 203-207; Ömer Turan, "Sofya'da Türk Askerî Ataşesi Mustafa Kemal (Atatürk)", **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Uluslararası Sempozyum 11-13 Mayıs 2005 (Eskişehir)**, İstanbul, 2005, s. 139-140.

15 Rapor ve telgraflar için bk. **Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)**, Yay. Haz: Ahmet Tetik, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s. 3-492; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s. 151-185.

16 **Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları**, s. 3, 7-9, 16-17.

17 **a.g.e.**, s.40-42; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s. 151-156.

dair görüşlerini sormuştur. Mustafa Kemal yaptığı değerlendirmede; “ Romanya, Sırbistan ve Yunanistan; Bükreş Antlaşması hükümlerinin bütün olarak korunmasında halen ısrarcı olduklarından, hükümetimizin takip ettiği siyasi durumu da bilemediğimden Bulgaristan’ın lehimize hareket etmesini beklemiyorum.” demektedir, Türk-Bulgar müzakerelerinde Romanya’yı da dikkate almanın zorunlu olduğunu belirtmektedir¹⁸. Mustafa Kemal, 29 Temmuz 1914 tarihli raporunda; Bulgar ordusunun tamamen Avusturyalılar tarafından gösterilecek stratejik hedeflere karşı kullanılacağını, bizim Avusturya politikasına yakın ve Bulgar dostluğuna saygılı kalmamızı sağlayarak gerektiğinde Romanya’ya yönelmeyi düşünebilirler. Sırp ordusunun Avusturya tarafından ezileceğini, sonuçta Avusturya’nın Bulgaristan’a Makedonya’dan bir parça toprak verebileceğini, Romanya’dan da Dobruca’yı almayı düşünebilirler. Bulgarlar böyle bir sonucu elde ederlerse büyük ve kuvvetli bir Bulgaristan kurulmuş olur. Bu durumdan tatmin olmayan Bulgaristan doğuya yönelebilir. Buna izin vermek Türkiye’nin geleceği için önemli bir tehlikeyi hazırlamaktır. Yunanistan’a karşı hareket ederek Adalar meselesini hallederiz. Ordumuzu Selanik’e kadar bile yürütmekten büyük faydalar beklemiyorum. “Bilakis Bulgarların bir ihanetinden korkuyorum.” demektedir¹⁹. Mustafa Kemal savaşın başlarında Ağustos 1914’te gönderdiği bir başka raporunda; Bulgarların, Alman-Fransız ordularının çarpışma sonucu görülmeden Rusları gücendirmemek için tarafsızlığı korumak azminde olduklarını belirtir²⁰.

Daha önce belirtildiği gibi Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yapmasına rağmen, hemen savaşa girmeye taraftar değildi, bunun için savaş başladığı zaman tarafsızlığını ilan etmişti²¹. Savaşın başlarında bir taraftan İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki büyükelçileriyle görüşen Osmanlı hükümeti, diğer taraftan, Sırbistan dışındaki Balkan ülkeleri, özellikle de Bulgaristan ile bir ittifak yapmaya çalışıyordu. Çünkü Mustafa Kemal’in raporlarında da görüldüğü gibi, bu sırada Osmanlı devlet adamları; iki tarafla da görüşmeleri sürdüren Bulgaristan’ın Os-

18 **Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal’in Raporları**, s. 94-95.

19 Mustafa Kemal Bulgarların bizi kandırmaya çalışacaklarına inanmakta, Avusturya-Sırbistan Savaşı genelleşir ve Bulgar ordusu Romanya’ya angaje olursa bana göre, bizim yapacağımız şey, ortaya çıkarılması kolay olacak bir sebeple Bulgaristan’ı çığnemektir, demektedir. **Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal’in Raporları**, s. 115-116.

20 **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s. 174-176.

21 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 109.

manlı Devleti savaşa girdikten sonra üzerlerine saldırabileceği, böylece iki ateş arasında kalınabileceği endişesini taşıyorlardı²².

Nitekim Osmanlı-Alman ittifakından sonra Balkanlarda takip olunacak politika hakkında Osmanlı Vekiller Encümeni iki önemli toplantı yapmıştır. 9 Ağustos 1914 tarihinde yapılan birinci toplantıda; Almanya'ya ihsas ettirilmeden savaşın dışında kalarak zaman kazanma, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'la müzakerelere başlama ve bu müzakerelerden kesin bir sonuç alınıncaya kadar fiilen savaşa katılmama kararı alınmıştır²³.

14 Ağustos 1914 tarihli Vekiller Encümeni toplantısında;

1. Bulgarların hemen seferberliğini icra ettirmek ve bunun ikmalini müteakip hareketlerini temin eylemek, bu takdirde Halil Bey Bükreş'e gidip Yunan murahhası ile iki devlet arasında Adalar'ın bize terki şartıyla bir ittifak mukavelesi akdine çalışılacaktır.

2. Birinci şık temin edilemez ise Türkiye, Romanya ve Bulgaristan arasında savunma ittifakı yapılmaya çalışılacaktır.

3. Adalar ve Selanik hinterlandının Yunanistan'a, Besarabya'nın Romanya'ya, Manastır vesairenin Bulgaristan'a, Batı Trakya'nın bir kısmının Türkiye'ye verilmesi şartıyla dört devlet arasında İtilaf Devletleri aleyhine hemen hareket edebilecek tarzda bir ittifak yapılması.

Bu suret Romanya'ya, Alman veya Avusturya büyükelçilerinden biri tarafından teklif edildikten sonra müzakere olacaktır.

4. Bu üç şık gerçekleşmediği takdirde Yunan murahhası ile Adalar meselesi için görüşülecek ve Adalar'ın bize bırakılması şartıyla Yunanistan'la bir savunma antlaşması yapılacaktır²⁴.

Bu kararlardan da anlaşılacağı gibi, Osmanlı hükümeti Balkanlardan gelebilecek bir tehdidi önlemek amacıyla Üçlü İttifak'ın Balkanlardaki düşmanı

22 O sırada Meclis-i Mebusan Reisi olan Halil Bey "Bulgaristan biz harbe girdikten sonra üzerimize saldırırsa iki ateş arasına düşecek olan İstanbul ve Boğaz'ın az zamanda düşmesi muhakkaktır" demektedir. Talat Bey ve Enver Paşa'nın da bu düşünceye katıldıklarını belirtmektedir. **Halil Mentеше'nin Anıları**, s. 205. Talat Paşa da: "Bir savaşa girmeden önce Bulgaristan'dan emin olmak istiyorduk." demektedir. **Talat Paşa'nın Anıları**, Yay. Haz.: Mehmet Kasım, Say Yayınları, İstanbul, 1986, s. 39.

23 **BOA**, Muahede, No: 357/2.

24 **BOA**, Muahede, No: 357/5.

Sırbistan'ı dışarıda bırakarak Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'la ittifak yapmaya çalışmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin müzakereler yoluyla Ege adalarını Yunanistan'dan ve Batı Trakya'nın bir kısmını Bulgaristan'dan geri almak amacını taşıdığı görülmektedir²⁵.

Osmanlı Devleti, Romanya ve Yunanistan'la yapılan müzakerelerden olumlu bir sonuç alamamış, bu devletler savaşın ortalarına kadar tarafsızlıklarını muhafaza etmişlerdir²⁶. Ancak Almanya, Osmanlı-Bulgar antlaşmasını teşvik etmiş ve mümkün olduğu kadar çabuk imzalanmasına yardım etmiştir. Böylece Almanya, hem Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'dan duyduğu endişeleri ortadan kaldırmaya çalışmış, hem de her iki devleti Üçlü İttifak grubuna sıkıca bağlamış oluyordu.²⁷ Sonuçta Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 19 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir ittifak yapılmıştır. Her iki taraf da bu ittifakı son derece gizli tutmuştur. Nitekim ittifakın imzası için Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in beraberindeki Halil Bey ile Sofya'ya hareketinden önce Sadrazam Said Halim Paşa, Sofya Büyükelçisi Ali Fethi Bey'e onlar için özel tren tahsis edilmesini, seyahatin özellik arz etmesinden dolayı hiçbir resmi karşılamanın yapılmamasını ve hiç kimseyle görüşmemeleri konusunda talimat vermiştir²⁸. Osmanlı-Bulgar ittifakının Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'den dahi gizli tutulduğu anlaşılmaktadır²⁹. Osmanlı hükümeti; ittifak imzalamak için Sofya'ya giden Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e önceden yetki belgesi dahi vermemiş, bu belge, Talat Bey İstanbul'a döndükten sonra gönderilmiştir³⁰.

25 Tevfik Bıyıklıoğlu: "Osmanlı Devleti'nin Batı Trakya'nın bir kısmını geri alabileceğini ve bu devletlerle yapılacak antlaşmalara bu hususta hükümler koydurabileceğini ümit etmesi, gerçekleşmesi güç bir temenniden ileri gidemezdi" yorumunu yapmaktadır. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C 1, 2. B. , TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 100.

26 Bükreş'te Yunanistan ve Romanya ile yapılan müzakereler için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C III, K:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 117-119; 127-129; **Halil Menteşe'nin Anıları**, s. 210-211.

27 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 100. Talat Paşa; Bulgaristan'a gitmeden önce Almanya ve Avusturya elçileri ile Bulgaristan'ın nasıl kazanılması gerekeceği üzerinde görüşmeler yapıldığını belirtmektedir. **Talat Paşa'nın Anıları**, s. 38.

28 **BOA**, HR. SYS. No:2324-2.

29 Mustafa Kemal; ittifakın imzalanmasından iki gün sonra 21 Ağustos 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'ne yazdığı raporda; "Dünkü telgrafınız Talat Bey'in buradan ayrılmasından sonra geldi. Sonucunun bir savunma ittifakı imzalanmasından ibaret olduğunu anladığım görüşmelerin cereyan tarzından ve ayrıntılarından habersizim." demektedir. **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk**, s. 174.

30 **BOA**, HR. SYS. No:2324/1.

Osmanlı hükümeti adına Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile Bulgaristan adına Başbakan Radoslavof arasında imzalanan gizli ittifak Padişah Mehmed Reşat tarafından tasdik edilmiştir³¹. Yedi maddeden oluşan bu ittifaka göre; her iki taraf birbirlerinin sınırlarına saygı gösterecek, taraflardan biri herhangi bir Balkan ülkesinin saldırısına uğrarsa, diğer taraf müttefikinin talebi üzerine saldırgan devlete karşı savaş ilan edecek, taraflardan biri müttefikinin muvafakatini almadan bir başka Balkan ülkesiyle savaşa girer ve müttefiki de bu savaşa katılmak istemezse müttefikini gözetir bir tarafsızlık içinde bulunacaktı. İttifak, savaş sonuna kadar geçerli olacak, mevcudiyeti ve maddeleri gizli kalacaktı. Bu ittifak Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya bulunduğu tehlikeye yönelik Bulgaristan'a herhangi bir yükümlülük getirmemekteydi. Sadece Yunanistan üzerinde caydırıcı bir etkisi söz konusuydu³². Osmanlı-Bulgar ittifakından sonra Bulgaristan, Üçlü İttifak'la beraber savaşa girmekte acele etmemiş, galip gelecek tarafa göre tavır belirlemeye çalışmıştır. İttifaktan sonra Bulgaristan Başbakanı, Bulgaristan'ın tarafsız kalmaya özen göstereceğini açıklamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Bulgaristan'ın Artan Önemi

Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak yapmasına rağmen, savaşın başlamasında tarafsızlığını ilan etmişti. Ancak, Alman ordularının Fransa tarafından Marne'de durdurulması ve Avusturya-Macaristan'ın Rusya karşısında zor duruma düşmesi üzerine, artan Alman baskıları sonucu Osmanlı Devleti savaşa girmiştir³³.

31 İttifakın Fransızca ve Türkçe metni için bk. **BOA**, Muahaede, No: 359.

32 Mustafa Kemal, 6 Kasım 1914 tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir raporda; Yunanistan bize karşı harekete geçtiği takdirde dahi Bulgarlara hiç güveni olmadığını belirtmektedir. **Sofya Askeri Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları**, s. 146.

33 Almanya ittifak imzalanır imzalanmaz Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesini istemiş, fakat Osmanlı tarafsızlığını ilan etmişti. Ancak Marne yenilgisinden sonra Almanya, Osmanlı'yı savaşa girmesi için zorlamıştır. Bu amaçla; Alman Genelkurmayı, İstanbul'daki Alman askerî heyetine ve ataşesine "Donanmanın gösteri gezisi münasebetiyle Rusya ile bir olay çıkarması, Türkiye'nin harbe sürüklenmesini yaratacak bir olay" hazırlanması talimatını vermiştir. Bu talimattan sonra Almanya, Osmanlı'ya iki milyon TL borç vermiş; Goeben ve Breslau gemilerinin komutanı Amiral Souchon'a Enver Paşa tarafından emrine verilen Osmanlı filosu (iki Alman zırhlısı dâhil) ile Karadeniz'e açılması talimatı verilmiştir. Sonuçta Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı filosunun 29-30 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Odesa, Sivastopol ve Novorossysk gibi Rus limanlarını bombalaması ve bazı Rus gemilerini batırması ile Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu. Geniş bilgi için bk. Çolak, **a.g.e.**, s. 51-54.

Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girmiş olmasına rağmen³⁴, aralarında herhangi bir kara bağlantısı yoktu. O tarihte Avrupa'da Osmanlı ile karadan sınırdaş olan tek devlet Bulgaristan idi. Üstelik Sırbistan'ın Avusturya'ya direnmesi, bu bağlantının kurulmasını daha da güçleştiriyordu³⁵. Böylece Osmanlı Devleti, Almanya'dan arzu ettiği yardımı alamıyordu³⁶.

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından sonra, Bulgaristan'ın önemi artmış, savaşan taraflar arasında kilit bir ülke konumuna gelmiştir. Bu devlet Üçlü İttifak saflarında savaşa katılırsa hem Balkanlarda Sırbistan'a karşı yeni bir cephe açılmış olacak, hem de Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında doğrudan bağlantı kurulabilecekti. Buna karşılık eğer karşı tarafın yanında savaşa girerse, Üçlü İtilaf devletleri Balkanlarda bir köprübaşı elde etmiş olacaktı³⁷. Osmanlı Devleti'nin savaşa girdikten sonra Boğazları uluslararası ulaşımına kapatması üzerine, İtilaf Devletleri Boğazlar ve İstanbul'a hâkim olmak suretiyle Osmanlı'yı savaş dışı bırakarak Rusya'nın ihtiyaç duyduğu yardımı yapmak amacıyla Çanakkale cephesini açmışlardı. İtilaf Devletleri böylece elde edecekleri başarı ile henüz savaşa katılmamış olan Balkan devletleri üzerinde etkili olmayı planlamaktaydılar. Bu bağlamda Bulgaristan'ı Üçlü İtilafa'ya dâhil etmeye çalıştılar. Bulgaristan'ın toprak kayıplarını dikkate alarak, eğer Bulgaristan İtilaf Devletleri safına geçerse, 1913'te kaybettiği toprakları verme vaadinde bulundular. Ancak bu vadin gerçekleşebilmesi Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'dan toprak alınmasına dayalıydı. Bu sebeple Bulgaristan'la görüşmeleri bir çözüm bulma ümidiyle devam etti³⁸.

34 Almanya, Osmanlı Devleti'ni savaşa girmesi için zorlarken beklentilerini şöyle özetleyebiliriz: Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da Ruslara ve Mısır'da İngilizlere karşı harekete geçerek, mümkün olduğu kadar Rus ve İngiliz ordusunu üzerine çekerek Orta Avrupa'da zor durumda olan müttefiklerinin yükünü hafifletmek. Ege ve Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmaları hâkim olduğundan Boğazları korumak ve Rusya ile olan bağlantıyı kesmek. Osmanlı Hilafeti'nin manevi gücünü kullanarak İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandırmaktır. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 111, Çolak, **a.g.e.**, s. 54-55, Eraslan, **a.g.m.**, s. 343.

35 Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**, Çev: Şirin Tekeli, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 72.

36 Almanya'nın kendi geleceğini de düşünerek Osmanlı Devleti'ne yardım çabaları için bk. Mustafa Çolak, "Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Yardım Çabaları", **Türkler**, C 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 377-383.

37 Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, 2. B., Ankara Üniversitesi SBF Yay., Ankara, 1973, s. 237.

38 Bayur, **a.g.e.**, s. 230-231, 235-236.

Çanakkale cephesinin açılması Osmanlı Devleti'ni güç durumda bıraktığı gibi, askeri açıdan da zayıflatmıştı. İtalya'yı da 20 Mayıs 1915'te saflarına katan İtilaf Devletleri, Çanakkale'yi geçerse bölgedeki dengeler değişebilirdi. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı geçilip donanma İstanbul'a yaklaştığında, Rusya'nın da kuzeyden harekâta katılabileceğini bildirmesi³⁹ ve Çar II. Nikola'nın halkına yayıldığı beyannamede, Rusya'nın tarihi emellerini gerçekleştirme imkânının doğduğunu açıklaması⁴⁰, Osmanlı devlet adamlarını endişelendirmekteydi. Çünkü İstanbul'un kuzeyden ve güneyden kuşatılması tehlikesi sebebiyle Bulgaristan'ın konumu sadece Almanya ile irtibatın sağlanabilmesi için değil, Rusya'ya karşı İstanbul'un güvenliği bakımından da önemli hale gelmekteydi⁴¹.

Böyle bir konjonktür içinde Bulgaristan'ın kararı, ülkenin hem Karadeniz ve Boğazlara, hem de henüz mağlup edilememiş bulunan Sırbistan'a olan kara sınırlarından dolayı iki blok açısından da büyük önem taşıyordu. Üstelik Bulgaristan'ın kararı, hangi tarafla ittifaka gireceği hâlâ belirsiz olan Yunanistan ve Romanya'yı da etkileyebilecekti⁴².

Bu siyasî ve askerî şartlar içinde Bulgaristan her iki tarafla da görüşmeleri sürdürerek pazarlık gücünü artırmak ve İkinci Balkan Savaşı sonunda kaybettiği toprakları tekrar kazanmak istiyordu. Sırbistan, Romanya ve Yunanistan'dan istediği toprakları (Kavala, Makedonya, Dobruca) alabilmek için İtilaf cephesinin mağlup olması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple İngiltere'nin temmuz ayında tekrarladığı teklif üzerinde tereddüt etmekteydi⁴³. Ayrıca Rusya'nın Sırbistan'a yardım yapacağını düşünüyordu⁴⁴.

Diğer taraftan Osmanlı, Almanya ve Avusturya Bulgaristan'ı kazanmaya, böylece Sırbistan'ın yenilip İstanbul-Berlin yolunun açılmasına büyük önem ve-

39 Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşları'nın Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması", **Bilig**, S 63 (Güz 2012), s. 273.

40 Kurat, **a.g.e.**, s. 246-247.

41 Bu şartlar altında Osmanlı yetkilileri hükümetin gerektiğinde Eskişehir'e nakli için hazırlık yapıyordu. Hatta Padişah ve maiyeti için orada uygun mekânlar tespit edilmişti. Türk geldi, **a.g.e.**, s. 117.

42 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi**, C 2, Küre Yay., İstanbul, 2006, s. 125.

43 Yiğit, a.g.m.

44 Jelavich, **a.g.e.**, s. 125.

riyorlardı. Bunu gerçekleştirmeleri halinde kendi aralarında güvenli bir ulaşım sağladıkları gibi, Rusya'nın da müttefikleri ile olan geniş ve güvenli hat kapatılmış olacaktı. Bu amaçla yapılan Osmanlı-Bulgar görüşmelerinde Bulgaristan Maslahatgüzarı Koluşeff; savaşta tarafsızlıklarını muhafaza etmelerine karşılık Midye-Enez hattının öte tarafındaki Edirne vilayeti arazisinin kendilerine verilmesini talep etmiş, ancak reddedilmiştir⁴⁵. 3 Temmuz 1915 tarihinden itibaren devam eden Türk-Bulgar müzakerelerinde; Halil Bey ciddi bir karşılık olmadan arazi terk etmenin mümkün olmadığını belirterek, Bulgaristan'ın Almanya ve Avusturya ile ittifak yapması, savaşa iştirak etmesi ve mühimmatın Bulgaristan'dan serbestçe geçmesi karşılığında Kandiköy ve Şahincik arasındaki hattın batısında kalan toprakların Bulgaristan'a verilebileceğini belirtmiştir⁴⁶. Ancak daha fazla toprak talebinde bulunan Bulgar yetkililer karşılığında ülkelerinden mühimmatın serbestçe geçmesini kabul etmekle beraber, savaşa katılmakta isteksiz davranıyorlardı. Esasen bu sırada Bulgaristan'ı işi ağırdan almaya ve tereddüde sevk eden Çanakkale savaşları idi. İtilaf Devletleri Çanakkale'yi geçerse bölgedeki dengeler değişebilirdi. Bu sebeple Bulgaristan, Çanakkale Savaşları'nın sonucunu beklemeyi tercih etti. Nihayet Yarbay Mustafa Kemal komutasında 7/8 Ağustos 1915'te kazanılan Anafartalar zaferi Çanakkale savaşlarının kaderini değiştirirken, Bulgaristan da Osmanlı hükümeti ile anlaşmanın daha doğru olacağına karar vermiştir⁴⁷. Sonunda Bulgaristan; Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti ile tekrar görüşmelere başladı. Görüşmeler sonunda, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 6 Eylül 1915 tarihinde imzalanan Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması ile Meriç'in batısında kalan, Cisri Mustafa Paşa, Karaağaç ve Dimetoka'yı içine alan ve Enez'e kadar Meriç kıyısında dar bir şerit oluşturan 2600 km² civarında bir arazi Bulgaristan'a bırakılmıştır⁴⁸. Halil Bey anılarında; İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'ye yeni birlikler sevk etme-

45 Halil Mentеше'nin Anıları, s. 216-217.

46 Y.a.g.e., s. 218-219.

47 Limon von Sanders; "Anafarta çıkarması büyük ölçekte tertip edilmiş bir teşebbüstü. Mak-sat, Çanakkale Boğazı'nı karadan müttefiklere açmak ve aynı zamanda 5. Ordunun bağlantılarını koparmaktı. Başarabilmiş olsalardı, İngiliz ordusuyla müttefik donanmasının İstanbul'a doğru yürümelerine karşı bir engel kalmazdı. Bu takdirde ise, Bulgaristan'ın tarafsızlıktan çıkması ve bizimle kader birliği etmesi herhalde ihtimal dışıydı." demektedir. Sanders, a.g.e., s. 113.

48 Bayur, a.g.e., II. Kısım, s. 480-481; Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 105-107.

leri ve mütteliklerinin tavsiyesi üzerine Bulgaristan'ın teklifinin kabul edildiğini belirtmektedir⁴⁹. Türk-Bulgar Antlaşması'na paralel olarak Bulgaristan yine 6 Eylül 1915 tarihinde Almanya ve Avusturya ile imzaladığı antlaşmalarla 35 gün içinde Sırbistan'a karşı savaşa girmeyi kabul etmiştir. Bulgaristan'a savaşa girmesine karşılık, Sırbistan Makedonyası verilecekti. Buna ilaveten Romanya ve Yunanistan İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girerlerse, Dobruca ve Yunan Makedonyası da Bulgaristan'a verilecekti. Bu durum Ayastefanos Antlaşması ile sınırları çizilen Büyük Bulgaristan'ın yeniden ihyası anlamına geliyordu⁵⁰.

Bu antlaşmalardan sonra Bulgaristan 12 Ekim 1915 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan etti. Böylece iki ateş arasında kalan Sırbistan, daha sonra da İtilaf Devletleri yanında savaşa giren Romanya yenilmiş, böylece Balkanlardan geçen Berlin-İstanbul eksenini kurulumuştur⁵¹. Buna karşılık Selanik'e asker çıkaran İtilaf Devletleri de Balkanlarda bir hareket üssü elde etmişler, ancak kuzeye ilerleyememişlerdir. Bulgaristan'ın savaşa girmesi ve Osmanlı Devleti'nin de kuvvet sevk etmesi ile 1916 yılında Galiçya'da Rus orduları durdurulmuş, Romanya ateşkes imzalamaya mecbur kalmıştır⁵². Berlin-İstanbul bağlantısının kurulmasından sonra Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Osmanlı Devleti'ne güvenli bir şekilde askeri yardımlar gelmeye başlamıştır⁵³.

49 Halil Mentеше'nin Anıları, s. 221.

50 Görüşmeler ve antlaşma için bkz. Bayur, **a.g.e.**, II. Kısım, s. 482-486; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 119; Jelavich, **a.g.e.**, s. 125.

51 Yerasimos, **a.g.e.**, s. 72.

52 Bıyıklıoğlu; Romanya'ya karşı düzenlenen ortak taarruzda Bulgarların Türk askeri yardımına karşılık Batı Trakya'nın bir kısmını veya hepsini Osmanlı Devleti'ne geri vereceklerini vaat etmelerine rağmen, savaş içinde bu vaatlerine dair bir anlaşma yapmaya yanaşmadıklarını belirtmektedir. Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 108.

53 Çolak, **a.g.m.**, s. 383; Sanders, **a.g.e.**, s. 121.

Sonuç

Balkan savaşlarında birbirleriyle savaşan iki düşman ülke olan Osmanlı Devleti ile Bulgaristan I. Dünya Savaşı'nın siyasî ve askerî konjonktürü içinde ittifak yaparak Almanya ile birlikte aynı safta yer almışlardır. Türk-Bulgar ittifakının yapılması ve Bulgaristan'ın savaşa girmesine karşılık Osmanlı Devleti'nin toprak tavizinde bulunmasında Almanya tayin edici bir rol oynamıştır. Bu ittifakın sonucu olarak I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerine karşı birlikte savaşan Türklerle Bulgarlar savaşın sonunda aynı kaderi paylaşmışlardır. Savaşın sonunda imzalanan Mondros ve Selanik ateşkes antlaşmaları her iki ülkeye çok ağır şartlar yüklemiştir. Ateşkesten sonra 27 Aralık 1919'da Bulgaristan Neuilly, 10 Ağustos 1920 tarihinde de Osmanlı Devleti Sevr Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Sevr'in şartlarını kabul etmeyen Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketi Bulgaristan'da, savaşın galipleri tarafından mağlup devletlere zorla kabul ettirilen Versay sisteminin ortadan kaldırılmasının başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim "Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesiyle birlikte diğer antlaşmalardaki tüm ağır hükümlerin revizyonuna başlanacaktır." diyen Bulgarsitan Başbakanı Aleksandr Stamboliyski Türk Milli Mücadele hareketini desteklemiştir⁵⁴.

54 Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, s. XX-XXII.

MACARİSTAN’DA , “DÜNYA SAVAŞI’NIN RESİMLİ KRONİĞİ” :
‘A VILÁGHÁBORÚ KÉPES KRÓNİKÁJA’ VE TÜRKLER
(1914-1916)

Melek ÇOLAK



Özet

Macaristan’da, savaş dönemlerine ait olmak üzere yayımlanan ve fotoğraf, resim gibi görsel malzeme ile donatılıp, okuyucuyu aydınlatan resimli dergiler, dönemin görsel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Kamuoyunun yoğun ilgisini çeken konular, görsel malzeme ile desteklenip onlara sunulmaktadır. XIX. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına doğru 93 Harbi, Balkan ve I. Dünya Savaşı’na giden süreçte güç kazanan Türk-Macar dostluğu ile I. Dünya Savaşı’ndaki silah arkadaşlığı, Macar kamuoyunun ilgisini Türklere ve Osmanlı İmparatorluğu’na çevirmesine neden olmuş, buna paralel olarak Macar basını bu süreci ilgi ile izleyerek okuyucusunu bilgilendirmeye çalışmıştır. Savaş dönemlerine ait olmak üzere yayımlanan resimli dergiler bu ilgiyi yansıtmaktadır. 93 Harbi sırasında, yayımlanması , sadece doğudaki olaylara bağlı olan ve Képes Néplap adlı ekiyle yayımlanan Háború Krónika gibi ; I. Dünya Savaşı’nın olaylarını aktarmak için yayımlanan *A Világ Háború Képes Krónikája (Resimli Dünya Savaşı Kroniği)* adlı haftalık dergi yayımlanmıştır.

1914-1916 yılları arasında yayımlanan ve fiyatı 24 Filler olan bu dergi, I. Dünya Savaşı’nın olaylarını, gerek resimler ve gerekse orijinal fotoğraflarla incelemiştir. Savaşın başlaması, seyri, İtilaf ve İttifak Devletlerinin durumu, devletlerarası politika ve onların sosyo -ekonomik durumları, savaş teknolojisi, Macarların bakış açısıyla tanıtılmıştır.

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, tunam10@gmail.com.

Macarların Türklerle olan silah arkadaşlığı, savaş döneminde Türklerle ve Türk topraklarına yönelik ilgi ve sempatinin artmasına neden olduğu için, Türkler, Türk askerleri ve Osmanlı Devleti ile ilgili haberlere geniş yer vermiştir. Bu yüzden dergi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin 1914-1916 yıllarındaki durumunu Macarların gözü ile yansıtması açısından önemlidir.

Bu çalışmada görsel anlatımı kullanmada önemli bir kaynak teşkil eden ve Budapeşte'de Szchnyi Kütüphanesi Gazete Arşivi'nde bulunan (Orszgos Szchnyi Knyvtr Hırlaptra) bu dergi tanıtılarak önemi ortaya konulmuş, savaşın seyri bağlamında Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili yayımlanan haber ve yazılar, Türk- Macar ilişkileri çerçevesinde ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kpes Krnika, Savaş, Türk, Macar, Osmanlı, Dergi, Basın.

**"ILLUSTRATED CHRONICLES OF WORLD WAR" IN HUNGARY:
"A VILÁGHÁBORÚ KÉPES KRÓNİKÁJA" AND TURKS
(1914-1916)**

Abstract

In Hungary, illustrated magazines of the war era in Hungary embellished with visual materials such as photographs and pictures were published to inform the public and they make up the visual sources of the era.

The issues drawing the attention of the public were presented to them after being embellished with visual materials. The Turkish-Hungarian relations gaining strength from late 19th century to early 20th century during the 93 War, Balkan War turned into comradeship during World War I and as a result, the interest of Hungarian public in Turks and Ottoman Empire increased. Thus, Hungarian media closely followed the developments and informed the public about these developments. The illustrated magazines published during war era reflect this interest. Like Háború Krónika published during 93 War with its attachment published only to give information about the events taking place in the East, *A Világ Háború Képes Krónikája (Illustrated Chronicles of World War I)* was published to inform the public of the events taking place in World War I.

This magazine published in 1914-1916 with the price of 24 Filler presented information supported with pictures and original photographs about the events of World War I. The outbreak of the war, its progress, the state of Allied and Entente Powers, intergovernmental politics and their socio-economic status, war technology were described in the magazine from the viewpoint of Hungarians.

As the comradeship between Hungarians and Turks resulted in increasing interest and sympathy in Turks and Turkish lands, wide coverage was given to the news about Turks, Turkish soldiers, and Ottoman state. Hence, the maga-

zine is of great importance in terms of showing the state of Ottoman State in 1914-1916.

In the present study, this magazine which is an important resource making use of illustrations and found in Newspaper Archive of Budapest Széchényi Library (Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára) is introduced and its importance is explained. In this regard, news and articles written about Turks and Ottoman Empire were evaluated in relation to Turkish-Hungarian relations.

Key Words: Képes Krónika, War, Turk, Hungarian, Ottoman, Magazine, Press.

Giriş

Türk-Macar yakınlaşması 1848 Macar Mültecileri meselesinden sonra büyük ilerleme kaydetti¹. Başlayan doğu krizinin sonucunda 1876 yazında Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiği zaman² Macaristan'da Türklerden yana sempati en yüksek seviyeye çıktı³. Bunda özellikle II. Ferenc Rákoczi ve Lajos Kossuth gibi Macar özgürlük savaşçılarına Osmanlı Devleti'nin kucak açması nedeniyle duyulan şükran ve sempati duygularının⁴ ve sonrasında olumlu yönde gelişen Türk-Macar kültürel ve siyasi ilişkilerinin payı büyük oldu⁵. Savaş başladıktan ve bununla ilgili Rus faaliyetleri canlandıktan sonra her yerde Türk dostu, Rus karşıtı gösteriler, açıklamalar birbirini izledi⁶. Türk yanlısı bu atmosfer önemli basın-yayın organı, Vasárnapi Újság adlı gazetede yer aldı⁷. Vasárnapi Újság, Macar üniversite gençliğinin Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa'ya tören kılıcı sunmak için İstanbul'a yaptıkları yolculukla ilgili tüm ayrıntıları takip ederek Macar kamuoyunu bilgilendirdi⁸. Macar gençlik heyetinin İstanbul ziyaretinin beklenmedik bir sonucu olarak Sultan II. Abdülhamid'in, Macar Kralı Mátyás'ın ünlü Buda kütüphanesinden, Türk fetih döneminde İstanbul'a götürülen Korvinaları geri vermesi⁹ ve kısa bir süre sonra Özbek Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi'nin başkanlığındaki bir heyetin Maca-

1 József Kerekesházy, **Atatürk, Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születése**, Terebess Kiadó, Budapest, 2000, s.201.

2 József Galantai, **Magyarország az Első Világháborúban, 1914-1918**, Budapest, 1964, s.31.

3 István Flesch, **Atatürk És Kora, Musztafa Kemál Atatürk Függetlenségi Háborúja És Kormányzása**, Corvina Kiadó, 2004, s.57.

4 Béla Hortváth, "A Turáni eszme és a török-magyar kapcsolatok az utolsó évszázadban", **Turán**, XXII. évfolyam, VI. szám, 1939, s.120-121.

5 Kerekesházy, **a.g.e.**, s.201-202; Flesch, **a.g.e.**, s.53.

6 Flesch, s.58-59.

7 "A török hadsereg fővezérei", **Vasárnapi Újság**, 1876, November 12., 46. szám, XXIII. évfolyam, s.721.

8 "Mi újság", **Vasárnapi Újság**, 1877. Január 7., 24. évfolyam, 1.szám., s.12; "Abdül-Kerim diszkardja", **Vasárnapi Újság**, 1877. Január 7., 24. évfolyam, 1.szám., s.12; "A Medszidjere-dje", **Vasárnapi Újság**, 1877. Február 25., 24. évfolyam, 81.szám., s.122; "A magyar ifjúság Konstantinápolyi küldöttségé", **Vasárnapi Újság**, 1877. Január 28., 4. szám, s.60; "A magyar ifjúság küldöttségé Isztambulban", **Vasárnapi Újság**, 1877. Január 21., 24. évfolyam, 3.szám., s.45.

9 "A török főváros a háború kezdetén", **Vasárnapi Újság**, 1877. Május 6., 18.szám.; s.282-283.

ristan ziyareti Macar halkı tarafından sevinçle karşılandı. Basın ve kamuoyuna yankısı büyük oldu¹⁰. Osmanlı-Sırp Savaşı'nda olduğu gibi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile içiçe yürüyen Türklere yönelik bu muazzam ilgi¹¹ artan yayınlarla kendisini gösterdi. Vasárnapi Újság, "Irodalom és művészet" adını taşıyan "Sanat ve Edebiyat" bölümünde Türklere ilgili yazılan eserlere dair tanıtımlar yaptı. Béla Erödi'nin *Gyakorlati Török Nyelvtan (Tatbiki Türkçe Dilbilgisi)* adlı Türkçe Grameri, Gábor Bálint'in Macar Bilimler Akademisi tarafından basılan Kazáni-Tatár Nyelvtanulmányok (Kazan-Tatar Dili İncelemeleri), Gyula Lukács'ın "Török nemzet vendégei" (*Türk Milletinin Konukları*) adlı yazısı ile, Béla Toth'un "İstanbul Hatıraları" (*Konstantinápolyi Emlékek*) bu konuda sadece birkaç örnek teşkil etmektedir. Béla Erödi'nin, Türk heyetinin Macaristan'ı ziyaretinin anısına kaleme aldığı "Csok Jasa, A török küldötség Magyarországi emlékkönyve" (*Çok Yaşa, Türk Heyeti'nin Macaristan Ziyareti Hatıra Kitabı*) ise Budapeşteliilerin desteğiyle yayımlanarak abonelere dağıtıldı¹². Bu dönemde haftalık dergi Háború Krónika'nın (Savaş Kroniği) çıkmasının sebebi "Doğu Savaşı" olan Osmanlı-Rus harbi idi. Macaristan, Türk zaferlerini kendi varoluşunun garantisi olarak görüyor, Türklerin yenilgisi durumunda tehlikeyi hissediyordu. Bu yüzden *Képes Néplap (Resimli Haftalık Dergi)* adlı ekiyle çıkan bu dergi savaşı ve seyrini, her iki tarafın askeri gücünü, Avrupa politikasının oluşumunu ayrıntılı ve kısa tasvirlerle, resimlerle göstererek kamuoyunu bilgilendirdi¹³.

I. Dünya Savaşı öncesinde, Türk-Macar ilişkilerinin kökleşmesini sağlayan ve 1912 yılında I. Balkan Savaşı sırasında Karadağ ve Sırp savaş tutsağı olmamak için Avusturya-Macaristan topraklarına sığınıp; Kaposvár, Lőcse, Ungvár, Miskolc gibi Macar şehirlerindeki kışlalara yerleştirilen Türk askerlerinin sekiz aylık enterne süresi Macar basın ve kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir¹⁴.

10 "Béla Erödi, "Török vendégeink", *Vasárnapi Újság*, 1878. Május 6., 18.szám: s.273-275; "A török küldötség Budapestén", *Vasárnapi Újság*, 1877. Május 6., 18.szám: s.281-282.

11 Horváth, a.g.m., s.121.

12 "Irodalom és művészet", *Vasárnapi Újság*, 1877. Március 4., 9.szám.; s. 139; "Irodalom és művészet", *Vasárnapi Újság*, 1877. Március 25., 24. évfolyam, 12.szám., s.187; "Irodalom és művészet", *Vasárnapi Újság*, 1878. Március 3., 25. évfolyam, 9.szám., s.143; "Irodalom és művészet", *Vasárnapi Újság*, 1877. Április 22., 16. szám: s.251; "Irodalom és művészet", *Vasárnapi Újság*, 1877. Január 28., 24. évfolyam, 4.szám., s.60.

13 "Előfizetési felhívás: Háború Krónika", *Vasárnapi Újság*, 1877. December 30., 24. évfolyam, 52.szám., s.837.

14 Tibor Balla, "Rossz szomszédtság török átok? Muzulmán menekültek magyar kaszárnyákban az Első Balkán Háború idején", *Limes*, különyomat 1977/3-as számából, s.59-67.

I. I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİ, MACAR KAMUOYU VE BASIN

I. Dünya Savaşı başladığı zaman Macaristan'da savaşın ve müttefik olmanın Türklere yönelik ilgiyi daha çok canlandırdığı göze çarpmaktadır. Macar basınından bunu takip etmek mümkündür¹⁵. 16 Kasım 1914 tarihli Pesti Napló gazetesi "*sekiz yıldan beri üzerinde çalışılan Avusturya-Macaristan ile Türkiye arasındaki ittifakın sonuçta başarılı olduğunu*" bildirmektedir¹⁶. Pesti Napló gazetesi adına Büyükelçi Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) Bey ile savaş hakkında bir röportaj yapan ve "*penceresinin önünden pek çok kez gösterici kortejinde geçen ve Türk milletinden yana sempatisini*" gösteren Peşte halkına minnet borcunu ifade eden Ahmet Hikmet Bey'in iki ülke arasındaki ilişkiyi değerlendirmesi savaş başladığı zaman Türk-Macar ilişkilerini yansıtmaya açısından önem arz etmektedir.

Şöyle ki:¹⁷

"Türkiye ve Macaristan arasındaki ilişkiyi kardeş olarak adlandırmak mümkün. Macaristan'ın Türk Hilal-i Ahmer'i yararına para yardımı toplanmasında 300.000 Korona ile yer alması ve böylece onun yanında daha zengin Avusturya'yı gölgede bırakması bu durumu kanıtıyor. Macarlara karşı Türk milleti çok büyük sempatiyle davranıyor. Macar askerlerinin kahramanlıklarını bütün dünya şaşırarak izliyor. Fakat Türkiye, Macar kahramanları eskiden beri tanır ve bütün dünyanın şimdi gerçekten tanıdığı Macar gençlerinin yiğitliğine şaşırmadı."

Türk ve Macar milletlerini irki ve tarihi bağın birbirine bağladığını ifade ederek bunları açıklayan Ahmet Hikmet Bey'e göre "*ortak çıkar bir üçüncü bağ olarak Türk ve Macar milletlerini birbirine bağlamaktadır. Bu da Rusya'nın mahvına sebep olmak ve sonra birbirlerini destekleyerek bütün gücüyle kültür alanında çalışmaktır.*"¹⁸

Macaristan Askerî Tarih Arşivi'nde (Had Történelmi Levéltár) kayıtlı olan ve I. Dünya Savaşında Macar askerlerinin Osmanlı cephanelerindeki durumları hakkında bilgi veren 119/X numaralı dosyada yer alan bilgilerde "*Asyalı Türk*

15 Béla Endre, "Látogatás a Budapesti Török Főkonzulnál", **Pesti Napló**, 1915. Március 2., s.7; "A háborus Konstantinápoly", **Pesti Napló**, 1914. November 16., s.288.szám, s.9; "Török élet Budapesten", **Pesti Napló**, 1914. December 29., 330.szám, s.6.

16 "A háborus Konstantinápoly", s.9.

17 "Látogatás a Budapesti Török Főkonzulnál", s.7.

18 "Látogatás a Budapesti Török Főkonzulnál", s.7.

imparatorluğu ile her Avrupalı büyük gücün ekonomik, siyasi ve dini olarak ilgilendiğine” dikkat çekilerek¹⁹, bu savaşta Macar birliklerinin yer alışı “*Turanlı kardeş Türkiye’nin memnuniyetle desteklenmesi*” olarak değerlendirilmekte²⁰ ve Ahmet Hikmet Bey gibi “*ırki bağa da*” vurgu yapılmaktadır. József Kerekesházy de Türklerin İstanbul’da konuşlanan Alman, Avusturya ve Macar askerî misyonları arasında, sadece Macarlara karşı gönülden sempati hissettiklerine dair orijinal verilerin olduğunu; Avusturyalılar ve özellikle Almanlar ile Türkler arasında bir çok defa çekişme olurken Macarlar ve Türkler arasında bunun asla olmadığını kaydetmektedir. Kerekesházy’ye göre aynı durum Mustafa Kemal Paşa için de geçerli idi²¹.

Savaş sırasında Macar Milli Savunma Bakanı 1916 yılı başlarında bir Macar topçu birliği ile Osmanlı İmparatorluğu’nu destekleme kararı aldı. Çünkü 1915 sonbaharında Sırbistan işgali sonrası İstanbul yönünde yol açıldığı zaman iki ağır batarya, bir havan ve bir ağır topçu bataryası Avusturyalı eratla Türk muharebe alanına gitmiş, Gelibolu yarımadasında mükemmel bir şekilde beklentilere cevap vermişti. Sınıfın ilk bataryası Budapeşte’den ikinci bataryası Kassa’lı ve Krallığın Kolordu bölgelerinden idi. 1916 yılı Mart ayı başında Monarşi bölgelerinden hareketle İstanbul üzerinden Temmuz ortasında Güney Filistin’e ulaştı²². 1916’da Doğu Galiçya Cephesinde Türk tümenlerinin Ruslara karşı kahramanca mücadelesi Macaristan’da muazzam coşku uyandırırken, diğer taraftan Avusturya-Macaristan müfrezelerinin, topçu ve takviye birliklerinin Macar kısmı, subaylar ve erat, Gelibolu yarımadası ve “*Mukaddes topraklardaki*” savaşlarda Türkiye’yi desteklediler²³. Savaşın bitiminde ise Alman, Avusturya ve Macar askerleri Küçük Asya sahilinde iki kampta toplandılar. 1919 Ocağında Macarlar, Alman ve Avusturyalılarla birlikte Trieste ve Viyana üzerinden yurtlarına nakledildiler²⁴.

19 “A Magyarok világháborúban: Török harcát”, **Had Történelmi Levéltár (Askeri Tarih Arşivi)**: Dosszié No: 119/X, s.1-2.

20 **Had Történelmi Levéltár**, Dosszié No: 119/X, s.3.

21 József Kerekesházy, **a.g.e.**, s.203-205.

22 **Had Történelmi Levéltár**, Dosszié No: 119/X, s.3.

23 Mikusch von Dagobert, **Kamal Atatürk, Gázi Musztafa Kemál Fél Évszázad Törökország Történelmeböl**, Budapest, 1937, s.172.

24 **Had Történelmi Levéltár**, Dosszié No: 119/X, s.7-8.

Bu sürecin içinde savaşı ve Türklere yönelik ilgiyi yansıtan diğer yayın organları gibi, I. Dünya Savaşı'nın "*Resimli Kroniği*": *'A Világháború Képes Krónikája*' (*Resimli Dünya Savaşı Kroniği*) adlı dergi, "*Dünya Savaşı'nın*" Macaristan'daki "*resimli*" görüntüsü oldu²⁵.

II. MACARİSTAN'DA "DÜNYA SAVAŞI'NIN RESİMLİ KRONİĞİ": 'A VILÁGHÁBORÚ KÉPES KRÓNİKÁJA' VE TÜRKLER(1914-1916)

II. 1. Resimli Dünya Savaşı Kroniği: A Világháború Képes Krónikája

Dergi, 25 Ekim 1914 tarihli "*okuyucu kitlesine*" hitaben, üçüncü sayısında, "*tarihi günler yaşadıklarından, daha önce benzeri görülmemiş amansız bir dünya savaşının birer parçası olarak haklı ve kutsal bir dava uğrunda mücadele verdiklerinden*" söz ederek, tanıtımını şöyle yapmaktadır:²⁶

"Bu kanlı savaşlar sırasında saraylardan tutun da kulübelerde yaşayanına kadar tüm insanlar savaş alanlarından saat saat gelecek olan ve modern zamanların en süratli haberlendirme aracı olan gazeteler tarafından her yere ulaştırılan haberleri aynı heyecan ve umut dolu duygular içinde beklemekteler.

Bununla birlikte yirmi dört saat içinde meydana gelen farklı olaylardan haberler veren ve ömürleri yalnızca bir günden ibaret olan gazetelerin, haberlerin yoğunluğundan dolayı çağımızın tarihini biçimlendiren olaylara ilişkin olarak bu olaylar arasındaki bağlantıları gözler önüne serebilecek kesintisiz bir tablo otaya koyabilmesi mümkün olamamaktadır.

İşte bizim bu çalışmamız, Dünya Savaşı'na ilişkin bu özet niteliğindeki tabloyu, olayların gerçeklere dayalı, canlı bir betimini, kesintisiz ve kolaylıkla gözden geçirilebilecek bir anlatımını içermektedir."

*"Okuyucu kitlesine" hitaptan anlaşıldığına göre "dergide seçkin gazete yazarları, asker uzmanlar savaşın gidişatı hakkında yazılar kaleme almakta ve savaş sırasında meydana gelen olaylara ışık tutmaktadır. Kısacası bu kronik savaş sırasında dönüp duran olaylar girdabından çekip çıkarılarak kaydedilebilecek her şeyi bünyesinde barındırmaktadır."*²⁷

25 Bk. *A Világháború Képes Krónikája* 1914-1916 tarihlerine ait sayıları.

26 "Az olvasó közönséghez", *A Világháború Képes Krónikája*, 1915. October 25., 3. füzet, s.s. yok.

27 "Az olvasó közönséghez", *A Világháború Képes Krónikája*, s.s. yok.

Amaç ise şöyle açıklanmaktadır:²⁸

“Bizler, tarihin gidişatını, sırtımıza tarih yazarlığının akademik cüppesini giymeksizin daha ziyade bir kronik yazarının basit kalıpları içinde zevk alacağınız, sıkıcı olmayan ve herkesin sevebileceği bir anlatımla dile getirmeyi amaçladık. Bu çalışmayla sizlere, bugünlerde herkes tarafından ilgiyle okunabilecek ve biriktirilip ilerde bir araya getirildiği takdirde ise sonraki kuşaklar içinde kitap değeri taşıyan bir yapıt sunmaktayız.”

Yayınevi ayrıca “kaleme alınan olayları her hâlükârda, bu büyük dünya dramının aktörleri ile dehşet verici önemli anlarını betimleyen ve sanat değeri taşıyan resimlerle süslediklerini” ilave etmektedir.²⁹

Her hafta ekleriyle birlikte bir fasikül halinde yayımlanan ve fasiküllerin beher bedeli 24 fillér olan “olağanüstü ucuz” olarak nitelendirdiği bu fiyatın içinde olmak üzere Resimli Kroniği satın alan herkese fasikülün yanı sıra “tamamen ücretsiz ve unutulmayacak bir armağan” dediği ve yazı işlerinin anlatımıyla, Macar yazar Mor Jókai'nin “en önemli romanı olan” ve “o günün dünyasını adeta bir peygamber ilhamıyla düşleyip kaleme aldığı A jövö század regénye'yi (Gelecek Yüzyılın Romanı)” verdiklerini bildirmektedir.³⁰ A Világháboru Képes Krónikája, hemen her sayısında “olağanüstü ve yeni indirimlerle” okuyucusunu özendirmek istemektedir.³¹ Dergi savaşın İttifak ve İtilaf Devletleri açısından seyrini Macar bakış açısıyla yansıtarak³², okuyucusuna dediği gibi “Dünya Savaşına ilişkin özet tabloyu” gözler önüne sermektedir.³³ “A mai hadviselés” (Günümüzde Ordu) başlığı altında savaş teknolojisi, çizim ve fotoğraflarla açıklanmaktadır.³⁴

28 “Az olvasó közönséghez”.

29 “Az olvasó közönséghez”.

30 “Az olvasó közönséghez”.

31 “A Világháboru Képes Krónikája rendkívüli kedvezményei”, **A Világháboru Képes Krónikája**, 1915. május 16., 32. füzet, s.160; “Új kedvezményeink”, 1915. November 7., 57. füzet, s.128; “A Világháboru Képes Krónikája rendkívüli kedvezményei”, 1915. Május 9., 31. füzet, s.128; 1915. május 2., 30. füzet, s.96; 1915. Április 25., 29.füzet, s.64; 1915. február 27. 73.füzet, s.224; 1916. február 20., 72.füzet, s.192; 1916. március 19., 76.füzet, s.321; 1916. március 12., 75.füzet, s.288; 1916. március 5., 74.füzet, s.256; 1915. október 3., 52.füzet, s.384; 1915. szeptember 26., 51.füzet, s.352; 1915. szeptember 19., 50.füzet, s.320.

32 Ayrıntılı bilgi için bk. derginin 1914-1916 yıllarına ait sayıları.

33 “Az olvasó közönséghez”. “A Világháboru Képes Krónikája rendkívüli kedvezményei”, **A Világháboru Képes Krónikája**.

34 “A mai hadviselés: A táviró és távbeszélő a hadseregben”, **A Világháboru Képes Krónikája**,

Savaş teknolojisinin anlatımından yeni savaşın "uçakların"³⁵ ve "denizaltıların" savaşı olduğu anlaşılmaktadır³⁶. Buna göre "savaşın en çok heyecanla seyredilmiş sürprizi uçakların faaliyetidir."³⁷ "Uçakların Savaşı" adlı yazıda "savaşta nihai kararı hava filolarının belirleyeceğini yazan" ünlü İngiliz romancısı Wells'in iddiasından söz ederek şöyle denmektedir:³⁸

"Savaş ise hava filolarının görevinin savaşmak değil, keşif yapmak olduğunu gösterdi. Wells'in iddiası bir ütopyadır. Bunların yanında havacıların günden güne saldırı faaliyetlerini de gösterdiği ortaya çıktı. Düşman mevkilerini ve insanları bombaladılar ve havada birbirleriyle ölümüne mücadele ettiler."

Seçkin bir pilotun "her uçağın makine kısmı çelik ve ahşaptan, canlı kısmının (pilot) et ve sinirden" oluştuğunu söylediğini nakleden "savaşta uçak"(A repülögép a háborúban) adlı yazıda uçağın süvari ile karşılaştırılması ilginçtir. Şöyle ki:³⁹

"Uçağın süvarilere göre avantajı çok daha hızlı oluşudur. Ayrıca süvariler raporlar sonucunda mutlaka geri dönerler. Ama uçaklar hedeflerine ya optik işaretlerle ya da kablosuz telgraf yoluyla da süvarilerden çok daha kolay ilerleyebilir. Oysa şüphesiz ki uçak daha çok sadece bir anlıktır ve daha fazla inceleme sunmasına rağmen daha az ayrıntılı raporlar verebilir ve uçak günler boyunca ara vermeden havada kalamazken süvariler düşmanla daha fazla irtibatta kalabilir. Uçaklar sadece ona verilen rotada tekrar tekrar uçarak, yeniden test uçuşları yaparak irtibatı sürdürülebilir."

"Denizaltı muhribi ise, deniz savaşları tarihinde ilk kez rol oynayacak olan yeni bir silah çeşidi olarak, bütün dünyanın ilgisini çekmektedir. Dünya Savaşı, bu denizaltı gemileri hakkındaki düşünceyi kökten değiştirerek sürpriz yapmıştır. "U9" ve "U21" gerçekte Jules Verne'in Denizler Altında Yirmi Bin Fersah adlı kitabın-

1915. április 18., 28. füzet, s.58-64; "A repülögép a háborúban", 1915. június 27., 38.füzet, s.380-384; "A tengeralattjárom naszád", 1915. március 14., 23.füzet, s.315-320; "A repülök háborúja", 1915. július 25., 42.füzet, s.83-88.

35 "A mai hadviselés: A repülök háborúja", **A Világháború Képes Krónikája**, 1915. július 25., 42.füzet, s.83-88; "A mai hadviselés: A repülögép a háborúban", 1915. június 27., 38.füzet, s.380-384.

36 "A mai hadviselés: A tengeralattjárom naszád", 1915. március 14., 23.füzet, s.315-320.

37 "A légi háború", **A Világháború Képes Krónikája**, 1915. október 31., 56.füzet, s.124-128.

38 "A repülök háborúja", **A Világháború Képes Krónikája**, 1915. július 25., 42.füzet, s.83-84.

39 "A mai hadviselés: A repülögép a háborúban", 1915. június 27., 38. füzet., s.380.

*daki geminin canlandırılmasıydı.*⁴⁰ Savaş teknolojisindeki uçak ve denizaltılar tanıtılırken Alman teknolojisi sık sık övülmektedir⁴¹.

“Askerlik hizmetinin, yeni ordunun da artık otomobil, idare edilebilen balon ve uçağın en azından birbirleriyle eşit derecede olan aracı telgraf ve telsiz de”, “günümüzde ordu” adlı bölümün vazgeçilmez bir temasıdır⁴².

A Világháború Képes Krónikája, *“uçak ve denizaltıların savaşının”* sonucunu ve savaşın Macar toplumunda yarattığı etkilere değinmektedir.

“Béna hösök” (Gazi Kahramanları) adlı yazı savaş gerçeğini şöyle gözler önüne sermektedir.⁴³

“Macar çocukları, Polonya'nın kabaran çamurunu çiğnediler, Karpatların kar fırtınasından muzdarip oldular. İçlerinde binlercesi sadece merhamet ve şükran duygularında yaşamaktadır. Binlercesi de yurdu için vücudunun uzuvlarını feda etmiştir”...

... “ilk gazi kahramanlar caddede göründüklerinde halk derin bir coşkuyla karşıladı. İlk yirmili yaşlarında tek ayakla koltuk değneğine dayanmış bir delikanlıyı gördüklerinde kadınlar ağlamaya başladılar.”

Esirler ise savaşın başka bir yüzü idi. Macaristan'da *“uysal, sevimli ve iyi bakılan esir misafirlerin yer aldığı çok büyük esir kampları oluşmuştu. Bunlar yeşilimsi gri renkte çuha giymiş Sırp, kısa kahverengi pelerinli Moskoflar, zeytin yeşili renkte üniformaları olan İtalyanlardı.”*⁴⁴

Dergide savaşın bütün bu acı gerçeklerini yumuşatan bölüm *“A háború humora” (Savaş Mizahı)*'dır. Hemen hemen her sayıda savaşı mizahi bir dille anlatan fıkralar içinde⁴⁵ *“Savaş Esirlerimiz”* adlı yazıda *“Hindenburg'un esir düşen Rusların onbinlercesini esir kamplarına götürdüğünde, eğer bu iş, bu kadar uzun süre devam ederse Ruslar galip gelecektir. Çünkü onların bizde kendi askerimizden*

40 “A mai hadviselés: A tengeralattjárom naszád”, 1915. március 14., 23.füzet, s.315-316.

41 “A mai hedviselés: A tengeralattjárom naszád”, s.316; “A repülök háborúja”, s.83-84; “A legi háború”, s.124-128; “A mai hadviselés: A repülögép a háborúban”, s.380.

42 “A mai hadviselés: A táviró és távbeszélő a hadseregben”, 1915. április 18., 28.füzet, s.58-64.

43 “A háború és a társadalom: Béna hösök”, **A Világháború Képes Krónikája**, 1915. május 23., 33.füzet, s.221-222.

44 “A mai hadviselés: Hadifoglyaink”, 1916. február 13.,71.füzet, s.190.

45 “A háború humora”, 1915. május 9., 31.füzet, s.161; 1915. április 25., 29.füzet, s.97; 1916. február 20., 72.füzet, s.225; 1916. március 12., 75.füzet, s.321; 1915. október 3., 52.füzet, s.417; 1914. december 27., 12.füzet, s.385; 1915. szeptember 19., 50.füzet, s.353.

daha çok askeri olacak" şeklindeki şakasını yansıttığı gibi⁴⁶, Rusların önemli bir yer teşkil ettiği göze çarpmaktadır⁴⁷.

"Az orosz illat" adlı fıkrada "Rus kokusunun" oldukça önem arz ettiği görülmektedir. Şöyle ki:⁴⁸

"Galiçya'da teğmen, Macar süvarisine sorar:

- İyi bir yer buldunuz mu çocuklar?

- Köşkün ahırında mükemmel bir yer bulduk.

- Ya atlar?

- Bilhassa onlar iyi yer buldular, Köşkün salonunda!

- Namussuz! Neden atları salona bağladın?

-Çünkü ahırda önümüzde Moskoflar uyuyorlardı ve atlar onların kokularına dayanamıyorlar!"

Resimli Kronik bu bölümlerden ayrı, bazı sayılarında müttefik ordusunun lider ve kumandanlarını "A háború vezérei és hősei" (Savaşın liderleri ve kahramanları)⁴⁹, İtilaf Devletlerinin askeri liderlerini "Ellensegeink vezérei" (Düşmanlarımızın Liderleri) başlığıyla tanıtmıştır⁵⁰.

Kronik ayrıca bazı sayılarında "savaşın ana olaylarını" kronolojik olarak sıralarken⁵¹, savaş tanıkları ile içeriğine renk katmaya çalışmıştır⁵².

46 "A mai hadviselés: Hadifogyaink", s.190.

47 "Az orosz illat", A háború humora", 1915. május 7., 22.füzet, s.289; "A háború humora: Az első orosz hadvezér", 1915. október 31., 56.füzet, s.129.

48 "A háború humora: Az orosz illat", s.289.

49 "A háború vezérei és hősei: J. Ferdinand", 1915. május 23., 33.füzet, s.219-220; 1915. november 7., 57.füzet, s.159-160; 1915. október 3., 52.füzet, s.415-416; 1915. január 3., 13.füzet, s.410-411; 1915. augusztus 22., 46.füzet, s.223-224; 1915. március 21., 24.füzet, s.345-346; 1915. június 27., 38.füzet, s.377-379; 15. június 20., 37.füzet, s.346-347; 1915. április 11., 27.füzet, s.28; 1915. november 28., 60.füzet, s.255-256; 1914. november 22., 7.füzet, s.221; 1915. szeptember 5. 48.füzet, s.287-288; 1915. február 28., 21.füzet, s.251-252; 1915. január 24., 16.füzet, s.88; 1915. január 17., 15.füzet, s.56-57.

50 "Ellensegeink vezérei", 1915. június 13. 36.füzet, s.314-315; 1916. január 30., 69.füzet, s.127-128; 1915. március 7., 22.füzet, s.281-282.

51 "A háború főbb eseményei", **A Világháború Képes Krónikája**, 1915. május 23., 33.füzet, s.225; 1915. február 27., 73.füzet, s.257; 1916. március 26., 77.füzet, s.385; 1914. december 6., 9.füzet, s.256; 1915. február 28., 21.füzet, s.257.

52 "Sabác bevételé", **A Világháború Képes Krónikája**, 1914. november 22., 7.füzet, s.201-213; "A lemergi csata", **A Világháború Képes Krónikája**, 1915. január 17., 15.füzet, s.39-48. bk. Sabác bevételé adlı makalede "szemtanúk sabác elfoglalásáról", adlı bölüm. bk. A lemergi csata adlı makalede "egy szemtanú a harcokról" adlı bölüm.

II.2. Savaşın Seyri Bağlamında Resimli Dünya Savaşı Kroniği'nde Türkler

II.2.1. Türklerin Savaşa Girişi

“Seferberlik İlanının” anlatıldığı 14 Şubat 1914 tarihli 19. sayıda “düşmanların faaliyetlerinden” bahisle, “Türkiye’de entrikalar çevirerek Türkleri kendilerine karşı kıskırtmaya, en azından tarafsız kalmaya zorlamak için yaptıkları, bu ülkele- rin ve yöneticilerinin nasıl entrikalar çevirmeye muktedir olduklarının korkunç bir örneği” olarak nitelendirilmektedir⁵³.

“Türkiye’nin seferberlik ilanı” adlı yazıda vurgulanan “Türkiye’nin rolü ve öneminin kolayca belirlenebilecek veya ölçümlenebilecek bir husus olmadığıdır.” Buna göre “dünya lideri olan İngiltere karadaki savaş gücü bakımından Belçika’nın oldukça arkasında yer almaktadır. Devasa ölçüde şişirilmiş, hantal yapısıyla İngiliz kara ordusu savaş sırasında düşmanı korkutmaktan ziyade güldürür. Buna karşılık Türkiye, yalnızca askerî açıdan bile ele alındığında önemli bir güçtür. Kısmen muvazzaf asker sayısının çokluğu ve kalitesinden dolayı, ama daha çok da Asya bölgesindeki taşra yerleşim birimlerinden neredeyse hiç tükenmemecesine sağladığı yedekleri sayesinde büyük bir öneme sahiptir. Başka bir deyişle, savaş meydanına belki milyonlarca askerden oluşan bir ordu süremez ama buna karşılık savaşmakta olan birliklerinin asker sayısını, savaşın gidişatına göre oldukça daha uzun bir süre koruyabilir.”⁵⁴

“Türklerin savaşa girmesini önemli kılan en kayda değer husus” şöyle açıklanmaktadır:⁵⁵

“Bu unsur Müslümanlarda bulunan en büyük, en dinamik güç olan ruhsal, ahlaki ve dinsel güçtür. Biz bunun ne anlama geldiğini anlamakta güçlük çekebiliriz. Çünkü Türkiye’den uzakta yaşıyoruz. Afrika ve Asya Müslümanlarından ise tamamen yalıtılmış durumdayız. Böyle olunca da gerek ahlak anlayışları gerekse de dinsel fanatizmlerinin derecesi hakkında doğrudan fikir sahibi olmamız mümkün olamamaktadır. Ne var ki yüzyıllar boyunca Müslüman ruhuna karşı mücadele vermiş olan İngiliz, Rus ve Fransızlar onu mağlup etmeyi ve değiştirebilmeyi başaramamış olsalar bile onu bizden daha iyi tanımaktadırlar.”

Yazı bu bağlamda cihad politikasının Müslümanlar üzerindeki etkisinden söz etmektedir⁵⁶.

53 “Törökország mezmozdulása”, 1915. február 14., 19.füzet, s.167.

54 “Törökország mezmozdulása”, s.167.

55 a.g.m., s.168.

56 a.g.m., s.168.

Savaş başlayınca Türkiye'nin tutumu konusunda şu yorumu yapmaktadır:⁵⁷

"Türkler, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki bu mücadelede Çanakkale Boğazı ile birlikte Avrupa'daki mülklerinin sonuncusu ve en değerlisi durumundaki İstanbul'un da hedefler arasında yer aldığı kuşkusuz çok iyi bilmekteydiler. Kuşkusuz arzu etmediği ve başlatmadığı bir savaşın Türkiye'yi de riske atarak yazgısına etki etmesi son derece adaletsiz bir durumdu ve Türkler hiç felsefe yapmaksızın kendilerini karakterize eden seçkin bir soğukkanlılık ve sakin bir ağırbaşlılıkla yapmaları gerekeni yaptılar. Bu kararlarında hayranlık uyandıran husus dürüstlükleri, iki yüzlü davranışlar içine girmemiş olmaları, haklı davaları ve çıkarları uğrunda hakkaniyet çerçevesi içinde gerekli adımı açık bir biçimde atmış olmalarıdır."

Goben ve Breslau'nun Boğazlara doğru yolculuğu, İngiltere'ye sipariş edilen iki gemiye el konulması ve kamuoyundaki etkisi, iki Alman savaş gemisinin satın alınması ve "*muhteşem müttefik Türkiye'nin savaşa adım atışından*" uzun uzun söz edilmektedir⁵⁸.

Yazı ayrıca "*camilerde Alman, Macar ve Avusturyalıların zaferi için bir dua edilmeye başlandığını*" iletmektedir⁵⁹.

Resimli kronik, "*Törökoszág háborúja*" (*Türkiye'nin Savaşı*) adlı 29 Ağustos 1915 tarihli Türkiye'nin Almanya, Avusturya-Macaristan yanında savaşa girişinden de söz ettiği yazısında, Türkiye'nin genel durumunu şöyle değerlendirmektedir⁶⁰.

"Onlar, Kafkaslarda ve Karadeniz'de, Sina Yarımadasında, sonra Çanakkale Boğazı'nda, her yerde şeref unvanı kazandılar. İki Balkan Savaşı, Türk milletini çökertmedi. O feleğin sillesiyle canlanarak kurtuldu ve milli duygusu artarak, öncekinde olduğundan daha güçlü hali geldi. Kalleş düşmanlarının onun için hazırladığı korkunç tehlike bilinci, her gerçek müminin gözünü açtı ve Türk milletini asla olmadığı kadar birlik halinde kaynaştırdı."

57 a.g.m., s.169.

58 a.g.m., s.170-176.

59 a.g.m., s.172.

60 "Törökország háborúja", **A Világháború Képes Krónikája**, 1915, augusztus 29., 47. füzet, s.229-230.

A Világháború Képes Krónika'da Türklerin savaşa girişinden sonra Türklerle ve savaştığı cephelerle ilgili haber artmıştır⁶¹. Onlara geniş yer ayırmıştır⁶². Türk ordusu ve askerlerle ilgili birçok fotoğraf yayımlamıştır⁶³.

Kronik “*günümüzde ordu*” başlığı altında Enver Paşa'nın yönetiminde orduda yapılan reformlardan ayrıntılı bir şekilde söz ederek “*Türkiye'nin yaklaşık 700.000 kişilik talimli insanı olabileceğini*” yazmıştır⁶⁴. Türk donanması ile ilgili olarak, donanmanın tarihi seyrine dikkat çekilerek, Dünya savaşına girişindeki olaylar bağlamında bilgi verilmiştir⁶⁵.

“*Savaşın liderleri ve kahramanları*” arasında Enver Paşa'ya geniş yer ayrılmıştır. Enver Paşa'nın kişisel özelliklerinden, düşünce tarzından, yetişmesinden, askerlik hayatı ve zirveye çıkışı ile faaliyetlerinden söz edilerek tanıtıldığı bu yazıda⁶⁶ onun hakkında şu yorum yapılmaktadır:⁶⁷

“*Enver Paşa hakiki Türk'tür. . . Mucizevi doğunun, mucizevi Batılı çocuğu. Yi-*

-
- 61 “Törökország háborúja”, **A Világháború Képes Krónikája**, 1915, augusztus 29., 47. füzet, s.229-240; “A Törökök a Szezei csatornánál”, 1915, augusztus 29., s.241-247; “A mai hadviselés: Törökország flottája”, 1915, augusztus, s.253-256; “Törökország megmozdulása”, 1915, februar 14., s.167-176; “A szezei-csatornánál”, 1916, Március 5., 74. füzet, s.275-281; “A Dardenellák Ostroma”, 1915, October 31., 56. füzet, s.101-115; “Szarázföldi harcok a Dardanelláknál”, 1915, December 5., 61. füzet, s.278-284; “Németh tengeralattjárók a Dardanelláknál”, 1916, Janvuár 9., 66. füzet, s.23-30; “Török győzelem szárazan és vizen”, 1916, Március 5., 74. füzet, s.261-274; “Török gyözelmek a szárazföldön”, 1915, oktober 31., 56. füzet, s.116-123; “Olaszország hadüzenete Törökországnak”, 1916 Március 5., 74. füzet, s.282-283; “A háború vezérei és hősei: Enver Paşa”, 1916, március 5., 74. füzet, s.287-288.
- 62 Toplam sayfası 224-258. sayfalarından oluşan bu sayıda 229-240, 241-247, 253-256. sayfalar sadece Türklerle ilgilidir. (**A Világháború Képes Krónikája** 1915, augusztus 29., 47. füzet, s.229-256).
- 63 Diğer yazılarla ilgili fotoğraflardan ayrı olarak, kısa tanıtım yazılarıyla beraber çok sayıda fotoğrafın yer aldığı sayılar için bk. “Képek a török harcterekről”, “A Világháború Képes Krónikája”, 1916, január 16., 67. füzet, s.33-36; “A Törökök a háborúban”, 1915, május 2., 30. füzet, s.97-102.
- 64 “A mai hadviselés: a török hadsereg”, **A Világháború Képes Krónikája**, 1915, április 4., 26. füzet, s.411-416;
- 65 Burada tarihi seyirden başka, İngilizlerin iki Türk gemisine el koyması, Türkiye'nin Goben ve Breslau'ı, satın alışı ve diğer gemilerden bahsedilmiştir. Bk. “A mai hadviselés : Törökország flottája”, **A Világháború Képes Krónikája**, 1915.augusztus 29., 47. füzet, s.253-256.
- 66 “A háboru vezérei és hősei : Enver Paşa”, **A Világháború Képes Krónikája**, 1916, Március 5., 74. füzet, s.287-288.
- 67 “A háboru vezérei és hősei : Enver Paşa”, s.287.

ğitliği, gücü, taassubu, büyüleyici doğuya ait. Onun gibiler sadece Osmanlıların son derece romanesk (roman gibi) efsanelerinde yaşar. Ama bilgisi, liberalliği, Avrupalı düşünçesi ise Batıya aittir.."

II.2.2 Türklerin Savaştlıkları Cepheler* ve Savaşın Seyri

II.2.2.1 Çanakkale Cephesi

A Világháború Képes Kronikája, Çanakkale Cephesine geniş yer ayırmıştır. 68 Dış tabyaların kuşatılmasını ve İtilaf Devletleri filosunun ağır yenilgisini, 69 18 Marttaki büyük zaferin ardından İtilaf Devletlerinin karaya çıkma girişimlerini, Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşları 70 ve Türklerin başarılarını ayrıntılı bir şekilde okuyucusuna sunmuştur 71. Dergi, Çanakkale Savaşı ve Türkler hakkında şu yorumu yapmaktadır 72.

"... Bir zamanlar Olimpos'tan inerek Troya'yı kuşatan kahramanların kılıcına yol gösteren ve zafer kazandıran Homeros'un tanrıları, şimdikinden daha muhteşem bir mücadele pek görmemişlerdi. Uzun yıllar geçince bahadır Türkler, Çanakkale Boğazını müdafaa ederek savaştlılar. Ve ölümü hiçe sayan kahramanlıkla sürdürülen savaş meyvesini verdi. Kudretli düşman mağlup olarak yenilgiden sonra kaçtı. Orada sadece ölüleri kaldı. Gelibolu yarımadasında yüzbinler ve mavi denizin derinliğinde uzanan mağrur gemileri dinleniyor."

"Karada ve denizde Türk zaferi" anlatılırken *"düşmanın tüm denemelerinin Türk kahramanlığı ve Alman yönetiminin öngörüsü önünde başarısızlığa uğradığı"*

* Resimli Dünya Savaşı Kroniği'nin son sayısı 30 Nisan 1916 tarihli olduğundan ve Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerine Türk askerlerinin sevkiyatı ve düşmanla çarpışması Eylül 1916 tarihinden itibaren gerçekleştiğinden, bu cepheler Türk askerleri açısından derginin konusu olmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda derginin yayımlandığı süre içinde açılan cephelerdeki savaşlara, bu cephelerdeki Türklerle ilgili yazılara değinilmiştir.

68 "A Dardanellák Ostrama", 1915, october 31., 56. füzet, s.101-115; "Szárzaföldi harcok a Dardanelláknál", 1915. december 5., 61. füzet, s.278-284; "Német tengeralattjárak a Dardanelláknál", 1916. január 9., 66. füzet, s.23-30; "Török győzelem szárazon és vizen", 1916. március 5., 74. füzet, s.261-274.

69 "A Dardanellák Ostrama : A kölső erődök ostrama", 1915. october 31., 56. füzet, s.101-115.

70 "Szárzaföldi harcok a Dardanelláknál", s.278-284.

71 "Török győzelem szárazon és vizen", s.266-269.

72 "Képek a török harcterekről", A Világháború Képes Krónikája, 1916, január 16., 67. füzet, s.33.

vurgulanmıştır⁷³. Özellikle “Çanakkale Boğazı’ndaki Alman Denizaltıları” adlı yazıda “Alman yönetiminin öngörüsü” ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki:⁷⁴

“Çanakkale Boğazını kuşatan İngiliz filosuna 25 Mayıs’ta büyük saldırı düzenlendi. Büyük savaş gemilerinden biri olan Triumph’u, bir denizaltı torpido atışıyla batırdı. Bunu iki gün sonra yeni bir felaket daha izledi. Diğer bir savaş gemisi olan Majestic’in de kaderi aynı oldu. İngilizler ilk etapta ne çeşit denizaltılarının bu tehlikeye neden olduğunu bilemediler. Ancak kısa bir zaman sonra çok büyük bir şaşkınlıkla Ege Denizi’ndeki Alman denizaltılarının farkına vardılar. Wilhelmshaven’den⁷⁵ Cebelitarık Boğazı yoluyla Çanakkale Boğazı’na pek çok Alman denizaltısı ulaştı ve bunlar birleşik İngiliz ve Fransız filolarına karşı korkunç bir savaşa başladılar. İlk denizaltı bu mesafeyi kateden U51 idi. Kahraman denizaltının komutanı Kaptan Otto Hersing’ti. O, dokuzbin kilometreden daha uzun olan yolunu, İngiliz Triumph ve Majestic zırhlı savaş gemilerinin Çanakkale Boğazının önlerinde Alman denizaltısının torpidolarıyla vurmasıyla taçlandırdı...”.

Derginin anlatımıyla “Alman Kaptanın Wilhelmshaven’den Çanakkale Boğazı’na kadar olan inanılmaz yolu ve ilk büyük başarısı hakkında bir Amerikan gazetesinin İstanbul’daki muhabirine” anlattıklarından doğal olarak “Alman deniz gücü ve Alman başarıları” ön plana çıkarılmaktadır⁷⁶. “Goliath’ın batırılışı” anlatılırken “Alman denizaltılarının” görev almasından önce Türk filosunun pek çok başarı kazandığını Türk torpido gemisi Muavenet-i Milliye’nin Çanakkale Boğazı girişindeki Morto Koyu’nda üç top atışıyla 13150 tonluk Goliath isimli büyük İngiliz Savaş Kruvazörünü batırdığını ve Çanakkale savaşında burada pek çok Fransız öldüğü için *Ölüm Koyu* olarak bilindiğini açıklarken, Goliath’ın batırılışı ile ilgili Alman savaş muhabirinin yazdıklarından nakille “60 kişiden oluşan Türk erata toplamda 14 Alman denizci ve çarkçının en iyi silah arkadaşları olarak onlara yardımcı oldukları” açıklanmaktadır. “İtilaf Devletlerinin başlıca yenilgi sebeplerinden biri ise sürekli olarak değişen başkomutanlık meselesidir”⁷⁷.

73 “Török győzelem szárazan és vizen”, s.261.

74 “Németh tengeralattjárom a Dardanelláknál”, s.23.

75 ‘Aşağı Saksonya’da bir şehir.

76 “Németh tengeralattjárom a Dardanelláknál”, s.23.

77 “Németh tengeralattjárom a Dardanelláknál : A Goliath elsülyesztése”, s.26-27.

II.2.2.2 Kafkas Cephesi ve İran

Kronik, Kafkas cephesinin Macarlara göre "aslında ikincil derecede öneme sahip savaş cepheleeri arasında yer almasına karşın Türklerin burada kadim ve amansız düşmanları olan Ruslara ağır darbeler indirdiklerini görünce doğu üzerinde dikkatlerini daha da yoğunlaştırdıklarını" ifade ederek cephenin onlar açısından önemini açıklamaktadır⁷⁸. Buna göre 31 Ocak 1915 tarihli "Török gyözelmek a szárazföldön" (Karadaki Türk Zaferleri) adlı yazı, Türk gazetelerinin "Ocak ayının ilk günlerinde, Türk İmparatorluğu topraklarında hiçbir Rus askerinin olmadığı" yolundaki haberini yansıtarak şu bilgiyi vermektedir⁷⁹.

"Kafkasya'da savaşan kahraman Türk birliklerinin ilerlemesini ne dehşetli soğuk ve dağlık bölgenin korkunç zorlukları ne de Rusların sert savunmaları engelliyebildi. Aralığın sonunda Türk ordusunun bulunduğu Erzurum'a doğru ilerlemeye çabalayan Rusları, bildiğimiz gibi Türkler Oltu ve İd (Bayram) arasında yenilgiye uğrattılar ve Türklerin asıl ana ordusu, en büyük Ermeni-Rus Kalesi olan Kars'a yaklaştı".

Resimli Kronik, Aralığın 25'inden sonra olan olayları Erkan-ı Harbiye'nin yayınladığı rapora göre açıklarken⁸⁰ "Türk birliklerinin ne denli kahramanca savaşışlarıyla ilgili, Daily News gazetesinden aldığı haberi aktarmaktadır⁸¹.

"Bu muhabirin bildirdiğine göre savaşlar, Sarıkamış yakınlarında Soğanlık dağ silsilesinin zirvelerinde başladı. Bütün çevreyi diz boyunda kar kaplamıştı. Askerler, siperde bulunan yetersiz malzemeyle beş saat boyunca sık sık çok dik basamakları kendilerine yol yapmayı mecbur kaldılar. Dağ yamaçlarının birinde düşmana direkt olarak çok yaklaştılar ve Türkler ve Ruslar arasında iki gün süren göğüs göğüse mücadele başladı. İkinci Türk Kolordu Birliği, Rusların direnişine karşı tekrardan süngü saldırısına girişti ve Rusları Burbuzatça Boğazı'nda geri çekilmeye zorladı.

En takdire şayan askeri süngü savaşını Enver Paşa'nın en iyi birliği olan IX. Türk Kolordu Birliği gerçekleştirdi. Birlik muhabereye düğüne gider gibi gitti. Bayrakları, rüzgarda tepede dalgalandırdılar ve birliğin başında askeri bando ilerliyordu. Kolorduyu, Rusların öldürücü ateşi, bir dakika bile durduramadı ve Türk

78 "Török gyözelmek szárazon és vizen ,A Kaukázusban és Perzsiában", s.270.

79 "Török gyözelmek a szárazföldön", s.116.

80 Burada Türk birliklerinin başarısından söz edilmektedir. Bk. a.g.m., s.116.

81 a.g.m., s.116-117.

birlikleri Rusların askeri mevkiilerini birbiri ardına karşı konulamaz bir güçle işgal ettiler. Türkleri çok sayıdaki yiyecek taşıyıcısı, onun dışında katırlar, mühimmat taşıyan büyük deve kervanları da izliyor. Her bir askerin donanımı, mertebesi ölçüsünde neredeyse mükemmeldir. Yiyecekleri çok iyidir”.

“Ardahan’ın alınışından” sözedilirken “Rus raporlarının Türk kayıplarını çok abarttığını ve bütün ordunun esir düştüğünden sözettiklerini” açıklamakta ve şöyle denmektedir:⁸²

“... Yenilginin etkisiyle Rus birlikleri arasında da büyük kargaşa yaşandı. Sarıkamış’ta tutsak edilen esirler arasında farklı alaylara mensup Rus askerleri vardı. Bunların beyanları, Rusların askerlerine ne şekilde cesaret aşıladıklarını ilginç bir şekilde açıklıyor. Askerlerine ordularının Budapeşte önlerinde, Konisberg ve Pozen’de bulunduğunu ve Berlin yolunda olduklarını; ayrıca Alman, Avusturya ve Macar esirlerinin sayısının iki milyona yaklaştığını anlatmışlardır”.

Bu aşamada Resimli Kronik, Ocak ayının sonunda Türk Erkan-ı Harbiye’sinin “Kafkasya’daki savaşların durumunu özetleyen bilgilerinden” yararlanmakta onun ve “Sarıkamış’ta Rusların Türklerin saldırısını durdurmayı başardığı, yaklaşık bir ay süren ve Rusların büyük kayıp verdiği sıcak savaşlardan sonra Türk ordusunun kötü mevsim koşulları nedeniyle sınırdaki savunma vaziyetine geçtiği, Türk mevkiilerinin işgaline girişen Rusların her denemesinin boşa gittiği” yolundaki beyanatını nakletmektedir ve “bu sırada Türk Erkan-ı Harbiye’sinin olumsuz hava şartlarının Kafkasya bölgesinin her iki tarafında da savaşa son vermeye zorladığına dair resmi bir rapor yayınladığını” bildirmektedir.⁸³

Kronik ayrıca “Kutsal Savaş başladığı tarihten bu yana İran’da gelişen olaylar ile Kafkasya cephesindeki mücadele arasında sıkı bir bağ bulunduğuna” dikkat çekerek açıklamaktadır. Buna göre Küçük Asya’daki savaş alanlarının devamını oluşturan İran toprakları üzerinde elde edilecek her bir zafer Rus ve İngiliz çıkarlarına büyük zarar verecek ağır bir darbe anlamına gelmektedir.⁸⁴

II.2.2.3. Güney Cephesi

“*A mezopotámiai harcok*” (*Mezopotamya’daki Savaşlar*) adı altında Irak cephesinden söz ederken şunlar bildirilmektedir.⁸⁵

82 a.g.m., s.119.

83 a.g.m., s.119-120.

84 “Török győzelem szárazon és vizen : A Kaukázusban és Perzisiában”, s.273.

85 “Török gyözelmek a szárazföldön : A mezopotámiai harcok”, s.122-123.

"Karada Türk ordularının önünde Bağdat yönünde ise 400 km'lik bir yol uzanıyordu. İngilizler Fırat ve Dicle yönünde kolayca ilerleyebildiler ve 9 Aralıkta Korna'yı almayı başardılar. Korna, Dicle'nin sağ kıyısında fakir bir Arap kasabasıdır. Türkler nehir yatağında ulaşım araçlarının batmasıyla Basra-Korna hattında yeterince engel oluşturmayı başaramadılar. Ama muhtemeldir ki bu yolla İngilizlerin Bağdat'a doğru büyük zorluklarla gerçekleşen Korna'ya doğru ilerlemesini ve daha büyük birliklerinin, birlikleri taşıyan gemiler tarafından süratli bir şekilde taşınmasını imkansız hale getirmeyi Korna üzerinden gerçekleştirebildiler. İngilizler, yalnızca iki ay boyunca ülkenin içlerine doğru hareket edemedi Korna yakınlarında bir istihkam taburundaydılar".

"Burada 20 Ocak'ta Bağdat yönünden ilerleyen Türklerle girişilen savaş, Türklerin raporlarına göre" anlatılmaktadır⁸⁶.

Resimli Kroniğin görüş açısına göre "Türkler şayet savaştan önce büyük çaptaki böylesi hazırlıklarını bitirmiş olsaydılar, savaşın ilanından sonra tam bir açık sözlülükle yapabildiklerinden daha muazzam bir iş çıkaracakları söylenebilirdi. Türkiye'nin ilk sırada Enver Paşa'nın başta gelen planı ve arzusu Mısır'a ciddi bir saldırıydı. Ama bu çok büyük ve bundan dolayı zahmetli bir işti⁸⁷.

Bu zorluklar şöyle açıklanmaktadır⁸⁸.

"Türklerin Sina yarımadası üzerinden Süveyş Kanalı'na yaklaşabilmeleri için yaklaşık 180 km'lik çölde ilerlemeleri gerekir... Yüzbin kişilik bir ordu için 5000 deveye ihtiyaç vardır. Bunun içinse tasavvur edilemeyecek kadar büyük bir deve kervanına ihtiyaç vardır.. Diğer bir zorluk ise Süveyş Kanalı'na yapılacak başarılı bir operasyon için en az 250.000 insana ihtiyaç olmasıydı. Türkler bir o kadar kişiyi de bu amaç için ayırdılar. Oysa birliklerin büyük bölümü Suriye'ye gönderilmişti. Bu büyük orduyu savaş meydanına sevkdebilmesi için Türklerin gözü kara bir risk alarak yeni demiryolu inşasını kabul etmeleri gerekirdi. Hicaz adlı demiryolu Mısır sınırından yaklaşık 150 km sonra sona erer... Demiryolunu yapan Türkler ve Almanların ne çeşit zorluklarla mücadele ettiği insanı derinden etkileyecek ölçüde ilgi çekicidir... Ama hiçbir zorluk onları savaş hazırlıklarını başarıyla tamamlamaktan alıkoyamadı...".

86 a.g.m., s.123.

87 "Egyiptom a háborúban", **A Világháború Képes Krónikája**, 1915, Junius 13, 36. füzet, s.312-313.

88 a.g.m., s.313.

“Hindistan’a giden yolun gerçek incisi olan Süveyş Kanalı, Türklerin savaş ilanının ilk gününden itibaren ciddi bir tehlikenin tehdidi altında idi. Fakat Türklerin İngiltere’ye karşı daha büyük başarı kazanamamasının sebebi kanalın olması idi. İngilizler birliklerini hem kara hem deniz yoluyla takviye ederken Türkler tedariklerini çöllerden geçerek, demiryolu ağı ve yolları da olmayan bölgelerde yapmaya mecburdular. Buna rağmen Türkler kendilerini mükemmel bir şekilde savunmuş, saldırılara direnmişlerdi.”⁸⁹

89 “A szuezi-csatornánál”, **A Világháború Képes Krónikája**, 1916, Március 5, 74. füzet, s.275.

Sonuç

Savaş dönemlerinde görsel malzeme ile desteklenip okuyucusunu aydınlatan bir yayın organı olan *A Világháború Képes Krónikája* (*Resimli Dünya Savaşı Kroniği*) adlı dergi, Dünya Savaşı'nın gidişatını fotoğraf ve resimlerle okuyucusuna iletip, psikolojik olarak onu savaş ortamına hazırlamıştır. Resimli Kronik savaş propagandası yapmasına rağmen İttifak ve İtilaf Devletleri bağlamında, savaş sırasında dünyanın neredeyse ikiye bölündüğü bir ortamda, haber kaynağı hangi taraf olursa olsun aydınlatıcı, bilgi verici seviyesini korumuştur.

Öte yandan XIX. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına doğru gelişme kaydeden Türk-Macar ilişkileri 93 Harbinden I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Macar basınına canlı bir şekilde yansımıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Türklerle müttefik olmak ve Rus tehlikesi Türklere yönelik ilgiyi arttırmış, onlar hakkında geniş haberlere yer verilmiştir. Savaş sırasında müttefik Türklerin dostluğu Resimli Kroniğe yansyarak Türklerin savaşa girişi ve savaşın seyri sürecindeki durumları ayrıntılı olarak görsel malzeme ile aydınlatılmıştır. Çanakkale Cephesiyle ilgili yazılarda olduğu gibi, kaynağı Almanya'ya dayanan haberlerde Almanya'nın gücünün vurgulanması ön plana çıkmıştır.

Resimli Kronik, 1914-1916 yıllarında Türk-Macar dostluğunun aynı ölçüde basına yansıdığını gösteren, Türk-Macar ilişkileri açısından bu canlı atmosferi yansıtan ve bu konuda ipuçları veren bir dergi olarak, savaş döneminin ve Türk-Macar ilişkilerinin önemli bir görsel kaynağını teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Had Történelmi Levéltár (Askeri Tarih Arşivi): “A Magyarok Világháborúban, Török harctér”; Dosszié: 119/X.

II. DERGİLER

A Világháború Képes Krónikája, Révai Kiadás, Budapest .

(1914-1914 yıllarına ait sayılar)

III. GAZETELER

Vasárnapi Újság (1876-1877 yıllarına ait sayılar.)

Pesti Napló (1914-1915 yıllarına ait sayılar.)

IV. MAKALELER

BALLA, Tibor; “Rossz szomszédság török átok? Muzulman menekültek magyar kaszárnyákban az Első Balkán Háború idéjén”, **Limes**, különyomat 1997/3-as számából, s.59-67.

HORVÁTH, Béla; “A Turáni eszme és a török-magyar kapcsolatok az utolsó évszázadban”, **Turán**, XXII. évfolyam, VI. szám., 1939, s.119-122.

V. KİTAPLAR

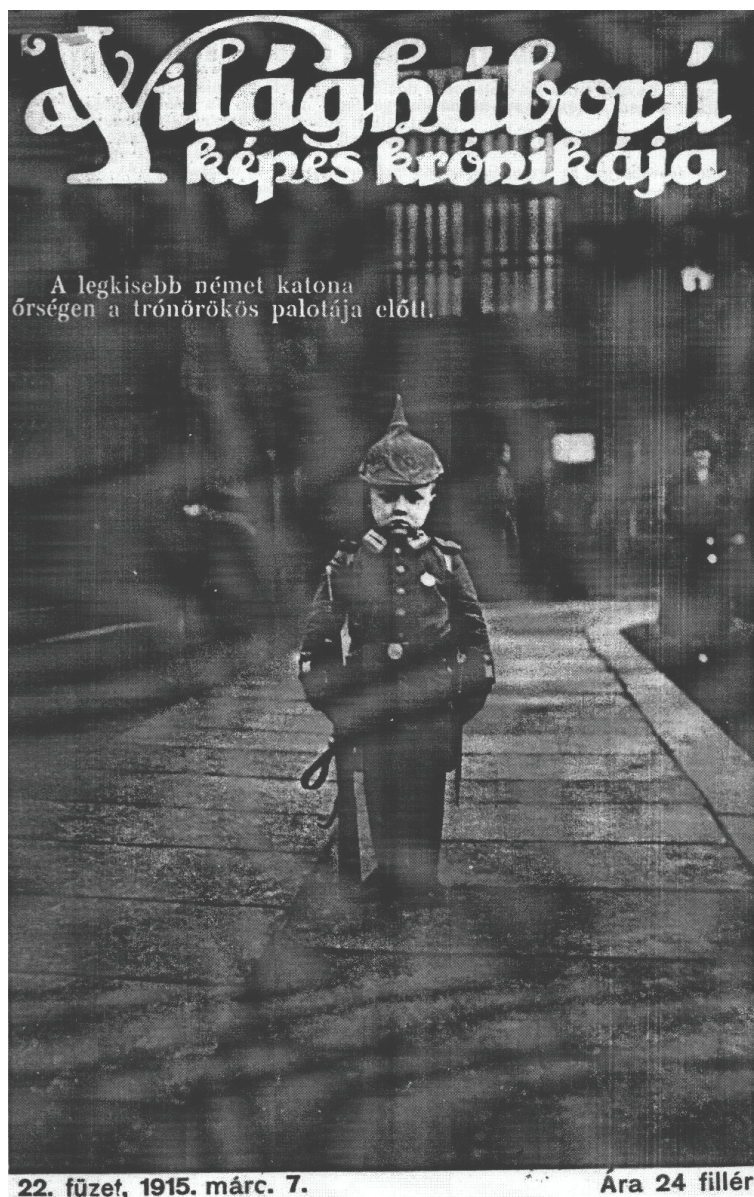
DAGOBERT, Von Mikusch, **Kamal Atatürk, Gázi Musztafa Kemal Fél Évszázad Törökország Történelméből**, Budapest 1937.

FLESCHE, István, **Atatürk és Kora, Musztafa Kémal Atatürk Függetlenségi Háborúja És Kormányzása**, Corvina Kiadó, 2004.

GALANTAI, József, **Magyarország az Első Világháborúban, 1914-1918**, Budapest, 1964.

KEREKESHÁZY, József, **Atatürk, Az Igazi Kemál Egy Köztársaság Születése**, Terebess Kiadó, Budapest, 2000.

EKI



“Veliahtın sarayı önünde muhafızlık eden en küçük Alman asker”

A Világháború Képes Krónikája, 1915.márc. 7., 22.füzet.

EK II

M. H. MÖRÖGH KÖNYVTÁRA
 VILÁGHÁBORÚ
 812. sz.

30. füzet.

**száma
kedvez-
mény-
szelvény.**

Ha füzetenkint veszi a Világháború Képes Krónikáját és negy ilyen szelvényt beklüid, kiválaszthat egyet kedvezményeink közül, melyeket a borítékon hirdetünk és az ott feltüntetett módokat mellett szállítunk.

háború

képes krónikája

SZERKESZTŐ SÜLE ANTAL
RÉVÁI-KIADÁS TELEFON 56-27

HETENKINT EGY FÜZET
ELŐFIZETÉSI ÁR 1/4 ÉVRE 3 K., 1/2 ÉVRE 6 K

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ
BUDAPEST VIII. ÖLLŐI-ÚT 18.

A TÖRÖKÖK A HÁBORÚBAN. 2897



Török csapatok előnyomulása a Kaukázusban.

Ebben a csodálatos, képzeletet és álmot felülmuló háborúban a legtávolibb végletek találkoznak. Franciaország földjén ott harcolnak a délvv feketéi s a próféta dicsőséges zöld zászlója lobog az ortodox szentek földjén. Törökország csak addig volt a béna, beteg ember, míg a nagy leszámolásnál elő nem kapta mankóját, azóta ropog és török ott, ahová vele sújt. Konstantinápolytól vashomlokát szegi a toladó elleniségnek, a Kaukázusban pedig sorjában veri a muszka hadakat. Tüzesebb, ragyogóbb sohasem volt a felhold, mint amilyen most, amikor újra fölkel a török vitézségnek s Mohamed vallásának teljes fényében.

“Türkler savaştı”

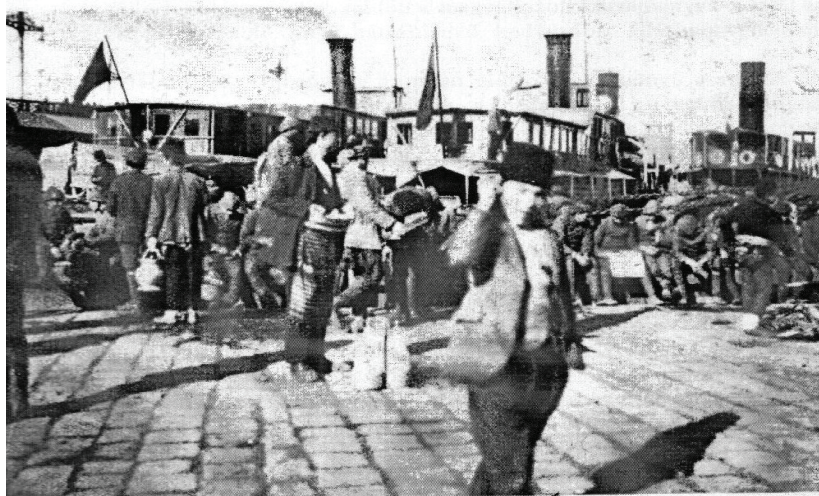
“Türk birliklerinin Kafkaslarda ilerlemesi”

A Világháború Képes Krónikája, 1915.május 2., 30. füzet, s.97.

EK III



Őrjárat Konstantinápoly utcáin.



Konstantinápoly. A galatai-i híd melletti rakodópárt a háború idején.

“Devriye İstanbul sokaklarında”

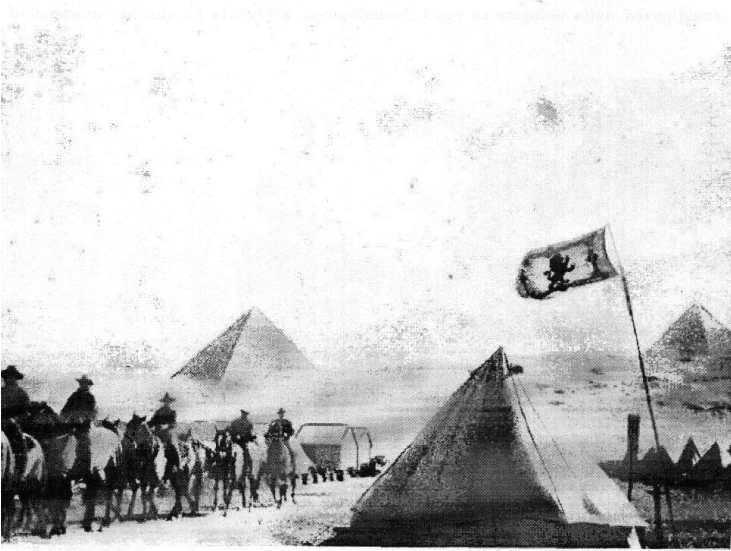
“İstanbul. Savaş sırasında Galata Köprüsü yanındaki rıhtım”

A Világháború Képes Krónikája, 1915.május 2., 30. füzet, s.102.

EK IV



Török torpedónaszád török tengeralattjárót vezet át a Dardanellákon.



Ausztráliai katonák, akik Egyiptomban Angliáért harcolnak. (Egyesült fényképirodák,

“Türk torpidosu Çanakkale Boğazi’nda Türk denizaltısına kılavuzluk ediyor.”

“Mısır’da İngiltere için savaşan Avustralyalı askerler”

A Világháború Képes Krónikája, 1916. Január 16., 67. füzet, s.34.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ERMENİ EMVAL-İ METRUKESİ'NE İLİŞKİN ALINAN ÖNLEMLER VE UYGULAMALAR

Kemal ARI*



Özet

Ermeni göçü, Birinci Dünya Savaşı'ndaki en önemli olaylardan biridir. Osmanlı Devleti 1915 yılında aldığı bir karar ile Ermenilerin bir kısmını başka yörelere zorunlu olarak göç ettirmiştir. "Tehcir" denilen bu olayda göçe ne kadar Ermeni'nin zorlandığı bilinmiyor. Ancak bu kişilerden önemli oranda taşınmaz mal kaldı. Tarla, bağ, bahçe, ev ve diğer taşınmaz mallar ve taşınır nitelikli mal geride kalmıştır. Bu mallarla ilgili hükümet değişik kararlar aldı. Kurulan "Emval-i Metruke Komisyonu" aracılığıyla bu mallar resmi belgelere kaydedildi. Buğday ve diğer tarım ürünleri gibi taşınabilir mallar, komisyonlar aracılığıyla açık artırma yöntemi ile satıldı. Taşınmaz malların ise önce satışlarına yasak getirildi. Sonradan da bu malların para ederi belirlenerek, sahipleri adına kayıtlara geçirildi. Gerekli görülen taşınmazlar da hükümetin uygun gördüğü işlerde kullanılmak üzere resmi kurumlara devredildi.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Tehciri, Göç, Ermeni Malları, Taşınmaz Mallar, Emval-i Metruke.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, kemal.ari@dev.edu.tr.

TAKEN MEASURES AND PRACTICES CONCERNING ARMENIAN DERELICT PROPERTIES DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract

Armenian migration is one of the most important events in the First World War. A decision taken by the Ottoman Empire in 1915, a portion of Armenians were deported necessarily to other regions. In this event called “Emigration” it is not known how many Armenians were forced to migration. However, significant property was left by these people. Fields, vineyards, gardens, houses and other qualified immovable properties were left behind. The government made different decisions about these properties. These properties were recorded in official documents via established “Derelict Properties Commission”. Movable properties such as wheat and other agricultural products were sold with auction method by commissions. Ban was brought to immovable products first. Afterwards imputed cost of these properties were determined and registered in the name of owners. Required immovables were transferred to official institutions for use of appropriate activity considered by the government.

Key Words: Armenian Emigration, Migration, Armenian Properties, Im-movable Properties, Derelict Properties.

Giriş

Yakın tarihte “*Ermeni Tehciri*” olarak bilinen ve üzerine büyük spekülasyonlar yapılan göç olayı, -doğal olarak- yalnızca kişi ve toplulukların bir yerden başka bir yere eylemli/fiili olarak yer değiştirmeleriyle sınırlı kalmamıştır. Bu büyük tarihsel olgu, birey ve toplum odaklı pek çok yeni sorunun ortaya çıkmasına da neden olmuştur. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nın önemli aktörlerinden biri Osmanlı Devleti'di. Savaş yıllarında ülke sınırları içinde gerçekleşen göçlerin büyük kısmı cephe güvenliğini sağlamak amaçlı olmakla birlikte, önemli bir kısmı da Osmanlı Devleti'nden başka ülkelere ve kıtalara; bunun tersi olarak da yine bu coğrafyalardan Osmanlı Devleti'ne yönelik göçler biçiminde ortaya çıktı¹. Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Osmanlı Devleti'ne göç veren coğrafyalar olarak ortaya çıkarken; yine Anadolu'dan da buralara ve hatta çok daha ötelere, örneğin Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi ülkelere değişik oranlarda göçler oldu².

Savaşın ortaya koyduğu zor koşullar nedeniyle göçlerin çok az bir kısmı “gönüllü göç” olarak gerçekleşmesine karşın büyük kısmı “zorunlu göç” biçimindedir. Ancak değinilen göç hareketleri içinde, gerek olayın gerçekleştiği yıllardaki etkisi ve gerekse yıllar sonra karşılaşılan etkileri açısından bakıldığında en dikkat çekici göç hareketi “Ermeni Tehciri” olarak bilinen büyük göç olayıdır. “Tehcir” kavramı içinde açıklanan ve zorunluluk ilkesine dayanan bu göç olayının etkileri yalnız ortaya çıktığı tarihsel evre ile sınırlı kalmamıştır. Üzerinde yaratılan spekülasyonlar, oluşturulan ön yargılarla konuya siyasi içerik de verilmiştir. Boyutlarının çok ötesinde savlar ileri sürülmesi nedeniyle tehcir, yüz yıllık uluslararası bir tartışmanın da konusu olmuştur³.

Osmanlı Devleti, 1915 yılında kendisi için tehlikeli olarak gördüğü girişimleri nedeniyle, kendi yurttaşları olan Ermenileri yine kendi ülke sınırları içindeki değişik yerlere göç ettirmeye zorladı. Devlet bu göç ettirme hadisesini ülkenin bütününde değil, özellikle Ruslara karşı süren savaş nedeniyle, cephe gerisinde

1 Bk. Ahmet Akter, **Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Göçler**, IQ yay., İstanbul, 2007.

2 **A.g.e.**, çşt. syf. Yine bk: Rıfat N. Bali, **Anadoludan Yeni Dünyaya: “Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri”**, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2011.

3 Genel olarak bk. Justin Mc Charty, **Ölüm ve Sürgün**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.

tehlikeli olarak gördüğü yerlerde uyguladı. Göçü zorunlu kılan etkenler, o dönemin siyasal, toplumsal olguları ile ulusal ve uluslararası dinamikleri sonucunda ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, ülkenin dört bir yanında Ermeni ayaklanmalarının yoğunluk kazanması ve bunun yanı sıra Ruslara karşı savaşılan cephenin gerisinde ortaya çıkan pek çok baskın biçimindeki kırımlar, saldırılar ve çete etkinlikleri ile karşı karşıya kaldı. Bu olayların sonucunda güvenlik kaygısıyla, kendi tebaası olan Ermenileri, buldukları yerlerden başka yörelere göç ettirmeyi gerekli gördü. Bu göç ettirme uygulaması için kullanılan sözcük “Tehcir” sözcüğüydü. “Göç etmek” anlamına gelen bu olay sırasında, Osmanlı toplumsal yapısını oluşturan aktörler içinde iki belirgin unsur olan Türkler ve Ermeniler arasında kanlı olaylar yaşandı. Bu olaylar için kullanılan sözcük de “karşılıklı kırım” anlamına gelen “mukatele” sözcüğüydü⁴.

Göç sırasında başta salgın hastalıklar, yol boyunca göç eden kabilelere dönük çete saldırıları ve değişik nedenlerden dolayı çok sayıda Osmanlı tebaası olan Ermeni yaşamını yitirdi. Sonraki yıllarda, tarihsel bir olayın bilimsel verileri üzerinden değil de; özellikle Ermeni diasporasının politik söylemleri üzerinden yapılan tartışmalar nedeniyle, gerek göç eden ve gerekse göç sırasında ölen Ermenilerin sayısı ile ilgili doğru olmayan rakamlar ortaya konulmaktadır. Daha da ötesi bu politik yaklaşımlarla birlikte kimi zaman sahte belgelere kadar varan yanıltıcı materyalin gerçekmiş gibi ortaya sürülmesi, konuya nesnel yaklaşımı büyük ölçüde engellemektedir. Oysa bilimsel yöntem; bu siyasi ve önyargılı yaklaşımlardan arınmayı ve olayı net ve tarafsız biçimde irdelemeyi gerektirir. Bu tür yanlış veriler, nesnellikten uzak tutumlar ve abartılı yaklaşımlar, büyük göç olayı üzerinde konuyu derinden kavramayı gerektirecek toplumsal, ekonomik ve psikolojik araştırmalar yapmayı güçleştirmektedir.

Büyük göç olaylarının birey ve toplum odaklı pek çok güçlüğü de yanında getirdiği görülür. Büyük Ermeni göçünde de insani temelde çok sayıda acılar yaşanmış; toplumsal ilişkiler düzeni büyük ölçüde değişmiş, toplumsal ve ekonomik temelde, mülkiyetin ve sermayenin değişik ellerde toplanması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı içinde Ermeni tebaasının oynadığı rol göz önüne alındığında, büyük kütlelerin göçe katılmış olması

4 Zafer Toprak, “Ermeni Sorununda Dünü İşgal Etmek Ya Da Mukatelenin İcadı”, **Toplumsal Tarih**, 147/ (Mart, 2006), s.s.18-25.

ve onların göçleriyle birlikte büyük toprakların, taşınır ve taşınmaz çok sayıda başka malların geride kaldığı görülür. Bu durum dikkate alındığında konunun önemi daha kolay kavranabilir.

1- Terk Edilen Mallara İlişkin Düzenlemeler

Savaş gibi olağanüstü dönemlerde; hem zorunlu göç ettirme hem de bireyin kendi öz istencinden kaynaklanan göç etme olaylarındaki en önemli sorunlardan biri, göçü yaşayan kişinin göç eylemi sırasında ve sonrasında ortaya çıkan yeni hukuki durum dolayısıyla yaşadığı sorunlardır. Bu sorunlar; göç eden kişi, aile ya da topluluğun göç ettiği coğrafyanın özelliklerine, geride bırakılan taşınır ve taşınmaz malların karşı karşıya kaldığı yeni duruma, bunlar üzerinde oluşan yeni tasarruf hukukuna göre biçimlenmektedir. Ermeni Tehciri'nde göç ettirme, göç edenlerin kendi bireysel isteklerine göre değil, yasa koyucu güç olan devletin öngörüsü doğrultusunda gerçekleşmiştir. Devlet, kendi tebası olan belli yörelerdeki Ermenilerin o günkü ortamda güvenlik sorunu yarattıklarını görerek, kendini güvenceye almak maksadıyla zorunlu göç ettirme politikası izlemiştir. Böylece devletin öngördüğü yerlerde yaşayan Ermenilere, zorunlu olarak göç ettirme uygulamasına başlanmıştır. Bunun sonucu olarak hükümetin ve siyasi makamların öngörüsü doğrultusunda belirlenmiş koşullar ve kurallar içinde göç eylemi gerçekleştirilmiştir. Göç ettirilen Ermenilerin, yine Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde olan yerlere göç etmesi koşulu göz önüne alınarak göç eylemi gerçekleştirilmiştir.

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önceleri, ayrılıkçı düşüncelere yöneldiler ve bu yönde örgütlenme faaliyetlerini gerçekleştirdiler. Savaşın patlak vermesini fırsat bilerek de güçlü devletlerin destek ve koruyuculuğunda, Osmanlı Devleti'ne karşı bir "hasım" rolüne bürünüp, kalkışma hareketlerine başladılar. Bu olaylar sırasında çok sayıda Osmanlı tebası yaşamını yitirdi. Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaştan Osmanlı orduları, iki ateş arasında kalarak zor duruma düştü. Özellikle 13 Nisan 1915 günü Van ve çevresinde ayaklanan Ermeniler büyük kitle kıyımları gerçekleştirdiler. Ruslar, Türkler ve Ermeniler arasında birkaç kez el değiştiren Van, bu olaylar sırasında neredeyse yerle bir oldu. Çok sayıda Müslüman acımasızca katledildi. Bu olaylar üzerine Osmanlı Hükümeti, önce 18 Nisan 1915 tarihinde bir karar alarak Ermenilerin yurt içine girişini ve yurt dışına çıkışlarını yasakladı. Haberleşmenin Türkçe yapılması

zorunluluğu getirildi. Yeni Ermeni okullarının açılması yasaklandı. Ermeni çocuklarının devlet okullarında okutulması zorunluluğu getirildi. 24 Nisan 1915 günü Ermeni gazeteleri kapatıldı⁵. Dâhiliye Nezareti, ilgili mutasarrıflıklara ve vilayetlere bir genelge göndererek, Ermeni komite ve merkez şubelerinin kapatılmasını, buralardaki evraklara el konulmasını ve elebaşlarının tutuklanmasını emretti⁶. Nezaretin bu emri üzerine başta İstanbul olmak üzere değişik vilayetlerde Ermeni komite üyeleri tutuklandı⁷.

26 Nisan 1915 günü Başkumandanlık, Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak; Ermenilerin Doğu Anadolu vilayetlerinden, Zeytun'dan ve buna benzer yerlerden Diyarbakır'ın güneyine, Fırat Nehri vadisine, Urfa-Süleymaniye yakınlarına göç ettirilmesine karar verildiğini anımsattı. Bunun üzerine Ermenilerin göç ettirilmesine ilişkin uyulacak ilkeler belirlendi. Buna göre gönderildikleri yerde Ermeni nüfusu aşiret ve İslam sayısının %10 nisbetini geçmeyecek, göç ettirilen Ermenilerin kuracakları köylerin ev sayısı 50'yi aşmayacak, Ermeni göçmen aileleri seyahat ve nakil suretiyle de olsa yakın yerlerde ev değiştirmeyecekti⁸. Bu çizilen çerçeve, sonraki çalışmalara da temel oluşturdu. 14 Mayıs 1915 günü Osmanlı Hükümeti, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin güvenli iç bölgelere gönderilmelerini hızlandırmak için "Sevkiyat Kanunu" çıkardı⁹. 26 Mayıs 1915 günü de Osmanlı Dâhiliye Nezareti Başvekâlet'e; Türk-Rus harp mıntıkasına

5 İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV**, Türkiye yay., İstanbul, 1961, s.428; **Hayrat Tarih Mecmuası**, VI(74), s.56; Dikran Kevorkyan, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebebler", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri**, (Sempozyuma Sunulan Bildiriler: 8-12 Ekim 1984, Erzurum), Atatürk Üniversitesi yay., Ankara, 1985, s.300; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge yay., İstanbul, 1987; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Ün. yay., Ankara, 1990, s.s.106-108; Muammer Demirel, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996, s.49.

6 Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu: 1914-1923**, TTK yay., Ankara, 1991, s.114; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK yay., Ankara, 1983, s.213; Yavuz Ercan, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985, s.s.207-224.

7 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.s.210-213.

8 **A.g.e.**, s.213.

9 **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C V-VI, Güven yay., İstanbul, 1962-1963, s.s.3526-3527; Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul, 1976, s.s.645-646; İsmail Hami Danişmend, **a.g.e.**, s.428; **Hayat Tarih Mecmuası**, VI(74).

civar yerlerdeki bazı Ermenilerin Osmanlı ordusunun hareketini güçleştirmeye çalışıp düşman saflarına katıldıklarını; Osmanlı askerlerine, kasaba ve şehirlere silahlı olarak saldırdıklarını belirten bir yazı yazdı. Bu yazıda, ihtilal edenlerin hareket sahasından uzaklaştırıldığı ve ayaklananları koruyup saklayan köylerin boşaltılmasına başlandığı vurgulanıyordu. Buna dayanarak Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle Adana, Sis ve Mersin'in yarısı ayrı olmak üzere İskenderun Beylan, Cısr-i Şuur ve Antakya kazalarının köy ve kasabalarında oturan Ermenilerin güney vilayetlerine; Musul ve Zor Sancağı'na, Urfa'nın güneyine, Halep Vilayeti'nin doğu ve güneydoğu kısmına, Suriye vilayetinin doğusundaki yörelere nakil ve iskânlarının uygun olacağı belirtilerek bunun için bir yasa çıkarmanın gereğine değiniliyordu¹⁰. Buna ek olarak bir dizi düzenleme daha yapıldı: 27 Receb 333/28 Mayıs 1331 (M.10 Haziran 1915) günü savaş ve olağanüstü siyasi durum nedeniyle başka yerlere gönderilen Ermenilere ait mülk ve arazinin yönetim biçimine ilişkin yönetmelik yayınlandı¹¹. Yine Heyet-i Vükela tarafından, Ermenilerden nakli gerekenlerin iskân yörelere gönderilişleri sırasında dinlenme, can ve mal güvenlikleri ile iaşelerinin nasıl sağlanacağını anlatan kararname çıkarıldı¹². Bu yönetmelik ve kararnamelere göre, göç eden Ermeniler taşınabilen bütün mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürebileceklerdi¹³. Savaş ve olağanüstü siyasi zorunluluklar nedeniyle başka yerlere gönderilen Ermenilere ait mal, mülk ve arazilere uygulanacak yönetime ilişkin yönetmeliğe göre, bu işlerle ilgilenmek üzere özel komisyonlar oluşturuldu. Bir köy ya da kasabanın boşaltılmasının ardından göç ettirilene ait ve içinde eşyaları bulunan yapılar, yönetim

10 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.214; Yavuz Ercan, a.g.m., s.220; Esat Uras, **a.g.e.**; Ergünöz Akçora, **Van ve Çevresinde Ermeni isyanları (1896-1916)**, Dürk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul, 1994, s.138; Cemalettin Taşkiran, "1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirlere Bir Bakış", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, (23-25 Ekim 1995 İstanbul), I, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996, s.s.132-141; Muammer Demirel, **a.g.e.**, s.s.52-54.

11 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO)**, ŞFR., nr. 53/303; yine şurada Burhan Göksel, "Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasına Ait Resmi Devlet Yayınlarına Göre Türkler'in Ermeni Toplumuna İle İlişkileri", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985, s.s.159-176; ayrıca bk. Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genkur. Atase Bşk. Yay., Ankara, 1987.

12 Yavuz Ercan, a.g.m., s.221; Azmi Süslü, **a.g.e.**, s.111; Cemalettin Taşkiran, a.g.m., s.137; Muammer Demirel, **a.g.e.**, s.54.

13 Yavuz Ercan, a.g.m., s.222; Cemalettin Taşkiran, a.g.m., s.137; Muammer Demirel, **a.g.e.**, s.54.

komisyonu tarafından uygun görülecek memur ya da özel kurul tarafından hemen mühürlenecek ve koruma altına alınacaktı. Koruma altına alınan malların türü, oranı, belirlenen değerleri sahiplerinin adlarıyla birlikte ayrıntılı olarak ilgili defterlere yazılacaktı. Taşınabilir malların; kilise, okul, han gibi depo olmaya uygun yerlere taşınarak, sahipleri belli olacak biçimde ayrı ayrı konularak korunmasına özen gösterilecekti. Bütün bu malların oranlarını ve korunduğu yerleri gösteren kayıt defterleri oluşturulacak ve bu kayıtların bir kopyası Emval-i Metruke Komisyonu'na verilecekti. Taşınabilen malların arasındaki bozulması olası mallar ile hayvanlar, komisyon tarafından uygun görülecek bir heyet tarafından açık artırma yolu ile satılacaktı. Mal satıldıktan sonra bedeli, malın sahibi belli ise sahibi, belli değilse ilgili köy ya da kasaba adına "emanet" olarak mal sandıklarına teslim edilecekti. Oluşturulacak defterlere satılan eşyanın türü, oranı, değeri ve ait olduğu yer, malın satıldığı kişinin adı, kaç paraya satıldığı ayrıntılı olarak kayıt edilecekti. Ayrıca bu evrakların, müzayede heyeti tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu belgeler yerel yönetimlere ve onaylı biçimde Emval-i Metruke komisyonuna verilecekti. Kiliselerde mevcut eşya, resim ve kutsal kitaplar da bu deftere kayıt edilecekti. Bu eşyalar tutanak altına alınarak oldukları yerde korunmalarına özen gösterilecek, daha sonra da yöneticiler tarafından oradan göç etmiş halkın iskân edildiği yerlere gönderilecekti. Bulduğu yerden ayrılanlara ait mallar ve araziler, cetveller oluşturularak buralara kaydedilecek ve bu cetveller de komisyona verilecekti. Taşınmaz mallardan olan arazilerde ürünler ve ekili yerler bulunuyorsa, bunlar ilgili kurul tarafından açık artırma yoluyla satılacak ve bedelleri malın sahibi adına mal sandığına yatırılacaktı. Kimi durumlarda bu tür malları ve arazi üzerinde hasat edilmeyi bekleyen ürünleri alacak kişi bulunamayabilirdi. Bu durumda bu mallar ve ürünler isteyenlere yarı yarıya paylaşılarak verilebilecekti. Yani ürünü hasat eden kişi yarısını alacak, öteki yarısı ürünü işleyen kişinin ödeyeceği icar karşılığı olarak satılacak; bu biçimde elde edilecek miktar, malın sahibi adına mal sandıklarına teslim edilecekti. Kimi göçmenler göç etmeden önce taşınmaz mallarının yönetimini, vekâleten belirledikleri gerçek kişilere vermişti. Bu tür vekâletnameleri üzerine almış olan kişiler bu mallarla ilgili almak, satmak ya da işletmek gibi hiçbir işlem yapamayacaktı. Boşaltılmış köylere, başka yerlerden gelen göçmenler yerleştirilecekti. Ermenilerden kalan arazi ve evler de göçmenlere dağıtılacaktı. Göçmenler bu mallara yerleştirildiğinde, düzenli ve ayrıntılı biçimde haneye göre adları,

nereden geldikleri, yerleştirilme tarihleri ve iskân edildikleri yerler oluşturulan defterlere yazılacaktı. Göçmenlere verilen evlerin ve arazilerin cinsi, türü, oranı, değeri defterlere kaydedilecekti. Köylerde bulunan yapı ve dikili ağaçların iyi korunması gerekiyordu. Köye sonradan yerleştirilen göçmenler bunların korunmasından sorumluydu. Bunlar yıkıma uğradığında kimin yaptığına bakılmaksızın bedeli bütün köylülere ödetilecekti. Bu işi yapanlar saptandığında da bu kişiler hemen köyden uzaklaştırılacak ve göçmenlere sağlanan haklardan yoksun olacaktı. Göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra arta kalan Ermeni emvaline yörede bulunan konar-göçer aşiretler yerleştirilecekti. Şehirlerde ve kasabalarda boşalan Ermeni evlerine ise öncelikli olarak şehirli ve kasabalı göçmenler yerleştirilecekti. Yerleştirilecek kişilerin ekonomik ve mali durumları ile imar yetenekleri göz önünde bulundurularak kendilerine yeterli oranda arazi verilecekti. Dükkân, han, fabrika, hamam, ambar gibi gelir getiren yerler ile göçmenlerin oturmasına uygun olmayan binalar, komisyonlar ve kurullar tarafından açık artırma yolu ile satılacaktı. Şehir ve kasabalar ile onların çevresinde bulunan bağ, bahçe, portakallık, zeytinlik ve bunlara benzer taşınmaz mallar da buraları imar etmeye uygun kişilere senet karşılığında ve kefil göstermek koşuluyla dağıtılacaktı. Bu kişilere ne oranda mal ve arazi verildiği defterlere kayıt edilecekti. Artan mallar da yine açık artırma yolu ile satılabilecekti. Satılamayan mallar ise iki yıl süreli olarak istekli olanlara kiraya verilebilecekti. Bütün bu uygulamalar ile ilgili düzenli defterler ve cetveller tutulacaktı. Satılan ya da kiraya verilen mallardan elde edilecek eder; sahipleri adına mal sandıklarına bırakılacak ve daha sonra yapılacak duyuruya göre sahiplerine verilecekti. Bütün bu işlemler, uygulamalar ve yönetim; Eval-i Metruke Komisyonları'na aitti. Bu komisyonlar bir üst komisyona bağlı olarak, Dâhiliye Nezareti'nin yönetiminde bulunuyordu. Bu komisyon, görev yaptığı yerin özelliklerine göre Dâhiliye Nezareti'nden onay almak koşuluyla kararlar verebiliyordu. Komisyonlar ilgili kurallar gereğince bildirimde bulunduğu, yerel yönetimler bunları yerine getirmekte zorunluydular. Emval-i Metruke Komisyonları; özel olarak atanan bir başkan, biri idare, öteki maliye memurlarından olmak üzere üç üyeden oluşuyordu. İletişim, başkan ya da başkanın vekili olan öteki üye tarafından başkan adına yapılabilecekti. Komisyon başkanları uygun gördüğü üyeyi yönetmelik kurallarına göre herhangi bir konunun incelenmesi, denetlenmesi ve bir işlemin yürütülmesi için görevlendirebilirdi. Emval-i Metruke Komisyonları'nın başkanları, göçmen ödenekle-

rinden günlük birer buçuk; üyeler ise birer lira alabileceklerdi. Görev dolayısıyla seyahate çıkmaları durumunda da yine aynı hesaptan ayrıca yol parası alabileceklerdi¹⁴.

2- Uygulamalar

İlgili yasalar uyarınca Ermenilerin göçü başladığında, Osmanlı Devleti kendi olanakları içinde elinden geldiğince önlem almaya çalışıyordu. Örneğin Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Ordu yöresinden göç ettirilen Ermenilerin mal, can ve namuslarının bütünüyle korunması için gerekli kişilere en kesin buyruklar verildiğine ilişkin Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya telgraf göndermekteydi¹⁵. Üçüncü Ordu Komutanlığı da Başkumandanlık makamına, iç bölgelere gönderilen Ermenilerin hiçbir taraftan hakarete uğramalarına meydan verilmemesi, mal ve eşyalarının korunması için telgraf yazıyordu¹⁶. Aynı yolda Başkumandanlık da bir emir yayınlayarak, Ermenilerin hakarete uğramalarına engel olunması, mal ve eşyalarının korunmasını istedi¹⁷. Dâhiliye Vekili Talat Paşa da valiliklere yazdığı bir yazıda, bu tür tecavüzler olduğunda bunun derhal zararsız hale getirilmesini istedi¹⁸. Göç ettirilen kentlerde, kasabalarda ve köylerde çok sayıda terk edilmiş Ermeni malı kalmıştı. Bu karmaşa ortamında, göçe koyulan kişinin elindeki malları çok ucuza kapatmaya ya da göç olgusu gerçekleştikten sonra geride kalan mallara usulsüz el koymaya çalışan kişilerin ortaya çıktığı görülmekteydi. Hükümet tarafından 1915 yılının Ağustos ayında bir emir yayınlanarak; Ermeni mallarının çok ucuza satılarak mal sahiplerinin zarara sokulduğu, bunun önüne geçmek için gerekli önlemlerin alınması ilgili kurum ve kişilerden istendi¹⁹. Öyle ki kimi yerlerden Ermeni mallarına karşı gasp ve yağmalarda bulunduğu ilişkin yazılar merkeze ulaşıyordu. Bu nedenle 28 Ağustos 1915 günü Dâhiliye

14 **Arşiv Belgeleri İle Ermeni Faaliyetleri**, Genelkurmay ATASE yayınları, Ankara, 2005, s.s.433-434.

15 Cemalettin Taşkiran, a.g.m., s.138.

16 A.g.m., s.139.

17 Ergünöz Akçora, **a.g.e.**, s.141.

18 Adnan Gülerman, "Ermeni Meselesinde İdeolojik Yönlendirmeler", **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, DEÜ yay., İzmir, 1983, s.s.199-211.

19 Ergünöz Akçora, **a.g.e.**, s.140.

Nezaretî, Trabzon Vilayeti'ne bir yazı yazarak Ermenilere karşı gasp ve yağmalarda bulunanlar hakkında derhal soruşturma açılmasını istedi²⁰. Tehcirin uygulandığı yerlerde, göç eyleminin öznesi olan Ermenilerin mallarına ilişkin olarak kimi düzenlemeler yapılmış olmasına karşın geride bıraktıkları mallarının karşılaştığı bu olumsuz durumlar can sıkıcıydı.

Göç uygulamasına başlandığında göçün, coğrafyanın ve iklim koşullarının göç eden kişiler üzerinde olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir. Göç başladığında kentlerde, kasabalarda, köylerde ve öteki kırsal alanlarda geride kalan taşınır ve taşınmaz mallara yönelik olarak resmi düzenlemeler doğrultusunda hareket ediliyordu. Fakat yağma, gasp, haksız tasarruf ve suistimal gibi olaylar da yaşanıyordu. Göçmen, bıraktığı malın doğal tasarruf sahibiydi. Ancak göç eyleminin başladığı andan sonra göç edenlerin gittikleri yerlerde yeni bir yaşam kurgulamaları ön görülmeekteydi. Daha evvel de vurgulandığı gibi, göç eylemi yaşanmadan önce alınan kimi kararlarda, göç eden kitlelerin gittikleri yerlerde nasıl yerleştirileceklerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştı. Bu düzenlemeler arasında, gidilen yerlerde Ermenilerin yerleştirilmesinde hangi kurallara uyulacağı ayrıntılı olarak belirtilmişti. Ayrıca yerel makamlara yapılacak işler, uygulamalar ve alınacak önlemlerle ilgili yoğun biçimde resmi yazılar yazılmıştı. Göç ettirme kararı ile göçün eylemli olarak başlayacağı ana kadar bir geçiş dönemi vardı. Ancak bu dönemde güvenlik sorunu öndeydi ve bu kısa dönemde denetimsiz kimi olumsuz gelişmeler de yaşanıyordu. Ortada sahibinin korumasından arınmış mallar kaldığını gören pek çok kişinin, yasal olmayan yollara giderek haksız biçimde bu malları işgal ettikleri ve kendi tasarruflarına almaya çalıştıkları görülüyordu. Henüz göçe başlamamış Ermenilerden pek çoğu da artık göç ettirilmelerinin kaçınılmaz olduğunu anlamışlardı. Daha sonra ortaya çıkacak belirsizlikte neler olabileceğini pek kestiremediklerinden, ellerindeki tahıl, bağ ürünleri, zeytinyağı, pamuk, tütün ve üzüm gibi ürünlerle; ahırlarındaki büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarını ne pahasına olursa olsun nakit paraya çevirerek yola çıkmayı yeğliyorlardı. Toplum yapısında eskiden var olan değerler büyük ölçüde başkalaşıyor; göç edenlerle yerli Osmanlı tebaası arasında güvensizlik duygusu egemen olmaya başlıyordu. Ancak yine de kimi yerlerde, eski duygular bir biçimde kendini gösteriyordu. Resmi makamların göçün kaçınılmaz ve zo-

20 Muammer Demirel, *a.g.e.*, s.61.

runlu olduğunu açıklamasına karşın, yerli ailelerden kimileri göç edecek Ermenileri korumak düşüncesiyle onları saklamak yoluna bile gidiyorlardı. Hükümet yazdığı yazılarda bu tür davranışlara girmenin yasal olmadığını ileri sürerek, bu biçimde davranan kişileri uyarma zorunluluğunu da duydu.

Tehcirin eylemli fiili olarak uygulanmasına 1915 yılının Mayıs ayından sonra başlandı... Göç ve göç sonrası karşılaşılan güçlükler, alınması gereken önlemler gibi konularda istenildiği düzeyde olmasa da belli bir deneyim vardı. Özellikle Balkan göçleri sırasında yaşanan zorluklar, göç durumunda ne gibi etkenlerin devreye girebileceğine ilişkin yoğun bir deneyimi yöneticilerin önüne koyuyordu. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş olan İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti ve buna bağlı olarak çalışan Emval-i Metruke ile İskân Komisyonları sorunların çözümü için oluşturulmuştu²¹.

Bu tarihlerde ağırlıklı olarak tarımla, bağ-bahçe işleriyle uğraşan ve geçimlerini bu biçimde sağlayan Ermeniler; göç zorunluluğu getirilmeden önce bağ ve bahçelerine yeni ürünlerini dikmiş, tarlalarını sürmüş ve ekmiş bulunuyorlardı. Onlara göç zorunluluğu getirilip uygulanmasına geçildiğinde; evini ocağını bırakıp yola dökülen Ermenilerin önemli bir kısmının bağ, bahçe ve tarlalarının hasat evresi başlamıştı... Savaş yıllarında savaşa katılan her ülke gibi Osmanlı Devleti de yoğun bir gıda sıkıntısı yaşıyordu. Bu sıkıntı, hem savaş durumunda olan ordu hem de sivil toplum arasında en üst düzeydeydi. Büyük oranda üretici bir kesimin zorunlu göç uygulamasıyla üretim yaptığı alanları terk etmeleriyle birlikte tarlalarda, bağlarda ve bahçelerde kalan ve henüz hasat edilemeyen ürünlerin işlenememesi durumunda, savaş nedeniyle zaten düşmüş olan üretim oranlarında daha büyük düşmeler yaşanılması kaçınılmazdı. Bir yandan da bir çırpıda hasat edilebilecek ürünlerin tarlalarda, bağlarda, bahçelerde çürümeye bırakılması önemli bir ulusal varlığın yok olup gitmesine göz yummak anlamına gelebilirdi. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti, göçün yaşanmış olduğu vilayetlere yazdığı 7 Temmuz 1915 (Fi 24 Haziran 1331) tarihli bir yazıda; Ermeniler tarafından boşaltılan yörelerde terk edilmiş tarım ürünlerinin kaldırılarak işlenmesini istedi. Ancak kimi yörelerde değişik nedenlerden dolayı bu isteğin yerine getirilmesi son derece olanaksız görünüyordu.

21 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH. ŞFR, 54/346.

Göçe ve göçmenlere ilişkin pek çok sorunda olduğu gibi, malların arıtılma sürecinde ortaya çıkacak sorunlarla ilgilenme görevi bu müdüriyete, resmi yerel yönetim birimlerine ve ilgili komisyonlara aitti. Doğal olarak bu durumda, geride kalan ve hasatı bekleyen ürünlerin toplanarak kullanıma sunulması da bu komisyonlara kalıyordu. Çoğu zaman bu malların korunması tam olarak yapılmadığı için değişik kişilerin yağmasıyla karşılaşılıyordu. Savaş ortamında, ordunun gereksinimlerinin önde tutulması dolayısıyla Harbiye Nezareti, Ağustos 1915 tarihinde değişik yerlere yazdığı yazılarda; yer değiştiren Ermenilerden kalan bu gıda maddelerine, savaştaki ordunun yoğun olarak gereksinimi olduğu anımsatılıyordu. Bu erzak ve benzeri maddelerin ötekinin berikinin eline geçerek ordunun bundan olumsuz olarak etkilenmemesi için Tekâlif-i Harbiye komisyonları aracılığıyla ederlerinin belirlenerek, özel yasası uyarınca alınması ve ne cins ve oranda iâşe maddesi alındığının açıkça bildirilmesi isteniyordu²². Ermenilerin kendi malları üzerindeki tasarruf hakkı “pek tabii” biçiminde nitelendirilirken; örneğin Divan-ı Harp'te yargılanmakta olan Ermeniler, ancak karar kesinleştikten sonra mallarıyla ilgili tasarruf haklarını kullanabiliyorlardı²³.

Bu sorun ivedilikle çözülmeyi bekliyordu. Bu koşullarda sorunun, masrafları göçmenler için oluşturulmuş ödenekten karşılanmak üzere komisyonların gözetimi altında çözülmesi yoluna gidildi. Bu uygulama uyarınca tarla, bağ ve bahçe gibi yerlerde hasat edilmeyi bekleyen ürünler, ilgili ödenekten parası karşılanmak üzere ilgili kurum ve birimlerce biçtirilecekti. Ardından harman edilmesi gereken ürünler harman edilecek; sapından ayrılan ürün ve ondan elde edilecek saman hükümetin öngörüsü doğrultusunda kullanılmak üzere hazırlanacaktı. Bu ürünler kullanılmak üzere ordu emrine verilecek ya da gerek duyulduğunda açık artırma yoluyla satılabilecekti. Ürün satıldığında, ürünün toplanması ve harmanlanması için yapılan harcamalar satılan ederden çıkarılacaktı. Geriye kalan eder de askeri makamlara verilecekti. Savaş yıllarında üretim alanlarında çalışacak insan gücü eksikliği duyuluyordu. Bu koşullarda, zaten kendi ürününün hasatına yönelmiş olan kırsal kesimde çalışan insanlardan yararlanma olanağı sınırlı olduğundan; askeri kurumların yönlendirmesiyle Amele Taburlarından yararlanılabilecekti. Bu nedenle Dâhiliye Vekâleti ilgili kişi ve kurumlara

22 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, DH. ŞFR, 55-A/171; yine bk.: (<http://www.devletarsivleri.gov.tr>)

23 **BOA**, DH. ŞFR, 55-A/227.

yazdığı yazılarda, belirtilen ürünün kaldırılması için ne kadar amele, ne tür makinelere, ne tür ve oranda araç gerece gereksinim bulunduğunun belirlenmesini istiyordu²⁴. Bu çabalar sonucunda, sözü edilen ürünün hasatı için yerel yöneticiler ve oralarda görev yapan kurul ve komisyonların ön ayak olmasıyla, yapılabildiği oranda çalışmalar yapıldı²⁵. Ancak ortaya çıkan sorunların anlık çözümü için değil de uzun süreli, eşgüdümlü ve sonuç alıcı biçimde çözümüne çalışmak gerekiyordu. Bu nedenle 1915 yılının Temmuz ayında Ermenilerden Metruk Emval-i Menkule ve Gayr-i Menkulenin Suret-i İdare ve Muhafazası Hakkında talimat yayınlanarak ilgili birimlere ve yerel yönetimlere gönderildi²⁶.

Ermenilerin geride bıraktıkları malların karşılaşacağı uygulama biçimini, o yörenin kendine özgü koşulları ve -varsa- yeni gelişmeler belirliyordu. Her yörenin başka yörelerle ortak koşulları olduğu gibi, her bir yörenin kendine özgü sorunları da vardı. Çok kereler bu özel sorunları, yöreye özgü özel koşullar ve gelişmeler belirleyebiliyordu. Örneğin tehcir uygulamasının olduğu zaman diliminde, Güney Kafkasya'dan Karadeniz bölgesine göçler olmaktaydı. Dâhiliye Nezareti, Trabzon Vilayeti'nde yazdığı 29 Haziran 1915 tarihli yazıda bu yörede Ermenilerden kalmış ya da kalacak mallara yerleştirilmek üzere başka yerlerden göçmen gönderilmesine olanak olmadığını belirtiyordu. Çünkü Kafkas yöresindeki gelişmeler, büyük olasılıkla Batum ve çevresinden büyük bir göç dalgasının ortaya çıkmasını sağlayabilecekti. Bu durumda, bu yöreden gelen göçmenlerin Ermeniler tarafından boşaltılan köy ve kasabalara yerleştirilmesi gerekecekti. Daha da ötesi; bu malların ve arazilerin, Batum ve yöresinden gelecek göçmenlerin kullanımına açılabilmesi için bunlarda onarım ve iyileştirme çalışmalarının yapılması da gerekebilecekti. Terk edilmiş mallara sürekliliği olan bir göçmen yerleştirmesi yapıldığında, sonradan asıl büyük gereksinimler için bu malların kullanılması olanaksız olacaktı. Bu nedenle bu gibi konularda tedbirli davranmak gerekirdi. Ermenilerden kalan malların bu yörede satılması yoluna kesinlikle gidilemezdi. Ancak yine de bu malların ederi neyse, bu eder üzerinden sonradan boşaltılmak üzere kiraya verilebilirdi. Bu malların bir kısmı “durmakla bozulur” türdeydi. Bozulabilecek malların ve ürünlerin satışı, elbette bunların heder olup gitmemesi için gerekli olabilirdi. Hanelerden bozulma ya da heder

24 BOA, DH. ŞFR, 54/301.

25 BOA, DH. ŞFR, 54/301.

26 BOA, DH. ŞFR, 55/105.

olup gitme özelliği olan malların ve eşyaların satılması durumunda, ne kadara satıldığına ilişkin kayıtların malın gerçek sahibi adına yapılması gerekiyordu. Bu açıdan, satılan malların kime ait olduğunun saptanması ve buna göre malın ederinin kayıtlanması söz konusu olabilirdi. Ancak kimi koşullarda malın, eşyaların ve öteki ürünlerin sahiplerini belirleme olanağı bulunmayabilirdi. Bu durumda da satışı yapılan malın bulunduğu yöredeki köy ya da kasabalar adına kaydedilmesi öngörülmekteydi... Malların hiçbir biçimde gerçek kişilere ya da kurumlardan birine -öylesine- verilmesi kesin bir dille yasaklanmaktaydı²⁷. Göç eden Ermenilerin kendinden kalan mallarını kiraya vermeleri de uygun bulunmamıştı²⁸.

Geride kalan saat ve mücevher gibi değerli mallar için de düzenlemelerde bulunulmuştu. Eğer ele geçen bu tür değerli malların sahipleri biliniyorsa onlar adına, bilinmiyorsa yine onların bağlı olduğu “mahal” adına kaydedilerek, bunların defterlere işlenmesi gerekliydi²⁹. Kayıtlar “milliyet” ilkesine göre yapılıyor, mezhepe göre kayıt yapılması yoluna gidilmiyordu³⁰. Kaydı yapılan malın türü ve paraca değeri de bu defterlere kaydedilmeliydi. Ermenilere ait vergiler, alacaklar ve borçlar da kurala bağlanması gereken sorunlardı. Yapılan düzenlemeye göre vergilerin ertelenmesi kararlaştırıldı. Bu nedenle yerel birimlere yazılan yazıda vergilerin tahsil edilmesi yoluna gidilmemesi bildirildi³¹. Kimi kişilerin elinde, göç eden herhangi bir Ermeniye “vekâlet” ettiklerine ilişkin kuşkulu ve tartışmalı senetler bulunuyordu. Bu tür belgeler, büyük bir suistimalin nedeni olabileceğinden, bu tür belgelere itibar edilmemesi gerekmektedir³². Kimi Ermeniler de daha göç etmeden önce, kendi mallarını göç etmeyecek komşularına satmak istemekteydiler... Kimi açığız kişiler de göç eden Ermenilerin bu zor durumundan yararlanarak, onların satmak istedikleri malları çok ucuza kapatmak istiyorlardı. Bu gibi ortamlarda kimi “hileli” işlerin olması son derece doğaldı³³. 1915 yılının sonunda bile şimdilik yalnız yerli Ermeniden yerli Erme-

27 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

28 BOA, DH.ŞFR 56/269 Belge No:1.

29 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

30 BOA, DH. ŞFR, 56/269.

31 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

32 BOA, DH. ŞFR, 54/420.

33 BOA, DH. ŞFR, 55-A/171.

niye ve yerli Ermeniden Müslümanlara satış yapılmasının uygun olduğu, Halep Vileyeti'ne yazılan bir yazıda belirtiliyordu³⁴. Bu nedenle Bakanlık; mülkiye müfettişleri aracılığıyla, Ermenilerin gönderilmeleri sırasında sattırılan eşyalar dolayısıyla gelen suistimallerin incelenmesini sağlıyordu³⁵. Örneğin Mihaliççik'ta olduğu gibi resmi görevli ve memurlardan kimi kişilerin, Ermenilere ellerindeki malları zorla sattırdıkları ortaya çıkıyor ve araştırma sonucu belirlenen kişiler Divan-ı Harp'e veriliyordu³⁶. Hatta Karahisar-ı Sahip Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonu Riyaseti'ne 16 Kasım 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından yazılan bir yazıda göç ettirilen yöreler ahalisinden olsun ya da olmasın Ermenilerin tasarrufunda bulunan taşınmaz malların yerel yöneticiler tarafından hiçbir biçimde başkalarına satışının caiz olmadığı belirtiliyordu³⁷. Bu tür bilgiler ele alındığında, hükümetin olayın üzerine en üst düzeyde gittiği de resmi belgelerden anlaşılıyor. Bursa (Hüdevandigar) Emval-i Metruke İdare Komisyonu Riyaseti'ne 18 Ekim 1915 tarihinde yazılan bir yazıda; Karacabey Kazasında Ermenilerin terketmiş mallarının şunun bunun sahipliğine geçtiği ve Hacı Agop adında birinin beş bin liralık koyunları da danışıklı döğüş olarak Numan Ağa adında bir Arnavuta verdiği bilgisinin alındığından söz edilerek; durumun acele incelenmesi isteniyordu³⁸. Yine Bursa'da, Eski Vali Osman Bey, Defterdar İbrahim Bey'le kimi memurlar tarafından gerçek olmayan tebligatla Ermenilerden bir bedel karşılığında ya da bedelsiz alınan hane ve değişik evler hakkında alım işlemlerinin feshedilmesi yoluna gidilerek sorumlular hakkında yasal işlem yapıldı³⁹.

Dâhiliye Nezaretine bağlı İskan-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti, Emval-i Metruke Komisyon Başkanlıklarına 1915 yılı Haziranında yazdığı bir yazıda Ermenilerin taşınabilir nitelikteki mallarını Müslüman olan halka, bedeli karşılığında satıp ellerinden çıkarmalarının kabul edilebileceği söyleniyordu⁴⁰. Bu konuda hükümet -mal sahibinin bir zarara uğramaması koşuluyla- bir sakınca görmüyordu. Buna karşın kimi Ermenilerin ellerindeki emvali, ecnebi kişilere sattı-

34 BOA, DH. ŞFR, 59/105.

35 BOA, DH. ŞFR, 55/344.

36 BOA, DH. ŞFR, 59/107.

37 BOA, DH. ŞFR, 58/158.

38 BOA, DH. ŞFR, 57/208.

39 BOA, DH.ŞFR 56/207.

40 BOA, DH. ŞFR, 54/346.

ğına ilişkin duyumlar alınmaktaydı. İlgili müdüriyet; Erzurum, Adana, Ankara, Bitlis, Haleb, Hüdâvendigâr, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ma'mûretü'l-azîz, Van, Konya Vilâyetiyle, Urfa, İzmit, Canik, Karesi, Kayseri, Karahisârı Sâhib, Maraş, Eskişehir, Niğde, Mutasarrıflıklarına ve Haleb, Adana, Sivas, Trabzon Emvâli Metrûke İdâre Komisyonları Başkanlıklarına yazdığı bir yazıda, bunun doğru olup olmadığının araştırılmasını istemekteydi⁴¹.

Terkedilmiş malların göç sonrasında karşılaştığı durumlarla ilgili pek çok değişik sorunlar gündeme gelmekteydi. Hükümet bu nedenle boşaltılacak yerlerde yabancı ve kuşku, kimliği belirsiz hiçbir kişinin girişine ve gezinmesine izin verilmemesi ve böyle kişiler varsa bunların hemen bölgeden dışarıya gönderilmesini istemekteydi. Bunlardan ucuza mal almış olanlar varsa, satışlarının geçersiz kılınması gibi sert önlemler de alınmalıydı. Böylece kesin olarak yasal olmayan hiçbir çıkarın oluşmasına izin verilmemeliydi. Göç eden göçmenlerin, yanlarında götürülebilecekleri mallarda hiçbir sınırlama yoktu. Buna karşın götürülemeyecek eşyaların elden çıkarılması gibi bir durum olduğunda, öncelikli olarak bozulacak türden bir eşya varsa bunların açık artırma ile satılması, bozulmayacak durumda olanların da sahipleri adına ilgili defterlere kayıt edilmesi gerekmekteydi⁴².

Ermenilere ait olup geride kalan kimi mallar da Osmanlı Bankası'na ait depolara kaldırılmıştı. Ermenilere ait malların ve yüklerin, sonradan oluşturulacak yönetmeliğe kadar korunması istenmişti. Bu depolara konulan mallar, nitelik ve nicelik olarak defterlere kayıt edilmiş ve yerel yönetimlere bildirilmişti⁴³. Adana Vilayeti'nde Deutsche Orient Bank depolarında Ermenilere ait emanette çok sayıda mal bulunuyordu. Kurallar gereği bu malların bankanın bulunduğu bölgenin dışına çıkarılmaması gerekiyordu. Adana Bank Direktörü Groyel'in bu malların bölgenin dışına çıkarılması gibi bir girişimi olmuştu. Bunun üzerine banka memurları tarafından bu malların dışarı çıkarılmayacağı yönünde uyarılmıştı. Almanya Sefareti bir muhtıra vererek, banka müdürünün bu uyarılara uymadığını belirtmişti. Banka, kendisine emanet olarak verilen bir malı satamaz, bankanın bulunduğu bölgenin dışına çıkararak bundan bir kazanç elde etme yoluna gidemezdi. Bu nedenle banka ile ilgili işlem yapmak kaçınılmazdı⁴⁴.

41 BOA, DH. ŞFR, 55/280.

42 BOA, DH. ŞFR, 54-A/388.

43 BOA, DH. ŞFR, 54-A/388.

44 BOA, DH. ŞFR, 57/193.

Devlet, gönderilen Ermenilerin taşınabilir ve taşınamaz mallarının bir kısmını bedeli karşılığında satın almak ya da istimlak etmek yoluna da gitmişti. Satın alınmayan ya da bir biçimde alınamayan malların sahiplerine geri verilmesi karar altına alındı. Yerel yönetim birimleri, malların türü ve ne türlü işleme uğratıldığına ilişkin cetveller hazırlıyorlardı⁴⁵.

Ermeni taşınmazlarının ilk başta, herhangi başka birine satışına olanak tanınmamışken; Ağustos 1915'ten sonra artık memurlar gerçek fiyatlarını peşin olarak ödeme koşuluyla Ermenilerden hane satın alabiliyorlardı⁴⁶.

Geride kalan Ermeni emval-i metrukesinin yönetimi hükümete aitti ve bunu hükümet adına Dâhiliye Nezareti gerçekleştiriyordu. Kimi yerlerde Ermenilerden kalan mallara kesin olarak ihtiyaç duyulduğunda, eğer bunları başka türlü elde etme olanağı yoksa ilgili kurallar çerçevesinde bu tür malların açık artırma ile satışı da uygun görülmüştü⁴⁷. Savaşın sonuna gelindiğinde yaşanan değişik göçlerden dolayı Ermenilerin yanı sıra Rumlar ve Bulgarlardan kalmış emlak da bulunuyordu. Ancak ilgili mevzuat uyarınca; Rumlardan ve Bulgarlardan kalan emvalin hazineye verilmesi olanaklı değildi. Ermeni terkedilmiş mallarının ise bir kısmı bankaların rehininde bulunuyordu. Bunun için özel bir düzenleme da yapılmıştı. Bu malların müzayede yoluyla sattırılması yoluna gidildiğinde, bunların düşük bedellerle elden çıkma olasılığı çok yüksekti. Bu nedenle zarar kesin gibiydi. Borçlu olan Ermenilerin borçlarının bu mallar satılarak ödetilmesi yoluna gidilebiliyordu. Ancak banka tarafından rehin alınan bu malların, şehirlerde ve kasabalar içinde bulunması durumunda kira gelirlerinin ayrılması yoluyla gerçekleştirilmesi; köylerdeki rehin arazilerin ise bedellerinin önceki sahiplerinin hesaplarına geçirilerek bankaya olan borçlarının ödenmesi uygun görülmüştü⁴⁸.

Ermenilerin terk etmiş olduğu malların uzun süre korunmasıyla yıkımdan kurtulması gerekiyordu. Ülkede Müslümanlardan oluşan şirketler kurulması ve var olanların da arttırılması için, terkedilmiş malların uygun koşullarla kendilerine verilmesi, Dâhiliye Vekili tarafından göçün uygulandığı yerlerin Tasfiye

45 BOA, DH. ŞFR, 55/184.

46 BOA, DH. ŞFR, 55/107.

47 BOA, DH. ŞFR, 55/330.

48 BOA, DH. ŞFR, 56/207.

Komisyonu Başkanlıklarına 24 Aralık 1915 tarihinde yazılan bir yazıyla iletildi. Şirketlerin ayakta kalabilmesi için şirket kurucularının ve yönetim kurullarının “erbab-ı namus” ve iktidardan seçilmelerine dikkat edilmesi istenmekteydi. Hisse senetlerine esnaftan ve çiftçilerden kişileri katabilmek için senetlerin yarım ya da bir liralık olmak üzere satılması; yine sermayenin yabancıların eline düşmemesi için ada göre verilmesi düşünüldü. Buna uygun değişik koşulların oluşturulmasıyla İslam ahali arasında da ticaret yaşamının gelişimine özen gösterilmesi, bu konudaki girişimlerin ve uygulamaların aralıklarla vekâlete bildirilmesi istendi⁴⁹.

Göç ettirmeler yoğun olarak Anadolu'dan, Suriye ve benzeri gibi yerlere olurken, az da olsa Suriye'den göç ettirilerek Anadolu'ya yerleştirilenler de vardı. Bu göçmenlerin yerleştirilmelerinde, Anadolu'dan göç ettirilmiş mallar kullanılıyordu. Nitekim 14 Aralık 1915 tarihinde Dâhiliye Nazırı tarafından Konya, Hüdâvendigâr, Ankara, Sivas Vilâyetleriyle Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderilen bir yazıda acilen oralarda Ermenilerden kalmış ve iskâna uygun ne kadar arazi ve çiftlik olduğu ile kaç kişinin buralarda yerleştirilmesinin olanaklı olabileceğinin yirmi dört saat içinde incelenerek iletilmesi istenmekteydi⁵⁰.

Savaş yıllarında Ermeni emval-i metrukesine ilişkin uygulamalar genel yönleriyle bu biçimdeydi. Mütareke dönemine gelindiğinde, artık koşullar büyük ölçüde değişmiş bulunuyordu. Devlet, göç etmiş Ermenilere ait kimi malları resmi kurumların kullanımına ayırmıştı. Savaşın sonlarında, bu malların sahiplerine verilmesi konusu gündeme geldi. Örneğin Polis Genel Müdürlüğü olarak ayrılmış olan Sansaryan Hanı ile ilgili olarak, bu binanın tahliye edilmesi hakkında Patrikhane bir ihtarname gönderdi. Bu ihtarname Sadaret ve Meclis-i Vükela'da görüşülerek, hanın Patrikhane'ye geri verilmesi kararı alındı. Bu sebeple genel müdürlük için elverişli bir binanın acele olarak bulunması; bunun ardından hanın hemen boşaltılması ve geçen süreye ait kira bedelinin ödenmesine karar verildi. Karar, Dâhiliye Vekili Ali Kemal tarafından Polis Müdür-i Umumisi Halil Bey'e 4 Haziran 1919 günü iletildi⁵¹. Sansaryan Hanı'nın “esnayı gasb ve zabtında ika” olunan tahribat ve üç senelik kira bedeli 72.000 lira olarak saptandı⁵².

49 BOA, DH. ŞFR, 59/239.

50 BOA, DH. ŞFR, 59/107.

51 BOA, DH. KMS, 52_4/22_2.

52 BOA, DH. KMS, 52_4/22_4.

1918 yılı sonunda, göç eden Ermeni ve Rumlardan vefat edenlerin taşınmaz mallarının varislerine geri verilmesi için bir yasa hazırlanmakta olduğundan, buna ilişkin olarak sabit olacak oranların şimdiden yasal varislerine verilmesinin uygun olduğu bildirildi⁵³. Osmanlı Dahiliye Nezareti 4 Ocak 1919 günü Sadaret makamına gönderdiği bir yazıda Ermeniler'den göç ettirildikleri yerlere dönmek isteyenlerin eski yerlerine dönebileceklerini ve bunun için alınması gereken önlemlerin ilgili makamlara bildirildiğine ilişkin bir yazı gönderdi. 31 Aralık 1918 günü de hazırlanan bir geri dönüş kararnamesinde; bu dönüşe ilişkin koşullar ve kurallar belirlendi. Bu geriye dönüş, isteğe bağlı olacak, dönmek istemeyene dokunulmayacaktı. Geriye dönmüş olanlara, geri döndüklerinde geride bırakmış oldukları evleri ve arazileri geri verilecekti. Bu mallardan evlerine göçmen yerleştirmiş olanların evler de boşaltılarak gerçek sahibi olan Ermeniler'e teslim edilecekti. Bu dönüş sırasında, açıkta kimsenin kalmaması için bir kaç aile geçici olarak bir arada yerleştirilebilecekti. Kilise, okul ve bu gibi binalar ile gelir getiren yerler, ait oldukları cemaate geri verilecekti. Ermeni mallarından kimseye verilmemiş bulunanlar, malın sahibi olan Ermeniye teslim edilecekti. Bunlardan hazineye verilmiş olanların da geri verilmesi mal memurlarının oluru ile sağlanacaktı. Göçmenlere satılmış olan mallar da, yine eski sahibi olan Ermeniler'e geri verilecekti. Bu mallardan ev ve dükkan gibi taşınmazlarda onarım ve bunlara ek yapılar yapılmışsa ya da arazilere ve zeytinliklere ekim ve dikim yapılmışsa; bu durumda hem malın sahibi olan Ermeni'nin hem de bu mallar üzerinde bu tür işlem ve etkinlikte bulunmuş olan göçmenlerin hakları karşılıklı olarak gözetilecekti⁵⁴.

53 BOA, DH. ŞFR, 93/60.

54 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri Ve Gerçekler (1914 – 1918)*, Ankara 2001, s. 82 vd.

Sonuç

Görülüyor ki; Birinci Dünya Savaşı başladığında, büyük Ermeni göçü olarak bilinen “Ermeni Tehciri” olayı; yalnız büyük bir nüfusun belli yerlerden başka yerlere göç etmeleri ve bedence doğup büyüdükleri yerlerden ayrılıp başka yerlere yerleşmeleriyle sınırlı bir olay değildir. Ermeniler gerek kentlerde ve gerekse tarımla uğraşılan kırsal alanda, üretim süreçlerinde son derece etkin bir nüfus olarak yer alıyorlardı. Onların zorunlu göçü ile birlikte, nüfuslarıyla orantılı ölçüde önemli oranda taşınır ve taşınmaz mallar geride kalmış; ortaya çıkan kimi güvenlik ve yönetim boşluklarından dolayı ne yazık ki kimi istis Marlara uğramıştır. Ancak bütün bunlara karşın devlet, sınırlı olanakları içinde bu malların yönetimi, tasarrufu, saklanması ya da satılıp kiraya verilmesi; elde edilen gelirin malın sahibi olan Ermeniler adına güvenlik altına alınması ya da emanete verilmesi gibi uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu amaçla İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyesi'ne bağlı Emval-i Metruke komisyonları ve yerel yöneticiler adına malların düzenli kayıtları ve korunmaları için yoğun bir çaba içine girilmiştir. Usulsüz biçimde ilgisiz kişiler aracılığıyla mallarına el konulan kişilerin, savaştan sonra mallarını geri almak üzere girişimleri söz konusu olduğunda, Osmanlı Hükümeti bu gibi tartışmalı konularla ilgili olayın araştırılması ve mahkeme kararıyla bu malların sahibine verilmesi çabaları içinde de bulunmuştur. Sorumlu olan kişilerin Divan-ı Harp'e konulması yoluna da gidilmiştir⁵⁵. Edirne, Ankara, Aydın, Erzurum, Bitlis, Hüdâvendigâr, Diyârbekir, Konya, Adana, Sivâs, Ma'mûretü'l-aziz, Musul, Trabzon, Van vilâyetleriyle İzmit, Eskişehir, Bolu, Canik, Karesi, Karahisâr-ı Sâhib, Kayseri, Niğde, Menteşe, Çatalca Mutasarrıflıklarına Dâhiliye Nezareti Aşâyir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umûmiyesi tarafından yazılan 22 Kasım 1918 tarihinde yazılan bir yazıda, savaş dolayısıyla başka yörelere taşınan Rum ve Ermenilere ait mabetler, okullar, öteki dini kurumlar ve rahip evleri ile bunlara ait emlak ve gelir getirici malların olabildiği ölçüde ivedi olarak boşaltılarak, ait olduğu cemaat temsilcisi ya da sahiplerine teslim edilmesi istenmekteydi⁵⁶. Buna karşın, Ermeni mallarına ilişkin yıkımın savaşın sonlarına kadar sürdüğü ve bunlardan da yöneticilerin rahatsız olarak, önlem alınmasına ilişkin yazılar yazdıkları görülmektedir⁵⁷.

55 BOA, DH. EUM. AYŞ, 38/62-46; BOA, DH. EUM. AYŞ, 38/62-35.

56 BOA, DH. ŞFR, 93/108.

57 BOA, DH. ŞFR, 93/108.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

(<http://www.devletarsivleri.gov.tr>)

2. Kitap ve Makaleler

AKÇORA, Ergünöz, **Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul, 1994.

AKTER, Ahmet, **Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Göçler**, IQ yay., İstanbul, 2007.

Arşiv Belgeleri ile Ermeni Faaliyetleri, Genelkurmay ATASE yay., Ankara 2005.

ARI, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genkur. ATASE yay., Ankara, 1987.

BALİ, Rıfat N., **Anadolu'dan Yeni Dünyaya: "Amerika'ya İlk Göç Eden Türklerin Yaşam Öyküleri"**, 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2011.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV**, Türkiye yay., İstanbul, 1961.

DEMİREL, Muammer, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996.

ERCAN, Yavuz, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni iddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985, (207-224).

GÖKSEL, Burhan, "Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasına Ait Resmi Devlet Yayınlarına Göre Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile Olan İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (8-12 Ekim 1984 Erzurum), Ankara, 1985.

GÜLERMAN, Adnan, "Ermeni Meselesinde İdeolojik Yönlendirmeler", **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, DEÜ yay., İzmir, 1983.

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, TTK yay., Ankara, 1983.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914 – 1918)**, Ankara 2001.

Hayrat Tarih Mecmuası, VI/(74).

HOCAOĞLU, Mehmet, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul, 1976.

KEVORKYAN, Dikran, “Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri**, (Sempozyuma Sunulan Bildiriler: 8-12 Ekim 1984, Erzurum), Atatürk Üniversitesi yay., Ankara, 1985.

MC CHARTY, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1995.

Mufassal Osmanlı Tarihi, C V-VI, Güven yay., İstanbul, 1962-1963.

ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu: 1914-1923**, TTK yay., Ankara, 1991.

SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Ün. yay., Ankara, 1990.

TAŞKIRAN, Cemalettin, “1915 Ermeni Tehciri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirlere Bir Bakış”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, (23-25 Ekim 1995 İstanbul), I, Gnkur. ATASE yay., Ankara, 1996, (132-141).

TOPRAK, Zafer, “Ermeni Sorununda Dünyü İşgal Etmek Ya da Mukatelelinin İcadı”, **Toplumsal Tarih**, 147/ (Mart, 2006), (18-25).

URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge yay., İstanbul, 1987.

TRIANON BARIŞ ANTLAŞMASI SONRASINDA MACAR EKALLİYETLER SORUNU

Yücel NAMAL*



Özet

I. Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkılmış ve yeni birçok devlet kurulmuştur. Bu devletlerden biri de Trianon Barış Antlaşması ile kurulan Macaristan dır. Savaş sırasında yayınlanan Wilson prensiplerine göre sınırlar, milliyetler esasına göre belirlenecekti. Ancak İtilaf Devletleri savaş sonrasında imzalanan Trianon Barış Antlaşmasında bunu dikkate almayarak Macaristan topraklarının üçte ikisi ve nüfusunun beşte üçünü paylaştırdı. Bu durum Trianon Antlaşması sonrasında Macaristan sınırları dışında büyük bir Macar nüfusunun kalmasına neden oldu. Macar ekalliyetlerin kaldığı Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya ve Avusturya ile 1919'da azınlık antlaşmaları imzalandı. Antlaşma imzalanmasına rağmen bunlara muhalif uygulamalar devam etti. Buna örnek olarak Macar azınlıklara kendi dillerinde eğitim kısıtlamaları getirilmesi gösterilebilir. Bu durum zaman zaman Macaristan ile Macar azınlıkların bulunduğu ülkeler arasında diplomatik sorunlar yaşanmasına neden oldu. Bu nedenle Macaristan savaş sonrasında ekalliyetlerin konumunu düzeltmek ve Trianon Barış Antlaşmasının şartlarını revize etmek amacıyla iki savaş arası dönemde revizyonist politika izledi. Bu bildiride Macaristan'ın sınırları dışında kalan Macar ekalliyetlerin yaşadıkları devletle ilişkileri ve bu devletlerin Macaristan'la ilişkilerinin doğurduğu sonuçlar ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Trianon Barış Antlaşması, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Macaristan, Macar Ekalliyetler.

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, yucelnamal@hotmail.com.tr.

HUNGARIAN MINORITIES PROBLEM AFTER PEACE TREATY OF TRIANON

Abstract

Austrian-Hungarian Empire was destroyed and many States were established after the World War I. One of those States is Hungary, established through Peace Treaty of Trianon. Wilson principles, published during the war, would determine the borders based on the nationalities. Allied Powers did not, however, regard it in the Peace Treaty of Trianon concluded after the war, and two third of the Hungarian territory and three fifth of its population divided. This case led to that majority of Hungarian population stayed out of Hungarian borders after the Trianon. Even though the minority treaties were concluded with Czechoslovakia, Romania, Yugoslavia and Austria where the Hungarian minorities lived, the applications were contrary to them. The example of this is to restrict the Hungarian minorities to provide the education in their own language. This caused occasionally to arise the diplomatic problems between Hungary and the countries where the Hungarian minorities lived. Thus, Hungary followed a revisionist policy during the period between two wars in order to improve the position of Hungarian minorities and to revise the terms of Treaty of Trianon after the war. In this paper, it is tried to explain the relations of Hungarian minorities out of Hungarian borders with the State where they lived and the results occurred from the relations of such States with Hungary.

Key Words: World War I, Peace Treaty of Trianon, Austrian-Hungarian Empire, Hungary, Hungarian Minorities.

Giriş

I. Dünya Savaşı 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan olay ve gelişmelerin bir sonucudur. Nitekim bu dönemde 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi ile Avrupa'ya yeni bir statü kazandırılmış ve buna göre güçler dengesi oluşmuştu. Fakat 1870 Sedan Savaşı ile Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini tamamlayarak, bunların büyük devlet olarak devletlerarası ilişkilerde yer almak için girişimlerde bulunmaları, Viyana Kongresinin sağladığı statüko ve güçler dengesini bozmuştur. Bu gelişmelerin ardından yeni bir denge kurulması girişimleri ise Avrupa'da yeni blokların çatışmalarının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bloklar arasındaki gerginlik karşılıklı silahlanmaya neden olarak "*Silahlı Barış Dönemi*" olarak adlandırılan dönemi ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde bloklar ve devletlerarasında çok yönlü gelişen çatışmalar gerginliği daha da arttırmış ve devletleri savaşın eşiğine kadar sürüklemiştir. Bu genel çerçeve içerisinde görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı'nın nedenleri siyasi, ekonomik ve askeri gelişmelere dayanır¹. Bunun dışında 1789 Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik fikri de çeşitli milletler üzerinde etkili olmuştur. Milli devletler kurma düşüncesi gelişmiş ve yer yer bağımsızlık savaşları çıkmıştır. Ayrıca Panislavizm ve Pangermenizm gibi milliyetçi akımlar da gelişti. Bu milliyetçi akımlardan en çok etkilenen devletlerin başında "*milliyetler devleti*" olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu var idi. Çünkü İmparatorluğun yönetimi altında bulunan "*azınlıklar(ekalliyetler)*" nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu².

Monarşinin Macaristan kısmında yaşayan 20 milyon nüfus; Macar, Slovak (kuzey bölgelerde), Rumen (Transilvanya'da), Sırp (Banat, Temeşvar, Savae vadisinde), Hırvat ve diğer gruplardan oluşmaktaydı. Bu azınlıklar arasında yalnız

1 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1982, s. 50.

2 Avusturya'nın 28 milyon olan nüfusunu, hiçbir şekilde 10 milyonu aşmayan Almanlar ile Orta Avrupa'nın tüm milletleri oluşturmaktaydı. Galiçya'da 4.900.000 Polonyalı, 3.200.000 Rutenyalı, Bukovina'da Rutenler, Romenler, Bohemya'da 6.500.000 Çek, Striya'da, Karintiya'da ve İstirya'da 1.200.000 Sloven, Tranten'de ve İstirya'da 700.000'den fazla Sırp ve Hırvat bulunmakta idi. Macaristan'da ise yaşayan 20 milyon nüfusun içinde Macarların sayısı 10 milyonu bulmuyordu. Macaristan'ın kuzey bölgelerinde 2.000.000 Slovak, Transilvanya'da 3.000.000 kadar Romen, Banat, Temeşvar ve Savae'de 1.000.000 kadar Sırp, 2.000.000 kadar Hırvat ve sayıca önemsiz gruplar (Saksonlar, Bulgarlar, Wendeler) yaşamakta idi. (Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, Çeviren: Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, 1982, s. 84.)

Hırvatlar özel bir statüye sahipti. 1867 uzlaşmasıyla beraber Macaristan'da Macarlar, Avusturya'da Almanlar diğer etnik unsurlar üzerindeki siyasi üstünlüğü paylaşmıştır. Bu dönemde Macar hükümetleri azınlıklara karşı “sıkıştırma” politikası izleyerek Macaristan'da azınlıkların yaşadıkları bölgelerin adları Macarlaştırılmış ve okullarda Macarca eğitim yapılmaya zorlanmıştır. Bu durumu Slovaklar ve Romenler protesto ederek Fiume'de Hırvat ve Sırp delegeleri ile birlikte mücadeleye başlamıştır. 1908 Bosna-Hersek bunalımından sonra Sırp-Avusturya çatışması, Yugoslav hareketini canlandırmış ve Hırvat ulusal hareketi ayrılıkçı bir nitelik kazanmıştır. İşte bu ortamda Balkan yarımadasında ortaya çıkan Balkan savaşları, Avusturya-Macaristan Slavları üzerinde önemli bir etki yaparak³ I. Dünya Savaşı'nı başlatan kıvılcım olmuştur. Avusturya-Macaristan Velihtı Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesi, Panislavizm tehlikesi olarak görülen Sırbistan'la hesaplaşma fırsatını verdi⁴.

Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesinin ardından, Avusturya Almanya'nın; Sırbistan ise Rusya'nın desteğini aldı ve Almanya'nın 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etmesiyle, gerçek anlamda I. Dünya Savaşı başladı. Almanya'nın 3 Ağustos'ta Fransa'ya ve 4 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilan etmesi, İngiltere'nin Üçlü İtilafa katılması ve Avrupa'daki kargaşadan yararlanarak, Uzakdoğu'daki yayılmasını hızlandırmak isteyen Japonya'nın 23 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilanı ile, I. Dünya Savaşı Avrupa'ya ve dünyaya yayılmıştır⁵. 1914'te Osmanlı İmparatorluğu, 1915'te İtalya ve Bulgaristan, 1916'da Romanya, 1917'de Amerika ve Çin savaşa dâhil olmuştur⁶.

1917'de Rusya'nın savaştan çekilmesine karşın özellikle İtalya ve ABD'nin İtilaf Devletleri tarafında savaşa girmesi, üstünlük mücadelesinin seyrini değiştirmiştir. 1918 yılına gelindiğinde I. Dünya Savaşının seyri artık İttifak Devletleri aleyhinde gelişme gösterdi. Bunun sonucunda sırasıyla Bulgaristan, Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan ve Almanya teslim olmak zorunda kalmıştır. Aslında Avusturya 1916 yılından itibaren barış çareleri aramaya başlamasına

3 Renouvin, **a.g.e.**, s. 83-87.

4 “Silahlanan Avrupa ve Temmuz 1914 Bunalımı”, **Dünya Tarihi**, C 3, Kaynak Kitaplar, s. 812.

5 Uçarol, **a.g.e.**, s. 403-405.

6 H. G. Wells, **Kısa Dünya Tarihi (Başlangıcından 1956'ya Kadar)**, Çeviren: Ziya İhsan, Varlık Yayınevi, İstanbul 1959, s. 275.

rağmen aradığı fırsatı bu süreçte bulamamıştır. Avusturya-Macaristan'ın savaştan yenik ayrılacağını gören Çekler, Sırlar, Hırvatlar ve Slovaklar arasında bağımsızlık hareketleri başladı. İkili Monarşi 1918'de henüz savaştan çekilmeden önce Transilvanya Romenleri milli birlik hareketine girişmiştir. Çekler Çekoslovakya'nın bağımsızlığını, 24 Ekim 1918'de Macarlar da ayrı bir devlet kurduklarını ilan etti. Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler ise Yugoslavya Devletini kurduklarını ilan etmiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Avusturya-Almanları, Avusturya Cumhuriyetini kurmuştur. Böylece 30 Ekim 1918 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu fiilen son bulmuştur⁷. Bunun sonucunda 3 Kasım'da Avusturya, 11 Kasım 1918'de Almanya savaştan çekilmiştir⁸.

I. Dünya Savaşından sonra sıra barış antlaşmalarını yapmaya gelmiştir. Ancak barış koşullarının saptanması konusunda, Wilson ilkelerinin uygulanıp uygulanmaması hakkında devletler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Barış öncesinde ABD ve Almanya Wilson ilkeleri doğrultusunda barışın düzenlenmesini istedi. Fakat İngiltere ve Fransa barışı düşünmekten çok kendi menfaatlerini en iyi şekilde gerçekleştirme çabasında idi. İşte bu beklentilerle Paris Barış Konferansı, 32 devlet temsilcisinin katılımıyla Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunun yıldönümü olan 18 Ocak 1919 tarihinde açıldı⁹. Konferans bir Avrupa devletleri toplantısı olarak değil de galip devletlerin kongresi olarak düzenlenmiştir¹⁰. Paris Barış Konferansı'nda ve sonrasında imzalanan barış antlaşmalarında, savaştan galip çıkan devletler arasında ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın dayattığı görüşler hâkimdi. Bu görüşler arasında Bolşevik devrimin yayılmasını (özellikle 1919'da Bolşevik Bela Kun'un Macaristan'ı ele geçirmesi) durdurmanın barış için zorunlu olduğu düşüncesi ve Almanya'nın denetim altına alınması, özellikle Fransa için temel sorundu. Ayrıca Almanya'yı zayıflatmak için; Rus, Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının çöküşüyle Avrupa ve Ortadoğu'da ortaya çıkan geniş alanları paylaşmak için Avrupa haritasının yeniden çizilmesi gerekiyordu. Bu amaçla ABD Başkanı Wilson'un savaş sırasında Avrupa'da harita-

7 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, 12. Baskı, İstanbul, s. 140-143.

8 Uçarol, **a.g.e.**, s. 421-432.

9 Uçarol, **a.g.e.**, s. 433-434; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 145-146.

10 Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, İmge Kitabevi, (Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay), I. Baskı, Ankara 2006, s. 973.

yı yeniden düzenlemek için ulusların “*kaderlerini tayin hakkı*”na sahip oldukları ilkesini benimsemesi etnik-lengüistik ulus-devletler kurmak isteyenlere zemin hazırlamıştır. Son olarak I. Dünya Savaşını kazanan güçler, tekrar böyle büyük bir yıkıma neden olacak bir başka savaşı imkânsız hale getirecek barış antlaşması hazırlamayı amaçlamıştır¹¹.

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa haritasının yeniden çizilmesinde, ilk olarak Avusturya-Macaristan'ın geniş toprakları gündeme getirilmiştir. Öncelikle imparatorluk Avusturya ve Macaristan olarak iki ayrı devlete bölünmüştür. Ayrıca daha önce Avusturya'nın sınırları içinde yer alan Slovenya ve Macaristan'ın sınırları içinde bulunan Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan ile birleşerek Yugoslavya adında Rusya iş birliği ile bir devlet kurmuşlardır. İmparatorlukta yaşayan Çeklerin bulunduğu topraklarda ise, Slovak ve Rutenya halkının yaşadığı eski Macar topraklarının birleştirilmesiyle Çekoslovakya devleti kurulmuştur. Bu değişimler, yukarıda belirtilen ulusalcı bir ideolojinin ürünüdür¹².

Bu düzenlemeler Avrupa'nın büyük devletlerini iki önemli sorunla karşı karşıya getirdi. Bu sorunların birincisi Almanya'nın yeniden saldırgan ve militarist bir devlet olarak sivrilmesini önlemek, ikincisi Orta ve Doğu Avrupa'da kurulacak devletlerin sınırlarının askeri, ekonomik ve milliyetler esasına göre çizilmek istemesiydi. Bu iki sorun aslında birbirine sıkı bir biçimde bağlı idi. Birinci sorunu çözmek için kurulacak olan küçük bir Almanya nedeniyle sınırlar dışında kalacak Alman nüfus, Orta Avrupa'nın diğer devletleri içinde Alman azınlığı bırakacaktı. Diğer yandan, milliyetler esasına göre bir Orta ve Doğu Avrupa'nın çizilmesi ise Almanya'yı geniş sınırlara sahip ve fazla nüfuslu, güçlü bir devlet olarak ortaya çıkartacaktı¹³.

Bu nedenle Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın oluşturulmasının ne milliyetler esasıyla ne de tarihsel bir gereklilikle açıklanması zordu. Bu yeni devletler (Çekoslovakya ve Yugoslavya) ve diğerleri (Romanya, Polonya ve İtalya) önceki imparatorluklar kadar çok ulusluydu. İleriki dönemlerde bu gelişigüzel siyasi evliliklerin sağlam olmadığı görülmüştür¹⁴.

11 Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl**, Çeviren: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2011, s. 39-40; Antony Best, J.M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, **Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl**, Yayınodası, 2.Basım, İstanbul 2008, s. 43; J.M. Roberts, **Dünya Tarihi**, C II, Çevirenler: İdem Erman, Tansu Akgün, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011, s. 870.

12 Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 41-43.

13 Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara 2003, s. 401-402.

14 Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 42.

1) I. Dünya Savaşı Sonrasında Ekalliyetlerin (Azınlıkların) Durumu

I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmalarında çizilen yeni siyasi sınırlar bölge devletleri arasında sonu gelmez toprak ve ekalliyet hak iddialarının da başlangıcı olmuştur. Bu antlaşmalar sonucunda oluşan yeni sınırlarda iç ve dış ekalliyetler sorunu ortaya çıkmıştır. Bu durum içinde Macaristan'ın da olduğu devletlerarasında toprak taleplerine ve tarihsel hak iddialarına ve etnik mücadelelere neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Azınlık Hakları Anlaşmaları azınlıkların bireysel haklarının garantisini olarak görülmüşse de ekalliyetler sorunu çıkmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlarda imparatorlukların çökmesi sonucunda yaşanan büyük sınır değişiklikleri, Yahudi Örgütleri'nin çabaları ve Milletler Cemiyeti döneminde yapılan antlaşmalar ile doğrudan bir azınlık tanımı yapılmamış olmakla beraber "*ırk, dil, din bağlarıyla bağlı insanlar*" nitelemesi yapılması, azınlık kavramı bir bakıma kültürel kimlikle ilişkilendirilerek uluslararası alana taşınmıştır. I. Dünya Savaşı sonrası İtilaf Devletleri tarafından mağlup devletlere ve yeni kurulan devletlere dikte ettirilen antlaşmalarda amaçlanan, azınlık haklarının korunması değil İtilaf Devletlerinin nüfuz bölgeleri ve toprak paylaşımı idi. Bunun göstergesi olarak bu hakların sadece Avrupa ve Balkanları kapsayıcı olması Afrika ve Asya halklarını göstermemesi söylenebilir. Üstelik amaç azınlık haklarını korumak olsa idi, bu haklar Milletler Cemiyeti Misakı'na dâhil edilmeliydi. İngiltere, Misak'a kendisini bağlamasından korkması nedeniyle azınlık hakları kavramı girmesine dahi izin vermemiştir¹⁵.

I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalarda azınlık haklarının ortak özelliği genel vatandaş haklarının eşit ve ayırım gözetmeksizin tanındığı "negatif haklar" din ve dil konularında hakların tanındığı "pozitif haklardır." Böylece azınlıklara dillerini özel ilişkilerinde olduğu kadar ticaret, din, basın ve adliyede kullanabilmeleri, vakıf ve eğitim kurumları kurabilmeleri, kendi dillerinde eğitim görebilmeleri, hatta bazı bölgelerde yerleşik olmaları halinde azınlık kurumlarının kamu gelirlerinden de eşit pay alabilmelerini kapsayan özel haklar verilmiştir. Bu sistemin işleyebilmesi için Milletler Cemiyeti'nin garantörlü-

15 Nuray Bozboru, "Geçmişten Günümüze Romen-Macar İlişkileri ve Transilvanya'nın Otonomisi Meselesi", **Karadeniz Araştırmaları**, S 15, Güz 2007, s. 1-45; Hasan Tunç, "Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye", **Gazi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 8, S 1-2 (Haziran-Aralık 2004), s. 139-198.

ğünün ilgili devletlerce onaylanması 1920-1924 arasında gerçekleşti. Milletler Cemiyeti Konseyi ve Adalet Divanı uygulamadan sorumlu olarak kural ihlali durumunda Konsey'e başvuruda bulunulacaktı. Şikâyetin haklı bulunması halinde Milletler Cemiyeti Meclisi ilgili devleti uyaracak, gerekirse bir uzlaştırma yoluna gidilecekti. Bu aşamada Uluslararası Adalet Divanı'ndan görüş istenebilecek ve şikâyet Divan önüne getirilirse buradan çıkacak karar bağlayıcı olacaktı. Bu mekanizma, azınlıkların korunması alanında ilk uluslararası denetim ve güvence mekanizması olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasındaki sınır değişiklikleri sonucunda, uluslararası toplumun önemli konu haline gelen azınlıklar sorunu, savaştan yenik çıkan ve topraklarını genişleten devletler açısından gelişim göstermiştir. Bu gelişimin sonucunda, ilk kez uluslararası bir örgüt (Milletler Cemiyeti) güvencesi altına alınan azınlıklara bazı negatif ve pozitif haklar verilmiştir. Bu durum I. Dünya Savaşı sonrasında sınır değişiklikleri ile ilgili devletlerde yeni azınlık gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Yeni kurulan devletlerarasında Avusturya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Letonya, Litvanya ve Estonya bulunmaktadır) Milletler Cemiyeti misakına da azınlıkların himayesine ilişkin bir düzenlemenin alınması hem ABD tarafından hem de Alman barış delegasyonu tarafından talep edilmiştir. Bu amaçla Wilson, Ocak 1919 tarihli üçüncü tasarısında, yeni devletlerin ülkelerindeki azınlıklara çoğunluk ile eşit muamele ve güvenlik sağladıkları takdirde Milletler Cemiyeti tarafından tanınacağını ifade etmiştir¹⁶.

Alman delegasyonu ulusal azınlıkların himayesi hakkında Milletler Cemiyeti'ne üye devletlerde özellikle dil, okul, kilise, sanat, bilim, basın alanında azınlıkların yaşamlarının garanti edilmesini istemiştir. Ancak bu öneriler kabul edilmemiştir. Zira savaşı kazanan devletlerin kendileri azınlıkları himaye düzenlemelerine tabi olmak istememiştir. Bu nedenle azınlık himayesi Milletler Cemiyeti misakında yer almamıştır. Azınlıkların himayesine ilişkin düzenlemeler İtilaf Devletleri ve ilgili devletlerarasında yapılan azınlıkları hi-

16 Ayşe Füsün Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesininin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1993, s. 8; Yakup Açar, **Azınlık Hakları Küreselleşme-AB-Türkiye**, Danışman: Prof. Dr. Sertaç Hami Başeren, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 15-19; Birsen Erdoğan, "Birleşmiş Milletler Sistemi ve Azınlık Hakları", **Avrasya Dosyası**, BM Özel, İlkbahar 2002, C 8, S 1, s. 78-91.

maye anlaşmalarında ilgili devletlerle yapılan barış antlaşmalarında, Milletler Cemiyeti önünde yapılan azınlık himaye beyanları ve bilateral antlaşmalarda saptanmıştır. Paris Barış Konferansında azınlıkların himayesine ilişkin birçok anlaşma imzalanmıştır. Bunlar İtilaf Devletleri ve Polonya (28.06.1919)¹⁷, Çekoslovakya (10.09.1919), Yugoslavya (10.09.1919), Romanya (19.12.1919 tarihli anlaşmada Szekler ve Sachsen'ların Transilvanya'daki okul ve din işleri düzenlenmiştir), Yunanistan (10.08.1920 tarihli antlaşmada Pindus'taki Ulahların okul ve hayır işleri düzenlenmiştir)'dir. Bunların dışında Paris Barış Konferansı sonrasında yapılan Barış antlaşmalarında bazı düzenlemelerle azınlıkların hakları güvenceye alınmıştır. Avusturya St.Germain Barış Antlaşması (10.09.1919), Türkiye ile Lozan Antlaşması (24.07.1923 III. Kısım, 37-45 madde), Bulgaristan ile Neuilly Antlaşması (27.11.1919, III. Bölüm V. Kısım), Macaristan ile imzalanan Trianon Barış Antlaşması (04.06.1920 III. Bölüm, IV. Kısım) azınlıkların himayesiyle ilgili düzenlemeleri içermektedir. Ayrıca bazı devletler ise Milletler Cemiyeti önünde yapılan deklarasyonlarla azınlık haklarıyla ilgili düzenlemeler yapmıştır¹⁸. Milletler Cemiyeti 15.12 1920 tarihli bir tavsiye kararı ile Baltık devletlerinin Kafkas devletlerinin ve Arnavutluğun bir anlaşma ile yükümlülük altına sokulması yerine, bu devletlerin azınlık anlaşmalarında yer alan temel prensipleri ülkelerinde temin etmeleri koşulu ile Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmelerini ve uygulamanın detayları hakkında bu devletlerin konsey ile ilişkiye girmelerini kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti önünde yapılan bu deklarasyonlar: 02.10.1921'de Arnavutluk tarafından, 12.05.1922'de Litvanya tarafından, 07.07.1923'te Letonya tarafından, 17.09.1923'te Estonya tarafından, 25.10.1921'de Finlandiya tarafından yapılmıştır. Fakat Kafkas devletleri herhangi bir bildiriye bulunmamıştır. Azınlıkların himayesi iki taraflı bazı anlaşma hükümleri ile de genişletilmiştir. Bu antlaşmalar: Avusturya/Çekoslovakya (07.06.1920), Almanya/Polonya (Yukarı Silezya hakkında 15.05.1922), Polonya/Çekoslovakya (23.04.1925), Polonya/Rusya/Ukrayna (18.10.1920), Litvanya/Letonya (25.01.1931 tarihli okul konvansiyonu), Yugoslavya/İtalya (Çeşitli tarihlerde, sonuncusu 20.07.1925) Yu-

17 Polonya daki azınlıklarla ilgili bk. Theodore S. Woolsey, "The Rights of Minorities Under The Treaty With Poland", **The American Journal of International Law**, Vol. 14, No. 3 (Jul., 1920), pp. 392-396.

18 MC'ti önünde deklarasyon yapan devletler Arnavutluk, Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya'dır.

nanistan/İtalya (10.08.1920), Yugoslavya/Romanya (1923 tarihli okul konvansiyonu), Estonya/Letonya (1934 tarihli) arasında imzalanmıştır¹⁹.

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmalarında azınlıklar farklı etnik özellikler taşıyan bireyler toplamı olarak görülmüştür. Azınlıklara bu antlaşmalarla tanınan teminatlar hem bireysel hem de kolektif hak niteliğindedir. Bu düzenlemelerin amacı azınlıkların özelliklerini kaybetmelerini engellemek ve bu özelliklerini korumalarını ve geliştirmelerini sağlamaktır. Bu antlaşmalarla azınlıklara dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın yaşam hakkı ve özgürlük garanti edilmiştir. Bu anlaşmalarda öngörülen bireysel hakların Milletler Cemiyeti garantisi altına alınması bu hakları daha da güçlendirmiştir. Azınlıklara tanınan bu hukuki durumun uygulanması ve denetimi amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden ilki Milletler Cemiyeti'nin garantisidir. Savaş sonrasında imzalanan barış antlaşmalarının en önemli başarısı, bütün bu anlaşmaları Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alması, azınlık sorununa uluslararası hukuk boyutu kazandırmasıdır. Milletler Cemiyeti'nin uygulamadaki öncelikli görevi barış antlaşmalarının bölgesel düzenlemelerini garanti etmek ve bu şekilde statü quo'nun muhafazasını sağlamak olmuştur. Bunun da ötesinde Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına konulan hükümlerin yer aldığı antlaşmalardan hiçbirinde azınlıklara “*garanti edilen*” taraf statüsü verilmemiştir. Azınlıklar lehine garanti hükümleri içeren anlaşmalar İtilaf Devletleri ile ilgili taraf devletlerarasında ya da ilgili devletlerarasında imzalanmış ve onaylanmıştır. Bu anlaşmalarda azınlıklara aktif bir statü tanınmamış ve azınlıkların garantörlüğü sadece anlaşma taraflarının sorumluluğuna bırakılmıştır. Dilekçe (Petition) yöntemi anlaşmalarda yer alan yükümlülüklerden birinin ihlali yahut ihlali tehlikesi durumunda Milletler Cemiyeti Konseyinin herhangi bir üyesinin Konseyin dikkatini çekebilmesi ve konseyin duruma göre amaca uygun ve etkin gözükten her türlü önlemi alma ve talimatları verme yetkisini içermekteydi. Milletler Cemiyeti üyelerine tanınan dilekçe hakkı, mecliste temsil edilmeyen devletlerin yahut azınlıkların Milletler Cemiyeti'ne bir ihlali ya da ihlal tehlikesini bildirme hakkını ortadan kaldırmıyordu²⁰.

19 Arsava, **a.g.e.**, 9-10. Azınlık antlaşmalarıyla ilgili ayrıca bk. Manley O. Hudson, “The League of Nations and the Protection of the Inhabitants of Transferred Territories”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 96, (Jul., 1921), pp. 78-83; **The Peace Conference And Rights of Minorities**, The American Jewish Year Book, Vol. 22 (September 13, 1920, to October 2, 1921 /5681), pp. 101-130

20 Arsava, **a.g.e.**, 11-14.

Milletler Cemiyeti Konseyinin üyesi olmayan devletlere ve azınlıklara anlaşmalarda öngörülen teminatların ihlalini yahut ihlal tehlikesini Milletler Cemiyetine bildirme olanağı tanıyan bu dilekçe prosedürü Milletler Cemiyeti'ne bu talepler hakkında hukuki bir işlem yapma mükellefiyeti getirmemekteydi. Dilekçelerin anonim olması ve incitici ifadeler taşıması başvurunun reddedilmesi bakımından gerekçe oluşturmaktadır. Ancak bu sistemin uygulanmasında da yöntemin yavaş işleme, prosedürün yeterince açık olmaması ve şikâyeti yapan ile şikâyete muhatap olana farklı muamele yapılması tenkit nedeni olmuştur. Bir diğer eksiklik sistemin sadece bireysel hakların himayesini öngörmesi, buna karşılık azınlıklara, birkaç anlaşmada verilen muhtariyet hakları istisna edilirse, grup olarak himaye sağlamamasıdır. Fakat Milletler Cemiyeti döneminde azınlıklara devletlerin kuruluş antlaşmalarında bazı haklar verilmesi sorunu çözmemiş ve özellikle akraba devleti olan azınlıkların (Alman ve Macarlar) kendilerine verilen hakların uygulanmadığı iddiaları ile sürekli Milletler Cemiyeti'ne şikâyette bulunmalarına yol açmıştır. Bu dönemde temel sorun, 19. yüzyılda olduğu gibi büyük devletlerin diğer devletlere dayatmaları sonucu benimsenen ve doğal olarak büyük devletlerin kendilerine uygulamadıkları bir sistemin parçası olmuştur²¹.

2) Trianon Barış Antlaşması Sonrasında Macaristan

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmalarıyla yeni Avrupa'nın siyasi haritası çizilerek güçler dengesinin yıkılması sonucunda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları parçalanmış, yerlerine küçük ve yeni birçok devlet kurulmuştur. Barış antlaşmalarıyla yenilen devletlerin kaygıları giderilmeye çalışılmıştır. Almanya ile imzalanan Versay Barış Antlaşması ile Almanya'nın toprakları; Fransa, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında; sömürgeleri ise İngiltere, Fransa, Belçika ve Japonya arasında paylaştırılmıştır. Almanya; Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanımış ve Avusturya ile birleşmemeyi garanti etti. Avusturya ile imzalanan Saint Germain Antlaşması'na göre; Avusturya, Yugoslavya, İtalya, Romanya ve Polonya'ya toprak verdi ve Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını ta-

21 Arsava, a.g.e., s. 15, 8.

nıdı²². Görüldüğü gibi I. Dünya Savaş'ında yenilen zayıf Macaristan'ın durumu barış şartlarına da yansımıştır. Trianon Antlaşması akılcı ve kalıcı yapıların oluşturulmasından uzak bir ortamda doğmuştur. Antlaşmada hakem rolünü üstlenen İtilaf Devletleri, Doğu Avrupa hakkında az şey bilmekteydi. Barış antlaşması, Macarların yaşadığı topraklardan büyük parçalar kesip Macaristan'ın komşularına vererek onlara ekonomik ve stratejik faydalar sağladı. Bu yönüyle Trianon'la ilgili genel görüş ne etnografyaya ne de ilgili halkların çıkarlarına dayanmamakta idi²³. Trianon'la Macaristan'ın coğrafi ve ekonomik birliği parçalanmış ve Avrupa'nın en eski ve en yoğun iletişim ağlarından biri tamamen yerinden olmuş, demiryollarının % 62,2 sini, yollarının % 73,8 ini, suyollarının % 64,6'sını kaybetmiştir. Ayrıca Macaristan kereste, maden, demir cevheri ve su gücünden mahrum kalmıştır. Macaristan'ın ortaçağdan beri kullandığı tuz ve gümüş madeni kaynakları paylaşılırak, Macaristan'ın 1822'den beri kurulmuş olan denizle bağlantısı (Fiume limanı) da kesilmiştir²⁴. Trianon Barış Antlaşması, Macaristan'a 210 milyon altın frank savaş tazminatı dayatmış, Macar şehirleri, kasabaları, köyleri, kiliseleri ve hatta mezarlıklarının bir kısmı bölünerek sınır dışında kalmıştır. Trianon Antlaşması ile Macaristan nüfusunun % 63'ünü, topraklarının ise % 71'ini kaybetmiştir²⁵. 4 Haziran 1920'de imzalanan 364 maddeden oluşan Trianon Antlaşması ile Macaristan; Çekoslovakya'ya Slovakya, Romanya'ya Transilvanya, Yugoslavya'ya Hırvatistan, Avusturya'ya Burgenland'ı vermiştir. Ayrıca zorunlu askerlik kaldırılarak, ordu miktarı 35.000'e indirilmiştir. Macaristan'ın savaştan önceki toprakları 330.000 kilometrekare iken, Trianon Antlaşması ile 92.000 km²'ye, nüfusu 22 milyondan 7,5 milyona düşmüştür. Endüstrisinin % 80 ini, buğdayının % 6'sını, şeker pancarının % 85'ini ve ormanlarının % 83'ünü kaybetmiştir. Trianon, Macaristan'ın Tuna'daki donanmasını müttefiklere teslim etmekle kalmayıp, bundan sonra da deniz ve hava ordusu kurmaması gibi çok ağır şartları içeren bir antlaşma idi²⁶.

Trianon Barış Antlaşması ile Macaristan topraklarının üçte ikisini ve nüfusunun beşte üçünü kaybetmiştir. Oysa I. Dünya Savaşı öncesinde barış ant-

22 Uçarol, **a.g.e.**, s. 435-436, 443.

23 Yves De Daruvar, **The Tragic Fate Of Hungary**, Alpha Publications, Second Edition, U.S.A. 1970, pp. 81,85, 93.

24 Daruvar, **Ibid**, pp. 99-100.

25 Daruvar, **Ibid**, pp. 88-101.

26 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 148; Uçarol, **a.g.e.**, s. 437.

laşmalarını ortaya koyan girişim olan Wilson prensiplerine göre; “*Milletlerin mukadderatını kendilerinin tayin etme hakkı*” vaadine rağmen, bin yıllık Macar varlığı Avusturya, Çekoslovakya, Romanya ve Sırbistan arasında paylaştırılmıştır. Wilson prensiplerine göre Hırvatistan ve Macaristan’ın sekizde biri Sırlara verilerek 250 yıldan beri güney Macaristan’daki 1.029.000 Sırp hürriyetlerine kavuşturulmuştur. Ancak Sırlara verilen bu hürriyetle beraber 1.727.000 Hırvat’ı ve çeşitli ırktan 1.366.600 kişiyi Sırp tahakkümü altına sokmuştur. Pojony (Siebenbürgen) bölgesini yani Macaristan’ın üçte biri Romanya’ya verilmiş, böylece 2.800.000 Romanyalı’yı hürriyetlerine kavuşturmalarına karşın 2.465.000 çeşitli ırktan kişiyi de Romanya’nın tahakkümü altına sokmuştur. Macaristan’ın beşte birinden fazlası ise yeni kurulan Çekoslovakya’ya²⁷ verilmiştir. Buna göre 1.702.000 Slovak’ı hürriyetlerine kavuşturmalarına rağmen 1.874.000 çeşitli ırktan kişiyi de Çekoslovakya’nın hâkimiyeti altına aldı. Macaristan’ın “*Bürgenland*” ismi altında Avusturya’ya verilen kısmı ile Moson, Sopron ve Vas bölgelerinin batı kısmını oluşturan bu bölgenin Avusturya’ya verilmesiyle 232.000 Alman’ın hürriyete kavuşturulmasına rağmen 126.600 çeşitli ırktan kişiyi hâkimiyetleri altına sokmuştur²⁸.

Görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı’na katılıp da yenik çıkan ve savaşa karışmanın cezasını çeken milletler arasında Macaristan en büyük darbeyi yiyen millet değilse bile, o milletlerden birini teşkil etmektedir. Macaristan I. Dünya Savaşı’ndan sonra Avusturya’dan ayrılıp müstakil bir devlet olmuştur. Fakat önceden toprakları 109.000 mil genişliğinde iken savaştan sonra 35.800 mil’e kadar düşmüştür. Savaştan önce önemli bir sermaye olan ormanlarının da elinden alınması, Macaristan için büyük bir iktisadi felaket olmuştur. Ayrıca Tuna nehriyle ilgili yapılan yeni düzenlemeler de Macaristan’ın nehir üzerindeki ekonomik etkisini azaltıcı başka bir etmen olmuştur. Macaristan’ın verimli tarım arazilerinin bulunduğu bölgelere savaştan önce yaz aylarında diğer bölgelerden “*amele*” ve “*rençper*” getirtilmiştir. Ancak Macaristan ovalarının ihtiyacı olan bu amele Çekoslovakya sınırında kalmış olmasından dolayı bu

27 Macaristan ve Çekoslovakya arasındaki azınlıklar ve toprak meseleleri hakkında geniş bilgi için bk. László Gulyás, **Beneš Statesman or charlatan? The Plans and The Reality 1908-1948**, Corvinus Publishing, Toronto-Buffalo 2008.

28 Tibor Mayor, “Macaristan ve Trianon Muahedesi”, **Türk Kültürü**, Yıl: VIII, S 93, Temmuz 1970, s. 621-622.

amelenin sınırı geçip gelmesi ya yasaklanmış yahut güç ve uzun resmi uygulamaya tabi tutulmuştur²⁹.

3) Trianon Barış Antlaşması Sonrasında Macar Ekalliyetler Sorunu

Trianon'u bir barış antlaşması olarak tanımlamak yanlıştır. Çünkü anlaşmanın anlamı her iki tarafın uyuşmasıyla olur. Ancak Trianon Antlaşması Macaristan'a askeri güçle mecburi kabul ettirilen bir taraflı yönerge niteliğinde olup şüphesiz en ağır ve adaletsiz antlaşmalardan biridir³⁰. Trianon Antlaşması yukarıda belirttiğimiz ekonomik sıkıntıların dışında siyasi sorunlar da çıkarmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi Macaristan'dan Çekoslovakya'ya, Romanya'ya ve Yugoslavya'ya verilen topraklarda kalan Macar ekalliyetleridir. Ayrıca bu devletler Macaristan'ın savaştan önceki harekâtının intikamını alırcasına, Macar ekalliyetlerine karşı vaatlerini yerine getirmemiştir. Bunun sonucunda Trianon Antlaşması sonrası Macaristan sınırları dışında kalan Macarlar yani "*ekalliyetler*" sorunu ortaya çıkmıştır³¹. Bu bakımdan Trianon'un imzalandığı "*4 Haziran 1920, tarihi Büyük Macaristan'ın çarmıha gerilip parçalandığı gündü.*" Çünkü Trianon Barış Antlaşması, "*Tarihi Macaristan*"ı sadece coğrafi, ekonomik ve etnik bakımdan bölmekle kalmamış; Macar ailelerin parçalanmasına neden olarak toplumsal bir şok yaratmıştır. Bu durum Macar kamuoyunda "*güvensizlik*" duygusunun hâkim olmasına neden olmuştur. Macarlar her yönden "*çember içine alınmış*" olduklarını hissediyordu³². Macaristan'ın Dışişleri Bakanı Walko, 1929 yılında bir konuşmasında "*ekalliyetler hukukunun muhafazası için Cemiyeti Akvam tarafından şimdiye kadar esaslı bir iş görülmediği*"ni belirtmiştir³³. Bu durum Macar halkını barış şartlarını protesto etmek üzere harekete geçirmiştir³⁴. I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmalarının ardından Doğu

29 "Harpten On Sene Sonra Macaristan", **Ayın Tarihi**, C 20, No: 63,64, 1929 Haziran-Temmuz, s. 4594.

30 Benes, **Ibid.**, s. 125

31 "Harpten On Sene Sonra Macaristan", s. 4595.

32 Hilmi Ortaç, "Macar Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk", **Tarih ve Toplum**, C 36, S 215, Kasım 2001, s. 8-9; L(ászló) Rásonyi, "Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınında Yankıları", **Belleten**, C XLV/1, S 177, Ocak 1981, s. 79.

33 **BCA**, 30.10, 232.564.8, Dosya: 4218, 01.05.1929.

34 **ATASE**, İSH, K: 659, G: 30, B: 30-3.

Avrupa'da Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya ve Romanya en kazançlı çıkan devletler olmuştur³⁵.

Büyük Güçlerin I. Dünya Savaşı sonrasında sorunları tarafsız olarak çözememesi nedeniyle Macaristan'la imzalanan Trianon Barış Antlaşması etnik sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 1919-1920 yıllarında Büyük Güçler ile bünyesinde azınlık bulunduran yeni devletlerarasında azınlıklar antlaşması³⁶ imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla Büyük Güçler azınlıklara ırk, din ve dilleriyle ilgili vaatle bulunmuştur. Hatta azınlıklar sorunu Cemiyeti Akvam güvenmesine de alındı. Ancak azınlıkların buldukları devletler aleyhine yazdıkları dilekçeler kendilerine baskının artmasına neden olmuştur. Cemiyeti Akvamda yapılan bu şikâyetlerin çoğuna aldırış etmemesi azınlıkların dilekçe yazmaktan çekinmelerine neden olmuştur³⁷. Macaristan'ın kaybettiği topraklardan Slovakya bölgesinin % 47'si Slovak ve % 53'ü diğer milletlerden oluşmakta idi. Tarihi Macaristan'ın sınırları içinde olan bölgede Slovakların yaşadığı dağlık bölge ormanlar, mineraller ve su kaynakları bakımından zengin fakat tarımsal ürünler açısından fakirdi. Slovakların odunlarını satmak ve un, sığır ile yiyecek almak için Macar ovalarına inmesi Slovaklar arasında bir gelenektir. Diğer taraftan Macar ovalarında yaşayanlar Slovakya'dan odun, tuz, mineral ürünler ve ihtiyaç duydukları su kaynağını alıyordu. Macaristan hükümetleri bölgede çok sayıda sanayi tesisi kurarak yeni imkânlar da sunmuştur. Slovakya, Macaristan'dan ayrıldıktan sonra ürünlerini satamaz duruma gelmiş ve bunun sonucunda Çek fabrikaları Slovak endüstrisini öldürmüştür. Macarlar bu bölgenin Amerika'daki Slovak göçmenlerin imzaladığı 30 Mayıs 1918 tarihli Pittsburg kararı ve 30 Ekim 1918 tarihli Çeklerin etkisinde olan seçilmiş kişilerden oluşan Slovak Ulusal Konseyi üyelerinin imzaladığı Turócz-Szentmárton ile Macaristan'dan ayrılması kararının da doğru olmadığını belirtmiştir³⁸.

35 Sander, **a.g.e.**, s. 404.

36 Azınlık Antlaşmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. "The Peace Conference And Rights of Minorities", **The American Jewish Year Book**, Vol. 22 (September 13, 1920, to October 2, 1921/5681), pp. 101-130; Manley O. Hudson, "The League of Nations and the Protection of the Inhabitants of Transferred Territories", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 96, (Jul., 1921), pp. 78-83; Theodore S. Woolsey, "The Rights of Minorities Under the Treaty With Poland", **The American Journal of International Law**, Vol. 14, No. 3 (Jul., 1920), pp. 392-396.

37 Daruvar, **Ibid.**, s. 111-112.

38 George Lukács, "The Injustices of the Treaty of Trianon", **Justice For Hungary**, Longmans, Green And co. Ltd., London 1928, pp. 144-147. Slovakya'daki Macar azınlıklar için

Trianon Barış Antlaşması ile otonomisi belirlenen bir başka bölge, Máramaros, Ung, Ugocsa ve Bereg bölümleriyle oluşan Karpat Rutenyası idi. Bu alanın nüfusu % 42 Macarlardan ve Almanlardan, % 42 Rutenlerden ve % 16 diğer milletlerden oluşuyordu. Macaristan Rutenleri dillerini, geleneklerini ve dillerini koruyarak Macarlarla ulusal ve siyasi açılardan birleşmişlerdir. Bu nedenle 1703 yılında Francis Rákóczy zamanında Habsburguların baskısına karşı ve 1848/49 Bağımsızlık Savaşında Macar özgürlüğünün savunulmasında ilk ayaklananlar Rutenler olmuştur. Bölgenin şehir nüfusu % 90.4 Macar ve Almanlardan, % 4.1 Rutenlerden, % 5.5 diğer milletlerden; kırsal nüfusun % 33.4'ü Macarlar, % 44.8'i Rutenler ve % 21.8'i diğer milletlerden oluşmaktadır. Bu yüzden Rutenler sanayi toplumu değil, hayatlarını Macar ovalarında hasat işinde çalışarak kazanan tarım toplumdur. Hatta % 65—70'i Macarca konuşmaktadır. Trianon Barış Antlaşması, sadece Transilvanya'yı değil aynı zamanda Máramaros'un güney bölümüyle birlikte Tisza ve Koros bölgesinin daha büyük bir bölümünü de (Ugocsa, Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad, Krassó-Szorény, Temes ve Torontál bölgelerini bütünüyle veya kısmen) Macaristan'dan ayırmış ve bütün bunları Romen Krallığına vermiştir. Romanya'ya ilhak edilen bölgenin nüfusu % 43 Romenlerden, % 35.5 Macarlardan, % 11 Almanlardan (Saksonlardan) ve kalanı diğer milletlerden oluşmaktaydı. Transilvanya tek başına dikkate alındığında rakamlar şöyledir: % 55 Romen, % 34.3 Macar, %8.7 Sakson'dur. Böylece Macarlar ve Saksonlar birlikte Romenlerin küçük mutlak çoğunluğuna karşı nüfusun %43'ünü oluşturmaktadır³⁹.

Macaristan'ın Trianon Barış Antlaşmasıyla kaybettiği bölgelerden birisi de Voyvodina⁴⁰ olarak anılan bölgedir. Sırp, tarihi ve etnoğrafik argümanlarla Bácska ve Bánát'ın (Voyvodina) ilhakını kabul ettirmeye çalışmıştır. Bácska ve Bánát'ı birlikte düşünürsek göreceli çoğunluk Macarlara, ardından Almanlara, Romenlere ve Sırlara aittir. (605.000 Macar, 670.000 Alman, 490.000 Romen, 430.000 Sırp). Bánát'ta nüfus şu şekilde oluşmaktadır; 690.000 Romen,

bk. Emre Saral, "Slovakya'daki Macar Azınlık ve Bunun Slovakya-Macaristan İlişkilerine Etkisi", *Avrasya Etüdüleri*, 37/2010-1, s. 135-165.

39 Lukács, *Ibid.*, pp. 147-159. Macaristan'daki Rutenler hakkında bk. Melek Çolak, "Macaristan'da Ruten Meselesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C XIX, S 2, Aralık 2004, s. 55-64.

40 Voyvodina hakkında geniş bilgi için bk. Emre Saral, "Voyvodina Meselesi Üzerine Güncel Bir İnceleme (I)", *Karadeniz Araştırmaları*, S 3, Güz 2004, s. 128-138.

380.000 Alman, 280.000 Sırp ve 240.000 Macar. Bácska'nın nüfusu baskın şekilde Macar'dır. Sırpları, Şokatzları ve Sırp'lardan büyük ölçüde farklı olan Bunievatz ırklarını eklesek bile Macar üstünlüğü değişmemektedir. Bácska'nın beş kasabası arasında dördünün nüfusu ağırlıklı şekilde Macar'dır ve bunların arasından sadece birisinde Sırp çoğunluğu vardır. Bánát'ın sekiz kasabasından sadece birisinde küçük bir Sırp çoğunluğu vardır, diğer hepsinde Macarlar ve Almanlar çoğunluktadır. Macaristan'ın Trianonla kaybettiği topraklardan en çok müttefiki Avusturya'nın aldığı Burgenland öfkelenmiştir. Avusturya, Burgenland olarak bilinen Batı Macaristan topraklarında tarihi gerekçelerle ve bölgenin Viyana'yı beslediğini bahane ederek ekonomik gerekçelerle talep etmesine Macarlar karşı çıkmıştır. Oysa Avusturya, Burgenland'dan ziyade Macaristan'ın diğer ovalarından ve özellikle Győr bölgesi aracılığıyla önemli miktarda gıda temin etmekte idi. Buna karşın Avusturya'nın Viyana'yı besleyen toprakları ilhak etme hakkına sahip olması fikri Macarları da kaybettiği topraklar üzerinde aynı düşünceye itmiştir⁴¹.

Yukarıda belirtildiği üzere Macaristan, Trianon Barış Antlaşması ile kaybettiği Slovakya, Hırvatistan, Transilvanya ve Burgenland bölgeleriyle birlikte birçok Macar nüfusunu da bu bölgelerde azınlık olarak bırakmak zorunda kalmıştır. Wilson prensiplerine karşı bir başkaldırı niteliği taşıyan Trianon Barış Antlaşması İtilaf Devletlerinin çıkarı doğrultusunda idi. Bu antlaşmayla devredilen azınlıkları zulüm ve baskıdan korumak amacıyla ırk, dil ve din için bütün haklarının tam olarak tanımlandığı Azınlıklar Anlaşması olarak bilinen antlaşmalar imzalanmıştır. İtilaf Devletleri Azınlık Antlaşmalarının talimatlarını oluşturmayı taahhüt etmekle kalmayıp aynı zamanda uluslararası koruma altında azınlıklar için hakların güvenceye alınmasında da yer almayı taahhüt etmiştir. Bu koruma kısmen Anlaşma Konseyi kısmen de Daimi Tahkim Mahkemesi aracılığıyla Milletler Cemiyeti tarafından uygulanacaktı. Ancak azınlıkların haklarını güvenceye alan yasal tanımlar dar ve eksikti. Örnek olarak mahkemelerde azınlık dilini kullanma hakkı güvenceye alınmasına karşın idari makamlarda bu dili kullanma hakkı dâhil edilmedi ya da yerel idari kuruluşların toplantılarında bu dili kullanma hakkı yoktu. Diğer bir eksiklik ise anlaşmaların bazı hükümlerinin muğlak olmasıdır. Bu yüzden nüfusun önemli bir oranını temsil eden azınlıklara, çocuklarının kendi dillerinde eğitim görmesi

41 Lukács, *Ibid.*, pp. 162-164.

için imkân sağlanması belirtilmektedir. Fakat bu imkânlar tanımlanmadı ya da gerekli oran belirlenmedi. Bu nedenle bu belirsiz hükümler keyfi yorumlara açık olmuştur. Ayrıca Çekoslovakya'daki Rutenlerin ve Romanya'daki Sekellerin ve Saksonların durumu dikkate alınmadığından yoğun kitleler halinde yaşayan azınlıklar için otonom hakları da dikkate alınmadı. Asla yürürlüğe girmeyen bu antlaşmalarda vatandaşların bir çoğunluğa veya azınlığa ait olup olmadıklarına kendilerinin karar vermesine izin veren hiçbir hüküm yoktur. Bunun ihmali de birçok suistimale neden olmuştur⁴². Çekoslovakya'da yaşayan Macar azınlıklara mahkeme ve idari makamlarda ana dillerini kullanmalarına izin verilmiş olmasına karşın sosyal ve demokratik hakları daha sınırlıdır. Ayrıca Çekoslovakya'da yapılan toprak reformundan da Macar köylülerinin bir kısmı yararlanabilmiştir. Eğitim ve kamu hizmeti de sınırlı olan Macar azınlıklarının zaman zaman Çek kamu görevlilerinin kötü muamelelerine de maruz kaldığı görülmektedir⁴³.

Macar ekalliyetlerinin yaşadıkları devletlerde karşılaştıkları zorlukları şöyle özetleyebiliriz:

- Macar ekalliyetlerin bulunduğu ülkeler azınlık antlaşmalarını keyfi uygulamalarla kendi çıkarları doğrultusunda manipüle eder.

- Azınlıklara uygulanan baskı ve işkence azınlık antlaşmaları gibi teorik güvencelerin yetersiz olduğunu gösterir.

- Bünyesinde azınlık bulunduran devletler istatistik verilerle oynayarak sayısal kriterlere bağlı bazı haklardan(örneğin okulların bakımı, okullarda kullanılan dil gibi) azınlıkları mahrum eder. Bu amaçla yapılan manipülasyonlardan birisi de azınlıkların okullarda kendi dillerini kullanmalarını engellemek için yapılmıştır.

- Bu devletler azınlık çıkarlarının egemenliklerini ihlal etmesi açısından uluslararası her önlemi alarak ve bu tür girişimleri iç işlerine müdahale kabul ederek engellemiştir. (Oysa bu devletler antlaşmalarda azınlıklara karşı taahhüt ettikleri yükümlülükleri Milletler Cemiyeti'nin garantisıyla gerçekleştireceklerini ve azınlık haklarının ihlalinin ve hatta ihlal tehlikesinin Lahey'deki Dai-

42 Lukács, *Ibid.*, pp. 149-159.

43 Hugh-Seton Watson, *Eastern Europe Between The Wars 1918-1941*, Cambridge 1945, pp. 344-346.

mi Tahkim Mahkemesinin konusu olacağını kabul ettiklerinden bu tutum için haklı bir gerekçeleri de bulunmamakta idi).

- Bir diğer sorun azınlıkların Lahey'deki Daimi Tahkim Mahkemesine başvuru şartlarıdır. Başvuru yollarından biri, konunun mahkemeye götürülmesini teklif etmesi gereken Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi vasıtasıyla olmasıdır. Diğer yol ise önce konunun karşılıklı anlaşmayla çözülmesidir. Buradan anlaşıldığı üzere azınlık sorunları keyfi bir biçimde mahkemeye götürme sorumluluğundan kaçınacak şekilde ele alınmıştır. Aslında yetkili makamlara şikâyetle bulunmak da mümkün olmadığından azınlıkların hakları sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Macaristan'dan kopan bölgelerde özellikle Çekoslovakya'da izlenen tutum, gerek Büyük Güçler ile yapılan Azınlık Antlaşmasıyla gerekse Trianon Antlaşmasıyla azınlıkların –nefes alma hakkı kadar önemli bir hak olan – vatandaş olarak kabul edilmesine karşın Çekoslovakya bu temel insani hakkı bile reddederek mümkün olduğu kadar çok Macardan kurtulmaya çalışmıştır⁴⁴.

Bunların dışında Transilvanya'daki ve Voyvodina'daki Macar azınlıklar devletlerin keyfi uygulamalarından dolayı milliyetlerini veya mülklerini tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Bu bağlamda aynı kader Macar dili için de geçerli oldu. Transilvanya'da Macarca yasaklanmıştır. Ayrıca Macarca okullarda yasaklandığı gibi teneffüslerde öğrencilerin oyun oynarken bile Macarcayı kullanması yasaklanmıştır. Macar azınlıklara ait olan devlet ve özel okullar kapatılmıştır. Macar azınlıklara uygulanan milli hoşgörüsüzlük beraberinde dini hoşgörüsüzlüğü de getirmiştir. Katolik Slovaklar, Hırvatlar ve Slovenler diğer dini gruplara karşı baskı yapmıştır. Bütün bu azınlıklara yapılan baskılar Cemiyeti Akvam tarafından görmezden gelinmiştir⁴⁵.

Slovakya'nın Çekoslovakya Cumhuriyeti'ne devredilmesiyle burada yaşayan Macar azınlıklar Çekoslovak vatandaşı olmuştur. Ancak Çekoslovak Hükümeti Macar azınlıklara vatandaşlık vermemek için uygunluk tartışması yaparak birçok Macar azınlığın vatandaşlığını kabul etmemiştir. Barış Antlaşmasına göre ise vatandaşlık şartlarına sahip bir insanın Çekoslovak Hükümeti tarafından vatandaş olarak kabul edilmesi zorunluydu. Bu tür vatansızlık durumunun sonucunda ilgili kişi resmi bir konumdaysa görevini, veya emekli konumdaysa

44 Lukács, **Ibid.**, pp. 159-161.

45 Daruvar, **Ibid.**, p. 115.

emekli aylığını kaybetmiş; doktor, hukukçu veya mühendis ise mesleğini kaybederek mağdur olmuştur. Ticari iznini kaybederek iş bulamadı ve herhangi bir zamanda Çekoslovakya'dan kovuldu. Macaristan için felaket olan Trianon Barış Antlaşması'nın getirdiği adaletsizlik Macarlar üzerinde tramvatik bir tesir yaptı. Ekonomik sonuçlarından ayrı, Trianon sonrası şok Horthy rejiminin iki savaş arasındaki dönemde revizyonist politikasına neden oldu. İki savaş arasındaki dönemde bütün Macar siyasi partileri istisnasız revizyonist idi. Bu dönemde Trianon Barış Antlaşması'nın revize edilmesi konusunda Macaristan'da tek bir şüphe dahi yoktu. Horthy, ülkeyi komşularından izole ederek kamuoyunu milliyetçiliğe doğru yönlendirmeye başlamıştır⁴⁶. Bu durumda Macaristan, Bulgaristan gibi revizyonist politika takip etmeye çalışmıştır⁴⁷. 1930'larda Macaristan temkinli olarak revizyonist Hitler Almanya'sı ve Mussolini İtalya'sına yaklaşmıştır. 1938 Münih Antlaşması'ndan sonra Çekoslovakya Hitlere karşı yalnız ve savunmasız kalmış, Macaristan Slovakya'dan büyük bir parça ve bütün Rutenya'yı talep etmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Hitlerin desteğiyle Transilvanya'nın ve Banat'ın bir kısmını alan Macaristan'ın bu durumu kısa sürmüştür. 1945'te müttefiklerin zaferi ardından Macaristan'ın Trianon Barış Antlaşması'yla çizilen sınırları yeniden düzenlenmiştir⁴⁸.

46 Molnar, **Ibid.**, 262; Daruvar, **Ibid.**, p. 117.

47 Sander, **a.g.e.**, s. 404.

48 Margaret Macmillan, **Peacemakers**, John Murray Publishers, London 2003, s. 278.

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri ile Macaristan arasında imzalanan Trianon Barış Antlaşması bir devletin doğuşu olmakla beraber aynı zamanda uzuvlarının koparıldığı bir antlaşmadır. Bu antlaşmayla Macaristan topraklarının üçte ikisini, nüfusunun beşte üçünü, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin çoğunu kaybetmiş ve denizle bağlantısı olmayan küçük bir devlet haline gelmiştir. Bunun dışında Trianon Barış Antlaşması ile Macarların mezarlıklarının bir kısmı da sınır dışında kalmış ya da ikiye bölünerek yaşayan Macarları olduğu kadar ölü Macarları da etkilemiş bir antlaşma olmuştur. Bu yönüyle de etkide bulunan antlaşma Macarlarda tramvatik bir tesir yaratmakla beraber Macar hükümetleri antlaşmayı revize etmek ve kaybettiği toprakları geri almak amacıyla iki savaş arası dönemde revizyonist politika izlemiştir. Trianon Barış Antlaşması'nın ekonomik ve askeri yaptırımlarının yanında Macaristan'ın Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya ve Avusturya'ya kaptırdığı topraklar da kalan Macar ekalliyetler meselesidir. Macaristan, Trianon Barış Antlaşması sonrasında Macarların tabiriyle etrafı Macarlarla çevrili bir ada haline dönüşmüştür. Macar ekalliyetler meselesi Trianon sonrası Macaristan'ın iç ve dış politikasını belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Macaristan, etrafındaki Macar ekalliyetlerin yaşadığı devletlerle zaman zaman azınlık hakları yüzünden diplomatik ve askeri krizler yaşamıştır. Bunda I. Dünya Savaşı sonrasında sınırların milliyetler esasına göre değil İtilaf Devletlerinin çıkarlarına göre çizilmesi ve daha sonrasında azınlıkların statülerinin tam olarak tespit edilmemesi etkili olmuştur. Bu durum Macar ekalliyetlerin bulunduğu devletlerde Macar azınlıklara yönelik dil, din ve ırk bakımından baskı ve yasakların uygulanmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

A) Arşivler

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İstiklal Harbi (İSH), K: 659, G: 30, B: 30-3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.10, 232.564.8, Dosya: 4218, 01.05.1929.

B) Kitap ve Makaleler

AĞAR, Yakup, **Azınlık Hakları Küreselleşme-AB-Türkiye**, Danışman: Prof. Dr. Sertaç Hami Başeren, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, 12. Baskı, İstanbul (Tarihsiz).

ARSAVA, Ayşe Füsün, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi, Ankara 1993.

“Harpten On Sene Sonra Macaristan”, **Ayın Tarihi**, C 20, No: 63,64, 1929 Haziran-Temmuz.

BEST, Antony, J.M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, **Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl**, Yayınodası, 2. Basım, İstanbul 2008.

BOZBORA, Nuray, “Geçmişten Günümüze Romen-Macar İlişkileri ve Transilvanya'nın Otonomisi Meselesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, S 15, Güz 2007, s. 1-45

ÇOLAK, Melek, “Macaristan'da Ruten Meselesi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C XIX, S 2, Aralık 2004, s. 55-64.

DARUVAR, Yves De, **The Tragic Fate of Hungary**, Alpha Publications, Second Edition, U.S.A. 1970.

DAVIES, Norman, **Avrupa Tarihi**, İmge Kitabevi, (Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay), I. Baskı, Ankara 2006.

ERDOĞAN, Birsen, “Birleşmiş Milletler Sistemi ve Azınlık Hakları”, **Avrasya Dosyası**, BM Özel, İlkbahar 2002, C 8, S 1, s. 78-91.

GULYÁS, László, **Beneš Statesman or charlatan? The Plans and The Reality 1908-1948**, Corvinus Publishing, Toronto-Buffalo 2008.

HOBSBAWM, Eric, **Kısa 20. Yüzyıl**, Çeviren: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2011.

HUDSON, Manley O., “The League of Nations and the Protection of the Inhabitants of Transferred Territories”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 96, (Jul., 1921), pp. 78-83.

LUKÁCS, George, “The Injustices of the Treaty of Trianon”, **Justice For Hungary**, Longmans, Green And co. Ltd., London 1928, pp. 123-188.

MACMILLAN, Margaret, **Peacemakers**, John Murray Publishers, London 2003.

MAYOR, Tibor, “Macaristan ve Trianon Muahedesi”, **Türk Kültürü**, Yıl: VIII, S 93, Temmuz 1970, s. 621-624.

MOLNÁR, Miklós, **A Concise History of Hungary**, (Translated: Anna Magyar), Cambridge University Press, Cambridge 2001.

ORTAÇ, Hilmi, “Macar Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk”, **Tarih ve Toplum**, C 36, S 215, Kasım 2001.

RÁSONYI, L(ászló), “Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınında Yankıları”, **Belleken**, C XLV/1, S 177, Ocak 1981.

RENOUVIN, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, Çeviren: Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, 1982.

ROBERTS, J.M., **Dünya Tarihi**, C II, Çevirenler: İdem Erman, Tansu Akgün, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 12. Baskı, Ankara 2003.

SARAL, Emre, “Slovakya’daki Macar Azınlık ve Bunun Slovakya-Macaristan İlişkilerine Etkisi”, **Avrasya Etüdüleri**, 37/2010-1, s. 136-166.

_____, “Voyvodina Meselesi Üzerine Güncel Bir İnceleme (I)”, **Karadeniz Araştırmaları**, S 3, Güz 2004, s. 128-138.

“The Peace Conference And Rights of Minorities”, **The American Jewish Year Book**, Vol. 22 (September 13, 1920, to October 2, 1921 /5681), pp. 101-130.

TUNÇ, Hasan, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye”, **Gazi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 8, S 1-2 (Haziran-Aralık 2004), s. 139-198.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İkinci Baskı, Ankara 1982.

WATSON, Hugh-Seton, **Eastern Europe Between The Wars 1918-1941**, Cambridge 1945.

WELLS, H.G., **Kısa Dünya Tarihi (Başlangıcından 1956'ya Kadar)**, Çeviren: Ziya İhsan, Varlık Yayınevi, İstanbul 1959.

WOOLSEY, Theodore S., “The Rights of Minorities Under The Treaty With Poland”, **The American Journal of International Law**, Vol. 14, No. 3 (Jul., 1920), pp. 392-396.

“Silahlanan Avrupa ve Temmuz 1914 Bunalımı”, **Dünya Tarihi**, C 3, Kaynak Kitaplar (Tarihsiz).

ERTEM, Sadri, “Anlaşamayan Revizyonistler”, 31 Mart 1935 tarihli Kurun gazetesinden aktaran; **Ayın Tarihi**, No: 16, Nisan 1935.

I.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA SIRBİSTAN'DAN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇLER VE TABİİYET SORUNU

Ayşe ÖZKAN*



Özet

Kosova, Makedonya ve Sancak'ı 1912 yılından itibaren elinde tutan Sırbistan, Balkan savaşlarının sona ermesiyle buralarda çeşitli uygulamalara girişmiştir. Sırp olmayanlara ve özellikle Müslümanlara karşı olan bu uygulamalar; keyfi cezalandırmalar, dinî baskılar, camilerin tahrip edilmesi, angarya yüklemek, emlâka el koymak şeklinde cereyan etmiştir. Sırbistan tüm bu uygulamalarında Müslümanlara hayatı çekilmez hale getirmeyi ve onları göçe zorlayarak topraklarını homojenleştirmeyi amaçlamıştır. 14 Mart 1914'te Sırbistan ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da bir barış antlaşması imzalanmıştır. Her ne kadar bu barış antlaşmasıyla Sırbistan'daki Müslümanların hakları koruma altına alınmış olsa da, 28 Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla iki devlet arasındaki ilişkiler kesilmiş ve antlaşma fesh olmuştur. Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te savaşa girmiş ve dolayısıyla Sırbistan ve Osmanlı Devleti iki zıt kampta yer almıştır. Bu durum üzerine Sırbistan, topraklarındaki Müslümanlara karşı daha da sert uygulamalarda bulunmaya başlamıştır. Angarya yüklemek, askere almak ve küçük bir suçtan dahi kurşuna dizmek bu uygulamalardandı. İçinde buldukları bu hale dayanamayan Müslümanlar, çareyi Osmanlı Devleti'ne göç etmekte bulurken, bu sefer de bir diğer sorun olan tabiiyet meselesi ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu konuda bir talimatname yayınlarak mevcut karışıklığı gidermiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ayseozkan1@mynet.com/ zastava76@hotmail.com.

Çalışmamızda, I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Müslümanların Sırbistan'dan göç sebepleri, Sırbistan'ın Osmanlı bakiyesi olarak gördüğü Müslümanlara yönelik uygulamaları ve göçlerin nerelerden yapıldığı sayısal verilerle desteklenerek, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: I.Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Sırbistan, Göç, Tabiiyet.

MIGRATIONS FROM SERBIA TO OTTOMAN EMPIRE AND NATIONALITY PROBLEM DURING THE WORLD WAR I

Abstract

Serbia, having Kosovo, Macedonia and Sandžak since 1912, attempted various practices there upon the end of Balkan War. These practices, which were against non-Serbs and especially against Muslims, occurred as arbitrary punishments, religious pressures, vandalization of the mosques, forcing drudgery labor and seizing properties. With all these practices, Serbia aimed to make life for the Muslims unbearable and to homogenize its lands by forcing them to migration. A peace treaty was signed between Serbia and Ottoman Empire on 14 March 1914 in Istanbul. Though the rights of the Muslims in Serbia were taken under protection with this treaty, the relationship between the two states came to a halt with the outbreak of the 1st World War on 28 July 1914, and the treaty was cancelled. Ottoman Empire entered the war on 11 November 1914 and therefore Serbia and Ottoman Empire were in two opposite sides. Upon this, Serbia started to apply much tougher practices against Muslims. Forcing drudgery labor, enlisting in the army and executing by shooting even for petty crimes were among these practices. While Muslims, who could not bear the situation they were in, found the solution in migrating to Ottoman Empire, another problem this time was the nationality problem. Ottoman Empire resolved the current confusion by issuing an ordinance.

In our study it will be tried to explain the reasons why the Muslims migrated before and during the World War I, the practices that Serbia applied towards Muslims, whom it saw as Ottoman residents and from where the migrations took place, by supporting them with numeric data and under the light of documents from the Ottoman archive.

Key Words: First World War, Ottoman Empire, Serbia, Migration, Nationality.

A. Savaş Öncesi Sırbistan'ın Uygulamaları ve Göçler

Sırbistan Krallığı 1912 yılından itibaren Kosova, Makedonya ve Sancak'ı hâkimiyetine almıştır¹. II. Balkan Savaşı'nın sonunda Bükreş Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Sırbistan; Manastır, İştîp, Üsküp ve Priştine'yi alırken, Yunanistan; Güney Makedonya'nın büyük bir kısmını ve Batı Trakya'nın bir kısmını ele geçirmiştir. Karadağ ise Plevne ve Cakova'yı almış ve Sırbistan, Yenipazar'ın büyük bir kısmını Bükreş Antlaşması'yla Karadağ'a vermiştir².

Osmanlı Devleti'nin Balkan savaşlarını kaybederek Balkanları boşaltması üzerine Sırp'lar ele geçirdikleri yerlerde, Sırp olmayanlara karşı çeşitli uygulamalarda bulunmaya başlamışlardır. Adeta bir askeri yönetim kuran Sırp'lar, polis ve jandarmanın yanı sıra askerleri de çok sık istihdam etmişlerdir. Sırp memurların Sırp olmayanlara son derece merhametsiz davrandığı bu yerlerde, Sırp olmayanların okulları kapatılmakta, Arnavutların takkesi ve Türklerin fesi kışkırtıcı olarak kabul edilip, bunları taşıyanlara 50 dinar para cezası ya da 10 gün hapis cezası verilmekteydi. Ayrıca Müslümanların hayatını daha da zorlaştırmak ve yaşanmaz hale getirmek için memurlar, polisler, ajanlar ve avukatlar kışkırtılmaktaydı. Sosyal hayatın hemen her alanında yaşanan baskı ve zorlamalar özellikle dini ritüeller söz konusu olduğunda daha da artmaktaydı. Öyle ki, Müslümanlara Ortodoks mezhebini zorla kabul ettirmek için ve Ortodoksların yılbaşında diğer inanç sahiplerinin dükkânlarını kapatmaları için de baskı yapılmış, birçok cami tahrip edilmiştir³. Bu konuda Prizren'deki Avusturya konsolosluğu Ocak 1914'te hazırladığı raporunda, Sırp'ların Müslümanlara ve Arnavutlara eşit muamele etmeleri yönündeki vaatlerinin hiçbirini yerine getirmediğini bildirmektedir. Prizren'deki 32 camiden 30'unun da ordu tarafından kışla, cephanelik ve hayvan yemliği yapıldığını da belirtmekteydi⁴.

Osmanlı Devleti'nde çıkan gazetelerden Tercüman-ı Hakikat gazetesi de, Sırbistan'dan gelen bir göçmenin verdiği bilgilerden hareketle, bölge Müslü-

1 Abdülmecit Nuredin, **Balkanlardan Türkiye'ye Göç ve Etkileri**, Ankara, 2011, s.23.

2 Ayşe Özkan, "I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu", **Gazi Akademik Bakış**, C 7, S 14, Yaz 2014, s.54.

3 Necmettin Alkan, "Kosova Meselesinin Tarihi, Kültürel ve Siyasi Altyapısı", **Avrasya Etüdleri**, S 21, Kış 2002, s.92-93.

4 Noel Malcolm, **Kosova, Balkanları Anlamak İçin**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, 1999, s.316.

manlarının durumu hakkında ilginç detaylar yayınlamıştır. Sırbistan'da yaşayan Müslümanların her gün yeni bir zulmün, yeni bir idaresizliğin kurbanı olduğunu, hiç kimsenin malından emin olmadığını, malını teftişe gidenlerin sağ-salim dönemediğini, bu suretle bütün Müslümanların emlak ve arazisinin kullanılmaz halde olduğunu, hiçbir Müslüman feridin Sırlardan birine “*malımı zapt ettin, iade et*” diyebilmesinin mümkün olmadığını belirten gazete, önceden pek çok köyde eşkiyalıkla ünlenmiş ve medeni düşünceden mahrum birçok cahil komite reisinin, nahiye müdürlüklerine tayin edildiğini de ifade etmiştir⁵.

Gerçekten de Avusturya'nın Prizren'deki konsolosu da, yerel yönetimin esas olarak Sırp çetniklerin elinde olduğunu ve yolsuzluğun arttığını, Ortodoksların bile yükümlü tutulduğu yeni vergiler konulduğunu belirtmekteydi. Her ne kadar Katolik veya Müslüman nüfusa göre daha düşük oranda vergi ödese de sıradan Sırların da bu durumdan memnun olmadığını konsolos belirtmiştir⁶. Tercüman-ı Hakikat gazetesi, bazı Müslümanların bütün malları yağma edildiği için, ağır borçlar altına girerek bir iki öküz edinebildiğini, ancak bu öküzlerin de her gün Sırp hükümetinde angarya şeklinde istihdam edildiğini, bu hallerin feciliğini ve gerçekliğini anlamak için Pirlepe (Prilep) kazasını gelip görmek icap ettiğini de belirtmiştir, Gazete ayrıca nahiye müdürleri ile jandarmaların işlerinin ahaliye ait olduğunu, bunların istedikleri dakika para tahsil ettiklerini, zavallı Müslüman çocuklarının bir parça kuru ekmekten mahrum açken, Belgrad'dan gelen emir üzerine Manastır merkezden ve Manastır'a tâbi merkez köylerden 80.000 Fransız altınının zorla tahsil edildiğini, amacın Müslümanların mal ve mülkünü sattırarak bu şekilde onları göçe mecbur etmek olduğunu, Manastır mıntıkasındaki Müslüman, Bulgar, Ulah, Rum ve Arnavutların hiç birinin Sırp idaresinden memnun olmadığını yazmıştır⁷.

Ele geçirdikleri yerlerde nüfusun dengesini kendi lehlerine değiştirmeyi amaçlayan Sırlar, Müslümanların göç ettirilmesi için öncelikle siyasi ve iktisadi açıdan hayat şartlarını kötüleştirmeye ve devamında asker-polis baskısıyla bunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Müslümanların sayısının azaltılması ve Sırpla-

5 Ahmet Kemal Çalış, **Tercüman-ı Hakikat Gazetesine Göre 1914'te Balkanlar**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.54.

6 Malcolm, **a.g.e.**, s.316.

7 Çalış, **a.g.t.**, s.54-55.

rın sayısının artırılması konusunda en önemli adım⁸ 20 Şubat 1914'te çıkarılan⁹ “*Agrar Reformunun Düzenlemesi ve Kolonileşme*” veya “*İlhak Edilen Bölgelerdeki İskân Hakkında Düzenleme*” adlı kanunla atılmıştır. Bu kanunla yerleşme müsait ve ihtiyaç fazlası olan bütün devlet, belediye ve köy toprakları ile terk edilmiş topraklara yerleşme kolaylığı getirilmiştir¹⁰. Bu kanunun ikinci maddesinde “ahali iskânı için hükümete ait sahipsiz ve terk edilmiş arazide bunun için önceden kararlaştırılan plana uygun olarak yapılacağı ve terk edilmiş yerlerden maksadın sahipleri tarafından ekilmeyerek bir sene istifade edilmeksizin bırakılan arazi olduğu” belirtilmiştir¹¹. Sırp hükümeti bu kanunla iskân edilen her aileye dokuz hektar toprak vaat etmiş ve ailelerin 16 yaşını doldurmuş her erkek üyesine iki hektar daha verilmiştir. Buna ek olarak, bölgeye demiryoluyla ücretsiz ulaşım ve üç yıl vergiden muaf olma gibi haklar da tanınmış, hatta Amerika'ya göç eden Sırp'ların geri dönerek Kosova'ya yerleşmesi için de bazı girişimlerde bulunulmuştur. Buraya yerleşmeyi düşünmeyen Sırp'lara ise bu toprakları çok ucuz fiyata almaları için imkân tanınmıştır¹². Bütün iskân işleri Milli Sanayi Bakanlığı'nın Orman İşleri Bölümü tarafından yürütülürken Kosova'dan göç eden toprak sahipleri topraklarını çok düşük fiyata ellerinden çıkarmak zorunda kalmışlardır. Bu ucuzluktan Başbakan Nikola Paşiç de yararlanmış¹³ ve Priştine yakınlarından 3000 hektarlık bir arazi satın almıştır¹⁴. Sonuçta 1914 yılı içerisinde Kosova'ya 12.000 aile yerleştirilmiştir¹⁵.

1914 yılında Makedonya'dan Osmanlı ülkesine olan göç verilerine baktığımızda ise Ocak 1914'te 10.192, Şubat 1914'te 25.060 ve Mart 1914'te 12.346 kişinin göç ettiğini görürüz. Şubat 1914'te göçmen sayısının fazla olması göze çarpmaktadır ki bu durum çıkarılan mevcut kanunla ilgili olsa gerektir¹⁶.

8 Alkan, a.g.m, s.95.

9 Safet Bancoviç, “I. Balkan Harbi Sonrası Sırbistan ve Karadağ'a Bırakılan Bölgelerdeki Müslüman Nüfusun Türkiye'ye Göçü”, **Muhacirlerin İzinde**, der. Hayri Kolaşinli, Ankara, 2012, s.79.

10 Bancoviç, a.g.m, s.79, Özkan, a.g.m, s.62.

11 Özkan, a.g.m, s.62.

12 Malcolm, **a.g.e.**, s.338.

13 Bancoviç, a.g.m, s.79, Özkan, a.g.m, s.64.

14 Malcolm, **a.g.e.**, s.338, Bancoviç, a.g.m, s.79, Özkan, a.g.m, s.62.

15 Alkan, a.g.m, s.95.

16 Mehmet Kaya, “Balkan Savaşları Sırasında Anadolu'ya Göçler ve Karşılaşılan Sorunlar”, **History Studies**, C 5, S 6, Kasım 2013, s.13, Çalış, **a.g.t.**, s.56.

10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması ile II. Balkan Savaşı sonra ermiş ve Balkan devletleri Osmanlı Devleti ile ayrı ayrı antlaşmalar yapmışlardır¹⁷. Öncelikle Bulgaristan ile 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması, Yunanistan ile 14 Kasım 1913'te Atina Antlaşması imzalanmıştır¹⁸. Sırbistan ile 14 Mart 1914'te İstanbul Antlaşması imzalanırken, Karadağ ile Osmanlı Devleti arasında hiçbir zaman nihai bir anlaşma imzalanmamıştır.

İstanbul Antlaşması'nın beşinci maddesiyle, terk edilen arazide Sırbistan'ın işgalinden önce ahalinin Osmanlı kanununa uygun şekilde edindiği emlak tasarrufu hukukuna riayet edileceği ve hiç kimsenin bundan mahrum edilmeyeceği belirlenmişti. Ayrıca işgale değin, Osmanlı memurları tarafından verilmiş bütün resmi evraklar ve kararlar, bunların aksi ispat edilinceye kadar geçerli olacaktır. Ancak Sırbistan, İstanbul Antlaşması hükümlerine aykırı, terkedilmiş yerler mahkemeleri ve yargılama usullerine dair bir kanun yayınlamıştır. Gayrimenkul mallarının kimin mülkü olduğu tasdik ettirilmeden, mülk edinme davaları ve gayrimenkul malları anlaşmazlığının görülmeceği ve intikal muamelelerin yapılmayacağı; mülkün ispatı için tapusunu göstermek ve ilhaktan önce sahip olup işlediğine dair komşuları tarafından onaylanan bir belge göstermek zorunluluğu gibi kayıtlar olan bu kanunu Osmanlı Devleti kabul etmemiştir. Yine 20 Şubat 1914 tarihli iskân kanunundaki "*sahipleri tarafından ekilmeyerek ve istifade edilmeyerek bir sene boş bırakılan arazinin terk edilmiş sayılacağına*" dair olan madde de kabul edilmeyerek, kaldırılması için teşebbüste bulunulmuştur. Çünkü İstanbul Antlaşması'nın dördüncü maddesiyle Sırbistan'a terk edilen arazi ahalisinden olup, Osmanlı tabiiyetini korumak isteyen kimseler yerleşimlerini Sırbistan dışına taşımak zorundaydılar. Böylece bu kişilerin arazilerini terk ettikten bir sene sonra tasarruf hakları tehlikeye düşecekti. Dolayısıyla 20 Şubat 1914 tarihli kanunun ikinci maddesi "*bu kanun gereğince ahali iskânı hükümete ait sahipsiz yerlerde, sahası hayvanların otlatıl-*

17 Özkan, a.g.m, s.60-61.

18 Seyfi Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", **Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, S 16, Güz 2012, s.81-82, Ayşe Özkan, **Bağımsızlıktan Sırp Hırvat- Sloven Krallığına Sırlar (1878-1918)**, IQ Yayınları, İstanbul, 2013, s.302; Fuat Dünder, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2001, s.68.

masına gereken miktardan fazla bulunan nahiye ve köy meralarında terk edilmiş arazide olabilir” şeklinde değiştirilmiştir¹⁹.

1914 yılı Haziran ayı sonunda Sırbistan’a terk edilen araziden gelenlerin sayısı 50-60.000’e ulaşmıştır. Sırbistan memurlarının Müslüman ahaliye fena muamelede bulunmalarından dolayı gerçekleşen bu göçle ilgili Sırbistan maslahatgüzarının dikkati çekilmiştir²⁰. Bunun üzerine verilen cevapta istenilen şartlarda memurların tayin edilmesini hükümetine yazacağını vaat ederek, Müslüman ahalinin her türlü saldırıdan korunması Sırp hükümetince gerekli olacağından, Müslümanlara fena muamele eden memurlar bilindiği takdirde kanunen mesul tutulacaklarından Müslüman muhacirlere nerelerde, hangi Sırp memurlarından, ne şekilde fena muamele gördüklerinin kendilerinden sorulması istenmiştir. Zarar ve ziyanları deliller ile ispat ve zapt edilmiş gayrimenkulleri varsa da resmi senetleri ibraz olduğu takdirde Sırp hükümetince aynen iade edileceği yahut bedellerinin ödeneceği belirtilerek buralarının araştırılarak alınacak malumatın sefarette bildirilmesi de talep edilmiştir. Sonuçta Sırbistan’dan göç edenlerden durum soruşturularak ahali hakkında fena muamelede buldukları anlaşılın Veles ve Ohri kaymakamları ile Manastır gümrük müdürünün ve bazı küçük memurların görevlerinden azledildiği maslahatgüzarlıktan ifade edilmiştir. Aynı şekilde hareket eden diğer Sırp memurları olduğu anlaşıldığı takdirde onların da azilleri yoluna gidileceği bildirilmiştir. Böylelikle o taraflardan gelen Müslümanların ileri gelenlerinden birkaçı çağırılarak Müslüman ahalinin durumu sorularak şayet bazı Sırp memurlarından şikâyetleri varsa haklarının korunması için Sırbistan hükümeti nezdinde tekrar teşebbüste bulunulacağı açıklanmıştır²¹.

B.Savaş Sırasında Sırbistan’ın Uygulamaları ve Göçler

XIX. yüzyılın çok uluslu imparatorluklar üzerindeki yıkıcı etkilerini en fazla hisseden Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki mücadele 1914’e gelindiğinde hız kesmiş sayılmazdı. Zira I. Dünya Savaşı’nın başladığı yıl olan 1914’ten

19 Özkan, a.g.m, s.60-63.

20 BOA, DH.EUM.MH, 87/117 1332.Ş.04 (28.06.1914), BOA, DH.MB.HPS.M, 14/32 1332 Ş.07 (01.07.1914), Yıldırım Aġanođlu, **Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç**, İstanbul, 2001, s.209.

21 BOA, DH.EUM.MH, 87/117 1332.Ş.04 (28.06.1914), BOA, DH.MB.HPS.M, 14/32 1332 Ş.07 (01.07.1914).

çok önce Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki ilişkiler gerilmiştir. 1903'te Aleksandar Obrenoviç'in öldürülüp Rus yanlısı Petar Karacorceviç'in iktidara gelmesiyle bu gerginlik başlamıştır. Kral Petar Sırbistan'da Avusturya etkisini azaltmak istemiş ve buna dair uygulamalarda bulunmuş, Avusturya ise tepkisini, Sırbistan'a ticari abluka başlatarak göstermiştir. Ancak "Domuz Savaşı" denilen bu ticaret savaşından Sırbistan güçlenerek çıkmış, yine bu dönemde Güney Slavların birleşimini destekleyen milliyetçiler faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Sırbistan'ın Güney Slavlar için cazibe merkezi olması Avusturya-Macaristan'ı ürkütmüş ve 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i işgal etmiştir. Bu olay birbirine dış bileyen iki devletin arasındaki iplerin daha da gerilmesine yol açacak ve Saraybosna suikastıyla ipler kopacaktır.

İlhak öncesi Bosna'da Avusturya idaresine karşı Mlada Bosna (Genç Bosna) ve milliyetçi bir örgüt olan Slovenski Yug (Slav Güney) gibi örgütler kurulmuştu²². İlhak sonrasında ise bu duruma karşı çıkanlar Narodna Odbrana (Ulusal Savunma) ve Ujedinjenje ili Smrt (Birlik ya da Ölüm) gibi örgütleri kurmuşlardır²³.

Sırbistan Kralı Petar Karacorceviç, sağlık sorunları dolayısıyla 11 Haziran 1914'te istifa etmiş ve oğlu Prens Aleksandar'a yetkilerini devretmiştir²⁴. 28 Haziran 1914'te ise Avusturya-Macaristan ordusunun 1914 yılı büyük yaz harekâtını gözlemlemek amacıyla tahtın varisi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Silahlı Kuvvetleri'nin Başmüfettişi Arşidük Franz Ferdinand, Saraybosna'yı ziyaret etmiştir²⁵. Bu ziyarette Kosova Savaşı'nın yıldönümü olan ve Saint Guy (Vidov Dan) olarak adlandırılan²⁶ 28 Haziran gününün önemine dikkat edilmemiştir. Sırplar için kutsal olan bu tarihte yeni Kosova Savaşı'nın 525. yıldönümüne denk

22 Özkan, a.g.m, s.50.

23 John K. Cox, **The History of Serbia**, Greenwood Press, 2002, s.64, Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl**, C 2, Çev. Zehra Savan- Hatice Uğur, İstanbul, 2006, s.118, Erjada Progonati, "The Chronicle Of The First World War And Impact On The Balkans" **Gazi Akademik Bakış**, C 7, S 14, Yaz 2014, s.104.

24 Stewan K. Patlowitch, **Serbia: The History of an Idea**, New York Universty Press, USA, 2002, s.91.

25 Özkan, a.g.m, s.51.

26 Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, Çev., Ayşegül Yaraman- Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul, 1993, s.395.

gelen²⁷ 28 Haziran 1914'te Arşidük Franz Ferdinand ve eşi Mlada Bosna üyesi Bosnalı bir Sırp olan Gavrilo Princip tarafından öldürülmüşlerdir²⁸.

Avusturya-Macaristan olayla ilgili Sırp resmi çevrelerinin doğrudan doğruya suç ortağı olduğuna dair bir kanıt bulamasa da Sırp gazetelerinin suikastı yapanlara övgüde bulunmaları ve Sırpların egemenlikleri için propaganda yapmaları dolaylı sorumluluğun göstergesi olmuştur²⁹.

23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a 48 saatlik bir ultiatom veren Avusturya-Macaristan³⁰ Avusturya'ya karşı olan örgütleri kapatması, ordudaki Avusturya karşıtı subayları görevden alması, suçluların Avusturya-Macaristan temsilcilerinin katılımıyla yargılanması gibi isteklerde bulunmuştur. Sırbistan son madde hariç diğer maddeleri kabul etse de, Avusturya-Macaristan diplomatik ilişkileri kesmiş³¹ ve 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmiştir³².

Karşılıklı kutuplaşmalar sonucunda Almanya, Avusturya bir tarafı, İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Belçika diğer tarafı oluşturmuş ve Osmanlı Devleti de Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalamıştır. 29 Ekim 1914'te Türk filosunun Karadeniz'deki Rus deniz üsleri ve limanlarına saldırmasıyla Ruslar 1 Kasım 1914'te elçilerini çekmiştir. Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasındaki ilişkiler de 1 Kasım 1914'te kesilmiş, Belgrad'daki Osmanlı Elçisi Cevad (Ezine) Bey ve İstanbul'daki Sırp Elçisi Dr. Yakov Nenadoviç ülkelerine dönmüştür. 2 Kasım 1914'te Rus Çarı II. Nikola, 11 Kasım 1914'te de Osmanlı Padişahı Mehmed Reşad birer bildiri yayınlayarak savaş ilan etmişlerdir³³.

Savaşın devletler nezdinde bu genel yayılışı bir yana, düşman ülke konusunda olan ülkelerin topraklarında yaşayan halka karşı mağduriyet oluşturacak tarzda tedbirler almaya başlamıştır. Sırbistan, Osmanlı Devleti ile karşıt kampta yer alınca Müslümanlara karşı ilk uygulama olarak angarya yüklemeye başlamış-

27 Özkan, a.g.m, s.52.

28 Miranda Vickers, **Between Serb and Albanian History Of Kosovo**, London 1998, s.88.

29 Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Çev. Örgen Uğurlu, İstanbul, 2004, s.225.

30 Alex N. Dragnich, **Serbia Through the Ages**, Colombia University Press, 2004, s.99.

31 Özkan, a.g.m, s.53.

32 Robert J. Donia.- John V.A. Fine, **Bosnia and Hercegovina: Tradition Betrayed**, Colombia Universty Press, New York, 1994, s.117.

33 Özkan, a.g.m, s.53-54.

tır. Tikveş'in Kavadar kazası Müslümanları, mahallelerinden 7 kişinin angarya olarak alınıp, bütün hayvanları işlettirilerek Üsküp'e, Üsküp'te de alaya teslim edilerek atlarıyla beraber götürüldüğünü belirtmişlerdir. "*Hem oğullarımızı, hem de geçim kaynağımız olan hayvanlarımızı almaları askere almak değil de nedir? Oğullarımızın kurtarılması hususunda gereken muamelenin yapılmasını istirham ederiz*" diyen Kavadarlılar gibi, Üsküp'ün Köprülü kazası Müslümanları da köylerinden insanların Sırp hükümeti tarafından hayvanlarıyla birlikte alınıp, Sapsa mevkisindeki orduda istihdam edildiğini ve hala hayatta olup olmadıklarını bilmediklerini belirtmişlerdir. Kalkandelen ahalisinden kişiler de angarya hizmetinde istihdam edildiklerinde ve beygir ile arabaları hükümet askeri tarafından toplandığında mülki ve askeri küçük memurlar tarafından soğuk muamelelere uğradıklarını ve bir kişinin de köyün arabalarını toplayan bir Sırp askeri tarafından süngü ile öldürüldüğünü Cevad Bey'e bildirerek şikâyetle bulunmuşlardır. Yine sebepsiz hapse atmalar, sebepsiz tutuklamalar da baş göstermiştir.

Sırbistan, savaşın ilk başlarında Müslümanları askere almak konusunda çekimser davranırsa da³⁴ sonradan asker ihtiyacını gidermek ve yenildiği takdirde ülkesinde bulunan Müslümanların intikam ve ihtilal hareketlerinden kurtulmak üzere Bulgarlardan asker topladığı gibi Müslümanların dahi silah altına davet edilmesini kararlaştırmıştır³⁵.

Öncelikle Müslümanların nabzını yoklamak için Başbakan Pasiç'in gönderdiği bir kişi Üsküp'e gönderilmiş ve Müslümanlarla görüşmüştür. Üsküp Müslümanlarının ileri gelenleri, her şeyden önce Müslüman oldukları ve Osmanlı hükümeti tarafından cihad ilan edildiği için, Avusturya'ya silah çekmeyeceklerini ve Sırp hükümetinin Müslümanları askere alma kararını kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. 1915 yılı başında ise Sırp hükümetinin kararının kesin olduğu ve hemen Müslümanlardan asker toplanacağı bildirilmek üzere Üsküp müftüsü hükümet konağına çağırılmıştır. Müftü Müslümanlarla konuştuktan sonra kesin kararın bildirileceğini belirtmiş ve yine aynı karar çıkmıştır. Bütün Müslümanları cihada davet etmiş olan İslam hilafetinin dostlarına karşı asla hiçbir Müslümanın silah çekmeyeceği ve asayişini korumak için Sırbistan'a sadakat gösterileceği ve bu konuda Sırp hükümeti ısrar ederse yeni Sırbistan'da bulunan bütün Müslümanların Osmanlı tabiiyetini seçerek, mülklerini terk edip Osmanlı ül-

34 Özkan, a.g.m, s.55-58.

35 BOA, HR.SYS. 2378/3 31.01.1915, Özkan, a.g.m, s.58-59.

kesine göç etmeye hazır buldukları kararı verilmiştir. Bunun ardından çıkan arbedede 3 Müslüman ölmüş, birçoğu yaralanmıştır. Üsküp eşrafından 200 kişi kadar tutuklanıp hapse gönderilmiş, her gün birçok eşraf ve ruhani reislerden kişiler tutuklanmaya başlamıştır. Radovişte, İştıp ve civar ahalisinden 3000-4000 kişi askerlikten kurtulmak için Bulgar toprağına gitmiş, Manastır, Üsküp ve çevresinden birçok genç de askerlikten kaçmak için Selanik'e gitmeye başlamışlardır. Gençlerin kaçışını önlemek için Sırp hükümeti göç etmeyi kesinlikle yasaklamış, hastalık dolayısıyla askerlik sorgusunda olmayan göçmenlerin bile geçişine izin vermemiş, hatta Sırbistan'dan ayrılmak isteyen ihtiyar ve kadınlara bile pasaport verilmemeye başlanmıştır. Dolayısıyla Sırbistan'daki Müslümanların durumları her geçen gün daha da kötüleşmiştir³⁶.

Sırpın mezaliminden kurtulmak için Istrumca (Strumiça) havalisine 1000'e yakın aile pek sefil bir şekilde iltica etmiş³⁷ ve Üsküp ve Köprülü (Veles) havalisi Müslümanlarından da 5000 kadar nüfus aileleriyle birlikte kısmen Selanik'e ve kısmen Bulgaristan'a sığınmıştır. Bunlardan başka 15.000 kişi de harekete hazır ve merhamete layık bir şekilde bulunmaktaydı. Bunların mevcut durumdan dolayı deniz yoluyla Osmanlı ülkesine getirilmeleri mümkün olmayıp, kara yoluyla nakilleri zaruri olmuştur³⁸. Bulgaristan'a iltica eden Sırbistan muhacirlerinin sevk masrafları için Sofya Sefareti tarafından öncelikle 500 lira istenmiş³⁹ sonradan ise bu Sırbistan muhacirlerinin Osmanlı ülkesine getirilmesi ve iâşe ve iskânları için 15.000 liranın verilmesi Dahiliyye Nezareti tarafından Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁴⁰. Ayrıca Dahiliyye Nezareti'nin 1914 senesi bütçesinin 22. "İskân-ı Muhacirin" faslına 1.539.000 ilavesi hakkında kanun maddesi de düzenlenmiştir⁴¹.

Sırpın angarya yükleme ve askere alma dışında düşman devlet tebaasının mal ve mülklerine el koymak için bir kanun hazırlamaya başlamıştır. Sırp hükümeti, Müslümanların işgal altındaki arazilerde sahip oldukları emlak ve araziye dair tapu senetlerini 10 Nisan 1915 tarihine kadar göstermelerini, aksi takdirde

36 Özkan, a.g.m, s.58-59.

37 BOA, DH .ŞFR. 46/245 1332.Z.19 (08.11.1914).

38 BOA, M.V. 196/31 1333.Ra.11 (27.01.1915).

39 BOA, HR.SYS. 2405/77 26.01.1915.

40 BOA, M.V. 196/31 1333.Ra.11 (27.01.1915).

41 BOA, M.V. 196/32 1333.Ra.15 (31.01.1915).

tasarruf haklarının tanınmayacağını ilan etmiştir. Bu ilan gazetelerde görününce, Konya ve Edirne'deki bazı hak sahipleri dilekçeler vermiştir. Ancak bunlar göçmenlik halleri dolayısıyla fakir olduklarından, müracaat etseler bile, Sırp tebaası sayılarak askere alınacaklarından veya Osmanlı Devleti tebaası olanların da savaşan devlet tebaası olarak esir tutulacağını, dolayısıyla bunların tasarruf haklarının Sırbistan nezdinde korunmasını Hüdavendigâr valisi Dahiliyye Nezareti'ne yazmıştır. Sırbistan'ın bu duyurusu üzerine Sırbistan'daki Müslümanların şahıslarının ve mallarının menfaatini korumak üzere Niş'teki İtalya elçiliğinden arabuluculuk istenmiş ve elçilerin ısrarlı girişimleri sonucunda Sırbistan hükümeti Osmanlı tabiiyetini seçen Müslümanların tasarruf haklarına uymaya karar vermiştir. Ancak Sırbistan hükümetinin beyanlarına tamamen güvenilemediğinden emlak sahiplerinden Osmanlı ülkesinde yerleşik olanların gelecekte tasarruf haklarını kaybetmemeleri için yerlerini vekil aracılığıyla başkasına kiralayarak ektirmeleri ve durumun uygun bir şekil almasını takiben oraya gitmeleri hariciye nezaretinden bildirilmiştir. Sonrasında da yerlerini ya bizzat ekmeleri veya kiralamaları veyahut vekil aracılığıyla ektirmeleri gerektiği ifade edilmiştir.

Sırlar, ayrıca Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra Müslümanları küçük ve önemsiz bir suçtan bile kurşuna dizmeye başlamışlar ve etkili bir ibret olmasını amaçlamışlardır. Sırp zaferi için kiliselerde yapılan ayinlerde ve okunan dualarda müftüler, hocalar ve ileri gelen Müslümanları da bulunmaya zorlamışlar, belirli zamanda kiliselerde bulunmaları ve papazlar ile metropolitlerin okuyacakları dualara âmin demeleri için bu Müslümanlara belediye tarafından davetiyeler gönderilmiştir. Gönüllü kaydı için emir veren Mitroviçe hükümetine, yabancı bir hükümet olan Sırlara yardım etmenin dine aykırı olacağını söyleyen Mitroviçe Camisi imamlarından Hafız Arif ve iki arkadaşı, camdan atılarak sürgülerle parçalanmışlardır. 2 Ağustos 1915 tarihli muhtırasında Selanik Başkonsolosluğu da buna benzer mezalimin kabul olunamayacak miktarda olduğunu bildirmiştir⁴².

1915 yılı sonuna doğru ise Bulgaristan ve Avusturya- Macaristan eş zamanlı harekâtla Sırp ordusunu yenecek ve Sırbistan'ı işgal edecektir⁴³. 1915-1918 yıl-

42 Özkan, a.g.m, s.64-66.

43 Hasip Saygılı, "Birinci Dünya Harbinde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 18, Bahar 2013, s.234.

ları arasında Avusturya- Macaristan; Mitroviçe, Viçitırn, Aşağı Drenitsa, İpek, İstok, Yakova ve Prizren dolaylarında birkaç köyü alırken, Bulgaristan; Poduyeva, Priştine, Gilan, Yukarı Drenitsa, Ferizovik ve Prizren'i yönetimine almıştır. Avusturyalılar işgal altında bulundurdıkları yerlerde, Arnavutların dillerini kullanmalarına, okullar açmalarına, Arnavutluk'la serbest iletişim kurup, Arnavut bayrağını serbest kullanmalarına, Avusturya-Macaristan üniversitelerinde eğitim görmelerine ve çoğunluğu Arnavutlardan oluşan belediyeleri yönetmelerine izin vermişlerdir. Bulgarlar ise yönetimleri altındaki yerlerde yalnız Bulgar dilinde öğrenime izin vermişler⁴⁴ ve 1913-1915'te Kosova ve Makedonya'da Sırplaştırma politikası izleyen Sırlar gibi, Makedonlar ve Sırları zorla Bulgarlaştırmaya çalışmışlardır⁴⁵.

Bulgaristan hükümetinin askeri işgali altında bulunan Sırbistan'da yerleşik olup, Osmanlı ülkesine göç etmekte olan ve göçleri Osmanlı Devleti ile Bulgaristan hükümeti arasında kararlaştırılan göçmenlerin keçi, koyun, eşek, katır, öküz sayıları ile çocuk, kadın, erkek sayısı ve oturdukları mevki ve toplanacakları istasyona dair liste, Belgrad'da Osmanlı tebaasını ve çıkarlarını himayeye memur Asaf Bey tarafından düzenlenmiştir. Bu liste şu şekildedir:

- 1) Markoveç İstasyonu = 888
- 2) Semendire İstasyonu = 1480
- 3) Norum İstasyonu= 220
- 4) Lom İstasyonu = 585
- 5) Kurman İstasyonu = 323
- 6) Cunis İstasyonu = 747
- 7) Loskeni İstasyonu = 569
- 8) Köpriya İstasyonu = 527
- 9) Markoveç İstasyonu = 206
- 10) Paraçin İstasyonu = 160

44 Mustafa Durmuşçelebi - Bedrettin Koro, "XX. Yüzyılda Kosova'da Türkçe Öğretim Programlarının Uygulanması", **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 32, Yıl 2012/1, s.143.

45 Malcolm, **a.g.e.**, s.320.

- 11) Osipa Veniça İstasyonu = 724
- 12) Pirot (Şarköy) İstasyonu = 655 (30 Ekim 1917 tarihinde sevk edilmişlerdir)
- 13) Bila Palanka İstasyonu = 1326
- 14) Çervenareka İstasyonu = 378 (30 Ekim 1917 tarihinde sevk edilmişlerdir)
- 15) Leskovaç (Leskofça) İstasyonu = 371 (22 Ekim 1917 tarihinde sevk edilmişlerdir)
- 16) Niş İstasyonu = 619 (22 Ekim 1917 tarihinde sevk edilmişlerdir)
- 17) Aleksinaç İstasyonu = 1442

Toplam Sevk Edilecek İnsan Sayısı = 11.222⁴⁶

Edirne vilayetinde iskânı kararlaştırılıp Aralık 1917'ye kadar gelen Sırbistan göçmeni miktarı 6880 kişiye ulaşmış ve henüz sevk edilemeyen geride kalanının da 6000 kişiden ibaret bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak kış mevsiminden dolayı göçmenlerin, tayin edilmiş yerlerine ulaşmaları zor olduğundan bu geride kalan göçmenlerin ilkbahara kadar Sırbistan'da bırakılması ve gelmiş olan göçmenlere de Çorlu İstasyonu'ndaki askeri kışlanın bir kısmının tahsis edilmesini Edirne Valisi Zekeriya Bey Dahiliyye Nezaretine bildirmiştir⁴⁷. Yine Edirne vilayetine, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi'nden çekilen telgrafta, yeniden Sırbistan'dan 1155 göçmenin gelecek, bunlardan 630'unun Kıptî olduğu belirtilmiştir. Yalnız Türklerin ayrılarak kabulüne Bulgar kumandanlığınca onay verilmediği, ancak Kıptî sevkiyatına son verilmesi için teşebbüste bulunulmasının Sofya Sefaretine de yazıldığı ve Kıptîlerin iadeleri için Bulgar Hudut Kumandanlığı nezdinde teşebbüste bulunulması Edirne vilayetinden istenmiştir⁴⁸. Bunun sebebi de çingenelerin yoğun şekilde gelmesi ve sayının gitgide artmasıydı⁴⁹.

46 BOA, HR.SYS. 2443/63 24.11.1917.

47 BOA, DH.ŞFR. 573/49 1333.Ke.08 (08.12.1917).

48 BOA, DH .ŞFR. 82/181 1336.Ra.11 (25.12.1917).

49 Dündar, a.g.e., s.127.

C.Tabiiyet Sorunu

Sırbistan ile yapılan 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Antlaşması'na göre⁵⁰ Sırbistan'a terk edilen Osmanlı arazisinde bulunan ahali Sırp tabiiyetinde kabul edilmiş⁵¹ ve isterse üç yıl içinde ilgili Sırp memurlarına verecekleri bir beyanname ile Osmanlı tabiiyetine de geçebilecekleri kararlaştırılmıştır. Yalnız tabiiyet değiştirenler Sırbistan'da ikamet edemeyecekti. Yine Sırbistan'a terk edilen arazi ahalisinden olduğu halde yabancı ülkede yaşayanlara da Sırp tabiiyetini seçmek isterse üç yıl süre verilecek, Sırp tabiiyetine girenler Osmanlı ülkesine dönemeyecekti. Küçük çocuklar için tabiiyet hakkı reşit olmalarından itibaren başlayacaktı. Göç edecek tabiiyet değiştiren kişiler gümrük vergisinden muaf olacaklar ve gayrimenkullerini korumak ve üçüncü şahıslar aracılığıyla idare etmek hakkına da sahip olacaklardı. Sırbistan topraklarında kalan Müslümanlar üç yıl boyunca askerlikten muaf tutulacaklardı. Sırbistan'a terk edilen topraklardaki Sırp tebaasından olan Müslümanlar, diğer mezheplere mensup Sırp tebaasına bahşedilen aynı medeni ve siyasi haklara sahip olacaklar ve dini ayinlerinin yapılması hususunda da tam serbestliğe sahip olup, adetlerine riayet edilecekti⁵².

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasındaki ilişkiler kesilmiş ve İstanbul Antlaşması feshedilmiştir. Antlaşmanın geçersiz olmasıyla Osmanlı hükümeti, Sırbistan'a bırakılan arazideki Müslümanların Osmanlı tabiiyetine geçebilmesi için bir genelge yayınlamıştır. Genelgeyle Sırbistan'dan gelenler iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilk grup İstanbul Antlaşması'nın imzalandığı 14 Mart 1914 ile diplomatik ilişkilerin kesildiği 14 Kasım 1914 tarihleri arasında Osmanlı topraklarına gelen ve tabiiyet konusunda Sırp veya Osmanlı makamlarına başvuru yapmayan Müslümanlardı. İkinci grup ise 14 Kasım 1914 tarihinden sonra gelen Müslümanlar idi ve bunlar da Sırp memurlarına beyanname vermemişti. Osmanlı Devleti, her iki gruptaki Müslümanların muhacir sıfatıyla Osmanlı tabiiyetine kabul edilmesine karar vermiştir. Karar tarihinden sonra Sırbistan'dan gelecek olan Müslümanlar da aynı uygulamaya tabiydi. Fakat bu uygulama gayrimüslimleri kapsamayacaktı⁵³.

50 **BOA**, DH.MB.HPS.M. 14/19 1332.B.30 (24.06.1914), **BOA**, DH.SN.THR. 69/41 1334-Ş.22 (24.06.1916).

51 İbrahim Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir?**, İstanbul, 2013, s.352.

52 Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, Ankara, 1953, s.491-493, Özkan, a.g.m, s.61.

53 Serbestoğlu, **a.g.e.**, s.353.

Terk edilen arazinin asıl ahalisinden olup, Rumeli'de Osmanlı saltanat ve hâkimiyetinin sona ermesi için her türlü karışıklık hareketlerinde bulunduktan sonra düşman ordularıyla iş birliği ederek, savaşmaktan çekinmeyen ve her fırsatta takip eyledikleri ihanet vaziyetleri bilinen Trakya, Makedonya, Arnavutluk, Epir, Rum, Bulgar, Sırp ve sair hükümet unsurlarının Osmanlı mevcudiyetini ve devamını mahvetmek isteyen terk edilmiş arazi ahalisinden bulunan Rum, Bulgar, Sırp ve gayrimüslim Arnavutların Osmanlı ülkesine kabul edilmemesi ve gelmiş olanlarının tescil edilmeyerek memleketlerine iadeleri kararlaştırılmıştır⁵⁴.

Sonuçta bazı şahısların tabiiyetlerinin anlaşılması ile haklarında yapılacak muamelata dair dahiliye memurlarınca malumat olmak üzere bir talimat kaleme alınmıştır. Bu talimatnamenin birinci maddesi Balkan Savaşı'nı müteakip Sırbistan ile akdedilen 14 Mart 1914 tarihli antlaşma ile Sırbistan'a terk edilen arazi ahalisinden olup da Osmanlı ülkesine gelenlerle ilgiliydi. Buna göre öncelikle, 14 Mart 1914 tarihinde Sırbistan'a terk edilen arazide yerleşik bulunan şahıslar Sırp tabiiyetinden oldukları için bunlardan 14 Kasım 1914 tarihine kadar Osmanlı ülkesine gelenlerin bu suretle hareketleri Sırp tabiiyetinden feragat ve Osmanlı ülkesinde mülteci sıfatıyla ikamet niyetinde bulduklarına delil addedileceğinden kabullerinde mahzur olmayanlar haklarında mülteci sıfatıyla Osmanlı muamelesi yapılması ve zevce ve çocuklarıyla beraber nüfus siciline kaydedilerek yerlerine yol yardım gereğince Osmanlı tezkiresi verilmesi lazım gelecekti. Buna itiraz ile Osmanlı tabiiyetini kabul etmeyenler memleketi terk ile başka bir yere gitmeye zorlanacaktı.

İkinci olarak, Sırbistan'a terk edilmiş arazide 14 Mart 1914 tarihinde yerleşik şahıslardan olup da savaş ilanı sebebiyle İstanbul Antlaşması'nın feshedilme tarihi olan 14 Kasım 1914 tarihinden sonra Osmanlı ülkesine kabul edilenler mülteci addedileceklerinden derhal zevce ve çocuklarıyla beraber nüfus siciline kayıtlarıyla Osmanlı tezkirelerinin verilmesi ve haklarında tamamen Osmanlı muamelesi yapılması lazım gelecekti.

Üçüncü olarak, Sırbistan'a terk edilmiş arazide 14 Mart 1914 tarihinde yerleşik şahıslardan olup da İstanbul Antlaşması'nın akdedilme tarihi olan 14 Mart 1914'ten önce terk edilmiş topraklardan çıkararak, Osmanlı ülkesine gelip yerleşmeyi seçmiş olanlar zaten Osmanlı tabiiyetlerini kaybetmemiş bulduklarının-

54 BOA, DH.UMVM. 123/32 1333.Ca.28 (13.04.1915).

dan dolayı, Osmanlı tebaasından olduklarından bunlardan Osmanlı nüfus sicili ve esas defterine kayıt ve tescil edilmemiş bulunanların hemen tescille Osmanlı tezkirelerinin verilmesi gerekecekti.

Dördüncü olarak, Sırbistan'a terkedilmiş arazinin asıl ahalisinden o şekilde 14 Mart 1914 tarihinden önce buralardan çıkıp da yabancı ülkelere giderek o tarihte yabancı ülkelerde yerleşik olanlar Osmanlı tebaasından sayılacaklardı. Bu gibi şahıslardan sonradan Osmanlı ülkelerine gelenler eğer Osmanlı konsoloshanelerinde kayıt ve tescil edilerek Osmanlı tezkiresi almamışlarsa hemen nüfus siciline kaydedilerek Osmanlı tezkireleri verilecek ve yabancı tabiiyet iddiaları kabul edilmeyecekti.

Beşinci olarak, bu gibi şahıslardan 14 Kasım 1914 tarihine kadar Osmanlı konsoloshanelerine müracaatla Sırp tabiiyetimi kabul etmek istedikleri hakkında yol yordam gereğince beyanname vererek kendilerini Sırp konsoloslarına kayıt ve tescil ettirmiş oldukları sabit olanlar Sırp olduklarından, bu gibilerden Sırbistan'la münasebetlerin kesilmesi tarihinden önce gelenler, birinci işaretli fıkra hükümlerine ve sonra gelenler de ikinci işaretli fıkra hükümlerine tabi olacaklardır⁵⁵.

Arnavutluk'tan ve Karadağ ile Sırbistan gibi savaş hali dolayısıyla Osmanlı Devleti ile münasebeti kalmamış olan hükümetler arazisinden mülteci sıfatıyla geçici olarak Osmanlı ülkesine geldiklerini iddia edenlerden memleketlerine gitmek isteyenlerin dönmelerine müsaade edilmiş ve kalışlarını uzatmak niyetinde bulunanlar hakkında ise askeri muamele tatbiki yani bu kişilerin askere alınması uygun görülmüştür⁵⁶.

Diğer taraftan savaş sırasında çeşitli şekillerde Osmanlı topraklarına gelenlerden I.Dünya Savaşı'ndan sonra Sırbistan'a dönmek isteyenler olmuştur. Osmanlı Devleti, Osmanlı tabiiyetine geçmeyenlerin seyahatlerini serbestçe yapabileceğini, Sırp tabiiyetinde bulunanların da Osmanlı topraklarını terk etmesi gerektiğini bildirmiştir. Sırp tarafı ise, Osmanlı tabiiyetine geçtiği halde Sırbistan'a seyahat etmek isteyenlerin pasaportunu vize etmeme kararı almıştır⁵⁷.

55 BOA, DH.EUM.ECB. 26/63 1337.Z.29 (25.09.1919).

56 BOA, MV. 203/40 1334.Za.22 (21.09.1916).

57 Serbestoğlu, a.g.e., s.354.

Sonuç

I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı Devleti'nin de savaşa katılımıyla karşıt kamplarda yer alan Sırbistan ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler kesilmiştir. Savaşla birlikte Müslümanlara angarya yükleme, askere alma gibi uygulamalara başlayan Sırbistan, savaş öncesinde de dini baskılarda bulunup, camileri tahrip etmekte, yine angarya yüklemekte ve emlâka el koymaktaydı. Her ne kadar 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Antlaşması ile Sırbistan'daki Müslümanların hakları güvence altına alınmış ise de Sırbistan kendi bildiğini okumuştur. Savaşın ardından ise Sırbistan uygulamalarını daha da sertleştirmiş, Müslümanların göç etmesine ve topraklarını homojenleştirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA**, DH.EUM.ECB. 26/63 1337.Z.29 (25.09.1919).
BOA, DH.EUM.MH. 87/117 1332.Ş.04 (28.06.1914).
BOA, DH.MB.HPS.M. 14/19 1332.B.30 (24.06.1914).
BOA, DH.MB.HPS.M 14/32 1332.Ş.07 (01.07.1914).
BOA, DH.SN.THR. 69/41 1334.Ş.22 (24.06.1916).
BOA, DH .ŞFR. 46/245 1332.Z.19 (08.11.1914).
BOA, DH .ŞFR. 82/181 1336.Ra.11 (25.12.1917).
BOA, DH.ŞFR. 573/49 1333.Ke.08 (08.12.1917).
BOA, DH.UMVM. 123/32 1333.Ca.28 (13.04.1915).
BOA, HR.SYS. 2378/3 31.01.1915.
BOA, HR.SYS. 2405/77 26.01.1915.
BOA, HR.SYS. 2443/63 24.11.1917.
BOA, M.V. 196/31 1333.Ra.11 (27.01.1915).
BOA, M.V. 196/32 1333.Ra.15 (31.01.1915).
BOA, MV. 203/40 1334.Za.22 (21.09.1916).

Tetkik Eserler

AĞANOĞLU, Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç**, İstanbul, 2001.

ALKAN, Necmettin, "Kosova Meselesinin Tarihi Kültürel ve Siyasi Altyapısı", **Avrasya Etüdüleri**, S 21, Kış 2002.

BANCOVİÇ, Safet, "I. Balkan Harbi Sonrası Sırbistan ve Karadağ'a Bırakılan Bölgelerdeki Müslüman Nüfusun Türkiye'ye Göçü", **Muhacirlerin İzinde**, der. Hayri Kolaşinli, Ankara, 2012.

CASTELLAN, Georges, **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.

COX, John K., **The History of Serbia**, Greenwood Press, 2002.

ÇALIŞ, Ahmet Kemal, **Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'ne Göre 1914'te Balkanlar**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2010.

DONIA, Robert J., - FINE John V.A., **Bosnia and Hercegovina: Tradition Betrayed**, Colombia University Press, New York, 1994.

DRAGNICH, Alex N., **Serbia Through the Ages**, Colombia University Press, 2004.

DURMUŞÇELEBİ, Mustafa - KORO, Bedrettin, "XX. Yüzyılda Kosova'da Türkçe Öğretim Programlarının Uygulanması", **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 32, Yıl 2012/1.

DÜNDAR, Fuat, **İttihat ve Terakkî'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, 2001.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, Ankara, 1953.

JELAVICH, Barbara, **Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl**, Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur, C 2, İstanbul, 2006.

KAYA, Mehmet, "Balkan Savaşları Sırasında Anadolu'ya Göçler ve Karşılaşılan Sorunlar", **History Studies**, C 5, S 6, Kasım 2013.

MALCOLM, Noel, **Kosova Balkanları Anlamak İçin**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, 1999.

NUREDİN, Abdülmecit, **Balkanlar'dan Türkiye'ye Göç ve Etkileri**, Ankara, 2011.

ÖZKAN, Ayşe, **Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na Sırplar (1878-1918)**, IQ Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖZKAN, Ayşe, "I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu", **Gazi Akademik Bakış**, C 7, S 14, Yaz 2014.

PAVLOWITCH, Stewan K., **Serbia: The History of an Idea**, New York University Press, USA, 2002.

PROGONATI, Erjada, "The Chronicle Of The First World War And Impact On The Balkans" **Gazi Akademik Bakış**, C 7, S 14, Yaz 2014.

RENOUVİN, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918**, Çev. Örgen Uğurlu, İstanbul, 2004.

SAYGILI, Hasip, “Birinci Dünya Harbi’nde, Rumeli’nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 18, Bahar 2013.

SERBESTOĞLU, İbrahim, **Osmanlı Kimdir?**, İstanbul, 2013.

VICKERS, Miranda, **Between Serb and Albanian History Of Kosovo**, London 1998.

YILDIRIM, Seyfi, “Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri”, **Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, S 16, Güz 2012.

**SARAYBOSNA OLAYI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN
BAŞLAMASININ GÜRCÜ BASININA YANSIMALARI
(Haziran – Aralık 1914)**

Roin KAVRELİŞVİLİ*



Özet

Rus Devrimi öncesi Gürcü gazetecileri Avrupa'nın siyasi sahnesinde cereyan eden gelişmelerle oldukça fazla ilgilenmişlerdir.

Haftalık dergilerde “Teatri Da Tskhovreba”, “Klde”, “Matrakhi” ve “Sak-halkho Purtseli” gazetesinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olan siyasi ve psikolojik sebeplere ve ilk askerî hareketlere gerekli dikkat çekilmiştir.

Dönemin Gürcü basınında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda mevcut olan siyasi durumdan ve çeşitli milletler arasındaki siyasi ilişkilerden bahsedilmiştir. Basına göre 1870'li yıllardan itibaren Prusya, kendi siyasetini bütün Almanya'yı bir bütün olarak kurmak için yönetmiştir. Bundan dolayı Avrupa'nın diğer ülkeleri güçlü Almanya'ya karşı çıkmak için gerekli gayretlerde bulunmuşlardır. Almanya'nın gerek karada gerekse denizde güçlenmesi Avrupa için her zaman bir tehlike oluşturuyordu, çünkü kendi hegemonyasını kurmak niyetindeydi. Çok gelişmiş olan Almanya, diğer ülkeleri ezmezse de başkalarının tepkisinden kendisini çok kolay savunabilirdi. Bütün Avrupa için Almanya'nın veya Almanya için Avrupa'nın ne kadar tehlikeli olduğu mevcut durumdan belli oluyordu. Öte yandan Fransız-Rus birliği ortak düşmanın aralarında sıkıştırmasını sağlamışsa da, İngiltere bağımsız siyasetle de uğraşabilirdi. İngiltere ilk başta aynen davranıyordu. Ancak, Belçika'nın tarafsızlığı bozulduktan sonra İngiltere tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. Belçika'nın tarafsızlığının bozulması

* Prof. Dr., Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi, Gürcistan, roinkav@rambler.ru.

İngiltere'nin menfaatlerine iki yönden yansiyordu. Birincisi, uluslararası antlaşmanın bozulması diğer antlaşmaların bozulmasına neden olabilirdi ve ikincisi, Belçika'nın işgaliyle Almanya'nın sınırları ve hareket mesafesi İngiltere'ye oldukça yaklaşıyordu.

Gürcü gazetecileri tarafından Saraybosna olayı üzerine oldukça fazla durulmuş ve veliht Franz Ferdinand tarafından yürütülen siyaset İmparator Franz Joseph'in diplomatik tecrübeleri ile barışçı davranışlarıyla kıyaslandırılmıştır.

Dönemin Gürcü basınında Birinci Dünya Savaşı sırasında milliyetçi hareketlerin ön plana çıkmasına oldukça dikkat çekilmiştir. Gazetecilere göre bu savaş milli düşüncelerini daha da pekiştirmiş ve tavlamıştır.

Yukarıda anılan basın organlarında Birinci Dünya Savaşı'na sebep olan bütün olayların derin analizi yapılmış, mevcut haberlerde savaşın başlamasının daha önemli bir nedeni olarak küçük devletlerin bağımsızlığa yönelik yaptıkları davranışlar gösterilmiştir. Gürcü basın organları bu konuda anılan devletlere destek vermektedirler.

Bu bildirinin esas amacı Haziran – Aralık 1914 yılında meydana gelen ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına alamet olan ilk siyasi kampanyaların nitelendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Gürcü Basını, Teatri Da Tskhovreba, Klde, Matrakhi, Sakhalkho Purtseli.

Abstract

Before the Soviet Revolution, Georgian newspapers were very interested in developments happening in European political arena.

In weekly magazines “Teatri Da Tskhovreba”, “Klde”, “Matrakhi” and “Sakhalkho Purtseli” a great deal of attention was paid to political and psychological reasons leading to the war as well as first military movements.

In the Georgian press of the period, the present political situation in the Austria-Hungary Empire and political relationship among many nations were discussed in detail. According to the press, from 1870 onward, Prussia designed its policy to establish a United Germany. Therefore, the other European states made many efforts to stand against a powerful Germany. The strengthening of Germany both on land and seas was a serious threat for Europa, for it intended to establish its own hegemony. Even if it didn't crush other states, it could easily defend itself against the reactions of others. From the present situation, it was obvious that Germany was a great threat for Europe just as Europe was for Germany. On the other hand, French-Russian cooperation was able to surround their common enemy, Britain could also make its way through independent politics. What Britain followed then, was that policy. However, following the break down of Belgium's neutrality, Britain was also under a big threat. That new case was reflected upon Britain's interests in two ways. First, the invalidity of the international agreement could lead to the invalidity of other agreements, and second, in case of Belgium's invasion, Germany's borders and ability to move would come extremely easy and close to Britain.

Lots of attention was given to Sarajevo issue by Georgian newspapers, and the policy followed by heir Franz Ferdinand was compared to emperor Franz Joseph's diplomatic experience and peaceful acts.

In the Georgian press of the period, much coverage was allocated to the emergence of nationalist movements during World War I. According to journalists, the war prepared and strengthened national ideas and sentiments.

In the above mentioned press organs, a deep analysis of all the reasons leading to the war was made, and it was determined that another reason for the war was the intent and movements of smaller states for their independence. Georgian press supported the movements of such states so that they could become independent.

The main aim of this presentation is to specify and analyse the first political campaigns made in June-December, 1914, which ended in World War I

Key Words: Georgian Press, Teatri Da Tskhovreba, Klde, Matrakhi, Sakhalkho Purtseli.

XX. asrın başlarında Avrupa'nın ve Amerika'nın sosyo-ekonomik gelişmeleri ve dünyanın yeniden paylaşılması gereği Dünya Savaşı'nın başlatılması için önemli şartlar oluşturdu. Bu savaşa katılan her devletin kendi rövanşist ve işgalci emelleri vardı. Çoğu, savaş için uzun süredir hazırlanıyordu. Bu nedenle savaştan önce birbirine karşı çıkan "İtilaf" ve "İttifak" Devletleri bloğu kuruldu. Bunlar arasında en hazırlıksız olan Çarlık Rusya idi. Buna rağmen kendisi İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek için hayal kuruyordu. Rusya'nın amacı, savaşı kazandığı takdirde, Güney sınırlarını genişletmek ve ülkedeki ihtilal hareketlerini uzun süre durdurmaktı.

Çarlık Rusya sınırları içerisinde bulunan Gürcistan, Rusya'nın diğer ulusal bölgeleri gibi bu savaşa istemeyerek dahil edildi. Bundan ötürü Gürcü toplumunun savaşa gösterdiği ilgi daha da artmıştı.

Tiflis'te çıkan dönemin Gürcü basınında Saraybosna olayına ve savaşın başlamasına oldukça fazla ilgi gösterildi ve 1914 yılının Haziran-Aralık aylarında gelişen olaylar geniş bir tarzda açıklandı. Dönemin basın organları görüş açısından farklı olmalarına rağmen Gürcü toplumuna dış dünyada meydana gelen gergin siyasi olayları, savaşın gidişatının özelliklerini, cephede olan Gürcü askerlerinin durumunu akıcı bir şekilde anlatıyorlardı.

"Sakhalkho Purtseli" adlı gazetenin 15 nolu sayısında "Herz Hertzog Franz-Ferdinand'ın Öldürülmesi" başlıklı makaleden Prens'e suikast düzenleyenlerden birisinin harita mühendisi Tsimbiroviç'in yaptığı el bombasının elde yapma bomba olduğu anlaşılıyor. Aynı makaleden, suikasttan sonra prensin şehir belediye binasına yaklaştığı zaman belediye başkanına "Saraybosna'yı misafir olarak ziyaret ettik, ancak bizi el bombalarıyla karşıladılar" dediğini öğrenmiş oluyoruz. Makalenin devamından prensin talep etmesinden dolayı geçeceği güzergahta koruma tedbirlerinin alınılmayacağını öğrenmiş oluyoruz. Makaleye göre suikastı düzenleyen üç kişi Prens arabasını Frans-Josef caddesinde bekliyormuş. Bizzat suikast yapan Gavrilo Princip adlı genç son dönemlerde Belgrad'da oturuyormuş ve Saraybosna'ya döneli birkaç hafta olmuş. Ön yargılamadan anlaşıldığı kadarıyla suikastçı, bir versiyona göre suikastın Avusturya İmparatorluğu'na karşı, diğerine göre ise Sırpların eziyetinden dolayı yapmıştır (Sakhalkho Purtseli, 1914:N15).

Aynı gazetenin 24 nolu sayısında Franz-Ferdinand'ın şahsi ve siyasi düşünceleri ve suikastçılar hakkında geniş bir bilgi verilmiştir. Makaledeki haberlere

göre farklı gazeteler Prens'in öldürülmesi sebebini siyasi nedenlere bağlıyorlar-
mış. Aynı haberde Prens'in 18 Aralık 1863 yılında Graz şehrinde dünyaya gel-
diği, babası Ludvig hayatta iken devlet işlerine az karıştığı, gençliğinde bütün
dünyayı gezdiği ve 1892 yılında gezi hatıralarının "Tagesbuch meiner reize um
die Erde" adlı kitapta yayınladığı anlatılmıştır. Avusturya tahtının halefi olarak
1896 yılında tayin edilmiştir. Babası vefat ettikten sonra çeşitli askerî görevlerde
bulunmuş, 1898 yılından itibaren ise başkomutanlık makamında kralın yardım-
cılığını yapmıştır (Sakhalkho Purtseli, 1914:N24).

Aynı gazetede Avusturya-Macaristan Sarayı'nda meydana gelen düşman-
lıklardan bahsedilmiştir. Burada ayrıntılı bir şekilde Franz-Ferdinand'ın evlilik
hikayesi anlatılmıştır. Anlatılana göre Prens'in eşi olan Graf'ın kızı Sophia Kho-
tek adlı bir bayan alt tabakadandı. Dolayısıyla Prens kilise nikahına izin almak
için Avusturya Reihstag ve Macaristan Parlamentosu kararını dört yıl bekledi,
çünkü Macaristan kanunlarında Prens'in ondan daha alt sınıf temsilcisi olan bir
bayanla evlenebilmesine dair bir madde yoktu. Evlendikten sonra Prens kendi
nesillerinin taht halefi olamayacaklarına dair bir ant içti. Makalenin devamında
Franz-Ferdinand ile Karl Franz Joseph arasındaki gerginlikten bahsedilmiştir.
Bu gerginliği Prens kazanmış ve 1912 yılında onu Kolomna adlı bir şehre albay
olarak bir askerî birliğe görevlendirmiştir. Bundan dolayı aralarındaki gerginlik
daha da artmıştır (Sakhalkho Purtseli, 1914:N24).

Franz-Ferdinand'ın siyasi düşünceleri ise ayrıca anlatılmıştır. Prens'in taraf-
tarları ve ona karşı çıkanlar da kendisini "Muhteşem Avusturya" düşüncesinin
babası olarak adlandırıyorlardı. Bu düşünceye göre imparatorluğun çeşitli böl-
geleri birbirinden ayrılmaz bir parça haline getirecekti. Gazete prensi aldığı
terbiye ile karakterden dolayı hakiki bir savaşçı olarak tarif etmektedir. Prese
göre "savaş için hazır her devlet her dakikada bütün iç karışıklıkları başarıyla
çözebilir. Devlet her zaman düşmanını püskürtmek için hazır olacak ve gerekli
hücumda da geçecektir". Yine mualif ve taraftarları olan insanların anlattıklarına
göre "Prens her zaman barış isterdi ve Avrupa'da bu zamana kadar barışın bozul-
maması da onun gösterdiği gayretlerden dolayıdır. Bunun için bütün Avrupalı-
lar ona teşekkür etmelidirler" (Sakhalkho Purtseli, 1914:N24).

Gazeteye göre Prens, farklı milletlerin birbirine bağlanmasını "Direkt Etki"
prensibine göre yapılması düşüncesindeydi. Ancak bu konuda ona Güney Slavlar
karşı çıkıyorlardı ve Franz-Ferdinand'ın ölümüne asıl sebep de Slavların başkal-
dırmaları oldu (Sakhalkho Purtseli, 1914: N24).

Aynı gazetede Franz-Ferdinand tarafından devlet gücünün Katoliklik üzerine inşa edileceği düşüncesini okuyoruz. Bu açıdan kendisi Hırvatların milliyetçi hareketlerini destekliyordu ve böylelikle Sırp'ların denize açılmasını engelledi. Makaleye göre Prens, Üçlü İttifak'ın aşırı taraftarı idi ve Almanya'ya, özellikle İmparator Wilhelm'e çok güveniyordu. Diğer taraftan ise İtalya'ya düşman gözü ile bakıyordu. Kendisi Katolik Arnavut devletini kurmak için fazlasıyla uğraştı ve Avusturya okullarında da Katolikleri destekliyordu (Sakhalkho Purtseli, 1914:24).

Gazetede verilen bilgiye göre 1909 yılında Franz-Ferdinand orduda İmparatorun Macarca'nın resmi dil olarak konulması düşüncesine karşı çıktı ve eğer bu karar alınırsa askerî görevinden istifa edecekti. Kendisi Macar Bakanlarını çok nadir kabul ederdi. Hatta hemfikiri olan Graf Tisa'ya da sıcak bakmazdı. Paris Akademi Başkanı olarak Lev Tolstoy'un adını kendisine onaylamak için sunulan listeden çıkardı. Çekleri ve Polonyalıları desteklerdi. Aynı makalede Prens'in eşi, kız çocuğu olan Sophiye ve erkek çocukları Ernst ve Maxsimelian hakkında bilgiler mevcuttur (Sakhalkho Purtseli, 1914: N24).

Prens'e suikast düzenleyenler hakkında bilgileri okurken Gavrilo Princip'in esmer ve çökük gözlü olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi suikast yaptığı zaman 17 yıl ve 17 günlüktü. Yaşı tamamlandığından dolayı onun için idam cezası kararı alınmıştır. İlk bombayı atan diğer suikastçı Gabrinoviç'e attığı bombasıyla Prens'i öldüremediği için ölüm cezası verilmemiştir (Sakhalkho Purtseli, 1914: N24).

Gazetede, "Züd Deutsche Zeitung"tan alınan "Saraybosna Mektubu" diye bir haber var. Bu haberde İmparatorlukta milliyetçi hareketlerin keskin hale geldiği anlatılmıştır. Gazeteciye göre "Avusturya ve Macaristan'dan buraya getirilen Alman tüccarlarına ilkbahardan beri mektuplar geliyormuş. Bu mektuplarda Slav kökenli gençlerin tehdidinden dolayı mağazalar üzerindeki Almanca reklam panolarının indirilmesi talep ediliyordu". Gerçekten, radikal gençler gece saatlerinde Saraybosna'nın ana caddelerindeki mağazalardan reklam panolarını indirmişler, bazısını da kırmışlardı (Sakhalkho Purtseli, 1914:N24).

Aynı yerde lise öğrencileri tarafından bir cemiyet kurularak Saraybosna'dan terör yoluyla Almanca'nın ihraç edilmesine dair bilgi verilmektedir (Sakhalkho Purtseli, 1914:N24).

“Sakhalkho Purtseli”nin 25 nolu sayısında Prens’in öldürülmesinden sonra bir taraftan Sırp, diğer taraftan ise Hırvatlar ile Müslümanlar arasında meydana gelen çatışmalardan etraflıca bahsedilmiştir. Gerginlikler yalnız toplum arasında değil siyasi partiler arasında da yapıyordu. Aynı yerde Avusturya Hükümeti tarafından yapılan suikastın araştırılması için Sırbistan Hükümeti’nden talep edilen şartlar açıklanmıştır (Sakhalkho Purtseli, 1914:N25).

Aynı gazetenin 37 nolu sayısında 10 Temmuz 1914 yılında saat 6’da Avusturya Büyükelçisi tarafından Sırbistan Hükümeti’ne verdiği 10 maddelik ultimatomun tam metni mevcuttur. Ültimatoma göre Sırp Hükümeti’ne cevap verilmesi için 48 saat süre tanınmıştır. Ültimatoma, Sırbistan tarafından 31 Mart 1909 yılında imzalanan deklarasyon gereği üstlendiği sorumlulukların bozulduğu açıklanmış ve Avusturya’nın talepleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır (Sakhalkho Purtseli, 1914:N37).

“Sakhalkho Purtseli” Avrupa’da basılan gazetelerin haberlerinden de fazlasıyla faydalanıyordu. Gazetenin 38 nolu sayısında bu bilgilerin tahlilleri mevcuttur. Avrupa gazetelerinin bir kısmı Avusturya Hükümeti’nin davranışlarını olumlu, diğer kısmı da olumsuz olarak değerlendiriyor. Burada Londra’da çıkan “Westminister”, Fransa’da çıkan “Tan”, Berlin’de çıkan “Deutschland”, Viyana’da çıkan “Neues Wiener Tagesblatt” ve diğer bilinen basın organlarından bahsedilmiştir (Sakhalkho Purtseli, 1914:N38).

“Klde” adlı dergide takma adı “Meomari” olan gazeteci tarafından yazılan “Franz-Ferdinand’ın Öldürülüşü” başlıklı makalede Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda mevcut siyasi durum, milliyetçi hareketler ve çeşitli milletler arasındaki gerginlikler anlatılmıştır. Yazar kendi görüşünden hareketle Prens’e düzenlenen suikast sebeplerinden, Prens’in devlet erkanı üzerinde etkisinden ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda yaşayan halklara yaptığı davranışlardan bahsetmiştir. Meomari, Franz-Ferdinand’ın politikasını Franz Jozeph’in tecrübeli, öngörülü ve barışçı politikası ile kıyaslıyor. Yazara göre Yunanlılar’ın ve Slavlar’ın Osmanlıya karşı yaptıkları mücadeleler Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda yaşayan Slavlar’ın milliyetçi hareketlerine etken oldu (Klde, 1914:N25).

Aynı yazar “Savaş Hakkında” adlı makalesinde milli duygular konusunu ele almış ve şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Gerek büyük devletler gerekse bu devletler içinde yaşayan küçük milletler için ulusal konular, ulusal düşünceler ve

duygular bir nevi itici güç olarak gözükmektedir. Bu güçler uyanmış ve bir silah olarak kullanılmıştır. Bu savaş ulusal düşünceleri daha sağlam bir hale getirdi". Devamında yazar İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kurulan ittifaka sempati gösteriyor ve "İngilizler tarafından ileri sürülen küçük milletlerin savunma konusunu bir stratejik oyun değil de bu devletin içtenlikle gösterilen akıllı bir adımudur" gibi kelimeler kullanıyor. Ayrıca Çarlık Rusya tarafından halklar arası eşitliğin uygulanacağını umuyor (Klde, 1914:N25).

Derginin 27. sayısında yer alan "Mutlak Savaş" adlı makalede savaşın sebepleri şöyle değerlendirilmiştir: "Bugün eğer savaş açan devletler tarafından yapıldığı gibi dostluk, barış, haklar ve buna benzer kelimelerden vazgeçersek, tarafızlığa ve insan haklarına da dikkat çekmezsek, şimdiki Avrupa'nın yıkılış sebepleri olan iktisadi ve siyasi sıkıntılarını görürüz. Bu büyük savaş her devlet tarafından daha önceden sistematik olarak hazırlanıyordu. Saraybosna'da Prens'in öldürülmesi başka bir zaman belki de bir milletin yerel bir siyasi sorunu olarak kabul edilirdi. Ancak, Avuturya-Macaritan'ın Sırbistan'ı cezalandırma talebi bütün Avrupa'yı ve Asya'nın bir kısmını ateş içine aldı. Prusya'nın 1780'li yıllardan itibaren bütün Almanya'yı bir zırlı vücut olarak birleştirme politikası Avrupa'nın diğer ülkelerini Almaya'ya ve müttefiklerine karşı denge sağlayabilecek birliğin kurulmasına doğru hareketlendirdi. Almanya'nın gerek karada gerekse denizde güçlenmesi Avrupa için her zaman bir tehlike yaratıyordu. Güçlenen Almanya kendi hegemonyasını kurmak için çalışıyordu. Kültür açısından çok gelişmiş olan Almanya kendi fikir faaliyetlerini başkasını ezmek için olmasa da tamamen direnmek için kullanıyordu. Almanya'nın Avrupa için ve Avrupa'nın da Almanya için ne kadar korkutucu olduğu Almanya'nın Paris'e kadar Fransa topraklarını işgal ettiği zaman belli oldu. Gerçi toprakları geri çekiyor, ama o kadar şiddetli savaş veriyor ki, bütün dünya kimin kazanacağını susmuş bekliyordu. Diğer taraftan, Fransa ile Rusya ittifakı Almanya'yı aralarında ezebilirdi, bu sırada İngiltere tek başına da kendi siyasetini yürütebilirdi. Başta aynen böyle davranıyordu, ancak Belçika'nın tarafsızlığı bozduktan sonra İngiltere'ye tehdit yaklaştı. Belçika'nın tarafsızlığının bozulması İngiltere'nin menfaatlerine iki türlü yansiyordu: birincisi tarafsızlığın bozulması diğer antlaşmaları da tehdit ediyordu, ikincisi de, Belçika'yı işgal etmekle beraber Almanya'nın sınırları ve hareket alanı İngiltere'ye fazlası ile yaklaşıyordu" (Klde, 1914: N27).

“Meomari” diye takma ad kullanan gazeteci “Belçika ve Büyük Devletler” adlı makalesinde Birinci Dünya Savaşı’nın ilk aşamasında Belçika tarafından yapılan hareketlerden bahsediyor: “Bu savaşta Rusya, İngiltere ve Fransa’ya küçük Belçika fazlasıyla hizmet etti. Kendisi küçük Hollanda ve Lüksemburg gibi Avrupa’nın büyük devletleri tarafından tarafsız ülke olarak tanınmıştı. Dolayısıyla toprak bütünlüğüne de kimse dokunamazdı. Böylece, siyasi açıdan bakarsak eğer durumu uygundu ve dışarıdan gelecek bir tehdit korkusu da yoktu. Hem de silahlanmaya mecbur değildi. Buna rağmen tedbirler alıyordu. Genellikle Belçika Fransa’ya taraf yöneliyordu. Bu davranışları artık açıkça belli olmuştu. Geçen sene Belçika’nın Fransa ile yaptığı askerî ittifak dedikoduları eğer doğru çıkarsa, o zaman denilebilir ki, Belçika’nın tarafsızlığını kendi hükümeti bozdu. Belçika kendisini feda edip İtilaf Devletlerinin hizmetine girdi. Buradan aldığı sonuçlar kendisi için kader belirleyici olabilir. Buradan Belçika’nın genç kralının siyasette ne kadar cahil olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi dünyadaki güçleri değerlendiremedi ve güzel ülkesini hayallerine feda etti. Almanya da Belçika’yı işgal ettiği zaman insani kaynaklardan, maddi ve manevi açıdan fazlasıyla kayıp verdi. Kendisi Belçika’yı işgal edip gelecek barış konferansında eğer durumu sağlam kalırsa işgal ettiği ülkenin kendisine bağlı olmasını ister” ifadelerini kullanmıştır (Klde, 1914:N28).

“Klde” dergisinde savaşa katılan ülkelerin silahları geliştirmeleri hakkında çeşitli bilgiler de ayrıca yer almaktadır. Aynı Meomari, derginin üçüncü sayısında “Askeri ve Teknik Gelişmeler” adlı makalelerini yayınlamıştır. Yazara göre “Son dönemlerde gerek havada gerekse denizde ve karada kullanılan silahlar üstün derecede geliştirilmiştir. Bu açıdan meydana konulan her yenilik daha şiddetli ve daha korkunçtur. Savaşta kullanılan bütün savunma ve hücum malzemeleri bilimin amaçlı kullanılmasının bir sonucudur”. Yazar yukarıda bahsedilen başlığı taşıyan birinci makalede havada ve denizde kullanılan silahları değerlendirmiştir (Klde, 1914:N29).

Aynı başlığı taşıyan ikinci makalede yazar karada kullanılan topları, makineli tüfekleri, zırhlı arabaları ve trenleri, el bombalarını vs. değerlendirmiştir. Ayrıca büyük birliklere nispeten kadrosu az olan hareket askerî birliklerinin daha da verimli savaşışklarına dikkat çekmiştir (Klde, 1914:N30).

Üçüncü makalede yazar savaşta kullanılan erzak ve karada kullanılan savunma metotlarından söz etmiştir. Kendisi telgrafın kullanılmasına dikkat çe-

kip “Bu savaşta telsiz ve telli telgraf fevkalade bir tarzda kullanılmaktadır, bu çok önemli, savaşta telgrafın kullanılması önemli rol oynuyor... diğeri ise sabit ve taşınan projektörlerdir, onları farklı amaçla kullanıyorlar” gibi kelimeler dile getirmiştir. Yazar savaş taktiğinden bahsederek “Daha önceki savaşlara göre bu savaş daha çok toprak yüzünde değil de içinde yapılıyor. Bunun için siperlere, burçlara, duvarlara ve benzeri sistemlere çok önem veriliyor”(Klde, 1914:N31).

Yukarıdaki üç makalede “Yıldırım Savaşı'nı” gerçekleştirmek için hazırladığı Alman savaş sisteminden bahsedilmiştir. Ona Rus savaş sistemi ve Çarlık Rusya tarafından savaş için çıkarılan masraflar kıyaslanmıştır.

“Savaş Cephelerinin Durumu” adlı makalede farklı cephelerde süren askerî hareketler değerlendirilmiştir: “Geri savaş cepheleri o kadar yayılmış ve durumu o kadar bileşik ki, bize stratejik açıdan az sayıda gönderilen haberlere göre anlatılması zor. Örneğin, Batı Cephesi'nde Fransa ile Belçika'nın sınırında gergin durum haftalardır sürüyor ve şu ana kadar hiç bir taraf galip gelemedi. Almanya Belçika'nın sahillerine deniz altı gemileri, uçakları gönderiyor ve deniz mayınlarını döküyor, sanki savaşın tüm şiddetini İngiltere'ye ve kısmen de Fransa'ya gösterecektir. Devamında Avrupa'nın Doğu Cephesi hakkında olan bilgiler mevcuttur. Bu cephede Avusturya ve Almanya'nın hareketleri anlatılmıştır: “Cephede en fazla kayıp Avusturya'nın olmuştur. Avusturya'nın ve Almanya'nın filosu Alman sahillerine yaklaşmıştır. Almanya ve Avusturya Rusya'nın Toprakları içinde savaşıyorlar ve sanki ebediyen kalacakları için buradaki durumlarını sağlam haline getirmeye çalışıyorlar. Savaşın Güney Cephesi Sırbistan ve Osmanlı Cephesi olarak ikiye bölünmüştür. Sırbistan Cephesi'nde Avusturyalılar başarı elde etmişlerdir. Osmanlı fazla hareketlenmemiş ve yalnız kısa çatışmalarla yetinmiştir. Almanlar, Kafkasya'nın rölyefinden dolayı kış şartlarında burada savaşmayı uygun görmüyorlar. Almanlara göre Kafkasya'da yoğun askerî hareketler yapılmayacaktır”. Devamında askerî hareketlerin denizde ve sahilde yapılabileceğine dair düşünceler ve Osmanlı Filosu tarafından Karadeniz sahilinde bulunan Rusya limanları olan Novorosysk, Sivastopol, Simferopol, Odesa ve Pot'inin bombalanması hakkında haberler mevcuttur (Klde, 1914:N31).

Savaş haberleri “Teatri da Tskhovreba” adlı haftalık derginin sayfalarında da yer almaktadır. Bu dergide savaşın başlangıcı ve ilk gidişatı etraflıca anlatılmıştır (Maçavariani, 2004: 144-155).

“Teatri da Tskhovreba”nın 21 nolu sayısında gazeteci Giorgi Juruli tarafından yayınlanan “Savaş” adlı makalede “Bir hafta önce savaş başladı ve şimdilik bütün Avrupa’nın bir kısmı savaşa hazırlanıyor, diğer kısmı ise savaşıyor. Savaşın sebebi ise sanki basit bir durumdan kaynaklandı. Bu sene 28 Haziran’da Saraybosna’da Avusturya-Macaristan Halefi olan Prens Franz – Ferdinand’ı öldürdüler. Avusturya-Macaristan Hükümeti bu olayda Sırbistan Hükümeti’ni suçladı ve çok ağır talepler ileri sürdü. Sırbistan ise bu taleplerin tamamını yerine getiremedi ve Avusturya bundan istifade ederek Sırbistan’a savaş açtı” (Teatri da Tskhovreba, 1914:N21).

Bundan sonra makalede Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasında var olan gerginliğin esas nedenleri anlatılmış ve savaşa katılan Rusya tarafından Sırbistan’ı desteklediğine dikkat çekilmiştir. Rusya tarafından atılan bu adım “Akraba toplumun ezilmesine izin verilmesi” şeklinde açıklanmıştır (Teatri da Tskhovreba, 1914:21).

Makaleden, eski takvime göre 18 Temmuz’da Rus Ordusu’nun seferber olduğu haberini öğrenmiş oluyoruz. Bu seferberlikten dolayı 19 Temmuz’da (e.t) Petersburg’daki Alman büyükelçisi Rusya Dışişleri Bakanlığı’na Almanya tarafından Rusya’ya karşı savaş açtığını bildirmiştir. Dergideki değerlendirmelere göre bu gelişme Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkileri gergin hale getirdi ve genel savaşa hazırlanmaları hızlandırdı (Teatri da Tskhovreba, 1914:N21).

Okurlar için Avrupa’daki durum şöyle açıklanmıştır: “Avrupa’nın büyük devletleri ikiye bölünmüşlerdir. Bunlardan birisi Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya’dan oluşan İttifak Devletleri, diğeri de Rusya, Fransa ve İngiltere’den oluşan İtilaf Devletleridir. Gerek olursa savaş döneminde bu devletler kendi taraftarlarına yardım edeceklerdir (Teatri da Tskhovreba, 1914:N21).

Dergideki haberde “Almanya tarafından Rusya’ya savaş ilan edildiğinden dolayı 20 Temmuz 1914 yılında (e.t) Rusya İmparatoru II. Nikola “Yüce Emir” ilan etmiş ve böylelikle Rus ordusu ve donanması savaş haline getirilmiştir. Başkomutan olarak da İmparator Nikola Nikolayeviç tayin edilmiştir. Rusya ile birlikte Avrupa’nın diğer ülkeleri de gerekli siyasi adımları attılar. 20 Temmuz’da (e.t) Fransa seferbelik ilan etti; 23 Temmuz’da (e.t) İngiltere Almanya’ya, 24 Temmuz’da (e.t) Avusturya-Macaristan Rusya’ya savaş ilan etti. Yazar “Küçük Karadağ’da kardeş milletleri desteklemek için Avusturya’ya savaş ilan etti. İtilaf devletleri üyesi olan İtalya şu an tarafsızlık politikasını tercih ediyor. Avrupa’nın

diğer ülkeleri savaş hazırlığında olup askerî güçlerini toparlıyorlar. Bugün bütün Avrupa'da kuşatma tarzı savaş uygulamaları ilan edilmiş ve hava barut kokusu ile doludur” gibi açıklama yapılmıştır” (Teatri da Tskhovreba, 1914:N21).

“Teatri da Tskhovreba”da aynı makalenin yanı sıra daha bir Samson Dadiani adlı gazeteci tarafından yazılan “Savaş” başlıklı makale mevcuttur. Yazar okura kendi görüşlerine göre savaşın haksızlığını şu şekilde açıklamıştır: “Sanki uluslararası haklar yok gibidir ve farklı milletler arasındaki ilişkiler yalnız güçle idare ediliyor” (Teatri da Tskhovreba, 1914:N21).

Yazar kendi ifadesine göre “Avusturya-Macaristan Hükümetini, Sırbistan'a ve Rusya'ya savaş açan, küçük milletleri ezmeye çalışan ve Topraklar için değil de prestijini korumak için savaşan” İmparator Franz-Jozef'i kınıyordu. Devamında “Almanların tek amacı bütün dünyanın bileğini bükme. Bunun için de Avusturya-Macaristan'a sahip çıkıyor” diye ifadelerde bulunmuştur (Teatri da Tskhovreba, 1914:N21).

Makalenin yazarı Avrupa'nın sayıca az olan milletlerini yazıklıyor, büyük devletlerin yöneticilerini kınıyordu ve “onlar fazlasıyla enerji ile dolu olup kendilerini tutamadılar ve diğerlerini yok etmeye çalıştılar” gibi açıklamalar yapıyordu. Yazara göre “Avusturya-Macaristan savaş açmakla ve onun gidişatında aktif bir rol oynamakla akılsızca bir adım attı, kendisinin fazlasıyla dikkatli olması gerekiyordu, çünkü Avusturya'da yaşayan milletler kendi hükümeti tarafından o kadar hakaret gördüler ki bu hükümete sadık kalmaları ve bir prestij için savaşmaları mümkün değildi”. Aynı yazar Almanya ile Avusturya'nın siyasetini bir güç siyaseti olarak değerlendirmiş ve ortaya “Acaba Habsburglar Hanedanı'nın ve Alman gücünün sonu mu geldi?” gibi bir soru işareti koymuştur. Ardından “Kim bilir, bu savaştan kim nasıl çıkacak, kimin kaderi nasıl belirlenecek, bunu yalnız savaştan kurtulan görecektir” şeklinde cevap vermiştir (Teatri da Tskhovreba, 1914:N21).

Bu derginin 23 nolu sayısında Samson Dadiani adlı gazeteci tarafından yayınlanan “Dikkat Çekici Kınama” başlıklı makalede savaşın bütün dünyaya yayıldığından, kültürlü toplumların ikiye bölündüğünden bahsedilmiştir. Yazara göre Almanya çoktan beri bu tarihi an için güçleniyordu. Tam şimdi Avrupa'da, bütün kıtada kimin üstün olacağı belli olacaktır. Devamında yazar “Son dönemlerde üstünlük Almanya'nın idi, çünkü kendisi gitgide Avrupa piyasasını tek başına yönetiyordu, şimdi ise kendisini hazır buldu ve üstünlüğünü kılıç ve topla

sağlamak niyetindedir” gibi değerlendirmeler yapmıştır (Teatri da Tskhovreba, 1914: N23).

Yazarın makalesinde ileri sürülen düşüncelere göre “Daha XIX. Asrın ikinci yarısında Alman toplumunun vatansever ileri gelenleri Almanya’nın ve Alman halkının birleştirilmesini amaçladılar. Aynı zamanda Slav halkları da bir bütün olmaya gayret gösteriyorlar. Slavların fikirlerini, komşularına XIX. Asrın ilk yarısında gücünü tanıttıran ve Avrupa tarafından bir güçlü devlet kabul edilen Rusya destekliyor”. Yazara göre “Avrupa’nın büyük ülkeleri arasında açılan savaşın esas nedeni Almanya’nın Pangermanizm ve Rusya’nın Panslavizm emelleridir, Almanya’nın kaba davranışlarını bütün devletler haklı olarak kınıyor ve küçük devletler de kendi menfaatlerine göre davranıyorlar. Tabi ki, her devlet kar edindiği tarafa doğru eğilir. Dolayısıyla bu savaş herkesi sarstı, her millet şu düşünceye daldı, acaba hangisi daha mantıklıdır Almanya’nın galip gelmesi mi onun mağlup olması?” (Teatri da Tskhovreba, 1914:N23).

Yazar Almanya’nın mağlup olmasını istiyor ve onu kaba ve işgalci güç olarak görüyor. Devamında “Rusya özgürlük, kültür ve eğitimin muhafızıdır, Bulgaristan’ın ise kınaması gerek, çünkü ona kardeş olan milletler de güvenmiyorlar. Belki de onun Panslavizmden daha fazla çıkarları var” gibi ifadeler kullanıyor. Makalenin sonunda yazar kendi umutlarını açıklıyor ve fikirlerini “Elbette Panslavizm düşüncesi Rusya’ya sadık olan milletleri birleştirecek ve Avrupa’da Tevtonlar değil de Slavlar hüküm sürecektir” kelimeleriyle tamamlıyor (Teatri da Tskhovreba, 1914:23).

“Teatri da Tskovreba” dergisinin 24 nolu sayısında gazeteci İanko Kekelidze tarafından yayınlanan “Havada Savaş” adlı makale mevcuttur. Yazara göre “Avrupa ülkeleri ikiye bölündüler ve çarpıştılar. Her taraf diğerini yenmek için her türlü gayrette bulunuyor”. Devamında yazar “Bu korkunç savaş gerek karada gerekse denizde ve havada devam ediyor. Her devlet bütün insanları yok etmek için icad ettiği silahları kullanıyor” gibi ifadede bulunuyor (Teatri da Tskhovreba, 1914: N24).

Makalede, ayrıca, Fransız pilotu Roland Garro tarafından Almanya’nın “Berlin Hava Balonunun” patlatılması ve bütün içindekilerin yakılması haberi var. Garr’nun yaptığı cesur davranışlardan dolayı Almanların elinde olan Fransızlar hakkındaki gizli belgeler tamamen yok olmuştur. Roland Garro hayatta kalmıştır. Bu haber ise gazete şefine telgrafla ulaşmıştır (Teatri da Tskhovreba, 1914: N24).

Bu derginin 37 nolu sayısında Rus anarşist ve ihtilalcı olan Petro Kropotkin'in "Savaş, Savaş Hakkında ve Savaştan Dolayı" başlıklı makalesinin Gürcüce tercümesi mevcuttur. Makalede ileri sürülen düşüncelerde "Aramızda böyle bir devlet (Rusya'dan kastedilmiştir) oluncaya kadar Avrupa'da kardeşliğin, birliğin, özgürlüğün yaşaması ve modern fikirlerin gelişmesi mümkün değil, çünkü bu ülkede bütün askerî kötülükler kullanılmış ve gerek milletin ileri gelenleri gerekse siyasi partiler amaçlarına varmak için her türlü yolsuzluklarla uğraşıyorlar" (Teatri da Tskhovreba, 1914:37).

"Teatri da Tskhovreba" dergisinde "Savaş Meydanı" adlı makalelerde çeşitli haberler yayımlanıyordu. 3 Ağustos 22 nolu sayıda Alman askerî güçlerinin hızlı ilerleyişleri, Belçika ve Luxemburg'da açtığı savaşıardan bahsedilmiştir. Diğer bir haberde Fransa sınırları yakınında bulunan Belçika'nın Almanlar tarafından alındığı ve kendi topraklarına kattıkları bildirilmiştir. Dergi kendi okuruna İngilizler'in Fransa'ya yardım ettiğini, filosunu savaşa kattığını, Balaş yakınlarında Fransızlara yardım etmek için askerî birliklerini gönderdiğini, Avustura-Macaristan'ın Antivor ve Belgrad civarlarında savaştıklarını, bu cephede bir taraftan Karadağlıların ve Sırp'ların, diğer taraftan ise Avusturyalıların ve Macarların savaştığı, Karadağlılar tarafından Avusturya'nın birkaç şehrini ele geçirdikleri ve Sırp'ların Bosna-Hersek'e girdikleri bildirmiştir (Teatri da Tskhovreba, 1914: N22).

Derginin devamında farklı devletlerin savaş hakkındaki yaklaşımlarına ait kısaca bilgiler mevcuttur. Örneğin: "Romanya'da savaş için hazırlanıyorlar, demek ki, tarafsızlık bozulacaktır", "Bulgaristan Hükümeti Seferberlik İlan Etmiş", "Osmanlı Hükümeti Aldığı Kararla Halkına Savaş İçin Hazırlanmalarını Emretmiştir", "İsviçre'de ve Hollanda'da Savaş İçin Hazırlanıyorlar", "Amerika Ticari Menfaatlerini Muhafaza Etmek İçin Çin Denizine Gemilerini Gönderiyor", "Japonya'da En Yakın Günlerde Almanya'ya Karşı Savaşın Açılacağı Beklentiler Var" vs.

"Teatri da Tskhovreba" dergisi savaş haberleri yanı sıra Avrupa Cephesi'nde Rusya Ordusu'nda savaşan Gürcü subay ve askerleri hakkında bilgiler veriyor, yaralıların ve ölenlerin listeleri ile fotoğraflarını, askerler tarafından yazılan şiirleri ve çeşitli kayıtları yayınlıyordu. Gazetelerin Birinci Dünya Savaşı hakkında tek bir haber kaynağı olduğu için anılan derginin her sekizinci sayfasında "Savaşta Yaralılar" başlıklı haberler yayınlıyordu.

Savaş hakkındaki haberler diğer basın organlarının yanı sıra “Matrakhi” adlı dergide de mevcuttur. Dergide savaşın ilk dönemi etraflıca açıklanmıştır. 27 nolu sayıda “Gazete Şefliğinde” adlı makalede ilk haber var: “İstenilmeyen anlar başladı, havada kan ve barut kokusu var, dergimiz şimdiki duruma fazlasıyla önem veriyor ve okura, savaşa ait olan bilgiler sunacaktır” (Matrakhi, 1914: N27).

Derginin aynı sayısında “Savaş” başlıklı makale mevcuttur. Davit Nakhtsrışvili adını taşıyan yazar okura “Balkan halkları ve Osmanlı Devleti arasında meydana gelen 1877-1878 yılları savaşlarını hatırlatıyor ve bu savaşın bir nedeni olarak Balkanlar’daki kurtuluş savaşını, diğer nedeni olarak da Doğu Meselesi’nin gerginleşmesini ileri sürüyor. Yazara göre “Osmanlı Devleti’ne en fazla Sırlar ve Karadağlılar karşı çıkıyorlardı. Burada başlayan milli hareketler yüzünden Rusya’da Slav halklarına yardım hareketleri başladı. Rusya, Slavların yardımı bahanesi ile kendi emellerini gerçekleştirmeye hazırlanıyordu. Avusturya-Macaristan bu şavasta büyük bir lokma elde edemediği için küçük ülkelerden birisini, özellikle Sırbistan’ı parçalamak ve bir eyaleti haline getirmek istiyordu. Bunun için bahane arıyordu, çünkü bahanesiz savaş açmak uluslararası kanun ihlali olarak kabul edilirdi. O, emellerini yerine getirmek için elverişli bir zaman bekliyordu” gibi düşüncelerini sunmuştur (Matrakhi, 1914: N27).

Dergide anlatıldığı gibi, savaş sebebi Haziran’da Saraybosna’da Avusturya-Macaristan Halefi’nin öldürülmesi oldu. Anılan konu hakkında “Bu sebep Avusturya-Macaristan Hükümeti’ne Sırbistan’ı yok etmek için yeterli oldu. Sui-kastta Sırları suçladı ve o kadar ağır talepler ileri sürdü ki, Sırbistan’ın bağımsızlığı yerle bir oldu. Sırbistan’ı Avusturya-Macaristan’ın bir kölesi yaptı” (Matrakhi, 1914:N27).

Yazar Avusturya-Macaristan tarafından Sırbistan’a ilan ettiği savaşın ayrıntılarını anlatmaktadır: “Bu gerginlikten önce Rusya’nın Avusturya-Macaristan’la görüşmeleri oldu. Rusya olayın görüşmeler yolu ile çözülmesini istiyordu. Ama daha sonra savaşın başlamasından itibaren seferberlik ilan etti. Rusya’nın savaşa hazırlanması Almanya’nın hoşuna gitmedi ve Rusya’dan seferberliğin durdurulmasını talep etti. Rusya bu talebi kabul etmediği için 19 Temmuz 1914 yılında Almanya Rusya’ya resmen savaş ilan etti”. (Matrakhi, 1914: N27).

Yazarın değerlendirmesine göre “Birbirine karşı bir taraftan Avusturya-Macaristan-Almanya ve diğer taraftan Rusya-Fransa ve İngiltere çıktılar. Şimdilik

durum sessizdir, ancak ilk atış bütün dünyayı ve Avrupa'yı kan seline kavuşturacaktır. Son gelen telgraflara göre İngiltere, Rusya'nın tarafını tutmuş ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Demek ki, savaş meydanında birbirini yutmaya hazır olan beş aslan var, üçü ikiye karşı, sonucu daha sonra belli olur" (Matrakhi, 1914:N27).

Sonuç olarak denilebilir ki, Gürcistan'da basılan dönemin muhtelif gazetelerinde ve dergilerinde yer alan Saraybosna'da ve Birinci Dünya Savaşı'nın ilk döneminde meydana gelen gelişmeleri anlatan haberler o devir tarihini araştırmak için zengin bir kaynak sayılır ve meselenin yeniden tetkik edilmesi için gerekli imkânlar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Sakhalkho Purtseli, 18 Haziran, 1914: N15.

Sakhalkho Purtseli, 28 Haziran, 1914: N24.

Sakhalkho Purtseli, 29 Haziran, 1914: N25.

Sakhalkho Purtseli, 13 Temmuz, 1914: N37.

Sakhalkho Purtseli, 1 5 Temmuz, 1914: N88.

Klde, 22 Haziran, 1914: N25.

Klde, 28 Eylül, 1914: N27.

Klde, 5 Ekim, 1914: N28.

Klde, 12 Ekim, 1914: N29.

Klde, 19 Ekim, 1914: N30.

Klde, 26 Ekim, 1914: N31.

Teatri da Tskhovreba, 27 Haziran, 1914: N21.

Teatri da Tskhovreba, 3 Ağustos, 1914: N22.

Teatri da Tskhovreba, 10 Ağustos, 1914: N23.

Teatri da Tskhovreba, 17 Ağustos, 1914: N24.

Teatri da Tskhovreba, 16 Kasım, 1914: 37.

Matrakhi, 27 Temmuz, 1914: N27.

Maçavariani Maia, "Pirveli Msoplio Omis Dasatskisi da Kartuli Presa", **Klio**, 2004, N21, s. 144-155.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLANGICINDA TÜRK BASINININ YAKLAŞIMI VE HABER DEĞERLENDİRME BİÇİMLERİ

Hilmi BENGİ*



Özet

Osmanlı Devleti'nde basının, çeşitli güçlüklerle ve engellemelere rağmen özellikle Meşrutiyetin ilanından sonra bir etki gücü olarak ortaya çıktığı görülmür. Birinci Dünya Savaşı döneminde meydana gelen gelişmeler Ahenk, İkdam, Sabah, Tanin, Tasvir-i Efkâr ve Tercüman-ı Hakikat gibi dönemin etkili gazeteleri tarafından gecikmeli de olsa Türk kamuoyuna yansıtılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı basını Birinci Dünya Savaşının başlangıcına sebep olarak kabul edilen Avusturya veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi olayının ardından meydana gelebilecek gelişmeleri sezmiş ve bunun yol açabileceği vahim gelişmeleri büyük bir öngörü ile kamuoyuna yansıtmıştır. İlk bu gelişmenin "Üçüncü Balkan Savaşı"na yol açabileceği değerlendirmeleri yapılırken, olayın ardından patlayan savaş balkanları aşan bir hüviyete bürününce "Avrupa Savaşı" tabirini kullanan Türk basını, savaşın küresel bir boyut kazanması üzerine "Harbi Umûmi" deyimini üzerinde yoğunlaşmıştır.

Savaşla ilgili haberleri batı kaynaklarından aktaran Türk basını, başlangıçta objektif bir bakış açısıyla gelişmeleri yansıtmaya çalışırken, özellikle o dönemde etkin olan Fransız Havas ajansından yararlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Türk basınının savaşı yansıtmış biçimi değişmiş, Alman yanlısı bir bakış açısı egemen olmuş, iktidara yakın olan gazetelerde Almanya'nın muharebelerde elde ettiği başarılar zafer olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde

* Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Rektör Danışmanı, hbengi@etu.edu.tr.

Türk basınının haber kaynağı artık Havaş'tan çok Alman Wolff ajansıdır. Bir milli ajansı olmadığı için Osmanlı döneminde Türk basını dış haberleri yabancı ajanslardan takip etmek durumundadır.

Basının haberleri yansıtış biçiminde Ağustos 1914'ten itibaren getirilen askeri sansürün de etkisi vardır. Bu yüzden dönem basınında Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecine ilişkin tartışmalar yoktur. Gelişmeler haber olarak yansıtılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra cephelerden haberler, ağırlıklı olarak Osmanlı Hükümetince yayınlanan savaş bildirilerine dayanmaktadır. Türk basını Çanakkale savaşlarında daha etkili bir gazetecilik yapmış, savaşı yerinden izlemek üzere gazeteciler Çanakkale'ye gitmişlerdir.

“Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri” başlıklı bu bildiriye Türk basınının Birinci Dünya Savaşı'na gidilen ortamda ve savaş sırasındaki yayınlarında izledikleri tutum, haberleri değerlendirme ve yansıtma biçimleri ele alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç dönemi ile sınırlanan çalışmada, dönemin basın organları olan Ahenk, İkdam, Sabah, Tanin, Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat gazetelerinin derlenebilen yayınlarından yararlanılmıştır.

ABSTRACT

In Ottoman Empire, press is seen to occur as an impact force although various preventions and difficulties especially after the proclamation of constitutionalism. Developments which happened in the period of World War have been trying to reflected by era's effective newspapers like Ahenk, Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah, Tanin and Tasvir-i Efkâr.

The press of Ottoman Empire intuited the developments that could be occur after the Ferdinand's homicide who was crown prince of Austria and they reflected desperate situations which could cause this to public opinion with a big perspective.

Firstly, while this situation evaluated was leading to third war of Balkan Peninsula, the war that occurred after the incident was described as a War of Europe by Turkish media when it exceeded Balkans and after this war's globalization, they concentrate on the idiom which is “Harbi Umumi”.

Turkish media that transferred the news about the war from west sources when trying to reflect developments with objective point of view, they utilized from French agency of Havas which is effective in that era. With the entrance of Ottoman Empire to the war Turkish media changed the way of reflecting the war and they had a German-sided point of view. Germany's success at wars was evaluated as a victory by the newspapers close to the government. In this period, Turkish media's source of news was German Wolff Agency instead of Havas. Turkish media had to follow the news from foreign agencies because they did not have a civil agency.

Media's way of presenting the news has been effected by military censorship that had been determinant since 1914. Therefore, there were no arguments which were related to Ottoman Empire's process participation in the World War I. The processes were tried to be reflected as news.

Front's news was based on war pronouncements which was issued by the Ottoman government after the Ottoman Empire's entrance the World War I. Turkish media did more effective journalism in Wars of Çanakkale and journalists went to Çanakkale to watch the war.

In this pronouncement whose name is "Birinci Dünya Savaşının Başlangıcında Türk Basınının Yaklaşımı ve Haber Değerlendirme Biçimleri" Turkish Media's methods which is about World War I, during the World War I their attitude and also their evaluation and reflection methods were discussed.

Giriş

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında tarafsız kalmaya özen göstermiştir. Bunda Balkan savaşlarının meydana getirdiği maddi ve manevi tahribatın karşısında yeni bir savaştan kaçınma düşüncesi etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, savaşın genişlemesi halinde bundan kaçınılamayacağını düşünerek, eke bloğa ayrılmış Avrupa'da kendini yalnızlıktan kurtarmak için bir takım ittifak arayışlarına girecektir¹. Ancak İngiliz ve Fransızlardan gerekli ilgiyi göremeyen Osmanlı adeta Almanya ile ittifaka zorlanmış, Yavuz ve Midilli isimlerini vererek donanmasına kattığı Goeben ve Breslau adlı savaş gemilerinin Odesa ve Sivastopol limanlarını bombalamasının ardından fiilen kendisini savaşın içinde bulmuş ve savaşın sonunda mağlup devletler arasında yerini almıştır.

Osmanlı Devleti Avusturya- Macaristan ve Sırbistan arasındaki savaşın başlamasından itibaren tarafsızlığını ilan etmekle birlikte olası bir savaş ihtimaline karşı gerekli tedbirleri almıştır. Bu kapsamda, seferberlik ilan edilerek askerî güç hazır tutulurken, kamuoyunun moralini yüksek tutmak için de gerekli tedbirler alınmış, gerek Padişah tarafından, gerekse hükümet ve ordu adına yapılan açıklamalarda halka güven ve moral verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, olumsuz yayınları önlemek amacıyla basına sansür getirilmiş, yabancıların posta imtiyazına son verilerek kendi posta idaresi denetiminde haberleşmenin açık olarak yapılması sağlanmış, özel şirket elindeki telefon idaresi devletleştirilerek Posta ve Telgraf idaresine bağlanmıştır².

Denetime alışık olan basın, savaş haberleri için getirilen sansürü anlayışla karşılarken, sadece müttefiklerle ilgili haberler değil İtilaf Devletleri ile ilgili haberler de ağırlıklı olarak Alman kaynaklarından, özellikle Wolff ajansından temin edilmiştir. Bu fiili durum sebebiyle İtilaf devletleri ile ilgili haberlerin Türk basınına gerçekçi biçimde yansımadığını da kaydetmek gerekir. Yabancı posta idarelerinin faaliyetlerinin yasaklanmasından sonra posta işlemlerinde aksamalar olmuş; bu, basını da etkilemiş, posta ile haber mektupları ya da yabancı gazete ve dergilerin geç ulaşması sebebiyle dışarıdaki gelişmeler Türk basınına bir hatta bazen iki haftalık gecikmelerle aktarılabilmiştir.

1 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987, s. 109.

2 Osman Tural (ve diğerleri), **İstiklal Harbimizde PTT**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s.23.

Osmanlı basını ağırlıklı olarak daha savaş rüzgârları eserken Avusturya Macaristan ve Alman yanlısı bir tutum takınırken bu durum savaş ortamında, özellikle Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa dahil olmasından itibaren artarak sürmüştür.

Türk gazeteleri Avusturya Veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın, Saraybosna'da katledildiği 28 Haziran 1914'ten itibaren meseleye duyarlı yaklaşmış, olayın vahametini önceden görmüştür. İlk sıralarda bunun bir "Üçüncü Balkan Savaşı"na yol açabileceği yorumları yapılırken, Almanya'nın Avusturya'yı destekleyen tutumundan sonra savaşın Balkanlar boyutundan çıkıp tüm Avrupa'yı hatta dünyayı sarabileceği tahmininde bulunulmuştur.

Basında önce Üçüncü Balkan Harbi olarak adlandırılan savaş daha sonra Avrupa Harbi olarak nitelenmiş, İngiltere'nin de savaşa dahil olmasından sonra savaşın adı "Harb-i Umûmi" olarak konulmuştur. Padişah Mehmet Reşat'ın "Cihad-ı Ekber" ilanından sonra "Büyük Harp" de denilen dünya savaşı için ilerleyen zamanlarda "Cihan Harbi" deyiminin kullanıldığı görülür. Halk daha çok bu deymi benimserken, seferberlik ilanının ardından tüm yurt sathında yapılan geniş askere alımlar sebebiyle savaşın halk arasında "Seferberlik" diye de anıldığı olmuştur.

Dönem Basını

Osmanlı'da azınlıkların başlattığı gazetecilik faaliyetleri 21 Ekim 1860'da Ağâh Efendi ve Şinasi'nin çıkardığı Tercüman-ı Ahvâl'in ardından hızlı bir gelişme gösterdi.

Özellikle Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı'da basının bir etki gücü olarak ortaya çıktığı, bilhassa İttihat ve Terakki iktidarından sonra siyasal alandaki kamplaşmanın basına da yansdığı, basında iktidar yanlısı ve iktidar karşıtı bir saflaşmanın ortaya çıktığı görülür.

27 Haziran 1862'de Şinasi'nin çıkardığı Tasvir-i Efkâr daha sonra Ebüzziya ailesi tarafından yayımlanmaya devam etti. Birinci Dünya Savaşı ortamında Yunus Nadi'nin başyazarlığını yaptığı gazete, savaşın başlangıcında nispeten objektif bir yayın politikası izlemeye çalışmakla birlikte iktidarın politikalarına ters düşmemeye özen gösterdi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin ardından gazete Alman yanlısı bir tutum takındı.

Ahmet Mithat Efendi tarafından 26 Haziran 1878'de yayımlanmaya başlanan Tercüman-ı Hakikat de Birinci Dünya Savaşı ortamında Ağaoglu Ahmet'in yönetiminde çıkıyordu. Gazete daha savaş öncesinden itibaren Alman yanlısı bir tutum takınmıştı. Bunda Azerbaycan kökenli bir gazeteci olan Ağaoglu Ahmet'in Azerbaycan'daki baskıları yüzünden Ruslara duyduğu tepkinin de etkisi görülür. Nitekim yazılarında Ruslara karşı oldukça sert eleştirilerde bulunan yazarın, başlangıçta kullandığı Ahmet Ağayef imzasını Birinci Dünya Savaşı ortamında Ağaoglu Ahmet olarak değiştirmesi dikkat çekicidir.

1876 yılında Papadopulos isimli bir Rum tarafından yayımlanmaya başlanan Sabah gazetesi de 1882'den itibaren Mihran isimli bir Ermeni tarafından satın alınarak yayın hayatını sürdürdü. Yayına başladığında Şemseddin Sami'nin başyazarlığını yaptığı Sabah gazetesinde Birinci Dünya Savaşı ortamında başyazarlar Ermeni kökenli gazeteci Dikran Kelekyan tarafından kaleme alındı. Sabah gazetesinde savaş ortamında başlangıçta İtilaf devletlerine dönük bir yaklaşım sezilirken, Osmanlı'nın savaştaki tutumunu belirlemesinden sonra sansürün de etkisiyle diğer gazetelere göre en azından objektif bir tavır takınılmaya çalışıldığı, Türkiye'nin Almanların safında savaşa girmesinden sonra bile aşırı Alman yanlısı bir yayın çizgisinden mümkün olduğunca kaçınıldığı dikkat çeker.

Ahmet Cevdet tarafından 5 Temmuz 1894'te yayımına başlanan İkdam gazetesi rotatif matbaayı getiren ilk gazete olmuştur. Türkçülük akımını öne çıkaran İkdam özellikle Sabah gazetesi ile rekabet içinde olurken önemli tirajlara ulaştı. İkdam, savaş döneminde Alman yanlısı bir politika izleyen gazetelerin arasında yer aldı.

1 Ağustos 1908'de Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri tarafından kurulan Tanin, Hüseyin Cahit yönetiminde özellikle İttihat ve Terakki döneminde etkili bir gazete oldu, Hüseyin Cahit'in İttihat ve Terakki'nin Genel Sekreteri olduğu dönemde Tanin, bu partinin yayın organı olarak kabul edildi. Sırf bu görüntü yüzünden Hüseyin Cahit, zaman zaman gazetenin politikasını belirlemede sıkıntılar yaşadı. Kişisel olarak savaş karşıtı olmasına rağmen Osmanlı'nın savaşa katılmasından sonra Tanin'de yazı ve haberleriyle hükümete destek verdi³.

3 Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976, s.221.

İzmir'de 21 Şubat 1895'te yayına başlayan Ahenk gazetesi de Birinci Dünya Savaşı'nı İstanbul basını kadar yakından izlemiştir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türk basını üzerinde Fransız basınının etkisi vardı. Dünya haberleri ağırlıklı olarak Havas ajansından kullanılıyordu. Zira o dönemde dünya çapında etkin olan Havas, Reuter, Wolff gibi uluslararası ajanslar, dünyanın her tarafından örgütlenmenin ekonomik olmaması sebebiyle artan maliyetleri azaltmak için kendi aralarında anlaşarak dünyayı parsellemişlerdi. Osmanlı egemenliğinde bulunan topraklar ile Belçika, Havas ve Reuter'in ortak alanıydı⁴. O dönemde Türk basınında Fransız etkisinin ağırlıklı olmasında bu faktör de etkiliydi. Gerçi Osmanlı Devleti içinde kendi ajansını kurma girişimleri de olmuştu ama bunun ne derece milli bir ajans olduğu tartışılırdı. Zira Osmanlı Telgraf Ajansı'nın sahibi Salih Gürcü de Fransız etkisindeydi. Koloğlu ihtiyatlı yaklaşırsa da⁵ İngiliz istihbarat raporlarına göre Salih Gürcü "Fransızca'yı son derece iyi konuşan ve yazan, kendini Fransız hayranı olarak tanıtan, kısmen Fransa'da eğitim görmüş Bağdatlı bir Yahudi" idi⁶. Daha çok ticari nitelikli bir haber kuruluşu olan Osmanlı Telgraf Ajansı, savaş döneminde tutum değiştirerek hükümetin resmi bildirimlerini basına duyurmada aracılık etti. Bu destekçi tutumda Posta ve Telgraf ve Telefon İdaresi'nin ajansın telgrafla ilettiği haberlerden 50 kelimeye kadar ücret almaması yoluyla hükümetin ajansa maddi destek sağlamasının da etkisi vardır.⁷ Nitekim ajansın haberlerinin büyük bölümünün bu kuralı aşmamak için kısa geçildiği görülür. Ajansın, kendisine tanınan bu ayrıcalığı savaş şartlarından yararlanarak istismar ettiği gözlenmektedir.⁸

Birinci Dünya Savaşı ortamında siyasal konjonktüre göre basın alanında da köklü bir değişim yaşandı. Osmanlı Hükümeti'nin yabancı posta faaliyetlerini durdurmasının ardından İngiliz ve Fransız kaynaklı gazetelerin yurda girişi zorlaştı. Havas ajansının faaliyetleri engellendi. Zaten Fransız hükümetinin koy-

4 Atilla Girgin, **Uluslararası İletişim**, Der Yayınevi, İstanbul, 2002, s.17.

5 Orhan Koloğlu, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na**, ÇGD Yayınları, Ankara 1994, s.30.

6 Salih Tunç, "1912 Seçimlerinde Musevi Cemaati'nden İttihatçı Mebus Adayı Salih B. Gürcü ve Seçim Beyannamesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S XXVIII / 2, 2013, s.552.

7 İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 29-30.

8 Tural (vd.) **a.g.e.**, s.19,20.

duğu sansür sebebiyle Havas da kontrollü bir yayın dönemine girmişti⁹. Yerine Alman Ajansı Wolff ve Avusturya Macaristan İmparatorluğunun resmi haber ajansı Korrbureau (Telegraphen Korrespondenz Bureau) devreye girdi. Batıdaki gelişmeler bu kez müttefik ajanslar ve gazeteleri aracılığıyla Türk kamuoyuna iletiliyordu. Daha önce dünyaya Fransa ve kısmen İngiltere penceresinden bakan Türk basını bu kez gelişmeleri Almanya ve müttefiklerinin gözlüğü ile izlemek durumunda kalmıştı. 25 Ağustos 1914'te savaş ortamı vesilesiyle askeri haberle sınırlı olarak konan sansür de bu tek yanlı habercilikte etkili oldu.

Savaşın İlk Aşamasında Türk Basını

Birinci Dünya Savaşına Saraybosna'da Avusturya veliahdı Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te öldürülmesi olayının sebep olduğu kabul edilir. Ancak bu olay sadece kıvılcımın ateş almasıdır. Aslında "İttifakı Müsennâ" (İkili İttifak) olarak bilinen Fransa ve Rusya ile İttifak-ı Müselles (Üçlü İttifak) olarak bilinen Almanya, Avusturya, İtalya arasında bir kutuplaşma ortamı oluşmuş ve gerilim artmaya başlamıştı. Nitekim Tasvir-i Efkâr gazetesi daha Haziran'da yaptığı "Taht'ül-bahirler (Denizaltılar) Meselesi" başlıklı haberde üçlü ve ikili ittifakın denizaltı varlığının mukayesesini yapma gereği duyuyordu. Habere göre Almanya'nın 25, Avusturya'nın 12, İtalya'nın 26, İngiltere'nin 104, Fransa'nın 81, Rusya'nın 55 denizaltısı bulunuyordu¹⁰.

Balkanlarda suların ısınmaya başlaması ile birlikte Türk basınındaki değerlendirmeler de artıyordu. Gelişmeler Türk basınında "Üçüncü Balkan Harbi" şeklinde yorumlanırken Avusturya ve Sırbistan'ın silahlı çatışma başlaması halinde olayın büyüme istidadı gösterebileceği, "Harb-i Mahalli'nin "Harb-i Umûmi"ye dönüşebileceği öngörüsünde bulunuluyor,¹¹ Sırppların üçlü ittifak tarafından desteklenmesi halinde "Muharebe-i Müdhişe"nin ortaya çıkacağı ifade ediliyordu¹². Tercüman-ı Hakikat'ın manşeti, "Bölgede bu gece top patlayacak"¹³ şeklindeydi. O öngörü o gün için gerçekleşmemişti ama gazete sonraki günler-

9 Girgin, a.g.e., s.15.

10 **Tasvir-i Efkâr**, 21 Haziran 1914. (Ek:1)

11 **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Temmuz 1914.

12 Muvaffak Galip, "Pek Tarihi Bir Ültimatom", **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Temmuz 1914.

13 **Tercüman-ı Hakikat**, 26 Temmuz 1914.

deki gerilimi “çatışmaların başladığı” şeklinde yansıtıyordu. 28 Temmuz’da kısa olarak “Harp Başladı” şeklinde verilen haber ertesi gün “Avusturyalılar Harekâtı Harbiyeye Başladılar” başlığı ile daha ayrıntılı veriliyordu. 30 Temmuz’da sabah 05.20 itibarı ile alınan haber “Belgrad Düştü” şeklinde yansıtılırken bir gün sonra bu haber biraz yumuşatılarak “Belgrad Ateşler Altında” şekline dönüşüyordu. Ahmet Ağayef’in başyazıda kullandığı başlık ise dikkat çekiciydi: “Harbi Umûmi Muhakkak Gibidir.”¹⁴

Alman ve Avusturya kaynaklarından haber alan Tercüman-ı Hakikat’te üçlü ittifak yanlısı tutum açıkça görülürken, Tanin ve Sabah gazeteleri olaya biraz daha ılımlı ve ihtiyatlı yaklaşıyordu. Sabah’ta, daha resmen savaş ilan edilmeden başlayan çatışmalar “Üçüncü Balkan Harbi” olarak nitelenirken bunun mahallinde kalmayıp genişleyeceği endişesi dile getiriliyordu:

“Henüz ilan-ı harp edilmemişken Karadağ’ın Sırbistan’la beraber hareket edeceğini (yani iki devletin Avusturya’ya karşı kuvvetlerini birleştireceklerini) haber aldık. Binaenaleyh muharebeye şimdiden iki devlet değil, üç devlet iştirak etmektedir. Görüyoruz ki mevzî bir halde bırakılacağı söylenen muhâsemenin (çatışmanın) hududu şimdiden bir derece tevsi etmiş (genişlemiş) bulunuyor.”¹⁵

Savaşın Balkanlarda kalması ihtimalinin zayıfladığı belirtilen yazıda “İş bu çığıra girmemeli idi. Bu çığıra girdikten sonra Avrupa’da bir harbi umûmi zuhur edeceğinden korkmaya son derece ciddi sebepler mevcuttur”¹⁶ deniliyordu.

Osmanlı Telgraf Ajansı’na dayanarak savaşın başladığını aktaran gazetede Diran Kelekyan Avusturya’nın amacının “Sırp Milleti” fikrini ortadan kaldırmak olduğunu savunurken Neoslavizm’e dikkat çekerek “Rusya slavlık menafii-ne (çıkarlarına) dokunulmamalıdır. O halde ben de müdahaleye mecbur olurum diyor” ifadelerini kullanıyordu¹⁷.

Aynı gazetede yer alan bir başka yazıda savaş karşısında Osmanlı’nın tutumu değerlendirilirken, barıştan yana bir politika izlendiği vurgulanıyor ve sa-

14 Ahmet Ağayef, **Tercüman-ı Hakikat**, 31 Temmuz 1914. (Ek:2)

15 Diran Kelekyan, “Üçüncü Balkan Muharebesi Mevzî Kalabilir mi”, **Sabah**, 28 Temmuz 1914.

16 Kelekyan, **Sabah**, 28 Temmuz 1914.

17 Kelekyan, “İlanı Harpten Sonra Bugünkü Vaziyet, Yarınki İhtimal”, **Sabah**, 28 Temmuz 1914.

vaşın tarafı durumundaki iki devletle sınırdaş durumda olmadığı için Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının doğal kabul edilmesi gerektiği savunuluyordu¹⁸.

30 Temmuz tarihli Sabah'ta İngiltere'nin konferans önerisi dile getirilirken, Avrupa'nın her tarafından savaş kısıtlımlarının çıktığı ve ateş alma ihtimalinin arttığı ifade ediliyordu.

Savaşın resmen ilan edildiği gün olan 1 Ağustos tarihli Sabah gazetesinde yer alan haberlerde barış umudunun giderek azaldığı bildiriliyordu. Aynı gazete-deki başmakalede de savaşın "büyük bir harbe, harbi umûmiye" dönüşme ihtimalinden söz ediliyor, barışı koruma yolunda atılan adımların artık beyhûde kaldığı belirtiliyordu¹⁹. Tercüman-ı Hakikat'te İngiltere'nin her şeye hâkim olduğu değerlendirmesi yapılırken, gelişmelerin bütün Avrupa'yı hatta bütün dünyayı sarsacak nitelikte olduğu ifade ediliyordu²⁰. Tasvir-i Efkâr'da ise üçlü ve ikili ittifak askerleri süngüleri takılmış vaziyette karşı karşıya gösterilen karikatüre yer veriliyor, "Hazırlanıyorlar, nihayet çarpışacaklar mı?" diye soruluyordu. Konu ile ilgili haberde ise üçlü ve ikili ittifak ordularının yaklaşık sayıları veriliyordu:

Üçlü ittifak, Almanya 5 milyon, Avusturya 3 milyon 500 bin, İtalya 3 milyon, toplam 11 milyon 500 bin, İkili ittifak: Rusya 6 milyon, Fransa 4 milyon toplam 10 milyon.

Yunus Nadi ise gelişmeleri "İş öyle sür'at ve şiddetle ciddiyet peydâ etmektedir (kazanmaktadır) ki bu gidişle yarın iki taraftan biri harpten kaçınmak istese buna bile imkân bulunmayacak zannolunur"²¹ şeklinde değerlendiriyordu.

2 Ağustos tarihli gazeteler Almanya'nın Rusya'ya harp ilan ettiğini duyuruyorlardı. Haber ağırlıklı olarak Osmanlı Telgraf Ajansı'ndan kullanılmıştı. Ajans da haberi resmi kaynaklara dayandırıyor. 3 Ağustos tarihli gazetelerde de Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanıyla ilgili gelişmeler yansıtılırken Almanların Fransa'ya girdiğine ilişkin haberler veriliyordu.

Sabah Gazetesi savaşın adını koymuştu: Harb-i Umûmi. Viyana tarafından Sırbistan'a savaş ilanından itibaren Almanya'nın da kılıcını kınından çıkarma ihtimalinin kesin olduğu belirtilen başmakalede Almanya'nın askeri yığınak-

18 "Muvazene-i Âlem", **Sabah**, 28 Temmuz 1914.

19 Kelekyan, "İki Destiyorum Müsademesi", **Sabah**, 1 Ağustos 1914.

20 Ağayef, "Her Şeye Hâkim İngiltere'dir.", **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Ağustos 1914.

21 Yunus Nadi, "İngiltere'nin Vaziyeti", **Tasvir-i Efkâr**, 2 Ağustos 1914. (Ek: 3)

ta Rusya ve Fransa'ya göre daha ilerde olmasına dayanarak savaş ilanında acele davrandığı belirtiliyordu. Almanya'nın seferberlik ilanına fırsat bırakmadan Rusya'ya olduğu gibi Fransa'ya da savaş açabileceği ihtimaline dikkat çekilen yazıda şöyle deniliyordu:

“Bizim kanaatimize göre Fransa ile Almanya arasında bilfiil ilanı harp edilinceye kadar İngiltere hattıhareketini izhar etmeyecektir. Fakat İttifak-ı müselles (Almanya, Avusturya, İtalya) ile ittifak-ı müsennâ (Rusya, Fransa) arasında hâl-i harbin “emr-i vâki” hükmünü almasını müteakip Londra hükümeti kendi mesleğini behemahal bildirecektir. Ahvalde görüleceği tahmin olunan inkişafa göre devlet-i müşârünilyahânın bîtaraf kalabilmesi ihtimali zayıftır.”²²

Aynı gazetede Osmanlı Telgraf Ajansı'na atfen verilen “Türkiye'nin bîtarafılığı ve seferberliği” başlıklı haberde ise “Devlet-i Âliye-i Osmaniye, suret-i kat'iyede bîtaraflığını muhafaza etmeye karar vermiş ve fiilen bîtaraflığını muhafaza için kısmen seferberliğini ilan etmiştir” deniliyor ve seferberliğin o günden itibaren (3 Ağustos) başladığı bildiriliyordu.

Osmanlı Telgraf Ajansı'nın telgrafla ilettiği haber şöyleydi:

“Devlet-i âliyinenin tamamiyle muhafaza-i bîtarafiye karar vermiş ve binaenaleyh bu hususta iktiza eden bilcümle tedâbiri ittihaz etmiş olduğunu Osmanlı Ajansı tebliğe resmen mezundur.”

Sonraki günlerde ağırlıklı olarak Alman kaynaklarına dayalı haberlerle savaşla ilgili gelişmeler aktarılıyordu. Gelişmeleri “Türkün Kanı Tuttu” diye değerlendiren Ağaoğlu Ahmet, “İnsan, cereyan eden ahvali müşahede ederken medeni beşeriyet üzerine umûmi bir cinnetin çökmüş olduğuna hükmeder” ifadesine yer veriyordu²³.

Türk basını artık safını belirlemişti. Ağırlıklı olarak Alman yanlısı bir tutum takınılmış, cephelerden gelen haberler “Almanların zaferi” olarak veriliyordu. Bu genel tutuma karşı Almanlara karşı mesafeli olanlar da vardı. Bu gazetecilerden biri de Sabah Başyazarı Diran Kelekyan'dı. Daha resmen savaş ilanı açıklanmadan önce gelişmeleri değerlendirirken İngiltere'nin de savaşa dahil olduğu öngörüsünde bulunan yazar, İngiltere'nin arabuluculuğunu kabul etmeyen Almanya'nın daha önce tarafsızlığını açıklayan Belçika'ya saldırması

22 Kelekyan, “Harb-i Umûmi”, **Sabah**, 3 Ağustos 1914.

23 Ağayef, “Türk'ün Kanı Tuttu”, **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Ağustos 1914.

üzerine İngiltere ve Belçika'nın da Almanya'ya savaş ilanı ile savaşan ülkelerin 6'ya çıktığını belirterek, savaşın genişlemesini "muvâzenet (denge) politikası"na bağlıyordu. Ona göre Avusturya-Sırbistan arasında başlayan savaşta, dengenin Sırbistan lehine bozulması üzerine Avusturya'ya destek için Almanya müdahalede bulunmuş, İngiltere ve Fransa da Almanya'nın müdahalesi sonrasında bozulan denge karşısında savaşa girmişti²⁴.

Zaten çok geçmeden dünya İngiltere'nin savaş ilanı ile sarsılmıştı. Türk basını gelişmelerin artık Avrupa ile sınırlı kalmayacağını farkındaydı²⁵. Ortam, "zelzele gibi, kasırga gibi, tufan gibi bir afet" olarak nitelendiriliyordu²⁶.

İngiltere'nin savaşa girmesinden sonra biraz dengeli bir tutum izlemeye çalışan Türk basını, İngilizlerin Akabe'ye müdahalesinden sonra basında İngiltere karşıtı bir hava esmeye başlayacaktı. Basının Alman yanlısı tutumunda Almanların bazı gazetelere yaptığı yardımın da etkisi vardı.

Dönemin Almanya Sefiri Wangenheim'in hükümetine gönderdiği raporda belirttiğine Almanlar tarafından İkdam, Tanin, Sabah'a biner Tasvir-i Efkâr ve Tercüman-ı Hakikat'e 500'er altın lira yardım yapılmıştı. Rus kaynaklarına göre bu yardım miktarı Tanin'e 2000, Tasvir-i Efkâr'a 1500, İkdam'a 1500, Sabah'a 1000, Tercüman-ı Hakikat'e 500 Osmanlı lirası şeklindeydi²⁷. Nitekim bu destekler etkisini göstermişti.

Basında Alman ve Avusturya ordularının, kendilerinden iki kat fazla olan düşmana karşı başarılı bir mücadele verdiği abartılı ifadelerle yazılıyordu. Cephe elde edilen başarılar zafer olarak yorumlanırken²⁸, "Alman savlet-i (saldırı) kakhârânesi"nden söz edilirken,²⁹ Alman-Avusturya ordularının mazlum durumda olduğu ifade ediliyor Müslümanların kavi ve zalim karşısında daima zayıf ve mağdurların yanında yer aldığı vurgulanıyordu³⁰. Rusya'nın parçalanacağı ve bunun Türk-İslâm âlemi için bir kurtuluş ümidi olacağı dile getirildi. Alman İstihbarat Bürosu da Türk gazetelerine haber, makale ve fotoğraf klişeleri servis ederek bu yaygın politikasının sürdürülmesine katkı sağlıyordu.

24 Kelekyan, "Avrupa Muharebesi ve Balkanlar", **Sabah**, 6 Ağustos 1914.

25 Ağayef, "Büyük Meydan Muharebesi", **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Ağustos 1914.

26 Kelekyan, "Avrupa'nın Buhranı", **Sabah**, 15 Ağustos 1914.

27 Avni Özgürel, **Radikal**, 26 Şubat, 2006.

28 **Tercüman-ı Hakikat**, 10,12 Ağustos 1914.

29 **Tasvir-i Efkâr**, 24 Ağustos 1914. (Ek: 4)

30 **Tasvir-i Efkâr**, 22 Ekim 1914.

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Osmanlı Devleti, Saraybosna olayından itibaren gelişmeleri yakından izlemiş, bütün ihtimalleri değerlendirerek seferberlik ilan etmişti. Başlangıçta savaşa katılmak gibi bir düşünce yoktu. Zira Balkan harplerinin bıraktığı yorgunluk vardı. Gelişmeleri bir fırsat gibi görenler olduysa da Osmanlı Hükümeti imkân dâhilinde olaya bulaşmamak istiyor ve tarafsızlık politikası izliyordu. Ama bununla birlikte gerekli tedbirler de alınıyordu. Bunlardan biri de boğazları kapatmak olmuştu. 5 Ağustos tarihli gazeteler, Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını göstermek amacıyla boğazları kapattığına ilişkin Matbuat Müdürlüğünden yapılan açıklamaya yer veriyordu.

Gelişmeler karşısında Osmanlı'nın savaş dışı kalmasından yana olan gazetelerden biri de Tanin'di. Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit, İttihat ve Terakki içinde Alman karşıtı bir tutum içindeydi. Bu görüşünü açıkça ifade etmese de ilk başlarda gazetesi Tanin'de barış yanlısı bir tutum sergilemeye çalışıyordu. Seferberliğin savunma amaçlı olarak ilan edildiğini vurguluyor, savaşa katılmanın kimsenin aklına bile gelmediğini savunuyordu³¹.

Padişah Mehmet Reşat seferberliğin ilanı üzerinden bir hafta geçmeden ordunun ilk ihtiyacının karşılandığını kamuoyuna açıklama gereği duyuyor, "Devletim sulh dairesinde yaşamak istiyor" diyordu³². Padişah'ın bu açıklaması Sabah'ta şöyle yorumlanıyordu:

"Seferberlikten gaye hukuku mukaddesi Saltanat-ı Seniyye'nin sıyaneti (koruma, muhafaza) idi ki Avrupa'da harp devam eyledikçe bu gayeyi nazar-ı dikkat önünde bulundurmak tahtı vücupta kalır. İhtiyar-ı bitarafi eden (tarafsızlığı seçen) Avrupa devletleri gibi hükümetimiz dahi zamanın istilzam ettiği tedâbire müracaat eylemiş yani "müsellah bitaraflık" (silahlı tarafsızlık) icâbâtını ikmal etmiştir."³³

İngilizlerin 3 Ağustos 1914'te Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarına el koymasına büyük tepki konulmasına rağmen Türk basını, bunu bir savaş sebebi olarak göstermekten kaçınmıştı. Gelişmeleri endişe ile izleyenlerin yanı sıra ortaya çıkan savaşı Batılıların birbirine düşmesi olarak görmeyi tercih edenler, ya da

31 "Harb-i Umûmi-Seferberlik", **Tanin**, 3 Ağustos 1914.

32 **Sabah**, 12 Ağustos 1914.

33 **Sabah**, 13 Ağustos 1914.

böyle olmasını temenni ederek moral vermeye çalışanlar da vardı. Ağaoğlu Ahmet, “Türkleri Avrupa’dan kovarak İslâm âlemini zillet altında yaşatmak isteyen Avrupalı devletlerin birbirlerini yemeye başlamış olmalarından büyük memnuniyet duyulduğu”nu³⁴ yazıyor, Hüseyin Cahit de benzer bir yaklaşımla “Türk’ün ahı tuttu” diyordu³⁵.

7 Ağustos’ta sansürün ilan edilmesinden sonra Türk basınının savaşa ilgili haber ve yorumlarda daha ihtiyatlı bir tavır içine girdiği, bu yöndeki haberlerin resmi açıklamalarla sınırlı kaldığı görülüyordu. Gerçi sansür sadece bize özgü bir uygulama değildi. Hemen hemen tüm ülkelerde yönetimler basına sansür koymuştu. Böylece iktidarların izleyeceği politikanın dışında yayın yapılması, “çatlak seslerin çıkması” engelleniyordu.

O günlerde Türk basını en çok meşgul eden konu ise Goeben ve Breslau savaş gemileri ile ilgili haberlerdi. Goeben ve Breslau zırhlılarının satın alınması gazetelerde geniş yankı buluyordu.

Ahmet Ağayef’in bu konudaki yazısı dikkat çekicidir. Yazıda İngiliz hükümetinin sipariş olarak verilen Osmanlı gemilerine el koyması eleştirilirken şöyle deniliyordu:

“Beşeriyetin maruz kaldığı şu büyük hengâmede herkes kendi kuvvetini toplarken bizim böyle bir hıyanete dûçar olmamız yalnız Osmanlıların ve Âlemi İslâmın değil, zihinlerinden hatta mertlik ve mürüvvet namına bir zerre bile mevcut olan her insanın kalbinde bir hissi tel’in ve tefrin uyandıracığına asla şüphe etmemelidir. Fakat İngilizlerin de bu gibi tefrin ve tel’inden müteessir olmayacakları muhakkaktır. Bunlar yapacaklarını yaptılar. Maksatları bu hengâmede Osmanlıyı daha doğrusu makam-ı hilafeti vesâiti müdâfaaden mahrum bırakmaktır.”

İngilizlerin dostluğuna güvenilemeyeceği ifade edilen yazıda yüz milyonlarca Müslüman ahaliyi tahakkümü altında bulunduran İngilizlerin “Hilafet-i Osmaniye’nin güçlü olmasını istemeyeceği” belirtilerek “maskeleri düşen” İngilizlerin açıktan düşmanlığa başladığı kaydediliyordu. Yazara göre Osmanlı donanmasının gücü Goeben ve Breslau’nun katılması ile iki kat artmıştı ve Almanya’nın deniz kuvvetlerinin iki önemli parçasını bize vermesi büyük bir

34 Ağayef, “Türk’ün Kanı Tuttu”, **Tercüman-ı Hakikat**, 1 Ağustos 1914.

35 Hüseyin Cahit, “Türk’ün Ahı”, **Tanin**, 9 Ağustos 1914.

“hayırhahlık (cömertlik) nişanesi”ydi. Almanya'nın gemileri para karşılığı vermiş olmasının önemli olmadığını savunan yazar, Osmanlıların Almanya'ya büyük şükran duyguları içinde olduğunu savunuyor, “Makamı hilafete merbut olan üç yüz milyonluk âlem-i İslam da aynı ihtiyatla mütehasıs olacaktır. Yalnız bu Almanya için azîm ve manevî bir muzafferiyettir”³⁶ şeklinde coşkulu ifadelerle Almanlara olan eğilimini ortaya koyuyordu.

Satın alındığı açıklamasından sonra adları Yavuz ve Midilli olarak değiştirilen gemilerin boğazlara yönelmesi ile yükselen tansiyon karşısında Türk basını durumu ciddiye almaya başlamıştı. 16 Ağustos tarihli Sabah'ta Goeben ve Breslau'nun satın alınması işlenirken, Yavuz ve Midilli'nin İstanbul'a geleceği ve burada Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından karşılanacağı “Tebşir” (müjde) başlığıyla veriliyordu.

Ancak savaşa girme konusunda hükümette net bir görüş yoktu. Sadrazam Sait Halim Paşa tarafsız kalmaktan yanaydı.

Hükümetin sorunu savaşa girmeden atlatmaya dönük çabalarına basın da destek veriyordu. Ancak Yavuz ve Midilli'nin Sivastopol'ü bombalaması bu çabaları boşa çıkaracaktı. Başta Sadrazam Sait Halim Paşa olmak üzere kabinenin önemli bir bölümü, bu fiili durumu kabullenmek durumunda kalacaklardı. Basın Yavuz ve Midilli'nin savaş başlatacak eyleminden çok Rusların boğaza mayın döşemesi ile ilgili haberleri öne çıkarıyordu. Buna rağmen savaşın önlenmesi girişimlerine destek veriliyordu. İttihatçı Tanin gazetesi de “Karadeniz'deki hâkim mevkiimize rağmen ilân-ı harp edecek değiliz” diyor, olayın boyutunu hafifletmeye çalışarak “Karadeniz filosundan batırılan birkaç gemi Rus filosunun mevcut kuvvetine ciddi bir noksan îras etmiş (yol açmış) sayılamaz” diye yazıyordu³⁷. Tasvir-i Efkâr ve İkdâm gazeteleri de aynı şekilde, hükümetin benimsediği politika doğrultusunda gelişmelere Rusların sebep olduğunu bildiriyor, sorunun savaşa yol açmadan çözülebileceği umudu dile getiriliyordu³⁸.

Ruslar, uzlaşma arayışlarını boşa çıkararak 1 Kasım 1914'te İstanbul'daki büyükelçilerini geri çağırdı³⁹ ve Kafkasya'daki kuvvetleriyle Erzurum istikame-

36 Ağayef, “Goeben ve Breslau”, **Tercüman-ı Hakikat**, 12 Ağustos 1914.

37 “Vaziyetin Açık İfadesi” **Tanin**, 1 Kasım 1914.

38 Nadi, “Karadeniz Hadisesi”, **Tasvir-i Efkâr**, 31 Ekim 1914; “Münâsebât-ı Diplomatikeye ve Harb”, **İkdâm**, 1 Kasım 1914.

39 **Tasvir-i Efkâr**, 2 Kasım 1914.

tinde ilerlemeye başladılar⁴⁰. İngilizler de aynı gün Akabe limanını ve Çanakkale Boğazı istihkâmlarını bombalayarak Ruslara destek verdiler. Çanakkale bombardımanına Fransız gemileri de katıldı. Türk basını olayı tepki ifadeleri ile duyurdu⁴¹. Rus Çarı II. Nikola 2 Kasım 1914 günü Rus halkına hitaben yayınladığı bir bildiri ile fiilen başlamış olan savaşı resmen ilân etti.

Yavuz ve Midilli'nin Karadeniz'deki eylemini "Bahr-i Siyahın (Karadeniz) Bugünkü Hâkimleri" başlığı ile aktaran Tasvir-i Efkâr Osmanlı-Rus gerilimini "Rusların Tecavüzü" olarak yansıtıyordu⁴². Bombardımandan sonra da aynı tutumu sürdüren Tasvir-i Efkâr gelişmeleri "Osmanlı Rus Muhâsemâtı (çatışmaları)" şeklinde duyuruyordu⁴³.

Başyazar Yunus Nadi ise Rusların savaş ilanı bilgisini almadan kaleme aldığı yazısında Karadeniz'de oynadığı oyunun bozulması ve layık olduğu cezaya çarptırılmasını hazmedemeyen Rusların, ilişkilerin kesilmesinin ardından, henüz taraflarca ilan edilmemekle birlikte fiilen savaş başlattıklarını belirtiyordu. Nadi, Osmanlı hükümetinin harp halini kabulünü, "Hak teâlanın tevfiik ve inayetine istinat ve Peygamberimiz Aleyhis salâtu vesselâm Efendimizin ruhâniyetinden istimdâd ederek pek büyük bir azîm ve emniyetle ve mukaddes haklarının müdâfaası için cihad sahasına atılmaktadır" ifadesiyle anlatıyordu.

Nadi'nin hükümetin izlediği politikaya destek verdiği ve vatandaşları hükümete destek olmaya çağırdığı yazı şöyle devam ediyordu:

"Osmanlı Saltanatı hem kendisini bu âdî düşmanların şerlerinden sıyanet etmek, hem de İslam âlemini bu cabbar mutasallıtların esaretinden kurtarmak için imkânın müsait olabildiği her fedâkarlığı ihtiyar ederek çalışmak mecburiyetinde idi. İki gemimizin zaptı ile bize îrat edilen (söylenen) zayıf ve nâcârî (çaresiz) halini Almanya'dan iştira eylediğimiz (satın aldığımız) diğer iki gemi ile mehmâ imkân (olabildiğince) telâfi edebilmiş olmaklığımız düşmanlarımızı hiddetinden kudurtacak hale getirmişti. Karadeniz boğazımızın torpil (mayın) ile kapatılmasına ait olan Rus mel'aneti dahi lâyük olduğu surette kahır ve tenkil edildikten sonra artık harp halinin tehdit etmemesi ve bu halin bizce

40 "İnkita-i Münasebat ve Muhasamat", **Tanin**, 21 Teşrinievvel 1330 (3 Kasım 1914).

41 "Cihad-ı Ümmet: Kala-i Sultaniye'de, Mısır ve Kafkasya Hududunda", **Sabah**, 4 Kasım 1914.

42 **Tasvir-i Efkâr**, 2 Kasım 1914.

43 **Tasvir-i Efkâr**, 3 Kasım 1914.

hakikaten müstesna bir şevk ve sürûr ile karşılanmaması elbette mümkün olmazdı. (...) Başta sadrazam Sait Halim Paşa olmak üzere Osmanlı hükûmeti tıpkı Edirne istirdâdında (geri alınışında) olduğu gibi fakat bu defa daha ulvî daha âhenîn (sağlam) bir ittihat âhengi ile milli maksatlarımızın en büyüğünü temin ve istikmâle (tamamlamaya) kıyam etmiş bulunuyor. Böyle âlihimmat bir hükümetin etrafında içtimâ ederek fedâkarlıkların hepsini ihtiyâra hazır olan milletin bu dakikada dilinden dökülen dua zemzemesi (nağmesi) ise şudur ki, sevine sevine tercüman oluruz: Allah yardımcıları olsun.”⁴⁴

Tasviri Efkâr birinci sayfasını “Çanakkale Bombardımanı” başlığıyla tümüyle savaşa ayırmıştı. Haritalarla desteklenen haberlerde gelişmeler aktarılıyor, “Harb-i umûminin bidâyetinden beri zaten Çanakkale Boğazı haricinde toplanarak sefâinimize (gemilerimize) karşı etvâr-ı husumet iltizam eylemekte bulunan (düşmanca tutumlar sergileyen) İngiliz Filosu nihayet dün, harbin henüz ilân edilmemiş olmasına rağmen Çanakkale Boğazına gelmiş ve kal’alarımız üzerine ateş açmıştır” deniliyordu. Düşmanların “fiilen harbe girişir girişmez” önce “en zayıf noktamız farz olunan veya tahtımızın kilidi mesabesinde bulunan Çanakkale Boğazına” saldıracaklarının beklendiği belirtilen haberde, beklenen bu saldırı karşısında gerekli tüm önlemlerin alındığından kuşku duyulmaması gerektiği ifade ediliyordu⁴⁵.

Konu ile ilgili yorum yazısında “Nihayet maskeleri yüzlerinden sıyrılan ve binâenaleyh İslâm adâveti hırsıyla karma karışık hale gelmiş müstekrih (çirkin) çehreleri meydana çıkan düşmanlarımız bir taraftan Erzurum hudutlarında, diğer taraftan Bahri Sefid (Akdeniz) sahillerimizde faaliyete koyuldular” deniliyordu. İtilaf devletlerinin tavrının “kudurgunluk” olarak nitelendiği yazıda Rusların “Karadeniz Boğazını torpilleme” girişimlerinin tam zamanında yakalandığı ifade ediliyordu. Allah’ın masum ve mağdurların yanında olduğu görüşünün dile getirildiği yazı şöyle devam ediyordu:

“Varsın İslâmiyetin barbar düşmanları ne yapacaklarını şaşırarak sahillerimizin ötesine berisine saldırsınlar. Bizim bu türlü mezbûhane (boğazlarcasına) saldırışlardan zerre kadar pervâmız yoktur. Biz girdiğimiz hak yolunun ulviyetini ve neticelerinin mübarek ve mesut muzafferiyetini pekâlâ idrak ve ihâta et-

44 Nadi, **Tasviri Efkâr**, 3 Kasım 1914.

45 **Tasviri Efkâr**, 4 Kasım 1914. (Ek:5)

mekteyiz. Yapacağımız işleri biliyoruz. Onları pek parlak ve pek yüksek azim ve iman ile başarıp gireceğiz ve muhterem dostlarımız, hak ve hakikat yolunda tabî müttetiklerimiz olan Almanlar ve Avusturyalılar ile beraber nihayet bu insaniyetin yüz karası olan düşmanlarımızı mağlubiyet ve perişan toprağına sereceğiz, inşaallah, inşaallah”⁴⁶

Rusların kötülüklerini sıralayan⁴⁷ Tasvir-i Efkâr'ın başyazarı Yunus Nadi, bu savaşın, her fırsatta Türkiye'nin hayatına kasteden Avrupa tahakkümünün kökünden kesilip atılmasına fırsat sağlayacağını söylüyor, İslâm âleminin varlığını kurtarmak ve yükseltmek için savaşa atılmanın bir fariza hükmünü almış olduğunu ilân ediyordu⁴⁸. Giderek üslubunu sertleştiren Yunus Nadi, “Nâçar kalan İslâmın halifesi işte yaradana sığınarak kılıcını çekti. Bu bir manevi işaretir ki küre-i arzın İslâm ile meskûn her yerinden Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı gayz ve husûmet velleleleri ile karşılanacaktır” diyordu. Nadi, henüz resmen savaş ilân edilmediği halde cihad-ı ekberden söz ediyor, bu manevi işaret üzerine Rusya ile müttetiklerinin Müslümanların yaşadığı her yerde kin ve düşmanlıkla karşılaşacağını öne sürüyordu⁴⁹.

İtilaf güçlerinin milyonlarca İslâm tebâaya sahip olduklarını hatırlatan Ahenk gazetesi de Hilâfeti ve Saltanatı tehdit etmenin ateşle oynamaktan daha beter olduğunu yazıyordu⁵⁰.

Tasvir-i Efkâr, halka moral vermek düşüncesiyle düşmanların gücünü olabildiğince küçümsüyordu⁵¹. “Düşmanlarımız Bize Ne Yapabilirler?” başlıklı yazıda İtilaf devletlerinin, asıl kuvvetlerinin Almanya ve Avusturya üzerine sevk edilmiş olduğu kaydedilerek Türkiye'nin düşman kuvvetlerin en fazla yüzde 5-10'luk küçük bir kısmıyla karşılaşılacağı, dolayısıyla İtilaf güçlerinin Türkiye'ye fazla bir zarar veremeyecekleri ileri sürülüyordu. Gazeteye göre bu savaş, Osmanlılığın varlığını ve geleceğini temin etmenin yanında milyonlarca

46 “Hayat Yolu, Hak Yolu, Şan Yolu”, **Tasvir-i Efkâr**, 4 Kasım 1914.

47 “Hükümet-i Osmaniye-Rusya: Hal ü Mevki”, **Tasvir-i Efkâr**, 2 Kasım 1915.

48 Nadi, “Hakiki Safha”, **Tasvir-i Efkâr**, 2 Kasım 1914.

49 Nadi, “Cihadımızın Ehemmiyet ve Kıymeti”, **Tasvir-i Efkâr**, 5 Kasım 1914.

50 “Rus Ahd-şikestliği”, **Ahenk**, 1 Kasım 1914.

51 Tuncay Ögün-Alfina Sibgatullina, “Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Giren Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi”, **History Studies**, C 5, S 6, Balkan Savaşları Özel Sayısı, Kasım 2013, s.104.

dindaş ve ırkdaşın da esareten kurtarılmasını sağlayacaktı⁵². Bu yazı Ahenk gazetesi tarafından da aynen iktibas edilmişti⁵³. Ahenk'in başyazarı olan Şinasi de “dua edelim, yardım edelim, ordumuz, şanlı, fedakâr ordumuz zaferden zafere nail olsun” sözleriyle halkı mukaddes savaşa katılmaya davet ediyordu⁵⁴.

Savaş hali ortaya çıkınca İstanbul'dan Halep'e, Bolu'dan Van'a, Kayseri'den Antep'e yurdun çeşitli yerlerinde Müdâfaa-i Milliye ve İttihat ve Terakki şubelerinin öncülüğünde mitingler organize edilmeye başlanmıştı. Gazeteler miting haberlerini yansıtarak halkın moralini yüksek tutmaya çalışıyordu⁵⁵. Tasvir-i Efkâr Rus saldırıları ile ilgili haberinde Kafkasya sınırında süvarilerimizin saldırılara başarılı bir şekilde karşılık verdiğini duyururken, “Karargâh-ı Umumi”nin “Kahraman süvarilerimizle Rus Kazak süvarileri arasında müsademe olmuştur. Kazaklar mağlup olarak ricat etmişlerdir. Süvari fırkalarımız düşman ordularının arkalarına sarkmıştır” şeklindeki açıklamasına yer veriliyordu. Bu haberden anlaşıldığına göre Ruslar, Türk askerinin üzerine Kazaklardan oluşan birliği göndererek aynı soy ve dinden olan insanları birbirine kırdırma taktiği uyguluyordu. Aynı gazetede yer alan bir karikatür ise “yaradana sığınılan bir savaşı” haber veriyor gibiydi. “Hilâlin düşmanlarına karşı” başlığı altında yer alan karikatürde üç düşman askerine karşı tek başına olan Mehmetçiğe elinde hilal tutan bir meleğin yardımını tasvir ediliyordu⁵⁶. Başyazar Nadi ise İngiltere'nin Mısır'la ilgili notasını “tehdit” olarak yorumluyor, Mısır üzerinde “firavunlara rahmet okutacak bir nemrutluk”la uyguladığı zorbalığın tüm dünya tarafından bilindiği halde İngiltere'nin şimdi hiçbir şey yapmamışçasına Osmanlı Devleti'ni tehdit etmesi “kahkahalarla gülünecek bir şaşkınlık” olarak değerlendiriliyordu⁵⁷.

Karadeniz baskınından sonra, Türk basınındaki genel hava, deniz hâkimiyetinin kesin olarak Osmanlı donanmasına geçtiği şeklindeydi. İkdâm gazetesi Rusların Karadeniz'deki hâkimiyetlerine son verildiğini, bundan böyle Karadeniz'de “düşman korkusundan müsterih olunacağını” yazıyordu⁵⁸. Tasvir-i

52 **Tasvir-i Efkâr**, 3 Kasım 1914.

53 **Ahenk**, 6 Kasım 1914.

54 “Harp Karşısında Osmanlılar”, **Ahenk**, 6 Kasım 1914

55 “Vilâyâtta Tezâhürât”, **Tasvir-i Efkâr**, 6 Kasım 1914, **İkdâm**, 19 Kasım 1914.

56 **Tasvir-i Efkâr**, 6 Kasım 1914. (Ek:6)

57 Yunus Nadi, “Garip Efsane”, **Tasvir-i Efkâr**, 6 Kasım 1914.

58 “Münâsebât-ı Diplomatikîye ve Harb”, **İkdâm**, 1 Kasım 1914.

Efkâr ise Yavuz ve Midilli'nin resimlerini “Bahr-ı Siyah'ın Bugünkü Hâkimleri” başlığı altında gazetenin ilk sayfasına yerleştirerek bu iki gemi sayesinde 26 yıl önce elden kaçırılan deniz hâkimiyetinin yeniden sağlandığını haber veriyordu⁵⁹.

Rusların 6 Kasım sabahı Zonguldak limanıyla Kozlu'yu bombalaması da Türk basınında tepki ifadeleri ile yansıtıldı. Zonguldak bombardımanını haber alan Türk basını büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Tasvir-i Efkâr, “Zonguldak Bombardımanı Etrafında” başlıklı manşet haberinde Türk filosunun verdiği dersten sonra en azından belli bir süre Karadeniz'de faaliyet göstermeyeceği sanılan Rus savaş gemilerinin Zonguldak limanını topa tutmasının beklenmedik bir durum olduğunu yazdı. Ancak yine de “böyle ehemmiyetsiz bir iki vaka ile telâşa düşmeye hacet yok. Cesur ve metin olalım. Her halde Karadeniz'de netice itibarıyla hâkimiyetin bizde kalması yüzde doksan muhakkaktır” ifadeleriyle kamuoyunu teskin etmeye çalıştı⁶⁰.

Tanin gazetesi daha soğukkanlı bir tutum sergiliyordu⁶¹. Olayın merak ve endişeye yol açacak nitelikte olmadığı değerlendirilmesini yapan gazete, Rus filosunun Osmanlı donanmasını arayacak yerde gizlice Ereğli'ye kadar gelip kaçmasının kendi kuvvetsizliğini itiraf etmek anlamına geldiğini savunuyordu⁶².

İkdam da benzer bir yaklaşımı benimsiyordu. Gazete Rus donanmasının Zonguldak ve Kozlu'ya yönelik saldırısının önemsiz olduğunu vurgulayarak, bunun, Akdeniz'de Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin garip hareketine karşı bir nazire teşkil ettiğini ileri sürüyordu. Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin bir süre önce Osmanlı gemisi zannederek Yunan torpidosunu batırdığını hatırlatan İkdam, Fransız ve İngilizlerin bu yanlışlığıyla “bütün âlemi güldürdükleri” ifadelerine yer veriyor, Rusların da Zonguldak'ta Fransız mahallesine ve Fransız Konsoloslughuna zarar vererek “garâbet göstermekte” müttefiklerinden geri kalmadıkları yorumunu yapıyordu. Yorumda “İnsanın, dalgınlığın bu derecesine bakarak Rus donanmasının yakında bir Osmanlı limanı zannıyla kendi limanlarından birini de bombardıman edeceğine inanacağı geliyor” deniliyordu⁶³.

59 **Tasvir-i Efkâr**, 2 Kasım 1914.

60 **Tasvir-i Efkâr**, 8 Kasım 1914.

61 Ögün- Sibgatullina, a.g.m., s.106.

62 **Tanin**, 7 Kasım 1914.

63 **İkdam**, 7 Kasım 1914.

Le Figaro gazetesinde çıkan, savaşa katılmanın Osmanlı İmparatorluğu için felaket olacağı yolundaki yorumu eleştiren Yunus Nadi ise “Hakkımız bâhir (açık), mevkimiz metin, azmimiz şedî ve kahirdir.” diyor ve yazısını temenni ve dua ifadeleri ile tamamlıyordu:

“Bize bu günleri gösteren Allah, elbette daha yüksek ve daha şanlı zamanları idrak kâmrân (mutlu) olmaklığımızı da müyesser eyleyecektir. Lehül hamd”⁶⁴

Fiilî durum karşısında Osmanlı Hükümeti de savaş kararı almak durumunda kalmıştı. İttifak anlaşması 2 Ağustos 1914'te imzalanmasına, kabinede 1 Kasım'da savaş kararı alınmasına rağmen savaşın resmen ilânıyla ilgili açıklama yaklaşık 10 gün sonra yapılacaktır.

Kabinenin savaş kararını aldığı toplantıya Almanların yanında savaşa girmeye karşı olan Maliye Nazırı Cavit Bey hastalık gerekçesiyle katılmamıştı. Savaş kararnamesini imzalamak istemeyen Posta ve Telgraf Nâzırı Oskan Efendi, Ziraat ve Ticaret Nâzırı Süleyman Efendi ve Nafia Nazırı Mahmut Paşa bakanlıktan istifa etmişlerdi.

Osmanlı Kabinesinin bu toplantıda aldığı savaş kararı 11 Kasım 1914 günü Sultan Mehmet Reşat tarafından onaylandı ve ertesi gün kamuoyuna açıklandı. Sultan Reşat'ın Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı savaş ilan edildiğini bildiren irade-i seniyyesinde savaşın Rus filosunun saldırısı üzerine başladığı belirtiliyordu⁶⁵.

Türk basını, ilk gün kabinenin aldığı savaş kararını vermedi. Daha sonra hükümet açıklaması olarak duyurdu. Nazırların istifası da gerekçesiz olarak ak-

64 Yunus Nadi, “Züğürt Tesellisi”. **Tasvir-i Efkâr**, 8 Kasım 1914.

65 Metin şöyledir: “Şehr-i halin on altı gün (29 Ekim) donanma-yı hümayûnunun bir kısmı tarafından Karadeniz'de manevra icrâ edilmekte olduğu sırada Karadeniz Boğazı'na torpil dökmek vazifesiyle hareket ettiği bilâhare anlaşılan Rusya donanmasından bir takımı mezkûr manevraları ihlâl ve müteakiben, izhâr-ı muharebe ile Boğaza doğru hareket etmeleriyle donanma-yı hümayûn tarafından mukabele olunmakla beraber şâyan-ı teessüf olan şu hadise hakkında hükümet-i seniyyece Rusya devletine müracaat ile tahkikat icrâsı ve vakâ-ı esbâbiyenin zahire ihracı teklif ve bu suretle bitarafılığı muhafazaya ihtimam edilmiş olduğu halde Rusya devleti mürâcaat-ı vâkıya cevap ita etmeksizin sefirini geri celp eylediği gibi kuvâ-yı askeriyesi de Erzurum hudûdunu nukat-ı muhtelifeden tecâvüz etmesine ve bu sırada Fransa ve İngiltere devletleri dahi sefirlerini geri çağırıldıktan başka İngiltere ve Fransa donanmaları müştereken Çanakkale'ye ve İngiliz kruvazörleri Akabe'ye top atmak suretiyle bilfiil muhâsemâta ibtidâr ve âhiren düvel-i mezbûre Devlet-i Osmaniye ile hâl-i harpte bulduklarını ilân eylediklerine binâen Hükümet-i Osmaniye'ce de müsteniden bittevfikâtullah-i teâlâ mezkûr üç devlet ile hal-i harp ilânını irade eyledim. (**Sabah**, 12 Kasım 1914, **Tercüman-ı Hakikat** 12-15 Kasım 1914)

tarıldı. Uygulanmakta olan sansür, savaş hali ortaya çıkınca daha da ağırlaştı ve hükümet açıklamaları dışında haber yapılması yasaklandı⁶⁶. Başkumandanlık Vekâleti'nden yapılan bir açıklama ile karargâhtan her gün düzenli olarak açıklama yapılacağından, askerî harekât hakkında bundan böyle ayrıca yayın ve açıklama yapılamayacağı ilân edildi. Yasağa uymayanların en ağır şekilde cezalandırılmak üzere divan-ı harb-i örfiye sevk edileceği bildirildi.

Savaş ilanını hükümet açıklaması ile duyuran Türk gazeteleri, Avusturya ile Almanya'nın bu mücadelede Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacağını da belirtme ihtiyacı duyuyordu⁶⁷.

Kabinenin savaş kararı alması üzerine Türk basını da bir süredir güçlkle muhafaza etmeye çalıştığı itidali bir kenara bırakarak üslûbunu sertleştiriyordu. Kişisel görüş olarak Almanların yanında savaşa girilmesine karşı olan Hüseyin Cahit, parti politikasına ters düşmemek için bu görüşünü Tanin'de açıkça dile getirmemekle birlikte gazetede objektif bir tutum izlemeyi tercih etti. Ancak Tanin, savaşın ilanının ardından tutumunu netleştirerek "Bundan sonra kulaklarımız sulh sözünü işitmeye tahammül edemez"⁶⁸ diyerek hükümete tam destek verdi. Hüseyin Cahit, anılarında Tanin'in izlediği bu politikayı savunurken, daha önce engellemeye çalıştığı savaşa hükümet kararıyla girilmesinden sonra destek olmakla doğru olanı yaptığını ifade edecektir. Yazar, Talat ve Enver Paşaları savaşa katılma kararı verdikleri için suçlu saymanın güç olduğunu ifade ederken "Ben savaş tarafıysa olmadığım ve savaşa girmemek için elimden geleni yaptığım halde bugün soğukkanlılıkla, tarafsızca düşününce bundan başka türlü bir söz söylemeğe vicdanım izin vermiyor" ifadelerini kullanır⁶⁹.

Aslında Almanların safında savaşa katılmaktan yana olmayan Sabah gazetesi de savaş ilanından sonra tutumunu değiştirmek durumunda kalıyordu. Gazete, Osmanlı milletinin yok olmamak için savaş alanına atıldığını yazıyordu⁷⁰.

İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilanı Türk basını tarafından, kaçınılmaz bir durum olarak ortaya konarak, bunun hak ve kurtuluş davası olduğu belir-

66 "Kabinede Tebeddülât", **Tasvir-i Efkâr**, 4 Kasım 1915.

67 "Çar'ın Beyanamesi Hakkında", **Sabah**, 7 Kasım 1914, "*Türkiye-Rusya*", **Tanin**, 6 Kasım 1914.

68 "İnkıta-i Münasebat", **Tanin**, 2 Kasım 1914.

69 Yalçın, **a.g.e.**, s.221.

70 "Mücahedemiz", **Sabah**, 4 Kasım 1914.

tildi. Halide Edip, “bu mutlak olacaktı, fakat belki otuz sene sonra” diyordu⁷¹. Ağaoğlu Ahmet de onunla aynı görüşteydi. İstanbul’u ve Boğazları elinde bulundurarak Doğu ile Batı arasındaki en uygun ve en kestirme yollara sahip olan Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığını koruyabilmesinin imkânsız olduğunu söylüyordu. Türkiye er ya da geç, istese de isteme de bu savaşa girmek zorundaydı. Zira Afrika’da, Hindistan’da ve Asya’da yüz otuz milyondan fazla İslam ahalisi cebir ve tahakküm altında tutulmaktaydı. Yazara göre Türk ve İslam âleminin kurtarıcısı olan Osmanlı Devleti için mukaddes bir görev haline gelen savaş Türk ve İslam âlemine büyük ve geniş bir mutluluk kapısı açacaktı⁷².

13 Kasım tarihli gazeteler Padişah Mehmet Reşat’ın Cihâd-ı Ekber ilânı ile ilgili “hatt-ı hümayunu”nu tam metin olarak yayınladılar. Bu fermanda Padişah, büyük devletlerin kendi aralarında savaş ilan etmelerinden sonra âni saldırılara karşı bir tedbir olarak halkı silah altına çağırdığını belirttikten sonra şöyle demektedir:

“Bu suretle müsellaah bir bîtaraflık (silahlı bir tarafsızlık) içinde yaşamış iken Karadeniz Boğazına torpil koymak üzere yola çıkan Rus Donanması, tâlim ile meşgul olan donanmamızın bir kısmı üzerine ansızın ateş açtı. Hukuk-u beynelmilele mugâyir (aykırı) olan bu haksız tecâvüzün Rusya cânibinden tashihi-ne intizar olunurken (Rusya tarafından düzeltilmesi beklenirken) gerek mezkûr devlet ve gerek müttetikleri İngiltere ve Fransa devletleri sefirlerini geri çağırmak suretiyle devletimizle münâsebat-ı siyasilerini kat’ettiler (siyasi ilişkilerini kestiler). Müteakiben Rusya askeri şark hududumuza tecavüz etti. Fransa, İngiltere donanmaları müştereken Çanakkale Boğazı’na, İngiliz gemileri Akabe’ye top attılar. Böyle yekdiğerini veli eden (koyalayan) hâinane düşmanlık âsârı üzerine öteden beri arzu ettiğimiz sulhü terk ederek Almanya, Avusturya-Macaristan devletleriyle müttetikân menâfi-i meşrûamızı müdâfaa için silaha sarılmaya mecbur olduk.”⁷³

Basında yapılan yorumlarda Cihâd-ı Ekber fermanının ardından İslam dünyasının bu savaşta Osmanlı’nın yanında yer alması gerektiği belirtiliyordu. İkdâm’da yer alan bir yazıda “Padişahın yalnız Osmanlılara değil yeryüzünde

71 Halide Edip, “Halas Muharebesi”, **Tanin**, 11 Aralık 1914.

72 Ağaoğlu Ahmet, “Türkiye’nin ve İslâm Âleminin Kurtuluşu”, **Harp Mecmuası**, S 1 (Kasım-Aralık 1915), ss, 7-9.

73 “Cihad-ı Ekber”, **İkdâm**, 13 Kasım 1914.

meskûn üç yüz milyon ehl-i İslama ait bir emri mukaddes ihtiva ediyor. Halife-i İslam, fetevâyı şerife ile (buyruğuyla) kâfe-i ehli İslamı (bütün İslam dünyasını) Cihad-ı Ekber'e davet ediyor. Binaenaleyh bu dakikadan itibaren dünyada ne kadar Müslüman varsa bilâ istisna (istisnasız) hepsine Cihâd-ı Ekber farz-ı ayın (yapılması zorunlu bir dinî görev) olmuştur." deniliyordu⁷⁴.

Gazeteler Cihat-ı Ekber'in etkisini gösterebilmek için en küçük bir haberi bile geniş biçimde aktararak "yalnız değiliz" mesajı vermeye ve halkın moralini yüksek tutmaya çalışıyordu. Bu arada yurdun dört bir yanında düzenlenen mitinglerle ilgili haberlere yer verilmeye devam ediyordu. İranlıların Sultanahmet'te yaptıkları cihada destek mitingi ile ilgili haber dikkat çekerken⁷⁵ Tasvir-i Efkâr'ın, Padişahın cihat çağrısı üzerine Afganistan Emiri'nin savaş ilan edeceği yolundaki haberi⁷⁶ sadece manşetlerde kalacaktı. Tasvir-i Efkâr'ın duyurduğu bir başka haberde ise Mısırlı jandarmaların ordumuza iltihak ettiği bildiriliyordu⁷⁷. Servet-i Fünûn'da yer alan Bosnalı Müslümanların Avusturya ordusu içinde savaşıacakları haberi de dikkat çeken haberlerden biriydi⁷⁸. Başta Köprüköy olmak üzere Doğu cephelelerinden gelen olumlu haberler geniş biçimde yansıtılıyordu. İlk şanlı zaferin Köprüköy'de kazanıldığı belirtilirken burada alınan Rus esirlerin Erzurum'a getirileceği bildiriliyordu⁷⁹. "Moskof"u Nihayet Ezebilecekler mi" başlıklı karikatürlü bir haber de göze çarpanlar arasındaydı⁸⁰.

Rusya'da önemli bir Müslüman nüfus yaşıyordu. Rusya Müslümanları Çar'dan daha çok Halife sıfatı taşıyan Osmanlı Sultanına yakınlık ve bağlılık duyguları taşıyordu. Bir yandan Müslümanları Türk askeri ile çarpışmak üzere cepheye gönderen Rusya bir yandan da Rusya'daki Müslümanların hassasiyetini göz önünde bulundurarak onları "ikna" amacıyla bir propaganda faaliyeti başlatmıştı. Bu kapsamda en önemli yayın Turuncu Kitap'tı. Bu kitapta, "Almanların esiri" diye niteleyerek Türklerin İslam dünyasını temsil imkânının olmadığını izle-

74 "Halife-i İslam Üç Yüz Milyon Müslümanı Cihat-ı Ekber'e Davet Ediyor", **İkdam**, 13 Kasım 1914.

75 **Servet-i Fünûn**, 20 Kasım 1914.

76 **Tasvir-i Efkâr**, 20 Kasım 1914.

77 **Tasvir-i Efkâr**, 28 Kasım 1914.

78 **Servet-i Fünûn**, 20 Kasım 1914.

79 **İkdam**, 19 Kasım 1914, **Tasvir-i Efkâr**, 21 Kasım 1914. (Ek:7)

80 **Tasvir-i Efkâr**, 38 Kasım 1914. (Ek:8)

mini yaymaya çalışan Ruslar, Osmanlı Devleti'nin İslâmiyet adına değil Alman çıkarları uğruna savaşmakta olduğunu ileri sürerek kendi Müslüman vatandaşlarını buna inandırmaya çalışıyordu. Böylece Padişah'ın "Halife" sıfatıyla ilân ettiği Cihâd-ı Ekber çağrısının olabildiğince etkisizleştirilmesi amaçlanıyordu⁸¹.

Bu iddiaları sebebiyle Turuncu Kitap, Türk basını tarafından şiddetle eleştirildi, "iftiralarla dolu düzmece bir eser" olarak nitelendirildi. Tanin gazetesi Kitab-ı Tezvîr (Zırva Kitap) olarak adlandırdığı Turuncu Kitap'ta yer alan iddiaların tümüyle mesnetsiz olduğunu belirtiyordu⁸².

Türk Basını, özellikle Çanakkale savaşlarına büyük ilgi göstermiştir⁸³. Çanakkale'deki başarılar, "Büyük Zafer" manşetleriyle, büyük bir coşku ile duyurulmuştur⁸⁴. Ağaoglu Ahmet'in de aralarında olduğu bir gurup gazeteci ve aydın Çanakkale muharebelerini yerinde izlemek amacıyla cepheye götürülmüştür⁸⁵. Hüseyin Cahit de Enver Paşa ile birlikte cepheye gitmiş, Çanakkale'deki zaferini savaş meydanında gözlemlemiş⁸⁶ ve izlenimlerini Tanin'de aktarmıştı⁸⁷. Hüseyin Cahit, zafer umulan yerlerden mağlubiyet haberleri gelirken umulmayan noktalarda başarı kazanıp düşmanın püskürtüldüğünü ifade ederken "Türk ordusunun düşmanı, olduğu yerde mıhlamayı başaracak biçimde kazandığı başarı'nın bütün dünyanın dikkatini Çanakkale'ye çektiğini belirtiyordu⁸⁸. Yaza göre bu zafer, Mehmetçiğin Balkan bozgunu lekesini kanlarıyla yıkadığını ve Türkiye'yi kurtardığını, Türk ordusunun iyi bir yönetim altında harikalar ve mucizeler yaşatmaya gücü yettiğini dünyaya göstermişti⁸⁹.

81 Ögün- Sibgatullina, a.g.m., s.102.

82 "Rus Kitab-ı Tezviri", **Tanin**, 15 Ocak 1915.

83 Yücel Özkaya, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1996, S.34. s.295.

84 **İkdam**, 20 Mart 1915, **Sabah**, 20 Mart 1915, **Tanin**, 20 Mart 1915, **Tasvir-i Efkâr**, 20 Mart 1915, **Tercüman-ı Hakikat**, 20 Mart 1915.

85 Cafer Ulu, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Yıl: 10, Bahar 2012, S 12, s. 70.

86 Hilmi Bengi, **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 153.

87 Yalçın, "Cephe-i Harpte İki Gün", **Tanin**, 26 Haziran 1915.

88 Yalçın, **a.g.e.**, s.223.

89 **A.g.e.**, s.228.

Sonuç

Sonuç olarak, Türk basınının Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki yayın politikası incelendiğinde daha savaş patlak vermeden ortaya çıkan gergin ortamdan itibaren gazetelerin gelişmeleri yakından takip ettiği ve okuyucularına yansıtmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak haber temininde güçlükler yaşandığı gözlenmektedir. Bunda konan sansürün yanı sıra, savaş şartları dolayısıyla iletişim kanallarındaki yavaşlama ve aksamalar da etkilidir. Yabancı telgraf şirketlerinin devletleştirilmesinden sonra bu aksamalar daha fazla hissedilmeye başlanmıştır.

Savaş döneminde Osmanlı basınının daha önceden yararlandığı Havas ve Reuter'in yerini Wolff ve Korrbureau (Telegraphen Korrespondenz Bureau) ajanslarının alması, haberlerin müttefikler lehine dönüşmesinde etkili olmuştur. Savaş öncesinde Fransız yanlısı bir politika izleyen ticari nitelikli Osmanlı Telgraf Ajansı ise savaş döneminde tutum değiştirmiş, hükümet bildirimlerinin kamuoyuna iletilmesinde aracılık etmiştir. Osmanlı'nın resmi ya da Osmanlı çıkarlarını gözeten milli bir haber ajansının olmamasını, özellikle savaş döneminde kendisini daha fazla hissettiren bir eksiklik olarak görebiliriz. Eğer Osmanlı'nın dünyanın önemli merkezlerinde örgütlenmiş gerçek anlamda milli bir haber ajansı olsaydı savaş öncesinde ve savaş sırasında dünyada meydana gelen gelişmeleri takip edebilir ve kamuoyuna doğru biçimde yansıtarak siyasetçilerin de daha isabetli karar vermelerinde etkili olabilirdi. Birinci Dünya Savaşı'nda uğranılan mâkus talihte açık istihbarat eksikliğinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Telgraf iletişimindeki sorunlar sebebiyle flaş nitelikli haberleri bile basın bir ya da iki gün gecikmeli verebiliyordu. Postadaki aksamalar da bölgeden posta yoluyla gönderilen haberler ile yabancı gazetelerden sağlanan haber ve yorumlar da yaklaşık iki haftalık gecikmelerle Türk gazetelerine yansiyabilmiştir. Bazı önemli haberler telefonla bildirilerek daha erken yansıtılmaya çalışılmışsa da bunlar detaylı haberler değildi. Bu durumda ayrıntılar sonraki günlerde iletilebiliyordu.

Bu olumsuz şartlara rağmen Osmanlı basını Saraybosna cinayetinin ardından ortaya çıkan savaş ihtimalini büyük bir öngörü ile takip etmiş ve kamuoyuna aktarmıştır. Basında önce "Üçüncü Balkan Harbi" nitelemesi yapılırken bile bunun Balkanlarla sınırlı kalmayacağı, yayılabileceği, sadece Avrupa'yı değil tüm dünyayı etkileyebileceği yorumları yapılmıştır. Sorunun Avusturya ve Sır-

bistan ölçeğinden çıkıp İttifak ve İtilaf Devletleri boyutuna girmesi karşısında savaşın adı “Avrupa Savaşı”, özellikle Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasından sonra da “Harbi Umûmi” olmuştur.

Tanin ve Sabah gibi istisnaların dışında Türk basını Avusturya'nın savaş ilanından itibaren İttifak güçlerinden yana tavır almıştı. Özellikle Almanya'nın savaşa girmesinden sonra bu destek daha bir artmıştı. Osmanlı'nın savaşa girmesi konusunda ihtiyatlı bir tutum sergilense de Almanların cephedeki başarıları “zafer” nitelendirmeleri ile yansıtılıyor, ister istemez Alman yanlısı bir kamuoyu oluşturulmasına katkı sağlıyordu. Belki de basının bu tutumu, Osmanlı Devleti'nin Almanların safında savaşa girmesini isteyen politikacıların da işini kolaylaştırmıştı.

Osmanlı'nın savaşa katılmasından sonra Türk basını tümüyle siyasi iktidara ve orduya destek olmuş, özellikle cephelerden gelen olumlu haberleri yansıtarak halkın moralinin yüksek tutulmasına katkı sağlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında sansürün de etkisi ile basın hükümet açıklamalarından öte haber ve yorum yapamamıştır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı hakkında Türk basınının izlediği politika elbette genel bir fikir verir. Ancak savaşla ilgili olarak yalnızca dönem gazetelerini referans almanın yeterli olmayacağı da belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.

BENĞİ, Hilmi, **Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

GİRGİN, Atilla, **Uluslararası İletişim**, Der Yayınevi, İstanbul, 2002.

KOLOĞLU, Orhan, **Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na**, ÇGD Yayınları, Ankara 1994.

ÖĞÜN, Tuncay- SİBGATULLİNA, Alfina, "Türklerin ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi", **History Studies**, C 5, S 6, Balkan Savaşları Özel Sayısı, Kasım 2013.

ÖZGÜREL, Avni, **Radikal**, 26 Şubat 2006.

ÖZKAYA, Yücel, "Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara, 1996, S 34. ss.295-313.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

TUNÇ, Salih, "1912 Seçimlerinde Musevi Cemaati'nden İttihatçı Mebus Adayı Salih B. Gürci ve Seçim Beyannamesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S XXVIII / 2, 2013, ss.549-585.

TURAL, Osman (ve diğerleri), **İstiklal Harbimizde PTT**, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

ULU, Cafer, "Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Bahar 2012, S 12, ss. 61-83

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1976.

Dönem Gazeteleri

Ahenk

İkdam

Sabah

Servet-i Fünûn

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

EKLER

Ek:1



Ek:4

شروط اشتراك

کتابها و روزنامه‌ها را می‌توان به صورت نقد یا قسطی خریداری کرد.

اعضای این نشریه باید در هر ماه مبلغ ۱۰۰۰ آمانه را پرداخت کنند.

در صورت عدم پرداخت در هر ماه، حق اشتراک منقضی می‌گردد.

تاریخ اشتراک: ۲۰ آبان ۱۳۳۰

تصفیر افک‌البر

مستقل الاذکار غیره

شعبه ماه (بازمه جمرات) تصفیر افک (از ترکیب کلمات) شکر و شکر

شماره ۱۰ - ششمین - بهار ۱۳۳۰

تعداد صفحات: ۲۴

قیمت: ۱۰۰۰ آمانه

تاریخ انتشار: ۲۴ آبان ۱۳۳۰

سیاسیات

باتامل - اروپا

بازمه جمرات (بازمه جمرات) تصفیر افک (از ترکیب کلمات) شکر و شکر

آلمان ولی عهدی

پاروتیچی؟



شهادت سواران روس، حمایت بی‌شکوهی گورباچف، راه‌اندازی آلمان ولی عهدی، راه‌اندازی آلمان ولی عهدی، راه‌اندازی آلمان ولی عهدی.

آلمان صولت قهارانه‌سی



آلمان صولت قهارانه‌سی (بازمه جمرات) تصفیر افک (از ترکیب کلمات) شکر و شکر

حرب عمومی

د نامور، ک عاصره و بربرمان - آلموس و کارنده - آلان نکالیف

خرمیسی - ایطراولر بیلمانی الملق ائلق بئنده ایچ - رش اقلاب - آوسفریا

حرکات خرمیسی - روسلرک چینی - دوقلمانه ملک ماوردیت خرمیسی - ژاپون

اوتیانوی-شیمسی

آلموس و کارنده نامول اولان آلان اروسک دیکر طرفنده د نامور ی خمرسره ایتمدی تاید ایپیدور . حلقه د آلموس . چکلاند بیورنده کلان بئینا اروسک ترقی موجود نظریه بائیمان، شایه ک فرانس قلماعتدن ایل حوزو ریخیر یوق . بئاطلیع بیلمیلرک اوچهقن شمر ولیدر بر امداد و مدماتق مقهار اولیسان ته احوال ورینلر سن االس اولومدی حرکت حرکت دون آلمان . خود فرانسز ناماینده ملمات تمبه وارده اولانمتمدر . میناقه بلکده بئکه میمنکر روکوتمدهج انشانرا بئکه میمنکر وقیده معلول اولانمتمدر . گوستارلره روسلر و ممبرلر ارمتمده برونک مهابیل ونوع برولشان، بالئکر اوتوزتایلر کرک روسلره و کرک سراره فارسی پش موغتلار انشانرا ایتملمدر .

اموال میانه‌دهه بریندل یوقدر . بالئکر دولانه‌لک اولومدی اوشراقیند سوگره برموریتشینه اینه ایجابیه عزیمت ایتیکده ایتمدی خرمی شوره چه نفوذ ترک ایتیکه لرکره.

آودوسه خرمیسی

روما ۲۲ آگست - آلان روسل نامولم اشتغال ایشار (آلموس) دولفره ایشرکامه یوقتملمدر

ایجابیلرک و منق

بوسورج ۲۲ آگست - آلان اروسک جمره برونه موغتلار بئینا اروسه و آلموس اولورده چیلشمدر .

Ek:6

تصفيق اورنگ

شماره ۱۲۵ - ششمین ۱۰ یازم

شماره انتشارات: ۳۲۰

تاریخ انتشار: ۱۷ شهریور ۱۳۲۲

قیمت: ۲۴۱ تیرشاهان

قیمت: ۶ تیرشاهان

شرایط اشتراك

فصلنامه و ولایت ایلول شمسی ۱۰۰ آبی
۳۰ آبی ۲۰ شهریور

حسابات	مهر	شهریور	مهر	شهریور
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰
۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰

سیاسیات

غریب انصاف!

کجی کردن برادرانمانه انکیز کمونته که بر
توسعه ملی شوریده، سواد کورتک دفعه اولی
کشفه خردسوی، برمدقی و ندرمه سرمدی
قانون کیمیان و عرب تریه اهل آذربایج
لوسون مشغول بودند کندیزی آماهورن :
گوزانک اختارمه منظر قلمبر حرم مالیزک
اندیشه خرافات ایندیش برین بانه که نظر
انگیزه کمونتن قاطی دولتک صبر اولوزونک
گوزانک اولیاملی دهر اهل دهرین تنه کاه
گوزانک و ورگیزی ورمهکن اشباع ایلج
سلسله انکیزانک سواد کورتک قدر صبر
افزوده فرودتره رحمت اولوزونک و برودده
نظریه انکیزانک اهل اولی تشار برودده
سوی اولی ایل آفره گوزانک اهل دهر هیچ
برین کارمان اینجسمت اولوزیکه چه
انگیزانک سلسله اهل کورتک که شایسته
دهر، انکیزانک صبر کمال قدر دهر
سازگاره مستند تکلیفات حرم اولی ایلوزونک
من بهیندن برشان اهل بون سوؤز سوادیکه
مکان و صلاحیت سواد ایلوزونک

هلاک دشمنرینه قارشی ...



حرمکاز اولوزونک بهینه ایلکده صبر حقیق ایلوزونک
قانون کیمیان و عرب تریه اهل آذربایج
لوسون مشغول بودند کندیزی آماهورن :
گوزانک اختارمه منظر قلمبر حرم مالیزک
اندیشه خرافات ایندیش برین بانه که نظر
انگیزه کمونتن قاطی دولتک صبر اولوزونک
گوزانک اولیاملی دهر اهل دهرین تنه کاه
گوزانک و ورگیزی ورمهکن اشباع ایلج
سلسله انکیزانک سواد کورتک قدر صبر
افزوده فرودتره رحمت اولوزونک و برودده
نظریه انکیزانک اهل اولی تشار برودده
سوی اولی ایل آفره گوزانک اهل دهر هیچ
برین کارمان اینجسمت اولوزیکه چه
انگیزانک سلسله اهل کورتک که شایسته
دهر، انکیزانک صبر کمال قدر دهر
سازگاره مستند تکلیفات حرم اولی ایلوزونک
من بهیندن برشان اهل بون سوؤز سوادیکه
مکان و صلاحیت سواد ایلوزونک

سیاسیات

غریب انصاف!

کجی کردن برادرانمانه انکیز کمونته که بر
توسعه ملی شوریده، سواد کورتک دفعه اولی
کشفه خردسوی، برمدقی و ندرمه سرمدی
قانون کیمیان و عرب تریه اهل آذربایج
لوسون مشغول بودند کندیزی آماهورن :
گوزانک اختارمه منظر قلمبر حرم مالیزک
اندیشه خرافات ایندیش برین بانه که نظر
انگیزه کمونتن قاطی دولتک صبر اولوزونک
گوزانک اولیاملی دهر اهل دهرین تنه کاه
گوزانک و ورگیزی ورمهکن اشباع ایلج
سلسله انکیزانک سواد کورتک قدر صبر
افزوده فرودتره رحمت اولوزونک و برودده
نظریه انکیزانک اهل اولی تشار برودده
سوی اولی ایل آفره گوزانک اهل دهر هیچ
برین کارمان اینجسمت اولوزیکه چه
انگیزانک سلسله اهل کورتک که شایسته
دهر، انکیزانک صبر کمال قدر دهر
سازگاره مستند تکلیفات حرم اولی ایلوزونک
من بهیندن برشان اهل بون سوؤز سوادیکه
مکان و صلاحیت سواد ایلوزونک

عثمائی - روس محاصراتی

قافسایه حدودنده سواریلر یزیک موفقیتی

۳۳ تشرین اول کازغیجه قرانکه حومیدن بیلیج اولوغشدر :
دون نهرمان سواریلر یزیک روس قافسایه ایلوزونک ایلوزونک
مئلوز اولوزونک و جمعت ایلوزونک . سواریلر یزیک دشمن اولوزونک آفرانک سواریلر یزیک

قرانکه حومیدن بیلیج اولوغشدر :

- ۱ - شرق حدودنده سواریلر یزیک دشمنک نامه کاشدر .
- ۲ - ازین نیشانه ایلوزونک ایلوزونک کوجوک انکیز اولوزونک ایلوزونک
- ۳ - بندهاوندی انکیز و روس قوسوسولوجسایه لریک حمرات دولم ایلوزونک اولوزونک
- ۴ - سواریلر یزیک ماندا مالوز و مللیر یزیک اولوزونک ایلوزونک ایلوزونک
- ۵ - انکیز اولوزونک کاشدر . یوز ییش طایفه منشی واون بی سوؤزک دهر اهل ایلوزونک
- ۶ - انکیز سواریلر یزیک ایلوزونک و سواریلر یزیک ایلوزونک ایلوزونک
- ۷ - سواریلر یزیک ایلوزونک ایلوزونک ایلوزونک
- ۸ - دیکر جتارده شیشهک برینی یوزدر .

روسیه نك بلاتی تبدل ایلدور

پارس - روسیه قافسایه مانده تورکا حومیت روس ایلوزونک
ایزیک تریه سولی ایلوزونک ایلوزونک

Ek:7

تصنیف افکار

مجله افکار شماره ۱۰ - شهریور ۱۳۰۶

شماره انتشار: ۱۰ - شماره اول: ۱۰ - شماره دوم: ۱۰ - شماره سوم: ۱۰ - شماره چهارم: ۱۰ - شماره پنجم: ۱۰ - شماره ششم: ۱۰ - شماره هفتم: ۱۰ - شماره هشتم: ۱۰ - شماره نهم: ۱۰ - شماره دهم: ۱۰

قیمت: یک ریال (در صورت لزوم) - در ماهنامه: یک ریال

ایک شانلی ظفر عمر



۱۹۰۵ (۱۹۰۵) - ۱۹۱۰ (۱۹۱۰)

۱۹۱۰ (۱۹۱۰) - ۱۹۱۵ (۱۹۱۵)

لازستان حدودنا



سیاسات

ماکتوبات و مودیریه

آنگاه که در تاریخ ۱۰ شهریور ۱۳۰۶...

فاتحیه حدودنا

هلال لیلی و نجم ثنائی (۱۹۰۵) - بیسته و کز ایلی...

جنگ جهانی و وضعیت ایران

در تاریخ ۱۰ شهریور ۱۳۰۶...

تاریخچه

در تاریخ ۱۰ شهریور ۱۳۰۶...

Ek:8

شماره ۱۲۷۵ - سلسله ۱۰ - پاره

مجلس انجمن : خانه ابوالحسن تلخون نوروسون : ۳۲۰

تاریخ انتشار : ۲۰ تیرماه ۱۳۳۰

تاریخ چاپ : ۲۰ تیرماه ۱۳۳۰

تاریخ توزیع : ۲۰ تیرماه ۱۳۳۰

تصنیف ابجد

مستقل از افکار غربی

ترجمه یازدهم هجرت (تصحیح افکار) از دانشمندی کاتب کربلاوند

سیاست

حرب و تجارت

موسوقوفی نهایت از بهیله جگر می؟

آنکس که میگوید که من در این روزگار هیچ کاری ندارم، در واقع میگوید که من هیچ کاری ندارم که در این روزگار انجام دهم. این نوع نگرش، نوعی فرار از واقعیت است. در حالی که ما در دنیایی زندگی می‌کنیم که پر از فرصت‌ها و چالش‌هاست. اگر ما فقط بنشینیم و منتظر باشیم، هیچ‌وقت به پیشرفت نخواهیم رسید. باید یاد بگیریم که چگونه با مشکلات روبرو شویم و چگونه از فرصت‌ها استفاده کنیم. این نوع نگرش، نوعی ضعف است و باید آن را کنار بگذاریم.

سیاسیات

روسیه در این دوره، نقش مهمی در منطقه خاور میانه ایفا کرده است. این کشور با استفاده از نفوذ خود، سعی دارد تا در این منطقه نفوذ بیشتری پیدا کند. این امر برای کشورهای منطقه، به ویژه ایران، نگران‌کننده است. باید دید که روسیه در این منطقه چه اهدافی دارد و چگونه سعی می‌کند تا این اهداف را محقق کند.

حرب و تجارت

در این دوره، جنگ‌ها در مناطق مختلف خاور میانه در جریان است. این جنگ‌ها، به شدت بر اقتصاد منطقه تأثیر گذاشته است. تجارت بین کشورهای منطقه، به شدت کاهش یافته است. این امر، به نفع هیچ‌کس نیست. باید دید که چگونه می‌توانیم این وضعیت را تغییر دهیم و چگونه می‌توانیم به صلح و ثبات در منطقه دست یابیم.

در این روزگار، ما با مشکلات زیادی روبرو هستیم. این مشکلات، به شدت بر زندگی ما تأثیر گذاشته است. باید دید که چگونه می‌توانیم این مشکلات را حل کنیم و چگونه می‌توانیم به پیشرفت دست یابیم.

در این روزگار، ما با مشکلات زیادی روبرو هستیم. این مشکلات، به شدت بر زندگی ما تأثیر گذاشته است. باید دید که چگونه می‌توانیم این مشکلات را حل کنیم و چگونه می‌توانیم به پیشرفت دست یابیم.

در این روزگار، ما با مشکلات زیادی روبرو هستیم. این مشکلات، به شدت بر زندگی ما تأثیر گذاشته است. باید دید که چگونه می‌توانیم این مشکلات را حل کنیم و چگونه می‌توانیم به پیشرفت دست یابیم.

TÜRK BASININDA GALIÇYA CEPHESİ

Sadık SARISAMAN*



GİRİŞ

Osmanlı basın hayatı 1828’de Mısır’da Vakai Mısriyye’nin yayınlanmasıyla başlamıştır. 1831’de ise devletin resmi gazetesi özelliği gösteren Takvimi Vaka-yi çıkarılmıştır. Gazete Türkçe dışında Arapça, Ermenice, Farsça, Fransızca ve Rumca da basılmıştır. Bu gazetenin yayınlanmasının iki amacı vardır. Birincisi devlet memurlarının, ilgililerin ve halkın çıkarılan yasa ve resmi yazılar hakkında bilgilendirilmelerini temin etmektir. İkincisi ise gazetede yer alan fikir yazılarıyla kamuoyunu devletin arzu ettiği şekilde yönlendirmektir.

1840 tarihinde ise yarı resmi Ceride-i Havadis yayın hayatına başlamıştır. Bu gazete özel sermaye ile kurulan ilk gazete olmasına rağmen devletten yardım aldığı için yarı resmi gazete özelliği taşımıştır. Türkiye’de basın 1860 tarihinde Tercümanı Ahval’in kurulmasıyla farklı bir boyuta taşınmıştır. Zira bu gazete devletten yardım almayan ilk fikir gazetesidir. Bu yüzden okurlardan yoğun ilgi görmüştür. 1862’de ise Tasviri Efkar yayın hayatına başlamıştır. Bunu diğer gazeteler izlemiştir.

Öte yandan gazetelerin sayısının artması üzerine 1865’te ilk Matbuat nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu nizamnameyi takiben sansür ve gazetelerin hükümet tarafından kapatılmaları söz konusu olmuştur. Muhbir gazetesi 1867 yılında Ali Suavi’nin Sadrazam Ali Paşayı Giritte uyguladığı dış politika nedeniyle hükümet tarafından kapatılan ilk gazetedir.

Bu bildiriye Galiçya Cephesi savaşlarının Türk basınındaki yansımaları ele alınacaktır. Bu yüzden gazetelerde savaşla ilgili yer alan her türlü haber değer-

* Prof. Dr. Sadık Sarısanman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ssadik@aku.edu.tr.

lendirilmiştir. Buna yabancı basından aktarılan haber ve yorumlar da dahildir. Bilindiği gibi bu dönemde kamuoyunun tek bilgi kaynağı gazetelerdir. Zira, bugün var olan radyo, televizyon, internet gibi haber kaynakları o zaman mevcut değildi. Bu yüzden gazeteler kamuoyunun oluşturulması ve yönlendirilmesinde de önemli bir rol oynamışlardır.

GALİÇYA CEPHESİ SAVAŞLARININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

Türk basını daha savaşın başlangıcından itibaren Alman yanlısı bir tavır ortaya koymuştur. Bunun nedeni “ebedi ve ezeli düşman” olarak görülen Ruslar’ın Almanlar sayesinde bertaraf edileceği beklentisi olabilir. Bu tutumu gazetelerde yer alan haber ve yorumlarda gözlemlemek mümkündür. Örneğin 22 Ağustos 1914 tarihli bir haber “Nasıl Çelik Kaleleri Aldılar” başlığını taşımaktadır. Burada Liyej’in büyük zırhlı istihkamlarla, ağır toplarla ve çelik kalelerle savunulmasına rağmen Almanlar tarafından yerle bir edilerek zapt edildiği bilgisi verilmiştir¹. “Alman Muvaffakiyeti 10.000 esir 50 Top” başlıklı haberde de Fransızların ricat ettikleri, bu sırada 10.000 esir ve 50 topu terk ettikleri ifade edilmiştir². Ayrıca, “Alman Orduları İhrası Muvaffakiyet etmektedir”, “Almanlar Muz nehrini de geçtiler”³, “Büyük Muharebeler Başladı, Almanlar Muzaffer”⁴, “Her bir mermisi bir vuruşta Krup’un Yeni Yirmidört santimliği”⁵, “Yine bir Alman muvaffakiyeti”, “İngilizler münhezim ve müzmahil”, “Rube’nin Almanlar tarafından zapt ve işgali”⁶, “Büyük Muharebe Almanlar Muzaffer”, “Almanlar Her Tarafta Muzaffer” başlığı taşıyan haberler de örnek gösterilebilir⁷. Yine “Altı Devlete karşı muvaffakiyetle harp eden iki müttefik” başlığı altındaki bir haberde Almanya ve Avusturya devletlerine övgüler yağdırılmıştır⁸. Gazetede “Alman Sav-

1 **Tasviri Efkar**, 9 Ağustos 1330/ 22 Ağustos 1914, Numro: 1176, s.1.

2 **Tasviri Efkar**, 10 Ağustos 1330/ 23 Ağustos 1914, Numro: 1177, s.2.

3 **Tasviri Efkar**, 9 Ağustos 1330/ 22 Ağustos 1914, Numro: 1176, s.2.

4 **Tasviri Efkar**, 9 Ağustos 1330/ 22 Ağustos 1914, Numro: 1176, s.4.

5 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.1.

6 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.2.

7 **Tasviri Efkar**, 16 Ağustos 1330/ 29 Ağustos 1914, Numro: 1183, s.2.

8 **Tasviri Efkar**, 12 Ağustos 1330/ 25 Ağustos 1914, Numro: 1179, s.1

letleri”, “Mütevali Muzafferiyetler”⁹, “ Alman Ordusunda Yeni Toplar” başlığı altındaki haberlerde de Almanlara övgüler yağdırılmıştır¹⁰.

Rus-Avusturya savaşları da Avusturyalıları öven, Rusları ise başarısız, zayıf ve düzensiz göstermeye çalışan bir anlayış üzerine bina edilmiştir. Örneğin 22 Ağustos tarihli Telegrafın Korrespondans Buru gazetesinin haberine göre piyade kuvvetiyle takviye edilmiş olan bir fırka Rus kazak askeri birliği Sokal¹¹ istikametine doğru ilerlemiş ve orada Avusturya öncülleri ile çatışmaya girmiştir. Avusturyalılar tarafından mağlup edilen Rus kuvvetleri perişan bir şekilde geri çekilmişlerdir. Ruslar savaş meydanında pek çok ölü, yaralı, çeşitli savaş araç gereçleri ile çok sayıda silah bırakmışlardır. Avusturyalılar çok sayıda esir de ele geçirmişlerdir. Haberde “Avusturya askeri harikulade bir şecaat ibraz etmiştir” denilmiş, çatışmalarda bir Rus generalinin öldürüldüğü, diğer bir Rus generalinin de tedavi edilmek amacıyla Lemberg¹² Hastahanesi’ne naklolunduğu kaydedilmiştir¹³.

26 Ağustos 1914 tarihli Bresflad Loski gazetesinin kaynak gösterildiği bir haberde ise Avusturya- Rusya sınırı üzerinde ve Ravzişof yakınlarında evvelki gün kuvvetli Rus piyade ve süvari birlikleri ile Avusturyalılar arasında çatışmalar olduğu, Avusturyalıların “büyük bir şecaatle” süngü hücumu gerçekleştirerek Ruslara büyük zayıat verdirdikleri kaydedilmiştir. Haberde Rusların muharebe meydanında pek çok ölü ve yaralı bırakarak düzensiz bir şekilde firar ettikleri, Avusturyalıların az sayıdaki yaralı dışında hiç bir kayıplarının olmadığı belirtilmiştir¹⁴. Bir başka haberde de Avusturyalıların, hem Ruslarla hem de Sırplarla savaşmalarına rağmen her iki orduya karşı da zaferler kazandığı kaydedilmiştir¹⁵.

Türk basınında Rusya ile ilgili olarak ise olumsuz mesaj veren haberler yapılmıştır. Bu husustaki bazı haber başlıklarını hatırlatmak gerekirse “Ruslar

9 **Tasviri Efkar**, 12 Ağustos 1330/ 25 Ağustos 1914, Numro: 1179, s.2

10 **Tasviri Efkar**, 12 Ağustos 1330/ 25 Ağustos 1914, Numro: 1179, s.3.

11 Sokal şimdi Ukrayna’nın Lviv Oblastı bölgesinde yer alan 20.000 civarında nüfusu olan bir şehirdir.

12 Lemberg şimdi Ukrayna’dadır. Ukrayna’nın batısında yer alan şehir bugün Lviv olarak bilinir. Nüfusu 800.000 civarında olup Ukrayna’nın büyük şehirleri arasında yer alır.

13 **Tasviri Efkar**, 11 Ağustos 1330/ 24 Ağustos 1914, Numro: 1178, s.2

14 **Tasviri Efkar**, 10 Ağustos 1330/ 23 Ağustos 1914, Numro: 1177, s.2.

15 **Tasviri Efkar**, 11 Ağustos 1330/ 24 Ağustos 1914, Numro: 1178, s.1.

Bedbin”, “ Rusların Muvaffakiyetsizliği”, “ Ruslar askerlikten kaçıyorlar” zikredilebilir¹⁶. Türk basınında Rusya’da seferberlik ilanına ilgi gösterilmediğine dair bilgiler de yer almıştır. 23 Ağustos tarihli bir haberde Rusya Avusturya sınırı yakınında bulunan Grodno¹⁷ havalisinde seferberlik ilanının uygulanmasında güçlükler yaşandığı, silah altına çağrılan askerlerin yüzde sekseninin davete icabet etmeyerek firar ettikleri bilgisine yer verilmiştir¹⁸.

Türk basını Rusya ve Avusturya ordularının sınır boyunda yaptıkları hareketlere ilgi göstermiştir. 22 Ağustos Petersburg kaynaklı Rus ordusunun bütün Avusturya hududunda ileri hareketini haber veren bir bilgi de yer almıştır. Buna göre Rus askeri Avusturyalılarla ufak çaplı müsademelerde de bulunmuştur. Fakat, henüz bütün cephe de umumi hareket başlamamıştır¹⁹.

Basında savaşın ilk günlerinde Almanya içlerinde ilerleyen Rus kuvvetleri hakkında yorumlar da yapılmıştır. Bu yorumlarda Rus ilerleyişinin en nihayet Vistül nehrine kadar uzanabileceği tahmininde bulunulmuştur. Bu bölgede Almanların müstahkem mevkiileri bulunduğu hatırlatılmış, Rusların Vistül’e gelinceye kadar yandan Avusturya orduları tarafından tazyik edilecekleri öngörüsünde de bulunulmuştur. Avusturyalıların Rusları sınırlarından 70 kilometre ileriye püskürttükleri, Lublin’e²⁰ çekilmeğe mecbur ettikleri hatırlatılmıştır. Avusturyalıların böyle bir kaç zafer daha kazanmaları durumunda Rusların Almanya’yı kendi kendilerine boşaltmak mecburiyetinde kalacakları, Avusturya’ya karşı bir cephe teşkil ederek meydan muharebelerine girişmek mecburiyetinde kalacakları, ancak bu muharebelerin neticesini şimdiden kestirmenin mümkün olamayacağı belirtilmiştir²¹.

25 ve 26 Ağustos tarihli ve Viyana kaynaklı bir haberlerde de Avusturyalıların Krasnik²² yakınlarında cereyan eden muharebelerde 3.000’den fazla Rus askerini esir aldıkları, 3 sancak, 20 top, 7 mitralyözün iğtinam edildiği zikre-

16 **Tasviri Efkar**, 12 Ağustos 1330/ 25 Ağustos 1914, Numro: 1179, s.4.

17 Grodno Neman nehri kıyısında yer almaktadır. Bugün bu şehir Belarus’a aittir.

18 **Tasviri Efkar**, 10 Ağustos 1330/ 23 Ağustos 1914, Numro: 1177, s.4.

19 **Tasviri Efkar**, 12 Ağustos 1330/ 25 Ağustos 1914, Numro: 1179, s.4.

20 Lublin Polonya’nın doğusunda bulunan nüfusu 350.000 civarında olan bir şehirdir.

21 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.2.

22 Krasnik Polonya’nın güney doğusunda Lublin’e yakın bir şehirdir. Şehir nüfusu 40.000 civarındadır.

ilmiştir. Esir edilen Rus subaylarının Avusturya hücumlarına karşı durmanın mümkün olamayacağını ifade etikleri kaydedilmiştir²³. Üç gün devam eden Krasnik muharebeleri neticesinde 70 kilometrelik bir cephe üzerinden Rusların püskürtüldükleri ve Lublin'e doğru çekilmeye mecbur oldukları hatırlatılmıştır²⁴.

Yine 26 Ağustos tarihli ve Viyana kaynaklı bir tebliğde ise Avusturyalıların Vistül nehrinin doğusunda ileri harekate devam eyledikleri, kuzeyde Noredfranbol'a güneyde ise Krasnik'e ulaştıkları haber verilmiştir²⁵. Haberlerde Krasnik zaferinin bütün Avusturya-Macaristan'da büyük bir "sürur ve şadımanı" meydana getirdiği, evlere bayraklar asıldığı üzerinde durulmuştur²⁶. Krasnik muvaffakiyeti dolayısıyla Viyana'da gösteriler düzenlenmiş, kalabalıklar sokakları gezerek Avusturya ve Alman marşlarını okumuşlar, Avusturya İmparatoru Fransuva Jozef ile Alman İmparatoru Giyom'u (II.Wilhelm) alkışlamışlardır²⁷. Bununla birlikte Avusturya basınının Krasnik zaferinin bilinenden daha mühim neticelerinin olacağı değerlendirilmeleri Osmanlı kamuoyu ile paylaşılmıştır²⁸.

27 Ağustos tarihli Viyana kaynaklı bir haberde ise Rus cephesinde birkaç günden beri muharebelerin kesin olarak başladığı, Krasnik'de zafer kazanan Avusturya askerinin Rusları Lublin istikametinde takib ettiği, bir kolordunun da Rusya arazisinde bulunan Buğ²⁹ ve Niemen nehirleri arasında muzafferane ilerleyerek Zamok havalisine ulaştığı belirtilmiştir³⁰. Benzer açıklamalar İstanbul'daki Avusturya Büyükelçiliği tarafından da yapılmıştır. Büyükelçilik 400 kilometrelik bir hat üzerinde bir kaç günden beri muharebelerin devam etmekte olduğunu, Avusturya ordusunun Krasnik yakınlarında Rus kuvvetlerini bozarak Lublin'e doğru takip etmekte olduğunu kamuoyuna açıklamıştır. Yine bir başka ordunun Rus arazisine Buğ ve Niyemen nehirleri arasından dahil olduğu bildirilmiştir. Bu ordunun Aysipas ve Zamok'a doğru ilerlemekte olduğu kayde-

23 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.2.

24 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.4.

25 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.4.

26 **Tasviri Efkar**, 15 Ağustos 1330/ 28 Ağustos 1914, Numro: 1182, s.2.

27 **Tasviri Efkar**, 15 Ağustos 1330/ 28 Ağustos 1914, Numro: 1182, s.4.

28 **Tasviri Efkar**, 15 Ağustos 1330/ 28 Ağustos 1914, Numro: 1182, s.2.

29 Ukrayna'nın ortasından batısına doğru akan bir nehirdir.

30 **Tasviri Efkar**, 17 Ağustos 1330/ 30 Ağustos 1914, Numro: 1184, s.3.

dilmiştir. Diğer bir Avusturya-Macaristan kuvvetinin de Lemberg'in kuzeydoğu ve kuzeybatı havalisinde Dinyester nehrine kadar olan Doğu Galiçya'ya dahil olmuş olan Rus birliklerine karşı savunmada bulunduğu belirtilmiştir. 26 Ağustos tarihinden itibaren Avusturya askeri ile Ruslar arasında Vistül ile Dinyester nehri arasında yer alan havalide savaşların cereyan etmekte olduğu, Taarruza geçen Avusturya sol kanadının başarıyla ilerlemesini sürdürdüğü belirtilmiştir³¹.

Diğer taraftan Avusturya- Macaristan askerinin Doğu Galiçya'ya tecavüz eden Rus kuvvetlerine karşı (Ebreğ'in) kuzey doğu ve kuzey batı havalisini müdafaa etmekte olduğu haberi verilmiştir. Bu haberden Rus kuvvetlerinin Doğu Galiçya'ya girdikleri anlaşılmaktadır³². 27 Ağustos tarihli Noyos ve Venerabdanilat gazeteleri kaynaklı bir haberde de Ruslarla savaşın 400 kilometrelik bir hat üzerinde cereyan etmekte olduğu bilgisi verilmiştir. Avusturyalılar askerlerinin müsait durumuna rağmen muharebenin uzun müddet devam edeceği değerlendirilmesinde bulunmuşlardır³³.

Avusturya Genelkurmay Başkan Yardımcısı Hofer imzalı bir tebliğde de Doğu cephesinde General Dankıl ordusunun şiddetle ilerlemeye devam etmekte olduğu, Buğ ile Virek nehirleri arasında ilerlemekte olan kuvvetlerin Şolum havalisinden gelen Rus ordusuyla 29 Ağustos'ta muharebeye başladığı bildirilmiştir. Krasnik muharebesinden sonra daima saldırı halinde olan Avusturya askerlerinin Samoz yakınlarında ve Tomazof'un kuzey ve kuzey doğusunda başarı ile sonuçlanan muharebelere girdiği, 28 Ağustos'ta Belez havalisinden gelen bir Avusturya- Macaristan kuvvetinin de savaşa iştirak ettiği ve Rus topraklarında ilerlemekte olduğu duyurulmuştur. Krasnik muharebesinde olduğu gibi bu çatışmalarda da Ruslardan binlerce esir alındığı, Doğu Galiçya'daki orduların sayıca kendisinden çok üstün olan Rus kuvvetlerine karşı "şayanı hayret ve takdir" bir direniş gösterdikleri ifade edilmiştir³⁴. Bu arada Avusturya askerlerinin Niderroska ve Veza müstahkem mevkillerini işgal ederek bir Rus generali ile pek çok Rus subayını esir aldıkları haber verilmiştir³⁵.

31 **Tasviri Efkar**, 17 Ağustos 1330/ 30 Ağustos 1914, Numro: 1184, s.4.

32 **Tasviri Efkar**, 17 Ağustos 1330/ 30 Ağustos 1914, Numro: 1184, s.3.

33 **Tasviri Efkar**, 17 Ağustos 1330/ 30 Ağustos 1914, Numro: 1184, s.3.

34 **Tasviri Efkar**, 19 Ağustos 1330/ 1 Eylül 1914, Numro: 1186, s.1-2.

35 **Tasviri Efkar**, 19 Ağustos 1330/ 1 Eylül 1914, Numro: 1186, s.2.

31 Ağustos tarihli Viyana kaynaklı bir haberde ise savaşın aynı şiddetle, ancak Avusturyalıların lehinde devam ettiği, kuzey cephesinde Lublin Karasnik ve Grobisof hattında kanlı muharebelerin cereyan etmekte olduğu bildirilmiştir. Haberde Avusturyalıların 2 Rus generalini esir aldıkları da duyurulmuştur³⁶.

Berlin kaynaklı ve 25 Ağustos tarihli bir haberde Galıçya civarındaki muharebelerden bahsedilmiştir. Haberde Avusturya kuvvetlerinin doğu ve batıdan Rus Lehistan'ına girdikleri, Galıçya hududuyla Varşova'da bulunan Rus askerini geri püskürterek Kaminka nehrini geçtikleri ifade edilmiştir. Habere göre karşı hücumla geçen Rus kuvvetleri binlerce esir bırakarak geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. Yine Bokovina³⁷ tarafında icra ettikleri taarruzlar da Avusturyalıların tarafından geri püskürtülmüştür³⁸. Almanlar Rus ordusunda bulunan Lehlerin cüzi bir direnişten sonra teslim olduklarını ifade etmişlerdir³⁹. Rus Lehistan'ının ele geçirilmesinden sonra birçok Avusturya memuru işgal edilen arazinin idaresini ele almak üzere bölgeye gönderilmişlerdir⁴⁰.

Buna karşılık Ruslar 23 Ağustos tarihinde Tarnapol, Çetkov mıntıkasından Seret nehrine doğru topçu desteği ile ilerleyen kuvvetlerine Avusturyalıların engel olmaya çalıştıklarını, muharebeler neticesinde Avusturyalıların ricate mecbur edildiklerini iddia etmişlerdir. Buna göre Rus taarruzları devam etmektedir. Süvari Kaminka köprüsü tarafındaki trenlerin hareketini engellemiştir. Doğu Prusya cephesinde Alman ordusu Könisberg'deki müstahkem mevkilere çekilmekte ve Angavab nehri üzerinde evvelce tahkim ettiği mevkiileri terk etmektedir. 23-24 Ağustos tarihlerinde Herdenburg mıntıkası şimalinde Almanlarla muharebeye giriştir. Aynı mıntıkada 20. Alman Kolordusu Orla ve Karankınav mevkii müstahkemini işgal etmekte idi. Kablezzuhr saat 11.00'de askerimiz mevkii mezkure hücum etti. Ayın 24'ünde sol cenahı tarafımızdan ihata edilen Alman askeri Oster'e doğru çekildi⁴¹.

36 **Tasviri Efkar**, 20 Ağustos 1330/ 2 Eylül 1914, Numro: 1186, s.2.

37 Bokovina Doğu Avrupa'da yer alır. Karpat dağlarının kuzeydoğusu ile bitişikteki vadiyi kapsayan bölgenin adıdır.

38 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.4.

39 **Tasviri Efkar**, 15 Ağustos 1330/ 28 Ağustos 1914, Numro: 1182, s.4.

40 **Tasviri Efkar**, 15 Ağustos 1330/ 28 Ağustos 1914, Numro: 1182, s.2.

41 **Tasviri Efkar**, 14 Ağustos 1330/ 27 Ağustos 1914, Numro: 1181, s.4.

“Lehistanı Rusi’de” başlıklı bir haberde Avusturya ordusunun başarılarından bahsedilirken “Avusturya Macaristan askeri memleketin bütün milliyetlerine mensub neferatdan oluşmaktadır” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade ile imparatorluk vurgusu yapılmıştır. Çok uluslu devletlerin birlik ve beraberlik içerisinde vatanlarını koruma iradesine dikkat çekilmiştir. Osmanlı Devleti de çok uluslu bir yapı olduğundan dolayı çoklukta birliğin mümkün olduğu bu örnekten hareketle gösterilmeye çalışılmıştır⁴².

4 Eylül tarihli bir haberde Avusturyalıların Krasnik, Lublin tarafında kazandıkları başarılı olmalarına rağmen Lemberg civarındaki savaşı kaybettikleri bilgisi kamuoyu ile paylaşılmıştır⁴³. 2 Eylül Viyana kaynaklı haber de benzer bir içerik taşımaktadır. Buna göre bir haftadan beri Zamosof-Tisfovoz havalisinde devam eden şiddetli muharebeler 1 Eylül’de General Havkenberg ordusunun kesin zaferi ile neticelenmiştir. Pek çok Rus askeri esir alınmış, şimdiye kadar da 160 top ele geçirilmiştir. Ruslar Buğ nehrinin karşı tarafında firar halindedirler. Lublin’e taarruz eden General Dankılın’ın ordusu zafer kazanmaya devam etmektedir. Galiçya’da ise sayıca çok üstün olan Rus kuvvetleri karşısında Avusturya ordusu çok zor bir durumdadır. Ancak, Lemberg hala Avusturyalıların elindedir⁴⁴. Avusturya başarılarını konu alan bir başka haberde Zamosk’da Ruslar’dan 50.000 esir ve 300 top alındığı belirtilmiştir⁴⁵. Bu başarıların Viyana’da büyük bir sevinç ve heyecan uyandırdığı görülmüştür. Bu sebeple 2 Eylül akşamı şehirde büyük nümayişler yapılmış, evler ve mağazalar süslenmiş, binlerce kişiye ulaşan kalabalıklar bayraklarla donatılmış sokaklarda yürümüşlerdir⁴⁶.

Öte yandan Avusturyalılar Galiçya’daki başarısızlıklarına da bir kılıf uydurmuşlardır. Doğu Galiçya’daki Rus taraftarlarının casusluklarını ön plana çıkarmışlardır⁴⁷. Yine 6 Eylül’de Avusturya konsoloshanesi tarafından yapılan bir duyuruda Rusların Lemberg’i zafer kazanarak ele geçirdikleri propagandalarının gerçeği yansıtmadığı, Avusturyalıların askeri gerekçelerle şehri boşalttıkları belirtilmiştir. Lemberg’in açık ve savunmasız bir şehir olması dolayısıyla savaş-

42 **Tasviri Efkar**, 15 Ağustos 1330/ 28 Ağustos 1914, Numro: 1182, s.2.

43 **Tasviri Efkar**, 22 Ağustos 1330/ 4 Eylül 1914, Numro: 1189, s.1.

44 **Tasviri Efkar**, 22 Ağustos 1330/ 4 Eylül 1914, Numro: 1189, s. 2.

45 **Tasviri Efkar**, 22 Ağustos 1330/ 4 Eylül 1914, Numro: 1189, s. 4.

46 **Tasviri Efkar**, 22 Ağustos 1330/ 4 Eylül 1914, Numro: 1189, s. 4.

47 **Tasviri Efkar**, 22 Ağustos 1330/ 4 Eylül 1914, Numro: 1189, s. 4.

maksızın tahliye edildiği iddia edilmiştir⁴⁸. 5 Eylül Budapeşte kaynaklı başka bir haber Avusturyalıların açıklamaları ile çelişki arz etmektedir. Haberde “ Geçen hafta bizim için pek endişeli idi. fakat bugün en vahim safahat geçmiş bulunuyor” denilerek Lemberg’in hangi şartlarda boşaltıldığı zımnen itiraf edilmiştir⁴⁹.

5 Eylül Berlin kaynaklı bir haberde ise Avusturya askerinin Lemberg’den Brozemşel’e çekildiği, Rusların ricat eden Avusturyalıları takip etmedikleri belirtilmiştir⁵⁰. İngilizler ise Lemberg yakınlarında Ruslar tarafından mağlup edilen Avusturya ordusunun üç değil dört kolordudan oluştuğunu iddia etmişlerdir⁵¹.

Öte yandan Petrsburg’dan 3 Eylül tarihiyle yapılan açıklamada 7 gün devam eden şiddetli muharebelerden sonra Rus ordusunun Lemberg’deki müstahkem mevkiileri zapt ederek şehrin 15 kilometre yakınına kadar geldiği duyurulmuştur. Habere göre Rus kuvvetleri asıl istihkamlara yaklaşmışlardır. Rus süvarisi Ganila-Lipa nehri istikametinde ricat halinde olan bir Avusturya kolunu takip etmektedir. Avusturyalılar pek çok ölü, yaralı ve esir bırakmışlardır. Rus orduları Avusturyalılara ait 182 topu ele geçirmişlerdir⁵².

Viyana kaynaklı 3 Eylül tarihli bir başka haberde Avusturya-Macaristan ordularının kesin zaferinden bahsedildikten sonra Rus ve Avusturya topçuları kıyaslanmıştır. Buna göre Rus topçusu nadiren hedefi bulabilmekte, Avusturya topçusu ise daima başarılı atışlar gerçekleştirmektedir⁵³.

Tube Freie Presse gazetesinde Avusturya-Macaristan ordusunun Krasnik ve Lublin’de kazandığı zaferlerle ilgili olarak yayınlanan bir makale Tasviri Efkar’da yer almıştır. Bu makalede Avusturya’nın zaferleri önemsenmiş, Rusların Galiçya’ya girişleri ise ehemmiyetsiz bir olay olarak değerlendirilmiştir. Buna göre Avusturya-Macaristan ordularıyla Ruslar arasında 26 Ağustosun beri devam etmekte olan muharebeler Vistül nehri ile Lublin’in batı tarafında Doğu Galiçya’nın Dinyester nehrine yakın mevkiilerinde gerçekleşmektedir. Savaş 400

48 **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1330/ 7 Eylül 1914, Numro: 1192, s.2.

49 **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1330/ 7 Eylül 1914, Numro: 1192, s.2.

50 **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1330/ 7 Eylül 1914, Numro: 1192, s.2.

51 **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1330/ 7 Eylül 1914, Numro: 1192, s.2.

52 **Tasviri Efkar**, 22 Ağustos 1330/ 4 Eylül 1914, Numro: 1189, s.4.

53 **Tasviri Efkar**, 22 Ağustos 1330/ 4 Eylül 1914, Numro: 1189, s. 4.

kilometrelik bir saha üzerinde cereyan ettiğinden Rusların gerçek kuvvetlerinin miktarını tayin etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Rusların kuvvetlerinin büyük çoğunluğunun bu bölgede bulunduğuna şüphe yoktur. Avusturya-Macaristan ordusu bu muharebeye 23 Ağustos'ta başlamıştır. Sol kanat ilk taarruz hareketini Lublin'e doğru icra etmiş, 25 Ağustos'ta Krasnik civarındaki Rus ordusunun sol kanadı tamamen perişan edilerek zafer kazanılmıştır.

Avusturya ordularının Krasnik'te meşgul oldukları sırada Dinyeper tarafına gelen büyük Rus kuvvetleri 26 Ağustos'ta Doğu Galiciya tarafından Avusturya hududuna tecavüz etmiştir. Rus kuvvetleri Avusturyalıların emniyet altında buldukları mevkilere kadar yaklaşmışlardır. Avusturya Genelkurmay Başkanlığı Rusların büyük kuvvetleri ile birlikte en büyük taarruzlarını Doğu Galiciya'dan yapacaklarını çoktan beri biliyor ve bekliyordu. Bu yüzden Avusturyalılar her hangi bir üzüntü, endişe ve şaşkınlık yaşamamışlardır. Zira, Rusya'nın barış zamanında bile sınırların bu kısmında daima büyük kuvvetler buldurması, Besarabya demiryolu hattı üzerinde tedbirler alması bu beklentiyi kuvvetlendirmiştir. Avusturya Genelkurmayı Rusların evvelce hazırladıkları planlara vakıf olduğundan Doğu Galiciya'ya saldırmalarını arzu da etmekteydi. Avusturya ordusu Lublin'e doğru muzafferiyetle icra eylediği taarruz hareketi sayesinde bundan sonra vuku bulacak muharebeler için kendisine gayet müsait ve geniş bir zemin hazırlamıştır. Krasnik muharebesine iştirak eden Rus ordusunun miktarı 200.000 kişiden ibarettir. Napolyon dahi galip geldiği en büyük muharebelerde bundan fazla askere ihtiyaç duymamıştır. Şu halde Krasnik muharebesi büyük ve kati bir meydan muharebesidir⁵⁴.

Yine Viyana kaynaklı haberlere göre 4 Eylül tarihi itibariyle Doğu Galiciya'da hiç bir muharebe vukua gelmemiştir. Kuzey cephesinde ise General Dankil'in Lublin'e taarruzu devam etmektedir. General Ofenberg Ruslar'ı takibi sürdürmektedir. Ofenberg 8 gün süren savaşlar sırasında Komarof havalisinde Ruslar'ı perişan etmiştir⁵⁵. 5 Eylül Petersburg kaynaklı haberlerde de Lublin-Kolum cephesinde şiddetli çatışmaların yaşandığı bildirilmiştir⁵⁶.

General Peleden'in kumandası altında bulunan Rus kuvvetleri batıya doğru ilerlemek teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat güneyden ve kuzeyden çevirme

54 **Tasviri Efkar**, 24 Ağustos 1330/ 6 Eylül 1914, Numro: 1191, s.2.

55 **Tasviri Efkar**, 24 Ağustos 1330/ 6 Eylül 1914, Numro: 1191, s.4.

56 **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1330/ 7 Eylül 1914, Numro: 1192, s.2.

harekatiyle karşı karşıya kalmaları söz konusu olduğundan firar etmek zorunda kalmışlardır. Ruslar 16.000 esir ve 200 top terk ederek kaçmışlardır⁵⁷

Bu arada Kranapresse gazetesi on günden beri Doğu Galıçya'da büyük bir kahramanlık örneği göstererek savaşıyan Avusturya-Macaristan ordularını takdirle yad etmiştir⁵⁸. 5 Eylül tarihli Kroyapresse gazetesi ise Çernoviç⁵⁹ yakınlarında yapılan muharebeye ön safta Kamıkış ve Kişno alayları olduğu halde 1 fırka Rus askeri katıldığını bildirmiştir. Habere göre Avusturya redif askeri bu kuvvetlere karşı şayanı hayret bir cesaretle harp etmiştir. Bu sırada Avusturya nizami askeri yardıma gelmiş, Ruslar büyük zayıat vererek alenacele Çernoviç istikametine doğru firar etmişlerdir. Bu muharebede Ruslardan içlerinde büyük rütbeli subayların da bulunduğu 600 esir alınmış, 500 tüfenk, 4 mitralyöz ve 100.000 fişenk iğtinam edilmiştir⁶⁰. 6 Eylül tarihli Viyana kaynaklı bir haberde ise bir kaç gündür Rusların taarruz hareketine devam edemediklerine değinilmiş, bunun sebebi çok büyük zayıatlara uğramaları olarak gösterilmiştir⁶¹.

Petersburg 8 Eylül kaynaklı haberlerde Ravaroçko, Holliç'de Ruslar'ın Avusturya kuvvetlerine hücum ettikleri ifade edilmiştir⁶². Yine Telgrafın Korspondansporo 8 Eylül tarihli haberinde Ruslar'ın Lemberg'de büyük bir zafer kazandıklarını ve Avusturyalılardan 70.000 esir, yüzlerce top aldıkları iddialarını yalanlamıştır. Gazete Lemberg'de hiç çatışma yaşanmadığını, Avusturya askerinin siyasi nedenlere istinaden isteyerek tahliye ettiğini bildirmiştir⁶³.

Avusturya Dışişleri Bakanlığı 12 Eylül tarihli resmi tebliğinde Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin Lemberg civarında saldırı durumuna geçtiklerini, başkumandanın, veliahdın hazır bulunduğu muharebeler neticesinde ilerlemeye devam ettiklerini bildirmiştir⁶⁴. Buna karşılık Berlin 15 Eylül tarihli kaynaklar Lemberg'de muharebelerin tekrar başladığını, Avusturyalıların Rus taarruzlarına şiddetle karşı koyduklarını bildirmişlerdir⁶⁵.

57 **Tasviri Efkar**, 24 Ağustos 1330/ 6 Eylül 1914, Numro: 1191, s.4.

58 **Tasviri Efkar**, 24 Ağustos 1330/ 6 Eylül 1914, Numro: 1191, s.4.

59 Ukrayna'da 250.000 civarında nüfusu olan bir şehirdir.

60 **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1330/ 7 Eylül 1914, Numro: 1192, s.2.

61 **Tasviri Efkar**, 25 Ağustos 1330/ 7 Eylül 1914, Numro: 1192, s.3.

62 **Tasviri Efkar**, 28 Ağustos 1330/ 10 Eylül 1914, Numro: 1195, s.6.

63 **Tasviri Efkar**, 28 Ağustos 1330/ 10 Eylül 1914, Numro: 1195, s.6.

64 **Tasviri Efkar**, 1 Eylül 1330/ 14 Eylül 1914, Numro: 1198, s.2.

65 **Tasviri Efkar**, 30 Ağustos 1330/ 12 Eylül 1914, Numro: 1196, s.2.

12 Eylül tarihli Petersburg kaynaklı haberlerde ise Rusların Tomaşof-Ravarska hattı üzerinde Avusturya ordusunun sol kanadının önünü kestikleri, Sane nehri istikametine doğru kovalayarak takip ettikleri iddia edilmiştir⁶⁶.

Öte yandan Viyana 12 Eylül tarihli bir resmi tebliğde Lemberg 5 gün devam eden şiddetli muharebelerden sonra Rusların geri püskürtüldüğü ve 10.000 esir alındığı duyurulmuştur. Tebliğde ayrıca Avusturya kuzey kanadının Ravarska yakınında sayıca üstün olan Rusların tehdidi altında bulunmasından ve General Dankıl'ın kumanda eylediği ordu ile Lemberg arasına Rus kuvvetlerinin girmesinden dolayı Lemberg'deki kolordunun başarısından istenildiği şekilde faydalanılmadığı ifade edilmiştir. Rus ordusunun sayıca üstünlüğü nedeniyle Avusturya birliklerini bir mevkiye toplamak lüzumunun ortaya çıktığından da bahsedilmiştir⁶⁷.

Tasviri Efkâr gazetesinin 15 Eylül 1914 tarihli sayısında Lemberg muharebeleri hakkında bir değerlendirme yer almıştır. Bu yazıda Avusturyalılarla Ruslar arasında biri Galiçya sınırının kuzeyinde, diğeri Polonya'nın güney taraflarında olmak üzere 2 cephede şiddetli savaşların cereyan ettiğinden bahsedilmiştir. Galiçya taraflarında Ruslar Avusturya arazisine dahil olmuşlar, Lublin üzerine yürüyen Avusturya askerinin arkasını çevirmek için Lemberg üzerine yürümeye başlamışlardı. Rusların bu ileri hareketlerinde bir hayli muvaffakiyetle ihraz ettikleri ve Lemberg'e kadar muzafferane vasıl oldukları şüphesizdir. Diğer taraftan Rusların arkasını çevirmek üzere Lublin taraflarına yönelen Avusturyalıların da Ruslara karşı Krasnik muharebesini kazandıklarına ve daha bazı başarılar elde ettiklerine işaret edilmiştir.

Yorumda Rusların üstün durumda bulunmalarına rağmen Avusturyalıların ümitsiz olmadığı görüşüne yer verilmiştir. Lemberg'den sonra Berzemil müstahkem mevkilleri ile Karpat dağlarının Avusturyalılara savunmada üstünlük sağlayacağından bahsedilmiştir. Avusturyalıların kuvvetlerini bu dağların tabii savunma mevzilerine çekerek Ruslara karşı uzun müddet direnebilecekleri ifade edilmiştir. Bu süre içerisinde Almanların Fransızları mağlup ederek Avusturyalıların imdadına yetişmeleri ihtimalinin de akılda tutulması lazım geldiği hatırlanmıştır. Endişeye kapılacak bir durumun olmadığı, sağlıklı yorumlar yapabilmek için bir müddet daha beklemek lazım geldiği görüşüne yer verilmiştir⁶⁸.

66 **Tasviri Efkâr**, 1 Eylül 1330/ 14 Eylül 1914, Numro: 1198, s.4.

67 **Tasviri Efkâr**, 1 Eylül 1330/ 14 Eylül 1914, Numro: 1198, s.4.

68 **Tasviri Efkâr**, 2 Eylül 1330/ 15 Eylül 1914, Numro: 1199, s.1.

Berlin 13 Eylül tarihli bir haberde Avusturyalıların 10.000 Rus esiri ve 70 top almak suretiyle Lemberg'de elde ettikleri başarılar üzerine Avusturya ordusunun güney kanadının gayet müstahkem mevzilere yerleşerek şiddetli bir taarruz için hazırlık yaptığı belirtilmiştir⁶⁹.

Bu cephe hakkında Tasviri Efkar'da yayınlanan 18 Temmuz 1915 tarihli bir haberde uzun zamandan beri nisbi bir sükunetin hakim olduğu Dinyester mıntıkasında General Flander ordusunun ileri harekete başladığı, Ruslar'ın Avusturya ordusunu durdurmakta başarı olamadıkları bildirilmiştir. Habere göre Buğ nehri ağzında Sokal havalisinde de şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Avusturyalı general Boem Termolli Rusların mevziini hücumla zapt etmiştir. Doğu Galiçya cephesi şimdilik ikinci derecede bir öneme haiz görünmektedir. Önemli muharebeler başka bölgelerde cereyan edecektir⁷⁰.

16 Temmuz tarihli Avusturya resmi tebliğinde Dinyester üzerinde muharebelerin devam ettiği, Rusların nehrin kuzey sahiline ilerlemiş olan Avusturya birliklerini püskürtmek için gerçekleştirdikleri şiddetli mukabil taarruzların geri püskürtüldüğü, bu çatışmalarda Ruslardan 12 subay ile 1300 askerin esir alındığı, 3 mitralyözün iğtinam edildiği haber verilmiştir. Tebliğde ayrıca Diniyester civarındaki çatışmalarda Karinti Piyade alayının büyük kahramanlıklarından bahsedilmiştir. Sokal havalisindeki şiddetli muharebelerde de Rusların bazı mevzileri ele geçirilmiş, şehir yakınındaki manastır da zapt edilmiştir⁷¹.

17 Temmuz tarihli Avusturya resmi tebliğinde kuzey doğu cephesinde Vistül ile Buğ nehirleri arasındaki çatışmaların müttefiklerin lehine devam ettiği açıklanmıştır. Tebliğe göre bir Avusturya – Macaristan Kolordusu Almanlarla yan yana harp ederek yedi hücumdan sonra Trapodiyeç'in batısında önemli bir askeri noktayı ele geçirmiştir. Krastosnaf'ın güney batısında Alman birlikleri Rus hatlarını yarmıştır. Yukarı Bisteriça üzerinde ve Krasnik kuzeyinde Avusturya birlikleri Rusların ileri mevzilerini zapt etmişlerdir. Doğu Galiçya cephesinde herhangi bir değişiklik yoktur⁷².

Gazetede yer alan 19 Temmuz 1915 tarihli bir değerlendirmede doğu cephesindeki son gelişmelerden bahsedilmiştir. Buna göre Almanlar Prasliç havalisi

69 **Tasviri Efkar**, 2 Eylül 1330/ 14 Eylül 1914, Numro: 1199, s.1.

70 **Tasviri Efkar**, 5 Temmuz 1331/ 18 Temmuz 1915, Numro: 1505, s.1.

71 **Tasviri Efkar**, 5 Temmuz 1331/ 18 Temmuz 1915, Numro: 1505, s.1.

72 **Tasviri Efkar**, 5 Temmuz 1331/ 18 Temmuz 1915, Numro: 1505, s.2.

sinde ikinci Mazori bataklıkları muharebesi sonrasında müstahkem Rus mevzileri önünde durmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bir müddet tevakkuf eden Almanlar 14 Temmuz'da birden bire taarruza geçerek Rus savunma hatlarını yarmış ve seri bir yürüyüşle doğuya ve güney doğuya doğru ilerlemeğe başlamıştır. Güneyde ise Buğ ile Vistül nehirleri arasında Krasnik'den Lublin'e doğru taarruz eden kuvvetler ikmal hazırlıkları için, 6 Temmuz 1915 tarihinden beri bekleyen Von Makenzin orduları, on gün kadar devam eden hazırlıktan sonra, karşılarındaki müstahkem Rus cephesini tekrar yarmışlardır.

Gazetede bu cephede Almanların Ruslara karşı uygulayabilecekleri muhtemel taarruz planlarına da yer verilmiştir. Bu planlardan ilki her iki taraftan ilerleyerek çifte çevirme hareketi yapılmasıdır. İkincisi ise iki ordudan birine göstermelik bir taarruz diğerine kati taarruzu yaptırmaktır. Bunlardan ilk planın kalabalık Rus kuvvetlerine karşı başarılı olmasının mümkün olmadığı, İkinci ihtimalin uygulanmasının daha gerçekçi olacağı görüşüne yer verilmiştir. Bu taktirde Fon Makenzin'in mi yoksa Von Hindenburg'un mu taarruza geçeceğini tahmin etmenin mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Bununla beraber her iki alanı da tanıtıcı bilgiler de verilmiştir. Buna göre Von Makenzin'in bulunduğu bölge ile Varşova arasındaki alanda şimendifer hatları yetersizdir. Ancak, bu bölgede İvanğorod kalesinden başka müstahkem mevki mevcut değildir. Tabii kaynaklardan mahrum olan bu arazi büyük askeri hareketler yapılmasına müsaittir. Von Hindenburg'un bulunduğu havalide ise Varşova'dan kuzeye doğru Novocorciyevsk kalesi ile Naref nehri üzerine dizilmiş olan Poltosk, Lomça vb. müstahkem mevki bulunmaktadı. Bu mevki saldıraya geçecek ordular için büyük sıkıntı teşkil edebilirler. Bununla birlikte 30,5'luk ve 42'liklerle donatılmış olan kaleleri kolaylıkla zapt edebilen Alman ordularının bu taraftan da taarruz etmekten çekinmeyeceğini hatırd tutmak gerekir. Sonuç olarak gazeteye göre olayların hangi istikamette gelişeceğini anlamak şu şartlarda mümkün görünmemektedir. Biraz daha zamana ihtiyaç vardır⁷³.

Türk basınının değerlendirmelerinde subjektif olduğu net bir şekilde görülmektedir. Örneğin bir haberde Rus orduları için "Rus sürüleri" ifadesi kullanılmıştır⁷⁴.

73 **Tasviri Efkar**, 6 Temmuz 1915/ 19 Temmuz 1915, Numro: 1506,s.1.

74 **Tasviri Efkar**, 6 Temmuz 1915/ 19 Temmuz 1915, Numro: 1506,s.1.

Türk Basınında Rusya kaynaklı haberlerle de Almanya ve Avusturya'nın güçlü oldukları izlenimi propaganda edilmiştir. Örneğin Növyeveromya gazetesinde yer alan Menşikov'un bir makalesinde nüfusu 305 milyona ulaşan İtilaf Devletlerinin nüfusu ancak 120 milyonda kalan Almanya ve Avusturya–Macaristan İmparatorluğu bloğunu niçin mağlup edemedikleri sorgulanmıştır. Menşikov'a göre bunun sebebi Alman ve Avusturyalıların mükemmel teçhizata ve bol mühimmata sahip olmalarından ileri gelmektedir. Bunun dışında bu orduların sahip oldukları fenni vasıtalar rakipleriyle kıyas kabul etmeyecek vaziyettedir. Ayrıca Alman ve Avusturya ordularındaki askerlerin rakip askerlere nazaran iki kat savaşma kabiliyeti olduğunu da gözden uzak tutmamak gerekir.⁷⁵”

21 Temmuz 1915 tarihinde basında yer aldığına göre Avusturyalı Generali Flañçer Balten Doğu Galıçya sınırından güneye doğru inmiş, tekrar doğuya doğru yönelerek Beserabya sınırında Ruslara taarruz etmiştir⁷⁶.

19 Temmuz Viyana kaynaklı haber de Galıçya ile ilgilidir. Buna göre 20 Temmuz 1915 günü yayınlanacak olan Avusturya resmi gazetesinde Galıçya Genel Valisi Mösyö Koristoski'nin kendi isteği ile valilikten ayrıldığı haberi yer alacaktır. Onun yerine Piyade Generali Follari tayin edilecektir. Bu değişiklik Galıçya'nın tamamının kurtarılması ile ilişkilidir. Yeni valinin hiç bir askerî görevi olmayacaktır. Yürüttüğü faaliyetler dolayısıyla sadece hükümete karşı sorumlu olacaktır⁷⁷.

Viyana'dan 19 Temmuz tarihinde bildirildiğine göre Buğ ile Vistül nehirleri arasındaki muharebeler müttefiklerin lehine gelişmektedir. Rusların direnmelerine rağmen Buğ nehri batısındaki mevzileri on birinci Alman ordusu tarafından sarsılmıştır. Avusturyalılar Sokal yakınında ilerlemektedirler. Ruslar ise Vistol'un sol sahiline çekilmektedirler. Diğer taraftan kuzeyde Feld Mareşal Hindenburg Varşova üzerine ilerlemektedir⁷⁸.

20 Temmuz 1915 tarihli Avusturya resmi tebliğinde Vistül ile Buğ arasında geri çekilen Rus birliklerini takip eden müttefikin orduları, bu günlerde muharebe meydanlarından pek ileri gitmişlerdir. Müttefikinin ihraz eyledikleri mev-

75 **Tasviri Efkar**, 6 Temmuz 1915/ 19 Temmuz 1915, Numro: 1506,s.1.

76 **Tasviri Efkar**, 8 Temmuz 1331/ 21 Temmuz 1915,Numro: 1508,s.1.

77 **Tasviri Efkar**, 8 Temmuz 1331/ 21 Temmuz 1915,Numro: 1508, s.2.

78 **Tasviri Efkar**, 8 Temmuz 1331/ 21 Temmuz 1915,Numro: 1508, s.2.

kinin hasılına suret-i mahsusada hizmet etmiş olan Feld Mareşal Fon Arz ordusunun Ruslardan aldığı esirlere 50 subay ve 3500 esir daha eklenmiştir. Diğer taraftan Avusturya birlikleri Sokal yakınlarında 3500 esir almışlardır⁷⁹.

22 Temmuz tarihli Avusturya resmi tebliğinde ise yukarı Buğ üzerinde Macar alaylarının Kamiyonka-Estromilova'nın kuzeyinde bulunan Dobronover köprü başını hücum ile zapt eyledikleri belirtilmiştir⁸⁰.

7 Ağustos 1916 tarihli ve Viyana kaynaklı haberlerde Avusturya ordusunun Karpatlar'da ve Doğu Galiçya'da 6 Ağustos günü Rusların Bablonika civarında, Romanya yakınlarında Tatarof'un batısında bulunan yüksek yerlerdeki Rus mevzilerini zapt eylediği duyurulmuştur⁸¹.

17 Ağustos 1916 tarihli gazetelerde "Kıttatı Askeriyemiz Galiçya'da" başlıklı haber yer aldı. Bu haberde Galiçya bölgesinin Osmanlılara yabancı olmadığı, geçmişte buralarda önemli başarılarla imza atıldığı belirtilmiştir. Buğ nehrinde askerlerin defalarca abdest aldıkları belirtilmiş, "Galiçya ve etrafı havalisinin her köşesi ve her avuç toprağı bizim için ne kadar şanlı ne kadar kıymetdar ne kadar bir iftihar-ı hatıratı tarihiye ile" dolu olduğuna işaret edilmiştir. Bu bölgede ezeli din ve vatan düşmanı olan Rusların Alman ve Avusturyalılarla beraber savaşacağı bilgisine yer verilmiştir⁸².

Osmanişer Loyd'da yer alan bir haberde ise Osmanlı askerlerinin Galiçya'da ortak düşmanlara karşı harbe iştirak etmek üzere gönderildiği bilgisine yer verilmiş, böylece Osmanlı Devleti'nin sadık bir müttefik olduğunu ispatladığı belirtilmiştir⁸³.

Neuefrepresse gazetesine göre Galiçya cephesine gönderilen Türk askeri en güzide birliklerden oluşmaktadır. Türk askerlerinin elbisesi tehzatı kusursuz ve mükemmel olup maneviyatları da son derece yüksektir. İttifak Devletleri arasında yürürlükte olan anlaşmaya göre mevcut kuvvetlerden mümkün olan en iyi şekilde faydalanılması esastır. Kuvvetlerin, düşman kuvvetlerinin etkisinin en fazla hissedildiği yerlerde kullanılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin Galiçya'ya gönderilmesinin sebebi de budur⁸⁴.

79 **Tasviri Efkar**, 22 Temmuz 1331/1915, Numro: 1509, s.1.

80 **Tasviri Efkar**, 24 Temmuz 1331/1915, Numro: 1511, s. 1.

81 **Tasviri Efkar**, 26 Temmuz 1332/ 8 Ağustos 1916, Numro: 1866, s.2.

82 **Tasviri Efkar**, 4 Ağustos 1336/17 Ağustos 1916, Numro: 1835, s.1.

83 **Tasviri Efkar**, 4 Ağustos 1336/17 Ağustos 1916, Numro: 1835, s.1.

84 **Tasviri Efkar**, 4 Ağustos 1336/17 Ağustos 1916, Numro: 1835, s.1.

Galiçya'ya doğru hareket eden Türk birliklerini takip eden Yırlırtığlan gazetesi muhabiri Osmanlı askerlerinin 25 ila 35 yaşında cengaverler olduğunu kaydetmiştir. Bu birlikler Gelibolu ve Süveyş kanalı muharebelerine katılmış olup harp ve darbe bihakkın vakıf ve alışkındırlar⁸⁵.

Viyana'dan Nöyozvinertagblat gazetesi "Kahraman Türk alayları" ifadesini kullanmış, bu askerlerin bi taraf için, umum için, itilafı mürebbada aynı gayeye teşebbüs etmiş idi. İngilizlerle Fransızların Ruslara yardım için Gelibolu'ya asker çıkardıkları, Rusların Fransızlara yardım için Marsilya'ya kuvvet çıkardıkları belirtilerek bu tür yardımlaşmaların İtilaf Devletleri arasında da gerçekleştiği üzerinde durulmuştur. Galiçya'da da müşterek düşmana karşı Osmanlı askerlerinin müttefiklere katıldığı belirtilmiştir. Rusların amaçlarının Sazanov ile arkadaşlarının söylemiş oldukları gibi İstanbul'un ve boğazların zabtı olduğu hatırlatılmıştır. İstanbul yolu Avusturya Macaristan'dan ve Tuna'dan geçtiği için Türk ordusunun Galiçya'da mücadele ettiği kaydedilmiştir⁸⁶.

Fermedtilad gazetesi de Türk askerlerinin Galiçya'ya, ezeli düşmana karşı sevk edilmesi hadisesi Türkiye'nin kuvvetine ve idarecilerinin kıyaset ve hikmetine bir delil teşkil eylemektedir. İstanbul'daki yöneticiler düşmanı en zayıf bulunabileceği noktada mağlup etmek olduğu fikrindedirler. Yazıda Türk ordusunun askeri kıymetine de işaret edilmiş, Anadolu'da, İran'da, Süveyş kanalında, Irak'ta, Kafkasya'da başarılar kazandığı belirtilmiştir. "*Kahraman Türk askerlerini aramız üzerinde kemal-i sürur ile selamlar.*" denilmiş, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı başarı ile mücadele verildiği bilgisi verilmiştir⁸⁷.

16 Ağustos 1916 tarihinde Viyana kaynaklı bir haberde Osmanlı kuvvetlerinin Galiçya'ya gelişleri sebebiyle Viyana'da Türkiye lehine yapılan tezahüratlardan bahsedilmiştir⁸⁸.

Bilindiği üzere Rusya'daki iç karışıklıklar Rus cephelelerine olumsuz yansımıştır. Böyle bir dönemde Tanin'de yer alan 1 Ağustos 1917 tarihli "*Maske Düştü*" başlıklı yazıda Rus ordularına "*Şanlı Alman-Avusturya birlikleri*" tarafından indirilen ezici darbelerden bahsedilmiştir. Rusların hiç beklemedikleri

85 **Tasviri Efkar**, 4 Ağustos 1336/17 Ağustos 1916, Numro: 1835, s.1.

86 **Tasviri Efkar**, 4 Ağustos 1336/17 Ağustos 1916, Numro: 1835, s.2.

87 **Tasviri Efkar**, 4 Ağustos 1336/17 Ağustos 1916, Numro: 1835, s.2.

88 **Tasviri Efkar**, 4 Ağustos 1336/17 Ağustos 1916, Numro: 1835, s.2.

bir zamanda saldırıya uğradıkları görüşüne yer verilmiş, firari Rus askerlerinin hiç bir yerde tutunamadıkları, müttefik kuvvetlerinin Rus topraklarına girmiş olduğu bilgisi verilmiştir⁸⁹.

Basında yer alan “*Kahramanlarımızın Menakibi*” başlıklı bir başka yazıda ise Galiçya’daki 15. Osmanlı Kolordusuna övgüler yağdırılmıştır. Yazıda “Galiçya muharebelerine iştirak eden şanlı kıtaatımızın yeni ve parlak muzafferiyetlerini büyük bir hissi iftihar ile haber alıyoruz”. denilmiş, Türk askerinin bu savaşta kahramanlığını ve üstün kabiliyetlerini bütün dünyaya ispat ettiği, Balkan Harbî’nde haksız yere yüzüne sürülen kara lekeyi temizlediği ifade edilmiştir. Türk askerine minnettarlığın zikredildiği yazıda “*Şanlı ecdadlarının layık halefleri olduklarını gösterdiler*” denilmiş, her nereye gittilerse aynı kahramanlığı, aynı fedakarlığı, aynı direnişi gösterdikleri vurgulanmıştır. Bütün “*düşmanların*” Türk askerinden çekindiği hatırlatılan yazıda Galiçya’daki Türk birliklerinin başarılarının Alman Başkumandanlığı tarafından yayınlanan tebligatta da zikredildiği belirtilmiştir. Alman Başkumandanlığının “*dünyanın en birinci askerine*” sahip oluğu iddia edilerek bu başkumandanlığın takdirine mazhar olmanın ne kadar iftihar verici bir durum olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı askerlerinin vatanından çok uzakta, Galiçya’da kendilerine korunması için emanet edilen savunma hattını bir seneden beri arsanlar gibi muhafaza ettiği, sonunda taarruza geçerek süngü hücumu ile Rus askerlerini çil yavrusu gibi dağıttığı, sayısız ganimet, vagonlar, depolar dolusu toplar, mühimmat, erzak aldıkları yazılmıştır. Gerek Galiçya’da gerek diğer cephelerde memleketin bağımsızlığı, milletin mevcudiyetini korumak, Osmanlı namını yükseltmek için din ve millet uğrunda savaşan bütün kahraman ve fedakar askerlere minnetdarlık ifade edilen yazı “*Onlar hak yolunda çarpışıyorlar. Allah yolunda can veriyorlar. Allah da onlarla beraberdir*” cümlesi ile son bulmuştur⁹⁰.

Bern kaynaklı Temmuz tarihli Tan gazetesi haberinde Rusların Ziroc gerisinde yeni bir cephe kurdukları belirtilmiştir⁹¹. Viyana 30 Temmuz tarihli bir yazıda ise Doğu Galiçya’daki zaferlerin tafsilatı verilmiştir. Buna göre Karpatlar’daki Rus cephesinin sarsılması üzerine cephe güneye doğru 20 kilometre kadar genişlemiştir. Avusturya-Macaristan askerleri şiddetli çatışmalar sonu-

89 “Maske Düştü”, **Tanin**, 1 Ağustos 1333/1917, No: 3102,s.1.

90 “Kahramanlarımızın Menakibi”, **Tanin**, 2 Ağustos 1333/1917, No: 3103,s.1.

91 “Kahramanlarımızın Menakibi”, **Tanin**, 2 Ağustos 1333/1917, No: 3103,s.1.

cunda Moldova yaylası üzerinden Bunamda istikametine doğru ilerlemeye çalışmaktadırlar. Avusturyalılar Karpat dağlarında 1200 metre yüksekliğinde geçit özelliği gösteren yaylalarda, Sucara, Sret ve Çeremoz yaylalarında harp ederek arazi kazanmaya devam etmektedir. Birlikler Temmuz sonu itibarıyla Dornavatra civarında, Elepotenya ve Botna yaylasında, Fondol Moldovya ve Yukarı Morava nehirleri boyunca, Şipota ve Vizetiç'ten Çonod yaylası boyunca harekete devam etmekteydi. Ruslar Dinyester ile Prut arasında yeni mevzilerde direnmeye çalışmaktadırlar. Ziroc ile Dinyester arasında Rus direnişi kırılmış olup, geri çekilmeye başlamışlardır. İskala önündeki Zebroc- Dinyester mıntıkasından da yakında Rus kuvvetlerinden temizleneceği tahmin edilmektedir⁹².

Bu tarihten sonraki yazılarda artık Rusya'nın önemli bir güç olarak görülmediği izlenimi ortaya çıkmaktadır. 5 Ağustos tarihli "*Düşmanlarımızın Ümitleri*" başlıklı bir değerlendirmede Bukovinya ve Galiçya'nın hemen hemen kamilen Rus askerlerinden temizlenmesinin Rus ordusunun artık önemli bir "*düşman*" olamayacağı kanaatini ortaya çıkardığı görüşüne yer verilmiştir. Yazıda Rus resmi tebliğinde askerin ruh halini tasvir eden itirafların bulunduğu da dikkat çekilmiştir. Rus büyükelçilerine gönderilen genelgeden ise çöküşün sadece ordu ile sınırlı olmadığı, genel bir çöküşün söz konusu olduğu ifade edilmiştir⁹³.

Öte yandan Çernoviç 1917 yılı Ağustos ayı içerisinde geri alınmıştır. Fermandilat, Neuie Presse Avusturya gazeteleri Çernoviç'in zabtı ve muzafferane ileri yürüyüşün siyasi ve askeri önemi üzerinde durmuşlar, Avusturya ordusuna övgüler yağdırmışlardır⁹⁴. Avusturya gazeteleri ordunun Çernoviç'e girişi hakkında da teferruatlı malumat vermişlerdir. 22 Ağustos tarihi ile Viyana harp matbuatı karargahından "tebliğ edildiğine göre" 2 Ağustos günü saat beşte 5. Fırka'nın bir birliği Çernoviç'e dahil olmuş, bunu geceleyin diğer birliklerin şehre girmesi takip etmiştir. Halk Avusturya birliklerinin gelişini çılgıncasına sevinçle karşılamış, askerleri ve kumandanlarını şevk ve heyecan ile alkışlamışlardır. Bir saat sonra belediye binasında resmi kabul yapılmış, Avusturya-Macar askerlerinin geri dönüşünden dolayı duyulan mutluluk ve sevinç dile getirilmiştir. Cephe kumandanı Arşidük Jozef öğleyin piyade ve topçu müfrezeleri ile birlikte şehre dahil olmuş ve yaşasın imparator nidaları arasında belediye ve ruhban heyetleri

92 "Kahramanlarımızın Menakibi", **Tanin**, 2 Ağustos 1333/1917, No: 3103, s.1.

93 "Düşmanlarımızın Ümitleri", **Tanin**, 5 Ağustos 1333/1917, No: 3106, s.1.

94 **Tanin**, 6 Ağustos 1333/1917, No: 3107, s.1.

tarafından resmen istikbal edilmiştir. Ruslar firar etmezden evvel şehrin bir çok evlerini yağma etmişlerdir⁹⁵.

4 Ağustos tarihiyle Viyana'dan bildirildiğine göre bugün itibarıyla savaş hattı Dinyester üzerinde bulunan Herrozovadn'a doğru güneye ve Çernoviç'in doğusundan dört kilometre mesafede Prut nehrinden geçerek Seret üzerindeki Setroçinak'a doğru batıya uzanmakta ve buradan Gimpolong ve Holda yoluyla Dorna ve Etra'nın 30 km kadar güneyinden Karpatlar'daki ormanlık bölgeye uzanmaktadır. Avusturya ordusu Holda civarında Romen toprağı üzerinde hareket halindedir. Avusturya askerleri Çernoviç'ten Soçova'ya doğru dağlık ve geçit vermez arazi üzerinde hareket etmektedir. Ramos havzasının batı geçidi Soçava boyunca gerçekleşen yürüyüş nedeniyle Avusturya-Macar askerlerine açılmıştır. İki saat devam eden bir tahrip ateşinden sonra bir gün önce Romenler öğleden sonra Kazino yaylası ile Kazinoloi Dağı arasındaki Avusturya mevzilerine yeniden hücum etmişlerdir. Bu hücumlar Avusturya askerlerinin direniş karşıısında kırılmıştır⁹⁶.

Viyana Ticaret Odası Katibi Doktor Pistor Neue Freie Presse gazetesinde yer alan bir makalesinde Galiçya'da Türk askerleri tarafından yapılan fedakarlığa değinmiş, bu fedakarlığa karşılık müttefiklerin de Türkiye'nin mali ve iktisadi hayatını güçlendirmeleri gerektiği görüşünü savunmuştur⁹⁷.

14 Ağustos tarihiyle Viyana'daki harb matbuat karargahından bildirildiğine göre Galiçya ve Bokovinya'da askeri durum şu vaziyettedir: Bir kaç gündün beri müttefiklerin taarruzu Karpat dağlarında ve bu dağların eteklerinde bulunan Rus-Romen kuvvetleri için sıkıntılı bir mahiyet almıştır. Bunun üzerine Rus-Romen başkumandanlığı elinde bulunan bütün kuvvetleri toplayarak alelacele karşı taarruza geçmiştir. Fakat, çok miktarda mühimmat israf edilmiş olması ve yoğun zayıatları nedeniyle hiç bir netice elde edememişlerdir. Müttefiklerin Fokşani'nin kuzeyindeki taarruz hareketler hiç bir şekilde durdurulamamıştır. Yukarı Potna ve Suzita yaylalarından başlayan nakliye hatları kesildiği gibi Tered Gölü yaylasında Avusturyalıların tazyiki devam etmektedir. Rus kuvvetleri Potna'da sıkıştırılmıştır. Bokovinya'da ise Rusların zayıf ilerleme

95 **Tanin**, 6 Ağustos 1333/1917, No: 3107, s.1.

96 **Tanin**, 7 Ağustos 1333/1917, No: 3108, s.1.

97 **Tanin**, 12 Ağustos 1333/1917, No: 3113, s.1.

teşebbüsleri kolaylıkla def edilmiştir. Zebroc üzerinde ise savunma için kendi ana topraklarında yerleşmişler ve keşif için ileriye müfrezeler sevk etmektedirler⁹⁸. Sozina yaylasının her iki tarafında geri çekilen Rus kuvvetleri ile Soveya yakınlarında yeniden muharebeye tutuşulmuştur⁹⁹.

Öte yandan Galiçya'daki Türk askerlerinin başarıları ve zafere katkıları Macaristan makamlarını harekete geçirmiş ve Budapeşte'de bir cami yapılması kararı alınmıştır. Bu karar Macaristan'ın Hilali Ahmer'e Muavenet Komitesi tarafından verilmiştir. Komitenin cami meselesini görüştüğü toplantıya Macaristan Başbakanı da katılmıştır. Meşihat makamı bu caminin inşası için gerekli olan fetvayı vermiştir. Caminin masrafları Budapeşte şehri tarafından karşılanacaktır. Camiye bir Türk imam tayin olunacak ve yanında bir meşruta yapılacaktır. Bu toplantıda cami yapımı için bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyonun katibi umumiliğine Mösyö Zolkermanos tayin edilmiştir¹⁰⁰.

SONUÇ

Türk basınının Galiçya Cephesi savaşlarındaki tutumunu iki dönemde ele almak gerekir. Bu dönemlerden birisi Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğu, henüz savaşa dahil olmadığı zamandır. İkincisi ise savaş içerisinde bulunduğu dönemdir. Belki garip karşılanabilir, ancak Türk basınının her iki dönemdeki tutumu da aynıdır. Yani, Almanya ve Avusturya yanlısı bir tavır söz konusudur. Birincil haber kaynağı da Alman ve Avusturyalılardır. Nadiren Rus ve İngiliz haber kaynaklarına da yer verilmiştir. Avusturya yenilgileri kamuoyundan gizlenmemiş, ancak Rus yenilgilerine oranla hacim ve miktar itibarıyla çok az yer tutmuştur.

98 **Tanin**, 16 Ağustos 1333/1917, No: 3117, s.1.

99 **Tanin**, 19 Ağustos 1333/1917, No: 3120, s.1.

100 **Tanin**, 29 Teşrinisani 1333/1917, No: 3220, s.1.

ŞARK MÜLTECİLERİ

Nedim İPEK*



Özet

İnsanlık tarihinde göç en önemli olgulardan birisidir. Ekonomik durum, siyasi sebepler, iklimsel değişiklikler ve savaş kitlesel ölümlere ve göçlere sebebiyet vermiştir. Özellikle Osmanlı vatandaşı Müslümanlar 1774'ten itibaren meydana gelen hemen hemen tüm savaşlar esnasında ve akabinde kitlesel göç serüveni ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş alanında ve Osmanlı hakimiyetinden çıkan sahalarda izlenen politikalar karşısında Müslüman ahali *insani değerlerini* yaşatabilmek adına çözümü Türk bayrağının dalgalandığı yerlere çekilmekte bulacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi yüzölçümü 1.710.000 km² nüfusu ise 18.500.000 idi. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinden Anadolu'ya ilerleyen Ruslar Muş, Bitlis, Van, Trabzon ve Erzurum'u işgal etti. Ermeni tedhiş örgütlerinin reva gördüğü hareketler sebebiyle işgal sahasındaki sivil Müslümanlar, cephe gerisinde ise daha ziyade çocuk, kadın ve ihtiyarlardan oluşan Müslüman ahali benzer olaylara maruz kalmamak için kurtuluşu ilk etapta dağlık alanlara çekilmekte bulacaktır. Ancak kısa bir süre sonra bunun çözüm olmadığını görünce bu sefer *cela-yı vatan* kararı alarak Orta Anadolu'ya doğru çekilmeye başlayacaktır.

Netice itibarıyla Rusların işgal ettiği Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da büyük bir nüfus dalgalanması yaşandı. Bölgenin savaş öncesi nüfusu 2.508.195'dir. Bunun 1.983.503'ü Müslümandır. Bu nüfusun takribi 800.000'i Ermeni ve Rum saldırıları, salgın hastalıklar, kıtlık ve açlık sebebiyle kırıldı. Başka bir ifadeyle

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, nedimipek@hotmail.com.tr.

Osmanlı Devleti %5'lik bir nüfus kaybına maruz kaldı. Arta kalan Müslümanlardan 825.991'i iç bölgelere çekildi. 1918 yılı itibarıyla Anadolu'da muhacirin idaresine kayıtlı mülteci ve göçmenlerin toplam sayısı 1.200.000'i aşmaktaydı. Resmî kayıtlara dahil olmayanlar da ilâve edilirse, bu sayı 1.500.000'i bulur.

Osmanlı Devleti Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i umumiyesi vasıtasıyla bu nüfusun geçici iskan döneminde iaşe, ibate, giyim – kuşam ve yakacak ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı.

Bildiri metninde Osmanlı bürokratinin Şark mültecisi, sivil halkın *muhacirlik vakti* veya *kaçhakaç* olarak tanımladığı olay özellikle hatırat, gazete ve arşiv belgelerine istinaden tespit edilip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

THE ORIENT REFUGEES

Abstract

The immigration is one of the important events through the human history. Economic conditions, political reasons, climate change and war cause to mass deaths and migration. Especially, Muslim Ottoman citizens had been faced with mass migration during and after almost all occurred wars since 1774. The theater of war and policies pursued in the field of out of Ottoman control led the Muslim population to find the solution at immigrating to place under flag of Turkish to perpetuate humanitarian values.

Surface area of Ottoman Empire was 1.710.000 km² and population was 18.500.000 before the first World War. Mus, Bitlis, Van, Trabzon, Erzurum, Erzincan and Gümüşhane were occupied by Russians who had pressed forward in Anatolia from the Caucasian side. Because of Armenian terrorist organizations what had done at occupied area, large part of Muslim population abandoned their homes. That is the mass immigration which affected lonely children, women and old people lives behind war field and whose son, husband were soldier. People tried to go to mountainous areas not to exposure similar events at first. After a while it was realized that this was not solution and people took decision to withdraw to Central Anatolia.

As a result of the Russians occupied the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia there was a large population fluctuations. The region's pre-war population was 2.508.195. 1.983.503 amount of people were Muslim. Approximately 800,000 amount of that population were destroyed as a result of Armenians and Greeks attacks, hunger, scarcity and epidemic. In other words, the Ottoman Empire was exposed to 5% loss of its population. The rest of Muslim population, 825,991 of people were withdrawn into the inner regions. As of 1918, total number of refugees and migrants registered refugee administration in Anatolian had climbed over 1,200,000. If people not included in official registrations were added, that number would reach to 1.500.000.

Ottoman Empire had met the food, apparel, prayer, cordwood needs of that population through “Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiye” administration during the temporary populating.

In this study, the event called Orient Refugee by Ottoman bureaucrats and refugee time or kaçhakaç by civil society is evaluated based on memoirs, newspapers and archives.

Giriş

İnsanlık tarihinde göç en önemli olgulardan birisidir. Ekonomik durum, siyasi sebepler, iklimsel değişiklikler ve savaş kitlesel ölümlere ve göçlere sebebiyet vermiştir. Özellikle Osmanlı vatandaşı Müslümanlar 1774'ten itibaren meydana gelen hemen hemen tüm savaşlar esnasında ve akabinde kitlesel göç serüveni ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş alanında ve Osmanlı hâkimiyetinden çıkan sahalarda izlenen politikalar karşısında Müslüman ahali *insani değerlerini* yaşatabilmek adına çözümü Türk bayrağının dalgalandığı yerlere çekilmekte bulacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi yüzölçümü 1.710.000 km² nüfusu ise 18.500.000 idi. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinden Anadolu'ya ilerleyen Ruslar Mayıs 1915- Nisan 1916 tarihleri arasında Van, Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon, Erzincan ve Gümüşhane'yi işgal etti. İşgal sahasının savaş öncesi nüfusu 2.508.195 'dir. Bunun 524.692'si gayrimüslim (%20.91), 1.983.503'ü (%79.09) Müslümandır¹. Müslüman nüfusun eli silah tutan erkekleri seferberlik sebebiyle cephededir. Arta kalanlar çocuk, kadın ve yaşlı erkeklerden oluşmaktadır. İşgal sahasından Anadolu'nun batısına ve güneyine doğru nüfus göçü gerçekleşir. Göç kararı alan ve yola koyulanları Osmanlı bürokrati Şark mültecisi olarak tanımlar. Göçü yaşayanlar ise bu olayları *muhacirlik vakti*, *muhacir çıkmak* veya *kaçhakaç* olarak tanımlamaktadırlar.

Her şeyden önce bazı yerleşim birimlerini mülki idareciler tahliye etme yoluna gitti. Bazı köylerdeki kadın, çocuk ve ihtiyar erkeklerden oluşan topluluklar düşman eline düşmemek için kendi kararlarıyla göç yoluna koyuldu. Trabzon'da göçü yaşamış olan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu göç kararının gerekçesini şöyle açıklıyor: *Askerin Kafkaslardan Trabzon'a doğru çekilmekte olduğunu gören halk düşman eline düşmemek için evini, bağını, her türlü eşya ve malını bıraktı. Çoğu yaya, tek tük aileler küçük yelkenlilerle, bazıları da en zayıf at ve katırlarla orta Karadeniz'e doğru çekilmeye başladılar*². Mültecilerin bir kısmı da işgal sonrası göç yollarına düşmüştü. Balkanlarda, Kafkaslarda ve Anadolu'da Rus işgal yöntemi incelendiğinde şu gerçek karşımıza çıkmaktadır: Rus askeri birlikleri cephede Osmanlı ordusu ile savaşırken ele geçirdiği yerleşmelerin idari yapısını

1 Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830- 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 208, 212-213, 218, 220.

2 Hikmet Öksüz, Veysel Usta, **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 2008, s. 131.

orada güven duyduğu ve silahlandığı topluluklara vermektedir. Bu topluluklar Van, Erzurum, Bitlis, Muş, Trabzon, Erzincan ve Gümüşhane'de Ermeniler ve Rumlardır. Bu grupların saldırılarına karşı kurtuluşu ilk etapta dağlık alanlara sığınmakta bulacak olan Müslüman ahali kısa bir süre sonra bunun çözüm olmadığını görünce bu sefer *cela-yı vatan* kararı alarak Orta Anadolu'ya doğru çekilmeye başlamıştır. Belirtmek gerekirse Ruslar işgal sahasından bazı aileleri Asya içlerine sürmüşlerdir³.

Göçler

Rusların işgal ettiği sahadan henüz işgal edilmemiş bölgeye yönelik göçler dört farklı güzergâha işgal öncesi ve işgal döneminde olmak üzere iki aşamada gerçekleşir.

Ağrı, Pasinler, Erzurum ve havalisi işgal edilince *Rus geliyor* haberini duyan yaşlı, genç kadın ve çocuklardan oluşan göçmen kabileleri kış şartlarını göz ardı ederek meskenlerini, ocaklarını, köylerini ve kasabalarını terk edip göç yollarına düştüler. Askerî makamlar göçü önlemek için çok çalıştı. Fakat Ermenilerden son derece korkan halkın büyük bir kısmı yerinde tutulamadı⁴. Şevket Süreyya'nın tasviriyle *göç yolculuğunun nerede sona ereceğini kimse kestiremiyordu. Arkadan gelen göçmen kabileleri, önlerindeki kitleleri daha ilerilere gitmeye zorluyordu. Göçmen kabileleri, beraberlerinde hayvan sürüleri olduğu hâlde köylerinden topluca yola çıkıyorlardı. Ancak çok geçmeden kabileler parçalanıyor ve tenhalaşıyordu. Önce hayvanlar çevrede bulunan aç, kaçak veya eşkiyalar tarafından gasp ediliyordu. Ardından hastalananlar, yolunu kaybedenler veya ölenler derken yola çıkışın üstünden daha bir ay geçmeksizin o canlı, gürbüz kabilelerden ortada perişan artıklar ve döküntüler kalıyordu. Bunların da zahireleri tükenmek üzereydi. Sanki *Doksanüç muhacereti tekrar sahneye konmuştu. Fakat burada sefalet daha fazla, göç yolu daha meşakkatli ve uzundu. Bırakılan topraklar, dağılıp parçalanan aileler, ayaklar altına alınan insanlık gururu, kaybolan ümitler hepsi Doksanüç muhaceretine tıp benziyordu*⁵.*

3 15 Vanlı aile Rus işgal kuvvetleri makamı tarafından Mançurya'ya sürülmüştür. Bk. Halil Ataman, **Harp ve Esaret Doğu Cephesinden Sibiryaya**, İstanbul 2011, s. 243.

4 Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara 1987, s. 336 - 338.

5 Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul 1987, s. 84-90.

Bu şartlarda Ağrı, Pasinler ve Erzurum'dan kopan kitlelerin bir kısmı Erzinan ve Bayburt'a doğru göç etmeye başladı. Buradan da Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri ve Adana istikâmetine yöneldiler⁶. Aralık 1916 tarihine kadar Sivas'a ulaşan mültecilerin sayısı 300 bini bulmuştu. Bunlardan yaklaşık 145 bini Çorum, Yozgat, Kayseri, Niğde, Kırşehir ve Konya'ya sevk edildi. Arta kalanlar Sivas vilâyeti dahilinde iskân edilmeye çalışıldı⁷.

Yerleştiremeyenlerin Ankara, Konya, Mamuretülaziz ve Niğde'ye sevkleri zarurî bir hâl almıştı. Tokat'taki mültecilerin bir kısmı ise Amasya ve Çorum'a sevk edildi. Kısa sürede Ankara vilâyeti dahilinde 135 bin mülteci ve göçmen birikmişti. Vilâyet dahilinde iâşe sorunu gündeme gelince izinsiz mülteci ve göçmen sevkiyatı yasaklandı. Yasağa rağmen Ankara, hatta Hüdavendigâr vilâyetine gidenler oldu⁸. Erzurum mültecilerinin bir kısmı da, kış ortasında gece, gündüz yürümek suretiyle yaza doğru Kayseri'ye ulaşmışlardı. Burada şehrin bir semtinde kendilerine tahsis edilen konutlara yerleştirildiler. Bu mültecilerin bir kısmı ileriki tarihlerde Yozgat, Konya ve Karaman'a gitmişse de esas kütle Kayseri'de kaldı⁹.

Erzurum'un doğusu ve güneyiyle Van'ın batı kesimlerinden hareket eden mülteciler, Kemah, Divriği ve Kangal yoluyla Mamuretülaziz vilâyetine dahil oluyorlardı. Aralık 1916 tarihine kadar bu vilâyete gelen mülteci sayısı takriben 80 bin kadardı. Bunlardan 4.500'ü merkez kaza ile Malatya'nın Hüsnümansur ve Behisni kazalarına yerleştirilirken, arta kalanı Diyarbekir ve Malatya yoluyla Maraş ve Ayıntap havalisine sevk olundu. Göç güzergahı üzerinde tesis edilen aş evi, dulhane, yetimhane ve sağlık merkezleri vasıtasıyla imkanlar ölçüsünde mültecilerin sosyal, sağlık ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmaktaydı¹⁰. Van, Bitlis ve Muş havalisini terk edenler ise Palu- Ergani veya Siirt- Silvan yoluyla Diyarbekir vilâyetine iltica ediyorlardı. Bir ara Mamuretülaziz, Diyarbekir ve Urfa hattında biriken mülteci sayısı 200 bini bulmuştu¹¹. Aynı bölgede

6 Uzer, s. 336-338.

7 Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, s. 128.

8 BOA, DH. ŞFR, Nr. 66/74, 71/131, 74/296.

9 Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul 1987, s. 70.

10 Süslü, s. 129.

11 Erol Kaya, **I. Dünya Savaşı'nda Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993, s. 47- 50.

Şark mültecilerinin yanı sıra İranlı, Çeçen ve Çerkes mülteciler de bulunmaktaydı. Diyarbakir'deki izdihamı hafifletmek amacıyla mültecilerin bir kısmı Siverek üzerinden Urfa havalisine, diğer kısmı da Mardin- Resülayn havalisine sevk edildi. Aralık 1916 tarihi itibarıyla, yaklaşık 90 bin mülteci Diyarbakir, Mardin, Urfa, Ayıntap ve Maraş'ta geçici olarak yerleştirildi. Arta kalan 10 bin mültecinin Adana'ya sevk edilmesi kararlaştırıldı. Tesis edilen iaşe ve muayene merkezlerinde mültecilere gerekli yardımlar yapılmaktaydı¹². Halep ve Musul'a da mülteci sevk ve iskân edildi¹³.

Doğu Anadolu'daki bu nüfus hareketlerinin yanı sıra Kafkaslar ve Doğu Karadeniz de göçlere sahne olmaktaydı. Sarıkamış hezimetini üzerine Artvin, Borçka ve Acara ahalisinin büyük bir kısmı memleketlerini terk edip göç etmişlerdi. Bu havaliden göç edenler kafileler hâlinde Trabzon'a geldiler. Yorgunluktan bitkin düşen mültecilere yerel idare ve halk elinden geldiğince yardımcı oluyordu. Ancak Ocak-Şubat 1915'te şehrin bombalanması üzerine Trabzonlu kadın ve çocuklar da göç kervanına katıldılar. Erzurum'un düşmesi Trabzon ahalisinin göç hareketini hızlandırdı. Adeta Trabzon tahliye ediliyordu. Varlıklı aileler kiraladıkları kayıklarla Ordu'ya hareket ederken, yurtlarını maddî imkânsızlıklar sebebiyle en son terk eden fakir tabaka zorunlu olarak patika yolu tercih ediyordu¹⁴. Kısa sürede Giresun mültecilerle doldu. Mülteci kesafeti, karşılaşılan sorunların çözümündeki beceriksizlik, yer yer kötü niyet, her şeyden önemlisi iaşe sorununun ortaya çıkması üzerine şehirdeki mültecilerin bir kısmı Ordu'ya doğru çekildi. Kısa bir müddet içinde Ordu- Ünye arası mültecilerle dolmuştu. Bunlar Ünye, Terme ve Çarşamba'nın dağ köylerine dağıtıldılar¹⁵.

Rusların Harşit deresine kadar ilerlemeleri üzerine Giresun ve Ordu işgal tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine yöredeki mülteciler ve yerli ahali yeni bir felâketle karşılaşmamak düşüncesiyle deniz veya kara yoluyla Samsun'a kadar çekilmeyi tercih ettiler. Rusların tacizleri ve kayıkların azlığı sebebiyle deniz yolundan istenilen ölçüde faydalanılamadı. Mültecilerin büyük bir çoğunluğu zorunlu olarak Terme-Çarşamba kara yolunu kullandı. Bu bölgede ise

12 Süslü, s. 129.

13 Kaya, s. 47-50.

14 Muzaffer Lermioğlu, **Akçaabat- Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları**, İstanbul 1949, s.225, 260.

15 BOA, DH. ŞFR, Nr. 71/117, DH. İUM, Nr. E- 36/3.

humma salgını vardı. Salgın hastalığa karşı aşılanan mülteciler daha ziyade dağ köylerine yerleştirilmeye çalışıldı. Arta kalanlar Samsun'a sevk edildiler. Kısa sürede Samsun havalisinde 85 bini aşkın mülteci birikti¹⁶.

Mayıs 1917 tarihine kadar Samsun'a gelen mülteciler iskâna elverişli yerlere yerleştirildiler. Kasaba dahilinde yerleştirilemeyenler ise asayişini temin edilen köylere sevk edildiler. Mülteciler tamamen işe edilemiyordu. Aslında, yerli ahalisi ve memurlar dahi açtı. Sokak ortasında ve yalı kenarlarında barınmaya çalışan mülteciler sefalet içindeydiler. Canik sancak merkezinde bulunan mültecilerin bir kısmı, salgın hastalık, yiyecek maddelerinin kıtlığı, izdiham ve benzeri sorunlardan kurtulabilmek amacıyla Sinop, İnebolu, İzmit, Amasya ve Çorum'a gitmeye çalıştı. Yasak olmasına rağmen İstanbul'a kadar giden mülteciler de mevcuttu¹⁷.

Netice itibarıyla, esareti mutlak surette reddeden işgal sahasındaki Müslüman ahalinin büyük bir kısmı geçici bir süre için ocağını terk ederek kendi deyimleriyle *muhacir çıktı*. Yaklaşık 20 bin kişi kayık ve sandallardan faydalandı. Denizyolu ile yolculuk edenler ihtiyaç duydukları eşyaların en azından bir kısmını beraberlerine alabilmişlerdi. Yaya hareket etmek zorunda kalanlar ise sırtlanabildikleri hariç diğer eşyalarını terk etmişlerdi. Özellikle çok çocuklu ailelerin durumu kelimelerle ifade edilemeyecek kadar kötüydü¹⁸.

Mart 1915 tarihi itibarıyla Muhacirîn İdaresi'ne 278 bin göçmen kayıtlıydı¹⁹. Savaşın başından 7 Mart 1916 tarihine kadar üç beş bin göçmen resmî kanallardan geçerek Anadolu'ya giriş yaptı. Kasım 1916 tarihinde ise, 1.500.000 nüfusun bulunduğu bir alana 800 bin mülteci sığınmış durumdaydı. 24 Mart 1918 tarihinde ise ülke dahilinde 825.991 mülteci ve 384.996 göçmen mevcuttu. Mültecilerin 324.826'sı Trabzon'dan, 287.474'ü Erzurum'dan, 102.808'i Van'dan ve 128.288'i Bitlis'ten gelmişti²⁰. Aşâir ve Muhacirîn Müdür-i Umûmîsi Hamdi Bey, resmî istatistiklere geçmeyenlerin de hesaba katılması hâlinde bu sayının en az 1.500.000'e çıktığını ifade etmekteydi²¹. Aynı dönemde Ermeni ve Rum nüfus da sevk işlemine tabi tutulmuştu.

16 Süslü, s. 127.

17 BOA, DH. ŞFR, Nr. 65/62, 70/87, 65/53, 62, 63, 66, 67/19, 71/128.

18 Lermioğlu, s. 260.

19 Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi, III/II, Ankara 1990, s. 266-267.

20 Kaya, s. 118.

21 Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi, III/II, Ankara 1991, s. 217.

Geçici İskân

Resmi makamlar sayıları yüzbinleri bulan muhacir ve mültecileri sığındıkları şehirlerde kamu düzenini bozmayacak bir şekilde yerleştirmek ve bunların barınma, işe ve sağlık sorunlarını çözümlmek durumunda kalmıştır.

Barınma Sorunu: İskân mıntıklarına gelenler, mescit, cami ve mektep gibi kamuya ait binalara veya Ermenilerin terk ettiği meskenlere yerleştirilmeye çalışıldı²². Birkaç ailenin müşterek olarak kullanabileceği büyüklükteki metruk meskenler yüksek rütbeli memurlara tahsis olunmuştu. Bu nedenle fakir ve kimsesiz aileler daha ziyade han, medrese ve cami köşelerinde veya çadır kamplarında barındırılmaya çalışıldı. Bu durum karşısında eli para tutanlar kiraladıkları evlerde kalmayı tercih ederken, fakir mültecilerin çoğu sokak ortasında yalı kenarlarında açıkta kaldı²³.

Şehir merkezlerinde göçmen nüfusun yoğunlaşması durumunda hem kamu sağlığını korumak ve hem de kamunun giderlerini azaltmak adına kapasite fazlası görülen göçmenler mücavir sahada yer alan çiftliklere ve hali arazilere dağıtılabilmekteydi. Barınma sorunu yine çözülemezse bu sefer komşu sancak ya da vilayet toprakları geçici iskan bölgesine dahil ediliyordu.

İşe sorunu: Barınma sonrası diğer önemli bir sorun bu kadar nüfusun beslenmesiydi. Geçici iskân bölgesine yığılan muhacir ve mülteciler ilk etapta tamamen tüketici bir toplumdur. Resmî kayıtlara göre 1.200.000 göçmen ve mülteci mevcuttu. Bunların %70'e yakın bir kısmı ziraat, ticaret ve muhtelif iş kollarında çalışmak suretiyle geçimlerini bizzat temin ediyordu. Muhacir'in İdaresi takriben 400 bin göçmen ve mülteciye yevmiye dağıtıyordu. İdare aynı zamanda toplam sayısı 120 bini bulan aşiret toplulukları ile askerî sebeplerden dolayı iç bölgelere sevk edilen Ermeni ve Rumlardan yaklaşık 150 bin ila 200 bin kişiyi de işe ediyordu²⁴. Mülteci talimatnamesine göre, maaşı 400 kuruştan az olup aile efradı kalabalık olan memurlar ile iltica etmesi sonucu vilâyetlerin hususî bütçelerinden aldıkları maaşları kesilen yardıma muhtaç memurlar ve acezenin işe ihtiyaçları kamu tarafından karşılanacaktı. Mültecileri işe tarzı, mahallî me-

22 BOA, DH. ŞFR, Nr. 98/241: Dahiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına şifre telgraf, 20 Nisan 1335.

23 Lermioğlu, s. 261.

24 Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi, III/I, Ankara 1990, s.206-208, 228; Sabah gazetesine göre 1917'de 384.496 muhacir ve 870.997 mülteci vardı. **Sabah**, 14 Şubat 1918.

murların takdirine göre, erzak veya yevmiye vermek şeklinde olacaktı. Yevmiye verilmesi halinde, her yerin ihtiyacına göre nüfus başına verilmesi kararlaştırılan meblağ hususî defterlere kayıt olunmak şartıyla beher hafta peşinen aile reisine ödenecekti²⁵. Genellikle, geçimlerini temin etmeye kudreti olmayan mültecilerden büyüklerine iki kuruş, küçüklerine ise bir kuruş yevmiye veriliyordu. Temel tüketim maddelerinin fiyatlarının sürekli artması sonucu mülteciler pek sefil ve acınacak bir hâle düşmüşlerdi. Bu nedenle göçmen idaresi, büyüklerin yevmiyesini üç kuruşa, küçüklerin yevmiyesini ise 60 paraya yükseltti. İzinsiz olarak iskân mahallini terk etmek suretiyle bir başka mahalle gidenlerin yevmiyeleri prensip olarak kesilmekteydi. Bununla birlikte, bu gibi mültecilerin yevmiyelerinin kesilip kesilmemesi hususu yerel idarelerin takdirine bırakılıyordu. Genelde bunlar, gıdasızlıktan telef olmayacak ölçüde iâşe edildiler²⁶. Aciz, kimsesiz ve iş göremez durumda olanlar ve hayatını idame ettiremeyecek kadar zaruret içinde bulunanları iâşe etmek amacıyla yerel idareler aş evleri kuracaklardı. Hayırseverlerin doğrudan yapacakları yardımın yanı sıra Müdafaa-i Milliye, Hilâl-i Ahmer ve Donanma gibi yardım cemiyetleri ve muhacir idaresi fakir göçmenlere her gün en azından bir kez sıcak yemek dağıtacaktır²⁷.

Özellikle gıda ve tarımsal açıdan Osmanlı üretim sistemi idari birimlerin kendi ihtiyacını karşılayacak şekilde planlanmıştı. Her ne kadar Tanzimat'la birlikte ticari tarıma geçiş kararı alınsa da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de gıda sektörü açısından klasik sistem büyük ölçüde korunuyordu. Zaten ulaşım ağının ve vasıtalarının teknolojiye paralel gelişmemesi şehirlerin bu anlamda bir dönüşümü gerçekleştirmesine engel teşkil ediyordu. Her şeyden önce mülteci akını sonucu şehir ve kasabaların nüfusu bir anda birkaç misli büyüyordu. Aynı anda şehirdeki gıda ticaretiyle meşgul olan esnaf ve tüccarların sayısını yeter miktara çıkarmak, fırın, bakkal ve aşevi sayısını aynı anda çoğaltmak mümkün değildi. Netice itibarıyla ulaşım ağının yeterli ve modern olmaması, stokların mühim bir kısmının ordunun emrine verilmesi, özellikle geçici iskan bölgelerinde kıtlık, yokluk ve pahalılığı gündeme getirdi²⁸.

25 **Mülteci Talimatnamesi**, s. 6, 7, md. 31, 35.

26 **BOA**, DH. ŞFR, Nr. 80/219; 81/126, 70/57; 66/216; 79/212, 70/57; 66/216; 79/212.

27 **BCA**, Nr. 272. 11. 9. 17. 1: 5 Teşrin-i sani 1332 tarihli tamim.

28 Lermioğlu, s. 188, 208-209, 216, 247.

Bu ortamda mülteciler, ilk etapta beraberlerinde getirdikleri azıklarla idare ettiler. Varlıklı olanlar satın aldıkları yiyeceklerle beslenme ihtiyacını karşılıyorlardı. Ancak kısa bir süre sonra yukarıda açıklanan gelişmeler dolayısıyla parasıyla da olsa fırınlarda ekmek, bakkalda ve pazarda yiyecek bulunmaz olmuştu. Muhacirler muhacirin idaresi tarafından *kuvvet lâ-yemut* derecesinde iâşe edilmeye çalışılıyordu.

1917 yılında mevcut sıkıntılar yetmiyormuş gibi bir de büyük bir kıtlık ile karşı karşıya kalındı. Hükümet, bu kıtlık ve darlığı önlemekte yetersiz kaldı. Vaktinde stok yapılmadığı için çiftçiden aynî olarak tahsil edilen aşar iki misline çıkartılmış ise de bu ordunun ihtiyacını dahi karşılamadı. Kıtlık ve yokluk, mevcut olmayan malların fiyatlarını astronomik seviyelere yükseltti. Bu ortamda varlıklı mülteciler kısa sürede yardıma muhtaç bir konuma düşerken, yoksullar, kendilerine verilen para ile ekmek dahi alamaz oldular. Bu sıkıntıyı azaltabilmek amacıyla, Üçüncü Ordu mıntıkasında zahirenin aynî olarak göçmen ve mültecilere dağıtılması uygulaması başlatıldı. Buna göre, on yaşından büyüklere 400 gram, küçüklere ise 300 gram un veya muadili hububat veriliyordu²⁹. Bu uygulama Ekim 1917 tarihinde ülke geneline yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Yapılan plânlamaya göre, şehir ve kasabalarda bulunan mülteci ailelerine ekmek vesikası dağıtılacaktı. İâşe komisyonları, göçmen ve mültecilerin her birine verilecek erzakın çeşit ve miktarını gösteren yevmiye listeleri tanzim edecekti. Bu işlemler bittikten sonra bedeli *Muhtaç-ı Muavenet Muhacirîn Tahsisatı*'ndan karşılanmak üzere iâşe ambarından, iâşe teşkilâtının bulunmadığı yerlerde askerî ambarlardan erzak verilecekti. Gerekirse iâşe komisyonları Mal Sandığından avans çekebilecekti³⁰.

Bu yolla mültecilerin istenen ölçüde iâşe edilemediği anlaşılmaktadır. Mültecilerin kendi imkânları ile gıda maddelerini temin etmeleri de en azından git-tikçe zorlaşmaktaydı. Resmi fiyatı 25 kuruş olan ekmeğin kıyyesi Urfa'da 90 kuruşa kadar fırlamıştı. Canik livasında ise mısır ekmeğinin okkası 20 kuruşa, buğday ekmeğinin okkası 32, 35 kuruşa satılmaktaydı. Bu ortamda mültecilerin

29 Mesela, büyüklere 440 gram, küçüklere 330 gram buğday veya büyüklere 600, küçüklere 450 gram ekmek verilmesi; mısır ve arpa verildiği takdirde, gramajın %10 nisbetinde arttırılması gibi, bk. BOA, DH- İUM, Nr. 98-4/1-48: 23 Teşrin-i evvel 1333 tarihli tezkire.

30 BOA, DH. İUM, Nr. 98-4/1-50, 98-4/1-48, DH. ŞFR, Nr. 82/64.

çoğu açlıktan telef oluyordu³¹. Bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak amacıyla, iaşe komisyonları memur, göçmen ve mültecilerin iaşe ihtiyaçlarının kolordu ambarlarından karşılanmasını istiyorlardı. Oysa kolordular muharip kıtaların iaşesini bile karşılayacak stoklara sahip değildi. Bu ortamda söz konusu ihtiyacın yine vilâyet kaynakları kullanılmak suretiyle karşılanmasına, açığın ise komşu vilâyetlerden talep edilmesine karar verildi³².

Rus işgalinin sona ermesi üzerine, memleketlerine dönecek olanlara biriken iaşe bedellerinden lüzum görülecek miktarın komisyon kararıyla verilmesi hususunda vilâyet ve mutasarrıflıklara tamim gönderildi³³. Sevkiyata rağmen, Nisan-Haziran 1921 tarihlerinde 107 bin kişi göçmen veya mülteci statüsündeydi. Bu nedenle, 5 Haziran 1921’de *Muhacir ve Mültecilerin İdare Tarzı ve Sevklere* hakkında bir tüzük yayınlandı. Buna göre, herhangi bir isim altında maaş almayıp iaşe talebinde bulunanlardan on yaşından büyük olanlara yarım kilo, küçüklere 250 gram ekmek bedeli mahallî rayice göre üç ay süreyle yevmiye verilecekti. Gurbet hayatı üç aydan fazla sürenlerden yetim, kimsesiz ve işsiz kadınlara ve rapora istinaden malûllerin iaşesine devam edilebilecekti. Ancak, herhangi bir işe yerleşen, teklif edilen işi kabul etmeyen veya memleketlerine sevk edilenlerin iaşeleri kesilecekti³⁴.

Mültecilerden kimsesizlik maaşı alan asker ailelerine maaşı ikmal suretiyle yevmiye verilmekteydi. 11 Kasım 1917 tarihinde, Dahiliye Nezareti göçmen ve mültecilere yevmiye yerine iaşe bedeli üzerinden aynen ekmek veya hububat verilmesine dair bir tamim yayımladı. Böylece kimsesizlik maaşı alanlara da diğer mülteciler gibi zahire verilmeye başlandı. Göçmen ve mülteci vasfında olan kimsesiz aile efradına hem kimsesizlik ve hem de mülteci talimatnamesine uygun yevmiye verilmesi işlemlerin karışmasına sebebiyet veriyordu. Bu nedenle, Ocak 1918 tarihinden itibaren kimsesizlik maaşının kesilerek talimatname hükümlerine uygun iaşe edilmeleri hususu taşradaki mülkî amirlere tebliğ edildi³⁵.

31 BOA, DH. İUM, Nr. 98- 4/1-43; **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/I, Ankara 1990, s. 425.

32 BOA, DH. ŞFR, Nr. 87/60., 87/96.

33 BOA, DH. ŞFR, Nr. 87/92: Dahiliye Nezaretinden vilâyet ve mutasarrıflıklara şifre telgraf, 11 Mayıs 1334.

34 İhsan Güneş, “Vilâyet-ı Şarkiye Muhacirleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi”, **Atatürk’e Armağan**, Samsun 1998, s. 145-146.

35 BOA, DH. ŞFR, Nr. 83 / 29; 20-2 / 2-17, DH. İUM, Nr. 20-2/2-17.

Netice itibarıyla, hicretin ilk günlerinde iâşe işleri bir dereceye kadar tanzim edilebildi. Komisyonlar vasıtasıyla kasaba ve şehirdekilere ekmek, köydekilere mısır, bazen de bir miktar nakit para verildi. Ancak iskân birimlerindeki mülteci sayısının kısa sürede dört beş misli artması iâşe sorununun ortaya çıkmasına sebep oldu. Ulaşım ağının ve vasıtalarının yeterli olmaması sebebiyle Orta-Anadolu'dan mültecilerin yoğun olarak bulunduğu yerlere gıda maddeleri sevk edilemedi. Bu ise mültecilerin bulunduğu yerlerde kıtlık ve açlığın baş göstermesine sebep oldu. Asayişsizlik ve sosyal keşmekeşlik içinde hayat pahalılığı tesirini günden güne arttırarak hissettirdi. Mülteciler, üzerlerinde bulunan *ana yadigârı* yüzüğe varıncaya kadar para yapacak her şeyi değerinin çok altında satarak elde ettikleri sermayenin yanı sıra, İâşe Komisyonunun verdiği ekmek ve ara sıra yapılan nakdî yardımla kıt kanaat geçiniyorlardı. Ancak, ilerleyen günlerde fiyatların alabildiğine yükselişi, yapılan yardımın aksaması ve tayinatın yarıya indirilmesi mültecilerin sefaletlerini tahammül sınırının üstüne çıkardı³⁶.

Osmanlı idaresi göçmenlerin günlük hayatlarını rahatlatmak adına bazı kolaylıklar ve muafiyetler tanıma yoluna gitmiştir. Örneğin, mültecilerin resmî makamlara verecekleri arzuhâller Hicaz ilmühaber ve damga resminden³⁷ göçmenlerin beraberlerinde getirecekleri erzak ve hayvanlar gümrük vergisinden muaf tutuldu. Göçmen ve mültecilerin işlerini düzenlemekle yükümlü kişiler, elbise tedarik etmekte güçlük çeken fakir fukara göçmen ve mültecilere dağıtmak üzere don, gömlek, pamuklu hırka gibi çamaşır ve elbise yaptırmayı plânladılar. Bu gibi eşyaların yapımında ithal bezler pahalı olduğundan yerli ürünlerin kullanılması tercih edildi³⁸. Diğer yandan seyahat eden mültecilerden yardıma muhtaç olanlarına *vesait-i nakliye mazbatası* veriliyordu. Mülteciler bu mazbatalar ile ulaşım araçlarından ücretsiz olarak faydalanabiliyorlardı. Ulaşım şirketleri mültecilerden topladıkları bu mazbataları mahallî idarelerde paraya tahvil ediyorlardı³⁹.

36 Lermioğlu, s. 283.

37 **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, I, Ankara 1989, s. 215: 21 Haziran 1330 tarihli kanun lâyihası; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, III/I, Ankara 1991, s.328, 455; **BOA**, DH-İ.UM, Nr. 20-18/12-47.

38 **BOA**, DH. ŞFR, Nr. 72/43: Dahiliye Nezaretinden vilâyetlere şifre telgraf emri, 5 Kanun-ı sani 1332.

39 **BOA**, DH. İUM, Nr. E- 24/70: İdare-i Umumiyye-i Vilayat Müdüriyetinden Muhacirîn Müdüriyetine tezkire, 15 Teşrin-i sani 1332.

Yüzbinlerce göçmeni yukarıda açıklandığı şekilde barındırmak ve geçimlerini temin etmek mahalli ve merkezi bütçe kaynaklarının erimesine sebebiyet veriyordu. Şüphesiz bu şekilde mültecilerin refah seviyeleri de istenen seviyede tutulamıyordu. Bunun üzerine göçmen idaresi barınma ve iâşe masraflarını azaltabilmek için muhacir ve mültecileri tüketici olmaktan çıkartmaya ve üretici hale getirmeye çalışmıştır. Bunun için mültecileri hâli vakti yerinde olanlar, memurlar, çiftçiler, esnaf ve zanaatkârlar ile yetimler ve dul kadınlar olmak üzere beş gruba ayırmıştır.

Hâli vakti yerinde olanlar malını, nakdini birlikte getirebilenlerdi. Bunlar genellikle şehir ve kasabalarda kiradıkları meskenlerde ikamet etmekteydiler. Bununla birlikte herhangi bir işle meşgul olmayanları kısa sürede elindeki sermayeyi tüketerek yardıma muhtaç bir konuma düşmekteydiler.

İstilâya uğrayan bölgelerdeki Osmanlı memurları da çoluk çocuk, sivil halk gibi Orta-Anadolu'ya iltica etmişti. Bu memurların tamamı buldukları yerlerde mülteci işlerini yürütmekle görevlendirildi. Mültecilerin sevk ve idareleriyle ilgili heyetler mülteci konumuna düşen memurlardan oluşturulacaktı. Bu genelgeye rağmen bazı mahallerde mülteci işlerini yürütmek için hususî memurlar görevlendirilebilmiştir. Söz gelimi, muallimler iskân mıntıklarında bulunan iptidaîlerde istihdam edildiler⁴⁰.

Mültecilerin üçüncü grubunu çiftçiler oluşturmaktaydı. 1916 tarihli genelgeye göre, çiftçiler köylere yerleştirilecekti. Kendilerine en kısa zamanda imkânlar ölçüsünde tarla, kazma, bel, saban, çift hayvanı ve sair ziraî malzeme verilecekti. Hatta yerlilerin çift hayvanlarından da dönüşümlü olarak yararlanacaklardı. Ziraat Nezareti yerli çiftçilere dağıttığı tohumluktan imkânlar ölçüsünde mültecilere de ihtiyaçları nispetinde verecekti. Eldeki tohumluk yetersiz gelirse muhacir tahsisatından ödenmek üzere tohumluk satın alınacaktı. İhtiyaç yine karşılanmazsa civar vilâyetlerden tedarik edilmeye çalışılacak, bu da olmazsa durum Dahiliye Nezaretine bildirilecekti. Mülteci çiftçilere ilk hasadı elde edinceye kadar yevmiye verilecekti⁴¹. Çiftçiler elden geldiğince köylere yerleştirildiler. Bunlara boş ve terk edilmiş tarlalar verildi. Yardıma muhtaç olanlara mahallî idareler vasıtasıyla kefalet-i müteselsile ve senet karşılığı ziraî alet, edevat, tohumluk ve çift

40 BOA, DH. ŞFR, Nr. 86/254, 66/36, 75/102.

41 BCA, Nr. 272.11.9.17.1: 5 Teşrin-i sani 1332 tarihli tamim.

hayvanı dağıtılarak çiftçilik yapmaları sağlandı. Bu hususta mahallî idarelere malî kaynak aktarıldı. Böylece, çiftçilerin elden geldiğince tüketici bir topluluk olmaktan çıkarak en azından kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomik bir güce kavuşmaları için çaba sarf edildi⁴². Ancak, bu imkânı bulamayan mülteciler de vardı. Bu gibiler, uzun yıllar hamallık, odunculuk, rençperlik veya yarıcılık yapmak suretiyle ailesinin geçimini temin etmeye çalışıyorlardı⁴³.

Esnaf ve zanaatkâr mültecilere, ocaklarına geri dönünceye kadar mesleklerine uygun işlerde çalışarak geçimlerini temin etmeleri için imkanlar ölçüsünde araç gereç dağıtıldı. Zanaatkârların bir kısmı yol ve resmî binaların inşaatı gibi kamu işlerinde istihdam edilecekti⁴⁴. Öyle anlaşılıyor ki, devlet iskân faaliyetini sürdürürken mümkün mertebe mültecilerin mesleklerini dikkate aldı. Bununla birlikte, sahil şeridinden Orta-Anadolu'daki şehir ve kasabalara sevk edilen balıkçı ve kayıkçılar atıl durumda kaldılar. Bu gibi kişiler mesleklerini icra edemediklerinden geçimlerini temin edemiyorlar ve tamamen devlete yük oluyorlardı. Yetkililer bu gibileri üretici hâle getirebilmek amacıyla bazı önlemler aldılar. Örneğin, atıl bir konumda bulunan balıkçı ve kayıkçılar, yol masrafları göçmen tahsisatından karşılanmak ve Marmara kıyılarına iskân edilmek üzere İstanbul'a sevk edilebilmiştir⁴⁵.

Mültecilerin bir kısmı ticaretle meşgul oldu. Bu arada bazı mülteciler, savaş biter bitmez ocaklarına dönmek umuduyla hayvanlarını ellerinden çıkarmamışlardı. Bu gibi mülteciler, hayvanlarını o vakit çok kârlı bir iş olan nakliyatla kullandılar. Savaş sebebiyle, göçmen ve mültecilerinki hariç, yerli ahalinin hayvanlarına el konmuştu. Bu sayede, mülteciler, civar köy ve kasabalardan nispeten ucuza temin ettikleri tahıl ve sair yiyecek maddelerini hayvanları vasıtasıyla nakledip satmak imkânına kavuştular. Böylece hem geçim sıkıntısı çekmediler

42 **BOA**, DH. İUM, Nr. E/26-29: Dahiliye Nezareti tezkiresi, 13 Kanun-ı evvel 1332; DH. ŞFR, Nr. 82/122: Dahiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına şifre telgraf, 17 Kanun-ı evvel 1333.

43 **BCA**, Nr. 272.12 / 44.69.22: Tokat vilâyetinden Dahiliye Vekâletine tezkire, 23 Şubat 1341.

44 **Mülteci Talimatnamesi**, s. 3, md. 7.

45 **BA**, DH. ŞFR, Nr. 65/35: Dahiliye Nezaretinden Trabzon vilâyetine şifre telgraf, 26 Haziran 1332; 65/54: Dahiliye Nezaretinden Kastamonu vilâyetine şifre telgraf, 9 Haziran 1332; 65/56: Dahiliye Nezaretinden Bolu Mutasarrıflığına şifre telgraf, 9 Haziran 1332; 67/42.

hem de civar kasaba ve köy halkıyla temas neticesinde onların yaşayış tarzlarını, kullandıkları tohumların niteliklerini ve cinslerini öğrenmek imkânını buldular⁴⁶.

Birbirini takip eden savaşlar, ülkenin sosyal ve ekonomik hayatında sarsıntılar meydana getirmiş olduğundan himayeye muhtaç yetim sayısı oldukça artmıştı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında öksüz ve yetimlerin sayısı 90 ila 100 bin arasındaydı. Merkezi idare, yerel idareciler ve hayırsever dernekler bu çocukları korumak, yetiştirmek ve topluma kazandırmak için bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Bunun üzerine, Maarif Nezareti bünyesinde *Darüleytam Müdüriyet-i Umumiyyesi* kurulmuş ve yurt çapında 28 şube açılmıştı⁴⁷. Mahalli idareler ve derneklerin faaliyete geçirdikleri de hesaba katıldığında sayı 70'i aşmaktaydı⁴⁸. 1917 tarihi itibarıyla darüleytamların adedi 65'e, öğrenci sayısı ise 11.680'e indirildi⁴⁹. Bu kurumlarda barındırılan çocuklardan eğitim çağındakilerin iptidailere devam etmeleri sağlanıyordu. İlköğrenimini tamamlayanlardan kabiliyetli olanlar *Sanayi-i Nefise Mektebi*, *Darülmüallimîn* veya *Darülmüallimât* gibi okullara gönderiliyorlardı. Diğerleri *Darüssınaalara* gönderilerek marangozluk ve kunduracılık gibi meslek edinmeleri temin edilmeye çalışılıyordu. Çocukların bir kısmına da zirai eğitim veriliyordu⁵⁰. İstanbul'da devlete ait Darüleytamın yanı sıra cemaatlere ait yetimhaneler de mevcuttu⁵¹. Taşradaki yetimlerin çoğu orduya ait *menzil hastaneleri* ile *nekahethanelerde* ve bazı vilâyetlerin yetimhanelerinde beslenmekteydi⁵².

Mülteciler arasında dul kadınlar ve kimsesiz kızlar bir hayli yekûn tutuyorlardı. Bunlar hayır kurumları, memur ve mahallî eşrafın himayesine bırakılmışlardı. Himayesiz kalanlar ise hususi kurumlar veya mahallî idareler tarafından

46 Turhan, s. 70.

47 **Sabah**, 14 Şubat 1918.

48 **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/II, Ankara 1990, s. 396-401; **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi** (İctima-i Fevkalâde), I, Ankara 1992, s. 396-416.

49 **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/I, Ankara 1990, 391-392, 489.

50 **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/I, s. 206-208, 391-392, 489; **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/II, s. 396-401; **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi** (İctima-i Fevkalade), I, Ankara 1992, I, 396- 416.

51 Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1987, s. 22.

52 **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/I, Ankara 1990, s. 206-208.

iaşe edileceklerdi⁵³. Öte yandan dul kadınların bir kısmı yurt sathında açılan dokuz adet *Darülmesai*'de istihdam edildi. Kadınlar buralarda topluca iaşe ediliyor ve yün işlemek, çorap örmek veya bez dokumak gibi işlerde istihdam ediliyorlardı. Kunduracılık ve saatçilik yapanlar, hatta dört tekerlekli araba imal edenler bile vardı⁵⁴. Yukarıda belirtilen yerlerde istihdam edilemeyenler ise geçimlerini devletin verdiği yardımların yanı sıra kendileri temin etmeye çalışıyorlardı. Kasabalarda derme çatma yerlerde ikamet eden kadınlar, ya çevredeki koruluk ve ormandan kesip getirdikleri odunları yerli ahaliye satıyor ya da çalışmak üzere yakın köylere günü birlik gidiyorlardı. Beraberlerinde getirdikleri çocukları ise çobanlık vb. işleri icra ediyorlardı⁵⁵.

Mültecilerin Sağlık Sorunları: Savaşın ortaya çıkardığı problemlerden birisi de salgın hastalıklarıdır. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde, salgın hastalıklar göçmen kitleleri arasında büyük tahribatlara sebebiyet veriyordu. Gıdasızlık, meşakkat ve izdiham göçmenlerin hastalığa karşı dirençlerini kırıyordu. Bu gibi problemlerin ciddi tedbirler alınmak suretiyle önlenmesi gerekiyordu. Zira iltica mahallindeki izdihamın meydana getirdiği pislik ve bakımsızlık sebebiyle göçmen ve mülteciler birçok salgın hastalığın tehdidi altındaydılar. Hava değişikliği de bunu etkileyen faktörler arasında gelmekteydi. Bu gibi sebeplerden dolayı Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Anadolu'da sıtma şiddetle hüküm sürdü. Neticede, Bafra'dan Of'a kadar uzanan bölgede halkın %20, 30'u sıtmaya tutuldu⁵⁶. Mültecilerin iskân mahallindeki iklime ayak uyduramamaları salgın hastalığa yakalanmalarını kolaylaştırıyordu. Mülteciler, sıtması meşhur olan Samsun şehrine hastalığa kinaye *Sarı Samsun* adını vermişlerdir⁵⁷. Diyarbakir'de mevcut mültecilerin %20'si bulaşıcı hastalık sebebiyle telef oldu⁵⁸. Askerî Sıhhiye Müfettişi Nail Bey'in ifadesine göre, Çorum'da ahır ve sahanlıklarda üst üste barınan beş bin kadar göçmen ve mülteci arasında salgın hastalıklar yaygınlaştı⁵⁹.

53 **Mülteci Talimatnamesi**, s. 8, Md. 38.

54 **BCA**, Nr. 272.11.9.17.1: Dahiliye Nezareti Tamimi, 5 Teşrin-i sani 1332; **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/I, Ankara 1990, s. 227-228.

55 Mehmet Bilgin, **Sürmene Tarihi**, İstanbul 1990, s. 395.

56 Özel, s. 23.

57 Lermioğlu, s. 261-262, 311.

58 **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/II, Ankara 1990, s. 212-213.

59 **BOA**, DH. ŞFR, Nr. 69/233; 69/234.

Muhacirîn idaresi, göçmen ve mültecilerin çeşitli sorunlarının yanı sıra sağlık sorunlarını da çözüme kavuşturmaya çalıştı. Yol güzergâhlarında ve iskân mahallerinde muayenehaneler, menzil hastaneleri, sıhhiye istasyonları, muhacirîn tecrithanesi ile göçmen veya mülteci hastaneleri ismi altında sağlık kurumları hizmete girdi. Öte yandan, hasta mültecilerin tedavisinde sivil hastanelerden ve hatta savaş dolayısıyla çok sıkışık durumda bulunan askerî hastanelerden de faydalanıldı⁶⁰.

Mülteci ve muhacirlerin geçici olarak yerleştirildiği merkezlerde hususi hastaneler açıldı. Bu hastanelerin sayısı 1917'de 41'i buluyordu. Bu hastaneler 1917 yılında toplam 1.988 hasta kabul etmişti⁶¹. Buralarda muhacir ve mülteci hastaları tedavi edilmeye çalışılırken bir taraftan da kamu sağlığını korumak adına bulaşıcı hastalıklara karşı aşı kampanyaları düzenlenmekteydi. Mücadele çerçevesinde mültecilere kinin dağıtıldı. Diğer taraftan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele edebilmek amacıyla kurulan hususî enstitüler vasıtasıyla hastalıklara karşı mücadele başlatıldı. Oysa mültecilerin dönüşü sebebiyle özellikle Trabzon'da sıtma hastalığı şiddetini arttırmıştı. Yörede ayrıca frengi ve İspanyol nezlesi diye adlandırılan bir tür grip de yaygındı. Netice itibarıyla, evlerine dönen mültecilerin 1/3'ü söz konusu hastalıklardan dolayı ölmüştür⁶².

Alınan önlemler sonucu mülteciler arasındaki ölüm oranı azaldı. Örneğin, Diyarbekir'deki mülteciler arasındaki telefât %5' lere geriledi. Öte yandan, mülteci sayısı azalınca sıhhi önlemler daha düzenli bir surette alındı⁶³. Belgelerden anlaşıldığına göre, göçmen ve mülteci sayısı düştükçe hususi hastaneler de tedricen kapatılmış ve buralardaki hastalar, masrafları muhacirîn tahsisatından karşılanmak şartıyla, gureba veya memleket hastanelerine sevk edilmişlerdir⁶⁴. Göçmen ve mültecilerin ilâç ve tedavi masrafları muhacirîn tahsisatından karşılandı⁶⁵.

60 Süslü, s. 125.

61 **BA**, DH. ŞFR, Nr. 69/222; 79/136; 85/63; 84/28; **Sabah**, 14 Şubat 1918.

62 Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991, s. 23.

63 **Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi**, III/II, Ankara 1990, s. 212- 213.

64 **BOA**, DH. ŞFR, Nr. 96/235: Dahiliye Nezareti'nden Canik Mutasarrıflığına telgraf, 19 Nisan 1335.

65 Fahamettin Yılmaz, **Vilâyât-ı Mustahlasa**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1990, s. 64.

Mülteciler memleketlerine geri döndükten sonra da sağlık tedbirleri alınmaya çalışıldı. Nitekim Van vilâyetine geri dönen mültecilerin sağlığını muhafaza etmek ve salgın hastalıklar sebebiyle meydana gelen ölüm oranını azaltmak amacıyla Diyarbekir Sıhhiye Müdürü Bitlis'e gönderilirken, Van'a çevre vilâyetlerden on beş sıhhiye memuru ve ilâç gönderilmesi amacıyla gerekli teşebbüslerde bulunuldu. Ayrıca, bu hususlarda askerî sağlık kurumlarından da istifade edilebilecekti⁶⁶.

Sılaya Dönüş

Geriyeye Göç: Erzincan Mütarekesi'ni (18 Aralık 1917) müteakip Ruslar işgal ettikleri yerlerden 1878 sınırına kadar çekilmeye başladılar. Bu ortamda Osmanlı idarecileri tekrar büyük bir iskân sorunuyla karşı karşıya kaldı. İskân edilecekleri üç grupta toplamak mümkündür. Birinci grubu, işgalden kurtarılan bölgedeki yerlerine dönmek isteyen Türk mülteciler oluşturmaktaydı. İkinci gruptakiler daha önceden iskân mahalleri değiştirilmiş olup yerlerine iade edilecek olan Arap, Rum ve Ermenilerdi. Üçüncü grubu ise metruk meskenlere yerleştirilmişken sahiplerinin geri dönüşü üzerine başka yerlere sevk edilmesi gereken Müslüman göçmenler oluşturmaktaydı⁶⁷.

Mülteciler, memleketlerinde bıraktıkları dolu ambarlara, terk ettikleri eşya ve meskenlere, bağ, bahçe ve imarlı tarlalarına güvenerek, ziraat mevsimi geçmeden yaz ekimini zamanında yapabilmek endişesiyle hükümetin yardımına bakmaksızın sağ kalan aile efradıyla memleketinin yolunu tutmak düşüncesindeydiler⁶⁸. Oysa Erzincan Mütarekesi'ni müteakip Rusların çekilmesini fırsat bilen Ermeniler tahliye edilen cephenin işgaline girişmişlerdi. Erzurum'da kurulan *Ermeni Asker İttihadı* adındaki komite bölgeye el koyarak Türklere karşı bir program dahilinde baskı yapmaya başlamıştı⁶⁹. Erzurum'un sadece iki saçağında 75 bin ev yıkılmıştı. Bunların tekrar eski hâline dönüştürülmesi için 45 milyon lira gerekiyordu⁷⁰.

66 BOA, DH. İUM, Nr. 20- 12/12- 86, Lef. 4: Sıhhiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine tezkire, 13 Ağustos 1334.

67 BOA, DUİT, Nr. 14/28-3.

68 Lermioğlu, s. 316-318.

69 Özel, s. 10-11.

70 Güneş, s. 153.

Ruslar, Trabzon'u işgal altında bulundurdıkları iki yıl içerisinde tahripkârlık ve yağmacılıkla, Ermeni çetelerinin ve "Rum serserilerinin" eşkıyalıklarına alet olmaktan başka bir şey yapmamışlardı. Başlangıçta tekâlif-i harbiye adı altında tüccarın mallarına el koymuşlar, işgal ettikleri evlerin eşyalarını çalmaktan kaçınmamışlardı. Tahribattan camii, türbe ve mezarlıklar da kurtulamamıştı⁷¹. Trabzon ve yöresinde işgal dolayısıyla halkı göç eden köyler tamamen yıkılmıştı. Göç etmeyen sınırlı sayıdaki aile bir sene evvel köylerindeki en verimli tarlaları ekerek elde ettikleri ürünle ambarlarını bir dereceye kadar doldurmuştu. Ancak elde edilen ürün ihtiyacın %5'ini bile karşılayacak derecede değildi⁷².

Rus işgali döneminde, genelde gayrimüslimlere ait ibadethaneler, mektepler, mezarlıklar ve konutlar korunurken, Müslümanlara ait olanlar tahrip edilmişti. Özellikle cami, medrese, türbe ve mezarlıklar talan edilmek suretiyle sanki Türk-İslâm kültürünün bölgedeki izleri silinmeye çalışılmıştı⁷³.

Bolşevik ihtilali sonucu ortaya çıkan otorite boşluğunda tamamen serbest kalan Ermeniler, Rus askerleriyle el ele vererek yağma ve zulme başlamışlar, ortalığı tahrip etmeye koyulmuşlardı. Türk kuvvetleri yetişinceye kadar her tarafı yakıp yıkmışlar, Türk ordusunun yaklaştığını hisseder hissetmez ellerine geçen Müslümanları öldürmüşler, beldeleri harabeye dönüştürmüşlerdi. Ermeniler, özellikle, Erzurum ovasında bulunan köylerde zulüm ve katliam hareketlerinde bulunmuşlardı. Çoluk çocuk, kadın erkek köy sakinlerinden ele geçirdiklerini öldürmüşlerdi. Yalnız Erzurum sokaklarında toplanan Müslümanlara ait ceset sayısı dört binden fazlaydı. Hatta Ermeni mezalimine dayanamayan Kars havali-sinde meskûn Malakanlar da köylerini terk ile selâmeti kaçmakta bulmuşlardı⁷⁴.

Bu gelişmelerden habersiz olan mültecilerden bazıları, bir an önce ocaklarına kavuşmak arzusuyla resmî makamlardan izin almaksızın yola koyuldular. Mülkî amirlerden gerekli önlemlerin alınmadığı düşüncesinde olanlar, yola çıkanları durdurmaya çalışırken, iltica öncesi ocak ve yurtlarında tohum ve erzak saklayan mültecilerin iade edilmelerinin hükümete yük getirmeyeceği görüşünde olanlar ise bu harekete göz yumuyordu. Bu şekilde yola çıkanlar

71 Özel, s. 17-18.

72 Lermioğlu, s. 326.

73 Bu konuda bk. Ahmed Refik Altınay, **Kafkas Yollarında**, İstanbul 1992.

74 Ahmed Refik Altınay, **Kafkas Yollarında**, İstanbul 1992, s. 7, 10, 36-39, 47.

resmî kurumların maddî ve manevî yardımından yoksun olduklarından kısa sürede yollarda perişan ve sefil oldular. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, seyahat hâlinde bulunanların yolda alıkonularak iâşe edilmelerini ve bundan sonra her ne sebeple olursa olsun merkezden izin alınmaksızın mültecilerin geri dönüşüne izin verilmemesini ilgililerden istedi⁷⁵. Diğer taraftan söz konusu karışıklıkları önlemek amacıyla, özel bir talimatname yayımlandı⁷⁶.

Göçmen idaresi, Rum ve Ermenilerin iskân meselesini mültecilerden daha öncelikli konu olarak ele aldı. Hâlbuki yersiz, yurtsuz sefil ve perişan bir vaziyette bulunan Türk göçmenlerinin sayısı gayrimüslimlerden çok daha fazlaydı⁷⁷. Mart 1919 tarihi itibarıyla geri dönen Rum ve Ermenilerin toplam sayısı 238 bini aşmıştı⁷⁸. Nitekim Ocak-Mayıs 1920 tarihleri arasında yaklaşık dört buçuk ay gibi kısa bir zaman zarfında 270.165 Ermeni ve Rum evlerine sevk ve iskân edildi. Bu rakam, Kasım 1918- Şubat 1920 tarihleri arası itibarıyla 335.883'tür. Aynı yılın sonlarına doğru gayrimüslimlerin sevk işlemleri sona erdi. Bundan sonra, göçmen idaresi mültecilerin iskân meselesiyle ilgilenmeye başladı⁷⁹.

18 Ekim 1919 tarihine kadar 80 bini aşkın nüfus meskenlerine yerleştirilmekle birlikte sevk edilmeyi bekleyen Müslüman mültecilerle Rum ve Ermenilerin miktarı sekiz dokuz yüz bin civarındaydı. Bunların bir kısmı buldukları yerlerde bir işle meşgul olarak geçimlerini temin etmekteydiler. Bu gibilerin kendi imkânları ile memleketlerine sevk edilmesi mümkündü. Göçmen idaresi buldukları yerde geçimlerini temin edemeyen ve dönüş vasıtası bulamayan yoksul ailelerin geri dönüş masraflarını karşılayacaktı. Bu iş için 1919 yılında 200 bin lira tahsis edildi⁸⁰.

Kuruluşunu müteakip göçmen ve mülteci sorunuyla karşı karşıya kalan TBMM, 5 Haziran 1921 tarihinde göçmen ve mültecilerin idare tarzı ve sevkleri

75 BOA, DH. ŞFR, Nr. 84/186, 86/177, 86/178; 86/180; DH. ŞFR, Nr. 87/23; 84/116.

76 Söz konusu talimatname **Aval ve Zaruret-i Harbiye Neticesiyle Bir Müddet İşgal Altında Kalmış Olan Vilâyat Ahalisinden Dahile Mecbur-ı İltica Olanların Suret-i Sevk ve İadesi Hakkında Talimatname** ismiyle 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından yayımlanmıştır.

77 İbrahim Ethem Atnur, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskanı Meselesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991, s. 90-92.

78 **Sabah**, 26 Mart 1919.

79 Atnur, s. 96, 99.

80 BOA, DUİT, Nr. 14/28-1, 14/28-3.

hakkında bir talimatname yayımladı. Buna göre, geri dönmek isteyen mültecilerden malî durumu iyi olanlar serbest bırakılıyorlardı. Yalnız hayvanı ve arabası olanların iâşe masrafı karşılanacaktı. Çocuk, ihtiyar ve malûllerin nakil vasıtaları hükümet tarafından temin edilecekti. Harcırah aldıkları hâlde hareket etmeyenler zor kullanılarak sevk edilecekler veya aldıkları mallara el konulacaktı. Mültecilerin sağlık giderleri bütçeden karşılanacaktı⁸¹.

Mültecilerin memleketlerine dönüşü ile şehir ve kasabalarda hareketlilik arz etti, dükkânlar açıldı ve boş evler tekrar şenlendi. Bununla beraber, açlık ve sefalet bütün hükmüyle devam etmekteydi. Yiyecek sıkıntısı çekilen yerlere yapılan yardımlar ise yetersiz kalıyordu. Yurt ve ocaklarına geri dönen mültecilerin bir kısmı başını sokacak bir mesken bulamadığı için geri dönmek zorunda kaldı⁸².

Şark mültecilerinin buldukları yerlerde iskân edilmesi uzun yıllar sürdü. Örneğin, Urfa vilâyeti dahilinde 1925 yılında hâlâ iskân işlemi görmemiş olan 930 mülteci vardı. Urfa'da hamallık, odunculuk ve rençperlik yaparak geçimlerini temin etmeye çalışan söz konusu mülteciler memleketlerine dönebilmek için resmî makamlardan yardım istediler. Cumhuriyet idaresi yol ve dönüş sonrası on günlük zarurî masraflarını karşılamayı üstlendi. Bu yardımı yetersiz bulan mülteciler vilâyet dahilinde sürekli iskân edebilmek için kendilerine mesken ve arazi tahsis edilmesini istediler. Daha önce daimî iskân işlemi görmemiş ve yardıma muhtaç olanlar istekleri doğrultusunda yerleştirilmeye çalışıldı. 1927 yılı itibarıyla Osmaniye, Dört Yol, Ceyhan, Bahçe ve İslâhiye kazalarında toplam 121 hane yerleştirilirken 41 mülteci henüz iskân işlemi görmemişti. Sürekli iskân işlemi görenlere yönetmelik uyarınca ev, arsa, tarla, meyve ve sebze bahçesi verilmekteydi⁸³.

Şark mültecilerinin bir kısmı da resmî makamlara yaptıkları müracaat ile İzmir, Bursa gibi Batı-Anadolu'da Rumların terk ettiği köylere yerleşmek istedi. Ege bölgesinde yerleşen Şark mültecilerinin olduğu anlaşılmaktadır⁸⁴. Nüfusun ekonomi ve siyaset açısından önemini kavradığı anlaşılan Erzurum Milletvekili

81 Güneş, s. 145-146.

82 **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/XXVIII, Ankara 1961, s. 276.

83 **BCA**, Nr. 272.12 / 46. 80. 25, 272.12/51.116.12: Mülteci İskân Pusulası. 1925 yılı itibarıyla Burdur vilâyetinde daimî iskân işlemi gören Bitlis ve Vanlı 16 mülteci ailesine mesken, arsa ve tarla tahsis edilmiştir. **BCA**, Nr. 272.12/47.86.6: Burdur vilâyetinden Dahiliye Vekâletine tezkire (26.12.1341).

84 Örneğin, 1927 yılı itibarıyla Manisa vilâyetinin Ahmedli köyünde Şark mülteci mevcuttur. **BCA**, Nr. 272. 12 / 51. 116. 19.

Durak Bey, Türk hükümetine gerekirse kuvvet kullanarak mültecileri geri göndermeyi önermekteydi. Bu önerinin pek dikkate alınmadığı, hükümetin belirli bir plân doğrultusunda göçmenleri ve mültecileri yerleşime tâbi tuttuğu anlaşılmaktadır⁸⁵. Sonuçta yerleşim açısından mülteciler geri dönenler, iltica ettikleri yerlerde iskân işlemine tabi tutulanlar ve istedikleri yerlerde yerleşenler olmak üzere üç gruba ayrılmaktaydı.

Geri Dönüş Bilançosu: Balkan Savaşları ve genel savaş döneminde Balkanlardan 442.775 göçmen gelmişti. Bu muhacirlerin bir kısmı göç eden veya sevk ve nakil işlemine tabi tutulan Rum ve Ermenilerin meskenlerine yerleştirildi. Tehcire tabi tutulan gayrimüslim ahali geri gelince bunların meskenlerine yerleştirilmiş olan muhacirler buradan çıkmak durumunda kalmışlardı. Gerek İttihat Terakki ve gerekse daha sonraki hükümetler göçmenlere has model köyler inşa etmeyi planlamıştı⁸⁶. Muhacirin idaresi Dimetoka'dan gelen muhacirlerin iadesini düşünüyordu. Sabah Gazetesine göre Rumeli muhacirleri için de 1914'te yapılan mübadele anlaşması tekrar uygulamaya konacaktı⁸⁷. Şark mültecilerinin sayısı 800 bin civarındaydı. Bunun 224.826'sı Trabzon, 287.474'i Erzurum, 102.808'i Van ve 128.228'i Bitlisli idi. 25.650 kişi de Batum'lu sığınmacı idi⁸⁸.

6 Şubat 1920 tarihi itibarıyla bunun henüz 407.900'ü mülteci konumundaydı. Geri dönen Ermeni ve Rumların miktarı ise 335.883, İzmir mültecileri 142.131 kaddı. Bunlar yetmiyormuş gibi bir de İstanbul kapılarına dayanan yaklaşık 337 bin Rus mülteci vardı. İtilaf yetkilileri bunları başta İstanbul olmak üzere Marmara sahasında barındırmak istiyordu⁸⁹. Muhacir idaresi yetkilileri ise şehirdeki nüfus kesafeti sebebiyle bunların kabul edilemeyeceği düşüncesindeydiler.

Genel Savaş sebebiyle hareket eden muhacirin, Arabistan'dan nefyedilmiş Arap aileleri ve sair İslam üserasının miktarı 2.250.000 kadardı. Bunlardan Kafkasyalılar, menfi Arap efradı, Ermeniler ve Şark mültecileri memleketlerine iade olunduktan sonra halihazır 1.336.000 nüfus arta kalmış idi. Bu nüfusun en azından 600 bini İstanbul'da ikamet etmek istiyordu. Bu talepleri kesinlikle reddedildi⁹⁰.

85 Güneş, s. 153.

86 **Sabah**, 9 Nisan 1919.

87 **Sabah**, 28 Mart 1919.

88 **İleri** 10 Nisan 1920.

89 **İleri**, 3 Şubat 1336.

90 **İleri**, 3 Şubat 1336.

26 Aralık 1918 tarihine kadar, resmî makamlara müracaat etmeksizin 60.343 kişi geri döndü. Geri dönenlerin sayısı 11 Mayıs 1920'de 300 bine yükseldi. Aynı tarihte 627.847 kişi henüz mülteci konumundaydı. Göç yıllarında genel kayıp ise 801.166 kişiyi bulmaktaydı⁹¹. 1919 yılı sonu itibarıyla, Trabzon'a 207.788, Erzurum'a 157.659, Van'a 35.415 ve Bitlis'e 48.070, Batum'a 11.130 kişi döndü⁹². TS 1920 tarihi itibarıyla şark mültecilerinin sayısı 400 bin kadardı⁹³. Bu tarihlerde yetkililer muhacir ve mülteci sayısını azaltmaya çalışırken diğer taraftan aynı tarihlerde kitlesel boyutta olmasa da göç devam etmekteydi. Örneğin 15 Mart 1920'de Osmanlı esirleri meyanında Mısır tarikiyle Yemen'den 100 kadar muhacir geldi. Bunların bir kısmı hemen taşraya sevk edildi. Çalışmaya muktedir olanlar ise fabrikalara, aciz durumda olanlar misafirhanelere yerleştirildi. Darülaceze nizamnamesi gereği İstanbul acezesine mahsus olduğu için Arap mültecileri oraya yerleştirelemiyordu⁹⁴.

1921'in ilk aylarına kadar bu rakam 81 bine kadar geriledi. Bunun tahminen 30 bini aynı yıl yurtlarına ulaştırılırken arta kalanları 1921-1922 kışını Sivas-Erzincan hattında geçirmek zorunda kaldı⁹⁵. 1923 yılı itibarıyla geri dönmek isteyen mültecilerin sayısı 24 bine kadar geriledi.

Geride Dönen Mültecilere Yapılan Yardımlar: Genel savaş döneminde Erzurum ve Trabzon'da tamamen veya kısmen tahrip olan mesken sayısı 77 bini aşmaktaydı⁹⁶. Mebus Ragıp Bey'in tahminine göre bu sayısı 24 sancakta bir milyonu bulmaktaydı. Hükümet ilk etapta buraları asgari ölçüde iskâna elverişli hale getirmek ve müteakiben mültecileri ocaklarına döndürmeyi planlamıştı. Tahliye edilen sahayı ıslah etmek kolay bir iş değildi. Ne inşaat ustası ve ne de inşaat malzemesi bulunamıyordu. Bu planlamaya rağmen Müslüman mültecilerin büyük bir kısmı hükümetin kararını beklemeksizin ocaklarına dönme telaşı içerisine düştü. Göçmenlerden yardıma muhtaç olanlar yollarda ve idari birimlerin merkezlerinde imkânlar ölçüsünde iaşe edilmeye çalışıldı. Erzurum'da bir mu-

91 Kaya, s. 42-44, 100, 106- 107; Sabah gazetesine göre ise memleketlerine dönen mültecilerin sayısı daha Mart 1919'da 350.000'i bulmuştu. **Sabah**, 26 Mart 1919.

92 **İleri**, 10 Nisan 1920.

93 **İleri**, 30 TS 1336. Tuncay Öğün, **Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayat-ı Şarkıyye Mültecileri (1915- 1923)**, Ankara 2004, s. 78.

94 **İleri**, 16 Mart 1336.

95 Güneş, s.150.

96 **İleri**, 24 Nisan 1920.

hacir hastanesi tesis edildi. Erzurum, Pasinler, Bayburd, Bayezid ve Karakilise'de birer darüleytam açılması planlandı.

Bunun yanı sıra üretici hale gelinceye kadar işlerinin temin edilmesi gerekiyordu. Nisan 1920 itibarıyla basında çıkan yazılara göre Bitlis'te 180 bin, Erzurum'da 175 bin, Trabzon'da 172 bin ve Erzincan'da 50 bin nüfus kamudan işe yardımına muhtaç bir durumdaydı. Bunların işe edilebilmesi için 16 milyon liraya ihtiyaç duyuluyordu⁹⁷. Belirtmek gerekirse işe konusunda kamu yardımı yetersiz kaldı. Hatta kıtlık ve açlık sebebiyle Müslüman ahalinin %30'u telef olmuştu.

Üçüncü aşamada halkı üretici konuma getirmek gerekmektedir. Ziraat müdürlükleri, geri dönenlere ekim vakti geçmeksizin kefalet-i müteselsile ile hane başına 3-4 kg tohumluk mısır dağıttı. Sadece Trabzon ve yöresi çiftçilerine dağıtılan tohumluk mısır yetmiş tonu bulmaktaydı. Ayrıca, sebze ve bostan tohumluğu da dağıtıldı⁹⁸. Erzurum ve Erzincan'daki muhtaç mültecilere ise yiyecek ve tohumluk olarak 1918-1919 yıllarında 36 ton buğday dağıtıldı. Ancak bu tohumları eken çiftçiler iyi bir hasat elde edemediler. Bunun üzerine devlet Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon vilâyetleri çiftçilerine dağıtılan tohumun geri alınmasından vazgeçti⁹⁹. 18 Haziran 1918 tarihli kararnameyle genel mahiyette bir vergi affı getirilerek Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait bina ve arazi vergileri, koyun ve sair vergilerin tahsil edilmesinden vazgeçildi. Öte yandan, savaş öncesine ait olup toplanamayan vergilerin tahsili de 1919 yılına kadar ertelendi¹⁰⁰.

Alınan bu gibi önlemlere rağmen 1919'da açlık, sefalet, salgın hastalık ve iskân meselesi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bu nedenle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne ait *imdat heyetleri* Trabzon, Erzincan ve Erzurum yöresine hareket ettiler. Bu heyetler, yöre halkına din, mezhep ve millet ayrımı yapmaksızın yiyecek, giyecek ve ilaç yardımında bulundu. Bu esnada Trabzon'da büyük çoğunluğu Gümüşhane, Kelkit, Bayburt ve Şiran havalisinden gelmiş olan binlerce mülteci vardı. Bunlar sokak ortasında sefil bir hayat sürüyorlardı. Göçmen idaresi bunlara her gün mısır ve çamur karışımı undan pişirilmiş 150 dirhem ekmek dağıtıyordu. Trabzon'a gelen *imdat heyeti*, yardım gayesiyle şehirde bir aşevi, bir muayenehane ve yirmi beş yatak kapasiteli bir hastaneyi faaliyete geçirdi. Öte yandan söz konusu göçmenlere iş bulunmaya çalışıldı. Mülteci çocuklarının bir

97 **İleri**, 24 Nisan 1920.

98 Özel, s. 19.

99 **TBMM, Zabıt Ceridesi**, I/IX, Ankara 1958, s. 60.

100 Özel, s. 20.

kısmı yerel basının katkılarıyla, evlâtlık, çırak veya hizmetçi sıfatıyla hâli vakti yerinde olan ailelerin yanına yerleştirildi. Bir kısmı fındık bahçelerinde çalıştırıldı. Diğerleri, kişi başına ikişer lira ve iki aylık zahireleri verilerek memleketlerine iade edildiler¹⁰¹.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sadece Trabzon'da 1919-1922 yılları arasında 78.532 lira değerinde yardım dağıttı. Bu arada Amerikan Yardım Heyeti, Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti ve Fransa'nın himayesindeki Ermeni Salib-i Ahmer Heyeti gayrimüslimlere yardım etti¹⁰².

Göçün Tesirleri

Farklı kültür yapısına sahip devletler arasında cereyan eden savaşlar, kişi veya kitlelerin yerinden oynamasına, büyük göç hareketlerinin yaşanmasına vesile olur. Göç ise, toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal yapılarında büyük değişikliklere yol açar. Göçlerin etkilediği unsurlardan birisi ülkenin nüfusedir. Aslında Osmanlı Devleti Tanzimat'tan beri en azından artmayan bir nüfus ile karşı karşıyaydı. Böyle bir ortamda işgale maruz kalan Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgeleri büyük nüfus kayıplarına uğradı. Bölgenin savaş öncesi Müslüman nüfusu 1.983.503'tür. Bu nüfusun takriben 800 bini Ermeni ve Rum saldırıları, salgın hastalıklar, kıtlık ve açlık sebebiyle kırıldı¹⁰³. Neticede Osmanlı Devleti %5'lik bir nüfus kaybına maruz kaldı. Arta kalan Müslümanlardan 825.991'i iç bölgelere çekildi. Resmî kayıtlara dahil olmayanlar da ilâve edilirse, bu sayı 1.500.000'i bulur. O hâlde, Millî Mücadele döneminde bölgenin yegâne Müslüman nüfusunu sadece söz konusu mültecilerden geri dönmeyi başarabilenler oluşturacaktır.

Seferberlik, gayrimüslim nüfusun sevk ve nakli, işgal sahasındaki Müslüman nüfusun iç kesimlere çekilmesi tahminen 3 milyon insanın tarlasından, bağından, bahçesinden ayrılmasına, ülke üretiminin en alt seviyeye düşmesine, ülke çapında genel bir kıtlığa yol açtı¹⁰⁴. 1915- 1918 yılları arasında bütçe gelirleri sürekli azalma trendine girmiştir¹⁰⁵. Buna karşılık giderler sürekli arttı. Neticede bütçe açığı 1914-1915'te tahminen bir milyon lirayken, bu rakam 1917-1918 malî

101 Özel, s. 76-77.

102 Özel, s. 79; Kaya, s. 55- 56.

103 Zübeyir Kars, **Millî Mücadelede Kayseri**, Ankara 1993, s.120.

104 Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa**, III, İstanbul 1978, s. 29-31.

105 Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa**, III, 41.

yılında 28.599.697 liraya yükseldi. Şüphesiz bu açığın ortaya çıkmasında, harcamaya kalemine dahil edilmeyen mültecilere yapılan yardımlar ve mültecilerden vergi tahsil edilememesi de etkili oldu.

Genel savaş esnasında göçlerin kahir ekseriyeti doğu- batı istikametinde oldu. Savaş sonrası geri dönen mülteciler muhacirlik zamanı yaşadıkları, gördükleri, kullandıkları, gözlemledikleri mimari anlayışı, zirai aletleri, ev eşyalarını beraberlerinde memleketlerine götürdüler. Göç sonrası, evlerin şekli, yapılış tarzı, iç düzeni, ziraat usulleri, kullanılan araç gereç, hayvan yetiştirme usulleri ve bilhassa sütçülük de gözle görülür değişiklikler meydana geldi. İnşaat sektöründe göze çarpan ilk yenilik, her köyde iki, üç tane olmak üzere Orta ve Batı Anadolu'da kullanılan çatının doğuya ithal edilmesiydi. Pencere ler çatıdan duvar yüzeyine indi. Evlerin donatılmasında karyola, masa, sandalye kullanıldı. Aslında bu eşyalar, genel savaş öncesi ekonomik durumu iyi olan bir iki ailede bulunurken, göç sonrası yaygınlaştı. Orta halli ve fakir ailelerde süs eşyası olarak telâkki edilen bu eşyalar, misafir geldiği zaman asıl fonksiyonlarına uygun bir şekilde kullanıldılar¹⁰⁶.

Mülteciler, göç esnasında Yozgat Boğazlıyan'da yetiştirilen ve *Sarı Bursa* ismiyle meşhur olan buğday ve Ankara tiftik keçisini tanıdılar. Söz konusu buğday tohumu ve Kayseri, Yozgat ve Ankara havalisinden getirilen tiftik keçilerinin yetiştirilmesi tecrübe edilmiş ise de, iklim ve bakımsızlık sebebiyle iyi bir sonuç alınamadı. Öte yandan, muhtelif meyve ağaçları, sebze çeşitleri ve bostan ekimi tecrübe edildi. Tarım alet ve yöntemleri alanında da birçok yenilik kabul edildi. Bu yeniliklerin içinde en önemlisi kağnıların yerini alan dört tekerlekli büyük yük arabalarıdır. Ancak, yollar tam olarak inşa edilemediği için kağnı tamamen terk edilemedi¹⁰⁷.

Mültecilere, göçmen olarak buldukları yerlerde sağlık hizmetleri de verildi. Dolayısıyla, mültecilerin tıbbı karşı olan tutum ve alışkanlıkları değişti¹⁰⁸. Ticaretle meşguliyet köylüler arasında büyük ölçüde yayıldı. Eskiden köyde alışveriş çerçiler vasıtasıyla yapılırken göç sonrası köylüler kendi bakkaliyelerini kurdular. Bu dükkânlarda, şehirlerden getirilen malların yanı sıra köy ürünleri de alınır satılır oldu¹⁰⁹.

106 Turhan, s. 78-79.

107 Turhan, s. 81.

108 Turhan, s. 87.

109 Turhan, s. 89.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı esnasında Avrupa'nın aktif erkek nüfusunun yarısı (58 milyon) silah altına alınmış ve bunun 9 milyonu (%15.5) ölmüştü. Evlenme oranı, doğum oranı uzun bir süre düştü. Genel savaşta Avrupa'da 22 milyon nüfus öldü. Bu Avrupa nüfusunun %7'sine tekabül etmekteydi¹¹⁰. Yer yer nüfus göçüne de tesadüf edildi. Örneğin İtalya cephede yer alan yerleşmeleri tahliye etti¹¹¹. Balkanlarda Sırp lar Makedonya'nın bir kısmını işgal edince burayı Sırplaştırma-ya yönelik uygulamalara teşebbüs ettiler. Bu politikalara tahammül edemeyen Bulgar ve Müslüman ahali Bulgaristan'a hicrete başladı. Bu arada Yunanistan'ın hâkimiyetindeki topraklardan da son zamanlarda münferit nüfus göçleri başlamıştı¹¹². Genel savaş döneminde Sırp ahali de yaşadıkları yerleşmeleri terk etmek zorunda kalmaktaydılar¹¹³. Keza Sırp ve Rumen işgal kuvvetlerinin faaliyetleri Dobruca'daki ahalinin de göç etmesine sebebiyet vermekteydi¹¹⁴.

Genel savaşta en büyük nüfus hareketlenmesi Osmanlı coğrafyasında yaşanmıştır. Her şeyden önce Rusya ve İngiltere diplomatları vasıtasıyla Bağdat'ta bulunan Müslüman vatandaşlarını tehdit, tazyik veya kamu görevlisi olanların maaşlarını kesmek suretiyle Osmanlı topraklarından çıkmaya zorluyordu. Neticede Müslümanlardan ilk kabile Linc vapuru ile Bağdat'tan çıkarılmıştır. Amaç Hindistan ve Kafkasya'daki Müslümanlara dindaşlarının Osmanlı diyarından cebren ihraç edilmiş oldukları kanaatini uyandırmaktı¹¹⁵. Rusların işgal ettiği Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da büyük bir nüfus dalgalanması yaşandı. Bu nüfusun takriben 800.000'i Ermeni ve Rum saldırıları, salgın hastalıklar, kıtlık ve açlık sebebiyle kırıldı. Başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti %5'lik bir nüfus kaybına maruz kaldı. Arta kalan Müslümanlardan 825.991'i¹¹⁶ iç bölgelere çekildi. 1918 yılı itibarıyla Anadolu'da muhacirin idaresine kayıtlı mülteci ve

110 Masimo Livi Bacci, **Avrupa'da Nüfus Hareketleri**, Çev. M. Timuçin Binder, İstanbul 2009.

111 **Sabah**, 12 Mayıs 1332.

112 **Sabah**, 6 Eylül 1914, 16 Teşrin-i evvel 1914, 14 KS 1915, 9, 10, 12 Şubat 1915, 21 Mart 1915, 3,5 Mayıs 1915, 5 Haziran 1915.

113 **Sabah**, 10 Teşrin-i evvel 1331, 17 Teşrin-i sani 1331.

114 **Sabah**, 30 KS 1915, 17 Mart 1915.

115 **Sabah**, 21 Teşrin-i evvel 1914: Müslümanlara Reva Görülen Muameleler.

116 Paşa'nın evraklarına göre Şark mültecileri 702.905'dir. Bk. Murat Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, İstanbul 2008.

göçmenlerin toplam sayısı 1.200.000'i aşmaktaydı. Resmî kayıtlara dahil olmayanlar da ilâve edilirse, bu sayı 1.500.000'i bulur. Osmanlı Devleti Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i umumiyesi vasıtasıyla bu nüfusun geçici iskân döneminde iaşe, ibate, giyim – kuşam ve yakacak ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye (DH. İUM)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

Dosya Usulü İrade Tasnifi. (DUİT)

YAYIMLANMIŞ BELGELER

Ahval ve Zaruret-i Harbiye Neticesiyle Bir Müddet İşgal Altında Kalmış Olan Vilâyat Ahalisinden Dahile Mecbur-ı İltica Olanların Suret-i Sevk ve İadesi Hakkında Talimatname.

Meclis Zabıtları

Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi, I, III/I- II, Ankara 1989, 1990.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-i Fevkalade), I, Ankara 1992

TBMM, Zabıt Ceridesi, I/IX, XXVIII, Ankara 1958, 1961.

Gazeteler

İleri (1920-).

Sabah (1914- 1918).

HATIRAT ve ARAŞTIRMALAR

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1987.

ALTINAY, Ahmed Refik, **Kafkas Yollarında**, İstanbul 1992.

ATAMAN, Halil, **Harp ve Esaret Doğu Cephesinden Sibirya'ya**, İstanbul 2011.

ATNUR, İbrahim Ethem, **Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskanı Meselesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991, s. 90-92.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Enver Paşa**, III, İstanbul 1978.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul 1987.

BACCI, Masimo Livi, **Avrupa'da Nüfus Hareketleri**, Çev. M. Timuçin Binder, İstanbul 2009.

BARDAKÇI, Murat , **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, İstanbul 2008.

BİLGİN, Mehmet, **Sürmene Tarihi**, İstanbul 1990.

GÜNEŞ, İhsan, "Vilayat-ı Şarkıye Muhacirleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi", **Atatürk'e Armağan**, Samsun 1998, s. 141- 154.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830- 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003.

KARS, Zübeyir, **Millî Mücadele'de Kayseri**, Ankara 1993.

KAYA, Erol, **I. Dünya Savaşı'nda Erzurum ve Çevresinden Göç Eden Müslümanların Dönüşleri ve İskânları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993, s. 47- 50.

LERMİOĞLU, Muzaffer, **Akçaabat- Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş- Hicret Hatıraları**, İstanbul 1949.

ÖĞÜN, Tuncay, **Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayat-ı Şarkıye Mültecileri (1915- 1923)**, Ankara 2004.

ÖKSÜZ, Hikmet, USTA, Veysel, **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 2008.

ÖZEL, Sabahattin, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara 1991.

SÜSLÜ Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990.

TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul 1987.

UZER, Tahsin, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara 1987.

YILMAZ, Fahamettin, **Vilâyât-ı Mustahlasa**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990.

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN AVRUPA VE TÜRK RESİM SANATI ÜZERİNE ETKİSİ

Hatice KETEN*



Sanat, insanoglunun hayatı anlamlandırma ve yansıtma şeklidir. İlk çağlardan beri insanı etkileyen çevresel olaylar, insanın gündelik yaşamı, din, toplumsal olaylar, sanatın da konusu olmuştur. Sanatçıları bir eser üretmeye iten güç, zamana ve dönemin şartlarına, psikolojik ve toplumsal olaylara göre değişebilmektedir. I. Dünya Savaşı, savaşa dahil olan tüm ülkeler için ve o ülkelerde yaşayan sanatçılar için de çok önemli bir toplumsal olaydır. Çalışmanın amacı, 1914 yılında başlayıp 1918'de son bulan, dünya tarihine derin izler bırakarak geçen I. Dünya Savaşı'nın sanatçılar üzerindeki etkisini, sanatçıların eserlerine nasıl yansıdığını araştırmaktır. Sanatçıların eserlerinde, kendilerine özgü temaları ele almalarının yanında, savaş temasına da yer verdikleri görülmektedir. Özellikle Avrupalı sanatçılar çağın çok çeşitli resim akımlarının içinde eserler üretmektedirler. Buna bağlı olarak savaş teması daha çeşitli plastik anlatım üsluplarıyla eserlerde yer bulmuştur. Türk sanatçıların eserlerinde ise Birinci Dünya Savaşı'nın Türk cepheleleri, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Kurtuluş Savaşı temasının, resimlerde daha çok yer aldığı görülmektedir. Ayrıca kahramanlık, vatan sevgisi ve asker temalarının natüralist bir anlatım dilinde ele alınması da dikkate değer bir özelliktir.

Bildirinin amacı, Türk ve Avrupalı sanatçıların duygu ve düşüncelerini harekete geçiren I. Dünya Savaşı'nın etkisini eserler üzerinde araştırmaktır, Söz konusu araştırmanın, plastik sanatlar açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Sanat, Savaş.

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, hketen@mehmetakif.edu.tr.

THE EFFECT OF WORLD WAR I ON EUROPEAN AND TURKISH ARTS

Art is a way of making and reflecting human life. Environmental events which have affected human beings since the first era have become matter of daily life, religious national events and the art as well. The power that forces the artists to produce works of art may change according to conditions of time and necessities, psychological and social events. World War I was an important war for the countries involving in it and for the artists living in them as well. The aim of the study is to search the effect of the World War I, starting in 1914 and ending in 1918, and passing by putting deep trace on the artists. It is seen that artists, besides using their own subjects, used war themes in their works of art as well. Especially, the war and effect of it on European artists, with the influence of inclination of the era, took place in the works of art by reflecting them using evident plastic expression. In Turkish artists' works of art, Turkish frontiers of the World War I and a result of extension of it, the theme of Independence War was given more place in those works of art. Besides this, it is a meaningful speciality that themes of heroic and military experiences were handled in expressing a naturalistic language.

The importance of the study is to bring into action feelings and thoughts of Turkish and European artists about the effect of World War I. It is thought that the search on works of art of the artists is very important on the viewpoint of plastic arts.

Key Words: World War I, Art, War.

Amaç

Birinci Dünya Savaşı'nın, Avrupa ve Türk resim sanatındaki etkilerini araştırmaktır.

Sınırlılıklar

Araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları, Avrupa ve Türk resim sanatında, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında eserler üretmiş sanatçıların eserlerinin bir kısmı ile sınırlıdır.

Yöntem

Bu araştırmanın yöntemi, betimsel bir çalışma olup, literatür taramasına dayanmaktadır. Konu ile ilgili yapılmış araştırmalar ve kuramsal çerçeve ele alınmaktadır

Giriş

Sanatçıların eser üretim sürecinde sanatçının yaşadığı dönemin etkisini eserlerde görebiliriz. Sanatçının içinde bulunduğu koşullar, toplum, sanatçıyı çevreleyen öğeler eserlerin içeriğinde ve biçimsel şekillenmesinde yer alır. Sanat dönemlerini incelerken ve değerlendirirken çağın ortaya koyduğu gerçekler, toplumsal olaylar ve insanı etkileyen tüm unsurlar sanatı da doğrudan etkilemektedir. İnsanoğlunu derinden etkileyen ve sarsan durumlar, sanat eserlerinde de yerini bulacaktır. Savaş, insan yaşamını sarsan ve değiştiren, bazı kavramları ve gerçekleri yeniden sorgulatan bir durumdur.

Sanatçının dış dünyasında yaşanan her şey iç dünyasından gelen dürtülerle, algılama ve kavrama yetileriyle beslenerek kendi yaratıcılığıyla bütünleşir. Nesnel gerçeklerle girdiği öznel etkileşimde sesini duyurabileceği ifade araçlarını seçer ve tüm insanlığa seslenir (Düz, 2010: 13).

20. yüzyıl başlarındaki toplumsal değişiklikler ve kentleşme, sanayileşme, teknolojiadaki gelişmeler gibi unsurlar sanatçıları da etkisi altına almaya başlamıştır. Bu etkiler Avrupa resim sanatının geleneksellikten kopuşu, sanatçıların bireyselleşmeye başlaması, özgür bir şekilde seçilen konular, pek çok sanat hareketinin başlaması olarak kendini gösterir. Bu dönemde sanatçıları etkileyen etkili toplumsal olay I. Dünya Savaşı olmuştur. İnsanların yaşamlarını kökten sarsan, göçlere, ölümlere, yaşadıkları yerleri terk etmeye, yakınlarını ve arkadaşlarını kaybetmeye neden olan savaşlar, sanatçıları için de önemli olaylar olmuştur.. Yeryüzünün gördüğü ilk büyük savaşta birçok ülke haritadan silinecek

ve yeni ülkeler yerini alacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesine neden olan I. Dünya Savaşı yılları ülke coğrafyasında, yeni ulusların kurulması, isyanlar, belirsiz bir gelecek, her şey tam bir kaos ortamıdır (Keskin,2014:277).

Keskin (2014)'in, I. Dünya Savaşı'nın, Türkiye'deki sanat ortamındaki yansımalarını ele alan 'I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye'de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi' adlı araştırması konu ile ilgili olarak yapılmış yakın tarihli bir çalışmadır. Ayrıca 'Sanat Dünyamız' adlı Kültür ve Sanat Dergisi, Kasım-Aralık 2014 sayısında I. Dünya Savaşı'nı ele alan dosyası ile dikkati çekmektedir.

Birinci Dünya Savaşı ve Sanatsal Süreç

Savaş, insanoglunun tarihinde her zaman karşımıza çıkan bir gerçekliktir. Savaş sözlük anlamıyla; 1.Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk, cidal 2.Uğraşma, kavga, mücadele 3.Bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele (Türkçe Sözlük, 2011:2043), şeklinde tanımlanmaktadır. Aslında savaş içinde, insan toplumunu hem psikolojik hem sosyolojik açıdan sarsıcı etkileri barındırmaktadır.

Sanat sözlük anlamıyla; 1. Bir duygu, tasarı, güzellik vb.nin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık. 2.Belli bir uygarlığın veya topluluğun anlayış ve zevk ölçülerine uygun olarak yaratılmış anlatım. 3.Bir şey yapmada gösterilen ustalık (Türkçe Sözlük, 2011:2024). Savaş ve sanatın genel anlamda ortak noktası 'ifade' ve 'etki-tepki' unsurunu taşıyor olmasıdır.

Sanat insan varlığının kendini yansıttığı bir araç olmakla beraber, toplumsal açıdan da bazı işlevleri içinde barındırır. Sanatın farklı farklı tanımları ile karşı karşıya kalırız. Her dönemin kendine özgü sanat tanımları elbette olacaktır. Sanat eserinin oluşması aşamasında toplumsal olgular, zamanın getirdiği etkiler, değişimler önemli faktörlerdir. İnsan ve toplum, insanın ortaya koyduğu ürünler ve davranışsal özellikler, sanatın ilgilendiği ve içinde olduğu bir alandır. Sanatın kendi başına salt bir obje olmasının ötesinde, sanatçının neyi neden ve nasıl şekillendirdiği, somutlaştırdığı sorunsalı da konu açısından önemlidir.

Sanatsal yaratıcı süreç, imgelerle düşünmeyi içine alır. İnsan algılarının doğal gereği olarak imgeler sanatçının zihninde, başlıca dış dünya yoluyla meydana gelir. Demek ki her sanat eserinde, özellikle plastik sanat dallarında, gerçeklikten nesnel olarak edinilmiş anlaksal (intellectual), duyuşsal ve görsel izlenim öğeleri yer alır (San,2008:26). Sanatçı çağına tanıklık eden ve bu tanıklığın izlerini eserlerinde yansıtan bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden yirminci yüzyılın başında yaşanan Birinci Dünya Savaşı, sanatçıların eserlerinde konu aldıkları bir gerçekliktir.

Birinci Dünya Savaşı

20. yüzyılın başlarında, dünyanın her yerinde değişiklikler ve arayışların olduğu, bilinen bir gerçekliktir. Avrupa'nın yeni kaynaklar arayışına geçişi ve ülkelerin güçlerini sağlamlaştırma ve ekonomik olarak güçlü olma isteği, çalkantılı bir döneme geçişin kanıtıdır. Toplumsal olarak endüstri çağına uyum sağlama süreci olan bu dönem, hızlı, dinamik bir geçiş süreci olmuştur. Birinci Dünya Savaşı, güçler arasındaki denge ve ham madde kaynakları arayışlarının bir uzantısı olarak da düşünülmektedir. Hareketli ve yoğun bir dönemin içinde 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı ortaya çıkar. Savaşın başlangıcında İtilaf devletleri olarak, İngiltere, Fransa, Çarlık Rusya yer alırken İttifak devletleri ise Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olmuştur. Ardından savaşta iki tarafa da katılan ülkeler artmıştır. Böylece savaş giderek tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. 1914 yılında da Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yanında yer alarak savaşa dahil olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi, taraflar arasındaki çarpışmaların, Doğu Avrupa'da Galiçya'dan Kafkaslara, Çanakkale'den Basra'ya ve Sina'ya kadar geniş alanda açılan cephelerle, dünyanın önemli bir bölümüne yayılmasına yol açtı (Uçarol,2010:562) . Dört yıl süren bu savaşa birçok ülke katılmış ve bu ülkeler savaştan daha uzun süren bir etkiyle karşı karşıya kalmışlardır. Savaş birçok ülkeyi ilgilendiren sonuçlar ortaya koymuştur. Dört yıl süren bu savaşta insanlar çeşitli cephelerde, farklı farklı ülkelerden kişilerle savaştı. Savaş boyunca insanlar psikolojik ve fiziksel olarak etkilendi. Savaşta esir kalan, göç etmek zorunda kalan, sakat kalan veya yakınlarını yitiren insanlar olmuştur. Savaşın sonunda, Avrupa'nın birçok yerinde yiyecek ve giyecek kıtlığı çekilirken, bunlar kadar önemli olmayan temel gereksinim maddeleri, bazı durumlarda tümüyle ortadan

kalktı. Savaşın ilk haftalarında, savaşa katılan tüm devletlerin halklarının savaşı coşkuyla destekledikleri görüldü. Ancak ölü ve yaralı listeleri uzayıp savaşın güçlükleri kat kat artmaya başlayınca, bu coşku hızla söndü (McNeill,2005.767). Savaş her açıdan toplumları sarsan bir acı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Resim Sanatı Türk Resim Sanatı

Türk resim sanatının Avrupa resim sanatına paralel eserler oluşturmaya başlaması 19. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, Osman Nuri, Salih Molla Aşki, Hüseyin Giritli, Ahmet Bedri, Fahri Kaptan, Münip gibi ilk sanatçılarda; saf, temiz bir tabiat hayranlığı vardı ve bu noktada “naif” bir çalışma içindeydiler. Uyguladıkları gerçeklik ise, oldukça özgün, sürrealist bir anlayışa yakındır (İnel, 2000:149).

Bu sanatçıların resimlerindeki naif tutum ardından gelen sanatçılar içinde görülen ortak bir özellik olmuştur. Türk resim sanatında ayrı bir yeri olan Şeker Ahmet Paşa resim sanatında özgün bir bakış açısı ile eserler üretmiştir. Türk resmine önemli katkılar sağlayan bir başka sanatçı da Osman Hamdi Bey’dir. Bugünkü adıyla ilk Güzel Sanatlar Akademisi ‘Sanayi-i Nefise Mektebi’ni Osman Hamdi takriben 1883’te İstanbul’da kuruyor. Buradan mezun başarılı talebeler 1910’dan itibaren Fransa’ya ve Almanya’ya gönderiliyorlar (Güzelhan, 2005:44).

Türk resim sanatında önemli bir yere sahip olan Sanayi-i Nefise Mektebi’nde birçok ressam yetişmiş ve bu okulda eğitimci olarak görev almışlardır. 1900 yılları başlarında Türk resminde görülen sanat hareketleri ve resim sanatındaki gelişmeler, Avrupa’ya gönderilen ressamlarla şekillenmeye başlamıştır. Yurt dışına gönderilen asker ressamlarımız, Avrupa’daki resim akımlarının etkisi altında eser üretmeye başlamışlardır.

Ardından bir resim hareketi olarak Osmanlı Ressamlar Cemiyeti’nin kurulması dönem içinde önemli bir yere sahiptir. 1916’da kurulmuş olan bu cemiyet Galatasaray Lisesinde resim sergileri açıyordu, bu cemiyet Çallı İbrahim, Ali Sami, Ruhi, Feyhaman Duran, Nazmi Ziya, Hikmet Onat, Şevket Dağ gibi sanatçılar tarafından kurulmuştu (İnel, 2000: 19). Bu topluluk ülkemizde resim sanatının gelişmesi ve tanınması adına önemli çalışmalarda bulunmuştur.

Ülkemizdeki Avrupa resmine, sanatına olan ilgi, bu hareketli ve yoğun döneme rastlamaktadır. Türk sanatçıların Avrupa resim sanatıyla ilgilenmesi ve sanat eğitimi için Avrupa'ya gönderilmesi I. Dünya Savaşı öncesine dayanır. Doğum tarihleri 1880'lere rastlayan asker ressam kuşağındaki ressamlar, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nı yaşarlar. Bu ortamda sanatçı kişilikleri oluşurken, kimi sanatçılar askerlik mesleğinden istifa etmiş, kimisi de emekli oluncaya kadar bu meslekte kalmıştır (Keskin,2014:265). 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yurda dönmüş olan bu sanatçılara "1914 Kuşağı" adı verilmiştir. Bu sanatçılar arasında Nazmi Ziya, Sami Yetik, Namık İsmail, İbrahim Çallı, Avni Lifij, Feyhaman Duran, Hikmet Onat, Sami Boyar, Melek Cella Sofu, Mihri Müşfik, Hasan Vecih Bereketoğlu sayılabilir (Karayel Gökkaya, 2013: 57). Türk sanatçıların Avrupa'da eğitim görmesi ile Avrupa resim tarzıyla tanışmaları gerçekleşmiştir. 1914 Kuşağı sanatçıları içinde yer alan Sami Yetik, eserlerinde savaş temalı eserler üreterek, içinde bulunduğu toplumsal koşulları izleyiciye aktarmış bir sanatçı olmuştur.

Savaş Temalı Resimler

20. yüzyılın başında gerçekleşen bu büyük savaşın yansımaları, elbette Türk sanatçıların eserlerinde de görülmüştür. Türk sanatçılarının daha çok asker kökenli oluşlarından dolayı bazı sanatçılar savaşı birebir cephelerde yaşamışlardır. Böylece eserlerini oluşturmaları açısından bu unsurun ayrı bir önemi vardır.

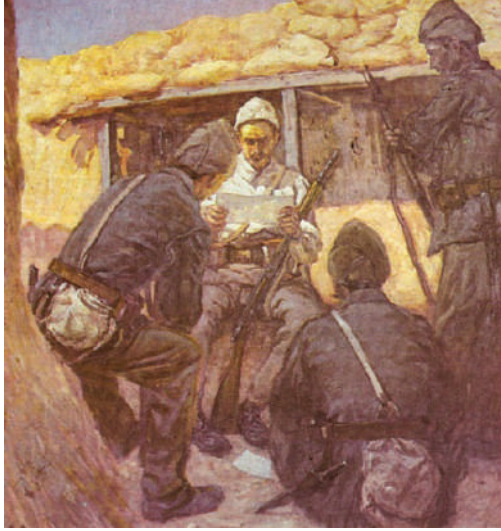
Bu sanatçılardan biri olarak Sami Yetik, Türk resim sanatında ayrı bir yere sahiptir. Sami Yetik, asker kökenli bir sanatçıdır. Balkan Savaşı'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda cephelerde yer almıştır. Savaş sırasında cephelerde etütler yaptığı bilinmektedir. Resimlerinde empresyonizmin etkileri yanı sıra natüralist bir anlayışta eserler ortaya koyduğu görülür. Sanatçının etkileyici doğa betimlemelerinin yanında savaş konulu resimleri de dikkate değer niteliktedir. "Kurtuluş Savaşı" adlı eserinde mevzi almış, yaralanmış ve mücadele eden askerler olarak düzenlenmiştir. Askerler toprakla bütünleşmiş ve savaşa odaklanmış şekilde tasvir edilerek renklendirilmiştir (Şekil1).



Şekil 1: Sami Yetik, Kurtuluş Savaşı, Tuval Üzerine Yağlıboya (URL 1, 2014)

Paris'e gidip orada çağın sosyal, kültürel, sanatsal, teknolojik olaylarını yakından takip edebilme imkânı bulan 1914 Kuşağı sanatçılarının açtığı bu yoldan, daha sonraki kuşaklar da geçmiştir. Böylelikle bu sanatçılar günümüz sanat ortamının oluşmasına öncülük etmişlerdir (Başbuğ, 2010:388). 1914 Kuşağı sanatçılarından Hikmet Onat'ın resim konularında savaş ve asker yer almaktadır. 'Siperde Mektup Okuyan Askerler' adlı eseri (Şekil 2), natüralist bir yaklaşımla resmedilmiştir. Sanatçı tarafından, savaşın içinde insancıl ve duygusal bir anın konu olarak seçildiği görülmektedir. Bu dönem içinde resim konuları olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın ülkemizdeki cepheleri yer almıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Kurtuluş Savaşı'nın takip etmesi ile sanatçıların eserlerinde, vatan sevgisi, mücadele, kahramanlık ve zafer duygularını ele aldıkları görülür. Buna bağlı olarak, sanatçıların toplumsal olaylara duyarlılık göstermesi ve resimlerinde bu anlayışta yoğunlaşması görülmektedir.

Hüseyin Avni Lifij'in 1916 tarihli 'Alegori/Savaş' adlı resmi ise alışılmıştın dışında daha mistik ve romantik bir yaklaşımla tasarlanmıştır (Şekil 3). Gökyüzündeki renklerin canlılığı ve ışıltısı resme umut dolu bir atmosfer katmaktadır. Eğitim görmesi için Fransa'ya gönderilen sanatçılardan Mehmet Ruhi Arel de Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile yurda dönmek zorunda kalmıştır. Mehmet Ruhi Arel'in 'Askerler' adlı resminde (Şekil 4) önde heybetli ve korkusuz bir şekilde siperde bakan bir asker, ardında yaralı bir asker ve savaşmaya hazır askerler resmedilmiştir. Resmin genelinde sıcak renkler kullanılmış olup, natüralist bir üsluba sahiptir.



Şekil 2: Hikmet Onat, Siperde Mektup Okuyan Askerler, 124x150 cm,
Tuval Üzerine Yağlıboya, (URL 2, 2014)



Şekil 3: Hüseyin Avni Lifij, Alegori/Savaş, Tuval Üzerine Yağlıboya, 1916 (URL 3, 2014)



Şekil 4: Mehmet Ruhi Arel, Askerler, 1915 (URL 4, 2014)

İbrahim Çallı 1914 Kuşığı sanatçılarının en önemli isimleri arasındadır. Resimlerinde empresyonizmin etkisinin yanında güçlü ve dinamik desen gücü görülmektedir. Konu seçimlerinde doğa ve insan teması ağır basmaktadır. Çallı'da savaş temasını ele alan bir sanatçı olmuştur. 'Türk Topçular/ Topçu Mevzi Alırken' adlı 1917 tarihli resminde (Şekil 5) yalın bir renk ve ifade dili görülmektedir. Resimde empresyonizmin izlerinin yanında, arka planda soyut lekelerle asker figürlerinin ve atlı askerlerin kompozisyonda yer aldığı görülmektedir. Savaşın güç ve zor yanları hissedilir bir şekilde resmedilmiştir.



Şekil 5: İbrahim Çallı, Türk Topçular / Topçu Mevzi Alırken,
Tuval Üzerine Yağlıboya,1917 (URL 5, 2014)

1914 I. Dünya Savaşı yılları sanatımızda da yeni bir dönem açmıştır. Artık empresyonizm zamanını doldurmuştur, ortaya yeni bir ruh ve teknikle yeni akımların çıktığı bir dönem başlamıştır. Fantastik Resim, Fovizm, Fütürizm, Ekspresyonizm (Dışavurumculuk), Kübizm, giderek özellikle nesnel ve evrensel geometrik bir soyutlamayı da beraberinde getirecektir (İnel,2000: 18).

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Avrupa Resim Sanatı

20 yüzyılın başlarında Avrupa'da da çeşitli sanat hareketleri ve grupları oluşmaya başlamıştır. Empresyonizm sanat akımının ardından, bireysel yaklaşımların cesurca ve özgünce yer aldığı konu olarak sanatçının kişisel bakış açılarının önemli hale geldiği ekspresyonizm sanat akımı ortaya çıkmıştır. Toplumsal çöküşler ve siyasi görüşler, bireyi rahatsız eden olaylar ve konular resmin konusu haline gelmiştir.

Dada, Yeni Nesnellik ve Sürrealizm, Fütürizm gibi sanat görüşleri, akımları sanatçıları etkilemiştir. Buna bağlı olarak çağın getirdiği sıkıntıları çeşitli sanat akımları ile ifade etmişlerdir. 1900'lerin başlarından itibaren bireysel eğilimlerin popüler olduğu, sanatçıların daha özgür bir tavır içinde resim üretmeye başladıkları görülür. Zaman zaman sert eleştiriler ve zorlamalar olsa da bu dönem bireysel bir bakış sergiler. Birinci Dünya Savaşı açısından konuya baktığımızda savaşa katılan veya katılmayan sanatçıların tema olarak savaşı çalıştıkları bilinmektedir. Özellikle savaşta cephede görev alan ressamalar daha çok etkilenip sa-

vaşı irdeleyici, eleştiren bir tavır içine girmişlerdir. Savaşlarla beraber sıkça konu edilen ölüm ve toplumdaki bozuşmalar ve psikolojik çöküşler resimlerin ana teması haline gelmiştir.

Dada 1915-16 yılları arasında görülmeye başlanmış bir sanat hareketidir. Savaşın yarattığı karamsarlık ve umutsuzluk içinde geleceğe inançlarını tümüyle yitiren sanatçıların oluşturduğu bir akımdır. Her şeyin anlamsızlığını, gereksizliğini, vazgeçmişliği ve hiçliği vurgular. Bıkkınlık ve nefret duyguları içinde, yıkılanın yerine yapma isteği olmadan, olayların acı bir alayla ele alınmasıdır (Eczacıbaşı,1997:417). Otto Dix ve Grosz'un yapıtlarında Dadaist bir anlayışın örneklerinin başında gelmektedir.

1914'te özgür ruhlu Die Brücke topluluğu I. Dünya Savaşı'yla birlikte insan sevgisi ve köprü olma düşünceleriyle çelişen acımasız ve anlamsız bir dehşet ortamının etkilerini savaştan sonra da üzerlerinden atamayarak dağılmışlar ya da başka ülkelerde yaşamaya devam etmişlerdir (Fırıncı, 2006:115). Alman ressam Otto Dix, savaş teması yapıtlarının içeriğini oluşturur. Otto Dix' in eserleri incelendiğinde savaşın yıkıcılığı ve kötülüğü figürlerin biçimlendirilmesinde görülür. Savaşın bıraktığı derin yaraları hem fiziken hem insanların mahkum olduğu psikolojik toplumsal acıyı ele alarak betimleyen Dix, keskin, alaycı ve eleştirel bir resim diliyle yapıtlarına aktarır (Ustaoglu,2008: 57).

Savaş Temalı Resimler

Otto Dix'in Birinci Dünya Savaşı'nda asker olarak görev alması, sanatında savaş temasının daha yoğun yer almasına neden olmuştur. Savaş bittikten sonra da savaş temalı resim dizileri yapmaya devam etmiştir. Savaşın insana hem fiziksel hem psikolojik olarak verdiği tahribatı resimlerinde ifadeci üslupla resimlemiştir. Resimlerinde abartılı ve kayıtsız tavırlar içindeki figürler yer alır. Sanatçı, savaşın hissizlik ve duyarsızlaşma gibi duygular uyandıran yanını resimlerinde yansıtmıştır. Sanatçının 'Harp Malulleri' adlı resminde, savaşın insan üzerindeki etkilerini karikatürize ederek yansıtmıştır (Şekil 6).

Otto Dix'in savaş sonrası yapmış olduğu çalışmalarında dışavurumcu, kübist ve fütürist etkiler görülmektedir. Ayrıca, 1916 yılında Zürich'te doğmuş olan savaş karşıtı olan ve güzel sanatlarla bağlarını koparmış olan Dadaistlerden de çok etkilenmiş ve 1920' deki Berlin 1. Uluslararası Dada

Fuarına katılmıştır. Savaşın tiksindirici sonuçlarını ele alan, Dadaist etki-
de yapmış olduğu Kriegskruppel (Harp Malulleri) 1920 tarihli serisinde,
savaşın insanlar üzerinde bıraktığı fiziksel ve psikolojik deformasyonu çok
çarpıcı ve bir o kadar da rahatsız edici bir üslupla yansıtmaktan çekinme-
miştir (Zencirci 34).



Şekil 6: Otto Dix, Harp Malulleri, 1920 (URL 6, 2014)

1920 yılı tarihli 'Kağıt Oynayan Savaş Özürlüleri' isimli eserde (Şekil 7),
döneme ait resim özelliği olan deformasyon, savaşın ortaya koyduğu yıkımı
ifade eder niteliktedir. İnsan figürünün savaş nedeniyle bozguna uğraması
ve bunun yanında gündelik sıradan hayata dair yaşamsal gündelik olayların
resimde buluşturulması ironik bir bakıştır. Sanatçı asker olarak kendi portre-
sinde ise kırmızı rengi kullanarak sert bir ifade dili kullanmıştır. Ekspresyo-
nizm resim akımının özelliklerini barındırmaktadır. Figürün delici bakışları
ve fırça vuruşlarındaki hırçınlık, savaşın içindeki şiddetle benzeşim içindedir
(Şekil 8). 1920 tarihli 'Kibrit Satıcısı' eserinde savaşın insan bedeninden alıp
götürdükleri alaycı bir şekilde gösterilmektedir. Resmin dışına taşan figür-
lerinde ise sadece sağlam ve güçlü bireylerin bacakları yer almaktadır. Böy-
lelikle mağdur olan ve mağdur eden taraflar hicivli bir şekilde yansıtılmıştır
(Şekil 9).



Şekil 7: Otto Dix, Kağıt Oynayan Savaş Özürlüleri, 1920 (URL 7, 2014)



Şekil 8: Otto Dix, Bir Asker Olarak Kendi Portresi, 1914 (URL 8, 2014)



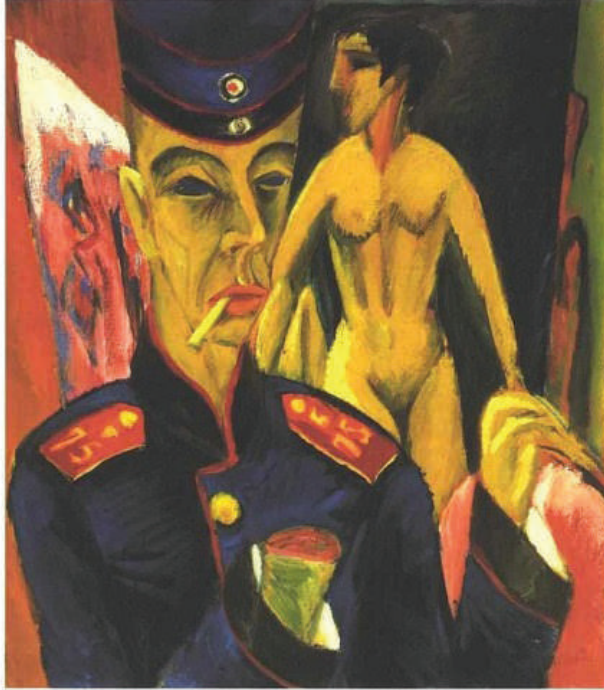
Şekil 9: Otto Dix, Kibrit Satıcısı,1920 (URL 9, 2014)



Şekil 10: Georges Grosz, Şehir, 1916/17 (URL 10, 2014)

1914 yılında Grosz gönüllü olarak askere yazıldı. Birçok diğer sanatçı gibi Birinci Dünya Savaşı'nı «tüm savaşları sona erdirecek savaş» olarak görüyordu. Fakat kısa bir süre sonra gözleri açılan ressam 1915 yılında hastaneye yatırıldıktan sonra görevinden alındı. Ocak 1917'de tekrar göreve çağrıldı. Aynı senenin Mayıs ayında ise temelli olarak orduya uygun olmadığına karar verildi (http://tr.wikipedia.org/wiki/George_Grosz, Erişim:28.09.2014).

Yeni Nesnellik, Dadaist, Sürrealist akımları içinde yer alan Alman sanatçı George Grosz, toplumsal ve politik konular ele alarak resimler yapmıştır (Şekil 10). Yer yer figürlerindeki abartılar ve deformasyonlar sanatçının ekspresyonist bir sanatçı olduğunu da gösterir. Alman sanatçılardan Ernst Ludwig Kirchner, Birinci Dünya Savaşı'na asker olarak katılmıştır. Kendini asker olarak gösterdiği resminde, ekspresyonizmin şiddetli renk ve biçimleri tercih ettiği görülmektedir. Plastik anlatım yoluyla, savaşın yozluğunu ve bozulmuşluğunu figürlerdeki yoğun deformasyonlarla desteklemektedir (Şekil 11).



Şekil 11: Ernst Ludwig Kirchner, Bir Asker Olarak Otoportresi, 1915 (URL 11, 2014)

Max Beckmann, kendi ülkesinin siyasi iktidarı tarafından “yozlaşmış” sanat yapmakla ithaf edilmiş ve sürgünlere mahkum edilmiştir. Böyle bir süreçte isyan eden, propaganda yapan bir sanatçı kimliği taşımamış, sessiz çılgınlığını eserlerindeki mistik, felsefi duygularla yoğunmuş, derin anlamlar taşıyan kalıcı eserlere dönüştürmüştür. Onun eserlerinde mücadeleler kazanan bir kahramanlık öyküsü yoktur. Olayları mizahi dille eleştiren, zekice somutlaştırılmış görsel zenginlik içeren sanat anlayışı vardır (Başbuğ,2012:136). Sanatçı ‘Gece’ adlı eserinde, şiddetli biçim çarpıtmaları ile toplumsal bozulma ve yaşanan çarpıklıkları tasvir etmiştir (Şekil 12). Alman sanatçı Max Ernst, savaşın sanatçıda bıraktığı etkiyi kendine has bir dille tanımlamıştır. I. Dünya Savaşı’nda Alman ordusuna yazıldı. Savaş, sanat çalışmalarını tamamen durdurdu. Özyaşamöyküsünde “Max Ernst 1 Ağustos 1914’te öldü.” yazar. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Max_Ernst) (Erişim:01.10.2014).

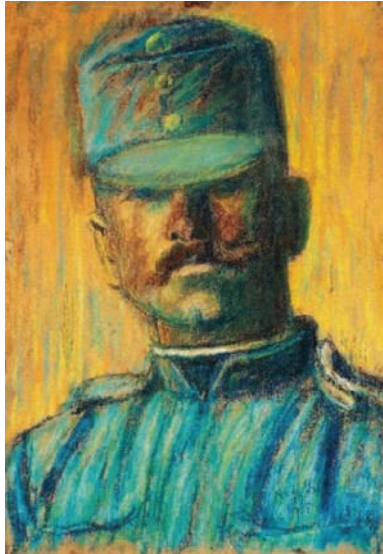
Modern Klasikler içine girmeyi başaran; Macar asıllı sanatçı Laszlo Moholy-Nagy, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelişen nesnel ve geometrik bir soyutlama içindedir (İnel, 2003:37). Sanatçı Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaptığı resminde (Şekil 13) sert bir ifade tarzı ve kübizmin etkisiyle, dönemin kasvetini yansıtan çizgilerle, kendi portresini yapmıştır. Macar sanatçı, Birinci Dünya Savaşı’na asker olarak katılmış ve yaralı olarak ayrılmıştır. Macar ressam Istvan Nagy’nin, post empresyonizm izleri taşıyan resminde bir asker portresi konu edilmiştir (Şekil 14).



Şekil 12: Max Beckmann, Gece, 33x154cm., 1918-1919, Tuval Üzerine Yağlıboya, (URL 12,



Şekil 13: Laszlo Moholy-Nagy, Kendi Portresi, 1919 (URL 13, 2014)



Şekil 14: Istvan Nagy, Asker, 1915 (URL 14, 2014)

Rus kökenli Fransız bir ressam olan Marc Chagall'ın ele aldığı konu ne olursa olsun kendine has tarzı ile modern resimde ayrı bir yeri vardır. Resimlerindeki hassasiyet ve içtenlik, yaratıcılığını yansıtmaktadır. Yaşadığı döneme ait plastik anlatım tarzları Chagall'da daha farklı bir yer bulur. Savaş yıllarının sanatçıdaki etkisi, resimlerinde yaratıcı bir biçimde somutlaşmıştır.



Şekil 15: Marc Chagall, Sedyede Yaralı Asker, 1914 (URL 15, 2014)



Şekil 16: Marc Chagall, Portre, 1914 (URL 16, 2014)



Şekil 17: Marc Chagall, Askerler, 1914 (URL 17, 2014)



Şekil 18: Marc Chagall, Ekmek ve Asker, 1915 (URL 18, 2014)

Marc Chagall'ın "Sedye Üzerinde Yaralı Asker" adlı resminde (Şekil 15) savaşın kasvetli ve yıkıcı yanı figürdeki deformasyonlarla anlatılmıştır. Bir portre olarak boynu bükük duygusal bir biçimde ele alınması etkileyici ve çarpıcıdır (Şekil 16). Savaş yılları içinde Avrupa'da görülen Kübizm sanat akımının etkisi, sanatçının "Askerler" (Şekil 17) ile "Ekmek ve Asker" (Şekil 18) adlı eserlerinde görülmektedir. Kübizmin parçalama ve farklı açılardan görmeyi iki boyuta indirgeme anlayışı, sanatçının savaş temasını daha sarsıcı ve etkili yansıtmada plastik anlatım açısından katkısı olmuştur.

Bulgular

Birinci Dünya Savaşı, Avrupalı sanatçıların resimlerinde, eleştirel bir boyut ile ele alınmıştır. Savaşın insan üzerindeki yıkımı, ölümler ve sakatlanmalar, gaziler, toplumsal çöküş, eserlerde ifadeci bir anlatım tarzı benimsenerek, şiddetli renkler ve biçimler kullanılarak yansıtılmıştır. Avrupa resim sanatındaki gelişmeler ve yeniliklerden dolayı, sanatçıların savaş konusunu cesur ve bireysel bir tarza sahip resim anlayışı ile aktardıkları söylenebilir. Savaşı hem kavram olarak karşı çıkan hem de bu savaş durumunu bir sanatsal bakış olarak değerlendiren sanatçılar da olmuştur. Avrupalı sanatçıların savaş temalı resimlerinde sırasıyla; Şekil- 6. Harp Malulleri, 7. Kağıt Oynayan Savaş Özürlüleri, 8. Bir Asker Olarak Kendi Portresi, 9. Kibrit Satıcısı, 10. Şehir, 11. Bir Asker Olarak Otoportresi, 12. Gece, 13. Kendi Portresi, 14. Asker, 15. Sedye Üzerinde Yaralı Asker, 16. Portre, 17. Askerler, 18. Ekmek ve Asker, gibi isimler vermişlerdir. Sanatçılar, resim tarzları ve bireysel konu eğilimleri farklı olmasına rağmen savaş temasının yer aldığı resimler de yapmışlardır.

Resimlerin plastik anlatım tarzlarında, çeşitli resim akımlarının etkileri görülmektedir. Bu dönemin sanat hareketleri olarak, empresyonizm, ekspresyonizm, fütürizm, dadaizm, sürrealizm, yeni nesnellik sayılabilir. Sanatçıların bir kısmı Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan sanatçılardır. Sanatçıların savaşa dair duygu ve düşünceleri, eleştirileri, insani olarak savaşa olan duruşları eserlerinde yer almıştır. Resimlerde görülen duygusal boyut, savaşın insan bedenini bozan, duygusal olarak çökerten yanının gösterilmesidir. Bu ifadeyi oluşturmak için resimlerde biçim bozmalar, abartılar ve kendilerini asker olarak portrede yansıtarak vermişlerdir.

Resim eğitimi için savaştan önce Avrupa'da bulunan ressam, batılı anlamda resim anlayışında çaba içindedirler. Daha çok resimlerde empresyonizmin yansımaları, natüralist bir anlatım görülmektedir. Türk resminin yeni yeni Avrupa resim sanatıyla buluşması ve gelişmeye başlamasının etkisi sanatçıların resimlerinde hissedilmektedir.

Türk sanatçıların eserlerindeki savaşın ele alınış üslubunda ise daha farklı bir bakış dikkati çekmektedir. Buna bağlı olarak savaş teması daha çok vatani koruma, mücadele etme gibi duyguları harekete geçiren bir tarzda ele alınmış ve resimlerde natüralist bir tarz benimsenmiştir. Türk sanatçılar, savaş temalı resimlerde sırasıyla; Şekil 1.Kurtuluş Savaşı, 2.Siperde Mektup Okuyan Askerler, 3.Alegori/Savaş, 4.Askerler, 5.Türk Topçular/Topçu Mevzi Alırken, gibi isimleri seçmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Türk resim sanatında 1914 Kuşakı denilen resim hareketi kurulmuştur. Bu grubun üyeleri Türk Resim Sanatının gelişmesi açısından önemli katkılar sağlamışlardır. Savaş teması, sanatçıların milletleri, kökenleri, ulusları, yaşadıkları yer, konuştukları dil, inandıkları din ne kadar farklı olursa olsun, eserlerdeki benzer, ortak biçim ve ifade dilleri ile birleşmekte ve savaşın etkisi hissedilmektedir. Resim sanatı görsel gücünün etkisiyle varlığını korumakta ve önemli bir ifade aracı olduğunu ispatlamaktadır. Sanatın gücü, insanoğlunun varlığından yaşadığımız şu ana kadar bile değişmemiş ve kalıcılığını korumuştur.

Sonuç ve Öneriler

Tüm dünyayı derinden sarsan ve değiştiren, etkileyen bir savaş olan Birinci Dünya Savaşı, bir yüzyılı geride bırakmış durumdadır. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da ve bu savaşa katılan diğer ülkelerde toplumsal ve siyasi, kültürel olarak pek çok şeyi değiştirmiştir. Savaşın ortaya çıkardığı kargaşa ve zorluklar, toplumsal ve psikolojik etkilerle birlikte, sanatçıların sanat yaşamlarını da etkilemiştir. Böylelikle savaşın getirdiği gerçekler, sanatçıları ve eserlerindeki içeriği de etkilemiştir. Özellikle Avrupalı sanatçıların savaşa dair eserlerinde daha sert ve katı, rahatsız edici, savaşın acısını ve yıkıcılığını derinden yansıtan bir ifade tarzı gözlenmektedir. Eserlerdeki bu ifade biçiminde, Avrupa resim tarzının büyük bir değişme ve yenilik içinde oluşunun katkısı bulunmaktadır. Türk sanatçıların resimlerinde savaş teması, mücadele ve vatan sevgisi gibi duyguları harekete geçiren bir şekilde ele alınmıştır.

Sanat eserlerindeki savaş konularının daha geniş bir çerçevede ele alınması, resim sanatını toplumsal olaylar açısından değerlendirmede önemli katkılar sağlayacaktır. Birinci Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin kendi içindeki savaşa dair sanatsal etkilenmeleri araştırılabilir. 1900 yılları başından itibaren özellikle Türk Resim Sanatı içindeki eserlerin arşivlenmesi, kronolojik olarak toplanması üzerine ayrıca çalışmalar yapılabilir. Eserlerin arşivlenerek, müzelerdeki sayısı çoğaltılarak, daha ulaşılabilir ve incelenebilir duruma gelmesi araştırmacılar ve sanat izleyicileri açısından önemli olacaktır.

Sonuç olarak, sanatçılar düşündüklerini ve hissettiklerini eserlerinde en saf ve etkileyici bir şekilde yansıtan bireylerdir. Türk ve Avrupalı sanatçılar dönemin ortaya koyduğu savaş gerçeğine duyarsız kalmamışlardır. Birinci Dünya Savaşı ve savaş teması, sanatçı tanıklığı ile resimlerde yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

BAŞBUĞ, F., “20. Yüzyıl Alman resim sanatında bir modernist: Max Beckmann”, **İdil Journal of Art and Language (İdil Sanat ve Dil Dergisi)**, issue: 1 / 2012, pages: 123144,on www.cceol.com.

BAŞBUĞ, F., “Çallı kuşağı'nın Türk resim sanatına etkisi”, **Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi**, S 29, (2010)371 -392.

DÜZ, N., “Çevrenin sanatçı yaratıcılığına etkileri ve sanat eğitimi”, **Akademik Bakış Dergisi**, S 19, Ocak – Şubat – Mart, 13 (2010) 1-15.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C 3, Yem Yayın, 1997, İstanbul.

FIRINCI, M., “Alman ekspresyonizmi (dışavurumculuk), die brück (köprü) ve Türk baskı resim sanatına etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, 19:115 (2006) 110-115.

GÖKKAYA Karayel, E., “Türk resminde öncü bir isim: Nazmi Ziya Güran dönemi, hayatı, sanatı”, **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 3, S 1, 57, (2013), 56-67.

GÜZELHAN, Ç., “Başka açıdan Türkiye’de resim”, **Türkiye’de Sanat, Plastik Sanatlar Dergisi**, (2005) 42-47, İstanbul.

İNEL, B., “Modern Sanat Klasikleri Üzerine”, **Türkiye’de Sanat, Plastik Sanatlar Dergisi**, İstanbul, (2003) 32-39.

İNEL, B., “Osmanlı’da Minyatür Sanatına Bir Bakış ve Resim Sanatının Öncüleri-2”, **Türkiye’de Sanat, Plastik Sanatlar Dergisi**, İstanbul, (2000) 12-19.

KESKİN, C., “I. Dünya Savaşı ve sonrası Türkiye’de kültür sanat ortamı ve Türk resmi”, **Akademik Bakış**, C 7, S 14, Yaz, (2014) 263-279.

McNEILL, H. W., **Dünya Tarihi**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, İstanbul.

SAN, İ., **Sanat ve Eğitim**, Ütopya Yayınları: 96, 2008, Ankara.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 11. Baskı, 2011, Ankara.

UÇAROL, R., **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, 8.Baskı, 2010, İstanbul.

USTAOĞLU, C., “Otto Dix: şiddet ve başkaldırı”, **Artist Modern Dergisi**, Mayıs, 57 (2008) 52-57.

ZENCİRCİ, E. D., “Otto Dix ve “der krieg” gravür serisi”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, S 22, Yıl (2012) 31-40.

ERNST, M., [http://tr.wikipedia.org/wiki/Max Ernst](http://tr.wikipedia.org/wiki/Max_Ernst) (Erişim:01.10.2014).

GROSZ, G., [http://tr.wikipedia.org/wiki/George Grosz](http://tr.wikipedia.org/wiki/George_Grosz), (Erişim: 28.09.2014).

Görsel Kaynaklar ve İnternet Adresleri

URL1-2014 http://www.tsk.tr/ing/2_general_issues/2_1_military_museum/album/paintings/paintings.htm (Erişim:28.09.2014)

URL 2-2014 http://htcelik.com/gergedan_resim10.html (Erişim: 28.09.2014) İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

URL 3-2014 <http://theearthhistoryjournal.blogspot.com.tr/2011/02/huseyin-avni-lifij-1886-1927.html> (Erişim:28.09.2014)

URL 4-2014 <http://www.kuman-art.com/wp-content/gallery/mehmet-ruhi-arel/mehmet-ruhi-arel-17.jpg> (Erişim: 28.09.2014)

URL 5-2014 <http://theearthhistoryjournal.blogspot.com.tr/2011/02/ibrahim-call.html>, (Erişim:28.09.2014)

URL 6-2014 <http://birgunbiryerde.blogspot.com.tr/2013/12/savas-oncesi-sonras-resimleri-otto.html> (Erişim:28.09.2014)

URL 7-2014 <http://neslisah-veldet.blogspot.com.tr/2012/10/otto-dix-siddet-ve-baskaldiri.html> (Erişim:28.09.2014)

URL 8-2014 <http://www.ottodix.org/index/catalog-paintings> (Erişim: 30.09.2014)

URL 9-2014 <http://blog.kavrakoglu.com/tag/erich-mendelsohn/>, (Erişim: 30.09.2014)

URL 10-2014 <http://www.awwwards.com/george-grosz.html> (Erişim: 28.09.14)

URL 11-2014 [http://tr.wikipedia.org/wiki/Ernst_Ludwig_Kirchner#_mediaviewer/File:Kirchner - Selbstbildnis als Soldat.jpg](http://tr.wikipedia.org/wiki/Ernst_Ludwig_Kirchner#_mediaviewer/File:Kirchner_-_Selbstbildnis_als_Soldat.jpg) (Erişim:30.09.2014)

URL 12- 2014 <http://www.artchive.com/viewer/z.html> (Erişim:01.10.2014)

URL 13-2014 <http://www.wikiart.org/en/laszlo-moholy-nagy/self-portrait-1919>, (Erişim:01.10.2014)

URL 14-2014 <http://www.wikiart.org/en/istvan-nagy/soldier-head-1915#close> (Erişim:01.10.2014)

URL 15-2014 <http://www.wikiart.org/en/marc-chagall/on-the-stretcher-wounded-soldier-1914> (Erişim:01.10.2014)

URL 16-2014 <http://www.wikiart.org/en/marc-chagall/wounded-soldier-1914> (Erişim:01.10.2014)

URL 17-2014 <http://www.wikiart.org/en/marc-chagall/wounded-soldier-1914-1> (Erişim:01.10.2014)

URL 18-2014<http://www.wikiart.org/en/marc-chagall/soldiers-with-bread-1915> (Erişim:01.10.2014).

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA AVUSTURYA VE MACARİSTAN'DA OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ İÇİN TOPLANAN YARDIMLAR

Mehmet OKUR*



Özet

Avrupa'nın büyük devletleri arasında XIX. yüzyılda başlayan rekabet, 20. yüzyılın hemen başında genel bir savaşa neden olmuş, Osmanlı Devleti de Ekim 1914'te Almanya'nın müttefiki olarak Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı bu savaşa iştirak etmiştir. Avrupa devletlerinin özellikle Rusya'nın yayılcı politikası karşısında son yüzyıldır sürekli kan kaybeden Osmanlı Devleti, hemen her alanda büyük bir sıkıntı içerisindeydi. Devletin ne askerî ne de mali yapısı tarihin bu en büyük savaşını yürütebilecek durumda değildi.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu süreçte ayakta kalan ve asker, sivil demeden ülkenin dört bir yanına yetiştirmeye çalışan en önemli kuruluş şüphesiz Hilal-i Ahmer Cemiyeti idi. 14 Nisan 1877'de kurulan Cemiyet, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan savaş ve bu savaşların neden olduğu göçlerde faaliyet gösteren en önemli yardım kuruluşu oldu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden teşkilatlanan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı sürecinde aldığı tedbirler ve gösterdiği büyük fedakârlıklar gerek asker gerekse sivil halkın daha büyük felaketler yaşamasına engel oldu.

Savaşın hemen başında Almaya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hinterlandında teşkilatlanan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne, bu ülke aydınları ve vatandaşları defaten önemli miktarda aynı ve nakdi yardımda bulundular. Öyle

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, okur25@yahoo.com.

ki savaş başladıktan sonraki yaklaşık bir yıl içinde önemli bir kısmı Avusturya ve Macaristan'dan olmak üzere, Doğu Avrupa'nın çeşitli şehirlerinden 500.000 Kron'dan fazla nakit para toplanmıştı. Toplanan bu yardımlarla yurt içinde kıtlığı çekilen tıbbi malzemeler ve gıda maddeleri satın alınarak İstanbul'a gönderildi. Yine bir kısım Macar vatandaşlar Türkiye'de hastane tesis ederek hasta ve yaralıların tedavisine yardımcı olurken, bazı Macar sağlık ekipmanları da Türk hastanelerinde gönüllü olarak görev almışlardır.

Bu bildiride Avusturya – Macaristan'dan Türkiye'ye yapılan yardımlara dair dokümanlar ve konu ile ilgili yapılan yazışmalar üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Bildiride ayrıca yardım yapan kişi, kurum ve kuruluşların isimlerini belirten ve yardımın cinsini gösteren listelere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti.

COLLECTED CONTRIBUTIONS FOR OTTOMAN RED CRESCENT SOCIETY IN THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE DURING THE FIRST WORLD WAR

Abstract

In the 19th century, between the great Powers of Europe competition began and at the beginning of the 20th century this led to a general war. The Ottoman Empire participated in this war as an ally of Germany against Russia, France and Britain in October 1914 too. But, she was in great distress in almost every area and neither state's financial structure nor military structure was the case to carry out the biggest war in history.

In this period, the most important institution of the Ottoman Empire was Red Crescent Society that was founded on 14 April 1877, and it was the most important aid society. Red Crescent Society was reorganized after II. Constitutional Monarchy and then its measurements that were taken period of in the Tripoli, Balkan and First World War, hampered to live great disaster.

At the beginning of the war, intellectuals and citizens of Germany and Austro-Hungarian Empire helped significant amount of cash and in kind to society that was organized its hinterlands. So in about a year after the war began, more than 500,000 Kron was collected from especially Austro-Hungarian and various cities of Eastern European medical supplies that were lacking in the country and foodstuff was purchased with collected contribution, then they were send to Istanbul. Also some of Hungarian citizens established hospital in Turkey and supported the people who were sick and wounded. Again some Hungarian medical teams also served as a volunteer in Turkish hospitals.

In this paper document that relating the Austria-Hungary's aids to Turkey and correspondence about subject will be mentioned. Also this paper will deal with lists showing the names of people, institutions and organizations that helped and type of assistance.

Key Words: World War I, Ottoman Empire, Austro-Hungarian Empire, Ottoman Red Crescent Society.

Avrupa'nın büyük devletleri arasında XIX. yüzyılda başlayan rekabet, 20. yüzyılın hemen başında genel bir savaşa neden olmuş, Osmanlı Devleti de Ekim 1914'te Almanya'nın müttefiki olarak Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı bu savaşa iştirak etmiştir. Avrupa devletlerinin özellikle Rusya'nın yayılcı politikası karşısında son yüzyıldır sürekli kan kaybeden Osmanlı Devleti, hemen her alanda büyük bir sıkıntı içerisindeydi. Devletin ne askerî ne de mali yapısı tarihin bu en büyük savaşını yürütebilecek durumda değildi. Nitekim savaşın başlamasından çok kısa bir süre sonra gerek ordu birliklerinin gerekse sivil halkın temel gıda ve sıhhi araç-gereç ihtiyacı hat safhaya ulaştı.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu süreçte ayakta kalan ve asker, sivil demeden ülkenin dört bir yanına yetişmeye çalışan en önemli kuruluş şüphesiz Hilal-i Ahmer Cemiyeti idi. Gazeteci Ahmet Emin Yalman "*Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*" isimli hatıratında Büyük Harbin başlangıcında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır:

*"Harp yıllarında bozuk, yolsuz işler çoktu. İnsan gerek bunlara ve gerek hükümetin verimsiz çalışma tarzına bakınca 'biz adam olmayız, Batı kafasıyla iş görebilmek kim, biz kim?...' hükmünü vermekten kendini alamıyordu. Hâlbuki bir müessese vardı ki çalışma tarzı, yalnız Türkiye için değil, dünyanın her yeri için üstün bir örnek sayılacak manzara gösteriyordu. Bu kuruluş o zaman Hilâl-i Ahmer adıyla tanınan Kızılay'dı ve bütün varlığıyla ve hareketiyle şunu belirtiyor ki, yoluyla ve usulüyle çalışılırsa Türkiye'de el ele ahenkli bir takım halinde iş görecektir ve azami başarı sağlayabilecek iyi kafalar vardır..."*¹

14 Nisan 1877'de kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ahmet Emin Yalman'ın da belirttiği gibi Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşanan savaş ve bu savaşların neden olduğu göçlerde faaliyet gösteren en önemli yardım kuruluşu oldu². II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden teşkilatlanan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin³, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı sürecinde aldığı tedbirler

1 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz I (1888-1922)**, (Yay. Haz.: Erol Şadi Erdinç), İstanbul, 1997, s. 339-340.

2 Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Ankara, 2009, s. 12.

3 14 Nisan 1877'de II. Abdülhamit'in himayesinde kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hazırlanan 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu esaslarına göre yeniden teşkilatlanmasına karar verilmiştir. Nitekim Hilal-i Ahmer'in kuruluş sürecinde

ve gösterdiği büyük fedakârlıklar gerek asker gerekse sivil halkın daha büyük felaketler yaşamasına engel oldu⁴. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Merkez Umumî Heyeti, savaşın olağanüstü şartları içinde acil olan her konuda hemen karar vererek icraata geçilmesini sağlayacak karar ve tedbirler aldı. Örneğin Merkez Umumi Heyeti, acil durumlarda karar vermek ve harekete geçilmesini sağlamak için yetkilerinin önemli bir kısmını idare heyetine devretti⁵. Nitekim savaşın en az dört yıl süreceğini öngören Hilal-i Ahmer Umumî Müfettişi Dr. Celal Muhtar (Özden) Bey, İdare Heyeti'nin kendisine verdiği yetki çerçevesinde uzak geleceklerin ihtiyaçlarını karşılamak, lüzumlu olan her maddeyi çok evvelden tedarik etmek üzere temel ihtiyaç maddelerinin ve tıbbi araç-gereklere depolanmasına ve bütün bu işleri yürütecek örgütlenme faaliyetlerine girişti⁶. Gençliğinden beri ticaretle uğraşan Celal Bey⁷ ülke içerisinde

önemli rol oynayan Besim Ömer Paşa'nın evinde toplanılarak bir kurucu meclis oluşturulmuş, 20 Nisan 1911 günü Sadrazam Hakkı Paşa'nın başkanlığında otuz kişilik bir umumi merkez heyeti seçilmiştir. Padişah V. Mehmet Reşat'ın himayesine giren cemiyetin fahri başkanlığını ise Velihaht Yusuf İzzettin Efendi üstlenmişti. Cemiyetin ilk idare heyetinde ise şu kişiler yer almaktaydı: Rifat Paşa (Başkan), Prens Abbas Paşa (Başkanvekili), Talat Bey (Başkanvekili), Mehmet Ali Bey (Umumi Müfettiş), Rifat Bey (Başkatip), Kemal Ömer Bey (Muhasebeci), Fuat Bey (Veznedar), Edhem Pertev Bey (Veznedar Muavini), Haydar Bey (Katip Muavini) ve Münir Nigar Bey (Kâtip Muavini). **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (1329-1331)**, s. 50-51.

- 4 Seçil Akgün – Murat Uluğtekin, “Hilâl-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 3, Yıl: 1992, s. 17-84; Mithat Atabay, “Balkan Savaşlarında Çanakkale Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Hilal-i Ahmer Hastaneleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, 10-11'inci S, s. 71-86.
- 5 Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Hilal-i Ahmer Cemiyeti İdare Heyeti'nde şu kişiler yer almaktaydı: Başkan Hüseyin Hilmi Paşa, Başkanvekili Besim Ömer (Akalın) Paşa, Başkanvekili Akil Muhtar (Özden) Bey, Umumî Kâtip Dr. Adnan (Adıvar) Bey, Umumî Müfettiş Dr. Celal Muhtar (Özden) Bey, fahri muhasebeci Hamit (Hasancan) Bey ve fahri veznedar Berç Keresteciyan (Türker) Efendi. *Kızılay Dergisi*, S 26, Aralık 1947, s. 18; Çapa, **a.g.e.**, s. 25.
- 6 Celal Muhtar Özden, **Dr. Celal Muhtar Özden Hatıraları, Canlı Tarihler X**, İstanbul, 1945, s. 21.
- 7 1865'te İstanbul'da doğan ve Dr. Akil Muhtar Bey'in ağabeyi olan Celal Muhtar Bey hakkında Ahmet Emin Yalman Bey şu bilgileri vermektedir: “...Dr. Celal Muhtar, daha Galatasaray'a devam ettiği yıllarında paraya düşkün, hasi bir genç diye tanınmış, tatil günlerinde kestane alıp satarak para biriktirmeye başlamış, Tıbbiye'de okurken bakkala ortak olmuş, doktor olduktan sonra da arsa ve bina işlerine girerek Türkiye için servet sayılacak kadar para sahibi olmuştur... yakında büyük bir harbin çıkacağını, Türkiye'nin ister istemez bu harbe katılacağını ve bu harbin en az dört yıl süreceğini tahmin eden Celal Muhtar için daha da

çiftlikler olarak her yıl binlerce ton buğday ve diğer mahsullerin yetiştirilmesini sağlamış, yurt dışındaki şubeler aracılığı ile toplanan yardımları da en verimli ve en karlı şekilde değerlendirmeye çalışmıştır. Yine Celal Muhtar Bey'in girişimleriyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; İstanbul, Şam, Medine, Sivas, Samsun ve Musul'da hastaneler kurmuş, sahra hastaneleri idare etmiştir⁸.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İdare Heyeti'nin en önemli faaliyetlerinden biri de yurt dışında şubeler açma ve yardım toplama çalışmalarıydı. Bu konuda özellikle müttefik devletler olarak Almanya ve Avusturya-Macaristan halkından yardım alınacağına ümit ediliyordu. Nitekim Tıp Fakültesi müderris muavini ve Hilâl-i Ahmer azası Dr. Hikmet (Gizer) Bey'in refakatine bir kâtip verilerek Almanya ve Avusturya – Macaristan Murahhası sıfatıyla Avrupa'ya gönderilmiş ve Berlin, Viyana ve Budapeşte'de Hilâl-i Ahmer şubelerinin teşkili sağlanmıştı⁹. Yine aynı dönemde Bosna-Hersek ve Sofya Baş Şehbenderliklerinin öncülüğünde birer Hilâl-i Ahmer yardım komiteleri de oluşturulmuştu¹⁰.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hariciye Nezareti ile koordineli yürüttüğü bu faaliyetlerinde¹¹ dönemin şartlarına göre önemli sayılabilecek miktarda yardım topladığı anlaşılmaktadır. Büyük bir kısmı nakdi olarak toplanan yardımlar; düzenlenen konserler ve tiyatrolar gibi kültürel etkinlikler, yemekli toplantılar, kartpostal satışları ve bu ülkelerde yaşayan Müslümanların bağışlarından elde edilmiştir¹².

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin en aktif şubelerinden birisi şüphesiz Budapeşte'de tesis edilmişti. Faaliyetlerine oldukça planlı başlayan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Budapeşte Şubesi öncelikle Osmanlı Devleti'ne yapılacak yardımların ele alındığı ve Macar Hükümet yetkililerinden başka Macaristan'ın önde gelen zengin ailelerinin de iştirak ettiği bir toplantı düzenledi. 18 Ara-

zengin olmak içten bile değildir. Ancak o milyonları kendisi için değil Kızılay için harcayarak tarihe kaydedilmeye layık bir kahramanlık örneği göstermiştir. Yalman, **a.g.e.**, s. 341-342.

8 Yalman, **a.g.e.**, s. 342-343.

9 Çapa, **a.g.e.**, s. 35.

10 **Kızılay Arşivi**, Kutu No: 398, Belge No: 242.

11 Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan Elçisi'nin tavsiye ve girişimleri ile Budapeşte, Viyana, Trieste, Salzburg, Linz, Graz, Berlin, Dresden, Frankfurt, Hamburg, Leipzig, Köln, Hannover, Bremen, Münih ve Lübeck şehirlerinde Kızılay amblemlili çiçekler satma etkinlikleri düzenlenmişti. **KA**, 101/107, 101/107.1.

12 **KA**, 101/179; **KA**, 398/242.

lık 1914 tarihli Budapeşte Baş Şehbenderlik raporuna göre, toplantının açılış konuşmasını yapan Macar Hükümeti Reisi, Macarlar ile Türkler arasındaki tarihi ve ananevi dostluğa ve hali hazırda cereyan eden harbe müttefik olarak katılması nedeniyle bir mukabele-i şükrande bulunmak üzere Hilâl-i Ahmer'in Macaristan'da açılacak olan şubelerine en üst düzeyde destek vereceklerini, hemen bütün Macar erkek ve kadınlarının Türklere yardıma koşacaklarını söyledi¹³. Macar Kızıl Haç İkinci Başkanı Kontes Héderváry de yaptığı konuşmada Türk-Macar dostluğunu desteklemek için yapılan çalışmaların kendisini onurlandıracağını ifade etti¹⁴.

Macarlar yapacakları bu yardımların Avusturyalıların yardımlarıyla karıştırılmamasını, gazetelere verilen ilanlarda kendi isimlerinin ayrı yazılmasını, Türk Hükümeti tarafından verilecek nişan veya yapılabilecek muhtemel taltiflerde de yine Macar isminin özellikle belirtilmesini istemeleri ise dikkat çekici bir talep olarak göze çarpmaktadır¹⁵.

Macaristan'da Hilâl-i Ahmer Komitesi'nin tesisinden 16 Ocak 1915 tarihine kadar geçen sürede Budapeşte Baş Şehbenderhane ve Hilâl-i Ahmer şubesinde düzenlenen konser, sergi, yemek vb. toplantılardan elde edilen yardım miktarı (önemli bir kısmı Macar Bank'da geriye kalanı da İtibarı Umumi'de olmak üzere) 132.000 Krona ulaşmıştır¹⁶. Yalnızca Ocak 1915'de Macar Müzik Akademisi'nce düzenlenen yardım gecesinde 4500 Kron toplanmıştı.

21 Aralık 1914 tarihinde Viyana Sefaretinden Hilâl-i Ahmer Riyasetine gönderilen telgrafta ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gösterilen yakın ilgiden bahsedilmekte ve daha şimdiden yardımın 356.000 Krona ulaştığı ifade edilmektedir¹⁷. Yardım miktarının yakın zamanda 500.000 Kronu geçeceğini hatta 1.000.000'a ulaşacağı tahmin edildiği belirtilen yazıda Almanya'nın da en az bu miktarda yardımda bulunacağı, bu konuda gerek Alman Salibi-i Ahmer Reisi'ne gerekse bu ülkenin önde gelen bankalarından

13 KA, 18/116.

14 BOA, HR. SYS, 2170/6.

15 KA, 18/116.

16 KA, 18/116.

17 Toplanan bu miktarın yaklaşık 5.000 Kronunu Avusturya-Macaristan ordusunun Başkumandanı Arşidük Fredrick ve eşi Elisabeth yapmıştı. KA, 193/131.

Deutsch Bank Müdürüne birer mektup gönderilerek Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yapılacak yardımda desteklerinin talep edildiği bilgisi de verilmektedir¹⁸.

Aynı yazıda Almanya'nın Viyana Sefiri ile de temasa geçilerek Almanya'nın daha ziyade yardım talebinde bulunulduğu, Alman Sefirinin bu talebi içeren ayrıntılı bir rapor yazacağını ifade ettiği de belirtilmekte ve yaklaşık 1.000.000 Alman Markı derecesinde bir yardım alınabileceğine dikkat çekilmektedir¹⁹.

İlgili yazıda ayrıca yardımda bulunan hemen herkese makbuz verildiği ve yardımda bulunan kişi ve kurum isimlerinin Viyana gazetelerinde neşr edilmesine vurgu yapılmakta, elde edilen meblağın ise %3.5 faizle Anglo-Avusturya Bankası'na yatırıldığı, herhangi bir talep durumunda derhal gönderilebileceği bilgisi verilmektedir²⁰.

Viyana Sefaretinden Hilâl-i Ahmer Riyaseti'ne gönderilen 25 Ocak 1915 tarihli bir telgrafta savaşın başından belirtilen tarihe kadar toplanan yardım miktarı ile ilgili olarak 327.000 Avusturya, 156.000 Macaristan, 22.000'i Bosna ve Hersek'ten olmak üzere toplam yardımın 501.000 Krona ulaştığı ve belirtilen ülkelerde çalışmalara devam edildiği bildirilmektedir²¹.

Viyana Sefiri'nin bildirdiğine göre Budapeşte'deki Hilâl-i Ahmer Komitesi'nin başında bulunan kişiler Macaristan'ın en mühim ve en seçkin aileleri arasında yer almakta ve Türkiye'ye yardım için yoğun gayret sarf etmekteydiler. Viyana Sefiri, 27 Ocak 1915 tarihli telgrafında Budapeşte yardım komitesinin bu girişimleri sayesinde yardım miktarının en az 300.000 Krona ulaşacağını tahmin ettiğini belirtmekte ve Budapeşte Eski Belediye Reisi Konet'in çalışmaları nedeniyle İstanbul Belediye Riyaseti'nden Budapeşte Belediye Riyaseti'ne teşekkür telgrafı gönderilmesi gereğine dikkat çekmektedir²².

Viyana Sefiri'nin de tahmin ettiği gibi Macaristan halkı tarafından yapılan yardımlar artarak devam etmiştir. Budapeşte Hükümeti'nin 10.000, Banque Hongroise (Magyar Bank) Direktörü Krausz Simon'un 20.000 ve Budapeşte

18 KA, 154/25.

19 KA, 154/25.

20 KA, 154/25.

21 KA, 314/86.

22 KA, 154/30.

Kızılhaç Heyeti'nin 25.000 Kron gibi bağışlarının da yer aldığı bu yardımlar²³ Şubat 1915 başında 256.601 Krona²⁴, 23 Şubat'ta 285.961 Krona²⁵, 14 Mart'ta ise 338.000 Krona ulaşmıştır²⁶.

Budapeşte Baş Şehbenderinin telgrafında belirttiği üzere Hilâl-i Ahmer'in Budapeşte Komitesi Macaristan'ın önde gelen bir gazetesi, bir nüshasını özel olarak Türklere ve Türk - İngiliz ve Türk - Rus muharebelerine ayırarak Hilal-i Ahmer namına propaganda yaparak kamuoyunun dikkatini çekmek istediğini bildirmiştir. Hatta ilgili gazete bu amaçla Erzurum, İran, Irak ve Mısır muharebelerini gösteren fotoğraflar ile hastabakıcı kadın resimleri ve Hilal-i Ahmer'e ait kartpostal örnekleri gönderilmesini istemiştir²⁷.

Avusturya-Macaristan halkının yakın ilgisi ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin etkili çalışmaları ile savaşın başından 1915 yılının Mart ayı sonuna kadar bu ülkede toplanan yardım miktarı giderler çıkarıldıktan sonra 847.302 Krona ulaşmıştı²⁸. Bu paranın 458.790 Kronu Hilâl-i Ahmer'in Anglo-Avusturya Bankası'nda açtığı hesapta toplanmıştı²⁹. Toplanan yardımın genel dökümüne bakıldığında;

119.886 Kronu Bosna-Hersek'ten, 351.057 Kron Avusturya'dan, 350.526 Kron'un Macaristan'dan toplandığı, geriye kalan miktarın da Hilâl-i Ahmer Komitesi'nin teşkilinden önce toplanan ve sefaret aracılığı ile çeşitli yollarla³⁰ İstanbul'a gönderilen nakdi yardımlardan oluşmaktaydı³¹. Yardımlar iki ayda yaklaşık 400.000 kron daha artmış ve 1915 Haziran başında 1.246.827 Krona ulaşmıştır³². Budapeşte Başkonsolosluğundan Viyana Elçiliği'ne gönderilen bir bilgi notunda ise yalnızca 1915 yılı için Macar Bank ve Kredit Bank'ta 101.683 Kron toplandığı yazılmaktadır³³.

23 BOA, HR. SYS, D.2170, B. 67.

24 KA, 101/179.

25 KA, 229/12

26 KA, 101/133.

27 KA, 101/179.

28 KA, 398/119.5.

29 KA, 398/119.3

30 Örneğin 3830 Kron Fiume üzerinden İstanbul'a gönderilmişti. KA, 398/119.5.

31 KA, 398/119.5.

32 KA, 398/119.5, 6, 7, 8, 9, 10.

33 KA, 398/161.

Bu arada Hilâl-i Ahmer için toplanılan yardımlara Avusturya-Macaristan Hükümeti tarafından el konulacağına dair söylentiler çıkması üzerine Viyana-Budapeşte yönetimi bir açıklama yapmıştır. 15 Nisan 1915 tarihli bu açıklamada Avusturya-Macaristan'ın İtalya ve Romanya tarafından saldırıya uğrasa dahi Osmanlı Devleti için toplanan paralara el koyma gibi bir durumun da söz konusu olmayacağı ve insani yardım faaliyetlerinin devam edeceği belirtilmekteydi³⁴. Nitekim 30 Ekim 1916 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen bir yazı Avusturya-Macaristan'da Türkiye'ye yönelik yardım faaliyetlerinin devam ettiğini göstermektedir. Bahsedilen yazı Macaristan ile İsveç'in çeşitli şehirlerinden Hilâl-i Ahmer için toplanılan yardımlar ve bu yardımların akıbeti hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yazıda Osmanlı Hilâl-i Ahmeriyle Avusturya-Macaristan Salib-i Ahmerleri yararına Macar sanatçılardan Aleksandr Varanny tarafından bir konser verildiği, konserden elde edilen yaklaşık 4.000 Kronluk hasılatın 1.000 Kronunun Hilal-i Ahmer'e tahsis edildiği bildirilmektedir. Ayrıca Malmö Fahri Konsolosu Mös-yö Hedberg'in 1100, Göteburg Konsolos Vekili Mös-yö Artold Bratt'ın 300 ve İsveç'teki Osmanlı tebaasından Mös-yö Salditz'in 200 Kronu Hilal-i Ahmerin Hanımlar Komitesi'ne bağışladıkları belirtilmiştir. Toplanan bu paraların 2000 Kronu önce Alman Markına çevrilmiş ve İstanbul'da şubesi olan bankalardan birinde Hilâl-i Ahmer namına bir hesap açılarak Türkiye'ye gönderimi sağlanmıştı³⁵.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Avusturya-Macaristan'daki yardım çalışmalarında özellikle kadınlar büyük fedakârlıklar göstermişlerdi. Öyle ki Viyana'da Osmanlı hanımlarından oluşan bir Hilâl-i Ahmer Heyeti savaşın başladığı yıl içerisinde 26 bin kron toplamayı başarmışlardı³⁶.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne Bulgaristan'da da yardım toplanmıştı. Daha çok Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların yaptığı bu bağışların toplam miktarı 135.388 Bulgar Frangı idi. Sofya Sefareti'nden Hilal-i Ahmer Riyaseti'ne gönderilen 24 Mart 1915 tarihli yazıda belirtilen yardımın sefarette açılan bir sandıkta toplandığı bildirilmekte ve ne şekilde kayıt al-

34 KA, 101/137.

35 KA, 398/242.

36 **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumi Raporu (1330-1334)**, (O.H.A.C.-M.U.R.), İstanbul 1335, s. 61.

tına alınmasına dair görüş istenmektedir³⁷. Benzer bir yardım sandığı Bükreş'te de açılmış ve 590 Romen Leyi ile 1095 Avusturya-Macar Kronu toplanmıştır³⁸.

Toplanılan yardımlar; doğrudan doğruya Türkiye'ye nakit olarak gönderilme yerine daha çok başta tıbbi alet-edevat ihtiyacı olmak üzere Türkiye'de ihtiyaç duyulan teknik malzemelerin alımına harcanmış, böylece hem kur farkından kaynaklanan zararın önüne geçilmiş³⁹ hem de nakit olarak Türkiye'ye ulaştırılmasında karşılaşılan zorluklar aşılmıştır. Nitekim 6 Şubat 1915 tarihli bir yazıda Almanya ve Avusturya-Macaristan'da bulunan Hilâl-i Ahmer Murahhası Dr. Hikmet Bey tarafından 117.800,98 Kron tutarında; Röntgen cihazları, seyyar laboratuvarlar, hastane çadırları, çamaşır makineleri, cerrahi aletler ve ilaç alındığı belirtilmektedir⁴⁰. Yine Sofya Sefaretinden gönderilen 9 Mart 1917 tarihli bir telgrafta bu ülkede toplanılan yardımların bir kısmı battaniye, Amerikan bezi, bal mumu, ip vs. malzeme alımına, bu malzemelerin trenle Türkiye'ye sevkine ve propaganda faaliyetlerine harcadığı ifade edilmektedir⁴¹. Aynı şekilde Romanya'da toplanan yardımlar da daha çok bu ülkede bulunan Hilal-i Ahmer hastanesinin giderlerine harcanmıştır⁴².

Avusturya - Macaristan'dan alınan desteğin bir kısmı da aynı yardımlar şeklinde gerçekleşmişti. Özellikle hükümet düzeyinde yapılan bu yardımlarda daha çok giyim ve tıbbi teçhizat ön plana çıkmaktaydı. Nitekim Avusturya-Macar Hükümeti'nden Hilâl-i Ahmer Reisi Besim Ömer Bey'e yazılan 11 Aralık 1916 bir yazıda, daha önce talep edilen 800 çift erkek, 400 çift bayan ayakkabısı ile 6000 metre kumaşın gönderildiği belirtilmekte ve buna benzer yardımların devam edeceği bildirilmektedir⁴³.

37 KA, 314/164, 164.1.

38 KA, 615/169

39 Budapeşte Baş Şehbenderliği tarafından gönderilen 19 Şubat 1915 tarihli bir yazıda Avusturya Kron piyasası gayet düşük olması ve hatta 25 Kron'un bir Liraya itibar edilmesi nedeniyle gerek Viyana'da gerek Budapeşte'de biriken yardım paralarının nakit olarak gönderilmesi yerine Avusturya-Macaristan'dan tıbbi, teknik veya yiyecek malzemeleri alınmasına ya da yüksek faizli olarak bura bankalarında korunmasının daha uygun olacağı tavsiye edilmekteydi. KA, 101/179.

40 KA, 398/119, 119.1.

41 KA, 615/113.

42 KA, 615/169, 169.1.

43 KA, 599/58.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Avusturya-Macaristan'dan ayni ve nakdi yardımlardan başka sağlık ekipmanları da gönderilmiştir. Özellikle Macar vatandaşlar Türkiye'de hastane tesis ederek hasta ve yaralıların tedavisine yardımcı olmuş, bazı Macar sağlık ekipmanları da Türk hastanelerinde gönüllü olarak görev almışlardır⁴⁴.

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun gerek hükümet gerekse kamuoyu nezdinde gösterdiği yakın dostluk Türkiye'de de aynı şekilde karşılık bulunmuş, hatta Osmanlı Hükümeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti veya Hariciye Nezareti aracılığı ile yardımda bulunan kişi ve kuruluşlar ile bizzat Türkiye'ye gelerek hasta ve yaralıların tedavisine çalışan Avusturya - Macaristan vatandaşlarına çeşitli düzeyde madalyalar takdim etmiştir⁴⁵. Bu kişilerden özellikle *Madame la Baronne Fiat*, *Oskar Berl* ve *Wiener Tageblatt* gazetesi Başyazarı Zinger dikkati çekmektedir. Macar sağlık heyeti ile İstanbul'a gelen *Madame la Baronne* İstanbul'da bir hastane kurması ve çok sayıda hasta ve yaralıyı tedavi etmesi binaen bir kıta gümüş Hilal-i Ahmer madalyasıyla⁴⁶, *Oskar Berl* de Avusturya - Macaristan dâhilinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne en evvel bağışta bulunması ve bu girişimini kamuoyunda duyurarak yardıma örnek olması nedeniyle üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı'yla ödüllendirilmiştir⁴⁷. *Wiener Tageblatt* gazetesi Başyazarı Zinger ise, Avusturya ve Macaristan basınında Hilal-i Ahmer menfaatine yardım toplanması hususunda yazılarıyla katkıda bulunduğu için ikinci rütbeden Mecidi Nişanı ile taltif edilmiştir⁴⁸.

44 KA, 397/166; KA, 94/111.

45 KA, 154/25.

46 KA, 168/179.

47 KA, 154/25.

48 BOA, Hariciye, MTV, D. 4403, G. 330153.

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI MAĞDURLARININ ACILARINI
AZALTMAK İÇİN KURULAN SOSYAL YARDIM KURULUŞLARINDAN
“MA ‘LÛLİN-İ ASKERİYEYE MUAVENET HEYETİ”**

Hamit PEHLİVANLI



Özet

Birinci Dünya Savaşı tarihin en kanlı savaşlarından. Bu savaşta milyonlarca insan ölmüş, yaralanmış, kaybolmuş ve sakat kalmıştır. Savaşın etkilediği devletler içerisinde Osmanlı Devleti ilk sırada yer almaktadır. Osmanlı Devleti şehit olan askerlerinin yasını tutarken, bir taraftan da bazı organlarını kaybetmiş binlerce vatandaşının acılarını dindirmek için uğraş vermiştir. Askerden yaralı olarak dönen Osmanlı vatandaşları açlık, yoksulluk, çaresizlik içerisinde kıvrılmaktadır. Devlet bunların acılarını dindirmek için mevcut imkânlarını sonuna kadar kullanmıştır. Bu bağlamda maaş bağlamış, elbise, gıda yardımı yapmış ve onlara iş bulmuştur. Devlet bunları yaparken duyarlı bir kısım asker, bürokrat ve hayırsever vatandaşlar da boş durmamıştır. Onlar da bazı dernekler kurarak, yardım sergileri açarak Malûl askerlere yardıma koşmuşlardır. Bu derneklerden birisi de “Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti”dir. 6 Eylül 1920’de kurulan dernek, 30 Mayıs 1929’da çıkarılan 1485 sayılı kanun ile kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Vahdettin, Malûl Gazi, Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti, Fazlı Necip, Mustafa Natık Paşa, General Eyüp Durukan, Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay), Bursa Mebusu Rıza Bey, Zeki Paşa, Damat Salahattin Ali Bey.

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hamitoba@yahoo.com.

**A CHARITY INSTITUTION IN ORDER TO SOOTHE
THE SUFFERINGS OF THE VICTIM SOLDIERS IN THE WWI:
THE DELEGATION OF ASSISTANCE FOR THE VICTIM SOLDIERS**

Abstract

The First World War was one of the bloodiest wars in the history. In this war millions of people died, got wounded, lost and became permanently disabled. The Ottoman Empire was the first state that was affected by the war. While the Ottoman Empire was mourning the killed soldiers, on the other hand, it made a bid for thousands of citizens who lost some of their organs. The Ottoman citizens who returned from the army as wounded, hungry, in poverty, desperation were convulsed. Government used current opportunities until the end to alleviate their suffering. Concordantly, the government put them on a salary, made food and dress aid and found them jobs. While the government was doing these, some sensitive soldiers, bureaucrats and benevolent citizens also weren't idle. They also rushed to help disabled soldiers by establishing some associations and opening charitable exhibitions. One of those associations was Assistance Delegation of Disabled Soldiers (Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti). The Associations established on September 6, 1920, was closed on May 30, 1929, issued by Law No. 1485.

Key Words: Mehmet Vahdettin, War Wounded, (Assistance Delegation of Disabled Soldiers) Ma'lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti, Fazlı Necip, Mustafa Natık Paşa, General Eyüp Durukan, The Red Crescent (Hilal-i Ahmer Cemiyeti-Kızılay), (Deputy of Bursa Rıza Bey) Bursa Mebusu Rıza Bey, Zeki Paşa, Damat Salahattin Ali Bey.

Giriş

“Birinci Dünya Savaşı” milyonlarca insanın ölmesine, yaralanmasına, sakat kalmasına, kaybolmasına ve perişan olmasına sebep olmuştur. Savaşın etkilediği devletlerden biri de şüphesiz Osmanlı Devleti’dir. Osmanlı askeri de bu savaşta şehit olmuş, yaralanmış, sakat kalmış ve gazi olmuştur. Harpten dönen Malûl gazileri çoğu zaman daha da kötü bir hayat beklemektedir. Vatan ve millet için savaşa giden ve savaşın olağan sonuçlarından olan Malûliyetten çok, bu gazileri yeni yaşamak zorunda kaldıkları hayat adeta öldürmüştür. Malûl gazileri, kaybettikleri kollarından, bacaklarından ve sair uzuvlarından ziyade devletin ve millet fertlerinin ilgisizliği daha çok üzmüştür. Harpten sonra yiyecek ekmeğe muhtaç olanlar olduğu gibi dilenenlerin dahi olduğu bilinmektedir. Malûl askerlerle birlikte bunların aileleri de bu akıbetten nasibini almaktadırlar. Nitekim Balkan savaşları sonunda kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin bir beyannamesinde de bu hususa değinilmekte, harp yıllarında memleket için savaşanların karşılaştıkları zorluklar dile getirilmekte ve bunlarla başa çıkmak için örgütlenmek lüzumundan bahsedilmektedir. Beynamede “*hem nev’inin muavenet-i müsterekesine muhtaç olan dullar, yetimler, aceze ve fukara –bu şerait dahilinde-sokaklarda sürünürler. Malûlin avuç açmaya mecbur olur. Ledel icap (gerektiğinde) vatanın vikaye-i namusu (namusunu korumak) için hudutlarda senelerce her türlü mahrumiyete, sefalete, mehalik (tehlike) ve muhatara (zararlara) katlanan, göğüs veren hakiki evlad-ı vatan, ne o mehalik içinde kendisine uzanan hayırlı bir kardeş eli bulabilir, ne de yurduna dönerken kışın haşın soğuşunu, zamanın şedaidini, yolların uzunluğunu düşünüp ne de uzak yakın bir sahada elinden tutabilecek bir kuvvet mevcut olduğunu görür. Şefkati temin için ferdler değil, cemiyet ve müesseseler çalışır. Bunun başka şekli yoktur.*”¹ Savaşın vurduğu ölmeden yurduna dönenler kolay kolay gururlarına yedirip kimseden bir şey isteyemezler, istemezler. Ancak hayat şartları karşısında pes edip yardım dilendikleri ve bazen durumlarını mektuba döktükleri vakidir. Malûlaskerlerin içinde buldukları durumu aksettiren Binbaşı Hüsnü Bey’in mektubu vahameti bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir. “Mütekaid Binbaşı Hüsnü” isimli gazi Şûra-yı Devlet Başkanlığına yazdığı bir dilekçede (19 Şubat 336-19 Şubat 1920) hemen hemen bütün Malûlgazilerin hislerine tercüman olmakta ve şöyle yazmaktadır: “*Şu ci-*

1 Nazım H. Polat, **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991, s.209-210.

hanşümul harbde vatan,milletimizin saadet ve selameti uğrunda en aziz azadan olan iki gözünü kayıp eyleyen bizler en elim, en felâketengiz bir hayat geçirmekte iken fazla olarak bir de şu hayat pahalılığında derd-i maişetle mahrumiyetler ve sefaletler içinde ...olmaktayız.”²

Gaziler kendi durumlarını mektuplarda böyle özetlerken, onların perişan hallerini dışarıdan gören ve isyanlarını hatıralarındaki satırlara dökenler de işin başka taraflarına vurgu yapmaktadırlar. Emekli Tümgeneral Eyüp Durukan'ın genç bir subay olarak İstanbul'da bulunduğu sırada Çanakkale muharebelerinde yaralananların başşehre gelişleri ile ilgili olarak yaptığı şu tasvir her şeyi açıklamaktadır: “17.2.1331 (30 Nisan 1915) Cuma. Daireye gelir gelmez yaralı ile dolu bir vapur geldi. Arası çok geçmeden rıhtımdan yükletilmiş yaralı arabaları geçmeye başladı. En önde dört beş araba yaralı zabıt geçti. Onları asker arabaları takip ediyor. Biçare mücahitler bu millet ve memleket için yaralanmış ve hayatını tehlikeye koymuş olduğu halde güzergâhlarında tesadüf ettikleri millet fertlerinden bir iltifata bile nail olamıyorlar. Onların takdirsiz ve hayvanâne bakışları altında geçip hastaneye gidiyorlar. Böyle olmalı mı? Bunlar millet fertleri tarafından iltifat ve alkışlara boğulmalıdır. Bunların ekseri yaraları sol kol ve başlarındadır... Öğleden sonra Köprüye (Galata) geldim. Sirkeci tarafından yaralı arabaları geliyor. Ahali seyrediyor. Yine içlerinde bir takdir kelimesiyle bu gazilere iltifat eden yok. Sabahdan beri yaralılar taşındığına bakılırsa yaralıların adedinin ziyade olacağı anlaşılıyor. Pek ziyade müteessir oldum.”³

Vatan ve milleti için savaşa gidip yaralanan, sakat kalan Malûl gazileri daha işin başında nasıl bir hayat ve muamelenin karşılayacağı bu tasvirlerden net bir şekilde anlaşılıyor. Şüphesiz sakat kalmak, yaralanmak, hasta olmaktan çok gazileri asıl üzen, kahreden husus toplumun ilgisizliğidir. Sivil, asker duyarlı bir kısım insanlar devletin kıt imkânlarla sağlamaya çalıştığı yardımları arttırmak ve Malûlaskerleri biraz olsun rahatlatmak istemişlerdir. Bu amaçlarla eskiden beri yardım sergileri, bazı yardım cemiyetleri açarak, sorumluluklarını yerine getirmeye, gazilere olan minnet borçlarını biraz olsun ödemeye çalışmışlardır. Bizim inceleyeceğimiz konu işte bu amaç ile kurulan derneklerden biri olan “Malûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti” dir.

2 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, ŞD 672-27.

3 Eyüp Durukan, **Günlüklerde Bir Ömür II-Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine (1913-1915)**, Hazırlayan: Murat Uluğtekin Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2014, s. 430-431.

I- “MA ‘LÛLÎN-İ ASKERİYEYE MUAVENET HEYETİ” NİN KURULUŞU

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaralı askerler muhtaç ve muzdarip bir halde İstanbul’a geliyorlardı. Hiçbir iş göremeyecek ve zaruri ihtiyaçlarını göremeyecek durumda olan bu fedakâr kahramanların imdadına yetişmek, mümkün mertebe refahlarını temin etmek ve memleketlerine dönmelerini temin için 20 Mayıs 1333(20 Mayıs 1917) tarihinde İstanbul Merkez Komutanı Albay Cevad Bey’in başkanlığında “*Ma ‘lûlîn-i Guzata Muavenet Cemiyeti*” kurulmuştur. Cemiyet başkanı Merkez Komutanı Albay Cevad Bey’dir. Üyeler, Bursa Mebusu Rıza Bey, Saruhan (Manisa) Mebusu Sabri Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyet’inden (Kızılay) Mehmed Ali Bey, Damad Salahattin Ali Bey, Babanzâde Fuad Bey, Donanma Cemiyeti’nden Talat Bey, Sudi Bey, Ziya Bey, Kaymakam Refik Bey, Bahriye Binbaşı Muhiddin Bey, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nden Cemil Beylerdir⁴.

Savaştan sonra mütareke sırasında 1335 (1919)’te cemiyetin yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır. Başarı gösteremediği için Harbiye Nezaretince cemiyetin ciddi bir şekilde ıslahına lüzum görülmüştür. Cemiyet, ağırlıklı olarak askerî erkândan oluşan üyelerle yeniden teşekkül ettirilmiş ve “*Ma ‘lûlîn-i Guzata Muavenet Heyeti Merkeziyesi*” adını almıştır. Başkan, kolordu komutanı yetkilerine sahip bir askerdir. Heyet, iki kişi harbiye, iki kişi bahriye, bir kişi maliye, bir kişi ticaret nezaretinden, bir kişi Şehremanetinden (belediye), iki kişi Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti’nden, bir kişi Matbuat Cemiyeti’nden, dört kişi önemli tüccardan olmak üzere toplam 15 kişiden müteşekkildir. Heyet-i Merkeziye başkanı Sıhhiye Dairesi Reisi Tabib Mirliva (Tuğgeneral) İbrahim Paşa’dır. Üyeler, Harbiye Nezaretinden Erkan-ı Harp Kaymakamı Servet ve Binbaşı Talat (Servet Beyin istifası üzerine yerine Kaymakam Mehmet Ragıp ve daha sonra Mustafa Beyler tayin olunmuştur.), Bahriye Nezaretinden Binbaşı Ferid, Yüzbaşı Osman, Maliye Nezaretinden Muamelat-ı Nakdiye Müdürü Raşid Bey, Ticaret Nezaretinden Ticaret-i Dahiliye Müdürü Yusuf Ziya Bey, Hilal-i Ahmer’den Fazlı Necib, Mehmed Ali, Matbuat Cemiyeti’nden Nazım, Tüccardan Fuad, Ke-

4 BOA, BEO, 4641 .348451-6, 7; **Kızılay Arşivi**, Kutu.849, Belge No. 24, 25. (Cemiyetin Haziran 1917’de kuruluşu ile ilgili olarak vakit gazetesinde şu cümleler bulunmaktadır: Diğer menatık memleketlerde olduğu gibi Dersaadette zevat-ı malumeden mürekkeben teşekkül eden Ma ‘lûlîn-i Guzata Muavenet Heyeti bidayet-i teşekkülü olan Haziranı ibtidasından teşrin-i evvel evasıtına kadar..” **Vakit**, 30 Teşrin-i evvel 1333(1917).

mal Ömer, Hayri, Şefik ve Cemal Beylerdir. (Daha sonra yeni seçim yapılarak itibarlı tüccardan Fuad, Kemal Ömer, Selimzâde İzzet ve Sabit beyler seçilmiştir.)⁵

Birinci Dünya Harbi'nin mağlubiyetle neticelenmesi, ittihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesi ittihatçılara ve onların kurmuş oldukları bazı müesseselere karşı tepkilere sebep olmuştur. Teşkilat-ı Mahsusa, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, vs. bunlardan bazılarıdır. Ma' lûlîn-i Guzata Muavenet Heyet-i Merkeziyesi'nin de bu tepkilerden nasibini aldığını söyleyebiliriz. Cemiyete hâkim olan İttihatçı kadroları tasfiye etmek ve teşkilatı zapt-u rapta almak için kapatıldığını söyleyebiliriz. Ancak böyle bir derneğin varlık zarureti de ortadadır. Harpten etkilenen binlerce askerin ve ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması devletin o günkü şartlarında çok zor, hatta neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla böyle bir dernekten yeni yöneticilerin de vazgeçmesi imkânsızdır. Yönetim, cemiyetin isminde bir kelime değişikliğine gitmiş ve faaliyet alanını biraz daha genişleterek devam ettirmeyi daha uygun bulmuştur. Daha önceki cemiyet kendi içinde bazı değişiklikler yapılarak devam ettirilmiştir. 6 Eylül 1336 (6 Eylül 1920)'de ise cemiyet lağvedilerek "*Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti*" adı ile yeniden kurulmuştur. Heyetin nizamnamesi, 6 Eylül 1336'da Sultan Mehmed Vahidettin tarafından imzalanmış ve 11 Eylül 1920'de Takvim-i Vekâyi'de 3952 numara ile yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁶. Nizamnamenin birinci maddesinde yeni heyetin, padişahın himayesinde kurulduğu, başkanlığını ise sadaret tarafından tayin edilecek askeriye bir kimsenin yapacağı yazılıdır⁷. Ayrıca nizamnamenin 15. Maddesinin 1. Fıkrasında eski derneğin kapatıldığı, hesaplarının ve mal varlıklarının yeni kurulan heyete devredildiği de ifade edilmektedir⁸.

30 Ağustos 1336 (1920) tarihli ve 411 sayılı bakanlar kurulu kararına göre "*Ma' lûlîn-i Guzata Muavenet Heyeti*" riyasetinde bulunan Selanikli Fazlı Necip Bey'in azli ile yerine Mirliva Mustafa Natık Paşa'nın tayinine karar verilmiştir. Karar, Harbiye Nezaretine tebliğ edilmiştir⁹. Bu karardan hemen sonra da zaten 6

5 **BOA**, BEO, 4641. 348451-6, 7, 8; Kızılay Arşivi, Kutu.988, Belge No.5.

6 **Düstür**, Tertib-i sâni, C 12, İstanbul 1927, s.264.

7 **BOA**, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002, 3. Nizamnamenin Takvim-i Vekâyi'de neşir ve ilanı 26 Zilhicce 1338- 11 Eylül 1336- Numara:3952.

8 **BOA**, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002, 3; **Düstür**, Tertib-i sâni, C 12, İstanbul 1927, s. 264, 267.

9 **BOA**, M.V. 00220. 0040. 001. 001; BEO, 4649.348.636. (Yeni Asır Gazetesi'nin sahibi

Eylül 1336’da heyet lağvedilmiş ve yerine “*Ma‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti*” kurulmuştur. 24 Teşrîn-i evvel (24 Ekim-1920) 336’da Ma‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti ikinci başkanı Fazlı Necip imzasıyla Sadarete bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, “*daha önce ilave görev ve fabri olarak başkanlık yapan Sıbbiye-i Askeriye Reisi Mirliva Ali Ruhi Paşa bu görevinden ayrılmıştır. Yeni nizamname ahkâmından olarak cihet-i askeriyeden bir zatın bu hayır cemiyetinin idaresine fabri olarak riyaset ve nezaret etmek üzere tayininin yapılması*” istenmiştir¹⁰. Bu yazıdan anlaşıldığına göre Mustafa Natık Paşa kısa süreli başkanlık yapmış ve yerine vekâleten Mirliva Ali Ruhi geçmiştir. Bu arada 26 Teşrîn-i evvel (26 Ekim 1920) 336’da Harbiye Nezareti, heyetin bu talebini sadarete yazmış ve bir liste göndererek bunlardan birinin heyet başkanlığına tayinini istemiştir¹¹. Listede isimleri olanlar şunlardır: Pertev Paşa, Salih Paşa (sabık seryaver), Yaver Hafız İbrahim Paşa, Hurşit Paşa, Doktor Hacı Emin Paşa, Doktor Selami Paşa, Doktor Emin Şerif Paşa, Mirliva Hıfzı Paşa, Mirliva Sabri Paşa, Mirliva Sermed Paşa¹². 30 Teşrîn-i evvel 336’da (30 Ekim 1920) Sadaret tarafından Ma‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti Riyasetine Pertev Paşa tayin edilmiştir. Ancak o bu görevinden affını istemiştir¹³. Sadaretten yazılan bir yazıda Ma‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti Riyasetinden affını isteyen Pertev Paşa’nın yerine 22 Teşrîn-i sâni (22 Kasım 1920) 336’da ilave görev ile Erkân-ı Harbiye reisi Zeki Paşa tayin edilmiştir¹⁴.

Yazışmalardan anlaşıldığına göre eski cemiyet üyeleri 6 Eylül’de kurulan cemiyetin yeni ve bambaşka bir cemiyet olduğunu kabullenmek istememişler-

Fazlı Necip Fransız Locasına bağlı Veritas Locasındandır. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C I, 2.baskı, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1988, s. 384; Fazlı Necip, Hilal-i Ahmer, donanma, Malul gaziler ve Fıkaraperver cemiyetlerinde Umumi Merkez azası sıfatıyla çalışmış ve Meşrutiyetin ilanından sonra Kadıköy’de İttihat mekteplerini tesis edenler arasında bulunarak ictimai faaliyetlerine devam etmiştir. Server İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü yay., 1943, s. 154; İbrahim Şahin’in Emekli Sandığı arşivine atıfta bulunarak yazdığına göre Fazlı Necip, Matbuat-ı dahiliye müdüriyetinden ayrıldıktan sonra bir sene kadar Hilal-i Ahmer Müdüriyet-i Umumiyesinde ve “bir müddet dahi Malul Gazilere Muavenet Cemiyeti Kâtib-i umumiliğinde” bulunur. İbrahim Şahin, **Selanikli Fazlı Necib’in Hayatı ve Eserleri**, Bilge yay., Ankara 2004, s.29.)

10 BOA, BEO, 4661. 349515-3.

11 BOA, BEO, 4661. 349515-2.

12 BOA, BEO, 4661. 349515-4.

13 BOA, BEO, 4694. 351990-3.

14 BOA, BEO, 4665. 349808-2.

dir. Heyetin başkanı 4 Ocak 1921'de Zeki Paşa'dır. Kendisini Reis-i sâni (ikinci başkan) olarak takdim eden Fazlı Necib ve bazı üyeler ise İbrahim Aşki Bey, Cemil Bey, Mahmud Ziya beylerdir¹⁵. Heyetin İkinci Başkanı Fazlı Necib'in 4 Ocak 1921 tarihli Sadarete yazdığı yazıdan Zeki Paşa ile aralarında bir ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır. Başkan Zeki Paşa'nın yeni nizamnameye göre eski heyette değişiklikler yapmaya kalkması üzerine aralarında ihtilaf çıkmıştır. Fazlı Necib'in iddiasına göre, Harbiye Nezareti'nin teşebbüs ve yardımları ile "*Ma' lûlîn-i Guzata Muavenet Heyeti*" unvanı ile harp esnasında bir teşkilat kurulmuştur. Ancak Mütareke ile birlikte heyetin üyelerinin ekserisinin İstanbul'dan ayrılması üzerine teşkilat faaliyetlerine ara vermek mecburiyetinde kalmıştır. Merhum Şakir Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında 6 Eylül 1920 tarihinde "*Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti*" adı ile yeni bir teşkilat kurulmuştur. Teşkilat için Şûrâ-yı Devlet tarafından kanuna istinaden yeni bir nizamname yapılmış ve eski heyete tebliğ edilmiştir. Fazlı Necib'in yazdığına göre eski heyet toplanarak nizamnameyi incelemiş ve yeni nizamnameden dolayı heyetlerinin durumunda bir değişiklik yapılmasına lüzum olmadığı kanaatine varmıştır. Yine iddialarına göre nizamnamede bu hususta bir açıklık bulunmamakta, eski heyetin ayrılmasına dair olan maddenin de "heyet-i hazırayı" teşkilde esas kabul edilen maddenin de eski nizamnamedeki madde ile aynı olduğudur. Fazlı Necib'in de içinde bulunduğu heyet bu düşünceden hareketle "ictimaat (toplantı) ve tasarrufatta (icraatta) berdevam iken" yeni başkan Zeki Paşa heyetin yenilenmesine kanaat getirmiş ve bazı teşebbüslere girişmiştir. Fazlı Necib ise Paşa'nın böyle bir yetkisinin olmadığını, heyetin bir oldubitti karşısında kalmaması için konunun Şûrâ-yı Devlete götürülerek açıklığa kavuşturulmasını ve bu süre zarfında da paşanın icraatlarına meydan verilmemesini talep etmektedir¹⁶. Konu, Fazlı Necib'in isteği doğrultusunda Şûrâ-yı Devlete götürülmüştür. Şûrâ-yı Devlet, şikâyeti 17 Ocak 1921'de inceleyerek karara bağlamış ve 18 Ocak 1921'de de karar heyete tebliğ edilmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in kararı şöyledir: "*nizamnamenin birinci maddesinde -taht-ı himaye-i hazret-i padişahide- bulunmak ve riyaseti, taraf-ı sadaret-penahice erkân-ı askeriyeden bir zatın uhdesine ihale olunmak üzere ve Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti namıyla bir heyet teşkil olunmuştur. Ve nizamnamenin dördüncü maddesinde dahi Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyetinin merkez*

15 BOA, ŞD 672-27.

16 BOA, ŞD 672-27.

meclisi birinci maddede beyan olunan reisin taht-ı riyasetinde olmak üzere harbiye, bahriye nezaretleriyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden memur edilecek ikişer ve maliye ve ticaret nezaretleriyle şehremanetinden ve matbuat cemiyetinden birer, ki reis dahil olduğu halde ceman on bir zat ile mumaileyhim tarafından her dört senede bir kere tecdiden bilintihab reylerinden istifade olunmak üzere tayin edilecek zat ki min heyet-i-l mecmuu on beş zattan mürekkeptir. Merkez meclisi azasından biri heyeti mezkûrece reis-i sâni intihab edilir.- diye muharrer olan nizamname-i mezkûrun mevkii meriyete vaz’i ile beraber heyet-i sabıkanın devam-ı memuriyetlerine imkân olamayacağıнын tebliği tezekkür kılındı”¹⁷ Bu karardan da açıkça anlaşılacağı gibi Fazlı Necib’in iddiaları yersizdir. Kendisini hala ikinci başkan olarak takdimi de yersiz ve kanunsuzdur. Karardan, yeni bir teşkilatın kurulduğu ve eski heyetin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde heyet başkanlığı da 4 Kânûn-ı sâni (Ocak 1921) 337’de konuyu Şûra-yı Devlete götürmüş ve Şûra-yı Devlet de 19 Kânûn-ı sâni’de verdiği karar ile ve yukarıdaki gerekçelerle eski yönetimin devam edemeyeceğini, nizamname gereği yeni bir yönetimin seçilmesinin şart olduğunu bildirmiştir¹⁸.

II- “MA ‘LÛLÎN-İ ASKERİYEYE MUAVENET HEYETİ” NİN GÖREVLERİ

Heyetin görevleri, nizamnamesinin 2. Maddesinde şöyle ifade edilmektedir: “Ma ‘lûlîn-i Askeriyeeye Muavenet Heyetinin vazifesi harbde hizmeti askeriyesini ifa ederken veya bade izin vazifesi sebebiyle düçar-ı Malûliyet olarak tekaüt edilen zabıt ve küçük zabıt ve neferler ile bunlar derecesindeki memurin-i sıhhiye-i askeriye ve memurin ve ketebe-i aklam-ı askeriye ve sair mensubin-i cünüdiyeye derece-i ihtiyaç ve Malûliyetleri nisbetinde muavenet ve bunlardan noksan uzuvlu olanlara azay-ı suniye tedarik etmektir.” Nizamnamenin diğer maddelerinde de bu yardımların nasıl olacağı teferruatlı bir şekilde açıklanmıştır. Devlet bütçesinden maaş alan ancak bu maaşla maişetini temin edemeyen malûl subay, astsubay, askeri memurlar ve erlerin, resmi ve özel müesseselerde, maliye, sıhhiye, sınaiye, ticariye, ziraiye ve Ma ‘lûlîn-i Askeriye heyetine bağlı bütün müesseselerde tercihen istihdam edilmelerine çalışılacaktır. Mâluller resmi dairelerde ve belediyelerde

17 BOA, ŞD 672-27.

18 BOA, BEO, 4673. 350454-2.

dahi durumlarına uygun görevlerde istihdam edilecektir (13. Madde:). Malûl askerlerden istihdam edildiği müessesede iffet ve istikameti düzgün olanlar ve herhangi bir ticari alanda ihtisas ve meleke kesp ettiği tasdik edileceklere istedikleri takdirde sermaye verilebilir. Sermayenin verilmesi merkez heyetinin mutlak çoğunluğunun kararı ile olur. Verilen sermaye taksitlerle faizsiz geri ödenmek üzere kefaletle verilir. Bu yolla sermaye alanların ticarethaneleri, borçlarını geri ödeyinceye kadar heyetin devamlı kontrolü altında olacaktır (14. Madde)¹⁹.

Heyet yönetmeliğinde, yardım edenleri teşvik ve takdir amacıyla madalya yaptırılarak ilgililere dağıtılması da karar altına alınmıştır. Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti Merkez meclisi idaresince "Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Madalyası" adı ile bakır, nikel, gümüş ve altın olmak üzere dört çeşit madalya yaptırılacaktır. Ma' lûlîn-i Askeriyeye 15 liradan 25 liraya kadar yardım edenlere bakır, 26 liradan 50 liraya kadar yardım edenlere nikel, 51 liradan 100 liraya kadar yardım edenlere gümüş ve 101 liradan daha fazla yardım verenlere altın olmak üzere bu madalyalardan irade-i seniye (padişah) izni ile verilecektir. Madalyalar, göğsün sol tarafına ve diğer madalyalar varsa onların altına takılacaktır (16. Madde)²⁰.

III-TEŞKİLATI

A-MERKEZ TEŞKİLATI

Nizamnameden anlaşıldığına göre Heyet, Harbiye Nezareti'ne bağlıdır. Ancak görevlerini ifa ederken, görevlileri seçip tayin ederken bağımsız hareket edecektir. (3. Madde) Ancak heyetin bütün idari faaliyetleri ve hesapları devamlı Harbiye ve Maliye Nezaretlerince teftiş ve kontrol altında tutulacaktır. (17. Madde)²¹

1-Merkez Meclisi: Heyetin yönetimi (merkez meclisi) Harbiye Nezareti tarafından atanan bir başkan, Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile Hilal-i Ahmer Cemiyetinden ikişer, Maliye ve Ticaret Nezareti ile Matbuat Cemiyetinden ve Şehremanetinden birer kişi olmak üzere başkan dahil toplam on bir kişiden

19 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-1, 2, 3; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.264-268.

20 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-1, 2, 3; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.264-268.

21 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-1, 3; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.265, 267.

oluşmaktadır. Merkez Heyeti tarafından her dört yılda bir kere yenilenmek ve fikirlerinden istifade edilmek üzere dört kişi daha seçilecektir. Böylece merkez heyeti toplam on beş kişiden müteşekkildir. Merkez meclisi tarafından bu üyeler arasından bir kişi ikinci başkan olarak seçilecektir (4. Madde). Merkez meclis başkanı sağlık kuruluşları ve özel dairelerle doğrudan görüşmeye yetkilidir. (9. Madde) Merkez teşkilatı meclisleri 15 günde bir toplanacaktır. Ancak icap ederse başkanlığın isteği üzerine daha fazla da toplanabilirler. (10. Madde). Mazeretsiz üç toplantıya gelmeyenine yerine başkaları seçilecektir. (11. Madde) En önemli hususlardan birisi de heyetin kuruluş maksadına uygun olarak merkez ve taşrada bulunan başkan ve üyelerine maaş veya herhangi bir ücret ödenmemesidir. (5. Madde).²²

2-Katib-i Umumilik (Sekreteryâ): Nizamnamede bu husus şöyle açıklanmaktadır: “Günlük işlerin ve diğer yazışmaların yapılması için Merkez Meclisi nezdinde ve meclis tarafından tayin edilen ve meclise karşı mesul olan bir kâtib-i umumi (genel sekreter) tayin olunur. Bu sekreter eğer meclis içinden seçilmemişse meclis müzakerelerinde rey sahibi olmaksızın hazır bulunur.” (12. Madde)²³

3-Muhasebeci ve Veznedar: Bir muhasebeci ve bir de veznedar bulunmaktadır. (12. Madde)²⁴

4-Memurlar: Bu hususta nizamname hükmü şöyledir: “Merkez meclisince kararlaştırılan miktarda memur tayin olunur. Görevlendirilecek memurların maaşlarının miktarı merkez meclisince tespit edilir. Maaşlar merkez veznesinden ödenir. Bu hizmetlerde görevlendirilecek personelin malûl ve mütekaid askerlerden olması tercih edilir.” (12. Madde)²⁵

22 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-1; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.265-266.

23 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-2; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.266.

24 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-2; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.266.

25 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-2; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.266.

B-TAŞRA TEŞKİLATI

Heyetin taşra meclisleri teşkil edildikçe bunlar vilayet, liva ve kazalarda bulunan mülki veya askeri yetkililerden birini başkan olarak seçeceklerdir. Heyet meclisi, mahalli meclis idaresinden ve belediyeden olmak üzere beş kişiden oluşacaktır. Heyetin kurulduğu yerlerde Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve mahalli matbuat var ise bunlardan da birer üye meclislere katılacaktır (6. Madde). Taşrada devlet memurları dışındaki üyelerin yarısı dört senede bir kura çekilerek değiştirilecektir. Ancak bunların tekrar seçimi de mümkün olacaktır. (7. Madde) Taşra teşkilatları yaptıkları bütün işlerde İstanbul'daki merkez meclisine karşı sorumludurlar. (8. Madde). Taşra teşkilatındaki şube başkanları sadece bölgelerindeki resmi veya özel dairelerle haberleşmeye yetkilidir. (9. Madde). Taşradaki şubeler 15 günde bir toplanırlar. Başkanlığın isteği ile daha fazla da toplanabilirler. (10. Madde) Taşrada, şubenin işlerini yapmak üzere mecliste olanlardan birisi fahri olarak görevlendirilir. Ancak işi çok olan şubelerde merkez heyetinin izni ve tasvibi ile memur tayin edilebilir. (12. Madde)²⁶

IV- GELİR TEMİNİ ÇALIŞMALARI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti'nin nizamnamesine göre gelir kaynakları şunlardır (15. Madde)²⁷:

1-“*Ma' lûlîn-i Guzata Muavenet Heyeti*” müesseselerinin, “*Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti*”ne devredilecek bütün hesapları. 2-Anonim Şirketlerin kazançlarından Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti için ayıracakları yardım ve bağışları. 3-Nizamname hükümleri dairesinde toplanacak yardım ve tertip edilecek konser, tiyatro, kır eğlencesi, piyango, sinema, berri (kara) ve bahri (deniz) yarışmalar ve pehlivan müsabakaları gibi eğlencelerden elde edilecek gelirler. 4- Hükümetçe Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti namına verileceklerden elde edilecek gelir. 5-Hayırseverler tarafından Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti için ayrılan teberru, yardım, hibe ve vasiyetler. 6- Tiyatro ve

26 **BOA**, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-1, 2; **Düstûr**, Tertib-i sâni, C 12, İstanbul 1927, s.265-266.

27 **BOA**, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-2; **Düstûr**, Tertib-i sâni, C 12, İstanbul 1927, s.267.

sinema gibi lağbiyat (oyun) mahalleri hasılatından ayrılacak yardımlar. 7- Hazinece, kullanma hakkı heyetin istifadesine terk edilecek devlet arazisinden elde edilecek gelirler.

Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti Merkez Meclisi fazla parasını uhdesinde tutmayacak, daima tenmiye (arttırmak, çoğaltmak) edecektir. Meclişçe tenmiye hakkında alınacak kararlar Maliye Nezareti'nin tasvibi ile uygulanacaktır. Harcama evrakında reis, katib-i umumi ve veznedarın imzaları ve heyetin resmi mührü bulunacaktır. (18. Madde)²⁸

Nizamname hükümleri çerçevesinde daha önceki kuruluşlardan “Ma ‘lûlîn-i Guzata Muavenet Cemiyeti” ile “Ma ‘lûlîn-i Guzata Muavenet Heyet-i Merkeziyesi”nden bir miktar para devir alınmıştır. Bu cemiyetler yardım toplamak ve sermaye temini için takdire şayan bir çaba göstermiş ve 80 bin lira kadar para toplayabilmiştir. Harbiye Nezareti'nce tasdik olunan ve yeni cemiyete aktarılan para miktarı şöyledir:²⁹ Hanedan üyelerinin teberruları 5950, Harbiye Nezareti'nden verilen yardım 30500, Bahriye Nezareti'nden verilen yardım 3000, Dahiliye Nezareti'nden verilen yardım 4000, ahaliden toplanan yardımlar ve konserlerin hasılatı 24781, ticari işlerden elde edilen gelir 10054 Osmanlı lirasıdır.

“Ma ‘lûlîn-i Guzata Muavenet Cemiyeti” zamanında 1. Vakıf Han altındaki Hacı Hasan Ticarethanesi cemiyet adına satın alınarak işletilmeye başlanmıştır. Ayrıca Harbiye Nezareti tarafından verilen sinema makineleri ve alet - edavatı ile bir sinema film müessesesi kurulmuştur. Bu müesseseye bağlı olmak üzere Şehzadebaşı'nda Millet Tiyatrosu'nda ve Üsküdar'da da iki sinema kurulmuştur³⁰.

28 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-3; **Düstür**, Tertib-i sâni, C 12, İstanbul 1927, s.267-268.

29 BOA, BEO, 4641. 348451-10. (Cemiyetin bu gelirlerinden başka Harbiye Nezareti tarafından cemiyete verilen sinema ve film fabrikasının o günkü değeri 20 bin liradır. Yine cemiyet Bahçekapı'daki 1. Vakıf Han'ın altındaki Hacı Hasan Ticarethanesi ile hanın 4 senelik işletme hakkını ve mağazadaki demirbaş eşyayı da 23934 liraya satın almıştır. Ayrıca bu mağazaya 4066 liralık ipekli kumaş ve kundura levazımı alınmıştır. Böylece muavenet pazarı 40.000 lira sermaye ile işe başlamıştır. Böylece bir buçuk senede ticari işlerden ve hanıcarı farkından 28.000 lira kar ederek sermayesini 67950 liraya çıkarmıştır.)

30 BOA, BEO, 4641. 348451-9.

“*Ma ‘lûlîn-i Guzata Muavenet Heyeti Merkeziyesi*” zamanında ise “*Muavenet Pazarı*” ile “*Sinema Fabrikası*” geliştirilmiş ve yeniden tanzim edilmiştir. Dahili yönetmelikleri yapılarak her birinin anonim şirketler tarzında uzman kişilerden oluşan idare meclislerince yönetilmesi sağlanmıştır. Sinema film müessesesinin idaresi için Babanzâde Fuad, İbnürrefik Ahmed Nureddin, Binbaşı Salahattin, Bahriye Yüzbaşı Osman Beylerden oluşan idare meclisi teşkil edilmiştir. Muavenet Pazarının idaresi, Dahili Ticaret Müdürü Yusuf Ziya, matbuattan Nazım ve tüccardan Kemal Ömer ve Hayri beylerden oluşan bir idare meclisine bırakıldı. Bu meclisler merkez heyeti tarafından kontrol edilecek ve üyelerin her sene yarısı yenilenecektir. Cemiyet bu müesseselerde tercihen Malûl gazileri istihdam etmektedir. Ancak Malûl gazilerden, işler için uygun insan bulunamazsa başka insanlar istihdam edilecektir. Böylece birçok gazi iş ve gelir sahibi olmuştur³¹.

Heyet, nizamnameye uygun olarak gelir temini için çaba sarf etmektedir. Mesela “tombala tertip edilerek”³², “sinema film üretimi yapıp satılarak”³³, “sinemalarda film oynatarak”³⁴ bazı gelirler elde edilmiştir. Bunun dışında Osmanlı ülkesine gelecek olan yolculardan veya dışarı çıkacak olanlardan bilet paralarına ilave olarak az da olsa bir miktar para kesilmesi Almanya örnek gösterilerek talep edilmiştir. Ancak bu talep Sadaret ve Nafia Nezareti tarafından kabul edilmemiştir³⁵.

Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti’nin gelir kaynakları arasında diğer bazı sosyal yardım kuruluşlarından alınan yardımlar da vardır. Bunların başında şüphesiz Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti gelmektedir. Heyetin vazifesine devam edebilmesi için Kızılay Cemiyeti’nin yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durumda Kızılay Cemiyeti, genel merkez üyelerinden ve aynı zamanda muavenet heyeti üyesi de olan Fazlı Necip ile Dr. Mehmet Ali beylerin kontrolünde sarf edilmek üzere 7000 lira ayırmıştır. Bu para çeşitli tarihlerde “*Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti*” ne verilmiştir³⁶.

31 BOA, BEO, 4641. 348451-9.

32 BOA, DH. UMVM, 117. 78.

33 BOA, DH. UMVM, 113. 5 1.

34 BOA, DH. UMVM, 163. 34.

35 BOA, BEO, 4516. 338698-2.

36 **Kızılay Arşivi**, Kutu.12, Belge No.365; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları** (Yayına hazırlayanlar: Murat Uluğtekin - Dr. M. Gül Uluğtekin), Ankara, 2013, s. 210.

Cemiyetin, zaman zaman diğer bazı hayır kurumları ile aralarında sürtüşmeler olduğu da görülmektedir. Bunların başında Darülaceze gelmektedir. Heyetin tertip ettiği sinema, tiyatro gibi bazı eğlence programı biletlerinden peşin olarak Darülaceze yararına %10 vergi kesilmektedir. Bunun alınmaması, hiç olmazsa peşin değil de daha sonra ve taksit taksit alınması istenmiştir. Bu mesele için birçok yazışma yapılmıştır³⁷.

Heyet, Haliç, boğaz ve diğer yerlere giden yolcu vapurları biletlerinden alınan “Harikzedegân ianesi”nin (25 para) kendilerine tahsis edilmesini istemiştir. Ancak Maliye Bakanlığı bu gelirlerin umumi bütçeye kaydedildiğini bildirerek talebi mali gerekçelerle reddetmiştir³⁸.

Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti ikinci başkanı Fazlı Necip 9 Teşrîn-i sâni 336’da (9 Kasım 1920) Maarif Nezareti’ne müracaat ederek yapacakları tombala tertibi için Galatasaray Sultanisi’nin Beyoğlu tarafına bakan bahçesini kullanmak istediklerini yazmıştır³⁹. Ancak Maarif Nezareti 14 Teşrîn-i sâni 336’da (14 Kasım 1920) birtakım gerekçeler öne sürmüş ve bunun mümkün olamayacağını bildirmiştir⁴⁰.

Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti, devlet tarafından kabul edilmiş hayır cemiyetlerinden olduğu için müessese ve memurları temettü (gelir) vergisinden muafır⁴¹. Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti başkanlığı sadarete müracaatla müesseselerinde çalışan memurların da temettü vergisinden muaf tutulmalarını ve daha önce kesilen vergilerin de iade edilmesini istemiştir. Ancak Maliye Nezareti bu isteğin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir⁴². Mesele Harbiye Nezareti aracılığı ile Şûra-yı Devlete aksettirilmiştir. Maliye Nezareti’nin bütün gayretlerine rağmen Şûra-yı Devlet şikâyetin haklı olduğunu, maliyece bu cemiyet memur ve müesseselerinden temettü vergisi kesilemeyeceğine karar vermiştir⁴³.

37 BAO, DH. UMVM, 163. 34. BOA, DH. UMVM, 116. 62.

38 BOA, BEO, 4694. 351990-1, 2, 3.

39 BOA, MF. MKT.1241. 71.

40 BOA, MF. MKT.1241. 69.

41 BOA, BEO, 4678. 350798.

42 BOA, ŞD, 673. 16.

43 BOA, BEO, 4714. 353552-1, 2.

Ma ' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti başkanlığı Üsküdar'da malûl gaziler yararına verilecek konser için İstanbul Valiliği'ne müracaat etmiştir. Ancak valilik bu talebe menfi cevap vermiştir. Gerekçe olarak da heyetin kamu yararına cemiyetlerden olmadığını dolayısıyla izin verilemeyeceğini bildirmiştir. Heyet Başkanı, Sadaret makamına 28 Mayıs 1921'de müracaat ederek cemiyetleri ile ilgili İstanbul Valiliği'nin uyarılmasını istemiştir. Sadaret de 29 Mayıs 1921'de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; bu cemiyetin padişah iradesiyle kurulduğunu, umuma hadim cemiyetlerden olduğunu, kuruluş kanununun 6 Eylül 1336'da (6 Eylül 1920) padişah tarafından imzalandığını ve 11 Eylül'de de 3952 numara ile Takvim-i Vekayi'de ilan edildiğinin ilgililere tebliğini bildirmiştir⁴⁴. İstanbul Valiliği'nin olumsuz tavrı devam etmektedir. Yukarıdaki yazışmalara rağmen Ma ' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti tarafından 7 Teşrin-i evvel 1337'de (7 Ekim 1921) Beykoz Parkı'nda Malûller yararına tertip edilmesi düşünülen kayak yarışmasına İstanbul Valiliğince yine müsaade edilmemiştir. Mesele Ma ' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti tarafından Dahiliye Nezareti'ne tekrar şikâyet edilmiştir⁴⁵. Konu Şura-yı Devlet tarafından da incelenmiştir. İnceleme sonucu Heyetin, Cemiyetler kanununun on yedinci maddesi mucibince "*menafii umumiyeye hadim olduğu*", "*cem'i ianat nizamnamesi*" nin on dördüncü maddesinde kabul edilen cemiyetlerden olduğu ve Ma ' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti'nin kendi nizamnamesinin on beşinci maddesinin üçüncü fıkrasına göre hareket ettiğine, dolayısıyla heyetin faaliyetlerinin İstanbul Valiliğince yasaklanamayacağına karar verilmiştir⁴⁶. İstanbul Valiliği'nin bu davranışını izah gerçekten biraz zor gözükmektedir. Zira yaklaşık sekiz ay evvel kurulmuş ve kuruluşu ve nizamnamesi resmi gazetede yayınlanmış bir cemiyetten haberdar olmaması mümkün değildir.

Malûl gaziler savaş meydanlarında iki göz, iki kol, iki bacak veya bir kol, bir göz, bir bacaklarını kaybetmiş ve onlara devlet tarafından maaş bağlanmıştır. Ayrıca sosyal yardım kuruluşlarından da bunlara yeterli olmasa da bazı yardımlar verilmektedir. Ancak zaman zaman malûl gazilerin durumlarının dikkate alınmayarak bazı vergileri ödemeye zorlandıkları görülmektedir. malûl gazilerin şikâyetlerinden "*tarik bedeli*" vergisi ödemeye zorlandıkları anlaşılmaktadır.

44 BOA, BEO, 4683. 351213-1, 2.

45 BOA, DH. HMŞ, 32.35.

46 BOA, BEO, 4717. 353740-1, 2.

Mesele Dahiliye Nezareti'ne aksettirilmiştir. Verilen cevapta bu tip muafiyet cetvellerinin mahalle ihtiyar heyetleri tarafından yapıldığı, dolayısıyla bu listelerde adı olmayan malûl gazilerden vergi istendiği bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti, malûl gazilerin 20 Mayıs 1922'de çıkarılan kararnamenin 6. Maddesine göre cetvellerin ilanından sonra 15 gün içinde itiraz edebileceklerini, dolayısıyla Ma'lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti tarafından malûl gazilerin isim listelerinin bildirilmesini ve gerekli işlemin yapılacağını bildirmiştir⁴⁷.

V- MALÛL ASKERLERE YARDIM ESASLARI, YAPILAN YARDIMLAR VE BÛTÇE

Harp Malûlü askerlere yardım ederken dikkat edilecek hususlar ve öncelik sırası şöyledir:⁴⁸

1-En az iki mühim uzvunu kaybederek geçimini temin edemeyen ve aynı zamanda özel hareketlerinde bile yardıma muhtaç olanlar. (19/1. Madde).

2- En az iki mühim uzvunu kaybederek geçimini temin edemeyen ve ancak özel hareketlerinde yardıma muhtaç olmayanlar. (19/2. Madde)

3-Bir mühim uzvunu kaybetmiş ve geçimini temin edemeyen muhtaç malûller. (19/3. Madde).

4-Genellikle geçimini temin hususunda yardıma muhtaç olan malûller.(19/4. Madde).

Cemiyet, paraların bir kısmını, malûllere sürekli yardım yapabilmek için Muavenet Pazarının ve sinema film müessesesinin kuruluşuna harcamıştır. Gelirinin önemli bir kısmını da asli vazifesi olan malûl gazilere harcamıştır. Harcamalar şöyledir⁴⁹:

11 malûl subayın memleketlerine sevk masrafı 935, 1293 Malûlneferin memleketlerine sevk masrafı 4740, 52 Malûlzabite iş için sermaye 4105, 222 Malûlnefere iş için sermaye 9739, 7 zabite suni kol ve ayak imal ettirilmesine

47 BOA, DH. UMVM, 109. 79.

48 BOA, İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002-3; **Düstûr**, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927, s.267-268.

49 BOA, BEO, 4641. 348451-10, 11. Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (Yayına hazırlayanlar: Murat Uluğtekin- Dr. M. Gül Uluğtekin), Ankara, 2013, s.283.

385, 15 nefere suni kol imal ettirilmesine 428, 18 zabite elbise ve çamaşır tedariki için 1372, 2451 nefere elbise ve çamaşır tedariki için 3862, malûllere sigara ve tütün dağıtımına 572, muhtaç malûllere maaş ve yardım verilmesine 1872 Osmanlı Lirası olmak üzere toplam 28010 lira harcanmıştır.

Daha sonra kurulan “Ma’lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti” ise gelir kaynaklarını yeniden tanzim ederek düzen ve intizama sokmuştur. Gelir kaynaklarının miktarını tespit ederek yardım tarzını ve esaslarını belirlemiştir. Yardım verilecek malûl gazileri ikiye ayırmıştır:

Birinci kısım malûller iki gözü veya iki kolunu veyahut iki bacağı kaybetmek suretiyle başkalarının yardımı olmadıkça yaşamaya muktedir olamayanlardır. Hükümet tarafından maaş bağlanan, ancak iktisadi buhran dolayısıyla maaşı kendisine yetmeyen bu gruba sürekli ve ciddi bir yardım verilmesini karar altına almıştır. Bunlar da şu şekilde ayrılmıştır:⁵⁰

Birinci kısım, birinci sınıf: İki azasını kaybetmiş kimsesizler ve zavallılar için bir malûl yurdu yapılacaktır.

Birinci kısım ikinci sınıf: İki azasını kaybetmiş aile sahibi ancak fakir malûllerden İstanbul’da bulunanlara aylık beşer lira maaş verilecektir.

Birinci kısım üçüncü sınıf: İki azasını kaybetmiş ve velayetinde bulunan muhtaçlara kasaba ve köylerde geçimin daha kolay olmasına binaen merkezden her ay maaş gönderilmesi zor olacağından bunların durum ve ihtiyaçlarına göre kışlık ihtiyaçları için her sene Eylül’de 20 liradan 50 liraya kadar senelik ikramiye verilmesine karar verilmiştir.

İkinci Kısım: Bir kolunu veya bir bacağı kaybet suretiyle geçimini teminde güçlük çeken malûl gazilerin muhtaç ve fakir olanlarına arzu ve kabiliyetlerine göre bir süreliğine maaş verilmesine karar verilmiştir. Bunlar, maaş verdiği sürece öğrenci sıfatıyla sanata sevk edilerek bunlara sinema operatörlüğü, müretteplik tahsil ettirilecektir. Ayrıca bunlardan bir kısmına, elli liraya kadar küçük sermaye borç verilerek manavlık, bakkallık, sebzeçilik, meyvecilik, gazete bayiliği, tablakârlık, lostracılık, gibi işlere sevk edilmelerine karar verilmiştir. Bunlar sıkı bir denetim altında tutulacaklar ve sermayesini kötüye kullananlara bir daha yardım verilmeyecektir.

50 BOA, BEO, 4641. 348451-12.

Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti Heyet-i Merkeziyesinin 1336 (1920) yılı tahmini bütçesine göre gelirleri şöyledir:⁵¹

Yapılacak yardımlar bilinemeyeceğinden 1, muhtelif kira gelirlerinden 19300, menfaat (piyango vs) 1000, film fabrikası, muhtelif kurum ve sinemalardan toplam 26200, Muavenet Pazarından toplam 10.000, satılacak demirbaş Osmanlı eşyasından tahmini gelir 1, fevkalade gelebilecek yardımlar 200 ve bakaya tahsilatından 1 lira olmak üzere toplam 56.703 liradır.

Masrafları da şöyledir:⁵² İdare merkezi maaşları 3420, idare merkezi masrafları 700, İcar (kira) 8250, Vakıf Han masrafı 3504, film fabrikası masrafı 12200, sinemalar masrafı 10770, geçmiş seneler masrafı 1, malûl gazilere yardım masrafı 18858 lira olmak üzere toplam 56.703 lira.

VI- HEYETİN KAPATILIŞI:

Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti 30 Mayıs 1929’da çıkarılan 1485 sayılı “*İnhisar beyiyeleri üçte birilerinin harp Malûllerine ve şehit yetimlerine tahsis ve tevziine dair kanun*”un 6. Maddesine göre kaldırılmıştır. Kanunun 6. maddesi şöyledir: “*beyiye hakkının ve gişe memurluğunun Malûl gazilere tahsisi hakkındaki 19 Teşrin-i sâni 1337 tarih ve 166 numaralı kanunla buna müzeyyel 21 Şubat 1340 tarih ve 419 numaralı kanun ve 6 Eylül 1336 tarihli Ma ‘lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti nizamnamesi mülgadır.*”⁵³

51 BOA, BEO, 4641. 348451-12,13, 14.

52 BOA, BEO, 4641. 348451-15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

53 Resmi Gazete (8 Haziran 1929 Cumartesi), S 1210, s. 7475-7476.

Sonuç

Cemiyet, vatan ve milleti için savaşa giden ve çeşitli uzuvlarını kaybeden mağdur insanların acılarını paylaşmaya ve hafifletmeye çalışan sosyal dayanışma ve yardım kuruluşudur. Birinci Dünya Savaşı içerisinde ihtiyaca binaen malûl askerlere yardım amacıyla kurulan cemiyetlerin işlerinin benzerini yapmak üzere yeniden kurulmuştur. Sultan Vahdettin'den önce kurulan cemiyetlerin çoğunda asker sivil genellikle İttihatçılar hâkim durumdadır. Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti'nde bu unsurların tasfiye edildiğini veya tasfiyeye çalışıldığını söyleyebiliriz.

Ma' lûlîn-i Askeriyeye Muavenet Heyeti devletin tahsis ettiği maaşları ile geçinemeyen ve sıkıntıya düşen gazilere başka kaynakları harekete geçirerek destek olmaya çalışan bir müessesedir. Genelkurmay Başkanlığının organizesi ve denetimi altında asker, sivil hayırsever fedakâr insanlar olağanüstü gayret sarf ederek cemiyeti ayakta tutmaya gayret etmiştir. Cemiyet, faaliyetleri sırasında zaman zaman bürokratik engellerle karşılaşmaktan da kurtulamamıştır. Bürokrasideki bir kısım duyarsız insanların tavırları cemiyet mensubu malûl insanları fevkalade üzmüştür. Heyet yetkililerinin devlet makamları ile yaptıkları yazışmalarda bu üzüntü çok açık bir şekilde görülmektedir. Resmi olarak ve padişahın himayesinde kurulan, amacı muhtaç harp mağdurlarına yardım etmek olan bir müesseseye reva görülen bu menfi tavırlar düşündürücüdür. Yazılan şikâyet ve istek mektupları ile yazılan hatıralardan, resmi yazışmalardan anlaşıldığına göre devlet yetkilileri ve halkın bir kısmının duyarsız davranışları malûl askerleri derinden yaralamıştır. İşte cemiyet bu acıları biraz olsun hafifletmek ve dindirmek için gayret sarf etmiştir. Bunda da kısmen de olsa başarılı olmuş sayılabilir. Cumhuriyet dönemi de dahil yaklaşık 9 yıl boyunca muhtaç durumda olan harp mağdurlarına yardım etmeye gayret eden bir müessese yeni yapılan düzenlemeler sonucu ortadan kalkmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BEO, 4516. 338698-2.
BEO, 4641. 348451-6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.
BEO, 4649. 348.636.
BEO, 4661. 349515-2, 3, 4.
BEO, 4665. 349808-2.
BEO, 4673. 350454-2.
BEO, 4678. 350798.
BEO, 4683. 351213-1, 2.
BEO, 4694. 351990-1, 2, 3.
BEO, 4714. 353552-1, 2.
BEO, 4717. 353740-1, 2.
DH. HMŞ.32.35.
DH. UMVM, 109. 79.
DH. UMVM, 117. 78.
DH. UMVM, 113. 5 1.
DH. UMVM, 163. 34.
DH. UMVM, 116. 62.
İ.DUİT. 00021. 000032. 006. 002- 1, 2, 3.
MF. MKT. 1241.69.
MF. MKT. 1241.71
M.V. 00220. 0040. 001. 001;
ŞD, 672-27.
ŞD, 673. 16.

Kızılay Arşivi (KA)

- Kutu.12, Belge No.365;

Kutu.849, Belge No. 24, 25.

Kutu.988, Belge No.5.

Gazete ve Başvuru Kaynakları

Takvim-i Vekâyi, 26 Zilhicce 1338- 11 Eylül 1336.

Vakit, 30 Teşrin-i evvel 1333 (1917).

Düstur, Tertib-i sâni, cild.12, İstanbul 1927.

Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilal-i Ahmer İcraat Raporları (Yayına hazırlayanlar: Murat Uluğtekin- Dr. M. Gül Uluğtekin), Ankara, 2013.

Telif Eser, Makale ve Hatıralar

DURUKAN, Eyüp, **Günlüklerde Bir Ömür II -Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine (1913-1915)**, (Hazırlayan: Murat Uluğtekin) Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2014.

İSKİT, Server, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü yay., 1943.

POLAT, Nazım H., **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1991.

ŞAHİN, İbrahim, **Selanikli Fazlı Necib'in Hayatı ve Eserleri**, Bilge yay., Ankara 2004.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C I, 2. baskı, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul 1988.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MEVLEVİLERİN ROLÜ

Mukaddes ARSLAN*



1.Dünya Savaşı, 1914-1918 tarihleri arasında cereyan etmiş ve Osmanlı Devleti bu savaşta Kafkasya, Çanakkale, Sina-Filistin, Irak, Hicaz-Yemen, Galıçya, cephelerinde savaşmıştır. Konumuzla ilgili olan tarihlerde 35. Osmanlı Padişahı V. Mehmet Reşat görevdedir ve 1909-1918 tarihleri arasında saltanat sürmüştür. Yine konumuzla ilgili olarak Sadrazam Sait Halim Paşa 1913-1917 tarihleri arasında görev yapmış, İttihat ve Terakki idaresi altında Enver-Cemal-Talat Paşaların emri altında çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle beraber, Sultan V. Mehmet Reşat 14 Kasım 1914'te 'cihad-ı mukaddes' ilan etmiştir. Bu tarihlerde Mevlevihanelerin faaliyetleri devam etmekte idi. Bir Mevlevi olan Sultan Reşad, 'Sina-Filistin Cephesi'ne gönderilmek üzere 'Mücahidin-i Mevleviye' adında bir 'Gönüllü Mevlevi Taburu'nun kurulması fikri ile harekete geçmiştir. Gönüllü Mevlevi Taburu, I. Dünya Savaşı'nda Suriye Cephesi'nde bulunan askerlerin moral ve maneviyatlarını artırmak üzere bu cepheye gönderildiler.

Prof. Dr. Süheyl Ünver'e göre 47 Mevlevihane'den 1026 Mevlevi bu tabura katılmış, Veled Çelebi komutasında 26 Şubat 1915'te Konya'dan hareket etmişlerdir. 1 aylık yolculuk sonrasında 27 Mart 1915'te Şam'a varmışlardır. Mevlevi alayı 15. Kolorduya bağlı 43. Fırka/Tümen bünyesinde idi.

Osmanlı Devleti'nin 4. Ordu Komuta merkezi Şam'da idi. 1917'de 4. Ordu lağvedilmiş ve Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı kurulmuştur. Bu cephe Yıldırım Orduları Komutanlığına verilmiştir. Cemal Paşa Suriye ve Batı

* Tarihçi-Eğitimci, mukaddesarlan11@gmail.com.

Arabistan Genel Komutanı oldu. Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bilinen üç paşasından biridir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle, Bahriye Nazırlığı görevi haricinde, 2. Ordu Komutanı olarak da görev yapmıştır. Daha sonra Filistin'deki 4. Ordu Komutanlığı'na atanmış, 1915'te Ferik/Korgeneral olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin Cephesi'nde, Cemal Paşa komutasında Osmanlı Ordusu, Mısır'ı fetih gayesiyle 1915'te Süveyş Kanalına saldırmış ve İngilizlere karşı ağır yenilgi almıştır. 1 Ekim 1918'de Şam, 6 Ekim'de Humus, 27 Ekim'de ise Halep İngiliz hâkimiyetine geçmiştir.

İstanbul'da oluşturulan Mevlevi Alayı'nın Komutanlığına Konya Mevlana Dergâhı Şeyhi Veled Çelebi (İzbudak) getirilmişti. Ülkenin her tarafına duyurularla, gönüllü Mevlevi Alayına katılma çağrısı yapıldı. Çağrıya uyan dervişler; onbaşı, çavuş, şeyhleri ise subay rütbelerini aldılar.

Mevlevi Alayı'na en fazla İstanbul Yenikapı Mevlevihane'si, Konya Mevlana Dergâhı, Bursa ve Gelibolu Mevlevi Dergâhından katılımlar olmuştu. Bu tarihte Konya'da bulunan Veled Çelebinin yerine Mevlevi Alayını Konya'ya getirmek üzere Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Abdülbaki Efendi vekâleten Mevlevi Alayı Komutanlığına atandı ve kendisine Binbaşı rütbesi verildi.

13 Şubat 1915'te İstanbul'da toplanan Mevlevi Alayına, dönemin Harbiye Nezareti -bugünkü İstanbul Üniversitesi- Beyazıt Meydanı- önünde düzenlenen bir törenle alay sancağı ve kılıç teslim edildi. Dualar eşliğinde Mevlevi Alayı İstanbul'da Haydarpaşa tren istasyonundan Konya'ya uğurlandı. Ankara Mevlevihane'si Şeyhi Mustafa Nureddin Dede Alay Sancaktarı idi. Buradaki törenler Harbiye Nezareti tarafından çıkarılan Harb Mecmuası'nın değişik nüshalarında yayımlandı.

Mevlevi Alayı İzmit ve Afyon'da törenlerle karşılandı. Afyon'da 2 gün Mevlevihane'de kaldılar. Burada Mevlevi dergâhında Mevlevi mukabelesi ile dualar edilmiştir. Semahanenin çok kalabalık olduğu, semazenlerin sığmadığı ve sıra ile sema gösterisi yapıldığı belirtilmektedir. Mukabele sonrasında Musulu Ayinhan Hafız Osman Efendi duada bulunmuştur.

Alay daha sonra 8 Şubat 1915'te Konya'ya geldi. Mevlevi alayı Konya tren istasyonunda törenlerle karşılandı. Konya Mevlana dergâhı Şeyhi Veled Çelebi İzbudak ise alayı Akşehir'de karşılamış ve alayla beraber Konya'ya gelmiştir. Bu tarihte Konya Valisi olan Azmi Bey Alayın ihtiyaçlarının karşılanması için yo-

ğün bir gayret göstermiş, yazışmalarda bulunmuştur. Konya'da yayın hayatını devam ettiren Babalık gazetesi ise Mevlevi Alayı mensuplarının, şeyh ve derişlerinin isimleri ile hangi Mevlevihane dergâhına mensup oldukları hakkında bilgiler aktarmıştır.

Mevlana Dergâhında-Türbesinde yapılan tören akabinde, Selimiye Camisinde kılınan Cuma namazı sonrasında Alayın uğurlama töreni devam etmiştir. Bu törenlere Konya halkı ve askeri-mülki erkân katılmıştır. Mevlevi Alayı ilk olarak Konya'ya geldiği zaman Mevlana dergâhına konulan sancak, dualar eşliğinde çıkarılmış, dergâhtan Adil Çelebi Mevlevi gülbankını okumuş ve dua etmiştir. Daha sonra Alay askerlerine silahları verilmiş, Veled Çelebi başlarında olmak üzere tüm asker Mevleviler kışlaya hareket etmiştir. Kışlada askeri heyet tarafından karşılanmışlardır.

Konya Valiliği önüne gelmiş, mülki erkân ile görüşülerek Konya tren istasyonuna doğru hareket edilmiştir. Mevlevi Alayı Şam'a trenle uğurlanmıştır. Uğurlamada dualar edilmiş ve duygulu anlar yaşanmıştır. Alay 26 Şubat 1915'te Cemal Paşa emrindeki 4.Ordu karargâhına doğru hareket etmiş ve 27 Mart 1915'te Şam'a gelmiştir. Cephede Mevlevi Alayında 47 Mevlevihane'den 1023 Mevlevi vardı.

Mevlevihanelerden Alaya katılan gönüllü Mevleviler hakkında genel bilgi şu şekildedir:

Mevlevihane	Mevlevihane Postnişini	Katılan Mevlevi sayısı
Konya	Veled Çelebi Efendi	110
Karahisar	Celaleddin Çelebi	63
Manisa	Celaleddin Efendi	15
Halep	Ahmet Remzi Dede	28
Bursa	Şemsettin Efendi	67
Yenikapı	Abdülbaki Efendi	138
Kasımpaşa	Seyfeddin Efendi	5
Gelibolu	Burhaneddin Efendi	7
Kastamonu	Amil Çelebi Efendi	29
Edirne	Selahaddin Efendi	38

Ankara	Nuri Efendi	25
Denizli	Hasan Ali Efendi	11
Tire	Hayrullah Efendi	46
İzmir	Nuri Efendi	40
Eskişehir	Şemsettin Efendi	15
Bahariye	Nazif Efendi	9
Aydın	Sakıb Efendi	2
Bilecik	Bahaeddin Efendi	2
Karaman	Veled Çelebi	9
Beyşehir	Arif Çelebi	4
Sivas	Reşid Çelebi	15
Antep	İsmail Hakkı Çelebi	9
Kilis	Ahmed Sabuhi Efendi	31
Erzincan	İbrahim Efendi	32
Samsun	Hacı Emin Efendi	38
Maraş	Selim Efendi	13
Antakya	Mehmet Şah Efendi	8
Çankırı	Hasib Efendi	33
Üsküdar	Çelebi efendi	4
Muğla	Cemaleddin Efendi	13
Burdur	Fehmi Efendi	2
Amasya	Hüsameddin Efendi	2
Kütahya	Sakıb Efendi	11
Lazkiye	Ragıb Efendi	1
Çorum	Hüsameddin Efendi	5
Eğridir	Osman Nuri Efendi	2
Kayseri	Hüsameddin Efendi	3
Urfa	Hüsameddin Efendi	5
Trablusşam	Şefik Efendi	3

Humus	Abdurrauf Kamil Efendi	4
Niğde	Hüsameddin Efendi	10
Kudüs	Adil Efendi	5
Galata	Ahmed Efendi	9
Islahiye	?	10
Şam	Said Efendi	32
Ulukışla	?	4
Mevlevi olmayanlar	Şeyhler	8
Sıhhiye Efradı	?	8

Mevlevi Alayı fiilen savaşa katılmamış, ancak ordunun lojistik hizmetlerinde ve askerlerin manen desteklenmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Ordunun geri hizmetlerinde, merkezi ordu karargâhlarında, sıhhiye bölümlerinde görev almışlardır. Alay, Şam'da üç yıl kalmış, bu süre zarfında kendi dergâh usullerine devam etmişler, sema törenleri, ney ile musikilerini icra etmişlerdir. Suriye Cephesi yenilgisi üzerine Konya'ya geri dönmüşlerdir. Mevlevi Alayı ise cephede görevinin sona ermesi nedeniyle lağvedilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Ankara Mevlevihanesi Şeyhi Mustafa Nureddin Dede, Mevlevi Alayı Sancaktarı idi ve 25 gönüllü Mevlevi ile Mevlevi alayına katılmış, cepheye gitmiştir. Ankara Mevlevihanesi (Cenab-ı Ahmet Paşa Türbesi-Camisi), küçük bir zaviye halinde idi ve ahşap binalardan müteşekkildi. Bu cami Kanuni zamanında 1566'da Mimar Sinan tarafından yapılmış ve Semahane olarak kullanılmıştır. 17. asırda Evliya Çelebi bu Mevlevihane'den bahsetmektedir.

Konya Mevlana Dergâhı Postnişini Veled Çelebi İzbudak hatıratında konumuz ile ilgili olarak şunları kaydetmektedir: “Dokuz sene meşihat hizmetinde bulundum. Ben Meşrutiyet devrinin bir çelebisiyim. Sultan Reşat bana o derece iltifat ederdi ki Mevlana'dan başka hiçbir çelebi bu kadar iltifata nail olmamıştır... Gördüğüm iltifat sonsuzdur... İttihat Terakki erkânı bana ayrıca fevkalade hürmet ederlerdi.”

Veled Çelebi I. Dünya Savaşı'nda Cihad-ı Ekber ilan edildiğini ve bu zamanda teşkilatlı tam iki tarikatın olduğunu, bunların birisinin Mevleviler, diğerinin de Bektaşiler olduğunu ifade etmekte ve Alay ile ilgili olarak şunları eklemek-

tedir: “Sultan Reşat Mevlevi olduğundan bir Mücahidini Mevleviye Alayı teşkilini arzu etti. Mevlevilere bir alay bayrağı ile bir kılıç gönderdi. Ben bu alayın kumandanı oldum. Konya’da toplandık. Bektaşiler de Kafkas cephesine gittiler. Alayın bayraktarı Ankara Mevlevi Şeyhi Mustafa Nuri Dede idi. Mevlevilere silah verildi. Mevlevi alayı trenle Şam’a geldi. Karargâhımız Cebelilübnan’da idi. Burada talimlerimize devam ettik. Fakat harbe iştirak etmedik. Ordunun maneviyatını yükseltmek maksadıyla Mücahidini Mevleviye Alayı teşkil edilmişti. Cemal Paşa da bizim alayla meşgul idi. 3 sene Şam’da kaldık. Fakat Suriye bozgunu başlayınca Konya’ya döndük. Bu tarihi Mevlevi alayı dağılarak dergâhlarına gittiler.”

Ali Fuat Erden ise hatıratında, Mevlevi alayına ait bilgi ve belgeler vermektedir. Hatıratında misal olarak: “1. seferi kuvvet: Şam 20 Kanunuevvel 1331/2 Ocak 1916. Dördüncü Ordu Kumandanlığından Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanlığına başlıklı resmi yazıda: 5. madde: Kuvve-i Seferiye Kumandanı emri altındaki kıtaattan, karargâhına mahsus bir süvari kıtası tefrik edecektir. Karargâh Piyade kıtası bir takım jandarma ile bir Mevlevi takımından mürekkep olacaktır” denmektedir. Yine aynı hatıratında, Seferi kuvvetlere bağlı birlikler kısmında “Mevlevi taburu ve Kadiri Bölüğü” ismi geçmekte ve “Şam’daki Mevlevi taburu ve Kadiri bölüğü ve Mevlevi neyzen ve mutribanı ve Mevlevi Sıhhiye bölüğü de çöle gitmek üzere 18 Aralık’ta Kudüs’e hareket edeceklerdi” ifadeleri bulunmaktadır.

Kurmay Binbaşı Vecihi Bey ise hatıratında, “Halep’te bulunan 2. Ordunun Yıldırım Orduları Grubunun imdadına yetişebilmesi için yeterli kuvveti yoktu. Birkaç yerli jandarma taburundan başka elinin altında 2 taburu ve 1 Mevlevi alayı vardı... Şam’da bulunduğum zaman birkaç ziyafette dedelerin ney ve tanbur ahenklerini dinlemek bana da nasip olmuştu” demektedir.

Cemal Paşanın Şam’daki görevi 1914-1917 tarihleri arası olmak üzere 3 yıldır. Cemal Paşa hatıratında konu ile alakalı olarak şunları ifade eder: “İstanbul’dan hareketimizden 36 saat sonra Konya’ya varmıştık. Veled Çelebi Hazretleri ile tanıştım. Bir gönüllü müfrezesi ile Mısır seferine iştirak edecek olurlarsa ordunun Hz. Mevlana’nın ruhaniyetinden istifade edeceğini söz arasında söylemiştim. Gerçekten benim hareketimden bir müddet sonra kendisi “Mevlevi Gönüllü Alayı adlı askeri bir birlik temin ederek Suriye’ye gelmişti ki Veled Çelebi Hazretlerinin bu fedakârlıkları cidden takdire layıktır. Bu sefer yüzünden ciğerpare-

sini, senelerce beraber yaşadığı haremینی kaybetmiş ve sıhhatçe pek ziyade ıstırap içinde bulunduğu halde uzun müddet Suriye’de bana refakat etmekten geri durmamış ve maiyetine aldığı Türk gençlerinden, ordu muhtelif hususlarda pek çok hizmetler görmüştür”. Cemal Paşa sözlerine devamla “Çeşitli kolordularımı ve diğer birliklerimi Çanakkale, Bağdat ve Bitlis bölgelerine gönderdikten sonra nihayet öyle bir hale geldim ki elimde Türk birliği olarak Şam’da bulunan Mevlevi alayı ile ordu karargâhı için Dobruca gönüllülerinden teşkil ettiğim bir piyade bölüğünden başka hiçbir şey bulunmuyordu” demektedir.

Gönenli Yedek Subay Abdullah Cevdet Beyin hatıralarında şu ifadeler dikkatimizi çekmektedir: “Hicaza sevk olunan askerlerle 14 Temmuz 1916 akşamı Şam’a geldik. Hamidiye çarşısı içinde bulunan Mevlevi Alayının 2. Bölüğüne misafir olduk. Şam’dan ayrılıncaya kadar burada ikamet ettik. Şam’ı gezip dolandıktan sonra tekkeye gelen askerler, burada ücretsiz olarak yemek yiyorlar ve akşamları yatmaya geliyorlardı. İsteyenler binanın avlusunda bulunan havuzda banyo yapıyorlardı.”

I. Dünya Savaşında Mevlevi Alayına katılan Mutasavvıflardan Ahmet Remzi Akyürek (1872-1944), 1914’te Halep Mevlevihanesi Şeyhliğine atanmıştı ve buradaki çalışmalarından dolayı kendisine Harp madalyası beratı, nişanı verilmiştir. Şam’dan döndükten sonra Üsküdar Mevlevihanesi Şeyhi olmuş, 1925’te görevinin sona ermesini müteakip Üsküdar Selimağa Kütüphanesi memuriyetine geçmiş ve ayrıca Üsküdar Mihrimah Sultan Camisinde Cuma hutbeleri vermiştir.

Harb Mecmuasının 10. sayısında (1332 Haziran), Mevlevi Taburu hakkında bilgi ve resimlere yer verilmiştir. Bu nüshada bir askeri eğitim esnasında çekilen resim altında: “Dördüncü orduda gönüllü Mevlevi Alayında nişan talimi” ibaresi yer almaktadır. Harb Mecmuasının 19. sayısında (Mayıs 1333) yine Mevlevi Taburu hakkında ney’leri ile yürüyen dervişlerin bilgi ve resimlerine tesadüf ettik.

Mevlevi Alayı için 26 Şubat 1915 Cuma günü Konya’dan uğurlama töreni yapılmıştı. Törenler sırasıyla: Mevlana dergâhı önünde, Kışlada, Hükümet konağında ve Tren istasyonunda yapılmıştı. Uğurlamada gönüllülerden Giritli Hayreddin Beyin Hükümet Konağı önünde Konya Valisine hitaben okuduğu şiirden birkaç misal mısra aşağıya almaktayız:

“İşte piş-i celilinizde durur
 Eser-i bahir-i hamiyetiniz
 Ki eder kalb-i mümini tehziz
 Lafzatullah ile bu şanlı tabur

Nur-ı feyyaz Ahmed-u Mahmud
 Ruh-ı tabende-i Celaleddin
 Feyz-i şevket resay-ı din-i Mübin
 Eder elbette ümmeti mesud

Elveda elveda! Emin olunuz
 Şevk-i din-ü vatanla çarpışırız
 Lutf-ı Rabb-i nasire muntazırız
 Galibiyet bizim metin olunuz”

Alay Komutanı Veled Çelebi'nin “Erenler Gönüllüsü” ifadesi ile Mevlevi Alayına yazdığı 17 dörtlükten oluşan şiir, Halep Maarif Müdürü Nezih Bey tarafından bestelenmiştir. Bu şiirden birkaç misal mısra şu şekildedir:

“Tanrının askerleri
 Erenler gönüllüsü
 Molla hünkâr erleri
 Erenler gönüllüsü

Bugün bize Mevlana
 Eyledi hep Hu sala
 Dedi cümle amenna
 Erenler gönüllüsü

Hakdan Hakka giderler
 Hakdan gayri niderler

Gönüller feth ederler
Erenler gönüllüsü

Şama kılmışlar sefer
Şems hakkı isterler
Elbet murada ererler
Erenler gönüllüsü”

Diğer taraftan Mevlevi Alayı ile ilgili olarak Mevlevilik'ten kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. Mevlevilik, Anadolu Selçukluları zamanında yayılmıştır. 13. asırda yaşayan Mevlana'nın tasavvufi düşüncelerini içermektedir ve Onun ölümünden sonra oğlu Sultan Veled zamanında yaygınlık göstermiştir. Veled Çelebi İzbudak, “Atalarım Horasan erenlerinden, Konya'ya gelmiş Müslüman Oğuzlardandır” demekte ve “Selçukiler zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun inhitatına kadar Mevlevilik tarikatı mevcuttu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Ankara'da kurulduktan sonra Vekiller Heyeti 2 Eylül 1925 tarihinde tekkelerin, zaviyelerin kapatılmasına karar verince bütün tarikatlar gibi Mevlevilik de tarihe karıştı... Konya Mevlana dergâhı lağvedilip şarkın en büyük alim ve şairi olan Mevlana Celaleddin-i Rumi türbesi kapatılmayarak dergâh Konya müzesi haline koyuldu. Bu sırada dergâhta 35 Dede vardı. Son Çelebi Abdülhalim Çelebi idi... Bundan böyle Mevlevilik tarihin malı olmuştur” demektedir.

Mevlevilikte insan tüm kâinatın özüdür. Varlık bütününün konuşan dili, gören gözüdür. Mevlevilikte insanı gerçeğe, aşk ulaştırır. Bilgi ve akıl ile bu gerçek anlaşılmaz. İnsan aşk ile olgunlaşır ve ilahi aşk ile Yaradan'a vasil olabilir. Bütün mahlûkat/yaratılmışlar kâinatta aşk ile döner. İşte bu belli usullerle dönüşün adı “Sema”dır. Mevlana (1207-1273) diyor ki: “Sema âşıklar canının istirahatidir. Canın canı olan yani hayatı maneviyeyi kazanan bunun sırrına erişebilir.”

Mevlevilerin başlarında sikke adı verilen devetüyü renginde kalıplı külah şapka mezar taşını, tennure adlı uzun beyaz elbiseleri ise kefeni temsil eder. Üzerlerinde cübbe, belde kuşak vardır ve ayakkabılarına paşamak denmektedir.

Sonuç olarak Mevlevi gönül erleri, içtimai hayatta bir sivil toplum faaliyeti olarak, halkın ve ordunun maneviyatını ve moralini yüksek tutmak amacı ile Suriye Cephesinde görev almışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde bu şekilde tarihi ve manevi bir rol üstlenmişlerdir. Biz bu çalışmamızda, I. Dünya Savaşı'nda Mevlevilerin zikredilen yönlerden devlete olan katkılarını mercek altına almaya çalıştık.

Pek tabii ki Anadolu'da sufi zümreler tarihin her döneminde vardır. Prof. Dr. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı tarihi adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ve öncesinde Anadolu'daki bu halk gruplarını, Abdalan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum ve Gaziyan-ı Rum olarak sınıflandırmaktadır. Sonraki tarihlerde bu sufi zümrelerden birisi de Mevleviler olmuştur. Tarihiçi Ömer Lütfi Barkan da Anadolu'da kolonizatör Türk dervişlerinden bahsetmektedir. Mevleviler özellikle Selçuklular sonrası Anadolu'sunda nüfuz kazandı. Mevlevilik, ırk ve din farkı gözetmeksizin her kesimden insanları kucaklayarak, huzur ve barış içerisinde yaşamalarını temel ilke edinmiştir.

Mevlevihaneler sivil toplum kuruluşları olarak toplumsal görevlerini her dönemde yapmışlardır. Mevlevihaneler Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti zamanlarında, Balkan savaşlarında, I. Dünya Savaşı'nda, Milli Mücadele'de, İstiklal Savaşı'nda etkin veyahut yardımcı görevler aldılar.

Mevlevi gönül erleri içtimai hayatta bir sivil toplum faaliyeti olarak halkın ve ordunun maneviyatını ve moralini yüksek tutmak amacıyla Suriye cephesinde görev aldılar. I. Dünya Savaşı'nda Mevlevi Alayı Suriye Cephesinde 4. Ordunun lojistik hizmetlerinde ve ordunun manen moral takviyesinde rol oynadılar. Mevlevi alayı gönüllü birlik idi. I. Dünya Savaşı'nda gönüllü alay orduda esirlerin kurtarılması ve işgal altındaki yerlerde Türklerin korunması ile ilgili çalışmalarda da bulundular. Vatan müdafaası ve işgallere karşı duruş sergilediler.

İfade edeceğimiz bir diğer husus şudur ki, Mevlana ve Mevlevilik, evrensel insani değerler ve milletimizin milli değerleri ile buluşmuş ve kaynaşmıştır. Mevlana fikirleri ve eserleri ile milletimizin ve tüm insanlığın evrensel, kültürel değeridir. Yenilikçi, barışçı ve insani değerler taşıır. Mevlevilik, 14. asırda kurumlaşmıştır. Anadolu'nun sufi kurumu olmuştur ve merkezi devlet ile her zaman irtibatlı olmuşlardır.

Prof. Dr. Süheyl Ünver: "Mevlevihaneler tüm vatana yayılmış idi ve ilim, edebiyat, sanat, kültür hizmetleri Türk ruhi asaletinin timsali olarak müstesna mevkie sahiptiler" demektedir. Mevleviler toplumda manevi hissiyatın korun-

masında, toplumun ayakta kalan dinamiklerinin etkin kılınmasında, insanlara moral kazandırılması, yaşama sevinci ve umudunun tazelenmesi noktasında tarihi-manevi vazifelerini yapmışlardır.

Veled Çelebi İzbudak'ın çevirisini yaptığı, Abdülbaki Gölpınarlı'nın gözden geçirdiği Mesnevi'de Mevlana: "Aşk ateşidir ki ney'in içine düşmüştür. Aşk coşkunluğudur ki şarabın içine düşmüştür" demektedir ve devamla: "Her şey maşuktur. Âşık bir perdedir. Yaşayan maşuktur. Âşık bir ölüdür" ifadelerini kullanmaktadır.

Bu düşüncelerle Anadolu'nun kültürel dokusunda yapı taşları olan başta Hz. Mevlana Celaleddin-i Rumi olmak üzere, I. Dünya Savaşı'nda gönüllü Mevlevi Taburuna katılan, devletimize, ülkemize, halkımıza, ordumuza cephe gerisinde dahi olsa fedakârca hizmetlerde bulunan bütün Mevlevileri ve misafir olduğumuz bu topraklarda, Macaristan'da yatan başta Gül Baba olmak üzere bütün manevi gönül erlerini, erenlerini rahmetle anıyorum.

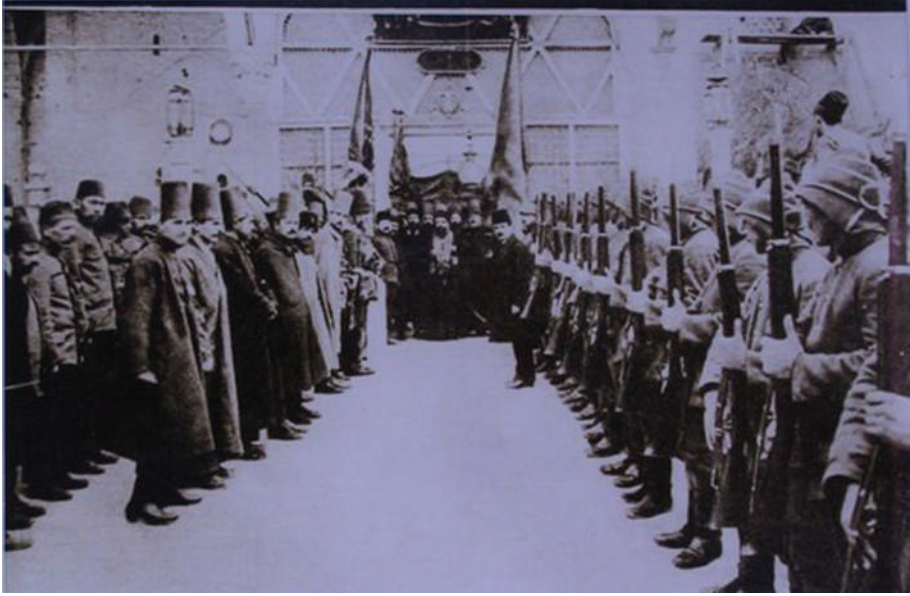
KAYNAKÇA

- AKAR, Metin, **Veled Çelebi İzbudak**, Ankara 1999.
- BAYKARA, Rusuhi, “Birinci Harb-i Umumî’de Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı”, **Yeni Tarih Dünyası**, DH. İUM, I/3 (Ekim 1953).
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, ATASE Yay., Ankara 1986.
- CEMAL PAŞA, **Hatıralar**, İstanbul 2001.
- ÇELEBİ, Asaf Halet, **Mevlana ve Mevlevilik**, DH. İUM, İstanbul 2006.
- ERDEN, Ali Fuad, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, DH. İUM, İstanbul 2003.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Mevlevi Adab ve Erkânı**, DH. İUM, İstanbul 1963.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Mevlana’dan Sonra Mevlevilik**, DH. İUM, İstanbul 1953.
- Harb Mecmuası**, DH. İUM, S 10 (Haziran 1332).
- Harb Mecmuası**, DH. İUM, S 19 (Mayıs 1333).
- HAKSEVER, Ahmet Cahid, **Son Dönem Osmanlı Mevlevilerinden Ahmet Remzi Akyürek**, DH. İUM, Ankara 2002.
- ILGAR, Yusuf, **Tarih Boyunca Afyon’da Mevlevilik**, Afyon 1985.
- İZBUDAK, Veled Çelebi, **Hatıralarım**, DH. İUM, İstanbul 1946.
- KORUCUOĞLU, Nevin, **Veled Çelebi İzbudak**, Ankara 1994.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Vatan Savunmasında Mevlevihaneler**, DH. İUM, Ankara 2010.
- KÜÇÜK, Sezai, **Mevlevîliğin Son Yüzyılı**, DH. İUM, İstanbul 2003.
- NEDİM, Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, DH. İUM, ATASE Yay., Ankara 1995
- ÖNDER, Mehmet, **Mevlana ve Mevlevilik**, DH. İUM, İstanbul 1998.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, DH. İUM, İstanbul 1964.
- TOP, H. Hüseyin, **Mevlevi Usul ve Adabı**, İstanbul 2007.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, DH. İUM, C III, 6.Kısım (1908-1920), ATASE Yay., Ankara 1996.

EKLER



Ek 1: İstanbul'dan Konya'ya hareket eden Mevlevi Taburu
İzmit Tren İstasyonunda.



Ek 2: Mevlevi Taburu Konya'da Mevlana Türbesi önünde.



Ek 3: Mevlevi Taburu Şam'da ney'leri ile yürüyüşte.

OSMANLI HARP TARİHİ DAİRESİ'NİN HARP ÜZERİNE İLK
YAYINI VE BİLİNMEYEN BİR ESERİ:
“ÇANAKKALE MUHAREBATI”

Suat AKGÜL



Özet

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 11 Nisan 1916 tarihinde Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa bir Harp Tarihi Şubesinin kurulması için emir verdi. “Bu şubede bir kurmay ve bir yardımcı subayla, iki kâtip, bir ressam astsubay ve iki asker bulunacak, kırtasiye ve diğer ihtiyaçları Levazım tarafından karşılanacaktır. Birliklerin harp cerideleri, bu şube tarafından yazıyla birliklerden istenilecektir. Harp tarihi yazma çalışmaları Çanakkale Harbinden başlayacaktır.” Bu emir üzerine, “Harp Tarihi” adıyla bir şube kuruldu. Harp Tarihi şubesinin kuruluşundan sonra, askerî tarihle ilgili belgeler toplanarak, bir arşiv oluşturulmaya başlandı. Öncelikle Çanakkale’den başlamak üzere, Birinci Dünya Harbinin tarihini güvenilir kaynaklara ve belgelere dayanarak yazmaktı. Bunun için askeri birliklere yazı gönderildi. Çanakkale’de komutanlık yapmış olanlardan harp tecrübelerini yazmaları istendi. Bu talep birkaç komutan tarafından önemli görülerek cevaplandırıldı. Harpte yaşadıkları olayları, gözlem ve değerlendirmelerini yazarak Harp Tarihi şubesine gönderdiler. Bu talebe ilk cevap veren Albay Mustafa Kemal olmuştur. Mustafa Kemal, Harp Tarihi Şubesinin kendisinden istediği raporları 3 Aralık 1916’da yazmaya başladığı, Mustafa Kemal’in “Pek güzeldir. Kuvvetli vesaik vardır.” şeklinde tanımladığı “Arıburnu Muharebeleri Raporu”nu bu şekilde hazırlayarak Harp Tarihi Şubesine gönderdi.

* Dr. (E) Öğ. Alb. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Türk Askeri Tarih Komisyonu (TATK) ve Atatürkçülük Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Üyesi. suatakgul1@gmail.com.

Bununla birlikte; Kırım, Sırp-Karadağ, Osmanlı-Rus, Türk-Yunan, Türk-İtalyan (Trablusgarp), Balkan Harplerine ait harp cerideleri ve belge dosyaları Harp Tarihi Şubesi arşivinde toplanmaya başlandı. Çanakkale savaşlarına ait belgeler de Harp Tarihi Şubesine gönderildi. Bu şekilde toplanan rapor, belge ve bilgilerin ışığında Harp Tarihi şubesi; Çanakkale'den başlamak üzere kitaplar yayınlamaya başladı.

Bu kitaplardan ilki “Çanakkale Muharebatı” adlı kitaptır. Bu eser müsvedde halinde, Albay Fahrettin’in nezaretinde, Harp Tarihi Şubesi personeli tarafından 14 Eylül 1916 tarihinde yayınlandı. Eserin incelenmesi ve yayınlanması ile ilgili olarak Dâhiliye Nazırı Talat Bey Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda bu kitabın yayınlanmasının uygun olduğunu bildirdi. Bunun üzerine “Çanakkale Muharebatı” adlı kitabın yayınlanması için hazırlıklar yapıldı.

Müsvedde halinde hazırlanan ve sonradan birleştirilen bu eser Çanakkale savaşları konusunda Harp Tarihi Dairesi'nin yayınladığı ilk eserdir. Bu nedenden dolayı ayrı ve özel bir öneme sahiptir. Bu kitap 3 bölüm halinde planlanmıştır. Birinci Bölüm: Savaş hazırlığının başlamasından yabancı devletlerle siyasi ilişkilerin kesilmesine kadar Çanakkale boğazının durumu, Çanakkale boğazının istihkâmları, bu istihkâmların durumu, İngiliz ve Fransız filosu tarafından yapılan taarruzlar gibi konuları içermektedir. İkinci bölümde karada yapılan askeri harekât, üçüncü bölümde ise Gelibolu yarımadasının düşman tarafından tamamen boşaltılması konularını anlatacaktır. Müsvedde halinde hazırlanan bu kitabın sadece birinci bölümü kitap olarak yayınlanmıştır. Bu kitaptaki bilgilere göre; diğer kısımlar hazırlanmış ancak yayınlanıp yayınlanmadığı bilinmemektedir. 113 sayfalık bir kitaptır. Büyük ebatta basılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı kayıtlarına 1 numaralı yayın olarak geçmiştir. Bu kitap, ATASE Kütüphanesinde 10 ayrı nüsha halinde kaldı. Ancak bu kitabın Harp Tarihi şubesinin yazdığı ilk eser olduğu uzun yıllar anlaşılamadı. Bu bildiri de ilk olarak yayınlanmasına rağmen hem ilk olduğu bilinmeyen hem de varlığından haberdar olunmayan bu eseri inceleyeceğim. Kitabın değişik yönlerini anlatarak en sonunda bir değerlendirme ve kritik yapacağım.

Anahtar Kelimeler: Genelkurmay Başkanlığı, Çanakkale Muharebeleri, Harp Tarihi, Umumi Harp, Birinci Dünya Harbi, ATASE Daire Başkanlığı.

Giriş

Türklerin tarihî geçmişleri çok eski dönemlere dayanır. Geçmişi böyle eskilere dayanan bir milletin tarihindeki yaşananları anlayabilmesi, ancak geçmişe ait kültürel mirasın muhafazasıyla mümkündür. Bunun için de toplumun sağlam bir kültür ve tarih bilincine sahip olması gerekmektedir. Topluma bu bilincin verilmesi, ancak mevcut kültürel mirasın korunması ve bunların doğru bir şekilde gelecek nesillere aktarılmasıyla gerçekleşir. Bununla birlikte arşiv kaynaklarının değerlendirilmesiyle de millî tarihin önemli bir bölümünü oluşturan askerî tarihin öneminin kavranması ve böylece olayların daha farklı açılardan değerlendirilmesi sağlanır¹.

Askerî tarih çalışmaları konusundaki planlı çalışmalar ilk kez Osmanlı Devleti'nin ıslahat hareketleri sırasında gündeme geldi. II. Meşrutiyet'le birlikte ilk Erkân-ı Umumiye reisi Ahmet İzzet Paşa, Erkân-ı Umumiye teşkilâtında bazı değişiklikler yaparak Erkân-ı Umumiye Dairesi'ni 4 ana şubeye ayırmıştır. Bunlardan 1'inci şube Eğitim, Manevra ve Harp Tarihi işleriyle uğraşacaktı². İşte bu şubenin Harp Tarihi kısmı sonraki gelişmeler neticesi önce müstakil bir şube sonra ise daire haline gelecektir.

Askerî tarih, önce İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye binasında bulunan Erkân-ı Harbiye Mektebinde ele alınmıştır. Askerî tarihin teşkilat halinde ortaya çıkışı ise Birinci Dünya Savaşı ile birliktedir³. Bu dönem, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında askerî alanda çok yoğun ilişkilerin olduğu bir dönemdir. Bu ilişkiler Almanya'daki gibi bir Harp Tarihi teşkilatının kurulmasına etki edecektir.

Bu dönemin Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı olan Enver Paşa, Erkân-ı Umumiye teşkilâtında bazı değişiklikler yaparak burayı öncelikle 4 ana şubeye ayırdı. Bunlardan 1'inci Şube, Harekât, Yayım ve Harp Tarihi kısımlarından oluşmaktaydı. Fakat bu ayırım da savaş içinde yetersiz ve etkisiz

1 Muzaffer Erendil, **Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları**, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1990. İsmail Arar, "Askerî Tarihin Tarih İçindeki Yeri", **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C 1, Ankara 1983, s.32-35.

2 **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi (Arş.)**, Kutu (K) 1, Dosya(D) 12, Fihrist (F) 1-5.

3 **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Tarihi (1916-1998)**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999, s.1-3.

kalıyordu. Enver Paşa daha etkili bir teşkilât yapısı oluşturmak maksadıyla 11 Nisan 1916 tarihinde yayınladığı bir emirde: “Nezaret Müsteşar Muavinliğine bağlı olmak üzere, geçici olarak bir Harp Tarihi Şubesi kurulacağını bildirdi⁴. Bu şubede bir kurmay ve bir yardımcı subayla, iki kâtip ve bir ressam astsubay ve iki emir eri bulunacaktır. Kırtasiye ve diğer ihtiyaçları Levazım tarafından karşılanacaktır. Birliklerin harp cerideleri, bu şube tarafından yazıyla istenilerek, Çanakkale’den itibaren, devam etmekte olan harbin tarihi yazılmaya başlanacaktır.” denilmektedir. Harp Tarihi Şubesi, kısa bir süre sonra 12 Kasım 1916 tarihinde Enver Paşa’nın emriyle Harbiye Nezareti Müsteşar Muavinliğinden ayrılarak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi’ne bağlandı. Fakat savaş devam ederken bir Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Başkan Vekili bulunmuyordu. Bu teşkilat barış zamanına kadar Karargâh-ı Umumî Erkân-ı Harbiye Reisi (Başkomutanlık Kurmay Başkanı)’ne bağlanmıştır. Daha sonra yapılan değişikliklerle 1917 yılında Karargâh-ı Umumî Teşkilâtının 16’ncı Şubesi, Harp Tarihi Şubesi olarak faaliyetini yürüttü⁵.

Bu şubenin Müdürlüğüne Yarbay Hafız Cemil Bey getirildi. Yarbay Hafız Cemil, kuruluş tarihinden 1919 yılına kadar 3 yıl bu şubede görev yaptı. Zaman zaman farklı askerî işlerde görevlendirilse de şubedeki görevine devam etti⁶. Bu teşkilâtın kuruluşundan itibaren askerî tarih olaylarına ait belgeler toplanarak bir arşiv oluşturulmaya başlandı. Buradaki amaç, bütün birliklerde mevcut harp ceridelerini toplamak suretiyle Çanakkale savaşlarından başlayarak Birinci Dünya Savaşı’nın tarihini güvenilir kaynaklara dayalı olarak yazmaktı. Bunun için birliklerden 1916 yılı Mart ayına kadar tuttıkları harp cerideleri ve harp belge-

4 **ATASE Arşivi**, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH Kol.), K: 1486, D: 17, F: 1.

5 **ATASE Arşivi**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Tarihçesi (1916-1962), K: 1, D:5, F: 1-17. Ayrıca bu kitap için bakınız; **T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Tarihçesi (1916-1962)**, Gnkur. Basımevi, Ankara 1963.

6 Yb. Hafız Cemil (1900-4), 1882 yılında Prizren’de doğdu. 1900 yılında Harp Okulu’nu bitirdi. 1904 yılında Harp Akademisi’nden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul’da oluşturulan Asayiş Şubesine müdür olarak atandı. 1916 yılında Genel Karargâh 16’ncı Harp Tarihi Şubesi Müdürlüğüne getirildi. Harp Tarihi Şubesinin kuruluşunda gösterdiği üstün gayretlerden dolayı harp nişanı ile ödüllendirildi. Harp Tarihi Şubesi Müdürlüğüne ek olarak çeşitli askerî görevlerde bulundu. 2. Dönem Bolu Milletvekili seçildi. 1929 yılında öldü. **ATASE Arş.**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Tarihçesi (1916-1962), K: 1, D:5, F: 1-148. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı, Kur.Yb.Hafız Cemil (Hoşcan) Şahsi Dosyası.

leri dosyalarını en kısa zamanda, bu tarihten sonra yazılacak olanların da her üç ayda bir Harp Tarihi Şubesi'ne gönderilmesi istendi⁷. Öncelikle Çanakkale'de komutanlık yapmış olanlar ile muharebelere katılmış komutanlardan harp tecrübelerinin yazılarak Harp Tarihi Şubesine göndermeleri talep edildi. Harp Tarihi Şubesi bir yandan ilgili kişilerden belge talebinde bulunurken diğer yandan da bir Çanakkale Muharebelerinin tarihini yazma çalışmaları için girişimlerde bulundu. Bu muharebelere bulunmuş komutanlardan içinde buldukları harbin tarihini yazmalarını istediler. Bu komutanlardan bazıları harpte yaşadıkları olayları, gözlem ve değerlendirmelerini yazarak Harp Tarihi Şubesi'ne gönderdiler. Bu talebe ilk reaksiyon gösterenlerden birisi de Mirliya Mustafa Kemal olmuştur. Harp Tarihi Şubesi 29 Ekim 1916 tarihinde Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda Çanakkale harbi hakkında bir rapor hazırlaması talebinde bulundu⁸. Mustafa Kemal, Harp Tarihi Şubesinin kendisinden istediği raporları 3 Aralık 1916'da yazmaya başladı. Yazdıklarını 10-12 Aralık 1916'da yaverine okuttu. Mustafa Kemal'in "Pek güzeldir. Kuvvetli vesaik vardır." şeklinde tanımladığı "Arıburnu Muharebeleri Raporu" 25 Ocak 1917 tarihinde hazırlanarak Harp Tarihi Şubesine gönderildi⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın Harp Tarihi Şubesi'nin talebi üzerine hazırladığı bu raporun önsözünde ifade ettiği hususlar ve yaptığı değerlendirme Harp Tarihi yazımında örnek teşkil edecek bir içerik taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa burada: "Tarihin henüz kaydetmediği, insanlığın akıl ve hayalinden geçirmedeği bir şiddet ve dehşetle devam eden, dünyanın kaderine hükmeden en büyük millet ve hükümetlerin geleceğini belirleyecek bir nitelik kazanması nedeniyle amaca ulaşabilmek için gelişmelerin en son ve mucizevi eserlerinden faydalanma fırsatını kaçırmayan tarafların ilim ve sanattaki gerçek güçlerini de insanlık âlemine gösterecek bir şekil alan Birinci Dünya Savaşı'nın safhalarını, gerektiği gibi kayıt altına alarak gelecek kuşaklara kıymetli bir harp yadigarı bırakmak düşüncesiyle bir eser yazma girişiminde bulunan Umumî Karargâh Harp Tarihi Şubesi tarafından, ilgili olduğum Arıburnu ve Anafartalar'daki harekât ve muharebelere ait hatıra ve görüşlerimi içe-

7 ATASE Arş., BDH Kol., K: 1486, D: 17, F: 1.

8 Mustafa Kemal (ATATÜRK), **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, EK'ler kısmı.

9 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, s.83-86.

ren ayrıntılı bir rapor gönderilmesi ısrarla talep edilmektedir. Gerçekten, bizzat sevk ve idare ettiğim Arıburnu kuvvetleri ve Anafartalar grubundaki harekât ve muharebelerin yapılışı hakkında ayrıntılı rapor düzenlenmesi için harp ceridelerindeki resmî belgelerden başka yazılı ve yazılı olmayan hatıratım mevcut ise de bunların amaca yönelik olması ve askerî tarihimizi tamamıyla aydınlatıp zenginleştirecek tarzda düzenlenip yazılması, ancak bütün hatıraları sükûnetle gözden geçirmeye uygun zaman ve mekân bulmaya bağlıdır. Gerçekten, öncelikle Arıburnu'ndaki faaliyet, Anafartalar muharebelerinin verdiği yorgunluk, hasta düşünceye kadar devam etti. Bu nedenle ihtiyaç duyduğum dinlenmeyi biraz gerçekleştirmiş isem de bu da amaca yetecek kadar olmadan doğudaki harekâta katıldım. Buradaki hayatım ise hızla devam etti. Bir an olsun sakin kalmaya fırsat bulamadan Bitlis, Muş, Çapakçur cephelerindeki harekât ve muharebeler; bunu müteakip 2'nci Ordu Komutanlığı vekâletine atanarak yeni bir görevin gerektirdiği sorumluluğun yüklediği fazla meşguliyet nedeniyle ihtiyaç duyduğum sükûneti ve uygun zamanı bulmaya fırsat olmadığı gibi, harbin devamı süresince de bunu elde etmek imkânsızdı. Bu nedenle, yaptığım harekâtlar hakkında tam anlamıyla bir tarihî belge yazmayı barış imzalanıncaya kadar erteleyip Harp Tarihi Şubesinin yazmaya başladığı kitabın yazılmasının ertelenmesine neden olmamak için, şimdilik ancak yanımda bulundurabildiğim hatıra defterinden çok zor şartlarda ve fırsat bulduğum zamanlarda toplayıp düzenlemek ve bu şekliyle de Harp Tarihi Şubesinin amacına hizmet edebileceğini düşündüğüm kısımları göndermek zorunda kaldım.” diye yazmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa Çanakkale muharebeleri konusunda yazılmakta olan kitaba katkı sağlamak istemektedir¹⁰.

“ÇANAKKALE MUHAREBATI” ADLI KİTAP

Harp Tarihi Şubesi savaş içinde olunmasına rağmen belgelerin toplanması ve Çanakkale muharebeleri kitabının yazılması hususunda büyük bir çaba sarf etmekteydi. Bu çabaların sonunda; Kırım, Sırp-Karadağ, Osmanlı-Rus, Türk-Yunan, Türk-İtalyan (Trablusgarp), Balkan harplerine ait harp ceride ve belge dosyalarının, raporlarının Harp Tarihi Şubesi arşivinde toplanmasına da başlan-

10 Mustafa Kemal (Atatürk), **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.3-4.

dı. Çanakkale savaşlarına ait belgelerin bir kısmı da Harp Tarihi Şubesine gönderilmeye devam ediyordu. Fakat gönderilen belge ve dokümanlar birlikten birliğe farklılık gösteriyordu. Bazı belgeler Harp Tarihi Şubesi'nin hiç işine yaramayacak belgelerdi. Bazı belgelerde ise ayrıntı yoktu. Eksik bilgiler gönderiliyordu. İşte bu karışıklığı önlemek ve bir birlik sağlamak maksadıyla "Harb Cerideleri Vesaik-i Harbiyesiyle Dosyaları Hakkında Talimat" yayınlandı¹¹. Belgelerin bu esaslar çerçevesinde gönderilmesi istendi. Ancak bu da yetersiz kalınca kısa bir süre sonra biraz daha kapsamlı ve daha anlaşılır bir talimatname daha hazırlandı. "Harb Cerideleri İle Vesaik-i Harbiye Hakkında Talimâtname"¹² adıyla tüm birliklere gönderilen bu talimatname askerî belgelerin nasıl tasnif ve tertip edileceğini anlatıyordu. Ayrıca tutulacak defterlerin ve ceridelerin hangi esaslar çerçevesinde olması gerektiğini açıklamalı olarak anlatıyordu. Talimatname'nin "maksad" bölümünde belirtilen hususlar yapılan çalışmanın ciddiyetine ve önemine işaret ediyordu. Burada "Harb Cerideleri ile Vesâik-i Harbiye Dosyaları tanziminden maksad, tarih-i harb tahrîri ve kumandanlarla kıtaâtın derece-i kâbiliyyet ve icrââtları hakkında doğru hükümler itâsı için elde sağlam esâs bulundurmak ve muhârebede yapılan tecâribin cem ve tedkîkiyle –muhâberât-âtîyyede tatbik olundukları halde- ordunun muzafferiyâtını temin ve adem-i muvaffakiyyeti esbâbını mümkün olduğu kadar izâle edecek bir takım yeni usûl ve kâideler istihracına hizmet etmektir. Harb Cerideleri vekâyi-i harbiyenin suret-i cereyânını mükemmelen tasvîr edecek, vesâik-i harbiye dosyaları dahi emirler, raporlar, haberler ve kroki ve haritalarla diğer bu gibi vesikaların kâfesini ihtivâ eyleyecektir." şeklinde belirtilmektedir¹³. İşte bu tür gayretler, toplanan belgelerin daha sistematik bir şekilde tasnifine imkân sağlıyordu. Bu şekilde toplanan rapor, belge ve bilgilerin ışığında Harp Tarihi Şubesi; Çanakkale'den başlamak üzere, harbin öncesi ve sonrasını da kapsayan ve geniş bir çerçeveden inceleyen eserler hazırlamaya ve yayınlamaya başladı.

Bu eserlerden ilki bildiri konumuzu oluşturan "Çanakkale Muharebatı" adlı eserdir. Kapağında ve iç sayfasında "Harbi Umumîde Osmanlı Tarih-i Har-

11 **Matbaa-i Askeriyyede Mevcut Kitapların Fihristi; Harb Cerideleri Vesaik-i Harbiyesiyle Dosyaları Hakkında Talimat**, İstanbul, Matbaa-i Askeriyye 1340, s.4.

12 **Matbaa-i Askeriyye; Harb Cerideleri İle Vesaik-i Harbiye Hakkında Talimâtname**, Matbaa-i Askeriyye, Dersaadet 1333.

13 **A.g.e.**, s.1-2.

bi” üst başlığı altında “Çanakkale Muharebatı H:1332-1334 – M: 1330-1331” yazılıdır. Tırnak içinde de “müsvedde halindedir” ifadesi bulunmaktadır. Kapağın alt bölümde ise “Harbiye Nezareti Tarih-i Harp Şubesi 1332” yazmaktadır. Kitap A4 kâğıdı büyüklüğünde olmasına rağmen iç kısımdaki yazılar daha küçük boyutta yer kaplamaktadır. Son birkaç sayfası eksik olan kitabın 111 sayfası mevcut olup toplam 113 sayfa olduğu tahmin edilmektedir¹⁴. Eser müsvedde halinde Müsteşar Muavini Albay Fahrettin (ALTAY)¹⁵’in nezaretinde Harp Tarihi Şubesi memurları tarafından 14 Eylül 1916 tarihinde yayına hazır hale getirildi. Eserin yazılması ile ilgili görevli kişiler şunlardı: Kur.Yb.Hafız Cemil Bey, P.Mümtaz Bnb.Emin Bey, P.Kd.Yzb.Kemal Behic Efendi, P.Kd.Yzb. Kemaleddin Nuri Efendi, P.Yzb. Emin Ali, P.Yzb.Ulvi Rıza ve Memur - Askeri Katip Habil Feyzi Efendi¹⁶. Eser 14 Eylül 1916 tarihinde hazırlanmasına rağmen bazı ilgili kurumların ve kişilerin görüşlerinin alınması girişimlerinde bulunuldu. Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerinin görüşleri soruldu.

Eserin incelenmesi ve yayınlanması ile ilgili olarak Dâhiliye Nazırı Talât Bey tarafından Harbiye Nezareti’ne gönderilen yazıda; “Harp Tarihi Şubesi ifadesiyle gönderilen 2 Kasım 1916 tarih ve 367 numaralı yazıya cevaptır: İçinde bulunduğumuz harbin tarihini yazmak üzere teşkil edilen şubenin Harp Tarihi girişi olarak kaleme alıp müsvedde halinde yayınladığı ilk formada iç siyasi duruma yönelik olan konular tarafımızdan uygun görülmuş ve herhangi bir değişikliğe ve düzeltmeye ihtiyaç duyulmamıştır” şeklinde görüş bildirilmiştir. Bu görüşün ardından hazırlanan bu eserin yayınlanma süreci başlamıştır. ATASE Kütüphanesinde mevcut bulunan bir nüsha üzerinde bir kişinin, kitabın üzeri-

14 **Harbiye Nezareti Tarih-i Harp Şubesi; Harbi Umumide Osmanlı Tarih-i Harbi Çanakkale Muharebatı H:1332-1334 – M: 1330-1331**, Müsvedde Halindedir, 1332. (Bundan sonra “Çanakkale Muharebatı” olarak kısaltılacaktır.); Bu kitabın bazı sayfaları bildiri metninin sonuna eklenmiştir.

15 Fahrettin Altay (1315-P.1) 1880 yılında İşkodra’da doğdu. Harp Okulu’nu 1900 yılında bitirdi. Harp Akademisi’nden 1902 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. İncelediğimiz kitabın hazırlandığı dönemde Harbiye Nezareti Müsteşar Yardımcısı, Askeri Protokol Memuru ve 5’inci Ordu emrinde bulundu. Çeşitli dönemlerde milletvekili seçildi. 1974 yılında İstanbul’da öldü. **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C III, Ankara 2009, s.3-5.

16 **Çanakkale Muharebatı**, s.12.

ne çeşitli notlar yazdığı ve görüş bildirdiği görülmüştür. Bu kişinin ifadelerinden ve bir yerde düştüğü nottan kimliğini tespit etmek mümkün olmaktadır. Notlarının en sonuna attığı imzanın da aynı kişiye ait olduğunun tarafımızdan anlaşılması üzerine; bu notları yazan kişinin Mirliya Fahrettin (Türkkan)¹⁷ olduğu tespit edilmiştir. Mirliya Fahrettin Bey eserin "Medhal" ile "Mukaddeme" bölümlerini inceleyerek sert eleştirilerde bulunmuştur. Bazı küçük düzeltmeler de yapmıştır.

Mirliya Fahrettin Bey'in genel bir değerlendirme yaptığı görüşleri şunlardır:¹⁸

"Harbiye Nezaretinde (Tarih-i Harb) Şubesine:

1.Osmanlı Tarih-i Harbinin Çanakkale Muharebatına ait kısmını yazmağa teşebbüs eden heyetinizi kemâl-i hürmetle tebrik eder ve bu mühim işi muvaffakiyetle neticelendirmenizi Cenab-ı Hakktan niyaz ederim.

2.Nezâret-i Celileden umum sırasında bana da gönderilmiş olan (medhal) ile (mukaddeme) pek geç geldi. Okudum. Fakat bazı mülahazata mebni vaktinde îade edemedim. Daha doğrusu etmedim: Tarz-ı tahrîr hoşuma gitmemişdi. Tarz-ı tahrîre muhalif görünsem pişmeğe başlamış aşâ su katmış olacağım. Bu ise mesleğe muhalif. Binâenaleyh sükûtu tercih ettim. Fakat takib ettiniz, emr verdirdiniz. Binâenaleyh hoş görmediğim işaret edüb medhal ve mukaddemeyi îade ettim.

3.Benim kalem ile de pek münasebetim ve ülfetim yokdur. Binâenaleyh size bu tarih-i harbimizin nasıl yazılması lazım geldiğine dâir bir numûne gösteremeyeceğim. Mukaddeme medhalde işaret ettiğim şeylerde şubenizde ağıleb-i ihtimal sadece hıfz olunacaktır. Fakat fikrimi söylemeğe mecbûr edilmiş olduğum için söylüyorum: İlk def'a yazılan bir tarih-i harbimiz en ziyade ordu arasında okunacağı için her halde genç zabitanımızın da anlayabileceği kadar sade ve Türkçe olmalıdır.

17 Ömer Fahrettin Türkkan (1304-Sv.1) 1868 yılında Rusçuk'da doğdu. 1888 yılında Harp Okulu'nu bitirdi. Harp Akademisi'nden 1891 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. İncelediğimiz bu kitabın hazırlanmaya başladığı dönemde önce 18'inci Kolordu Komutanı sonra bu kitabı incelediği dönemde, Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı görevlerinde bulundu. Kabil'de Büyükelçi olarak görev yaptı. 1948 yılında öldü. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C I, Ankara 2009, s.72-73.

18 **Çanakkale Muharebatı**, s.12-13.

Ben askerî bir vesikada, ancak bir edib ve şairin kaleminden çıkmasına itimad edebileceğim (kan ve ateş fırtınalarıyla huzur ve sükun-u âlemi tarac eden), (Anavatanın cebal ve inharından akan zelay saf kevhirin kadar müsafa), (herc ü mercini âlemin mukaddeme-i ayam infilakında) gibi cümle ve tavsifler ve (nabi..? na hoşnûd). (taraf-ı âli -ı tamad ve tecebbür), (nasibe-i balayı mikdarat), (ziya faciadar), (tarafe-i -?) gibi terkipler bulunmamalıdır diyorum. Ve (medid bir devr-i fetrinin? Bünyan rehin-i Osmaniyede ika' ettiği tahribatın asr-ı hazırın idrak ve ihtiyacıyla münasebetdar olmayabilecek bir abd-ı cedid inkılab küşadı? Tamiri esbabına tevessül eden millet-i Osmaniye) fıkrasında tarif edilmek istenilen fikri mesela : (filan tarihte vuku bulan inkılabdan sonra tarik-i terakkiyi tutmak ve bizden ileride bulunanlara yetişmek azmiyle uğraşırken) suretinde, daha sade ve veciz olarak ifade etmeyi mümkün ve elzem görüyorum. Askerî bir kitabda yaldıza ve parlak cümlelere ne lüzüm var? Tarih-i harbimizin üslubu da üniformamız gibi sade ve mat olmalıdır!

4. Resmi ve askerî bir kalemlle maziye ve eslaftı tenkid ve muaheze etmesine de cevâz veremem. Vatanın, milletin, hükümetin velhasıl bütün muhitat ve meder-i katımızın İnkılabından evvelki haliyle sonraki halini elyevm yaşayanlar gözleriyle gördüler. Bizden sonra gelecek ise ediblerin, şairlerin, gazetecilerin vesairenin kendi ilmlerinde ve kendi kalemlerine yakışacak surette yazacaklarını okuyacaklardır.

Binâenaleyh: tarih-i harbimizi yazan kaleme kendi büyük makamına yakışan kat'i ve tenkid ve muahezeden ârî tertibat-ı kalemiyyeden biri bilhassa ordunun evrak ve ihtiyacıyla münâsib bir üslub ile maziye ve hali mufassalen yazmasını temenni ederim ve men Allah'üt-tevfik.

Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanı

Mirliva

İmza (Fahrettin)

İncelediği metnin başka yerlerinde de çeşitli eleştiri ve düzeltmelerde bulunmuştur. Yine bir yerde: “ *Tarih-i Harb Şubesine: Göndermeyecektim. İstediniz, tekrar istediniz. Onun için gönderdim. Ben tarih-i harbimizin gayet sade fakat gayet kat'i ve kuvvetli yazılmasını istiyorum. Hicaz Kuvve-i Seferiye Kuvvet Kumandanı Fahrettin*” Ayrıca çeşitli yerlerde şu şekilde küçük küçük eleştiri ve düzeltme notları vardır: [“lüzumsuz”, “tarihe bir (müdafaaname) rengini veriyoruz”, “(idi)

kâfi. (Başka çare yokdu)yu muvafık göremedim", "*hangi devir murad olunuyor?*", bir cümle için "*pek kapanık*", bir paragraf hakkında "*bu fıkrayı anlamak için beş dakikayı sarf ettim*", kan ve ateş fırtınalarıyla huzur ve sükûn-u âlemi tarac eden ifadesi için "*asker kalemine yakışmıyor*", bir cümle hakkında "*lüzumsuz, kuvvetsiz hoppa bir söz*" şeklinde kısa ama net eleştirilerde bulunmuştur. Bazı cümle ve kelimeler için de küçük düzeltmeler önermiştir¹⁹.

Görüldüğü gibi Mirliva Fahrettin (Türkkan) eserin içeriğindeki bilgilerden ve bunların doğru ve yanlışlığından ziyade genel anlamdaki yazım şekli ve mantığına bazı itirazlarda bulunuyor. Eserin daha sade, anlaşılır ve açık olmasını istiyor. Ayrıca aceleyle getirildiği imasında bulunuyor. Özellikle askerler için yazılmış bir eser olduğu düşüncesiyle bu kesime uygun olması gerektiğini belirtiyor.

Müsvedde halinde hazırlanan ve sonra birleştirilerek bir yayına haline getirilen bu eser gerek Birinci Dünya Harbi konusunda gerekse Çanakkale Muharebeleri hakkında Harp Tarihi Dairesi'nin ilk eseri olması bakımından ayrı ve özel bir öneme sahiptir. Bu eser 3 ana başlık halinde planlanmıştır. Birinci Bölüm: Seferberliğin ilanından itibaren ilişkilerin kesilmesine kadar boğazın halleri ve durumu ile bu çerçevede gelişen olayları incelerken boğazda konuşlanmış istihkâmları, bunların durumunu, İngiliz ve Fransız filosu tarafından yapılan taarruzları içermektedir. 18 Mart 1915 tarihinde başlayan deniz muharebelerine kadar ayrıntılı bir inceleme yapılmıştır. Bu ilk bölümde ayrıca 8 kroki ile bir tablo da bulunmaktadır. İkinci bölüm kara harekâtını, üçüncü bölüm ise Gelibolu yarımadasının düşman tarafından tamamen boşaltılması hususlarını kapsamaktadır. Eserin müsvedde halinde hazırlanmış ve sonradan birleştirilmiş olan kısmında, planlaması yapılan bu 3 bölümün sadece ilk bölümünün tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Elimizde mevcut olan kitaptan anladığımızımıza göre; diğer kısımlar hazırlanmış ancak yayınlanıp yayınlanmadığı hususunda bir bilgi edinilememiştir. 1332 (1916) tarihinde yazılarak basılan bu kitap Genelkurmay ATASE Envanterine de 1 numaralı yayın olarak kaydedilmiştir. Bu eser uzun yıllar ATASE Kütüphanesinde 10 ayrı nüsha halinde bulunmasına rağmen bu konuda yazılan ilk eser olduğu anlaşılamamıştır. ATASE'nin geçmişten günümüze çeşitli zamanlarda yayınladığı yayın katalogları ile Askeri

19 Çanakkale Muharebatı, s.14-24.

Matbaa'nın yayın katalogları arasında bu kitabın ismine rastlanılmamıştır²⁰. Tarafımızdan yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda bu eserin Harp Tarihi Dairesi'nin ilk eseri olduğu tespit edilmiş ve kütüphanedeki nüshaların ATASE Arşivine intikali sağlanmıştır.

KİTABIN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Genelde Harp Tarihi özelde de Çanakkale muharebeleri hakkında yazılan bu ilk eserin içeriği üzerinden ayrıntılı bir kritik ve değerlendirme yapmakta fayda vardır. Bu kitabın özellikle “mukaddeme” ve “medhal” bölümleri kitabın içeriği ve yazılış tarzı konusunda açıklayıcı bilgiler vermektedir. Bu başlangıç ve giriş bölümleri; gerek kitabın yazılma yöntemi gerekse elde mevcut kaynakların neler olduğu ve bunların nasıl kullanıldığı konusunda aydınlatıcı olmaktadır²¹.

Kitabın “mukaddeme” bölümü aynı zamanda “harp tarihi yazım metodu” konusunda da örnek teşkil etmektedir. Bu bölüm edebi bir ifade ile başlıyor. Zaten Mirliya Fahrettin Bey'in en başta eleştirdiği hususlardan birisi de bu şekil bir ifadenin böyle bir kitapta yer almasıdır. Bu ilk cümle şöyledir: “Kan ve ateş fırtınalarıyla âlemin huzur ve sükûnunu bozan Umumi Harp, Avrupa'nın mümtaz ve müstesna memleketlerinde yüzyıllardır çok itinalı çalışmalarıyla husule gelen medeni ilerlemeleri imha etmediyse de bu gidişten alıkoyarak duraklattı. Bu gelişmelerden Osmanlı Devleti ve Hükümeti de nasibini aldı. Üç yıldan beri hudut bölgelerinde ve memleketin en uzak noktalarında en değerli evlatlarını bahadırılık, kahramanlık, din ve devleti müdafaa uğrunda cömertçe ve isteği ile verdi ve veriyor. Bu kahramanca ve şan ve şeref dolu mücadeleyi yapan insanların bu ulvi vazifeyi neden yaptıklarını incelemek ve bu duyguları tarih önüne sermek bir gerekliliktir. Bunun içindir ki içinde bulunduğumuz bu harpte değişik harp cephelerinde Osmanlı ordusunun büyüklüğü, şan ve şerefini yücelten belli başlı muharebeleri, bu muharebelerdeki hizmetleri kısa-

20 Ayrıca bakınız: **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayın Kataloğu**, Ankara 2014. **Askerî Basımevi Kitap Kataloğu (Askerî Eserler)**, İstanbul 1949. **T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Tarihçesi (1916-1962)**, Gnkur. Basımevi, Ankara 1963. **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Tarihi (1916-1998)**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999.

21 **Çanakkale Muharebatı**, s.1-14.

cası harp tarihini, harp vesikalarına ve ceridelere dayanarak muhafaza edilmesine ve yazılmasına başlandı.

Harp Tarihi, sırf harp harekâtına ait maddelere münhasır olmakla beraber, devletin harp ilânından önceki siyasî durumlarını ve devleti harbe yönelten amiller ve sebepleri bahis konusu eder ve bu hususları tamamen açıklar. Bu itibarla bu harp tarihi konuları da ayrı ayrı incelenecekken halen bir harp içinde olduğundan şimdilik Balkan seferinden sonraki siyasî durum ve haller ile harbi gerektiren sebepler süratle bir incelemeye tabi tutularak kısa bir başlangıçla yetinilmiştir. Ayrıntılı anlatım ileri tarihlere bırakılmıştır. Bundan başka bu muharebeleri idare eden kumanda heyetleri bugün yine serhad boylarında büyük harp harekâtı ile görevlendirilmiş bulduklarından harp harekâtı hakkındaki tenkitlerden vazgeçilmiş, bu husustaki görüşler bizden sonra geleceklerin vicdanlarına bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti ilerleme yolunda önemli merhaleler kat'ederken ve bazı sorunlarla uğraşırken önce İtalya ile sonra da Balkan devletleri ile muharebelere tuttuğundan bu ilerleme çabaları engellerle karşılaştı. Özellikle Balkan devletleri ile yapılan savaş maddi ve manevi büyük bir kayba neden olmuş devlet idaresinde yeni düzenlemelerin yapılmasına yol açmıştır. Bu durum daha çok orduyu etkiledi. Devletin geçmişteki gibi şan ve şerefiyle yükseltilmesi için çeşitli tedbirler alınması gerekliliği ortaya çıktı. Saltanat ve hilafetin emniyetinin sağlanabilmesi için ancak içeriden ilmi esaslara dayalı bazı düzenlemelerin yapılması gerektiği anlaşıldı. Bunun için de birlik içinde çalışma esasına dayalı yeni bir idari yapının kurulmasına karar verildi. Bu maksatla batının iyi ve düzgün işlerinin takip edilerek onların tecrübelerinden yararlanılması gerektiği inancı oluştu. Bu maksatla Almanya'dan askerî bir yardım heyeti getirildi. Eğitim ve öğretim alanındaki yeniliklerin Almanya'dan getirilmesi İngiltere ve Rusya'nın tepkisine neden oldu. Ancak donanma için İngiltere'den, Adliye, Maliye, Jandarma, Gümrük gibi devlet işleri de başka devletlere mensup kişilerce idare edilmeye başlandı. Bu durum her ne kadar devlet için olumsuz durumlar yaratsa da Osmanlı iyileşme ve düzelme isteği dolayısı ile bu siyasetinde ısrar ediyordu. Avrupa'nın çeşitli ittifaklara mensup devletleri ile hep iyi ve samimi dostluk içinde ilişkiler kurulması çabaları ısrarla devam etti. Bu maksatla İngiltere'ye Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa da gönderilerek iyi ilişkilerin tesisi ve devamı yönünde gayret içinde olundu.

Dâhilen ise; unsurlar arası iyi ve fena fikir ve hareketlerin, ayrılıkların inkişafı ve milli hukukun muhafazası ile memleketin iktisadî ve fikrî refahının sağlanması gibi millî bir siyaset izlenmesi esas alınmıştır. İmar faaliyetleri, idari işler ve eğitim hususlarında da ilmi ve marifetli gelişmeler başladı. Orduda ise yeni ve ulvî bir askerî ruh ile mazisine layık bir mertebenin elde edilmesi dönemi açıldı. İşte Umumî Harp, Devleti, bu önemli iyileştirmeler, ıslahat ve teşkilat düzenlemeleri yapılmakta iken buldu.

Osmanlı milleti, şu son yarım asırlık hayatında; özellikle son inkılap yıllarında huzur ve sükûn vermeyen savaflara, tarihinin birbirini izleyen ve süregelen muharebelerini yaşamış olmasına rağmen hiç bir devletin toprağını istilâ hevesinde olmamıştır. Emeli sulh ve sükûna sahip bir şekilde yaşamak arzusu idi. Ancak boğazlara hâkimiyet ve Balkan devletleri ile komşuluk gibi coğrafi şartlar Osmanlı'yı zor durumda bırakan nedenlerin başında geliyordu. Bu nedenle gündün güne artan harp fitnesinden Osmanlı'nın uzak durması imkânsız hale geldi. Her ne kadar gelişen olaylardan kendisini korumaya çalışsa da olayların bir tarafı olmaktan kurtulamadı. İşte bir biri ardı sıra duyulan ve ortaya çıkan nedenler Osmanlı Ordusunun Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Müstahkem Mevki Kumandanlıkları mıntıkalarına şamil olmak üzere 17 Temmuz 1330 (30 Temmuz 1914) tarihinde kısmen; üç gün sonra da kâmilen, seferberlik kararı almasını zaruri kıldı. Böylece silahlanmış bir tarafsızlık ilan edilmiş oldu.

Esasen Osmanlı Ordusunun seferberliği hükümet için zorunlu olmakla beraber askerî faydası açısından ordu için pratikte ve uygulamada müspet bir fırsat idi. Son seferlerden alınan dersler kumanda heyeti açısından esaslı bir teşkilatın yapılması gerektiğini ortaya koymuştu. 93 Harbi ve Balkan faciası arasında bocalayan kumanda heyetini bu gelişmeler bir uyanışa sevk etti. Osmanlı Hükümeti bu fırsattan yararlanarak yapılacak tüm düzenlemeleri ve inkılapları orduya da şamil kıldı. Ordunun başına, son yıllar içinde ilim ve irfan ile azim ve kararı ile temayüz etmiş zatlardan müteşekkil, sağlam, askerî inkişafı bilen, yenilikleri takip eden genç dimağlı bir kumanda heyeti getirilmesini gerekli gördü. Asker'i mükellefiyet usulünde dahi düzenlemeler yapılarak yurt müdafaası vazifesinin bütün millet erasına uygulanması için Askeralma Kanunu yeni baştan düzenlendi. Seferberlik de bu esaslara göre hazırlandı.

Orduda az zaman içinde küçük zabıtlar ve talim almış erat kadrosunun çoğalması, harbe hazırlık kabiliyetinin genç ve zinde bir askerî ruh ile maddî

ve manevî olarak tesisi gibi esaslar uygulamaya konuldu. İşte bütün bu teşkilatı uygulayarak kumanda heyetlerinde meydana gelen büyük değişiklikler nedeni ile yeni kumanda heyetlerinin seferî kuvvetli büyük birliklerle yapılan tatbikat ve manevralarla büyük birliklerin emir ve idaresindeki liyakat ve ihtisaslarının yurdun âli menfaatlerini sağlayacak bir mertebeye çıkarılması, daha sulh vaktinde tertip edilen seferberlik plan ve hesaplamalarının son teşkillere göre uygulanması, ordu erat kadrosunu eğitim görmüş hale getirmek gibi hususlar ancak bir seferberlik ilanı ile mümkün olabilecekti. İşte bu seferberlik orduda bu işlerin yapılabilmesi için bir fırsat oldu. 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914) seferberliğinde Osmanlı'nın kahredici kuvveti ve saltanat tahtı etrafında toplanan ordu, pek büyük cetlerinin şan ve şeref varisi, yurdun âli menfaatlerini takdir eden bir ordu idi. Ancak bu yüksek meziyetler ve seciyelerden en büyük faydanın elde edilmesi için ordunun şan ve şerefine yüceltilmesi gerekiyordu. Bunun üzerine seferberlik devri, maddî ve manevî kuvvetlerin istenilen millî amaç uğrunda kullanılmasından elde edilecek faydaların sağlanması için bir hazırlık dönemi, yeni teşkillerin de tamamlanması dönemi oldu. İkmal, yığınak ve harbe hazırlık konularında da önemli bir aşama kaydedildi. Silah ve cephaneye tedariki hususlarında da tedbirler alındı. Öte yandan siyasî ve diplomatik girişimlerde de bulunuldu.

Hükümetin iyi niyetli yaklaşımları ve tarafsızlık siyaseti İtilaf devletlerince çeşitli bahaneler yaratılarak bozulmaya çalışıldı. Özellikle seferberlik ilanı bu devletler tarafından eleştiriliyordu. Ancak seferberlik konusu Padişahlığın ülke emniyetini sağlamak maksadıyla almak durumunda olduğu en tabii bir tedbirdi. Osmanlı'nın denizlerinde de tehdit emareleri vardı. İngiliz ve Fransızlar Akdeniz'de büyük bir deniz gücü bulunduruyorlardı. Bu güce karşı tedbirler alınması doğaldı. İşte iki Alman gemisinin bu ülkelerin tecavüzünden korunmak için Osmanlı himayesinde korunması İngiliz ve Fransızların tepkisine neden oldu. Hâlbuki buna hakları yoktu. Çünkü daha çok yakın bir zamanda bir Balkan faciası yaşamış olan Devletin ülke güvenliği ve emniyetini sağlamak istemesi normaldi. Osmanlı Hükümeti'nin bu iki Alman gemisini himaye etmesini fırsat bilen İngiltere sipariş verilmiş ve son ödemesi de yapılmış olan iki direktöru vermekten vazgeçti. Hâlbuki bu iki gemi büyük bir arzu ve istekle bekleniyordu. Bu iki geminin verilmemesi büyük bir infial yarattı. Bunun sonucu Goben ve Breslav adlı iki Alman gemisinin Çanakkale boğazından kabul edilerek Osman-

lı donanmasına dâhil olması ümmet ve hükümet fikirlerinde umut ve arzunun doğmasına yol açtı. İngiliz tersanelerinde yapılan ve teslimi beklenen Birinci Osman ve Reşadiye'nin gasp edilmesinden doğan boşluğun giderilmesi maksadıyla bu iki gemiye Yavuz Sultan Selim ve Midilli adları verilerek satın alınması denizdeki askeri gücün korunmasına yöneliktir. Buna rağmen İngiliz ve Fransız gemileri Osmanlı karasularında çeşitli keşif faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Öte yandan Rusya'nın Karadeniz filosu, Karadeniz'de eğitimde bulunan Osmanlı gemilerine 16 Teşrinievvel 1330 (29 Ekim 1914) tarihinde tecavüzde bulundu. Harpten uzak durulması imkânsız bir hal almaya başladı. İttifak devletleri ile bir anlaşma imzalandı. 29 Teşrinievvel 1330 (12 Kasım 1914) tarihinde bilmukabele harp hali ilan edildi. Böylece İngiltere ve Rusya gibi ezeli ve tarihî iki düşman ile savaş başladı. Cenab-ı Allah Osmanlı ordusunu her daim muzaffer kılsın.”²²

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin harbe giriş süreci anlatılırken oldukça iyi tahlil edilmiş ve savaşın sadece yiğitçe ve cengâverce bir serüven olmadığı vurgulanmıştır. Savaşı gerekli kılan iç ve dış faktörler ile maddî ve manevî şartlar aynı oranda değerlendirilmiştir. Özellikle Balkan Harbi sonrası ordudaki ıslahat girişimlerinin önemine temas edilerek bu düzenlemelerin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Ancak gelişen olaylardan uzak duramayan Osmanlı'nın kendisini savaş içinde bulmasının nedeninin kendi siyasetinden kaynaklanmayıp özellikle İngiltere ve Rusya'nın izlediği politikalar sonucu olduğu vurgulanmıştır.

“Medhal” bölümünde ise hazırlanan kitabın hangi esaslar çerçevesinde ortaya konulduğu dile getirilmektedir. Bu giriş bölümünde: “Çanakkale muharebeleri, düşmanın elde etmek istediği emeller ve maksatları uğrundaki teşebbüsler ve bu emellerini gerçekleştirmek için yürüttüğü faaliyetlere göre belli başlı üç devreye bölünür. Bunun üzerine; bu cepheye ait olan işler, boğazın her iki yakasının doğal durumu, müstahkem Mevki Kıt'atının hazarî teşkilat ve durumundan bahseden bir girişten sonra bu üç döneme göre üç fasıl olarak tertip ve tasnif edilmiştir.

Birinci bölüm: Seferberliğin ilanından itibaren siyasî münasebetlerin kesilmesine kadar boğazın halleri ve durumu ile meydana gelen olayları ve siyasî münasebetlerin kesilmesinden sonra 21 Teşrinievvel 1330 (3 Kasım 1914)'da methaldeki istihkâmlara İngiliz ve Fransız filosu tarafından yapılan taarruzla

22 Çanakkale Muharebatı, s.1-12.

başlayıp düşman kumanda heyetinin fikir ve kanaat değiştirmesine saik 5 Mart 1331 (18 Mart 1915) mağlubiyet ve çekilmesine ve karaya asker çıkarmasına kadar olan deniz muharebeleri ile boğazın karadan ve denizden müdafaası hazırlıklarını;

İkinci bölüm: 12 Nisan 1331 (25 Nisan 1915)'de karaya çıkarılan düşman ordusu ile Arıburnu, Seddülbahir, Kumkale cephelerinde yapılan muharebeleri;

Üçüncü bölüm: Anafartalar'da yapılan çıkarma ve neticeleriyle, düşmanın Gelibolu yarımadasını kâmilten boşaltması konularını kapsayacaktır."²³

3 ayrı bölüm olarak tasarlanan ve planlanan bu serinin Birinci bölümünün gerçekleştiğini ve yayın haline getirildiğini biliyoruz. Bu bildiri de takdim ettiğimiz bu kitap "Medhal" bölümünde "Birinci bölüm" olarak bahsedilen konuları içermektedir. Diğer iki bölümün hazırlanıp hazırlanmadığı, şayet hazırlandı ise yayınlanıp yayınlanmadığı hususunda bir bilgiye rast gelinmemiştir. Ancak Mirliva Mustafa Kemal'in hazırladığı ve Harp Tarihi Şubesi'ne takdim ettiği "Arıburnu Muharebeleri Raporu, Ankara 2011." burada bahsedilen "İkinci bölüm" konularını kapsamaktadır. Yine Mustafa Kemal tarafından hazırlanan "Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe, Ankara 2011." adlı kitap da burada bahsedilen "Üçüncü bölüm"deki konuları büyük ölçüde ihtiva etmektedir.

Kitap bundan sonra Çanakkale boğazının ve bölgesinin tabii ve coğrafi yapısını askerî bir gözle değerlendirmekte ve anlatmaktadır. Bu konudaki ilk başlık "Bahr-i Sefid Boğazının Evsaf-ı Tâbiyesi"dir. Bu başlık altında boğazın uzunluk ve genişliği, derinliği, akıntılar ve anafolar, rüzgârlar, yarım adanın uzunluğu, genişliği, dağ ve tepeler, sahil kısımları, Anadolu Sahili, manzara-i tâbiyye, sahil gibi konular incelenmektedir.

Diğer bir başlık "Mevki-i Müstahkem Kır'atının Hazarî Teşkilat ve Vaziyeti"dir. Bu başlık altında Mevki-i Müstahkem Komutanlığının barış dönemindeki kuruluş, konuş ve mevcut durumu incelenmektedir. Ayrıca bu birlik emrindeki batarya ve topların cinsi ve adeti de bir tablo halinde verilmektedir. Yine Alayların emri altındaki top cinsi ve miktarı da başka bir tabloda gösterilmiştir. Depo müfrezesi nezdinde mevcut olan silahlar da adet ve cins olarak belirtilmiştir. Birliğin mermi miktarını gösteren bir listesi de ayrı bir cetvelde verilmiştir. Top cinsi ayrı bir hanede mermi adetleri de diğer hanede gösterilmiştir. Bu

23 Çanakkale Muharebatı, s.13-24.

bölümle ilgili olarak Mirliya Fahrettin Bey'in bazı teknik eleştirileri olmuştur. Yanlış yazılan veya anlaşılmayan hususları kitabın ilgili yerine not düşmüştür. Buraya kadar ki yazılanlar kitabın “medhal” bölümünü oluşturmaktadır.

Bundan sonra yeni bir bölüm olarak “Çanakkale Muharebatı” başlığını görüyoruz. Bu başlık “Birinci Fasl” olarak numaralandırılmıştır. Alt başlığı ise “Mevki-i Müstahkemın Hususi Seferberliği” adını taşıyor²⁴. Bu başlık altında “Bahr-i sefid boğazının Devlet-i Osmaniye için haiz olduğu ehemmiyyet-i siyasiye ve kıymet-i askeriyye, harb-i umuminin kemal-i şedid ve süratle iktisab eylediği vehamet üzerine bir kat daha artmıştı.” şeklinde ifade edildiği gibi boğazın savaş esnasında taşıdığı öneme vurgu yapılmaktaydı. Boğazın askeri açıdan muhafazasının önemi ve alınması gereken tedbirler hususunda çeşitli yazışmalar olmuştur. Bu yazışmalardan anlaşılan nokta, boğazda mutlaka kati tedbirlerin alınması ve harbe hazır olunması şeklindeydi²⁵. Umumi seferberlik üzerine çeşitli emirler ve talimatlar verildi. Bu talimatların harfiyen uygulanması istendi. Boğazın müdafaası ve tehlike karşısında alınacak tedbirler hususunda özellikle duruldu. Bu konuda Bahr-i Sefid Boğazı Kumandanı Miralay Cevad tarafından hazırlanan bir talimatta boğazın nasıl korunması gerektiği ayrıntılı olarak ve maddeler halinde belirtiliyordu²⁶. 5. Alay Kumandanı Binbaşı Macid tarafından da “Osmanlı torpidolarının istikşafdan men'i ve boğazın kâmilten seddi” adı ile bir rapor hazırlandı. Bu da muharebeler esnasında uygulandı²⁷. Yine Bahr-i Sefid Boğazı Kumandanı Miralay Cevad tarafından “projektörler hakkında mevad-ı atıyyeye dikkat edilecektir” şeklinde yayınladığı emirde muhtemel bir muharebe esnasında projektörler konusunda uygulanacak hareket tarzını gösterdi²⁸. Bundan sonraki bölümde; boğazın korunmasına yönelik verilen emirler hazırlanan raporlar ve alınan tedbirlerden sonra İtilaf devletleri ile haberleşmenin kesilmesine neden olan Karadeniz vakası incelenmekte ve bu konudaki yazışmalar gösterilmektedir. Bu durum Mevki-i Müstahkem kumandanlığını da etkilediği için yazışmalardan bu kumandanlık da haberdar edilmiş ve bilgilendirilmiştir²⁹.

24 Çanakkale Muharebatı, s.25.

25 Çanakkale Muharebatı, s.26-33.

26 Çanakkale Muharebatı, s.40.

27 Çanakkale Muharebatı, s.50.

28 Çanakkale Muharebatı, s.56-58.

29 Çanakkale Muharebatı, s.58-61.

Kitap bundan sonra "Münasebat-ı siyasiyenin kat'ı 20 Teşrinievvel 330" ara başlık ile yeni bir konuya geçmektedir. Bu konuda Enver Paşa'nın Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına gönderdiği emirde "Rusya, Fransa, İngiltere, Belçika hükümetleri ile siyasi ilişkilerin kesildiği" bildirilmektedir³⁰.

Bundan sonra Çanakkale muharebeleri içinde önemli bir yeri olan "21 Teşrinievvel 330 (3 Kasım 1914) bombardımanı" konusu ayrıntılı olarak incelenmektedir.

"Öğleden evvel saat 6:40'da medhal mıntıkasından 6 büyük harb gemisinin kol nizamında boğaza doğru yaklaşmakta buldukları ve saat 6:50'de dahi ilk ateşi açtıkları mevki-i müstahkeme sırasıyla haber verildi. Bu dakikadan itibaren Sarı Kaleye mukarrer olan baskın işareti filaması çekilmiş ve artık Çanakkale mevki-i Müstahkem Kıt'atına vazife ve fedakârlık anlarının başlamış olduğu bildirilmiş ve derhal zirdeki telgrafla da Başkumandanlık Vekâletine malumat verilmiştir." şeklinde konuya genel bir giriş yapıldıktan sonra haberleşmeler, emirler, talimatlar ve gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Başkumandanlığa gönderilen telgraf şöyledir³¹.

"Başkumandanlık Vekâletine

Çanakkale

*21 Teşrinievvel
330 Saat 6:50 evvel.*

Merkezb adasıyla İmroz adasından ilerleyen altı düşman zırhlısı tarafından şimdi medhal bombardıman edilmeye başlandı.

*Kumandan
Cevad"*

Medhal mıntıkası 5'inci Alay Kumandanı Binbaşı Macit, Başkumandanlık Vekâletine aynı gün öğleden sonra gönderdiği raporda düşman bombardımanı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bombardımana katılan düşman gemi-

30 *Çanakkale Muharebatı*, s.63.

31 *Çanakkale Muharebatı*, s.64.

lerinin adlarının da verildiği bu raporda şu bilgiler yer almaktadır: “ 20 dakika kadar devam eden bombardıman neticesinde Ertuğrul’a iki isabet vaki olmuş ise de ne malzeme ve ne de insanca bir hasarı mevcut olmamıştır. Seddülbahir’de ise birbirini müteakib atılan iki merminin aynı noktaya isabet etmesinden merkez cephaneliği ateş alarak 5 zabıt ile takriben 80 nefer şehid olmuş ve toplardan da ikisini uzun müddet ve dördünü birkaç gün için istimalden sakat kalmıştır. Bizzat icra kılınan teftişte Kumkale cihetinde de 60 kadar mermi atılmış ise de yalnız 4 mermi tabya dâhiline düşmüş ve bu mıntıkada gerek Kumkale’de ve gerekse Orhaniye’de hiçbir hasarı mucib olmadığı görülmüştür. Düşman tarafından cem’an 200 kadar mermi atılmış ve tarafımızdan Ertuğrul’dan 5 ve Orhaniye’den 6 mermi ile mukabele edilmiştir. İşbu muharebenin suret-i vukuu ve cereyanı, medhal mıntıkası kumandanlığının zirdeki muharebe raporunda mufassalan mevcuttur.”³² Binbaşı Macit bahsettiği bu muharebe raporunda medhal bombardımanı dakika dakika ayrıntılı olarak anlatmıştır³³.

Harp Tarihi Şubesi elemanlarınca bu bombardımanla ilgili bir değerlendirme yapılarak sayfanın altına bir not düşüldüğü görülmektedir. Bu genel değerlendirmede: “muharebenin suret-i cereyanına nazaran düşman tarafından bu ilk bombardıman, Seddülbahir tabyasında aynı noktaya birbirini müteakib iki merminin sükûtundan mütevellid infilâk husule getirdiği, zayıat ve tahribat haricinde şayan-ı dikkat bir tesir yapmaksızın sönmüş ve filo bermutad medhal ve civarını taht-ı tarassut ve istikşâfda bulundurmaya koyulmuştur. Bu esnada hal-i harbin ilan ve muhâsamaya ibtidâr edildiğine dair 21 Teşrinievvel 330 saat 9:00 evvelde zirdeki telgraf Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına vasil olmuştur” denilmektedir. “H.T kısaltmasıyla Harp Tarihi elemanlarının, bomardımandan bahsedilirken sayfanın altına düştüğü not da şöyledir: “Bu infilâkın tahaffuz için cephaneliğe dolmuş olan efraddan birinin altı demirli ayakkabısının delik ve teması veyahut herhangi bir suretle kazaen bir parça barutun ateş almasına sebep olmasından ileri geldiği de zannolunmaktadır. (H.T)”³⁴.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına 21 Teşrinievvel 330 (3 Kasım 1914) tarihinde gönderdiği yazıyla harp hali ilânını bildirmiştir. Mevki-i Müstahkem Kumandanı Cevad Paşa da Başkumandanlık

32 Çanakkale Muharebatı, s.66.

33 Çanakkale Muharebatı, s.66-68.

34 Çanakkale Muharebatı, s.70.

Vekâletinden gelen bu yazıya istinaden birliklerine harp halini bildirerek icra edilmesi gereken hareket tarzı hakkında bir emir göndermiştir. Harp hali ilanıdan sonra bölgedeki çeşitli birliklerin başka mevzilere intikali ve takviye birliklerin yer değiştirme işleri hakkında yapılan yazışmalar, 3'üncü Kolordunun Çanakkale'ye muvasalatı gibi hususlar da tafsilatlı olarak anlatılmaktadır³⁵. Öte yandan bir deniz muharebesi halinde hazırlanan Müstahkem Mevki Kumandanlığının boğazı müdafaa planı 4 mıntıkaya bölünerek ayrı ayrı anlatılmıştır. Boğazın savunulması hususunda alınacak her türlü tedbir ve istenen takviye birlikler bu raporda belirtilmiştir. Silah ve cephanesinin durumu da bahsedildiği bu rapor boğazın savunulması konusunda yapılmış önemli bir muharebe planı olarak değer taşımaktadır³⁶. Ayrıca "Sed bataryalarının vezaifi", "müdafaa planının birinci faslına zeyl", "gece için tedabir" gibi askerî yazışmalar ve emirler müstakbel bir muharebenin hazırlık aşamalarını gösteren önemli verilerdir³⁷. Yine "Üçüncü Kolordu Karargâhının Gelibolu'ya Nakli" konusunda yapılan yazışmalar ve verilen emirler muharebe hazırlığının büyük bir hızla gerçekleştiğini göstermektedir³⁸.

Bolayır bölgesinde de çeşitli hazırlıklar yürütölmekteydi. Bolayır bölgesi gerek kara gerekse deniz muharebesi açısından önemli bir mevki idi. Bu bölgenin müdafaaasına ayrı bir önem verildi. Bu maksatla Bolayır bölgesinin muharebeye hazır hale getirilmesi için çeşitli hazırlıklar yapıldı. "Bolayır hattı müstahkeminin ihzârı hakkında talimat" başlığında bu hazırlıkların nasıl yürütölmeli gerektiği "3'üncü Kolordu Kumandanı Esad" imzası ile yayınlandı³⁹.

"İlk düşman tahtelbahrinin boğazdan mürura teşebbüsü (10 Teşrinisani 330)", "Mesudiye Zırhlısının torpillenmesi", "Mevki-i Müstahkem Piyade kuvvetinin takviyesi (5 Kanunuevvel 330)", "Tahkimat ve Teslihat", "Maydos Mıntıkası Tahkimatı", "Anadolu Mıntıkası Tahkimatı", "Sahil istihkâmâtına aid teslihat", "düşman tahşidat-ı bahriyesine dair istihbarat" gibi konular da ayrıntılı olarak verilerek Çanakkale'de vuku bulması muhtemel bir muharebenin hazırlık safhaları tüm cephelele ile anlatılmaktadır⁴⁰.

35 Çanakkale Muharebatı, s.70-78.

36 Çanakkale Muharebatı, s.78-84.

37 Çanakkale Muharebatı, s.83-88.

38 Çanakkale Muharebatı, s.88-92.

39 Çanakkale Muharebatı, s.92-95.

40 Çanakkale Muharebatı, s.95-111.

Müstakbel bir harbe hazırlanmak için alınan tedbirler ve bu konuda yapılan yazışmalar dönemin askerî faaliyetlerinin anlaşılmasına önemli katkı sağlar. Ancak bu tedbirler ve yazışmalar aynı zamanda içinde bulunulan ekonomik ve sosyal durum hakkında da çeşitli bilgiler ve ipuçları vermektedir. Bu yüzden askerî yazışmaları ve uygulamaları sadece askerî alanı ilgilendiren bir konu olarak düşünmemek gerekir. Bunların tüm toplumu ve tüm alanları ilgilendiren bilgi emareleri taşıdığı bir gerçektir. Bu hususa örnek olabilecek birkaç yazışmayı aynen aktarmak istiyorum. Bu alıntılar kitabın değişik yerlerinden seçilmiş rafine bilgiler olmayıp sadece son bölümdeki yazılanlardan aktarmadır.

“Tahkimat tertiplenmesinin icrasından başka Dokuzuncu Kolordu için İstanbul’dan gönderilmekte olan üç aylık erzak ve yemin her türlü ihtimale karşı düşman tesirine maruz mevkiilerde bulunması caiz olmadığından Rumeli tarafından Anafarta, Kirte, Alçitepe gerilerinde; Anadolu tarafında Sarıçalı, Kalvert çiftliğinde birlikleri için bir, Rumeli tarafında Sarakim çiftliğinde iki, Maydos’ta bir; Anadolu tarafında Eren köyünde bir, Kos köyünde iki haftalık ve umum fırka kır’atı içinde Çanakkale şarkında Saraycık ve Işıklı’da iki aylık erzak ve yem iddiharı (biriktirilmesi-yığılması) mukaddema-i tensib edilmiş; ve anbarlar da tesis olunmuştur.”⁴¹

“Üçüncü Kolordu Kumandanlığı tarafından Bolayır hattı istihkâmının ihzarına aid verilen ve yukarıda aynen münderc bulunan talimatta irae edilen sahra tahkimatına ait amelîyyat günden güne terakki ve tevsî ettiği gibi ahiren istikşafat-ı mütevaliye neticesinde Kolordu Kumandanlığınca, muntıkada ihraca müsait olduğu evvelce bildirilmiş olan yerlerden başka Göktepe garbında Çınarlı limanı denilen vadi mansabında dahi ihraç nokta-i nazarından şayan-ı ehemmiyet olduğu ve burada suhuletle karaya çıkacak düşmanın mukaddema-i tertib edilen hudud-ı tedâfüyyenin yan ve gerilerine ika’-i tesire kâdir olabileceği anlaşılmış bulunduğundan Göktepe’de yapılması mutasavver olan tahkimat gayr-ı kâfi görülerek tertibat-ı esasiye Yeniköy sırtlarında bir tabur grubu ve batarya mevziî inşasıyla tevsî’ kılınmak üzere tedabir-i lâzıme ittihaz kılınmıştır.”⁴²

“Sahil müdafaasının esas ruhu: tahdid edilen noktada düşmanın teşebbüsâtı ve bunun derecesi hakkında bilâ tehir malumat almak ve buna göre kuvva-i

41 Çanakkale Muharebatı, s.104.

42 Çanakkale Muharebatı, s.106.

ihtiyatıyeyi sevk ve idare etmek olduğu cihetle iyi ve emin bir şebeke-i istihbariyye tesisinin lüzumu da düşünülmüş; helyosta kâfi miktarda olmadığı gibi olsa bile gerek bu alet işaret-i ziyaiyye ahval-i havaiyyeye tâbi olmak dolayısıyla emin vesaitden addedilemeyeceklerinden tarassut postalarına varıncaya kadar telefon hattâtı tesisi; ve bunun için de malzeme irsâli zımında Nezarete müracaat edilmiş, hatt-ı müstahkem hatt-ı muvasalasını tesis için dahi amele kuvvetinin bir kısmı henüz toplanabildiğinden yakın zamanda bunların da ikmâli temin edilmiş bulunuyordu. Tahkimattan başka Bakla burnu (hariç) Çınarlı limanı (dâhil) beynindeki Saros körfezi mıntıkasının temin-i müdafaası kasdıyla Yıldız tabya grubundaki sırta ve Yeşiltepe'ye ve Yeniköy şimalindeki sırta dahi birer mantelli batarya vaz' ve tâbiye olundu.

Bu bataryalardan maksad elde mevcut âlat-ı harbiyyeden istifade etmek ve düşman nakliye gemileri kıt'atı askeriyye indirmeye başladıkları zaman mümkün olabilen süratle atış küşad etmekten ibaret idi⁴³.

"Üçüncü Kolorduya mensup olup Tekfur dağında (Tekirdağ) bulunan Sekizinci Fırkanın Dördüncü Orduya iltihakına mebni elli yedi, elli sekiz, elli dokuzuncu alaylardan mürekkebe olmak üzere Ondokuzuncu Fırka namı altında bir fırka teşkili emredilmiş olduğundan Yedinci Fırka taburlarından birer bölük alınarak üç bölüklü üç tabur vücuda getirilmesi ve Tekfur dağında bulunan ve Soma Alayı namını alan dörder bölüğü hâvi üç taburdan dahi şimdilik ikişer taburluk iki alay teşkili ile peyderpey teslihi ve teşkil olunan taburla Yedinci Fırka taburlarından noksan kalan dördüncü bölüklerinin ikmalî; Dersaadet'ten gönderilen dört adet 7,5 santimlik seri cebel ve sekiz adet 8,7 santimlik mantelli sahra toplarıyla dört toplu iki mantelli sahra ve bir seri cebel bataryası teşkili ve mülga süvari üçüncü alay makineli tüfek bölüğünün de bu fırkaya iltihakı 22-10-30'da Birinci Ordu Kumandanlığından vaki olan istifsâr üzerine Üçüncü Kolorduca teklif edilmiş ve bu mütalaa esas itibarıyla muvafık görülerek teşkilata mübaşeret olunması 10-11-30'da icra olunmuş ve Kolorduca dahi bu iki fırkanın teşkilatına muvaffakiyet hasıl olarak 10-11-30'da birinci taburları teşkil edilmiştir.

Üçüncü Kolordu şibh-i cezîre şimal kısmında; Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı da cenub müdafa mıntıkasında kara ve denizden vuku bulacak hü-

43 Çanakkale Muharebatı, s.108.

cuma hazırlanmakta ve teşkilat ve muharebe kabiliyetinin ikmaline uğraşmakta iken esasen pek mebzul vesait-i fenniye ile mücehhez olan İngiliz-Fransız filosu da âtîde tafsil olunduğu vechle alınan malumat ve istihbarata nazaran boğaz medhali civarında tesis ettikleri üssülharekelerinde takviye edilmekte; ani ve şedid bir hücum hazırlanmakta idi.⁴⁴

44 Çanakkale Muharebatı, s.109.

Sonuç

Müsvedde halinde hazırlanan ve sonradan birleştirilerek yayınlanan bu eser Çanakkale savaşları konusunda Harp Tarihi Dairesi'nin yayınladığı ilk eserdir. Bu nedenden dolayı ayrı ve özel bir öneme sahiptir. Savaş ortamı devam ederken hazırlanmış olması da ayrıca dikkate değer bir husustur.

Kitabın hazırlanmasına nezaret eden Alb.Fahrettin'in; Fahrettin Altay Paşa, kitap hakkında bir değerlendirme yapan Mirliva Fahrettin'in de sonradan Medine Müdafii ve Çöl Kaplanı gibi lakapları alacak olan; Fahrettin Türkkân Paşa oldukları anlaşılmıştır. Bu kitabı hazırlayanlar arasında bulunan Harp Tarihi Şubesi mensuplarından Yb. Hafız Cemil de ilk Harp Tarihi (Bugünkü ismi ATASE) Komutanı olarak tarihe geçmiştir.

Yukarıda ayrıntılı olarak işaret edilen örnek metinlerde de görüldüğü gibi kitabın yazarları olan Harp Tarihi Şubesi personelinin kendilerine gelen evrakları ve bilgileri değerlendirdikleri gibi bazı hususlarda yorum yaptıklarını da görmekteyiz. Yapılan yorum ve değerlendirmeler eseri hazırlayan heyetin konularına vakıf kimselerden oluşturulduğunu göstermektedir. Ayrıca birliklerden evrak ve vesika temini faaliyetlerinin de başarıyla yürütülmekte olduğu anlaşılmaktadır. Savaş ortamında böyle bir çalışmanın yapılabilmesi önemli bir başarıdır. Her hangi bir savaşın öncesi ve sonrasının anlaşılabilmesi için bu tür çalışmaların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Çünkü bir savaş sadece iki ordunun karşılıklı silahlı mücadelesi demek değildir. Aynı zamanda iki kültürün iki fikrin de mücadelesidir. Bu mücadelelerde geçmişten alınacak dersler sadece bir ibret vesikası olmayacak aynı zamanda olayların anlaşılmasına ve doğru yorumlar yapılmasına neden olabilecektir.

Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Muharebeleri hakkında yazılan ilk askerî eser olduğunu değerlendirdiğimiz bu kitabın piyasada veya kütüphanelerde olduğuna dair bir veri tespit edilemedi. Kitap sadece Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Kütüphanesinde ve Arşivinde mevcuttur. Belgelere dayalı olarak meydana getirilmiş bir eser olduğu için de ayrı bir önemi vardır. Bu yönü ile tarihçiler ve araştırmacılar için birinci elden kaynak niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi (Arş.): (Klasör ve dosya numaraları metin içinde belirtildi).

Diğer Eserler:

ARAR, İsmail, “Askerî Tarihin Tarih İçindeki Yeri”, **Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C 1, Ankara 1983.

Askerî Basımevi Kitap Kataloğu (Askerî Eserler), İstanbul 1949.

(ATATÜRK), Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

ERENDİL, Muzaffer, **Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları**, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1990.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Tarihi (1916-1998), Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayın Kataloğu, Ankara 2014.

Genelkurmay Başkanlığı, Çanakkale Tahkimat Haritası, Ankara 2009.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C I ve C III, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915), C V, I. Kitap, Ankara 2012.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı, C V, C 1. 2. 3. Kitapların Özetlenmiş Tarihi 2.baskı, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2002.

Harbi Umumîde Osmanlı Tarih-i Harbi Çanakkale Muharebatı H: 1332-1334 – M: 1330-1331, Müsvedde Halindedir, Harbiye Nezareti Tarih-i Harp Şubesi, 1332.

Harb Cerideleri İle Vesaik-i Harbiyye Hakkında Talimâtname, Matbaa-i Askeriyye, Dersâadet 1333.

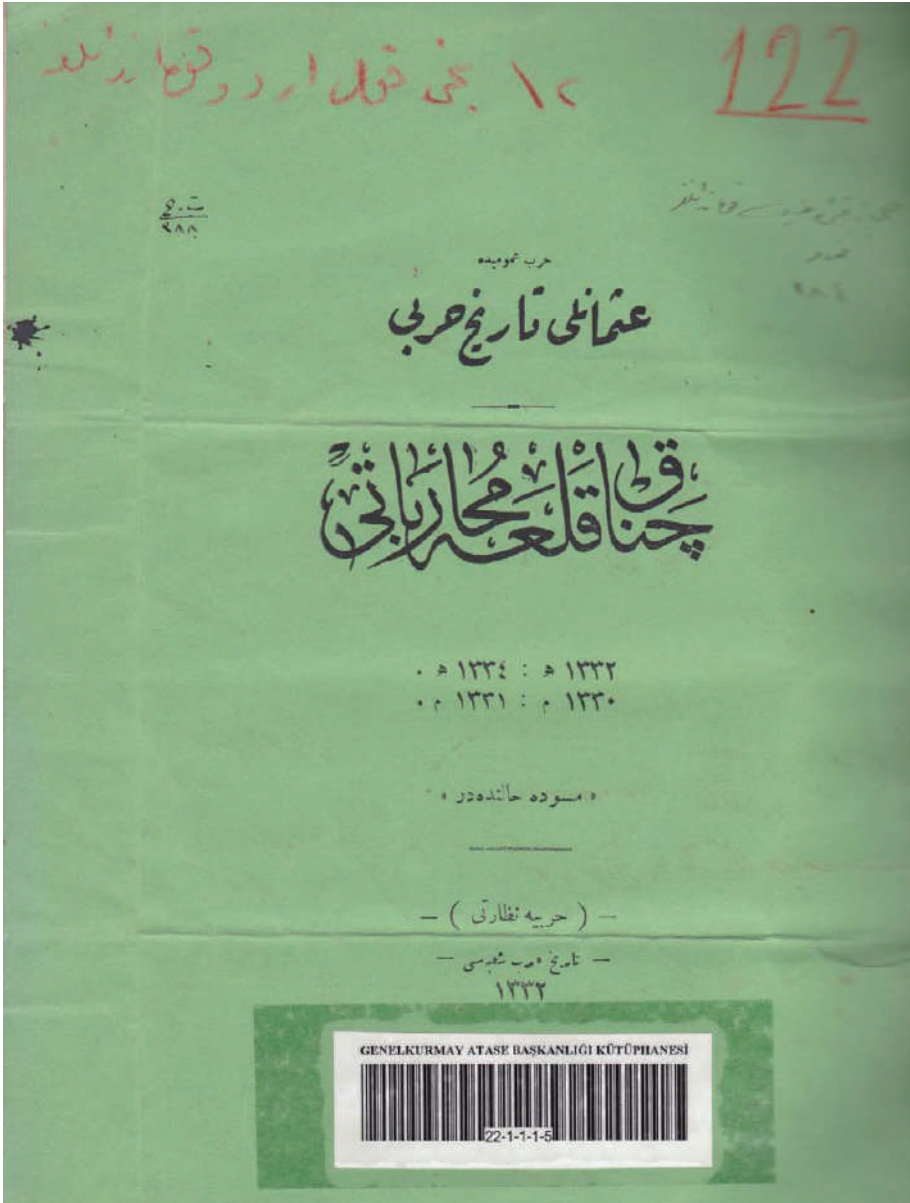
Harb Cerideleri Vesaik-i Harbiyesiyle Dosyaları Hakkında Talimat,
Matbaa-i Askeriyyede Mevcut Kitapların Fihristi, Matbaa-i Askeriyye, İstanbul,
1340,

Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri,** Türk Tarih Kurumu Yayını, An-
kara 1972.

**T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Tarihçesi (1916-
1962),** Gnkur. Basımevi, Ankara 1963.

EKLER:

“Harbi Umumîde Osmanlı Tarih-i Harbi Çanakkale Muharebatı” adlı kitaptan bazı sayfalar.



چناق قلعه محارباتی

برنجی فصل

موقع مستحکمک خصوصی سفر برلکی

Gnkur.
Harp Tarihi B
Kütüphane

بحر سفید بوغازینک دولت عثمانیه ایچون حائز اولدینی اهمیت سیاسییه
و قیمت عسکریه ، حرب عموهینک کمال شدت و سرعتله اکتساب ایلدیکی
وخامت اوزرینه برقاندها آرمشیدی . بوغازدن کچن طریق بجرمی ، اورویای
روسینک جنوب ولایاتیله مناطق عسکریه ولیمانلرینه منتهی اولقله بودکز
یولنک ائتلاف قوتلری ایچون آچیق بولندیریلهرق - هر نه صورتله اولورسه
اولسون - روسیه ایله جنوبی برخط مواصله تأمین ایدلمی ائتلاف
دولترنججه ، شهسز ، شایان آرزو ایدی . اسباب عسکریه یه ایتنا ایدن
بو آرزوی ائتلاف قوای بجر یاستنک بحر سیاهدهدخی حاکیتی تأمین ایدرک
بالقان دولتری اوزرنده بر تأثیر یاییلمی ؛ و پایتخت سلطنت سینه حقتنده روس
آمال عصر دیمه می کچی اسباب والحیات سیاسی ایله ده تألیف ایدیلنجه ایشک
وخامت وعاقبتی البته بادی اندیشه اولوردی . بو جهته ، بوغازله تشکیلات و ترتیبات
حضریه ایله ابقاسی هم دول مؤتلفه نیک بر امر واقع ایله حصول مقاصدینه ؛
هم ده بو صورتله دولتک سیاست بیطرفانه سنی اخلاصه مؤدی حادثاتک وقوعه
امکان بر اقق دیمک ایدی . علی الخصوص : احوال سیاسی نیک بو بجرانی
دور لرنده مجاور بردوات قوای بجریه می بوغازه مؤثر اولان مناطق بجریه ده
یسدرنی تحشد ایدیوردی . ایشته صرف بو اسباب سیاسی ایله
مدافئه وطن اندیشه سنک تحت تأثیرنده قالان حکومت سینه ، ۱۷ تموز ۳۳۰
تاریخنده منحصر آ موقع مستحکم قوماندانلی منطقه سنه شامل اولق اوزره
خصوصی سفر برلکه لزوم کوردی .

اساساً قلعه سلطانیه موقع مستحکم قوماندانلی ، قرارگاهی تکفور طاغنده
بولنان ۳ نجی قول اردوی هایون دائره می داخلده ؛ و امر و قوماندانجه تیله

— ۲۷ —

چناق قلعه
۱۸ تموز ۱۳۳۰
ساعت
۹ صبح

طغوزنجی فرقه قوماندانلغنه

- ۱ — یونان دو نمانسک لینی جوارنده بولندی قور اردو قوماندانلغنه بیلدیرلشدیر. بوگون اوج عدد یونان طیاره سی امروز استقامتدن کلرک یکی کوی جوارنده کشفیاتده بولندقلری اذینه ژاندارمه قوماندانلغنه تلغرافدن آکلاشلمشدر .
 - ۲ — پیاده آلابری ، سفر برلک اکالی بکله نیلمکسزین هر آلائی کندیسنه تخصیص اولان منطقه داخلنده ساحل ترصدی ایچون ترتیبات لازمه آلهرق بلوکلرک اکال افرادی بو موقعله کوندرملیدیر .
 - ۳ — ۲۷ نجی آلایدن اوفق برپیاده مفرزه سی قاضی کویه کوندربلرک بولایرله قره چالی آوسنده کی منطقه ترصد ایستدیربلرکچکدر .
 - ۴ — آلهجق ترتیبات عمومیه نیک سربعا بیلدیرلسی مقتضیدر .
- عموم قوماندان
امین

بوندن بشقه بوغاز مدخی ایله بوغاز منطقه سی ساحل دکزلرینه مؤثر اولان مناطق بحریده ترصد واستکشافانده بولنق اوزره موقع مستحکم امرینه حریره نظارتندن خفیف برطوریدو فیلوسی کوندرلش و فیلوتیلا دخی موقع مستحکم قوماندانلغنه استکشافه مأمور ایدلشدیر . ۹ نجی فرقه سواحلک ترصدیه عائد وظائفک صورت ایفا و مناطقک تقسیمینی زرده کی راپوریه موقع مستحکم قوماندانلغنه بیلدیردی .

موقع مستحکم قوماندانلغنه ۲۰ — تموز — ۳۳۰

- فرقه منطقه سنده سواحلک ترصدی ایچون بروجه آتی ترتیبات اتخاذ قلمشدر . [قروکی موقع مستحکم نومبر ۴ — ت. ح نومرو — ۱ فصل — ۱]
- ۱ — ساحل صورت عمومیه ده اوج منطقه یه تفریق ایدلشدیر .
 - برنجی منطقه : قره چالی — بقله برون — دسپوط لیمانی — ساز لیمانی .
 - ایکنجی منطقه : آجه لیمانی — سد البحر
 - اوچنجی منطقه : قوم قلعه — کیکلی

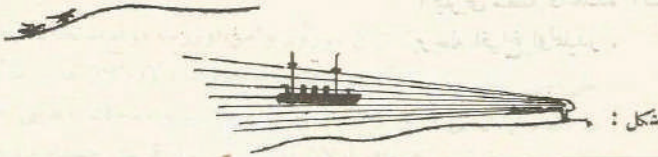
— ۵۷ —

کیچیلده کیه زده کی ۹۰ و ۶۰ لقی پروژکتورلر ایله صوغانلیده کی
۶۰ لقی پروژکتورلر بریدی مناوبه ایله تخری وظیفه سی ایفا ایله جک
فقط مدخانده طوب آتشی باشلار باشلاماز ویا دشمنک برتشی حس
ایدیلیر ایدلز همان بالاده کی ترتیبات اخذ و مقابله ۶۰ لقی پروژکتور
منطقه معینه بی تشکیل ایله جکلردر .

۲ — بو پروژکتورلردن ماعدا ارن کوی ساحلده قایرجه جوارنده بر
قرقاقی پروژکتورلردر که بونک وظیفه سی قرانته ، قایرجه و جوارینی
تنوز ایدرک محدود بر منطقه داخلده قراکلی لینده دشمن سفاتنک
تخریستدن عبارتدر .

۳ — طوریبل خطیه چناق قلعه لیان داخلی مجیده و نمره ده کی ۴۰ لقی
پروژکتورلر ایله فیوتیللاده کی پروژکتورلر طرفدن تنوز ایدیلر جکلدر .

۴ — پروژکتورلرک مقابل ساحلده کی بطر به لرینی تنوزلردن اجتناب ایچون
هدف شکلده اولدینی کی حزمه شماعیه نک اوست کنارنده بولنه جق
وجهله تنوزرات اجرا ایله جک و مقابله ساحلدری تنوزلردن اجتناب
ایله جکلردر .

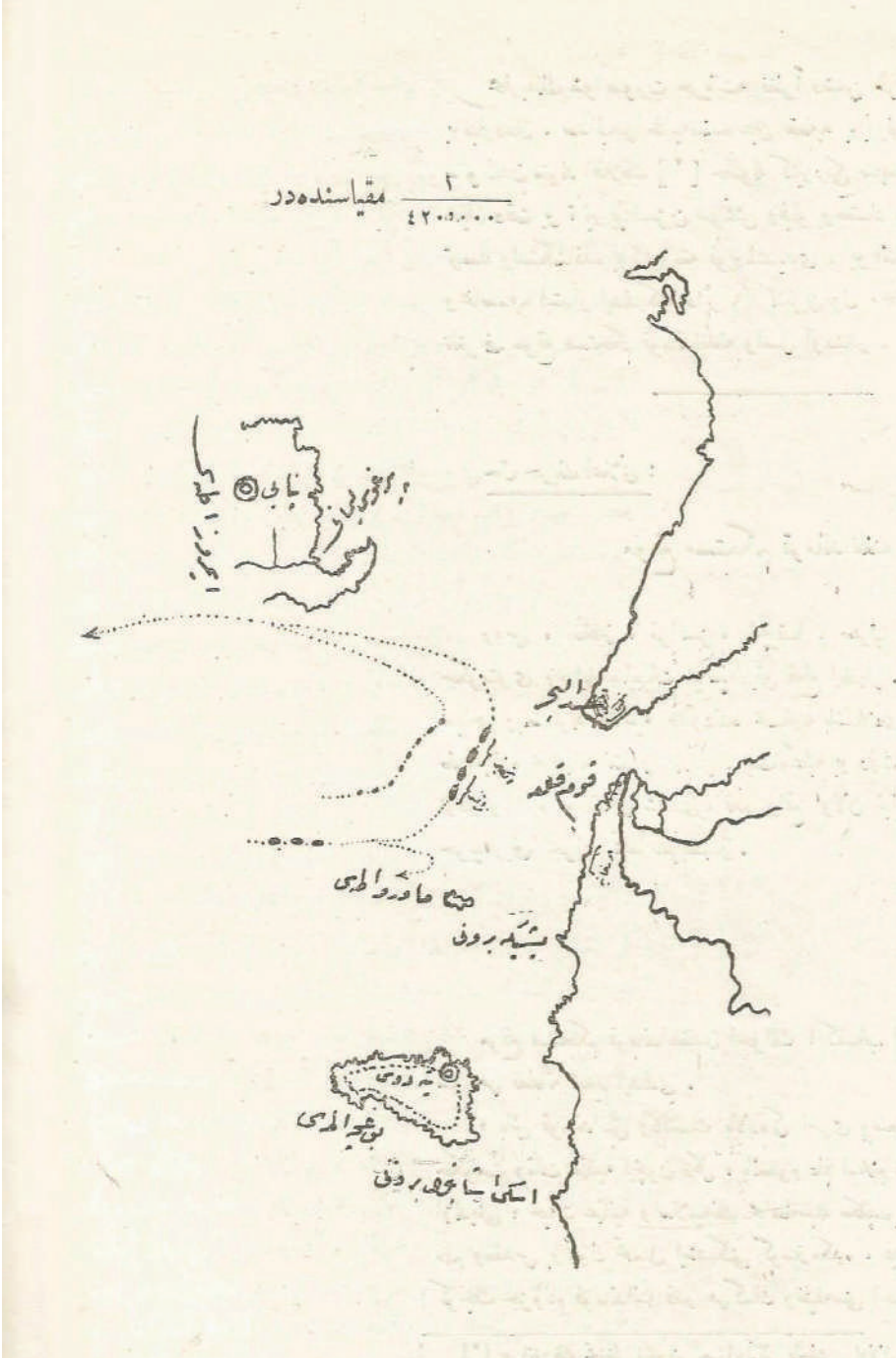


۵ — ماکنه بی قوللانان پروژکتور مأمورلری عین زمانده ترصد وظیفه سی
ایفا ایله مبه جکلرندر. پروژکتورلر قیندن آیریمجه بر مرتصد بولندیره جکلدر .

۶ — پروژکتورلر دائمی کندن اولکی پروژکتورلر هدف بر آن اول
وسرعتله آلمغه چالشلی . هدف کندن صکره کی پروژکتورک مأموری
تسلیم آدیغنه قانع اولان پروژکتور کندن اولکی پروژکتورک بکی
بر هدف کتیرمسنه انتظار آ کندی . منطقه می داخانه هدف کیرمدیکنه
قانع اولدقن صکره در حال قیاقلرینی قادیوب کندن اولکی پروژکتورک
دیگر هدف کتیرمسنی بکله ملیدر .

۷ — کندن اول صکره کلان پروژکتورلرک ضیاسنه چاپدیرمه مق شرطیه
پروژکتورک کندی ساحلرندره هدف بولندینه امین اولوق ایچون
آره صره منطقه لرینی آرا ملری موافقدر .

— ۸ —



SAVAŞTAN DOĞAN BİR TİP: “HARP ZENGİNİ”

Meral DEMİRYÜREK*



Özet

I. Dünya Savaşı, Harb-i Umumi ifadesinden hareketle de anlaşılacağı üzere, sadece savaş meydanlarında yaşanmamış, başta savaşan ülkeler olmak üzere bütün dünya devletleri için genel yıkıcı bir rol oynamıştır. Savaş esnasında ve sonrasında siyasî, ekonomik ve sosyal değişimler bütün dengeleri altüst etmiş, yeni değer yargıları ve davranışlar geliştirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu siyasî, ekonomik ve sosyal şartlar doğal olarak edebiyatı da etkilemiştir. Başta ekonomik sebepler yüzünden meydana gelen değişimlerin edebî sonuçları da olmuştur. Bunlardan birisi “harp zengini” kavramının doğuşu ve bu kavramı somutlaştıran yeni bir tipin teşekkülüdür. Fransa’da eski ve köklü zenginlerden ayırt etmek için savaş vurguncularına “yeni zengin” adı verilirken I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye’deki basın yayın organlarında “harp zengini” ifadesi kullanılmaya başlandı. Burada kastedilen “Harb-i Umûmî” sırasında çeşitli gayrimeşru yollarla zengin olmuş kişilerdi. Şeker, un gibi temel ihtiyaç maddelerini büyük miktarlarda alıp devletin vagonları aracılığıyla taşıyan ve türlü usulsüzlüklerle bunları fahiş fiyatlarla satan, içinde tanınmış kişilerin de bulunduğu, bir zümre hızla ve anormal bir biçimde zenginleşir. Devrin *Sabah*, *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazetelerinde sürekli konuyla ilgili yazılar yayımlanır, kolay ve kanun dışı yollardan zenginleşenler eleştirilir, hatta bu kişilerin isimleri teşhir edilir. Ayrıca hükümetin problemin çözümüne yönelik uğraşları desteklenir. Gazete ve dergilerdeki eleştiriler sadece fikir tartışmaları düzeyinde kalmaz, edebî eserlere de yansır. Ahmet Emin Yalman’ın kullanımıyla “harp zengini”

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, meraldemiryurek@hitit.edu.tr.

kavramı hızla yaygınlık kazanır ve savaş zenginlerini konu alan sohbet yazıları, romanlar ve hikâyeler yazılır, karikatürler çizilip albümler yayımlanır. Kavram ve tip savaşın bitiminden sonra, Cumhuriyet yıllarında da Türk edebiyatındaki varlığını sürdürür. Sermet Muhtar Alus'un *Harp Zengininin Gelini* (1932, 1934) adlı romanı buna örnektir.

Bu bildirinin amacı “harp zengini” kavramının Türk basınında ve edebiyatında yer alış sürecini çeşitli örneklerle tespit edip aynı başlık altında yazılmış, ancak bugüne değin herhangi bir çalışmada yer verilmemiş edebî eserleri, gazete ve dergilerden yararlanarak ortaya çıkarmak ve bunları incelemektir. İlâveten “harp zengini” ifadesiyle tanımlanan tipin özelliklerini ve edebiyatımıza yansımalarını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Harp Zengini, Roman, Hikâye, Türk Edebiyatı.

A CHARACTER BORN BY THE WAR: THE WAR PROFITEER

Abstract

French novelist Stendhal said: “a novel is a mirror carried along a high road. At one moment it reflects to your vision the azure skies, at another the mire of the puddles at your feet...” The World War I had not only the social, economic and political results but also literary results. One of the literary results was the theme of “harb zengini” (the war profiteer). In the last year of the World War I one can see a statement of “rich men of the war” in the Turkish press. The Turkish press criticized the rich men earning a lot of money with corruptions during the war and called them as “rich men of the war”. In addition to this, Turkish authors wrote and published some novels and stories concerning the “rich men of the war”. The aims of this study are to reveal the novels and stories concerning the “rich men of the war” and to evaluate the reflections of this statement on the Turkish literature.

Key Words: Harb Zengini (the war profiteer), Novel, Story, Turkish Literature, World War I.

1. Giriş

Toplumun bütününe veya çoğunluğunu yakından ilgilendiren göç, deprem, savaş gibi sıra dışı olayların sonucunda dengelerin sarsılması veya düzenin tamamen bozulması nedeniyle günlük yaşantıda somut birtakım olumsuzluklar hızla baş gösterir. Bu tür durumlarda, meydana gelen siyasal, sosyal ve ekonomik temele dayalı problemlerin kaynağında otoritenin mevcut şartlar içinde ülkeyi iyi yönetememesinden doğan zafiyet yatmaktadır. Özellikle savaş ortamlarındaki belirsizlik, hızlı karar alma mecburiyeti ve ilginin tam olarak düşmanla mücadeleye odaklanması gibi normalin dışında seyreden şartların getirdiği olumsuzlukları, kendi lehlerine kullanmak isteyen birtakım fırsatçıların türemesi kaçınılmazdır. Ekonomik bozulmanın toplumdaki insan ilişkilerini her aşamada erozyona uğratmasının da bu kötüye gidişte etkisi büyüktür. Bütün bunların devamında sanat ve kültür bağlamında bir etkilenmenin olması ve devrin karakterini yansıtan çeşitli sanatsal ve edebî ürünlerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Edebiyat kuramları açısından düşünülüp sanatın topluma tutulan bir ayna olduğu gerçeği doğrultusunda bakıldığında, her edebî metin olduğu dönemin ve toplumun izlerini kalın veya ince çizgiler halinde taşır. Sanatçı yaşadığı zaman ve zeminden az veya çok etkilenir ve eserlerinde yer verir. Kimi dönemlerde karakteristik yapılar söz konusudur. Göz ardı edilemeyecek kadar yoğun bir biçimde benzerlikler taşıyan tiplerin toplumdaki varlığı ve onların etrafında örülen dikkat çekici nitelikteki yaşam tarzlarına bağlı özellikler, devrin sanatçılarının kalemine ilham verir. I. Dünya Savaşı (1914-1918) yıllarında hem dünyada hem Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ortaya çıkan "harp zengini" tipi de bunlardan biridir.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından kısa bir süre sonra savaşa dâhil olan Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan cephelerde düşmanla mücadele ederken bir yandan da İstanbul merkez olmak üzere ekonomik bir krize girmiştir. Kısa sürede enflasyonun büyük bir artış göstererek % 400'lere ulaşması toplumdaki dengeleri altüst etmiştir. Osmanlı düzeninde belli bir refah düzeyine sahip bulunan asker ve memur kesimi hızla yoksullaşırken üretim yapan köylü, onun ürününe aracılık eden tüccar, dağıtımı yapan perakendeci aynı hızla zenginleşmiştir. Savaş ortamının kaygan zemininde meşru kazançtan söz etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Yeni piyasaya sürülen kâğıt paraya güvenilmemesi ve mal fiyatlarının sürekli artacağı yönündeki beklenti ise az da olsa birikimi

bulunanları ticarete sevk etmiş, memurların dahi ticarete yönelmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden savaşın son yıllarında artık herkes servetini mala dönüştürmeye çalışır hale gelmiştir. Bu durum, mal istifçiliğini ve beraberinde karaborsayı doğurur. Böylece kısa sürede gayrimeşru yollardan zengin olan yeni bir sınıf oluşurken onların yanı başında savaşa kadar maddi sıkıntı görmemiş, belli bir refah seviyesine sahip sınıfın sefaleti ortaya çıkar. Sonuç olarak, Osmanlı'nın başkenti zenginliğin ve sefaletin bulunduğu bir yer haline gelir¹.

Savaşın sonlarına doğru Türk basınında ülkenin siyasal ve ekonomik şartlarındaki olağanüstü halin doğurduğu meseleler derinlemesine ele alınmaya, birtakım çözüm yolları önerilmeye ve kamuoyu oluşturulmaya başlandı. Ayrıca şartları kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak kesesini dolduran “türedi zenginler” teşhir edildi. Fransızcada “yeni zengin” (néo riches), İngilizcede “savaş vurguncusu” (war profiteer) olarak ifade edilen bu yeni olumsuz zengin tipi için Türkçede “harp zengini” söylemi yaygınlaşarak kavramlaştı.

2. Basında Harp Zenginleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte dönemin basınında ana gündem maddesini doğaldır ki savaşa dair ayrıntılar oluşturmuştur. Savaşa müdahil olan diğer ülkelere dair haberler, cephelerden gelen son durum bilgileri ve İstanbul başta olmak üzere cephe gerisinde yaşanan gelişmeler gazete ve dergi sayfalarında sığacağı sığacağına yer bulmuşlardır. Haberler çeşitli yazarların makale, sohbet, hikâye ve benzeri edebî metinleriyle birleşerek devrin basınına zengin bir içeriğe kavuşturmuştur.

İhtiyaç maddelerinin temin edilememesi ve halkın alım gücündeki zayıflamaya, fakirleşmeye inat toplumda hiç hak etmedikleri halde sunî bir biçimde ortaya çıkan ve hızla zenginleşen bir grubun meydana gelmesi toplumdaki bütün dengeleri alt üst etti. Ekonomik bozulmaya bağlı olarak ortaya çıkan bu yeni durumun sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda değil diğer ülkelerde de geçerli olduğu gazete ve dergilerde yapılan çevirilerden anlaşılmaktadır. Örneğin “Fransa'da Yeni Zenginler” başlıklı yazıda Fransızca bir makaleden yapılan çeviriden alıntılar yapılarak muhtekirlerin (vurguncuların) Fransa'da kömür, pa-

1 Zafer Toprak, **Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 541-550.

tates istiflemelerinden, iki ay süreyle kapatılan pastacı dükkânlarının ansızın açılarak un yerine pirinç unu kullanma talimatıyla karşı karşıya kaldıklarından ve bu arada pirinç ununun değer kazanacağını önceden haber alan bir zümrenin büyük kâr elde ettiğinden ayrıntılarıyla bahsedilir. Yazara göre, ticari açıdan anormal bir hareketliliğin yaşandığı bu ortamda herkesin alın teriyle kazandığı parayı kasasına yağın vurguncuların her türlü vatanî, insanî ve millî hisleri kaybolmasına rağmen kanunen hiç bir şey yapılamamaktadır. Hâlbuki Fransız devrimi esnasında Maximilien Robespierre (1758- 1794) böylesi hainlerin ya kafalarını giyotine vurdurmuş yahut sürgüne göndermiştir². Fransa’da 1914’ten itibaren ortaya çıkan bu “yeni zengin” sınıfının varlığından haberi bulunan Türk basını, kendi toplumlarında da benzer örneklere rastladıklarından konuyu kavram adlandırması boyutundan başlayarak ayrıntılarıyla ele alırlar. *Yeni Mecmua*’daki “Harp Zenginleri” başlıklı yazısında Kazım Şinasi, hızlı ve gayritabii bir biçimde zenginleşen bu gruba Fransız basınının “yeni zengin”, Türklerin ise “harp zengini” adını verdiklerini belirtir ve Fransızların “eski” zenginleri tenzih ettiklerini, kendilerinin de 1914 Ağustosundan itibaren her zenginleşeni “harp zengini” olarak kabul etmediklerini açıklar. Kazım Şinasi, piyangodan ikramiye kazanan ya da miras yoluyla zenginleşenleri hariçte tutarak harp zengininin özelliklerini şöyle sıralar:

“Harp zengini denince hatırımıza harp esnasında ve harpten tevellüd eden fevkalade haller içinde biraz ihtikâr ile biraz da meşru olmayan vasıtalarla büyük büyük servetler kazanmış adamlar geliyor. Bunların da ekserisi “sonradan gören”lerden ibaret olduğu için “harp zengini”ni halinden yaşayışından, hatta yürüyüşüyle bakışından, anlamak mümkündür.”³

Kazım Şinasi *Yeni Mecmua*’daki “Yine Harp Zenginleri” başlıklı bir diğer yazısında bu kez Ahmet Emin (Yalman) Bey’in harp zengini aleyhtarlığından ve onun harp zenginleri sınıflamasından söz eder⁴. Hakikaten “Harp Zenginliğinin Nev’ileri”⁵ başlıklı çok ses getiren yazısında Ahmet Emin, önce harp zenginliğinin Almanya’da ikiye sonra da bizde üçe ayrılmasına yer verir. Almanya’daki Daimler adlı şirketin Alman kamuoyunda memleketi sayesinde çok para kazan-

2 S, “Fransa’da Yeni Zenginler”, **Yeni Mecmua**, C 2, 14 Mart 1918, S 38, s. 228.

3 Kazım Şinasi, “Harp Zenginleri”, **Yeni Mecmua**, C 2, 14 Mart 1918, S 38, s. 237.

4 Kazım Şinasi, “Yine Harp Zenginleri”, **Yeni Mecmua**, C 2, 25 Nisan 1918, S 41, s. 298.

5 Ahmet Emin, “Harp Zenginliğinin Nev’ileri”, **Vakit**, 20 Nisan 1918, s. 1.

dığı halde hamiyetsizlik göstermesine duyulan tepkiler sırasında zenginliğin iki türlü olduğu üzerinde durulduğundan bahseder. Buna göre, bir faydalı üretimde bulunarak elde edilen servet bir de üretici ile tüketici arasına fuzuli yere girerek, her iki tarafı soyarak elde edilen servet vardır. İkinci tür harp zenginliğini hiç kimsenin savunması mümkün değildir. Bizdeki harp zenginliğini ise Ahmet Emin “halk gözünde” vurgusu yaparak üçe ayırır:

“1-Hakiki bir kabiliyeti, haysiyeti ve izzet-i nefsi olan ve istihsalat tarikiyle para kazananlar,

2-Serveti hava oyunlarıyla veya borsa muameleleriyle kazanmış olmakla beraber istimal ve istihlak nokta-i nazarından akılları başında olan zenginler,

3-Havadan kazanılmış paraları “dillere destan olacak surette sefahat sahalarında” yiyenler.”⁶

Ahmet Emin Bey, üç tür harp zengini içinde toplum için en zararlı kabul edilmesi gerekenleri üçüncü gruptakiler olarak görür ve gösterir. Onlardan herhangi bir ad altında yardım veya bağış alınmasını da Ahmet Emin onaylamaz. Çünkü mevcut şartlar devam ettikçe harp zenginlerinin verdikleri vergiyi de yaptıkları yardımı da kat be kat halka ödetecekleri düşüncesindedir. Harp zenginleri fakirlerin ve orta hallilerin elinde, avucunda bulunan parayı kemirdikçe ülkenin gerçek serveti hızla azalacak ve malum kişilerin kontrolünde insaniyet için değil, zevk ve israf içinde tüketilecektir. Dünyanın her yerinde hüküm süren bu durumdan kurtulmanın çaresi yıkıcı tenkitler, acı sözler yerine şifa çareleri aramaktır. Ahmet Emin, mevcut olumsuzluklardan kurtulmak için iç borçlanma (dâhili istikraz) yoluna gidilmesini ekonomik mânâdaki yolsuzlukları önlemede en etkili tutum olarak görür. Bu düşüncesiyle Ahmet Emin, hükümetin ve maliye nezaretinin hareket tarzını destekler. Yazısının devamında sadece maddî durumu iyi olanların değil, geliri sınırlı olanların dahi istikraza katılmasının sağlanması için çeşitli tedbirlere başvurulabileceği görüşünü öne sürer. Alınan kararın doğruluğunu ispatlamak için Almanya örneğini verir⁷. *Vakit* gazetesinin harp zenginleri karşısındaki olumsuz görüşünü Ahmet Emin Bey başyazar olarak köşesinde sık sık dile getirir. Ancak *Sabah* gazetesinden yapılan çıkışlar devrin basınında konuya bakış açısının aynı olmadığını göstermektedir. *Sabah*'ta

6 Ahmet Emin, a.g.m.

7 Ahmet Emin, “Bir Şifa Çaresi”, *Vakit*, 11 Nisan 1918, s. 1.

“Yine Harp Zenginleri” başlığıyla yayımlanan imzasız başyazıda *Vakit* ve Ahmet Emin “gazetelerde kısmen karilerine hoş görünmek, kısmen neşriyat mevzularına tenevvü vermek, bir parça da iğneli ve eğlenceli bir vadide yürümüş olmak arzusuyla ara sıra harp zenginlerinden bahseder oldular” denilerek eleştirilir. Ayrıca Ahmet Emin Bey’in “servetleri, yani harp zenginlerini tasnif ve her sınıfı ayrı ayrı tarif ve tavsif etmesi” yanlış bulunur. *Sabah*’a göre, zenginlere karşı oluşan salt olumsuz duyguları dile getirmek yerine “hakkın müdafaa” edilmesi çok daha doğrudur. Harp zenginlerinden söz açıldığında servetten ziyade şahısların hedef gösterilmesi, nesnel incelemeler yerine hissî yargılarda bulunulması sonucunda değerlendirmeler bir “tehdit”, tavsiye ve nasihatler bir “ceza” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Servet, sanki sahibinin yüzünde bir “günah damgası” halinde kalmaktadır. *Sabah*, devletin harp kazançları vergisi almasını halkın infialine bağlayan *Vakit*’in yaklaşımına da itiraz eder ve vergi veren irad sahibi bir banker ile yüzde üç bin kazanmış bir harp zengininin eşit olduğunu savunur. Hâlbuki *Sabah*’a göre, harp zenginleri cezaya çarptırılan kişiler değil de “ehl-i vatan” mevkiindedirler. *Sabah*, *Vakit*’in aksine savaştan kazanılmış paraların ülkenin faydasına kullanılması konusunda sadece yol gösterme taraftarıdır, kulak çekercesine şiddetli uyarılarda bulunmayı tasvip etmez. Hamiyet ve vatanperverlik konularında ise *Sabah*, yine herhangi bir zorlama veya dayatmanın olamayacağı, bu kadar yüce kavramların kimsenin ayağına düşürülemeyeceği, herkesin bu değerlerin kutsal huzuruna saygılı ayaklarla kendiliğinden gitmesi gerektiği fikrindedir⁸. *Sabah* gazetesi 23 Nisan 1918 tarihli “Yine Harp Zenginleri” başlığını taşıyan bir başka yazısında *Vakit* ile aralarındaki polemiki gündeme taşımaya devam eder. *Vakit*’in gazetelerini menfaat gruplarının tercümanı olarak sunmasından rahatsızlık duyduklarını dile getirirler ve kendileri de muhaliflerini altı ayda kazanamadıkları şöhreti ve tirajı “avamın omuzlarına binerek iki sütunda” elde etmeye çalışmakla suçlarlar. Bütün bu polemiklere rağmen, Ahmet Emin’in 20 Nisan 1918 tarihinde yayımlanan ve hem devrinde hem de sonrasında sıklıkla alıntılanan harp zengini sınıflamasını, *Sabah* da sütunlarına taşır ve harp zenginlerinin bu şekilde “halk gözünde” vurgusuyla tasnif edilmesini gelebilecek tepkileri önlemek için halkı paravan haline getirerek kullanmak olarak yorumlar. Ayrıca *Sabah* başyazarı savaş ortamında zenginleşen pek çok kişinin bulunduğunu ve hepsinin de az veya çok nispetsiz ve fahiş servetler temin ettiğini,

8 “Yine Harp Zenginleri”, *Sabah*, 21 Nisan 1334 (1918), s. 1.

ancak bunda kabiliyetin hiç yeri bulunmadığını belirterek şeref ve haysiyetin kimde bulunup bulunmadığını *Vakit* veya *Sabah*'ın takdir etme veya dağıtma hakkının olmadığını vurgular⁹.

Savaş boyunca Anadolu'da (Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik) sürgünde bulunan Refik Halit, İstanbul'a dönünce karşılaştığı harp zengini tiplerinden dolayı büyük bir şaşkınlık yaşar ve her yerde onlardan söz edildiğine şahit olur. Dolayısıyla Refik Halit devrin diğer yazarlarıyla birlikte konuyu eserlerinde işlemeye başlar. *Yeni Mecmua*'nın 2 Mayıs 1918 tarihli sayısındaki "Harp Zengini" başlıklı yazısı dıştan bir gözle ve nesnel bakış açısıyla güçlü tespitler içeren önemli bir eleştiri metnidir. Harp zenginliğini tifo gibi bir çeşit hastalık olarak nitelendiren yazar, çareyi barışta görür: "Bu derdi harp doğurdu, müsalaha öldürecek, kan denizinde türeyip dal kol salan bu ahtapot sulhun temiz havasına çıkınca boğulacak, o zamana kadar tahammül; başka çare görmüyorum; meclislerden, nizamlardan fayda ummuyorum."¹⁰ Sözlerinin devamında çabuk kazanılan paranın hazır elbise gibi iğreti durduğundan, "zenginliği sade yiyip içmekten, hindi gibi kabara böbürlene gzymekten, dişi arkasında sokak sokak gzymekten ibaret zanneden" servet sahiplerinin vatanı olmadığını ve memleketin az paralı fakat çok vicdanlı insanların kolları üzerinde taşındığını vurgular. Zamane zenginlerinin ara sıra günlük kârlarının yüzde beşini yardım adı altında vermeye mecbur kaldıklarında bile bazı gazeteler tarafından alkışlanmasını eleştiren Refik Halit'in hem muhalif tutumu hem de "harp zengini" söylemini basında ve edebiyatta sıklıkla kullanarak kavramın ve tipin yerleşmesindeki öncü rolü *Vakit* gazetesinden Ahmet Emin ile benzerlik gösterir. Refik Halit, *Yeni Mecmua*'daki "Harp Zengini" adını taşıyan yazısını gazeteci meslektaşlarına şu sözlerle çatarak noktalar: "Benim kesemden zevk süren, benim sırtımda keyif getiren, benim kanımla caka satan, beni zarara soktukça sermayesini arttıran şu mahlûkatın methedecek yerini bulmak, doğrusu, yaman maharet... Gazeteciliğin bu kabil ince felsefelerini benim aklım bir türlü kavramıyor."¹¹ Refik Halit konuyla bağlantılı bir başka yazısında ise savaşın doğurduğu sosyal ve ekonomik çöküntünün en çok kadınları etkilediği üzerinde durarak gelir dağılımındaki adaletsizliğin bir başka olumsuz sonucunu dile getirir. Ona göre cephe gerisin-

9 "Yine Harp Zenginleri", *Sabah*, 23 Nisan 1918, s. 1.

10 Refik Halit, "Harp Zengini", *Yeni Mecmua*, C 2, 2 Mayıs 1918, S 42, s. 301.

11 Refik Halit, "Harp Zengini", *Yeni Mecmua*, C 2, 2 Mayıs 1918, S 42, s. 302.

deki kadını, eşini savaşta kaybetme korkusunun yanı sıra “moral felâketler de bekler. Manevî eziyetlerle, yoksuzlukla, kifayetsiz gıda ve himayesiz hayatla iki şekilde zâfa düşen kadın benliği ve kadın vücudu kolaycacık çiğnenmeğe müsait bir hale gelmiştir. Cephe gerisi ahlâksızlığı onu temiz hülyalarından yavaş yavaş uzaklaştırır; zorla soyar ve istemeyerek kaldırımlar üstüne atar. Savaşta erkek cephelerde kırılır, kadın caddede... Biri ölse de temiz kalır, şehamet sahasında yer almıştır; öteki yaşasa da kirli kalır, sokak malıdır.”¹²

Savaş uzadıkça İzmir ve İstanbul gibi merkezlerde vurguncuların sayısı çok artmasına rağmen Osmanlı Hükümeti zorlayıcı tedbirler almak için zamanında harekete geçmemiştir. Ancak birçok bocalamadan sonra yaptırımların lüzumunu anlamış ve çok geç bir tarihte (24 Mayıs 1917) “İhtikârın Men’i” hakkındaki Muvakkat Kanunu çıkarabilmiştir¹³. Geçen yıllar içinde halkın başlıca gıdası “çamur gibi kara ekmek” olmuş, geniş halk yığınları yiyecek bulamamıştır. Öte yandan İttihatçılara bağlı ayrıcalıklı kişiler ise sonsuz servet yaparlar. Harbiye Nezareti Levazım Dairesi Başkanı Topal İsmail Hakkı Paşa’nın hırsızlığı dillere destan olur. Kamuoyunun sesi durumundaki aydınlara susmaları için ısmarlama eserler yazdırılır, bol keseden hediyeler verilir¹⁴. Nitekim savaşın sonuna yaklaşıldığı sıralarda asıl mücadelenin cephe gerisinde devam edeceği devrin basınında çıkan haberlerden anlaşılmaktadır. Vurguncuların gayrimeşru yollardan kendilerine vagon tahsis ettirmeleri ve şeker getirterek fahiş fiyatlarla tüketiciye satmaları aylarca kamuoyunu meşgul eden konuların başını çeker. *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Sabah* gibi gazetelerde konuyla ilgili ayrıntılar doludur. Özellikle *Vakit* gazetesi şeker meselesine her sayısında hiç aksatmadan sayfalarında yer verir. Gelen ihbar mektuplarını ve onlara verilen cevapları aynen yayımlar. Vagon ticaretinin yasaklanması için adeta savaş açar¹⁵. Bu süreçte dikkat çekici olan ise yapılan usulsüz işlere Ayıntab mebusu Fazıl Bey gibi bazı mebusların adının karışması ve Ali Haydar Mithat Bey başta olmak üzere diğer mebusların şeref

12 Refik Halit, “Harp ve Kadın”, **Tanıdıklarım**, Semih Lütfi Kitabevi, t.y., s. 149.

13 Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 73.

14 Zekeriyâ Sertel, **Hatırladıklarım**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968, s. 44, 46.

15 Ahmet Emin, “Vagon Ticaretinin Men’i”, **Vakit**, 29 Mayıs 1918, s. 1; “Bir Mesele İçindeki Meseleler”, **Vakit**, 27 Temmuz 1918, s. 1.

ve haysiyetlerinin bu gayrimeşru işlerden zarar gördüğü¹⁶ gerekçesiyle gazetelere çeşitli mektuplar yazarak meslektaşlarına ve yaptıklarına tepki göstermeleridir¹⁷.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda patlak veren usulsüz işler neticesinde yeni bir tip ortaya çıktı. Vurgunculuk yapan, haksız bir biçimde hızla zenginleşen ve kolay kazandığı için aynı şekilde çok abartılı ve göze batacak kadar çok ve kolay harcayan bu tipe bütün kamuoyu “harp zengini” adını taktı ve bu tip zamanla sadece basında ve reel hayatta değil edebiyatta da çeşitli örneklerle hayat buldu. Harp zenginlerini konu alan birçok eser yazıldı, bir “harp zengini” edebiyatı meydana geldi.

3. Edebiyatta Harp Zenginleri

Harp zenginlerinin I.Dünya Savaşı'nın bitimine doğru ekonomik dengelerin iyice bozulmasına sebep olmaları ve savaşın getirdiği olumsuz şartları kendi lehlerine çevirip sunî bir biçimde zenginleşen bir zümreye dönüşerek toplumda kök salmaya başlamaları sonucunda çeşitli edebî ürünlere konu teşkil etmeye başladılar. Harp zengini tipi, Türk edebiyatında karakteristik özellikleriyle farklı eserlerde benzer biçimlerde tekrar tekrar işlendi. Devrin yazarları, kurgunun imkânları dâhilinde, harp zenginlerini toplum gözünde küçük düşürmek, onlarla alay etmek ve abartılı yönlerini karikatürize etmek suretiyle olumsuz bir tip yarattılar. Böylece Tanzimat döneminin alafranga züppe tipinin yerini 1918'lerden itibaren harp zengini tipi aldı. Hatta harp zenginlerini tipleştirme işi ehil ellerde karikatürlere dönüşerek albümleri doldurdu. Meselâ, bu dönemde Sedat Simavi, *Yeni Zenginler* (1918) ve *Harp Fakirleri* (1918) adıyla iki karikatür albümü yayımlar¹⁸. Türk edebiyatı tarihine bakıldığında konuyla ilgili olarak yazılan hikâye, roman, sohbet ve benzeri eser sayısı belli bir külliyat oluşturacak kadar çoktur. Bu edebî metinler bağlamında “harp zengini” tipini ele alan bilimsel çalışma sayısı ise çok az ve yetersizdir. Şimdiye kadar yazılan birkaç makalede¹⁹

16 Mehmet Asım, “Bir Mesele içindeki Meseleler”, **Vakit**, 27 Temmuz 1918, s. 1.

17 “14 Vagon Şekeri Kim Getirdi?”, **Vakit**, 5 Ağustos 1918, s. 1; “14 Vagon Meselesi”, **Vakit**, 6 Ağustos 1918, s. 1-2; “Şeker Meselesi Yeni İfşaat”, **Vakit**, 7 Ağustos 1918, s. 1-2 vd.

18 Sedat, **Yeni Zenginler**, Matbaa-i Orhaniye, Dersaadet, 1918; Sedat Simavi, **Paramparça** (Yeni Zenginler Harp Fakirleri), Adam Yayınları, İstanbul, 1993.

19 Murat Kacıroğlu, “Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri”, **Karadeniz Araştırmaları**, S 20, Kış 2009, s. 117-136; Seçil Deren Van Het Hof,

sadece kitap halinde yayımlanan bazı romanlar dikkate alınmış, gazete ve dergiler aracılığıyla basın taraması yeterince yapılmamış, tefrikalar göz ardı edilmiştir. Hâlbuki gazete ve dergi sayfaları arasında I. Dünya Savaşı'nın sonlarından başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam eden ve bir kısmı henüz akademik ve bilimsel yayınlara girmemiş bulunan çok sayıda eser vardır. Bu çalışmada sözü edilen eserlerden örneklere yer verilmiştir.

Harp Zengini ile Mülakat: Orhan Mithat imzasıyla *Donanma* mecmuasında yayımlanan “Harp Zengini ile Mülakat”²⁰ başlıklı yazı, musahabe (sohbet) olarak gösterilse de kurgusal özellikler taşıması nedeniyle realist bir hikâyedir. Anlatıcı, arkadaşlarının ve kendisinin “borsa meydanı kahramanları” olarak nitelendirdikleri harp zenginlerinin bir çeşit cinnet geçirdiklerini, bu yüzden de ne kazandıklarını ne doyduklarını bilmediklerini bir konferansta uzmanından dinlerler. Akıl hastalıkları uzmanı, harp zenginliği hastalığı ile uyuz ve kuduz arasındaki benzerliği şöyle açıklar: “Uyuzla ihtilat ettikleri zaman alüfte güruhundan olan taife-i nisa aynı tehlikeye maruz kalır. Kuduz illeti Allah muhafaza büyürse, en ziyade bakkallar arasında salgın bir halde tahribat yapar. Aks-i tesirâtı bomboş midede görülür. İletin geçen sene şeker hastalığıyla ihtilatı herkesi korkuttu... Harp zenginlerini asabi buhranlar içinde bırakan şeker illeti halka şekersizlik illetini getirdi.”²¹ Anlatıcı ve iki arkadaşı alaycı ve ironik bir üslupla dile getirilen bu benzetmeleri ve değerlendirmeleri çok yerinde bulurlar ve harp zenginlerini yakından incelemek isterler. Anlatıcı, dört yıl boyunca okulda beraber okuduğu arkadaşlarından birinin harp zengini olduğunu ve onu ziyarete gidebileceklerini söylediğinde hikâyenin gelişme kısmı başlar. Harp zenginlerinin toplandığı Galata tarafındaki mekân özellikleri otomobillerin çokluğu, kalabalık, şarap fıçısı taşıyan hamallar; şarap, mastika, balık, piyaz ve benzerinin kokusuyla tasvir edilir. Yanına gittikleri harp zengininin çalıştığı hana sanki savaş hiç uğramamıştır. Etraf kanlı canlı, kılık kıyafeti yerinde neşeli, canlı, “ellerindeki çekleri, deste deste banknotları asar-ı müfide kütüphanesinin roman külliyyatı gibi lâkaydane” taşıyan birtakım adamlarla doludur. Anlatıcının eski

“Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Zenginler ve Zenginlik”, **Kültür ve İletişim**, 2010, 13 (2), Yaz, s. 81-106.

20 Orhan Mithat, “Harp Zengini ile Mülakat”, **Donanma mecmuası**, C 9, 17 Teşrinievvel 1334, S 137, s. 2197-2201.

21 Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 2197-2198.

arkadaşı olan harp zengininin ofisi, temiz ve şık kıyafetli uşağı, duvarlarındaki tabloları, yerdeki halıları, tavandaki elektrikli avizeleri ve maun koltukları ile şatafatın ve gösterişin bütün öğelerini taşır. Nitekim fazla kaymak yediği için (!) hazımsızlık çeken ve göbeği dizlerine kadar inen görünümüyle harp zengini arkadaşı, bu mekânla tam bir uyum içindedir. Misafirlerine savaş ortamında sıradan insanların asla bulamayacağı kalitede sigaraları “pırlantalı altın tütün tabakası”ndan ikram eder. Bütün şikâyeti fazla yemekten dolayı mide sancısı olan harp zengini önceki gece yiyip içtiklerini bütün ayrıntılarıyla anlatır: “Sofrada söze daldık; lakırdı ile biraz fazlaca yemişim galiba. Su böreği ile fıstıklı yassı kadayıfı çok severim. Dayanamadım yedim. Sonra, kahve... Biraz çilekli, biraz vanilyalı dondurma yedim. Kâtip kayısı getirmiş dediler, biraz da ondan yedik... Buzlu portakal şerbeti içtim... Dört tane de portakal yedim... gece geç vakte kadar oturunca insanın içi bayılıyor. Biraz kahvaltı ettik.”²² Onun sürekli yediklerinden söz etmesi anlatıcıyı ve iki arkadaşını çileden çıkarır ama belli etmezler. Bu sırada anlatıcı, buldukları odayı ve eski arkadaşı yeni harp zengini kelimelerle resmeder: “Kapının önünde ipek işlemeli yaldızlı bir paravana, İngiliz mamulâtından çifte aslan markalı esvab dolabı kadar büyük kasa, pirinç kornişli ipekli perdeler, maroken koltuklar duvarda ipek seccadeler, antika çini tabaklar, yazıhanenin üstünde çifte elektrik lambası... kıyafetine göz gezdirdim; kumlu siyah elbise, glase rugan fotinler, kravatının üstünde zümrüt çerçevesi pırlanta kol düğmeleri, parmak kalınlığında altın kordon, gümüşî ipekli fantezi yeleşinin üstünde parıl parıl yanıyordu.”²³

Anlatıcı ve arkadaşları, harp zenginine açlık ve yokluktan söz edecek olurlar. Ancak harp zengini, anlatıcıya “dört seneden beri bu kadar şiddetli kahkaha işitmedim” dedirtecek tarzda kahkahalarla gülerek aksini savunur ve bu tür görüşleri savaş aleyhtarlarının propagandası, yalan sözler olarak nitelendirir. Memleketin içinde bulunduğu bolluk ve bereketi (!) sayıp dökmeye başlar: “Kaldırımlarda çakıl taşı gibi ekmekler yığılmış, kum gibi ahali birikmiş, alan satan hadsiz hesapsız sonra erzak bolluğuna ne diyacaksınız? Şişli’de harpten evvel dört bakkal dükkânı vardı. Şimdi küçük büyük tam kırk dört dükkân var. Hepsi de fabrika gibi işliyor. Tatlıcı dükkânları adam almıyor, memleket hiçbir zaman bu kadar bolluk, refah yüzü görmedi. Sokaklarda otomobilden

22 Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 2200.

23 Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 2200.

arabadan geçilmiyor, Adalar’a akın eden halkı görmüyor musunuz? Kahkahalar Maltepe sahilinden işitiliyor. Her akşam Büyükkada’ya on altı istimbot hareket ediyor. Adalar ada olalı böyle gün görmedi. En fakir kadınlara varıncaya kadar ipekliler içinde geziyor. Günde kaç yüz bin liralık erzak elden ele devrediliyor.”²⁴

Zekeriya Sertel anılarında, savaş ortamında insanların başlıca gıdaları kara ekmeği bile bulamaz hale geldiklerini, çocukların sütsüz, hastaların ilaçsız kaldığını anlatır. Bin bir güçlkle elde edilen ekmeğin de her geçen gün rengi kararmış adeta çamurdan yapılmış hissi vermiştir²⁵. Böyle bir manzarayı yok farz eden, görmeyen veya görmezden gelen harp zenginlerinin hangi ruh hali ve bakış açısıyla hareket ettiklerini “Harp Zengini ile Mülakat” hikâyesinin kahramanı olan sonradan görme zengin tipi, sürdürdüğü abartılı ve şaşaalı hayatı, normal hatta “orta halli” görür. Anlattığı şu ayrıntılar hem anlatıcı ve arkadaşları hem de okuyucu için şaşkınlık vericidir: “...harp zenginlerinin nihayetsiz masrafları halkın gözüne batıyormuş... Meselâ: Ben sana kese-yi masrafı anlatayım! Şişli’de bir konak tuttum. Ada’da bir köşk aldım, kalabalığım yok. Üç hizmetçim var. Bir de çocuklarımla mürebbiyesi, kızımın piyano muallimesi bizimle oturuyor, küçük çocuğumun sütünesi validemin perhiz yemeğini pişiren bir aşçı, bir sofracı Rum kızı... Bir kâhya kadın. Bizim hanımın emektar dadısı... Selamlıkta bir aşçı, bir çırak, bahçıvan, uşak, bir de kapıcı var. Bir de otomobilim var. Ada’da çocukları banyoya götürüp getirmek için kira ile bir araba tuttum. Tabii otomobilimi Ada’ya götüremezdim. Unuttum bir de şoförüm var. Orta halli bir aileden farklı bir hayat yaşamıyorum, bütün arkadaşlar da benim gibi... hepsi hepsi ayda bin beş yüz lira masrafım var.”²⁶

“Harp Zengini ile Mülakat”ta Orhan Mithat, harp zengini tipini mekân, kişilik ve zihniyet özellikleri bağlamında karikatürize ederek gözler önüne serer. Onların sürdürdüğü hayatın bütün ayrıntılarında paranın egemenliği hissedilir. Birden bire ve kolay kazanılan para insanları ölçsüz ve bencil yapmış, bütün ahlâki değerlerin yerini maddeye dayalı bir anlayış almıştır. Dejenere bir hayat sürdüren harp zenginleri savaşın getirdiği kan ve gözyaşından beslenirler.

24 Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 2201.

25 Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1968, s. 44.

26 Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 2201.

Niçin Zengin Olmamış: İlk kez *Büyük Mecmua*'da yayımlanan Ömer Seyfettin'in "Niçin Zengin Olmamış?"²⁷ adlı hikâyesi harp zengini tipini farklı bir biçimde anlatır. "Bir Sultanî mualliminin hâtırat defterinden üç dört sahife" alt başlığından da kolayca anlaşıldığı üzere hikâye günlük / hatırat biçiminde düzenlenmiştir. 7 Kânun-ı sâni 1916 ile 19 Mart 1917 tarihleri arasındaki yaklaşık on ayda bir lise öğretmeninin gözünden savaşın doğurduğu farklı sosyal kesitler anlatılır. Maaşı ve çeviri yaparak kazandığı ek gelire rağmen geçinemeyen anlatıcı, bir gün idadide okurken okuldan kovulan Şemsi adlı bir arkadaşına rastlar. İki ay içinde yetmiş beş bin lira kazanmakla övünen tüccar arkadaşından kolay zengin olmanın yolunun Topal'dan geçtiğini öğrenir. Hikâyenin kurgu evrenine dâhil edilen Topal, savaş yıllarında reel âlemde yaptığı yolsuzluklarla kötü şöhreti ayyuka çıkan Harbiye Nezareti Levazım Dairesi Başkanı Topal İsmail Hakkı Paşa'dan başkası değildir. Onun el verdiği herkes hemen zengin olmaktadır. Nitekim hikâyenin anlatıcısı ve merkez kişisi dört ay içinde sermayesi bile olmadan zengin olur. Askerlik tehlikesinden kurtulmak için muallimliği resmen bırakmayan yeni zengin, eski fakir muallim, yerine birini maaşının üzerine para vererek vekil bırakır. Kendisi de "yeni zengin"lerin arasına karışır. Eski ve yeni hayatını defterine şöyle kaydeder: "Şemsi, ilk ayda, bana, anafordan üçbin lira kazandırdı. Doğrusu kendisine çok müteşekkirim. Beni adam etti. Un işi yapıyoruz. Zaten bundan kârlı bir şey yok. Biraz zahireye de karışıyoruz. Şeker filan kapatıyoruz. Dört ay evvel yazdıklarımı okurken gülümsedim. Vay anasını! O sefaletlere nasıl dayanmışım! Günde yarım liraya kapalı bir dershanede beş saat kafa patlatmak! Sonra bu derece sarıh bir eşekliği fazilet zannetmek! Ben, çok şükür bu pîr aşkına sürünmek faziletini kaybettim. Vâkıa şimdi bulunduğum muhit biraz adi. Fakat katiyyen ukala değil... Herkesin emeli, felsefesi, arzusu bir: Para kazanmak!... Açık gözlülük en büyük kuvvet... Ah şu muharebenin başında niçin elimden bir tutan olmadı? Biz hâlâ bugünün fakirleri sayılırız. Şimdi öyle adamlar var ki, son iki sene içinde on milyon lira kazanmışlar... Topal ile küçük bir ortaklık kâfi! Balkan trenleri, Anadolu hattı bir ay insan için çalışsa..."²⁸

Harp zengini muallim geçen zaman içinde hızla zenginleşir ve cebindeki paranın miktarı arttıkça da insanî değerleri sukuta uğrar. Ancak diğerlerinden

27 Ömer Seyfettin, "Niçin Zengin Olmamış", *Büyük Mecmua*, 20 Mart 1919, S 3, s. 45-47.

28 Ömer Seyfettin, "Niçin Zengin Olmamış", *Büyük Mecmua*, 20 Mart 1919, S 3, s. 46.

farklı olarak o, bir gün tesadüfen karşılaştığı feci manzara karşısında yaptığı büyük hatayı anlar. Günlüğüne 2 Şubat 1917 tarihinde yazdıklarında “yeni zenginler”in arasından nasıl ayrılarak eski namuslu günlerine döndüğünün ayrıntıları vardır. Cerrahpaşa’da yeni zengin birine davet edilen anlatıcı, evine geri dönerken Laleli’den Yenikapı’ya inen sokaktaki çocukluğunun geçtiği evi görme merakına düşer. Rastladığı perişan kılıklı dört belediye görevlisinin yıkıntılar arasında dolaşarak açlıktan ölenleri topladıklarını söylemesi anlatıcuyu derinden sarsar. İki senedir halkın açlıktan kırıldığını ve bu duruma sebep olan hainler Allah’ın gazabına uğramazsa açlıktan ölümlerin devam edeceğini anlatan görevliler, hain olarak “millete ekmek diye kum, toprak yedirenler! Katığı dünya yüzünden kaldıranlar! Fukarayı soyup zengin olanlar! Otomobillerde uçanlar!” diyerek harp zenginlerini işaret ederler. Anlatıcı “insanları açlıktan öldüren bizlerdik! Bize yol gösteren, bazı müsaade edip bizimle beraber çalanlardı! Şemsi ile beraber Kâğıthane’de uzun bir “un damarı” keşfetmiştik. Üç aydır orada çıkarttığımız ince killeri iâşeye satıyorduk. İâşe de bile bile ortaklama bunu alıyor, içine biraz paspal²⁹ karıştırarak fırınlara dağıtıyordu.”³⁰ diye aklından geçirir ve görevlilerin biri kadın biri erkek iki ceset bulmalarına tanık olur. Gördükleri karşısında büyük bir vicdan azabı duyan anlatıcı, millete asıl kötülüğü yapanların Topal İsmail Hakkı Paşa gibiler olduğunu ve onlardan birini öldürmenin cephede düşman askeri öldürmekten çok daha hayırlı olacağı sonucuna varır. Ancak böyle bir cinayet işleme yoluna gitmekten vazgeçer. Hikâyenin 19 Mart tarihli sonuç bölümünden anlatıcının milleti soyarak kazandığı bütün paraları aşevlerine, fakirler için kurulmuş cemiyetlere dağıttığı ve eski namuslu günlerine dönerek huzurlu ve mutlu bir aile düzenine yeniden kavuştuğu anlaşılır.

Oburluktan Patlayan Mütareke Zengini: Aka Gündüz’ün “Oburluktan Patlayan Mütareke Zengini”³¹ adlı mizahî hikâyesi “harp zengini” kavramına “mütareke zengini” kavramının da eklenmesini sağlar. 1336 (1920) yılına ait *Diken ve İnci Salnamesi*’ndeki hikâyenin kahramanı Efkarî Efendi’dir. Onun ölümlüyle başlayan metinde, geleneksel mizah figürlerimizden Karagöz ve Hacivat’a yer verilir. Anlatıcı Karagöz’dür. Ayrıca Efkarî Efendi’nin eşi de geçmiş yılları

29 Çok kepekli un. M.D.

30 Ömer Seyfettin, **a.g.e.**, s. 47.

31 Aka Gündüz, “Oburluktan Patlayan Mütareke Zengini”, **Diken ve İnci Salnamesi**, 1336 (1920), s. 17-20.

bilen ve özetleyen diğer anlatıcı konumundadır. Karagöz, Hacivat ve Tuzsuz Deli Mustafa'nın varlığı hikâyenin bir gölge oyunu çeşnisi kazanmasını sağlar. Efkârî Efendi'nin adı belli ki yazar tarafından sembolik olarak seçilmiştir, çünkü efkar pek fakir, çok fakir anlamındadır. Nitekim bütün savaş boyunca türlü maddî sıkıntılarla gerek kendisinin gerekse ailesinin karnını doyurmakta türlü sıkıntılar çeken Efkârî Efendi, İttihatçılar'a muhalefet eden birinin avukatlığını üstlendiği için mimlenir. Savaş zamanı çevrelerindeki herkese yağ, şeker, pirinç ve bulgur gibi temel ihtiyaç maddeleri bol bol dağıtıldığı halde Efkârî Efendi ailesine vesika ekmeği bile verilmez. Savaş bitince Efkârî Efendi, hükümeti idare edenlerin elinden kurtuldukları için sevinir, ancak bir süre daha boş dolaşır. Bir gün eve gelerek artık tüccar olduğu haberini verir. Sermayesiz nasıl tüccar olduğunu soran eşine çok manidar bir biçimde "Sermaye dediğin ne oluyor ki? Çamura paspala sermaye mi olur? O kadar erbab-ı hamiyet var" cevabını verir. Sonraki günlerde Efkârî Efendi'nin rüyasında "paspal, un, arpa, çuvalları getirin! Kâğıthane'ye toprak kayığı gitti mi? Mukaveleyi imza" gibi konularda sayıklamaya başladığı görülür ve bir gün eve "zengin oldum zengin!" çığlıkları atarak gelir. Ne zengini olduğunu soran eşine Efkârî Efendi'nin "Ne zengini olacak, mütareke zengini! Harp zengini olur da mütareke zengini olmaz mı?" cevabını vermesi edebiyatımızda yerini almaya başlayan "harp zengini" kavramının yanına bir de "mütareke zengini"nin eklenmekte olduğunu gösterir.

Efkârî Efendi kaznadığı paralarla ilk iş olarak on yıldır doğru dürüst yemek görmeyen midelerine ziyafet çekmeyi planlar. Eve önden iki kıvırcık koyun budu, dört zenbil erzak, altı- yedi okka baklava, turfanda kavun, bir çok kutu ve kavanoz gönderir. Akşamüzeri eve gelince ailecek sofraya oturulur ve o akşam Efkârî Efendi'nin yediklerini eşi şöyle anlatır: "Koca bir kutu çıkardı. Açtı, içinde eski vesika ekmeği gibi kapkara, çamurdan bir şey vardı. Bu nedir? Dedim. Siyah havyar dedi. Tabaklara koyarken iki kaşık höpürdetti. Baklavayı böreği tattı. Hepimiz sofraya oturduk. Efendi o kara havyarın yarısını yedi. Galiba yarım okka vardı. Sonra (bu tuzlu geldi) diye altı samsa baklava dört dilim kavun yedi. Biz de yedik ama, efendinin gözleri dönmüş kimseyi görmüyordu. But kızartması içinı bayılmış üç kutu açtı, iştiha için ıstakoz, aldım dedi. Biz ıstakozdan korktuk, kırmızı kırmızı ayaklı bir şeydi. Efendi hepsini yedi. Sonra böreğe gelince, iki parça yedikten sonra hoşuna gitmedi. Peynirli makarnanın üzerine

ayva reçeli döküp yemeğe başladı... Hasene ortanca kız, baba bu ne? diye koca bir kutu gösterdi. Merhum yine o çamur gibi şeyi yemeğe dalmıştı. Baktı.

-Ay diye haykırdı. Pastaları unutmuşuz.

Hemen kutuyu açtık, içinden bin türlü çörekler çıktı... Artık efendi dalmış, yiyor, içiyor kuşağını gevşete gevşete geriliyordu. Bir aralık eli yanına sarktı. Yarabbi şükür dedi ve sofradan kalkmak istedi. Ayağı uyuşturdu da kalkamıyor sandı. Efendi pastalardan yarımşar tane çoluk çocuğa bırakmıştı. Ağzına, bastırır diye koca bir sardalya balığı aldı. Son bir gayretle ayağa fırladı. Bir zaman ayakta dikile kaldı, sonra bir gürültü ile yere yuvarlanıverdi.”³²

Efkarî Efendi, herkesin türlü yoksunluklar yaşadığı bir dönemde ironik bir biçimde açlıktan değil aşırı yemekten dolayı çatlayarak ölmüştür. O, birçok benzerleri gibi maddî imkânsızlıklar karşısında daha fazla namus, şeref, vicdan gibi manevî değerlerini muhafaza edememiş, bunların hepsini bir kenara iterek gayrimeşru ve günahkâr bir yolu tercih etmiştir. Aka Gündüz, edebî bir metin yoluyla hem savaş döneminde başlayan vurgunculuğun mütareke döneminde de aynen devam ettiğine dikkati çekmiş hem de ister harp zengini olsun ister mütareke zengini tipin özelliklerinin değişmediğini vurgulamıştır.

Namusla Açlık Meselesi: Hüseyin Rahmi, “Namusla Açlık Meselesi”³³ adlı hikâyesinde harp zengini tipini odak noktasına almak yerine onların büyük ve abartılı bir biçimde varlık içinde yüzerek yaşamalarının bedelini can, mal ve namuslarıyla ödeyen geniş halk yığınlarının fakirliğini ve çaresizliğini gözler önüne sermiştir. Hikâyenin savaş esnasındaki maddî sıkıntılar üzerine şekilleneceğini “Harpten evveli kendi bin beş yüz, oğlu dört yüz, damadı yedi yüz kuruş maaş alıyorlar muzayekasız geçiniyorlardı” cümlesiyle başlamasından anlamak mümkündür. Nitekim Sem’i Efendi bir oğlunun ve bir damadının askere alınması üzerine emekli maaşıyla kendini, eşini, kızını, gelinini ve torununu geçindirmek zaruretiyle karşı karşıya kalır. Ancak maaşı yetmez ve evdeki gümüş kupa, kaşık gibi eşyalar ilk elden satılır. “İhtiyar kadınların sandıklarında saklı ipekli kumaşlar, brüncikler, gençlerin gelinlik, paçalık, yedilik elbiseleri ufak tefek küpe, yüzük, bilezik iğne gibi ziynet takımları onları takip etti. Daha sonra

32 Aka Gündüz, **a.g.e.**, s. 20.

33 Hüseyin Rahmi, “Namusla Açlık Meselesi”, **Namusla Açlık Meselesi**, Hilmi Kitaphanesi, 1933, s. 3-12.

misafir döşekleri, mutfak bakırları hep pazara döküldü. Ot, yün minderler, halı seccadeler perdeler varıncaya kadar hep o yola” gönderilir. Ev gitgide tamtakır kalsa da “mide denilen o dipsiz kuyu doymak”³⁴ bilmez. En son içinde oturdukları evin parasını da yedi sekiz ay içinde yiyip tüketince bir buçuk odalı bir bostan kulübesine sığınacak kadar düşerler. Sefaletin üzerlerine çöktüğü sırada torunları Ayşe Sümbüle’nin annesi gelinleri Düriye ortadan kaybolur. Birkaç ay sonra onu “otomobillerde, ipekler, samurlar içinde”³⁵ görürler ve “bir bulgurcuya metres olduğu” söylenir. Zaten oğlundan haber alamayan Sem’i Efendi’yi bu darbe daha beter hale getirir ise de zamanla kendini toparlar. Ancak gün gelir elbiselerini değil yüzlerini dahi yıkayacak sabun bulamaz duruma düşerler. Çamaşırlarını değiştiremezler, üstlerinde çürüyüp lime lime dökülünceye kadar giyerler. Artık belli öğünlerde değil, ne zaman yiyecek bir şey bulurlarsa açlıktan ölmek için o zaman karınlarını doyururlar. Gün gelir Sem’i Efendi, torunu Ayşe Sümbüle’nin açlıktan haykırılarına dayanamaz ve eşinin “şuraya köşe başına çık dilen... Ne toplayabilirsen” sözüne itaat ederek dilenmeye başlar. Onun dilenmek üzere evden çıktığı sırada gelini Düriye kızını görmeye gelir ve çocuğunun halini görünce doktor, ilaç, yiyecek içecek her şeyi getirtir ve kayınvalidesine 100 lira da para verir. Sem’i Efendi’ye tanıdığı birinin gelini hakkında “Allah versin, kazanıyor.. Böyle zamanda gençlikten güzellikten iyi sermaye mi olur?” şeklinde kinayeli yorumlarda bulunması üzerine inme iner. Sonraki günleri anlatıcı şöyle özetler: “Artık para vardı. Bir taraftan yine Düriyeden imdat geliyordu. İyice bir haneye taşındılar.. doktorlar, tedaviler, yarı tarafı tutmaz bir halde menzul kendine geldi. Yiyor, içiyor, nebatî bir hayatla yaşıyor, etrafına melûl melûl bakınıyor.. Bu sarfiyatın nereden geldiğini sormaz bir kaygusuzluk gösteriyor. Bazan kelimelerin hecelerini çeviremeyen ağır dilinin altında sözleri ezerek yarı anlaşılır birşeyler mırıldanıyordu.”³⁶ Ailenin bütün bu başına gelenler yetmezmiş gibi bir gün kızları Rasiha da ortadan kaybolur. Hikâyenin sonunda Sem’i Efendi kızının da tıpkı gelini gibi kötü yola düşmesine sessiz göz yaşları dökerken eşinin ona söylediği sözler devrin acımasız şartlarını tasvir eder niteliktedir: “Ağlama.. Ağlama kimsede merhamet kalmadı. Üç dört saat dilendin eline yetmiş para koydular. Bir tiyatro şanosu üstünde göbek ataydın yedi yüz kuruş

34 Hüseyin Rahmi, **a.g.e.**, s. 4.

35 Hüseyin Rahmi, **a.g.e.**, s. 6.

36 Hüseyin Rahmi, **a.g.e.**, s. 11.

kazanırdın. Halkı eğlendirmeli, aldatmalı, ziyana, günaha sokmalı ki ceplerin dolsun.. Efendi âhır zaman oldu.. Ahır zaman.. Şimdi günah işlemeden kimse- nin karnı doymuyor. Gazetecisi, bakkalı, çakkalı, tüccarı, bulgurcusu, hep öyle yapmadılar mı? Neler vadettiler bak sonra bizi ne hale getirdiler.. Onlar alyon oldular biz dilenci.. Herkes nesi para ederse onu satıyor.. Damadımız oğlumuz kalmadı. Sen kazanamazsın, ben çalışmam.. Kızlarımız da para getirmezlerse açlıktan ölürüz.. Sütünü iç.. Şimdi sana.. Kıvırcık etinden ince kıyılmış köfte getireceğim.. Arkasından bir tabak tatlı.. Bu namusla açlık mes’elesi.. Çokları bizim gibi oldular.. Keyfine bak..”³⁷

Hüseyin Rahmi dışında savaşın getirdiği fakirliğin ve harp zenginliğinin bir sonucu olarak bazı kadınların iffetinden vazgeçerek büyük bir gösteriş için- de gayriahlaki şartlarda rahatça yaşamalarını anlatan çok sayıda yazar vardır. Bunlardan Refik Halit İstanbul’un Bir Yüzü ve Sermet Muhtar Alus *Harp Zen- gininin Gelini* romanlarıyla harp zengini ve devrin dejenere kadın tipini ayrıntı- larıyla işleyen yazarlardan sadece ikisidir.

İstanbul’un Bir Yüzü: Refik Halit’in 1920 yılındaki ilk baskısında İstanbul’un İç Yüzü adıyla yayımladığı, ancak daha sonraki baskılarda İstanbul’un Bir Yüzü biçiminde ad değişikliğine gittiği romanında, anlatıcı olarak bir kadın kahrama- nı kullanır. İsmet ile çocukluğundan tanıdığı Kani romanın merkez kişileridir. Yazar erkek olmasına rağmen anlatıcı bir kadındır: İsmet. Refik Halit bir kadı- nın ağzından çok başarılı bir biçimde romanını kurgulamıştır. Roman ilk bölü- münün başlığının “bir harp zengini” oluşuyla konumuz açısından ayrıca dikkat çeker. Nitekim Kani “cilasız gözler alan narin tekerlekli, tombul atlı, oyuncak gibi küçük ve süslü araba”sı ile “arkasında bal renginde, beli kemerli, dar, şık bir pardösü.. Altın saplı bastonu elinde dimdik selamlar dağıt”an³⁸ edasıyla tam bir harp zengini tipidir. Keza İsmet de daha çocukluğunda zenginliğe karşı yakınlık duyan, elmaslı ve kürklü hanımlara sokulmak isteyen bir tabiata sahiptir. İsmet’i farklı kılan bir özelliği de harp zengini tipi deyince akla hep erkekler gelirken onunla ilk kez bir harp zengini kadın tipi vücuda getirilmesidir. Refik Halit, ori- jinal bir biçimde romanında hem kadın anlatıcı hem de kadın harp zengini tipi- ni kullanarak bir buluş yapmıştır. İsmet, savaştan beri izini kaybettiği Kani’nin

37 Hüseyin Rahmi, **a.g.e.**, s. 12.

38 Refik Halit Karay, **İstanbul’un Bir Yüzü**, İnkılap, İstanbul, 2009, s. 7.

harp zengini olduğunu duymuş, çocukluktan tanıdığı Kani'nin ismi ve şöhreti bir süre bulunduğu İzmir'e kadar gelmiştir. O sıralarda İsmet, İzmir'de çok meşguldür, çünkü İzmirli incir ve üzüm tüccarları “yakasını bırakmazlar”, ziyafetten ziyafete götürerek, bir taraftan izzet ü ikram ile eğlendirirler, öbür taraftan da para kazanmanın yolunu öğretirler. Bu sayede rahat ve kaygısız yaşamasına yetecek kadar servet edinmesini sağlarlar³⁹. İsmet harp zenginliğini yalnızca kısa sürede zengin olma yönünden değil, gayriahlaki tutumuyla da örnekler. Kani ile eskiye dayanan bir ilişkileri vardır ve yıllar sonra tekrar karşılaştıklarında kaldıkları yerden devam etmekte bir beis görmezler. Aralarındaki tutkuya dayalı aşkın yaşanış biçiminde bile savaşın getirdiği bir yozlaşma vardır. Raif Necdet devrin aşk anlayışını şöyle özetler: “Harp aşka bile elim, anif bir darbe-i inhıraf vurdu. Filvaki evvelki aşklarla şimdikiiler arasında nazar-ı tahlilden firar edemeyen mühim ve mehib farklar var! Hayatın güzel bir gururu olan aşkın hâle-i şiiirini, denilebilir ki, harb-i umuminin ika ettiği muhteris, çirkin bulutlarla karardı, soldu.. Taravetini, füsunununu, cazibe-i ismetini ve şule-i asaletini kaybetti!”⁴⁰ Bu yüzden İsmet ve Kani, halkın kendilerini tasvip etmemelerini, eleştirmelerini hiçe sayarlar. Hatta İsmet kıskanıldıklarını düşünür: “Biliyordum ki halk, harp zenginlerini çok kıskanıyor, hiç çekemiyor. Aleyhinde bin yalan, bin masal düzerek gezdiği yere yayıyor, yılan hikâyesi gibi uzatıyordu.”⁴¹ İsmet'in düşünce biçimiyle Orhan Mithat'ın “Harp Zengini ile Mülakat” hikâyesindeki harp zengini tipinin sokaktaki açlığı ve fakirliği görmezden gelişinde tam bir benzerlik vardır. Her ikisi de büyük bir gösteriş içinde o kadar başları dönerek yaşarlar ki kendilerinin dışındaki bir dünyayı yok farz ederler.

Harp Zengininin Gelini: Refik Halit gibi Sermet Muhtar da *Harp Zengininin Gelini* romanında bütünüyle harp zenginlerinin sürdürdüğü dejenere hayatı anlatır. Eserin 1932 yılında tefrika, 1934'te ise kitap olarak yayımlanmış olması konuya duyulan ilginin Cumhuriyet yıllarında da devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ülkemizde I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan Kurtuluş Savaşı yıllarında işgal İstanbul'unda benzer hayatların sürdürülmüş olması harp zenginlerinin gündemde kalmasını sağlamıştır. *Harp Zengininin Gelini*, harp

39 Refik Halit Karay, **a.g.e.**, s. 12.

40 Raif Necdet, “Harb-i Umumi ve Edebiyat”, **Hayat-ı Edebiye**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1922, s. 356.

41 Refik Halit Karay, **a.g.e.**, s. 16.

zengini olan Cevdet Efendi'nin gelini Suat'ın lüks hayat merakı ve evli olmasına rağmen bir diğer harp zengini Kandilzade ile gayrimeşru ilişki içinde olması üzerine kurulmuştur. Suat zengin bir ailenin gelini olmasına rağmen açgözlülük, doyumsuzluk ve sadakatsizlik yüzünden eşini bırakarak serbest ve kuralsız bir hayatı tercih eder. Kandilzade ise para ile her şeyin satın alınabileceğini düşünen klasik bir harp zengini tipidir: Şişman, altın dişli, “manda gözü gibi zümrütten bir boyun bağı iğnesi; işlemeli keten gömlek; gene beyaz ketenden yelek. Yeleğin üst cebinde elmaslı kehribar ağızlık, platinden bir kurşun kalemi; alt ceplerin bir tarafında, serçe parmak kalınlığında altın kordona takılı, K markalı kronometre saat; öte tarafında, kordona merbut, mineli, küçücük bir esans şişesi. Ceketin dışındaki üst cebinde, gene K markalı bir ipek mendil ve mürekkepli altın kalem çengeli. Alt ceplerde bermutat K markalı yeşil altından sigara tabakası; keten mendil; içinde ne olduğunu ve kime verileceğini Allahla kendisi bilen bir kuyumcu kutusu, mahfaza içinde altın kenarlı mavi gözlük... Asıl iş ceketin iç ceplerinde idi. Her iki yan da şişkin mi şişkindi... Kandilzadenin indinde para, pul mesabesinde idi; ufaklığın esamisi yoktu⁴² Kandilzade de harp zengini diğer benzerleri gibi para ile temin edilemeyecek hiçbir şey bulunmadığı fikrindeydi. Onun düstur edindiği söz “parası ile değil mi, parayı veren düdüğü çalar⁴³” şeklindedir. Giyim kuşam merakının yanı sıra kadınlara olan düşkünlüğünün de arkasında aynı anlayış görülür. Onun gözünde para, istediklerine kavuşabilmek için bir vasıttan ibarettir ve bütün insanî değerlerden uzaklaştırıcı etkisi vardır. Sonuç olarak, maddî imkânın kolay ve gayrimeşru yollardan kazanılması beraberinde manevî yitimi getirmektedir.

42 Sermet Muhtar, **Harp Zengininin Gelini**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934, s. 129-130.

43 Sermet Muhtar, **a.g.e.**, s. 302.

4. Sonuç

Siyasal, sosyal ve ekonomik sebeplerle toplum yapısında çeşitli farklılaşmaların meydana gelmesi kaçınılmaz ve doğaldır. Bu bağlamda devrin olumlu veya olumsuz yansımaları er veya geç birey üzerinde de etkisini gösterir. Savaş bir ülkenin bütününe ilgilendiren bir olgu olduğundan herkesin hayatını etkiler. Normal olarak çatışmanın, mücadelenin bulunduğu bir yerde insanlar zarar görürler. Can, mal ve namus güvenliğinin tehlikeye girmesine ilaveten üretimin durma noktasına gelmesi, gelir düzeyinin çok düşük seviyelere inmesi, hayatın pahalılaşması ve temel ihtiyaç maddelerinin dahi karşılanamayacak duruma gelmesi savaşı çoğunluk için ölüm kalım meselesi haline getirir. Ancak böyle ortamlarda dahi dönemin problemlerini kendileri için fırsat haline dönüştürebilen kişiler vardır. Otoriteyi suiistimal edip kanunî boşluklardan yararlanarak gayrimeşru yollara yönelen bazı insanlar kısa zamanda hızla zenginleşirler.

I.Dünya Savaşı sırasında hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Fransa, Almanya ve Amerika gibi ülkelerde birtakım savaş vurguncuları türedi. Fransa'da eski ve köklü zenginlerden ayırt etmek için “yeni zengin”(néo riches), Amerika'da kanun dışılığı vurgulamak için “savaş vurguncusu” (war profiteer) gibi yeni kavramlar türetilerek bu kesimleri adlandırmada kullanıldı. Türk basını, başlangıçta Fransız basınının etkisinde kalarak “yeni zenginler” ifadesini tercih ederken zamanla “harp zengini” söylemi bir kavram olarak genel kabul gördü ve konudan bahseden bütün yazarların ortak kullanımı haline geldi. “Harp zengini” kavramını basında ilk kez bütün yönleriyle ele alıp diğer zenginlerden ayırma yoluna giden Kazım Şinasi ve Ahmet Emin (Yalman)'dir. Özellikle Ahmet Emin, “harp zengini” kavramının sınıflandırılmasını ve yerleşmesini sağladığı gibi polemikler aracılığıyla kamuoyunun dikkatini konuya çekmesiyle de önemli bir iş başarmıştır. Devrin *Vakit*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteleri ile *Yeni Mecmua*, *Büyük Mecmua*, *Diken*, *Donanma* gibi dergileri, öncelikle savaş zamanında işlenen suçlar kapsamındaki vagon ticareti, şeker ve un vurgunlarından bahsettiler. Ortaya çıkan çeşitli usulsüzlükleri ve yolsuzlukları topluma duyurdular. Halk ve aydın kesim arasında harp zenginlerine karşı tepki oluşmasını sağladılar. Yaşanan olaylar ve bunların haber yapılması 1918 yılından itibaren etkisini gösterdi ve konu edebî boyutta ele alınmaya başlandı. Böylece Türk edebiyatında “harp zengini” tipini ve onun dünyasını anlatan eserlerin sayısı hızla arttı. Edebiyatçılarımız tarafından Tanzimat dönemindeki alafranga tipine ben-

zer yeni bir tip yaratıldı: harp zengini. Alafranga (züppe) tipi gibi olumsuz olan harp zengini tipi, I.Dünya Savaşı'nın doğurduğu şartların sonuçlarından biri idi. Örneklerine Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet döneminde de rastlandı. Nitekim Refik Halit, Hüseyin Rahmi, Sermet Muhtar gibi yazarlar tarafından 1920'li ve 1930'lu yıllarda da harp zenginlerinden dolayı veya dolaysız bir biçimde söz eden eserler yazılmaya devam edildi.

Edebiyat- toplum bağlamında düşünüldüğünde harp zengini tipi savaşın kötü ve karanlık yüzünün bir yansımasıdır. Bu sebeple, edebî metinlerde olumsuz ve gülünç bir biçimde işlenmiş ve kalıcılık kazanmıştır. Dolayısıyla tipin işlenişindeki benzerlikler ve konuyla ilgili eser sayısının çokluğu dikkate alındığında yapılacak edebiyat tarihi çalışmalarında harp zengini tipine ayrıntılı bir biçimde yer verilmesi kaçınılmaz bir zaruret olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmet Emin, “Bir Şifa Çaresi”, **Vakit**, 11 Nisan 1918, s. 1.

_____, “Harp Zenginliğinin Nev’ileri”, **Vakit**, 20 Nisan 1918, s. 1.

_____, “Vagon Ticaretinin Men’i”, **Vakit**, 29 Mayıs 1918, s. 1.

GÜNDÜZ, Aka, “Oburluktan Patlayan Mütareke Zengini”, **Diken ve İnci Salnamesi**, 1336 (1920), s. 17-20.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

Hüseyin Rahmi, “Namusla Açlık Meselesi”, **Namusla Açlık Meselesi**, Hilmi Kitaphanesi, 1933, s. 3-12.

KACIROĞLU, Murat, “Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri”, **Karadeniz Araştırmaları**, S 20, Kış 2009, s. 117-136.

Kazım Şinasi, “Harp Zenginleri”, **Yeni Mecmua**, C 2, 14 Mart 1918, S 38, s. 237.

_____, “Yine Harp Zenginleri”, **Yeni Mecmua**, C 2, 25 Nisan 1918, S 41, s. 298.

Mehmet Asım, “Bir Mesele İçindeki Meseleler”, **Vakit**, 27 Temmuz 1918, s. 1.

Orhan Mithat, “Harp Zengini ile Mülakat”, **Donanma Mecmuası**, C 9, 17 Teşrinievvel 1334, S 137, s. 2197-2201.

Ömer Seyfettin, “Niçin Zengin Olmamış”, **Büyük Mecmua**, 20 Mart 1919, S 3, s. 45-47.

Raif Necdet, “Harb-i Umumi ve Edebiyat”, **Hayat-ı Edebiye**, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1922.

Refik Halit, “Harp Zengini”, **Yeni Mecmua**, C 2, 2 Mayıs 1918, S 42, s. 301-302.

_____, “Harp ve Kadın”, **Tanıdıklarım**, Semih Lütfi Kitabevi, t.y., s. 147-149.

_____, **İstanbul’un Bir Yüzü**, İnkılap, İstanbul, 2009.

S, "Fransa'da Yeni Zenginler", **Yeni Mecmua**, C 2, 14 Mart 1918, S 38, s. 228.

Sedat (Simavi), **Yeni Zenginler**, Matbaa-i Orhaniye, Dersaadet, 1918.

—————, **Paramparça** (Yeni Zenginler Harp Fakirleri), Adam Yayınları, İstanbul, 1993.

Sermet Muhtar, **Harp Zengininin Gelini**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1968.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

VAN HET HOF, Seçil Deren, "Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Zenginler ve Zenginlik", **Kültür ve İletişim**, 2010, 13 (2), Yaz, s. 81-106.

"Yine Harp Zenginleri", **Sabah**, 21 Nisan 1334 (1918), s. 1.

"Yine Harp Zenginleri", **Sabah**, 23 Nisan 1918, s. 1.

"14 Vagon Şekeri Kim Getirdi?", **Vakit**, 5 Ağustos 1918, s. 1.

"14 Vagon Meselesi", **Vakit**, 6 Ağustos 1918, s. 1-2.

"Şeker Meselesi Yeni İfşaat", **Vakit**, 7 Ağustos 1918, s. 1-2.

LATİN AMERİKALI BİR OSMANLI SUBAYININ GÖZÜYLE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA GÜNEY CEPHESİ

Hüseyin Güngör ŞAHİN*



Özet

Rafael de Nogales Méndez (1877-1937), Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda gönüllü subay olarak görev yapmış yegâne Venezuela vatandaşıdır. 1915-1919 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı'nda Türk hilali altında çarpıştığını hatıratında aktaran Nogales, yaşamından otobiyografik kesitler sunan dört eser kaleme almıştır. Yazarın bir edebi tür olarak hatırat, roman ve tarih yazıcılığı arasında yer tutan eserleri tarihe ilk elden kaynaklık etmektedirler. Doğu ve Güney cepheleri, savaşılan devletler ve kuvvetleri, savaş dönemi Türkiye'si, toplumsal yaşam ve dönemin tarihi şahsiyetleri hakkında eserlerinde aktarılan konular kayda değer niteliktedir.

Nogales'in İttifak ve İtilaf Devletlerinin giriştiği Büyük Savaş'ta, en uzun süreli görev yaptığı cephe Filistin-Sina Cephesi'dir. Venezuelalı subay dönüm noktalarından olan Birinci ve İkinci Gazze muharebelerini anılarında ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Nogales'in anılarında yer verdiği tarihi olaylar, muharebeler, kuşatmalar, askerî strateji ve taktikler, ordular ve komutanlarına dair bilgiler tarihe ışık tutmaktadır. Yazarın Gazze muharebelerine ilişkin anlatılarında aktardığı bu konular incelenen kaynaklarda yer alan bilgilerle genel olarak örtüşmektedir.

Nogales'in Güney Cephesi ve özellikle Gazze muharebelerine dair onca detaya yer vermesi, onun cephede bulunduğu işaretidir. Nitekim Kudüs

* Polis Başmüfettişi, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İspanyol Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, sahinhg@yahoo.com.

İspanyol Konsolosu Conde de Ballobar'ın günlüklerinde, Nogales'in Osmanlı Ordusu'nun bir subayı olarak o bölgede bulunduğu teyit edilmektedir. Güney cephesinde görev yaptığına dair hakkında henüz resmi bir belgeye ulaşılamayan Nogales'in anlatılarının bir bölümü halen araştırılmaya ve teyide muhtaçtır.

Bu çalışmada Nogales'in anlatıları, Birinci Dünya Savaşı'nda Güney cephesindeki tarihi olaylar, faaliyetler ve ilişkiler kapsamında irdelenmiş; genç subayın İttifak Devletleri'nden Osmanlı, Alman, Avusturya-Macaristan kuvvetleri ile İtilaf Devletleri'nden Britanya kuvvetlerine dair aktardıkları, özgün kaynaklarla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, tarih-edebiyat ilişkisine vurgu yapmak, eserlerde yer alan tarihi olayları tartışmaya açmak ve literatüre yeni bilgiler kazandırmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Güney Cephesi, Osmanlı Ordusu, Rafael de Nogales Méndez, Anılar.

THE SOUTHERN FRONT IN THE FIRST WORLD WAR THROUGH THE EYES OF AN OTTOMAN OFFICER FROM LATIN AMERICA

Abstract

Rafael de Nogales Méndez (1877-1937) is the only Venezuelan citizen who served as a volunteer officer in the Ottoman Army during the First World War. Nogales narrated in his memoirs that he waged war under the Turkish crescent between 1915 and 1919. He wrote up four books presented autobiographical elements from his life. The works of author, as a literary genre, have taken place among the memoirs, novel and historiography and also they are the first-hand sources of history. The subjects narrated on author's works on the Eastern and Southern fronts, belligerents, the war period of Turkey, social life and historical figures of the war period are significant.

The longest-serving frontier of Nogales in the Great War between Central and Allied Powers is Palestine-Sinai Frontier. Venezuelan officer narrates in detail First and Second Battles of Gaza, turning points of war, in his memoirs. The informations given by Nogales in his memoirs on the historical events, battles, sieges, military strategies and tactics, armies and its commanders shed light on the history. These subjects on the Battles of Gaza narrated by the author overlaps in general with the information taken place in the sources that has been examined.

The details given by Nogales about the Southern Front and particularly Battles of Gaza have been the testament to the fact that Venezuelan officer served in the Southern Frontier. The Diary of Conde de Ballobar, Spanish Consul to Jerusalem, indeed confirms that Nogales has been in the region as an officer of Ottoman Army. Since there is no any official document attained confirming that Nogales has been in the Southern Frontier, some parts of author's narratives remain to be researched for confirmation.

In this study, the memoirs of Nogales have been examined within the scope of historical events, activities and relationships in the Southern Frontier during the First World War; the narratives of Venezuelan officer on Ottoman, German, Austrian-Hungarian and British powers have been researched comparatively with the original sources. Within this context, it is aimed to emphasize the relationship between history and literature, initiate a discussion on the historical events taken place in the mentioned memoirs, and also to earn new information to the literature.

Key Words: First World War, Southern Front, Ottoman Army, Rafael de Nogales Méndez, Memoirs.

Giriş

Rafael de Nogales Méndez (1877-1937), Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda gönüllü subay olarak görev yapmış yegâne Venezuela vatandaşıdır. Yaşadığı dönemin gizemli figürlerinden biri olan Nogales, altmış yıllık ömrünün elli yılını muhalif olduğu dikta rejimleri nedeniyle ülkesinden uzakta, dünyayı dolaşarak geçirmiştir. 1898 yılında İspanyol Ordusu'nun bir subayı olarak Amerika Birleşik Devletlerine karşı Küba'da savaşan askerlik ve macera tutkunu Venezuelalının dört yılı da 1915-1919 yılları arasında Alman askeri misyonu kapsamında yabancı askerî uzman olarak Türkiye'de geçmiştir¹.

Zengin ve soylu bir aileden gelen Nogales, kendi ifadesine göre Avrupa'da yetişmiş, henüz yedi yaşında iken Almanya'ya gönderilmiştir². Perez, Nogales'in çocukluğundan beri Alman ve Belçikalı askerî öğretmenlerden aldığı özel derslerin Nogales'in savaş sanatına ilgi duymasına neden olduğunu, Venezuelalının Brüksel, Leuven ve Barselona üniversitelerinde felsefe, edebiyat ve fen bilimleri eğitimi aldığını ileri sürmektedir³. Nogales'in Belçika Kraliyet Askerî Akademisine askerî öğrenci olarak girdiği ve teğmen rütbesiyle mezun olduğu bazı kaynaklarda yer almakta ise de bu yönde bir belgeye henüz ulaşamamıştır⁴.

Kendisini “bir dünya vatandaşı ve bir gezgin şövalye”⁵ olarak tanımlayan Nogales, bir asker, savaşçı, gezgin, maceraperest ve yazardı. Yaşamından otobiyografik kesitler sunan dört eser kaleme aldı. Yazarın bir edebi tür olarak hatırat, roman ve tarih yazıcılığı arasında yer tutan eserleri tarihe ilk elden kaynaklık etmektedirler. Bu çalışmada genel olarak yazarın *Cuatro Años Bajo la Media Luna* (Hilal Altında Dört Yıl)⁶ ve “*Memorias* (Hatıralar)”⁷ adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

1 Hüseyin Güngör Şahin, “Osmanlı Ordusunda Venezuelalı Bir Gezgin Şövalye: Rafael de Nogales Méndez”, *Turkish Studies*, Vol. 8/7 Summer 2013, s.563-598.

2 Rafael de Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo I, traducción y prólogo: Ana Mercedes Pérez, Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1991, s.29.

3 Ana Mercedes Pérez, “**Prólogo (Önsöz) a Memorias**” por Rafael de Nogales Méndez, Tomo I, Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1991, s.5- 25.

4 Şahin, “Osmanlı Ordusunda Venezuelalı Bir Gezgin Şövalye: Rafael de Nogales Méndez”, s.563-598.

5 De Nogales Méndez, *Memorias*, Tomo I, s.27.

6 Rafael de Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, Fundación Editorial el Perro y la Rana, Caracas, 2006 (Eserin ilk baskısı 1924 yılında yayımlanmıştır).

7 Ana Mercedes Pérez, “**Prólogo (Önsöz) a Memorias**” por Rafael de Nogales Méndez, Tomo I y Tomo II, Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1991 (Eserin ilk

Türk savaş tarihinin 1917-1918 yıllarına dair önemli bir bölümüne ait belgelerin tamamı bugün elde mevcut değildir. Özellikle Filistin cephesine ait belgelerin büyük kısmı mütareke esnasında Almanya'ya götürülmüş ya da Filistin'deki son çekilme sırasında yanmış ve kaybolmuştur. Bu bakımdan güvenilir anılar ile özel belgeler oldukça önemli bir yer tutar⁸. O dönemde bölgede görev yapmış askerî şahsiyetlerin anıları adeta birer resmi tarih belgesi niteliğindedir. Nogales'in eserlerini de bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Yazarın Filistin-Sina cephesindeki görevleri sırasında I. ve II. Gazze muharebeleri başta olmak üzere anılarında yer verdiği hususlar kayda değerdir.

Bu çalışmada Nogales Bey'in genel olarak Osmanlı Ordusunun Güney cephesindeki görev ve faaliyetleri ele alınarak irdelenmiş; Venezuelalı subayın aktardığı tarihi olaylarla buna dair değerlendirmeleri, diğer kaynaklarla mukayeseli olarak incelenmiştir. Bu amaçla birçok resmi kaynak ve hatırat gözden geçirilmiş, arşiv araştırması yapılmıştır. Bu gönüllü subayın anılarında yer alan bilgi ve ifadelere dayanak teşkil edecek resmi belge yoksunluğu nedeniyle büyük ölçüde kitaplarında konu edilen bilgilerden yola çıkılmıştır.

Osmanlı Ordusu'nda Bir Gezgin Şövalye

Osmanlı Ordusu I. Dünya Savaşı'nda; Doğu (Kafkas), Çanakkale, Batı (Galiçya, Romanya, Makedonya), Güney (Kanal, Filistin, Suriye, Hicaz, Yemen, Irak) Cephelerinde mücadele etmiştir.⁹ Nogales, bu savaşta Doğu ve Güney cephelerinde görev yapmıştır. Venezuelalı subayın 21 Nisan-14 Mayıs 1915 tarihleri arasında Doğu cephesinde görev yaptığı hatıratından anlaşılmaktadır. Nogales'in Van'da isyan sırasında bölgede bulunduğunu kanıtlayan tek belge, Van Valisi Cevdet Bey'in 22/23 Nisan 1915 tarihli şifreli telgrafıdır. Telgrafta Cevdet Bey isyanın seyri hakkında bilgi verirken, "o gün şiddetle devam eden çarpışma sırasında, sayıları 700 kadar tahmin edilen iç şehir ihtilâlcileriyle bizzat uğraşmak üzere kaleye gittiğinde Nogales'in de geldiğini şu sözlerle belirtmek-

baskısı "Memoirs Of A Soldier of Fortune (Gönüllü Bir Askerin Hatıraları)" başlığıyla İngilizce olarak 1932 yılında yayımlanmıştır).

8 Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, **Yıldırım**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 2002, s.1.

9 Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010, s. 37-69.

tedir: “Venezüellalı Nokalis Efendi de o sırada geldi ve yanımda çalıştı. Birkaç gün de bu asilerle uğraşmak üzere burada kalacaktır...”¹⁰

Venezuelalı subayın Osmanlı Ordusu'na katılması tamamen tesadüf eseri-ridir. Nogales, kendi ifadesine göre, 1914 yılı Ağustos ayı sonlarında Karayip Denizi'nde yer alan Hollanda'ya bağlı Saba adasında (Hollanda Antilleri) bulunmaktadır, I. Dünya Savaşı'nın başladığını duyar ve ani bir kararla Belçika Ordusu'na katılarak İtilaf Devletleri ordularında gönüllü olarak savaşmak amacıyla yola çıkar. Ancak umduğu gibi olmaz. Martinik'ten Bordo'ya giden son Fransız posta gemisiyle çıktığı yolculuk, Belçika, Fransa, Karadağ ve Sırbistan ordularına katılma girişimleri sonuçsuz kaldığından, tesadüf eseri İstanbul'da sonlanmıştır¹¹. Nogales anılarında, 1915 yılı Ocak ayı ortalarında İstanbul'a geldiğini, görevlendirilme emrini aldığı Kafkas cephesinde konuşlu 3. Ordu Komutanlığına katılmak üzere 12 Şubat 1915'te yola çıktığını, zorlu bir tren ve kara yolculuğunun ardından Mart'ın ikinci haftasında 3. Ordu Karargâhının bulunduğu Hasankale'ye ulaştığını aktarmaktadır¹².

Nogales, hatıratında, İstanbul'da göreve başladığında, 1915 yılı başlarında Türkiye'nin siyasi durumunun profilini çizerken, “savaşın adeta Türkiye için özgürlüğü de dâhil olmak üzere her şeyini riske attığı bir kumarı simgelediğini”¹³ belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

Osmanlı İmparatorluğu, kuşkusuz, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın en önemli ve en istikrarlı müttefikiydi. Bu yadsınamaz bir gerçektir ve bunun ayırımına ilk önce varan da bizzat Almanlardı. Avusturyalılar açıkça barışı savunurken ve Bulgarlar sürekli olarak askeri istihkakın azaldığından şikâyet ederken, Türk askeri bir kuru ekmek parçasından ve birkaç zeytinden başka yiyeceği yokken, Kafkasya'nın karları ve çölün kumları arasında, salgın hastalıktan

10 **ATASE Arşivi**: No: 4-3671, Dolap No: 231, Göz No: 2, Klasör No: 2820, Dosya No: A-69, Fihrist No: 3-41) Belge No: 2003. İçinde: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl 34, S 85 (Ekim 1985): 39-41; Bk. Şahin, “Osmanlı Ordusunda Venezuelalı Bir Gezgin Şövalye: Rafael de Nogales Méndez”, s.563-598.

11 Rafael de Nogales Méndez, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, Fundación Editorial el Perro y la Rana, Caracas, 2006, s.31-37; Rafael de Nogales Méndez, **Memorias**, Tomo II, prólogo y traducción: Ana Mercedes Pérez, Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1991, s.78-98.

12 De Nogales Méndez, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, s.36-62.

13 De Nogales Mendez, **a.g.e.**, s.42.

morarmış dudaklarından tek bir bitkinlik ya da yakınma sözü çıkmadan kan kaybından ve açlıktan ölmekte idi¹⁴.

Hatıratında Van'da yaşanan trajediyi görmekten yorulduğu için, 13 Mayıs 1915 tarihinde Van kuşatmasındaki yöneticilik görevinden, 12 Haziran'da ise Van Jandarma Tümeni geçici kurmay başkanlığı görevinden istifa ettiğini aktaran Nogales, 18 Haziran'da Siirt'e ulaşmıştır¹⁵. Venezuelalı subay 4. Ordu Karargâhının bulunduğu Halep'e giderek Osmanlı Ordusundan istifa etmeyi ya da başka bir görevi kabul etmeyi düşünmektedir. Bu amaçla 27 Haziran'da Diyarbakır'dan yola çıkmış, 5 Temmuz'da trenle Halep'e girmiştir. Ertesi gün muayene olduğu Mısır Seferi Ordusunun başhekimisi Dr. Fay'dan hastalığı nedeniyle bir kaç hafta dinlenmesi için doktor raporu almıştır. Venezuelalı hastalık izninde iken Halep'ten Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bir telgraf çekerek sağlık nedeniyle Ordudan istifa etme talebini gönderir, ancak istifa etme talebi uygun görülmez. Enver Paşa'dan gelen cevabi telgrafta terhis olmasına izin verilmediği, tedavisi yapıldıktan sonra görevlendirilmesi talimatı yazılıdır¹⁶.

Nogales Bey Güney Cephesi'nde

Nogales 5 Temmuz 1915'te Halep'e girdiğinde esasen Güney Cephesine ulaşmış oluyordu. İlk günlerini rahatsızlığı nedeniyle istirahatte geçiren genç subay bu cephede Mamure Menzil Müfettişliğinde Menzil Müfettişi olarak göreve başlamıştır. Amanos dağları eteklerinde Adana vilayetine bağlı küçük bir yerleşim yeri olan Mamure (*Mamoureh*), Bağdat ve Anadolu demiryollarının kesiştiği önemli bir kavşak noktasıdır. Nogales, buradaki kısa süreli görevinin ardından Irak ve Sina-Filistin cephelerinde görev yapmıştır. Genç subayın Osmanlı Ordusu'nda en uzun süreli görev yaptığı cephe Sina-Filistin cephesidir. Nogales, özellikle I. Dünya Savaşı'nın dönüm noktalarından olan Gazze muharebelerini, anılarında ayrıntılı olarak anlatmaktadır.

Irak Cephesi

Nogales Kudüs ziyaretine devam ederken 1915 Aralık ayı başlarında Albay von Kress'ten (1870-1948), Mareşal von der Goltz (1843-1916) Paşa'nın talima-

14 De Nogales Mendez, **a.g.e.**, s.42.

15 De Nogales Mendez, **a.g.e.**, s.108-133.

16 De Nogales Méndez, **a.g.e.**, s.151-163.

tına binaen derhal Bağdat'a gitmesini emreden bir telgraf almıştır. Yazar Şam ve Halep yoluyla 20 Aralık'ta Musul'a ulaşmış, daha sonra beraberindekilerle Dicle üzerinden *kelek* tabir edilen bir salla Bağdat'a yol almıştır. Venezuelalı subay, Bağdat'a gelişinde Irak Cephesinde neden Goltz Paşa'nın komutasındaki 6. Ordunun tamamının varlığına ihtiyaç duyulduğuna ve bu cephedeki gelişmelere dair şunları anlatır:

Savaşın başında Aşağı Mezopotamya'da karaya çıkan İngilizler, Şattülrap ağzına yüz kilometre mesafede yer alan önemli Basra şehrini ele geçirdiler. Savaşın birinci ve belki de ikinci yılında İngiliz ordusunun Irak-Arap cephesi kuşkusuz delta sınırlarının çok ötesine geçmeyecekti. Ancak bahse konu askerî bölgenin komutanı Askeri Bey, hırsı nedeniyle giriştiği muharebeyi kaybetti, düşmanın yakın takibi altında o meşhur geri çekilmenin sorumluluğunu aldı... Askerler panikleydi... O vakit Askeri Bey intihar etti ve geri kalan ordunun komutasını alan Albay Nurettin Bey nihayet düşmanın ilerlemesini Kut'ül-Amare civarlarında durdurdu...

Hal böyleyken Rusların Bağdat'a Revanduz ve Kirmanşah üzerinden beklenmedik saldırısı, Aşağı Mezopotamya'daki İngiliz Başkomutanını derin uykusundan uyandırdı ve Townshend'e bölüğüyle o alana ilerlemesini emretmek zorunda bıraktı. Görünüşe bakılırsa Townshend bu emre başlangıçta karşı çıktı. Fakat itirazı fayda etmeyince kendini feda etti ve Bağdat'a 25 kilometre mesafede Nurettin tarafından bozguna uğratıldı... O gece Townshend güneye doğru geri çekildi. Albay Nurettin kendi zaferinden habersiz, Bağdat'ı takviye etmek amacıyla karşı yönde geri çekiliyordu. Townshend'in geri çekildiğinin 48 saat sonra farkına varan Albay Nurettin onu takibe başladı... Bu arada İngiliz General Kut'ül-Amare'de sipere sığınmıştı... Benim geldiğim vakitte 4 bini hasta ya da yaralı, geri kalanı aç olan 10 ya da 11 bin askeriyile kuşatmamız altındaydı...¹⁷

Nogales'in Askeri Bey olarak bahsettiği Yarbay Süleyman Askeri, resmi kaynaklara göre, "3 Ocak 1915 ila 14 Nisan 1915 tarihleri arasında Irak ve Havalisi Genel Komutanı idi. Yb. Süleyman Askeri Şuayyibe Meydan Muharebesi'nde Türk kuvvetlerinin uğradığı yenilgiyi hazmedemediği için, yaralı olduğu halde,

17 De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, s.229-231.

14 Nisan 1915'te tabancası ile hayatına son vermiştir.”¹⁸ 1915 yılı Mayıs ayı sonunda Genel Komutanlığı Albay Nurettin (Korg. Sakallı) devralmıştır¹⁹.

Nogales 1916 Ocak ayında Mareşal von der Goltz'a doğrudan bağlı olan Mahmut Fazıl Paşa komutasındaki süvari tugayına eğitmen ve Mareşalin temsilcisi olarak atanmıştır. Venezuelalı subay 14 Ocak 1916 günü güneş doğarken Mareşalle birlikte çarpışmaların yaşandığı Şeyh Said cephesine gider. Kut'ül-Amare'den geçerken kuşatma altındakilerin atışına maruz kalmamak için farklı bir yol takip ederek Seferi Kuvvetlerin sol kanadına gittiğinde, Yarbey Akif Bey'in süvari kuvvetini görür. Genelkurmay kaynaklarında, 13. Kolordu'nun 12 Ocak 1916 tarihli kuruluşu, durumu ve kuvveti hakkında bilgi verilirken “bağlı birlikler arasında yer alan Irak Süvari Tugayının Komutanının Yarbey Akif Bey olduğu ve birliklerinin 31. ve 33. Süvari Alaylarından oluştuğu”²⁰ belirtilmektedir. Bu arada Nogales'in görevlendirildiği “Fazıl Paşa Aşiretleri Dicle sağ sahilde, Zemzir'de bulunmakta, 24 Ocak'ta yine sağ sahilde düşmanı gözetlemeye devam etmektedir.”²¹

Nogales, Şeyh Said muharebesini, İngiliz ilerlemesini Bağdat yakınlarında durdurduğu için Irak muharebelerinin dönme noktası olarak kabul eder ve aynı zamanda Townshend komutasındaki İngiliz ordusunun Kut'ül-Amare'de sonunu getirdiğini ileri sürer. O gece Felâhiye'nin işgali Nogales'in ifadesine göre Mareşal Goltz'un planlı bir darbesidir. Goltz'un İngiliz yardımcı kuvvetlerine yolu kapatmış olması, onların sonunu getirmiştir. Birkaç hafta sonra da bu kuvvetler teslim olmuşlardır. Nogales'e göre; eğer General Townshend o defa 3000 veya 4000 askeriyle toplu bir saldırıya girişseydi, onları kuşatmakta olan Türk kuvvetlerine yukarıda ifade edilen Askeri Bey'in kuvvetlerinin Basra'da yaşadığı paniğin bir benzerini yaşatabilirdi. O gece, tıfısten kayıp vermiş 41. ve 45. Türk Taburları cephededir ve bu kuvvetlerin yaklaşık olarak 4000 tüfekten az gücü vardır²².

18 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1921-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, AKDYYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.160-161.

19 Görgülü, **a.g.e.**, s.162.

20 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C III, 1. Kısım, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1979, s.563-565.

21 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.565, 614.

22 De Nogales Mendez, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, s.239.

29 Nisan 1916'da General Charles Townshend (1861-1924) komutasındaki İngiliz 6. Tümeni Kut'ül-Amare'deki Türk kuşatmasına 147 gün dayanmış, yiyecek azlığı ve açlığın da etkisiyle kuşatmayı kaldıramayacağını anladığından içlerinde dördü general olmak üzere 2869'u İngiliz ve 10440'ı Hintli askerle birlikte, tifüsten ölen Goltz Paşa'nın yerine geçen Halil Paşa komutasındaki Türk birliklerine kayıtsız koşulsuz teslim olmak zorunda kalmıştır²³.

6. Ordu Komutanı Halil Kut Paşa anılarında Kut'ül-Ammare kuşatmasını ayrıntılı anlatmaktadır. Halil Paşa, Kut'un düşmesi üzerine ordularına neşrettiği 29 Nisan 1916 tarihli günlük emirde, "Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci vakayı Çanakkale'de, ikinci vakayı ise Kut'ta gördüklerini"²⁴ ifade ederken tüm ordusunu tebrik etmekte ve savaşın sonucunu da vermektedir: "Ordum gerek Kut karşısında gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay ve 10 bin neferini şehit vermiştir. Fakat buna karşılık bugün Kut'ta 13 general, 481 subay ve 13.300 er teslim alıyorum. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30 bin zayıat vererek geri dönmüşlerdir."²⁵

Genelkurmay kaynaklarında Kut'ül-Amare zaferine dair oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Buna göre; Kut'ül-Amare'nin tesliminden başka alınacak bir tertip ve düzen kalmadığına inanan İngiliz kuvvetleri komutanı General Townshend 26 Mart 1916 günü Türk Kuvvetleri'yle müzakereye başlanmasını emretmişti. İngilizlerin teslim olma zamanına kadar 28-29 Nisan 1916 gecesi ve 29 Nisan günü Kut'ül-Amare'de çok şiddetli patlamalar işitilmiş, bilinmeyen birçok maddenin nehre atıldığı ve duman sütunlarının yükseldiği görülmüştür. Bu belirtiler kuşatılmış İngiliz kuvvetlerinin önemli savaş teçhizatını teslim etmemek için imha ettikleri kanısını güçlendirmişti. Gerçekten de 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'nın kayıtsız şartsız teslim olma önerisindeki ısrarı üzerine General Townshend elde mevcut ve kullanılabilir tüm malzemeyi yok etmiş veya kullanılamaz hale getirtmişti²⁶.

23 Tarık Saygı, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 118-119.

24 Taylan Sorgun, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, 2. Basım, Kum Saati Yayınları, 2003, s.131.

25 Sorgun, **a.g.e.**, s.131.

26 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C III, 1. Kısım, s.776-778.

Kut'ül-Amare'de Teslim Alma Heyetince harp esiri olarak alınan İngiliz kuvveti, 5 General, 272 İngiliz subay ve 2592 er, 204 Hintli subay ve 6988 er, gayri muharip 3248 er olmak üzere toplam 13.309 olarak tespit ediliyordu. Ayrıca tahrip edilmiş durumda 40 top, 3 uçak, 2 gemi, 40 otomobil de teslim alınan malzeme arasında bulunuyordu²⁷.

Nogales'in Irak Cephesinde bulunduğu dönemde Kurmay Albay Halil Paşa, Irak Grubu Komutanıdır. "6 Şubat 1916 tarihinde 18. Kolordu asker alma başkanlığına atandığından aynı zamanda 18. Kolordu Komutanlığını da üzerine alır. Bu suretle her iki karargâh (Irak Grubu ve 18. Kolordu Karargâhları) birleştirilir."²⁸ Nogales düşmanın sağ kanadının ucu çekildikten sonra süvarilerin çarpıştığı yerden birkaç kilometre uzaklıktaki Genel Karargâha gider ve orada Halil Paşa ile görüşür, Mareşal Goltz'la yemeğini paylaşır. Goltz Paşa'nın Arjantin'e yaptığı ve çok hoşlandığı bir geziyi anlattığını ifade eder. O gece gitkiçe artan top ateşinin yoğunluk kazanması üzerine Mareşal, düşman süvarisinin sabah yapmaya çalıştığı çevirme hareketini önlemek için Halil Paşa'ya askerlerini derhal Felâhiye'ye çekmesi emrini verir²⁹.

Nogales, Mahmut Fazıl Paşa'nın süvari tugayına dâhil olmak için yola çıkacağı sırada Seferi Kuvvetin kurmay başkanı çadıra girerek Halil Paşa adına, Venezuelalı subayın derhal Albay Akif Bey'in süvari birliği emrine girmesini emreder. Bunun üzerine Nogales Halil Bey ile aralarındaki görüş ayrılıkları sebebiyle Ordu'dan ayrılma kararı alır ve Von der Goltz Paşa'ya sağlık nedeniyle Osmanlı Ordusu'ndan ayrılma talebini resmen iletir. Birkaç gün sonra Mareşal, Venezuelalı subaya Ordu'dan ayrılma belgesini teslim eder, hatta Nogales'in vedalaşmaya gittiği Mareşal, kendisine harp madalyası (*croissant de fer*) verir ve dostça elini sıkar. Nogales kendi ifadesine göre, savaş boyunca kazanacağı sekiz harp madalyasından ilkinin bu madalya olduğunu ileri sürerken saygıdeğer hamisi ve Latin Amerika'nın sadık dostu olduğunu söylediği Goltz Paşa'yı birkaç hafta sonra öleceğinden bir daha göremeyeceğini üzüntüyle ifade eder³⁰.

Nogales iki gün sonra Bağdat'tan trenle yola çıkar. Önce İstanbul'a daha sonra da Almanya'ya gidecektir. Samarra istasyonunda trenden inen macerape-

27 a.g.e., s.780.

28 a.g.e., s.627.

29 De Nogales Méndez, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, s.240.

30 De Nogales Méndez, a.g.e., s.250-251.

rest, ertesi gün yoluna atla ve arabayla devam ederek Musul'a oradan da Rasul-Ain'e (Ceylanpınar) ulaşır. Ceylanpınar'dan bindiği trenle Halep'e gelir, Adana treniyle hareket edeceği sırada, kale komutanının emir subayı Harbiye Nezaretinden gelen telgrafı gösterir. Telgrafta Enver Paşa'nın talimatıyla Nogales'in İstanbul'a devam etmesinin önlenerek 4. Ordu yani Cemal Paşa'nın emri altında görevine devam etmesi talimatı verilmektedir. Nogales'in kendi ifadesine göre, Enver Paşa ertesi gün Halep'e geleceğinden Von Bronsart Paşa'nın Nogales için ayarladığı görüşme neticesinde Enver Paşa onu ayrılmaması konusunda ikna etmiştir.

Nitekim Genelkurmay kaynaklarında, 30 Mayıs 1916 tarihinde Ahmet Cemal Paşa'nın, Irak cephesinden dönmekte olan Başkomutan vekili Enver Paşa ile Halep'te bulunduğu ve kendisine; "Başkomutanlığın isteğine uygun olarak Temmuz 1916'da 1. Kuvvei Seferiye ile Kanal istikametinde ileri harekâta başlanacağını ve ilk hedefin Katya batısında Romani hazırlanmış mevzii olacağını; bu maksatla 1. Kuvvei Seferi'ye için istenen piyade ve dağ topçu cephanesinin gönderilmesine öncelik tanınması lüzumunu"³¹ bildirdiği bilgisi yer almaktadır.

Filistin Cephesi: Kudüs

1916 yılının ikinci yarısında Nogales Enver Paşa'nın emriyle 4. Orduda Remle bölgesine ordu komutanı olarak atanır. Bu bölge Nablus ile Tel-es Şeria arasında kalan ve Filistin'in verimli kıyı ovalarının büyük kısmını içine almaktadır. Nogales Kudüs'teki İspanyol Konsolosunun onayıyla "İspanyol Manastırına" yerleşir. Kendi ifadesine göre, bölgedeki Lidda Hastanesine 80-100 yatak alınması, tifüs salgınından zarar görenlere yardım işlerini yürütür. Yine kendi ifadesine göre, çalışmasına şevkle devam ederken konakladığı manastırın mülkü İspanyol Krallığı'na ait olmasına rağmen Cemal Paşa'nın hırsı ile bu manastıra el konulmak istenmesi Nogales'in canını sıkır ve bu konuda İspanyol Konsolosuna yardım etmeye çalışır.

Ancak Venezuelalının çabaları netice vermemiştir. Sonunda Cemal Paşa'dan Nogales'e acil kodlu ve tartışma götürmez bir talimat gelir. Venezuelalı subaya bahse konu Manastıra el koyması ve anahtarını yetkililerden alması emredil-

31 As.T. ve Str. E. Bşk. Arş. 4/7302 Kls. 3221 Dos. H-33 Fih. 1-8 İçinde: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s.361.

mektedir. Nogales bu görevi kendi ifadesine göre, bir Hristiyan ve onurlu bir asker olarak yerine getirmek istemez, o gün görevinden istifa ederek Kudüs'e gider. Oradan ayrıldıktan bir saat sonra Manastırdan İspanyol Bayrağı indirilerek Türk Bayrağı çekilir. Nogales'in Kudüs'te görüştüğü Ordu Genel Komutanı Albay Ruşen Bey maceraperestin davranışını haklı bulmuş ve ona askeri atölyelerin müdürlüğü, inşa halindeki kamu ve askeri işlerin genel müfettişliği gibi görevler vermiştir.

Nogales'in İspanyol Manastırına ilişkin anlatıları Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın (1872-1922) "*Hatırat*'ında"³² yer almamaktadır. Ancak 1913-1919 yılları arasında Kudüs'te İspanyol Konsolosu olarak görev yapan ve soylu bir aileden geldiği için Conde de Ballobar olarak tanınan Antonio de la Cierva y Lewita'nın (1885-1971) ölümünden sonra basılan günlüğünde³³ yer almaktadır. Bu günlük I. Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin cephesi, Kudüs, Osmanlı ve İngiliz idareleri, dönemin önde gelen şahsiyetleri ve o dönemde yaşananlara dair önemli bir tarihi belge niteliğindedir.

Oldukça ilginç bulduğu Nogales ile tanışan ve birkaç kez görüşen İspanyol Konsolosu'nun Cemal Paşa ile ilişkilerinin de iyi olduğu, kendisiyle gerek yemeklerde gerekse resmi olarak sık sık bir araya geldikleri, Conde de Ballobar'ın günlüğünden anlaşılmaktadır. İspanyol Konsolosu Nogales ile tanışmasını günlüğünde şöyle aktarır:

18 Kasım 1915: "Dün öğleden sonra Konsolosluğa kendisini Rafael de Nogales Méndez (Venezuela) tanıtan bir bey geldi, İspanyol kökenli bir Yahudi olabileceği düşüncesiyle onunla görüştüğümde, bu kişinin Türk Ordusunda görevli bir Yüzbaşı, İspanyol Gönüllü Seyyar Birliğinin eski bir subayı ve Türkiye' deki Alman askeri misyonunun bir üyesi olduğunu duymak beni oldukça şaşırttı. Venezuelalı Kafkasya'dan gelen birine hiç benzemiyordu. Tüm belirtiler onun fatihlerin ve maceraperestlerin saygın bir mirasçısı olduğunu gösteriyordu..."³⁴

32 Cemal Paşa, **Hatırat (1913-1922)**, hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul, 2006.

33 Conde de Ballobar (Antonio de la Cierva y Lewita), **Jerusalem in World War I: The Palestine Diary of a European Diplomat**, edited: Moreno, Eduardo Manzano and Mazza, Roberto, I.B.Tauris&Co Ltd., London, 2010.

34 De Ballobar, **a.g.e.**, s.79-80.

Conde de Ballobar 26 Mayıs 1915 tarihli günlüğünde, bir gün önce Amerikan Konsolosu Glazeburg'un Cemal Paşa onuruna Hotel Marcos'ta verdiği yemekle ilgili konuları aktatırken, o çevrede dolaşan ve savaş dönemi Türk Hükümetine yakıştırılan şu çarpıcı tümceye de yer verir: "Türkiye'de üçlü bir hükümdarlık iktidardadır: Talat Paşa Baba'dır, Cemal Paşa Oğul ve Enver Paşa Kutsal Ruh'tur, ancak en güçlüsü Cemal Paşa'dır."³⁵ Ballobar günlüğünde Ramla manastırı ve Türk orduları tarafından gönderilen savaşla ilgili bilgi babında telgraflara da yer verir:

30 Nisan 1916: "Kut al-Amara (Kut'ül-Amare) kuşatması ile ilgili Türk telgraflarına göre 10 bin İngiliz esir alınmış. Türklerin çok iyi savaştığı anlaşılıyor, gerçek ise onların mucize yarattıkları."³⁶

4 Mayıs 1916: "... San Nicodemo manastırına giden Ramla (Remle) yetkililerinin aynı gün öğleden sonra bir hastaneye dönüştürülecek olan manastırın boşaltılması gerektiğini bildirdiklerini aktaran bir telgraf aldım. Her şeyi harekete geçiriyorum. Bunu önlemeliyim."³⁷

20 Mayıs 1916: "Dün gece Türk yetkililerin Ramla manastırının maliki olduklarını duydum. Derhal Büyükelçi Arroyo'ya telgraf çektim, ama girişimlerimizin başarılı olacağına hiç ümidim kalmadı."³⁸

Görüldüğü gibi Ballobar'ın güncesi savaş dönemi Kudüs'ünde birçok konuya ışık tutmaktadır. Günümüzde bu konuda başvurulması gereken önemli günlüklerden biridir ve aynı zamanda Nogales'in ifadeleriyle örtüşen noktalar da bulunmaktadır.

1916 yılı Aralık ayı başlarında Nogales birliğiyle Ürdün Es-Salt'ta (Salt) görevlendirilir ve Salt Garnizonunun komutasını üstlenir. 1 Ocak 1917 günü şafak vakti Salt ve tüm Ürdün'ün üstüne gerçek bir kasırga çöker, ardından yağın kuvvetli yağmur sele neden olmuş, askeri yolla birlikte köprüleri de yıkmıştır. İngilizlerin El-Ariş'i (Elariş) geçtiği ve Gazze kapılarına dayandığı haberi de bu felaketin ardından gelince, kışkırtılan yerli halk taşkınlık yapmaya başlar. Von

35 De Ballobar, *Jerusalem in World War I: The Palestine Diary of a European Diplomat*, s.64-65.

36 De Ballobar, *a.g.e.*, s.95.

37 De Ballobar, *a.g.e.*, s.95.

38 De Ballobar, *a.g.e.*, s.97.

Kress'ten gelen emirle, Alay dört bin askeriyle süratle Gazze cephesine takviye için yola çıkar.

Nogales kendi ifadesine göre cephaneyi korumak için yüz askerle orada kalır, yerli halktan ileri gelenleri cephaneliğe hapseder ve Osmanlı askerine ateş edildiği takdirde onlarla birlikte tüm şehri havaya uçuracağını söyler. Bu önlem halkı birkaç gün yatıştırmıştır. Binbaşı Kiehl'in cephaneliği ve diğer malzemeleri istemesi üzerine, Nogales de üç hafta içerisinde gereğini yaparak şehirden ayrılır, o gece Kudüs'e ulaşır. Venezuelalı subay Kudüs'e dönüşünün ertesi günü 3. Süvari Tümeni emrine verildiğinde memnuniyetini şöyle ifade eder:

Ertesi gün Binbaşı Kiehl görünüşe göre Es-Salt'taki icraatımdan memnun olmuş bir şekilde beni selamlamak için geldi. Ve o gün öğleden sonra seferi ordumuzun kurmay başkanı Binbaşı Mühlmann vasıtasıyla üst düzey komuta kademesince İmparatorluğun meşhur 3. Süvari Tümenine asaleten atandığımı öğrendim. Bir-es-Sabah'ta (Birüssebi) konuşlu bu tümen o dönemde Gazze cephemizin sol kanadını teşkil ediyordu.

İki yıldan beri aktif görev yaptığım düzenli Osmanlı Ordusunda sırasıyla süvari, piyade, topçu ve makineli tüfek birliklerinde görev yapmış ve örneğin Van'da komuta ettiğim bir tümen gücündeki karma birlikler gibi önemli askeri makamlarda bulunmuştum. Şimdi yine en sevdiğim sınıf olan süvari sınıfına dönüş yapıyordum...³⁹

Resmi kaynaklara göre, Nogales'in görevlendirildiği 3. Süvari Tümeni, 1916 sonu ve 1917 yılı başlarında 4. Ordu Komutanlığı emrinde ve Halep'te bulunmaktadır⁴⁰. 31 Aralık 1916'de Tümenin Filistin'e taşınmasına başlanmış, tümen Birüssebi'de 1. Kuvvei Seferiye Komutanlığı emrine verilmiştir⁴¹. 20 Ocak 1917'den itibaren bütün eksiklerini tamamlayan iki alaylı (6. ve 7. Süvari Alayları) 3. Süvari Tümeni Şelale'de toplanmaya başlamış,⁴² 28 Ocak'ta Birüssebi'de konuşlanmıştı⁴³. Tümen nihayet 2 Şubat'ta 8. Alayı hariç Birüssebi'de toplanmıştı⁴⁴.

39 De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, s.301.

40 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s.398.

41 As. T. ve Str. E. Bşk. Arş. 4/7302 Kls. 3221 Dos. H-41 Fih. 1-24. İçinde: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s.438.

42 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s.475.

43 a.g.e., s.478.

44 a.g.e., s.485.

Filistin Cephesi: Gazze Muharebeleri

Nogales'in I. ve II. Gazze muharebelerine dair anlatıları oldukça ayrıntılıdır ve tarihin gizli kalmış yönlerine ışık tutacak niteliktedir. Nogales'in bu savaşlarda gerek Türk gerekse İngiliz birliklerinin mevcudu, hamleleri, her iki tarafın komuta kademeleri, cepheler ve muharebelere dair askeri yorumları genel olarak elde mevcut kaynaklara oldukça yakındır. Arşivlerin kaybolduğu düşünüldüğünde, Nogales'in verdiği bu bilgiler askerî tarih açısından son derece önemlidir. Venezuelalı subay her iki muharebeye aktif olarak katıldığını ifade etmektedir.

Burada Gazze muharebeleri öncesinde Sina-Filistin cephesindeki genel durumu resmi kaynaklara atıfı kısaca belirtmek yararlı olacaktır. Genelkurmay kaynaklarında bu cephedeki muharebe öncesinde yaşanan gelişmeler şöyle açıklanmaktadır:

Ağustos 1916'da taarruza geçen İngiliz kuvvetleri 7 Eylül 1916'da Bir-ül Mezar'ı (Birülmezar) ele geçirerek Sina Çölü'nün büyük bir bölümünü denetimleri altına almışlardı. Bölgede yapmakta oldukları demiryolu hattını her geçen gün doğuya doğru daha da uzatan İngilizler birliklerinin su ikmalini Nil nehrinden ilerideki cephe hatlarına kadar döşedikleri borularla sağlamışlardı. Bu sıralarda cepheyi denetlemeye gelen Enver Paşa Türk kuvvetlerinin Gazze-Tellüşşeria-Birüssebi genel hattına savunmaya geçmelerini emretmiş, 4. Ordu da bu hattı tutarak gerekli savunma tertip ve düzenlerini almıştı.

26 Mart 1917'de üstün kuvvetlerle taarruza geçen İngilizler, Türklerin son derece başarılı ve inatçı direnişleri karşısında çok ağır kayıplar vererek çekilmişlerdir (1. Gazze Muharebesi). Bunu 19 Nisan 1917'de İngilizlerin karadan ve denizden üstün topçu ateş desteği ve bombardımanla başlattıkları ikinci taarruzları izlemiştir. Bu muharebelerde İngilizler ilkinde olduğu gibi ağır kayıplara uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır (2. Gazze Muharebesi)⁴⁵.

1917 yılı başlarında artık 3.Süvari Tümeninin bir subayı olan Nogales, burada Gazze ve Sina cephelerinde görev alacaktır. Kendi ifadesine göre, Gazze savaşlarında oldukça yararlılık göstermiştir. Kudüs'e varışının ikinci günü Gazze'ye nakledilecek bir taburu sevk etme görevini üstlenir. Amacı orada bu-

45 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.1-2.

lunan Binbaşı Tiller'le⁴⁶ tanışmaktır. Genç subay Gazze'ye ulaştığında ilk gözlemlerini şöyle aktarır:

Gazze'nin önemi ezelden beri Suriye ve Mısır'ı, dolayısıyla Asya ve Afrika'yı birbirine bağlayan kervan yollarının geçtiği güzergâhta bulunmasından kaynaklanıyordu... Binbaşı Tiller'in Gazze'de kazdırdığı siperler iyi planlanmıştı. Usta bir asker olarak, kentin etrafındaki frenkinciri çitlerini savunmayı zora soktuğu için kaldırtmıştı... Birlikleri tecrübeli olmasına rağmen salgın hastalıklar ve mahrumiyet nedeniyle kötü durumdaydı... Tiller'in topçusu noksandı, fakat daha sonra Kont Storzewsky'nin Avusturya topçu tugayıyla takviye edildi. Cemal Paşa'nın karşı koymasına rağmen Albay Von Kress daima piyadeyi takviye etmeyi başarıyordu, bu kez benim getirdiklerim ve 125. Alay'dan bir ya da iki taburla güçlendirdi...⁴⁷

1. Kuvvei Seferiye Komutanı Albay Von Kress'in anılarında I. Gazze Muharebesi öncesinde Binbaşı Tiller'in topçusunu takviye ettiğine dair anlatısı, Nogales'in yukarıdaki ifadesini doğrulamaktadır:

28 Şubat 1917'de İngilizler tarafımızdan tahliye edilen Han Yunus'u işgal etmişlerdi... Şimdilik Gazze-Tellüşşeria- Birüssebi hattını tutmaya karar vermiştim... 3. Tümeni ihtiyatım olarak Cemame'ye almıştım. Ağır bataryaları Tellüşşeria'daki 16. Tümene ve Avusturya-Macaristan bataryalarını Birüssebi'ye göndermiştim...

Binbaşı Tillerin komutası altındaki zayıf Gazze garnizonunun takviyesi için 16. Tümenin 125. Alayını ve Avusturya- Macar dağ obüsü taburunu Birüssebi'den Gazze'ye almıştım...⁴⁸

Nogales'in anlatısında geçen frenkinciri çitleri savunma amaçlı kullanılmakta idi. 25 Mart 1917 günü Gazze mevzii hakkında 4. Ordu Komutanlığına bilgi veren 1. Kuvvei Seferiye Komutanlığı bu çitlere dair şu bilgileri paylaşmaktadır: "Gazze mevzii: ... Gazze'de mevcut kuvvet, Gazze mevziini savunmaya tamamıyla yeterlidir. Gazze mevziinin uygun ve lüzumlu yerlerinde tel örgü

46 Binbaşı Tiller: 1916 sonu - 1917 ilk yarısında 4. Ordu Kom. Gazze Grubu Komutanı (Gör-gülü, **a.g.e.**, s.143).

47 De Nogales Méndez, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, s.302-303.

48 Baron Kress von Kressenstein (Von Kress). **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**, çev. Mazhar Besim Özalpsan, Askeri Matbaa, İstanbul, 1943, s.88-51.

manileri yapılmış; tel örgüsü olmayan yerlerde ise *sabbare* (frenk inciri) denilen bitkilerden faydalanılmaktadır.⁴⁹

Nogales, atandığı 3. Süvari Tümenine katılmak üzere Birüssebi'ye gittiğinde Tümen Komutanı ve Birüssebi Garnizon Komutanı Yarbay Esat Bey'le tanıştırılır; Venezuelalı subay “İmparatorluğun en meşhur süvari komutanı Esat Bey'in soylu bir Arnavut, 48 yaşlarında, iri yarı cüsseli, sarı bıyıklı, kültürlü ve şövalye ruhlu bir zat”⁵⁰ olduğunu ifade eder. Albay Esat (Paşa), resmi kaynaklara göre, “1916 sonu-1917 ilk yarısında (Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri) 4. Ordu Komutanlığı, 1. Kuvvei Seferiye Komutanlığında 3. Süvari Tümeni Komutanı idi. Albay Esat işgalde polis müdürü ve Milli Hükümetin ilk İstanbul Valisi olan Esat Paşa'dır.”⁵¹

Venezuelalı subay, tümenlerinin “6, 7 ve 8. Mızraklı Süvari Alayları, bir atlı piyade alayı, iki topçu bataryası, bir ağır topçu bataryası, iki makineli tüfek birliği, bir istihkâm bölüğü ve çok sayıda teknik müfreze ile cephedeki 125. ve 138. Alaylardan iki tabur, çeşitli çapta toplardan oluşan bir topçu alayı, Ande ve Stahl teğmenlerin komutalarında iki makineli tüfek müfrezesinden” oluştuğunu, bu birliklere ek olarak karargâhta, sahra hastanesi, uçaksavar bataryaları, istihkâm bölüğü, kamyon ulaştırma bölüğü gibi destek birimlerinin bulunduğunu aktarır.

Nogales Filistin cephesine gelinceye kadar cephenin durumu ve geçmişteki faaliyetleri hakkında anlatılarında oldukça geniş bilgi vermektedir. Bu bölümde özetle; Birüssebi'nin sağlıksız ancak suyu bol bir yer olduğu, askeri yollarla çevre şehirlere bağlantısı nedeniyle cephe olarak stratejik konumu, 1916 yılı Mart ayında İngiliz General Murray'ın Batı Avrupa cephesine 150 binden fazla asker gönderdiği, 24 Nisan, 16 Temmuz Katya muharebeleri, İngilizlerin El-Ariş, El-Kefir ve Maqdaba'yı ele geçişi, 9 Ocak 1917'de Raffa'daki ileri birliğin, düşman gücü tarafından yok edildiği, Paşa Seferi Kuvveti'nin ve 3. Süvari gibi diğer takviye kuvvetlerin bölgeye gelmesiyle inatçı İngiliz ilerlemesinin durdurularak Filistin'in kurtarıldığı aktarılmaktadır.

49 As. T. ve Str. E. Bşk. Arş. 4/7302 Kls. 3221 Dos. H-48 Fih. 1-25. İçinde: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s.511.

50 De Nogales Méndez, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, s.307.

51 Görgülü, **a.g.e.**, s.143-144.

I. Gazze Muharebesi (26-27 Mart 1917)

Nogales anılarında 3. Süvari Tümeni Komutanı Esat Bey'in I. Gazze Savaşı'na katılmak için tüm garnizonuyla Birüssebi'den hareket ettiğini ifade eder. Venezuelalı subay bu muharebede, savaş teçhizatı ile bir piyade birliği, bir süvari bölüğü ve yaklaşık 500 mavzerli piyade erinin refakatinde binlerce deve, binek arabaları ve katırlardan oluşan konvoyların sorumluluğunu almıştır. Kuvvetleri yukarıda detaylı belirtilen 3. süvari tümeninin tüm birlikleridir. Nogales'in I. Gazze Muharebesi'ne dair anlatılarına bakalım:

Abu-Galiun cephesini geçtiğimizde artık gece yarısı olmuştu, tarih 27 Mart 1917, saat 02.00 sıralarıydı. Han-Yunus yolunun Şeria Vadisi ya da Fara Vadisini geçtiği, İngilizlerin genişliği ve derinliği nedeniyle Kuru Kanal olarak adlandırdıkları yerde son derece avantajlı bir mevkiye konuştuk. Bu mevki Gazze'den sonra ateş hattımızın en stratejik noktasıydı, Tel-Şeria'daki Genel Karargâhımızın cephesini ve burayı Birüssebi'ye bağlayan demiryolunu korumak için önemliydi...

Bizim birliklerin görevi, muharebenin akışına göre hücumla ya da savunmaya geçecek şekilde beklemektir. Seher vakti Binbaşı Von Mayr geldi, Kuru Kanal üzerine hazırlıksız atılan altı-yedi köprü sayesinde İngilizlerin Gazze'ye dayandığını, önden ve arkadan kenti kuşatarak Gazze'ye yandan saldırmayı başardıklarını bildirdi... Saat sabahın dördüydü, Gazze henüz düşmemişti, ama düşmesi an meselesiydi. Binbaşı Tiller iki saat önce Genel Karargâha telsiz çekerek takviye kuvvetler bir an önce gönderilmezse Gazze'nin düşmesinin kaçınılmaz olacağını bildirmişti... Gazze Garnizonu düşmanın yoğun ateşi ile oldukça ağır kayıplar vermesine rağmen kahramanca kendini savunuyordu... Bu arada Avusturya-Macar topçu birliğinin komutan ve erleri başta kahraman Kont Storzevsky olmak üzere İngiliz ateşi altında birer birer düşüyorlardı...

Kendisinden on ya da on beş kat fazla bir düşman kuvveti tarafından kuşatılan, Peygamberin bayrakları altında göğüs göğüse savaşan Tiller ve avuç dolusu kahramanları o anılmaya değer günde, Osmanlı Ordularının şerefini kurtardılar ki bu an Türkler kadar Almanlar ve Avusturyalılar için de tarihin dönüm noktası oldu...⁵²

52 De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, s.326-327.

Nogales, muharebe sırasında savaş alanında kaybolan 7. Alayı bularak toplanma yerine getirdiğini ve I. ve II. Gazze muharebelerinde 3. Süvari Tümeninin zaferde etkili olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

Esat Bey savaş teçhizatımızı artçı bir harekâta tehlikeye atmamak için bu cephaneye ve konvoyu gecikmeksizin Tel-es Şeria'ya nakletmemi, mümkün olduğunca refakatçi piyade ve süvari konvoylarıyla beni bekleyeceği Gazze yakınlarına dönmemi emretti. Vedalaşmak için Albayın yanına gittiğimde sinirli olduğunu fark ettim. Nedenini araştırdığımda 7. Alayın kayıp olduğunu, onları aramaya sevk edilen hiçbir birliğin yerlerini bulamadığını öğrendim.

Esat Bey'in itirazına rağmen atıma bindim, bir muhafız birliği ile onları aramaya çıktım... Alayı 4 kilometre ötede Tel-es Fara yakınlarında oldukça avantajlı bir mevzide bulduk... Yarım saat sonra Yarbay Mehmet Bey ve ben 7. Alayla birlikte toplanma yerine geldik, Esat Bey orada kuvvetiyle yürüyüş düzeninde yolunuzu gözlüyordu. Gecikmeden düşmanın kıvrımlı ateş hattına ilerledik. O anda üzerimize şarapnel ve bombalar yağmaya başladı. Düşman uçaklarının attığı bombalar yere çarptığında muazzam bir gürültüyle patlıyor, toprağı havalara kaldırıyor, müfrezemize ait düzinelerce atı öldürüyordu. İşte bu şekilde kanlı ve nihai muhabere başladı...

II. Gazze Savaşı'nda da olduğu gibi I. Gazze Savaşı'nda Türk Ordusunu zafere taşıyan Birüssebi Garnizonu ile en önemlisi bizim İmparatorluk 3. Süvari Tümeni olmuştur...⁵³

Cesur subayın anılarında bahsettiği kayıp Alayın bulunuşu resmi kaynaklarla örtüşmektedir. Bu olay Sina-Filistin cephesini anlatan Genelkurmay yayınında şöyle yer almaktadır:

26-27 Mart'ta 7. Süvari Alayı Tellefari tepesi merkez olmak üzere keşif ve emniyet için oraya sürülmüştü... Alaydan keşif sonucuna ait bir haber alınmadığı gibi Alay gece de bulunamamıştı. Tümen Komutanı artık 7. Alayı beklemeden tümeni hareket ettirmişti... Saat 06.45'te, 7. Süvari Alayını aramaya giden emir subayı; Alay komutanını bulmuş ve birlikte tümen karargâhına gelmişlerdi. Alay komutanı alayının geriden gelmekte olduğunu bildirmişti...⁵⁴

53 a.g.e., s.328-329.

54 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C IV, 1. Kısım, s.546-547.

Görüldüğü gibi Nogales'in anlatıları ile Genelkurmay kaynaklarında adı geçen kayıp Alaya dair bilgiler neredeyse bire bir aynıdır. Ancak burada Venezuelalı subayın ismi geçmemekte, Alayı aramaya gidenin emir subayı olduğu belirtilmektedir. Belki de Nogales'e emir subayı da eşlik etmişti ya da emir subayı olarak bahsedilen kişi Nogales'ti.

Nogales o sabah savaşın Türkler lehine döndüğü, İngilizlerin Gazze çitleri dibinde üç-dört bin ceset ve cephenin diğer yerlerinde çok sayıda yaralı bırakarak Han Yunus'a doğru aceleyle çekildiği haberini alır. Türk Ordusunun kayıpları da çoktur. Gazze Garnizonunun çekirdeğini oluşturan 79. ve 125. Alaylardan sağ kalan çok azdır. Albay Von Kress'in düşmanın taktik hatasından yararlanıp kuvvetlerin çoğunu Gazze cephesine yığmasını bildiğini, İngilizlerin Tel-es Şeria'ya bir saldırı girişimi vasıtasıyla Türk kuvvetlerini oyalayıp büyük kısmını yararsız hale getirebileceğini ifade eden Nogales, I. Gazze zaferini Von Kress'in tartışılmaz askerî dehasına borçlu olduklarını vurgular.

Nogales'in övgüyle söz ettiği Von Kress (1870-1948) Osmanlı Ordusunda 1914-1917 yılları arasında Sina-Filistin cephesinde görev yapmış, birçok önemli muhabere ve sefere başarıyla komuta etmiştir. Zaferle sonuçlanan I. ve II. Gazze savaşlarında (1916 sonu-1917 ilk yarısı) 1. Kuvvei Seferiye Komutanı⁵⁵ ve 1917 Ekim-Aralık aylarında Filistin cephesinde 8. Ordu Komutanı⁵⁶ olarak görev yapmıştır.

I. Gazze Muharebesi'nde bizzat görev alan önemli komutanların anılarında bu savaşa dair anlatılar yer almaktadır. Bu anlatılar savaş tarihimiz açısından kayda değer bilgiler içermektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen eserlerde Gazze muharebelerine dair anlatılar oldukça hacimlidir ve bu çalışmanın boyutlarını aşar niteliktedir. Bu bakımdan eserlerden öne çıkanlara kısaca değinmekle yetineceğiz.

I. Gazze Muharebesi'nin kazanılmasında büyük emeği geçen ve anılarında çok değerli bilgilere yer veren Albay Von Kress'in bu muharebeye dair aktardıkları adeta tarihi kaynak niteliğindedir. Alman komutan hazırlık evresi, emri altındaki kuvvetlerin dağılımı ile birlikte muharebeyi ayrıntılı olarak aktarır:

55 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1921-1922) Balkan- Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.143.

56 a.g.e., s.146.

25 Mart'ta karargâhımla birlikte Birüssebi'den Tellüşeria'ya geçmiştim... Birüssebi grubuna (3. Süvari tümeni ve 3. Fırkanın bir alayı) Şeyh Nuran'a ilerlemesini emretmiştim... İngilizlerin doğu kuvvetleri komutanı Tümgeneral Sir Charles Dobell, kendi emri altında bulunan çöl kolu komutanı Tümgeneral Sir Philip Chetwode'ye 26 Mart'ta Gazze'nin işgalini emretmişti... Türk taarruzunun tazyiki altında İngilizler geri dönmüşler ve muhabere ederek Gazze vadisine geri çekilmişlerdi. 28 Mart gece yarısına kadar son kıtaları bu vadinin gerisine çekilmiş bulunuyordu...

İngiliz General Murray, hükümetine kendi zayıtının 4000 kişiden aşağı olduğu halde bizimkilerin 6000-7000'e ulaştığını bildirmişti. Gerçekte ise biz Gazze muharebesinde 36 subay kaybettik, bunlardan 10'u şehit, 12'si yaralı, 14'ü kayıptı ve 1391 erden 276'sı şehit, 744'ü yaralı ve 371'i kayıptı. 5 İngiliz subayı ve 241 er çoğunluğu yaralı olmak üzere elimize esir düşmüştü... Gazze'ye yapılan taarruz zaferle püskürtülmüştü⁵⁷.

1917 yılı Temmuz-Eylül aylarında Suriye ve Irak Cephesinde, Ekim-Aralık aylarında ise Suriye-Filistin Cephesinde Yıldırım Orduları Grubu'nda 19. Tümen Komutanı olarak görev yapmış Mirliya (Yarbay) Sedat (Korgeneral Ahmet Sedat DOĞRUER),⁵⁸ Filistin cephesinde Gazze muharebelerine dair anlatıları da ilk elden savaşı nakleden önemli kaynaklardan biridir. Mirliya Sedat "Von Kress'in I. Gazze başarısını 3, 16 ve 53. Piyade ile 3. Süvari tümenlerinden ibaret bir kuvvetle kazandığına"⁵⁹ dikkat çekmektedir.

Gazze savaşlarına dair genel bir perspektif çizen Erickson, Britanya'nın 1917 başlarındaki Filistin seferine başarısızlığın damga vurduğunu ileri sürer. Türklerden çok üstün güce sahip olan Britanya birliklerinin Osmanlı Ordusunun Gazze-Birüssebi hatlarını yarmayı başaramadıklarını ifade eden yazar, İngilizler için "Mart 1917'de I. Gazze ve Nisan 1917'de II. Gazze Muharebelerini iki

57 Baron Kress von Kressenstein (Von Kress). **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**, çeviren Mazhar Besim Özalpsan, Askeri Matbaa, İstanbul, 1943, s.88-51.

58 Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1921-1922) Balkan- Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, s. 145-146.

59 Mirliya Sedat (Korgeneral Ahmet Sedat Doğruer), **Yıldırım Ordularının Bozgunu: Filistin'e Veda**, Osmanlıcadan günümüz Türkçesine uyarlayan: Kemal Gurulkan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s.101.

aşağılayıcı yenilgi” olarak değerlendirmektedir⁶⁰. Erickson İngilizlerin Türklerden üstün güce sahip olmalarına rağmen yenildiklerini şu sözlerle ifade eder: “I. Gazze Savaşı’nda üç tam kadro İngiliz piyade tümeni ile iki tam kadro Kraliyet süvari tümeni, eksik mevcutlu üç Türk tümeni tarafından durduruldu.”⁶¹

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi adlı Genelkurmay yayınında, I. Gazze Savaşı öncesi ve sonrası ile birlikte ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Buna göre, Türk Ordusu’nun Birüssebi grubu ile Türk ve İngiliz ordularının toplam mevcudu aşağıdaki gibidir:

25 Mart’ta Birüssebi Grubu: Komutanı 3. Süvari Tümen Komutanı Albay Esat. 3. Piyade Tümeni’nden 138. Piyade Alayı ve makineli tüfek bölüğü, 3. Süvari Tümeni, 6’ncı, 7’nci Süvari Alayları ve Afüle’den gelmekte olan 8. Süvari Alayı. Bütün Türk kuvvetlerinin mevcudu toplam; 35.695 insan, 16.366 piyade tüfeği, 65 makineli tüfek, 19 batarya (74 top) idi...

İngilizlere gelince, 25 Mart’ta taarruz emri alan Çöl Komutanı General Çetvut, tümen ve tugay komutanları ile beraber Vadii Gazze’yi tekrar keşfetmiş, geçit yerleri ve vadiden çıkış noktaları seçilmişti... Tümenler 25 Mart akşamına kadar gerekli hazırlıkları yapmışlar, karanlık basınca ilkin 53. Tümen olmak üzere Vadii Gazze’ye yaklaşmışlardı. Bu harekâta katılan İngiliz kuvvetleri toplam olarak 50 bin kişi idi...

Aynı eserde, savaşın cereyan ediş şekli ile sonucu da yer almaktadır. Buna göre zaferin müjdesini Gazze’ye giden Von Kress veriyordu:

“Von Kress 28 Mart sabahı saat 05.00’da, Gazze’ye gelmek üzere Şam-Amman treninde bulunan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa’ya şifreli bir raporla 4. Ordunun kazandığı parlak başarıyı müjdeliyordu...

Bu muharebedeki İngiliz kayıpları 6-7 bin kadardı. Sadece kıtalarımız tarafından gömülen ölü sayısı 1340’dır. İngilizlerin gömdükleri bundan hariçtir. Yaralı ve sağlam olarak 200 esir alınmıştır. Türk kayıpları ise 10 Subay, 284 er şehit, 26 subay, 994 er kayıp (muhtemelen esir), 12 subay, 1064 er yaralı...⁶²

60 Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu: Çanakkale, Kutü’l-Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri**, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.151-157.

61 Edward J. Erickson, **Dünya Savaş Tarihi I. Dünya Savaşında Osmanlı 1914-1918**, C IV, çev. Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.169.

62 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.502-555.

II. Gazze Muharebesi (17-19 Nisan 1917)

Tarihe II. Gazze Savaşı olarak geçen İngiliz saldırı harekâtı için İngiliz General Murray, büyük kayıplar verdiği I. Gazze Savaşı'nın ardından vakit kaybetmeden hazırlıklara başlamıştır. Nogales, kendi ifadesine göre, bu savaşta da oldukça yararlılık göstermiştir. 18 Nisan 1917 günü Türk kuvvetlerinin genel karargâhının sağ kanadında, Tel-es Şeria'daki siperli alana dayanan düşmanın cepheye gedik açma teşebbüsünü önlemek için Nogales'in Tümeni emir alır. Nogales güneye doğru yola çıkar, Tel-es Şeria'ya ulaştığında Von Kress'i selamlar, Esat Bey ve Alayın diğer üst düzey subaylarıyla, güney yönünde sekiz kilometre ötede bulunan düşman süvarisini incelemek için cepheye çıkarlar. Düşman orada çıplak sıra tepecikler üzerinde, Şeria Vadisi ile Abu-Hurera'nın keşiştiği yerden Birüssebi'yi Tel-es Şeria'ya birleştiren demiryoluna kadar uzanan düz bir hat üzerindedir. Nogales İngilizlerin o gün bir süvari bölüğüyle hamle yapsalar bile, orayı ve dört ya da beş kemerli örmeli köprüyü koruyan Arap jandarmalarını kolaylıkla ürkütüp kaçırabileceklerini, bu köprüyü havaya uçurarak Birüssebi'yi haberleşmesiz bırakabileceklerini, ancak bunu yapmadıklarını ifade eder. Venezuelalıya göre bu düşmanın ilk hatasıdır.

Nogales'in II. Gazze Savaşı'na dair anlatısı gerek "*Cuatro Años Bajo la Media Luna* (Hilal Altında Dört Yıl) gerekse *Memorias* (Anılar) kitabında bir bölüm halinde aynen yer almaktadır. Yazar anlatısında muharebenin seyrini ve dönüm noktalarını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Muharebenin içinde aktif bulunduğunu şu sözleriyle ifade eder:

II. Gazze Savaşı'ndan bir süre önce Birüssebi'de görevlendirilmiştim. Sina Cephesinde Seferi Kuvvetlerimizin sağ kanadının komutanı Esat Bey'in sağ kolu olarak görev yapıyordum. Bu yüzden savaş başladığında eylemin tam ortasında bulunuyordum. Anılmaya değer bu savaşta I. Gazze Savaşı'nda olduğu gibi, Al-bay Von Kress'in komutasındaki 30 bin Türk askeri, bizden iki kat fazla kuvveti olan deneyimli İngiliz ve Avustralya kuvvetlerini bozguna uğratmıştır...

19 Nisan 1917'de savaş hatları bir araya geldi. Tüm öğleden sonrayı ayaklarımız üzengide geçirdik. Uzaktan artarak gelen top gürültüsü, bombardıman yapan düşman uçaklarının ileri geri hareketleri, sağ kanadımızın saldırıyı üstünlükle karşıladığı Gazze civarında savaşın başladığını açıkça haber veriyordu... Topluca II. Gazze Savaşı'nın içinde bulunuyorduk...⁶³

63 De Nogales Méndez, *Cuatro Años Bajo la Media Luna*, s.351-352.

Sonunda Nogales Tümeniyle birlikte Tel-es Şeria'ya geçer. Von Kress onları büyük bir memnuniyetle selamlar. Bu kez de yine 3. Süvari Tümeni, azmiyle Osmanlı kuvvetleri lehine zafer kazandırmayı başarmıştır. Venezuelalı subay bu zaferin “görkemli seferi ordularının İngiliz ordularına karşı kazandığı son zafer olacağını” belirtirken General Von Falkenhayn'ı eleştirmektedir:

Eğer General Von Falkenhayn dokuz ay sonra Lord Allenby'nin bir intihar vakası olarak adlandırabilecek şekilde sayıca ve teknik olarak üstün kuvvetlerine başarısız bir direnmeyle karşı koymaktansa, Albay Von Kress'in tavsiyelerini dinleseydi durum daha farklı olacak; evvela kıyı bölgesini Filistin sıradağlarının eteklerine (Doğu Kanadı) ve Nablus-Cesarea (Tramonte yönü) hattına çekseydi, feci III. Gazze Savaşı gerçekleşmeyecek ve nihayet Kudüs düşmeyecekti.

Bu felaketin sebebi Von Kress değil, General Von Falkenhayn'ın bizzat kendisidir... Kanımca Albay Von Kress tavsiyelerinde haklıydı... Von Kress'in tartışılmaz askerî dehası olmasaydı, Filistin'i çok daha önce kaybedebilirdik...⁶⁴

II. Gazze muharebesi Genelkurmay kaynaklarında oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Özellikle *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi* adlı eser son derece önemlidir. Burada savaşan kuvvetlerin mevcutları, bu savaşta ilk defa kullanılan tanka yapılan vurgu, Nogales'in görevli olduğu 3. Süvari tümeni ve savaşın sonucuna kısaca yer verilmektedir:

17-19 Nisan 1917 tarihleri arasında gerçekleşen II. Gazze Muharebesi'nde bütün Türk kuvvetleri, 48.845 insan (34.500'ü tüfekli), ateş hattında 18.185 tüfek, 86 makineli tüfek, 101 top; ateş hattındaki İngiliz kuvvetleri ise, 65.000 piyade tüfeği, 160 makineli tüfek, 170 top, 8 tank ve pek çok zırhlı otomobilden ibaretti...

Bu muharebede Telleşeria civarında 22. Kolordunun cephe ihtiyatında tutulan 3. Süvari Tümeni, 19 Nisan'da Telleşeria vadisinin güneyinden Tellecema istikametinde ilerleme emrini almış, saat 13.00'da Telleşeria İstasyonunun bir kilometre güneyinde ve Telleşeria-Birüssebi yolu üzerinde toplanmıştı. 3. Süvari Tümeni 6, 7, 8. Alaylarıyla saat 16.00'dan sonra İngiliz kuvvetleriyle giriştiği şiddetli çarpışmalar sonucunda onları mevzilerinden geri çekilmek zorunda bırakmıştı...⁶⁵

64 a.g.e., s.351-352.

65 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi*, C IV, 1. Kısım, s.600-629.

19 Nisan günü erken saatlerde başlayan yoğun bir topçu ateşi desteğinde başlayan İngiliz taarruzu sırasında o zamana kadar görülmemiş yeni bir silah olan “*Tank*” da vardı. Türk askerleri başlangıçta şaşkınlığa uğradıysa da, kısa sürede toparlanmış, bu cephede II. Gazze Muharebesi'nde ilk kez görülen sekiz tanktan üçünü tahrip etmişti. Diğer beşi ise piyade birlikleriyle Türk topçusunun etkili ateşi ile geri çekilmiş ve kaçmıştı. 19 Nisan günü akşamı İngilizler üç gündün beri terk etmiş ve ileri çıkmış oldukları mevzilerine ağır bir yenilgiyle geri dönmüşlerdi. 4. Ordu, 22. Kolordusu ile parlak bir zafer daha kazanmıştı.⁶⁶

II. Gazze muharebesine dair Alman subaylar ile bir İngiliz subayın anlatıları da tarihe kaynak teşkil edecek niteliktedir. Bu subaylardan Alman Askeri Misyonu Başkanı Von Sanders II. Gazze muharebesini anlatırken 3. Süvari Tümeninin önemine dikkat çeker: “...Türklerin 3. Süvari Tümeni ile Birseba müfrezesinin Tel Şeria vadisinin güneyinde ileri atılması, İngiliz süvarilerinin geri çekilmesine sebep oldu...”⁶⁷

Albay Von Kress anılarında I. Gazze muharebesinden sonra II. Gazze Muharebesine de yer verir. Bu anlatı da oldukça ayrıntılıdır. Muharebenin son gününde “akşamın yedisinden itibaren ateşin tecriden söndüğünü ve II. Gazze Muharebesi'ni de kazandıklarını”⁶⁸ belirtmekte ve sonuca dair şu bilgileri vermektedir:

Bir resmi Avustralya harp eserinde bu muharebe taarruzunun akameti İngilizlerin bu harp sahnesinde maruz kaldıkları en ciddi başarısızlık olarak gösterilmiştir. İngiliz Genelkurmayının eserine nazaran bu muharebedeki zayıflık 6344'tür. Bunlardan 79 subay, 1734 er ölü, 6 subay 266 er kısmen yaralı olarak esir düşmüştü. Biz 9'u subay olmak üzere 82 er şehit, 34 subay ve 1302 yaralı, 5 er ve 237 er kayıp ki toplam 1989 kişi, şu halde İngiliz zayıflığının hemen üçte biri oranında...

Bu muharebe bir müdafaa harbi idi ki bunun kazanılmasını birinci derecede kıtaların cesaretine ve topçu ile tüfeklerin mükemmel atışlarına borçluyuz⁶⁹.

Yukarıda anlatılarına yer verilen Alman subayların anlatıları tarihi gerçeklere ışık tutar niteliktedir. Savaşta karşı safta yer alan İngiliz Ordusu Dorsetshire Alayından Binbaşı Lock II. Gazze muharebesinin başlangıcını şöyle aktarır:

66 a.g.e., s.631-649.

67 Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, s.220-223.

68 Von Kress, a.g.e., s.157.

69 a.g.e., s.158.

İkinci Gazze muharebesinin günü gelmiş çatmıştı. 16 Nisan gecesi Belah'tan çıkan kuvvetlerimiz Ghuzzeh vadisini geçtiler. İlk hedefimiz herhangi bir zorlukla karşılaşmadan ele geçirdiğimiz Mansura sırtlarıydı. İkinci ve asıl hedefimiz Gazze'nin güney ve güneydoğusunda yer alan güçlü Türk hattı ile Gazze-Berşeba (Birüssebi) yoluydu... Piyadeler tamamen açık bir düzlükte düşmanın kesilmemiş telgraf hattına kadar yaklaşık üç kilometre ilerlediler; burada düşmanın mitralyözleriyle biçildiler...⁷⁰

Nogales'in Gazze muharebelerine dair anlatılarında muharebelerin seyri, çarpışmalar, yer adları, görev alan subaylar ve askeri değerlendirmelerin, incelenen kaynaklarda yer alan bilgilerle genel olarak örtüştüğü görülmektedir. Ancak özellikle arşive dayalı kaynaklarla resmi kaynaklarda Nogales'in bu bölgede çalıştığına dair bir bilgi ve belgeye henüz rastlanmamıştır.

Nogales Bey Mısır Sinası'nda

Nogales ve birliği, kendi ifadesine göre, 22 Nisan 1917'de yaz mevsimini geçirecekleri Birüssebi'ye dönmüştür. Sıcaklar başladığından büyük çapta askeri harekâtların devamı mümkün görülmemektedir. 2 Mayıs'ta düşman süvarisinin iki alayının hamlesi nedeniyle genel alarm verilir. Düşman süvarisi Abu-Galun'daki Türk öncülerini püskürttüktan sonra geçici olarak bahse konu mevziyi ele geçirmiştir. Nogales'e göre düşmanın, süvari kuvvetleriyle sol cepheden saldırarak Birüssebi'ye doğru ilerleyip orayı işgal etmesi mümkündür. Ancak düşman bu hamleyi yapmamıştır.

Nogales iki ay önce Esat Bey'e savunma birliklerindeki eksiklik nedeniyle Birüssebi cephesinin en zayıf noktaları olduğunu bildirmişse de onu ikna edememiştir, ama bu saldırı Nogales'in haklı olduğunu göstermiştir. 5 Mayıs 1917'de düşman süvarisinin El-Hafir'i ele geçirdiği haberi alınır, bu haber düşmanın güneye doğru ilerleyemeyeceğini öngören Türk karargâhını yeni önlemler almaya iter. Düşmanın El-Hafir'de yeni bir üs kurmalarını önlemek amacıyla onların süvari kuvvetlerini Sina Çölü'ne çekmek gerekecektir. Gazze önündeki düşman kuvvetlerinin varlığı, İngilizlerin yeni bir genel ilerleme yapacağına işaret etmektedir.

70 Major H. O. Lock, **With The British Army In The Holly Land**, Robert Scott Roxburghe House Paternoster Row, E.C., London, 1919, s.40-41.

Bu amaçlarla Nogales kendi yönetiminde sadece süvari kuvvetlerinden oluşan bağımsız bir sefer düzenleme emri alır. Bu seferin görevi, Mısır Sinası'nı ele geçirmek için İngilizlerin sağ kanadından bir geçiş açmak ve oradan düşman cephesi artçısının haberleşme hatlarına saldırı düzenlemektir. Bu nedenle, kendi ifadesine göre Nogales, 8 Mayıs'ta Tel-es Şeria'daki Genel Karargâh'ta "Mıntıka Komutanı", diğer bir deyişle Mısır Sinası'nın Askeri Valisi olarak görevlendirilir. Harekât üsleri El-Hafır ve Bir-Biren olacaktır. 10 Mayıs gecesi saat dokuzda teçhizat konvoyu ile birlikte ana omurgası gezici hecin devesi süvarilerinden oluşan bir kuvvetin başında Birüssebi'den güneye doğru yola çıkarlar.

Nogales'in kuvvetinin neredeyse tamamı güvendiği astsubayların komutasında tecrübeli Arap askerlerinden müteşekkildir. Subayları arasındaki tek Türk, cesareti ve olağanüstü soğukkanlılığıyla göze çarpan İzmirli Teğmen İbrahim Efendi'dir. Venezuelalı maceraperest anlatılarında yer verdiği tehlikeli manevralarından biri, Elariş yakınlarındaki İngiliz askeri demiryolunu dinamitleme girişimidir. Nogales 21 Mayıs'ta Cebel-el Kern'in yanı başında Ansarek vadisinin aşağılarında dinlenmekte iken Elariş tarafına giden üç düşman uçağının kendilerini gördüklerinden şüphelenir, yeni bir sefer kararı alır. Gün ağarırken subaylarını toplar ve Magdabah kuyularını ve kamp yaptıkları yere 60 kilometre uzaklıkta bulunan Elariş yakınlarındaki İngiliz askeri demiryolunu dinamitleme niyetini söyler. Bu riskli görev için Teğmen İbrahim Efendi ile cesur subay Halil'in komutasında iki müfreze oluşturulur. Her iki müfrezenin ayrılmasından bir süre sonra ilki gece 11'de ve ikincisi ise gece yarısı 2'de duyulan şiddetli patlamalar sonrasında her iki müfrezenin görevini tamamladığını anlarlar.

Patlamaların ardından İngilizler tarafından üç yönden kuşatılan ve takibe uğrayan Nogales ve birliği süratle Abiad köprüsüne yöneldikleri sırada yarı yolda iken İngilizler bu köprüyü ve oradan geçen demiryolunun bir kısmını kullanımı önlemek için havaya uçururlar. Dönüşlerinde Binbaşı Mühlman'ın söylediğine göre birliklerini takip eden düşman kuvvetleri İngilizlerin 40 ve 43. süvari bölükleriyle büyük takviye kuvvetleridir. İngilizler Asludch Vadisi ile El-Hafır arasındaki Kuzeima demiryolunun 45 kilometrelik bölümünü, köprüleri ve istasyonlarıyla 12 saatten az bir sürede havaya uçurmuşlardır.

Bu kahramanca görevlerinin ardından Cebel-el Kern'e yaklaştıklarında İngilizlerin saldırısına maruz kalan İbrahim ve Halil Efendiler büyük bir cesaret ve ihtiyat örneği göstererek kuvvetlerinin neredeyse tamamıyla Birüssebi'ye

dönerler. Sadece birliğin aşçısı Ali esir düşmüştür. Bu olaylar Nogales'e "ateşle oynamak" deyimini hatırlatır. Bu olay duyulunca Nogales'in de yok edildiği ya da esir alındığı haberi yayılmıştır. Bunu duyan Esad Bey öfkeyle "Yok edilmek, belki, ama esir alınmak. Asla! Nogales bey ölür ama teslim olmaz"⁷¹ diye bağırır.

Kudüs'teki İspanyol Konsolosu Conde de Ballobar günlüğünde, Nogales'in İngilizler tarafından esir alındığı duyumları ile sonrasına dair paylaştığı bilgiler adeta Nogales'in anlatılarını teyit etmektedir:

1 Haziran 1917; "...Bazılarına göre Nogales Bey'in İngilizler tarafından esir alındığı, diğerlerine göre ise düşman tarafına geçtiği haberini aldığı" ifade eder⁷².

11 Haziran 1917: "Sürpriz! Nogales ne esir alınmış ne de İngiliz tarafına geçmiş. Dün bana bilgi vermek için gönderdiği subaylarından Zacarias Efendi, düşman topraklarına bir baskın sefer düzenlediklerini, Al-Ariş, Magdaba ve Al-Hafir yakınlarını ele geçirdiklerini söyledi. Onlar demiryolunu dört beş yerinden kesmişler, Magdaba'yı ateşe vermişler, Nil Nehri'nden gelen su borusunu kesmişler ve daha birçok başarıya imza atmışlar. Bütün bunları aşçıları dışında hiç kayıp vermeden gerçekleştirmişler. Bugün Nogales döndü ve teğmenin'in söylediklerini teyit etti. O, 250'si Bedevi 250'si düzenli ordudan 500 süvariye komuta ediyor. Çoğunluğu hecin süvarilerinden (*meharistas*) oluşan Von Kressenstein'in askeri kapasitesini övüyor ve Türklerin ona çok şey borçlu olduğunu söylüyor. Sanırım son derece iyi bir adam olan General Türkleşti. Kurmay başkanı Mühlmann ülkesine dönüyor ve yerine Ali Fuad Bey atanmış..."⁷³

Kamplarını El-Bagar vadisinden Sina Çölü'nün kalbindeki tarihi Cebel-Yelek'e taşıyan Nogales, Elariş ile Süveyş Kanalı arasındaki düşman haberleşmesini kesmek için yeni bir sefer planlama hazırlığında iken Albay Von Kress'ten ulakla gelen mektupta, seferin başarısı nedeniyle kutlanırken Birüssebi'ye ivedi dönmesi emredilir. Yüksek komuta kademesince stratejik nedenlerle böyle bir karar alınmıştır. Nogales bu emre uyarken bölgeden ayrılışını üzüntüyle ifade eder: "Bu emre itaat etmekten başka çare yoktu. Sınırı geçerken canım yandı.

71 Nogales Méndez, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, s.374.

72 De Ballobar, **a.g.e.**, s.158-159.

73 De Ballobar, **a.g.e.**, s.161-162.

Zira benimle birlikte Türk bayrağının Mısır topraklarından sonsuza kadar yok olduğunun idrakine varıyordum.”⁷⁴

Genelkurmay kaynaklarında 4. Ordu Komutanlığının 1917 Mayıs ayı içinde cereyan eden olaylar incelendiğinde, Nogales'in yukarıda bahsettiği İngiliz askeri demiryolunun dinamitlenmesine dair herhangi olayın yer almadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mısır Sina'sına yapılan görevlendirmeden de söz edilmemektedir. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi* adlı eserde, 8 Mayıs'ta gerilerin ve kıyı bölgesinin güvenlik ve savunması için ordu komutanlığına bölge sınırlarının saptandığı ve birliklere bildirildiği, Başkomutanlık Vekili ile Ordu Komutanlığı arasındaki yazışmalardan ve Sina Cephesi'nin durumundan, Başkomutanlığın düşünülen taarruz hareketinden vazgeçtiği belirtilmektedir. Başkomutanlık bu konudaki kararını 12 Mayıs 1917'de verdiği şu emirle 4. Ordu Komutanlığı'na bildirmiştir: “4. Ordu, Sina Cephesi'nde şimdilik savunma durumunda kalarak, düşman taarruz ederse durumdan faydalanmak suretiyle taarruz etmelidir...”⁷⁵

Güney Cephesinde Son Günler

Nogales Sina bölgesinde yaklaşık bir ay süren seferini sonlandırarak tümenlerinin konuşlandığı Birüssebi'ye döner. Burada sol kulağındaki rahatsızlık nedeniyle muayene olmak üzere Kudüs'e giden maceraperest subay, Tel-es Şeria'dan geçerken görevi hitamında Avrupa'ya dönecek olan Binbaşı Mühlmann'a veda etme imkânı da bulur. Girişimleri neticesinde birkaç gün sonra iznini kullanmak üzere İstanbul'a giden Nogales'e görüştüğü Enver Paşa bir kaç ay orada kalması için izin verir.

1917 yılı Eylül'ünde 2. Orduda görevlendirilen Venezuelalı uzun bir yolculuktan sonra 25 Ekim'de Mardin'de trenden iner. Bağdat'ın düştüğünü orada öğrenir, nihayet 2. Ordu Karargâhının bulunduğu Diyarbakır'a ulaşır. Bu arada Mareşal Lord Allenby (1861-1936) komutasındaki İngiliz ordusunun Birüssebi'yi işgal ettiğini, Türk kuvvetlerinin sağ kanadını Gazze yakınlarında

74 a.g.e., s.374.

75 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara, 1986, s.57. (ATASE Arşivi; No.4/7302, Kls. 3221, Dos. H-57, F.1-10).

bozguna uğratarak Ramleh ve Kudüs yönünde geri çekilmek zorunda bıraktığını öğrenir. Nogales'e göre dramın sonu başlamak üzeredir. İngilizler o günlerde Belen, Hebron ve Kudüs'e de girerler. İngilizler 99 top ve havan, 58 bin el bombası, 7 bin tüfek ve 19 milyon fişek ele geçirmiştir. Açlık ve salgın hastalıklardan yok olan 4. Ordu Samarra'dan Erbil'e çekilmiş, Bağdat'tan Felluce yoluyla ilerleyen İngilizler üstün kuvvetleriyle Fırat kıyısında stratejik bir konumda olan ve Halep'e giden kervan yolunu koruyan Hit garnizonuna saldırmıştır. Bütün bunlar Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da her geçen gün durumun daha da kötüleştiğinin işaretidir.

2. Orduda Diyarbakır, Muş, Palu arasında kısa süre süvari müfettişi olarak görev yapan Nogales, 1918 Ocak ayı ortasında Mardin Kapı'da yeni 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'yı karşılayanlar arasındadır. Yeni Generalin gelişinden iki-üç hafta sonra 2. Ordu Karargâhının Suriye'nin kuzeyine Halep'e taşınma emri alınması üzerine, Nihat Paşa'yı ikna eden Nogales 2. Ordudan ayrılma izniyle birlikte İstanbul'a dönmeden önce Filistin cephesine ve General Von Falkenhayn'ın Nazaret'teki karargâhına giderek arkadaşlarını görme izni de alır. Böylece Nogales'in Güney Cephesindeki görevi sona ermiştir.

Nogales'in 1934 yılında yayımlanan "*Silk Hat and Spurs* (İpek Şapka ve Mahmuzlar)" adlı kitabının önsözünün Filistin cephesinde 1917 yılında İngiliz Kuvvetlerinin komutanı olan, Osmanlı-Alman birliklerini yenerek Kudüs, Şam ve Halep'i işgal eden Mareşal Edmond Allenby tarafından yazılmış olması son derece ilginçtir. Yazarın bu eseri genel olarak gençlik anılarına yer verirken macera okuruna hitap eden bir üslupla kaleme alınmıştır.⁷⁶ Allenby'ın bu önsözü ve Nogales, 1934 yılında Avustralya gazetelerine haber olurlar.⁷⁷ Mareşal, 2 Eylül 1933'te yazdığı önsözünde Nogales'i "cesur bir düşman, şu an güvenilir bir dost" olarak tanımlarken "hayatı keyifli bir macera olarak gören yazarın, kaderiyle cesurca kumar oynadığını ve kazandığını" belirtir ve şu dilekle noktayı koyar, "Şansın hep yaver gitsin!"⁷⁸

76 Lino Novas Calvo, "Rafael de Nogales Méndez", Madrid: **Revista de Occidente**, No: 130. İçinde: **Nogales Méndez: Visto Por Propios y Extraños**, Fundación General de Nogales Méndez, Caracas, 2003, s. 54-61.

77 "De Nogales," **The Sydney Morning Herald** (NSW: 1842-1954) 13 Jan 1934: 15. <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/17039933> (Erişim:15.09.2014).

78 Edmond Allenby, **Preface (Önsöz) to Silk Hat and Spurs by Rafael de Nogales Méndez**, Wright & Brown, London, 1934. İçinde: **Nogales Méndez: Visto Por Propios y Extraños**, Fundación General de Nogales Méndez, Caracas, 2003, s.52.

1918 yılı bahar aylarında İstanbul'a dönen Venezuelalı 1 Temmuz 1918'de Dolmabahçe Sarayı Muhafız Alayının 1. Mızraklı Süvari Alayına eğitimci ve komutan vekili olarak atanmıştır. Harbiye Nezaretinin Nogales'in Almanya'da birkaç ay geçirmesine izin vermesi üzerine 15 Eylül'de Berlin'e yerleşmiş, ancak Osmanlı Hükümetinin son günlerini yaşadığını bildiğinden 31 Ekim'de İstanbul'a dönmüş, gelişmeleri burada izlemiştir. Kendi ifadesine göre onursal kurmay yarbay rütbesine terfi ettirilen Nogales'e sekiz değişik madalya verilmiştir. Bunlardan altısı Osmanlı, biri Alman ve biri de İranlı bir prensin hayatını kurtardığı için İran madalyasıdır⁷⁹. Nogales'in Osmanlı Ordusundan terhis belgesinin tarihi 20/11/34'tür (20 Kasım 1918)⁸⁰. Bu belge yazarın "*Four Years Beneath the Crescent* (Osmanlı Ordusunda Dört Yıl)" adlı eserinde yer almakta ise de resmi kaynak ve arşivlerde bunu teyit eden bir bilgi ya da belgeye henüz rastlanmamıştır.

Nogales'in I. ve II. Gazze Savaşları başta olmak üzere Osmanlı Ordusu, savaş dönemi Türkiye'si, toplumsal yaşam ve dönemin önde gelen şahsiyetlerine dair birçok husus tarihe kaynaklık edecek niteliktedir. Bu anlatıların elbette araştırılarak teyidinin yapılması daha doğru olacaktır. Ancak özellikle çalışma yapılan Genelkurmay ATASE Başkanlığı arşivlerinde Nogales'in Güney cephesinde görev yaptığını dair henüz bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu konuda Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğüne (Lodumlu) yapılan başvuruya da, "... Arşiv Müdürlüğüne yapılan inceleme ve araştırma sonucunda söz konusu şahıs hakkında herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır"⁸¹ şeklinde cevap alınmıştır.

Nogales'in eserlerine genel olarak bakıldığında, verdiği bilgilerin çoğunun kaynak eserlerde ve diğer anlatılarla örtüştüğü görülmektedir. Venezuelalı yazarın Güney cephesindeki görevi sırasında ve özellikle Gazze muharebelerine dair onca detaya yer vermesi, cephede bulunduğu işaretidir. Nitekim Kudüs İspanyol Konsolosu Conde de Ballobar'ın günlüklerinde bahsettiği gibi Nogales'in

79 Kaldone G. Nweihed, **The World of Venezuelan Nogales Bey/Venezuelalı Nogales Beyin Dünyası**, Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, Ankara, 2005, s.126.

80 Rafael de Nogales, **Four Years Beneath the Crescent**, translated from the Spanish by Muna Lee, Charles Scribner's Sons, New York, London, 1926), s.382/2.

81 Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'nün MİY: 7940-382- 13/ Per.D.Arşiv Md.Belge Arş. İnc.Ks. sayılı ve 23 Ocak 2013 tarihli yazısı.

Osmanlı Ordusu'nun bir subayı olarak o bölgede bulunduğu teyit edilmektedir. Güney Cephesi'ndeki görev yaptığına dair hakkında henüz resmi bir belgeye ulaşılamayan Nogales'in yaşam öyküsü ve anlatıları araştırılmaya değer niteliktedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

As. T. ve Str. E. Bşk. Arş. 4/7302 Kls. 3221 Dos. H-41 Fih. 1-24. İçinde: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s.438.

As. T. ve Str. E. Bşk. Arş. 4/7302 Kls. 3221 Dos. H-48 Fih. 1-25. İçinde: **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, C IV. 1. Kısım, s.511.

Basılı Kaynaklar

ALLENBY, Edmond, “**Preface (Önsöz) to Silk Hat and Spurs by Rafael de Nogales Méndez**”, London: Wright & Brown, 1934. İçinde: **Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos**, Caracas: Fundacion General de Nogales Mendez, Caracas, 2003.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, C III, 1. Kısım, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C IV, 1. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C IV, 2. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.

CALVO, Lino Novas, “**Rafael de Nogales Mendez**”, Madrid: **Revista de Occidente**, No: 130. İçinde: **Nogales Mendez: Visto Por Propios y Extranos**, Fundacion General de Nogales Mendez, Caracas, 2003.

CEBESOY, Ali Fuat, **Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 Yılındaki Vaziyeti: Birüssebi- Gazze Meydan Muharebesi ve Yirminci Kolordu**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1938.

Cemal Paşa, **Hatırat (1913-1922)**, hazırlayan Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul, 2006.

DE BALLOBAR, Conde (Antonio de la Cierva y Lewita), **Jerusalem in World War I: The Palestine Diary of a European Diplomat**, edited: Moreno, Eduardo Manzano and Mazza, Roberto, I.B.Tauris&Co Ltd., London, 2010.

DE NOGALES, Rafael, **Four Years Beneath the Crescent**, translated from the Spanish by Muna Lee, Charles Scribner's Sons, New York, London, 1926.

DE NOGALES, Rafael, **Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)**, çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2008.

DE NOGALES Méndez, Rafael, **Cuatro Años Bajo la Media Luna**, prólogo: Kaldone G. Nweihed, Fundación Editorial el Perro y la Rana, Caracas 2006.

DE NOGALES Méndez, Rafael, **Memorias**, Tomo I ve Tomo II, prólogo y traducción: Ana Mercedes Pérez, Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1991.

ERİCKSON, Edward J., **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Çanakkale, Kutü'l-Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri**, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

ERİCKSON, Edward J., **Dünya Savaş Tarihi I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918**, C IV, çev. Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

ERKİLET, Hüseyin Hüsnü Emir, **Yıldırım**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 2002.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl 34, S 85, (Ekim 1985): 39-41.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1921-1922) Balkan- Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

KEMAL, Cemal, "**Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi**", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 45, Bahar 2010, s. 37-69.

MAJOR LOCK, H. O., **With The British Army In The Holly Land**, Robert Scott Roxburghe House Paternoster Row, E.C., London, 1919.

Mirliva Sedat (Korgeneral Ahmet Sedat Doğruer), **Yıldırım Ordularının Bozgunu: Filistin'e Veda**, Osmanlıcadan günümüz Türkçesine uyarlayan: Kemal Gurulkan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.

NWEIHED, Kaldone G., **The World of Venezuelan Nogales Bey/ Venezuelalı Nogales Bey'in Dünyası**, Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, Ankara, 2005.

PÈREZ, Ana Mercedes, “**Prólogo (Önsöz) a Memorias**” por Rafael de **Nogales Méndez**, Tomo I, Editorial Fundación Biblioteca Ayacucho, Caracas, 1991, s.5- 25.

SAYGI, Tarık, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

SORGUN, Taylan, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, 2. Basım, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003.

ŞAHİN, Hüseyin Güngör, “Osmanlı Ordusunda Venezuelalı Bir Gezgin Şövalye: Rafael de Nogales Méndez”, **Turkish Studies**, Vol. 8/7 Summer 2013, s.563-598.

VON KRESSENTEİN, Baron Kress (Von Kress), **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**, çev. Mazhar Besim Özalpsan, Askeri Matbaa, İstanbul, 1943.

Von SANDERS, Limon, **Türkiye'de Beş Yıl**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

**VECİHİ BEY'İN GÖLGEDE KALMIŞ
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ANILARI:
“15. KOLORDUMUZ GALİÇYA'DA-ZLOTA LİPA
KENARINDA BİR SENE”**

Eminalp MALKOÇ**



Özet

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, hemen tüm sınırlarını savunmak zorunda kaldığı gibi; müttefiklerine yardım etmek amacıyla yabancı cephelere de asker göndermiş; özellikle Galiçya Cephesi'nde savaşmıştı. Tarihsel açıdan Türklerin Avrupa'da mücadele ettikleri ve kanlı çarpışmalarıyla derin izler bırakan Galiçya Cephesi hakkında diğer cephelere göre daha az sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Üstelik bu cephede yaşananları aktaran anıların sayısı oldukça sınırlıdır.

Galiçya Cephesi'ne yönelik araştırmalarla ilgili bu sayısal tablo, Erkan-ı Harp Binbaşısı (Kurmaya Binbaşısı) Vecihi Bey'in “15. Kolordumuz Galiçya'da, Zlota Lipa Kenarında Bir Sene” başlığıyla yayınladığı anılarının değerini artırmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir gazetede 55 bölüm halinde eski harflerle basılan bu anılar, yaklaşık bir asır boyunca tekrar yayımlanmadığı gibi, halen sürdürülen kitaplaştırma projesi dışında hiçbir araştırmada referans olarak yer almamıştır.

Anılarda önce 15. Kolordu'nun genel portresi çizilmiş ve Galiçya'ya gönderilmesinin nedenleri irdelenmiştir. Galiçya'ya hareket edilmesinden itibaren karşılaşılan yetersiz ulaştırma ve ikmal şartları, iletişim sorunları anlatılmış; Bul-

* Beni bu çalışmayı yapmaya yönlendiren Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel'e teşekkür ederim.

** Dr., İTÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, malkocem@itu.edu.tr.

garlar, Macarlar ve Avusturyalılarla yaşanan ilk temaslar aktarılmıştır. İttifak Devletlerinin Galiçya'daki güçleri hakkında bazı teknik karşılaştırmaları içeren anılar, mücadele edilen Ruslar hakkında da çeşitli analizleri kapsamaktadır.

Vecihi Bey'in anılarında 26.000 kişilik 15. Kolordu'nun Zlota Lipa'nın kıyısında yaklaşık 20 km'lik bir alanda Miralay (Albay) Yakup Şevki Bey'in komutasında başarılı bir şekilde savaştığı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ilk Rus saldırılarından sonra (25 Ağustos 1332) yaşanan süreç, kolordunun savaş düzeni, kayıp sayıları, müttefiklerle çeşitli düzeydeki temaslar, cephede uçakların oynadığı role kadar teknik sayılabilecek verilerle ele alınmıştır. Diğer yandan öz eleştirilere de yer verilen anılarda Enver Paşa'nın Galiçya'yı ziyaretine, hatta Türk subayların bazılarının gönül ilişkilerine uzanacak şekilde savaşın farklı boyutları da anlatılmıştır.

Vecihi Bey'in anıları üzerinden Galiçya Cephesi'ni inceleyen ve süreli yayınlarla diğer kaynaklardan yararlanılarak hazırlanması öngörülen bu çalışmayla Birinci Dünya Savaşı kapsamında Galiçya Cephesi'ni konu alan araştırmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

**VECİHİ BEY'S OVERSHADOWED MEMORIES OF WWI:
“OUR 15th ARMY CORPS AT GALICIAA
YEAR ON THE COAST OF ZLOTA LIPA”**

Abstract

In WWI, the Ottoman State not only defended almost all of its borders but also sent soldiers to foreign fronts in order to help its allies, especially to Galicia. Historically, compared to other fronts, there have been fewer academic studies on Galicia, where Turks fought in Europe and which left its mark with its bloody skirmishes. Furthermore, the number of memories mentioning the occurrences on this front is rather limited.

This numeric table related to the studies about the Galicia Front increases the value of Staff Major Vecihi Bey's memories which he published with the title “Our 15th Army Corps at Galicia-A Year on the coast of Zlota Lipa”. After WWI, these memories, which were published with the letters of the Ottoman alphabet in a newspaper in 55 episodes, have neither been republished after almost a century nor been referred to in any research except a book project.

In the memories, first, a general portrait of the 15th Army Corps takes place together with the analysis of the reasons why they were sent to Galicia. Next, the insufficient transportation and fulfillment conditions faced after departure to Galicia and communication problems were indicated in addition to the narration of the first contacts with the Bulgarians, Hungarians, and Austrians. Including some technical comparisons about the forces of the Central Powers in Galicia, these memoirs also involve several analyses about Russians who were among the opponents.

In Vecihi Bey's memories, it is mentioned that with 26.000 soldiers, the 15th Army Corps fought with success in an area of approximately 20 km on the coast of Zlota Lipa at the command of Miralay (Colonel) Yakup Şevki Bey. In

this concept, the period starting with the first attacks of the Russians (25 August 1332) was analyzed with rather technical data as deployment of the army corps, the number of losses, contacts with the allies at different levels, and the roles of war planes at the front. On the other hand, also including self-criticism, different dimensions of the war such as Enver Pasha's visit to Galicia and even love affairs of some Turkish colonels were narrated in these memoirs.

Analyzing the Galicia front via the memoirs of Vecihi Bey and having been prepared by referring to periodicals and other sources, this study aims to contribute to studies related to the Galicia front by means of WWI.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, hemen tüm sınırlarını savunmak zorunda kaldığı gibi müttefiklerine yardım etmek amacıyla yabancı cephelere de asker göndermiştir. Romanya Cephesi'nde 6. Kolordu, Makedonya Cephesi'nde 20. Kolordu ve Galıçya Cephesi'nde 15. Kolordu savaştı. Özellikle Türklerin Avrupa'da mücadele ettikleri Galıçya Cephesi, kanlı çarpışmalarıyla derin izler bırakacaktı. Buna rağmen tarihsel açıdan savaştaki diğer Türk cephelerine göre Galıçya Cephesi hakkında daha az sayıda akademik çalışma yapılmıştır¹. Bu cephede yaşananları aktaran anıların da sayısı oldukça sınırlıdır².

Galıçya Cephesi'ne yönelik araştırmalarla ilgili bu sayısal tablo, Erkan-ı Harp Binbaşı Vecihi Bey'in anılarının değerini artırmaktadır. Vecihi Bey³, 15. Kolordu'nun Harekat Şube Müdürü idi⁴. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1921 (1337) yılında İstanbul'da Matbaa-i Askeriye'de “*Cihan Harbine Dair Hatırala-*

- 1 Romanya, Makedonya ve Galıçya cephelerinin toplu bir değerlendirmesi için bk.: Şefik Ertem, **Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992. Galıçya cephesi hakkında sınırlı da olsa kitap halinde bazı çalışmalar yapılmış hatta roman da yazılmıştır. Bazı örnekler şöyle sıralanabilir: **Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cephesi-Galıçya Cephesi**, C 7 (I.Kısım), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1967; Muzaffer Taşyürek, **Hedefi Meçhul Cephe Galıçya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008. Roman: İsmail Bilgin, **57. Alay Galıçya**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- 2 Belli başlı anı kitapları şöyle sıralanabilir: M. Şevki Yazman, **Kumandanım Galıçya Ne Yana Düşer, Mehmetçik Avrupa'da**, 3.bs., Hazırlayan: Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011; İbrahim Arıkan, **Osmanlı Ordusunda Bir Nefer**, 3.bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2010; **Derviş Fahri Bey'in Anıları, Bir Elimde Silah Bir Elimde Kalem**, Hazırlayan: Cemalettin Taşkiran, Atılım Yayınları, Ankara, 2003.
- 3 Vecihi Bey'in “*Tekdağ*” soyadını taşıdığı ve 1959 yılından önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Milliyet* gazetesinde bunları doğrulayan iki ilana rastlanmaktadır. Biri 29 Ekim 1959 tarihlidir ve “*Merhum Erkanıharp Binbaşı Vecihi Beyin refikası Hacer Tekdağ*”ın vefat ilanidir. *Milliyet*, 29 Ekim 1959 (No: 3401), s.2. İkincisi Vecihi Bey'in oğlu Muhittin Vecihi Tekdağ'ın vefat ilanidir. Burada “*Kütahya eşrafından merhum Şeyh Salih Efendi ahfadından ve merhum Hattat Şeyh Halil Efendi torunu, 15. Kolordu Kurmay Başkanı merhum Vecihi Beyin ve merhume Hacer Hanımın oğlu...*” deniliyordu. *Milliyet*, 18 Ocak 1977 (No:10490), s.10. İzzeddin Çalışlar'ın günlüklerinde de “*Kütahyalı Vecihi Bey*” olarak geçmektedir. Eserde iki yerde daha Vecihi ismiyle karşılaşılmaktadır. İzzeddin Çalışlar, **On Yıllık Savaş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.394.
- 4 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.178.

rımdan (Filistin Ricatı)” adlı anı kitabı basılmıştı⁵. “15. Kolordumuz Galiçya’da, Zlota Lipa Kenarında Bir Sene” başlığını taşıyan Galiçya Cephesi hakkındaki anıları ise 3 Aralık 1921-16 Şubat 1922 tarihleri arasında *Tevhid-i Efkar* gazetesinde 55 bölüm olarak yayınlamıştı⁶.

Balkan savaşlarının getirdiği deneyimle orduda tensikat/düzenleme ve tasfiye gerçekleştirildikten sonra Birinci Dünya Savaşı’na girildiğinin altını çizen⁷ Vecihi Bey, anılarında Galiçya Cephesi’ni, sürecin en başından itibaren birçok farklı yönüyle ele aldığı gibi arada özeleştirilere ve karşılaştırmalara yer vermişti. Galiçya cephesi -hatta bazen Birinci Dünya Savaşı ve Avrupa cepheleri- hakkında oldukça canlı bir tablo çizen Vecihi Bey’in bu anıları, yaklaşık bir asır boyunca tekrar yayımlanmadığı gibi, halen sürdürülen kitaplaştırma projesi dışında hiçbir araştırmada referans olarak kullanılmamıştır. Vecihi Bey’in anılarını merkez alan bu çalışmayla Birinci Dünya Savaşı kapsamında Galiçya Cephesi’ni konu alan araştırmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

“ON BEŞİNCİ KOLORDU GALİÇYA’YA NE İÇİN GİTTİ?”

Vecihi Bey, Çanakkale, Sina, Irak, Kafkasya cephelelerinde ve sınırların dört bir yanında kendisinden üstün güçlere karşı mücadele eden, üstelik ülke-

-
- 5 **Erkan-ı Harb Binbaşısı Vecihi Bey’in Anıları, Filistin Ricatı**, Hazırlayan: Murat Çulcu, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.
- 6 27 ve 28 Aralık 1921 tarihinde yayınlanan bölümlerin her ikisi de 21. bölüm olarak numaralandırılmıştır; dolayısıyla gerçekte 56 bölümlük bir anı dizisi yayımlanmıştı. Vecihi, “15’inci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-1”, **Tevhid-i Efkar**, 3 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3202-174), s.3-“15’inci Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-55[56]”, **Tevhid-i Efkar**, 16 Şubat 1922 (No:3276-248), s.3.
- 7 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-46[47]”, **Tevhid-i Efkar**, 4 Şubat 1922 (No:3264-236), s.3. Vecihi Bey, bu tasfiye ve düzenlemelerden sonra orduda suistimallerin başladığını, fırka yüzü görmemişlerin kolordu kumandanlıklarına hatta daha yüksek makamlara atandığını belirtmişti. Savaş dönemi “*Hakiki askerleri meydana çıkardı*” derken “*Hulasa biz ne gençliği, ne ıhtiyarlığı, ne kıdemi, ne ehliyeti, ne maksad-ı terfii, ne de şerait-i terfi biç birini anlayamamışdık*” ifadelerine de yer vermişti. Bu değerlendirmelerin yanında Alman ve Avusturya ordularında atama ve terfilerin nasıl gerçekleştirildiğini anlatmıştı. Onlar, savaş şartlarında uygulamalarına dikkat etmişlerdi. Yararlılık gösterenleri onurlandırmakla birlikte sıra ve kıdemi gelmedikçe kimseyi terfi ettirmemişlerdi. Üstelik Almanya cephesinde askerin yaş ve deneyimine önem veriliyordu. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-47[48]”, **Tevhid-i Efkar**, 5 Şubat 1922 (No:3265-237), s.3. Osmanlı cephesinde ise Vehip Paşa’nın ifadelerinde görüldüğü üzere “*Askerlik gençlere mahsus bir sanattır*” yaklaşımı ağır basıyordu. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-48[49]”, **Tevhid-i Efkar**, 6 Şubat 1922 (No:3266-238), s.3.

yi savunma zorunluluğunun ön plana çıktığı savaşın kritik bir döneminde 15. Kolordu'nun Galiçya'ya gönderiliş sebeplerini irdelemiştir. Öncelikle Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin görüşünden yola çıkmıştı. Bu görüş; bir mektubu teslim ederken bizzat Şeyhülislam tarafından Vecihi Bey'e aktarılmıştı. Şeyhülislam savaşı Almanya'nın kazanacağını, dolayısıyla işgal altındaki bölgelerin kurtulacağını düşünmekte, ayrıca 15. Kolordu'nun Galiçya'ya (diğer bir kolordunun Romanya'ya) gönderilmesini Berlin-Bağdat yolunun güvenliği ile ilişkilendirmektedir⁸.

Vecihi Bey, 15. Kolordu'nun Galiçya'ya sevk gerekçesinin, Musa Kazım Efendi'nin düşündüğü kadar basit olmadığını ileri sürmüştü ve inandığı asıl sebebin General Ludendorf [Erich Ludendorff] tarafından dile getirildiğini belirtmişti. Ludendorf anılarında “*Türk kıtaatının Galiçya'ya ve Romenlere karşı sevki Enver Paşa'nın fikr-i hakiki-i askeriyesine tamamiyle tevafuk ediyordu*” demişti. Yine Ludendorf'a göre “*Harbin diğer darülharblerde netice-i katiyyeye iktiran edeceğine hakkıyla müdrik olarak*” Enver Paşa, Almanya'ya yardım etmişti. Özetle Enver Paşa, savaşın Almanlar lehine neticeleneceğine inandığından bu hamleyi gerçekleştirmişti. Vecihi Bey ise Bulgarların askerlerini kendi sınırlarında topladığını hatırlatarak⁹ “*O zaman asker, başıbozuk birçoklarının düşündüğü ve söylediği gibi acaba Bulgarlar ve Bulgar Başkumandanı neden bu lüzumu idrak etmemişdi?*” sorusuyla eleştirisini or-

8 Vecihi Bey bu sözlerin bir başka tanığını “*beyaz düzgün sarıklı, temiz ve siyah latalı bir efendi de oturuyordu*” ifadesiyle aktarmıştı. Bu arada mektupta geçen “*Burada akan her damla Türk kanından muztarib, müteessir olmamak kabil değildir*” sözünden hareketle askerlerin temel sorumluluğunun ne şekilde olursa olsun görevini yerine getirmek olduğunu vurgulamıştı. Bununla birlikte eleştirisini şöyle dile getirmişti: “*Galiçya, ya Romanya'ya ne için gönderildiklerini sorub anlamaya o zavallıların mezuniyetleri, salahiyyetleri yokdur ama, bilfarz Sina cephesi adım adım istilaya maruz kalırken, biz Türkler netice-i muharebeden ummadıklarımızı Almanların satvet ve kudretine rabt ederek memleketlerimizi, aziz topraklarımızı istila-yı ecanibe açık ve müdafasız bırakmakta mahzur görmemişdik*”. Bu eleştirisini savaşın Alman galibiyetiyle sonuçlanması halinde ne olacağını düşünülmediği ve kaybedilen toprakların Türklere geri verileceğinin belli olmadığı yönündeki şüpheleriyle tamamlamış; sınırların korunması ve vatanın savunulmasına öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamıştı.

9 Vecihi Bey, Ludendorf'un Bulgarların amacının Balkanlarda büyük bir devlet haline gelmek olduğunu kaydettiğini aktarmaktadır.

taya koymuştu¹⁰. Hatta “*Bulgarlar kadar olamadık*” tespitine ihtiyaç duymuştu.

HAZIRLIKLAR VE GALİÇYA’DA İLK GÜNLER

Çanakkale Savaşlarından sonra Keşan-Şarköy havalisinde toplanmış olan 15. Kolordu, eksiklerini tamamlamakla, eğitim manevralarıyla meşgul olmuştu. Aynı zamanda herhangi bir yeni harekate karşı Saroz körfezinde savunma hazırlıkları yürütülüyordu. Binbaşı Vecihi’nin anlatımıyla azimli ve enerjik biri olan kolordu kumandanı Miralay Yakup Şevki Bey (Subaşı)¹¹, her koşul altında sürekli arazi üzerinde kuvvetlerini çalıştırıyordu.

1332 (1916) Haziranı¹² sonlarında Başkumandan Vekili Enver Paşa, kolorduyu teftiş etmiş; hemen arkasından hazırlık emri gelmişti. Buna göre kolordu, Avrupa savaşlarından birine katılmak üzere Macaristan’a nakledilecekti. Emirde Sabadka’da (Subotica) toplanacak kolordunun tam olarak ne zaman hangi cepheye yöneleceği bildirilmemişti. Sadece kolordunun kurmay subaylarından birinin başkanlığında her alayın dil bilen bir subayından oluşan “*konakçı müfrezesi*”nin kurulması ve toplanma hazırlıkları için Uzunköprü’den geçecek Balkan Treni’yle Sabadka’ya gitmesi istenmişti. Bu görev, Vecihi Bey’e verilmiş; on iki subay ve otuz er -sekiz yüklü hayvan- ile Keşan’dan yola çıkmıştı.

Müfrezeye yola çıkarken durumdan Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan kargahlarının haberdar edildiği ve her türlü ihtiyaçlarının karşılanacağı teminatı verildiğinden Vecihi Bey ile diğer subaylara resmi geçiş belgeleri düzenlemediği gibi kumanya tedarikleri de göz önüne alınmamıştı. Vecihi Bey, tek olumlu ge-

10 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-1”, s.3. Vecihi Bey, farklı cephelerde çarpışan Türklerin Avrupa’daki birçok kuvveti üzerine çekerek zaten müttefiklerine gereken yardımı yaptıklarını düşünmekteydi. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-11”, **Tevhid-i Efkar**, 14 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3213-185), s.3. Öte yandan anılarında Enver Paşa’nın Almanlar tarafından çok sevildiğini, ancak Almanların Enver Paşa’yı kendi menfaatleri nedeniyle sevdiklerini hatta içlerinde Türkiye’ye yerleşmek isteyenlerin bulunduğunu yazmıştı. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-21[22]”, **Tevhid-i Efkar**, 28 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3227-199), s.3.

11 Vecihi Bey, o günlerde Yakup Şevki Bey’in mirлива olduğunu belirtmiş ve Malta’dan döndükten sonra Anadolu’ya gittiği notunu düşmüştü.

12 Vecihi Bey, takvim bilgilerini anılarının basıldığı 1921-1922 yıllarına göre düzenleyip 13 günlük farkı gözetip gözetmediğini açıklamadığından tarihler anılardaki haliyle verilmiştir.

lişmeyi “*Kolordu veznesinden, hiç olmazsa iki yüz liralık bir ihtiyat akçesi almadan yola çıkmamakda ne büyük isabet etmişim!*” diyerek anlatacaktı. Ancak 15. Kolordu subaylarından bir heyetin Avrupa’ya gideceğinden Türk demiryolu yetkililerinin bile haberdar olmaması ilerleyen günlerin ve sıkıntıların habercisi olacaktı. Nitekim Kuleliburgaz istasyonunda sorun çıkmış ve Bulgarlar geçiş izni vermek istememişti. Bunun üzerine yiyecek içecek sıkıntıları nedeniyle Edirne’ye geçiş izni istemişler ve gereken tebligatı orada beklemeyi önermişlerdi¹³.

Vecihi Bey’in anlatımıyla Edirne istasyonu ile Karaağaç, Bulgar kontrolüne geçtiğinden burada sadece bir Türk sevk memuru mevcuttu. Heyetin görevlendirilmesi hakkında kimsenin bilgisi yoktu ve her ihtimale karşı heyet üyeleri de görevlerini açıklamaktan kaçınmışlardı. Bu şartlar altında Balkan Treni yoluna devam ederken heyetle hayvanlarının içinde bulunduğu üç vagon kenara çekilerek bekletilmişti. Heyet ancak vagonları boşaltarak Edirne’ye geçebilmişti.

Heyet, Edirne’ye ulaştınca hem Kolordu Kumandanlığı’na hem de doğrudan Başkumandanlık Vekaleti’ne müracaat ederek yaşadıkları zorlukları aktarmışlardı. İki gün sonra Bulgar Genel Karargahı’ndan üç vagonun hareketi için Karaağaç İstasyon Kumandanı’na emir gelmiş; buna rağmen Vecihi Bey’in ifadesiyle kaba Bulgarlar ayak sürümüşler ve ancak nakliye ücretinin ödenmesi koşuluyla geçiş izni vermişlerdi. Heyet, ertesi gün saat dokuzda Sofya’ya varacaktı. Trenin üç saatlik molası sırasında Vecihi Bey, sefarethaneyi ziyaret ederek Ataşemiliter Miralay Ali Bey ile görüşmüştü. Hatta kısa süre Sofya’da gezmişlerdi. Heyet akşam yemeğini Niş’de yemiş ve ertesi gün Belgrat’a ulaşmıştı. Belgrat’ta da daha önce yaşadıkları zorlukları yaşayacaklardı¹⁴.

Vecihi Bey, yer yer “*Güya biz serbest gidecektik. Güzergahımızda, her tarafda iaşemiz temin olunmuşdu...*” yaklaşımıyla şikayetlerini yazıya dökerken “*Bad-i heva [bedava] bir lokma ekmek, bir bardak su bulamamışdık... ya başkumandanımızın emrine, kolordumuzun itimatına aldanub da yanımıza ihtiyaten para almasaydık, ne olacardık?*” diyecekti. Belgrat’a ulaştıklarında Avusturya ve Alman subaylarınca yemeğe davet edilmelerine sevindiklerini ancak bir ekmekle sade

13 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-2”, **Tevhid-i Efkar**, 4 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3203-175), s.3.

14 Vecihi Bey’e göre yaşadıkları zorlukların bir nedeni de Türklerden nefret edilmesiydi. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-3”, **Tevhid-i Efkar**, 5 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3204-176), s.3.

çayın kazanç kapısı olduğunu böylece gördüklerini aktarmıştı. Üstelik oradakiler de Konakçı Müfrezesi hakkında bilgilendirilmemişti. Nihayet Belgrat'tan sonra Sabadka'ya vardıklarında bazı Alman ve Avusturyalı subaylarla bir Macar miralay tarafından sıcak yemekle karşılanmışlardı. Bu karşılama ve yemek münasebetiyle Vecihi Bey, Türk ordusunun misafirperverlik geleneklerini mütefiklerinininkilerle karşılaştırmıştı. Yemek ücretlerini ödedikten sonra otellerine yerleştirdiklerini de anlatmıştı.

Vecihi Bey aldığı emirler doğrultusunda kolordunun toplanmasında iş birliği yapacağı Alman Menzil Müfettişi ve Avusturya-Macaristan Demiryolları Müdürü ile temasa geçtiğinde onların hiçbir şeyden haberleri olmadığını öğrenecekti. Muhatapları üst makamlara başvurduklarında Alman Karargahı'ndan "*Türk kolordusu tahşid ve nakliyatı mesailinin Avusturya ve Türkiye karargah-ı umumiyelerine aid olduğu ve Almanların bu işlerde yalnız müzaheret eyleyebileceklerini*" bildiren bir cevap gelmişti¹⁵. Fakat Vecihi Bey'in "*muamelat-ı kırtasiye itibariyle Avusturyalıların da bizden farkı yoktu*" ifadeleriyle yerdiği Avusturyalıların karargahından cevap gelmemişi. Bu arada kendisinin gerek Keşan'daki kolordu kumandanına gerekse İstanbul'daki başkumandanlık makamına başvuruları da sonuç vermemişti. Bu arada kolordu nakliyata başlamış; birkaç tabur beş gün için Zemun'da karantinaya alınmışlardı. Bu gelişme Vecihi Bey'i hazırlıkların yetişmemesi bakımından endişelendirmişti. Öte yandan Viyana Sefareti ile irtibata geçtiğinde onların da askeri heyetin durumundan haberdar olmadıkları ortaya çıkmıştı.

Vecihi Bey başkanlığındaki heyet, 13 gün Sabadka'da Avusturya karargahından gelecek talimatı beklemişti. Bu arada geceleri Alman ve Avusturya subayları ile yemeklerde bir araya gelmişler; birlikte vakit geçirerek Çigan müziği dinlemişlerdi. Daha da önemlisi Türk heyet Macarlar tarafından çok samimi ağırlanmış; evlere yemeklere davet edilmişler ve tiyatro, sinema gibi eğlencelere götürülerek gezdirilmişlerdi. Beklenen emir ise 20 Temmuz'da ulaşmıştı. Buna göre "*15. Kolordu Lehistan darülharekatına nakl edilecek ve General Lizingen*¹⁶ Or-

15 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-4", **Tevhid-i Efkar**, 6 Kanun-ı Evvel 1921 (No: 3205-177), s.3.

16 Anılarda Lizingen ve Linzingen olarak geçerken bazı kaynaklarda sadece Linzingen kaydına rastlanmaktadır. Bu metinde anılarda geçtiği şekle göre ismin kullanılması tercih edilmiştir.

duları Grubuna iltihak etmek üzere Holm'de[?] ictima eyleyecekti". Bunun üzerine heyet bir gün sonra Sabadka'dan trene binerek ayrılmıştı¹⁷.

Heyet, trenle Budapeşte üzerinden yola devam etmiş; trenin bekleme yaptığı bölgelerde yine Macarların yoğun ilgisiyle karşılaşmışlardı. Vecihi Bey, bu ilginin kendisinde yarattığı etkiyi anılarında "... *iftihar ediyorduk. Müteessir de oluyorduk, çünkü, doğrusunu söylemek lazımsa, hasail-i irkiyemizin bu safahat-ı fazl ve şehametini biz Macarlar kadar bilmiyorduk*" cümleleriyle aktaracaktı¹⁸. Öte yandan Holm'e[?] ulaştıklarında Konakçı Müfrezesi ile görevinden orada da kimsenin haberi olmadığı görülecekti. Bunun üzerine Mareşal Hindenburg'un karargahına müracaat etmişler;¹⁹ ertesi gün Şark Orduları Grubu'ndan tali-

17 Vecihi Bey, bu gelişmeyi anlatırken hazin bir aşk hikayesine yer vermişti. Genç müzalımlardan Esad Efendi babasının dükkânında çalışan sarışın bir Macar hanımla tanışmış; birbirlerine aşık olmuşlardı. Heyet Sabadka'dan ayrılırken bu hanım üzüntülü bir şekilde Esad Bey'i uğurlamıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-5", **Tevhid-i Efkar**, 7 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3206-178), s.3. Gençler birbirlerine evlilik sözü vermişler ancak Esad Bey ilk Rus hücumlarından birini savuştururken takımıyla karşı saldırıya geçtiği sırada tellere takılmış ve ilk şehitler arasında yer almıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-6", **Tevhid-i Efkar**, 8 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3207-179), s.3. İbrahim Arıkan'ın anılarında da bir gönül ilişkisinden bahsedilmektedir. Arıkan, **a.g.e.**, s.122-127.

18 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-6", s.3. Şevki Yazman "*Bir Macar-Türk kardeşliği meselesi vardır. Kah alevlenir, kah söner. Doğrusunu söylemek lazım gelirse, ben eskiden beri bu fikrin ne taraftarı ne de aleyhtarıyım... Fakat kesin olan bir şey vardır ki, şehirlisi, işçisi, köylüsüyle beraber Macarlar bize karşı her milletten fazla alaka gösteriyorlardı*" diyordu. Yazman, **a.g.e.**, s.29. Türklerin Galıçya'da Ruslara karşı sergiledikleri mücadele Macaristan'da büyük coşku uyandıracaktı. Ayrıca savaş sırasında bazı Macar birlikleri, Türk cephelerine destek olmuşlardı. Melek Çolak, "Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkileri(1912-1918)", **Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyum Bildirileri 1 (20-22 Mayıs 2009)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.402. Polonyalılar ise Türk askerlerinin Galıçya'ya gidişlerini, ülkelerinden geçişlerini şaşkınlıkla izlemişlerdi. Polonyalıların Galıçya cephesine yaklaşımları hakkında bk. Grazyna Zajac, "Krakov'da Türk İzleri", **6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, C V, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.2745-2779. Türk kolordusunun Avrupa'da yarattığı algı, basın haberleri ve Türk imajı hakkında bk. Oya Dağlar, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galıçya Cephesi'ne Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, S 10/2006, s.56-58,60-62.

19 Holm'de mevki kumandanı olan bir Avusturyalı kaymakam tarafından ağırlanmışlar; yemek sırasında Avusturyalı ve Macar subaylarla bir araya gelmişlerdi. Burada dil sorunu ile ilgili yaşanan bir diyalogu anılarında aktarmıştı. Türk subaylar ellerinden geldiği ölçüde Türkçe, Rumca, Arnavutça, Fransızca, Almanca, Rusça, Bulgarca, Sırpça ve Hırvatça dillerini kullanarak diyalog kurmaya çalışmışlardı. Bu durum karşısında bir Macar doktor

mat gelmiş ve sonuçta 15. Kolordu'nun toplanma yeri değişmişti. Linzingen Ordusu'na mensup Brenhardi Grubu'na katılacak ve Kovel Grubu'nda toplanacaktı. Bu talimat üzerine Vecihi Bey'in komutasındaki heyet Kovel'e geçerek, Linzingen Grubu'nun kurmaylarıyla temaslara başlayacaktı. Ardından 15. Kolordu'nun toplanma hazırlıklarının, Kovel'deki Avusturya Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği ile kararlaştırılması sonucuna ulaşılmıştı.

Vecihi Bey ile komutasındakiler, Temmuz'da soğukların kendini hissettirdiği bölgede hemen çalışmalara başlamışlar ve bu arada Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği gereken kolaylığı göstermiş; köyleri, evleri temizlemek yolları düzeltmek için iki amele bölüğü tahsis etmişti. Bunların yanında dört bataryalık bir sahra topçu alayı bulunan 15. Kolordu'ya, alınan yerlerin korunmasına özen gösteren Almanlarla Avusturyalılar tarafından ağır ve hafif bataryalar verilecekti. Geri hizmetler, nakliye, iâşe ve sıhhiye işleri Avusturyalılar tarafından düzenlenerek kolorduya tahsis edilecekti.

24 Temmuz'da 19. Fırka'nın (tümen) üç taburu Kovel'e ulaşmıştı. Bir gün sonra yani Kovel'e gelişlerinin altıncı günü iki tabur daha gelmişti. O sıralarda 15. Kolordu'nun "*Alman Karargah-ı Umumiyesi'nce derhal cenub darülharekatına, nakli tensib edilmişti*". Vecihi Bey ise anılarında "*Yarabbi bu ne işdir? Dünyanın en mükemmel askeri zannettiğimiz Almanlar da mı kararsızdırlar? Bir aydır bir oraya bir buraya koşub duruyoruz*" ifadeleriyle tepkisini açığa vurmuştu²⁰. Artık 15. Kolordu, Kont Bothmer'in komutasındaki Güney Ordusu'na yönlendirilmişti. Zlota Lipa nehrinin Botolory (Pototory)-Kotof (Kotov) arasındaki kısım 19. Fırka'ya ayrılmıştı. Buradaki geri çekilme düzeni Vecihi Bey tarafından hazırlanacaktı²¹.

Türklerin zekasını övdükten sonra "*Biz şurada yirmiden fazlayız kendi ana lisanlarımız olmasa, ya müşterek lisanımız Almancayı bilmesek, başka bir lisan ile görüşemeyeceğiz. Siz bilakis Türkçeden başka bilmediğiniz, anlamadığınız dil yok*" diyecekti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-6", s.3. Vecihi Bey ise asker olmalarından dolayı dil öğrenmeleri gerektiği yönünde bir karşılık vermişti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-7", **Tevhid-i Efkâr**, 9 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3208-180), s.3.

20 Buna rağmen Alman demiryolları ile askeri teşkilatının saat gibi işlediğini, herkesin sorumluluğunu yerine getirdiğini vurgulayacaktı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-7", s.3.

21 Vecihi Bey, hiç bilmediği bölgedeki köyleri bulmak, yolları seçmek gibi düzenlemeleri sadece bir harita ile yapmak zorunda kaldığına değinirken Alman haritalarının (1/100.000 ölçekli) son derece detaylı ve kullanmayı bilenler için güçlü bir rehber olduğunu belirtmişti. Türk ordusunun ise bu açıdan yetersizliğine işaret etmişti.

Vecihi Bey, 15. Kolordu Karargahı taşınıncaya kadar 19. Fırka, Hoffman Kolordusu emrinde bulunacağından bu kolordunun karargahıyla sürekli temas kurarak gelen Türk taburlarını yerlerine yerleştirmekle meşgul olacaktı. General Hoffman ile görüşme fırsatı da bulmuştu²². Vecihi Bey o günlerde yaşadıklarını “*Kolordumuzun muntıka-i tahşidini bulabilmek için üç haftadır dolaşmışdık bir başvurmamak kapı bırakmamıştık. Nihayet Galiçya’da karar kılacaktık. Orada da en son intisab edeceğimiz ordunun ricatıyla karşılaşmıştık. Taburlarımız, yerleştikleri köylerde, ordugahlarda dört saat istirahat etmeden tekrar yürüyüşe başlamışlardı*” sözleriyle aktarmıştı. O sıralarda Zemun’da 5 günlük karantina süresini dolduran taburlar trenle yola çıkarılıyorlardı. Öte yandan Alman demiryollarının aksine Avusturya demiryollarının düzensizliği yüzünden Türk taburları yanlış istasyonlara sevk ediliyordu. Vecihi Bey ve Konakçı Müfrezesi’nin yaşamış olduğu, kimsenin kendileri ve görevlerinden haberdar olmaması kısır döngüsü ilk aşamada nasıl şartları zorlaştırmış ise aynı şekilde nakil işlemlerini de karma karışık hale getiriyordu. Bu koşullar altında Vecihi Bey ya doğrudan giderek ya da telefon veya telgraf aracılığıyla civar istasyonlarla temas kurarak Türk birliklerini toplamaya çalışıyordu.

Bu karışık atmosfer içinde topçu ve piyade kıtaları bütünüyle gelen 19. Fırka, yavaş yavaş düşmanla temasa başlamıştı. Ancak fırka, karargahı henüz bölgeye ulaşmadığından Hoffman Kolordusu’nun emrinde idi. Vecihi Bey ise fırka savaşa girmek üzereyken karargahının bulunmamasını yabancı unsurların gözünde dikkat çekici bir durum olarak değerlendirecekti. Bu arada fırka kumandanı gelmediğinden savaş hareketına ya da diğer konulara ilişkin emirler Vecihe Bey’e geliyor; o da savaş sahasındaki alaylara giderek görevlerini anlatıyordu. Gelen birliklerin yerleştirilmesi işini ise diğer heyet üyeleri yapıyordu. 2 Ağustos 1332’de 19. Fırka’nın toplanması tamamlanmış ama kumandan ve kurmayları henüz bölgeye ulaşmamıştı²³. Ulaştığında ise Vecihi Bey, hemen cepheyi gezdirerek fırkasını teslim edecekti. Yine kumandanı bölgeye geç ulaşan 20. Fırka, ilk aşamada Kurzany köyüne yerleşmişti²⁴. Kısa süre sonra Lipica Donla-Swistel-

22 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-8”, **Tevhid-i Efkar**, 10 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3209-181), s.3; Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-9”, **Tevhid-i Efkar**, 12 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3211-183), s.3.

23 Vecihi Bey, Budapeşte’de elbise yaptırmak üzere kaldıklarını belirtmektedir.

24 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-10”, **Tevhid-i Efkar**, 13 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3212-184), s.3.

niki bölgesine alınacaktı. Podwysokie ise 15. Kolordu'ya karargah olmak üzere serbest bırakılacaktı. 8 Ağustos'ta kolordu karargahı da bölgeye ulaşmıştı. Vecihi Bey, 26.000 kişilik bir kolordunun ilk kez Avrupa savaşına dahil olduğunu anlatırken karargahların en son sevk edilmesini eleştirmişti²⁵. Öte yandan 19. ve 20. Fırkaları ile Galiçya'ya gelen 15. Kolordu geri hizmetleriyle ilgili birim ve donanımlarını Türkiye'de bırakmıştı. Geri hizmetleri Avusturyalılarca karşılanacaktı. Yakup Şevki Bey, gelişinin bir ya da iki gün sonrasında kolordu emrine verilen Alman ve Avusturyalı subayları Podwysokie'de kilise yakınındaki karargahında toplamıştı. Miralay Yakup Şevki Bey, bütün yabancı subaylara sorumluluğu ve emri altında bulunanları sorduktan sonra onlara kolordu bünyesindeki görevlerine yönelik talimatları not ettirmişti. Onlara bir süre tanıyarak kendilerine verilen görevleri yazdırılan talimat çerçevesinde hazırlamalarını istemişti. Vecihi Bey, yabancı subayların muhtemelen bir Türk subayının bu kadar tümenin işleri hakkında detaylı bilgiye sahip olmasına ve titiz şekilde tümen işleriyle uğraşmasına şaşırıldıklarını yazacaktı²⁶. Yakup Şevki Bey, 15. Kolordu'ya Alman ve Avusturya ordularından gelen kıta ve kıta subaylarını ayrı ayrı görüp gezdikten sonra savunma hatlarını belirlemişti.

Vecihi Bey, Avusturyalıların geri hizmetlerinin mükemmel işlediğini ve 15. Kolordu'nun işi için ellerinden geleni yaptıklarını ileri sürmüştü. Bu noktada bir karşılaştırma yaparak, levazım memurlarının askerinin her türlü ihtiyacını eksik vererek depolarda ihtiyaten saklama alışkanlığı olduğunu hatta bunu fazlasıyla başaranların ödüllendirilmesi gibi yanlış bir alışkanlığın yerleştiğini yazarken, bunlarla kıta subayları arasında "*Yahudi pazarlığına*" benzer bir ilişkinin yaşandığını anlatmıştı²⁷. Galiçya'da ise yiyecek içeceğin bol ve iyi olduğunu

25 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-11", s.3.

26 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-14", **Tevhid-i Efkar**, 17 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3216-188), s.3.

27 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-15", **Tevhid-i Efkar**, 18 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3217-189), s.3. Vecihi Bey, anılarının sonraki bölümlerinin birinde yine "*işe çok mükemmeldi*" başlığını kullanmıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-34[35]", **Tevhid-i Efkar**, 17 Kanun-ı Sani 1922 (No:3246-218), s.3. Zaten "*Esasen Avusturyalılar kabiliyet-i askeriyelerinin en yüksek derecesini geri hidematta gösterirlerdi*" şeklinde düşünüyordu. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-45[46]", **Tevhid-i Efkar**, 3 Şubat 1922 (No:3263-235), s.3. İşe hakkında benzer yaklaşımlar başka kaynaklarda da görülmektedir. Mehmet Aldan, **Galiçya ve Sonrası, Hilmi Dilmen'in Öyküsü**, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1984, s.12,18. Geri hizmetler,

aktaran Vecihi Bey'e -hatırladığı kadarıyla- Avusturyalılar 200-300 gram ekmek ve bolca et vermeyi önerdiklerinde o Türk ordusunda en son kabul edilen işe nizamnamesini esas almıştı. Her sabah askere çay veya kahve verilmiş (siperde nöbettekilere bunlar götürülmüş), öğle yemeği etli yapılmış akşam yemekleri ise mümkün olduğu kadar hafif tutulmuştu²⁸. Askere tütün ya da sigara verilirken subaylara günlük sigara dağıtılmıştı²⁹. 15. Kolordu için büyük bir gazino, mut-fak ve hamamlar yapılmıştı. Ayrıca soğuk iklim düşünülerek Avusturyalılarca askerin soğuğa karşı ihtiyaçları karşılanmıştı ki Vecihi Bey, mükemmel şekilde donatıldıklarını yazacaktı. Yine anlattığına göre bölge halkı ufak tefek hediyeler göndermişti. Savaş cereyan etmeyen günlerde 9-12 arasında çalışılır, öğle yemeğinden sonra 3'e kadar dinlenilirdi. Sonra 3-7 arası yine mesai saatleriydi.

Vecihi Bey, geri hizmetlerin yanında savaşta yaşamı da değerlendirmişti. Anlattıklarına göre Avusturyalı subaylar kaldıkları köy evlerini yeniden düzenlemişler; yatmak için ayrı çalışmak için ayrı odalar oluşturmuşlardı³⁰. Çünkü

iaşe, sağlık hizmetleri ve yaşanan sağlık sorunları hakkında bk. Dağlar, a.g.m., s.45-76; Ramazan Çalık-Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2006, S 16, s.206,213; Oya Dağlar Macar, “Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, S X/2 (2009), s.35-58; Tolunay Sandıkcioglu, “Cihan harbindeki işe çıkmazına Galiçya'dan bakış”, **Yemek ve Kültür**, S 23 (Kış 2011), s.78-101.

- 28 Kolordunun gazinosunun yemekleri ise mükemmel olarak tanımlanmıştı. Türk, Alman, Avusturyalı ve Macar subaylar ayrı masalarda oturur; Türklerin yemeklerini Türk aşçılar yaparken diğerlerini de Avusturyalı aşçılar hazırlardı. Vecihi Bey yemeklerin eğlenceli ve uzun sohbetler halinde geçtiğini arada ziyafet hazırladıklarını anlatmıştı. Eğlenmeğe özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Gazinoda piyano ve keman gibi çalgılar bulunuyordu. Ayrıca gazinoda alkollü içeceklerin bulunduğunu bazen bira geceleri düzenlendiğini; bira gecelerinde herkesin serbestçe içebildiğini yazmıştı. Özellikle Almanların çok içtiğini ancak Türklere görülen çeşitten asla sarhoş olmadıklarını belirtmişti.
- 29 Türk subaylar devletin tahsis ettiklerini alıyor diğer giderler Avusturya tarafından karşılanıyordu. Bu arada Türk subaylar 30-40 Kron biriktirme olanağına sahip olmuşlardı. Avusturya-Macaristan ordusunda subaylar buldukları konum ve bünyesinde yer aldıkları birimin hiyerarşik mevkiisine göre 3.5 Kron ile 5.5 Kron arasında maaşı dışında işe ücreti alıyorlardı.
- 30 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-17”, **Tevhid-i Efkâr**, 20 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3219-191), s.3. Kolordu gazinosu dışında fırka gazinoları da mevcuttu. Vecihi Bey, bir başlık altında fırka gazinolarının yararları üzerinde durmuş; onları “*Fırka gazinoları eğlenceden daha ziyade birer merkez-i irfan olmuşdu*” ifadeleriyle tanımlamıştı. 19. Fırka Gazinosu'nda haftada birkaç kez konferans verildiğini belirtmişti. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-43[44]”, **Tevhid-i Efkâr**, 31 Kanun-ı Sani 1922 (No:3260-232),

Almanlardan ziyade Avusturyalı subaylar kaldıkları yerlere çok önem veriyorlardı. Buraları çok iyi düzenleyerek imar ettikleri gibi kışları da asla askerlerini çadırlarda barındırmıyorlar, barakalar inşa ederek; oralarda yaşamalarını sağlıyorlardı. Vecihi Bey, bunlar için masraftan kaçınmadıklarını aktarmıştı³¹.

GALİÇYA'DA 15. KOLORDU'NUN MÜCADELESİ

15. Kolordu'nun cephesi Zlota Lipa vadisi boyunca güneyde Zastavczyki civarlarından başlayarak kuzeye Pototory hizasına kadar uzanmıştı. 19. Fırka Pototory ile Kotov, 20. Fırka ise Kotov ile Zastavczyki arasındaki siperlere yerleşmişti. Kolordu karargahı, Podwysokie'de, 19. Fırka karargahı Mieczyszov, 20. Fırka karargahı ise Szumlany'de kurulmuştu³². Cephe uzunluğu yaklaşık 20 km olduğundan fırkalar bunun 10'ar kilometresine yayılmıştı³³. Vecihi Bey, karargahların hayli cephe gerisinde bulunduğunu; Almanların ordu ve ordu grubu karargahlarının 30-40 km kadar geride kurulduğunu, kolordu hatta fırka karargahlarının ordu emirleriyle cephenin gerisinde, fırka karargahlarının da 20-25 km cephe arkasında belirlendiğini aktarmıştı³⁴. Alman fırka karargahları genellikle köylerde kuruluyordu. Türklerde ise tam aksine karargah cepheye yakın noktalara kurulurdu. Türk komutanlar savaş başladığında hemen ileri atılır çarpışma söz konusu değilse sürekli cephede gezerlerdi. Aksi tutumların korkaklık olarak değerlendirildiğinin de altını çizmişti³⁵.

s.3. Gazinolar bazen tamimlerin okunması gibi doğrudan askerlikle ilgili resmi işler için de kullanılmıştı. Vecihi Bey'e göre birçok konuda askeri bilgilendirmek için gazinolar uygun bir zemin teşkil ediyordu. Alay gazinoları üzerinde de duran Vecihi Bey, buraları her derecedeki askerinin eğitilmesi, ahlakı ve kültürü açısından önemli mekanlar olarak görüyordu. Gazinolar savaş içindeki askerinin ruh hali açısından da önemli bir işleve sahipti. Buralarda sinema gösterimlerine hatta tiyatrolara varıncaya kadar çeşitli eğlence etkinlikleri düzenleniyordu. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-44[45]", **Tevhid-i Efkar**, 1 Şubat 1922 (No:3261-233), s.3.

31 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-16", **Tevhid-i Efkar**, 19 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3218-190), s.3. Vecihi Bey anılarında Galiçya'da 15. Kolordu'yla fırkalarının bir dereceye kadar tabldot usulüne geçtiğini yazmıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-50[51]", **Tevhid-i Efkar**, 9 Şubat 1922 (No:3269-241), s.3.

32 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-17", s.3.

33 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-19", **Tevhid-i Efkar**, 23 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3222-194), s.3.

34 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-17", s.3.

35 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-18", **Tevhid-i Efkar**, 22 Kanun-ı Evvel 1921

Savunulacak cephe geniş olduğu için fırkalar her üç alayını savaşa sokmak zorunda kalmışlar; alaylar ikişer taburunu cepheye yerleştirmiş, birer taburu ise geride ihtiyata almışlardı. Bu ihtiyat taburlarından bir ikisi kolordunun ihtiyatını oluşturacaktı. İki üç haftada bir cephedeki taburlar değiştirilerek dindendirilmişti³⁶. Galıçya'da Türkler yavaş yavaş Almanların yöntemlerini benimseyeceklerdi³⁷. Vecihi Bey ise Galıçya Cephesi'ndeki savaş sürecini anlatmadan önce Avrupa'daki Batı ve Doğu cephelerini, tümen düzenleri, karargah yapıları, mevkileri hatta telefon hatlarına kadar karşılaştırmış; yer yer Türk uygulamalarına da değinmişti.

Ağustos'un 15. günü Romanya, Avusturya'ya savaş ilan edince birkaç gün içinde Alman, Bulgar ve Türk hükümetleri de Romanya'ya resmen savaş açmışlardı. Rusların ağır yenilgilerinin paralelinde Polonya'nın büyük kısmı Alman, Avusturya ve Macar ordularının işgaline girmişti. Fakat Ruslar biraz toparlandıklarında Avusturya'nın Karpat'larda direnememesi, bundan cesaret alan Romenlerin Rusya cephesine katılması Galıçya'da Kont Bothmer'in Güney

(No:3221-193), s.3. Vecihi Bey, Alman subayların savaş sırasında kendi bakımlarına, temizliklerine çok dikkat ettiklerini; savaş sürecinde akşam yemeklerine giyinerek kuşanarak geldiklerini, Berlin'deki subay ile cephedekinin farklı olmadığını anlatmıştı. Kendilerinin ise özellikle Balkan Savaşları sırasında tam tersi bir tavır ve yaşam şekli içinde bulduklarını anlatmış; o sefalet ve bakımsız askerin başarılı olamayacağını düşündüğünü yazmıştı. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-19”, s.3.

36 Vecihi Bey, Galıçya'da cephe durumu böyle iken Batı cephesinde fırkalara 3-4 km'lik daha dar cephe düşüğünü belirtmişti. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-19”, s.3.

37 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-19”, s.3. Vecihi Bey, anılarında genellikle övdüğü Almanların dört sene boyunca iç dinamiklerine dayanarak sayısal açıdan kendinden çok üstün İtilaf devletleriyle mücadele ettiğini belirtmişti. Bunun nedenlerinden birini “*Bir kere Almanlar bilmek, bildiklerini yapmak, yapmasını bilmek de kudret gösteriyordu*” cümlesiyle açıklamıştı. Ayrıca Alman ordusunda düzene verilen önemi anlatmıştı. Herkesin kendi işini sorumluluk çerçevesinde gerektiği gibi yaptığını, boşa kimsenin vakit geçirmediklerini vurgulamıştı. Çalışkanlıklarının yanında askerliği sevdiğini belirtmişti. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-35[36]”, **Tevhid-i Efkar**, 18 Kanun-ı Sani 1922 (No:3247-219), s.3. Amacının Almanları övmek değil, düzenin, disiplinin ve motivasyonun önemini vurgulamak olduğunu hatırlatan Vecihi Bey, Ludendorff'a dayanarak Almanların sisteminin savaşın uzamasına bağlı olarak gevşediğini de değerlendirmişti. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-36[37]”, **Tevhid-i Efkar**, 19 Kanun-ı Sani 1922 (No:3248-220), s.3. Almanların disiplini genellikle Türk subaylarını etkilemişti. Nitekim Hilmi Dilmen, Sofya yakınlarında bir istasyonda Türk birliğinden önce yemek yiyen Alman askerlerin düzen ve disiplinine hayran kalmıştı. Kısa süre konaklayacak olmalarına rağmen ihtiyaçları için özel yerler yapmışlar; kahve dahil yeme-içme işini yarım saate sığdırmışlardı. Aldan, **a.g.e.**, s.12.

Ordusu'nu etkilemiş; Zlota Lipa'ya geri çekilmiş hatta bazı birliklerinin daha da gerilemesi gerekmişti³⁸. 20 Ağustos'a gelindiğinde Hoffman Kolordusu tarafından bir esir yakalanmış ve esir aynı gün Rusların saldırıyı istediklerini söylemişti. Gerçekten de aynı gün Ruslar top atışına başlamışlar ve saldırı hazırlıkları göstermişlerdi. Ertesi gün saldırı başladığında Hoffman Kolordusu'nun siperlerini kaybetmeleri, Türk kolordusunu da tehlikeye düşürecekti. Kolordunun sol tarafında oluşan boşluğu Yakup Şevki Bey ihtiyat taburlarıyla doldurmaya çalışırken Ruslar, Avusturyalıları geriye iterek 15. Kolordu'yu çevirmek istemişti. Ancak Türk kolordusunun da desteği ile Alman ve Avusturya birlikleri ileri çıkışla kaybedilen hatları, Pototory kuzeyindeki 348 rakımlı tepe dışında geri alacaktı³⁹. Bu tepe daha sonra hızlı bir hareketle geri kazanılmıştı⁴⁰. Vecihi Bey'in ilk yorumları, Avusturyalıların iyi savaşmadıkları yönündeydi. Nitekim yine Rus saldırılarına dayanamayacaklar ve cephe hattı tekrar düzenlenecekti. Türk kolordusunun sol kanadı sabit kalmakla birlikte sağ kanadı 15 km kadar geriye çekilecekti⁴¹. Ruslar, bu cephe düzenlemesini fark ederek yine Ağustos ayı içinde şiddetli bir saldırı başlattıklarında, bu gelişme Rybniki-Szumłany-Troscianiec-Kotov'dan oluşan ve Vecihi Bey'in ifadesiyle "*Kolordumuzun ilk ve son hattı*"nın çizilmesine yol açmıştı.

38 Vecihi Bey, anılarında sık sık karşılaştırmalara gitmeye özen göstermişti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-20", **Tevhid-i Efkar**, 26 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3225-197), s.3.

39 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-21", **Tevhid-i Efkar**, 27 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3226-198), s.3; Vecihi, "15'inci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-21[22]", s.3. Ağustos'un sonlarına doğru Ruslar, aldıkları esirler arasında Türklerin olduğunu görünce bir Türk birliğinin cepheye geldiğini anlamıştı. Yaşar Ertürk, "I. Dünya Savaşında Galiçya Cephesinde Türk Ordusunun Katıldığı Muharebeler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 198, Haziran 2012, s.79. Ertürk'ün çalışması 2009'da da yayınlanmıştı. Ertürk, Yaşar, "Birinci Dünya Savaşında Galiçya Cephesi'nde Türk Ordusunun Katıldığı Muharebeler", **Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyum Bildirileri 1**, 20-22 Mayıs 2009, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.349-379. Galiçya'da esir düşen Türkler genellikle Ukrayna'daki esir kamplarına gönderilmişlerdi. Nuri Köstüklü, "I. Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 83, Temmuz 2012, s.4.

40 Avusturyalılar 4 er ile 438 Rus subayını esir almıştı. Esirlerden bu saldırıya 14 Rus taburunun katıldığı öğrenilecekti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-21[22]", s.3.

41 Metinde 23-24.7.332 gibi tarihler verilmişti. 8 yerine 7 ters yazılmış dolayısıyla Temmuz değil Ağustos ayı olmalıdır.

Rusların Türk kolordusuna ilk saldırısı 25 Ağustos 1332'de başlamış; ertesi gün Molochov mevkiindeki ormanın kenarından ilerleyen bir Rus piyade alayı geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu sırada 20. Fırkanın 62. Alayı 3 subay 150 kadar er kaybetmişti. Ardından Ruslar, 419 rakımlı tepe ve civarını top ateşi altına almış ve 61. ile 63. Alayların mevkilerine saldırmışlardı. Vecihi Bey'e göre Türkler övünülecek bir mücadeleyle süngü hücumuna kalkmışlar ve birçok esir almışlardı⁴². Ancak bu ileri süngü çıkışı çeşitli sorunları peşi sıra getirmiş; karşı saldırıya maruz kalmayan bazı önu açık Rus birliklerinin ilerlemesi Avusturyalıların gereksiz telaşlanmalarına yol açmıştı⁴³. Cephede düşmanı silahlı takip yerine askerin kendiliğinden süngü takibine kalkmasının yarattığı boşluk ihtiyat taburlarıyla doldurulmuş; her ne kadar müttefik askerlerin şaşkınlığına ve hayranlığına neden olsa da böyle ciddi sonuçlar doğuracak davranışların engellenmesi için tedbirler alınmıştı. Vecihi Bey ise askeri böyle kahramanca savaşmaya sevk eden etkenin subaylar olduğu yorumunu yapmıştı⁴⁴. Bu arada hatıratına önemli bir not düşmüştü: “*Galiçya'da iken, kolordumuzdan sadır olacak fevkalade hadisetin hareket-ı kahramanenin zabt edilerek, tab ve tevzi olunmak üzere Harbiye Nezareti'ne gönderilmesi emrolunmuştu. O meydan harbinde, emsali taaddüd eden menakıby, ciddi surette takip ve kayd etmeğe muvaffak olmuşduk. Nihayet kırk elli kadarını da Nezaret'e takdim eylemişdik. Aradan aylar geçtikten sonra bunlardan bir kısmının (Asitan-ı Tarihde) ünvanıyla maruf bir imza altında neşr olunduğunu gördüm. Emre tebaen bunu bizzat neşr etmekden ictinab etmiştim. Nezaret'e ter[k] eylemişdik. Yazık ki Nezaret kendisine mal etmemiş, birçoklarının zıyayına sebebiyet vermiştir. O kıymetdar menakıby, zevat-ı hususiyenin ele geçirerek neşr etmeleri caiz olsa bile o bizim hakkımızdır. Şimdi malımızı nerede bulursak istirdad etmek bittabi hakkımızdır*”⁴⁵.

42 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-21[22]”, s.3. Vecihi Bey anılarında genellikle Avusturyalıların iyi savaşamadıklarını ancak çok hızlı hatta normalden hızlı geri çekilebildiklerini belirtmişti. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-45[46]”, s.3.

43 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-23[24]”, **Tevhid-i Efkâr**, 31 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3230-202), s.3.

44 Anılardaki anlatıma göre bu mücadelede 61. Alay'ın 4. Taburu'nun 13. Bölük Komutanı Mülazım Abdullah Efendi (Arap Abdullah) silahını çekerek ileri fırlamıştı. Abdullah Efendi, 2 Rus subay ile 300 kadar eri esir almıştı. Vecihi Bey, bir diğer kahraman olarak 63. Alay'ın, 3. Taburu'nun 11. Bölük Komutanı İbrahim Vasfi Efendi'yi anmış; 62. Alay'ın 1. Taburu'ndan Mülazımsani Recep Hilmi Efendi'nin şehadetini anlatmıştı.

45 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-22[23]”, **Tevhid-i Efkâr**, 29 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3228-200), s.3. *Asitan-ı Tarihde*, Süleyman Nazif tarafından basılmıştı. Süleyman

Bu güçlü savunmaya rağmen Rus saldırıları sürmüştü; yeni bir Rus saldırısı 62. Alayı hedef almışsa da savuşturulmuştu⁴⁶. Ruslar, 25 Ağustos'ta 19. Fırka hatlarına da yüklenmişlerdi. 397 rakımlı tepeye doğru gerçekleştirilen taarruzla siperlere 200 m kadar yaklaşmışlar, ertesi gün bazı hatlara da ulaşmışlardı. Bu saldırı, ihtiyat kuvvetlerinin desteğiyle önlenmişti. Ruslar 26 Ağustos günü saldırıya yine yoğun ve sürekli artan topçu ateşiyle başlayacaklardı⁴⁷. 20. Fırka'nın savunduğu hat uzun olduğundan 25-26 Ağustos'taki Rus saldırıları fırkayı yıpratmış; bazı mevkiilerin savunulması bir Alman ihtiyat fırkasına bırakılmıştı. Ruslar ise 27 Ağustos'tan itibaren saldırılara ara vermiş; ara ara topçu atışlarında bulunmuşlardı.

Vecihi Bey'in anılarına göre 2 Eylül'de yakalanan bir Rus esiri 3 Eylül'de⁴⁸ Rusların saldıracağı istihbaratını vermişti. O sıralarda Rus cephesinde hareketlilik gözlemlenmiş; bu istihbaratla saldıracakları kesinleştiğinden hazırlıklar kısa sürede tamamlanmıştı. 3 Eylül sabahı 20. Fırka cephesine top ateşi başlamış; (19. Fırka'nın sol yönündeki) 57. Alay hattına saldırılmıştı. Bir süre sonra 19. Fırka cephesi de top atışına maruz kalmıştı. Mücadele başladığında fırka kumandanları ihtiyat taburlarının kendi emirlerine verilmelerini istemişler fakat Yakup Şevki Bey, Rus hareketinin şekil ve içeriğinin belirsizliğini göz önüne alarak bu talepleri reddetmiş; topçu atışlarının Rusların toplandığı alanlara kaydırılmasını emretmişti. Ruslar ise 61. Alay üzerine hücumla kalkmış ancak yoğun top ateşi altında kalmışlardı. Bu alayın solundaki 63. Alay'a düzenlenen saldırı da aynı şekilde karşılanmıştı. Benzer gelişmeler birkaç kez daha yaşanmıştı. Bu sırada Vecihi Bey'in ifadesiyle Türkler dayanmış ancak Almanlar siperlerini kaptırmışlardı. Bundan yararlanarak Ruslar 20. Fırka'yı sağ tarafından sıkıştırdıca ihti-

Nazif, eserinin sonuna bir not düşmüştü. Bu notta, Harbiye Nezareti'ndeki kayıtların üstünde Yakup Şevki Paşa'nın onayının bulunduğu yazıyordu. Süleyman Nazif, **Asitan-ı Tarihde, Birinci Defter-Galiçya**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1335, s.69. Eserin yeni Türk alfabesiyle de baskıları yapılmıştır. Süleyman Nazif, **Tarihin Eşiğinde Galiçya**, Konya Yüksek Talebe Birliği Neşriyatı, Konya, 1971 (52 sy.); Süleyman Nazif, **Malta Geceleri, Fırak-ı Irak ve Galiçya**, Hazırlayan: İhsan Erzi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979 (133 sy.).

46 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-22[23]", s.3.

47 Vecihi Bey, 26 Ağustos'ta gerçekleştirilen Rus saldırısını da detaylı bir şekilde anlatmıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-23[24]", s.3.

48 Metinde yanlışlıkla olsa gerek 13 Eylül yazılmıştır. 3 Eylül kastedilmiş olmalıdır.

yat kuvvetleri o alana yönlendirilmişti⁴⁹. Üstelik Almanların birkaç km'lik geri çekilişi kolordunun Ruslarca çevrilmesi riskini de ortaya çıkarmıştı. Türklerin savunduğu hatların diğer tarafı da Rus baskısı altında kalmış; 72. ve 77. Alaylara saldırı başlatmışlardı. Bu arada 419 rakımlı tepe Ruslara geçmiş; 61. Alay biraz gerilerken 63. Alay direnmişti. Beklenen Alman ileri saldırısının gelmemesi, iki alayın geriye çekilişi Türk topçuları açısından tehlike yaratmıştı. Bu sıralarda 57. Alay sert bir mücadele vererek kaybettiği siperlerin bir kısmını geri almış; sonuçta Türk kolordusu sağlam durmayı başarmıştı. Çekilen Alman güçlerinin kendilerini toparlamaları denge sağlanmasına yardımcı olacaktı. Bir Türk bölüğünün 419 rakımlı tepeyi tekrar ele geçirmesiyle birlikte kaybedilen alanlar büyük ölçüde geri alınmış ve savaş öncesindeki konuma ulaşılmıştı. Mücadele sırasında 300 kadar Rus askeri esir düşmüştü. 15. Kolordu başarıyla mücadele etmişse de sonuç itibariyle sarsılmış; 57, 61, 62 ve 63. Alaylar çok kayıp vermişlerdi. Yeni bir saldırının sorun yaratacağı öngörüldüğünden ihtiyat birlikleri yeniden düzenlenerek tedbir alınmıştı⁵⁰. Vecihi Bey'in satırlarından anlaşıldığı kadarıyla bu çarpışmalarda Türk birliklerinin düştüğü durumun temel sorumlusu, Almanların 5 km kadar geri çekilmesi ve ileri hareketi gerçekleştirilememeleriydi⁵¹. Vecihi Bey, bu çarpışmalarda başarı gösterenlere anılarında özel önem göstermiş; verdikleri mücadeleyi anlatarak hepsini onurlandırmıştı.

3 Eylül'de başlayan savaş, 6 Eylül'e kadar aralıksız sürmüştü; Ruslar, 57. ve 72. Alayların cephesine üçer, 77. ve 61. Alayların cephesine ikişer, 62. Alay'ın cephesine beş, 63. Alay'ın cephesine dört kez saldırmıştı⁵². Vecihi Bey, anıla-

49 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-24[25]”, **Tevhid-i Efkar**, 1 Kanun-ı Sani 1922 (No:3231-203), s.3.

50 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-25[26]”, **Tevhid-i Efkar**, 3 Kanun-ı Sani 1922 (No:3233-205), s.3.

51 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-26[27]”, s.3; Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-27[28]”, **Tevhid-i Efkar**, 8 Kanun-ı Sani 1922 (No:3237-209), s.3.

52 Bu saldırı sırasında Alman İhtiyat Fırkası geri çekilmiş; birkaç Alman askeri Kazaklar tarafından esir alınmıştı. 63. Alay'dan Hasan Onbaşı ve 10 kadar Türk askeri ileriye çıkarak sağ kalan Almanları kurtarmış yardıma gelenlerle birlikte topları da geri getirmişti. Bundan dolayı Alman ve Avusturyalı yetkililerce taltif edilmişlerdi. Vecihi Bey de onları onurlandırabilmek için anılarında tek tek isimleriyle künyelerini sıralamıştı. 77. Alay'ın 2. Taburu'ndan Abdülmecit Çavuş, 63. Alay'ın 2. Taburu'ndan Kara Ahmet Onbaşı, Kara Süleyman Onbaşı, Ahmet Çavuş yine yararlılıklarıyla anılmıştı. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-26[27]”, **Tevhid-i Efkar**, 6 Kanun-ı Sani 1922 (No:3236-208), s.3.

rında kolordunun kayıplarını şöyle sıralamıştı: 19. Fırka 12 subay, 900 er; 20. Fırka 53 subay, 3600 er. Fırkanın büyük kayıpları 61. ve 63. Alaylar tarafından verilmişti. Bu alayların taburları 300 kişilik erlerle dörder subaydan oluşur hale düşmüştü⁵³. Muharebenin ardından 6 tabur ile 22 bölük komutansız kalmıştı. 15. Kolordu'nun Galiçya'ya ulaştığı andan itibaren toplam kaybı ise 95 subay ve 7000 kadar askere ulaşmıştı. Bunun üzerine Galiçya'ya gönderilen 3000 kişilik 10. Depo Alayı'ndan 1500 kişi takviye alınmıştı ki bu askerlerin henüz iki haftalık eğitimleri vardı⁵⁴. Karşı taraf ise Türklere göre 4-5 kat daha fazla kayıp vermişti⁵⁵.

Birkaç günlük aradan sonra uçaklar, Rus tarafında hareketlilik yaşandığını bildirmişlerdi. Düzenli ve etkili işleyen Alman istihbaratı da çeşitli haberler almıştı. Ruslar Türk kolordusu üzerine yüklenmeye hazırlanmaktaydılar. Nitekim 11 Eylül'de saldırmışlardı. 62. tabur ağır baskı altında kalmış; büyük kayıplar vermişti. Ancak tabur aldığı destekle siperlerini tekrar ele geçirecekti. Fakat Ruslar bu mevzileri topçu ateşine tutmuşlar; aynı sıralarda 19. Fırka'nın 57. ve 72. alaylarına karşı hücumu geçmişlerdi⁵⁶. Saat üçe doğru piyade saldırısı bütün cephelere yayılmış; süngü savaşı başlamıştı. Ruslar bir Türk subayının adını taşıyan Cevattepe'yi ele geçirmişler fakat akşam olunca orayı da kaybetmişlerdi⁵⁷.

53 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-27[28]", s.3.

54 Savaş ardından kolorduya tebrik yağmıştı. Ayın sekizinci günü Avusturya-Macaristan Veliahdı Süvari Generali Şarl, Türk karargahını ziyaret etmişti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-27[28]", s.3.

55 Vecihi Bey, Ruslar hakkında "*Rus ordusunun büyük bir kıymet-i harbiyesi yoktur*" değerlendirmesini yapmıştı. Çoğunluk sayısı ve üst üste saldırıları tercih ettiklerini, bu hücum dalgalarıyla üstünlük sağlamaya çalıştıklarını anlatmıştı. Süngü savaşına önem verdiklerini ancak kolay esir olduklarını belirtmişti. Bunların yanında sessiz ve iyi savaşmışlarına da değinmişti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-27[28]", s.3. Yazara göre galibiyet ya da yenilgi Rus askerlerinde hiç his uyandırmazdı. Ordularında körü körüne itaat esastı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-28[29]", **Tevhid-i Efkar**, 10 Kanun-ı Sani 1922 (No:3239-211), s.3.

56 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-28[29]", s.3.

57 Bu muharebelerde yer alan Bolvadinli Kamil Onbaşı, Nazillili Mehmet (er) gibi birkaç askeri yaptıklarını anlatarak onurlandırmıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-29[30]", **Tevhid-i Efkar**, 12 Kanun-ı Sani 1922 (No:3241-213), s.3. 421 rakımlı tepenin doğusundaki tepe, burayı 7-8 Eylül 1916 savaşlarında çok üstün düşmana karşı savunurken şehit olan 62. Alay 2. Bölük Komutanı Osmanoğlu Cevat'ın ismiyle anılmıştı. Hüseyin Işık, **Türk Askerinin Nitelikleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.103-104. Derviş Fahri Bey'in anılarında da orada şehit düşen

Bu saldırılardan kısa süre sonra bir Rus esiri ele geçirildiğinde, iki Rus kolordusu ile bir Kazak fırkasının cepheye geldiği ve Rus güçlerinin ileri harekate geçeceği öğrenilmişti. Elde edilen diğer veriler de esirin anlattıklarıyla uyuşmaktaydı. Yeni Rus taarruzu 17 Eylül'de yine topçu ateşiyle başlamış; bu atışlar 397 ve 356 rakımlı tepelerde ağırlığını göstermişti. Rusların Avusturya ve Türk kolorduları arasından cepheyi yarmak istediği anlaşılınca ihtiyat birliklerinin bir kısmı (228. Alman Alayı ile 54. Alman Alayı'ndan iki tabur ve iki Alman bataryası) cepheye sürülmüştü. Saat 1.45'te Ruslar kolordunun merkezine, 61., 72. ve 77. Alayların cephelerine taarruz etmişti. Sonra 63. ile 57. Alayların üzerine de yüklenmişlerdi. Cevatpepe'de dahil olmak üzere bazı mevkilere girmeyi başarmışlardı. Fakat saat 3'e doğru bütün Türk alayları saldırıları savuşturmuş; sabahdan itibaren beş Rus atağı karşılanmış ve başarılı bir karşı saldırı düzenlenmişti⁵⁸. Sonuçta 17 Eylül akşamı Kont Bothmer, Yakup Şevki Bey'i telefon aracılığıyla kutlayacaktı⁵⁹. Saldırıları sırasında 45 subay ve 150 er kaybedilmişti. Bu arada Avusturyalılar yine çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu şartlar altında kolordunun birlikleri tekrar düzenlenmiş ve alaylardan bir kısmı cepheye bırakılırken bazıları ihtiyat olarak ayrılmıştı. 18 Eylül'de sonuçsuz bir Rus saldırısı daha gerçekleştirilmişti. Vecihi Bey, Rusların Türkleri ezmek mantığıyla düzenlediği bu ağır saldırıların saldırganlar aleyhine kanlı bittiğini aktarmış ve büyük bir hayal kırıklığına düştükleri yorumunu yapmıştı⁶⁰.

Türk ordusu, 22 Eylül 1332 tarihinde Galiçya'ya ulaştığı andan itibaren beşinci Rus saldırısına maruz kalmıştı. Topçu saldırıları ertesinde piyade hücumları, üçer kez 63., 77. ve 72. Alayların cephelerine, beş kere de 62. Alay'ın cephesine gerçekleşmişti. Bazı siperlere giren Ruslar tutunamamışlardı. Zaten bundan son-

19. Fırka'nın subaylarından birinin (Yüzbaşı Cevat Bey) adıyla anıldığı yazılmıştı. **Derviş Fahri Bey'in Anıları**, s.38. Ertürk'e göre tepe, Cevat Paşa'nın adıyla anılıyordu. Ertürk, a.g.m, s.82, dn.81.

58 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-30[31]”, **Tevhid-i Efkar**, 13 Kanun-ı Sani 1922 (No:3242-214), s.3.

59 Benzer başka tebrikler de gelecekti. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-32[33]”, **Tevhid-i Efkar**, 15 Kanun-ı Sani 1922 (No:3244-216), s.3.

60 Bu çarpışmalarda büyük özveri ve başarı gösterenleri de isim isim onurlandırmıştı. Ayıntablı Tahir Çavuş, Nurullohoğlu Ali, Kilisli Abdullah Çavuş, Rızaoğlu Ahmet Çavuş, Garip Çavuş, Bombacı Sadık Çavuş bu şekilde onurlandırdığı askerlerdi. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-31[32]”, **Tevhid-i Efkar**, 14 Kanun-ı Sani 1922 (No:3243-215), s.3.

ra Ruslar, uzun süre saldırıya geçmeye cesaret edemeyeceklerdi. Mücadelenin ardından iyice yıpranan cephedeki 20. Fırka değiştirilmiş⁶¹ yerini 36. Alman Fırkası almıştı⁶². Vecihi Bey'in sözleriyle "... Çarın bir işaretiyle birbiri arkasından tıpkı böyle deniz dalgaları gibi saldıran Rus hücum dalgaları da Galiçya'nın Zlota Lipa deresi boyunca uzanan Türk kolordusunun azm ve iman ile kabaran sinesine çarpınca, öylece erimiş, dağılmış perişan olmuşdu" ve Almanların savaş düzenine Türklerin bahadırılığı üstünlük sağlamıştı⁶³. Ancak bu başarının bedeli ağır olmuştu. Vecihi Bey'in sözleriyle "... beşinci muharebeden sonra 26.000 mevcutlu vatanından ayrılan kolordu 12.000 zaiyat vermişti". Vecihi Bey, Almanların bol bol teşekkür ettiğini, Türkleri alkışladığını ama kolorduya hiç dinlenme olanağı tanımadıklarını ileri sürmüştü⁶⁴ ve "Kolordu 24 Ağustos akşamı yeni mevziyi işgal ettikten yarım gün sonra, ilk Rus hücumuna maruz kalmıştı" diyerek bu andan itibaren kolordunun hiç dinlenemediğini vurgulamıştı.

Rus saldırıları dindikten sonra Yakup Şevki Bey, hemen tahkimata yönelmiş; geri hizmetlerle özellikle levazımat işleriyle ilgilenmişti. Almanlarla Avusturyalıların levazım işlerinde Türkleri aldatmalarına meydan vermemek istemişti. Yakup Şevki Bey, iaşenin Avusturyalılarınca karşılanmasına rağmen kayıtların düzenli tutulmasını emretmişti. Diğer yandan kurmayları yapılan saldırılarla savaşları incelemeye koyulmuşlardı⁶⁵.

61 22 Eylül saldırısında telefoncuların büyük yararlılığı görülmüştü. Vecihi Bey onları isimleriyle anmıştı. Genelde olduğu gibi ve Abdülkerimoğlu Ali örneğinde de görüldüğü üzere siperlerde azimle mücadele eden ve takdirle anılması gereken askerleri anmaktan geri durmamıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-32[33]", s.3. Derviş Fahri Bey'in anılarında Almanların Rusların telefonlarını dinlediği ve Türklere her akşam bilgi verdikleri kaydına rastlanmaktadır. **Derviş Fahri Bey'in Anıları**, s.43-44.

62 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-36[37]", s.3.

63 Vecihi Bey bu yorumunu Başçavuş Mustafaoğlu Mehmet Fahrettin Efendi'nin yaptıklarını anlatarak kanıtlamaya çalışmıştı. Fahrettin Efendi, Rus telefon hattını Türk telefonculara bağlamış ve daha birçok belirgin yararlılıklar göstermişti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-33[34]", **Tevhid-i Efkar**, 16 Kanun-ı Sani 1922 (No:3245-217), s.3.

64 Vecihi Bey, Almanların ölmemeyi bildiğini, siperi kaybedeceklerini anladıklarında kolaylıkla geri çekildiklerini; böyle bir şeyin Türklerce felaket olarak algılandığını, bir karış mesafe için ölesiye mücadele ettiklerini aktarmıştı. Sonra da "siperlere fazla ehemmiyet vermek hatadır" diyecekti. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-36[37]", s.3.

65 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-37[38]", **Tevhid-i Efkar**, 23 Kanun-ı Sani 1922 (No:3252-224), s.3. Personel dışında tüm ihtiyaçlar, parası Türk hükümetince ödenmek üzere Alman, Avusturya-Macaristan ordularından ayniyat karşılığı sağlanmıştı. Galiçya'da birliklerin yiyecek dahil bütün levazım ihtiyaçları Avusturya ordusunca, cephane ve benzeri ihtiyaçları Almanlarca ikmal edilmiştir. Ertürk, a.g.m., s.87-88.

17 Eylül saldırısından sonra Alman İmparatorunu ziyaret eden ve bir Alman alayının fahri komutanlığıyla onurlandırılan Başkumandan Vekili Enver Paşa dönüş yolunda Galiçya'ya uğramıştı. Cephe gerisindeki birkaç ihtiyat taburunu denetleyerek 15. Kolordu'nun karargahını ziyaret etmiş; sonra orada kalmadan geriye dönmüştü. Vecihi Bey'in ileri sürdüğüne göre Kont Bothmer'in karargahında bir yandan Türk birliği göklere çıkarılırken bir yandan da belirsiz bir şekilde Yakup Şevki Bey'den şikayet edilmiş; “*Ab. Yalnız bir de kolordunun kumandanı Almanya'ya iyi bilseydi!*” yaklaşımı içinde her şeyin daha iyi ve daha hızlı gelişebileceği Enver Paşa'ya işlenmişti. Sonuçta Yakup Şevki Bey değiştirilecekti⁶⁶. 15 Kasım günü Başkumandanlık Vekaleti'nden gelen bir emir telgrafı ile 14. Kolordu Komutanı Mirliva Cevat Paşa (Çobanlı), 15. Kolordu'nun komutanlığına tayin edilmiş; Yakup Şevki Bey de 14. Kolordu kumandanlığına atanmıştı. Yakup Şevki Paşa'nın görevden alınmasını, Vecihi Bey bir Alman darbesi olarak yorumlayacaktı⁶⁷. Yakup Şevki Paşa ise birkaç güne kalmadan 15. Kolordu'ya kendi eliyle yazdığı bir yazı (vedaname) ile veda etmişti.

Vecihi Bey anılarında “*İlk Rus İnkılabını müteakip işler büsbütün değişti*” ifadesiyle bir süre sonra Galiçya'da manzaranın değiştiğini anlatmıştı. Öyle ki, daha önce dalga dalga saldıran Ruslar, 15. Kolordu siperlerine kadar gelip konuşmalar yaptıktan sonra kendi istedikleri zamanda dönüp gitmeye başlamışlardı. Ancak Kerensky hükümeti -bir ölçüde bile olsa- orduyu kontrol altına alabilecekti⁶⁸. Bu dönemde Türk kolordusu, Rusya'da yaşananların etkisiyle cephelerde ortaya çıkan suskunluktan yararlanarak yoğun bir şekilde savunma hatlarını güçlendirmiş ve askeri eğitime ağırlık vermişti. Almanlar ise propagandaya yönelerek Rusya'da yaşanan devrim sürecinden istifade etmeye ça-

66 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-39[40]”, **Tevhid-i Efkar**, 25 Kanun-ı Sani 1922 (No: 3254-226), s.3.

67 Galiçya'ya gelen Cevat Paşa'ya önce subaylar takdim edilerek tanıtılmışlardı. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-40[41]”, **Tevhid-i Efkar**, 26 Kanun-ı Sani 1922 (No:3255-227), s.3. Vecihi Bey'in yaklaşımıyla İstanbul'da doğup büyüyen Cevat Paşa, Galiçya'ya gönderiliş nedenini iyi biliyordu. Almanlarla ilişkiye önem vermişti. Üstelik herkese kendisini sevdirmeyi başarmıştı. Nitekim onun hakkında Vecihi Bey şunları yazmıştı: “... az zaman zarfında Cevat Paşa Alman ve Avusturyalılara kendisini o kadar sevdirmiş idi ki, Paşa'ya memnun etmek için adeta ne yapacaklarını bilmezlerdi”. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-50[51]”, s.3.

68 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-41[42]”, **Tevhid-i Efkar**, 28 Kanun-ı Sani 1922 (No:3257-229), s.3.

lıymış ve Rusları ateşkese zorlamak için uğraşmışlardı. Almanlar propaganda çalışmalarına yönelik bir talimatname de yayınlayacaklardı. Talimatnamede Paskalya'dan itibaren Ruslarla görüşüldüğü, uzlaşılacak konular çerçevesinde çok gerekmedikçe Ruslara ateş açılmadığı, yeni Rus hükümeti ile yüksek rütbeli komutanların eski hükümetin aksine herkesi aldatarak savaşı sürdürmek istedikleri hatta gönderilen Alman temsilcilerini esir ettikleri üzerinde durulmuştu. Ayrıca yeni Rus hükümetinin sadece İngiltere ile Fransa gibi İtilaf devletlerine hizmet ettiği, Rusya'da eski hükümeti Almanya'nın tekrar kurduğunu istediği vb. söylemlerin doğru olmadığı, Japonya'nın ABD'ye karşı harekete hazırlandığı gibi konulara da yer verilmişti⁶⁹. Buna karşılık Kerensky hükümeti kurulduktan sonra Ruslar yer yer çeşitli baskınlar düzenlemişler fakat herhangi bir sonuç elde edememişlerdi⁷⁰.

Yakup Şevki Paşa'nın görevinden ayrılmasından sonra bir aralık Vecihi Bey'in İstanbul'a gelerek bir süre kaldığı ve yeniden Galiçya'ya döndüğü anlaşılmaktadır. Anlattığına göre İstanbul'da Muamelat-ı Zatiye Müdür Muavini Miralay Osman Şevket Bey ile görüşmüştü. Burada, özellikle modern askerlik yöntemleri, teknolojik/teknik ilerlemeler ve bunların askerlikte kullanılması gibi açılardan 15. Kolordu'nun Avrupa'daki mücadelesi sırasında -en son gelişmelerin içinde yaşayarak- ciddi bir birikime sahip olduğunu belirterek bunun paylaşımını için düzenli olarak bölgedeki subayların değiştirilmesini önermişti. Cepheye döndüğünde gelen emirler önerilerinin benimsendiğini gösterecekti. Ancak kısa süre sonra kolordu ülkeye döndüğünden bu öneriler çok uygulama alanı bulamamıştı⁷¹. Vecihi Bey, Galiçya'daki mücadelelerinin başka bir yönünü "*Hem harp hem zevkü sefâ*" başlığı ile anlatmıştı. Burada bir yandan mücadele ederken bir yandan çeşitli etkinliklerin içinde bulduklarını, savaşa rağmen fazla mağ-

69 Vecihi Bey, 3385 numaralı talimatnameyi anılarında bir bölüm halinde yayınlamıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-42[43]", **Tevhid-i Efkar**, 29 Kanun-ı Sani 1922 (No:3258-230), s.3. Bazı araştırmalarda siperler arası ziyaretler Almanların propagandasının başarısına bağlanmıştı. Aldan, **a.g.e.**, s.19. Ruslar da Galiçya Cephesi'nde Türklere yönelik çeşitli propagandalar yürütmüştü. Servet Avşar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi/OTAM**, S.14/2003, s.81,83,85,94.

70 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-43[44]", s.3.

71 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-49[50]", **Tevhid-i Efkar**, 8 Şubat 1922 (No:3268-240), s.3.

duriyet yaşamadıklarını aktarmıştı⁷². Cevat Paşa'nın müttefiklerle iyi ilişkiler kurmasından kolordu da istifade etmişti⁷³.

Vecihi Bey'in ifadeleriyle 10 Nisan 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'nden gelen bir emirde kolordunun başka bir savaşa kaydırılması halinde nelere ihtiyacı olduğu sorulmuştu. Kısa süre içinde de kolordunun Türkiye'ye döneceği anlaşılacaktı. Bu arada gündemde Bağdat'ı almak için General Falkenhayn komutasında Yıldırım adını taşıyacak bir ordunun hazırlanması vardı⁷⁴. 7 Haziran 1917 tarihinde kesin emir gelmiş ve 19. Fırka'nın 12 Haziran'da yola çıkması, ardından 20. Fırka'nın harekete geçmesi planlanmıştı. Fakat beklendiği gibi olmamış; 19. Fırka'nın son taburları trenleri beklerken Rus saldırısı başlamıştı. Dolayısıyla 20. Fırka cephede kalmıştı. Bu üç günlük çok şiddetli saldırı Berzezany ve Koniuchy gibi mıntıkları kapsar şekilde yaygın gerçekleşmişti. Türk alaylarının her biri ortalama 5-6 kez saldırıya maruz kalmıştı. Ruslar ilk aşamada üçüncü siper hatlarına kadar ulaşmışlar fakat karşı saldırılar nedeniyle tutunamayarak çıkış noktalarına dönmüşlerdi. Alman ve Avusturya birlikleri ise daha ilk gün 5-10 km geri çekilmişlerdi. Koniuchy mıntığında durum daha da kötüleşmiş Avusturya alayları teslim olmuşlardı.

Rus saldırıları karşısında bazı Avusturya birlikleri, ilk aşamada 20-30 km'ye varacak düzeyde geri çekilmişti. Tehlikenin boyutları artınca, Bothmer'in güçleri Almanlarca takviye edilerek o cepheden karşı saldırıya geçilmiş; 20. Fırka'nın da katıldığı bu saldırı karşısında Ruslar çekilmek zorunda kalmışlardı⁷⁵. 20. Fırka, Rus sınırlarına kadar çok hızlı bir saldırı ve takip gerçekleştirmişti. Vecihi Bey'in ifadesiyle 10 günde 130 km'lik yol katedilmiş; ağır silah ve toplar ele ge-

72 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-50[51]”, s.3.

73 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-51[52]”, **Tevhid-i Efkar**, 10 Şubat 1922 (No:3270-242), s.3.

74 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-52[53]”, **Tevhid-i Efkar**, 12 Şubat 1922 (No:3272-244), s.3.

75 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-53[54]”, **Tevhid-i Efkar**, 13 Şubat 1922 (No:3273-245), s.3; Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-54[55]”, **Tevhid-i Efkar**, 14 Şubat 1922 (No:3274-246), s.3. Derviş Fahri Bey Rusların geri çekilişi hakkında “*Düşman ordusu durmadan çekilmeye devam etti. İş o raddeye geldi ki, arkasından gitmek ve koştuktan yorulduk, usandık. Düşman artık dursa ve yorgunluktan kurtulsak demeye ve Allah'a yalvarmaya başladık. Nihayet eski Avusturya-Rusya hududuna Zabroç suyuna geldik. Düşman mütareke istemiş. Bizimkiler de kabul etmişler. Bu suretle harp bitmiş oldu*” diyordu. **Derviş Fahri Bey'in Anıları**, s.45.

çirilmişti. İmparator Wilhelm bizzat savaş alanında Türk alaylarını ziyaret ederek subay ve erleri madalyalarla onurlandırmıştı. Bundan sonra Türk kolordusu Galiçya'daki ordu ve kolordu kumandanlarının teşekkürleriyle uğurlanacaktı⁷⁶. Bothmer'in uzun vedasında da belirttiği gibi 15. Kolordu şan ve şerefle destansı bir mücadele vermiş; 12.000 kahramanını Galiçya'da bırakmıştır. Vecihi Bey ise

76 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-54[55]", s.3; Vecihi, "15'inci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-55[56]", s.3. *Tevhid-i Efkâr*, Vecihi Bey'in anılarının hemen arkasından Ahmet Mucib Bey'in bu son saldırı hakkındaki anılarını 3 gün boyunca yayınlamış; dolayısıyla Galiçya cephesine yönelik tam bir dizi oluşturmuştu. Ahmet Mucib Bey, 30 Haziran 1917 tarihli Rus saldırılarının yoğun topçu bombardımanı ile başladığını, ancak saldırının fırkayı yerinden oynatmadığını aktarmıştı. Buna rağmen sağ tarafta Avusturyalıların geri çekilmelerinin Alman Güney Ordusu'nun arkasını tehlikeye soktuğunu ve Almanların zorunlu çekilişinin 20. Fırka'yı zor bir duruma düşürdüğünü anlatmıştı. Cevat Paşa'nın son saldırılar sırasındaki kayıplara üzülmekle birlikte Temmuz ortalarında Kolordu Karargahı ile cepheden ayrıldığını belirtmişti. Temmuz'un 20'sinde duyulan top sesleri Almanların karşı saldırısının habercisi olmuştu. Türk Fırkası 22 Temmuz 1917'de (bayramın ikinci günü) taarruza katılmıştı. Ahmet Mucib Bey'in anlattığına göre Türk Fırkasının hızlı ilerleyişi Almanların aç gözlülüğünü tetiklemiş ve ilerleyişe müdahale etmişlerdi. Türk birliklerini ihtiyata çekerek onların önünü kesmişlerdi. 25 Temmuz'da Kayzer Wilhelm, 20. Fırka'yı ziyaret ettiğinde yararlılık gösterenlerin her birine "*kendi eliyle demir salıp nişanı taktıktan sonra fırkayı teftiş*" etmişti. Türk askeri temsilcisi Zeki Paşa, Kayzer'in tercümanlığını yapmıştı. Ahmet Mucib, "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib-1", **Tevhid-i Efkâr**, 18 Şubat 1922 (No:3278-250), s.3. Ahmet Mucib, anılarında fırkanın ilerleyişinin nasıl sürdüğünü anlatırken Rus sınırına yaklaştıkça direnişin arttığını belirtmişti. Bu arada Temmuz sonlarında 20. Fırka'nın Türkiye'ye dönüş emri verilmişti. Fakat 29-30 Temmuz gecesi Ruslar saldırıya geçmişler; ağır kayıplara uğrayan Türk alayları tekrar savaşa tutuşmuş ve iyice Rus sınırlarına yaklaşmışlardı. Ahmet Mucib, Avusturyalıların en olumlu noktada bile korkak davrandıklarını anlatmış; Vecihi Bey'inkilere benzer imalarla ama telaşlı ifadesini kullanarak Fırka Kumandanı Yasin Hilmi Bey üzerinde durmuştu. Yine Yasin Hilmi Bey'in bizzat yaptığı hatalı keşiflerden bahsetmişti. Ahmet Mucib, "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib-2", **Tevhid-i Efkâr**, 19 Şubat 1922 (No:3279-251), s.3. Yasin Hilmi Bey'in azami iki tabur tahmin ettiği Ruslara karşı 62. Alay'dan iki taburu harekete geçirdiğinde ezilmemiş iki alayla karşılaşmıştı. Böyle ifadeler kuşkusuz Vecihi Bey'in Yasin Hilmi Bey hakkındaki görüşlerini doğrular nitelikteydi. Öte yandan Türklerin başarılı ilerleyişleri sırasında yurda dönüş emri gelmişti. Bu gelişme, başarı karşısında ortaya çıkan Alman hilesi olarak algılanmıştı. 22 Ağustos 1917'den sonra dönüş başlayacaktı. Avusturyalılar Türklerin her istediklerini götürmelerine izin vermişlerdi. Ayrıca 8 günlük ekme tahsis etmişler ve konserve olarak işeyi sağlamışlardı. Türkler özellikle Macaristan'dan dönerken büyük muhabbetle karşılanıp uğurlanmışlardı. Türk sınırlarına varıldığında askerler "*Ağlamasın garip vatan, biz geliriz sana inan*" dizelerini söylüyorlardı. Ahmet Mucib, "Galiçya'da Mukabil Taarruzumuz ve Düşmanı Takib-3", **Tevhid-i Efkâr**, 20 Şubat 1922 (No:3280-252), s.3. İbrahim Arıkan da 19. Fırka'nın geri dönüşünü ve kendi fırkasının Galiçya'da kalarak verdiği mücadeleyi anlatmıştı. Arıkan, **a.g.e.**, s.149-185.

yüksek kumandanların yazılı vedalarını aynen yayınlarken riyakarane oldukları çizgisinde bir eleştiri getirmekten de geri kalmamış; anılarını “*Yarabbi ne istiyorduk? Niçin harb ediyorduk*” cümleleriyle bitirmişti⁷⁷.

VECİHİ BEY'İN KALEMİNDEN MİRALAY YAKUP ŞEVKİ BEY

Vecihi Bey, 1921 yılı itibarıyla paşa olduğunu belirttiği Miralay Yakup Şevki Bey'i görevine aşık bir asker olarak tanımlamıştı. Nefsine, bilim ve yeteneklerine güvenen, askerlik sanatını bütün detaylarıyla bilen bir komutandı. İşlerin gidişatını sürekli takip eden, komutası altındaki birliklere bütünüyle hakim, titiz, çalışkan ve enerjik bir subaydı. Bilgilerini aktarmaktan, öğretmekten mutlu olan bir yapısı vardı⁷⁸. Gerektiğinde kolordunun işlerine yönelik kararlarını tartışarak ya da tartışarak alıyordu. Bununla birlikte sıkı bir denetim mekanizması oluşturabiliyordu.

Vecihi Bey, Yakup Şevki Bey'in asker olarak fevkalade yetenekli olduğunu, kendisi gibi kurmaylara bile ihtiyaç duymadan sevk ve idareyi rahatlıkla yürütebileceğini belirttiikten sonra “*Dünyanın en iyi askerleri olan Alman kumandanlarını bile hürmete sevk eden pek büyük bir askerdî*” diyecekti. Üstelik emri altındakilere güven duyan, kendilerine verilen işleri yapabileceklerine inanan biriydi⁷⁹.

77 Gazetenin notundan Vecihi Bey'in son saldırı öncesinde Kolordu Karargahı ile birlikte Galıçya'dan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-55[56]”, s.3.

78 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-11”, s.3. Vecihi Bey'in her yönüyle Anadolu olarak tanımlamaya özen gösterdiği Yakup Şevki Bey, Harput'ta doğmuş; Elaziz Askeri Rüştiyesi'ne ve Erzurum Askeri İdadisi'ne gitmişti. Yakup Şevki Paşa hakkında bk. Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002; İbrahim Yılmazçelik, “Yakup Şevki Paşa (1876-1939) ve Yakın Tarihimizdeki Yeri”, **Dünü ve Bugünüyle Harput, Bilim-Kültür-Çevre-Turizm II** (Sempozyum: 24-27 Eylül 1998, Elazığ), Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ, 1999, s.25-51. Yazarlar Yakup Şevki Paşa'nın doğum tarihini sırasıyla 1875 ve 1876 olarak vermişlerdir.

79 Vecihi Bey, Yakup Şevki Bey üzerinde durma nedenini, halkın böyle büyük askerleri tanımaması gerektiği yönündeki düşüncesiyle açıklamıştı. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-12”, **Tevhid-i Efkar**, 15 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3214-186), s.3. Vecihi Bey, Yakup Şevki Bey hakkında bilgi verirken iki konuya dikkat çekmiş; bu konulardaki yaklaşımını onun nasıl biri olduğunu göstermek için kullanmıştı. Bunlardan birincisi Kron'un değeri ile ilgiliydi. Nitekim Türk lirasının değeri 15. Kolordu, Keşan'da iken 31 Kron'du. Galıçya'da iken ise bir lira 34 Kron olmuştu. Bu maaşların verilmesinde değer kaybına yol açacaktı. Diğer konu savaş sırasında mükafat suistimali meselesi idi. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-12”, s.3; Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-13”, **Tevhid-i Efkar**, 16 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3215-187), s.3; Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-14”, s.3.

Vecihi Bey, Yakup Şevki Bey'in savaşta korkaklık derecesinde davranışlar bile genç Türk subaylarına toleranslı davrandığını; hatalarını anlatarak sevk ve idare deneyimi kazanmalarını sağlamaya çalıştığını örneklemiştir⁸⁰. Yanındakilerin potansiyellerini ve ne yapıp ne yapamayacaklarını bilerek şartlara göre ekibini yönlendirip kullanmıştı. Ayrıca Yakup Şevki Bey savaş sırasında son derece soğukkanlı davranarak hızlı kararlar vermişti. Çok kritik anlarda espri yaparak kurmaylarının gerginliklerini yumuşatmaktan bile geri durmamıştı⁸¹.

Vecihi Bey, Yakup Şevki Bey'in devletin ve milletin fakir olduğunu düşündüğünü, mümkün olan ve iş gören en uygun en ucuz malzemeleri kullanmaya özen gösterdiğini aktarmıştı. Böyle düşünmesinden dolayı, Vecihi Bey'in anlatımıyla, onun masasına bir parça çuha örtememişler ve kendisine kumandana yakışır bir kurşun kalem bile kullanıramamışlardı.

Yakup Şevki Bey, kişisel olarak kusurlarını kapatmaya ve göstermemeye dikkat ederdi. Ayrıca Avrupa'da yabancılar içindeki kolordusunun bütün bakışları üzerine topladığını düşündüğünden en baştan itibaren herkesin hareket ve tavırları hakkında, davranış şekillerine yönelik kurallar koymuştu⁸². Bunun yanında Alman ve Avusturyalı yetkililerin müdahalesine engel olmuş; kolordunun işlerini kendi yaklaşımı içinde değerlendirmişti. Dolayısıyla yabancı irtibat subaylarına çok sıcak bakmadığı gibi "*Çocuklar, şu içimizde bulunan Alman müttefikler yok mu? Emin olunuz ki, şu karşımızda harb etmekte bulunduğumuz Ruslardan daha ziyade bize düşmandır*" sözlerinden Almanları pek sevmediği de anlaşılabilir⁸³. Ayrıca savaş döneminde Almanlarla sürekli mücadele halinde olduğunu, Almanların fırsatçı ya da menfaatçi yaklaşım veya davranışlarına fırsat vermediğini, kolordusuyla milletin haysiyet ve şerefine her şeyin üstünde

80 Vecihi Bey, bunlardan biri olarak 20. Fırka Kumandanı Arap Yasin Hilmi Bey'i göstermişti. Kendisi Filistin cephesinde Şerif Hüseyin'e katılarak Şam'daki geçici hükümetin Harbiye Nazırı olacaktı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-23[24]", s.3. Vecihi Bey, Yasin Hilmi Bey'e neredeyse gazetenin bir sütununa yayılan başlık açmış; kendi yaklaşımı içinde nasıl biri olduğunu anlatmıştı. Aynı bölümde 19. Fırka Kumandanı Sedat Bey hakkında da bilgi vermişti. Sedat Bey hakkında olumlu bir yazı kaleme almıştı. Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-43[44]", s.3.

81 Vecihi, "15'inci Kolordumuz Galiçya'da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-30[31]", s.3.

82 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-12", **Tevhid-i Efkâr**, 15 Kanun-ı Evvel 1921 (No:3214-186), s.3.

83 Vecihi, "Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-15", s.3. Galiçya öncesinde Almanlarla olan anlaşmazlıklarının başka örnekleri için bk. Yel, **a.g.e.**, s.14-15,18.

tuttuğunu, başarılarından dolayı Alman ve Avusturyalı yetkililerin tebriklerinin Yakup Şevki Bey'i hiç etkilemediğini, madalya gibi mükafatlara da ilgi duymadığını özellikle vurgulamıştı.

Almanların Yakup Şevki Paşa'yı hazmedememesinin bir nedeni Türkiye'de Türk ordusunu istedikleri gibi yönetirken Galiçya'da bunu yapamamalarıydı. Ayrıca Alman menfaatini öne çıkartan Türklere zarar verecek davranış ya da politikalara set çekmişti. Üstelik Alman ve Avusturyalı askerlerin bir Türk nişan ya da madalyası almak için çok hevesli olmalarına rağmen Yakup Şevki Bey, bu konuda çok sınırlı davranmaya özen göstermişti⁸⁴. Nitekim Vecihi Bey, koldusunun başarısına rağmen Yakup Şevki Bey'in kimseyi taltif etmemesini onun tek hatası olarak yansıtmıştı. Vecihi Bey'in anlattıklarına göre Yakup Şevki Bey, Galiçya'da son derece başarılı bir komuta örneği sergilemiş; Almanlara karşı hislerini hiç ön plana çıkarmamış hatta onlara hiç koz vermemiş ancak Almanlar ne yapıp edip onu görevinden aldırışlardı⁸⁵. Enver Paşa'nın ziyaretinden ve taltif defterinin gönderilmesinden sonra Miralay Yakup Şevki Bey, kıdeminin artırılmasıyla mirlivalığa terfi ettirilmişti⁸⁶.

84 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-38[39]”, **Tevhid-i Efkar**, 24 Kanun-ı Sani 1922 (No:3253-225), s.3.

85 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-39[40]”, s.3. Enver Paşa, Galiçya'yı ziyareti sırasında zaferlerden dolayı koldusunun taltif defterini istemişti. Oysa böyle bir defter hazırlanmamıştı. Akşam giderken kendisine teslimini talep etmiş fakat Yakup Şevki Paşa adeta direnmiş, birkaç günde hazırlanacağını söylemişti. Bunun üzerine Enver Paşa “*Ben İstanbul'a varıncaya kadar sen arkamdan yetiştir*” talimatını vermişti. Sonunda defter hazırlanarak gönderilmişti. Ancak Vecihi Bey, gönderilen defterin hiçbir koşulda taltif defteri niteliğine sahip olmadığını ileri sürmüştü. Taltifleri de yetersiz bulmuştu. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-40[41]”, s.3.

86 Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-40[41]”, s.3. Yerine gelen Cevat Paşa da biraz asabi ama çok faal bir komutandı. Her sabah fırkalarından birine giderek cepheyi incelerdi. Öğleden sonra karargahta çalışırdı. Cevat Paşa, bütün evrakı görmek isterdi. Vecihi, “Zlota Lipa Kenarında Bir Sene-51[52]”, s.3.

Sonuç

Vecihi Bey'in "15. Kolordumuz Galiçya'da, Zlota Lipa Kenarında Bir Sene" başlığını taşıyan anılarının, cephede iken tuttuğu not ya da günlükler, askerlerin kahramanlıkları ile ilgili hazırladığı yazılar ve -muhtemelen resmi yazışmalarla-savaşın ardından hatırladıklarının kaleme alınmasıyla şekillendiği anlaşılmaktadır. Öte yandan anıların 1921 sonu ve 1922'nin ilk aylarında basında çıkması, Galiçya hakkında ilk anılardan biri olduğunu (hatta ilki olduğunu) göstermektedir. Vecihi Bey'in anıları bir bütün olarak değerlendirildiğinde daha sonra yazılan anılara örnek teşkil ettiğini düşündürmektedir⁸⁷.

Anılarda sık sık anavatanın savunmasının açık bırakılıp Galiçya'da mücadele edilmesi eleştirilmişti. Bununla birlikte gazeteye 55 bölüm olarak yansıyan gerçekte 56 sayıya yayılan anıların bütünü, cephe öncesi gelişmeler, Galiçya'daki etkileşim, Türklerin mücadelesi ve Yakup Şevki Bey, Avrupa'nın Doğu ve Batı cephelerine yönelik değerlendirmelerle teknik analizler gibi birkaç üst başlık altında toplanabilir.

Vecihi Bey anılarında, Konakçı Müfrezesi'nin başında bulunmasına dayanarak Galiçya Cephesi'ne uzanan sürecin zorlu ve sorunlu başladığının altını çizmişti. Ancak 15. Kolordu cephede son derece başarılı bir mücadele ortaya koymuştu. Türk askerlerinin cephedeki kahramanlıkları başlı başına 15. Kolordu'nun ne ölçüde deneyimli ve yetişmiş bir güç olduğunun göstergesiydi. Birçok çarpışan Türk askerini açık kimlikleriyle ve mücadeleleriyle aktararak onurlandırmaya özen göstermişti. Bu, belki de biraz Yakup Şevki Paşa'nın taltif etmediklerini onurlandırma gayreti göstermesinden biraz da askerleri onurlandırma görevinin Süleyman Nazif gibi isimlerden daha çok kendisi ve kendisi gibilerine ait olduğunu düşünmesinden kaynaklanmıştı.

Anılarının bazı bölümlerinde Türkiye'yi müttefikleriyle yan yana koymaya çalışmış; çeşitli karşılaştırmalara yönelmişti. Seferberlik ve izin düzenleri açısından Türk, Alman ve Avusturya ordularını ele almış; hatta kurmay subayların görev ve yetkilerine kadar uzanan karşılaştırmalara başvurmuştu. Müttefikleriyle

87 M. Şevki Yazman anılarının 1928 tarihli önsözünde "Galiçya cephesine ait tek bir eser yazıldığını hatırlıyorum. Fakat bu eser yalnız tabii ve sevkülceysten bahsetmişti. Ben lüzumlu yerlerde Mehmetçiklerin kahramanlığını ve yalnız bu cephedeki şehitleri adedi on iki bin kişiye varan bu fedakar vatan yavrularının muharebelerini de anlatacağım" derken bahsettiği eserin adını vermemişti. Yazman, **a.g.e.**, s.IX.

Türkiye arasındaki hem askeri hem genel zihniyet farkını ortaya koymaya özen göstermişti. Öte yandan anılarda, Birinci Dünya Savaşı'nın Türkleri, Almanlara, Avusturyalılara, Macarlara ve Bulgarlara -hatta dünyaya- tanıttığı; Türklerin de kendi dışındaki dünyayı tanıdıkları vurgulanmıştı. Vecihi Bey, özellikle Galiçya Cephesi'ni Türklerin kendi dışındaki dünya ve uluslarla bir etkileşim ortamı/olanağı olarak değerlendirmişti. Dolayısıyla Türkler Avrupa'da kendilerini, özelliklerini ve asaletlerini tanıtmaya olanağına kavuşmuşlardı ki Vecihi Bey bu açıdan 15. Kolordu'nun üzerine düşen misyonu hakkında yerine getirdiğini düşünüyordu.

15. Kolordu Galiçya'da çalışma ve faaliyetlerinde Alman usul/yöntemlerini kabul ederek uygulamış; başta kolordu karargahı olmak üzere her birim, herkes ve her şey saat gibi çalışmıştı. Zaten Vecihi Bey'in genelde -küstah ve menfaatçi olduklarını düşündüğünden Almanları sevmediğini belirtse de- Alman askeri teşkilatını sık sık övdüğü görülmektedir ki Alman ordusunun mükemmeliyetini eğitim, terbiye/disiplin ve uzmanlaşma ile bilimsel tekniklerin uygulanmasına bağlamıştı. Galiçya'da yaşanan etkileşimin farklı yönleri de olmuştu. Anılardaki bazı pasajlar, Vecihi Bey'in (ve herhalde diğer Türk subaylarının) hem genelde savaş olgusuna bakışlarının hem de subayların savaş sürecinde giyiniş, üniforma temizliği hatta tıraşlarına kadar kişisel bakımları hakkındaki yaklaşımlarının değiştiğini düşündürmektedir.

Vecihi Bey'in anılarında Avrupa'nın Doğu ve Batı cephelerine yönelik değerlendirme ve teknik analizlerle ordular hakkında çeşitli bilgilerin aktarıldığı bölümlerin yanında Avrupa cephelerine yönelik Fransız topçuların çeşitli başarılarına uzanacak şekilde ek bilgiler aktarılmıştı. Vecihi Bey, 1871 gelişmelerini merkez alarak Fransızlarla Almanları karşılaştırmış; askerlik ve ordu teşkilatlanması ile ilgili değerlendirmelerini de aralara serpiştirmişti. Bunların dışında Birinci Dünya Savaşı'nda uçakların rolünü anlatmıştı. Sadece Galiçya ile yetinmeyip savaşı tüm genel boyutlarıyla okuyuculara yansıtma gayreti sergilemişti. Anılar, böyle yönleriyle ele alındığında adeta Birinci Dünya Savaşı'nda askerlik açısından küçük bir el kitabı özelliğine sahipti. Üstelik benzer pasajlar, Vecihi Bey'in askerliği ne ölçüde özümseydiğini gösterir nitelikteydi.

KAYNAKÇA

Anı, Kitap ve Tezler:

ALDAN, Mehmet, **Galiçya ve Sonrası, Hilmi Dilmen'in Öyküsü**, A.Ü. S.B.F. ve Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1984.

ARIKAN, İbrahim, **Osmanlı Ordusunda Bir Nefer**, 3.bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

BİLGİN, İsmail, **57. Alay Galiçya**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011 (roman).

Birinci Dünya Harbi, Avrupa Cepheleri-Galiçya Cephesi, C 7 (I.Kısım), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1967.

ÇALIŞLAR, İzzeddin, **On Yıllık Savaş**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Derviş Fahri Bey'in Anıları, Bir Elimde Silah Bir Elimde Kalem, Hazırlayan: Cemalettin Taşkiran, Atılım Yayınları, Ankara, 2003.

Erkan-ı Harb Binbaşısı Vecihi Bey'in Anıları, Filistin Ricatı, Hazırlayan: Murat Çulcu, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.

ERTEM, Şefik, **Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

İŞİK, Hüseyin, **Türk Askerinin Nitelikleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Süleyman Nazif, **Asitan-ı Tarihde, Birinci Defter-Galiçya**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1335.

Süleyman Nazif, **Malta Geceleri, Fırak-ı Irak ve Galiçya**, Hazırlayan: İhsan Erzi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

Süleyman Nazif, **Tarihin Eşiğinde Galiçya**, Konya Yüksek Talebe Birliği Neşriyatı, Konya, 1971.

TAŞYÜREK, Muzaffer, **Hedefi Meçhul Cephe Galiçya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2008.

YAZMAN, M. Şevki, **Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer, Mehmetçik Avrupa'da**, 3.bs., Hazırlayan: Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

YEL, Selma, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Bildiri ve Makaleler:

AVŞAR, Servet, “Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi/OTAM**, S 14, 2003, s.65-127.

ÇALIK, Ramazan - TEPEKAYA, Muzaffer, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2006, S 16, s.205-228.

ÇOLAK, Melek, “Macar Kaynaklarına Göre Türk-Macar Askeri İlişkileri(1912-1918)”, **Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyum Bildirileri 1**, 20-22 Mayıs 2009, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.395-411.

DAĞLAR, Oya, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesi'ne Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, S 10/2006, s.45-76.

ERTÜRK, Yaşar, “I. Dünya Savaşında Galiçya Cephesinde Türk Ordusunun Katıldığı Muharebeler”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 198, Haziran 2012, s.65-92.

ERTÜRK, Yaşar, “Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde Türk Ordusunun Katıldığı Muharebeler”, **Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askeri Tarih Sempozyum Bildirileri 1**, 20-22 Mayıs 2009, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.349-379.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 83, Temmuz 2012, s.1-16.

MACAR, Oya Dağlar, “Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, S X/2 (2009), s.35-58.

SANDIKCIOĞLU, Tolunay, “Cihan harbindeki iâşe çıkmazına Galiçya'dan bakış”, **Yemek ve Kültür**, S 23 (Kış 2011), s.78-101.

YILMAZÇELİK, İbrahim, “Yakup Şevki Paşa (1876-1939) ve Yakın Tarihimizdeki Yeri”, **Dünü ve Bugünüyle Harput, Bilim-Kültür-Çevre-Turizm II (Sempozyum: 24-27 Eylül 1998, Elazığ)**, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ, 1999, s.25-51.

ZAJAC, Grazyna, “Krakov’da Türk İzleri”, **6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, C V, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.2745-2779.

Sürelî Yayınlar:

Milliyet

Tevhid-i Efkar

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA BİR ASTEĞMENİN GÖZÜYLE BAKIŞ

Fahri TEMİZYÜREK*



Özet

Tebliğimizde I. Dünya Savaşı'na katılan bir asteğmenin anıları ele alınmıştır. Mülkiye mektebini bitiren yazarımız, Londra'da eğitim görmekteyken I. Dünya Savaşı çıkar. Eğitimini yarıda bırakarak İstanbul'a döner. Askerlik şubesine giderek Harbiye Mektebine yazılır. Türk Ocağı Cemiyeti ve Türk Yurdu dergilerinin de tesiriyle "Turan" aşkıyla yanmaktadır. Gönüllü birliklere katılır. Kafkas Cephesine gönderilir. Anadolu'nun fakirliğine çok üzülür. Enver Paşa komutasındaki ordunun yenilgisi bütün Türk Dünyasını hüzne boğar. Askerlerin açlık ve hastalıklar karşısındaki çaresizliği, komuta kademesindeki beceriksizlikler ideallerinin büsbütün sarsılmasına sebep olur. Askerlikteki en büyük gururu zor koşullarda bile göstermiş olduğu sabır ve tahammülle insanlığa örnek olan merhametli Türk askeridir. Yaklaşık üç yıl süren esaret döneminde Türk dünyasını yakından tanıma fırsatı bulur. Ayrıca Rus ordusunu gözlemleme fırsatı elde eder. Bolşevik ihtilali esnasında ortaya çıkan idari boşluktan yararlanarak kaçar. Böylece esaret hayatı son bulur. İstanbul'a döndüğünde memleket büyük bir kargaşa içerisindeydi. Kısa süre sonra kendini Kuvva-i Milliye hareketi içerisinde bulur.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Faik Tonguç, Doğu Cephesi, Türk Dünyası.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, fahri@gazi.edu.tr.

FIRST WORLD WAR FROM THE POINT OF VIEW OF A SUB-LIEUTENANT

Abstract

When our writer who graduated from the civil service school, continues his education in London, World War I begins. He interrupts his education and goes back to İstanbul. He heads for recruiting office and enrolls in military college. He is under the strong effect of Turan with the influence of the journals of *Türk Ocağı Cemiyeti* and *Türk Yurdu* as well. He joins in the voluntary troops. He is sent to Caucasian front. He grieves the poverty in Anatolia. The defeat of the army led by Enver Paşa causes sorrow in Turkic world. Aims are shattered because of the despair of the soldiers against hunger and diseases and clumsiness in commanding positions. Merciful Turkish soldiers set a good example for humanity with their patience and endurance. He has the opportunity to get to know Turkic world closely in his 3-year captivity period. He also has the chance to observe Russian army. He flees taking the advantage of administrative space which appeared in Bolshevik Revolution. So, his captivity comes to an end. When he comes back to İstanbul, he finds a country of chaos. In a short span of time, he finds himself in the movement of Kuvva-i Milliye.

Key Words: World War I, Faik Tonguç, Eastern Front, Turkic World.

Tarihteki olayların araştırılması ancak o döneme ait bilgi ve belgelerin iyi değerlendirilmesi ile mümkündür. Türk tarihi genel olarak ele alındığında çok zengin kaynaklara sahiptir. Yeter ki, bu kaynakları doğru bir şekilde kullanalım. Belge ve bilgi olmadan tarih yazmak mümkün değildir. Günümüzün belli başlı tarihî kaynakları; eser olma niteliğine sahip kitaplar, belgeler, seyahatnameler ve hatıratlardır.

Türk Edebiyatının önemli türlerinden biri olan hatırat, bazı tarihçiler tarafından tarih yazımında bir malzeme olarak kabul edilir. Herkesin kabul ettiği bir anlayış, bir hatıratta yazılan bir satırla tamamen değişebilir. Konuyu bu açıdan ele aldığımızda tarihî olayların değerlendirilmesinde hatıratların ne derecede önemli olduğunu görürüz. Bir dönem ya da durum tarihî açıdan ele alınacaksa mutlaka o dönemle ilgili hatıratların çok iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerekir.

Tebliğimizde I. Dünya Savaşı yıllarında bir döneme subay olarak şahitlik yapmış ve ömrünün üç yılını esir kampında geçirmiş bir asteğmenin anılarından hareketle Sarıkamış muhaberelerini, Doğu Cephesini, Kafkasya'yı ve Bolşevik Devrimi dönemini ele alacağız.

Eserimizin kahramanı Faik Tonguç, Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra Londra'ya dil eğitimi almaya gider. I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine İstanbul'a döner ve Harbiye Mektebi'ne kaydını yaptırır. Türk Ocaklarının da tesiriyle Türkçülük fikrine mensup olan yazar, Kafkas Cephesine gönderilen gönüllü birliklere katılır. Bu esnada Anadolu şehirlerinin fakirliklerine şahit olur. Fikir dünyasında meydana gelen kırılmalar onu karamsarlığa sürükler. Bu durum Enver Paşa'nın komutasındaki ordunun yenilgisiyle adete hüznün yumağı halini alır. Açlık, sefalet ve hastalıklar dünyayı yeniden algılamasına sebep olur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın Kafkaslara hâkim olma düşüncesi hezimetle sonuçlanmış, Doğu Anadolu istilaya uğramıştır. Yaklaşık 240. 000 insan Doğu Cephesinde can vermiş, yüzbinlerce insan sakat kalmıştır. Halkın önemli bir kısmı ise Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalmıştır.

Savaşta başarıları sayesinde bölük komutanlığına kadar yükselen yazarımız, cephedeki Türk askerinin kahramanlıklarını sık sık dile getirir. Mehmetçiğin fedâkarlığından çokça bahseder. Cephe savaşlarının birinde yazarımızın bulunduğu siperde neferin birinin başına isabet eden bir taş parçası alınının deri-

sini bıçakla yüzülmüş gibi alıp götürür. Eli yüzü kan içinde kalan asker bir türlü elinden silahını bırakmak istemez. Geri gidip yarasını sardırması için verilen emre karşı ise cephede kalmak için komutana yalvarır. Yazar, Doğu Cephesinde savaşıyan bu cesur askerlerin aynı zamanda içine düştükleri açlık belası nedeniyle zayıf ve cılız kaldıklarından bahseder.

Zaman zaman muharebe esnasında tecrübeli komutanların yapmış oldukları hataları tenkit eden yazarımız, komutanların yanlış raporları neticesinde birçok hayatın sönmelerini affedilmez bir umursamazlık olarak görür. Bu durum onun sarsılmaz ideallerinde büyük yaralar açar. Hatta memleket uğrunda hayatlarını feda eden şehitlerin paralarına tenezzül eden subaylarla karşılaşması onu büsbütün hüsrana uğrattır. Kıdem kazanarak rütbe sahibi olmuş ne askerlikte ne de sivil hayatta hiçbir işe yaramayacak olan bu adamların kıdemi gelince terfi ediyor olması, eline taburların alayların teslim edilmesi onun askerlik hakkındaki görüşlerinin büsbütün değişmesine sebep olur.

Gerçi komutanların tamamı böyle değildir, bizde de kabiliyetli cesaret ve karakteri yerinde birçok subay vardı. Bu çerçevede alay komutanını örnek gösteren yazarımız, onu şöyle anlatır. “Bir alay komutanımız vardı, tümenden emir gelmediği hallerde, alayın araziye göre tertibat almasında veya herhangi önemli bir durumda bölük kumandanım olan genç subayın fikrini sormak zorunda kalırdı. Böyle iyi niyetle hareket etmeyerek bunu aşağılık sayan, kendine yediremeyen, kimseye danışmadan hareket ederek kumanda ettiği kıtanın başına bin türlü felaketler getiren kumandanlar da görülmüştür.”

Yorgunluk, uykusuzluk, açlık Doğu Cephesi askerlerinin değişmeyen kaderidir. Cephelerde yaşadıkları zorlukların yanı sıra bir de rütbelilerin insan dışı davranışları ile karşılaşır. Askerin silahını taşıyamaz hale geldiği bir durumda bir de komutanların konik çadırını taşıma mecburiyeti onları canından bezdirir. Her bölüğün komutan çadırı 12 nefer tarafından nöbetleşe taşınır. Karlı ve yağmurlu havalarda on kat ağırlaşan bu iş askerinin de gücünü bitirir. Yazara göre dünyanın hiçbir ordusu bu insaf dışı davranışa dayanamaz. Nitekim kendi de bu durumu kabullenemez ve komutan çadırını vermiş oldukları bir molada bıraktırır.

Yazarımız, cephelerde yaşadıkları sıkıntıları sık sık şu şekilde dile getirir. “Bugün çekilen zahmet ve zorluk da anmaya değer. Bu sabah Akdağ’dan hareketimizden beri istirahat yüzü görmemiştik. Yorgunluktan omuzlar düşmüş,

yürürken uyuyor, kar üzerine kapanıp kalıyordum. Düşüp kalkma devam edip gidiyordu. Değil subay, insan olduğumuz belli olmayacak bir duruma girmiştik. Ara sıra fırsat buldukça yaktığımız ateş dumanından, eller yüzler kararmış, günlerden beri su görmemiştik. Alay kumandanları bile ayaklarında çarık, arkalarında nefer kaputları olduğu halde askerlerle beraber yürüyorlardı. Birbiri üzerine yığılmış, tepecikler meydana getirmiş olan şehitlerin hemen hepsi, tifo, ateşli humma ve özellikle tifüsün yaptığı tahribattan ileri gelmişti. Bu bahtsız küme küme yatan Anadolu çocukları karşısında arkadaşların ne düşündüklerini bilmiyorum, ben bu sahneleri olduğu gibi anlatamadığıma esef ediyorum.”

Cephelerdeki ölümlerin zamanla sıradan bir durum halini aldığını anlatan Tonguç, Şehidi toprağa verdikten kısa bir süre sonra başka kaygılara dalındığı, şehit arkadaşların çarçabuk unutulduğundan bahseder. Şehit olan bir arkadaş için takdir ve ağarlama “Allah rahmet eylesin, iyi çocuğu” gibi birkaç cümleden ibarettir. Çoğu zaman şehitleri defnetmeye fırsat bulamazlar. Bazen de kazma kürek bulamadıklarından şehitleri gömmeden bırakmak mecburiyetinde kalırlar.

17 neferiyle beraber esir düşünce Türk ordusu ile Rus ordusunu karşılaştırma fırsatı bulur. Rusların eğitim ve sağlığa verdiği önemi, Rus matbuatını, halkın eğitim seviyesini, kendi ülkesiyle karşılaştırır. Bolşevik ihtilali sonrası esaretten kaçarak kurtulan Tonguç, Kuva-yı Milliye hareketine dâhil olur. Milli mücadele ruhunu tahlil eder.

Esir kampında “Niyet” isminde dört sayfadan oluşan küçük boyutta bir gazete çıkarmaya başlarlar. Bazen burada çıkan yazılar birbirleriyle kavga etmelerine sebep olur. Esir kaldıkları evlerde birçok geçimsizlikler yaşanır, çektikleri maddi ve manevi ıstıraplar yetmiyormuş gibi birbirleriyle uğraşmaları yazarı karamsar bir kişiliğe sürükler. Kendi ifadesiyle “Türklüğümüz, insanlığımız gün geçtikçe sifira iniyor” der. Kaldıkları kampta genç bir subayın feci bir şekilde aklını bozması muhafızları bile üzer.

Yazar, Rusya’daki esir günlerinde Turancılık fikriyle avunur. Kazan, İdil Ural boylarında yaşayan Türk ve Müslümanlar hakkında bir sürü hayaller kurar. Daha aşağıdaki Türkistan ovalarında, Kafkas dağlarında ruhunu gezdirir.

“Petrograt Esirlere Yardım Cemiyeti”, Tatarlar tarafından Moskova’da oluşturulan “Esirlere Yardım Komitesi” gibi sivil toplum örgütlerinden eşya ve para

yardımı alırlar. Yardıma gelen Rusya Türklerinden İdil, Ural Boyu, Rusya Türkleri hakkında bilgiler derler.

Esirlik dönemi sıkıntılarla geçmekle beraber bazen çarşıya pazara serbestçe gidebilmektedirler. Hatta ara sıra arkadaşlarıyla sinemaya bile giderler. Kazan'da faaliyet gösteren matbuatla irtibata geçer. "Meşveret", gazetesine mektup yazarak günlük gazetelerden birer nüsha ister. Kazanlı Muzaffer aracılığıyla Türklerin çıkarmakta oldukları gazete ve dergileri okur. Küyaş, Kurultay, Yıldız okuduğu önemli dergiler arasındadır. Bu gazetelerin dilini rahatlıkla anlar. Fırsat buldukça çarşıdaki Kazanlı Muzaffer'in dükkanına gider.

Yaklaşık üç yıl süren esaret hayatından arkadaşı Mustafa ile beraber kaçma planları yapar. Günlerce süren tartışma ve değerlendirmelerden sonra erişilmesi bir hayal olarak değerlendirilen kaçış yolu belirlenir. Şarya-Vologda-Kazan yoluyla Türkistan, Kafkasya Türk ve Müslümanlar arasına karışmayı hedeflerler. Maceralarla dolu bir kaçış, Vologra vilayeti sınırına kadar devam eder. Burada Alman göçmenlerin arasına karışırlar.

Vologra'da Rus Müslümanlarının gönderdiği para ve eşyaları getiren ve bu şehirde önemli bir azınlık teşkil eden Müslümanların imamı Yakup Kemal Efendiyi ziyaret ederler. Durumu ve düşüncelerini kısaca anlattıktan sonra imam efendi, Kazan yoluyla Türkistan ve Kafkasya'ya gitmeye kalkmanın çok tehlikeli maceralara atılmak demek olacağını Kazan vilayetinde kolera hastalığı salgını olduğunu, halkın korku ve dehşet içinde bulunduğunu anlatır. Türkiye'ye dönmek için en sağlam yolun Petrograt'tan geçerek Almanya üzerinden gitmek olduğunu söyler.

Bu fikir yazarımızın aklına yatar. Çünkü Rusya'nın her tarafından kaçan Alman, Avusturyalı, Türk subay ve erleri Petrograt'ta bulunan sivil Almanların kurduğu bir komite vasıtasıyla Almanya'ya gönderilmektedir.

Birkaç gün sonra Rusya Müslümanlarının müftüsü, İslam aleminin sayılı âlimlerinden birisi olan Musa Carullah Efendiyi ziyaret eder. Türk subayı olduklarını söyleyince büyük itibar görürler.

Varşova'ya gitmek için zorlu bir yolculuk yaptıktan sonra Almanların eline geçince Duneburg olarak adını değiştirdikleri ve Riga ile aynı gün düşen Divinsk şehrine gelirler. Vilna, Gorno gibi büyük şehirleri ve sonsuz ormanları geçerek Varşova'ya ulaşırlar. Burada Almanların medeniyet ve sanat alanında

ileri safta olmalarına rağmen Ruslar kadar halkın sevgisini kazanamadıklarına şahit olur.

Polonya başkentini terk ederek, asıl Alman sınırına girdikten sonra her şey değişir. Trenin birkaç saatlik durmasından faydalanarak ilk Alman şehri olan Breslav'ı dolaşır. Binaların mağazaların düzeni sokakların temizliği ve halkın giyinişini Fransız şehirleriyle karşılaştırdığında daha üstün görür. Bir gün de Viyana'da kalarak Budapeşte, Belgrad, Niş, Sofya gibi büyük şehirlerden geçerek İstanbul'a gelir. Haydarpaşa'dan doğuya hareketinden üç sene beş ay on beş gün sonra tekrar İstanbul'dadır.

Esirler, teselli verici bir karşılama beklerken umduğunu bulamazlar. Kendilerine gösterilen bu ilgisizlik homurtulara hatta isyana sebep olur. Herkes kendi başının çaresine bakmak zorunda kalır. Yazarımız da İstanbul'daki evlerine gider. Lakin kötü bir sürprizle karşılaşır. Kızıtaşı'ndaki oturduğu evin sokağını bile bulamaz. Petrograt'ta esir iken evlerinin olduğu mahallede büyük bir yangın çıkmış üç yüz ciltten oluşan bütün kitapları ve eşyaları kül olmuştur. Annesi de Yozgat civarında demiryolu inşaatında çalışan kardeşinin yanına gitmiştir. Tonguç, bir süre sonra bezgin ve bitkin bir halde Yozgat'ta bulunan kardeşinin yanına gider. Dünyada hiçbir arzu ve emeli kalmamıştır. Köyün birinde, kenara çekilerek ömür geçirmeye karar verir. Lakin kısa bir süre sonra bu hayat da ona ıstırap vermeye başlar. Hayallerle gerçeği uzlaştırmamanın imkansızlığını, köyde yaşamanın çok güç olduğunu anlar. Yozgat'a kardeşinin yanına tekrar döner. Ticaretle uğraşmaya başlar. Savaşta tuttuğu günlüklerden yararlanarak "Bir Yedek subayın hatıraları" isimli bu kitabı yazar. Memleketi olan Çorum'da kendi adıyla anılan bir kütüphane kurulmasını sağlar.

Günümüz tarih yazarları için de önemli bilgiler veren yazarımızın bu kitabı, I. Dünya Savaşı yıllarına ışık tutması açısından son derece önemlidir.

**EBULHİNDİLİ CAFER BEY'İN KALEMİNDEN
TEŞKİLAT-I MAHSUSA'NIN TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDA
YAPILANMASI VE I. DÜNYA SAVAŞI
GÜNLERİNDEKİ FAALİYETLERİ**

İbrahim ETHEM ATNUR*



Özet

Kuruluşu hakkında tartışmalar olan ancak 1913 yılı itibariyle Enver Paşa tarafından oluşturulduğu konusundaki bilgilerin daha yoğun olduğu Teşkilat-ı Mahsusa, yakın dönem tarihinde iz bırakan çok önemli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen Teşkilatın yapılanması ve faaliyetleri hakkında yazılanlar onun üzerindeki gizemi ve karanlık noktaları henüz yeterince ortadan kaldırmış değildir. Bunda Teşkilat hakkındaki kayıt eksikliği yanı sıra konunun, bir kısım yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ideolojik yaklaşımlara kurban edilmesinin de rolü çok büyüktür.

Teşkilat-ı Mahsusa üzerindeki gizemi kaldıracak önemli kayıtlar içerisinde, elbette bu yapı içerisinde görev alan ve döneme tanıklık edenlerin hatıraları çok önemli yer tutmaktadır. Bu anlamda elimizde mevcut olan ve dönemi anlamada dikkate değer bir hatırat, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Doğu'daki önemli reislerinden Ebulhindili Cafer Bey'e aittir. Cafer (Erçikan) Bey, Erzurum merkeze bağlı Ebulhindi köyünden olup, İttihat Terakki'nin kuruluşundan itibaren bu siyasi yapılanma içerisinde yer aldığı görülmektedir. İttihat Terakki'nin lider kadrosuna yakın olan ve onlar ile görüştüğü görülen Cafer Bey'in önce Fırkanın fedai yapılanmasında ve müteakiben de Teşkilat-ı Mahsusa içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ileti: ethematnur@hotmail.com.

Cafer Bey'in özellikle I. Dünya Savaşı öncesi, Erzurum şehri ve köylerinden topladığı erkekleri teşkilatlandırdığı, eğittiği ve onlara liderlik yaptığı görülmektedir. Bu yapılanma daha ziyade Ermeni Taşnak ve Hınçak çetelerinin bölgedeki faaliyetlerine yöneliktir. Cafer Bey, başında bulunduğu gönüllü müfrezeye dâhil olan kişileri yazdığı gibi, rakip konumda gördüğü ve ayrılıkçı faaliyette bulunan Ermenilerin isimlerini çalışmalarında da bahsetmektedir. Hatıratında dikkat çeken ve şu ana kadar hiçbir kayıta yer almayan başka bir bilgi ise; Teşkilat-ı Mahsusa'nın savaş öncesi Erzurum, Van, Doğu Beyazıt yapılanması ve bunların faaliyetleri hakkındadır.

I. Dünya Savaşı esnasında Teşkilat-ı Mahsusa'nın özellikle Erzurum ve doğusunda yaptığı faaliyetler de hatıratında yer almaktadır. Elbette ki bu genel bir Teşkilat-ı Mahsusa faaliyet raporu gibi değildir. Genelde Cafer Bey'in kendi yaşadığı, gördüğü ve duyduğu olaylara aittir. Bu anlamda Ruslar ile savaş ve Ermeni sorunu dikkat çekmektedir. Bu konulardaki bilgiler dönemi anlamak açısından çok kıymetlidir ve mevcut literatürde henüz karşılığı yoktur.

Anahtar Kelimeler: Ebulhindili Cafer, Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat Terakki, Ermeniler, Erzurum.

**THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF TEŞKİLAT-I MAHSUSA
IN EASTERN TURKEY AND ITS ACTIVITIES DURING
THE WORLD WAR I THROUGH THE POINT OF VIEW OF
EBULHİNDİLİ CAFER BEY**

Abstract

Teşkilat-ı Mahsusa appears to be an important structure that has left a mark on recent history. Although there are some arguments, information concerning its establishment by Enver Paşa by 1913 is intensive. Nevertheless, those written on its structure and activities have not adequately eliminated its mystery. Besides the lack of records, the subject has been exposed to ideological approaches by some local and foreign researchers.

Among the records which will eliminate the mystery on Teşkilat-ı Mahsusa, memoirs of those who participated in this structure and witnessed this period, take an important place. In this sense, an important memoir which is a remarkable document in understanding the period belongs to Ebul Hindili Cafer Bey, an important chief of Teşkilat-ı Mahsusa in the East. Cafer (Erçikan) Bey was from Ebul Hindi village, connected to Erzurum city center. Had taken part in this political structure since the foundation of Committee of Union and Progress. Cafer Bey, who was in touch with the administrative staff of CUP, first took part among the bouncers of the Committee, then took part in Teşkilat-ı Mahsusa.

It could be seen that Cafer Bey, especially before the World War I, organized men that he collected from the cities and villages of Erzurum, trained them and took the lead. This organization was rather against the activities of bands of Taşnak and Hınçak in the region. Cafer Bey recorded not only the names of people who were involved in the volunteer detachment under his command but also the names and activities of the Armenians who were rivals and separatists. Another important information which draw attention in the memoir and have not taken

part in any records is about the organization of Teşkilat-ı Mahsusa in Erzurum, Van and Doğu Beyazıt before the war and its activities.

The activities of Teşkilat-ı Mahsusa, especially in Erzurum and its Eastern part during the World War I, also appears in the memoir. As a matter of course this memoir is not a general activity report. It mostly includes cases that he experienced and observed. In this respect, war with Russians and Armenians Question draw attention. Information regarding these issues are very important in terms of understanding the period and is not available in present literature.

Key Words: Ebulhindili Cafer, Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat Terakki, Armenians, Erzurum.

1884 yılında Erzurum merkeze bağlı Ebulhindi (Alaybeyi) Köyü'nde doğan Cafer (Erçikan) Bey,¹ 3 Ekim 1958 tarihinde 74 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir². Babası İbrahim, kayıtlarda geçen kardeşleri Arslan ve Mustafa'dır.³ Eczacı Baha Erçikan, Prof. Dr. Celal Erçikan, Eczacı Nurhayat Erçikan ve Dr. Birsen Erçikan ise Cafer Bey'in çocuklarıdır. Cafer Bey'in ticaret ile uğraştığı ve genelde canlı hayvan işiyle meşgul olduğu görülmektedir. Hatıratındaki satır aralarından, döneme ait kayıtlardan, köyündeki evinin büyüklüğünden ve çevredeki söylemlerden varlıklı biri olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan II. Abdülhamit'e yönelik muhalefetin Anadolu'da yoğunlaştığı merkezlerden biri Erzurum'dur ve bu şehir zamanla İttihat Terakki'nin doğudaki en önemli merkezi haline gelecektir. Cafer'in İttihat Terakki'ye hangi tarihte katıldığı bilinmemekle beraber, cemiyetin ileri gelenleri ile yakın tanışıklığı, onun ilk dönemlerden itibaren bu yapıya dâhil olduğunu göstermektedir. Hatıratına⁴ II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan Cafer'in, kendi ifadelerinden o

1 **Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi**, Y. 643. Cafer Bey ile görüşen Hasene Ilgaz, onun adresi ile birlikte doğum tarihini de kaydetmiştir. Buna göre O, 1300 doğumludur. Cafer Bey'in öldüğünü okuyucularına duyuran Hür Söz gazetesi onun 78 yaşında öldüğünü ifade ederken (**Hür Söz**, 4 Ekim 1958), internette yer alan bir bilgi onun 1884 tarihinde doğduğunu beyan etmektedir. (<http://www.erzurumluyum.net/?q=node/3175>). Bizce en sağlıklı bilgi, kendisi ile bizzat görüşen Ilgaz'ın TTK da mevcut kayıtlarıdır.

2 **Hürriyet**, 4 Ekim 1958.

3 18 Ekim 1918'de İngiliz Tayyareleri İstanbul'u bombardıman etmiş ve Mustafa da Mahmut Paşa'ya düşen bir bomba ile vefat etmişti.

4 Ebulhindili Cafer Bey, hatıratını Latin harfli olarak kaleme almış, muhtemelen başına bir iş gelmemesi amacıyla İstanbul'da iki, Erzurum'da bir Notere tasdik ettirmiş, ayrıca kendine ait telgraf vs nin Latin alfabesine çevrilmesini de yine noter kanalıyla yaptırmıştır. Cafer Bey'e ait hatıratında dâhil olduğu bir kısım evrak, aile tarafından Prof. Dr. Ali Birinci Bey'e intikal ettirilmiştir. Ali Birinci Bey'in şahsıma verdiği hatıratın yola çıkarak ve ondan da ruhsat alarak bu tebliğ hazırlandı. Hocama bu konuda çok teşekkür ediyorum. Ali Birinci Hocam ve şahsım tarafından, aileden gelen evrak ve konu hakkında kendimizin elde ettiği diğer kayıtlar doğrultusunda "Ebulhindili Cafer Bey'in Hayatı ve Hatıratı" yayına hazırlanmaktadır. Hasene Ilgaz, sağlığında Cafer Bey ile görüşme yaparak hatıralarını kaydetmiş ve diğer derledikleri ile birlikte Türk Tarih Kurumuna vermiştir. Cafer Bey'in Hasene Ilgaz tarafından kayıt altına alınan hatıraları Prof. Dr. Ali Birinci tarafından Türk Yurdu dergisinde yayımlanmıştır. Ali Birinci, "Ebulhindili Cafer Bey", Teşkilât-ı Mahsusa Günleri, (Yazan; Hasene Ilgaz-Haz. Ali Birinci), **Türk Yurdu**, S 165 (Mayıs 2001), s. 44 - 57; S 166, (Haziran 2001), s. 34 - 46. Hasene hanımın derlediği kayıtlar, genellikle Milli Mücadele yıllarının bir kısmını kapsamaktadır. Bundan dolayı tebliğimizde genel olarak Cafer Bey'in hatıratını kullandık, Ali Birinci tarafından hazırlanan kısımlardan aldıklarımızı dipnotta belirttik. Hatıratından aldığımız bilgilere ise sık sık aynı dipnotu

günlerde kesin olarak İttihatçı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hatıratında de-ğindiği ilk konular genelde İttihat Terakki hakkındadır. Bunlar; Binbaşı Vehib⁵ tarafından Erzurum'da ilk İttihat Terakki teşkilatının kurulması, Ömer Naci, Halil, Mustafa Necip, Yakup Cemil ve Halil Beylerin⁶ Erzurum'a gelip, buradan beraberlerine aldıkları İttihatçı subaylar ile İran'a gidişleri⁷ ve 31 Mart Vakası gibi mevzulardır. Vaka hakkında verdiği bilgiler genelde Erzurum'da İttihatçı subaylara yönelik baskı ve sürgün hadiseleri ile ilgilidir. Bu bahisteki anlatımları kendisinin İttihatçılığını kesinleştirmektedir.

Cafer Bey, mahalli de olsa dönemin hakim gücü içerisinde yer almasının etkisi ile olsa gerek, Erzurum heyeti içerisinde Sultan Reşad'ın 5 Haziran 1911 tarihinde başlayan Balkan gezisine katılır. Heyet Trabzon üzerinden İstanbul'a ulaşır ve orada görkemli bir şekilde karşılanır. Karşılayanlar arasında Merkez-i Umumiye temsilen kişilerin bulunması ve müteakiben yapılan ziyaretler heyetin İttihatçı bir programla hareket ettiğinin göstergesidir. Cafer Bey hatıratında bu ziyaretleri ve Balkan gezisini geniş bir şekilde anlatmakta, bir Erzurumlu olarak kendilerine gösterilen sevgi ve saygıyı gururla yansıtmaktadır. Bu gezi esnasında dikkat çeken meşhur İttihatçı Ömer Naci Bey'in de Erzurumlularla birlikteliğidir. Hatta Cafer Bey'e bir tabanca hediye ettiği de hatıratından anlaşılmaktadır.

Gezi sonrası Erzurum'a dönen Cafer Bey, kendisini fırka mücadelesinde bulur. İttihatçı olmamayı kabul etmeyen bir yapısı mevcuttur. Dolayısıyla Erzurum'daki İtilafçı yapılanmaya karşı çok serttir. Bu yapılanmayı memleket hayrına görmez ve bundan dolayı da Enver ve arkadaşlarının Bab-ı Ali'yi bastığı bir dönemde o da, Erzurum'daki İtilafçıların önde geleni olarak gördüğü Defterdarı döverek İstanbul'a gider⁸. Amacı gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmaktır.

düşmemek amacıyla atıf yapmadık. Tebliğimize esas bilgiler, hatıratın 1 - 36 arasındaki sayfalarından alındı.

5 Mehmet Vehib Paşa (Kaçı)

6 Halil Paşa (Kut)

7 Halil Paşa, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş -Kutulamare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları-** (Haz:M. Taylan Sorgun), 7 Gün Yay. İstanbul, 1972, s. 59-61; İsmail Eyyüpoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan (1881-1962)**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay. Erzurum, 2009, s. 37-41

8 Bab-ı Ali baskını İstanbul'a giderken ziyaret ettiği Bayburt Kaymakamı Tunalı Hilmi Bey'den öğrenmiştir.

Burada dikkat çeken Cafer'in Erzurum Valisi ve Emniyet müdürü ile sıkı görüşmeleridir. Yine İstanbul'a gittiğinde ilk ziyaret ettiği yer Merkez-i Umumi'dir. Talat, Ömer Naci ve Doktor Nazım ile bir araya gelir. Ardından Cemal Paşa'yı ziyaret ederek Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katılır. Bu dönemde Enver'in gayretleri ile savaşa gönüllü olarak katılım yoğundur,⁹ ancak Cafer bir anlamda Erzurum'daki takibattan kurtulmak için savaşa katılmıştır. Yani onun şahsında organize bir İttihatçı hareketi söz konusu değildir. O tek başınadır.

Balkan Savaşı sonrası Cafer'in, muhtemelen 1913 yazı sonuna doğru Erzurum'a döndüğü, arazilerini ektirdiği ve kış aylarını köyünde geçirdiği görülmektedir. Bir taraftan arkadaşları ile cirit oynayan Cafer, diğer taraftan Taşnaklara karşı teşkilatlanma başlatır. Bölgede unsurlar arasında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan mutlu anlar zamanla yerini gergin bir ortama bırakmıştır.¹⁰ Bundan dolayı Cafer, Taşnaklar hakkında bilgi toplatır ve çevresindeki köylülerin talebi doğrultusunda Tossikli Yunus Efendi, Erzurumlu Çil Ahmet ve Kara Sabri vasıtasıyla 100 kadar Yunan, Bulgar, Romanya tüfeği aldırır ve onlara dağıtır.¹¹ Bu arada Erzurum'a gelmiş olan Ömer Naci, Cavit¹² ve Hüseyin Tosun ile birlikte Belediye seçim çalışmalarına katılır.

Cafer'in hatıratından öğrendiğimiz onun Erzurum'da faaliyet gösteren Taşnaklar hakkında ciddi malumat topladığıdır. Buna göre; Taşnakların Erzu-

9 İttihatçı kimliği bilinen ve daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa içerisinde de yer alan Karşlı Cihangiroğlu İbrahim Bey ve emrindeki yüzlerce gönüllü Balkan Savaşı'na katılanlar arasındadır. **Türk Tarih Kurumu Arşivi**, 2217/2222, 90/4; Mamiloğlu Tevhüddin Bey'in **El Yazması Hatıratı** (İbrahim Şirin Arşivinden), s. 74-78; Murat Küçükuşurlu, **Cihangiroğlu İbrahim Bey** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi), Erzurum, 2000, s. 50-57.

10 II. Meşrutiyetin ilanını müteakip unsurlar arası bir sevinç meydana gelmiş, bu durum Erzurum'a da yansımıştır. Şehirde heyecanlı nutuklar söylenmekte hatta içlerinde subayların da olduğu bir grup mezarlığa giderek bir Ermeni fedainin mezarı başında konuşma yapmaktadır. Cafer'e göre bu halk üzerinde olumsuz bir tesir bırakmış, üzüntüye sebep olmuştu. Ayrıca Rusya'dan gelen beli kamalı Ermeni fedailerin köylerde gezmesi de halkı sinirlendiriyor ve Cafer'in İttihatçılar nezdinde şikâyetlerine sebep oluyordu.

11 Cafer, faaliyette olduğu alanı net bir şekilde yazmasa da, muhtemelen kendi köyünün de dâhil olduğu bugünkü Ilica ve Erzurum'a bağlı merkez köylerini kastetmektedir. İlginç olan aynı dönemde Osmanlı kayıtlarına yansıyan başka bir bilgidir. Buna göre Ilica ve çevresindeki Ermeniler de silahlanma çabasıdaydı (Muammer Demirel, **Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s. 15).

12 Maliye Nazırı.

rum'daki gizli faaliyet merkezi Sanasaryan Mektebi'dir. Taşnak ileri gelenleri ise, Mektep Müdürü Pilos (Pilyos) mebuslar Karakin Pastırmacıyan ve Varteks Serengülyan, İranlı Saçlı Serkis, Sarraf Hanço'nun eniştesi Vahı, Sitavuklu Camgöz Varçebet, Öznü köyünün Papazı ve Ilıcalı Otelci Avak'tır. Cafer özellikle bu son üç kişiyle temas kurmuş, elde ettiği bilgileri İttihat Terakki "murahhas"ları Musa ve Hilmi¹³ Beylere aktarmış ve onların talimatları dairesinde faaliyetine devam etmiştir.

Hatıratı dikkat çeken noktaların başında, Cafer'in arkadaşları ile beraber yürüttüğü faaliyetleri ve aldığı bilgileri, güvenlik makamlarına değil İttihatçı yetkililere aktarması ve onların talimatı ile hareket etmesi gelmektedir. Yine Cafer bu yetkililerle yaptığı görüşme sonunda, kendilerince Taşnakların ihanetini kesin gördüklerinden, onlara karşı gizli bir teşkilat oluşturma kararı aldıklarından bahsetmektedir. Karara göre; halkın değişik kesimlerden beşer kişilik gruplar halinde gizli teşkilat kurulacak, gruplar birbirini tanımayacak yalnızca Cafer ile iletişimde olacaklardı. Tahminimize göre 1913 yılı sonu kurulduğu görülen ve Cafer'in isimlerini de verdiği bu teşkilat, aslında o tarihlerde olduğu görülen Teşkilat-ı Mahsusa yapılanmasından başkası değildir. Cafer de zaten bu ismi zikretmektedir. Hatıratı göre; Teşkilat-ı Mahsusa'nın Erzurum yapılanması içerisinde toplam 56 kişinin ismi geçmektedir ve bunların tamamı bölgenin sivil halkındandır. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa Kanununa uygun olarak hapisshaneden çıkartılan 4 kişide bu yapılanmaya dâhil edilmiştir. İddiaların aksine hapisshaneden çıkartılan kişi sayısının azlığı dikkat çekicidir.

Trablusgarp ve Balkan savaşları esnasında bir takım gönüllü alayların teşkil edilip cepheye gönderildiği ve bunlara da "Teşkilat-ı Mahsusa Müfrezeleri" veya bazen "çete" denildiği kayıtlarda görülmektedir¹⁴. Ancak Teşkilat-ı Mahsusa'nın hangi tarihte resmileştiği ve Harbiye Nezareti bünyesine dâhil edildiği tartışmalıdır. Genel kanaat 1913 yılında resmen kurulduğu ve 1915 yılında da isminin "Umur-ı Şarkıyye Dairesi" olarak değiştirildiği yönündedir¹⁵.

13 Ardahanlı Hilmi olmalı.

14 Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, I. 1914-1916**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3-10.

15 Konu hakkında bk. Philip Hendrick Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918: Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma** (Çev. Tansel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul, 2003; Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa**; Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001; Polat Safi, **The**

İstanbul merkezli yapılanmanın bir ayağı da, cephe hattında bulunan ve Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerinin önemli merkezlerinden biri olan Erzurum'da böylece kurulmuş olur. Ancak Cafer Bey'in ifade ettiği üzere bu dönemde henüz merkeze bağlanmış değillerdir¹⁶. Resmi bağıllık seferberliğin ilanından sonra gerçekleşecektir. Teşkilat-ı Mahsusa'ya resmen bağlanmadan "ilgili kanuna uygun olarak hapisnedenen nasıl tutuklu çıkarıldığı" tartışmaya açık bir konu olsa dahi yapılanlar, ister resmi ister gayri resmi olsun bölgede bu anlamda ciddi bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır.

Artık çıkacak bir savaşın ayak sesleri duyulmaktadır ve Ruslar ile teşrik-i mesai eden Ermeni grupların faaliyetleri bölgede ciddi boyutlarda kendini hissettirmektedir. Bundan dolayı Cafer Bey'in de içerisine dâhil olduğu ve sivil yapının liderliğini üstlendiği Teşkilat-ı Mahsusa ilk evvela Taşnaklara karşı bir yapılanma içerisine girer. Üyelere bu hususta talimat verilir: Taşnaklar, ülkeye karşı haince suikastlar yapmak amacıyla gizli teşkilat kurmuş, buna cevap vermek üzere aynı şekilde gizli bir yapı oluşturulmuştu. Onlara fiilen ve silahlı olarak engel olunacaktı. Vatanın menfaatlerini ve vatandaşların canını en üst seviyede fedakârca korumayı hedefleyen bu teşkilat, beşer kişilik olarak düzenlenmişti ve gruplar birbirini tanımayacaktı.

Cafer Bey'in ifadesi ile bu dönemde silahlı olmayanlara silah verilmiş, "köy âlemleri tertip, cirit oynamak ve silâh atmak gibi zâhiren eğlence, fakat hakikatte harb talimlari icra etmek suretiyle samimi bir ahenk vücuda getirilmiş ve yapılan müzahabeler sırasında teşkilât mensuplarına vatan ve millet düşmanı olan Taşnakların kimler olduğunu ismen ve şahsan tanıtmak cihetine fevkalâde ehemmiyet verilmiştir." Teşkilatın Erzurum merkezince alınan karar gereğince önce Topçu Binbaşı Dadaş Bekir, müteakiben Kaymakam Rüştü,¹⁷ Binbaşı Ragıp ve İsmail Beyler de teşkilâta dâhil edilmişlerdi. "Bu mert ve vatanperver zatların iştirakiyle yaptığımız toplantılarda teşkilâtımızın kuvvetlenmesi ve memleketin selâmeti için alınması gereken tedbirler görüşülür, karar altına alınır ve bu kararlar tatbik edilirdi."

Ottoman Special Organization - Teşkilat-ı Mahsusa: an Inquiry Into its Operational and Administrative Characteristics (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2012.

16 Yukarıda da ifade edildiği üzere, Merkez-i Umumiye bağlı oldukları kesindir ve bu hatıratıda da açıkça görülmektedir.

17 Dadaş Rüştü Paşa olmalı.

2 Ağustos 1914 tarihli seferberlik ilanından sonra Erzurum'daki teşkilatın resmen Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlandığını ifade eden Cafer, ilk başkanın Bahattin Şakir Bey olduğunu yazmaktadır. Cafer Bey'in ifadesinden Bahattin Şakir, Teşkilatın genel başkanı olarak anlaşılrsa da kastedilen, Doğu'daki yapılanmanın reisliği olmalıdır. Onun Bahattin Şakir hakkındaki izlenimi ise şöyledir: "O, memleket dâvalarında asla menfaat düşünmeyen, dürüst, namuslu azimkâr herkes tarafından sevilen ve takdirle yâd edilen müstesna bir şahsiyetti".

Erzurum merkezli teşkilat yapılanmasında Ermeni çetelerinin dâhili ve harici faaliyetleri ön planda tutulmuş, ancak Rusya faktörü de ihmal edilmemiştir. Bu anlamda Erzurum Teşkilat-ı Mahsusa'sı Dâhili ve Harici olmak üzere iki kısımda yapılandırılmıştı. Harici Teşkilât: Van, Bitlis ve Doğu Beyazıt'ı ihtiva ediyor ve başında İdris Bey bulunuyordu. Pasinler Sanamer köyünden olan İdris Bey, 10 arkadaşı ile birlikte Rus ordusu hakkında önemli bilgiler elde etmiş ve bunları Teşkilata bildirmişti. İşgal altındaki Kars ve Ardahan mıntıklarında İsa Bey vazife görüyordu. O, Taşnak komitacıları tarafından Ruslara ihbar edilmiş ve Başköy'de yakalatılmıştı. Ruslar, İsa Bey'i altı arkadaşı ile birlikte idam etmişler fakat İsa Bey'in elde ettiği Rus ordusuna ait malumat daha önce 4 arkadaşı vasıtasıyla Türkiye'ye gönderilmişti. Cafer Bey'e göre bu raporlar ordunun fevkalâde işine yaramıştı.

Dâhili Teşkilât: Bu teşkilat, Samıkıran Hacı Akif Ağa başkanlığında vazife görüyordu ve 40 üyesi mevcuttu. Teşkilât içeride Ermeni komitacılarına karşı mücadele ederken, Rusya'ya firar eden Ermenilere karşı da kendilerince gerekli tedbirleri almaktaydı. Cafer Bey, kendisine verilen talimat dairesinde Rus Konsolosluğu'nda toplanmaya çalışan Ermeni komitacılarını engellemeye çalışıyordu¹⁸.

Cafer Bey'in hatıratında yer vermediği ancak Hasene Ilgaz'a anlattığı bilgiye göre bu dönemde Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir kısmı ülkenin doğusunda olmak kaydıyla diğer bölgelerdeki ileri gelen sorumluları şunlardı:¹⁹

"Giresun'da Topal Osman ve rüfekası, Trabzon'da Hacı Ali Hâfizzâde Ömer ve rüfekâsı, Denizciler kâhyası Yahya ve rüfekası, Bayburt'ta Kıldıoğlu

18 Hatıratında Teşkilat-ı Mahsusa Müfreze Kumandanı olarak geçen Cafer Bey'in maiyetinde 40 gönüllü gözükürken, Hasene Ilgaz'ın derlediği bilgilerde bu rakam 30 kişi gözükmektedir. Birinci, "Ebulhindili Cafer" I, s. 1.

19 TTK, Y. 643; Birinci, "Ebulhindili Cafer", I, s. 46.

Hacı Mehmet ve rüfekaşı, Tervan'da²⁰ Peçerişli²¹ Halim, Kahveci Hamdi Bey ve rüfekaşı, Erzincan'da Osman Bey ve Pehlivan Dersimli Kıрма, Sivas'ta Halis Turgut, Şekeroğlu İsmail Efendi ve rüfekaşı, Harputta Hacı Kaya, Hapishane müdürü Hasan Efendi ve rüfekaşı, Malatya'da Mehmet Efendi ve rüfekaşı, Keskin'de Rıza ve rüfekaşı, Ankara'da Necati Bey ve rüfekaşı, Bursa'da Cemal Paşa, İstanbul'da Mehmetce Bey ve rüfekaşı, Kars'ta Cihangirof İbrahim Bey ve rüfekaşıdır.”

Cafer Bey'in hatıratındaki ilginç noktalardan biri de, savaş henüz başlamadığı için Erzurum'da bulunan ve faaliyetlerini “küstahlığa” vardiyan Rus Konsolosu ve Konsolosluğu hakkındadır. Teşkilat onun Türk askeri talimgâhlarını gezmesinden rahatsız olmuş, tertip sonucu olduğu anlaşılan bir eylemle, yine böyle bir ziyaret sonrası Kavak Kapısı'nda taşa tutularak dövülmüştü. Bu olayın olduğu gün²² Rus Postacısı Muşik Deveboynu'nda²³ yakalanarak mühim evrakı elinden alınıp “cezası verildiği” gibi, akşam da “Konsoloshane de toplanan Ermeni komitacılarından 16 kişi yakalanmış ve yok edilmişti.” Ayrıca Azap köyünde yaşayan bir Ermeni komitacısında, Türkleri imha planları içeren “gayet mühim” evrak ele geçirilmişti.

Yukarıda ifade edildiği üzere Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölgedeki yapılanmasının önceliklerinden biri Ermeni Komiteleridir ve Cafer Bey ile arkadaşları bu konuda çok faaldir. İstihbari bilgi yanında, tarafların birbirine çok sert davrandığı ve yakalananın yok edildiği görülmektedir. Hatıradaki ifadelerde abartı elbette söz konusu olabilir ancak cümlelerdeki vurgu dönemi çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Savaş öncesi saflar netleşmiş ve artık kim kimin ne yaptığının farkındadır. Nitekim Cafer Bey hatıratın ilerleyen kısımlarında da Ermeni komitacıları ile mücadele hakkında bilgi vermektedir. Buna göre; İran Top yolunda 500 Ermeni firarisi yok edilerek üzerlerinde çok önemli “vesaik” ele geçirilmişti. Yine Cafer Bey'e göre, Taşnaklar tarafından kandırılan Van Valisi Tahsin Bey'in²⁴ verdiği vesika ile Beyazıt'a giden ve oradan muhtemelen Rusya tarafına geçecek olan Taşnak çete reislerinden Soren'in yakın arkadaşı meşhur

20 Tercan olmalı.

21 Tercan/Pekerç.

22 Maalesef gün hakkında hatıratında bilgi mevcut değildir.

23 Erzurum-Hasankale-Kars yolu üzerindeki vadi.

24 Tahsin Uzer.

komitacı Agop, Mutasarrıflık tarafından serbest bırakılmasına karşın, kendisini yakından takip eden Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarıncı yakalanmış, üzerindeki evraka el konularak ‐lâyık olduğu cezaya çarptırılmıştı.‑

Hatırata göre, savaşın başlamasından on beş gün önceye rastlayan bu olay esnasında, Agop’un üzerinde elde edilen vesikalar, Ermenilerin Van teşkilatı yazışmalarını içermektedir. Bu yazışmalar sayesinde Van’a bir fedai müfrezesinin gideceği öğrenilmiş ve onlar Ağrı Dağı’nda pusuya düşürülerek yok edilmiştir. Yine elde edilen vesikalar içerisinde Ermenilerin Van Kalesi’ni basacakları, Türkleri imha edecekleri, on beş gün içerisinde harekete geçecek Rusların da Ermenilere yardım edeceklerinin yazılı olduğu, Cafer Bey tarafından ifade edilmektedir. Cafer Bey yapılan faaliyetler sonucu Ermeni komitalarının sınır üzerindeki faaliyetlerine son verildiğini yazsa da bunun en azından tamamen mümkün olmadığı, dönemin kayıtları içerisinde görülmektedir.

Dönemin kayıtları içerisinde olduğu gibi, Cafer Beyde bu dönemde Beyazıt ve Van’ın stratejik önemine vurgu yapmaktadır. Bundan dolayı Cafer Bey, kısa da olsa Teşkilat-ı Mahsusa’nın Beyazıt yapılanması hakkında bilgi verirken, sınırın hemen ötesinde Ruslar ve Taşnaklar tarafından oluşturulan Ermeni Gönüllü Alayları hakkında da çok önemli malumat aktarmaktadır:

‐Beyazıt mıntıkasına Mehmet Necati Bey memur edilmişti. Necati, Kürt aşiretlerinden yardım gördüğu gibi kendisine Giresunlu Binbaşı Demir Ali ve kardeşi Yüzbaşı Veli Beyler de yardımda bulunmuşlardır. Bu mesai cümlesinden olmak üzere Karaköse²⁵ civarında Toprakkale hududu kapatılarak Ermeni fedailerinin topraklarımıza sızmalarına mâni olunmuştur. Bu arada birçok Ermeni komitacıları ele geçirilerek yok edilmiştir.

Necati Bey sonradan Van’a verilerek Kürt Hüseyin Paşa ile çalışmaya başlamıştır. Necati Bey’in yerine de Hadik’te bulunan Hilmi Beyle ben gönderildim. Bu teşkilâta 40 vatanperver çalışıyordu.

Beyazıt, öteden beri Ermeni komitacılarının en mühim merkezlerinden biridir. Burası, Ermeni komitacılarının merkezi bulunan İğdır ile Van arasında mühim bir mevki işgal etmektedir. Komitacılar daima Van’dan gelip İğdır’a giderlerdi.

Suferberlik sıralarında Erzurum Mebusu meşhur Pastırmacıyan Karakin bu yoldan Rusya’ya firara muvaffak olmuştur. Yine meşhur Ermeni komitacıla-

25 Ağrı.

rından Karo, Hanço, Vanlı Suren ve Hamazasp (Hamazas), İğdır ve Revan'da birkaç bin kişilik bir kuvvet vücuda getirmiştir. Bu kuvvete, memleketimizden kaçan Ermenilerle bir kısım Ruslar da iltihak etmiştir. Bu kuvvete "İntikam Alayı" ismini verdiler."

Erzurum ve çevresinde Teşkilat-ı Mahsusa yapılanması gerçekleştirilirken Bahaddin Şakir Bey ve arkadaşları Ömer Naci, Hasan Ruşeni²⁶, Halil, Şakir, Cemil, Reşit, Karslı Cihangiroğlu İbrahim ve Kardeşi Hasan, İranlı Nizamüs-saltana Hüseyin Beyler'in Erzurum'a geldiği görülmektedir.²⁷ Hatıratında tarih verilmemekle birlikte, dönemin Ağustos başı olduğu ve gelenlerin bir kısmınının 8. Taşnak Kongresi'ne katıldığı da düşünülebilir. Kesin olan Bahaddin Şakir Bey'in savaş öncesinde Erzurum'da olduğu ve buradaki Teşkilat-ı Mahsusa'ya başkanlık ettiği. Nitekim Cafer Bey, elde edilen bütün bilgilerin Bahaddin Şakir Bey'e iletildiğini yazdığı gibi onun maiyeti hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre; sınırları tarassut ve kontrol amacıyla Bahattin Şakir Bey, Teşkilâtın merkezini Narman'a nakletmiş, bunun üzerine Cafer ve Hilmi Beylerin de içerisinde bulunduğu Erzurum Dâhilî teşkilâtı, merkezini Erzurum'dan sınır üzerinde bulunan Hadik köyüne nakletmişti. Savaş başladığı dönemde bu grup Doğu Beyazıt sınır hattına sevk edilecektir.

Bu dönemde Bahattin Bey'in emrine verilen askerler ise şunlardı: Jandarma Nusret Bey, Jandarma Zabit Ahmet Efendi, Emin Bey ve Doktor Fuat Bey.²⁸ Müteakip dönemde Erzurumlu Yüzbaşı Mehmet Necati de Bahattin Şakir Bey'in maiyetine dâhil olmuştu. Erzurum'da bulunan Kolordu Erkânî Harbiye Reisi Şerif Bey de²⁹ Teşkilata, faaliyetlerinde yardımcı olan subaylar arasında yer alıyordu³⁰.

26 Cafer Bey bu ismi Ruşen Eşref olarak vermekte ise de kanaatimizce bu kişi Hasan Ruşeni (Barkın)'dır. Zira Ruşeni Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya'daki önemli elemanlarından. Cafer Bey, Gazeteci Ruşen Eşref ismini yanlış hatırlamış olsa gerek.

27 Bahattin Şakir Bey'in Erzurum'a gelişi ve faaliyetleri hakkında bk. Alaattin Uca, **İttihat Terakki Liderlerinden Bahattin Şakir Bey** (Basılmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi), Erzurum, 2009.

28 Fuat Sabit.

29 Şerif İliden.

30 Şerif İliden daha sonra yazdığı hatıralarında Teşkilat-ı Mahsusa bünyesine subay verilmesini ve gönüllülerin bir kısım faaliyetlerini eleştirmektedir. Köprülü Şerif İliden, **Sarıkamış Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s. 165.

Teşkilat-ı Mahsusa bölgede yapılanmasını sürdürüp, faaliyetlerini icra ederken, Karadeniz baskını nedeniyle Osmanlı Devleti de I. Dünya Savaşı'na girer ve tabii olarak Erzurum ve çevresi de Türk-Rus mücadelelerinin cephe hattı olur. Cafer Bey savaşın ilk safhasına dair hatıratında diğer kayıtlarda pek rastlamadığımız bilgiler sunmaktadır. Buna göre zaten sınır hattı üzerinde bulunan Teşkilat-ı Mahsusa gönüllüleri savaşı ilk yaşayanlardır. Özellikle Beyazıt civarında bulunan ve içlerinde Cafer Bey'in de bulunduğu 40 kişi, Rus Ordusunun ön hattında bulunan Ermeni gönüllü alayları ile çarpışır, sınırda elde ettiği bilgileri ordu kumandanlığına iletir. Cafer Bey, bu dönemde kendisinin de dâhil olduğu bir çarpışmayı şöyle anlatır:

“Pastırmacıyan ve arkadaşlarının teşkil eyledikleri birkaç bin kişilik Ermeni kuvveti Çaldıran Tepesi'nde, Hilmi Beyle birlikte kumandamızda bulunan 40 kişilik müfrezemizle muharebeye tutuşmuştur. Pek mahirane surette tatbik edilmiş bir taktikle bizden binlerce defa üstün Ermeni kuvvetleri büyük ziyata uğrayarak geri çekilmiştir. Müfrezemiz bu suretle Çaldıran Tepesi'nde vatan vazifesini parlak şekilde ifa etmiştir. Bu müsademede müfrezemiz ancak iki yaralı vererek Kira'ya çekilmiştir. Bu çarpışmaların tafsilâtı, Ermenilerin yazdığı eserlerde mevcuttur. Bu çarpışmalarda Pastırmacıyan yaralanmış, Hamazas ölmüştür. Hamazas'ın cesedi Tiflis'e götürülmüştür. Müfrezemiz daha sonra Pasinler'in Yağan Köyü'ne çekilmiştir.”

Yine Cafer Bey'in ifadelerine göre, Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri 1914 yılı sonu itibariyle Köprüküy, Azap ve Badıçivan bölgelerinde Rus birlikleri ve Ermeni gönüllüleri ile savaşmış, önemli yararlılıklar gösterdiğinden Ordunun takdirine mazhar olmuştu. Bu mücadeleler esnasında Ermeniler Pasin köylerini terk edip Horum Tabyası'na kadar çekilirken, Azap sırtlarında bir Ermeni alayı da Türk kıtalarıyla amansız bir muharebeye tutuşmuştu.

Türk-Rus savaşının ilk safhasına dair Cafer Bey'in verdiği bilgiler arasında dikkat çekici noktalardan birisi de, Ermeni grupların Müslümanlara yönelik katliamlarıdır. Cafer Bey'in bizzat gözlemlediği olayların bir kısmını onun kaleminden şöyle aktarabiliriz:

“Ermeni komitacılarının ve onların sevk ve idare eyledikleri canavar sürülerinin Türklere karşı reva gördükleri şenaatin derecesi hakkında bir fikir vermek için yukarıda vukuunu yazdığım muharebelerde şahit olduğum tüyler ürpertici bir vakayı yazmaktan kendimi alamadım:

Karşımızdaki Ermeni siperlerinde, giydirilmiş iki Türk kadınının gezmekte olduğunu görüyor ve buna bir mana veremiyorduk. Anî bir hücumla bu siperleri zapt ettiğimiz zaman gördüğümüz manzara bizi dehşete düşürdü. Orada iki Türk kadınının feci bir tarzda envai işkence ve tecavüzden sonra şehit edildiklerini ve memelerine birer kama saplanmış olduğunu büyük bir teessür ve heyecanla müşahede ettik. Bu kadınların boyunlarında beşer beşibirlik, 20 şer altın bulunuyordu. Hüviyetleri tespit edildi. Tayhoca³¹ köyünün cömertliği ile tanınmış İbil Oğullarının kızı ile gelini idiler. Bu feci vaka orduya bildirildi. Bu masum şehitler hususi bir merasimle defnedildi.”

Cafer Bey, karşı safta savaştığı kişilerin çoğunlukla Türkiye kökenli Ermeni olması, onların gerçekleştirdiği katliamlar³² ve Van'ın düşmesi nedeniyle soruna kesin çözüm üretme noktasına gelmiştir. Nitekim onun hatıratında karşılaştığımız şu cümleler zihninde gelinen noktayı göstermektedir: “Artık, sevimli yurdumuzda Ermenilere yaşamak hakkı tanımak, bu feci katliamların devamına müsaade etmek demekti. Buna mâni olma Türk Hükümeti'nin ve onu idare eden İttihat ve Terakki Teşkilat-ı Mahsusası'nın kudsi bir vazifesi olmuştu. Nitekim Ermenilerin tehcirine karar verilmekle bu kudsi vazife yerine getirilmiş oldu.”

Mevcut şartlar doğrultusunda Türk Hükümeti, Balkanlarda yaşanan gelişmelerin Anadolu'da da ortaya çıkmasını engellemeyi amaç edinmiş ve Cafer Bey'in ifadesiyle “Ermenilerin tehcirine karar verilmekle bu kutsi vazife yerine getirilmişti.” Bu amaçla Erzurum'daki Ermenilerin varlığı, ülkenin müdafaası için ciddi tehdit oluşturduğundan, onlar zorunlu sevke tabi tutulmuş ve Rus işgali öncesi kale boşaltılmıştı³³.

31 Horasan'a bağlı Tayhoca veya günümüzde Aşağı ve Yukarı Tahirhoca olarak adlandırılan köy.

32 Ermeni grupların tehcir daha yaşanmadan yaptığı katliamlar için bk. **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I. 1906–1918**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995; **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919) I.**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001; Yıldırım Sezen, **İki Kardeşten Seferberlik Anıları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999; Fahri Parin, **Dedelerimizin Ağzından Ermeni Zulmü**, Şamil Yayınevi, İstanbul 2010; İsmet Alparslan, **Ağrı Bölgesinde Ermenilerin Yaptığı Katliamlar**, Ağrı Valiliği 2008.

33 Cafer Bey sevk işinde Hafız Hakkı ve Mahmut Kamil Paşaların da yardımı olduğunu ifade etmektedir. Ancak Hafız Hakkı Paşa 15 Şubat 1915 tarihinde Erzurum'da vefat etmişti. Dolayısıyla sevk günlerinde hayatta değildir. Cafer Bey muhtemelen Komitacılar ile

Cafer Bey olayı ciddi bir güvenlik sorunu olarak görerek, tehcir ve boyutları hakkında çok fazla bir şey yazmıyor. Her ne kadar bu işle görevli olanlar içerisinde gözükmese de, konumu ve eğitimi ile genel hakkında değil de yalnızca mahalli boyut hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi beklenebilirdi. Yine Cafer Bey'in Sarıkamış Savaşı, 1915 yılı, Erzurum'un işgal altına düşüşü ve sonrası dönem hakkında bilgi vermemesi, hatıratında dikkat çeken en büyük eksiklik olarak gözükmektedir. Zira Cafer Bey, maiyetindeki 40 gönüllü ile hep cephe hattında bulunmuş ve savaşa dâhil olmuştur. Hafız Hakkı Paşa ve bölgedeki Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Bahattin Şakir Bey'in³⁴ Cafer Bey'e gönderdiği teşekkür yazıları; onun savaş esnasında ve Sarıkamış sonrası ordunun geri çekilişi sırasında gösterdiği yararlılığı ve kahramanlığı hakkındadır.

Sarıkamış mağlubiyeti sonrası maiyeti ile birlikte Erzurum'a dinlemeye çekilmiş ve müteakiben yine cephe hattına dönmüştü. Ermenilerin sevki esnasında sahada olsa dahi, Ocak 1916 tarihinden itibaren başlayan ve ana hat olarak Erzurum'a yönelen Rus saldırıları esnasında, onun yine bu çarpışmalar içinde olduğu kesindir. Ancak o bu konularda hiçbir bilgi vermemekte, işgal başlığı altında, Rus istilasını esnasında Müslümanların, Ermeni mezaliminden masun kaldıklarını ifade etmemektedir. Müteakiben yazdıkları ise Bolşevik İhtilali sonucu Rusların çekilmesi ile birlikte, işgal sahasında Ermeni asker ve çetelerinin yaptığı katliamlar hakkındadır. Cafer Bey'in hatıratından, onun bu dönemde Suşehri'ndeki 3. Ordu Karargâhı'nda olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Ordunun özellikle Erzincan-Erzurum-Sarıkamış-Kars üzerinden Gümrü'ye uzanan askeri harekâtı hakkında kısa bilgiler vermektedir. Ayrıntıya girmediği için ifadeleri, dönem hakkında genel bilinenler dairesindedir. Hatıratında, askeri harekâtı yöneten komutanlar olarak Deli Halit Paşa, Erzurumlu Dadaş Rüştü Bey (sonra paşa) ile Kazım Karabekir Paşa, öne çıkan isimlerdir. Bölgenin işgalden kurtuluşunun Ordu ve Teşkilat-ı Mahsusa tarafından sağ-

mücadeledeki desteğinden bahis etmektedir.

34 Cafer Bey hatıratına, Bahattin Şakir Bey'in kendisine gönderdiği 7 Şubat 1331 (on üç gün ilaveli şekliyle 20 Şubat 1915) telgrafi aynen koymuş ve onun bu tarihe kadar Teşkilat-ı Mahsusa'yı Narman'dan idare ettiğini müteakiben merkezini İstanbul'a naklettiğini yazmaktadır. Hatıratına göre Bahattin Şakir, Erzurum'dan ayrılacağı zaman bu telgrafi göndermiştir ve ani bir kararla İstanbul'a gitmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Kayıtlarda Bahattin Şakir'in 23 Şubat 1915 tarihinde Erzurum'dan ayrıldığı görülmektedir. Uca, **Bahattin Şakir**, s. 288.

landığını ifade ederken, kendisi ve grubunun da işin içinde olduğu vurgusunu yapmaktadır.

Cafer Bey'in ordunun ileri harekâtı esnasında üzerinde asıl durduğu konu; Rus çekilmesi sonucu bölgeyi kontrol eden Ermeni grupların, Müslüman ahaliye yaptığı katliamlardır. Kendisinin bizzat şahit olduğu katliamlar hakkında hatıratından kan donduran şu cümleleri aktarabiliriz:

“Erzincan ve Mamahatun'da Ermeni canavarlarının Türk halkına karşı reva gördükleri mezalimin en canlı ve kanlı örneklerine şahit olduk. Genç ve ihtiyar kadınlar, aksakallı dedeler, saçı bitmedik sübyanlar, türlü tecavüz ve işkenceden sonra diri diri kuyulara atılmış, çukurlara gömülmüş oldukları halde bulundu.

Erzurum civarında ve Alaca köyünde bu vahşet son haddine vardırılmıştır. Evlere doldurulup yakılan kadınlar, yakıldıktan sonra annelerinin karınlarından deşilmiş ve duvarlara çivilenen yavrucuklar... Yakılmış yavrusunun iskeletini kucağına alan teessürden kaskatı kesilmiş analar...”

Kendisi de bir Erzurumlu olan Cafer Bey'in bölgedeki ahaliye, yakından bildiği akraba, komşu ve tanıdıklarına yönelik bu vahşet karşısında dehşet içinde kaldığı satırlarından anlaşılmaktadır. Ancak O, askeri harekât konusunda olduğu gibi bu mevzuda da ayrıntıya girmemektedir.

Elimizde mevcut hatıratında Cafer Bey, Erzurum'daki savaş günlerine ait anlatımlarını kurtuluş ile sonlandırmaktadır. Savaşın artık bitmek üzere olduğu dönemde kendisi karşımıza İstanbul'da çıkmaktadır. İttihatçılar iktidardan çekilmiş, mütareke hazırlıkları yapılmaktadır. Cafer Bey'in o günlerde İstanbul'da bir takım faaliyetler yürüttüğü, Bahattin Şakir ve ileri gelen İttihatçılar ile birlikte hareket ettiği görülmektedir. Cafer Bey'in hatıratının bundan sonraki kısmı da çok önemlidir ve mevcut literatüre ciddi katkı yapacak türdendir. İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkışı, onların emriyle Anadolu'da başlayan teşkilatlanma, Erzurum günleri, Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa ile ilişkisi, isyanlar, Cumhuriyetin ilanından sonra İttihatçılara yönelik baskı ve bu anlamda kendisinin de tutuklanması hatıradan öne çıkan başlıklardır.

Tutukluluğu bittikten sonra İstanbul'da köşesine çekilen ve ticaret ile uğraşan Cafer Bey'in, Harf İnkılabından sonra hatıralarını kaleme aldığı görülmektedir³⁵. Hatıratından ve dönemin kayıtlarından anlaşıldığı üzere, yaptığı faali-

35 Aileden intikal eden evrak içerisinde, hakkındaki eski yazı kayıtlar bulunmakta ise de hatıratına dair Osmanlıca harfli metin mevcut değildir. Bu da kanaatimizi güçlendirmektedir.

yetler dolayısıyla hayatı, özellikle Milli Mücadele sonlarına kadar roman gibidir. Akıcıdır, renklidir ve hep mücadeleler ile doludur. Aslında hayatı ve yaşadıkları dönemi yansıtmakta, bir neslin dramını ortaya koymakta, onun şahsında Türk milletinin ateşle imtihanını anlatmaktadır. Cafer Bey gözü pektir, atılgandır. İnanmış bir ittihatçıdır, vatan mevzuunda tavizsizdir. Onun şahsında dadaşlılığı ve Erzurumluyu görmek de mümkündür. Perde arkasında kalmış, kıymeti çok takdir edilmemiş kişilerdendir. Kendini ve grubunu yüceltme, yaptıklarını abartma, elbette onun hatıratında da mevcuttur. Ancak bu onun yaptıklarına hanel getirecek türden değildir. Yazdıkları ve hakkında yazılanlar onun dönemin içinde olduğunun ispatıdır. Hatıratında verdiği bilgiler, dönemi anlamak açısından çok kıymetlidir ve çoğunlukla literatürde karşılığı yoktur.

I. DÜNYA HARBİ GAZİSİ M. ŞÜKRÜ BEY'İN ESARET MEKTUPLARI

Ahmet Faruk GÜLER*



Özet

Tarih, Türk Eğitim sistemi içerisinde yıllardır zaman, mekân; sebep, sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmaktadır. Bu anlayış içerisinde doğrudan insanı görmek veya savaşta yer alan bireylerin yaşadıklarına tanık olmak mümkün değildir. Elbette ki bu durum bilimsel çalışmalar ışığında zaten imkânsızdır. Bu noktada devreye eser dünyasında insanı merkeze alan edebiyat girmektedir. Edebi tür olarak karşımıza çıkan mektup türü içerisinde asker mektuplarının da yer aldığını görmekteyiz. Bildirimize mevzubahis olan da esaret altındaki bir askerin ailesine yazıp göndermiş olduğu iki mektuptur.

1898 yılında Harput'un Germili köyünde dünyaya gelen Ahmet Bey'in oğlu Mehmet Şükrü Bey henüz 14 yaşındayken annesini ve babasını kaybetmiş bulunmaktadır. Evin tek oğlu ve dört kız kardeşin başında bulunması genç yaşta hayatın zorlukları ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte asker ocağına alınmış ve yaklaşık sekiz yıl sürecek askerlik macerası başlamış bulunacaktır. Bu süre zarfında Bingöl civarında Ruslara karşı; daha sonra Kanal Cephesi'nde İngilizlere karşı savaşmış ve bu esnada esir düşmüş ve yaklaşık iki yıl esaret altında kalmıştır. Esaret sonrası memleketine geldiği anda tekrar asker altına alınmış ve çevre bölgedeki isyanlarda asker olarak ülkesine hizmet etmeye devam etmiştir.

Bildiriye esas olan iki mektup bu esaret yılları içerisinde ailesine yazıp göndermiş olduğu mektuplardır. Oğlu Fethi Güler'den alınan bu iki mektup hari-

* Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmet.guler@inonu.edu.tr.

cinde Mehmet Şükrü Bey'in savaş yıllarıyla ilgili oğluna anlattıkları çalışmamızın çıkış noktasını teşkil etmektedir. Bu mektuplar ilk kez gün ışığına çıkacak olup esaret altındayken yazılmış olmaları münasebetiyle önemlidirler.

Öncelikle Mehmet Şükrü Bey hakkında bilgi verilecek, mektupların çözümlenmesine geçilecek, Mehmet Şükrü Bey'in sonraki süreçte hayatı ile ilgili bilgi verilecektir. Bu çalışmayla; savaşın siyasi, askeri, ekonomik boyutlarından ziyade savaş içerisindeki bir askerin insani boyutuyla, esaret yıllarında ailesiyle kurduğu iletişim vurgulanacaktır. Esaret yıllarına ait iki mektubun günümüz Türkçesine aktarılması ve bu mektuplardan hareketle I. Dünya Harbi'nde Anadolu'nun bağrından çıkarak savaş sebebiyle çeşitli coğrafyalarda bulunan bir Osmanlı askerinin tanıtılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Esaret, I. Dünya Savaşı, Mektup, M. Şükrü Bey, Harput, Germili.

CAPTIVITY LETTERS OF THE FIRST WORLD WAR VETERAN M. ŞÜKRÜ BEY

Abstract

History is discussed in relation with time and place; reasons and results in the Turkish education system for years. Within this understanding to see people directly or witness some of the individuals take place in the war is not possible. Of course, this situation is already impossible in light of scientific works. At this point, literature, human-centered science in the world of the works is entering into play. We can see that the military letters involved in the letters in such genres as we face. The main topic of our paper is two letters that a captive soldier wrote and sent to his family.

Mehmet Şükrü Bey, Ahmet Bey's son born in 1898 in Harput in the village Germili lost his father and mother when he was just 14 years old. Being the only son of family and having four sisters caused for him to face life's challenges at a young age. In 1914, with the start of the First World War he was taken into army and military adventure began and about eight years continued. During this time he fought against the Russians near Bingöl; later against the British in the channel and in the meantime taken prisoner and remained in captivity for about two years. After captivity when he came to his hometown immediately re-enlisted as a soldier and has continued to serve his country as a soldier in the rebellion against the state surrounding areas.

There are two letters which he has written and sent in these years of captivity. Except for these two letters from his son Fethi Guler, Mehmet Şükrü Bey's expressions, told his son about the war years constitute the starting point of our work. These letters will come to light for the first time and are very important because of being written under bondage.

In this paper firstly the reader will be informed about Mehmet Şükrü Bey afterward the letters will be analyzed and information about Mehmet Şükrü Bey's life in the next period will be given. In this study it is emphasized with the humanitarian aspect that a soldier's communication with his family in the war during his captivity years rather than war's political, military, economic size. In this paper it is aimed that two letters of the years of bondage to be transferred into modern Turkish and in the light of these letters an Ottoman soldier, in the World War I being from Anatolia because of the war existing in various geographies, is introduced.

Key Words: Slavery, World War I, Letter, M. Şükrü Bey, Harput, Germili.

Giriş

Tarih boyunca savaşlar insanoğlu için bir yıkım ve beraberinde yeniden doğuşun müsebbibi olmuşlardır. Milyonlarca insanın ölümüne, sakat kalmasına ve sağ kalanlarda ise derin travmaların oluşmasına sebeptirler. Tarihsel süreç içerisinde özellikle küresel boyutta gerçekleşen Birinci Cihan Harbi insanlık tarihi için derin yıkımların gerçekleştiği, dünyanın siyasi boyutta yeniden şekillendiği bir savaş hükmündedir. Henüz üzerinden çok uzun bir zaman dilimi geçmeyen ve içinde bulunduğumuz 2014 yılında yüzüncü yılını tamamlayan bir savaşın sonuçlarının sancılı süreçlerini günümüz hayatında gerek sosyal gerekse siyasi alanda net bir şekilde görebilmekteyiz.

Savaşın askeri, siyasi, sosyal, ekonomik, edebi açıdan bıraktığı izleri akademisyenlerin nitelikli çalışmalarıyla ortaya koymaları bugün üzerimize düşen en büyük vazifelerdendir. Yapılacak analizler bugünün ve geleceğin inşa edilmesi noktasında etkili olacaktır. Ancak çoğunlukla göz ardı edilen, ya da üzerinde yeterince çalışılmamış alanlardan bir tanesi de savaş sonrasında, savaşa katılmış bireylerin ruh dünyaları ve yaşam şekilleri olmuştur.

Çalışmaya esas olan, Harput'un Germili köyünde dünyaya gelmiş ve Cihan Harbi dolayısıyla ömrünün yaklaşık sekiz yılını savaş meydanlarında geçirmiş Mehmet Şükrü Bey'in esaret yıllarında göndermiş olduğu iki mektubudur. Bugüne kadar ailesi tarafından özenle saklanmış ve günışığına ilk kez çıkacak olan bu iki mektup ile bir gaziye ve onun hayatını burada aksettirerek tarih sahnesinde adı sanı hatırlanmayan yüz binlerce şehidimizi, gazimizi rahmetle anmak olacaktır.

Hayatı¹

Mehmet Şükrü Bey, Elazığ il nüfus müdürlüğünün kayıtlarında 1898 yılında eski Harput'a, döneminde Mamüra'tül-Aziz adıyla bilinen bugün Elazığ ilinin sınırları içerisinde yer alan merkeze bağlı Germili köyünde dünyaya gelmiştir. Dokuz yaşlarındayken babasını kaybetmiş, on dört yaşına geldiğinde ise annesinin rahatsızlanması üzerine gerek kardeşlerine bakması gerekse evin işlerini çekip çevirebilmesi için Harputlu bir ailenin kızı olan Münire Hanım'la

1 Hayatı ile ilgili bilgiler ve savaş hatıraları Mehmet Şükrü Bey'in küçük oğlu olan Fethi Güler ile yapılan görüşmelerde kayıt altına alınmıştır.

evlendirilmiştir. On altı yaşına geldiğinde Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve akabinde askere alınmıştır.

Germili köyünden çıkıp Ruslara karşı savaşmak üzere birliğiyle birlikte hareket etmiş, Bingöl'ün Şeref Meydanı olarak isimlendirilen yerde kışın zorlu şartları altında Ruslarla savaşa katılmış ve birkaç ay bu durum devam etmiştir. Rusların çekilmesi üzerine birlikleri başka birliklere dağıtılmış ve komutanlarının kendileriyle birlikte kalması isteği üzerine komutanlarıyla hareket etmiştir. Önce Antep ve sonra Maraş üzerinden İstanbul'a yolculuk yapılmış ve İstanbul'da bir handa dâhil olduğu birlik bir süre bekletilmiştir. İstanbul'da ikâmet etmekte olan amcası Bekir Efendi'de üç gece misafir olan Mehmet Şükrü Bey, birliğinin Kanal Cephesi'ne katılmak üzere hareket edeceğini öğrenince birliğiyle birlikte tekrar yola koyulmuştur.

Meşakkatli bir yolculuk sonrası savaş başlamış ve Hicaz bölgesine kadar ilerlenmiş, ancak mühimmat desteğinin kesilmesi sonrası yenilgiye uğramış ve çekilmeye başlamışlardır. Bir kez birliğinin geri çekilmesi esnasında makineli tüfeği ve fişek tutan asker ile birlikte ön cephede kalmış, mermilerini sonuna kadar harcadıktan sonra silahını da alarak etrafını saran düşman askerlerinden kaçmaya çabalamıştır. Yüksek bir noktadan esir olmaktansa atlamayı tercih ederek iki asker düşman askerlerinden kurtulmuşlar ve sürüne sürüne birliklerine tekrar dönmeyi başarmışlardır. Daha sonra Almanların yenilmesi üzerine bağlı bulunduğu birlik İngilizlere esir düşmüş ve yaklaşık iki yıla yakın süre İngiliz esareti altında kampta bulunmuştur.

Kendisinin oğluna ifade ederken söylediği Hayfa yahut Yafa yakınlarında bir yerde esir tutulduğudur. İngilizlerin esirleri antlaşma sonrası serbest bırakmasıyla birlikte memleketine doğru yola çıkmış ve nihayetinde Elazığ'ın Hankendi kasabasına kadar gelmişlerdir. Hankendi kasabasında Mehmet Şükrü Bey ve yaklaşık otuz arkadaşı tekrar askere alınmışlar, Mehmet Şükrü Bey okuma yazma bilmesinden ötürü şubede bırakılmış diğer arkadaşları çeşitli bölgelerde yer alan birliklere dağıtılmışlardır. Bir süre askerlik şubesinde çalıştıktan sonra Dersim'in Çemişgezek bölgesinde başlayan sünni köylerin yağmalanmasını engellemek amacıyla oluşturulan birlikle birlikte o bölgeye gitmiş ve orada bir süre daha vazifesine devam etmiştir.

Daha sonra terhis edilmiş ve köyüne dönerek ziraatla meşgul olmuştur. Bir süre Elazığ'ın Maden ilçesindeki ocaklarda işçi şefi olarak görev yapmışsa

da uzun sürmemiş ve köyünde yaşamına devam etmiştir. Bu süreçte ilk eşinden bir oğlu dünyaya gelmiş ve sonra eşini kaybetmiştir. İkinci kez Güney köyünden Hatice Hanımla evlenen Mehmet Şükrü Bey'in üç erkek ve bir kız evladı daha olmuştur. 1968 yılında Germili köyünde hayata gözlerini yummuştur.

MEKTUPLAR

Zarf

Taahhütlü Mektup

İş bu mektup kutulara atılmayup kayd edilmek üzere

Posta memuruna tevdi edilecek ve mukabilinde bir makbuz alınacaktır.

Gideceği yer

1. No'lu Mektup

Dayım tahsildar Osman Efendiye	1. satır
Bilhassa selam olunduktan sonra dest-i şeriflerinden buse ederim.	
Mahdumunuz	2.satır
Mehmed Ağa'nın gözlerinden öperim. Dayım Ömer Ağa'ya selam.	
Amucam Hacı Mustafa	3.satır
Efendi'nin ellerinden öperek hanesi tarafına selam.	
Hanım tarafına hemşirelerim hanımların	4.satır
gözlerinden öperim. Kayınpederim Hacı Hamdi Efendi'nin	
ellerinden öperim. Badehu	5.satır
biraderim Mustafa Efendi'ye selam. Dayım Hacı Bekir ve	
Osman Ağa'ya mahdumları ağalara	6.satır
cümleten selam. Eğer bendenizden sual olunursa hamdolsun	
sıhhatteyim ve İngiltere'ye esirim	7.satır
baki emanette olunuz. 26 Kanun sene (1)334.	8.satır
Ahmet Bey zade Mehmet Şükrü	9.satır
Kürklü Berber Ahmed'in oğlu Nuri	10.satır

ile bir aradayız. Pederine malumat. 11.satır
 Adres 12.satır
 Mısır Cedid de Heliopolis Osmanlı üsera karargahında
 fırka 4 Tel 9 numra / 50789 Şükrü 13.satır

Dış Yüz

Mısır-ı Cedid de Heliopolis Osmanlı usera karargahında
 dördüncü fırka 1.satır
 Dokuzuncu tel'de 50789 numrolu Ahmed oğlu Şükrü 2.satır
 Mamüratül Aziz Vilayetinde Eytam Müdürü Germilili
 Hacı Mehmed Efendi vasıtasıyla 3.satır
 Germili kariyesinde tahsildar Osman Efendi'ye mahsustur. 4.satır

2. No'lu Mektup

Pederim Hacı Mehmet Efendiye 1.satır
 Bilhassa mahsusan selamla. Ellerinizden öperek hayırlı
 duanızı istirham 2.satır
 ıderim. Biraderlerim Ömer Ağa ile Mustafa Efendiye selamla
 ellerinden sıkarım. 3.satır
 Amucam Hacı Mustafa Efendi ile Ali Ağa ve
 Mustafa Ağa'nın ellerinden öperim. 4.satır
 Dayılarım Hacı Bey'le Osman Ağa'ya mahdumları ağalara
 teyzem hanıma mahsus 5.satır
 selam. Eğerçi bizden sual olunursa hamdolsun
 şimdilik sıhhatim 6.satır
 iyidir. İnşallah yakında görüşür ve kavuşuruz. O tarafda
 Hısım akraba amucazadelerin kaffesine selam.
 Bu taraftan Veli Ağabey 8.satır

İbrahim mahsus selam ve Kürklü Nuri selamla sıhhattedirler.

Eylül (1)335	9.satır
Mahdumunuz Mehmed Şükrü	10.satır
Adresim	11.satır
Mısır Cedide Heliopolis Osmanlı üsera karargahında	
fırka 4	12.satır
Tel 9 ?????????? <u>Numro</u> / 50789'da Harputlu Şükrü	13.satır

Dış Yüz

Mısır Cedide Fırka 4 Tel 9 Numrosu /50789'da	
Harputlu Şükrü	1.satır
Tarafından	2.satır
Mamüratül Aziz'de vilayetinde yukarı meydanda belediye	
kalemiyesi üzerinde Çemişgezekli	3.satır
Kadir Efendi vasıtasıyla tüccarından Harputlu	
Hacı Mehmet Efendiye	4.satır
Takdim olunur.	5.satır

DEĞERLENDİRME

Elimizde bulunan iki mektubun tarihine baktığımızda 1918 ve 1919 tarihlerini görmekteyiz. Bu iki mektup haricinde bir mektup bugüne ulaşmamış ve bu hususta Mehmet Şükrü Bey'in herhangi bir söylemi de olmadığı oğlu tarafından aktarılmıştır. Günümüz Türkçesine aktarılan iki mektubun da Heliopolis esir kampından gönderildiğini görmekteyiz. Maalesef Heliopolis esir kampı ile ilgili elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Yaptığımız araştırmada Kızılhaç Heyeti'nin Mısır Raporu'nda esir kampı ile ilgili çeşitli bilgilerin olduğunu görmekteyiz ki bunlar 1914-1917 yılları arasında Kızılhaç Heyeti'nin esir kamplarını ziyaretlerinde tutulan raporlardır.

2 Haziran 1917 yılında Kızılhaç Heyeti'nin yazmış olduğu rapora göre Heliopolis Esir Kampı'nın "1905 yılında yeni bir villa ve oteller merkezi niteliğinde düzenlenen Heliopolis vahasındaki yerleşmeye yakın bir yere kurul"duğunu

(Taşkiran, 2001: 40-41) belirtmektedir. Raporunda kamp içerisinde 3906 Türk askeri ve subayı bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca 3 sağlıkçı Türk, 2 de Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapan Ermeni askeri doktor bulunduğu ifade edilmiştir. Kampın kapasitesi 15000 olarak belirlenmiş, etrafının dikenli tellerle çevrili olduğu belirtilmiştir. Heyet raporuna göre “13 m uzunluğundaki ve 9 m genişliğindeki barakalar, paralel şekilde bölümler halinde düzenlenmiş, her bölüm arasına 20 m genişliğinde geçitler konulmuştu. Esirlerin kaldığı barakalar tek tipti. Ahşaptan yapılan binaların arası kamışla örtülmüştü. Çatıları kamış ve kartonla kapatılmıştı. Yerde nem ve rutubet yoktu. (...) barakalar 50 kişilikti. Her esir kamıştan örülmüş bir hasır üzerinde yatıyordu ve 4 battaniyeye sahipti. (...) her bölgeden barakalar arasında bırakılan boş alanlar, gezinti için yeterliydi. Gezinti için ayrılan saatler içerisinde de, gezintiye hiçbir kısıtlama getirilmiyordu. (...) Her esirin metal tabağı, metal kaşığı ve metal su tası vardı. Yemek saatleri sabah 5, öğle 11 ve akşam 16 idi. Kamptaki sağlık hizmetleri İngiliz doktor Albay E. G. Garner ile, Arsen Khoren ve Leon Samuel adlarındaki iki Ermeni doktorca yürütülüyordu. Ayrıca dört İngiliz hastabakıcı ve onlara yardım eden üç Osmanlı hastabakıcı vardı. (...)Esirlere gönderilen mektupların sahiplerine ulaşması için 3 hafta ile 3 ay arasında bir süre geçmekteydi. Mektuplar genellikle Kahire’deki Amerikan Konsolosu aracılığı ile geliyordu. Ancak okuma-yazma bilen çok az esir vardı. Yazma bilenler istedikleri zaman ve istedikleri kadar uzun yazabilmekteydiler. Mektupların geliş ve gidişinde sistematik bir gecikme söz konusu değildi.” (Taşkiran, 2001: 116-124)

Kızılhaç Heyeti’nin yazmış olduğu rapora baktığımızda oldukça hijyenik şartlar altında, kampta her hususun düşünülüp uygulamaya konulduğu bir düzen ifade edilmektedir. Heyetin hazırlamış olduğu raporun ne kadar güvenilir olduğu soru işaretidir. Savaş zamanında esir kamplarında tutulan ve daha sonra serbest bırakılan Türk esirlerle ilgili Doç. Dr. Selçuk Ural tarafından yapılan araştırmada Genelkurmay arşivlerindeki belgeden hareketle “ilk ifadelerde esirlerin çok zor şartlar altında yaşadıkları ortaya çıkınca Sıhhiye Şubesi, 19 Ocak 1919’da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderdiği yazıda; Rusya ve Mısır’daki esirlerin her türlü yardımdan mahrum ve yardım edilmediği takdirde binlercesinin hastalık ve açlıktan öleceği” (Ural, 2006: 190) ifade edilmektedir ki zihnimizdeki soru işaretlerini bu durum artırmaktadır. Ayrıca “Esirlerin verdikleri ifadeler Mısır’daki durumun oldukça ciddi olduğunu gösteriyordu.

Türkiye'ye getirilmedikleri takdirde on binlerce Mehmetçiğin ölmesi kesindi.” (Ural, 2006: 191) ifadeleri de yine durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

Kızılhaç raporunda esirlerin kamp dışında çalıştırılmadığı ifade edilmişse de esaret sonrasında gelen askerlerimizin verdikleri ifadelerde bu durumun pek de öyle olmadığı ortaya çıkmıştır. Nitekim “sağlıksız ortamlarda yaşama müca- delesi veren askerler hayatta kalmalarını sağlam bünyeye sahip olmalarına borç- luydular. İngilizler esirler içerisinde sağlam olanları en ağır işlerde çalıştırılırken onlara sadece ekmek ve pirinç çorbası veriyorlardı.” (Ural, 2006: 198) Mısır'daki esir kamplarıyla ilgili askerlerimizin göz hastalıklarına maruz kalması yine dö- nemin en önemli problemi olmuştur. Esirlikten dönen askerlerin verdikleri ifa- delerde yaklaşık on beş bin civarında askerimizin kasıtlı bir şekilde kör edildiği ifade edilmektedir ki İngilizlere ait esir kamplarındaki durumun vahametini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Mehmet Şükrü Bey'in mektuplarına baktığımızda esir düştüğü kamp ile ilgili herhangi bir bilginin yer almadığını görebiliriz. Esir mektuplarının okun- duğu dikkate alınacak olursa herhangi bir bilginin olmayışı çok normaldir. Bi- rinci mektubun içeriğine baktığımızda bu mektubun esir kampından ilk gön- derilen mektup olma özelliği taşıdığını görüyoruz. Çünkü mektubun içeriğinde “İngiltere'ye esirim” ifadesi yer almaktadır. 1918 tarihli bu ilk mektup kurşun kalemlle yazılmış olmasından ötürü silik bir yapıdadır. Aile efradına selam fas- lından sonra verilen bu bilgi ve beraberinde yer alan sıhhatteyim ifadesi aile açısından oldukça önemlidir. Çünkü savaş sırasında muhtemelen esir düşmesiyle ilk mektup arasında kalan zaman diliminde ailesine şehit olduğu yönünde bilgi gelmiştir.

Mektupta adres bilgileri de mevcuttur ki esir kampındaki düzeni göstermesi açısından da bu bilgiler önemlidir. 4. fırka ve 9. tel'de yer aldığını ifade etmekte- dir. Esir kampının nasıl bir düzen ihtiva ettiğinin de göstergesidir. Ancak ikinci mektubun son kısmında verilen adres bilgilerinde bir sözcük yer almaktadır ki bu sözcük her iki mektupta yer alan adres bilgilerinde bulunmamaktadır. Oku- yamadığımız bu sözcüğün muhtemelen “kafes” olabileceği kanaatimiz söz ko- nusuydu da emin olamadığımızdan metinde ilgili kısma soru işareti bırakmayı uygun gördük.

Birinci mektubun sonlarında Germili köyüne yakın olan Kürk köyünden bir arkadaşının olduğunu da görüyoruz. “Kürklü Berber Ahmed'in oğlu Nuri ile

birlikteyiz pederine malumat” diyerek arkadaşının ailesine de bilgi gönderilmesini istemiştir. İkinci mektupta da buna benzer bir ifade karşımıza çıkmaktadır. Bu kez Kürklü Nuri'nin yanı sıra Veli ağabeyden de İbrahim'e mahsus selam gönderilmiştir. Kızılhaç raporunda okuma-yazma bilenlerin azlığının ifade edilmesine dikkat edilecek olursa, söz konusu kişilerin ailelerine haber vermek de Mehmet Şükrü Bey aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

İkinci mektupta da ilk mektupta olduğu gibi sıhhatte olduğu bilgisi verilmiş ve bu sefer yakında görüşüp kavuşma ihtimaline dönük ifadenin de yer aldığı dikkati çekmektedir. Sanırım 1919 yılında esirlerin yurda dönebilmesi için yapılan çalışmaların bu ifadelerin yer almasında payı bulunmaktadır.

Mehmet Şükrü Bey'in ailesinden bugüne ulaşan başka herhangi bir mektup bulunmamaktadır. Ancak esaret sonrası ile ilgili Mehmet Şükrü Bey'in oğlu Fethi Güler'e anlattıklarından hareketle kara yoluyla memleketleri olan Elazığ'a geldikleri ve Elazığ'da Hankendi kasabasının bulunduğu mevkiye askerlik şubesi askerleri tarafından tekrar askere alındıklarını ve bir süre burada bulunduktan sonra Çemişgezek tarafındaki isyanda yağmayı önlemek amacıyla gönderilen birliklerde yer aldığını ve daha sonra terhis olduğu bilgisi aktarılmıştır ki bu bilgi hayatı kısmında anlatılmıştır.

Birinci Cihan Harbi'nde esir düşen askerlerin mektupları ile ilgili belki de en önemli araştırma Osmanlı Araştırmaları dergisinin XI'inci sayısında yer alan Mustafa Arıkan'ın yapmış olduğu çalışmadır. Bu yazıdaki mektup örneklerine baktığımızda ve elimizdeki mektuplarla kıyas yoluna gittiğimizde büyük benzerlikler olduğunu görmekteyiz. Bugün yüzüncü yılında bulunduğumuz I. Dünya Savaşı ile ilgili, esir düşen yaklaşık yüz elli bin Türk askeri hakkında çok fazla çalışma yapılmamış olması Türk tarihi açısından üzüntü vericidir.

Bu çalışma ile amacımız GÜLER ailesinin elinde bulunan Mehmet Şükrü Bey'e ait iki mektubu gün ışığına çıkarmak ve esir düşüp daha sonra bu ülkenin kurulmasında mücadele eden binlerce Türk askerinden biri olan Mehmet Şükrü Bey'den hareketle hepsini rahmetle anmaktır.

KAYNAKÇA

ARIKAN, Mustafa, “Birinci Cihan Harbi Türk Esir Mektuplarında Duygu ve Düşünceler”, **Osmanlı Araştırmaları XI**, İstanbul, 1991, s. 35-45.

GÜLER, Ahmet Faruk, **Fethi Güler ile yapılan 18 Eylül 2014 tarihli görüşme kayıtları**, Elazığ, 2014.

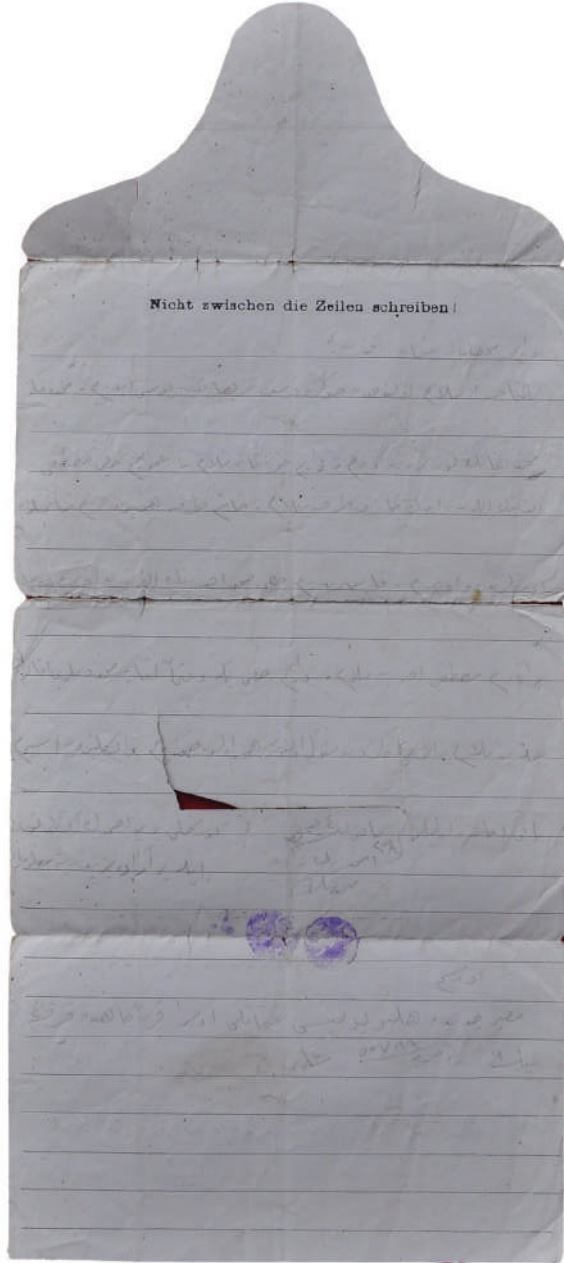
Mehmet Şükrü Bey'e ait 1918 ve 1919 tarihli esaret mektupları.

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim (I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

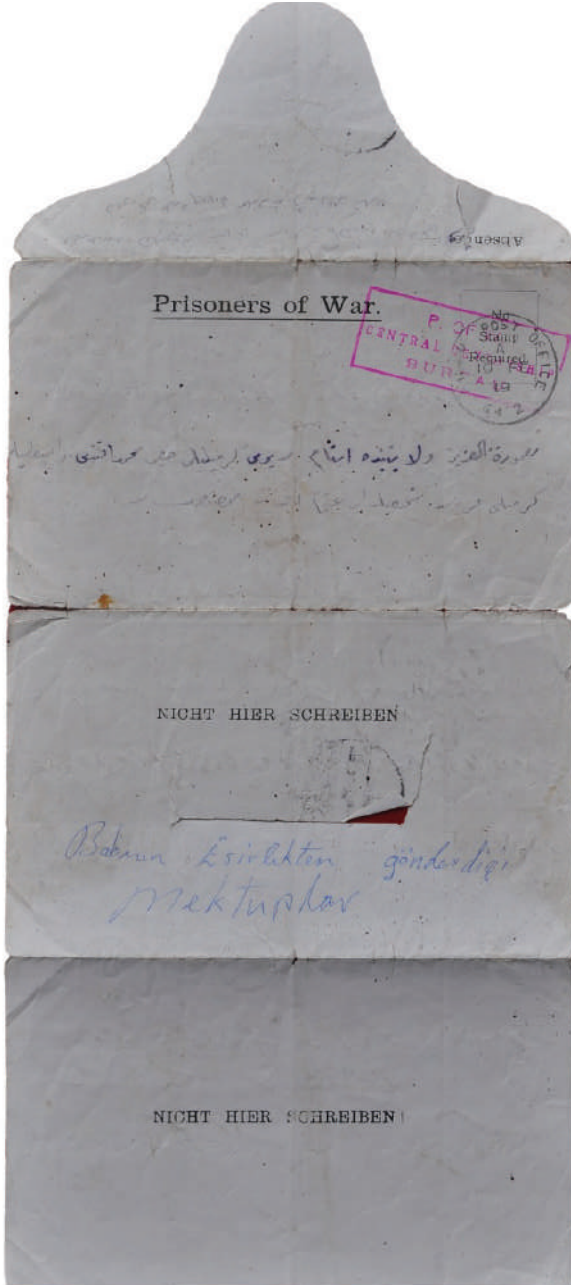
Ural, Selçuk, “Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Ün., S 37-38, Mayıs-Kasım, s.187-210 Ankara, 2006.

EKLER**Ek 1:** Mehmet Şükrü Bey**Ek 2:** Zarf

Ek 3: 1 No'lu Mektup



Ek 4: 1 No'lu Mektup Dış Yüz

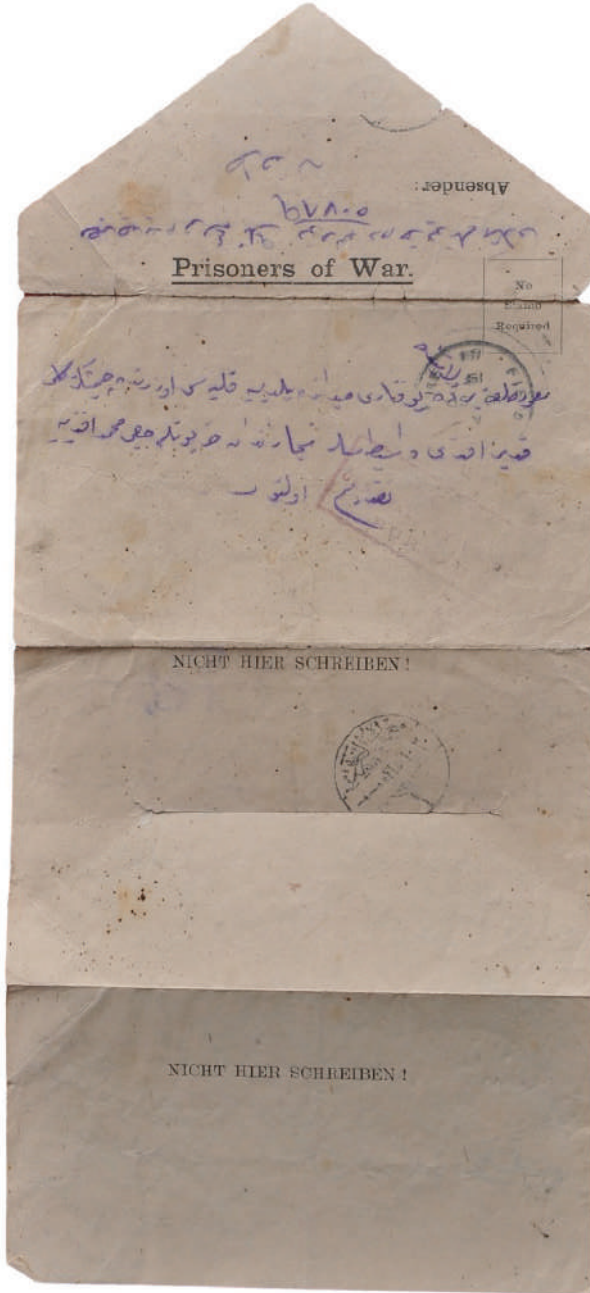


Ek 5: 2 No'lu Mektup

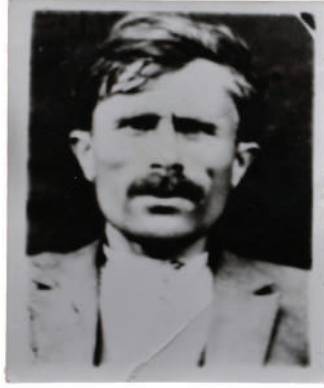
Nicht zwischen die Zeilen schreiben!

بسم الله الرحمن الرحيم
 اللامه مقصود ملازمه الايكه نه اولون خبرلي ده كارني اميرمه
 ايلك - يار اولام نوراغا ايد و طغرى اقمه ملازمه البته مرقوم
 عومم حقي و طغرى اقمه ي ايلام على انقا و طغرى اقمه البته الله نه اولام
 د ايلام حقي يلا موقعا اقامه موم و مادي انقا لام نيمه خاتمه موصي
 سلام - اكره ميمه سوال اولونوم هم اولونوم كى يلا صومع
 ايتيد - انشا الله يفته كره كره - وقاه كره - اوطافه
 طمع از ميا دعوت ده ان كاهه سلام - يوطافه ولى انقا
 ايراهم مقصود سلام دكره كللى نيمه ملازمه صومعه در ان ايلونوم
 مومك
 شكرا
 ادم
 موم ج ميمه هليو نوبليس عفا نك اوسرا و كاهه و فوا
 تله نغوشه نيمه دم فوا نك شكرا
 ٥٠٧٨٩

Ek 6: 2 No'lu Mektup Dış Yüz



Ek 7: Mehmet Şükrü Bey Otuzlu Yaşlarda



Ek 8: Mehmet Şükrü Bey



I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ İLE İTİLAFLAR DEVLETLERİ ARASINDAKİ ESİR MESELESİ

Necati AKSANYAR*



Özet

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı sırasında savaşan devletler arasında pek çok esir ele geçirilmiştir. Osmanlı Devleti taarruz ve savunma cephelerinde yaptığı savaşlar sonrasında 200.000'nin üzerinde askerini esir bırakmıştır. Bu durumun etkisi savaşın sona erdiği 1918 yılından sonra da uzun süre devam etmiştir. Yabancı devletlerde bulunan esirlerin almış oldukları paralar kendilerinden tahsil edilmek istenmiş ve konu Osmanlı Hükümeti'ne iletildiğinde 1915-1919 yılları arasındaki kurlara göre muamele edileceği bildirilmiştir. İngiltere, İspanya ve Fransa'daki esir Osmanlı zabıtlarına rütbelerine göre maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde müttefik devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki esirleri ve onlara nasıl muamele edileceği gündeme gelmiştir. Osmanlı Hükümeti ile İngiltere arasındaki esir mübadelesi Times gazetesinin 20 Teşrinisani 1917 tarihli nüshasında gündeme gelmiş, esirlerin tahliyesi ve mübadele konusunda antlaşma imzalanmıştır. 1919 ve 1920 yıllarında Fransa'dan Türkiye'ye gönderilen esir Türk subay ve erlerinin masrafları Fransız Bahriyesi tarafından karşılanmış ve bu masrafların Osmanlı Hükümeti'nden tahsil edilmesi için Fransa Sefareti tarafından talepte bulunulmuştur. Bildirimizde konuyla alakalı olarak başta arşiv vesikaları ve diğer kaynaklara başvurularak Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasındaki esir meselesine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı, Esir, Mübadele.

* Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, necati.aksanyar@dpu.edu.tr.

**DURING WORLD WAR I, THE OTTOMAN EMPIRE
AND THE ENTENTE POWERS
ISSUE BETWEEN THE PRISONERS**

Abstract

Starting in 1914, fought during the First World War between the States many prisoners were captured. Offensive and defensive fronts of the Ottoman Empire after the war left over 200,000 soldiers and prisoners. Located in foreign countries they took the money of slaves themselves and the subject was asked to be collected from the Ottoman Empire between the years 1915-1919, when transmitted to the Government will be treated according to the exchange rate was reported. England, Spain and France to the rank of officer in the Ottoman prisoners were decided according to the allocation of salary. In the same way allied governments and how they treated prisoners in the Ottoman Empire that came up. Exchange of prisoners between the Ottoman Government and the UK Times newspaper in its issue of November 20, 1917 have been raised, and the evacuation of prisoners in exchange treaty was signed. In 1919 and 1920, sent from France to Turkey, the Turkish officers and their prisoner costs were met by the French Navy and the costs to be collected from the Ottoman government in France were requested by the Embassy. In this paper, particularly as related to the subject with reference to archival documents and other resources between the Ottoman Empire and the Allies were trying to shed some light on the issue of prisoners.

Key Words: The Ottoman Empire, the Allies, World War I, Prisoners, Exchange.

1. Giriş

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Ferdinand'ın öldürülmesiyle başlayan I. Dünya Savaşı'nda İtilaf ve İttifak Devletleri arasında şiddetli mücadeleler yapılarak, pek çok cephede birçok insan kanı akmıştır. Başlangıçta Avrupa'da başlayan bu I. Dünya Savaşı fiili olarak savaşa katılın veya katılmayın dünyadaki birçok devleti etkilemiştir. 1914 yılında başlayıp dört yıl boyunca devam eden I. Dünya Savaşı'nın etkileri siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik olarak uzun yıllar devam etmiştir. Savaş sırasında ele geçirilen esirler, savaşan taraflar arasında karşılıklı eşitlik prensibine göre halledilmeye çalışılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti tarafsızlığını açıklasa da etrafında cereyan eden savaşın şiddetinden dolayı seferberlik ilan etmek zorunda kalmıştır. Yönetimin mecburiyetten dolayı Almanya'ya yaklaşmasının ardından, Türk Donanma Komutanı olarak atanan Alman Amiral Souchon'un 29 Ekim 1914'te Rus liman şehirlerini bombalaması ve Rusya'nın 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Osmanlı Devleti fiilen savaşa katılmıştır¹.

2. I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti İle İtilaf Devletleri Arasındaki Esir Meselesi

Türk ordusundan Rus kuvvetlerine 65.000 civarında esir düştüğü tahmin edilmektedir. Bunların 50.000 kadarı esir olarak Rusya'ya giderken, kalanlar ya ölmüş ya da öldürülmüştür. Rusya'daki bu esirlerin 20.000 ile 25.000 arasındaki esir Osmanlı askerleri değişik vesilelerle Osmanlı Devleti'ne dönerken, kalanlar Rusya'da ölmüşlerdir. Bu anlamda pek çok dramlar yaşanmıştır. Esirlerin kamp-lara götürülüşleri, burada hayatlarını sürdürmeleri ve daha sonra dönebilenlerin maceralı yolculukları sırasında gerçekten büyük acılar yaşanmıştır².

I. Dünya Savaşı'nın henüz daha ilk aylarında Ruslar bir yandan Avrupa cephesinde Almanları geri çekilmek zorunda bırakırken, diğer yandan Avusturyalıları Galiçya'dan Karpatlar'a getirmişlerdir. 1916'da Avusturya-Macaristan

1 Nuri Köstüklü, "I. Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", **Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve VII. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu**, Ukrayna-Kiev 2009, s. 3.

2 Köstüklü, **a.g.b.**, s. 3-5.

ordusuna büyük darbe vuran Ruslar, 100.000'den fazla esir ele geçirmişlerdir. Yine aynı yıl Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetleri tarafından oluşturulan Güney Ordusundaki 20. Tümen, Ruslara karşı ağır zayıatlar vermiş ve bu tümenin bir bölümü tamamen esir düşmüştür. 1917 yılındaki Gazze Muharebesinde Osmanlı askerleri mağlup olduktan sonra Kudüs düşmüş ve Şam'daki kuvvetlerin bir kısmı çekilirken diğerleri İngilizlere esir düşmüştür³.

Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasında Irak Cephesi'nde Eylül 1915 tarihinde I. Kut'ül-Ammare muharebesi yapılmış ve Türk kuvvetleri başarılı olamayarak Selmanıpak'a çekilmiştir. Daha sonra burada iki taraf arasında çetin mücadeleler yapılmış ve İngilizleri takip eden Türk kuvvetleri Kut'ül-Ammare'yi 4,5 ay muhasara ederek, Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin komutanı General Tawshend'le birlikte 5 general, 481 subay ve 13.300 eri esir almıştır⁴.

Kafkas Cephesi'nde gerçekleşen Sarıkamış Harekatı'nda Osmanlı Devleti'nin kaybı oldukça fazla olmuş ve birçok asker ve subay şehit olmuştur. Şiddetli soğuk nedeniyle pek çok asker el ve ayaklarından donarak sonradan şehit olmuştur. Bunun yanı sıra çok sayıda asker de Ruslara esir düşmüştür⁵.

I. Dünya Savaşı yıllarında henüz savaş devam ederken ve savaş sonrasında Osmanlı askerlerinden ne kadar kişinin esir düştüğü ve hangi ülkelerde ne kadar Osmanlı askerinin esir bulunduğu konusunda birçok yazışmalar yapılmıştır. 19 Kasım 1916 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahriratta İngiltere'de ve Rusya'daki esir Osmanlı zabıtları ve askerlerinin durumu ve miktarı sorulmaktadır. İngiltere ve Rusya Hükümetleri nezdindeki esir Osmanlı askerleri meyanında, mevcut olup olmadıklarının tahkiki, araştırılmasının yapılması, şimdiye kadar listelerde isimleri yazılı esirlerle karşılaştırılmasının yapılması istenmiştir. Nitekim Rusya Hariciye Nezareti'nden gelen yazıda belirtilen esir listeleriyle, Osmanlı askerlerinden esir düştükleri tahmin edilenlerle kıyaslama yapılmış ve bazı isimlere tesadüf edilmiştir. Bu nedenle

3 Hasan Keskin, **1914-1918 Osmanlı-Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İlişkileri**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 2006, s. 70, 72, 83.

4 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)**, TTK Yay, Ankara 1993, s. 156-157.

5 Hakan Türkkân, **Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri (1-145. Sayılar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s. 111.

Rusya ve İngiltere hükümetleri nezdinde esir Osmanlı askerleri konusunda gerekli girişimlere devam edilmesi istenmiştir⁶.

I.Dünya Savaşı devam ederken en önemli konulardan birisi de esir düşen askerlerin ve subayların hayatlarını esir düştikleri ülkelerde devam ettirebilmeleri için gerekli şartların oluşturulmasıydı. Bu durum kimi zaman günlük yiyecek içeceklerinin temin edilip edilmemesi şeklinde belirirken, kimi zamanda yine aynı amaçla ve diğer bazı ihtiyaçlarını karşılayabilmek için daha sonra ilgili devlete tekrar ödenmek üzere verilen borç paralarının verilir verilmemesiyle alakalıydı. Bu anlamda İngilizler tarafından esir alınan ve Malta'da esir tutulan Binbaşı Bahaaddin Bey önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 13 Mayıs 1917'de gönderilen tahriratta, Malta'da esir bulunan Binbaşı Bahaaddin Bey tarafından gönderilen mektuptan bahsedilmiştir. İngiliz Hükümetince verilegelmekte olan yevmiye 4,5 şilinin yüksek rütbeli esir zabıtlere yetmemesi sebebiyle vaki olan müracaatı üzerine, bahsi geçen devletle Osmanlı Devleti arasında imzalan anlaşma gereğince bu şekilde esir olan zabıtlere borç para verilmesinin kararlaştırıldığı şeklinde Binbaşı Bahaaddin Bey'e cevap verilmiştir. Mektubun devamında, bu durumda görünen şey sıkıntılı ve zor geçen günlere çaresiz olmak üzere Osmanlı zabıtlere tarihe geçecek olan bu cezalandırıcı borç para verme usulü artıncaya kadar geçen 8, 9 aylık zaman zarfında verdikleri borç parayı artırmadığı anlatılmıştır. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti nezdinde tekrar girişimlerde bulunulduğu, bunun üzerine İngiliz Hükümeti'nce Osmanlı Zabıtlere verilen borç paranın artırılması yoluna gidildiği, buna göre icab edecek muameleler hakkında Osmanlı Devleti'ne bilgi vermek amacıyla bu mektubun yazıldığı bildirilmiştir⁷.

Esir askerlere ve subaylara ödenen maaşla (borç para) ilgili olarak 30 Mayıs 1917 tarihli yazıda, İskenderiye ve Malta'daki esir bulunan zabıtlere buldukları durum İbrahim Paşa tarafından Londra'daki Sefarete iletilmiştir. Belirtilen şehirlerdeki Osmanlı asker ve subayları tevdi edilen borç paralarının miktarının artırılması sefaretten istenilmiştir. Bunun dışında icab eden başka haller

6 BOA, HR.SYS, 2258/18, 19 Kasım 1916 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

7 BOA, HR.SYS, 2235/3, Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 13 Mayıs 1917'de gönderilen tahrirat. Bk. Ek-1.

de olursa aynı şekilde gerekli olan işlemlerin yapılması ve durumun Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi istenmiştir⁸.

Savaş sırasında esir düşen askerlerin geride kalan aileleriyle ilgili olarak Osmanlı Devleti, esir düşen ve kaybolan bütün asker ailelerine, esaret durumu devam edenlerin kimsesiz kız kardeşlerine, yaralanarak esir düşen zabıtların ailelerine maaş bağlamak için Askerî Tekâüd-ü İstifa Kanunu'na ek bir kanun maddesi eklemiştir. Bu amaçla Hicaz, Yemen vb. vilayetlerdeki askeri birliklerden gelen bütün askerlerin maaşlarını alabilmesi için maliye bütçesine 150.000 lira ilave edilmiştir⁹.

Kanuna göre esir düşen askerlerin ailelerine “masarif-i iâşe” adında esir kaldıkları süre boyunca askerlik maaşlarının üçte biri kadar maaş bağlanmıştır. Bunun dışında ayrıca bir şey yapılmaması kararlaştırılmıştır. Ancak daha sonra ümera ve zabitan ailelerine ücretsiz olarak verilen ekmeğin, esir düşen zabitan ailelerine de verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca esir düştüğü yerde hastalanarak vefat eden askerlerin ailelerinin talep etmesi nedeniyle, vefat eden asker ailelerine askerin vefat ettiği sıradaki rütbesinin bir alt derecesinden maaş bağlanarak, şehit ailesi muamelesi yapılmıştır¹⁰.

Osmanlı Devleti, esir düşen askerlerin ailelerine yardımcı olduğu gibi, esir düşen memurların geride kalanlarına da yardımcı olmuştur. Bu manada Mısır'dan Bandırma'ya nakledilen ve İngilizler tarafından esir edilen memur ailelerinin iâşe ve diğer masrafları devlet tarafından karşılanmıştır¹¹.

Savaş sırasında Osmanlı askerlerinin esareti yaşanırken, diğer taraftan birçok Şirket-i Hayriye vapuru Karadeniz seferleri sırasında ya yara almış, ya da batmıştır. Romanya'nın 10 Ağustos 1916 yılında savaşa girmesinin ardından 38 Numaralı Şükran vapuru da Romanya'nın savaşa girdiği sırada Köstence'de bulunması nedeniyle, içinde bulunanlarla esir alınmıştır¹².

8 BOA, HR.SYS, 2235/3, Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne 30 Mayıs 1917'de gönderilen tahrirat.

9 Burcu Yıldırım, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 34.

10 Yıldırım, **a.g.t.**, s. 34-35.

11 Yıldırım, **a.g.t.**, s. 35.

12 Levent Kaya Ocakaçan, **Birinci Dünya Savaşı'nda Şirket-i Hayriye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 46.

Osmanlı Devleti askerlerinin İtilaf Devletlerine esir düşmesi ve bunların durumuyla alakalı pek çok yazışmalar yapıldığı gibi, İtilaf Devletleri askerlerinin Osmanlı Devleti'ne esir düştüğü ve pek çok yazışmaların yapıldığı görülmüştür.

13 Ağustos 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Baş Kumandanlık Vekaleti'ne gönderilen tahriratın konusu bahsi geçen konuyla alakalıdır. 29 Nisan 1916 tarihinde Kütül-Âmâra'da esir edilip, Osmanlı memurları tarafından fermanla 49 Zabite sınıfıyla muamele olunduğu, erzak ve nakliye sınıfına mensup "Julica Balliuye" ki rütbesi mülazım ve Ocsissland Coumary'nin haiz olduğu rütbesine göre muamele olunması gerektiği İngiltere Hariciye Nezareti'nin 18 Haziran 1917 tarihli notasında yazı ile bildirilmiştir. Bu manada yapılması gerekli olan şeyler Baş Kumandanlık Vekaleti'nden istenmiştir¹³.

Hariciye Nezareti'nden Baş Kumandanlık Vekaleti'ne 1 Eylül 1917'de gönderilen tahriratta, Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu I. Dünya Savaşı nedeniyle esir düşen 21 Osmanlı askerinin Suriye sahilindeki Hira'da ikamet ettirildikleri ve bunların İstanbul'a dönüşlerinde Harbiye Nezareti'ne teslim edilecekleri veya Harbiye Nezareti'nin uygun görmesi durumunda başka bir suretle bu durumun bir neticeye bağlanacağı yazılmıştır. Esirlerin hepsinin dönüşlerinde ailelerine teslim edilmesi düşünülmüştür. Buradaki esirlerin durumuyla alakalı gerekli görüşmeler, esirlerin İstanbul'a gelişleri ve durumları hakkında bilgiler İsveç Konsolosluğu vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir¹⁴.

Baş Kumandanlık Vekaleti'nden 3 Eylül 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Ankara'da 4 Kanunuevvel 1916 tarihinde bir Rus askerinden başka esirin vefat ettiğine dair malumat bulunmadığından dolayı, Mosolew William adında bir İngiliz esirinin vefat ettiği konusunda Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nce verilen malumatın bir hatadan kaynaklandığı belirtilmiştir¹⁵.

I. Dünya Savaşı'nda bir yandan savaş devam ederken, savaş sırasında ele geçirilen esirlerin durumu gündeme gelmiştir. Bu esirlerin kendi ülkelerine gidişleri konusunda pek çok yazışmalar yapılmıştır. Bununla ilgili olarak Hariciye

13 BOA, HR.SYS, 2235/3, 13 Ağustos 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Baş Kumandanlık Vekaletine gönderilen tahrirat.

14 BOA, HR.SYS, 2235/3, 1 Eylül 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Baş Kumandanlık Vekaletine gönderilen tahrirat.

15 BOA, HR.SYS, 2261/76, 3 Eylül 1917'de Baş Kumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı. Bk. Ek-2

Nezaretî'nden 9 Ekim 1917 tarihinde Bern Sefiri Fuad Selim Bey'e çekilen şifreli telgrafta, hasta ve hasta olmayan esirlerin deniz yoluyla Anadolu sahilinden mübadelesinin kabulü, mütekabiliyet esası çerçevesinde, nakil edecek vapurun durumu hakkında kendilerine bilgiler verilmiştir. Anadolu sahilinden hareket edecek vapura esirlerin bindirilerek gönderileceği, ancak bunların harbin alacağı şekle ve vaziyete göre değişme ihtimali olması nedeniyle esir değişimi konusundaki mukavelenamenin gözden geçirilebileceği belirtilmiştir¹⁶.

Bern Sefiri Fuad Selim Bey'den Hariciye Nezaretî'nden aldığı telgrafı ilgili ülkelere iletmesi istenmiştir. Henüz I. Dünya Savaşı devam ettiği için her ne kadar Osmanlı Devleti mütekabiliyet esasına göre esir değişimi konusuna taraftar olsa da ilerleyen süreçte şartların getireceği duruma göre kararından vazgeçme ihtimalinin değerlendirilmesini istemiştir.

6 Aralık 1917 tarihinde Hariciye Nezaretî'nden Baş Kumandanlık Vekaleti'ne gönderilen tahriratın konusu, esir mübadelesi konusunda Bern Konferansı oturumlarında kabul edilen maddelerini içeren Muhtar Bey'den gelen telgraf suretlerinin tercümelerinin değerlendirilmesiyle alakalıdır. Esir mübadelesi hakkında Bern'de İngiliz Konsoloslarıyla cereyan eden müzakereler neticesinde kabul edilen maddeler ve bazı ifadelerin mütalaası, buradaki Osmanlı heyetinin başkanı olan Muhtar Bey'den alınan telgraf Hariciye Nezaretî'nden Baş Kumandanlık Vekaleti'ne gönderilmiştir. Bu mütalaalardan anlaşılacağı üzere, İngiliz Konsolosları İngiltere'de bulunan ve mübadeleye tabi tutulacak olan Osmanlı esirlerinin Anadolu sahilinde arzu olunan bir Osmanlı limanına sevk edilecek olan geminin esir değişimi sırasında denizden gelebilecek herhangi bir saldırıya maruz kalmamasının Muhtar Bey tarafından temin ve garanti edilmesi istenmiştir. Muhtar Bey'in bu durumda Almanya ve Avusturya Hükümetleri umum karargahlarından gereken şartları taşıyan garantiye alamaması durumunda, Osmanlı esirlerinin Sina Yarımadasından nakillerinin temini ve esirlerin karşılıklı olarak burada takas edilebileceği belirtilmiştir¹⁷.

Esir değişimi konusunda bütün bu gelişmeler yaşanırken ve Osmanlı Devleti gayet insanî olan bu durum karşısında kendisine karşı savaşmış bile olsa-

16 **BOA**, HR.SYS, 2241/3, 9 Ekim 1917 tarihli Hariciye Nezaretî'nden Bern Sefiri Fuad Selim Bey'e gönderilen şifreli telgraf. Bk. Ek-3.

17 **BOA**, HR.SYS, 2241/3, 6 Aralık 1917 tarihli Hariciye Nezaretî'nden Baş Kumandanlık Vekaleti'ne gönderilen tahrirat.

lar esirlerin serbest bırakılarak ülkelerine dönmesi konusunda elinden gelen her şeyi yine müteakabiliyet esasına göre yaparken, zaman zaman Avrupa basınında Osmanlı Devleti'ni karalayıcı yazılar yazılmıştır. 8 Aralık 1917'de Hariciye Nezareti'nden Bern Sefiri Fuad Selim'e çekilen şifreli telgrafın konusu da bununla alakalıdır. Times gazetesinin 20 Teşrinievvel 1917 tarihli nüshasında "Hükümet-i Osmaniye ile Üsera Mübadelesi" başlıklı yazının içeriğinde yer alan maddelerin tekzip edilmesi istenmiştir. Yazıyı kaleme alan Mösyö Jurz Lapor'un esir mübadelesine dair yaptığı izahatta Mösyö Hilsli Hevlik'e verdiği cevapta Osmanlı Devleti'nde 8.000 İngiliz ve Hintli esir bulunduğu ve bunların esirlerle ilgili uygulanması gereken şartlara göre uygun hareket edilmediğini yazmıştır¹⁸.

Konuyla ilgili Bern Sefiri'nin Times'ta geçen yazıyı yalanlaması için özetle şu açıklamalar yapılmıştır; "Nezdimizdeki İngiliz üserasına su-i muamele edildiği hakkındaki beyannamenin asılsız olduğu Felemenk Sefareti muvafakatiyle İngiltere Hükümeti'ne mükerreren bildirilmiştir. Nitekim Baş Kumandanlık Vekalet-i Celilesinden ihbaren vaki' olan iş'arata nazaran, gerek Dersaadette gerek Anadolu'da bulunan üseray-ı harbiyeye kavaid-i insaniyeye muvafık surette muamele olunmakta."

Bu yazıyla Times gazetesinin 20 Teşrinievvel 1917 tarihinde esirler konusunda Osmanlı Devleti'ni karalayıcı yazısına cevap verilmiştir. Osmanlı ülkesindeki esirlerin her zaman savaşta tarafsız ülkeler arasında yer alan Hollanda gibi ülkelerin elçileri tarafından da ziyaret edildiği belirtildikten sonra, eğer gazete de yer aldığı gibi esirlere insanlık dışı bir muamele yapılmış olsa, bizzat esirleri ziyaret eden bahsi geçen tarafsız ülke elçileri aracılığıyla mutlaka ilgili devletlere rapor edileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu yazısının tamamen düzmece olduğu ve Avrupa kamuoyunu savaşın henüz devam ettiği yıllarda tamamen Osmanlı aleyhtarını yapabilmek için yazıldığı ve işin esasının yine aynı gazete aracılığıyla düzeltilmesi gerektiği Osmanlı Devleti'nin Bern Sefirinden istenmiştir.

Zira ilerleyen dönemlerde Hollanda Konsolosluğu aracılığıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan esirlere yardım edilmesi için Osmanlı Hariciyesine yapılan başvuru üzerine, Hollanda elçisine gerekli izinler verilmiştir¹⁹.

18 BOA, HR.SYS, 2241/3, 8 Aralık 1917'de Hariciye Nezareti'nden Bern Sefiri Fuad Selim çekilen şifreli telgraf.

19 BOA, HR.SYS, 2120/4.

Yine Bern Antlaşması çerçevesinde Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz esirleri ziyaret ederek onların durumlarıyla alakalı gerekli bilgilerin temin edilerek İngiltere'ye iletilmesi için Hollanda Hükümeti tarafından görevli kişilere Osmanlı Hükümeti izin vermiştir. Bütün bunlar mütekabiliyete göre gerçekleştiği için aynı şekilde Osmanlı Devleti de İngiltere'de bulunan Osmanlı esirlerinin durumunun incelenmesini istemiştir. Konuyla ilgili İngiliz Hükümeti nezdinde yapılan görüşmelerden sonra İsveçli memurların aynı şekilde İngiltere'deki Osmanlı esirlerini ziyaret edebileceği ve durumları hakkındaki bilgileri Osmanlı Hükümeti'ne verebileceği İngiliz Hükümeti tarafından açıklanmıştır²⁰.

Bern Sefiri Fuad Bey'den 9 Aralık 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, esir mübadelesi hakkında İngiliz murahhaslarla cereyan eden müzakereler neticesinde, askerî esirlerin mübadelesini kabul ettiğinin her iki tarafça kabul edildiği açıklanmıştır. Esirler için bir doktor ve beş hasta bakıcısı olacak şekilde, esirlerin tâbî bulunduğu hükümet karargahı tarafından tanzim edilerek bir liste hazırlanacaktır şeklinde oluşan esir mübadelesi maddeleri kabul edilmiştir. İngilizler baytarların da iadesi ile ilgili hazırlanan teklifleri kabul etmemişlerdir. İngilizlere iade edeceğimiz tahminen 25 İngiliz doktora karşılık olarak 40 Osmanlı doktorun memleketimize iadesinin olabileceği tahmin edilmiştir. İngilizlere hasta olmayan 80 askerle 1 zabitan İstanbul'dan yola çıkarıldığı müzakere görüşmeleri sırasında Osmanlı sefiri tarafından alenen beyan edilmiştir. Daha sonra Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz Devleti ile yapılan görüşme ve haberleşmeler neticesinde alınan kararlarda bunun devamının geleceği ifade edilmiştir. İngiliz murahhasları Mısır'daki mağlul esirlerin de gerekli miktarın Marsilya yoluyla hemen yola çıkarılması için Londra'ya talimat vereceklerini beyan etmişlerdir. Buna mukabil İngiliz murahhasları İstanbul'dan sevk edilmiş İngiliz esirlerinin Avusturya'da uzun müddet kalmamaları için İstanbul tarafından temin edilmesini rica etmişlerdir²¹.

Bern Sefiri telgrafın devamında şöyle demiştir; Hastaların mübadelesinin lazım geleceği mes'ele yarın hallolacak. Bizim nezdimizde bulunan ve mübadeleye tabi tutulacak olan İngiliz esirlerin İsveç yoluyla ihracı kabul ve muvafık olacağını söyledik, kabul ettiler. İngilizlerin nezdinde bulunan ve mübadeleye tabi

20 BOA, HR. SYS, 2242/1.

21 BOA, HR.SYS, 2241/3, Bern Sefiri Fuad Bey'den 9 Aralık 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgraf.

tutulacak olan Osmanlı esirlerinin bir İngiliz Hastane Gemisiyle veya herhangi bir gemiyle Anadolu sahilinde arzu olunan bir Osmanlı limanına sevki kabul olunduğunu ve şu kadar ki bunun için adı geçen gemilerin deniz yolculuğu sırasında bir denizaltı tecavüzüne maruz kalmayacağı tarafımızdan temin edilmesi lazım geldiğini bildirmişlerdir. Biz de Alman ve Avusturya Hükümetleri Umum Karargahlarından muvafakatin hükümetimizce alınmasının meşkul olduğundan, bu cihetten hükümetimizden alınacak kararı açıklamaya mecbur olduğumuzdan dolayı alınacak kararın doğrudan doğruya bildirilmesini istemekteyiz. Avusturya, Almanya Umum Karargahlarından bu anlamda olumlu bir cevap alınacak olursa, Osmanlı esirlerinin deniz yoluyla tehlikeli mıntikalardan sevkine lüzum kalmayacağından, bunların Sina cihetinden bizim tarafa nakilleri pek uygun olacaktır. Tarafımızdan istenen izahat üzerine İngiliz murahhasları İngiltere Devleti tarafından bu yolda vaki olan teklife hükümetimizin vereceği teklife göre değerlendirme yapacaklarını açıklamışlardır. Bu cihetten bizim Osmanlı esirlerinin tarafımıza tesliminin kabul olunduğunu söylediler. Baş Kumandanlığa bu konuda acele gerekli olan teşebbüslerde bulunulması ve neticesinin acele olarak bize gönderilmesi oldukça mühimdir. İngilizleri esir mübadelesi hakkında bize karşı vaki olacak taahhütlerinin temin edilmesi, bu konferanstan bizce istenen netice fazlaca elde edilmiştir²².

Bern Sefiri Fuad Bey, Bern Konferansı'nın İngiltere'de bulunan Osmanlı esirlerinin kurtarılması ve Osmanlı Devleti'ne gönderilmesi konusunda olumlu neticeler verdiğini, yapılan görüşmelerde burada İngiliz Heyeti'yle görüşen Osmanlı Heyeti'nin çok başarılı görüşmeler yaptığını ve nihayetinde Osmanlı esirlerinin güvenli bir şekilde ülkeye dönmelerinin temin edildiğini ifade etmiştir.

Esir meselesinin bir başka boyutu da Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasıyla ortaya çıkan durumdur. İlk olarak İtilaf Devletleri esirlerinin iadesi için girişimler başladı. Başta Harbiye Nezareti olmak üzere ilgili askeri teşkilatlar garnizondaki esirleri İzmir'e getirerek İtilaf Devletlerinin askeri yetkililerine teslim ettiler. İstanbul Hükümeti'nin bütün imkanlarını kullanarak mütarekeyi uyguladığını göstermesi, Türk esirlerin de iadesini getirmek olduğu anlaşılmaktaydı²³.

22 BOA, HR.SYS, 2241/3, Bern Sefiri Fuad Bey'den 9 Aralık 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgraf.

23 Selçuk Ural, "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Kasım 2006, s. 189.

İngilizlerle yapılan görüşmeler Türk esirlerinin iadesinin de dikkate alındığını göstermektedir. 17 Kasım 1918 günü İngiliz İrtibat Subayı Chilton, Harbiye Nezaretî'ne sunduğu yazıda Türk esirlerinin iadesinde Mısır'a yakınlığı ve limanın güvenliği açısından İzmir'in uygun olduğunu çalışmaların buna göre yapılmasını bildirmiştir. Önce yaralı ve hasta esirler daha sonra da 2 Ocak 1919'da ilk esir kafilesinin geldiği görülmektedir.

Bu esirlerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması konusunda imkanlar ölçüsünde bütün çalışmalar yapılmış, bunun yanında gelen esirlerin, esaret sırasında maruz kaldıkları uygulamaların ifadelerine dayanarak ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınması mümkünse bir heyet oluşturulup esirlerin sağlık muayenelerinin yapılarak durumlarının bir tutanakla tespit edilmesi, esirlerin esaret günlerine ait fotoğraf ve hatıra türü belgelerin toplanması istenmiştir.

İzmir'e gelen yaralı ve hasta esirler arasında gözlerinden rahatsız ve kör olanların sayılarının fazla olması dikkati çekmiş, 10 kişilik bir sağlık heyetinin hazırladığı raporda kontrol ettikleri Mısır'dan dönen esirlerde Trahom ve Oftalmi Prulent gibi göz hastalıklarının yoğunluğu tespiti yapılmıştır²⁴.

Esir düşen Türk esirlerin ifadelerinden de anlaşılmaktadır ki İngilizler Tel-el-Kebir esir kampının olduğu yerde esirleri 300'er kişilik gruplar halinde banyo bahanesiyle havuzlara soktuklarını, havuzdan çıkan Türk esirlerin sağlam gözlerinin bozulduğunu, daha sonra da tedavi edeceğiz diyerek ilkel ve acımasız uygulamalarla göz bebeklerinin alınarak kör edildiklerini tespit etmişlerdir. Bu körlüğe sebep olan şeyin de havuzda asit-i fenik gibi kimyasalların kullanıldığı ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu insanlık dışı uygulamaları yapanların İngilizlerin yanında Ermeni doktor ve hemşirelerin olması da Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan sorunları görmezlikten gelmeleri iyi niyetli olmadıkları kanaatini oluşturmaktadır²⁵.

Türk esirlerin iadeleri ve maaşlarıyla ilgili de İngilizlerin uygulamaları Uluslararası İnsan Hakları Savaş Esirleri Sözleşmelerine aykırılıklarla doludur.

Fehmi isimli bir esirin ifadesi bu düşüncelerimizi doğrulamakta ve İngiliz doktorların meslek ahlakından yoksun davranışlarını görmekteyiz. Fehmi ifadesinde şöyle diyor:

24 Ural, a.g.m., s. 197.

25 Ural, a.g.m., s. 187-210.

Bir İngiliz Binbaşısı gece gelir gözleri gören var mıdır? Gözleri görüp de kaçacak kaldı mı içinizde der ve gözlerimize bakarak ameliyathaneye yazardı. Ameliyathaneye gidenlerin gözlerini kaşık gibi bir aletle çıkarırdı. Bunları kendi gözü kör olmadan önce gördüğünü ifade ederdi²⁶.

İngilizlerin bu tutumu ve davranışları göstermektedir ki Türk savaş esirlerinin hasta sakat ve işe yaramaz hale getirilmeleri bu insanların bir daha Türk milletine hizmet etmelerinin, savaşmalarının önünü kesmektir.

Mısır'daki esirler dönmeye devam ederken Irak'taki esirlerin dönmeleri Eylül 1919'da ancak gündeme gelmiştir. Yazışmalar neticesinde İngiliz General Milne 6 Mart 1920'de Türk esirlerin yola çıkacağını karşılınmaları gereğinin yapılmasını bildirmiştir.

26 Ural, a.g.m., s. 202.

3. Sonuç

I.Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki en önemli meseleler arasında esir konusunun gündeme geldiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin askerleri İtilaf Devletlerine esir düşerken, İtilaf Devletleri'nin askerleri de Osmanlı Devleti'ne esir düşmüştür. Bu durumla alakalı olarak taraflar arasında pek çok yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalar ve ilişkilerde I.Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan ülkelerin arabuluculuk yaptığı görülmüştür. Esir düşen askerlerin buldukları ülkelerde hayatlarını devam ettirebilmeleri için gereken şartlar gündeme gelmiş ve maaş tahsisinde bulunularak ilgili ülke tarafından anlaşmalar gereği daha sonra ödenmek üzere borç para verilmiştir. Esir düşen askerlerin kendi ülkelerine dönüşleri, esir buldukları yerlerde hayatlarını sürdürebilmeleri kadar önemli bir sorun teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletlerinde bulunan esir askerlerin durumlarıyla ilgili olarak tarafsız ülkelerin elçileri gözlemci statüsünde ziyaretlerde bulunmuşlar ve bunları esir askerlerin hükümetlerine rapor etmişlerdir. Osmanlı Devleti'ni karalamak amacıyla Avrupa basınında esir meselesiyle ilgili olarak bazı girişimlerde bulunulmuştur. Times Gazetesi'nde Osmanlı Devleti'nin elinde tuttuğu esirlere insanlık dışı muamelelerde bulunduğu vs. şeklinde haberler yayınlanmıştır. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti hemen ilgili gazeteye tektip metni göndererek yayınlatmıştır.

Bu durumun daha da ötesinde olarak I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin elinde tutsak bulunan İtilaf Devletleri askerlerine her türlü insani muamele yapılmış ve hayatlarını normal şartlarda devam ettirebilmeleri için Türkler elinden geleni fazlasıyla yapmıştır. Buna karşı başta Mısır'daki ve diğer yerlerdeki esir Türk askerlerine aynı muamele yapılmamıştır. Savaş sonrasında işe yaramaz bir hale getirme düşüncesiyle onları sakat bırakmak için değişik metodlar işlenmiştir. Bu durum ise Uluslararası İnsan Hakları Savaş Esirleri Sözleşmelerine aykırıdır.

KAYNAKÇA

BOA, HR. SYS, 2242/1.

BOA, HR. SYS, 2120/4.

BOA, HR. SYS, 2235/3, 1 Eylül 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Baş Kumandanlık Vekaletine gönderilen tahrirat.

BOA, HR. SYS, 2235/3, 13 Ağustos 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Baş Kumandanlık Vekaletine gönderilen tahrirat.

BOA, HR. SYS, 2235/3, Hariciye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 13 Mayıs 1917'de gönderilen tahrirat.

BOA, HR. SYS, 2235/3, Hariciye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne 30 Mayıs 1917'de gönderilen tahrirat.

BOA, HR. SYS, 2241/3, 8 Aralık 1917'de Hariciye Nezareti'nden Bern Sefiri Fuad Selim'e çekilen şifreli telgraf.

BOA, HR. SYS, 2241/3, 6 Aralık 1917 tarihli Hariciye Nezareti'nden Baş Kumandanlık Vekaleti'ne gönderilen tahrirat.,

BOA, HR. SYS, 2241/3, 9 Ekim 1917 tarihli Hariciye Nezareti'nde Bern Sefiri Fuad Selim Bey'e gönderilen şifreli telgraf.

BOA, HR. SYS, 2241/3, Bern Sefiri Fuad Bey'den 9 Aralık 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgraf.

BOA, HR. SYS, 2258/18, 19 Kasım 1916 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen tahrirat.

BOA, HR. SYS, 2261/76, 3 Eylül 1917'de Baş Kumandanlık Vekaleti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)**, TTK Yay, Ankara 1993.

KESKİN, Hasan, **1914-1918 Osmanlı/Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İlişkileri**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, 2006.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", **Uluslararası Türki-**

ye-Ukrayna İlişkileri ve VII. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu, Ukrayna-Kiev 2009, ss. 1-16.

OCAKAÇAN, Levent Kaya, **Birinci Dünya Savaşı'nda Şirket-i Hayriye,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

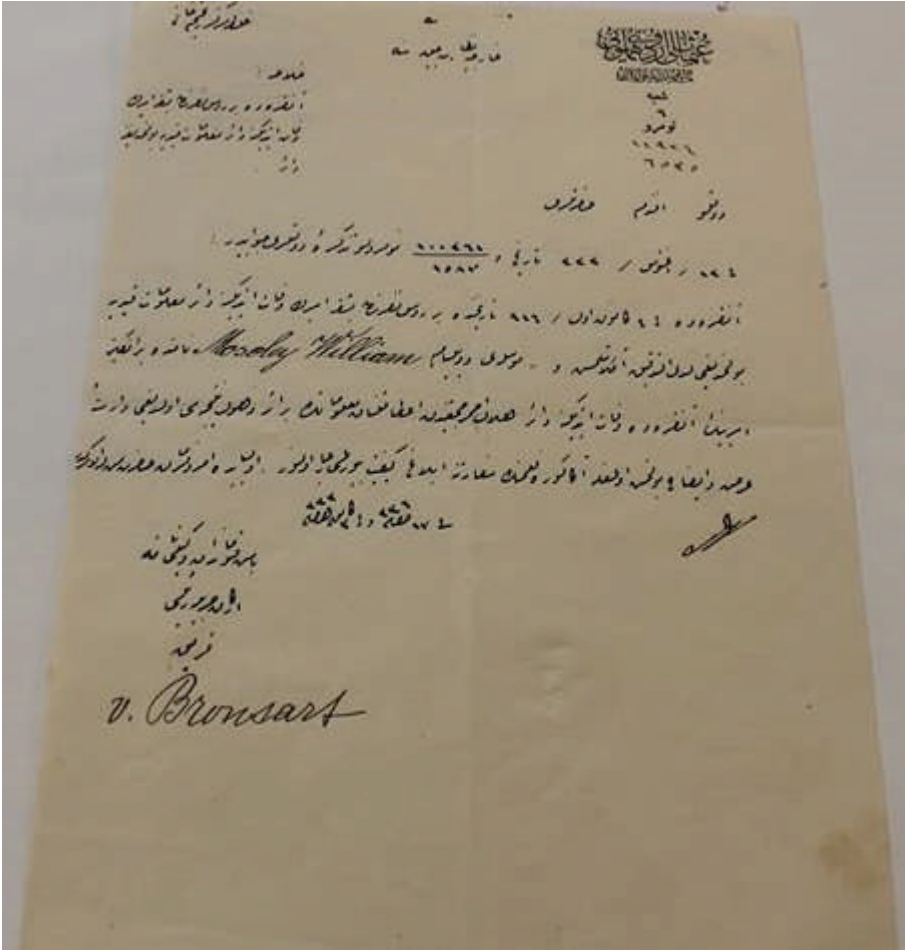
TÜRKKAN, Hakan, **Askerî Mecmua'da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleri (1-145. Sayılar),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.

URAL, Selçuk, "Mütareke Döneminde İngilizlerin Elindeki Türk Esirlerinin İadesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Kasım 2006.

YILDIRIM, Burcu, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Ek-2.

BOA, HR. SYS, 2261/76, 3 Eylül 1917'de Baş Kumandanlık Vekale-ti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı.



ARŞIV BELGELERİNE GÖRE I.DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER

Yüksel KAŞTAN*



Özet

II.Abdülhamit Dönemi'nde başlayan Osmanlı Devleti ile Almanya arasında başlayan siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler İttihat Terakki Dönemi'nde daha da kuvvetlenir. Osmanlı Devleti'nin tarıma dayalı ekonomisi ve coğrafi olarak genişliği Almanya'nın dikkatini çeker. Almanya, Avusturya Macaristan ve İtalya'dan oluşan İttifak devletleri İngiltere'nin Hindistan bağlantısını ve Rusya'nın Avrupa bağlantısını keserek Avrupa'yı ekonomik olarak sıkıştırmak isterler. Bu durumda tarıma dayalı ekonomisi olan Osmanlı Devleti büyük önem arz eder. Almanya yaklaşan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin bu tarıma dayalı ekonomisinden yararlanmak ister. İşte bu amaçla Osmanlı Devleti ile I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında ülkenin tarımını geliştirici önemli yazışmalar yapılarak adımlar atılır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti ile Almanya arasında I. Dünya Savaşı öncesinde ve I. Dünya Savaşı sırasında ekonomik alanda gerçekleşen yazışmalar ve faaliyetler Alman arşiv belgeleri ışığında araştırılarak sonuç ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Almanya, I. Dünya Savaşı, Ekonomik İlişki, Faaliyet.

* Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi, kastanyuksel@hotmail.com.

ACCORDING TO ARCHIVAL DOCUMENTS THE RELATIONS BETWEEN GERMANY AND THE OTTOMAN EMPIRE IN THE WORLD WAR I

Abstract

The political, military and economic relations, which began in the time of the Sultan Abdulhamid II between the Ottoman State and Germany, in the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki) Period become stronger and Germany became aware of the agricultural economy of the Ottoman Empire and the latitude. Formed by Germany, Austria-Hungary and Italy Allianz States wanted to stop the Indian connection of Britain and the European Association of Russia and to harass the Convention states in Europe economically. In this context all the agricultural economy of prosperous Ottoman Empire played a major role. Germany would benefit from the agricultural economy of the Ottoman Empire in the forthcoming First World War. This of purpose corresponds to the Ottoman Empire before the First World War and during the First World War and the important steps to ensure that the Ottoman agriculture can be developed.

In this study, correspondence and activities on economic development between the Ottoman Empire and Germany were examined before the First World War and during the First World War using the German archival documents.

Key Words: Ottoman Empire, Germany, First World War, the Economy, Relation, Activity.

Giriş

Osmanlı Devleti Lale Devri'nden itibaren Batı'nın fen ve teknoloji alanındaki gelişmelerini yakından takip edebilmek için Avrupa'ya gezginler, elçiler ve öğrenciler göndermeye başlar. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucu Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi kurulması, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'ya olan güvenini sarsar. Osmanlı Devleti bu olumsuzlukları yaşarken Avrupa'da siyasi birliğini tamamlayarak 1871 yılında Almanya İmparatorluğu kurulur. Dönemin şartları bu iki devleti siyasi, askeri ve ekonomik olarak birbirlerine yakınlaştırır. *Böylece her iki devlet arasında siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler başlar. Almanya'nın İstanbul'da Deutsche Bank'ın şubasını açması ve Alman Büyükelçileri'nin görev yapmaya başlaması ile Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi giderek artmaya başlar.*

Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarının en yoğun olduğu dönemde tahta çıkan ve Osmanlı'nın Rusya karşısında uğradığı bozgun-dan çok etkilenen Sultan II. Abdülhamid'in, büyük devletlere olan güveni iyice sarsılır. Sultan daha şehzadeliği sırasında çıktığı Avrupa gezisinde, Prusya'nın gücüne hayran olur. Almanya'nın Müslüman sömürgeleri ve Osmanlı Devleti ile sınırı yoktur. Sultan Abdülhamid'i Almanya'ya yaklaştıran bir başka önemli gerekçe de, Almanya'nın Avrupa'nın en güçlü ordusuna sahip, sanayileşmiş bir devlet olmasıdır¹.

Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler öncelikli mali alanda, sonra askeri alanda devam eder. Askeri alanda başlayan ilişkiler askeri malzemeler, Almanya'ya eğitim amaçlı subayların gönderilmesi, daha sonra öğrencilerin gönderilmesi sürecinde Alman dili ve kültürüne sahip olanlar ile Osmanlı Devleti'nde açılan Alman ve Avusturya okullarından mezun olan öğrencilerin oluşturdukları kültürel köprü beraberinde ekonomik ilişkilerin de gelişmesine neden olur.

A. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ALMANYA İLE EKONOMİK İLİŞKİLER

a. Askeri Alanda Ekonomik İlişkiler

Almanya İmparatorluğu Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyası ve zengin yer altı kaynakları ve bir pazar olma nite-

1 A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara, 1973, s. 144.

liği ile korunması siyasetini benimser. Bu amaçla Almanya Osmanlı Devleti ile ekonomik ve askeri iş birliği imkânları arar. Bunun amaçla daha önce başlayan ticari ilişkiler, Prusyalı subayların Osmanlı'da görev yapmaları bir altyapı oluşturur. Alman sanayisinde önemli bir yer tutan silâh sanayisi kendilerine pazar arayışları içindeyken Osmanlı Devleti de içinde bulunduğu durum nedeniyle hem ordusunu yeninden düzenleme hem de ordusunu kuvvetlendirmek için silah ihtiyacı arar durumdadır.² II.Abdülhamid devrinde ordunun yenilenmesinde Alman subaylarından yararlanma kararı alınır. Bu amaçla ülkeye davet edilen Albay Kaehler başkanlığındaki askeri heyet 11 Nisan 1882'de Osmanlı hizmetine girer.³ Kaehler'in ölümü sonrasında aynı göreve Colmar von der Goltz getirilir. General Goltz bir taraftan orduyu yenileme çalışmaları yaparken diğer taraftan da Alman silâh sanayisinin Osmanlı Devleti'nde tekel oluşturmaya hizmet eder. Almanya'dan gelen ve sayıları devamlı artan askeri uzmanlar da Osmanlı ordusu üzerinde etkili olmakla kalmaz, Alman silah sanayinin de gelişmesine katkıda bulunurlar; Krupp firmasına 1 206 987 Osmanlı Lirası tutarında 500 kadar top ısmarlanır, 1886 Şubat ayında, 426 sahra topu ve 60 havan topu satın alınır, Elbing'de-Schichau tersanesine torpido siparişi verilir, 1887'de Alman Mauser ve Loewe silah fabrikalarından 500 bin tüfek ve 50 bin modern karabine satın alınır. Osmanlı yönetimi 1889-1897 yılları arasında Alman silah fabrikalarına 68.6 milyon Mark tutarında siparişte bulunur. Bu süreçte Alman Krupp, Mauser ve Loewe silah fabrikalarına yapılan Osmanlı siparişleri giderek çoğalır.⁴

2 Lothar Rathmann, **Berlin-Bağdat, Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands**, Berlin 1962, s. 17-18, Çev. Ragıp Zarakolu, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul 1982; Hajo Holbörm, **Deutschland und die Türkei 1878-1890**, Berlin 1926, s. 9-10.

3 İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 1983, s. 60,75; Jehuda L. Wallach, **Anatomie einer Militärhilfe, Der preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919**, Düsseldorf 1976, s. 30-33, Çev. Em. Tuğ. General Fahri Çeliker, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Türkiye'de Prusya-Alman Heyetleri 1835-1919, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Bşk. Yayınları, Ankara 1985; BOA, Y.PRK.ASK., 12/51.

4 Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, F. 31, İstanbul 1979, s. 481; Pertev Demirhan, **Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz**, Das Lebensbild eines grossen Soldaten, Göttingen 1960, s. 16; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1962, s. 174, 365-369.

16 Mayıs 1908 tarihli Techizat-ı Askeriye Nazırı'nın Tophane-i Amire ve Seraskeriye'ye iletildiği bir yazıya göre, Krupp'un İstanbul temsilcisi Huber, sipariş olunan 91 batarya seri atışlı toplardan 15 ve 21 cm'lik toplara mahsus mühimmatın 2321 sandık içinde Deutsche Levante Linie Şirketi'nin Hamburg'tan hareket eden vapuruna yüklenerak İstanbul'a sevk olunduğu bilgisini vermiş ve mühimmat listesini de sunmuştur. Osmanlı Devleti 1910 yılında Alman donanmasından iki zırhlı Barbaros ve Turgut Reis satın alır⁵.

1911 yılında Almanya'dan Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek için Binbaşı Baron Colmar von der Goltz başkanlığında bir heyet gelir. Paşa Harp Okulu'nda görev yapar, ayrıca birçok Türk subayı da eğitim almak amacıyla Almanya'ya gönderilir. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı ordusunun silahlanmasında Alman silah sanayi ve top konusunda özellikle Krupp'un bir tekel oluşturduğu görülür⁶.

II. Abdülhamid Dönemi'nde hızla artan Alman iş birliği II. Meşuriyet ve İttihat Terakki Dönemi'nde de kısa aralar olsa da devam eder. Böylece zamanla Osmanlı Devleti bünyesinde başta askeri alan olmak üzere Alman tesirinin girmediği birim kalmaz. Tabii ki ilişkilerin artmasında ülkenin içinde bulunduğu kötü ekonomik ve siyasî sıkıntıların rolü büyüktür. Devlet her yönüyle arayış içerisinde. Bu durumdan çıkabilmesi için kendine zarar vermeyecek büyük bir devletin desteğine ihtiyacı vardır.

b. Ticaret Alanında İlişkiler

Almanya sanayileşmesi sonrasında ekonomisini canlı tutabilmesi ve bir dünya devleti olabilmesi için Osmanlı Devleti, Ortadoğu, Kafkaslar ve Afrika gibi kendine yaşam alanları aramaya başlar. Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ekonomik olarak içinde bulunduğu durum Almanya için bulunmaz bir fırsat olarak karşılırlarına çıkarken Osmanlı Devleti de Avrupa'da birliğini yeni tamamlayan ve hızlı bir sanayileşme gösteren, ekonomisi çok güçlü olan Almanya'yı kendi geleceği için bir fırsat olarak görür.

Alman İmparatoru I. Wilhelm döneminde Osmanlı ile Almanya arasında siyasi ilişkilerde önemli bir gelişme görülmemesine karşın, ticari ilişkiler gelişir.

5 BOA, Y. PRK, ASK., 256/83.

6 Jehuda L. Wallach, a.g.e., s.7-10; Enver Ziya Karal, a.g.e., C VIII, s. 174,365-369.

Osmanlı-Alman ticari ilişkilerini hızlandırmak, Alman mallarına yabancı ülkelerde pazar bulmak ve piyasayı denetlemek için, 1880 yılında merkezi Berlin'de olmak üzere, 55 000 Osmanlı Lirası sermayeli Alman Ticaret Şirketi kurulur. Hızla kurulan Alman firmalarının Osmanlı Devleti'ne girmesi ile artık Alman yapımı cam eşya ve porselenler, İzmir'de montajı yapılan Paris ve Viyana benzetmesi mobilyalar, lambalar, gaz ocakları ve çini sobalar Osmanlı pazarına girer. Alman iş adamları çok karlı olarak gördükleri Osmanlı pazarını ele geçirebilmek için iyi bir piyasa araştırması yaparlar, Türkçe-Fransızca-Rumca dillerinde yazdıkları tanıtım broşürlerini resimlerle süsleyerek halkın ilgisini çekmeyi başarır⁷.

1880 ile 1904 arasında, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yaptığı ihracat % 2.2 oranında artış gösterir. Bu ihracat malları arasında, kuru üzüm, incir, fındık, palamut, mazı, yağlı tohumlar, narenciye, pamuk ve yün, tütün, afyon, hububat, maden, barsak, kemik ve ham deri, seccade ve kilim, ilaç ve boya hammaddeleri sayılabilir⁸.

1888'de Avusturya-Fransız sermayeli Selanik Bankası, 1906'da Deutsche-Orient Bank, 1909'da Deutsche Bank faaliyete geçer. 26 Ağustos 1890'da Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yeni bir ticaret antlaşması imzalanır. Bu antlaşma ile daha önce Alman tüccarına tanınmış olan imtiyazlar genişletilir. Buna mukabil Osmanlı tüccarı da artık Almanya'da imtiyazlı tüccarlar olarak kabul edilir⁹.

Almanya, Osmanlı Devleti'ne Bağdat Demiryolu ile beraber siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzunu da götürür. Gerçekten de Almanya'nın gelişmiş sanayisi Osmanlı Devleti'nin sanayi kuruluşlarının üretim gücünü iyice azaltır, başta Anadolu olmak üzere, Alman malları kısa sürede ülkeye yayılır. Almanlar bu zengin pazar potansiyelini yeterince kullanabilmek için çok sayıda ticaret şirketleri kurarak ülke içerisinde şubelerini açarlar. 1889-1898 yılları arasında Alman ticareti % 788.6'lık bir artışla ülkede en hızlı artışı gösterirken İngiliz ticaretin-

7 Rıfat Önsoy, **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri**, İstanbul, 1982, s. 5-6; Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, 1982, s. 165-168.

8 İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s.46; Rıfat Önsoy, **a.g.e.**, s.31.

9 Armin Kössler, "Die Besuche Kaiser Wilhelms II. in Konstantinopel (1889, 1898, 1917)", **Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland Istanbul**, Yay. Haz., Das Kaiserliche Palais in Istanbul und die deutsch-türkischen Beziehungen. İstanbul 1989, s. 254.

deki artış % 0.6, Fransız ticaretindeki artış % 0.4'te kalır. Almanya'dan ithal edilen mallar arasında daha çok yünlü ve ipekli dokumalar, pamuk ve yün ipliği, hazır elbise ve ayakkabılar, süs eşyası ve oyuncak, saat, demir ve demir ürünleri, çelik, kağıt ve karton, işlenmiş deri ve çanta, cam ve cam ürünleri, hırdavat, di-kiş makineleri, tarım aletleri, motor, boya, kimyevi maddeler ve ilaç gibi ürünler yer almaktadır¹⁰. Almanya, bu ürünler için gerekli olan ham maddelerin hemen tamamını Osmanlı Devleti'nden alır ve işledikten sonra, yüksek fiyatlarla mamul madde olarak geri satar. 1906'da yalnız Adana'da Almanlar 2 milyon franklık tarım makineleri satarlar¹¹.

Avusturya-Macaristan'ın Tunaboyu ülkelerindeki dış ticari ilişkileri ve Almancanın ticari dil olarak tutunması, Alman ticari etkinliği için bir temel oluş-turur. Almanya'nın 1909 yılı ticaret bilançosunda Avusturya, Romanya, Bul-garistan ve Osmanlı Devleti ile karadan yaptığı ticaretin hacmi 8 milyar 238 milyon Mark iken, deniz-aşırı bölgelerle ticaretin hacmi 6 milyar 862 milyon mark tutarındadır. 1880'lerde Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı dış ticaretindeki payı % 18 iken, 1909 da bu pay % 42 ye yükselir¹².

1878 yılında İngiltere % 61, Fransa % 18, Avusturya % 12, Almanya % 6 ve İtalya % 3 oranında Osmanlı Devleti'ne yapılan ihracattan pay alırlarken 1910 yılında bu ülkelerin payları İngiltere % 35, Fransa % 11, Avusturya % 21, Almanya % 21 ve İtalya % 12 şeklinde olur. Buna göre İngiltere ve Fransa'nın payları azalırken Avusturya ve Almanya'nın payları artar. İzmir limanına giren gemilerin içinde, Alman gemileri 1896'da toplam tonilatonun % 3.5'üğünü teş-kil ederken, 1908'de bu pay % 11.7'ye yükselir. İstanbul'daki Britanya elçiliği-nin 31.12.1906 tarihli raporuna göre İstanbul limanına uğrayan gemilerin içinde Avusturya 1 217 366 tonilato (714 gemi) ve Almanya 606 647 tonilato ile (359 gemi) küçümsenmeyecek bir miktara sahiptir¹³.

İzmir'in toplam ithalatının % 10'u dolaylarında bulunan Alman malları ithalatı 1878 yılında % 14'e çıkar, İngilizler kendi ithalatlarının % 11 ora-

10 Rifat Önsoy, **a.g.e.**, s.12,31

11 Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1981, s. 34.

12 Rifat Önsoy, **a.g.e.**, s.18-20.

13 **Salname-i Vilayet-i Aydın**, Sene 1314 s. 125 ve Sene 1324 s. 91; M.B. Kıray, **Örgütleşeme-yen Kent (İzmir)**, Sosyal Bil. Der. Yay. A-i, Ankara 1972. s. 120-121.

nında arttığından Almanların oranına pek tepki göstermezler. Ama ertesini yıl İngiltere'nin toplam ithalattaki payı % 45'e düşerken, Alman ve Avusturya'nın payı % 15.6'ya yükselir. 1905-1908 döneminde ise İngiltere'nin payı % 31'e düşerken Almanya ile Avusturya'nınki % 27.4'e çıkar. İzmir'deki Alman ticaret evi ve bankalarının sayısı da giderek artar¹⁴.

1898 yılında Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den yaptığı ithalat 10 284 000 sterlin tutarında iken 1911'de bu rakam 9 729 690 sterline düşer. Aynı dönemde Almanya'dan yapılan ithalat 426 000 sterlinde 5 365 000'e çıkar ve daha sonra daha da artar. Almanya ve Avusturya 1890'lardan sonra bir iktisadî birlik halinde hareket ettiklerinden her ikisinin Osmanlı Devleti'yle olan ithalat ve ihracatındaki artış giderek artar. Osmanlı daha çok mısır, pirinç, meyve, tütün, yün, fındık, afyon ve halı ihraç eder. Alman-Avusturya iktisadi bloğundan yapılan ithalat ise 1910'larda Almanya ile ekonomik bütünleşme hızlanınca % 400 artar. Almanya ve Avusturya-Macaristan iktisadi bloğuna, Romanya ve Bulgaristan'dan sonra Osmanlı Devleti de katılır. 1910'daki 6 623 000 sterlinlik bir ihracat ve 11 432 000 sterlinlik bir ithalat diğer devletlerle karşılaştırılmayacak kadar büyüktür. 1910'da İngiltere'den yapılan ithalat 9 214 000 sterlin, Rusya'dan 3 401 000 sterlin, İtalya'dan ise 4 186 000 sterlin tutarındadır¹⁵.

Demiryollarının geçtiği yerlerde tarımsal ürünlerde önemli artışlar olur. Örneğin; 1889 ile 1911 seneleri arasında ülke çapındaki zirai üretimde artış % 63 olmasına karşılık, demiryolunun geçtiği yerlerde bu oran % 114 olur. Yine 20 senede ödenen 194 milyon kuruşluk kilometre garantisine karşın, aynı devrede aşar tahsilatının 254 milyon kuruş artış göstermesi nedeniyle devlet 60 milyon kadar gelir sağlar. Alman sanayi için gerekli olan petrolün bir bölümü de, Mezopotamya'dan sağlanmaya çalışılır. İngilizlerle burada yapılan bir anlaşma sonucunda, Mezopotamya petrolerinden işletme payı olarak Almanya'ya % 25 pay verilmesi kabul edilir. Böylelikle Almanya petrol konusunda tamamen Romanya'ya bağlı olmaktan kurtulur¹⁶.

14 Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s. 205-206.

15 Paul Fesch, **Constantinople aux dernieres jours a" Abdul-Hamid**, Paris 1907, s. 511-512.

16 Lewin Evans Percy, **The German Road to the East**, London, 1916, s. 157, aktaran Mustafa Albayrak, **Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı**, s.35.

Almanya Osmanlı sınırları içerisinde olan Bulgaristan'ı yakın takibe alarak Bulgaristan'ın ekonomisi ve üretimi ve ticareti ile ilgili bilgi toplamaya çalışır. Bu bilgiler hem daha sonraki süreçte Bulgaristan ile ticaret yapmasına hem de I.Dünya Savaşı'nda müttefiklik yapmasına temel oluşturacaktır. Bükreş'ten 20 Aralık 1904 tarih ve II 30977 sayılı gönderilen yazıda Bulgaristan'ın 14 Ocak ile 13 Ekim 1904 tarihleri arasındaki tarım ürünlerinin ihracatı üzerine bilgi gönderilir. Bu yazıda Bulgaristan'da üretilen tarım, hayvancılık ve ormancılık ürünlerinden ihraç edilenler ayrıntılı şekilde yer alarak ne kadar ihraç edildiği, Bulgaristan'ın ihraç durumu, üretimi ayrıntılı olarak incelenir¹⁷.

Almanya Mısır'ın zengin tarım alanlarını da takibe alarak Mısır'ın ekonomisi, ticareti hakkında bilgiyi orada görev yapan konsolosları aracılığıyla toplamaya çalışır. 23 Şubat 1905 tarihinde II 5523 Sayılı Kahire'den gönderilen bir yazıda Mısır'ın tarım ürünleri potansiyeli, ihracatı ve ithalatı, İngiltere'nin Mısır ekonomisindeki rolü üzerinde durularak Mısır'ın Almanya için ne anlama gelebileceği ve hangi tür ticari ilişkilerin kurulabileceği üzerine ayrıntılı bir rapor gönderilir¹⁸.

Almanya, İran petrol bölgelerine olan ilgisi, İran'ın İngilizlerin Hindistan yolu üzerinde yer alması ve geniş topraklara sahip olması nedeniyle İran ile de yakından ilgilenir. Bunlardan bir örneği Tahran'a Almanca öğretmeni olarak görevlendirilen Walter Kuss oluşturur. 20 Kasım 1909 tarihinde Berlin Alman Başbakanlığı'ndan IV 12076 sayılı yazı Tahran'da Alman okulunda öğretmen Walter Kuss'a gönderilir. Kendisinden İran'a yönelik ticaret danışmanı olarak İran'ın ticareti, malları, üretimi, doğal kaynakları hakkında Almanya'ya ayrıntılı bir rapor göndermesi istenir. Walter Kuss 2 Ekim 1909 tarihinde Alman elçiliğine 258 numaralı gönderdiği yazıda Tahran'a gelişi, daha önce İstanbul'da bulunuşu ve İran'ın ekonomisi hakkında bilgileri aktarır. Burada Kuss İran gümrüğü, gümrük tarifeleri, İran'ın ihracat ve ithalat kalemleri halkın tüketim durumu, gelir durumu, değerleri ve Almanya ile hangi ürünlerin ticaret konusu olabileceği, İran'ın yer altı ve üstü kaynakları ile ilgili ayrıntılı bir rapor gönderir. Kuss aynı zamanda Köln Gazetesi'ne muhabirlik de yapar. Tahran'dan Temmuz 1909 tarihinde gönderilen başka bir raporda ise Almanya'nın ticarete İran'ın

17 HSLAS E YO116 BÜ 241.

18 HSLAS E YO116 BÜ 241.

uzun süreden beri ihmal ettiği ve Almanya'nın İran'la olan ticareti ile ticaret kapasitesi rapor edilir¹⁹.

Alman İmparatorluğu Hayfa'daki Vize Konsoloslukunun 1 Şubat 1913 tarihli ve 363 numaralı yazısında Dr. Löylved Hardigg “*Ekte kendisinin İmparatorluğun Hayfa Vize Konsolosluk bölgesindeki 1903-1911 yılları arasındaki tarım, ekonomi ve ticaret hakkında ayrıntılı bilgiyi sunarım*” demektedir²⁰. Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti içerisinde demir yolu hattı imtiyazları alan Almanya aynı zamanda ülke içerisinde çeşitli bölgelerde açtığı konsolosluklar vasıtasıyla bölgenin ekonomik faaliyetleri ve ticareti ile yakından ilgilenmektedir.

c. Yatırım Alanında İlişkiler

1888 yılında II.Wilhelm Dünya siyaseti izlemesi dolayısıyla Almanya'nın Avrupa dışına çıkmasını düşünür ve bu amaçta Doğuya giden yolun Balkan Yarımadası'ndan geçtiğini görür. Bu dönemde Osmanlı-Alman ilişkileri önceki döneme göre gelişir.²¹ II.Wilhelm sanayileşmiş devletler gibi Osmanlı topraklarını iyi bir hammadde deposu ve mallarını satacağı geniş bir pazar olarak görür²². İmparator bu politikasının bir başlangıcı olarak 1889 yılında İstanbul'a gelir ve Sultan'dan Bağdat Demiryolu'nun Konya'ya kadar uzatılması ayrıcalığının yanı sıra, Haydarpaşa'da bir liman kurulması ve Konstanza ile İstanbul arasında telgraf hattı yapılması için imtiyazlar alır. İmparatorun Dışişleri Bakanı von Bülow'a verdiği siyasal görevlerden biri de yalnız kalmamak, tersine Türkleri askeri, politik ve ekonomik bakımdan kendi yanlarına çekmek, Türkleri kazanmak ve kendilerine bağlamak için gerekli çalışmaları yapmasıdır²³.

Osmanlı Nafia Nezareti 1887'de, Württembergische Vereinsbank ve Deutsche Bank'ın idarecileriyle iletişime geçerek bu iki bankaya, Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattının Ankara'ya kadar uzatılması için ayrıcalık verilmesini uygun

19 HSLAS E YO116 BÜ 341.

20 HSLAS E YO116 BÜ 86.

21 Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara, 1975, s. 214; Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972, s. 142.

22 Haluk Ülman, **a.g.e.**, s. 142.

23 Lothar Rathmann, **a.g.e.**, s. 69,99; İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 65; Edward Earle, **a.g.e.**, s. 147.

bulur ve Anlaşma 4 Ekim 1889 tarihinde imzalanır²⁴. İmtiyazın onaylanmasından üç ay sonra, Osmanlı Bankası'na 30 000 Osmanlı Lirası tahvil olarak yatırılır²⁵. 4 Mart 1889'da, Osmanlı Anadolu Demiryolları Kumpanyası kurulur ve şirket ilk olarak Haydarpaşa İzmit hattını 6 Milyon Frank ödeyerek satın alır. Bundan sonra da 486 kilometre uzunluğundaki İzmit-Ankara hattının yapımı başlar. II. Wilhelm İstanbul'u 1899 yılı başlarında ikinci defa ziyaret eder. Bu ziyaret Türk-Alman ilişkilerinin olumlu bir sonucudur. Nitekim bu ziyaret sırasında, II. Abdülhamid ile Wilhelm arasında yapılan görüşmelerde Konya'ya kadar varan demiryolu hattının Bağdat ve Basra'ya uzatılması konusu ele alınır. Konya hattını, Halep üzerinden Bağdat'a bağlayacak bölümünün ekonomik ve stratejik yönlerini incelemek üzere bir Alman komisyonu İstanbul'a gelir. Konya'dan öteye yapılacak demiryolunun ilk 200 kilometrelik bölümünün finansmanı için 5 Mart 1903'te, ilk partide kumpanyaya % 4 faizli 54 milyon Frank'lık "Osmanlı Bağdat Demiryolu" tahvilleri teslim edilir. Anlaşma 18 Mart 1903'te II. Abdülhamid'in iradesi ile yürürlüğe girer. Almanya'ya 1903 tarihinde verilen yeni ayrıcalığın şartları 1889 tarihli İzmit-Ankara imtiyazına benzer²⁶.

Yeni kurulan Bağdat Demiryolu Şirketi özel bir yapıdadır. Bu şirkette Alman grubu % 40, Anadolu Demiryolu Şirketi % 10, Fransız Osmanlı Bankası % 30 ve Avusturya, İtalya, İsviçre ile Türkiye beraber % 20 oranında katılırlar. Almanya açısından Bağdat Demiryolu, dünyanın hammadde deposunu ve dünyanın en zengin tahıl ambarını Avrupa'ya bağlayacaktır.

Tren hattının geçeceği Ankara, Sivas, Diyarbakır illerinde, Alman sanayisi için çok önemli olan maden kömürü, demir, nikel ve bakır yatakları bulunur. Almanların Mezopotamya ve Anadolu'da toprağın ürününü elde edecek, burada yetişen buğday, pamuk ve meyve, madenler ve petrol tren yolu ile Almanya'ya taşınacaktır. Buna göre Anadolu'da sulu tarıma geçilecek, Alman dokuma sanayi için pamuk yetiştirilecek, ayrıca tahıl ihtiyacı buralardan karşılanacaktır. Osmanlı Devleti Alman sanayi ürünleri için iyi bir pazar olacaktır. Daha önce ulaşım zorlukları nedeniyle çok pahalıya mal olan bu mallar artık demiryolu sayesinde kolaylıkla alıcılarına daha ucuza ulaşabileceklerdir.

24 Arhangelos Gavriel, **Anadolu ve Bağdat Demir Yolları İdaresinin İç Yüzü**, Dersaadet, 1327, s. 1.

25 Arhangelos Gavriel, **a.g.e.**, 1-13.

26 İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 100; Arhangelos Gavriel, **a.g.e.**, s. 71-72.

Demiryolu 1892 sonunda Ankara'ya ulaştığında bölgenin tahıl üretimi artar. 1894'te tahıl üretimi 8 milyon kileden 10 milyon kileye, 1896'da 15 milyon kileye yükselir. Fiyatlar da yükselerek dünya fiyatları seviyesine yaklaşır. Anadolu Demiryolları Kumpanyası tarım aletleri ve tohumluk için kredi verir ve hatta mühendis R. Hermann gibi uzmanlar aracılığıyla hat boyunda örnek çiftlikler meydana getirilir. 1900 yıllarında Osmanlı Devleti ticaretinin % 9'unu Rusya ile yapar. İstanbul bu yıllarda Rusya'dan yılda 65 bin ton un alırken demiryolu hattı Konya'ya varınca bu ticaret kesilir. Demiryoluyla Orta Anadolu'dan İstanbul'a getirilen tahıl burada fiyatları düşürür. 1901'den itibaren İstanbul'un tahıl tüketiminin Anadolu'da üretilip demiryollarıyla taşınan yerli tahılla karşılanma oranı % 90'a kadar yükselir. Böylece İstanbul Rusya ve Bulgaristan'dan tahıl ithalini bütünüyle durdurur²⁷.

Almanlar demiryolunun geçtiği yerlerde tarımsal üretimi teşvik ederler. Adapazarı, Eskişehir ve Konya'da patates ekimi yaygınlaşır. Demiryolu müdürlerinden Mösyö Hückne Adapazarı'nda bir yıl öncesinden üç vagon patates dağıttığını, ertesi sene hasat sonrasında, 100 vagon patates taşımak suretiyle parasını çıkardığını belirtir. Eskişehir civarında arpa ekimi geliştirilir ve Alman bira fabrikaları için şerbetçiotu yetiştirilmesine başlanır. Demiryolları sayesinde Osmanlı'nın ihracatı artar, ödemeler dengesindeki açıklar az da olsa kapanır ve bir kısım işsizlere iş olanakları sağlanır²⁸.

Hattın geçtiği yerlerde sulama ve yeni tarımsal faaliyetler yaratmak konusunda ilk elde bazı başarılar sağlanır. Örneğin, Konya-Eskişehir hattı tamamlandıkça, civara 165 kilometrelik bir şose de yapılır. Konya-Ereğli hattı çevresinde Çumra ovasında 200 kilometre çapında araziye kanallar açarak sulama işine girişen ve bataklıkları kurutan, Frankfurt'taki Philip Holpman Şirketi, Osmanlı hükümetini memnun bıraktığından, Adana ovasının da tarımını ve sulamasını geliştirmek işi bir başka Alman şirketine, Dresden'deki Alman Şark Kumpanyasına verilir. Adana'da pamuk üretimi 1904-1905'te 45-500 kg iken 1908-1909'da 76-400 kg'a çıkar. 3 Haziran 1908 tarihinde imzalanan ek bir

27 İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.108.

28 Hüseyin Avni, *Bir Yan Müstemleke Oluş Tarihi*, İstanbul, 1932, s. 31; Donald Quataert, "19. yy.da Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, s.1631.

sözleşme ile Osmanlı Hükümeti 840 km uzunluğundaki Bulgurlu-El Helif hat-
tının yapımı işini de Deutsche Bank'a verir²⁹.

B. İTTİHAT VE TERAKKİ YÖNETİMİNİN MİLLİ EKONOMİ PO- LİTİKASI VE FAALİYETLERİ

II. Meşrutiyet sonrası yeniden olumlu hale dönen Osmanlı Alman ilişkileri çerçevesinde Osmanlı Hükümeti adına Almanya'ya 1911 yılında ekonomi, sani-
yi, genel durum gibi çeşitli alanlarda inceleme yapmak üzere bir araştırma ince-
leme heyeti gönderilir. Almanya Osmanlı Devleti adına bu heyete çok büyük bir
önem verir. Heyetin kalacağı süre içerisinde ziyaret edeceği yerler, görüşmeler,
konaklayacakları yerler, heyetin masrafları gibi konularla Alman İmparatorluğu
yakından ilgilenerek heyetin gideceği her yere önceden talimatlar gönderilerek
ziyaret sonrasında da rapor istenir. Almanya'da bu araştırma heyetine gösterilen
ilgi Osmanlı Devleti'ne ne derece önem verdiğinin bir göstergesidir. Türk araş-
tırmacılarının Münich'e ulaşması ile ilgili bir yazı yer alır. Yazıda araştırmacılara
gereken özen ve itinanın gösterilmesi ve kendileriyle en iyi şekilde ilgilenilmesi
istenir. Araştırmacıların Almanya'ya ulaşması o günün gazetelerinde de yer alır.
Örneğin Morgenblatt gazetesinin 14 Temmuz 1911 tarihli nüshasında "Türk
Araştırmacılarının Son Günü" başlığı, Sachwaebische Kronik'in 10 Temmuz
1911 Öggle baskısında "Türklerin Stuttgart'ı Ziyareti" başlığı ile yer alır³⁰. Aynı
yazı 14 Temmuz 1911 tarihinde Stuttgart'tan İmparatorluğa gönderilen yazıda
Türk misafirlerle en iyi şekilde ilgilenildiği, nasıl karşılandığı, nerede akşam ye-
meği yendiği, nerede konakladıkları gibi tüm program ayrıntılıca rapor edilir³¹.

Württemberg Sanayi Odası'nın Stuttgart'tan 6 Temmuz 1911 tarihli yazı-
sında "Belirtildiği üzere Württemberg Sanayicileri Türk Araştırma Komisyonu
ile bir akşam yemeğinde birlikte olduk. Eksalans bu imkanı bize tanıdığınız için
sizlere teşekkür ederiz." ifadeleri yer alır³². Bu ifadeden Türk araştırmacılarının
ziyaretleri imparatorluk tarafından itina ile takip edildiği ve her ziyaret yerinden
Berlin'e ayrıntılı rapor gönderildiği anlaşılmaktadır.

29 Paul İmbert, a.g.e., s.30-35.

30 HSLAS E YO116 BÜ 81.

31 HSLAS E YO116 BÜ 79.

32 HSLAS E YO116 BÜ 68.

Balkan Savaşı'nda yenilgilerin başlaması üzerine Kâmil Paşa'nın 29 Ekim 1912'de sadrazamlığa gelmesi ile Osmanlı-Alman ilişkileri bir süre soğur. 23 Ocak 1913'te yapılan "Babiâli Baskını"nda Kâmil Paşa Hükümeti yıkılıp yerine Mahmut Şevket Paşa'nın kurduğu İttihat ve Terakki Hükümeti ile beraber yeniden Almanya ile olan ilişkiler düzelir. II. Meşrutiyet dönemi bütçeleri sürekli olarak açıkla kapanır. Bu açıkları kapatmak için yapılan dış borçlanmalar da 150 milyon altın liraya ulaşır. Her yıl ödemek zorunluluğunda kalınan faiz ve amortisman bedelleri 12 milyon altın lirayı aşar. Bu miktar da genel gelirlerin % 50'sine kadar yükselir. Osmanlı Devleti'nde Balkan Savaşı'ndan sonra artan milliyetçi hareketleri Türkçülük akımının yayılmasına neden olur.

Osmanlı Devleti II.Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Avusturya Macaristan'ın Bosna-Hersek'e el koyması, Trablusgarb ve Balkan savaşları esnasında Almanya'nın izlediği siyaset nedeniyle zaman zaman Alman mallarına gümrükte kısıtlamalar ve engeller koyar. Uzun süreden beri Osmanlı pazarında pay almaya çalışan ve önemli ihraç kalemleri olan Alman şirketleri mallarını ülkeye sokmakta zorlanınca bu konun çözümü için Alman makamlarına müracaatta bulunurlar. Alman makamları da bu konuyla ilgilenirler.

Alman Başbakanlığı'nın Berlin'den 7 Aralık 1911 tarihli ve II 13925 numaralı yazısı ile İhraç mallarının ülke içerisinde serbest dolaşımıyla ilgili (Almanya İmparatorluğu ile 9 Kasım 1911 tarihinde yapılan anlaşmanın 922 ve diğer maddelerine göre) Türkiye ile yapılan anlaşma yönetmeliğinin 9. bendinde damga örnekleri ve devletçe kabul edilen mallar ve bunların Alman gümrüğünde kabul edilen mal örnekleri Osmanlı gümrüğüne gönderilmesi kararlaştırılır. Türk Gümrük İdaresi ile Alman Gümrük Tarifesi gereğinde Almanya'da her federasyonunun Türk gümrüğüne damga ve diğer malların bir örneğini göndermeleri ve herhangi bir sorun olmazsa ülkeye malların sokulması konusunda anlaşmaya varılır. Ayrıca Türk Gümrüğü bütün ihraç edilen malların üzerinde ve yazışmalarda bu Alman gümrüğünün mührünün bulunmasını ister. Bu konuyla ilgili 50 Türk gümrük memuru söz konusu Alman devletinin gümrükte kullanılan işaret ve mühürlerinin öğrenilmesi amacıyla bilgilendirilir ve kendilerinden malların geçişinde bu tarifelere uyulması rica edilir³³.

Württemberg Krallığı Sanayi ve Ticaret Ofisi'nin Stuttgart'tan 6 Eylül 1912 tarih ve 13834 numaralı Kraliyet İçişleri Bakanlığına Türkiye'nin gümrük ta-

33 HSLAS E YO116 BÜ 85.

rifesi ile ilgili gönderilen yazıda, Heidenheim'deki Ticaret Odası'nın dilekçesinde Heidenheim'deki fabrikalardaki imalat ürünlerinin Türkiye'ye ihracatında Türkiye'nin bu yazın ortaya konulan spesifik bir gümrük tarifesi taslağının uygulamaya konulmasını istihdam etmektedirler. Onlar arzularının ve önerilerinin İçişleri Bakanlığı tarafından ilgili birimlere iletileceğini ummaktadır. Stuttgart'tan 12 Eylül 1912 tarihinde Kraliyet İçişleri Bakanlığı'ndan Haag'ın Dışişleri Bakanlığı'na I 4954 sayılı yazısında Heidenheim Ticaret Odası'nın isteklerinin iletildiği yer alır³⁴.

“Kraliyet Haffenwerks Techniker Wilhelm Fischer Feuerwerks Fabrikation” adlı Stuttgart'aki bir şirketin 25 Kasım 1913 tarihli Dışişleri Bakanlığına gönderilen Türkiye'ye yapılan ihracat ile ilgili yazısına göre; “Şirketin Türkiye'deki temsilcisinden aldığım habere göre Türkiye'deki yeni yönetim şirketin mallarının Türkiye'ye girmesine izin vermemektedir. Sizden isteğim Türkiye ile ilişkilerin düzeltilerek tekrar malların Türkiye pazarına girişini sağlamanızdır. Saygılarımla.”³⁵ Dışişleri Bakanlığının 3 Aralık 1913 tarihli ve 6073 numaralı yazısında ilgili talebin kendilerine ulaştığı ve İçişleri Bakanlığının 1 Aralık 1913 tarihli bu konu ile ilgili talebin değerlendirmeye alındığı belirtilmektedir.

Württemberg Sanayi ve Ticaret Odası Merkez Ofisi, 26056 Sayı ile ve 2 ekiyle Stuttgart'tan, 19 Ocak 1914 tarihli Proteknik fabrikası Wilhelm Fischer'in Türkiye'nin itfaiye ürünlerinin ithalatına yönelik yasağın kalkmasına ve Clebronn kullanımı için sınır belirlenmesine yönelik bir yazısı yer alır. I 368 Sayı ile Kraliyet Dışişleri Bakanlığının Berlin'deki Dışişlerinin talebi ve yönetimi ile ilgili. Stuttgart'tan 22 Ocak 1914 tarihli Kraliyet İçişleri Bakanlığından Mosthaf'ın gönderdiği yazıda Osmanlı Devleti'nin Alman ürünlerine koyduğu ithalat yasağı vurgulanmaktadır: “Çok yakında adı geçen malzemelerin talebi şimdiden talep edilmiş ve bu konuda yazılı olarak ilave edilen yazı alındı. Alman Kraliyeti olarak İstanbul'daki Büyükelçiliğe Türkiye'nin Alman mallarına koymuş oldukları ithalat yasağı ile ilgili bir yazı gönderilmiştir. Bu konuda Büyükelçiliğin yazısı ektedir. Bu konuda İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarına İstanbul'u ziyaretlerinde bu konunun görüşülmesi gerektiği yazılır. Belki görüşmeler sonrasında proteknik ürünlerin ithalatının sınırlandırılması ve yasağı kaldırılabilir.”³⁶

34 HSLAS E YO116 BÜ 85.

35 HSLAS E YO116 BÜ 88.

36 HSLAS E YO116 BÜ 92.

İttihat ve Terakki'nin en önemli iktisadi hedeflerinden birisi kapitülasyonlardan kurtulmak ve milli iktisat politikalarına yönelmektir. İttihat ve Terakki'nin ilk hükümet programında ticari anlaşmaların gözden geçirilmesi ve büyük devletlerin de rızasıyla kapitülasyonların kaldırılması yer alır. İttihat ve Terakki milli ekonomi politikaları geliştirmeye başlar. Osmanlı Devleti'nde ilk kez Sanayi Teşvik Kanunu (1913 Teşvik-i Sanayi, Kanun-ı Muvakkatesi) çıkarılır ve ekonominin korunabilmesi amacıyla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti 31 Ocak 1913'te kurulur.

I. Dünya Savaşı başlayınca İtilaf Devletleri tarafından Almanya ve Osmanlı Devleti ablukaya alınarak ithalat ve ihracat yolları engellenir. Ülkede savaş ekonomisi baş gösterir ve bu ekonomi “güdümlü ekonomi” olarak acil ihtiyaçları ve savaş ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Bu güdümlü ekonomi içerisinde ekonomi devletin tekeline girer, ordu ihtiyaçları öne çıkar, refah değil, yaşama şartları önem arz eder, piyasa ekonomisi yerine devlet tekeli önem kazanır, üretim, ithalat ve ihracat düşer. Hükümet bu şartlar içerisinde ülke yararına en uygun ekonomiyi uygulamaya çalışır. Savaşın getirdiği mecburiyetten dolayı ülkede izlenen iktisat politikasında mecburen değişikliğe gidilir. Osmanlı Devleti'nin zaten zor durumda olan maliyesi iyice kötüleşir. Cephelere asker temini nedeniyle toplanan askerlerden dolayı ülkede ticaret, ziraat ve hayvancılık oldukça geriler. Devlet I. Dünya Savaşı'nda 400 milyon liralık harcama yapar³⁷. Savaş öncesi ortalama 15 milyonu besin maddesi, 30 milyonu sanayi olmak üzere yılda ortalama 45 milyon liralık ithalat yapan ülke savaş nedeniyle 1915 yılında bu miktarın ancak % 3'ünü dahi ithal etmekte zorlanır. Ülkede üretimin düşmesi, ihtiyaçların artması, ithalatın yapılamaması gibi nedenler sebebiyle Milli İktisat çözüm olarak görülmeye başlanır. Böylece ülke kendi tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaretini geliştirerek ülke ihtiyaçlarına çare üretecektir³⁸. 1915 yılında enflasyon % 300 seviyelerine ulaşır; un, yağ, şeker, süt gibi besin maddeleri karneye bağlanır³⁹.

37 Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları” **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar**, 8-10 Haziran 1973, H.Ü Yayını, Ankara, 1975, s.388; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul, 1988, s.14; Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 25-29.

38 Zafer Toprak, **a.g.e.**, s.25.

39 Ferroz Ahmad, “İttihat ve Terakki 1908-1914”, s. 190.

Savaş koşullarının oluşturduğu bu yapısal zorunluluk, İttihatçılar arasında Milli İktisat düşüncelerinin yaygınlaşmasını ve hâkimiyetini sağlar. Bunun nedeni XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlayan Osmanlı-Almanya yakınlaşması sonucu devlet kurumlarında Alman nüfusunun egemen hale gelmesidir. Alman nüfusu sadece askeri alanda değil, iktisadi alanda da devleti etki halinde bırakır. İttihatçılar kısa zamanda Alman iktisatçıların savunmuş olduğu doktrinlerin etkisinde kalırlar. 1915 yılı Milli İktisat açısından bir başlangıç olur. 1916 yılında Osmanlı Devleti'nde İktisat Kongresi düzenlenir, İttihat ve Terakki Hükümeti savaş ekonomisi, milli iktisat ve sosyal devlet anlayışına yönelme kararı alır. Böylece ülkede ekonomide, eğitimde, sanayide, ticarete, bankacılıkta, liman, deniz, demiryolu taşımacılığı ve diğer sektörlerde bir millileşme hareketi başlatılma kararı alınır⁴⁰.

Türkçü çevrelerin önemli yayın organı olan Türk Yurdu'nda Yusuf Akçura Alman milli ekonomistlerinden Frederich List gibi milli ve himayeci bir politikayı savunan yazılar yazar. Millet kavramını ekonomi politikası çerçevesinde de tanımlayan Akçura devletin bekasının milli burjuvazinin oluşmasına bağlı olduğunu açıklar⁴¹. Bu doğrultuda 1915 sonbaharında Milli İktisada doğru düsturuyula, Milli İktisadın kuramsal yayım organı İktisadiyat Mecmuası yayımlanmaya başlar. Tekin Alp İktisadiyat mecmuasının başyazarı ve İttihatçıların iktisadi konularda ideoloğu haline gelir. İlk sayısında yer alan mecmuanın mesleği, Milli İktisada Doğru başlıklı yazıda, Türklerin Alman ulusunu örnek almaları gerektiği kaydedilir. Almanya, yarım yüzyıldan kısa bir sürede sanayileşmiş, bağımsız bir ekonomik yapıya kavuşmuştur. İktisadiyat Mecmuasına göre, Almanya'da ilerlemenin, yükselmenin ve gelişmenin kaynağı milliyet ilkesidir. Milli İktisadı Almanlar bulur ve uygulamaya sokarlar. Milli İktisadın baş mimarı Priedrich List gibi Smith, Ricardo, Bastiat, John Rae, Paul Cauwes gibi Milli İktisatçıların görüşleri İttihatçılar tarafından ilgi bulur⁴².

40 Zafer Toprak; "Milli İktisat" **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C III, 1985, s.741; Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s.113.

41 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, 2007, s. 46; Mustafa Gencer, **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu**, İstanbul, 2003, s. 277-279; Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.175-178.

42 Zafer Toprak, **a.g.e.**, s.26-27, 86.

Alman Dışişleri Bakanlığının Berlin'den 3 Temmuz 1916 tarih II M 1432/117588 Sayılı gizli ibareli yazısına göre Almanya İmparatorluğu bölgesel yönetim ve bakanlıklara Osmanlı Devleti ile yapılması gereken ekonomik ilişkilerle ilgili ayrı ayrı bildirimlerde bulunulur: "Sanayi ve Ticaret Bakanına, Tarım, Etki ve Orman Bakanı'na, Tarım Bakanlığı'na sunulacak, Münich'teki Kraliyet Bav-yera Devlet Bakanlığı ve Dış İlişkiler kraliyet evine, Stuttgart'taki kraliyet Wüt-tenberg Bakanlığına ve Dışişlerine, Dresden'de kraliyet Saksonya Bakanlığı ve Dışişlerine, Karlsruhe'deki Büyük yönetici Baden Bakanlığı ve dışişleri ve adalet konutlarına, Darmstadt'daki Hessen'li devlet bakanına, Schwerin'deki Maglen-burglu Dışişleri bakanına, Weimar'da Saksonyalı devlet bakanına, Oldenburg'ta Oldenburglu devlet bakanına." Bu bildirimlerden Osmanlı Devleti ile sanayi, tarım, ormancılık gibi alanlarda önemli anlaşmaların yapıldığı ve ilişkilerin buna göre yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. İşletmelerin devam eden faaliyetleri nedeniyle kraliyet Prusyalı Tarım, Etki ve Orman Bakanı bu yola başvurur⁴³.

Alman İmparatorluk Başbakanlığının 23 Eylül 1916 tarih ve IV B 3435 Sayılı acele ibareli yazıda Almanya'daki Türk konsoloslarına Türk elçiliği tarafından görevlendirilen Türk yönetiminin yeni ticaret sözleşmesi için temel esaslar olarak hizmet edebilecek bütün materyallerin oluşturulması talimatı verilir. Alman Ticaret odaları Türk Konsolosluklarına daha önce bildirilen bütün materyallerin talebini yerine getirmeye çalışacaktır, öncelikle daha önce istatistiklerde ve isteklerde yer alan ihtiyaçları. Buna karşı bildirilenden kullanılabilir materyalin genellenememesinden, özellikle buna benzer Alman ekonomisi ve ticarethaneleri savaş esnasında özelliklerinden (1914 ve 1915 yılı ticaret odalarının haberleri) durum görülebilir. Bu yönde konsoloslukların devam eden istekleri ölçülü olarak gösterilmelidir. Onların önerileri Alman imparatorluğu ve Türk büyükelçiliğinin aracılığıyla Alman İmparatorluğu'nun yönetimine iletilecektir. Ticaret odalarını bu bahsedilen durumdan ivedilikle haberdar edilmesini talep ediyorum. Şirketlerin devam eden uygulamalarından dolayı Ekonomi, Etki ve Orman Prusya Kraliyet Bakanlığı talep edilen yola sevk edileceği yer alır⁴⁴.

Stuttgart'ta İşadamları Derneği 1915 yılında Zieglehaus'ta bir toplantı gerçekleştirir. Toplantı Prof. Dr. Jaedh başkanlığında başlar ve burada ileri gelenler

43 HSLAS E YO116 BÜ 99.

44 HSLAS E YO116 BÜ 100.

katılır. Türk Alman Derneği Ülke Birliği yaşama geçirilir. Bu girişim Karl von Urach'ın katkılarıyla gerçekleşir. Kendisi Doğu'ya bir seyahat yapar ve bu gezide elde ettiği bilgileri paylaşır. Karl von Urach'ın orada kurmuş olduğu ilişkiler sayesinde böyle bir etkinlik gerçekleştirilir⁴⁵.

Alman Türk Ekonomik sorunları üzerine bir kurs düzenlenir. Berlin'den 5 Ocak 1915'te Alman Türk ekonomik sorunları için düzenlenen kurs dün akşam üniversitenin Kula binasında (eski kütüphane) dinleme salonunda sergi alanında açılır. Kursun yöneticisi Prof. Dr. Jaekch başkanlığında Almanya'nın doğu siyasetinin coğrafi, politik ve tarihi esasları özetlenir. R. Junge daha sonra Almanya ile Türkiye arasındaki devlet politikası ve gerçek ekonomik ilgilerin birliği üzerinde konuşur. Buna benzer konferans Prof. Dr. Philippfon (Bonn) konuşmasıyla dünyanın durumu, Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyası ve içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum ve geçmişten gelen tarihi bağlar üzerinde devam eder. Bu seminer kursları Ocak ayında Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri akşamları 8-10 arasında gerçekleşir. Konferanslarda Prof. Dr. Philippfon (Bonn) dışında Prof. Dr. Rittwoch (Berlin) ve Dr. Schaefer (Berlin) Türkiye'nin kültürel ve ekonomik sorunları üzerine konuşurlar. Alman Türk Derneği ile iletişimin kurulması amacıyla Berlin W 35 Schönenberger Ufer 86 adresinde bir ofisin olduğu vurgulanır. Burada alınan kararlar bu ofise iletilecektir⁴⁶.

Berlin'de kurulan Alman Türk Derneği, Alman Çin Derneğinin kültürel ve ekonomik faaliyetleri gibi Türkiye ile kültürel ve ekonomik faaliyetler sürdürecektir. Başkanlığını Kara Kuvvetleri Generali von der Goltz Paşa üstlenir. Gizli oturumları Dr. Selfferich, tüccarların (ticaretin) idaresi Dr. Jaedh tarafından sürdürülür. Bunların yanında diğer görevlilerle beraber Türkiye ile Almanya arasında ticaret, sanayi, bilim ve siyaset ile ilgilenmektedirler. Bu Türk Alman Derneği içinde şimdi çoktan beri gerekli görülen merkezlerin açılması, çok planlı olarak çalışılarak faaliyetlerin sürdürülmesi kararını alır. Dernek Türkiye ile yakından ilgilenirken cömertçe Türkiye'den her alanda öğrenciler tedarik ederek, kütüphaneler ve masraflarını organize edecektir. Almanya'nın diğer ülkelerde olan faaliyetleri ve diğer bütün büyük devletlerin Türkiye'deki faaliyetleri gibi Almanya Türkiye'nin gelişmesi için faaliyetlerde bulunacaktır. Almanya'nın

45 HSLAS E YO116 BÜ 95.

46 HSLAS E YO116 BÜ 94.

bu tür kültür politikaları daha çok ekonomik faaliyetler sayesinde olmaktadır. Alman Türk Derneği'nin Türkiye'de bütün alanlarda akıllıca Alman İmparatorluğu adına faaliyetlerde bulunması arzu edilmektedir. Türk idaresi derneğin ve Almanya'nın Türkiye ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini tasvip etmektedir⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nde tarım ve hayvancılık geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Bilgisizlik, ulaşım zorlukları, iklim koşulları ve salgın hastalıkların olumsuz etkilerdendir⁴⁸. Türk iktisadi hayatı içerisinde Türk girişimcilerini etkin hale getirmesini planlar. Bu durumda yeni ulusal bir burjuvazinin kurulması hedeflenir. Yabancı şirketlere de Osmanlı yasalarına bağlılık ve Türk personel kullanımını getirilir. Sanayi konusunda da benzer girişimlerde bulunulur. Türk sanayicisine gümrük ve vergi muafiyetleri parasız fabrika arsası ve kredi vermek gibi ayrıcalıklar getirilir. İttihat ve Terakki bütün reformların ana eksenine eğitimi koyar. İttihat ve Terakki ülkeyi çöküşten eğitim reformunun kurtaracağını düşünür. Eğitimin modernleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına çok önem verir. Tarım alanında da toprak reformu gibi devrimci projeleri olmasına karşın, ticaret ve sanayiye daha fazla önem veren İttihatçılar, tarımı modernleştirme ve ticarileştirmeye yönelik reformlara girişirler⁴⁹.

1916 Kongresinde iktisadi sorunlar ve izlenen Milli İktisat politikası ile sosyal devlet kongrenin diğer gündem maddelerini oluşturdu. İstanbul'un iaşesi, milli şirketler, yeni demiryolları, demiryolu, liman, para reformu, sanayileşme, teknik eğitim, iktisadiyat meclisi, madencilik, tarım, ormancılık alanlarında hükümetin icraatı açıklanır⁵⁰.

Gizli ibareli 2318 numaralı İçişleri, Kraliyet Kilise ve Okul Bakanlığı yazısında İçişleri Bakanlığının 15 Haziran 1916 tarih ve 2465 sayılı yazısı ve Kraliyet Kilise ve Eğitim Bakanlığının 6 Haziran 1916 tarih ve 2898 sayılı yazısı. Stuttgart'tan 4 Temmuz 1916 tarihli Kraliyet Dışişleri Bakanlığına gönderilen

47 HSLAS E YO116 BÜ 92.

48 Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1999, s.7-8; İsmail Yıldırım, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", **Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, C XI, S II, s.315.

49 İlber Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.166; Feroz Ahmad, "İttihatçılıktan Kemalizme", s. 36; Halil Aytekin, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, 1991; Gencer, **a.g.e.**, 88-92.

50 Zafer Toprak, **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.39; Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995, s.132-136.

tarım, sanayi, ticaret, orman ile ilgili Osmanlı Devleti ile Almanya arasında karşılıklı yapılan anlaşmalar yer alır⁵¹.

I 2841 Sayılı gizli ibareli Kraliyet Kilise ve Eğitim Bakanlığı tarafından gönderilen, Stuttgart 8 Temmuz 1916 tarihli Kraliyet İçişleri ve Devlet Bakanı tarafından gönderilen yazıya II m.1432 Sayılı İmparatorluk Alman Başkonsololuğunun Macaristan için yazıya Budapeşte'den 28 Haziran 1916 tarihli bir cevap verilir. Macar tarım ve ticaret bakanlıklarının himayesinde bir süre önce bir Türk Macar Derneği kurulmuştur. İsmi geçen bakanlıkların özellikle ilişkileri oluşturmak ve en önemli amacı Türk gençlerini tarım ve sanayi eğitimleri için Macaristan'a getirmektir. Bu amaç için çoktan belirlenmiş olan birçok genç geçici olarak tarım kursuna alınmak üzere Debreczen, Kaschau ve Klausenburg'a getirilir. Bu plan İstanbul'daki Ekonomi Akademisinin vize müdürü Geza Kardcsonyi'ye aittir ve kendisi planın bütün detaylarını oluşturmuştur. Türklerin teorik ve uygulamalı eğitimleri 3 ile 4 yıl sürecektir. Bu süre içerisinde Türk öğrenciler sadece Macar tarımını öğrenmeyecekler aynı zamanda Macar dilini de öğreneceklerdir. Bu plan doğrultusunda yavaş yavaş 1000 ile 1500 Türk öğrenci Macaristan'a getirilecektir. Bu öğrencilerin barınma ve beslenmeleri Macar devleti tarafından sağlanacaktır. Ama bu soru kesin olarak yerleşmiş değil. Mevcut şartlarda böyle bir girişim engellenecek olursa, en azından şimdilik iki kursun açılması gerekmektedir. Ayrıca birçok Türk öğrenci tarım öğrenimi görebilmek amacıyla Macaristan'a gönderilmelidir. Bu öğrencilerin sayıları 300'e ulaşmıştır. Avusturya'nın (Nieder Österreich'in) Sanayi ve Ticaret Bakanı da Türk öğrencilerin sanayi alanında eğitim görmek üzere Avusturya'ya gelmelerini planlamıştır.

Bu planlar çerçevesinde Macar yönetimi İstanbul'da Macarca yüksek öğrenim gören bir tarih, arkeoloji, coğrafya ve halkbilimini içerisine alan bir öğrenim enstitüsü kurmayı amaçlamaktadır. İstanbul Üniversitesi'nde Macar Dili ve Halk Kültürü kürsüsünün açılmasıyla ilgili Türk yönetimi ile bağlantıyı Halk Bilim ve Milliyetçilik müdürü Dr. Julius Messdros sağlamaktadır. Yerel devlet tiyatrosu sanatçısı Graf Nikolous Banffy Mart ayında İstanbul'a gelir ve Türk yetkililerle Macar ve Türkler arasında yakınlaşma imkanlarını ve bilimsel çalışma alanlarını görüşür. Bu görüşmeler sonrasında Macarlara, İstanbul Üniversitesin-

de tarih ve Turan dilbilimi için iki kürsü açılması sağlanır. Banffy İstanbul'da yeni Macar dili bilimsel enstitüsünün çalışmalarını sürdüreceği bir ev kiralar.⁵²

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Berlin'den 3 Haziran 1916 tarih II M 1069/16/101179 numaralı ve tamamen gizli ibareli yazı yer alır. İstanbul'daki Alman Büyükelçisinin 23 Nisan ve 12 Mayıs tarihlerinde göndermiş olduğu habere göre Macaristan Devleti kısa süre önce 100 Genç Türkü muhtemelen tarım öğrenimi yapabilmeleri için Macarsitan'a gelmelerini sağlamıştır. Daha sonra Türk Ticaret ve Tarım Bakanlığı tarafından 50 Türk üniversite öğrencisi Macaristan'da sanayi okuluna gönderilmiştir. Alman Büyükelçisinin belirttiği gibi bu öğrenci gönderilmesi örneği Alman tarafı için her iki devlet arasındaki ilişkilerin devamında oldukça yararlı olmuştur. Bu tür girişimler ve olaylar bizim asla finansal olarak kaçamayacağımız ve her zaman destekleyeceğimiz etkinliklerdir. Almanya'da bu tür Türk öğrencilerin uzun süre kalmaları Alman dili ve kültürünü öğrenmelerine, Almanlara sıcak bakmalarına sebep olacaktır. Burada Türk öğrenciler makineli tarımla tanışacaklar, tarım aletlerini öğrenecekler ve daha sonra Türkiye'de yetişebilecek tohumlar hakkında bilgi edinecekler ve daha sonra barışın yeniden sağlanması ve ülkenin kalkınması için hizmet edeceklerdir. Bu öğrenciler Almanya'da çok iyi Alman kültürü ve hedefi ile yetiştikten sonra kendi ülkelerine döndüklerinde Almanya'nın en önemli propaganda unsurları olacaklar ve yeni öğrencilerin Almanya'ya gelmesine ve gönderilmesine vesile olacaklardır. Belirtildiği üzere Türk öğrencilerin tarım öğrenimi için Almanya'ya gelmeleri savaştan önce gönderildi. Bunların sayıları oldukça fazladır. Bu öğrenciler tarım araçları ve alan okullarında (şarap, meyve ve sebze yetiştiriciliği) örnek tohum ve fide ve ürünlerin gönderilmesi Alman Kraliyet Bakanlığının izni ile gerçekleşir. Savaş sırasında da bu yardımlar devam edecektir. Türkiye'de bu öğrenciler dönünce tarım alanları işlemeye, büyük tarım işletmelerinin açılmasına, makineli tarımın yapılması ve tarım makineleri üretim işletmelerinin açılması sağlanacaktır⁵³.

II M 1069 numaralı Pera, 12 Mayıs 1916 tarihli İmparatorun Almanya Büyükelçiliğinden yazılan yazıda, orada çıkan günlük bir gazetede yer alan bir habere göre Türk Ticaret ve Tarım Bakanlığının bugün tekrar 50 Türk üniver-

52 HSLAS E YO116 BÜ 3523.

53 HSLAS E YO116 BÜ 96.

site öğrencisinden oluşan bir grubu Macaristan'da sanayi okuluna gönderdiği ve Genç Türklerin Kabine Bakanı Ahmed Refik Bey'in refakatında seyahat ettikleri yer alır.

Öğrencilerin büyük bölümünün uygulama eğitimi almak için yöntem geliştirdiği, bunlardan bir çoğunun orada başarılı olduğu yer alır. Alman Türk Birliği için daha başka yararlı etkinlikler gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanır. Özellikle Genç Türklerin Almanya'da tarım öğrenmelerinin daha yararlı olabileceği ifade edilir. Yazıda, "Eksalans Almanya'nın İmparatorluk Başbakanı Bay Bethmann Hollweg" e ibaresi yer alır."⁵⁴

Kraliyet Württemberg Kilise ve Eğitim Bakanlığı, Stuttgart 6.06.1916, gizli ve acele, 2898 Numaralı, 2 eki olan Genç Türklerin tarım öğrenimi için Almanya'ya gönderilme konusu olan yazıya göre: "*Kraliyet Dışişleri Bakanlığının yazısını bildirmekten memnuniyet duymaktayım. Genç Türklerin Tarım okuluna kayıtlarının yapılması ve bunların ücretlerinin İmparatorluktan veya ülkenin genel savaş bütçesinden değil, ilgili kurumların bütçesinden karşılanacak ve onların konaklama maliyeti ücretsiz olacak. Konaklama için kurumlara şu önerilerde bulunuyorum:*

1. *Tarım Yüksekokulu ve Bahçe Bitkileri Okulu bulunan, bunların dışında Yüksekokul Enstitüsü ülkenin kültür kurumları olarak faaliyet gösteren ve nihayet mevcut öğretim ve öğrencilerin en iyi oldukları örnek gösterilen Hohenheim Tarım Okulu,*

2. *Şarap ve meyve üretim okulu ayrıca öğretimin yapıldığı tarım işletmelerinin yer aldığı Weinberg Şarap üretim Okulu. Württemberg'de yer alan öğrencilerin kalabilecekleri sayıları 5-8 aralığında yurt ve 5 kadar yurttan 3 tanesi Weinberg'tedir.*"⁵⁵

II M 915 numaralı İmparatorluk Alman Elçiliği Pera, 23 Nisan 1916 tarihli yazıya göre: "*Kısa süre önce iki erklî yönetim ve Türkiye'nin Viyana'da ortaya koydukları ticaret sözleşmesi karşılıklı ilgi çerçevesinde bir Hilal örneği 22. Maddede ana yazı olarak yer alır. Burada sonuç paragrafında her iki devlet, birlik içerisinde yer alan devletlerin birlikte zafere ulaşacakları ve birlikte düşmanlarıyla mücadele edecekleri yer alır. Hilalin nitelendirilen şekilde devam etmesi ilgisiz mümkün*

54 HSLAS E YO116 BÜ 96, s.2.

55 HSLAS E YO116 BÜ 97.

değildir. Avusturya ve Macaristan tarafından son zamanlarda çok canlı bir propaganda yapılmaktadır. Özellikle Türkiye’de kendi hükümlerlerini devam ettirecek ekonomik alanlar için bütün araçlar kullanılacaktır. Bunun için Macar yönetimi büyük bir *fedakarlık* göstermelidir.

Birçok çarpıcı görünüm alanında zengin kaynaklarla donatılmış şirketleri hasta ve hasta bakımı ile ilgilenilmesi Macar halkının Türkiye için büyük sempatisini oluşturur. Avusturya-Macaristan birlikleri çok özenle seçilmiş ve giyinmiş olarak buraya gönderildi. Müzik Kolordu hariç ekstra bir asker varlığına yardımcı olur. Birliklerin İstanbul’da olması çok istenilendir. Çalışılan propaganda düşüncesi için daha fazla etki yapmanın yolu ticaret ve sanayinin el ele yükseltilmesinden geçmektedir.

Tarım yöntemlerini ve özellikle tarım makinelerini Türk halkına ileriki zamanlarda sunabilmek amacıyla hemen Macar yönetimi 100 Türk genci bütün maliyeti Macar yönetimi tarafından karşılanarak tarım öğrenimi almak için Macaristan’a davet eder.”⁵⁶

Cihan Harbi yıllarında tarım dışı kesimlerde de işgücü açığı giderek önemli boyutlara ulaşır. 1913 ve 1915 yılları için gerçekleştirilen sanayi istatistikleri bu konuda somut veri sağlamaktadır. Köylüye tohumluk ve çift hayvanı temini iktidarın temel kaygılarından birini oluşturur. Amele taburlarının giderek tarım kesiminde istihdamına başlanır. Hasat ve harman sırasında on üç binden fazla makine ve yeni hasat aleti dağıtılır. Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Harbiye müşterek bir ziraat idaresi oluşturur. Buharlı makine ve çift hayvanı temin edilerek Konya’nın geniş ovaları ve Batı Anadolu’daki metruk arazi ekime açılır. Çukurova’da mısır ekimine girişilir. Bursa, Adana ve Konya’da geniş ölçekte pirinç yetiştirilir. Pirinç çeltiğinden ayırmak için makine getirtilir. Patates, mısır, akdarı ekimi özendirilir. İlk ve ortaokul öğrencilerine haftada iki gün yöre ziraat memurları aracılığıyla ziraat dersi verilir. Böylece orak ve harman mevsimlerinde öğrencilerin üretime katkıları beklenir. Sudan çekirgesi diye bilinen siyah çekirge istilasıyla karşılaşılınca bunların imhası için Almanya’dan uzman heyet ve gerekli araç-gereç getirtilir. Nihayet İstanbul’da Haşerât-ı Muzırre İstasyonu ve bitkisel hastalıkların teşhis ve tedavisi için bir Emrâz-ı Nebâtiyye İstasyonu, ayrıca tohum ve kimya laboratuvarları açılır⁵⁷.

56 HSLAS E YO116 BÜ 96.

57 Zafer Toprak, **İttihat ve Terakki Cihan Harbi**, İstanbul, 2003, s.96-98.

Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik gelişmelerle ilgili kendisine yöneltilen bir soruya Tarihçi Ranke'nin kısa ve açık cevabı şöyledir: “*Alman ekonomisinin geleceği, İstanbul'un kaderiyle sıkı ilişkilidir. Yani, iki jenerasyonla nüfusu katlanan Alman halkı, aynı toprak ve zemin üzerinde sınırlı kalamaz, yaşamak için işe, dışarıda pazarlara ve hammaddelere ihtiyacı olacak.*”

C. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA İLE EKONOMİK İLİŞKİLER

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı-Alman ilişkileri, öncesine göre düzelir. Özellikle, Almanya'nın aracılığıyla Bosna-Hersek'e karşılık Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne tazminat ödemesinden sonra, İstanbul ile Berlin arasındaki dostluk yeniden kurulur. Almanya, bu gelişme üzerine Osmanlı Devleti'ne yeniden ekonomik ve mali yatırımlarını hızlandırır. 1904 yılında mali güçlüklerden dolayı yapımı durdurulan Bağdat Demiryolu'nun, Irak'ın kuzeyine kadar olan bölümünün, inşaatına 1909'da yeniden başlanır. 1910'da Osmanlı Devleti'nin bütçe açığını kapatması için, Alman ve Avusturya bankalarının büyük bir Konsorsiyum halinde birleşerek borç vermesi sağlanır.

Balkan savaşları sonrasında ülkede Türklerden başka kimsenin Osmanlı olarak kendini hissetmemesi nedeniyle İttihat ve Terakki Hükümeti Türkçülük siyasetine başlar. İttihat ve Terakki Hükümeti ordunun düzenlenmesine önem vererek Almanya'dan yeni uzmanlar getirtir. Osmanlı Hükümeti ile Almanya İmparatorluğu arasında yapılan görüşmeler sonunda Liman von Sanders komutasında bir Askerî Islah Heyeti Osmanlı ülkesinde görevlendirilir.

Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde Hava Kuvveti bulunmamakta, 40 kadar olan savaş gemileri de eski ve kullanımdan uzak durumdadır. Haziran 1916'da Alman hava filosu içerisinde Osmanlı Devleti'nde 20 keşif uçağı Hava gruplarıyla görev yapar. Ayrıca Paşa Hava Bölüğü'nde 12, Bulgaristan'da Hava komandoları 6 uçakla görev yapar. Savaş boyunca, 2 Alman zırhlısı Osmanlı donanmasına katılır, ayrıca 100 000 vagon savaş malzemesi de, İstanbul'a gönderilir. Parasal yardımlar ise, 3 Milyar Altın Mark'a ulaşır⁵⁸. Bunun 1 milyarı altın, gümüş Türk Lirası ve Mark olarak, geri kalanı hazine bonolarının emanete alınması suretiyle verilir. Türk kaynaklarında bu rakam, bütün savaş boyunca

58 Cari Mühlmann, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkrieg*, Leipzig, Koehler Verlag, 1940, s. 3-9.

150 milyon Türk Lirası olarak görülür. Harbin devamı boyunca Almanya'nın Türkiye'ye gönderdiği silâh, mühimmat ve araç, gerecin paraca değeri ise 800 milyon Mark civarındadır. Bunlardan bazıları 615 687 tüfek, 4 454 makineli tüfek ve 673 759 212 tüfek mermisidir. Başkomutan vekili Enver Paşa daha önce vaat edilen silâh yardımının başlatılması için 1915'te Almanya'dan 580 000 tüfek, 550 makineli tüfek ve savaş sonrası için ise 250 000 tüfek ile 1 220 makineli tüfek talebinde bulunur⁵⁹.

Osmanlı Devleti Almanya'dan askeri yardım alır. Alman Devleti, Türkiye'yi maddi olarak koruma sözü verir ve savaş için 500 milyon frankı Türkiye'ye gönderir. Bundan başka Türkiye'nin buradaki bir Alman bankasında bulunan 5 milyon Türk lirasını kullanması vaadinde bulunur. Almanya, Osmanlı Devleti'ne savaş başlamadan 7 milyon Osmanlı lirası tutarında borç para verir. Türkiye, bu yardımlarla acil ihtiyaçlarını karşılama düşüncesindedir ve onun için çok cazip gelir. Osmanlı Devleti, tarafsızlığını sürdürmesi için önerdiği şartları İtilaf devletleri kabul etmeyince, 9 Eylül 1914 tarihinde, 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırıldığını ilan eder⁶⁰.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, ordunun ihtiyaçları için hem Almanya'dan hem de Avusturya'dan yardım almaya çalışır. 1 Şubat 1915 tarihli tezkire-i vâlasına verilen cevapta Avusturya'dan alınmaya çalışılan yardım açıkça görülmektedir: "Viyanaya sipariş edilen eşyalar irsal buyrulmuş ise de eşya-ı mezkureden icra-ı mevrud ettiği itibar olunan 9 600 Marktan maade 29 000 Marklık mübaya edilmiş ve bunların sevk-ı irsali buldukları Sefaret-i Seniyyesinden işar eylemekle hesap edilen eşyaları sarf-ı nazarla bu defa ihzarına karar verilerek Sefaret-i Seniyyeye telgrafla lazım-ı derdest iane bulunmuş olmakla irsal buyrulan numuneler aynen taraf-ı vâlasına iade-i tesir kılındığından beyanıyla arz-ı istirham olunur."⁶¹

Osmanlı Devleti'nde tarım gelirleri oldukça düşük, makineli ve sulu tarıma tam olarak geçilememiş, ilkel şartlarda tarım ve hayvancılık alanlarında üretim yapılmaktadır. Ülkede demiryolu ağı döşenmeden ulaşım motorlu kara taşıt ve

59 Jehuda L. Wallach, **a.g.e.**, s. 220.

60 Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1978, s.457; Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 416.

61 Hariciye Nezareti Siyasi Kısım, Tasnif No: HR. SYS, Dosya No: 2174, Gömlek No: 3, Belge Adedi: 97, Varak Adedi: 165, Tarih: 1915-5,20, Kayıt No: 180/2. Bk. Ek: XI.

karayolu olmadığından hayvanlarla sağlanmakta, çok az bir yük ve insan ancak karayolu ile taşındığından üretilen malların pazar bulması oldukça zordur. Bu nedenle kırsal alandaki halk ancak kendi ihtiyaçları oranında tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapmaktadır. Ülke tarım ülkesi olmasına rağmen İstanbul gibi büyük şehirler çoğunlukla ulaşım sıkıntısı nedeniyle ithal malı buğdayla beslenir. 1913-14 yıllarında bütün tarım ürünleri ihracatının üretime oranı % 11.3'tür. Örgütlenme ve teknoloji açısından Çukurova, Makedonya ve Ege'de kısmen tarımda makine kullanılırken devletin tarımsal üretimi genelde ortakçılık veya küçük toprak mülkiyetine dayanır. Tarıma dayalı ekonomisi olan Osmanlı Devleti'nin 1911-1913 yılında ihracat ve ithalat kalemlerine göre gıda ürünleri % 33-35, hammadde % 56-58 olmak üzere toplam % 89-93, yarı mamul ürünler ve manifaktür % 2-3, dokuma (halı-yünlü vs.) ise % 6-7 oranındadır. Ülkenin toplam üretimi içinde sanayi üretim payının düşüklüğü, ihracata ve tüketime de yansır. Aynı yıllarda ithalatta da sanayi için gerekli kalemlerden çok, manifaktür ürünleri % 56-60, gıda maddeleri % 32-38'le başta gelir. Zanaat dallarının ihtiyaçlarını karşılayacak hammadde ve sanayi gereçleri ise toplam ithalatın % 6'sı civarında kalır. Ülkedeki ticaret sermayesi yeni yatırımlara girecek kadar güçlü değildir ve sadece aracı bir niteliktedir.

Osmanlı-Alman ilişkilerindeki olumlu gelişmelerin bir sonucu olarak demiryolu yapımı da yeniden hızlanır ve Bağdat hattı, 1912 yılında Fırat nehrine ulaşır. İskenderun şube hattı ise, 1 Kasım 1913 tarihinde hizmete açılır. Ana hattın yapımı için gerekli olan paranın bir bölümü de Deutsche Bank'ın Makedonya ve Şark Demiryollarındaki paylarını, bir Avusturya-Macaristan sendikasına satmasıyla sağlanır⁶².

1914 yılında gerek Osmanlı borçlarındaki hisseleri ve gerekse doğrudan yatırımları itibarıyla; Osmanlı Devleti'nde Fransız, Alman, Belçika sermayesi artış gösterir. Örneğin başlıca yatırım ve alacaklı devletlerin Osmanlı borçlarındaki oranı 1914 yılında Fransa % 53, İngiltere % 14, Almanya % 21 şeklindedir.⁶³ Almanya 1914 yılında demiryolu yatırımlarının % 36.8'ine sahiptir. Almanya

62 Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972, s. 128.

63 Şevket Pamuk, **Foreign Trade, Foreign Capital and the Peripheralization of the Ottoman Empire 1830-1913**, D. Submitted to Berkeley-Univ.-of California, 1978, s. 56-58, Aktaran İlber Ortaylı, II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, **A.Ü.SBFY**, 1981, s. 37.

İzmir-Kasaba, Adana-Mersin ve Suriye'de demiryollarına sahip olan Fransa'ya göre (% 49.6) ikinci durumdadır. Bankacılık ve sanayi alanında Almanya, üç devletin içinde daima en düşük paya sahiptir. Toplam doğrudan yatırımların 1900-1913 dönemlerinde devletlere göre hisse payı Almanya % 20.6, İngiltere % 22.2, Fransa % 48.3'tür⁶⁴.

Toplam doğrudan yabancı yatırım içinde, demiryolları % 41, bankacılık % 23.5 ve sanayi ancak % 10 oranındadır. Almanya en büyük yayılma hızını göstermesine rağmen, Fransa en büyük yatırımcıdır. Osmanlı Devleti'nde Alman sermayesinin etkinliği ve hızla büyümesinin nedeni; Osmanlı bütçesine daha lehte katkılarda bulunmasıdır. Alman sermayesi madencilik alanında Fransa kadar etkin değildir. Sadece Sarıca ocaklarında maden kömürü ve Krupp-Rochlig tarafından işletilen krom dışında madencilik alanında bir varlığı yoktur ve tüm sermayesi 1914 yılında 21 milyon Osmanlı kuruşudur. Fransa ise aynı yılda 290.2 milyon kuruş sermaye ile ülkenin her yerinde maden işletir⁶⁵.

Ülkede 1914 yılında Evkaf Bankası kurulur. 23 Nisan 1914 tarihinde Ziraat Bankası Kanunu hazırlanarak fakir köylü desteklenmeye çalışılır. Daha sonra köylüye tohum, damızlı hayvan ve tarım makineleri dağıtılır. 1913-1914 döneminde devlet 980 bin kental tahıl ithal ederken ancak 100 bin kental ihraç eder. Yine 1914'te ülkede 68 milyon dönüm ekilirken 1915 yılında 35 milyon dönüm, 1916 yılında 27 milyon arazi ekilirken alınan tedbirler sayesinde 1917 yılında 52 milyon arazi ekilmeye başlanır. 1914 yılında 43.38 ton tütün, 60.8 ton kuru üzüm, 17.6 ton kuru incir, 52 ton fındık, 135 ton pamuk ve 20 ton zeytinyağı üretilirken 1918 yılında 21.04 ton tütün, 28 ton kuru üzüm, 17.6 ton kuru incir, 18 ton fındık, 15 ton pamuk ve 6 ton zeytinyağı üretilir. Buna göre her geçen yıl ekilen arazi ihracatın düşmesi, üretimin azalması, cepheye gidenler nedeniyle toprağın yeterince ekilememesi gibi nedenlerle giderek düşer⁶⁶.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı içerisinde Kasım 1914 tarihinde Almanya'dan 5 milyon liralık altın borç alır. Ülkede kağıt para emisyonu için Almanya ve Avusturya'dan 27 Mart 1915 tarihli irade ile 150 milyon frank borç alma yetkisi çıkartılır. Böylece Kasım 1914'te 95 milyon, Nisan 1915'te 80 mil-

64 Şevket Pamuk, **a.g.e.**, s.115-117.

65 Muhtıra-i Seniyye Sureti; B.A. Yıldız Evr. Kısım Kısım 9; Vr. 2627, zarf 72-4, 27 Muharrem 1307 (24 Eylül 1889), aktaran İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s.38-40.

66 Vedat Eldem, **a.g.e.**, s.378.

yon olmak üzere 175 milyon mark borç alınır. Osmanlı Devleti savaş için gerekli olan silah ve teçhizat için de Alman firmalarına 150 milyon mark borçlanır. 31 Ekim 1915'te 7 902 000 liralık Alman hazine bonusu Duyun-u Umumiye'ye yatırılır. 4 Ocak 1916 tarihinde Almanya'dan 11 700 400 liralık hazine bonusu borç alınır. Böylece Almanya Osmanlı Hükümetine toplam 235 056 344 Osmanlı lirası borç verir. Bu miktarın 148 581 400 lirası hazine bonusu, geri kalanı ise nakdidir. 3 Ocak 1917'de Almanya ile 38 781 400 liralık nakdi, 35 981 400 lira hazine bonusu olmak üzere 65 981 400 liralık borç akdi imzalanır. 17 Şubat 1917'de Almanya'dan 32 milyon liralık borç daha alınır. Devlet Avusturya - Macaristan bankalarından da dış borç alımına gitmek zorunda kalır ve 13 Mart 1917 tarihinde meclis görüşmelerinde Avusturya- Macaristan bankalarından 240 milyon kronluk kanun layihası kabul edilir. Osmanlı Devleti'nin 1914-1918 yılları arasında savaş giderleri 398,5 altın lira olur ve devlet bu miktarı emisyon ile karşılamaya çalışır. Bunun 429 milyonu normal, 203,7 milyonu olağanüstü bütçelerle ödenir. Ülkenin vergi gelirleri ancak bu rakamın % 10'unu bile zor karşılar⁶⁷.

Savaşın Türklerce ne denli zor şartlarda yürütüldüğünü gösteren en iyi olaylardan biri de Osmanlı demiryollarının durumudur. Savaş başladığında Bağdat Demiryolu ancak Telabiyat'a (Akçakale) kadar yapılır. 1903'te Almanlara verilen ve Bağdat Demiryolları ayrıcalığı adı ile bilinen Konya-Bağdat Projesine göre Konya Bağdat hattı 1911'den 1914'e kadar devam eder ve 1914 yılında 1715 km'lik yolun 887 km'si yapılır⁶⁸. Mütarekeden ancak 21 gün önce, 9 Ekim'de Halep ile İstanbul arasında doğrudan tren seferleri başlayabilir⁶⁹.

İçişleri Bakanlığının Stuttgart 30 Ağustos 1918 tarih ve K 6349 Sayılı yazısında Stuttgart Ticaret Odası'nın Avusturya- Macaristan yoluyla Türkiye'ye ihraç yollarının engellenmesinin Dışişleri Bakanlığa yazılması ve bu durumun düzeltilmesini ilgili makamlara iletilerek çözülmesi talep edilir⁷⁰. Bu tarih I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğrudur ve kısa süre sonra Osmanlı Devleti'nin

67 Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım, Dosya No: 2175/4, Adet: 28/56, Kayıt No: 44/3.Bk. Ek-XII; Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.321-322; Zafer Toprak, **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.95.

68 Orhan Kurmuş, **a.g.e.**, s. 166.

69 Sina Akşin; **a.g.e.**, s. 428; Abdüllatif Şener, **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007, s.32.

70 HSLAS E YO116 BÜ 102.

30 Ekim 1918 tarihinde savaşı bitirme antlaşmasını imzalamasıyla Osmanlı Almanya ekonomik ilişkileri askıya alınır.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Prusya arasında askeri ilişkiler her ne kadar III. Selim Dönemi'nde başlasa da askeri, ekonomik ve ticari ilişkiler esas itibariyle Almanya Devleti'nin kurulması sonrasında II. Abdülhamid Dönemi'nde başlamıştır. Bu dönemde her iki devletin karşılıklı çıkarları birbirlerine yaklaşmalarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti öncelikle ordusunu yenilemek amacıyla Alman subaylarından yararlanırken aynı zamanda Alman silahlarından da yararlanmıştır. Alman silah sanayi için Osmanlı Devleti büyük bir Pazar oluşturmuştur. Bir başka önemli ilişki Osmanlı Devleti'nin dış borçları nedeniyle Alman Bankası'nın borç vermesiyle oluşmuştur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'ne Alman malları hem ucuzluğu hem de dayanıklılığı nedeniyle girmeye başlamıştır.

II. Meşrutiyet sonrası bir süre Almanya ile olan ekonomik ilişkiler sekteye uğramıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşları zamanında da bir süre Alman mallarının ülkeye girmesine engeller konmuş, Almanya ile ekonomik, siyasi, askeri ve ticari ilişkiler askeri seviyeye inmiştir. 1913 Bab-ı Ali baskını sonrası İttihat ve Terakki Partisi'nin yönetime gelmesiyle Almanya ile olan ilişkiler yeniden eski haline dönmüştür. Bu dönemde öncelikle Alman askeri heyeti davet edilerek ordunun yenileşme çalışmaları başlatılmış, Alman silahları talep edilmiş, Almanya ile siyasi, ekonomik, ticari ilişkiler ivme kazanmıştır.

I. Dünya Savaşı içerisinde Almanya siyasi olarak Osmanlı Devleti ile müttefik olmasından dolayı borç para, askeri malzeme ve subay desteğinde bulunmuştur. Bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi milli bir politika izlemeye başlamasıyla ülkenin ekonomisini canlandırabilmenin alt yapısını oluşturmak amacıyla Almanya, Macaristan ve Avusturya'ya tarım ve sanayi alanlarında öğrenim görmeleri amacıyla öğrenci gönderilmiştir. Almanya'nın çeşitli kentlerinde seminerler düzenlenir, dernekler kurulur, öğrenciler ve araştırma heyetleri davet edilerek savaş sonrası ekonomik hayatın temelleri atılmaya çalışılmıştır. Buna göre Almanya ve Osmanlı Devleti savaşı kaybedeceğini düşünmeyerek savaş sonrası Osmanlı Devleti ülkeyi kalkındırmayı planlarken Almanya ise bir dünya devleti olabilmeyi planlamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın şartları doğal olarak her iki devlet arasındaki ekonomik ilişkileri etkilemiştir. Cephelerde verilen kayıplar, tarım alanlarında yeterince

üretim yapılamaması, halkın elinde para olmaması gibi nedenlerle her iki devlet arasında ithalat ve ihracat rakamları düşük kalmıştır. Bu dönemde savaşa ve cephelerdeki en çetin mücadelelere paralel İttihat ve Terakki yönetiminin ülkeyi savaş sonrası döneme hazırlamaya çalıştığı görülmektedir. Savaşın sonunda Bulgaristan'ın ve daha sonra Avusturya-Macaristan'ın savaşa son vermesi ile ekonomik ilişkiler sekteye uğrarken 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Ateşkes Antlaşması ile Almanya ile olan siyasi, askeri, ekonomik ve ticari ilişkiler donmuştur.

KAYNAKÇA

AHMED, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e, Makaleler**, Çev: Fatmagül Berktay, Kaynak Yay., İstanbul, 1988.

_____, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, 1995.

_____, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, 2007.

AKŞİN, Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001.

ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara, 1975.

AVNİ, Hüseyin, **Bir Yan Müstemele Oluş Tarihi**, İstanbul, 1932.

AYTEKİN, Halil, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, 1991.

BEYDİLLİ, Kemal, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, F. 31, İstanbul 1979.

BOA, Y.PRK.ASK., 12/51.

BOA, Y. PRK, ASK., 256/83.

CİN, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1978.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK, Ankara, 1999.

DEMİRHAN, Pertev, **Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz, Das Lebensbild eines grossen Soldaten**, Göttingen 1960.

EARL, E. Mead, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972.

ELDEM, Vedat, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları" **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar**, 8-10 Haziran 1973, H.Ü Yayını, Ankara, 1975.

FESCH, Paul, **Constantinople aux dernieres jours a'Abdul-Hamid**, Paris 1907.

GAVRIEL, Arhangelos, **Anadolu ve Bağdad Demir Yolları İdaresinin İç Yüzü**, Dersaadet, 1327.

GENCER, Mustafa, **Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhü**, İstanbul, 2003.

HARİCİYE NEZARETİ SİYASİ KISIM, Tasnif No: HR. SYS, Dosya No: 2174, Gömlek No: 3, Belge Adedi: 97, Varak Adedi: 165, Tarih: 1915-5,20, Kayıt No: 180/2. Bk. Ek: XI.

HARİCİYE NEZARETİ, Siyasi Kısım, Dosya No:2175/4, Adet: 28/56, Kayıt No: 44/3. Bk. Ek-XII.

HSLAS E YO116 BÜ 241.

HSLAS E YO116 BÜ 241

HSLAS E YO116 BÜ 341.

HSLAS E YO116 BÜ 86.

HSLAS E YO116 BÜ 81.

HSLAS E YO116 BÜ 79.

HSLAS E YO116 BÜ 68.

HSLAS E YO116 BÜ 85.

HSLAS E YO116 BÜ 85.

HSLAS E YO116 BÜ 88.

HSLAS E YO116 BÜ 92.

HSLAS E YO116 BÜ 99.

HSLAS E YO116 BÜ 100.

HSLAS E YO116 BÜ 95.

HSLAS E YO116 BÜ 94.

HSLAS E YO116 BÜ 92.

HSLAS E YO116 BÜ 99.

HSLAS E YO116 BÜ 3523.

HSLAS E YO116 BÜ 96.

HSLAS E YO116 BÜ 96,s.2.

HSLAS E YO116 BÜ 97.

HSLAS E YO116 BÜ 96.

HSLAS E YO116 BÜ 102.

HOLBORN, Hajo, **Deutschland und die Türkei 1878-1890**, Berlin 1926.

IMBERT, Paul, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, Çev: Adnan Cemgil, İstanbul, 1981.

KARAL, E. Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1962.

KIRAY, M.B., **Örgütlemeyen Kent (İzmir)**, Sosyal Bil. Der. Yay. A-i, Ankara 1972.

KÖSSLER, Armin, “Die Besuche Kaiser Wilhelms II. in Konstantinopel (1889,1898,1917)”, **Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland Istanbul** (Yay. Haz.): Das Kaiserliche Palais in Istanbul und die deutsch-türkischen Beziehungen, Istanbul 1989.

KURUMUŞ, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Ankara, 1982.

MUHLMANN, Cari, **Das Deutsch-Tiirkische Waffenbündnis im Weltkrieg**, Leipzig, Koehler Verlag, 1940.

MUHTIRA-İ SENİYYE SURETİ, B.A. Yıldız Evr. Kısım Kısım 9; Vr. 2627, zarf 72-4, 27 Muharrem 1307 (24 Eylül 1889), aktaran İlber Ortaylı, II. Abdülhamid Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, A.Ü. SBFY, 1981.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 1983.

———, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖNSOY, Rıfat, **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri**, İstanbul, 1982.

PAMUK, Şevket, **Foreign Trade, Foreigne Capital and the Peripheralization of the Ottoman Empire 1830-1913**, D. Submitted to Berkeley-Univ.-of California, 1978, Aktaran İlber Ortaylı, II. Abdülhamid Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, A.Ü.SBFY, 1981.

PEREY, L. Evans, **The German Road to the East**, London, 1916, cev. Mustafa Albayrak, **Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı**.

RATHMANN, Lothar, **Berlin-Bağdat, Die emperyalistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands**, Berlin 1962, Çev. Ragıp Zarakolu, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi**, İstanbul 1982.

QUATAERT, Donald, “19. yy.da Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İstanbul, 1985.

Salname-i Vilayet-i Aydın, Sene 1314 s. 125 ve Sene 1324.

ŞENER, Abdüllatif, **Sona Doğru Osmanlı**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

_____, "Milli İktisat" **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C III, 1985.

_____, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995.

_____, **İttihat -Terakki ve Cihan Harbi**, Homer Kitabevi İstanbul, 2003, s.39; Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul, 1995.

ÜLMAN, A. Haluk, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Ankara, 1973.

YILDIRIM, İsmail, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Ekonomi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", **Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi**, C XI, S II.

WALLACH, Jehuda L., **Anatomie einer Milit rhilfe, Der preussisch-deutschen Milit rmissionen in der Türkei 1835-1919**, Düsseldorf 1976, ev. Em. Tuğ. General Fahri eliker, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Heyetleri 1835-1919**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Bşk. Yayınları, Ankara 1985.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONLARINDA KURULAN “OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA FRANSIZ ÇIKARLARI TOPLULUĞU”

Bige SÜKAN*



Özet

Fransa, Osmanlı topraklarında hem maddi hem de manevi bir mirasa sahip bulunan bir devletti. Şöyle ki, ilişkilerinin başlangıcı olan ve 1535’te bir “dostluk ve ticaret anlaşması” şeklinde kendisine ilk kez kapitülasyonların verildiği I. François döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ayrıcalıklı manevi konumunu sağlık, hayır ve eğitim kurumları, Fransız dilinin yaygınlığı gibi etkenlere borçluydu. XIX. yüzyıldan itibaren de Osmanlı İmparatorluğu’na transfer ettiği sermayesiyle, bu topraklarda faaliyet gösteren şirketleriyle bu kez Osmanlı ekonomik ve mali hayatındaki etkinliğini sürdürmüştü. Özellikle Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi, demiryolu ve madencilik şirketleri gibi kuruluşlar Fransız üstünlüğünün göstergeleriydi. Dolayısıyla Fransa, XIX. yüzyıldan itibaren ekonomik ve kültürel açıdan Osmanlı İmparatorluğu’nda öncelikli bir konuma gelmişti.

Türk-Fransız ekonomik ilişkileri, 1838’de imzalanan Osmanlı-Fransız Ticaret Sözleşmesi ile yeni bir boyut kazanmıştı. Diğer yandan 1854 yılında Kırım Savaşı’nı finanse etmek amacıyla başlatılan borçlanma hareketi, diğer Avrupalı sermayedarları olduğu gibi Fransız yatırımcıları da cesaretlendirmişti. Yabancı sermaye, Osmanlı İmparatorluğu’na dış borçlanmalar ve yatırımlar kanalıyla girmişti ve Fransız sermayesi, I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa’dan gelen toplam sermayenin en önemli kısmını oluşturuyordu. Osmanlı dış borçları içinde en büyük paya sahip ülke olan Fransa, başta demiryolları olmak üzere bankacılık,

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, sukan@ankara.edu.tr.

limanlar, rıhtımlar, madencilik, sigortacılık gibi sektörlere önemli sermaye yatırımları yapmıştı.

İşte bir İngiliz-Fransız ortaklığı olan Osmanlı Bankası, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız sermayeli şirketlerle "hissedar ve kontrolör" olarak ilişki içindeydi ve 1916 yılından itibaren "Le Groupement des Intérêts Français dans l'Empire Ottoman" (Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu) adlı topluluğun kurulması çalışmalarını başlatmıştı. Ekim 1918'de ise, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren çeşitli mali ve sınai kuruluşlarının temsilcileri bu topluluğun kurulması yolunda karar almışlardı.

Kasım 1918'de Fransız Dışişleri Bakanı'nın onayı ve desteği ile çalışmalarına başlayan bu topluluk, Mondros Mütarekesi sonrası dönemde Anadolu'da yaşanan işgal ortamında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız şirketlerinin çıkarlarının korunması ve faaliyetlerinin sürdürülmesi amacıyla girişimlerde bulunmuş, hatta politik kararların alınması yönünde baskı unsuru bile oluşturmuştu. Bildiride, Türkiye'de yapılan tarih çalışmalarında yer almayan bu topluluğun kuruluşu ve girişimleri, başta Fransız Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri olmak üzere konuyla ilgili diğer Fransız kaynakların ışığında incelenerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Giriş

Türkiye ile Fransa arasında siyasi ilişkiler XVI. yüzyılda başlamıştır. 1535 Şubat’ında Sadrazam Damat İbrahim Paşa ile I. François’nın elçisi La Forest arasında imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması ile de kapitülasyon sisteminin temeli atılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman ile I. François’nın yaşamıyla sınırlı olan bu anlaşma ile Fransa’ya maliye, adalet, ticaret, din gibi alanlarda ayrıcalıklar tanınmıştı. Ancak Fransızlara tanınan bu ayrıcalıklar, bir yandan her padişah değişikliğinde yenilenirken diğer yandan başka devletlere de bu gibi hakların verilmesine yol açmıştı¹.

Osmanlı İmparatorluğu ile XVI. yüzyıldan itibaren aynı zamanda dostluk ilişkileri kuran Fransa, Osmanlı topraklarında hem maddi hem de manevi bir mirasa sahipti. Öyle ki, ilişkilerinin başlangıcı olan I. François döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ayrıcalıklı manevi konumunu hayır ve eğitim kurumları, Fransız dilinin yaygınlığı, dini korumacılık gibi etkenlere borçluydu². Fransa, Doğu’daki bu manevi mirası sabırla beş yüzyılda yaratmıştı. Anadolu’da Bursa’dan Van’a, Trabzon’dan Mersin’e karayolları ve demiryolları boyunca bir Fransız hastanesine, okuluna, yardım kuruluşuna vb. rastlamamak mümkün değildi. Fransızca ise, Fransız uygarlığının pek çok yerde izlerini bıraktığı Türkiye’de kadın-erkek, Müslüman, Ermeni, Musevi, Rum, memur, asker, hanedan üyeleri gibi seçkinler arasında öylesine yaygındı ki, entelektüel ve ekonomik ilişkilerin bu evrensel aracı neredeyse ülkede ikinci dil haline gelmişti. Örneğin, büyük yabancı şirketlerde, denizcilik, sigortacılık alanında faaliyet gösteren şirketlerde, kredi kuruluşlarında ve hemen hemen tüm devlet kurumlarında Fransızca ya tek başına ya da Türkçe ile birlikte kullanılıyordu³.

Böylesine ayrıcalıklı bir manevi konuma sahip olan Fransa, XIX. yüzyıldan itibaren de Osmanlı İmparatorluğu’na transfer ettiği sermayesiyle, bu topraklarda faaliyet gösteren şirketleriyle bu kez Osmanlı ekonomik ve mali hayatındaki

1 N. Sousa, **The Capitulatory Regime of Turkey**, Johns Hopkins, Baltimore, 1933, s. 54-55; Cihan Duru, Abdurrahman Öngeoğlu ve Kemal Turan, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**, C I, Ankara, 1982, s.96-98.

2 **Ministère des Affaires Etrangères** (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, bundan sonra MAE), Série E Levant Turquie, Vol. 169, 23 Mayıs 1919 tarihli gizli memorandum, s. 66-67.

3 Comte R. de Gontaut-Biron et L. Le Révérend, **D’Angora à Lausanne**, Plon-Nourrit, Paris, 1924, s. 130-132.

etkinliğini sürdürüyor, özellikle Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi, demiryolu, madencilik şirketleri gibi kuruluşlarla da üstünlüğünü kanıtlıyordu⁴.

FRANSA'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ EKONOMİK ÇIKARLARI

1535 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlarla başlayan Türk-Fransız ekonomik ilişkileri, 1838'de imzalanan Osmanlı-Fransız Ticaret Sözleşmesi ile yeni bir boyut kazanmış ve böylece Osmanlı ekonomisini korumak amacıyla konulan ticaret yasakları, yüksek ihracat gümrükleri, iç gümrük uygulamaları gibi bazı kısıtlamalar Fransa lehine kaldırılmıştı. Bunun en önemli sonucu ise, doğal olarak Osmanlı-Fransız ticaretinin artması olmuştu. Şöyle ki, Türkiye ile Fransa arasındaki ticaret hacmi, 1836–1840 yıllarında 27 milyon frank civarında iken 1849–1853 döneminde 59 milyon franka çıkmıştı⁵. Bu gelişmelerin yanı sıra 1854 yılında Kırım Savaşı'nı finanse etmek amacıyla başlatılan borçlanma hareketi, diğer Avrupalı sermayedarları olduğu gibi Fransız yatırımcıları da cesaretlendirmiş ve beraberinde hızlı bir sermaye transferini getirmişti. Yabancı sermaye transferi, dış borçlanmalar ve yatırımlar kanalıyla gerçekleşmiştir. Bankalar aracılığıyla gerçekleştirilen borçlanmaların doğal sonucu olarak ilk sermaye akımları bankacılık sektöründe başlamış, daha sonra demiryolları, su, gaz, telefon, madencilik, ticaret gibi alanlara kaymıştır⁶.

İşte bu tabloda, yani I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda, Fransız sermayesi Avrupa'dan gelen toplam sermayenin en önemli kısmını oluşturuyordu. Savaş'tan önce Fransız sermayesi % 59,28 oranında bir payla birinci sırada yer alırken, Alman sermayesi %26,04, İngiliz sermayesi ise %14,68 oranında bir payla onu izliyorlardı. Yabancı sermaye yatırımlarında Fransa yine başı çekiyordu. Şöyle ki, I. Dünya Savaşı'ndan önce Fransız özel şirketlerinin payı %50,58, Alman şirketlerinin payı %35,06, İngiliz şirketlerinin payı da %14,36 idi. Fransız şirketlerinin sektörler itibarıyla sermaye yatırımları incelendiğinde ise, Fransa tarafından en fazla sermaye yatırımının demiryollarına yapıldığı,

4 MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 169, 23.5.1919 tarihli gizli memorandum, s.67.

5 Sungur Kançal, "La conquête du marché interne Ottoman par le capitalisme industriel concurrentiel (1838–1881)", *Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, Paris, Editions du CNRS, 1983, s.373.

6 Duru, Öngeoğlu ve Turan, *a.g.e.*, s. 79, 102.

bunu bankacılık, liman ve rıhtımlar, madencilik gibi alanlardaki yatırımların izlediği, özellikle madencilik sektöründe egemen oldukları gözlenmektedir. Diğer yandan demiryollarında %46,90, bankacılık sektöründe %37,77, liman ve rıhtımlarda %67,97, sularda %88,65 ve çeşitli şirketlerde %62,82 oranında bir payla Fransız sermayesinin Alman ve İngiliz sermayelerinden önce geldiğini de belirtmek gerekir. Fransa, dış borçlanmalar yoluyla gelen yabancı sermaye içinde de yine önde gidiyordu. Şöyle ki, I. Dünya Savaşı’ndan önce Osmanlı dış borçlarında Fransa’nın payı % 59,01 iken, Almanya’nın payı %22,10, İngiltere’nin ise %14,45 idi⁷.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi sürecine ancak XIX. yüzyılın başlarında giren Fransa açısından Osmanlı İmparatorluğu hem iyi bir pazar hem de zengin bir hammadde kaynağıydı. Madencilik alanına önemli yatırımlar yapmış olan Fransız sermayesi, örneğin Selanik vilayetinin Kösendire kazasında manganez, simli kurşun, antimuan vb. madenleri işletmek üzere kurulmuş olan Kösendire Şirketi’nde, Edremit’in Koca Gümüş ve Karaaydın mevkilerinde bulunan kömür madenini işletmek üzere kurulmuş Balya-Karaaydın Şirketi’nde ve İzmit sancağının Karasu köyünde simli kurşun, çinko ve bu madenlerle karışık madenlerin işletilmesi için kurulan Karasu Madenleri Anonim Osmanlı Şirketi’nde sermayedardı⁸.

Elazığ bölgesindeki Ergani madenlerine ilgi duyan, Ereğli madenlerinde de en büyük hissedar olan Fransa’nın madenlerin yanı sıra Anadolu’da ilgilendiği bir başka hammadde pamuktu. Ne var ki Birinci Dünya Savaşı dünya ekonomik düzenini altüst etmişti. Fransız dokuma sanayi de savaştan oldukça etkilenen sanayi dallarından biriydi. Özellikle 1895’ten itibaren dünyada pamuk talebi artış gösterirken, pamuk üretiminde özellikle 1913’ten itibaren önemli düşüşler yaşanmıştı. Amerika, Mısır, Hindistan dünyanın en büyük pamuk üreticisi ül-

7 MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 169, M. Boissière’den Fransız Dışişleri Bakanı’na “İmpotence respective des capitaux français, anglais et allemands engagés en Turquie” başlıklı, 30 Mayıs 1919 tarihli memorandum, s. 92- 94. Bu memoranduma göre, bu ülkelerin Osmanlı genel borçları ndaki payları ise şöyleydi: Fransa’nın payı % 60,31, Almanya’nın %21,31, İngiltere’nin %14,19.

8 MAE, Série E Levant Turquie, Vol.169, 30 Mayıs 1919 tarihli memorandum, s. 99; Gündüz Ökçün, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları”, Prof. Dr. Yavuz Abadan’a Armağan, Ankara, A.Ü. SBF Yayınları, 1969, s. 811-815.

keleriydi, fakat bu ülkelerde maliyetlerin yüksekliği pamuk ekiminin kısıtlanmasına neden olmuştu. Fransızların Kilikya olarak adlandırdıkları Çukurova bölgesi ise pamuk üretimi için son derece elverişliydi. Öyle ki, Almanlar Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Prusya ve Saksonya'daki tekstil fabrikalarının ihtiyacını bu yöreden karşılamayı düşünmüşler, hatta bu bölgeyi "Alman Hindistanı" olarak tanımlamışlardı. Sonuç olarak Kilikya, Fransa'nın bir yıllık pamuk ihtiyacını karşılayacak kapasitede verimli topraklara sahipti⁹.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA FRANSIZ ÇIKARLARI TOP- LULUĞU'NUN KURULMASI

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Sanayi Devrimi'ni tamamlamış, yeni pazar ve hammadde kaynağı arayışına çıkmış Batılı devletlerin rekabetine sahne olmuştu. Şöyle ki, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumunun yanı sıra sahip olduğu toprak altı ve toprak üstü zenginliklerinin cazibesine kapılan Batılı güçler, imparatorluğun içine düştüğü ekonomik ve siyasi zor durumdan da yararlanarak gerek ticaret sözleşmeleriyle gerekse devletin ekonomisini ve maliyesini denetleme olanağını hazırlayacak borç politikalarıyla, sermaye yatırımlarıyla Osmanlı topraklarında söz sahibi olmuşlardı.

Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek maddi gerekse manevi çıkarları bulunan ve I. Dünya Savaşı öncesi dünyada baş gösteren derin rekabet ortamında yerini alan ve dünyayı bu savaşa sürükleyen ekonomik, dinsel, kültürel yayılma sürecinde etkin rol oynayan devletlerden biriydi. Diğer yandan bölge ile olan çıkarları nedeniyle bu rekabet ortamında etkin rol olan İngiltere ve Rusya ile birlikte, "Doğu Sorunu" adı altında XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından başlayarak önce Avrupa'daki, daha sonra da tüm topraklarının paylaşılmasına yönelik politikalar izlediler. Sonuçta bu devletler, I. Dünya Savaşı sırasında kendi aralarında (yeri gelince İtalya'nın da katıldığı) gizli paylaşım anlaşmaları imzalayarak Osmanlı topraklarını kâğıt üzerinde paylaştılar.

9 MAE, Série Relations Commerciales 1919–1940, B.46, Vol. I, Textiles-Coton 1920–1921, Liverpool'daki Fransız Konsolosu'nun Fransız Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 20.1.1921 tarihli pamuk raporu, s. 21-22, 44. 1905 yılında Kilikya'dan 43.000 balya pamuk ihraç edilmişken 1913'te pamuk ihracatı 120.000 balyaya ulaşmıştı. Pierre Redan, **La Cilicie et le Problème Ottoman**, Gauthier-Villars, Paris, 1921, s.116.

İşte I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot gizli paylaşım anlaşması ile, İtilaf Devletlerinin savaşı kazanmaları durumunda savaştan sonra Anadolu ve Ortadoğu’da sahip olacakları çıkar bölgeleri belirlendi. Sykes-Picot Anlaşması’na göre Fransa, Suriye kıyıları ve hinterlandından başka Çukurova (Kilikya), Sivas, Elazığ, Maraş, Antep ve Mardin’i elde ediyor, Halep-Şam-Musul üçgeni ise Fransız nüfuz bölgesi içinde kalıyordu. İngiltere, Basra’dan Bağdat’a kadar tüm Mezopotamya’yı, Akka ve Hayfa limanlarını ele geçiriyor, bunun dışındaki yerlerde nüfuz bölgesi kuruyordu. Bu anlaşma uyarınca ilerde tek bir Arap devleti veya Arap konfederasyonunun kurulması tasarlanırken, Filistin’in uluslararası bir statüye kavuşturulması düşünülmüştü. Rusya ise, İngiltere ve Fransa’nın bu isteklerini ancak Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş, Siirt ve Türk-İran sınırını içine alan bölgenin kendisine verilmesi karşılığında kabul etmişti¹⁰.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu”nun kurulması yönündeki çalışmalar da bu yıl başlayacaktı. Esasında bir İngiliz-Fransız bankası olan, ancak sermayesinin %80’den fazlasının Fransa’ya ait olduğu Osmanlı Bankası Türk ekonomisiyle yakından ilgileniyordu. Şöyle ki, Osmanlı Bankası hem imtiyazlı bir banka hem de Düyun-u Umumiye İdaresi bankasıydı; ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nda faaliyet gösteren Fransız sermayeli şirketlerle “hissedar ve kontrolör” olarak ilişki içindeydi ve 1916 yılından itibaren “Le Groupement des Intérêts Français dans l’Empire Ottoman” (Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu) adlı topluluğun kurulması yolunda çalışmalara başlamıştı¹¹.

10 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, 2. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s.19-20; André Nouchi, **Luttes pétrolières au Proche-Orient**, Ed. Flammarion, Paris, 1970, s.95-97.

11 Jacques Thobie, “Une dynamique de transition: les relations économiques franco-turques dans les années 20”, **La Turquie et la France à l’époque d’Atatürk**, C I, Association pour le développement des études turques, Paris, 1981, s. 118. Bank-ı Osmanî (Ottoman Bank) 1856’da İngiliz sermayesi ile kurulmuştu ve idare merkezi Londra’da idi. Bu banka, İngiltere’den yapılan ilk borçlanmaya ve ilk demiryolu hattının yapımına aracılık eden İngiliz sermaye grubu tarafından kurulmuş, ne var ki Mirès borçlanmasının ve hileli işlemlerin yarattığı 1860 bunalımı nedeniyle fazla çalışmamıştı. 1863’te ise bu bankanın sermayedarlarının yanı sıra Fransız sermayedarlarının da katılımıyla Bank-ı Osmanî-i Şahane kurulmuştur. Önemli ayrıcalıklar alarak kurulan bu bankaya, hazinenin görevleriyle “banknot ihracı” yetkisi de verilmişti. Osmanlı borçlanmalarının tümüne yakın bir bölümü bu banka aracılığıyla yapılmıştır. Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri ile Ereğli Maden

11 Ekim 1918 tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren çeşitli mali ve sınai kuruluşların temsilcileri Osmanlı Bankası'nda bir toplantı yapılmışlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu'nun kurulması yönünde karar almışlardı. Bu topluluk, Türkiye ile herhangi bir ateşkes yapılması ya da barış sağlanması durumunda ortaya çıkabilecek sorunları incelemek için “mali işler”, “demiryolları, liman ve fenerler” ve “sınai işler” olmak üzere üç kol halinde çalışacaktı. Topluluk, İtilaf Devletlerinin işgali altındaki bölgelere Fransız şirketlerinin çıkarlarının korunması ve faaliyetlerinin sürdürülmesi için gerekli önlemler alacak temsilcilerin gönderilmesini kolaylaştırmak konusunda Fransız Hükümeti'nden destek istiyordu. Diğer yandan, bu isteğinin Fransa Savaş Bakanı ve Denizcilik Bakanı'na, ayrıca Filistin ve Suriye'deki İngiliz ve Fransız askeri yetkililerine iletilmesini Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'dan talep ediyordu¹². Osmanlı Bankası'nda 18 Ekim 1918 tarihinde yapılan toplantıda ise, topluluğun yapısı, işleyişi ve görevleri ana hatlarıyla belirleniyor ve toplantı tutanağının Osmanlı Bankası aracılığıyla Fransız Dışişleri ve Maliye Bakanları'na iletilmesi kararı alınıyordu. Şöyle ki, topluluğun temel görevi, bir yandan Maliye Bakanlığı bünyesinde kurulan Bakanlıklararası Komisyon'a ihtiyacı olan bütün bilgi ve belgeleri temin etmek, diğer yandan kendi üyelerinin taleplerini bu komisyona iletmektir. Bunun dışında topluluk, öncelikle çeşitli işletmelerin en kısa sürede tekrar faaliyete geçmesini sağlamalıydı. Çalışma şekli ise şöyle belirlenmişti: Topluluk bünyesinde bir Genel Kurul ve üç alt kurul oluşturulacak (“mali işler”, “demiryolları, liman ve fenerler”, “sınai işler”) ve her alt kurulun Genel Kurul'da bir temsilcisi bulunacaktır¹³.

Fransız Dışişleri Bakanı ise, Türkiye ile imzalanacak ateşkes anlaşması sonrası eski haklarına yeniden kavuşmayı arzulayan Osmanlı İmparatorluğu'nda

Kömürü, Terkos, Liman ve Gaz Şirketlerinin kurulmasında önemli rol oynayan Osmanlı Bankası, ayrıca yabancı demiryolu şirketlerine verilen kilometre garantilerinin Osmanlı Hükümetlerince kabulünü de sağlamıştı. Cihan Duru, Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, **a.g.e.**, s.70-71. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. A. du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978, s. 113-118.

12 **MAE**, Série E Levant Turquie, Vol.383, Osmanlı Bankası'ndan Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'a Paris, 15 Ekim 1918 tarihli yazı, s. 121.

13 **MAE**, Série E Levant Turquie, Vol.383, Osmanlı Bankası'ndan Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'a Paris, 19 Ekim 1918 tarihli yazı, s. 198-201.

Fransız Çıkarları Topluluğu’na temsil ettikleri Fransız şirketlerinin çıkarlarını sürdürebilmeleri için her türlü desteği vermeyi taahhüt ediyor ve gerektiğinde ilgili bakanlıklar nezdinde Topluluk lehine her türlü girişimde bulunacağı sözünü veriyordu. Dolayısıyla Topluluk faaliyetlerini başlatmak konusunda Fransız Dışişleri Bakanı’nın onayı ve desteğini almış oluyordu¹⁴.

Diğer yandan Fransız Bakanlar Kurulu, 14 Kasım 1918’de yaptığı toplantıda, Mondros Mütarekesi sonrası İngiltere ve İtalya’nın Osmanlı İmparatorluğu’nda nüfuzlarını artırma çabaları karşısında alınacak önlemleri inceleyerek Fransız çıkarlarının korunması ve bu amaçla Türkiye’ye gerekli elemanların gönderilmesi yönünde karar alıyordu. Bakanlar Kurulu Türkiye’deki Fransız çıkarlarını üç gruba ayırmıştı: 1. Türkiye’deki Fransız kolonisinin (3.000 Fransız vatandaşının) ve kongregasyonlarının (dini toplulukların) çıkarları 2. Osmanlı Devleti’nden alacağı bulunan Fransız vatandaşlarının çıkarları (Osmanlı İmparatorluğu’nun yaklaşık 2 milyar frank borcu vardı) 3. Osmanlı İmparatorluğu’nda faaliyet gösteren Fransız şirketlerinin çıkarları. Dolayısıyla Fransız Bakanlar Kurulu, bu toplantıda, Fransız kolonisinin ve din adamlarının çıkarlarının korunması amacıyla İstanbul, İzmir, Mersin ve Trabzon gibi önemli noktalara iyi seçilmiş konsolosluk görevlilerinin gönderilmesi, özellikle Trabzon’da Ermenilerin konsolosluk görevlisi olarak görevlendirilmesi yönünde karar alacaktı. Diğer yandan mali, idari, hukuki, sınai ve siyasi konularda sorunların çözümü ve yeni düzenlemelerin yapılabilmesi için gerekli uzmanların atanmasına karar verecekti. Örneğin mali düzenlemeler için M. De Jolly, idari reformlar için M. Cillière, hukuki konular için Yarbay Foulon, sınai sorunlar ve yapım, onarım çalışmaları için M. Picard’ın yanı sıra Türkiye’nin sorunlarını iyi bilen Yarbay Weyl, Binbaşlı Delauney gibi uzmanlar atanacaktı¹⁵. Böylece Fransız Hükümeti, atamasını yaptığı uzman Fransız yetkililerin Türkiye’de çalışmalarına başlamasıyla birlikte bu ülke hakkında düzenli bilgi almaya başlayacaktı.

14 **MAE**, Série E Levant Turquie, Vol. 384, Fransız Dışişleri Bakanı’ndan Osmanlı Bankası Müdürü’ne 2 Kasım 1918 tarihli yazı, s. 5. Topluluk, daha önce yapılmış imtiyaz sözleşmelerine aykırı olarak 1 Ağustos 1914’ten sonraki her türlü yasal düzenlemenin (bunlardan kaynaklanan tazminatlar hariç) yok sayılması gerektiği düşüncesini taşıyordu. **MAE**, Série E Levant Turquie, Vol.383, Osmanlı Bankası’ndan Fransız Dışişleri Bakanı Pichon’a Paris, 19 Ekim 1918 tarihli yazı, s. 200.

15 **MAE**, Série E Levant Turquie, Vol. 384, 14 Kasım 1918 tarihli “Défense des intérêts français en Turquie” başlıklı Bakanlar Kurulu Kararı, s. 36-37.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA FRANSIZ ÇIKARLARI TOP- LULUĞU'NUN TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI SIRASINDAKİ GİRİŞİM- LERİ

Fransız Hükümeti'nin Türkiye'deki çıkarlarını korumak amacıyla girişimlerini yoğunlaştırdığı tarihlerde, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. Maddesi uyarınca İtilaf Devletleri hiç zaman kaybetmeden işgal eylemlerini başlatıyorlardı.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nı izleyen günlerde İngilizler, 8 Kasım 1918'de Musul ve 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal etmişlerdir. 11 Aralık 1918'de ise Fransız subayları yönetiminde 400 kişilik yerli Ermeniden Kurulu bir Fransız taburu Dörtiyol'a, 17 Aralık 1918'de ise Yarbay Romieu komutasında yine çoğu Ermeni olmak üzere 1500 Fransız askeri Mersin'e girmiştir. Bu kuvvetten ayrılan müfrezeler Tarsus'u ve Adana'yı da işgal etmişler; 19 Aralık 1918'de ise Fransız işgal komutanı General Hamlin Mersin'e çıkarak Adana'ya girmiş ve buradan da Toros tünellerinin işgalini düzenlemek üzere Pozantı'ya geçmişti. Böylece Fransızlar Mersin, Tarsus, Yenice, Adana, Pozantı, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe ve İslahiye'ye yerleşmiş oldular. İngilizler ise daha sonra Antep (1 Ocak 1919), Maraş (22 Şubat 1919) ve Urfa'yı (24 Mart 1919) işgalleri altına almışlardı¹⁶.

İtalya ise, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan devletlerle yapılacak barış antlaşmalarının koşullarını belirlemek üzere Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'ndan 24 Nisan 1919'da çekilecek ve bunu izleyen günlerde Marmaris ve Fethiye'den başlayarak Kuşadası'na dek İtalyan işgalleri başlayacaktı. Ne var ki, İngiliz Başbakanı Lloyd George, aynı şekilde İzmir ve yöresinin de İtalyan

16 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, C IV, Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 5, 49–53. İngilizlerin Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmeleri Fransızlarla aralarında sorun yaratmıştır. Zira 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Anlaşması'na göre Antep, Urfa, Maraş bölgesi Fransa'ya aitti, Musul ise Fransız nüfuz bölgesi içinde kalıyordu. Kurat, **a.g.e.**, s.19-20. Ancak sorun 15 Eylül 1919'da Fransa ile İngiltere arasında imzalanan gizli sözleşmede çözülebilmemiş ve İngilizler Sykes-Picot ile Fransa'ya verilmiş olan Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ın yanı sıra Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını kapsayan Kilikya'dan ve Suriye'den çekilmişler, karşılığında ise Musul'a sahip olmuşlardı. Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914–1924**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965, s. 216–219.

işgali altına girmesini engellemek amacıyla Yunanlıların İzmir’e çıkmasını öne-
recek ve sonuçta 15 Mayıs 1919’da Yunanistan İzmir’i işgal edecekti¹⁷.

İşte Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası Anadolu tüm bu işgallere sah-
ne olurken Türkiye’deki maddi ve manevi çıkarlarının korunması konusunda
Fransızlar hiç de boş durmuyorlardı. Öyle ki, Fransa’nın Osmanlı İmparatorlu-
ğu’ndaki çıkarları, I. Dünya Savaşı sonrası izleyeceği politikaların belirleyicisi
olmuştu. Örneğin, I. Dünya Savaşı sonrası savaşı kaybeden devletlerle yapılacak
barış antlaşmalarının koşullarını saptamak üzere Ocak 1919’da toplanan Paris
Barış Konferansı’nda Fransa’yı esas ilgilendiren konu, barışın nasıl oluşturula-
cağından çok barış düzeninde kendi çıkarlarının en iyi şekilde nasıl korunacağı
idi. Fransa’nın bu konferansta izlediği politikaları Fransız Dışişleri Bakanlığı
(Quai d’Orsay) belgelerinden izleyecek olursak, Fransız Dışişleri Bakanlığı’na
sunulmuş 23 Mayıs 1919 tarihli bir gizli memorandumda, Fransa’nın Doğu’daki
üstünlüğünün, ekonomik çıkarlarının yanı sıra manevi çıkarlarının ancak im-
paratorluğun toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla korunacağı vurgulanıyordu.
Osmanlı topraklarının bağımsız bölgelere bölünmesi halinde ise, bu bölgelerde-
ki Fransız çıkarları tehlikeye girecek, dolayısıyla mandater ülkelerin çıkarları ön
plana çıkacaktı. Dolayısıyla bu parçalanmadan Fransız üstünlüğünün araçları
olan Osmanlı Bankası, demiryolu ve madencilik şirketleri gibi Fransız kuruluş-
ları ve Düyun-u Umumiye İdaresi zarar görecekti¹⁸.

Daha Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmadan önce girişimlerini baş-
latan Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu ise, 26 Mayıs
1919’da Fransız Dışişleri Bakanı Pichon’u bir heyet halinde ziyaret ederek ona

17 Kurat, **a.g.e.**, s.60-61; Paris Barış Konferansı’nda Yunan Başbakanı Venizelos, Trakya
ve Anadolu’da yaşayan Ermeni ve Rumlar için self determinasyon hakkı talep ediyordu.
İtalya, I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli paylaşım anlaşmalarından biri olan ve 17
Nisan 1917’de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında imzalanan Saint Jean de Maurienne
Anlaşması’nda İzmir ve yöresinin kendisine bırakılmış olması nedeniyle Venizelos’un bu
projesine karşı çıkıyordu. Diğer yandan İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Fransa Baş-
bakanı Clémenceau’nun Adriatik’teki Fiume Limanı’na Yugoslavya’nın sahip çıkmasını
desteklemeleri üzerine İtalya, 24 Nisan 1919’da Paris Barış Konferansı’ndan çekiliyordu.
Yuluğ Tekin Kurat, “Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, **Üçüncü Askeri Tarih Semi-
neri, Bildiriler: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik
Etüd Başkanlığı Yay., Ankara, 1986, s. 410-411.

18 **MAE**, Série E Levant Turquie, Vol. 169, 23 Mayıs 1919 tarihli gizli memorandum, s.
67-69.

“Fransa’nın Doğu’daki Ekonomik Üstünlüğünü Devam Ettirmenin Yolları” konusunda bir memorandum sunuyordu¹⁹. Birkaç gün sonra da, Topluluğun Fransız Bakanlar Kurulu tavsiyesiyle atanan başkanı M. Boissière²⁰, 30 Mayıs 1919’da Dışişleri Bakanı Pichon’a bir yazı ve ekinde bakanın isteği üzerine hazırlanmış olan, Türkiye’deki Fransız çıkarlarının öneminin İngiliz ve Alman çıkarlarıyla karşılaştırılarak irdelendiği bir memorandum gönderiyordu. 30 Mayıs 1919 tarihli bu memorandumda, Türkiye’deki Fransız, İngiliz ve Alman sermayelerinin dökümü yapılarak, savaştan önce 3.285.273.377 franklık bir payla birinci sırada yer alan Fransız sermayesinin savaştan sonra yerini koruduğu, hatta payının arttığı, diğer yandan Fransızların gerek Düyun-u Umumiye İdaresi’nde gerekse bu kuruluşa etkin rol oynayan Osmanlı Bankası yönetiminde üstün durumda oldukları, bütün bunların Fransa’nın Türkiye’deki üstünlüğünün bir göstergesi olduğu vurgulanıyordu²¹.

Ancak Fransa’nın yadsınamaz önemde maddi ve manevi çıkarlarının bulunduğu bu verimli Anadolu topraklarında bir an önce barışın sağlanması gerekiyordu. Bu çerçevede, Osmanlı Bankası’nın Paris Komitesi’nin çabalarıyla kurulmuş olan ve Türkiye’deki kredi kuruluşları ile mali ve sınai büyük Fransız şirketlerinin oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu, 20 Ekim 1919 tarihinde Fransız Başbakanı Clémenceau’ya Türkiye’nin kesin politik statüsünü kazanamamış olmasından duydukları rahatsızlığı dile getiren bir muhtıra gönderiyordu. Muhtıradaki, Türkiye’deki anormal ve geçici rejimin uzamasından en çok Fransız çıkarlarının zarar göreceği, Türk dış borçlarının % 60’ını temsil eden Düyun-u Umumiye’deki 2.5 milyar tutarındaki Fransız sermayesinin savaştan yeterince etkilendiği ve barış antlaşması imzalanmadığı takdirde bu olumsuz durumun devam edeceği konusunda Fransız Hükümeti uyarılıyordu²². Diğer yandan savaşın Fransız sermayeli şirketleri pek

19 MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 169, Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu Başkanı M. Boissière’den Fransız Dışişleri Bakanı’na 30 Mayıs 1919 tarihli yazı, s. 91.

20 MAE, Série E Levant Turquie, Vol.384, 14 Kasım 1918 tarihli “Défense des intérêts français en Turquie” başlıklı Bakanlar Kurulu Kararı, s. 37.

21 MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 169, M. Boissière’den Fransız Dışişleri Bakanı’na “Importance respective des capitaux français, anglais et allemands engagés en Turquie” başlıklı ve 30 Mayıs 1919 tarihli memorandum, s. 91 – 94.

22 MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 386, Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları

çok yönden olumsuz etkilediği, hammadde stoklarının tükendiği, sadece maddi değil, mali ve adli açıdan da zarar gördükleri, Osmanlı Hükümeti’nin Fransız şirketlerine tanıdığı birtakım imtiyazları Alman-Avusturya ortaklığı şirketlere de tanıdığı, tüm bu olumsuzluklara karşın Osmanlı Bankası, Crédit Lyonnais ve demiryolu şirketlerinin İtilaf ordularına, özellikle Suriye ve Kilikya’daki Fransız kuvvetlerine maddi, manevi her türlü yardımı yaptıkları belirtiliyordu. Fransız şirketleri, Osmanlı Hükümeti’nin uğradıkları zararları biran önce tazmin etmesini, imtiyaz sözleşmelerinin uzatılıp revize edilmesini, ihtiyaçları olan Fransız personelin Türkiye’ye gelebilmesi için gerekli barış ortamının sağlanmasını Fransız Hükümeti’nden talep ediyorlardı. Muhtıranın sonunda ise, “...Fransız çıkarlarınının devamı için bu bozuk düzene son verilmeli, en kısa sürede Türkiye ile barış antlaşması imzalanmalı ve bu antlaşmaya Fransız şirketlerinin uğradıkları zararların tazmin edilmesi ve geleceklerinin garanti altına alınması ile ilgili maddeler konulmalıdır.” deniliyordu²³.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu’nun 20 Ekim 1919 tarihli muhtırası, bir yandan Fransa’nın Türkiye’deki ekonomik çıkarlarınının ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermesi açısından diğer yandan ekonomik faktörlerin politik kararları ne denli etkilediklerini göstermesi bakımından son derece önemli bir belgedir. Şöyle ki, Fransız iş çevrelerinin Türkiye ile biran önce barış yapılması yönünde açıkça yaptıkları bu baskı ileride meyvelerini verecek ve Fransa’nın eski Suriye Yüksek Komiseri Georges Picot, Güney cephesinde Türklerle Fransızlar ve Ermeni lejyonerler arasında çatışmaların sürdüğü bir dönemde Sivas’a Mustafa Kemal’in ayağına gidecekti.

7 Aralık 1919’da Sivas’ta Mustafa Kemal ile Fransa’nın Suriye eski Yüksek Komiseri Georges Picot arasında gerçekleşen görüşmeyle yarı resmi düzeyde bile olsa Türk-Fransız ilişkilerinin başlamasında yine Fransa’nın bölgedeki çıkarları belirleyici olacaktı. Şöyle ki, Kilikya’yı işgal etme nedenlerinin tamamen ekonomik nitelikte olduğunu resmi belgelerinde açıklamakta sakınca görmeyen Fransızlar²⁴, çözümü bu gerçeği Picot aracılığıyla açıkça Mustafa Kemal’e anlatmakta

Topluluğu adına Baron de Neuflize Charles Laurent’dan Fransız Başbakanı ve Barış Konferansı Başkanı Clémenceau’ya 20 Ekim 1919 tarihli muhtıra, s. 67-70.

23 Aynı muhtıra, s. 72-75.

24 Afyonkarahisar’daki Tabur Komutanı Labonne, Kilikya’da bulunuş nedenlerini şöyle açıklıyordu: “...Türlere Kilikya’daki amacımızın tamamen ekonomik nitelikli olduğunu kabul

bulacaklardı. Picot-Mustafa Kemal görüşmesinde Mustafa Kemal'in "bölgedeki Fransız işgalinin sona erdirilmesi, aksi takdirde Türklerin bu toprakları geri almak için savaşa devam edecekleri" yolundaki sözleri üzerine Picot, Adana'da kendilerine sağlanacak ekonomik ayrıcalıklara karşılık işgal ettikleri tüm yöreleri boşaltabileceklerini söyleyecekti²⁵.

Her ne kadar Picot-Mustafa Kemal buluşmasından olumlu sonuç alınamamış olsa bile, Fransızlarla Türkler arasında bir görüşmenin gerçekleşmesi Türk-Fransız ilişkilerinin geleceği açısından önemli bir gelişmedir. Ancak iki ülke arasında ilişkilerin başlamasında politik faktörlerin yanı sıra ekonomik faktörlerin oynadığı önemli rol yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, bir an önce Türklerle barış yapılmasını isteyen ve Türkiye'de ekonomik ve mali çıkarları bulunan büyük Fransız şirketlerinin ve kuruluşlarının oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu'nun Fransız Hükümeti'ne yaptığı baskının, Suriye eski Yüksek Komiseri Picot'nun Sivas'a Mustafa Kemal'in ayağına gitmesinde önemli bir etken olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Kaldı ki, bu görüşme, Fransız dış politikasının bir uzantısı olup Fransız Hükümeti'nin bilgisi dahilinde gerçekleşmişti²⁶.

İşte daha Kurtuluş Savaşı başlarında işgalci konumuna karşın bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla Mustafa-Kemal ile temasa geçmekte sakınca görmeyen ve Güney cephesinde süregelen çatışmalara karşın Anadolu hareketinin önderi ile ilişkilerini sürdürmekte kararlı olan Fransa ile başlayan bu ilişkilerin sonucunda, Adana bölgesi ile Güneydoğu'da Türk-Fransız savaşını sona erdiren, dolayısıyla Fransa tarafından işgal edilen Anadolu topraklarının boşaltılmasını beraberinde getiren ve Türkiye-Suriye sınırını belirleyen 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanacaktı. Ne var ki,

ettirmek gittikçe güçleşiyor." Château de Vincennes (Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi), 7 N 3210, D.I, Labonne'un 7.11.1919 tarihli gizli raporu. Osmanlı Hükümeti Nezdinde İrtibat Şefi Yarbay Mougin ise, 8 Aralık 1919'da gönderdiği memorandumda, Fransa'nın yörede izlemesi gereken politikalar konusunda şu öneride bulunuyordu: "... ideal çözüm, Türk olan bütün topraklarda olduğu gibi Kilikya'da da padişahın hükümlerini tanımak ve bu bölgede bize tam bir ekonomik etkinlik ve gerçek bir kontrol sağlayabilecek yolların bulunmasıdır." Château de Vincennes, 7 N 3210, D.I, Mougin'in 8.12.1919 tarihli memorandumunu.

25 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, 2. B., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 381.

26 Picot-Mustafa Kemal görüşmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994, s. 47-50.

daha önce 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sèvres Antlaşması'nın eki olan Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'de Fransa'ya Kilikya da dahil olmak üzere Sivas'tan Bitlis'e ve Dicle'nin Suriye sınırı ile birleştiği yere kadar uzanan üçgen- de “ekonomik nüfuz bölgesi” verilmiş olmasına²⁷ karşın, Ankara Antlaşması'nda Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen bir madde yer almayacaktı²⁸.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI SÜRECİNDE OSMANLI İMPARA- TORLUĞU’NDA FRANSIZ ÇIKARLARI TOPLULUĞU

TBMM Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden büyük bir Avrupa devleti tarafından ilk kez hukuksal açıdan (de jure) tanınması anlamına gelen Ankara Antlaşması'nda Fransa'nın bölgedeki ekonomik isteklerinin asgariye indirilerek Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ters düşen maddelere yer verilmemiş olması, Ankara Hükümeti'nin kazandığı en önemli zaferlerden biriydi. Bununla birlikte Ankara Hükümeti, Avrupa ile olan diplomatik ilişkilerini sürdürmekte kararlıydı.

Mustafa Kemal, Sakarya Savaşı'nın askeri, Ankara Antlaşması'nın ise diplomatik sonuçlarını kalıcı bir barışa dönüştürmek amacıyla Aralık 1921'den itibaren diplomatik atağa geçecek ve bu barışın sağlanması için en başta İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılarak Türk egemenliğine bırakılmasının şart olduğunu diplomatik temsilcisi olarak Paris'e gönderdiği Ferit Bey aracılığıyla Fransızlara iletenekti. Ne var ki, Mart 1922'de Paris'te toplanarak Türk ve Yunan tarafına ateşkes önerme kararı alan İtilaf Devletlerinin açıkladıkları siyasi hükümlerde Sèvres alışkanlıklarından vazgeçemediklerini gören Mustafa Kemal için artık büyük ve kesin sonuçlu bir zafer kaçınılmaz olacaktı²⁹.

30 Ağustos Zaferi'nin kazanılmasından sonra ise, Türk Ordusu'nun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesi ve bundan sonra Trakya'yı Yunan işgalinden kurtar-

27 MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 202, “Projet d'accord tripartite”, Projet révisé à la date du 3 Mars 1920, s.132-135.

28 Ankara Antlaşması'nın hazırlanması ve sonuçları konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz, **a.g.e.**, s. 120-170; İsmail Soysal, **Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, TTK, Ankara, 1983, s. 50-60.

29 Bige, Yavuz, “Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasında Fransa'nın Katkısı”, **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bursa, 1993, s. 111-112.

mak üzere İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na doğru yürüyüşü, İtilaf Devletleri kanadında büyük rahatsızlık yaratacaktı. Bu gelişmeler karşısında İstanbul'da görev yapan Fransız Yüksek Komiseri Pellé, 14 Eylül 1922'de Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şu değerlendirmeleri yapıyordu: "Türklerle dostluğu tercih ettiğimiz takdirde, onlar bu iyiliğimizi unutmayacaklardır. Bu durumdan da okullarımız ve şirketlerimiz yararlanacaktır. Ayrıca Türklerle barış masasına oturduğumuzda galip gibi davranamayacağımızı ve onların koşullarını büyük ölçüde bize dikte ettireceklerini bilmemiz gerekir." 18 Eylül'de ise Pellé, Fransız Başbakanı Poincaré'nin talimatı üzerine, Boğazlara karşı harekâtın durdurulması için İzmir'de Mustafa Kemal ile bir görüşme yapacaktı. Pellé'nin arabulucu olarak İzmir'e gitmesinden kısa bir süre sonra da, İtilaf Devletleri Mustafa Kemal'e 23 Eylül 1922 tarihli bir nota göndereceklerdi. Bu notada, Venedik ya da bir başka kentte toplanacak konferansa Türk delegelerinin katılıp katılmayacakları sorularak, görüşmeler sırasında Boğazlara karşı harekâtın durdurulması karşılığında Türklere Meriç'e kadar tüm Trakya ve Edirne'nin bırakılacağı sözü verilecekti. İşte Mustafa Kemal'in Mudanya'da yapılacak konferansa katılma kararı almasında Fransa'nın büyük rolü vardı. Dolayısıyla, gerek Fransız Başbakanı Poincaré'nin müttefikleri nezdinde yaptığı girişimler gerekse Pellé'nin ve Ankara Antlaşması'nın mimarlarından Franklin Bouillon'un çabaları sonucunda Mudanya'da barışa açılan kapı aralanacaktı³⁰. Ne var ki, silahlı mücadele, Türk-Yunan savaşını sona erdiren 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi ile birlikte son bulmuş olsa da, yerini Lozan'da yüzyıllık sorunların tartışılacağı çetin diplomatik savaşa bırakacaktı.

20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı'na İstanbul'daki Yüksek Komiser Pellé'nin başkanlığında bir heyetle katılan Fransa'nın ilgilendiği konuların başında Osmanlı borçlarının yanı sıra ekonomi, ticaret ve gümrükle ilgili sorunlar, geçmişte kapitülasyonlarla tanınmış haklar ve imtiyazlar, Fransız kültür, sağlık ve hayır kurumlarının korunması geliyordu. Özellikle Osmanlı borçları, konferansta "Ekonomik ve Mali İşler Komisyonu"nun başkanlığını üstlenen Fransa'yı en çok meşgul eden sorunlardandı³¹. Çünkü Osmanlı Devleti'ne en fazla borç veren ülke Fransa idi.

30 A.g.m., s.114-117.

31 İsmail Soysal, **Les relations politiques turco-françaises 1921-1985**, Extrait de l'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France, Editions Isis, İstanbul-Paris, 1986, s. 603.

Diğer yandan genel ve uluslararası nitelikteki ilk kapitülasyonların verildiği devlet olarak Fransa, bu ayrıcalıklardan vazgeçmemek için Lozan’da çözüm önerileri sunmaktan da geri kalmıyordu. Fransa’nın Lozan’daki yetkili temsilcisi, tanınmış diplomat Barrère görüşünü şu şekilde açıklıyordu: “... Biz, Türkiye’de kapitülasyonların yeni bir şekle girmesine, ıslah edilmesine taraftarız. Konferansın görevi, eski telakkilere göre konmuş kapitülasyonlar yerine, asri ihtiyaca daha iyi uyacak yeni bir nizam bulmaktır. Bunlar yerine yeni bir tarzı idare ikame edilmesinin münakaşasına hazırız.”³²

Konferansa özellikle Osmanlı borçları, kapitülasyonların kaldırılması ve Boğazların boşaltılması konularındaki uyuşmazlıklar üzerine 4 Şubat 1923’te ara verildi. Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde ise, TBMM Hükümeti ile Amerikan Chester Grubu (The Ottoman-American Development Company) arasında bir imtiyaz anlaşması imzalanarak 9 Nisan 1923’te TBMM’de bir kanunla onaylandı. “Chester Projesi” olarak adlandırılan bu anlaşmaya göre, The Ottoman-American Development Company, Anadolu’da ve Musul-Kerkük-Süleymaniye bölgesinde 4.400 km civarında bir demiryolu şebekesi, ayrıca Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında üç liman yapacaktı. Karşılığında ise, inşa ettiği bu limanlarla demiryolu hatlarını ve de bu hatların iki yanında toplam 40 kilometrelik şerit içinde bulunan petrol dahil bütün madenleri 99 yıllığına işletme hakkına sahip olacaktı. Dolayısıyla daha 1922 sonbaharında Chester ile esaslar üzerinde ön anlaşmaya varan Türk yöneticileri, Lozan’da Chester imtiyazı kanalıyla İngiltere ve Fransa gibi Batılı Devletler karşısında ABD desteğini sağlamayı amaçlamışlardı. Diğer yandan Türk Hükümeti, Lozan görüşmelerine ara verildiği bir dönemde Amerikalılarla bir imtiyaz anlaşması imzalayarak yabancı sermayeye karşı olmadığını göstermek, dolayısıyla görüşmelerin kesilmesinde önemli rol oynayan kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamak istiyordu. Ne var ki, Chester Grubu ile yapılan anlaşmanın onaylanması, daha anlaşma görüşmeleri sürerken başlayan uluslararası tepkileri daha da arttırdı. Zira imzalanan anlaşmada yer alan birçok demiryolu hattının yapım imtiyazının daha önce başka gruplara verilmiş olması söz konusuydu. İngiltere Musul petrolle-riyle Samsun Limanı inşaatı, Fransa ise Sivas-Samsun demiryolları imtiyazları-

32 T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, Ankara, 1973, s. 69-70.

nın Chester imtiyaz anlaşması ile ihlal edildiğini iddia ediyordu³³. Dolayısıyla Chester imtiyazı, daha önce Osmanlı Hükümeti'nce Fransızlara ve İngilizlere tanınmış bazı imtiyazlarla, özellikle 1914'te Fransız firması Régie Générale ve İngiliz firması Turkish Petroleum Company'e verilen imtiyazlarla çelişiyordu³⁴.

Chester imtiyaz anlaşmasının imzalanması, Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde Fransız yetkili temsilcisi General Pellé tarafından şiddetle protesto edilecekti. Fransız Hükümeti ise, anlaşmanın TBMM'de kanunla onaylanmasından hemen sonra, 11 Nisan 1923'te, Chester imtiyazının 1914'te yüklü bir borç karşılığında Fransızlara verilen imtiyazları kapsadığı gerekçesiyle Ankara Hükümeti'ne sert bir protesto göndermişti. Fransızların tepkisinin esas nedeni, bu anlaşmayla Chester Grubu'na verilen Sivas-Samsun demiryolu hattı imtiyazının 1914 yılında yapılan bir anlaşmayla Fransızlara (Régie Générale des Chemins de Fer şirketine) verilmiş olmasıydı. Fransızlar, Chester Grubu ile yapılan imtiyaz anlaşmasını ayrıca Ankara Hükümeti tarafından kendilerine tanınan haklara da aykırı olduğu için protesto ediyorlardı³⁵. Ancak Ankara, Fransızla-

33 Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 24 (Kasım 1999-2003), s. 547-548, 552-553.

34 Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C II, TTK, Ankara, 1986, s. 340. 1911'de Londra'da kurulmuş olan ve temel amacı Osmanlı topraklarındaki petrolü çıkartmak ve işletmek olan Turkish Petroleum Company'de İngilizler %75, Almanlar ise %25 paya sahiptiler. Ancak 1914'ten önce Musul ve Bağdat'ta petrol imtiyazı elde etmek için İstanbul'da girişimlerde bulunan, I. Dünya Savaşı'nın başında ise neredeyse istediklerini yarı yarıya elde edip faaliyete geçecek duruma gelen Turkish Petroleum Company'nin bu girişimleri savaşın patlak vermesiyle sonuçsuz kalmıştı. MAE, Série Relations Commerciales 1919-1940, B. 48, Vol. 40, Pétroles d'Asie, Fransa'nın ABD Büyükelçisi'nden Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı M. Poincaré'ye 23.4.1922 tarihli rapor, s. 181. Amerikan basınında yer alan haberlere göre, Turkish Petroleum Co. 28.6.1914'te Osmanlı Maliye Nazırı'ndan imtiyaz almış, ancak nazırın resmi kararı parlamento'ya gönderildiğinde "anayasaya göre parlamentonun onayından geçmeden hiçbir imtiyazın verilemeyeceği" gerekçesiyle protesto edilmiş ve parlamento liderleri tarafından reddedilmişti. MAE, Série Relations Commerciales 1919-1940, B.48, Vol.50, "On commence de la propagande" başlıklı, 9.11.1922 tarihli rapor, s. 85.

35 Sükan Yavuz, a.g.m., s.548-549. 1914 tarihinde Fransızlarla yapılan anlaşma konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Şöyle ki, Bilmez Bülent Can'ın Amerikan kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre, Fransızlar, 1914 yılında Osmanlı Hükümeti ile yaptıkları anlaşmayla Samsun-Sivas demiryolu hattının ve Samsun Limanı'nın imtiyazı ve bazı konularda öncelik hakkı verilmesi karşılığında 800 milyon frank borç vermeyi kabul etmişlerdi. Bu anlaşma, 8 Nisan 1914 tarihli bir padişah iradesi ile onaylanmıştı. 14 Temmuz 1914'te ise parlamentoda yapılan görüşmelerden sonra borç anlaşması onaylanmıştı. Bu anlaşma

rın bu itirazlarına önem vermiyordu. Zira Türk tezine göre, Fransızlara verilmiş olan imtiyazların hiçbir hükmü yoktu. Bunlar TBMM yönetimince verilmediği gibi, Osmanlı parlamentosu da bunları onaylamamış, ayrıca Fransız bankerleri tüm koşullara uymamışlardı. Diğer yandan, Birinci Dünya Savaşı bunların toptan iptaline yol açmıştı³⁶.

İşte Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı yönetimi tarafından İtilaf Devletlerine verilen onaylanmamış imtiyazlar, Lozan barış görüşmelerinde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri oluyordu. Ancak Lozan’ın ikinci dönem görüşmelerinde, eski imtiyazların geçersiz olduğunu ve yalnız TBMM tarafından onaylanmış yeni imtiyazların geçerli olduğunu savunan Türk delegasyonu, bu mücadelesinde Amerikalıları yanında buluyordu. İngiliz ve Fransız temsilcileri ise, Türklerden İngiliz Vickers Armstrong ve Fransız Régie (Régie Générale des Chemins de Fer) firmalarının imtiyazlarını onaylamalarını, yerlerine yenilerini koymalarını ya da onlara 10 yıl süre ile tercih hakkı tanıyarak tazminat ödemelerini, ayrıca Turkish Petroleum Co.’nin haklarını tanımalarını talep ediyorlardı.

doğrultusunda 500 milyon frank ödeme yapan Fransızlar, Sivas-Samsun demiryolunun yapımına başlamışlar, ancak Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi nedeniyle savaşın başında çalışmalarını durdurmuşlardı. Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 292. Ali Naci Karacan ise, Fransızlar için kazanılmış bir hak bulunmadığını, çünkü sözleşmelerin tam olmadığını, hatta Samsun-Sivas hattına dair sözleşmenin yalnız müsveddesinin yapıldığını ve Fransızların baskısıyla parafe edilen müsvedde üzerine asıl sözleşmeyi yapmak için hükümetin padişah’tan bir irade ile izin aldığını, ancak bu izne karşın hükümetin sözleşmeyi tamamlayamadığını, öyle ki Meclis’in bile bunun yapılmasına karşı bir tavır aldığını yazmıştır. Karacan, böylesine ihtilafli bir sözleşmeyi kendisine kabul ettirmeye çalışan Fransızları İsmet Paşa’nın Birinci Lozan Konferansı’nın son gecesi gazetecilere “Bana görmediğim, bilmediğim birtakım mukaveleleri imza ediniz diyorlar!” diye şikâyet ettiğini ve bu konunun konferansın kesilmesinin nedenlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Ali Naci Karacan, **Lozan**, 2. B., Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s. 330.

- 36 Sonyel, C II, s. 340-341. Başbakan Rauf Bey, Chester Projesi’nin daha önce Fransızlara verilmiş imtiyazla çakıştığı yönündeki görüşlerin aydınlatılması amacıyla İsmet Paşa’nın Lozan’dan gönderdiği 30 Aralık 1922 tarihli telgrafa verdiği 4 Ocak 1923 tarihli yanıtta, Samsun-Sivas demiryolu yapımının Padişah emri ile 1912 yılı devlet borçlanmasına bağımlı olarak Régie Générale des Chemins de Fer şirketine verildiğini, ancak bu konuda kesin bir sözleşme imzalanmadan Dünya Savaşı çıktığından iznin zamanın Kabinesi tarafından “verilmemiş” kabul edildiğini, bunun üzerine Fransız şirketinin bu durumu protesto ettiğini, Chester şirketi ile Doğu Anadolu’da demiryolu yapımı ve işletilmesi konusunda Ankara’da sürdürülen görüşmelerde ise bu ihtilafli durumun göz ardı edilmediğini bildirmişti. Hikmet Uluğbay, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1995, s.201-202.

Fakat bu imtiyazlar, hem Chester imtiyazına hem de Amerikan ticari çıkarlarına aykırıydı. Dolayısıyla Lozan'daki Amerikan temsilcisi Grew, İtilaf Devletlerine imtiyaz tanıyan maddelerin antlaşmadan çıkarılmasını talep ediyor ve ABD'nin Türkiye ile ayrı bir ticaret anlaşması imzalayacağını söylüyordu. İsmet Paşa ise, Türkiye'de "nüfuz bölgeleri"nin oluşmasına yardımcı olacağı gerekçesiyle ne Turkish Petroleum Co.'ye ne de Vickers Armstrong ve Régie şirketlerine tercih hakkı vermeye razı oluyordu. Sonuçta, İtilaf Devletlerinin imtiyazlar konusunda ödün vermesine karşın İsmet Paşa sonuna kadar direniyor ve Chester imtiyazıyla ters düşen Turkish Petroleum Co.'yi tanımayı reddediyordu³⁷.

İşte Lozan'da tüm bu görüşmeler sürerken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu Başkanı Ch. Laurent, Türk Hükümeti ile bir an önce karşılıklı görüşmelerin başlatılması amacıyla Türkiye'de faaliyet gösteren imtiyazlı Fransız şirket ve grupları nezdinde girişimlerde bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu Başkanı'nın bu çabaları sonucunda isimleri belirlenen imtiyazlı Fransız şirket ve grupların temsilcileri³⁸, Fransız Başbakanı Poincaré'nin ve İstanbul'daki Yüksek Komiser Pellé'nin de teşvikiyle 1923 Mayıs'ında Ankara'ya gidip temaslarda bulunuyorlardı. Esasında daha Lozan barış görüşmelerinin ilk döneminde, konferanstaki Fransız yetkili temsilcileri Barrère ve Bompard'ın isteği üzerine Fransız şirketlerinin temsilcileri ve Osmanlı Bankası mensupları Türk delegasyonu yetkilileriyle görüşmek üzere Lozan'a gitmişlerdi. Ne var ki, Ankara Hükümeti, Fransız şirket temsilcileriyle Lozan'da değil, yeni başkent Ankara'da görüşmek istiyordu. Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönemi başladığında ise, Pellé, İstanbul'da çeşitli Fransız ve Belçikalı şirket temsilcileriyle bir toplantı yapmış ve bu toplantıda, şirket tem-

37 Sükan Yavuz, a.g.m., s. 549-550. İtilaf devletleri, Régie Générale ile Vickers Armstrong firmaları için ödenecek tazminatın beş yıl süre ile eşit rekabet esasına dayanmasını kabul ederek ödün veriyorlardı. Sonyel, C II, s.355.

38 MAE, Série Relations Commerciales 1919-1940, Turquie, C 167, Dossier 1, Carton 2342, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu Başkanı Ch. Laurent'dan Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye Paris, 23.4.1923 tarihli yazı. Bu yazının ekinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye yatırımı yapmış olan, demiryolları, limanlar, fenerler, su-elektrik-şehir taşımacılığı, madencilik, reji, bankacılık, sanayi ve ticaret sektörlerinde faaliyet gösteren 24 Fransız grup ve şirketinin Türk Hükümeti ile doğrudan görüşme yapmak üzere görevlendirdiği temsilcilerinin listesi yer almaktadır. Bunların arasında Chester imtiyazı nedeniyle tartışma konusu yapılan Fransız demiryolu şirketi Régie Générale des Chemins de Fer'in Başkanı Comte Vitali de bulunuyordu.

silcilerinin görüşmelerini Ankara yerine İstanbul’da yapmak istedikleri ortaya çıkmıştı. Çünkü onlara göre, Ankara yeni rejimi simgeliyordu. Esasında Fransızlar, İstanbul Rıhtım ve İzmir Rıhtım şirketleri yöneticilerinden birisinin söylediği gibi, ne milliyetçilik ateşinin yandığı Ankara’da ne de inisiyatif sahibi olmayan ve de Ankara’ya tabi olan İstanbul’daki yerel yetkililerle görüşme yapmak istiyorlardı. Fransızların isteği, görüşmelerin Lozan’da yapılmasıydı. Ne var ki, Türkler, Fransız şirketleriyle görüşmelerin Ankara’da yapılmasında ısrar ediyordu. Sonunda Ankara Hükümeti’nin istediği oldu ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu’nca belirlenen 24 imtiyazlı Fransız şirketinin ve grubunun temsilcileri Ankara’ya gittiler³⁹.

Ankara’da Fransız şirketlerinin temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, 1 Temmuz 1923’e gelindiğinde ise genel olarak pek çok sorun çözümlenmişti, fakat Türk Hükümeti 16 Mart 1920 öncesi yapılan tüm sözleşmeleri tanımayı reddediyordu⁴⁰. İşte bu görüşmeler, Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu Başkanı Ch. Laurent tarafından da yakından izleniyor ve Fransa Başbakanı Poincaré’ye düzenli bilgi aktarılıyordu. Örneğin, ulaştırma sektörüyle ilgili görüşmelerde, Haziran 1923’te Bursa-Mudanya demiryolu konusunda uzlaşma sağlanmıştı. Böylece bir Fransız-Belçika yapımı olan bu dar hat güç bela da olsa ayakta kalabilecekti. Ancak İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları konusundaki tartışmalar daha çekişmeli geçmişti; her ne kadar yeni tarifelerin belirlenmesi konusunda kolayca uzlaşılabilmişse de, Türk Hükümeti, özellikle işletme hakkı ve kilometre garantilerinin yeniden uyarlanması konusunda hiçbir şey duymak istemiyordu. İstanbul Rıhtım Şirketi (La Société des Quais de Constantinople) ve İzmir Rıhtım Şirketi (La Société des Quais de Smyrne)’nin sözcüsüyle Türk görevliler arasındaki görüşmeler ise çok daha sert geçmiş ve 1923 Temmuz’unun başlarında Fransız tarafında bu görüşmelerin bir “tuzak” olduğu ve barış antlaşmasında bazı güvencelerin yer alması gerektiği düşünce-i ortaya çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu Fenerler İdaresi (L’Administration des Phares de l’Empire Ottoman), görüşmelerde hiçbir güçlükle karşılaşmadan

39 Jacques Thobie, “Une dynamique de transition: les relations économiques franco-turques dans les années 20”, *Lxfrtzxşç..İŞZPÜ_a Turquie et la France à l’époque d’Atatürk*, Association pour le développement des études turques, Paris, 1981, s. 148-149.

40 A.g.m., s.149; Bu konuda ayrıca bk. Sina Akşin, “Kurtuluş Savaşında ve Lozan’da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*, İstanbul, İYİTMMDD Yay, 1977, s. 130; Karacan, a.g.e., s. 377.

Türkiye'deki faaliyetlerini sürdürme olanağı elde eden bir şirketti. Osmanlı Tütün Rejisi (La Régie Co-intéressée des Tabacs de l'Empire Ottoman) temsilcisi Reji İdaresi Müdürü Weyl ile 1923'te yapılan görüşmeler de sakin ve samimi bir havada seyretmiş, sonuçta 40 milyon franklık sermayesinin ödemesi şartıyla Türk Hükümeti'ne Reji İdaresi'ni lağvetme hakkının tanınması konusunda uzlaşma sağlanmıştı⁴¹.

Türk yetkililer madencilik şirketlerine de her türlü destek ve teşvik vermeye özen gösteriyorlardı. Öyle ki, Ankara'da yapılan görüşmelerde Türk Hükümeti yetkililerince gerek Balya-Karaaydın Kurşun Madenleri Şirketi (La Société des Mines de Plomb de Balia-Karaïdin)'ne gerekse Osmanlı Bankası tarafından kontrol edilen bir şirket olan Ereğli Maden Şirketi (La Société des Mines d'Héraclée)'ne sağlanan avantajlar, bu şirketlerin faaliyetlerini bir süre daha randımanlı bir şekilde sürdürmelerine olanak sağlayacaktı. Belediye hizmetleri sektöründe faaliyet gösteren şirketler ise, Türk Hükümeti'nden istediklerinin altında bir tarife artışı elde etmiş olsalar bile, yine de bu artışlar genel olarak tatminkâr sayılmıştı. Yukarıdakilerin dışında bir de sorunlu şirketler vardı. Bunlar, 1914'te kurulan ya da henüz o yıl faaliyetlerine başlayan şirketlerdi. İşte Fransızların Chester Projesi'ne itiraz etmelerine neden olan Samsun-Sivas demiryolu hattı imtiyazı sorunu da bu çerçevede gündeme gelecekti. I. Dünya Savaşı arifesinde sahip oldukları Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Samsun-Sivas hattıyla bağlanan 2000 km'lik bir demiryolu imtiyazı, Régie Générale ve Osmanlı Bankası için büyük bir başarı olmuştu. I. Dünya savaşı patlak verdiğinde ise, 30 km'lik bir kısmının döşenmiş olduğu bu demiryolu hattının yapımı durdurulmuştu. Savaştan sonra da, 1919'dan itibaren Régie Générale des Chemins de Fer sözleşmelerin yeniden gözden geçirilmesinden sonra çalışmalara başlamaya hazır olduğunu açıklamış, ne var ki TBMM Hükümeti Régie Générale'e verilen imtiyazla çakışan bir imtiyazı Chester'in "The Ottoman-American Development Company"sine vermeyi tercih etmişti. Sonuç olarak sorun, Lozan Barış Antlaşması ile birlikte 24 Temmuz 1923'te imzalanacak olan "Osmanlı İmparatorluğu Memalikinde İta Edilmiş Bazı İmtiyazlara Dair Protokol ve Beyanname" nin 2. Maddesi ile şöyle çözülecekti:

41 Thobie, a.g.m., s.149-151. 13 Haziran 1923 tarihli anlaşma uyarınca Tütün Rejisi tekeli 1 Mart 1925'te sona erecektir. Ankara'da görüşme yapan Fransız şirketleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Yusuf Aydın, **Lozan Konferansı Sonrasında Tasfiye Edilen Fransız İmtiyazları (1923-1944)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, s. 68-72.

şayet Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren altı aylık bir süre zarfında Régie Générale des Chemins de Fer şirketi kendisine 1914’te verilmiş olan Samsun-Sivas demiryolunun inşası ve işletilmesi hakkındaki imtiyaza sahip kılınmazsa, Türk Hükümeti ya yeni bir imtiyaz verecek ya da eksperler tarafından belirlenecek bir tazminat ödeyecektir⁴².

Lozan Barış Konferansı’ndan sonra ise, Chester imtiyaz anlaşmasını imzalayan, ancak mali sıkıntı içinde bulunan “The Ottoman-American Development Company”nin Kanadalı ortağı Kennedy, Régie Générale şirketinin Başkanı Kont Vitali’ye Samsun-Sivas demiryolu hattını devretmeyi öneriyordu. Fakat Kont Vitali, Osmanlı Bankası’nın da görüşünü aldıktan sonra bu öneriyi reddediyordu. Amerikan şirketinden ümidini kesen TBMM Hükümeti, daha sonra Régie Générale şirketine Samsun-Sivas demiryolu hattının yapım ve işletme imtiyazını öneriyordu. Ancak Fransız şirketine göre, bu öneri 1914’te imzalanan sözleşmelere aykırı olduğu gibi, mevcut koşullarda gerçekleşmesi de mümkün değildi. Bunun da ötesinde Lozan’da imzalanan protokolde Fransız şirketinin imtiyaza sahip olması için öngörülen süre geçirilmişti. Bundan sonra ise, Fransız şirketiyle Türk Hükümeti arasında tatsız tazminat görüşmeleri başlayacaktı. Sonunda Türk Hükümeti Samsun-Sivas hattını millileştirecek ve Karadeniz demiryolu şebekesinin yapımını bir İsveç grubu ile bir Alman Grubu’na (Julius Berger) teslim edecekti⁴³.

42 Thobie, a.g.m., s.151-154. Protokol metni için bk. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan (1922-1923)**, Ankara, 1973, s. 291-295.

43 A.g.m., s. 154. Gerek ekonomik yönüyle gerekse Samsun’u Sivas üzerinden Ankara’ya bağlayacak olması nedeniyle Cumhuriyet yöneticileri bu hattın inşasına büyük önem veriyorlardı. 23 Mart 1924 tarihli kanun ile yapımına karar verilen Samsun-Sivas demiryolu hattının inşasına 23 Aralık 1924’te başlanmıştı. Ancak Nisan 1914’te onaylanan sözleşmeyle Samsun-Sivas demiryolu imtiyazını alan Fransız Régie Générale Şirketi, hattın yapımına başladığı için 2 Şubat 1925’te, önceki sözleşmedeki koşullarla Sivas-Erzurum ve Trabzon-Erzurum hatlarını yapmayı ve işletmeyi önermiş, fakat Türk Hükümeti şirketin bu isteğini kabul etmemişti. Yapılan görüşmeler sonunda Régie Générale Şirketi 700.000 lira tazminat karşılığında imtiyazdan vazgeçmiştir. Tazminatın 425.000 lirası peşin, kalanı ise dört eşit taksit halinde ödenecekti. Osmanlı Hükümeti tarafından Samsun-Sivas hattının inşası için 1914’te Osmanlı Bankası’na yatırılan miktardan 425.000 lira bu tazminatın ödenmesine ayrılmış, kalan 275.000 lira ise 1928-1931 döneminde Nafia Vekâleti bütçesine konulan ödenekle dört eşit taksit halinde faiziyle birlikte ödenmiştir. İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 78-79, 124.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI SONRASI TÜRKİYE'DE FRANSIZ SERMAYELİ ŞİRKETLERİN DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu'nun inisiyatifıyla Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde Ankara'da Türk Hükümeti yetkilileriyle görüşmelerini sürdüren Fransız şirketlerinin önemli bir kısmı, konferanstan sonra, özellikle 1930'lu yıllarda Türk Hükümeti'nce satın alınacaktı.

Esasında 1920'li yıllarda, genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda imtiyazlar sistemi temelinde kurulmuş olan Fransız sermayeli şirketlerin çoğu varlığını sürdürmüştü⁴⁴. Bununla birlikte 23 Mart 1924 tarihli kanun ile yapımı Türk Hükümeti'nce üstlenilen Samsun-Sivas hattının yanı sıra Aralık 1928'de Anadolu Demiryolları (Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı hatları), Mersin-Tarsus-Adana Demiryolu ve Haydarpaşa Liman ve Rıhtımını Türk-Hükümeti'nce satın alınmıştı. Böylece demiryollarının millileştirilmesi konusunda ilk adım atılmış oluyor ve 1032 km uzunluğundaki Anadolu Demiryolları ile 68 km uzunluğundaki Mersin-Tarsus-Adana demiryolu Türk Devleti'nin malı oluyordu⁴⁵.

Yukarıdan da görüldüğü gibi 1920'li yıllarda ufak ufak başlayan Fransız şirketlerinin satın alınması programı 1930'lu yıllarda hızlanacaktır. Öyle ki, Türk Hükümeti, ülkenin ekonomik kalkınmasında birinci derecede rol oynayan şirketleri yavaş yavaş kontrolü altına alıyor ve modernleşme hedefi çerçevesinde ile-

44 Thobie, a.g.m., s.142.

45 Yıldırım, **a.g.e.**, s. 124-129. 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres Antlaşması'na göre Anadolu Demiryolları, Adana-Tarsus-Mersin Demiryolu ve Bağdat Demiryolu'nun Osmanlı topraklarında kalan bölümü İngiliz, Fransız ve İtalyan mali grupları tarafından yönetilecekti. Fakat bu durum Anadolu ve Bağdat demiryollarını kendi kontrolü altına almak isteyen Fransa'yı memnun etmemiş ve Fransızlar, 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması (Ankara Antlaşması) ile Bağdat Demiryolu'nun Pozantı ile Nusaybin arasındaki kısmının işletilmesi hakkını almışlardı. Yıldırım, **a.g.e.**, s.125. Ankara Antlaşması'ndan itibaren bir Fransız şirketi (Kilikya-Kuzey Suriye Demiryolları Şirketi) tarafından yönetilen Mersin-Adana hattı, 23 Haziran 1929'da Ankara'da Fransa Büyükelçisi de Chambrun ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey arasında imzalanan bir anlaşmayla Türk Hükümeti'ne devredilmiştir. Thobie, a.g.m., s.155. 1928'de satın alınan Anadolu hattı, Mersin-Adana hattı ve Haydarpaşa Limanı o günkü kura göre 138 milyon tutarında bir borç yükü getirmişti. Ne var ki, 1929 krizi nedeniyle borcunu ödeyemeyen hükümetin alacaklılarla giriştiği pazarlığın sonunda bu borç yükü 1933 yılında 82 milyon TL'ye indirilmiştir. Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, 3.B., Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1994, s. 215.

tişim (demiryolları, limanlar, telefon), madencilik (kömür) ve İstanbul’da kamu hizmetleri alanında faaliyet gösteren şirketlerle ilgileniyordu⁴⁶.

Ankara’nın gerçek düşüncesi özellikle 1932 yılından itibaren ortaya çıkmıştı ve Fransız şirketlerinin yöneticileri sıranın ne zaman kendilerine geleceğini öğrenme çabası içine girmişlerdi. Görüşmelerde ise, Türk Hükümeti’nin teklif ettiği fiyatlarla Fransız şirketlerinin istediği fiyatlar arasında büyük farklar olması nedeniyle sorunlar ortaya çıkmış ve Fransız şirketleri Fransız Dışişleri’nden yardım istemişlerdi. Fransız Dışişleri Bakanlığı her türlü desteği vermeye hazır olduğunu bildirmesine karşın Fransa’nın Türkiye’deki temsilcisi Büyükelçi de Chambrun şirketlerin haklarını korumanın en iyi yolunun Türk Hükümeti ile karşılıklı görüşerek uzlaşmak olduğunu önermiş, Türk yetkililerle yeniden başlayan görüşmelerde ise şirket temsilcileri manevra alanlarının kısıtlı olduğunu anlamışlardı. Sonuçta rakamlar üzerinde uzlaşmaya varılmıştı; durum Fransız sermayedarların söyledikleri kadar kötü değildi⁴⁷.

1930’lu yıllarda Fransız sermayeli şirketlerin millileştirilmesi sürecinde ortaya çıkan tablo özetle şöyleydi: bir Fransız-Belçika yapımı olan Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi (La Société du Chemin de Fer Moudania-Brousse) 1 Ocak 1931’den itibaren Türk Hükümeti’ne devredilmişti. Bu küçük demiryolu şirketi satın alındığı tarihte zarar eden bir şirketti; hatta şirketle yapılan satış sözleşmesinin onaylanmasına dair kanun Meclis’te görüşülürken, işletmeyi bırakmak isteyen şirketin sözleşme şartlarına aykırı davrandığı gerekçesiyle bedelsiz satın alınması gerektiği bile dile getirilmişti⁴⁸. Diğer yandan Türk Hükümeti, 1931’den

46 Jacques Thobie, “Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944”, **3rd Congress on the Social and Economic History of Turkey**, Princeton University, 24-26 August 1983, Varia Turcica, XV. Isis, İstanbul-Washington-Paris, 1990, s. 161. 1920-1930 arasında kamu sermayesi kadar özel sermayenin de yokluğu nedeniyle yabancı şirketlerin millileştirilmesinde fazla bir yol kat edilememişti. 1924 yılında yabancı sermaye Türkiye’de 94 işletmenin denetimini elinde tutuyordu; bunların 7’si demiryolu şirketleri, 6’sı maden işletmesi, 23’ü banka, 11’i belediyelere ait imtiyazlar, 12’si sınaî işletme, ve 35’i de ticari şirketlerdi. 1933 yılında ise ülkede hâlâ 71 yabancı şirket bulunuyordu. Millileştirilen yabancı şirketler arasında demiryolu kumpanyaları, tütün rejisi, İstanbul ve İzmir limanlarının imtiyazına sahip şirketler bulunuyordu. Stefanos Yerassimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 3. Kitap, 6. B., Belge yay., İstanbul, 1992, s. 113-114.

47 Thobie, “Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944”, s.161-162.

48 Şirket, 18 Ocak 1930’da Nafia Vekâleti’ne bir mektup göndererek çok zor durumda olduğunu, şayet hat 1930 sonuna kadar satın alınmazsa 1 Ocak 1931’de hattın işletilmesini durduracağını ve hattı 250.000 liraya satabileceğini bildirmişti. Bir emrivaki karşısında

itibaren, kendisi için büyük siyasal öneme sahip su hizmetlerini Belediye'ye devretmek istediğini en büyük hissedarları arasında Osmanlı Bankası'nın da bulunduğu bir Fransız şirketi olan İstanbul Su Şirketi (La Compagnie des Eaux de Constantinople)'ne bildirmişti. Türk ve Fransız yetkililer arasında yapılan görüşmeler sonucunda uzlaşma sağlanmış, Belediye'nin önerileri kabul edilerek 29 Aralık 1932'de satın alma sözleşmesi imzalanmış⁴⁹ve Fransız şirketi tüm imtiyaz ve işletme hakkını 1 Ocak 1933 tarihinde İstanbul Belediyesi'ne devretmiştir⁵⁰. 12.6.1933 tarihli bir kanunla da Fransız sermayeli İzmir Rıhtım Şirketi (La Société des Quais de Smyrne)'nden İzmir'deki rıhtım ve burada işletilen tramvay Türk Hükümeti'nce satın alınmıştır⁵¹. Tamamen Osmanlı Bankası tarafından kontrol edilen ve Batı Anadolu'daki demiryolu ağının temelini oluşturan İzmir-Kasaba ve uzantıları (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma) hattının satın alınması ise 26.5.1934'te imzalanan bir sözleşmeyle gerçekleşmiştir. Bu anlaşmanın imzalanmasında birbirlerini iyi tanıyan Osmanlı Bankası temsilcisi Boissière ile Adliye Vekili Şükrü Saracoğlu'nun kişisel çabalarının önemli rolü olmuştu⁵².

Bir İngiliz-Fransız grubu tarafından kontrol edilen, ancak Fransız grubun yine Osmanlı Bankası tarafından yönetildiği İstanbul Rıhtım Şirketi (La Société des Quais de Constantinople) de, yorucu ve can sıkıcı bir tartışma sürecinden sonra 24 Ağustos 1934'te imzalanan bir sözleşmeyle satın alınmıştır. Fransız Büyükelçisi Kammerer'e göre Türk Hükümeti bu şirketi üçte bir fiyatı-

kalan hükümet ise işletmenin durdurulmasına razı olmamış ve şirketle yapılan görüşmelerde hattın 50.000 liraya satın alınması konusunda uzlaşma sağlanmıştı. Yıldırım, **a.g.e.**, s.129-131. Ayrıca bk. Aydın, **a.g.t.**, s.117.

- 49 Jacques Thobie, "Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944", s.165. Satın alma süreci başladığında Şirket kalitesiz su üretmekle suçlanmıştı.
- 50 Fransız şirketi, 31 Aralık 1932'de mevcut menkul, gayri menkul, bilyümlü eşyasını tüm imtiyaz ve işletme hakkını Belediye'ye devrederken, ayrıca hükümetten harp zararları unvanıyla hiçbir talepte bulunmayacaktı. Aydın, **a.g.t.**, s.118.
- 51 Aydın, **a.g.t.**, s.120; Thobie, "Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944", s. 162-163.
- 52 Bu sözleşme 31 Mayıs 1934 tarihli kanunla onaylanmıştı. Bu hattın millileştirilmesinde demiryolunun her sene zarar etmesi ve bu zarar nedeniyle Türk Devleti'nden 500.000 lira kilometre garantisi istemesi, diğer yandan Fransız şirketinin hatta çalıştırılan araçları yenilemek için yatırım yapmaması önemli rol oynamıştı. Aydın, **a.g.t.**, s.120-122; Yıldırım, **a.g.e.**, s.132-134; Thobie, "Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944", s. 164.

na satın almıştı⁵³. İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi (La Société Anonyme Ottomane des Téléphones de Constantinople)’nin satın alınması için İngiliz, Fransız ve Amerikan sermayedarlarla yapılan görüşmeler de çok sıkıntılı geçmiş ve sonuçta satın alma sözleşmesi imzalanarak 13.6.1936 tarihli bir kanunla onaylanmıştır⁵⁴.

Osmanlı Bankası’nın en büyük hissedarlarından olduğu Ereğli Maden Şirketi (La Société des Mines d’Héraclée), yine 1936 yılında millileştirilen Fransız şirketlerindendi. Bu şirket, 1923-1930 yılları arasında eşi benzeri görülmemiş bir ilerleme kaydetmişti. Öyle ki, şirket, Türk Hükümeti için enerji ve sanayileşme politikasının temel unsurunu oluşturuyordu. Sonuç olarak, 28 Kasım 1936’da şirketin satın alınmasına dair sözleşme (Türk tarafını İktisat Vekili Celal Bayar, Fransız tarafını ise şirketin Murahhas üyesi Gustave de Boissière temsil ediyordu) imzalanmış ve 3146 numaralı kanunla şirket millileştirilmiştir⁵⁵. Versailles ve Sèvres Antlaşmaları ile Fransız yönetimine geçen Şark demiryollarının millileştirilmesi süreci de 1936’da başlamıştı. 25.12.1936 tarihinde Türk Hükümeti ile Şark Demiryolları Türk Anonim Şirketi (La Compagnie d’Exploitation des Chemins de Fer Orientaux) arasında Şark demiryolları imtiyazının ve şirkete ait malların satın alınmasına dair sözleşme imzalanmış, 26.4.1937 tarih ve 3156 numaralı kanunla da şirketin bütün hak, mevcut ve tesisleri devlete geçmiştir⁵⁶. Şirketin 1929 ekonomik krizini bahane ederek hattın bakımına ve işletmesine ilgisiz kalması, diğer yandan elde edilen gelirle hattın ihtiyacının karşılanamayacağına anlaşılması, dolayısıyla hattın iyi işletilememesinden ötürü zarar etmesi ve devleti borçlandırma olasılığı bu sözleşmenin imzalanmasında rol oynayan faktörlerdendi⁵⁷.

1937 yılında millileştirmeler yine bütün hızıyla devam ediyordu. 17. 6. 1937’de Üsküdar-Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi (La Compagnie des Eaux de Scutary-Kadikeui)’nin Türk Hükümeti’nce satın alınmasına dair sözleşme imza-

53 Thobie, “Un contexte de crise: les relations économico-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944”, s. 162-163. Satın alma bedeli ve ödeme koşulları için bk. Aydın, **a.g.t.**, s.124-125.

54 A.g.m., s. 166; **a.g.t.**, s.125.

55 A.g.m., s. 165; **a.g.t.**, s.125-128.

56 **a.g.t.**, s.128; Yıldırım, **a.g.e.**, s. 138-140. Şark Demiryolları hattı (Edirne-Sirkeci), sözleşme gereğince 1 Ocak 1937’den itibaren Devlet Demiryolları İdaresi’nce işletilmeye başlanmıştır. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, TTK, Ankara, 1988, s. 596.

57 Yıldırım, **a.g.e.**, s.138.

lanmıştı. Öyle ki, Fransız sermayeli bu şirket 1935'ten itibaren satış fiyatlarının düşürülmesini isteyen Türk Hükümeti'nin mali denetimleriyle karşılaşmış ve aynen İstanbul Su Şirketi'nde olduğu gibi, kötü kalitede su üretmekle suçlanan şirketle görüşmeler başlamıştı. Yukarı Boğaziçi İstinye (Sténia) Dokları ve Atölyeleri Şirketi (La Société des Docks et Ateliers du Haut Bosphore [Sténia])'nin satın alınması ise Kasım 1937'de gerçekleşmiştir⁵⁸.

1940 yılına gelindiğinde hâlâ bazı Fransız sermayeli şirketler faaliyetlerini sürdürüyordu⁵⁹. Bunların içinde Balya-Karaaydın Maden Şirketi (La Société des Mines de Plomb de Balia-Karaïdin) ve Osmanlı İmparatorluğu Fener İdaresi (L'Administration des Phares de l'Empire Ottoman), varlıklarını bağımsız bir şekilde sürdürmeyi başaran önemli şirketlerdi. Ne var ki, bunlardan Balya-Karaaydın Maden Şirketi, 1938'den itibaren üretimin durgunlaşması ve peşpeşe gelen bilanço açıkları nedeniyle 1940'da tasfiye edilmiş, 1944'te de şirkete ait tesisat hissedarların hiçbir beklentisi olmaksızın Etibank'a devredilmişti. Osmanlı İmparatorluğu Fener İdaresi'ne gelince, her ne kadar 1935'ten itibaren şirketin Türk Hükümeti'nce satın alınacağı yolunda söylentiler çıksa bile Ankara'nın böyle bir düşüncesi yoktu. Öyle ki, şirket görevini titizlikle yerine getiriyordu ve de rakibi yoktu. Ne var ki imtiyaz süresi 1949'da dolunca satış görüşmeleri başlayacak, 1951'de tazminat ödenecek ve 1959'da şirket tasfiye edilecektir⁶⁰.

1940'lı yıllarda varlığını sürdüren bir başka önemli Fransız sermayeli kuruluş, 1863'te büyük ayrıcalıklar alarak bir İngiliz-Fransız ortaklığı olarak kurulan ve Duyun-u Umumiye, Reji İdareleri, Ereğli Maden Kömürü, Terkos, Liman ve Gaz Şirketlerinin kurulmasında önemli rol oynayan Osmanlı Bankası (La Banque Impériale Ottomane-Bank-ı Osmanî-i Şahane) idi⁶¹. Savaş ve barış dönemlerinde Türkiye'deki çalışmalarını asgari düzeye indiren bu banka ile Maliye

58 Thobie, "Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944", s. 165-166; Aydın, **a.g.t.**, s. 130-131.

59 1940'larda varlığını sürdüren, millileştirilmemiş Fransız şirketleri daha çok hizmet sektöründe faaliyet gösteren şirketlerdi. Çünkü bunlar Türkiye'de 1930'lu yıllarda hazırlanan Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları'nın hedefleri açısından önem taşıyan şirketler değildi. Thobie, "Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944", s. 167,185.

60 A.g.m., s.167-168; Aydın, **a.g.t.**, s. 131, 140.

61 1856'da İngiliz sermayesi ile Bank-ı Osmanî (Ottoman Bank) kurulmuş, 1863'te ise bu bankanın sermayedarlarının yanı sıra Fransız sermayedarların da katılımıyla Bank-ı Osmanî-i Şahane kurulmuştur. Cihan Duru, Kemal Turan ve Abdurrahman Öngeoğlu, **a.g.e.**, s.70-71.

Bakanlığı, Lozan Barış Konferansı’ndan sonra bir anlaşma yaparak bankanın 1925 yılının başında biten imtiyazınının 1 Mart 1935’e kadar uzatılmasına karar vermişlerdi⁶². Osmanlı Bankası ile 1925 Nisanı’nın ortalarında yapılan bu anlaşma daha sonra TBMM’ye sunulmuş ve 22 Nisan 1925’te Osmanlı Bankasının İmtiyaz Müddetinin Temdidi Hakkında Kanun kabul edilmişti. Bunun sonucu olarak ise Osmanlı Bankası’nın devlet bankası statüsü, Türk Hükümeti kendi devlet bankasını kurduğu anda fiili olarak iptal edilecek geçici bir imtiyaz düzeyine indirilecekti⁶³. 1 Ekim 1925’te itibaren de Bank-ı Osmanî-i Şahane ismi Osmanlı Bankası olarak kullanılmaya başlayacaktı⁶⁴. 3 Ekim 1931’de TC Merkez Bankası’nın kurulması, Osmanlı Bankası’nın geçici olarak sahip olduğu devlet bankası statüsünü sona erdiriyordu⁶⁵. 5 Haziran 1933’te Osmanlı Bankası Türk Hükümeti ile yeni bir anlaşma imzalıyor ve bu anlaşmaya göre banka adını, yönetimini koruyor, fakat devlet bankası imtiyazını kaybediyor, böylece diğer bankalar gibi sıradan bir banka oluyordu⁶⁶. Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve bir süre de Türkiye Cumhuriyeti’nin devlet bankası olarak yetmiş yıllık bir geçmişe sahip olan Osmanlı Bankası, yeniden 1856’da Türkiye’de iş yapmak isteyen yabancı sermayeli bir özel banka olarak başladığı noktaya dönüş yapıyordu. Artık kendisini sadece ticari işlere verebilirdi⁶⁷. Öyle ki, 1935-1938 arasında kaynaklarını ve yatırımlarını ikiye katlayan banka, yabancı sermayeli bankalar arasında birinci sıraya oturuyordu⁶⁸.

62 Erdiñ Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, 5.B., İmaj Yay., Ankara, 1999, s. 88.

63 Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.393-395.

64 **A.g.e.**, s. 401.

65 **A.g.e.**, s. 408.

66 Thobie, “Un contexte de crise: les relations économique-financières entre laTurquie et la France de 1929 à 1944”, s. 153. 5 Haziran 1933’te imzalanan anlaşma bankanın imtiyazını 1 Mart 1952’ye kadar uzatıyor ve ek bir belge ile hükümete 1.500.000 TL kredi açılacağı garantisini veriliyordu. Eldem, **a.g.e.**, s. 408. 1952’de imzalanan bir sözleşme ile de Osmanlı Bankası 1990’lara kadar süren yeni statüsüne kavuşuyor, 1996’da ise hisseleri Garanti Bankası’na ait Clover Investments tarafından satın alınarak Doğuş Grubu’nun bir parçası haline geliyordu. Aydın, **a.g.t.**, s. 138-139.

67 Eldem, **a.g.e.**, s. 408.

68 Thobie, “Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944”, s. 153.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu'nun Osmanlı Bankası'nın girişiyle kurulmasında uluslararası ekonomik rekabetin önemli rolü vardı. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'na en fazla sermaye transferi yapan, aynı zamanda bu topraklarda manevi bir mirasa sahip bulunan bir devlet olarak Fransa savaştan sonra da Türkiye'deki öncelikli konumunu sürdürmek istiyordu. Bu çerçevede özellikle ekonomik çıkarlarının korunması ve Fransız şirketlerinin faaliyetlerinin sürdürülmesi büyük önem kazanıyordu. İşte Fransa'nın Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'de izlediği politika, Ankara Hükümeti ile geliştirdiği ilişkiler hep bu amaca yönelikti. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu ise, Fransız şirketlerinin çıkarlarının korunması ve faaliyetlerinin sürdürülmesi açısından önemli bir araçtı. Topluluk, gerek Milli Mücadele döneminde gerekse Lozan Barış Konferansı sırasındaki girişimleriyle önemli bir işleve sahip olduğunu kanıtlamış ve uluslararası rekabet ortamında Fransız sermayeli şirketlerin çıkarlarının korunması için büyük çaba göstermişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk-Fransız ekonomik ilişkileri büyük bir dinamizme sahipti; şöyle ki, yeniden ticaret yolları açılmış, mali ve sınai çıkarlar gerek çıkar sahipleri gerek Osmanlı Bankası gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu tarafından kararlılıkla savunulmuş ve korunmuştu. Bununla birlikte Fransız emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki hakimiyeti, kendi ülkelerinin tek hakimi olmak isteyen Türk yöneticilerinin zaman zaman Fransa'ya kuşkuyla bakmalarına neden oluyordu. Lozan Barış Konferansı sonrası dönemde mevcut Fransız sermayeli şirketlere karşı Türkiye'de normal bir tavır takınılmış olmasına karşın Fransız sermayeli yeni hiçbir büyük şirketin kurulmadığı da dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Fransız Büyükelçisi Daeschner'in 1928'de yaptığı saptamaya göre, Türkiye'de ekonomik alanda artık Almanlar birinci sıraya geçmeye başlamışlardı ve Fransız mali gruplarının o tarihe kadar Türkiye ile ilgili işlerde çekimser bir politika izlemiş olmaları üzücüydü. 1929 ekonomik krizinden sonra ise Türk-Fransız ekonomik ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmış ve 1929-1930'dan itibaren Türkiye'de Fransız etkisi ve etkinliği yavaş yavaş azalmaya başlamıştır⁶⁹.

69 Thobie, "Une dynamique de transition: les relations économiques franco-turques dans les années 20", s. 156-157.

Diğer yandan büyük dünya krizinden özellikle etkilenen Türkiye'nin 1929 sonrasında mümkün olduğunca bağımsız bir ekonomik politika izlemek istemesi ciddi mali ve ticari önlemlerin alınmasını beraberinde getirirken, bu ülkedeki mevcut çıkarlarını korumayı amaçlayan Fransa ise bu arzusunun Ankara ile olan genel ilişkilerine zarar vermemesini istiyordu⁷⁰.

1930'lu yıllar, 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'de olumsuz yansımalarının sürdüğü, yabancı sermayenin yatırım yapma eğilimlerinin zayıfladığı ve Türk Hükümeti'nin ülkeyi dışa bağımlı ekonomik yapısından kurtarıp kendi öz kaynaklarıyla devlet öncülüğünde planlı bir sanayileşmeyi başlattığı bir dönemdi. İşte Türkiye'de yeni yabancı özel yatırımların azaldığı ve devlet öncülüğünde sanayileşme programlarının hazırlandığı ve uygulandığı bu dönemde bir yandan da mevcut imtiyazlı yabancı şirketler millileştiriliyordu. 1920'lerde sadece 3 yabancı şirket millileştirilmişken, Türk Hükümeti 1933-1945 döneminde 21 ayrıcalıklı yabancı şirketi millileştirmişti. Millileştirmelerin büyük kısmı demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleriyle ilgiliydi; Fransız sermayeli şirketler ise bunlar arasında önemli bir yer tutuyordu⁷¹. Demiryollarının millileştirilmesinde, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında hatların yabancı

70 Özellikle 1937-1938'den itibaren, Paris ve Londra, uluslararası konjonktürün vahimleşmesi karşısında her ne pahasına olursa olsun Türkiye ile ittifak yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Ne var ki, mali imkânlarının sınırlı olması nedeniyle Fransa'nın bu ittifakı ekonomik anlamda paraya dönüştüremeyeceği ortaya çıkmış, halbuki İngiltere istilacı Almanya karşısında Ankara'nın sanayileşme programına katkı sağlayacak bir yardım yapmıştı Thobie, “Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944”, s. 147. 1936'da İngiltere'den yaklaşık 3 milyon sterlin (18 milyon TL) tutarında çok elverişli koşullarla bir kredi alınmış ve Karabük Demir Çelik Tesisi'nin dış finansmanı bununla sağlanmıştı. 1938'de yapılan Türk-İngiliz kredi anlaşması uyarınca ise, İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin İngiltere'den satın alacağı sanayi makine ve gereçleri için 10 milyon sterlin, silah ve askeri gereçler için de 6 milyon sterlin olmak üzere toplam 16 milyon sterlin (100 milyon TL) tutarında bir kredi açmıştı. Tezel, **a.g.e.**, s. 212-213.

71 Demiryolları ve limanlar sektöründe faaliyet gösteren 8 yabancı şirket 1928-1937 yılları arasında, belediye hizmetleriyle ilgili 12 yabancı şirket 1933-1945 arasında, 2 yabancı madencilik şirketi ise 1936-1937 yıllarında millileştirilmişlerdi. Tezel, **a.g.e.**, s. 203-204. Jacques Thobie, Fransız arşiv belgelerine dayalı araştırmasında, 1928-1937 yılları arasında demiryolları ve limanlar sektöründe faaliyet gösteren 5 Fransız şirketinin, 1933-1940 yılları arasında belediye hizmetleri ile ilgili 3 Fransız şirketinin, 1937'de ise 1 madencilik şirketinin satın alındığını belirtmektedir. Thobie, “Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944”, s. 184.

şirketlerin elinde olmasının yol açtığı stratejik sakıncalar önemli rol oynamıştı. Diğer yandan 1930'larda, Büyük Dünya Bunalımı koşullarında yabancı şirketler, hatları yenilemekte ve sözleşme gereklerini yerine getirmekte güçlük çekmiş ve büyük zararlarla karşı karşıya kalmışlardı. Türk hükümeti ise, kilometre garantisi ile yükümlü olduğu için şirketlerin zararlarını karşılamak zorundaydı. Dolayısıyla hükümet, bu hatları satın alma ve tek bir ulusal demiryolu şirketi kurma yolunu seçmiş, ayrıca demiryolu millileştirmelerinin yabancı sermayeyi tasfiye etmek amacıyla yapılmadığını birkaç kez açıklamıştı. Yabancıların işlettiği belediye hizmetlerinin, belli başlı kentlerdeki elektrik, havagazı, su, tramvay, telefon şirketlerinin satın alınması da yine yabancı sermayeye karşı bir tavır değildi. Kentlilerin günlük yaşamında önemli yer tutan bu hizmetlerin, kâr amacı güden yabancı şirketler yerine kârlılık beklentisi düşünülmeden kamu kuruluşları tarafından işletilmesi sosyal politika gereği yeğlenmişti. Madencilik alanındaki millileştirmeler ise, 1930'ların ikinci yarısında devletçi sanayileşme politikası doğrultusunda gerçekleşmişti⁷². Özetlenecek olursa ilk aşamada öncelikli önem taşıyan demiryolu, elektrik, su, havagazı gibi yabancı şirketler satın alınmıştı. Burada söz konusu olan yabancı şirketlerin tasfiyesi değil, kamu hizmetleri alanının yabancı sermayeye bırakılmaması konusundaki zorunluluktu⁷³. Başbakan Celal Bayar, 1938'de yaptığı bir konuşmada, Türk Hükümeti'nin yabancı sermaye karşısındaki tavrını şöyle açıklıyordu: "Biz...ecnebi sermayesinin düşmanı değiliz...istemediğimiz sermaye "vagabond" yani serseri sermaye, politik sermaye, aynı zamanda spekülâtif sermayedir...Mübayaa ettiğimiz müesseselere gelince, bunlar, mukavelelerine riayet etmeyen ve aynı zamanda imtiyaz müddetleri kısalmış olan müesseselerdir. Bunlar mukaveleleri hükümlerine göre çalışmak imkânından mahrum oldukları içindir ki satmayı kendileri tercih etmektedir..."⁷⁴

Sonuç olarak, Atatürk döneminde yabancı sermaye konusundaki yaklaşım gerçekçi, akılcı ve temkinli idi. Gazi Mustafa Kemal'in daha Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan

72 Yabancı şirketlerin satın almalar karşısındaki tavrı, bakımı büyük harcamalar gerektiren ve kârlılık koşullarında çalıştırılmayan hatları elden çıkarmak için adeta gönüllü oldukları yönündeydi. Elektrik, su, havagazı, tramvay, telefon şirketleri de satışlarda oldukça gönüllü bir davranış sergilemişlerdi. Tezel, **a.g.e.**, 203-205.

73 Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981, s. 269-271.

74 Tezel, **a.g.e.**, 206.

Türkiye İktisat Kongresi’ni açış konuşmasında da açıkça söylediği gibi, Türk kanunlarına saygılı olması koşuluyla yabancı sermayeden yararlanılması gerekli görülüyordu, ne var ki yeni Türk Devleti geçmişte olduğu gibi yabancı sermayenin jandarmalığını yapmayacak ve ülkenin onun denetimine girmesine izin verilmeyecekti⁷⁵.

Osmanlı’dan ekonomik ve mali bir enkaz devralan, ancak çağdaş ve kalkınmış bir devlet olmak isteyen ve bu çerçevede öncelikle kendi olanaklarına dayanarak ulusal bir ekonomi inşa etme çabası içinde olan Atatürk Türkiye’si, her ne kadar yabancı sermaye karşıtı olmasa bile yine de Osmanlı deneyiminden aldığı acı dersle gerekli önlemler almak zorundaydı. Osmanlı İmparatorluğu’na en fazla sermaye yatırımı yapmış, en fazla borç vermiş bir devlet olan Fransa ise, Birinci Dünya Savaşı sonrası devam eden uluslararası rekabet ortamında, Türkiye’de Osmanlı döneminden kalan imtiyazlı şirketleri aracılığıyla tarihsel ekonomik çıkarlarını sürdürme çabası içindeydi. Ne var ki, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransız Çıkarları Topluluğu’nun da üyesi olan bu imtiyazlı şirketlerin önemli bir kısmı, Atatürk Türkiye’si’nin kendi öz kaynaklarıyla sanayileşme programlarını hazırladığı ve uyguladığı dönemde millileştirileceklerdi. 1940’larda ise hâlâ varlığını sürdüren, Türk Hükümeti’nce satın alınmayan Fransız sermayeli şirketler vardı. Bunların bir kısmı, Atatürk döneminde hazırlanan Beş Yıllık Sanayi Planları’nın hedefleri açısından önem taşımayan şirketlerdi; bir kısmı ise 1940’lardan itibaren tasfiye edilecekti. Osmanlı Bankası gibi bazı Fransız sermayeli kuruluşlar da varlıklarını sürdürmesine karşın Türkiye’de Fransız etkisi gittikçe azalacaktır.

75 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 113.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, “Kurtuluş Savaşında ve Lozan’da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İYİTMMMD Yay, İstanbul, 1977.

AYDIN, Yusuf, **Lozan Konferansı Sonrasında Tasfiye Edilen Fransız İmtiyazları (1923-1944)**, basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1998.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, C II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

CAN, Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

Château de Vincennes (Fransız Kara Kuvvetleri Arşivi), 7 N 3210, D.1.

Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, Ankara, 1973.

DURU, Cihan, Abdurrahman Öngeoğlu ve Kemal Turan, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**, C I, Ankara, 1982.

ELDEM, Edhem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi**, C IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Gontaut-Biron, Comte R. de et L. Le Révérend, **D’Angora à Lausanne**, Plon-Nourrit, Paris, 1924.

KANÇAL, Sungur, “La conquête du marché interne Ottoman par le capitalisme industriel concurrentiel (1838–1881)”, **Economie et Sociétés dans l’Empire Ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)**, Editions du CNRS, Paris, 1983.

KARABEKİR, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, 2. B., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, 2. B., Milliyet Yay., İstanbul, 1971.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, TTK, Ankara, 1988.

KURAT, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, 2. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Yunanistan’ın Küçük Asya Macerası”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yay., Ankara, 1986.

LAURENCE Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914–1924**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965.

MAE (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi), Série E Levant Turquie, Vol. 169.

MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 202.

MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 383.

MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 384.

MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 386.

MAE, Série Relations Commerciales 1919–1940, B.46, Vol. 1.

MAE, Série Relations Commerciales 1919-1940, B. 48, Vol. 40.

MAE, Série Relations Commerciales 1919-1940, B. 48, Vol. 50.

MAE, Série Relations Commerciales 1919-1940, Turquie, C 167, Dossier 1, Carton 2342.

NOUCHÏ, André, **Luttes pétrolières au Proche-Orient**, Ed. Flammarion, Paris, 1970.

ÖKÇÜN, Gündüz, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları”, **Prof. Dr.Yavuz Abadan’a Armağan**, A.Ü. SBF Yay., Ankara, 1969.

REDAN, Pierre, **La Cilicie et le Problème Otoman**, Gauthier-Villars, Paris, 1921.

SONYEL, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C II, TTK, Ankara,1986.

SOUSA, N., **The Capitulatory Regime of Turkey**, Johns Hopkins, Baltimore, 1933.

SOYSAL, İsmail, **Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C I, TTK, Ankara, 1983.

SOYSAL, İsmail, **Les relations politiques turco-françaises 1921-1985, Extrait de l’Empire Ottoman, la République de Turquie et la France**, Editions İsis, İstanbul-Paris, 1986.

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, 3.B., Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1994.

THOBİE, Jacques, “Une dynamique de transition: les relations économiques franco-turques dans les années 20”, **La Turquie et la France à l’époque d’Atatürk**, C I, Association pour le développement des études turques, Paris, 1981.

THOBİE, Jacques, “Un contexte de crise: les relations économique-financières entre la Turquie et la France de 1929 à 1944”, **3rd Congress on the Social and Economic History of Turkey, Princeton University, 24-26 August 1983**, Varia Turcica, XV. Isis, İstanbul-Washington-Paris, 1990.

TOKGÖZ, Erdinç **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, 5.B., İmaj Yay., Ankara, 1999.

ULUĞBAY, Hikmet, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1995.

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981.

VELAY, A. Du, **Türkiye Maliye Tarihi**, Der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978.

YAVUZ, Bige, “Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı’nın Toplanmasında Fransa’nın Katkısı”, **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Bursa, 1993.

YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994.

YAVUZ SÜKAN, Bige, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 24 (Kasım 1999-2003).

YERASİMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 3. Kitap, 6. B., Belge Yay., İstanbul, 1992.

YILDIRIM, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA BİR TARAFSIZLIK ÖRNEĞİ: ROMANYA (1914-1916)

Ömer METİN* - Liliana Boscan ALTIN**



Özet

Romanya Kralı I. Carol, Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletlerinin müttefiki olarak girmek isterken, Romanya kamuoyu ve siyasi partiler İtilaf Devletleri tarafını tutuyordu. Romanya hükümeti Birinci Dünya Savaşı başlarken tarafsız kalma yönünde bir karar almıştı. Dönemin Başbakanı Ionel I.C.Brătianu, Birinci Dünya Savaşı sırasında dış politikasının temelini, Romanya toprakları dışında kalan Romenleri ve yaşadıkları bölgeleri, Romanya Krallığı ile birleştirmek üzerine kurmuştu. Bu çalışma, Romanya'nın 1914-1916 yılları arasında büyük Devletlere ve üçlü itilafa yönelik dış politikasında meydana gelen yönelim değişikliğini belirlemeyi hedeflemektedir. Ayrıca Romanya'nın dış politika-da İtilaf devletlerine yönelik yön değişiminin başlangıcını, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile olan ilişkisinin bozulması bağlamında analiz etmektedir. Bundan başka Romanya'nın İttifak Devletlerinden ayrılarak İtilaf Devletlerine doğru yönelişine katkı yapan ana faktörleri de vurgulamaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, Romen Dışişleri Bakanlığı (A.M.A.E.) ve Ulusal Arşivleri (A.N.I.C.) temel alınarak ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Romanya, Birinci Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, İttifak Devletleri.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, om_metin@yahoo.com.

** Doç. Dr., Bükreş Üniversitesi, liliana.boscan@gmail.com.

MODEL OF NON-BELLIGERENCY IN THE WWI: ROMANIA (1914-1916)

Abstract

As King Carol I of Romania in the pursuit of entering the WWI being ally of the Central Powers, Romanian public and political parties were in favor of the Entente States. The Romanian Government adopted neutrality stance in the beginning of the WWI. Basis of the foreign policy followed by the Prime Minister Ionel I.C.Brătianu during the WWI was to include Romanians who lived outside of the mainland into the Romania Kingdom and combine their soil into mainland. The present study aims to determine the change in Romanian foreign policy toward great powers and triple entente during the period between 1914 and 1916. Furthermore, beginning of the transition experienced in the foreign policy direction of Romania toward Entente States was analyzed in the context of breakdown of its relationships with Austro-Hungarian Empire. Besides, essential factors contributing to dispersing of Romania from the Central Powers and its orientation toward Entente Powers were emphasized. Findings obtained in this study were revealed based on the archive of the Romanian Ministry of Foreign Affairs (A.M.A.E.) and National Archives (A.N.I.C.)

Key Words: Romania, World War I, Entente States, Central Powers.

Giriş

1883 yılında Romanya Krallığı ile Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında gizli bir Üçlü ortaklık anlaşması imzalanmasına rağmen Romanya, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında tarafsız kalmayı tercih etmişti. Diğer yandan bu durumun, Birinci Dünya Savaşı'nın fitilinin ateşlendiği yer olan Balkanların neredeyse ortasındaki konumuna bağlı olarak, Romanya'nın iç ve dış siyaset yaşamını derinden etkilememesi şaşırtıcı olurdu.

Bir yüzyıldan fazla süredir, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü ve bu imparatorluğun yönetimi altındaki Güney Avrupa uluslarının bunu teyidi (isyanlar ve ayrılıkçı hareketler) bir “Doğu Sorununu” ortaya çıkarmıştı ve bu Avrupa diplomasisinde ana sorun haline almıştı. Ülkeler arasına büyük ve çözülemeyen sorunlar getiren Avrupa'daki yükselen milliyetçilik, ileri derecede saldırgan bir ortam yaratmıştı. Bu durum, askeri ulusal politikaları tartışan, saldırganlığı doğal ve sağlıklı hasletler olarak haklılaştıran Darwinci kavramların etkisiyle daha da ateşlenmiş ve ırka dayalı milliyetçiliğin yükselişe geçmesine neden olmuştu. Benzer değerlendirme, güçler dengesi siyasi manevralarıyla ilgili yapılmış ve bu güçlerin birçoğu kraliyet onayı için yarışmıştır. Kısaca, kendilerini zorla empoze eden bu hükümetler ve liderler tanımlarına bağlı olarak baskın olmayı hedeflemişler ve çoğunlukla da başarılı olmuşlardır. Uluslararası bağlamda, bu durumun anlamı, anlaşmazlıkların gittikçe artan şekilde ulusal varlık savaşıyla çözüleceği anlamına gelmekteydi.

Tek odağın askeri ve diplomatik ilişkiler olduğu böyle bir ortamda, durum hiç de şaşırtıcı değildir. 1870'lerden itibaren, hem büyük hem de küçük Avrupa Güçleri, karmaşık bir ortaklık ağıyla birbirine örülmüşlerdi. Bu anlaşmalardan birçoğu gizliydi (veya önemli gizli maddeleri vardı); ayrıca “tarafaların” geri adım atmaması gittikçe artan daha tehlikeli anlaşmazlıklara neden oluyordu.

Yukarıda bahsedilen bu bulaşıcı askeri ve diplomatik atmosferde etkili bir güç olan Almanya Kayzeri II. Wilhelm, Almanya'ya haklı olduğu yeri kazandırmak için yirmi yıl boyunca “*Weltpolitik*” siyaseti izlemiştir. Bunu yapabilmek için, her türlü maliyetli silahlanma yarışı başlatmış, Almanya ve onun Orta Av-

1 Alman Başbakanı Otto Von Bismarc'ın Almanya'yı birleştirmek için kullandığı Realpolitik politikasına karşı Alman İmparatoru II. Wilhem tarafından ortaya atılan siyasi terimdir. Weltpolitik'e göre Almanya, uluslararası büyük bir güç olmak için geniş bir donanmaya sahip olmuş ve sömürge yarışında Afrika'da İngilizler ile ciddi bir rekabet içine girmiştir.

rupa ortağı Avusturya-Macaristan'ın çevresinde bir ortaklık sistemi oluşturmaya girişmiştir. II. Wilhelm'in Avrupa siyasetinde dengeleri değiştirmeye yönelik bu çabaları; İngiltere'yi, Fransa'yı ve Çarlık Rusya'sını (hepsi geleneksel ve siyasi düşmanlar olan) Üçlü İtilaf adı altında ittifak yapmaya zorlamıştır.

Tarafsızlık ve Romanya: Zorlu Denge

Birinci Dünya Savaşına götüren sebepler arasında, 1908'deki Bosna Krizi gösterilebilir ve bu sorun Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'le birleşimiyle ateş almıştır. Bu birleşme Rusya'yı küçük düşürmüş ve onun Balkanlardaki ortağı Sırbistan'ı öfkelenmiştir. Balkan savaşlarının sonuçları, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki Bosna-Hersek Krizine çözüm bulamadığı gibi, sorunları daha da derinleştirmiştir. Bunun bir sonucu olarak Avusturya-Macaristan Arşidükü Franz Ferdinand ve eşinin, 28 Haziran 1914 günü Sırp suikastçı tarafından öldürülmesi, I. Dünya Savaşı felaketini başlatmıştır.

İttifak sistemleri, Avrupa liderleri ve toplumlarının genelde takındığı savaşçı tutumlar, bir domino etkisi başlatmış ve bu kısa sürede ülkelerin büyük çoğunluğuna ya İttifak Devletlerinin (Almanya ve Avusturya-Macaristan) ya da Üçlü İtilaf Devletlerinin (İngiltere, Fransa ve Rusya) tarafında olmalarını zorunlu kılmıştı.

28 Temmuz tarihinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan etmişti. Bu olay trajik haftanın başlangıcıydı. 31 Temmuzda, Almanya, Rusya'ya savaş ilan etmiş, Ağustos'un 3'ünde de Fransa'ya savaş ilan etmişti. Aynı gün Almanya, Belçika topraklarını işgale başlamıştı. Ertesi gün, İngiltere Almanya'ya savaş ilan etmişti. Bu gelişmeler karşısında Romanya'daki şaşkınlık ve duygu hali inanılmazdı.

Karpat Dağları ve aynı zamanda Prut Nehri konusunda, Romanya'nın bu bölgelerle ilgili milli hak iddiaları bulunmaktaydı. Bu sorunlardan ilki Romanya'nın Avusturya-Macaristan ile ikincisi ise Rusya ile siyasi kriz yaşamasına neden oluyordu. Romen hükümeti, iki çözüm yolu arasında, en avantajlı olanıyla ilgili bir karar vermek zorunda kalmıştı. Peşinden koşulan kazancın önemini hesaplamak için matematiğe başvurmak yeterli değildi. Bunu elde etmek için aynı zamanda bir denge kurulmalıydı. Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasından sonra Romanya'yı kurmak zorunda olduğu oldukça güç bir denge

beklemekteydi. Çünkü riske giren sadece Romanya'nın milli umutlarının gerçekleştirilmesi değil, aynı zamanda devletin varlığının sürdürülmesiyle ilgiliydi. Yanlış bir manevra, kötü bir hareketle küçük Romanya devleti, etrafında çarpışan devler arasında ezilebilirdi.

Romanya, 1883 yılından beri savunmacı bir ortaklık olan İttifak Devletlerinin bir üyesiydi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sırasındaki Romanya'ya yönelik saldırgan tutumu ve Romanya'nın Avusturya-Macaristan ülkesinde bulunan Transilvanya üzerindeki milli çıkarları, Romanya liderlerini, özellikle 17 Ocak 1914 tarihinde Başbakan olan Ion I.C.Brătianu'yu, tarafsızlık anlamında bir konum edinmeye itmişti. Buna karşın Kral I. Carol, Romanya'nın (P.P.Carp ve diğer Alman hayranı unsurlarla birlikte) İttifak birliğine, özellikle uzun süredir devam eden Rus tehdidi karşısında katılacağını umarak 3 Ağustos 1914'te Kraliyet Konseyini toplamıştı.

Yapılan uzun tartışmalar sonunda tarafsızlık fikri galip geldi. Kraliyet Konseyi, İttifak Devletlerine yönelik sorumlulukların yerine getirilmesini (*Casus foederis*²) mecbur koşan kararı yok saymayı ve cepheleri güçlendirecek tedbirler almayı değerlendirmek üzere kararını verdi. Bu nedenle silahlanma muhtemel hale gelecek ve Romanya, uygun zaman geldiğinde ve çıkarları gerektirdiğinde savaşa girmek üzere silah omuzunda hazır olarak bekleyecekti. 1883 anlaşmasının ikinci maddesi, şu içeriğe sahipti: “Eğer Romanya kendi tarafından bir kışkırtma olmadan, bir saldırıya uğrarsa, Avusturya-Macaristan saldırgana karşı derhal, destek ve yardım sağlayacaktır. Avusturya-Macaristan aynı koşullarda bir saldırıya uğrarsa, Romanya ile olan yakın sınırlarından biri vasıtasıyla derhal sorumluluklar yerine gelecek “*Casus foederis*” durumu yürürlüğe girecektir.”³

Buna karşın Başbakan Brătianu ve Romanya'nın diğer siyasetçileri (muhafazakar rakipleri olan Take Ionescu ve Nicolae Filipescu da dâhil), anlaşmanın doğası gereği tamamen savunmaya yönelik olduğunu ve bu yüzden operasyona yönelik olmadığını çünkü İttifak Devletlerinin silahlı saldırganlıklara başla-

2 **Casus foederis:** Devletlerarası yapılan anlaşmaların hangi şartlar gerçekleştiğinde işlerlik kazanacağı anlamında kullanılan deyimdir; İttifakta bulunan dost devlet saldırıya uğradığında, ittifaktaki diğer devletler “casus foederis” göstererek, saldırıyı yapan devlete savaş açarlar.

3 Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins ve diğerleri, **Istoria României**, Enciclopedică, 1998, s. 414.

dığını belirtmişlerdir. Brătianu, İttifak Devletlerinin Romanya'yı planları için varsayılan destekçileri olarak gördükleri ama bunu savaşa kadar gizledikleri gerçeğinin altını çizmektedir. Aynı zamanda Romanya'nın milli konular üzerine küçük bir ulusu bastırmak için tasarlanan bir savaşa çok zor katılabileceğini belirtmiştir. Sonuç olarak, Brătianu hem kamu duyarlılığı, hem de "Romanya milliyetçiliği" gözlemlediğini ve bunun bariz şekilde Avusturya-Macaristan'a karşı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenlerden dolayı Kraliyet Konseyi, büyük oy oranıyla tarafsızlık yönünde karar kılmıştır⁴ (İttifaklarla yapılan anlaşmaya sadık kalınması yönünde sadece P.P. Carp oy vermiştir). Bu karar Romanya'ya siyasi, diplomatik ve askeri olarak savaşa hazırlanabilmesi için ihtiyaç duyduğu zamanı sağlamıştır. İkinci olarak bu tarafsızlık kararı, Romanya'nın ulusal emellerine ulaşması adına savaşa girmek için en uygun anı elde etme fırsatına sahip olacağı anlamına geliyordu.

Muhafazakâr Parti lideri ve Alman hayranı olan P.P. Carp⁵ Kral Konseyi sonrasında yaptığı açıklamada "Üçlü İtilafa katılmayı ve sonra anında Rusya'ya karşı savaş ilan etmeyi istedim. Biz kamuoyunun düşüncesi hakkında konuşuyoruz. Başkası umurumda değil. Devlet adamlarının görevi kamuoyu fikrinin kendisine önderlik etmesini beklemek değil tam aksine kamuoyu fikrine önderlik etmektir," diyerek alınan kararı ve Başbakan Brătianu'yu ağır şekilde eleştirmiştir⁶. Al. Marghiloman⁷ hatıralarında Kral Konseyi kararlarını büyük güçler açısından şu şekilde özetlemiştir; Avusturya-Macaristan elçisi Czernin⁸ yeterince

4 **Adevărul**, Nr XXXII, 21 Temmuz 1914.

5 P.P. Carp: Romen siyasetçi ve devlet adamı, 1907-1913 yılları arasında Muhafazar Parti Başkanlığını yürütmüş, 1901-1902 ve 1911-1912 yılları arasında iki kez başbakanlık yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Romanya'nın Almanya yanında yer alması yönünde siyaset yürütmüştür. Bk., Nicolescu, Nicolae C., **Enciclopedia șefilor de guvern ai României (1862-2006)**, București, Editura Meronia, 2006, s. 93-96.

6 Al. Marghiloman, **Note politice**, C I, Editura Scripta, București, 1993, s.7.

7 Alexandru Marghiloman (1854-1925): Muhafazakâr Partili Romen siyasetçi ve devlet adamı, 1918 yılında bir yıl başbakanlık görevini yürütmüştür.

8 Count Ottokar Czernin (1872-1932): 1913-1916 yılları arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Bükreş Elçisidir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında Dışişleri Bakanlığı da yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk., William L. Mathes, "Czernin, Count Ottokar (1872-1932)" (Ed.) Spencer C. Tucker, **The European Powers in the First World War: An Encyclopedia**, New York, 1996, s. 205.

tatmin olmuştu, Almanlar hayal kırıklığına uğramışlardı. Rus elçisi Poklewksy⁹ endişeliydi ama yine de umutsuz değildi¹⁰.

Kral Carol oldukça hayal kırıklığına uğramış olsa da, bu değerlendirme İtilaf Devletlerinin safına katılma anlamına geliyordu. 10 Ekim 1914 tarihinde Kral I. Carol'un ölümü ve tahta Kral Ferdinand'ın (Almanya'ya duygusal olarak sadıktı ama eşi Kraliçe Mary yarı İngilizdi) geçmesi, İtilaf Devletlerine katılma yönünde siyasi ve diplomatik çalışmalara daha fazla bir etki sağlamıştı. Ion I.C.Brătianu şimdi Romanya'nın yerel ve uluslararası politikalarının sanal patronu haline gelmişti.

Romanya, dış politikasını yeniden yönlendirmeye çalışırken savaş patlak vermişti. Macar karşıtı düşüncelerin yükselmesiyle, Balkan savaşlarının sebep olduğu dargınlıklar (Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan'a karşı) ve Rusya'nın Romanya milli çıkarları için daha küçük bir tehdit olacağı algısı, Avusturya-Macaristan'ı kilit faktörler haline getirmişti. Rusya ile yumuşayan havanın bir sonucu olarak Haziran 1914 tarihinde Çar ve ailesi Kral Carol'a Köstence'da resmi bir ziyarette bulunmuşlardı.

Rusya medyası, Çar'ın ziyaretini övgü dolu ifadelerle duyurdu ve birçok kalede "tarihi gün" olarak analiz etti. Bu durum özellikle Romanya-Rusya yakın ilişkisinin öneminin vurgulanması ve müttefiklere yönelik Romanya dış ilişkilerinin yöneliminde ciddi bir değişiklik anlamına geliyordu. Romanya'nın İttifak Devletlerinden ayrılması, Rusya için büyük bir diplomatik başarı olarak algılanmıştı. Rusya'ya yöneliminden sonra, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov, Romanya'lı meslektaşına St. Petersburg'da candan bir teşekkür tebrikinde bulunmuş ve aynı şekilde Rusya Delegasyonu Romanya'da ağırlanmış ve taraflar Rus-Romen ilişkilerindeki olumlu gelişmeleri kutlamışlardır¹¹.

Köstence buluşması, Viyana'dan ve Berlin'den şüphe çekici gözüküyordu. 3 Haziran 1914 tarihli "*Petersburgkaia Gazeta*" gazetesi, Köstence ziyareti gününde, Alman Bankerlerin Bulgaristan'a verecekleri borçlara onay verdiklerini, aynı zamanda İmparator Wilhelm, gelecekteki Avusturya-Macaristan İmparatoru

9 Stanislav Poklewski-Koziel (1868-1937) : Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Bükreş Elçiliğini yapmıştır.

10 Marghiloman, **a.g.e.**, s. 236.

11 **Arhivele Ministerul Afacerilor Extene (A.M.A.E.)**, fon 71/1914, E2, Bölüm II, C 13, Petersburg'dan Politik Raporlar, 1914, s. 44-99, 100-101.

Arşidük Franz Ferdinand'a, Çar'ın Köstence ziyaretine bir yanıt olarak misafir olmuştu¹².

Alman Hükümetinin reaksiyonu, Bükreş'teki politika yapıcılar üzerinde önemli bir etki bıraktı ve Almanya'nın desteği Avusturya-Macaristan'la olan anlaşmanın devamlılığına bağlandı. Berlin'in tutumunun açıklığa kavuşturulması tam zamanında gerçekleştirilmişti. Alman ve Avusturyalı liderlerin toplantısından Viyana'nın Balkan politikasında Berlin'in onayını almak ve karşılıklı işbirliği sonuçları çıktı. Bu gelişme Romen kamuoyunda Alman diplomasisinin Romanya'ya yönelik tutum değişikliğine gittiği şeklinde yansıtıldı. Almanya'nın konumu, Viyana'daki Alman Elçisi Tschirschky tarafından Romen elçi Edgar Mavrocordat'a 4 – 17 Haziran 1914 tarihleri arasında yapılan ikili görüşmelerde net bir şekilde yansıtıldı. Bunun üzerine Romen Diplomat Mavrocordat, Romen Dışişleri Bakanı Em. Porumbaru'ya gönderdiği bir raporda; Avrupa diplomasisinde oluşan yeni şartlar altında Almanya'nın, Romen hükümetinden açık ve net tavırlar beklemekte olduğuna vurgu yapmıştı. Çünkü Alman Elçisi, Romanyalı meslektaşını, eğer Avusturya dostluğunu reddederse, Romanya'nın Almanya ile iyi ilişkilere sahip olmayacağı konusunda açık şekilde uyardı¹³.

Başbakan I.I.C. Bratianu'nun ve Kral I. Carol'un Avusturya-Macaristan ve Almanya temsilcilerine Bükreş'te Rus Çarı ve Sazonov'la yaptığı görüşmelerle ilgili bilgi verdiği gerçeği, İttifak Devletleriyle olan ilişkilerini, devlet çıkarlarına hizmet ettiği sürece tehlikeye atmama arzusunu yansıtmıştır. Bu bakış açısından, Romanya için toplantı bir başarıydı çünkü Romanya hükümeti Güney Doğu Avrupa'daki statükonun devamı için Rusya'dan edineceği desteği garanti altına almıştı. Sazonov ve I.I.C. Bratianu tarafından gizlenen gerçek, Avrupa'da bir ayrılık çıkması durumunda, Romanya ve Rusya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesiydi. Sazonov için Romanya'nın herhangi bir durumda Rusya'ya karşı bir harekete girişmesine neden olabilecek bir sorumluluk altına girmemesi önemlidir. I.I.C. Bratianu için, Rusya'ya yakınlık, sadece Romanya'nın ulusal hayallerine ulaşması için destek edinmesi açısından önemlidir¹⁴.

12 A.M.A.E., fond 41/1914, E2, Bölüm II, C 13, s. 124-125.

13 A.M.A.E., Fond 71/1914, E2, Bölüm II, Viena 1914-1924, C 24, Viyana'dan Romanya Elçisi Edgar Mavrocordat'ın Romanya Dışişleri Bakanı Em. Porumbaru'ya gönderdiği 3 / 16 Haziran 1914 tarihli Rapor.

14 A. Iordahe, **Reorientarea politică a României și neutralitatea armată: 1914-1916**, Paideia, 1998, s. 72-73.

İngiliz diplomasisinin rolüyle ilgili olarak, çok daha az aktif olduğu söylenebilir. İngiliz diplomatik yazışmaları, Güney-Doğu Avrupa bölgesine özel bir ilgi duyduğunu göstermiş; ama bölgedeki devletlerin siyasi yönelimiyle ilgili, siyasi veya askeri grupları birini diğerine tercih edecek şekilde açık bir etkileme niyeti ortaya koymamıştır. Tarafsız uzlaştırmacı şekline bürünen İngiliz diplomasisi, Güney Doğu Avrupa ülkeleri arasında köprü kurma ve İtilaf Devletlerinin etki alanı içine çekme amacıyla doğrudan müdahale etme konusunda daha az aktif bir tutum sergilemiştir.

Bunun yanında, Romanya siyasi seçkinlerinin büyük çoğunluğu, Brătianu ve onun Ulusal Liberaller grubundan muhafazakâr hizip liderlerine kadar (Ionescu ve Filipescu), bariz şekilde Fransız ve İngiliz hayranlığı sergiliyorlardı. Buna bağlı olarak, 1914-1916 arası dönem, Romanya'nın herhangi bir savaş olmadan ortaya çıkan, diplomatik yönelimi anlamında bir değişim dönemi olarak görülebilir. Bunun ışığında, Romanya'nın savaşa girmedi gecikmesi üzerine birçok spekülasyonlar, karşılıklı suçlamalar ve hangi tarafta savaşa katılacağı konusunda anlamsız yorumlar ortaya çıkmıştır.

1914 ve 1916 arası dönemde Başbakan Brătianu'nun bazı önemli hedefleri vardı. Her şeyden önce, son derece tehlikeli bir dönemde mümkün olduğu ölçüde "Romanya Vatanseveri" sayılacak kadar Romanya'nın kazanımlarını en yüksek seviyeye çıkaracak, sınırların dışındaki bölgelerde yaşayan Romenleri, Romanya Krallığı topraklarıyla bütünleştirme programı hedefiyle bağlantılı olarak, Romanya'nın özgürleşme hareketini korumaya kendini adanmıştı. Bunu gerçekleştirirken, Brătianu sadece "en iyi anlaşmayı" aramıyordu. Bundan ziyade, birçok Romen'in, Romanya Ulusal Devletine ait olduğunu düşündüğü bölgeleri Romanya topraklarına katmak için gayret ediyordu.

İlk olarak yukarıda bahsedilen bölgelerin başında Avusturya-Macaristan dâhilinde Transilvanya geliyordu. 1914 ve 1916 yılları arasında savaşta İttifak Devletlerinin şansı iyi gidiyor gözüksüğünden, bu toprakların Romanya'ya katılmasında diplomatik ve askeri gecikme söz konusuydu.

İkinci olarak, Brătianu, Romanya Krallığı'nın güvenliğini ve Krallık hanedanını mümkün olduğu kadar muhafaza etmek istemişti. Başarılı olmuş olsa bile, Romanya Krallığı 1914'den önceki haliyle var olmazdı. Elbette kendisi Romanya'yı bir sonraki ulusal bütünleşme seviyesine getirme konusunda istekliydi; ama aynı zamanda kurulmasında kendi babasının önemli rol oyna-

dığı devletini tehlikeye atmayacak kadar da bilinçliydi. İttifak Devletlerine karşı bir savaş 1400 kilometrelik Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Türkiye ve Alman askerlerine dönük olarak iki cephe (Kuzey ve Batı'da Karpatlar; Güney ve Doğu'da Tuna) üzerinden yürüyebilirdi. Bu da birden fazla cephede birkaç devlet ile aynı anda savaş anlamına gelmekteydi.

Üçüncü olarak, Romanya'yı savaşa başarılı şekilde hazırlama arzusundaydı ve savaşa, Romanya'nın çıkarlarına en uygun olduğu ve kazanma şansının en yüksek olduğu zamanda girmeyi istiyordu. Bu hazırlık hem Romanya'nın diplomatik hem de askeri durumunun uygun hale getirilmesini gerektiriyordu. 1913 yılındaki tüm diplomatik başarılarla karşı, İkinci Balkan Savaşı Romanya ordusunun nasıl hazırlıksız olduğunu gösteriyordu. Brătianu, 1914 yılında hem Savaş Bakanlığını hem de Başbakanlığı devir almıştı. Sadece bütçe, malzeme temini ve eğitimin yanında, İttifak Devletlerinden stratejik olarak İtilaf Devletlerine doğru yönelmek için zamanına ihtiyacı olduğunu biliyordu. Romanya planlaması, Avusturya-Macaristan'la koordinasyon halinde Rus tehdidine yönlendirilecek şekilde yapılmıştı; artık bunun tersine çevrilmesi gerekiyordu. Askeri bütçe %20 artırılırken (1913 yılında 81,6 milyon ley; 1914 yılında 97,9 milyon ley), silahlar ve cephane için destekleyici bütçe tahsisi 1914-1915 tarihinde toplamda 203 milyon leye ulaşmıştı. Asker ve silah toplama gayretleri yurtdışına uzanmıştı. Subay eğitimleri genişletilmiş 1916 yılında 20.000 rütbeliye ulaşılmıştı; bu rakam 1913 yılında sadece 8.500 idi. Savaş mevzileri desteklenmiş ve 1913 yılındaki 400.000 asker sayısı 1916 yılında 833.000'e artı 416.000 yedek askere çıkmıştı¹⁵. Elbette bunlar etkileyici başarılarıydı, ama görüldüğü kadarıyla yetersizdi. Aynı zamanda Romanya ekonomisinin tamamen hükümet kontrolüne alınmasının ciddi anlamda olumsuz etkiye neden olduğu da hatırlanmalıdır.

Son olarak, Brătianu bir yandan inatla öfkeli gruplara, fırsatçılara direnirken diğer yandan elini güçlendirmek isteyen tüm tarafların baskısı altındaydı. Bu durum, Romanya'nın seçeneklerinin sonuna gelmeden önce iki yıl kazanım sağlama kararlılığını ve yeteneğini göstermesinin bir ödülüydü. 1914-1916 yılları arasında Bükreş, diplomatik pazarlıklar ve dezenformasyon çabalarıyla, herkesin herkesle konuşması sonucu siyasi bir girdap içinde dönüyordu. Başbakan Brătianu, amacına ulaşmak için tüm bunlardan, kararsızlık suçlamasıyla yıkıl-

15 **Enciclopedia României**, C 1, Cultura Națională, București, 1938, s. 887.

mış kendi imajı da dâhil her şeyden faydalandı; ama hiçbir zaman Romanya'nın İttifak Devletlerine karşı savaşa gireceğinden şüphesi olmamış ve ihtiyatını bozmamıştı. Savaşın ilk yıllarında ne pahasına olursa olsun tarafsız kalmayı hedefleyen Brătianu, muhalefet tarafından ağır eleştirilere maruz kalsa da tarafsızlık konusunda kararlı kalmayı başardı. Romanya siyasi tarihinde Brătianu'nun elinden geldiğince ölümcül anlardan başarıyla kurtulabilmesi hayranlık vericidir.

Brătianu, Romanya'nın hedefinin sadece İtilaf Devletleri tarafına katılmasıyla başarılabilceği düşüncesine göre karar aldığı için, ana sorun Rusya'ydı. Rusya İmparatorluğu bariz şekilde yayılmacı bir karakterde ve Romanya topraklarına (1878'de Romanya'nın bağımsızlığı karşılığında Besarabya bölgesini Romanya'dan söküp alması yüz kızartıcı bir durumdu) yerleşme eğilimi göstermekteydi. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa'nın Romanya ile ilgilenmesini istediği bir İtilaf Devletleri ortağıydı. Romanya'nın savaşa İtilaf Devletleri tarafında başarılı şekilde dâhil olması için, Rusya'nın İngiliz ve Fransızların lojistik ihtiyaçları ve ihtiyaç duyulan çok büyük miktardaki askeri destek için bir boru hattı gibi hizmet etmesi gerekiyordu. Aynı zamanda Rusya'nın güvenilir şekilde politik ve askeri müttefikler edinmesi gerekiyordu, eğer Romanya'ya güven verip müttefik olur ve savaş sonunda iki taraf da memnun olursa, bu sayede 1878 yılı için günah çıkarmış olacaktı. Fakat Başbakan Brătianu'nun babası 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rusya'ya güvenmesinin kurbanı olmuştu. Bu nedenle kendisi Rusya'ya tekrar güvenerek tarihin günahını yeniden üzerine almaya hazır değildi.

Rusya'ya yönelik güvensizlik ve Alman hayranlığı, paradoksal olarak İtilaf Devletleri yanlısı konumlanmaya yönelik değerlendirme için Brătianu tarafından kullanılmaya başlamıştı. Brătianu'nun gördüğü kadarıyla, İttifak Devletleriyle müttefiklik mantıklı bir düşünce değildi. Eğer Romanya, Avusturya-Macaristan'a karşı müttefik olur ve kazanırsa, ulusal programı büyük oranda yerine getirilmiş olacaktır. Eğer İtilaf Devletleri kaybederse, İkili Monarşi kendi azınlık problemlerine bağlı olarak tüm Güneydoğu Avrupa'yı yönetimi altında tutabilmek için yeterince güçlü kalamazdı. Romanya Krallığı, Alman hanedanlığıyla birlikte sanal bir oluşum içinde olsa da muhtemelen varlığını sürdürecektir. Diğer yandan eğer Romanya Rusya'ya karşı müttefik olur ve kazanırsa, kazanımı oldukça az olacak (Besarabya ve muhtemelen Bucovina'nın bir bölümü) ve gelecekte geleceğin güçlü ve intikamcı Rusyası ile çekişmek zorunda kalacaktır.

Bunun yanında eğer Rusya kazanırsa, Romanya, ya Slavların İstanbul'a doğru zafer yürüyüşü sırasında yutulur ya da bir derebeylik seviyesine indirgenebilirdi¹⁶.

Rusya ile uğraşmak son derece moral bozucuydu. Fakat kimin Kuzey Bucovina'yı alacağı sorusu bir tartışma konusuydu. Bu yüzden, Batı Banat'ın sahipliği konusunda hem Romanya hem de Sırbistan hak iddiasında bulunmuştu. Bunun yanında, Ruslar savaş kendileri için kötü gitmeye başladığında görüşmelere en açık taraf haline geliyor (elbette savaşa girmenin Romanyalılar için en arzu edilmediği bir dönemde); ve savaş daha iyiye gitmeye başladığında her konuda en fazla engel çıkaran taraf olmaya başlıyorlardı. (elbette Romanyalıların bakış açısından savaşa girmenin en arzu edilir olduğu dönemler)

Savaşın her iki tarafında da savaş süresinin çok kısa süreceği düşüncesi hâkim olduğundan, uzun dönemi ihmal ederek hazırladıkları saldırı ve manevra için acil durum planlarına bağlı olarak, sorunlar daha da karmaşık hale gelmekteydi. Bu "kısa savaş illüzyonu", Eylül 1914'deki Marne Savaşı'yla, birbiri ardından gelen mevziden mevziye savaşlarla ortadan kalkmıştı. Bunun sonucunda, iki koalisyonu genişletmeye yönelik çabalar yoğunlaşmıştı. Güneydoğu Avrupa, stratejik öneminden dolayı her iki tarafın da temel hedefiydi.

Brătianu'nun ustaca diplomasisi sayesinde, 1 Ekim 1914 tarihinde Romanya Hükümeti, Rusya ile gizli bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmada Romanya, İtilaf Devletlerine iyi niyetli bir tarafsızlık sözü vermişti. Bunun karşılığında, Çar Hükümeti Romanya'nın Avusturya-Macaristan Monarşisi topraklarındaki Romanyalıların oturduğu yerler üzerindeki haklarını tanıyacak ve Romanya'nın savaş sırasında buraları işgal etme şartıyla bu toprakların Romanya ile bütünleştirilmesine destek vereceği sözünü vermişti.

Romanya'nın İtilaf Devletlerine yaklaşmasının bir yansıması olarak 11 Ekim 1914 tarihinde, Ion I.C. Brătianu, Rusya'yı St. Petersburg Elçisi C.Diamandy vasıtasıyla "İttifak devletlerinin" Türkiye'ye yönelik askeri yardımlarının yolda durdurulduğu¹⁷ konusunda, İtilaf Devletleri, Türkiye ile ilişkileri kesmeden önce bilgilendirmişti. Romanya elçisi, İstanbul'dan Bükreşe "Romanya'nın Av-

16 C. Gane, **P.P. Carp și locul său în istorie**, Editura Ziarului Universul, București, 1936, vol. 1, s. 297.

17 **Arhivele National Istorice Centrale (A.N.I.C.)**, fond Casa Regală, Dosar no 2, Telegrama din 11 Octombrie 1914.

rupa sorunlarına çok erken karışarak büyük bir risk aldığı çünkü hangi tarafın başarılı olabileceğinin bilinemeyeceğini ve Romanya'nın kendisini böyle bir oyuna kattığını, Alman-Avusturya-Macar zaferi durumunda, bağımsız devlet olarak kendi varlığını tehlikeye attığını” söyleyen bir bilgi geçmişti¹⁸. Bundan başka Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bükreş Elçisi Czernin daha önce Romanya'nın reddettiği İttifak Devletlerine ait atların Türkiye'ye transit geçişine izin verilmesini tehditvari bir diplomatik dil ile Romen hükümetinden istemiştir¹⁹. Romanya aynı zamanda Avusturya-Macaristan'a buğday ihraç etmeyi de durdurmuş ve akaryakıt sadece cephane ve tıbbi malzemeler karşılığında verilmiştir²⁰.

Romanya ile hem İtilaf Devletleri hem de İttifak Devletleri arasındaki yanlış anlamalar, zamanla “arkadaşça” yöntemlerden “tehdit” seviyesine varan derecelere yükselmiştir. Almanya, eğer Besarabya'nın İtilaf Devletlerince Romanya'ya teklif edilmesi durumunda, Transilvanya ve Bukovina'nın da Romanya'nın dikkatini İttifak güçlerine çekebileceğini düşünüyordu. İttifak Devletlerinin Türkiye'ye mühimmat gönderilmesi noktasındaki acil ihtiyacı, Kont Tiza'yı daha uzlaştırıcı duruma getirmiş, cephanelerin Türkiye'ye geçmesi karşılığında Bucovina'daki bazı bölgeleri Romanya'ya vermeyi kabul etmiştir²¹. Almanya, Romanya'yı saldırgan tarafsız olarak görmüş, Berlin'deki Romanya Elçisi, Almanya'nın “Romanya'nın Türk boğazlarının Çar'ın eline geçmesinde büyük çıkarları olabilabileceği” yönünde çekincelerinin bulunduğunu rapor etmiştir.²² 9 Temmuz 1915 tarihinde, İttifak Devletlerinin stratejik ihtiyaçlarına dayanarak, Romanya'ya önerebilecekleri en büyük teklif: Besarabya, Bukovina ve bir otonomi olmasa da Transilvanya'daki Romanya rejimini geliştirmek olacaktı²³.

İtilaf Devletleri için Romanya ile politik toplantılar konusunda görüşmeler Haziran-Temmuz 1915'ten itibaren ölü bir noktaya gelmişti. Birleşik Krallığın Romanya elçisi Sör George Barclay ile Fransa'nın Bükreş Büyükelçisi C. Blondel, Başbakan Brătianu'ya Almanya'nın, Romanya topraklarından cephaneleri

18 A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar no 52, Telegrama din 29 Octombrie 1914.

19 A.g.b.

20 A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 2.

21 A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 33/1915.

22 A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 2/1915.

23 A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar no 32/1915.

tren vagonlarında iki katlı zemin kullanarak geçirmeyi başardığını söylemiştir. Bunun üzerine Romen Başbakan sert şekilde İtilaf Devletlerine ahlaki yönden bağlı olduklarını ifade etmiştir²⁴. Bundan başka Romanya Askeri Ateşesi Albay Vasile Rudeabu, askeri malzeme satın almak için Paris'e gönderildiğinde, kendisine Fransız Savaş Bakanı A.Millerand, Müttefiklerin safına katılmadıkça Romanya'ya silah verilmeyeceği bilgisini aktarmıştır²⁵.

Aynı zamanda, Brătianu, İtalya ile iki gizli anlaşma yapmayı başarmış; bu anlaşmalardan ilkinde iki devlet tarafsızlığın ortadan kalkacağına dair önceden haber verme (23 Eylül 1914)²⁶ ve ikincisinde Avusturya-Macaristan saldırısında birbirlerine ortak destek verme konusunda uzlaşmışlardı (6 Şubat 1915). Gerçekte bu Romanya-İtalya iş birliği çok az bir değere sahip olmasına rağmen, anlaşmalar Brătianu'nun elini güçlendirmiş ve Romanya'nın tarafsız konumunu kısa vadede desteklemiştir.

Brătianu'nun bu diplomatik başarıları, Romanya'nın savaşa gerçek anlamda girmek zorunda kalmadan, kendi toprak hakkı iddialarına yönelik destek sağlanmasını beraberinde getirmişti. Özellikle Rusya ile yapılan anlaşma, askeri veya yerel olarak hazır olmadan, Romanya'yı savaşın içine çekmeye çalışan baskıları Brătianu üzerinden almıştı. İttifak Devletleri, Romanya'nın bu noktada savaşa kendilerine karşı girmediğinden memnun durumdayken, 1914'te Romanya'nın tarafsızlığının kendileri aleyhine, İtilaf Devletlerinin yanında yer alma kararı ile bozulduğunu anlamamışlardı.

İtilaf Devletleri safında savaşa girme konusunda iç destek 1915 yılı ortalarında artmaya devam etmiştir. "Tüm Romanyalıların Politik Birlik İttifakında" çok çeşitli yeni dernekler ortaya çıkmış; bunların hepsi ulusal ideal için askeri gücün artırılması gerektiğine inanmakta ve sıkça düzenledikleri mitinglerde Avusturya-Macaristan topraklarındaki Romen bölgelerinin Romanya Krallığı ile birleşmesini dile getirmektedirler. Büyük ve Birleşik Romanya için yapılan büyük mitinglerden birisi de 1915 yılında Piteşti'de düzenlenildi. Bu toplantıda Nicolae Titulescu, Transilvanya'nın Romanya medeniyetindeki yerinden bah-

24 **Biblioteca Națională a României**, fond Saint Georges, arhiva N. Filodor, CCCXCVI/8, Telegrama din 20 mai/2 iunie 1915.

25 Eliza Campus, **Din politica externă a României 1913-1947**, Ed. Politică, București, 1980, s. 98.

26 **A.M.A.E.**, fond 71/1914, E2, Bölüm II, C 19, s. 131-134.

setti. Titulescu'ya göre Romanya, Transilvanya olmadan bütünlüğüne erişmiş olamazdı. Transilvanya, onun beşiğiydi, insanların her şeyi öğrendiği okuydu, benliğini koruyan sihirdi. Titulescu, Transilvanya'nın sadece Romanya siyasetinin kalbi olmadığını; haritaya bakıldığında aynı zamanda politik coğrafyasının kalbi olduğuna da vurgu yapıyordu. Yapılan bu toplantı ve mitinglerden sonra Romanya bütünlüğünün sağlanabilmesi için toplanan destek hem politik elit hem de taban örgütlenmesi anlamında çok ciddi boyutlara ulaşmıştı²⁷.

1916 geldiğinde, Brătianu gittikçe daha az seçeneğe sahipti ve Romanya'nın tarafsızlığının devamı için bahaneler üretmeye başlamıştı. Verdun ve Somme'deki kanlı savaşların arifesinde, İtilaf Devletleri (özellikle Fransa) Romanya'nın harekete geçmesi konusunda gittikçe daha fazla ısrarcı olmaya başlamıştı. Bunun yanında, İtalya'nın savaşa girmesi, Avusturya-Macaristan için yeni bir cephe açarken, Rusya'nın Galiciya'daki saldırısı İkili Monarşi'nin kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştı. Bu gelişme Avusturya-Macaristan ve İtilaf Devletleri arasındaki uyumsuzluğu giderek artırmış (Doğu Avrupa üzerinde), öyle ki Romanya savaşa girmeden, Romanya'nın bölgesel düzenini parçalayabilecek düzeye gelmişti.

St. Petersburg, Londra ve Paris'le devam eden pazarlıklar ilk başta yavaş ilerliyordu çünkü Romanyalılar, İtilaf Devletlerinden Transilvanya'nın, Banat'ın ve Bukovina'nın Romanya ile birleşeceği konusunda yazılı garanti alma konusunda ısrar ediyorlardı. Buna karşın, İttifak Devletlerinin teklifi ise Besarabya ve Bukovina'nın devri ve Transilvanya'daki Romenler için daha iyi statü ve bir de Almanya ile 1915 yılında yapılan avantajlı bir ekonomik anlaşmanın imzalanmasını kapsıyordu. Rusya'nın Galiciya'daki saldırgan tutumuyla ilgili belirsizlik 1916 yılında durmuş ve batı mevzilerinde savaşın tıkanmaya başlaması Romanya'nın elini güçlendirmişti. Bu koşullar altında Romanya'nın savaşa katılma kararı nihayet verilmiş oldu.

Romanya ve İtilaf Devletleri arasındaki politik ve askeri anlaşmalar Bükreş'te 17 Ağustos 1916 tarihinde imzalandı²⁸. Müttefikleri Romanya'nın Transilvanya, Banat ve Bucovina üzerindeki haklarını tanıdılar ve bu bölgelerin Romanya Krallığı ile savaş sonrası barış konferansı sırasında bütünleşmesi konusunda resmi söz verdiler (Romanya bu konferansa eşit ortak olarak katılacaktı).

27 **Epoca**, no 161/14.06.1915.

28 **A.N.I.C.**, fond Casa Regală, dosar 20/1916.

Anlaşma iki kısımdan oluşuyordu: birinci bölüm politik anlaşma (yedi maddede içeriyordu) ve ikinci bölüm askeri anlaşma (on yedi maddeden oluşuyordu)²⁹. Romanya Hükümeti, askeri anlaşmadaki koşullara dayanarak Avusturya-Macaristan'a 28 Ağustos'ta savaş ilan edecekti. Politik anlaşmaya göre bunun karşılığında alttaki bölgeleri alacaktı:

- Macaristan kontrolündeki Transilvanya, Crişana ve Maramureş bölgeleri ancak etnik Romen çoğunluk ve Macar ve Alman azınlıklarla birlikte, batı sınırı Tisa nehrine kadar;
- Macaristan yönetimindeki Banat bölgesi, karma Macar, Romen, Alman ve Sırp nüfusuyla birlikte;
- Avusturya yönetimi altındaki Bukovina bölgesi, karma Romanya-Ukrayna nüfusuyla birlikte.

Politik anlaşmanın V. Maddesinde, imza atanlar ayrı bir barış anlaşması yapmayacaklarına söz veriyorlar ve aynı zamanda İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya, Romanya'nın nihai barış anlaşmasında Madde IV'ten gelen bu bölgelerle birleşmesine bağlı kalıyorlardı. Yine bu anlaşmanın VI. Maddesine göre, İtilaf Devletleri aynı zamanda Barış Konferansında Romanya'nın müttefikleriyle eşit haklarla temsil edileceğini garanti etmişlerdi. VII. Madde imza eden devletleri genel bir barış anlaşması sağlanana kadar anlaşmanın gizliliğini sağlamaları konusunda zorunlu tutuyordu.

Askeri anlaşma, Romanya'nın Avusturya-Macaristan'a güneyden saldırı düzenlerken, Rusya'nın Romanya'ya Transilvanya bölgesinde yardım etme amacıyla Avusturya mevzilerine saldırı başlatacağını belirtiyordu. Aynı zamanda Rusya Üst Komutası, Dobruca'ya, mevzileri Bulgaristan yönünden arkadan gelebilecek saldırılara karşı korumak için iki piyade bölüğü ve bir süvari sınıfı gönderme sözü vermişti. Ayrıca Fransa ve İngiltere, Bulgaristan'ı savaş dışı bırakmak amacıyla Selanik mevziisinden bir saldırı başlatmayı garanti ediyorlardı.

Romanya askerleri Transilvanya'ya harekete geçtiğinde, İtilaf Devletleri eş zamanlı olarak Romanya'ya silah ve mühimmat temin edecek; aynı zamanda Dobruca'da Rus ordusuyla iş birliği sağlanacak ve Selanik bölgesinde Bulgaristan'a, Galiçya bölgesinde Avusturya-Macaristan'a karşı harekete girişilecekti. Bunun karşılığında, Romanya Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etmek ve İttifak Devletlerine karşı saldırı başlatmak zorundaydı.

29 Eliza Campus, *a.g.e.*, s. 122.

27 Ağustos 1916 sabahında, Cotroceni Palace'da Kral Ferdinand'la birlikte bir Kraliyet Konseyi toplantısı düzenlenmişti. Toplantıda İttifak Devletlerini destekleyen muhalefet grubu ile Üçlü İtilafı destekleyen hükümet yetkilileri arasında derin tartışmalar yaşandı. P.P. Carp, görüşmeler sırasında: "Alman hegemonyası bizim kurtuluşumuz anlamına gelmektedir ve Rusya hegemonyası ise bizim sonumuzdur çünkü biz onların İstanbul'a giden yolları üzerinde duruyoruz... Zafer kazanan bir Rusya, Romanya'da Hohenzollern hanedanlığına tolerans göstermeyecektir." diyerek İttifaklardan yana tavır koymuştur³⁰. Kral Ferdinand, P.P. Carp'a yanıt vererek, "hanedanlık ülkenin kaderidir, onunla birlikte kazanıp, onunla birlikte kaybedecektir... Benim hanedanlığım Romanya'dır... Romanyalılar benim amcam Kral I. Carol'u buraya Tuna ağzına Alman hanedanı yapmak için değil, milli bir hanedanlık yapmak için getirmişlerdir ve bu milletin verdiği görevimi tam olarak yerine getirme onuruna erişmek için hanedanlık hakkıma sahip çıkıyorum..." sözleriyle Romen hükümetinin ulusal çıkarlar doğrultusunda en doğru kararı vereceğine vurgu yapmıştır³¹.

Romanya, İtilaf Devletleri ile yaptığı askeri antlaşma mucibince Rusya'dan 300 ton cephane alacaktı; Brătianu bu anlaşmayla tatmin olmuştu ancak bu şartın yerine gelemeyebileceğini düşünmemişti. Yapılan uzun tartışmalardan sonra Romanya Krallık Konseyi, İtilaf Devletleriyle anlaşma yapmaya karar verdi ve 27 Ağustos'ta Romanya Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etti. Hemen akabinde aynı gece 440.000 kişilik üç orduyla Güney Karpat dağları geçitlerinden ilerlemeye başladı.

Liberal Hükümet, tamamen hazırlıksız bir orduyla savaşa girmiş; düşmanların karşı saldırıları kabiliyetini hiç değerlendirmeye almamış ve savaş planını İtilaf Devletlerinin sözlerine dayandırmıştı. Tarafsızlık yılları boyunca süregiden yozlaşma ve düzensizlik savaş operasyonlarının tam ortasında gündeme gelmişti. Fransız Askeri Ateşesi General Berthlot, durumu en doğru şekilde şu sözlerle özetlemişti: "Romanyalılar, bozuk organizasyondan çok hoşlanır."³² Askeri ilerleme planı Transilvanya, Dobruca ve Tuna'da hücum şeklindeydi. Romen hükümetinin planına göre İtilaf devletlerinin de desteğiyle kısa sürede Büyük ve Birleşik Romanya'nın sınırlarına ulaşılabilecekti.

30 Florin Constantin, **O istorie sinceră a poporului român**, Enciclopedic, București, 1999, s. 257.

31 **a.g.e.**, s. 258.

32 **a.g.e.**, s. 258.

Sonuç

1916 yılına gelindiğinde yukarıda ayrıntılı şekilde açıklanan iç ve dış faktörler bir bütün halinde, Romanya Hükümetine ve Kralına, İtilaf Devletlerine karşı herhangi bir söz vermemesi gerektiğini telkin ediyordu. Ancak uluslararası politika alanında yaşanan gelişmeler, Romanya dış politikasını çöktürmüştü. Temmuz 1914 tarihindeki uluslararası kriz, büyük devletleri, politik-askeri ortaklıklar yapmak konusunda harekete geçirmişti. Dünya gitgide küresel bir anlaşmazlığa doğru sürükleniyordu. Romanya diplomasisi konumunu netleştirmek zorundaydı. İki politik-askeri grup, yaklaşan savaş karşısında Romanya'nın yardım alabilmesini istiyordu. Bu durumda Romanya'ya yönelik diplomatik savaş yeni bir aşamaya giriyordu.

Romanya dış politikasındaki yön değişimi, Üçlü İtilaf Devletlerinin Bükreş'teki yoğun diplomatik faaliyetleriyle etki altına alınmıştı. Romanya'nın Avusturya-Macaristan ile ilişkilerindeki bozulma, İtilaf Devletleri olarak büyük güçlerin Romanya'yı kendi saflarına çekmeye yönelik politikaları uygulama yönünde teşvik ediyordu. Şimdiye kadar gördüğümüz üzere, bunlardan en aktif olanları Fransız ve Rus diplomasisiydi. Romanya'yı İttifak Devletlerinden ayırmak için kullanılan araçlarla ilgili bazen fikir ayrılıkları olsa da, iki diplomasi etkin şekilde iş birliğine gitmiş ve kilit rol üstlenerek ama kararlı şekilde Romanya'nın dış politikasını yeni bir yola çevirmişlerdi.

Bükreş'teki karar vericiler, Romanya dış politikasını farklı yöne sevk eden gerçek "*sürükleyici gücü*" temsil eden Romen ulusunun, ülke içi etkilerinin hayati öneme sahip olduğunu 1916 yılında vermiş oldukları kararlarla ispatlamışlardır. Romanya'nın küçük bir ülke olsa da gelecekte uluslararası barış konferansında eşit hakların verilmesi bağlamında ulus olarak tanınma hakkını elde etmesi, iki yıllık sürede sürekli ve oldukça zor bir dönemden geçilerek kazanılmıştı.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

A. Arhivele Ministerul Afacerilor Extene/ Romanya Dış İşleri Bakanlığı Arşivi

Fond Turcia, vol. 6-14

Fond Dosare speciale

Fond 41/1914 (Primul Război Mondial), E2, II. Kısım

B. Arhivele National Istorice Centrale/ Romanya Ulusal Arşivleri

Fond Casa Regală

C. Biblioteca Națională a României (Romanya Milli Kütüphanesi)

Fond Saint Georges

Fond Brătianu

2. Araştırma Eserler

BĂRBLESCU, M., Deletant, D., Hitchins ve diğerleri, **Istoria României**, Enciclopedică, București, 1998.

BRĂTIANU, Ionel I.C., **Cuvintele unui mare român. Fragmente din discursuri 1914-1927**, Craiova, 1928.

CAMPUS, Eliza, **Din politica externă României**, Politică, București, 1980.

CONSTANTINIU, Florin, **O istorie sinceră a poporului român**, Univers Enciclopedic, București, 1999.

DRIAULT, Edourd , **La Question d'Orient 1918-1937**, Paris, 1938.

DUCA, I.G., **Memorii**, vol. 1-2, București/Timișoara, 1992, 1993.

GANE, C., **P.P. Carp și locul său în istorie**, vol. 1, Editura Ziarului Universul, București, 1936.

IORGA, Nicolae, **Istoria războiului balcanic**, București, 1915.

IORDAHE, A., **Reorientarea politică a României și neutralitatea armată: 1914-1916**, Paideia, 1998.

KIRIȚESCU, C., **I.I.C. Brătianu, în pregătirea războiului de întregire**, București, 1936.

MAIORESCU, Titu, **Viața politică a României sub domnia lui Carol I**, Humanitas, București, 1994.

MAIORESCU, Titu, **România, Războaiele balcanice și Cadrilaterul**, Machiavelli, București, 1995.

MARGHILOMAN, Alexandru, **Note politice**, Volumul I-III, Editura Scripta, București, 1993-1995.

MATHES, William L., “Czernin, Count Ottokar (1872–1932)” (Ed.) Spencer C. Tucker, **The European Powers in the First World War: An Encyclopedia**, New York, 1996.

NEAGOE, Stelian, **Oameni politici români**, Editura Machiavelli, București, 2007.

NICOLESCU, Nicolae C., **Enciclopedia șefilor de guvern ai României (1862-2006)**, București, Editura Meronia, 2006.

NUȚU, Constantin, **România în anii neutralității 1914-1916**, București, 1972.

SCURTU, Ioan, **Personalitatea lui Ion I. C. Brătianu**, Museion, București, 1992.

TRONCOTĂ, Cristian, **Istoria serviciilor secrete românești**, Ed. Ion Cristoiu, București, 1999.

3. Gazeteler

Adevărul

Epoca

Universul

Neamul românesc

İRLANDA İSYANI'NA ALMANYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN İLĞİ VE TEPKİLERİ (1916)

Osman KÖSE*



Giriş

Milattan önce 8-1. yüzyıllar arasında İrlanda'ya yerleşen İrlandalıların ataları Orta Asya kökenli Keltlerdir. Britanya'nın ilk yerli halkı da Keltlerdir. Daha sonraki kullanımıyla Britannia adını buraya Keltler verdiler. Zaman içinde Almanya'dan Anglosaksonlar gelerek adada hakim nüfusu oluşturdular.

İrlanda'da İngiliz hakimiyeti 12. asırda II. Henri dönemine kadar dayanmaktaysa da bu durum 16. asırdan sonra ancak süreklilik kazanmaktadır. Miladi 5. asırda Hristiyanlığı kabul eden İrlanda, Katolik mezhebine bağlı kalarak Protestan İngiltere'den farklılık arz etmekteydi. Bu nedenle mezhep, dil, kültür ve tarih farklılığı İrlanda ile İngiltere'yi birbirinden ayıran temel sebepler olarak ortaya çıktı ve tarih boyunca yaşanacak kavgalar da bu temeller üzerinde şekillendi.

İrlanda'nın bu farklılığı İngilizler tarafından sürekli baskı altında olmalarını beraberinde getirdi. Bu durumu tarihsel süreçte İrlanda nüfusundaki dalgalanmalarda görebilmek mümkündür.

1530'larda 1,5 milyon olan nüfus 1800 yılında 4 milyon, 1840 yılında da 8 milyondur. Bu rakam İrlanda tarihinde adanın yükselebildiği en yüksek rakamdır. 1840 yılından sonra yaşanan sıkıntılı süreçler sonunda nüfus, 1916 yılında 4 milyon 500 bin kişiye kadar indi. Bu süreçte İrlanda nüfusu yaklaşık 4 milyon civarında eksilme gösterdi. Fakat aynı dönemde İngiltere nüfusunda 19 milyon

* Prof. Dr., Polis Akademisi - Ankara.

artış görülmesi İrlanda için bu düşüşün doğal olmadığını ortaya koymaktadır. Bu derece bariz azalmanın sebebi açlık, salgın hastalıklar ve büyük kısmı Amerika'ya olan göçlerdi¹.

Adada çeşitli nedenlerle ortaya çıkan nüfus eksilmesini İngilizler iyi değerlendirek buraya dışarıdan Protestan göçmenler getirdiler. Amaçları İrlanda'da Katolik üstünlüğünü ortadan kaldırarak kendilerine bağlı bir Protestan nüfus meydana getirmektir. İrlanda'da Ulster merkezli oluşan Protestan kitle, bu politikanın doğal sonucudur.

1845 yılında yaşadıkları açlık ve hastalık felaketi İrlandalıların siyasi bilinçlenmeleri için bir dönüm noktası oldu. İrlandalı siyasetçiler üzerlerindeki İngiliz yönetim ve baskılarını atmanın bir adımı olarak *Home Rule* olarak adlandırılan özerk bir yönetim kurmak için mücadeleye başladılar. 1886'dan sonra üçüncü kez iktidara gelen Liberal Partili Başbakan William Ewart Gladstone, İrlandalılara bu yönde bazı haklar vermeye yanaştıysa da "unionistlerin" büyük muhalefetiyle karşılaştı. Daha sonraki yıllarda Liberal Parti, İrlanda kökenli parlamenterlerin desteklerini almak için kısmi iyileştirmeler yaptı. Fakat İngiliz yönetiminin ayrımcı uygulamaları İrlandalıları daha da birbirlerine kenetledi².

Bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı öncesi İrlanda da çok sayıda parti ve dernekler kurulmaya başlandı. Temel hedef İrlandalıları bilinçlendirmek ve İngiltere'den ayırmaktır. 1905 ile 1916 yılları arasında kurulan Arthur Griffith önderliğinde Sinn Fein Partisi, Countess Markievicz'in kurduğu Fianna Eireann Cemiyeti³, Eoin McNeill ve de Valera'nın kurduğu Irish Volunteers ve James Connolly tarafından kurulan Irish Republican Army, Irish Volunteers'in bir yan kuruluşu olarak Cumann nam Ban ve Gaelic Athletic Club⁴ ve Friends of Irish Freedom'u bu kapsamda saymak mümkündür⁵. İrlanda da yaşayan protestanlar da, 1912 yılında Edvard Carson önderliğinde Ulster Volunteer Force (Ulster Gönüllüler Gücü)'yi kurdular. Ulster Volunteer Force kurulduğu andan itibaren on

1 "İrlanda", **Yeni Hayat Ansiklopedisi**, III, s. 1715-1716.

2 **Tanin**, 15 Nisan 1332 (28 Nisan 1916)

3 Marnie Hay, "The Foundation and Development of Na Fianna Eireann, 1909 – 1916, **Irish Historical Studies**, XXXVI, no. 141, (May 2008), s. 1 – 71.

4 **The Newyork Times**, May 28, 1916.

5 **The Newyork Times**, June 9, 1916.

binlerce Protestan İrlandalı buraya üye oldu⁶.

Yani Birinci Dünya Savaşı öncesi İrlandalılar, İngiltere'ye karşı yüksek bilinçle sahiptiler.

A – İsyan

Savaş öncesi büyük çapta teşkilatlanan İrlandalıların amacı özerk bir yapı içinde “*Home Rule*” yani kendi yönetimlerini kurmaktı. İngilizlerin asırlardır ortaya koydukları yönetim şekli ve ayrımcılık politikası İrlandalılar üzerinde olumsuz etkilere sahipti. Bu olumsuz etkilere rağmen İrlandalılar yüksek bir asalet duygusu ve özgüvene de sahiptiler⁷.

Başbakan Herbert Henry Asquith liderliğindeki İngiltere Liberal Parti'nin İrlanda'ya bazı imtiyazlar verme teşebbüsü, Ulster merkezli İngiliz yanlısı Protestanlar ve İngiltere'deki etkili mualif çevreler tarafından tepki ile karşılanıyordu. Dünya savaşı öncesi İngiliz ve İrlanda kamuoyunun tartıştığı konulardan biri de bu meseleydi⁸. Bu atmosfer içinde Birinci Dünya Savaşı başladı.

Savaş başlayınca İrlandalılar ilk zamanlarda bu süreçte etkin roller üstlendiler. İngilizlerin de propagandası ile iç çekişmeler bir kenara bırakılarak vatan savunması için el birliği zamanı gelmişti. Bu çerçevede İrlandalılardan üç tümen oluşturuldu. Bunlardan 10. Tümen, Yeni Zelanda Avustralya ve Hind birlikleri gibi Çanakkale cephesine gönderildi. Diğer tümenler batı cephesinde Almanya'ya karşı savaşacaklardı. Fakat Çanakkale'ye gönderilenler buradan bir daha dönemediler. Batı cephesine gönderilenler büyük ölçüde Almanlar tarafından esir edildi. Hatta bunların epey kısmını Almanların silahlandırarak İngilizlere karşı sevk ettikleri, o dönemdeki gazetelerde yazılmaya başlandı.

Savaş başladıktan sonra İrlanda'da ortaya çıkan geçici suskunluk dönemi bir müddet sonra bozulmaya başladı. Muhalefet savaşın yarattığı olumsuz etkiden de yararlanarak mevcut durumdan istifade etmeye başladı. Bir taraftan siyasi propaganda yapılırken diğer taraftan da Almanya'dan silah teminine çalışılıyordu. Kaçak silahlar Alman gemileri ile Howth limanına geliyor ve oradan

6 **Tanin**, 15 Nisan 1332 (28 Nisan 1916).

7 **Servet-i Fünun**, 5 Ramazan 1334 (6 Temmuz 1916).

8 **Tanin**, 15 Nisan 1332 (28 Nisan 1916).

İrlandalı gönüllülere dağıtılıyordu⁹. Irish Worker gibi gazeteler de halkı İngilizlere karşı itaatsizlik ve isyana çağırıyordu. Bu çerçevede Dublinde İngiliz yönetimine karşı ortaya çıkan genel grev dalgası ise İngilizleri etkin önlemler almaya sevk etti. Halkı etkilemeyi hedefleyen gazeteler kapatıldı¹⁰.

İsyan ile ilgili daha sonra yayınlanan belgelere göre, İrlandalı liderlerden Sir Roger Casement Almanya ile sürekli bağlantı içindeydi. İsyanın tarihi ve hazırlık safhaları bu nedenle dışarıdan tedarik edilecek silaha bağlıydı. Bu hazırlıklar çerçevesinde ayaklanmanın başlangıç tarihi 16 Şubat 1916'da "*paskalya pazarı*" olarak belirlendi. Fakat İngilizler tüm hazırlıkları takip ediyorlardı. Amerika ile de ortak hareket ederek Alman elçisi Bersntroff ile İrlandalı liderlerin görüşme tutanaklarını bir elçilik görevlisinin ofisine yapılan baskında öğrendiler. İsyan planı bu şekilde İngiliz istihbaratınca öğrenilmiş oldu¹¹. Bu çerçevede daha önce planlandığı şekilde Almanya'dan Tralee ve Limerick sahillerine gelen silah gemilerine baskın düzenlendi. Fakat daha önceden isyana katılacak birimlere hareket saati ulaştırıldığından, Sir Roger Casement ve McNeill gibi liderler isyanın durdurulması talimatını birimlere iletmediler¹². Bu gelişmeden habersizce Sinn Fein üyeleri 24 Nisan 1916'da Dublin'de sokaklara çıkarak stratejik yerleri işgal etmeye başladılar. İsyan bu şekilde başladı ve diğer şehirlere de yayıldı. İsyancılar stratejik yerleri işgal ederek, Dublin postanesine geldiler. Patrick Pearse buradan çektiği telgrafla İrlanda Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Buraya Sinn Fein bayrağı asılarak isyanın genel karargahı yapıldı¹³. İngiltere yanlısı gazeteler ve binalar tahrip edilmeye başlandı¹⁴.

İngilizler bu gelişme üzerine Dublin'de sıkı yönetim ilan ettiler. Halkı isyancılara katılmama konusunda uyardılar ve isyancıların üzerine çok sert gittiler. Ağır silahları olan İngiliz askerlerinin yanında isyancılar hafif silahlara sahiptiler¹⁵. İlk zamanlar isyanı basit olay olarak gören İngiliz yönetimi işin ciddiyetini anlayınca General Sir John Maxwell'i bir orduyla Dublin'e gönderdi¹⁶.

9 **The Newyork Times**, June 24, 1917.

10 **Tanin**, 15 Nisan 1332 (28 Nisan 1916).

11 **The Newyork Times**, January 30, 1921.

12 **The Newyork Times**, June 24, 1917.

13 **Tanin**, 16 Nisan 1332 (29 Nisan 1916).

14 **The Newyork Times**, June 4, 1916.

15 **Tanin**, 17 Nisan 1332.

16 **Tanin**, 22 Nisan 1332 (5 Mayıs 1916).

Maxvel geldikten sonra çok acımasızca hareket etmeye başladı. İsyanı bir an önce sonlandırmak için de her tarafı yakıp yıktı¹⁷.

Bu müdahale sonrası isyancılar çözülmeye başladı. İsyanın karargahı İngilizler tarafından alındı fakat bina şiddetli top ve silah atışlarıyla çökmek üzereydi. Patrick Pearse ve James Cornell gibi isyancı liderler isyanın altıncı gününden sonra teslim olmaya başladılar. Teslim olsalar da isyancılara davranış çok sert oluyordu. Hatta teslim olurken veya olduktan sonra İngiliz askerleri tarafından öldürülen Patrik Belen ve Jims Hell gibi isyancılar olduğu söyleniyordu¹⁸.

İngiltere, isyanın ilk gününden itibaren halkı gidişatla ilgili bilgilendiriyordu. Amerika'da yaşayan İrlandalılar ve savaşın muhalif devletleri olan Almanya ve Osmanlı devleti de isyanı dikkatle takip ediyorlardı¹⁹. Amerika'daki Clanna Gael (Gaelic Athletic Club) adlı kulüp Amerika'daki İrlandalılar üzerinde büyük etkiye sahipti²⁰. Bu nedenle Amerika'dan isyan için çok sayıda sahte pasaportlu kişilerin geldiği düşünülmekteydi²¹.

İsyan sırasında ölen yüzlerce kişinin cesetleri gizli olarak defnedildi. Cenazelere katılım için ölenlerin çocukları ve zevcelerine müsaade edildi. Bu sıklığa rağmen Dublinliler ölenler için genel yas tuttular ve ölenlerin ailelerine çeşitli platformlarda yardımlar topladılar²².

İngilizler, kurdukları mahkemelerle isyancıları hemen yargılamaya başladılar. Verilen cezalar çok ağırdı. Cezalar genelde ya kurşuna dizme veya küreğe mahkumiyet ile sonuçlanıyordu²³. İsyanın liderlerinden çoğu da Sir Roger Casement ve James Cornell gibi kurşuna dizildiler²⁴. Cezaevinde cezalara çarptırılanlara da kötü muamele ediliyordu. İsyanın liderlerinden Prof. Dr. McNeill'e kaldığı Dartmoor cezaevinde kaldığı sürece kağıt kalem verilmemesi bun örnek olarak gösterilebilir²⁵.

17 **Tanin**, 20 Nisan 1332.

18 **Servet-i Fünun**, 21 Şaban 1334 (23 Haziran 1916).

19 **Servet-i Fünun**, 5 Ramazan 1334 (6 Temmuz 1916).

20 **The Newyork Times**, May 28, 1916.

21 **The Newyork Times**, October 25, 1917.

22 **Tanin**, 25 Nisan 1332.

23 **Servet-i Fünun**, 21 Şaban 1334 (23 Haziran 1916).

24 **Tanin**, 25 Nisan 1332.

25 **Servet-i Fünun**, 28 Şaban 1334 (30 Haziran 1916).

C – Almanya ve Osmanlı Devleti'nin Tepkileri

Osmanlı Devleti ile İrlanda arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanmaktadır. Tarihsel süreçte oluşan İrlanda'da “Türk” ve Osmanlı Devleti'nde “İrlanda” imajı genelde olumlu zeminler üzerine şekillendi. İngiliz idaresi altındaki bu adanın 1845’li yıllarda yaşadığı açlık ve salgın felaketi bu ilişkilerde dönüm noktası oldu. Padişah Abdülmecid’in emriyle Osmanlı devleti büyük felaket içinde kıvranan milyonlara varan insanın telef olduğu büyük felakette İrlandalılara yardım elini uzattı. Bu ülkeye nakdi ve aynı yardımlar gönderildi. İrlandalılar kendilerine ulaşan bu dostluk eli ve yardımı daha sonraki yıllarda hiç unutmuyarak bunu hatırladılar. Osmanlı Devleti'nin bu davranışı tüm İrlanda halkı üzerinde sevgi oluşturdu²⁶.

Savaş başladıktan sonra ortaya çıkan İrlanda isyanına en çok ilgi duyan devletlerden birisi Osmanlı Devleti idi. Bu ilgi İrlanda'ya duyulan tarihsel bir yakınlıktan ziyade savaşılan devletin içinde ortaya çıkan isyanın savaşın gidişatını ne kadar etkileyeceği yönündeydi. Zira 1916 yılına gelindiğinde Osmanlı devleti Çanakkale hariç diğer cephelerde kesin mağlubiyete uğramış ve bu kayıpları telafi edecek bir çıkış yoluna ihtiyacı vardı. Savaş başladıktan sonra Osmanlı yönetimi basın üzerinde kesin bir sansür uyguladığından savaş ile ilgili haberleri sağlıklı bir şekilde gazetelerden öğrenmek imkân dışıydı. Aynı şekilde İngiltere’de basın üzerinde sansür uyguladığından gazetelerde yayınlanan haberler müsaade edildiği ölçüdeydi.

Buna en iyi örnek İrlanda isyanı ile ilgili haberlerin hem İngiliz hem de Osmanlı kamuoyuna sunulması sürecidir. 24 Nisan’da isyan çıktığında İngiliz gazeteleri sansürlü olarak silah yüklü bir geminin İrlanda sahillerinde yakalandığı ve batırıldığı, çok sayıda kişinin öldüğü ve yakalandığı ve silah gemilerini koruyan denizaltıların da kaçtıkları genel bilgisini verdi. Osmanlı Devleti'nin savaş süresince batı dünyası ile ilgili önemli haber kaynaklarından birisi de Almanya’daki Osmanlı Büyükelçiliği idi. Berlin’den alınan daha sonraki bilgilerden batırılan gemilerin Alman gemileri olduğu ve olayın 24 Nisan sabahı meydana geldiği ve Dublin’de bağımsızlığı hedef alan bir isyanın çıktığı öğrenilmişti. İlk zamanlarda isyanın en önemli figürü olan ve daha sonra kurşuna dizilen Sir Roger Casement adı da Osmanlı makamlarınca Berlin Büyükelçiliğinden öğ-

26 Mesut Şöhret, “Etno – Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu”, *Journal of Human and Social Science Researches*, Volume 2, Issue 4, 2013, p. 50.

renildi. Buna göre Casement İrlanda isyanı yöneten en önemli liderlerden birisi olarak bir yıl önce Norveç'teki İngiliz büyük elçisi tarafından öldürülmek istenmişti. Osmanlı kaynaklarına göre Casement, isyanın bastırılmasını müteakip İngilizler tarafından tutuklanmış ve Londra kalesine hapsedilmişti. Casement'in idam edilmesine Osmanlı makamlarınca kesin gözüyle bakılıyordu ve tahmin daha sonra gerçekleşti. İsyân 24 Nisan'da olmasına rağmen olayın mahiyeti ile ilgili doğrulayıcı bilgiler ancak iki hafta sonra yani 11 Mayıs'ta gelmişti²⁷.

Bununla beraber İrlanda isyanı savaş halinde olunan İngiltere'yi zayıflatacağı endişesi ile memnuniyetle karşılandı. İsyânın ilk duyulduğu andan itibaren Osmanlı kamuoyunun duygu ve düşüncelerine paralel olarak gazeteler İrlandalıları onore eden ve İngilizleri hedef alan yayınlar ve değerlendirmeler yapmaya başladılar. Buna göre İrlandalıları tarih boyunca hep İngiliz zulmü altında ezilmişlerdi ve bu ayaklanmadan başarılı çıkmaları temenni ediliyordu. Bu yayınlar sırasında çok afaki bilgilere de yer veriliyordu. Mesela "İrlanda'yı işgal eden İngilizlerin İrlanda kanını bozmak için zorla kadınlara tecavüz" ettikleri dile getiriliyordu²⁸.

Osmanlı makamları İngilizleri iki yüzlü ve zalim olarak nitelendiriyorlardı. İngiltere, başka devletler içinde olan küçük milletlerin hak ve hürriyetlerini koruduğunu iddia ederken ve buna göre politikalar geliştirirken, kendi içinde tam bir tezatla hareket ediyor ve İrlandalıları zalimce eziyordu. Aynı şekilde Sudan'ı işgal eden İngilizler çok sayıda insanı yok ederek hızlarını alamamışlar ve Sudan halkının saygı duyduğu lider olan Mehdî'nin mezarını mitralyözler ile harap etmişler ve Mehdî'nin kemiklerini mezardan çıkararak nehre atmışlardır. Hindistan'da da General Leord Gichner Hinduları zalimce katletmişti. Osmanlı basını, İngilizlerin geçmişte yaptıklarından örnekler vererek, Dublin'e isyanı bastırmak için gelen General Maxwell'in de bunlardan aşağı kalmayacağı tahmin ediliyordu. Nitekim bu endişeler daha sonra doğru çıktı²⁹.

Osmanlı kamuoyu isyan süresince İrlandalıları yürekten destek vermesine rağmen, isyancılara Osmanlı Devleti'nden silah ve başka türlü yardım olmadı. Fakat isyandan iki yıl sonra İngiliz istihbarat servisinin Amerikan istihbarat ser-

27 **BOA.**, HR. SYS. Nr. 2336 / 10, Hariciye Nezaretine, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

28 **Tanin**, 15 Nisan 1332 (28 Nisan 1916).

29 **Servet-i Fünun**, 25 Şevval 1334 (25 Ağustos 1916).

visi ile İrlandalılara yönelik olarak ortaklaşa yaptıkları çalışmalarda Newyork'ta yaşayan bazı Türklerin adları İrlandalı isyancılara yardımcı oldukları yönünde zikredildi. Bu kapsamda Amerikan gizli servisi Osmanlı devleti uyruklu Ahmet Şükrü, Abdullah Hamdi, Nikolaki Aghnitus ve Cevat Eyüp adlı Türkleri İrlandalı isyancılarla iş birliği yaptıkları gerekçeleriyle tutukladı. Bu sıralarda Amerika ve İngiltere basını asi olarak niteledikleri İrlandalı isyancıların arkalarında Almanlar ve Türklerin olduklarını yazmaya başladılar³⁰. Daha sonraki yıllarda yayınlanan dokümanlarda İrlanda isyanında Alman desteği belgelenirken, Türklerin desteğiyle ilgili söz konusu tutuklanan isimlerden başka bir suçlama olmadı.

Almanya'nın ise İrlanda isyanına bakışı ve ilgisi çok daha farklıydı. Birinci Dünya Savaşından önce İrlandalı liderlerin Avrupa'nın gelişen bir devleti olarak silah ve siyasi destek için Almanya ile irtibatlı oldukları bilinmektedir. Almanya sadece İrlanda ile ilgili değil Hindistan, Mısır, Polonya, Kafkasya ve Ortaasya ile ilgileniyordu. Bundaki amaç Rusya ve İngiltere'nin bu bölgelerdeki güçlerini zayıflatmak, kaldırmak ve Alman nüfuzunu ikame etmektir. İrlanda isyanının hazırlık sürecinde Alman Dışişleri Bakanlığı ile gizli görüşmeleri Sir Roger Casement yürütüyordu. Bu çalışmalarda esir ve mahkûmlardan bir İrlanda Tugayı oluşturulmuştu. Bu Tugay Batı Cephesi veya Mısır'da İngilizlere karşı savaşacaktı. 28 Kasım 1914'te Berlin'e gelen Casement, isyan ve oluşturulacak olan tugayla ilgili görüşmeler yaptı. Bu tugayla İrlandalılar Alman donanmasının yardımıyla İngilizleri buradan atarak ülkelerine hakim olacaklardı. Aksi durumda ise Tugay Mısır'a gönderilecekti.

Daha sonra yayınlanan belgeler ve gazetelerden Almanya destekli olarak İrlanda Tugayı'nın kurulduğu anlaşılmaktadır. Tugay, eğitimini bir Alman subayının uhdesinde tamamladı. Tugayı oluşturan askerlerin üniformaları ve ayda 250 Mark alan subay maaşları Almanya'dan ödendi. Askerlerin üniforması ceket, kazak ve İrlanda stili şapkadan ibaret bulunuyordu³¹. 9 Haziran 1921 tarihinde yayınlanan ve İrlanda – Almanya irtibatını belgelerle ortaya koymayı hedefleyen Sinn Fein Wheite Book (Sinn Fein Beyaz Kitabı)'da İrlanda isyanının Almanya ile irtibatını sağlayan en önemli isim olarak Sir Roger Casement ve

30 **The Newyork Times**, June 21, 1918.

31 **The Newyork Times**, December 16, 1917.

John Devoy gösteriliyordu. Savaş başladığı andan itibaren Almanya gazeteleri İtilaf Devletinin iç konularını ilgilendiren yayınlar yapmaya başladı. Bu konuların başında savaşan devletlerin öncüsü olan İngiltere'nin bir iç sorunu olarak İrlanda meselesi önemli gündemi oluşturmaktaydı³².

Bunun yanında İngiliz ve Amerikan gazeteleri özellikle New York Times, İrlandalıların yürüttüğü mücadele karşısı yayınlar yapmaktaydılar. Yayınlarda İrlanda'nın en popüler partisi olan Sinn Fein ve bağımsızlık faaliyetlerine Almanya'nın destekleri belgelerle deşifre ediliyordu. Sinn Fein lideri Arthur Griffith'in şu sözlerinden İrlandalıların İngiltere'ye açıktan düşman ve Almanya'ya da dostluk içinde olduğu öne sürülüyordu. Griffith'in "İngiltere'nin düşmanları İrlanda'nın dostu olmalıdır. Almanya İngiltere'nin düşmanıdır ve İngiltere benim düşmanımdır" dediği öne sürülerek Almanya ve Türkiye'nin İrlanda isyanının sponsoru olduğu iddia ediliyordu. Onlara göre bu dostluk İrlanda'ya katliam, zulüm ve kundaçlık getirecekti³³.

Sinn Fein Liderlerinden Eamoun de Valera'nın "İngiltere bizim ülkemizi işgal içindedir. İngiliz orduları buradan çekilinceye kadar iki devlet savaş içindedir. Biz savaşan bir devlet iken İngiltere'nin düşmanları İrlanda'nın dostları olmalıdır" yönündeki beyanı da onların Alman taraftarı olduğuna yorumlanıyordu³⁴. Fakat Sinn Fein Cemiyeti kendilerinin Almanya ile bağları olduğu ve oradan yardım aldıkları iddialarını her zaman reddetti. Aksine eğer Almanya kendilerini yöneltmeye kalkarsa onlara da gereken cevabı vereceklerini söylemekteydiler³⁵.

İsyan süresince ve daha sonraki günlerde İngilizler, isyana destek veren ülke olarak Almanya'yı sorumlu tutuyorlardı. Paskalya isyanının bastırılmasından sonra İrlandalıların faaliyetleri devam etti. Bu sürede de Almanya'nın gizlice İrlandalılara yardımlar yaptıkları konuşulmaya başlandı. Özellikle Almanya'nın Amerika Büyükelçisi Bernstroff bu ülkedeki İrlandalıları isyana hazırlamak ve onlara yardım etmekle suçlandı. Büyükelçiliğin bir çok görevlisinin ofisine yapılan baskınlarda bunu teyit eden belgeler gazetelerde yayınlandı. Alman elçisinin savaş içinde bu nedenle Amerika'yı terk ettiği görülecektir.

32 **The Newyork Times**, October, October 14, 1917.

33 **The Newyork Times**, October 25, 1917.

34 **The Newyork Times**, June 21, 1918.

35 **The Newyork Times**, Augst 14, 1917.

SONUÇ

İrlanda isyanına Almanyanın destekleri daha sonra yayınlanan belgelere göre kesinlik kazanmaktadır. İngiltere'yi içeriden zayıflatan bir hareket olduğu için savaşın sonuna kadar Almanların İrlandalılarla ilgileri ve ilişkileri devam etti. İsyanda büyük yara almalarına rağmen daha sonraki yıllarda bağımsızlık mücadelesini yürütecek teşkilatları bu dönemde temellendiren İrlandalılar, isyan süreci ve daha sonraki yıllarda mücadelelerine Alman katkılarını her zaman kesin olarak reddetmişlerdir.

Osmanlı Devleti, isyan süresince gelişmeleri sadece ilgiyle takip etmiş ve herhangi bir destekte bulunmamıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NİN I. DÜNYA SAVAŞI'NA KATILMASININ RUSYA İMPARATORLUĞU'NDAKİ TÜRK - MÜSLÜMAN NÜFUSUNA ETKİSİ

İrade MEMMEDOVA*



Özet

1913 yılında I.Dünya Savaşı sırasında genç Türklerin “İttihat ve Terakki” komitesi tarafından Rusya'nın Müslüman nüfusu arasında Müslüman yanlısı ülkelerin ve kutsal savaş fonuna yardım toplanılması amacıyla gizli ajanların gönderilmesi haberlerinin dönem basınında görülmesi Rusya'nın Dışişleri Bakanını ciddi rahatsız etmeye başladı. Yapılan kutsal savaş uğruna Şiiler ve Sünniler arasındaki İslam içi tartışmaların ortadan kaldırılması gerektiği bildiriliyordu. Bu nedenle de Rusya hükümeti savaşın başlamasıyla Müslüman nüfusu her türlü yolla kendi tarafına çekmeye başladı. I.Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devletinin Rusya'ya karşı savaşa girerek, ilk başlarda küçük başarılar kazanması Azerbaycan Türklerinin milli bağımsızlık yolunda büyük umutlara kapılmalarına yol açmış oldu. Rusya'nın diğer Müslüman halkları Türkiye'nin savaşa girmesiyle Rusya'yı savunmaya kalksalar da, sonradan bunun hiç de böyle olmadığı ortaya çıktı. Rusya yönetici çevreleri Müslümanların Türkiye'nin Müslüman sloganlarına uymaması için yapmadıklarını bırakmıyor, hatta Nevruz ve Ramazan bayramlarının yapılmasına yeterince para ayırıyordu. Müslümanların kültürel ihtiyaçlarını karşılamak adı altında Rusya hükümeti Rus ve Türk dillerinde büyük çapta propaganda ve dini kitaplar basmaya başladı. Fakat tüm bunlara rağmen Rusya'nın “Tatar nüfusu savaşa karşıydı ve Rusya'nın yenilmesini arzuluyordu”. 1914 yılının sonunda Kazan valisi askerî operasyonlar cephesinden yazan Tatarlar arasındaki yazışmaları Kazan sansüründen geçirerek bazı Tatar askerlerinin savaşın Müslümanların çıkarlarına uymadığını, onların mektuplarında “Gâvurların elinde olan ben” ifadesini kullandıklarını bildiri-

* Uşak Üniversitesi Tarih Doktora Öğrencisi, fatmaece2002@hotmail.com.

yordu. Almanya'da olan esirlerden gönüllü olarak Türk ordusuna katılarak öz vatanlarını Rus zulümünden kurtarmayı düşünen Müslümanlar vardı. 1915 yılının yaz kampanyasından sonra Rusya'nın Galitsiya'yı; o sırada da Polonya'yı terk etmesi Rusya'nın Müslüman nüfusunda Rusya'nın savaşta yenileceği ve Alman Türk birliğinin kazanacağına umudu artırdı. Tatar askerler arasında emperyalist savaşın iç savaşa dönüşmemesi için propaganda yapıyordu. Güney Kafkasya, Kırım'da İslamcılık ve Türkçülük idelerinin tanıtımı daha kuvvetliydi. Volga-boyu ve Kazan'da da bu idelerin sözlü tanıtımı yapıyordu. Kırım'da Türk dayanmasının sağlamaştırılması için para toplanıyor, Rusya ordusuna seferberlik çağrılarını boykot ediliyordu.

14 Aralık 1925 tarihli Fransız gazetesi olan Le Temps'te "Budapeşte'den gelen telgrafa göre Rusya'nın 7 milyonu Türklerden ve 6 milyonu Kırgızlardan oluşan 20 milyonluk Türk Tatar nüfusunu temsil eden temsilci heyetinin Macaristan'a geldiği ve bu heyetin Dük Tiss'e Kazan'da hanlığın onarılmasının, Volga'yla Hazar Denizi arasındaki bölgenin burada yaşayan halkların uygarlığının korunması adına tarafsızlaştırmanın zaruri olmasını belirten memorandum sunduğu yazılıyordu. Petrograd telgraf ajandasının Kopenhag'dan gelen 8 Aralık 1915 tarihli bilgisinde bu temsilci grubunun Vena'da Bakan Cumhurbaşkanı Ştüg'le ve Dışişleri Bakanı'nın Yardımcısı Dük Forgaç'la görüşerek "Buhara ve Hive'nin Rus yönetiminden kurtarılması ve Türkistan'la birleştirilmesi; Kırgızların coğrafi siyasal bağımsızlığı; Kazan Hanlığı ve Kırım Hanlığının (Türk sultanının hamiliği altında) onarılması; Volga Nehrinin ve Hazar Denizinin tarafsızlığının tanınması" gibi taleplerin yazıldığı belgeyi verdikleri belirtiliyordu. Temsilci grubu arasında Türk Yurdu gazetesinin kurucusu Yusuf Akçura, Füyuzat gazetesinin editörü Ali Bey Hüseyinzade, dini bilgiler üzere Profesör Muhammed Asad Esmizade ve Mukimeddin Beytşauyu da vardı. Ali Bey Hüseyinzade Turan Heyeti adlı küçük heyetle beraber Avrupa ülkelerine gezi yaparak Türklerin sorunlarını gündeme getirmiş, bu amaçla 1915 - 1916'lı yılların başlarında Avusturya - Macaristan, Almanya ve İsviçre'de bulunmuştur.

Rusya İmparatorluğu'nun Türk, Müslüman nüfusu, Rusya vatandaşları olmalarına rağmen Osmanlı Devleti ile savaşta yenilmesini istemedikleri için Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşması Rusya'da milli ve dini çatışmaları daha da çıkmaza sokmuş, Türk Müslümanların milli bağımsızlığı elde etme umutlarını artırmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avusturya - Macaristan, Türk Müslüman Nüfus, I.Dünya Savaşı, Rusya İmparatorluğu.

THE INFLUENCE OF THE ENTRANCE OF THE OTTOMAN STATE TO THE WORLD WAR I ON THE TURKISH-MUSLIM POPULATION OF THE RUSSIAN EMPIRE

Abstract

In 1913, on the eve of the First World War, the appearance of press reports on sending of secret emissaries by the Young Turks' committee "Union and Progress" to disseminate pan Moslem ideas among Russia's Moslem population and to collect donations to fund the holy war had begun to worry seriously the Minister of Foreign Affairs of Russia. It was noted that internal Islamic conflicts between Shiites and Sunnis should be eliminated in the name of holy war. Therefore, with the beginning of war the Russian government by all means began to win round the Muslim population on their side. After the start of the World War I and the entry of the Ottoman Empire into war in November 1914 on the side of the Austro-German bloc against the Entente States, also the reaction of the Muslim people living in the Russian Empire was different. The Ottoman Empire's small victories in the beginning entering the war against Russia, gave major hopes to the Azerbaijani Turks in the way of national independence. Though by Turkey's entry into the war the other Muslim nations raised to the defense of Russia later it turned out not to be the case. Russian authorities were doing their best in order for Muslims not to be easily carried away with the Muslim slogans of Turkey, and even allocated enough money to spend on Nowruz and Ramadan holidays. Under the pretext to meet the cultural needs of the Muslims the Russian government started to publish large quantities of propagating and religious literature in Russian and Turkish languages. However, in spite of all this, "the Tatar population of Russia were against the war and they wished the defeat of Russia." At the end of 1914, the governor of Kazan through the Kazan censorship of the correspondence between the Tatars from the front of military operations stated that some of the Tatar soldiers noted that the war was not in the

interests of Muslims, and that they used in their letters the phrase “I, who is in the hands of infidels”. Among the Turkish-Tatar captives in Germany there were Muslims who thought to join the Turkish army as a volunteer and to save their country from the tyranny of the Russian. After the summer campaign of 1915, leaving of Russia Galitsin and Poland had increased the Muslim population’s hopes that Russia will be defeated in the war and the German-Turkish military alliance will gain victory over it. Propagandists propagated among the Tatar soldiers for the turn of imperialist war into the civil one. The propaganda of Islamism and Turkism was stronger in South Caucasus and the Crimea. In the coastal regions of Volga River and in Kazan these ideas were promoting orally. In the Crimea money was collected for strengthening the Turkish fleet, but the call for the mobilization to the Russian army was boycotted.

The French newspaper “Le Temps” dated December 14, 1915, grounding on the telegram from Budapest wrote that delegation representing 20 million Turkish-Tatar population of Russia consisting of 7 million Turks and 6 million Kyrgyzes arrived in Hungary, and this staff introduced the memorandum to the count Tiss where was emphasized the necessity to restore the Kazan khanate, to neutralize the peoples between the Volga and the Caspian Sea for protection the civilization of local residents living in these areas. In the information of Petrograd Telegraph Agency from Copenhagen, dated 8 December 1915, was noted that the delegation had met with Minister Shtug, Deputy Minister of Foreign Affairs Duke Forgac in Vienna and handed them paper with the following demands: “Liberation of Bukhara and Khiva from Russian power and unification to Turkestan; territory and political independence of the Kyrgyz; restoration of the Kazan Khanate and the Khanate of Crimea (under the auspices of the Turkish sultan); “recognition of the Volga River and the Caspian Sea’s neutrality” etc.

The founder of the newspaper “Turk Yurdu” Yusif Akchura, editor of the newspaper “Fuyuzat” Ali Bey Huseynzadeh, professor of religious studies Muhammad Asad Bey Azimizadeh and Mukimeddin Beytshayu were included into the delegation. Ali Bey Huseynzadeh traveled with a small staff called “Turan delegation” to Europe, brought up the problems of Turks to agenda, for the purpose at the beginning of 1915-1916, visited Avstiria-Hungary, Germany and Switzerland.

Though Turkish-Muslim population of the Russian Empire were Russian citizens, as they did not want the Ottoman Empire to be defeated in this war, the war between the Ottoman Empire and Russia further deepened national and religious conflicts in Russia and doubled hopes of the Turkish-Muslims to gain national independence.

Key Words: The Ottoman State, Avtria-Hungaria, Turkish-Muslim population, World War I, the Russian Empire.

I. Dünya Savaşı bir taraftan İngiltere, Fransa, Almanya gibi devletlerin sömürgecilik politikasında egemenlik uğruna, öte taraftan Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya - Macaristan (Habsburglar sülalesinin) gibi devletlerin elde etmiş oldukları sınırlarının korunması uğruna güç devletlerinin savaşıydı. Doğu Meselesi Rusya'nın savaşa girmesi için önemli nedendi. Rusya'nın Balkanlar'da kendi çıkarları vardı ve onun güç devletine dönüşmesi, dünya ticaret yollarına çıkış kazanması ve askeri strateji açıdan kendi güney sınırlarının güvenliğini sağlaması için Ege Denizine çıkışa sahip olmalıydı. Türkiye sınırlarına ihtilal eden herhangi bir askeri çatışma Türkiye'yi Rusya'nın düşmanına dönüştürüyordu.

Bunun dışında, Türkler tarafından yapılan Türkçülük ve İslamcılık propagandalarının Rusya'nın siyasal ve sosyal düşüncesine etkisi konusu da askeri çatışmanın başlamasını hızlandırıyordu. Rusya İmparatorluğuna ait olan ve Müslümanların yaşadığı bölgelerin, o sırada da Güney Kafkasya'nın Türkiye'nin ilgi alanına girmesi bu konunun gerekliliğinin habercisiydi. Volgaboyu ve Kırım'a olan iddialar bu bölgede sömürgeci olmayan Almanya'yla Genç Türkler kabinesinin yakınlaşmasıyla sonuçlandı. Önemli amaç Müslüman Türklerin yaşadıkları bölgelerin Rusya'dan ayrılmasını başarmak ve Türkiye sultanının yönetiminde birleştirmekti¹. Rusya Türklerinin Osmanlı Devletiyle birleşmek arzusu hakkında Aşmarin yazıyordu: "Türkiye'ye kavuşmak bizim (Rusya'nın) saf, salak Tatarlarımızın arzusu olarak kalmıştır"².

Rusya'yla direkt askeri çatışmaya giren Türkiye Rusya'daki Müslümanların aracılığıyla Çar İmparatorluğu'nda durumun dengesiz olmasını başarmak ve bununla da Türk ordusunun askeri operasyonlarını kolaylaştırmak istiyordu. Şunu da belirtmemiz gerekir ki Rusya'da yaşayan Müslümanların uyanması için çalışmalar I.Dünya Savaşı'ndan önce başlatılmıştı. Daha 1905 yılında kurulmuş Müslüman birliği İttifak Rusya'da 16 Müslüman bölgesi oluşturmak tasarlanmıştı. Kurulacak 16 Müslüman bölge bu coğrafiyi kapsamalıydı: 1) Kafkasya'yı, 2) Kırım'ı, 3) Moskova'yı, 4) Petersburg'u, 5) Litva'yı, 6) Yukarı ve Aşağı Volgaboyu'yu, 7) Ufa'yı, 8) Türkistan'ı, 9) Orenburg'u, 10) Step'i, 11) Omsk'ı, 12) Semipalatinsk'i, 13) Semireçensk'i, 14) Akmolın'ı, 15) Kafkasya Arkası diyarları, 16) Sibiryayı. Azerbaycan'da bu alanda daha

1 A. A., Kersnovskiy, *İstoriya Russkoy Armii*, C 4 Moskova, 1994, s. 238 - 240.

2 N. Aşmarin, *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveteniya*. C 361, Petersburg, 1905, s. 3.

net adımlar atılmıştı. Azerbaycan'da kurulan Müsavat partisinin amaçladığı hedefler bunlardı:

- 1) Uyuşuna ve dinine bakmaksızın tüm Müslüman ülkelerin birleştirilmesi,
- 2) Özgürlüğünden yoksun bırakılmış Müslüman ülkelerin bağımsızlığının onarımı. Bağımsızlıklarının korunması ve oranımı uğruna mücadele eden Müslüman devletlerine manevi ve mali destek,
- 3) Müslüman halkları ve ülkelerinin savunma ve saldırı kuvvetlerinin kalkınmasına yardım edilmesi,
- 4) Müslümanların birleşmesine ve gelişmesine can atan partilerle ilişkilerin kurulması,
- 5) Bu idelerin yaygınlaşmasını karşısına alan tüm engellerin kaldırılması,
- 6) Müslümanların refahını ve kalkınmasını amaç edinmiş tüm yabancı partilerle gerektiği durumda ilişkilerin ve fikir alışverişlerinin yapılması,
- 7) Müslümanların varlığı ve onların ticareti, üretimi ve genel ekonomik hayatı uğruna mücadele araçlarının güçlendirilmesi³.

Rusya'nın 1904 - 1905'li yıllar Rus - Japon savaşında yenilgisinden sonra buradaki Müslüman teşkilatlarının çalışması daha çok siyasal özellik taşımaya başladı. Şöyle ki I. Rusya Devlet Parlamentosu'nun fraksiyonları arasında S. Maksudov, G. Yenikeyev, M. Ceferov gibi saygın temsilcilerin temsil ettiği Müslüman fraksiyonu ortaya çıktı. Bu fraksiyonun edindiği amaç Müslüman nüfusun vatandaş ve dini eşitliği, o sırada da Müslüman din adamlarının özerkliği konusuydu⁴.

1906 yılında V. Çerevanski dini Diyanet İşleri Üzere Özel Toplantıya notlarında yazıyordu: "Yakın zamanlarda çeşitli Müslüman gruplarının yalnız bir dini Tatar toplumunda herhangi bir birliği en büyük akılsızlık belgesi olurdu"⁵.

İstanbul'da eğitim alarak Rusya'ya dönen Türk gençler çalıştıkları okullarda İstanbul Türkçesini yayıyor, yazılarında bu Türkçeyi kullanıyor, Türkiye'den

3 A. Klimoviç, **İslam s tsarskoy Rossii**, Moskova, 1936, s. 275.

4 A. Arşaruni, H. Gabidullina, **Oçerki panislamizma i pantyurkizma v Rossii**, Moskova, 1931, s. 47.

5 A. Klimoviç, **İslam s tsarskoy Rossii**, s. 223.

gelen gazete ve dergileri okuyorlardı. 1905 - 1907'li yıllarda Türkçülük çalışmalarının gelişmesi Çar Rusya'sının dikkat odağındaydı. Tatarlar Rusya'daki Türklerin, net olarak söylersek tüm Müslümanların birleşmesi için çalışıyorlardı. Rusya Müslümanlarının 3.Kurultayında (16 - 25 Ağustos 1906) Müslüman öğrencilerin Osmanlıcanın okutulmasının kabul edilmesi hakkındaki kararı Rusya Türklerinin Türkiye'ye yaklaşma arzusunun kanıtıydı. Bu yıllarda 18. yüzyılda Hristiyan olan 49 bin Volga Tatarının yeniden İslam dinine dönmesi Rusya İmparatorluğu için uyarıydı⁶.

Kırım'da, 1910 yılında Vicdan teşkilatının camilerde yaydığı duyurular da Rusya İmparatorluğu topraklarında bağımsız Müslüman Devleti kurulması amaç edinmişti. Vicdan teşkilatının başkanı bir zamanlar İstanbul askeri okulunda eğitim almış Mustafa Kurtzade'ydi. Vicdan teşkilatının Kırım'da çalışmalarının aynı yılda durdurulmasına rağmen, İstanbul Türkçülük komiteleri tarafından Sevastopol tayfaları arasında propaganda yapmak için adamlar gönderilmişti⁷. Tüm bunlar tabii ki Rusya hükümetini rahatsız ediyordu.

1909 - 1912'li yıllarda Eğitim Bakanlığı özel bir komisyon kurarak, Volga bölgesinde Tatar - Müslüman nüfusla mücadele önlemlerini onayladı. Bu amaçla değişik mülakatlar yapıldı ve Rus kültürünü yaymak için yollar arandı. Bu önlemlerle ilgili parlamentonun Müslüman üyelerini İslam yanlısı adlandırarak onlara saldırıldı. Bununla ilgili 3.Parlamentoda Sedri Maksudi konuşma yaparak bu iftiraları reddetti: "Burada Müslüman fraksiyonu Rusya'nın değişik yerlerinde yaşayan, aynı dine inanan, aynı dilde konuşan Müslümanları temsil eden milletvekillerinden oluşmaktadır. Çeşitli bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusun yeni baskılar altında aynı sıkıntıları çekmesi gayet doğaldır, parlamentodaki Müslüman vekillerin gözlemleri gereken çıkarları da tüm Müslümanlar için geçerlidir. Biz ortak dinimizin özelliklerine ve milli özelliklerimize sıkı bağlıyızdır"⁸.

I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Rusya İmparatorluğu'nda en yaygın slogan Rusya'da yaşayan tüm Türklerin ortak dilinin oluşturulmasına aitti. Bu

6 A. Zenkovsky Serge, **Pan Turkism and Islam in Russia**, Cambridge-Massachusetts, 1960, s. 105. Bk. Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)**, Bakü, 2002, s. 117.

7 Bk. V. İ. Korolov, **Severnaya Tavriya v 1907 - 1917 gg.** Simferopol, 1995, s. 40, 43.

8 **III Dumanın stenografı**, 1909, II, 1375/76.

propagandalar bazı durumlarda hükümet çevrelerinin endişesine neden oluyordu. Şöyle ki emniyet genel müdürü S. Beletski 12 Mart 1912 yılında yazıyordu: “İjbobin seminerinin öğrencileri propagandaya o denli uymuşlardı ki hatta İj-boba sokaklarında açık şekilde suç içeren Tatar ve Türk şarkıları söylüyor, bu şarkılarda hükümdarın kutsal kişiliğine hakaret ediyor ve Türkiye’yi, Türk sultanını övüyor, seminerde asılmış İmparatorun portresini gözleri çıkarılarak ve ağzı yırtılarak çirkin bir hale getirmişlerdi”⁹. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında Osmanlıların yenilgisini Rusya Türkleri hüznle karşılamışlardı¹⁰.

Güney Kafkasya’da Türkçülüğü ve İslamı yayan gazeteler basılıyordu. Tiflis’te Mehemed Şahtahtinski’nin “Şarki Rus”, Bakü’de Alimerdan bey Topçubaşov’un milyoner hayırsever Zeynalabdin Tağıyev’in yardımıyla “Hayat”, Ahmet Bey Ağaoğlu’nun “İrşat”, Ali Bey Hüseyinzade’nin “Füyuzat” adlı gazete ve dergileri yayınlanıyordu. İslam birliği ilkesini savunan Ebdurreşid İbrahimov Petersburg’da “Ülfet” gazetesini, Fatih Kerimov’şa Orenburg’da “Vakit” gazetesini yayınlıyordu. Türkçü ve İslamcı gazeteler Kazan ve Orta Asya’da basılıyordu¹¹.

1913 yılında I. Dünya Savaşı sırasında Genç Türklerin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Rusya’nın Müslüman nüfusu arasında Müslüman yanlısı idelerin propagandası ve kutsal savaş fonuna yardım toplanması amacıyla gizli ajanların gönderilmesi haberinin dönem basınında ortaya çıkması Rusya’nın Dışişleri Bakanını ciddi şekilde rahatsız etmeye başladı¹². O sırada da yapılan kutsal savaş uğruna Şiiler ve Sünniler arasındaki İslam içi çekişmelerin ortadan kaldırmak gerektiği belirtiliyordu. Bu nedenle de Rusya hükümeti savaşın başlamasıyla Müslüman nüfusu her türlü yolla kendi tarafına çekmeye başladı.

Rus jandarmasının bilgisine göre, Müslümanlar, birleşmeleri yolunda en büyük engel olarak Rusya hükümetini görüyorlardı. Bu nedenle de Çar Hükümetine karşı mücadele yapmayı kendilerine görev olarak görüyorlardı¹³.

9 A. Klimoviç, **İslam s tsarskoy Rossii**, s. 229 - 230.

10 **Türk Yurdu**, S III, s. 128.

11 E.E. Gasanova, **İdeologiya burjuaznogo nasionalizma v Turtsii v period Mladoturok (1908-1914)**, Bakü, 1966, s. 56; **Pantyrkimz v Rossii**, Mİ, II/1, 1913, s. 14.

12 **Baku**, 24 aprelya 1913 g., No 90, s. 7.

13 **Türkistan bölgesinin polis jandarma idaresinin raporu**, fon. 12, No. 468, 1913, s. 174 bk. A. Arşaruni, H. Gabidullina, **Oçerki panislamizma i pantyrkizma v Rossii**, Moskova, 1931, s.3.

1914 yılı haziranında Petersburg'da Genel Rusya Müslüman Kurultayı yapıldı. 8 gün süren bu Kurultaya parlamentonun üyeleri, din adamları ve Rusya Müslümanlarının ünlü kişileri davet edilmişlerdi ve genellikle dini konular görüşülüyordu¹⁴. Bu kurultayda genellikle siyasal konular gündeme konulsa da, diğer bir önemli amaç iktidar hükümetle birlik yapmakla Rusya'nın devlet sınırları içinde Müslümanların belirli kültürel ve dini bağımsızlık haklarının yasal olarak tanınmasını başarmaya yönelikti. Kurultay I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra yapılan ve ikinci Rus Devrimine kadar olan dönemde Müslümanların yaptıkları son toplantı olmuştu. Rusya Müslümanlarının ünlü temsilcilerinin bu kurultaya katılarak, Müslümanların sorunlarına değinmeleri ve fikir alışverişi yapmaları genelde olumlu bir adım olsa da, kabul edilen kararların, Rusya Müslümanlarının öğretim konularından ileri gidememesi, politik fikir olgunlaşmadığı, Rusya Müslümanlarının geleceği için kesin bir siyasal fikrin ortaya konulmaması kurultayın olumsuz taraflarından sayılmalıdır.

Müslümanların siyasal aktifliğinin artmasının arkasında Rusya İmparatorluğunda yaşayan Müslüman burjuazisinin ekonomik başarıları duruyordu. Şöyle ki bu ekonomik başarılar Rusya'da ilk Tatar milyonerlerinin ortaya çıkmalarına ortam sağlamış oldu. Bu zengin Tatarlar Müslümanların ulusal ve dini kendisini algılamalarının yükselişini destekliyor, basın kurumlarını, Müslüman okullarının, sosyal ve siyasal kurumların kurulmasına para yatırıyorlardı. Ortaya çıkan bu yeni Müslüman burjuvazisine Türkçülük ideolojisi çok yakındı. Zaten bu dönemde bir tek Tatarların toplu yaşadıkları Kazan ve Orenburg diyarlarında Tercüman, Ulduz, Vakit, Kuyaş gibi gazeteler yayınlanmaya başladı. Kuyaş gazetesi yazıyordu: "Tüm Türk taifelerinin ortak bir yazı dili, ortak bayram, gelenek ve İslam dini içinde birleşmeleri Rusya'daki diğer milletlerle beraber haklara sahip vatandaş olmalarını talep eder"¹⁵.

I.Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine karşı Avusturya - Almanya bloğu yanında savaşa girmesinden sonra Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan Müslüman halkların yaklaşımı da farklıydı. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaşa girerek küçük başarılar ka-

14 **Türk Yurdu**, VI, II, 1930, s. 29-90.

15 A. Arşaruni, H. Gabidullina, **Oçerki panislamizma i pantyurkizma v Rossii**, Moskova, 1931, s. 46-47.

zanması Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık yolunda büyük umutlara kapılmalarına yol açmış oldu. Rusya'nın diğer Müslüman halkları Türkiye'nin savaşa girmesiyle Rusya'nın savunmasına kalksalar da, sonraları bunun hiç de böyle olmadığı ortaya çıktı. Böyle ki 14 Ekim ve 11 Kasım'da Orenburg müftüsü Mehemmedyar Sultanov Müslüman din adamlarına seslenerek Almanya, Avusturya ve Türkiye'ye karşı Rusya'nın savunulmasına çağırırdı. Parlamentodaki Müslüman fraksiyonuna giren 6 Müslüman milletvekili de Rusya'nın tarafını tuttu¹⁶. Rusya üst yönetim çevreleri Müslümanların Türkiye'nin Müslüman sloganlarına uymaması için elinden geleni yapıyor, hatta Nevruz ve Ramazan bayramlarının yapılması için yeteri kadar para ayırıyordu¹⁷.

I.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra radikal teşkilat olan Müsavat bile Türkçülük propagandasına devam etmenin risk taşıdığını dikkate aldı. 1915 yılının başlarında askeri bakan N.Zinçenko "Müslüman Meselesi"ne ait fikirlerini bu şekilde yazmıştı: "Gerçek savaşın sonuçları şimdiye kadar halifenin kudretinin sarsılmaz olması düşüncesiyle yaşayan tüm Müslümanların bakış açısına mutlaka yansiyacak ve onlar tarafından Müslüman Doğu'sundaki dönüşü olmayan olaylara sakin ve önyargılı yaklaşım sergilemek imkânsızdır. Mantıksal olarak bu olayların inançlı insanların düşüncesinde tam bir devrim yapmasını beklemek gerekir. Bu yüzden de bizim Müslümanların bilincini uygun olarak yöneltmek, zamanla onlara olayların anlam ve önemini aşlamak, onları İslamın laiklik anlamına ait yeni düşünce kavramlarına gerekli şekilde hazırlamak olabildiğince gerekli ve ertelenmezdir"¹⁸.

Müslümanların kültürel ihtiyaçlarını karşılamak adıyla Rusya hükümeti Rus ve Türk dillerinde büyük çapta propaganda ve dini edebiyat basmaya başladı. Tatar ve Müslüman burjuvazisinin temsilcileri karlı askeri siparişler almaya başladılar. 1914 yılının aralık ayından 1915 yılının nisanına kadar olan dönemde bir tek Kazan, Ufa ve Orenburg'da Türk destanlarını taklit eden 20'den fazla "Savaşa ait Türkülerin" olduğu broşürler basıldı. Hoca ve müftüler Çar ordusunun askerleri için para ve yardım toplamaya başladılar. 1915 yılında basılan Kaspi gazetesinin 3 Ocak sayısında tüm Müslüman kadınların revirlere hemşire

16 A. Klimoviç, **İslam s tsarskoy Rossii**, s. 286, 344.

17 A. Klimoviç, **İslam s tsarskoy Rossii**, s. 286, 344.

18 A. Klimoviç, **İslam s tsarskoy Rossii**, s. 326 - 327.

olarak katıldıkları belirtiliyordu¹⁹. Fakat tüm bunlara rağmen Rusya'nın "Tatar nüfusu savaşa karşıydı ve Rusya'nın yenilemesini diliyorlardı"²⁰. Arşaruni ve Gubaydullun konuyla ilgili yazıyorlardı: "Müslüman köylüleri, özellikle de fakir kısmı askeri olaylara duyarsızlardı, onların orduya katılanlarıysa hükümete düşman tavır içindelerdi"²¹.

1914 yılının sonunda Kazan valisi askeri operasyonlar cephesinden yazan Tatarlar arasındaki yazışmaları Kazan sansüründen geçirerek bazı Tatar askerlerin savaşın Müslümanların çıkarına uymadığını, onların mektuplarında "Gâvurların elinde olan, ben" ifadesini kullandıklarını bildiriyordu. Rus ordusunda görev yapan askere ailesine yazıyordu: "Eğer para yardımı almıyorsanız, o zaman Rusların elinde kalmaması için paraları almaya çalışın". Savaş yıllarında Rusya Müslümanlarından olan bir milyondan fazla asker seferberliğe alınmıştı. Ordudaki Tatarlarla Başkurtların sayısı yarım milyona ulaşmıştı. Savaş sırasında binlerce Müslüman askeri ölmüş, yaralanmış ve esir alınmıştı. Almanya'da olan Türk - Tatar esirlerden gönüllü olarak Türk ordusuna katılarak kendi vatanlarını Rus mezaliminden kurtarmayı düşünen Müslümanlar vardı. Bu amaçla Müslüman askeri esirleri özel kamplarda tutuluyor, onlara daha kolay rejim uygulanıyor ve Türkiye'den gelen Tatar hocalar onların arasında propaganda yapıyorlardı.

1915 yılının yaz kampanyasından sonra Rusya'nın Galitsiya'yı, o sırada da Polonya'yı terk etmesi, Rusya'nın Müslüman nüfusunda Rusya'nın savaşta yenileceği ve Alman - Türk askeri birliğinin zafer kazanacağına umdu artırdı. Tatar askerler arasında emperyalist savaşın iç savaşa dönüşmesi için propaganda yapıyordu²². Güney Kafkasya, Kırım'da İslamcılık ve Türkçülük idelerinin propagandası daha kuvvetliydi. Volgaboyu ve Kazan'da da bu ilkelerin propagandası yapılmaktaydı²³.

Kırım'da Türk donamasının sağlamaştırılması için para toplanıyor, Rusya ordusuna seferberlik çağırışları boykot ediliyordu²⁴.

19 **Kaspiy**, 3 yanvarya 1915 g, № 2, s. 5.

20 Sayfi F., **Tatari do fevralskoy revolyusii**, Kazan, 1930, s. 35.

21 A. Arşaruni, Gabidullina H. **Oçerki panislamizma i pantyurkizma v Rossii**, S. 53.

22 A. Klimoviç, **İslam s tsarskoy Rossii**, s. 304.

23 A. Arşaruni, H. Gabidullina, **Oçerki panislamizma i pantyurkizma v Rossii**, S. 54.

24 **TGAK**, fon. 706, op. 2, d. 35, v. 213.

İstanbul'da yaşayan Rusya Türklerinin temsilcileri burada çalışmalara başladılar. Bernard Lewis Türk düşünce hayatında etkide bulunan Rusya Türkleriyle ilgili şu saptamada bulunmaktadır: "19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarına doğru Türkçülük harekâtı diğer bir kaynaktan, Rusya Türklerinden - birçoğunun Osmanlı İmparatorluğuna yerleşmeye geldiği Volga, Orta Asya, Azerbaycan ve Kırımli Müslüman Tatarlar ve Türkler - Rusya'dan gelen bu mülteciler, çok kez yüksek düzeyde eğitimlilerdi. Bazıları Rus Türkolojisinin pek önemli başarılarına aşina idiler; Panslavizm harekâtı ve mistiğiyle karşı karşıya kalmışlar ve ona karşı tepki göstermişlerdi; Rus Çarlığının, ait oldukları aydın kesim arasında yaygın olan halkçı ve devrimci eğilimlerden etkilenmişlerdi. Aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğunda bazı çevrelerde geçerli olan yeni siyasal ve toplumsal fikirlerle de tanışık idiler"²⁵. Türk düşünce hayatında etkide bulunan aydınlardan Yusuf Akçura'nın İstanbul'da kurduğu Rusya'da Mahkûm Olan Müslüman Türk - Tatarlarının Hakkını Koruma Komitesi (Cemiyeti) İtil - Ural Türklerinden Yusuf Akçura, Ebdürreşid İbrahimov, Kırım Türklerinden Mehmet Esad Çelebizade, Buharalı Mukimeddin Beytşayu (Beycan), Azerbaycan Türklerinden Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Bey Ağaoğlu temsil olunmuşlar²⁶. Bu heyet Avrupa'nın çeşitli başkentlerine (Sofya, Budapeşte, Zürih, Viyana, Berlin) giderek, Rusya Türklerinin durumunu anlatan konferanslar yapıyor ve bu devletlerin ünlü adamlarıyla görüşüyorlardı²⁷.

14 Aralık 1915 tarihli Fransız gazetesi olan Le Temps'te "Bükreş'ten gelen telgrafa göre Rusya'nın 7 milyonu Türklerden ve 6 milyonuya Kırgızlardan oluşan 20 milyonluk Türk Tatar nüfusu temsil eden temsilci heyetinin Macaristan'a geldiği ve bu heyetin Dük Tisse Kazan'da hanlığın onarılmasının, Volga ve Hazar denizi arasındaki bölgelerde oturan halkların uygarlıklarının korunması adına tarafsızlaştırmanın önemli olduğunu bildiren memorandum sunduğu yazılıyordu. Petrograd telgraf ajansının Kopenhag'dan gelen 8 Aralık 1915 tarihli bilgisinde bu temsilci heyetinin Vena'da Bakan Cumhurbaşkanlığı Şürg'le ve Dışişleri Bakanı yardımcısı Dük Forgaç'la görüşerek "Buhara ve Hive'nin Rus yönetiminden kurtarılması ve Türkistan'a birleştirilmesi;

25 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (çev. Metin Kıratlı), 3.Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 345-346.

26 Bala Mirza, **Milli Azerbaycan harekâtı**, Berlin, 1938 s. 328.

27 **Türk Yurdu**, S 9, 1331, s. 2884.

Kırgızların coğrafi siyasal bağımsızlığı; Kazan Hanlığının (Türk sultanının hamiliğiyle) onarımı; Volga Nehrinin ve Hazar Denizinin tarafsızlığının tanınması” gibi taleplerin yazıldığı belge verdikleri belirtiliyordu. Temsilci grubunda Türk Yurdu gazetesinin kurucusu Yusuf Akçura, Füyuzat gazetesinin editörü Ali Bey Hüseyinzade, dini bilgiler üzere Profesör Mehemmed Esad Esmizade ve Mukimeddin Beytşayı (Beycan) vardı²⁸. Ali bey Hüseyinzade Turan Heyeti adlı küçük bir heyetle Avrupa ülkelerine sefer ederek Türklerin sorunlarını gündeme getirmiş, bu amaçla 1915 - 1916’lı yılların başında Avusturya - Macaristan, Almanya ve İsviçre’de bulunmuştur²⁹. Rusya’da mahkûm olan Müslüman Türk - Tatarlarının Hakkını Koruma Komitesi tarafından Osmanlı devletinin müttefiklerinden Rusya Türklerinin tam bağımsızlığa kavuşturulması talep edilirken halka açık röportajlarda ve tarafsız devletlere gönderilen memorandumlarda Rusya Türklerine yapılan haksızlıklara ait bilgi veriliyor, onlara milli özerklik verilmesi konusu ortaya atılıyordu. İsveç, Norveç, Danimarka, İsviçre ve ABD gibi tarafsız ülkelere gönderilen memorandumlarda şöyle deniliyordu:

1) Rusya halkıyla kıyaslamada parlamentoya vekil seçildiği zaman Rusya Türklerinin 80’den fazla milletvekili çıkarmaya imkanı olduğu halde, parlamentoya ancak 8 Türk milletvekili girebilmişti;

2) Hatta Çarıça Yekaterina da Dini Meclis’e Müslüman halkı tarafından 1 müftü ve 3 kadının seçilmesini tavsiye etmiş ve şimdi bu 4 kişi halkın fikri alınmadan İçişleri bakanlığı tarafından atanmaktaydı;

3) Rusya’da 30 milyon Müslüman için bir tane bile olsun Dar-ül Muallim (erkek öğretmen okulu) ve bir de Dar-ül Muallimat (kız öğretmen okulu) açmaya izin verilmemiştir;

4) Yabancı ülkelerde eğitim almışların öğretmen veya imam olma hakkı yoktu;

5) Ticaret ve ziraat için elverişli olan Türkistan’da hiçbir Tatarı emlak ve arsa sahibi olma hakkı tanınmamaktadır³⁰.

28 A. Arşaruni, Gabidullina H., **Oçerki panislamizma i pantyurkizma v Rossii**, S 55-58.

29 Bayat, Ali Haydar, **Hüseyinzâde Ali Bey**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998, s. 25-26.

30 **Türk Yurdu**, IX, S 1, 1331, s. 2884.

Mirza Bala'nın yazdığına göre, Almanya, Avusturya - Macaristan ve Bulgaristan hükümetlerine verilen memorandumlar 1915 yılı Aralık ayında Pester Lloyd gazetesi matbaasında basılmıştır³¹.

Bu belgelerde Rusya'daki Türklerin kısa tarihi veriliyor, kültürel harekâtları ve 1905 yılından sonraki politik yaşantıları sergileniyordu. Memorandumda Rusya'nın amacının gayri Rus milletleri Ruslaştırmak ve ekonomik anlamda sömürmek olduğu, bu milletlerin de Rus kitesine karışmasıyla Rusya'nın hem ekonomik kudretinin artacağı, hem de halkın sayısının çoğalacağı, sonuçta Rusya'nın büyük bir tehlike arz etmeye başlayacağı belirtiliyordu. O sırada da memorandumda merkezi Avrupa devletlerinin Türkiye'yle beraber İskandinav'dan başlayarak ekonomik bir bölüm oluşturdukları takdirde Rusya'nın durumunu göz önünde bulundurmamak da tavsiye ediliyor, bu zaman Türkiye hammadde-lerinin Kafkasya'dan, Kuzey İran'dan, Türkistan'dan ve Türkistan'ın anahtarı sayılan Kazan bölgesinden temin edinilebileceği vurgulanıyor, Hazar - Batum yoluyla Moskova fabrikalarını hammaddeyle temin eden Türkistan - Türkmenistan ve Kazakistan'ın ekonomik kalkınması için önemli olacağı çiziliyordu. Belgede bildiriliyordu: "İleride çok önceler olduğu gibi bu ticaret yolu Stockholm - Riga - Kazan üzerinden gelişir. Almanya ve Avusturya imparatorluklarından, Macaristan ve Bulgaristan'ın hükümdarlarından ve onların kahraman halklarından bizi Rus sömürgesinden kurtarmalarını istiyoruz. Tabii ki tüm bunlar Türk ülkelerinin tam bağımsızlığa kavuşmasıyla olabilir... Bugüne kadar eski kültürü koruyan bir Türk Tatar Batı kültürünün de yine bizlerin yardımıyla Rus Bizans kültürünü yıkarak tüm Asya'ya yayılmasını sağlayacağımıza inanıyoruz... Biz bugünkü Batı kültürünün temsilcisi olan Almanya, Avusturya ve Macaristan'ın Asya'nın geleceğinin de kısa bir zamanda değişeceğini umuyoruz. Doğu Avrupa ve Orta Asya hanlıklarının yeniden kurulmasını bu dostlarımızdan, İslamın lideri halife ve Sultandan ve onların kahraman halkından istiyoruz"³². Bu konferansta Yusuf Akçura, Ebdürreşid İbrahimov, Ahmet Bey Ağayev ve Ali Bey Hüseyinzade Rusya Müslümanlarının adından konuşma yaparak, dini ve kültürel özerklik yanında Rusya Müslümanları üzerinde yasal kı-

31 Bala Mirza, **Milli Azerbaycan harekatı**, Berlin, 1938, s. 239.

32 Denkschrift, **Die Welt Des İslam**, IV, 1\2, 1916, s. 33; Y. Akcura, **Die gegenwawaertige Lage der mohammadanischen Turko-Tataren und ihre Bestrebungen**, Fred, Wyss Verlag, 1916, s. 12.

sıtlanmaların kaldırılmasını talep etmişlerdi. Bu konferansta Rusya Türklerinin Osmanlı devletiyle federatif birlik kurma arzusunda olduklarını gösteren birkaç fikir de bildirmişti³³.

Kuzey Kafkasyalılarından, Azerbaycan Türklerinden ve Gürcülerden kurulan Kafkasya Komitesi Avrupa ülkelerinde çalışmaya başlamıştı. Kafkasya Komitesine Kuzey Kafkasyalı Fuat Paşa, Gürcü prensi Maçabeli, Kamil Togridze, İsa Paşa, Eziz Meker ve Azerbaycan Türkü olan Selim Behbudov üyeydi. Kafkasya Komitesi, o sırada da Türk Tatar Komitesi 1915 yılının aralığında Berlin ve Viyana'yı ziyaret etmiş ve vermiş oldukları memorandumla Kafkasya'nın durumunu açıklıyor, bu arada dört devletin bağımsız bir konfederasyon kurmasını istiyorlardı. İki kurum da kendi çaplarında iş birliği yapmışlardı. 1916 yılının Ocak ayında Lozan'da Rusya'nın Milleti konusunda yapılmış sempozyumda Rusya'nın mahkûm milletleri için kültürel özerklik konusu görüşülmüştü³⁴.

Rus ordusunda savaşan İtil - Ural Türk askerlerinin kendi kolorduları olmamıştır. Tatarlar asker, çavuş ve subaylar değişik askeri birliklere dağıtılmışlardı. Orduda onlara karşı dini milli ayırım yapılıyordu. Bu savaş Tatarların dini ve milli çıkarına uymuyordu. Denilebilir ki 1917 yılında yapılmış devrime kadar operasyonlara Tatar askerleri de katılmıştır³⁵.

Azerbaycanlılar da Tatar ve Başkurtlar gibi askere alınarak savaşmaya zorlandı ve çok sayıda kurban verdiler. Savaşın ilk yıllarında Tatar, Başkurt, Kırım ve Azerbaycan Türklerinden 200 bin kişi askere çağırılmıştı³⁶. 1914 - 1917'li yıllarda 200 kadar Azerbaycanlı Rus ordusunda subay olarak görev yapmıştır. Genellikle Alman cephesinde savaşan Azerbaycanlılar arasında Semed Ağa Mehmandarov, Eliğa Şihlinski, Hüseyin Han Nahçıvanski gibi generaller vardı. Şuşa'da Kafkasya Yabancı Süvari Tümeni'nin içinde yalnız Azerbaycanlılardan oluşan Tatar Süvari Alayı kurulmuştu³⁷. Azerbaycanlılar bu süvari alayından olmasına rağmen, Rus ordusunda Türk Müslüman askerlere karşı yaklaşım ve davranış çok kötüydü. Türk Müslüman askerlerin durumuyla ilgili dayanılmaz durumu

33 Serge A. Zenkovsky, **Pan Turkism and İslam in Russia**, Cambridge-Massachusetts, 1960, s. 129.

34 Bala Mirza, **Milli Azerbaycan harekatı**, Berlin, 1938, s.240.

35 Akdes Nimet Kurat, **Rusya tarihi**, Ankara, 1948, s. 191.

36 **Türk Yurdu**, VIII, S 1, s. 2426.

37 Nadir Devlet, **a.g.e.**, s. 117.

parlamentodaki Müslüman fraksiyonunun başkanı Gutlug Mehemmed Mirza Tevkilev dile getirerek, genel olarak Müslüman askerlere yapılan haksızlıklara karşı çıkmıştı. O 1916 yılının Nisanında parlamentoda barış döneminde olduğu gibi savaş yıllarında Müslümanlara verilen zulmün devam ettiğini belirtmiş ve net olgular göstermiştir. Müslüman fraksiyonunun başkanı konuşmasında Müslümanların toplu şekilde yaşadığı vilayetlerde Müslümanlığa karşı misyoner harekâtlarının sürdüğünü, İslam karşıtı baskıların yapıldığını, ünlü episkopların toplantılar yaptıklarını, revirlerdeki yaralı Müslüman askerlerin isteklerine aldırılmayarak onlara Kuran-ı Kerim yerine Tatarca basılmış İncil'in dağıtıldığını veya Ortodoks olmaya zorlandıklarını bildiriyordu. O konuşmasında söylüyordu: "Tüm bunlar resmi çevrelerin gizli emirleri ve yardımlarıyla gerçekleştirilmektedir. Yüz binlerce Müslüman askeri Rusya için savaştığı halde, Rus hükümeti onları manen de olsa sağlamayı başaramıyor, tam tersi Müslümanların dini duygularının daha da uyanmasına neden oldu. Askerlikte Müslüman askerler için imamlar da ayrılmıyordu. Bunun dışında milyonlarca Müslüman asker için müftü seçilirken halkın fikri alınmadan, çoğulluğun kabullenmediği dini birliği az olan kişiler seçilirdi. Kafkasya ve Kafkasya Arkası (Güney Kafkasya - İ.M.) vilayetlerde yerli memurlar keyfi davranıyorlardı. Batum ve Kars vilayetlerindeyse yine trajediler devam etmekteydi. Oranın nüfusu yasadışı ilan edilerek mahvedilmekteydi. Yüzlerce köy yağmalanmış ve yıkılmıştı. Rus hükümeti şimdiye kadar bu olayları görmezden gelmiş veya olayları çıkaranlara yardım etmiştir. Biz Müslüman Rus hükümetinden avutucu güzel sözler bekliyorduk. Fakat bizim size güvenimizin kalmadığını belirteceğiz. Onun için de mezhep ve uyruklarla ilgili mezhep ve milletlerle ilgili işlemleri düzenleyen yerel yasaların çıkarılmasını talep ediyoruz"³⁸. Parlamentodaki Müslüman fraksiyonunun başkanının bu konuşması Rus hükümetinin Müslümanlara karşı tavrında hiçbir değişiklik yapmadı. Onun konuşması parlamento kayıtlarına geçti, fakat Müslümanlara yaklaşım değişmedi. Rusya hükümeti Tevkilov'un Ermenilere ait söylediklerini de duymazlıktan gelerek, onları cezalandırmak yerine başka türlü davrandı. Şöyle ki Rusya hükümeti her zaman olduğu gibi Kafkasya'da Ermenilere karşı yandaş ve hami politikası sürdürdü.

Almanlara esir düşen Türk askerleri, savaş sonuna yakın Berlin'in güneyinde Zossen'de aynı kampa yerleştirilmiş ve burada Almanlarca bir cami de

yapılmıştı. Ebdürreşid İbrahim ve Alimcan İdris'in girdiği bir heyet Türkiye'den Almanya'ya gelerek bu askerlerle görüşmüş ve bu zaman askerlerin bir kısmı Türkiye ordusuna alınmalarını istemişlerdi. Asya Alayı adıyla kurulan ve Türk subayların komutanlığında olan bu alay 1918 yılında Irak Cephesinde İngiliz ordusuna karşı vuruşmuştur³⁹.

Böylece Rusya İmparatorluğunun Türk Müslüman nüfusu vatandaşları olmalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesini istemedikleri için Rusya'nın Türk ve Müslüman Osmanlı devletiyle savaşması, Rusya'da milli ve dini çatışmaları daha da derinleştirmiş ve Müslüman Türklerin milli bağımsızlık kazanma umutlarını artırmıştır.

39 Akdes Nimet Kurat, **Rus Hakimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi**, s. 191.

KAYNAKÇA

ARŞARUNİ, A., GABİDULLİNA, H., **Oçerki Panislamizma i Pantyurkizma v Rossii**, Moskova, 1931.

AŞMARİN, N., **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya**, C 361, Petersburg, 1905.

Baku, 24 aprelya 1913 g., No 90.

BALA, Mirza, **Milli Azerbaycan Harekatı**, Berlin, 1938.

BAYAT, Ali Haydar, **Hüseynzâde Ali Bey**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998.

Denkschrift, **Die Welt Des İslam**, IV, 1\2, 1916; Y. Akçura, **Die gegenwaertige Lage der mohammadanischen Turko-Tataren und ihre Bestrebungen**, Fred, Wyss Verlag, 1916.

GASANOVA, E. E., **İdeologiya burjuaznogo nasionalizma v Turtssii v period Mladoturok (1908-1914)**, Bakü, 1966, s. 56.

Kaspiy, 3 yanvarya 1915 g., № 2.

KERSNOVSKIY, A.A. **İstoriya russkoy armii**, C 4. Moskova, 1994.

KURAT, Akdes Nimet, **Rusya tarihi**, Ankara, 1948.

KLİMOVIÇ, A. **İslam s tsarskoy Rossii**, Moskova, 1936.

KOROLOV, V. İ. **Severnaya Tavriya v 1907 - 1917 gg.**, Simferopol, 1995.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (çev. Metin Kıratlı), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

NADİR, Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)**, Bakü 2002.

Pantyurkimz v Rossii, Mİ, II/1, 1913.

SAYFİ, F. **Tatarı do fevralskoy revolyusii**, Kazan, 1930.

Türk Yurdu, S III.

Türk Yurdu, VI, II, 1930.

Türk Yurdu, VIII, S 1.

Türk Yurdu, IX, S 1331.

Türk Yurdu, S 9, 1331.

Türk Yurdu, X, S 3, 1332.

Türkistan bölgesinin polis jandarma idaresinin raporu, fon. 12, No. 468, 1913 // Arşaruni A., Gabidullina H. **Oçerki panislamizma i pantyurkizma v Rossii**. Moskova, 1931. s.3.

TGAK, fon. 706, op. 2, d. 35.

ZENKOVSKY, Serge A., **Pan Turkism and İslam in Russia**, Cambridge-Massachusetts, 1960.

III Dumanın stenografı, 1909, II, 1375/76.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SIRBİSTAN KRALLIĞI MÜSLÜMANLARI

REDŽEP ŠKRIJELJ (Recep Şkriyel)



Özet

Balkan Savaşları'nın (1912/1913) sonra Sırbistan Krallığı'nın Kosova, kısmen Sancak ve Vardar Makedonya'ya doğru yüzeysel genişlemesi Türk, Arnavut, Boşnak, Torbeş ve diğer halklara karşı terör ve sürgünün başlatılmasına, yıkımlara ve en ilkel derecede katliamlara yol açmıştır. Sırp iktidarının kurulması genel göçe sebep olmuş, daha sonra uygulanan kolonizasyon süreciyle kovulanların varlıkları haczedilerek demografik yapı tamamen değiştirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlangıcıyla Sırp, Bulgar ve Yunan ordusu, büyük sayıda Müslümanları kapsayacak seferber etme etkinliklerini sürdürmüştür. Sırp ordusunun Arnavutluk üzerinden çekilmesiyle, Kosova ve Sancak Müslüman sivil nüfusu büyük baskıya ve katliamlara maruz kalarak bir bölümü İşkodra ve Belgrad arasındaki cephelerde ölmek için Sırp veya Karadağ askeri tarafından seferber edilmiştir. Belgrad'ın savunmasında hayatını cesurca yitiren Sancaklı Boşnak Süleyman Baliç için Avala Dağında 'Bilinmeyen Kahraman' anıtı inşa edilmiştir. Sırp ordusunun birlikleri arasında zorunlu olarak seferber edilen askerlerin sayısı az değil, ki cesetleri Bizerte (Tunus), Zeytinli (Selanik), Kaymakçalan ve Kumanova arasındaki anıt kemikhanelerde gömülmüştür. Sırp ordusunun 1915 yılının Kasım ayındaki mağlubiyetinden sonra, Avusturya-Macaristan ve Bulgar askerleri Kosova ve Sancak'ın kuzey ve güney bölümünü ele geçirerek

Ciddi sayıda Müslüman gönüllülerin Birinci Dünya Savaşı'na katılması, İttifak Devletlerin (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan) cephelerinde

* Dr., Yeni Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan Cumhuriyeti.

mücadele eden Osmanlı birliklerine önemli derecede yardım etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na Rumeli Müslümanların katılımına, kahramanlığına ve kaderine başlıca Çanakkale Savaşı (1915-1916), sonradan Suriye, Filistin, Irak ve Kafkas cephelerindeki mücadeleleri şahit etmiştir.

Sancak ve Kosova bölgelerinden seferber edilmiş ve 1916/1917 yıllarında Galiçya ve Gelibolu cepheleri arasında sürdürülen mücadelelere katılan birkaç bin gönüllü ('Gürümlü') askerlerin katılımı ve akıbeti hakkında belge yetersizliği belirgindir. Kadro yetersizliği esnasında Sancak, Kosova ve Vardar Makedonya bölgelerinden seferber edilen gönüllüler kısa süreli talimatlardan sonra Rusya'ya karşı mücadele etmek için Galiçya cephesine (15. kolordu) ve ayrıca Romanya (6. kolordu) ve Makedonya'daki (20. Kolordu) savaş alanlarına katılmıştır. Yerel nüfusun yoğun kitlesel tepkisi bu halkların, kalpleriyle ve hayatlarıyla savundukları Osmanlı Devleti'nin yeniden kurulması beklentileri ve dilekleriyle açıklanabilir.

Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın 1918 yılında kurulmasıyla iktidar Müslümanlara karşı yeni baskı ve terör önlemleri alarak, eski dosyaları yeniden açarak terhis edilmiş gönüllüleri sürgüne mahkum etmiştir. 1918 ve 1919 yıllarında yapılan tarımsal ıslah ile çeşitli bölgelerden gelen Sırpların kolonizasyonu ile Makedonya, Kosova, Sancak ve Karadağ'daki Rumeli Müslümanların ve soyluların topraklarının 3/4'ünün haczedilmesiyle bu nüfus ağır ekonomik duruma getirilip Osmanlı Türkiye'ye göçe zorlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müslümanlar, Rumeli, Birinci Dünya Savaşı, Sırbistan Krallığı, Gönüllüler.

MUSLIMS OF THE KINGDOM OF SERBIA DURING WORLD WAR I

Abstract

The expansion of the Kingdom Of Serbia on the territories of Kosovo, a part of Sandžak and Vardar Macedonia following the Balkan Wars led to an initiation of perpetual terror activities, primitive acts of massacre, forced migration and destruction against the Muslim population consisting of Turks, Albanians, Bosniaks, Torbeš etc. The establishment of a Serbian government caused a general migration process which was followed by consequent colonization of Serbian population including acts of confiscation of the property of Muslims causing dramatic changes in the demographic structure.

During the World War I, the Serbian, Bulgarian and Greek armies mobilized a huge number of Muslims among their military units for combat purposes. During the retreat of the Serbian army through Albania, the Muslim population of Kosovo and Sandžak was exposed to intense repression and massacres while a big number of them were conscripted by the Serb or Montenegrin armies in order to die on the battlefields between Belgrade and Scuttari. The “Monument To The Unknown Hero” on the Avala Mountain was made in order to commemorate the Sandžak Bosniak Sulejman Balić who gave his life for the defence of Belgrade. The number of the forcibly conscripted soldiers among the Serbian army was not so small because their bodies can be found buried in the ossariums between Bizerte (Tunisia), Thessaloniki, Kaymakchalan and Kumanovo. After the defeat of the Serbian army in November 1915 the Austro-Hungarian and Bulgarian armies were welcomed in Kosovo and the northern and southern parts of Sandžak as liberators.

The participation of a big number of Muslims among the units of the Central Powers (Germany, Austria-Hungary and Bulgaria) was of big help to the Ottoman Empire which fought on the same side. The biggest testimony of the Rumeli Muslim participation in the World War I was the Battle Of Gallipoli (1915-1916) followed by the theaters in Syria, Palestine, Iraq and the Caucasus.

There is a certain lack of information about the destiny of the recruited Muslims from the territories of Kosovo and Sandžak who were engaged in the frontlines of Gallipoli and Galicia, fighting for the Austria-Hungarian and Ottoman armies respectively. The lack of capable staff was filled in by volunteers from Sandžak, Kosovo and Vardar Macedonia regions who were sent to the battlefields of Galicia (15th Corpse), Romania (6th Corpse) and Macedonia (20th Corpse) in order to fight the Entente armies after undergoing very short preparations. The vast response among the local Muslim population expressed the nostalgia and the sincere wishes for the return of Ottoman Empire rule on the territories which they lived in.

After the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918 fresh measures of pressure and torture were repeated, the old records were reopened in order to accuse the Muslim volunteers and sentence them to exile. The agrarian reform during the years 1918 and 1919 granted Serbs from various regions of the Kingdom the right to colonize lands taken away from Muslim landowners, thus 3 quarters of Muslim land was taken away exacerbating the economic situation of the population which was forced to emigrate to Ottoman Turkey.

Key Words: Muslims, Rumelia, World War I, Kingdom Of Serbia, Volunteers.

BALKAN SAVAŞLARI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA SIRBİSTAN KRALLIĞI (1912-1914)

Balkanlar'daki sosyal dalgalanmalardan ötürü olagelen, dehşet yaratan yıkıcı Balkan Savaşları (1912-1913) ve Bükreş Antlaşması (1913) yeni muhacir sorunlarına, hareketlenmelere ve göçlere sebep olmuştur ki böyle bir durum nihayet Rumeli'nin etnik ve karasal bütünlüğünün yıkılmasına yol açmıştır. XX. yüzyılın başlangıcında ortaya çıkan savaşlar ve Batı Rumeli topraklarının yeneden çizilmesi Osmanlı Türkiyesi'nin diğer bölgelerine göç etmek zorunda kalan büyük sayıda muhacirlerin kaderlerini belirlemiştir. Sosyal ve siyasal sahnede olagelen bu olaylar böyle bir durumun yakında çözülmesi hakkında tahmin yaratmamıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, nüfus gruplarının konuştuıkları diller üzerinde sınıflandırılmış bir toplum değil, din aidiyetine göre ayrılmış teokratik bir devlettir. Burada din geleneksel olarak etnik grupların belirtilmesi için kullanılan etkenlerden biriydi. Nüfusun bir bölümü İslamiyeti yeni hükümdarların dini olarak kabul ettikleri gibi, Rodop Dağları'daki Pomaklar ile Bosna ve Makedonya'da bazı sosyal tabakalar mülklerini ve itibarlarını korumuştur. Fakat, Vladimir Ortarovski'ye göre 'Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında çokuluslu ve asimilasyon sürdürmeyen, hükmettiği halkarı bu mekanizmaları kullanarak entegre etmeye ve birleştirmeye çalışmayan bir ülkeydi.'¹ Aynı notu Nikola Samarçiç de vermiştir, ki ona göre Osmanlı İmparatorluğun'dan dünya tarihinde Gayrimüslim kesimin daha yüksek olan İslam devleti var olmamıştır².

Sürekli kaynayan istikrarsız Balkan topraklarında genel askeri gerginlik gittikçe şiddetlenerek yeni ortaya çıkacak iki yıl süren Balkan Savaşları (1912-1913) ile kanlı bir dramla sonuçlanacaktır ki tüm olaylar bu alanlardaki Osmanlı iktidarının sona erdirilmesine doğru gelişecektir. Bu olayların bitmesinden sonra Sırbistan Krallığı büyük sayıda Müslüman muhacir nüfusun yaşadığı Batı Rumeli'nin (Sancak, Kosova ve Vardar Makedonya'sı) büyük bir parçasını kendi iktidarı altına getirmiştir. Askeri çatışmaların sürmesi esnasında nüfusun büyük bir bölümü Osmanlı Türkiye'sinin daha güvenli yerlerine kaçmayı başarmışlar-

1 В. Ортаковски, *Малцинствата на Балканот*, Скопје 1998, 51.

2 Н. Самарчић, *Стварност институционализованог раног османског мултикултурализма: право и судови у империјалној структури и свакодневици*; у: Новопазарски зборник, бр. 32, Нови Пазар 2006, 59.

dır. Balkan İttifakı devletlerinin yayılmacı politikası ve muhacir nüfusu üzerinde sürdürdükleri terör, sürgün ve zulüm ‘özgürleşme’ ifadesiyle eş anlamlı meşru ortak paydaya dönüşmüştür. Savaşta zafer kazanan yeni, etnik olarak temiz ülkeler komşularına karşı hoşgörü göstermeyerek, tam aksine hakkında yarattıkları ‘Türk suçu’ yaftasının önemini daha da fazla büyütme çalışmışlardır. ‘Özgürleşme’ sürecinde olagelen hadiselerle odaklanırsak, yerel Müslüman topluluğu tarihte olagelen neredeyse bütün sıkıntı ve acı yaratan olaylar için suçlu bulunarak onlara aşırı düşmanca muamele edilmiştir. En önemli hedeflerden biri önceden başlatılmış, Rumeli’nin Osmanlısızlaştırılması, ki bu süreç içinde Müslüman nüfusunun kovulması ve ortadan kaldırılması ile Osmanlı’nın Avrupa’dan tamamen kovulması planlanmıştır. Balkan mezbahasının korkunç görüntüleri sivil nüfusun ve muhacirlerin kaderini de yansıtıyor ki hepsi Karneger Uzman Komisyonu’nun raporlarında kaydedilmiştir³. Bazı tarihçiler tarafından Üçüncü Balkan Savaşı olarak anılan Birinci Dünya Savaşı’nda (1914-1918) olagelen zulümlerde ve yıkımlarda muhacirlerin dayanılmaz durumu devam etmiştir⁴.

Balkan Savaşları (1912/13) muhacirlerin toplu acılarının sembolüne dönüşmüştür ki bu koşullarda büyük kısmı Türkiye’ye doğru hareket etmeye karar vermiştir. Manastır’daki Britanya İmparatorluğu Başkonsolos yardımcısı, İstanbul’daki büyükelçi Gerard Lauder’e 4 Şubat 1913 tarihinde yazdığı raporunda Manastır bölgesinde olagelen savaş dehşetini ve yarattığı sefaleti şu sözlerle anlatmaktadır: ‘İnanıyoruz ki Manastır, Kırçova, Lerin, Sefice, Kaylar, Kojani, Alasona, Grevena, Naselice ve Kastorya gibi Müslüman veya ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı karışık köyler ve bölgeler yağmalanmış ve kısmen veya tamamen yıkılmıştır.’⁵ Balkan Savaşları, bir yıl sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı’na bir girişti. Yani, barış antlaşmalarından en çok faydalanan ve güneyde yeni fethettiği topraklarla Balkanlar’da kuvvetli bir devlete dönüşen Sırbistan Krallığı’nın Avusturya-Macaristan ile ilişkileri önemli derecede gerginleşmiştir. Avusturya-Macaristan, Rus İmparatorluğu’nun uydu devleti olarak algıladığı Sırbistan’ın Balkanlar’da güçlü ve etkili konuma geçmesini, doğuya doğru yayıl-

3 **Поранешните балкански војни (1912-1912)**, Извештај на Карнегиевата балканска комисија, Скопје 2000.

4 Joachim Remak, **The Third Balkan War: Origins Reconsidered**, во: The Journal of Modern History, vol. 43, no. 3, The University of Chicago Press (Sep., 1971), 353-366.

5 Public Record Office, Forigne office, 294/44, **Државен Архив на Република Македонија** (Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi), Скопје (Üsküp), M/1610, s. 18.

macı (*Drang Nach Osten*) siyasetine engel olarak görmesiyle birlikte, Sırbistan'da Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da mevcut olmasını hoşgörüyü karşılamamıştır.

Londra Barış Antlaşmasıyla (Mayıs 1913) Birinci Dünya Savaşı sona erdirilince, Avrupa sömürgeci güçlerinin tahkimiyle 'iki Rus vasalına' – işgal edilen Osmanlı bölgeleri olan Sancak, Kosova ve Makedonya'yı orada yaşayan çoğunluk nüfusunun isteklerini hesaba almayarak bu toprakları Sırbistan Krallığı'na ve Karadağ Krallığı'na ilave etmiştir, ki bunu konferans evsahibi ve Britanya Dışişleri Bakanı Bay Edward Grey, Avam Kamarasının'da yaptığı konuşmasında bir şekilde de itiraf etmiştir⁶. 10 Ağustos 1913 tarihinde yapılan Bükreş Barış Antlaşmasının'da İkinci Balkan Savaşı sona erdirilerek Sırbistan Krallığı'na Vardar Makedonyası da ilave edilerek Güney Sırbistan'a doğru yayılması meşrulaştırılmıştır. Bu şekilde 30 Temmuz 1913 tarihinde ittifakta bulunan bu iki krallık ağır müzakereler ve 'Sınır antlaşması' (13 Kasım 1913)⁷ imzalanması sonucu olarak beraberce fethettikleri Yeni Pazar Sancak topraklarında yeni ortak sınıra sahip olmuşlardır⁸. Sırbistan Krallığı, yüzeyölçümü 39.309 km² olan kazandığı Vardar Makedonyası, Kosova ve Sancak'ın bir bölümünü on iki ile (Manastır, Bregalniça, Zvečan, Kosova, Kumanova, Ohri, Prizren, Priyepole, Raška, Üsküp, Tetova ve Tikveş) bölerek Birinci Dünya Savaşı'na 87, 611,6 km² yüz ölçümü ile girmiştir. Bu şekilde Sırp burjuvazisi için büyük önem taşıyan Morava-Vardar vadisini fethetme planları tamamlanmıştır. Savaş zaferleri Sırbistan'ın uluslararası itibarına ve enternasyonalleşen Makedon milli sorunun yayılmacı Avusturya-Macaristan ilgileri tarafından tehdit edilmesine yol açmıştır.

Balkan devletlerinin hiçbiri göçlerin şiddetli dalgalarından kurtulamamıştır, ki bunlar genelde Balkan savaşlarından sonra gerçekleşmiştir ve birçoğu hakkında isabetli istatistikler bulunamıyor. Durum özellikle Balkan savaşlarında savaştan taraflardan birinde mücadele eden muhacirler için güçleşmiştir. Böyle bir durum kendilerine ve ailelerine yönelik intikam ve acılara sebep olmuştur.

6 A. Bebler, **Propuštena prilika za istorijski sporazum**; u: Helsinška povelja, br. 119-120, Beograd, maj-juni 208, 16.

7 Новица Ракочевић, "Црна Гора у предвечерје светског рата"; u: **Историја српског народа**, VI/1, Београд, 1983, 254.

8 Милорад Екмечић, **Стварање Југославије 1790–1918**, 2, Београд, 1989, 659.

Birinci Balkan Savaşı esnasında müttefik birlikleri büyük sayıda suç işlemiştir. Muhacirlerin ve diğer nüfusun kaderi, gittikçe yükselen suçlar, cinayetler, tacizler, soygunlar, kundaklıklar ve zorunlu göçlerle daha da belirsiz olmaya başlamıştır. Uluslararası etkenlerden yardım bekleyen muhacir nüfusu, Rumeli toprakları içinde kısa bir sürede şiddetli göçlere zorlanarak bölgede büyük kaosa sebep olmuştur ki böyle bir durum sıhhi ortamı oldukça etkilemiştir.

SAVAŞIN BAŞLANGICINDA SIRBİSTAN MÜSLÜMANLARI

Birinci Dünya Savaşı esnasında olagelen büyük vahşetleri önleyen koruyucu enstrümanların eksikliği, bir bölümü Osmanlı ordusu saflarında mücadele eden muhacirlerin zorunlu göçünü daha da şiddetlendirmiştir. Çağdaş milliyetçilik hegemonyası “zengin soyluların ve tüccarların değil, öncelikle yoksul sığırcıların ve ırgatların yaşadıkları”⁹ bu Müslüman yerleşim bölgelerini de korkunç derecede etkilemiştir. Geçmiş savaşların getirdiği tükenmişlik, siyasi dalgalanmalar, milliyetçi rekabet ve değişik devlet-siyasi sistemleri tecrübesi istikrarlı ekonomik ve sivil topluluğun kurulmasını etkili bir şekilde engellemiştir¹⁰. Sırbistan Krallığı toplumdaki gerginliği ve memnuniyetsizliği yatıştırmak için yeterince çaba sarf etmemiştir.

Britanya İmparatorluğu kaynaklarına göre ‘bu bölgede işgalin başlangıcından itibaren Sırp siyaseti, Müslümanların zorunlu göçüne ve topraklarına ele konmasına doğru yönelmiş. Bu politikayı Sırbistan uzun zaman boyunca, iktidarı altına gelen bütün zavallı Müslümanlara karşı uygulamaktadır. Varoluşlarını imkansız duruma getirmek için elinden gelen her şeyi yapmışlardır. Böyle bir sürgün esnasında en temel dinsel ve insani haklardan yana hayat bile hiçe sayılmıştır.’¹¹ Sırp iktidarı bu özgürlükleri şu şekilde engellemiştir: 1. Camilerin, minarelerin ve mezarlıkların zedelenmesi ve yıkılmasıyla; 2. Okulların kapanması ve haczedilmesiyle; 3. Din adamları üzerinde taciz ve cinayetlerle ve 4. Halkın Cuma gününde zorunlu işe uğratılmasıyla.¹²

9 A. X. Каракасиду, **Полиња жито, ридишта крв**, Магор, Скопје 2002., 177.

10 Бранко Петрановић, **Историја Југославије 1918–1988**, књ. 1, Београд, 1988, стр. 60–61.

11 **Британски конзули у Македонији 1797-1915 (документи)**, Државни Архив Републике Македоније, Скопје 202, 436.

12 Belgrad maslahatgüzarı Darel Krekentorç'un, Londra'da bulunan Britanya Devlet Dışişleri Sekreterine gönderdiği mahrem raporu. (PRO FO 371/2110, DARM, M. 2229, s. 204.)

Sırbistan Krallığı'nın yeni ele geçirdiği topraklarında süren kaos ve istikrarsızlık 1914 savaş yılı boyunca da devamlı sürdürülmüştür. Savaş esnasında elleri bağlı ve feodal irticası tarafından ekonomisi yıkılan bu ülkede iletişim altyapısı ya da sanayi hiç varolmamıştır¹³. Tamamen zayıf ekonomik göstergeleri geçicilik ve belirsizlik durumlarına yol açınca bu durum hayvancılık sektöründe de büyük düşüşle sonuçlanmıştır ki bunun nedeni devlet tarafından sivil nüfusunun sahip olduğu evcil hayvanlara el koymaktı¹⁴. Bay F. Eliot Atina'dan Londra'da bulunan Dışişleri Devlet Sekreteri Edvard Grey'e 9 Mayıs 1914 tarihinde yolladığı mektupta Müslüman nüfusunun yeni iktidar altındaki konumunu detaylı olarak anlatmıştır: 'Kaybedilen Türk topraklarından Müslüman nüfusunun kovulması iki yıl geçtiğine rağmen bile bitmiyor. Bazıları Hristiyan iktidarını kabul etmedikleri için göç ederek, bazılarıysa maddi varlıklarının elinden alındığı için veya iş bulamadıkları için evlerini terk etmektedir. Çoğu ise Müslümanlar üzerinde sürdürülen işkenceden ötürü gitmektedir...'¹⁵

Bu durum bir zamanki bütün Manastır Vilayeti topraklarında sürdürülmüştür: 'Berikova, Erenovçı, Kafa, Kruşiça, Sılp, Staroveç ve Zayas köylerindeki camiler yerle bir edilmiştir. Prilep şehrinde cami minaresi, herhalde Noelin kutlanması için yıkılmıştır. Ohri'de İskender Bey, Dalga Baba, Eyüp Sabri adlarındaki camiler vahşi bir şekilde tamamen yıkılınca, göçten ötürü boş kalan ve kullanılabilen büyük sayıda evin yanında Sırp iktidarı Ali-Paşa ve Hacı Kasım camilerini ahır olarak kullanmaktadır. Aynı şehirdeki Müslüman mezarlıkları kamu parkına dönüştürülmüştür. Struga'da bulunan Küçük Cami de yıkılmıştır...'¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılı Kasım ayında İttifak Devletlerine katılmasıyla girdiği Birinci Dünya Savaşı'nın kaotik olayları esnasında rakip taraf (İtilaf Güçleri) geri kalan Osmanlı topraklarını tamamen ele geçirmek ve Hris-

13 Mr Владан Јовановић, Пољопривреда Јужне Србије у југословенским оквирима 1918–1929., u: СРБИ и Југославија : држава, друштво, политика : зборник радова / [уредник Момчило Исић]. - Београд : Институт за новију историју Србије, 2007 (Београд : Беокњига). - 397 стр. ; 24 см. - (Библиотека Зборници радова / [Институт за новију историју Србије])163-164. АЈ, Фонд Министарства унутрашњих послова, 14-179-664, Извештај начелника тиквеш-ког округа од 20. 4. 1921.

14 АЈ, Фонд Министарства унутрашњих послова, 14-179-664, Извештај начелника тиквешког округа од 20. 4. 1921.

15 Public Record Office, London, Foreign Office (PRO FO) 371/2110: DARM (Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi), Skopje Üsküp, M-2229, s. 156-157.

16 Isto.

tiyan halkı yerleştirerek bu alanlardaki Müslüman direnişini ortadan kaldırmak için elinden geleni yapmıştır. Müslüman nüfusu üzerinde sürdürülen işkence, zulüm ve sihazlılaştırma, daha Eylül ve Ekim 1914 aylarında Kırçova, Kruşevo ve Prilep etrafında toplam 22 Müslüman köyünün Sırp komite çeteleri tarafından tamamen ya da kısmen yıkılmasına ve yağmalanmasına yol açmıştır. 'Bu olaylarda 600'den fazla erkek, kadın ve çocuk kesilerek yemleri, hayvanları ve diğer varlıkları elinden alınarak, bazılarından ise hayatta bırakılmaları için büyük paralar ve zenginlikler alınmıştır.'¹⁷

Osmanlı Şeyhülislamın 21 Kasım 1914 tarihinde ilan ettiği fetvayla bütün Müslümanlar İtilaf Güçleri ve yardımcılarına karşı mücadeleye, cihada zorlanmıştır. Batı Rumeli'de 'cihad' çağrısı endişe ve gizli coşkuyla karşılanmıştır. Bunun sonucu olarak Sırbistan Krallığı iktidarı altındaki Müslüman nüfusu Avusturya-Macaristan tarafında mücadele etmeye bağlanmıştır¹⁸. Gizli Rus diplomatik yazışmalarına göre Rusya'nın savaşa Sırbistanı desteklemek için girmediğini fakat ana amacı İngiltere, Fransa ve diğer müttefiklerle beraber 'Alman sömürgelerini ele geçirip, Avusturya-Macaristan'ı yağmalamak ve Türkiye'yi bölmektir.'¹⁹

Avusturya-Alman askeri strateji uzmanları Müslüman gönüllülerine Galiçya ve Kafkas bölgelerinde Rus ordusunun bir bölümünü durdurmak sorumluluğunu yüklemiştir. Soğuk hava ve hastalıklardan ölen, sığılar ve kar fırtınalarında donan, farklı epidemilerde hastalanan ve yaralanan asker yüksek derecede hazırlık ve kahramanlık göstermiştir. Rumeli gönüllüleri (Nisan 1915-Ocak 1916) Çanakkale'deki İtilaf Güçlerin saldırısını başarıyla etkisizleştirmiştir.

Kosova, Sırbistan Krallığı'nın milli-topraksal sorununa dönüşüp Arnavut ve Sırp milliyetçi politikalarının barışılmaz ilgi mücadelesi alanına dönüşünce daha geniş çapta çarpışmalara, statü değişimlerine ve Müslüman nüfusunun zorunlu göçüne sebep olmuştur²⁰. Yeni iktidarın davranışı ve politikası büyük etnik değişikliklere neden olarak Türk ve Arnavut nüfusunun yeniden göç etmesine sebep olmuştur. Büyük göçler 1913/14 yıllarında fark edilmiştir.

17 **Британските конзули во Македонија 1797-1915 (документи)**, Државен Архив на Република Македонија, Скопје, 437-438.

18 Z. Šehić, **U smrt za cara i domovinu!: Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habzburške monarhije (1878-1918.)**, Sarajevo, 2007, 95.

19 Андреј Митровић, **Време нетрпеливих**, Београд 1974, 28.

20 Dimitrije Bogdanović, **Knjiga o Kosovu**, 207.

Şar Dağın'da bulunan Gora bölgesinden Zli Potok, Kruşevo, Rapçe, Resteliça, Brod, Dragaş gibi bütün mahalleler göçe uğratılmıştır²¹. 1913-14 yılları esnasında Plav ve Gusinye bölgesinde kanlı Hristiyanlaştırma²² faaliyetleri sonucu olarak göçler şiddetlenmiştir. Karadağ memuriyetine göre göç ulema tarafından teşkil edilmiştir ki bunların vaazına göre: 'burada ölen her Türk gerçek Türk olamaz ve böylece bir Türk için diğer halkın iktidarı altında yaşamak utandırıcı ve günahdır... bunu dinimiz yasak etmektedir²³. 1914 yılı boyunca Bar limanı üzerinden Anadolu'ya 12.302 sayıda Müslüman göç etmiştir²⁴.

Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Güney Sırbistan'ın etnik ve demografik görünüşünü tamamen değiştirmiştir. Sırbistan ise 1914-15 yıllarında olagelen büyük savaş kayıplarına rağmen bazı bölgelerde fatih olarak davranmıştır. Sırp birlikleri 1915 yılının Mayıs ayında Arnavutluk'un büyük bölümünü ele geçirmiştir. 1915 yılı sonbaharında Sırbistan, birleşmiş Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Almanya orduları tarafından ele geçirilip, 1916 yılı Ocak ayında ise Karadağ Krallığı da teslim olmuştur. Sırbistan'ın mağlubiyetinden sonra toprakları Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan tarafından bölünmüştür. Bulgaristan Büyük Morava nehrinin doğusundaki bölgeleri ele geçirip, Güney Morava havuzunu, Vardar Vadisini ve diğer bölgeleri Avusturya-Macaristan'a teslim etmiştir. Bu ülkelerin orduları 1 Nisan 1916 tarihinde imzaladıkları antlaşmaya göre Bulgaristan'a Prizren bölgesinin teslim edilmesiyle, Cakova bölgesi Avusturya-Macaristan'a bırakılmıştır²⁵.

Birinci Dünya Savaşı Sancak bölgesinde açlık ve yoksullukla hatırlanmıştır. Aynı zamanda kaçak eylemleri, seferberlik faaliyetleri ve çözülmüş Hristiyan ordusunun yerel Müslüman nüfusu üzerine yağmacılık ve zulüm düşkünlüğü devam etmiştir. Başlatılan savaşla yeni işgalci kuvvetlerin safları seyreltilmemiştir.

21 H. Hasani, Migracije stanovništva Gore: u: Antropogeografsko-etnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike šarplaninske Župe, Gore, Opoja i Srecke, SANU pos. Izdanje. Knj. 40/II, Bograd 1995, 153.

22 R. Škrijelj, **Strah od pokrštanja i agresivnog kršćanskog prozelitizma kao uzrok iseljavanja stanovništva plavsko-gusinskog kraja (1913-1970)**; u Almanah, br. 55-56, Podgorica 2013., 389-403.

23 Архив Црне Горе (), Министарство унутрашњих дјела, Управно одјељење, ф. 147, 2305.

24 Ђ. Пејовић, Иселјавање Црногораца у 19.вијеку, 256.

25 Андреј Митровић, **Србија у Првом светском рату**, Београд, 1984, 341.

TÜRK VE DİĞER ORDULARDA GÖNÜLLÜ MÜSLÜMAN ASKERİ

Varolan durum büyük göç dalgasını durdurmak için yeterli olmayınca bu olaylar resmi olmayan verilere göre Sırbistan Krallığı topraklarında yaşayan ve etnik, dinsel ve siyasi açıdan tamamen Osmanlı Türkiyesi ile özdeşleşen Müslümanların %48'ini kapsamıştır. Sırp kaynaklarına göre savaşa katılan Sancaklı askerlerin sayısı düşüktü ve bu durum Müslümanların çoğunluk olduğu diğer bölgelerde de mevcuttu. Altı aylık hazırlık görmek amacıyla Niş'e 15 bin Sancak acemi eri gönderilmiştir²⁶. Bir bölümü tifüsten hastalanarak eve çevirilmiştir, ki öbürleri inanılmaz kahramanlık göstererek Belgrad'ın savunmasına bile yetmişlerdi²⁷. Sırp hükümeti Arnavut nüfusunu bile seferber etmeye çalışmıştır ki acemileri zorunlu şekilde Niş'e getirtmiştir. Sırp üniformasını giymeyi reddedenler dövülmüş ya da kurşuna dizilmiştir ve bu şekilde Arnavut askerlerinden oluşan bir alay bahsettiğimiz Belgrad cephesine gönderilmiştir²⁸.

Savaş mağlubiyetleri Avusturya-Macaristan hükümetini güney cephedeki askeri komutanlığında değişikliklere ve bir zaman boyunca saldırı eylemlerini askıya koymaya zorlamıştır. Kuzey cephede bile güz ve kış aylarında önemli ilerlemeler sağlanamayınca Ruslar uzun zamandır Galıçya'nın bir bölümünü ele geçirerek Karpatları aşma olasılığını arttırmışlardı. Güç hijyenik koşullar, yıkılmış evler ve varlıklar ve lekelihumma salgını, günler geçtikçe askeri eylemlerden fazla binlerce can kaybına sebep olmuştur. Sırp askeri, Avusturya-Macaristana savaş ilan eden İtalya ile ittifak kurmaya çalışmıştır ki aynı zamanda Rusya, birleşmiş Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularına yenilerek Galıçya ve Polonya'dan geri çekilmeye başlamıştır. Büyük güçler tarafından uzun zamandır planlanan Birinci Dünya Savaşı'na Sırbistan gibi Balkan ülkeleri bile hazırlanmıştır. Balkan ülkelerinden hiçbiri bu savaşa büyük güçlere karşı gösterdikleri sempati duygularından ötürü girmemiştir. 1915 yılı Ekim ayında savaşa giren Bulgaristan Makedonya'yı ele geçirmeyi ve Sırbistan'dan intikam almayı hedeflemiştir²⁹.

93'teki savaş esnasında merkez Sırbistan'dan³⁰ Kosova Vilayeti'ne göçe zorlanan Arnavutlar yerel Sırplarla ilişkileri gerginleştirmiştir³¹. Bu durum Koso-

26 Omer Koničanin, **Sjećanja**, Novi Pazar 1998, 104.

27 Aynı.

28 Petrit Imami, **Srbi i Albanci kroz vekove**, Beograd 2000, 217.

29 Miša Gleni, **Balkan 1804-1999**, (Drugi deo), Samizdat B 92, Beograd, 33.

30 Sabit Uka, **Dëbimi me dhunë i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit (1877-1878)** (Nasilna ekspatrijarcija Albanaca Niškog sandžaka (1877-1878), ASHAK, Priština).

31 В. Стојанчевић, Прилике у западној половини Косовског вилајета према

va'nın Sırbistan tarafından işgalinden sonra Sırp siyasi seçkinleri tarafından kademeli olarak Sırbistan Krallığı'nın sömürge sorununa dönüştürülmüştür. Bir sürü askeri başarıdan sonra, müttefiklerinin gözlerinde yeterince güven sağladığına inanan Sırp hükümeti 1915 yılı Ocak ayında Arnavut sahiline çıkmak için eylemlere geçmiştir. Kosova'nın Sırbistan Krallığı'na ilave edilmesi Arnavut, Türk ve diğer dillerin yasaklanmasına ve toplumun zorunlu Sırplaştırılmasına yol açmıştır. Müslüman toplumu üzerinde sürdürülen Hristiyanlaştırma süreci ve Gayrimüslim nüfusun sürekli yerleştirilmesi, Sırp olmayan halkların Kosova'dan yakın zamanda etnik temizlenmesini bildirmiştir. Sırp dilinin eğitimde tek dil olarak belirlenmesiyle ve yerleşim yerleri adlarının değiştirilmesiyle Sırbistan Krallığı Büyük Savaş'ın daha başlangıcında Arnavutlara sömürgeci niyetlerini bildirmişti.

Müslüman gönüllülerin Balkan savaşlarında katılımların başarısızlığına rağmen Birinci Dünya Savaşı'na katılmaları mücadele eden ordular için faydalıydı. Bundan ötürü bütün Müslüman bölgelerinden Osmanlı Türk askerine yardım etmek amacıyla gönüllüler kaydolmaya başlamıştır. Öteki tarafta ise büyük sayıda Müslüman, ister istemez Hristiyan askerlerin birliklerine katılmıştır ki bu şekilde ailelerini ve varlıklarını koruyabilmek için yeni iktidarın güvenini kazanmaya çalışmışlardır. Sırbistan Krallığı'nın sınırların içinde yaşayan Sancak, Kosova ve Makedonya Müslümanları Birinci Dünya Savaşı cephelerinde Türk askerinin akıbeti için endişeliydi. Gönüllü olarak askere gidenlerin yüksek sayısı bunun önemli göstergesidir. Yeni Pazar Sancak'ın da Đurumlje (Gönüllüler) ortaya çıkmıştır³². Sancak'taki seferber etme görüngüsü dünya savaş endüstrisinin deneylerinden biri olarak sayılmaktadır. Bu tarihsel oyun o zamana kadar görünmemiş propaganda ajitasyonu hatırlanacaktır ki sonucu olarak binlerce genç adam evlerinden uzak ülkelerde yabancıların ilgileri ve payları için hayatlarını yitireceklerdir³³.

Merkez Avrupa'nın tarihsel bölgesi olan Galiçya (Ukraynaca; Galiçina, Polonyaca; Galicja, Almanca; Galizien) bu olaylar esnasında Güneydoğu Avru-

извјештајима аустрозгарског конзула у Скопљу 1900. и 1901. године; у: Историјски часопис, 12-13, (1961-1962), Beograd 1963, 297.

32 “Đurumlje” sözü Türk dilindeki “gönüllü” sözünden kaynaklanmaktadır, ki aynıının dulijani, galijani, zoromvoljci (Türkçe: zor + Boşnakça: volja = istek) versiyonları da mevcut.

33 Pero Blašković, **Sa Bošnjacima u svjetskom ratu**, Beograd, 1939., 53.

pa'dan gelen büyük sayıda gönüllünün istikameti oldu. XX. yüzyıl boyunca Rusya ile Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında büyük savaşların mekanı olmuştur. Galiçya sözü Sırbistan Müslümanların hatırasının derinliklerinde yer almaktadır ki binlerce genç adam orada sadeliğini, isteğini ve kahramanlığını göstermişti. Avusturya-Macaristan devleti için savaştıkları diğer cepheler de Soça Nehri, Tirol bölgesi ve Rusya'da yer almaktaydı. Genç Müslümanlar bu şekilde Avusturya-Macaristan askerinin kayıplarını telafi etmekteydi³⁴. Bunları kanıtlayan Türk ve Avusturya askeri arşiv kaynaklarıdır. Sancak gençliği bütün savaş boyunca Galiçya cephesindeki çatışmalara katılmıştır. Bu günlerde tarihçiler Sancak askerlerin bu savaşta rolünü küçümsemektedir³⁵. 2 Kasım 1916 tarihinde Avusturya-Macaristan Askeri Büyükelçisi Osmanlı Askeri Genelkurmay'ına 3.954 Müslüman gönüllünün insani kaynakları telafi etmek amacıyla Osmanlı ordusunun 15. Kolordusuna aktarılacağını bildirmiştir³⁶. Aynı bildiri de bütün Müslüman savaş esirlerinin aynı birliklere yollanacağı haber edilmişti³⁷.

GÖNÜLLÜLERİN SAVAŞA KATILMASI MOTİFLERİ

Sırp-Karadağ tarihçiliği 'Osmanlı iktidarın irticası ve beşyüz yıllık karanlık' önyargısı ile kaplanmış ve geri kalan Müslüman nüfusunu 'Türk suçu' ile yaftalamıştır. Müslüman komşularına karşı mücadele 'Din ve özgürlük haçı adına' ve benzer sloganlarla sürdürüldüğünde güvenliklerini tehdit edip, anavatanlarında kalmalarını zorlaştırmıştır.

Osmanlı ordusunun geri dönmesini düşleyen yerel ağalar, beyler ve diğer nüfus yeni ortaya çıkan savaş içindeki nihai zafer dedikodularını ortaya çıkar-mıştı. Bunlardan bazıları çimlerde yatıp 'uzaklardaki Osmanlı topçuların patlamalarını dinlemeye çalışmışlardı.'³⁸ Sonuçta umutlarını kaybedip Osmanlı

34 Boşnak gönüllüleri hakkında daha fazla bilgi, bakınız: Hans Fritz, **Bosniak**, Weidhofen a.d. Ybbs, 1931.

35 Redžep Škrijelj, **Amanet sandžačkih đurumlja sa Galicije** (O ratnoj tragici sandžačkih veterana), in: Almanah, no. 51-52, Podgorica 2011, 349-355.

36 H. Saygılı, **Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, Bahar(18) 2013, 234.

37 **Ibidem**, 244.

38 Omer Koničanin, **Sjećanja**, (redaction M. Radović), Novi Pazar 1998, 102.

iktidarını geriye çevirmek maskadıyla Avusturya-Macaristan tarafından yardım istemişlerdi. Sultan'ın 16 Şubat 1915 yılında yaptığı cihad çağrısında Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında kalanlar askeri taahhüte bağlanmamıştır. Buna rağmen, ısrar eden bireylere, özellikle yeni göç eden muhacirlere gönüllü olarak askere katılabilme izni verilmiştir³⁹. Bu propaganda nüfusun diğer bölümünü de Avusturya ordusuna katılmasını mümkün etmiştir, ki sadece Dejeva ilçesinde 2000 Müslüman genç seferber edilmiştir⁴⁰. Böyle gelişmelerin en önemli etkeni Osmanlı Türkiye'si'nin İttifak Güçleri tarafında savaşa girmiş olmasıydı⁴¹.

Gönüllülerin toplanması Müslüman askeri tarihinde en mühim olaylardan biridir. Bu faaliyetler işgalci Avusturya-Macaristan ordusu tarafından gerçekleştirilmiştir. Olabildiği kadar fazla gönüllü askerin toplanması yerel seçkinler, ağalar ve beyler tarafından desteklenmiştir. En çok katkıda bulunan Yeni Pazar Belediye Başkanı Rizah Bey Muratbegoviç ve hemşehri Rizo Murtezoviç idi. Yeni Pazar Askeri Komandosu tavsiyesiyle Belgrad'a gidip Đurumlje (gönüllüler) için ajitasyon yapma iznini almıştır. Kendisini yerel nüfusa eski Türk subayı olarak tanıtmıştır. Yerel nüfus arasında seferberlik ve propaganda faaliyetlerini elinde Türk bayrağı, giydiği Türk askeri üniforması ve başına ay-yıldızlı fes takarak gerçekleştirmiştir. 'Türk olan herkes gönüllülere katılsın' sloganı ile şehir nüfusunun ilgisini çekmeyi başararak Yeni Pazar'dan 300 gönüllü toplamayı başarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Güçleri, Almanya İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan tarafında katıldığı bilinmektedir. Bulgaristan bu müttefikliğe daha sonra katılmıştı. Sırbistan ve Yunanistan ise İtilaf güçlerine katılmıştı. Tarafsızlığını ilan eden Romanya yine de İtilaf Güçlerine destek vermişti. 1916 yılında başlatılan Bulgar ve Avusturya-Macaristan saldırısı sonucu olarak Sırbistan ele geçirilip Romanya ile savaş başlatıldı. Aynı yıl içinde Yunanistan'da İtilaf Güçlerine karşı cephe açılmıştı. Bu arada Galiçya'da Rusya

39 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)** (Dizi: HR.SYS, 2319/4).

40 Archive of Serbia, Belgrade: Collection of General Military Administration, sh. 6 /XIX-37, list no. 1-2 (1916); and, same: Collection of the General Military Administration, t. XIX, no. 37/3 (1916).

41 Osmanlı Türkiye'sinin 1915 yılında İttifak Güçleri tarafında Birinci Dünya Savaşı'na katılması Yeni Pazar'ın bir kahvehanesinde trajik bir olayla karşılandı. Ev sahibi Milentiye Okoşanoviç Osmanlı sultanı hakkında söylediği kötü sözlerden ötürü öldürülmüştü. (Omer. Koničanin, **Sjećanja...** 105)

İmparatorluğu'na karşı savaş faaliyetleri gerçekleştiriliyordu. 6. Kolordu Romanya'daki askeri faaliyetlere katılıp, 20. Kolordu ise Makedonya'da ve 15. Kolordu da Galiçya'da mücadele etmişti. İnsani kaynakların yetersizliğinden ötürü kolordular Müslüman gönüllüleriyle doldurulmuştu⁴². Böylece yüksek tepkinin en önemli etkeni Türkiye'nin bu savaşta, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın müttefiği olup Rusya, İngiltere ve diğer güçlere karşı mücadele etmesiydi. Büyük sayıda Müslüman 'Türkiye'ye Ruslara karşı mücadelede yardım etmek için' seferber edilmişti⁴³. Yerli yetkililerin yardımı ile Avusturya-Macaristan askeri büyük sayıda Müslümanları Galiçya'dan Gelibolu'ya, Kafkas'tan Arap Yarımadasına kadar mücadele edilen cephelere yollamıştır. Rumeli Müslümanlarının Birinci Dünya Savaşı'nın Suriye, Filistin, Irak ve Kafkas cephelerindeki katılımı hakkında belge yetersizliğini vurgulamak lazım⁴⁴. Bu cephelere katılan Đurumlje (Gönüllü) sayısını hesaplamak için Avusturya, Alman, Macar, Türk, Ukraynalı ve diğer Ortadoğu askeri kaynaklarını danışmak gerekiyor. Toplam sayısı 25 bini aştığı kesindir.

Bu dönem görünmemiş yoksulluk, kıtlık, salgın ve fiziksel olarak hayatta kalma mücadelesi ile işaretlenmiştir. Nüfusun tamamı gündün güne acılara, mihnete ve ölümlere maruz kalmıştır. 1915 yılı Aralık ayında yabancı sağlık ekiplerin gelişi, durumu daha da güçleştirmiştir. Bitlenme ve uyuz hızlıca yayılmıştır. Bulaşıcı hastalıklar, özellikle verem ve lekelihumma gündün güne can almıştır. Yoksulluk her eve ve her aileye ulaşmıştı. Hasta odaları hiç ısıtılmamıştı. Açlık, nüfusun hastalıklara karşı bağışıklığını daha da azaltmıştı. İşgalci güçler yerel nüfusa salgına karşı mücadelesinde hiçbir zaman yardım etmemiştir. Çiftlik hayvanlarının sıkça hacedilmesi durumu daha da zorlaştırmıştı. Aç ve yorgun nüfus, Avrupa'nın tamamını kapsamış olan İspanyol gribi salgınıyla karşılaşmıştı⁴⁵. 177. Karasal Gönüllü Birliği veya Osmanlı Rumeli Birliği Makedonya cephesindeki çatışmalara katılmıştı. Bir askeri komutanın 24 yıl sonra ilan ettiği yazılarına göre birliğin Köprülü'ye ulaştığında yerli nüfusun büyük

42 H. Saygılı, **Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü...** 234.

43 Omer. Koničanin, **Sjećanja...** 105.

44 Hasip Saygılı, **Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları...** 234-234.

45 Milić F. Petrović, **Austrougarska okupatorska uprava u Pljevljima u toku I svjetskog rata 1915-1918;** u: Glasnik Zavičajnog Muzeja, 8-9, Pljevlja 2013, 222-223.

bölümü askeri faaliyetlere katılmıştı⁴⁶. Osmanlı ordusunun geri döndüğünü anlayınca şehrin etrafı ve diğer bölgelerde yaşayan halk komutanların gelişini kutlamak için 'gözlerinde gözyaşıyla uzun yolculuklara çıkmış' ve kurbanlar kesmişlerdi⁴⁷. Avusturya-Macaristan ordusunu üniformasını giyip ve kafalarına ay-yıldızlı şapkalar taktıktan sonra yakınlardaki kışlalarda (Mitroviça, Üsküp, Niş, Belgrad) bir aylık hazırlıktan sonra Galiçya'dan Arabistana dayanan cephelere gönderilimişler⁴⁸.

Az sayıda gönüllü Ruslar veya İngilizler tarafından savaş esiri olarak alınmıştı, büyük bir bölümü ölüp, geri kalanların çoğu ise hayatlarını Türkiye'de devam ettirmiştir. Gönüllüler hakkında en önemli bilgilerden biri de Sancak toplumunun her sosyal katmanından katılımın yüksek olmasıydı. Akrabaları orduda mücadele eden aileler için Avusturya-Macaristen otoriteleri sıradışı 'Gönüllü vergisini' yüklemiştir⁴⁹. Ulaşılabilir bilgilere göre gönüllüler Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Kosova, Sancak, Makedonya, Batı Trakya, Struma Vadisi ve diğer bölgelerden toplanmıştı.

Gönüllülerin seferber edilmesi 1917 yılı boyunca Yeni Pazar'daki Avusturya-Macaristan polisi tarafından, yerli otoriteler yardımıyla Dejeva, Ştaval ve Seniçe ilçelerinde sürdürülmüştür. Belediye tarafından savaşa katılacak olan kişilerin listesi yapıldığı için yerli nüfus tarafından bu acemilere 'zoromvoljci'⁵⁰ ('zorunlu gönüllüler') adı verilmişti. Yeni Pazar Medrese'si binası içinde yapılan bu seferberlik etkinlikleri 2 bin civarında Sancaklı Müslümanı evinden uzak bölgelerde savaşa mahkum etmişti. Bu kadar yüksek sayıda gencin Yeni Pazar'ı terk etmesi iktisadi durumun kötüleşmesine yol açmıştı. Seferberlik ve savaş acılarından ziyade 1917 yılı açlık ve salgın yılı olarak hatıralara geçmiştir. Gıda yetersizliği, kanlı savaş çatışmaları ve salgınlar işgal edilmiş Sancak bölgesinin nüfusunu yarıya düşürmüştür⁵¹.

46 Erem, M., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Rumeli Müfrezesi (Takviyeli 177'nci Piyade Alayı)**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2006, 9.

47 **Ibidem**, 8- 33.

48 Omer Koničanin, **Sjećanja...** 112.

49 Istorijski arhiv "Ras"-Novi Pazar, doc. no.. 7 (7. XII 1917).

50 O. Koničanin, **Sjećanja...** 112-113

51 For more details, see: Вуле Поповић, **Пештерско-штавички вихори (хроника)**, Београд 2003, 88-94.

Müslüman iş birlikçilerin Avusturya askeri otoriterlerine seferberlikleri sürdürmelerinde yardımları olmuştu. Askerliğe alınmak bedelin⁵² ödenmesiyle önlenebilirdi. Nüfus arasında savaşa katılmak için büyük motiflerden biri 'din düşmanlarından savunmaydı'. Yine de Müslüman nüfusundan gönüllü askerlerin toplanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya-Macaristan'a verdiği askeri yardım olarak tanımlanmıştır. Böyle bir durumda seferber edilenler hangi cepheye katılacaklarını seçememişlerdi. Vatandaşlık sorunu ise savaştan sonra çözülecekti⁵³. İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Askeri Ofisi, Osmanlı ordusunu, işgal ettikleri topraklar üzerinde Müslüman gönüllü askerlerin seferber edilmesi hakkında bilgilendirmişti⁵⁴. Öteki tarafta ise 17 Mayıs 1917 tarihinde gönderdiği yazıyla Osmanlı ordusu bu konuya tamamen katıldığını açıklamıştı. O zamanki koşullarla uygun şekilde yazılan cevap, Savaş Bakanı Enver Paşa tarafından imzalanıp Dışişleri Bakanlığına yollanmıştır.

52 Ејуп Мушовић, *Тутин и околина*, Београд 1985, 68.

53 *İbidem*, 245.

54 *İdem*.

Sonuç

Kişisel ya da mülk güvenliği söz konusu olmamıştır. Hiç kimsenin devlet hukuk gücüne veya yetkisine güveni kalmamıştır. Feodal yapılanmanın ortadan kaldırılmasıyla Müslümanların büyük bir kısmı gelir kaynağını kaybetmiştir ve çoğunluğu zanaat ve ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Doğal ürünleri üzerinde gelişen ekonomiyle ve gelişmemiş derecede olan ticaretle toplam nüfusun yüzde biri uğraşmıştır⁵⁵. Yeni devlet, Müslümanların hayatlarının sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmesinin herhangi bir şekilde canlanması için ilgi göstermemiştir. 1918 yılı sonbaharında (Ekim-Aralık), Eski Sırbistan'daki askeri-polis rejimi Makedonya ve Eski Sırbistan'daki askeri birliklerine gıda sağlamak için yerel nüfustan talep ve ağır iş haciz etme yetkisinde bulunmuştur⁵⁶. Halk arasında işgal döneminde hayatın daha kolay olduğu rivayetleri yayılmıştır⁵⁷. Büyük sayıda Müslüman yargılanmadan kirli ve soğuk odalarda kapatılmıştır. Yeni devlet uluslararası anlaşmaları imzalayarak Müslümanların dini haklarını sayacağı için yükümlülük almasına rağmen büyük sayıda vakıf mülkünün kamulaştırılması için alınan tedbirlerden sonra Müslümanların yeni düzendeki ekonomik durumu gittikçe zayıflatılmıştır. SHS Krallığının kurulmasıyla Müslüman soyluların sahip olduğu toprağın ele geçirilmesi ve yağmalanması başlatılmıştır: 'mülk soyulup yakılınca, bir sürü ağa ve bey ailesi hizmetçileriyle birlikte öldürülmüştür.'⁵⁸ Bu yağmalama Sırp köylüleri (serfleri) tarafından düzenlemiştir çünkü bunlar çiftçi olarak işledikleri toprakların kendilerine ait olduğuna inanıyorlarmış. Bildiğimiz gibi, serfler toprak kiralacılarıymış, gerçek sahipleri ise ağalar ve beylermiş⁵⁹.

Müslüman dinine ait bütün nüfusun durumu çok belirsiz ve zormuş. Sırbistan ve Karadağın 1912 ve 1913 yıllarında ele geçirdiği yeni topraklarda Türklerin sayısı 200.000-300.000 arasında iken Arnavutların sayısı 600.000 civarındaymış. Şehirlerde yaşayan nüfusun bir bölümü aileleriyle Türkçe konuşunca,

55 Ејуп Мушовић, **Тутин и околина (Tutin ve civari)**, ЕИ САНУ, Београд 1985, 71-83.

56 Богумил Храбак, **Стање у Вардарској Македонији у јесен и зиму 1918, Историјски гласник**, бр. 4/, Београд 1966., 25.

57 Историја Албаније, Косова и Метохије (кратки преглед), Београд 1969, 9.

58 Milan Gakovic, **Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini 1918-1921**, Prilozi Instituta za istoriju radnickog pokreta, br. 6, god. VI, Sarajevo, 1970, 21.

59 Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, **Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima**, Mag, Sarajevo, 1993, 46.

Müslümanların diğer kısmı (Sancak, Gora ve Torbeş bölgeleri) ağırlıklı olarak Slav dillerini konuşmuştur. Yeni kurulan yönetim mekanizması bu millet için yabancı ve yolsuz olarak görünerek, Müslümanlara karşı nefret yetiştirmiş. Sancak, Kosova ve Makedonya'dan ziyade yeni Krallık'ta büyük sayıda Müslüman yaşamıştır. Yeni Güney Slav Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı sadık olmayan ve parçalayıcı etken olarak saydığı Arnavut nüfusundan kurtulmaya çalışmıştır ki bu şekilde sömürge yerleştirmek için kolayca yeni toprak sağlayabileceğini düşünmüştür. Bir sürü doğrudan ve dolaylı tedbirden sonra kararsız Müslümanlar göç etmeleri için ikna edilmeye çalışılmıştır ki bu amaçla SHS Krallığının (Yugoslavya) devlet kurumları kullanılmıştır. Büyük beklentiler içinde olan propaganda kurbanı Müslümanlar, hızlıca Türkiye'ye doğru hareket ederek daha sonra ıslah olmuş Türkiye'de uyum sağlamaları büyük sorunlarla gelişmiştir. Beyanlara göre tanınan Müslüman hakları yeni devlet içinde yavaşça silinmeye başlamıştır. Ortodoks Karadağlı ve Makedon halkları yanı sıra, Türkler, Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar, Roma ve Krallığın diğer Müslümanları özel milli statüsünü kaybetmiş durumları gittikçe zorlaşmaya başlamıştır.

КАУНАКҢА

АРХИВ ЦРНЕ ГОРЕ (Karadağ Arşivi), Министарство унутрашњих дјела, Управно одјелење, ф. 147, 2305.

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕОГРАД (Yugoslavya arşivi Belgrad), Sırbistan Krallığı Dışişleri Bakanlığı (Министарство иностраних дела Краљевине Србије); Dizi: Yovan Yovanoviç Pijon (Фонд: Јована Јовановића Пијона), Р.Р. no.. 756 (10. 2. 1910).

ARCHIVE OF SERBIA, BELGRADE: Collection of General war government, sh. 6 /XIX-37, list no. 1-2 (1916); and, same: Collection of General war government, t. XIX, no. 37/3 (1916).

АРХИВ СРБИЈЕ , Фонд архиве Војног генералног гувермана, св. V, одел. XVIII, бр. 737 (1916). (Arhiv of Serbia, Archive of Serbia, Belgrade (1916)ö Collection of General war government, t. V, part XVIII, no. 737.

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ, БЕОГРАД (Yugoslavya arşivi Belgrad), Фонд Министарства унутрашњих послова, 14-179-664, Извештај начелника тиквешког округа од 20. 4. 1921.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) (Dizi: HR.SYS, 2319/4);

БРИТАНСКИТЕ КОНЗУЛИ ВО МАКЕДОНИЈА 1797-1915 (документи), Државен Архив на Република Македонија, Скопје, 437-438.

FRANSIZ BELGELERİ - Documents diplomatiques francais (1871.1914), C IV, bölge 146. TTK Ankara.

ISTORIJSKI ARHIV "RAS"-Novi Pazar, doc. no.. 7 (7. XII 1917).

MAKEDONYA CUMHURİYETİ DEVLET ARŞİVİ, ÜSKÜP (ДАРМ): Foreign Office (FO) 371/1507/50278 (M- 1965).

MAKEDONYA CUMHURİYETİ DEVLET ARŞİVİ ÜSKÜP (Државен архив на Република Македонија, Скопје): Foreign office (FO) 371/1507/50525. Foreign office (FO) 371/1505/47817 (M-1965); 371/1506/48282 (M-1965); Foreign office (FO): 371-1508-53714 (M-1966).

ПОРАНЕШНИТЕ БАЛКАНСКИ ВОЈНИ (1912-1912), Извештај на Карнегиевата балканска комисија, Скопје 2000.

PUBLIC RECORD OFFICE, Londonö Forigne office, 294/44, Државен Архив на Република Македонија (Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi), Скопје (Üsküp), M/1610, s. 18.

PUBLIC RECORD OFFICE, London, Foreign Office (PRO FO) 371/2110: DARM (Makedonya Cumhuriyeti Devlet Arşivi), Skopje Üsküp, M-2229, s. 156-157.

Araştırma Eserler

АЗЕМОВИЋ Заим, *Рожаје и околина (Кратак историјски преглед)*; у: Рожајски зборник, бр.1, Рожаје 1982.

BANDŽOVIĆ Safet, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo 2006.

BOGDANOVIĆ Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, Beograd 2000.

BLAŠKOVIĆ Pero, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu*, Beograd, 1939.

СТОЈАНЧЕВИЋ В., Прилике у западној половини Косовског вилајета према извјештајима аустрозгарског конзула у Скопљу 1900. и 1901. године; у: *Историјски часопис*, 12-13, (1961-1962), Beograd 1963.

CLARK Howard, *Civil Resistance in Kosovo*. London: Pluto Press, 2000.

FRITZ Hans, *Bosniak, Weidhofen a.d. Ybbs*, 1931.

GLENI Miša, *Balkan 1804-1999 (Drugi deo)*, Samizdat B 92, Beograd.

BEBLER A., *Propuštena prilika za istorijski sporazum*; у: *Helsinška povelja*, br. 119-120, Beograd, мај-јуни 2008.

ЕКМЕЏИЋ Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, 2, Београд, 1989.

EREM M., *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Rumeli Müfrezesi (Takviye-li 177'nci Piyade Alayı)*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2006.

HASANI H., *Migracije stanovništva Gore*: у: *Antropogeografsko-etnološke, demografske, sociološke i kulturološke karakteristike šarplaninske Župe, Gore*,

Ороја и Srecke, SANU pos. Izdanje. Knj. 40/II, Bograd 1995.

ИМАМИ Petrit, Srbi i Albanci kroz vekove, Beograd 2000.

ИСИЋ Момчило, Од Србије до Србије, у: Срби и Југославија: држава, друштво, политика: (зборник радова), Институт за новију историју Србије; Беокига Београд 2007.

ЈАНКОВИЋ Драгослав (Janković Dragoslav), Србија и југословенско питање 1914 – 1915, Београд 1973.

ЈОВАНОВИЋ Мр Владан, Пољопривреда Јужне Србије у југословенским оквирима 1918 -1929., у: СРБИ и Југославија : држава, друштво, политика : зборник радова /, Институт за новију историју Србије, Београд 2007.

КАРАКАСИДУ А. Х., Полиња жито, ридишта крв, Магор, Скопје 2002.

KARPAT K., The Ottoman population 1830-1914 (Demographic and Social Characteristics).- vol. 1. Madison 1985.

KONIČANIN, Omer Sjećanja, (redaction M. Radović), Novi Pazar 1998.

MALIKOVIĆ Dragi, Pokreti trupa i borbe u nekadašnjem Novopazarskom sandžaku 1914. i 1915.godine, in: Simpozijum “Seoski dani Sretena Vukosavljevića”, XII, Prijepolje 1997.

МИТРОВИЋ Андреј, Време нетрпеливих, Београд 1974.

МИТРОВИЋ Андреј, Србија у Првом светском рату, Београд, 1984.

МУШОВИЋ Ејуп, Тутин и околина, Београд 1985.

НОВОВАРОШКИ КРАЈ КРОЗ ИСТОРИЈУ – ОД НЕОЛИТА ДО 1941. (Grupa autora), Nova Varoš 1991.

ОРТАКОВСКИ В., Малцинствата на Балканот, Скопје 1998.

ПЕЈОВИЋ Ђ. Д.: Исељавање Црногораца у XIX вијеку, Титоград, 1962.

ПЕТРАНОВИЋ Бранко, Историја Југославије 1918–1988, књ. 1, Београд, 1988.

PETROVIĆ Milić F., Austrougarska okupatorska uprava u Pljevljima u toku I svjetskog rata 1915-1918; u: Glasnik Zavičajnog Muzeja, 8-9, Pljevlja 2013.

ПОРАНЕШНИТЕ БАЛКАНСКИ ВОЈНИ (1912-1912), Извештај на Карнегиевата балканска комисија, Скопје 2000.

РАКОЧЕВИЋ Новица, Црна Гора у предвечерје светског рата; у: Историја српског народа, VI/1, Београд, 1983.

ПОПОВИЋ Вуле, Пештерско-штавички вихори (хроника), Београд 2003.

РЕМАК Joachim, The Third Balkan War: Origins Reconsidered; во: The Journal of Modern History, vol. 43, no. 3, The University of Chicago Press (Sep., 1971).

SAYGILI Hasip, Birinci Dünya Harbi'nde Rumeli'nden Osmanlı Ordusuna Müslüman Gönüllü Katılımları, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2013 Bahar (18).

САМАРЦИЋ Н., Стварност институционализованог раног османског мултикултурализма: право и судови у империјалној структури и свакодневици; у: Новопазарски зборник, бр. 32, Нови Пазар 2006.

SCHMID Ferdinand, Bosnien und Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarn, Leipzig 1914.

ТРИФУНОСКИ Ј. Ф. (Trifunoski F. Jovan), О Турцима у СР Македонији.- Географски преглед, Сарајево 1968.

TROTSKY Leon, The War Correspondence of Leon Trotsky. The Balkan Wars 1912-13 (transl. Brian Pearce), New York, Monad Press; Australia, Pathfinder Press, 1993.

TROTSKY Leon, My Life: An Attempt at Autobiography; Charles Scribner's Sons, New York, 1930.

TODOROVA Maria, War and Memory: Trotsky's War Correspondence from the Balkan Wars; in: Perceptions, Summer 2013, Volume XVIII, no 2.

ТУЦОВИЋ Димитрије, Србија и Албанија (Један прилог критици завојевачке политике српске буржоазије), Београд, Култура, 1946;

UKA Sabit, Dëbimi me dhunë i shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit (1877-

1878) (Nasilna ekspatrijarcija Albanaca Niškog sandžaka (1877-1878), ASHAK, Priština).

ŠEHIĆ Z., U smrt za cara i domovinu!: Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habzburške monarhije (1878-1918.), Sarajevo, 2007.

ŠKRIJELJ Redžep, Amanet sandžačkih đurumlija sa Galicije (O ratnoj tragediji sandžačkih veterana), in: Almanah, no. 51-52, Podgorica 2011.

ŠKRIJELJ R., Strah od pokrštanja i agresivnog kršćanskog prozelitizma kao uzrok iseljavanja stanovništva plavsko-gusinjskog kraja (1913-1970); u Almanah, br. 55-56, Podgorica 2013.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA GÖRSEL PROPAGANDA

Adnan SOFUOĞLU - Seyfi YILDIRIM*



Özet

Propaganda günümüzde “algı yönetimi” olarak da adlandırılan çalışmalara verilen addır. Propaganda, devlet, kurumlar ve hükümetlerin, iktidarlarının ve politikalarının meşruiyetini sağlamak, kamuoyunu kendi fikri yönünde kazanarak onların bazı konularda kendileri gibi düşünmelerini sağlayarak bu konulardaki politikalarını yürütmek için kamuoyu desteğini almak, hem de karşı tarafı olumsuz olarak etkilemek amacıyla kullandığı bir yöntemdir. Propaganda, özellikle devlet adamlarının savaş zamanlarında kamuoyunu harekete geçirebilmek ve kendi siyasetinin desteklenmesini, ordunun asker ve diğer temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilmek amacıyla ortaya koydukları yazılı, sözlü ve görsel araçlarla gerçekleştirmeye çalıştığı hareket tarzıdır. Bir başka deyişle propaganda, çatışan devletlerarasındaki enformasyon savaşlarının çeşitli vasıtalarla yürütülmesidir.

Savaş döneminde yapılan propagandanın başlıca hedeflerinden birisi, savaşan güçlerin insan kaynağını oluşturan ve destek vazifesi gören cephe gerisidir. Bundan dolayı hem cephedeki kitle ve durumlar, hem de cephe gerisindeki kamuoyu propaganda faaliyetlerinin ilgi alanına girmektedir. Böylece kendi millî bütünlüğünü sağlayarak bu savaştan galip gelmeyi, karşı propaganda ile de karşı tarafın millî bütünlüğüne zarar vermeyi hedeflemektedir. Bu durum zaman zaman gerçeği gözler önüne serme, bazen de gerçeği gizleme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu çerçevede de belirli hedeflere yönelik olarak bilgiye müdahale edilmekte ve yine bilgi üzerinden bir güç savaşı yapılmaktadır.

* Prof. Dr. / Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyeleri.

I. Dünya Savaşı çok sayıda devlet ve milletin kapıştığı topyekün bir savaştır. Bu sebeple sadece siperlerde ve meydanlarda yapılan sıcak savaşın yanı sıra psikolojik bir savaş da bu dönemde ilk defa böyle geniş ve çeşitli olarak uygulanmıştır. Bu dönemde savaşa katılan devletler tarafından yürütülen “algı yönetimi” oldukça geniş bir propaganda ağının kullanılmasını gerektirmiştir. Bu propaganda içerisinde çok kullanılan yöntemler içerisinde ahaliye dağıtılan beyannameler yanında, sanatçı, yazar ve edebiyatçıların da dâhil edildiği diğer yazılı propaganda faaliyetleri olmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı’nda algı yönetimi ile kamuoyu oluşturulması konusunda basın ve basında yer alan görsel propaganda unsurları büyük bir yer tutmaktadır. Dönemin yönetimi için “algı yönetimi” halk desteğinin devamı ve politikalarının sürdürülebilmesinin yanı sıra; asker, vergi ve bağış toplamasında önemli rol oynamıştır.

Yazılı propaganda içerisinde ise görsel propogandanın oldukça büyük ve farklı yönleri bulunmaktadır. Belli araçlar içerisinde görsel olanlar gerçekliği pekiştirme ve inandırıcılığı arttırması sebebiyle geniş halk kitleleri ile diğer hedef kitlelerinin ikna edilmesi amacıyla kamuoyunun görsel ürünleri ortaya koyan teknolojinin icadı ve kullanımının artmasıyla birlikte oldukça yaygın ve etkili bir şekilde kullanılmıştır.

Bu çalışmada özellikle I. Dünya Savaşı’nda ilgili dönem basınında yer alan karikatür, fotoğraf, kartpostal, afiş vb. gibi görsel tarih verileri kullanılarak algı yönetiminin nasıl gerçekleştirildiği ortaya konulacak ve buradan hareketle de I. Dünya Savaşı yıllarındaki “algı yönetimi” hususu değerlendirilecektir. Çalışmada dönemin basını ile birlikte ilgili literatür ve konuyla ilgili arşiv malzemeleri kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Görsel Propaganda, Görsel Tarih, Algı Yönetimi, Savaş Sanatı ve Edebiyatı.

THE VISUAL PROPAGANDA IN THE WWI

Abstract

Propaganda is widely perceived as a mind-shaping tool. States, governments and institutes utilize propaganda not only to gain legacy, promote policies among public and get support for their acts but also counteract against opponents. It is often used during war times to supply the army by acquiring public support. Home front, one of the main grounds exposed to propaganda has great importance in terms of ammunition and outfit supplies for the armies. Thus, having a successful propaganda within the home front and battlefield has a crucial role to determine the destiny of war. Propaganda activities can offer the truth as well as disinformation by manipulating reality.

First World War was a massive war including numerous states and ethnicities. Consequently, a great psychological war was experienced for the first time in addition to the one on trenches and battlefields. Distributing fliers in public and employing artists, writers and poets to affect public opinion are among some of the most common propaganda methods. It is not a surprise that the press had a significant place during the First World War.

This study aims to investigate propaganda methods within the cartoons, post cards, fliers and posters during the First World War to have a better understanding on psychological factors and propaganda network. The study resorts to sources belonging to press during the Great War as well as published materials and archival sources.

Key Words: World War I, Visual Propaganda, Visual History, Perception Management, Martial Arts and Literature.

Giriş

19. yüzyılda okur-yazar oranının artmasına bağlı olarak kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, demokrasinin gelişmesinin bir sonucu olarak siyasi katılımın artması, ülkeyi ilgilendiren konularda kamuoyunun gittikçe artan ilgisi, yönetimlerin “kamuoyu” nu daha çok dikkate almalarını da zorunlu hale getirmiştir¹. Kamuoyu kavramını ilk defa kullanan Jean Jacques Rousseau’ya göre; “siyasî, medenî ve cezaî kanunlara ek olarak” dördüncü unsur şeklinde güç kazanan kamuoyu artık siyasi yönetimlerin dikkate alması gereken çok önemli bir güç haline gelmiştir. Bu gelişme, yapılacak işlerde halkın tepkisini azaltmak, yapılacak işe katılımını sağlamak, katkısını almak gibi bir yaklaşımı zorunlu hale getirecektir.

“*Propaganda*” kitabının yazarı Edward Bernays, halkla ilişkilerin ideolojik yönüne vurgu yapan bir tanımlama yapmıştır; “Kitlelerin düzenlenmiş alışkanlık ve düşüncelerinin bilinçli ve akıllıca manipülasyonu demokratik toplumda önemli bir unsurdur. Bu görünmeyen toplum mekanizmasını manipüle edenler ülkemizin gerçek iktidar gücü olan görünmez bir hükümet teşkil ederler... Yönetiliriz, zihnimiz kalıplara sokulur, zevklerimiz şekillendirilir, fikirlerimiz aşılanmış şeylerdir. Bunu yapan da büyük ölçüde daha önce adını hiç duymadığımız adamlardır”. Walter Lippman’ın ifadesiyle, halkla ilişkiler çalışmaları, yönetici seçkinlerin iktidarının devamı için “rıza tesis etmek” adına, çeşitli konularda kamusal tutumlara yön verebilmektedir².

Bu anlamda propaganda özellikle ülke halkının, yöneticilerin yürüttüğü politikaları destekleyip desteklememesi ya da ne kadar destekleyeceği yönünde bir kamuoyu oluşturulması ile yakından ilgilidir. Bu durum en fazla savaş zamanlarında geçerlidir. Kamuoyunun oluşturulması ve yönlendirilmesinde en etkin yöntem propagandadır³. Propaganda; kelimelerin, jestlerin ve benzeri şey-

1 Mustafa Mutlu, **Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2003, s.28-32.

2 B. Pınar Özdemir, “Yönetişim ve Kamu Yönetimi Halkla İlişkiler Anlayışının Değişimi”, **Alternatif Politika**, C 1, S 2, ss. 282-299, Eylül 2009, s. 285-286.

3 Propagandanın, beyaz (açık olarak yapılan, kaynağı belli olan ve şeffaf olan), gri (propaganda hissi uyandırmayan, rivayetleri kullanan, hedef kitle tarafından iyi kabul gören, doğru bir olaya yalanlar katılarak yapılan), kara (hile, entrika, yalan, iftira, fitne, sinsilik ve sahte delil kullanılan, kaynağı belli olmayan) propaganda şeklinde çeşitli türleri vardır. Nevzat Tarhan, **Psikolojik Savaş**, Timaş Yayınları, genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul 2006, s.36-45.

lerin yardımları ile başkalarının düşünce ve eylemlerini kontrol etmek amacı ile hedef kişileri ve toplulukları etkilemektir. Bu şekilde kamu aklının denetimi, kontrolü ve yönlendirilmesi yapılırken psikolojik uyarılar, psikolojik simgeler, değer yargıları, bilimsel olmayan verileri kullanılmaktadır. Algılamaları şekillendirme genellikle sözlü iletişim ve imajlar yardımı ile gerçekleşir ki bu da bize savaş dönemlerinde slogan, poster ve sembol kullanımının ve hatta mimarinin neden geliştiğini açıklar.⁴

Kamuoyunun yönlendirilmesinde ise en önemli araç kitle iletişim araçlarıdır. Bu doğrultuda kitle iletişim araçlarının en önemli fonksiyonlarından biri hem kamuoyunu aydınlanmak hem de kamuoyu oluşturmaktır. Kitle iletişim araçlarının olağanüstü durumlarda ülkedeki birlik beraberliği sağlama gibi bir fonksiyonu da bulunmaktadır.

Savaş ortamında yapılan çeşitli propagandalar vardır. Yazılı ve sözlü olan propagandalar yanında bunların bazen içinde bazen de hemen yanında bunları destekleyen ve propagandanın gücünü arttıran resim, fotoğraf, karikatür, pul gibi görsel propaganda malzemeleri de kullanılmıştır. Bu anlamda savaş gibi olağanüstü olaylar bütün yazı, makale, karikatür, fotoğraf, resim gibi materyaller sayesinde millî bir çaba ve millî bir dert olarak aktarılır⁵.

Kırım Savaşı, Amerikan iç savaşı gibi savaşlarda basının aktif rol aldığı bilinmektedir. Ancak bugün algı yönetimi dediğimiz geçmişte ise daha çok psikolojik savaş ve propaganda kavramlarıyla ifade edilen faaliyetler I. Dünya Savaşı'nı daha önceki savaşlardan farklı kılan özelliklerin başında gelir. Savaşa katılan ülkeler ve milletleri bu mücadeleden zaferle ayrılabilmek için maddi ve manevi tüm kaynaklarını bu işe katmanın yanı sıra galip gelebilmek amacıyla devlet tarafından ilk defa bu kadar geniş kapsamlı olarak propaganda devreye sokulmuştur⁶.

4 İbrahim Karataş, **İletişim Anlamında Psikolojik Savaş ve Propaganda**, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Ana Bilim Dalı, Gebze 2008, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.46.

5 Mutlu, **a.g.e.**, s.19-20.

6 Alman dilinde yayınlanmış ve birçok yazarın makalesinin yer aldığı Birinci Dünya Harbi'nde Resim Propagandası olarak çevrilebilecek bir kaynakta, Karikatür'de Zulüm Propagandası başlıklı makalesinde Klaus Topitsch bu noktaya ayrıntılarıyla değinmektedir: Bk. Klaus Topitsch, **Die Gräuelpopaganda in der Karikatur**, in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000, s. 49.

Nitekim I. Dünya Savaşı daha başlamadan propagandanın önemini bilen devletler bu işe başlamışlardır. Fransızlar, Fransa'nın büyüklüğüne ve şerefine, İngilizler ekonomik güçlerine, Almanlar ise Alman ırkının üstünlüğüne ve yenilmezliğine vurgu yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu da adalet ve düzen vaat etmiştir.

Bütün savaş boyunca Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Almanya bu işi kurdukları propaganda örgütleri kanalıyla yönetmiştir. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu, propaganda çalışmalarında nispeten daha acemi ve plansız çalışmalar yürütmüşlerdir⁷.

İngiltere'de savaştan önce dahi yayınlanan kurmaca metinlerle savaşın propagandası başlatılmış, daha sonra kilise, siyasi partiler ve sivil toplum örgütleri tarafından sürdürülen oldukça hacimli bir faaliyet haline gelmiştir. İngiltere gazeteci Charles F.G. Masterman'ın başında olduğu Wellington House adlı Savaş Propaganda Bürosunu kurarak bu faaliyetleri yönetmiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda İngilizler, resim, fotoğraf, edebiyat ve sinema gibi çeşitli araçlarla çok geniş boyutlarda propaganda yapmıştır⁸. İngiltere Almanya'ya karşı bir kamuyu oluşturmak amacıyla vahşet konusuna vurgu yapan bir propagandayı esas almıştır.

Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı'nda hem basın faaliyetleri hem de propaganda zirveye taşınmıştır. Örneğin I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da 500 kadar Amerikalı muhabir bulunmaktaydı. Amerika'nın savaşa katıldığı günlerde ise Avrupa'da tam bir propaganda savaşı sürmekteydi. Çünkü savaş ancak halkın desteği, dayanma ve moral gücü ile kazanılabilecekti. Bu yüzden Amerika 1917 yılında ABD (Comittee of Public Enformation) Kamu Enformasyon Komitesi'ni kurdu ve başkanlığına tanınmış yazar ve gazeteci George Creel'i getirdi. Günlük gazeteler çıkaran, basın büroları açan, yabancı dilde yayımlar yapan, filmler hazırlayarak büyük bir enformasyon ve propaganda seferberliğine girişen Komite,

7 Okan Yüksel, "II. Dünya Savaşı ve Psikolojik Savaş Uygulamaları", 21 Ocak 2011 <http://politikakademi.org/2011/01/i-dunya-savasinda-psikolojik-savas/>; (Erişim Tarihi: 10. 10. 2014).

8 Burak Yiğit, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Metinler Üzerine Bir İnceleme", **Türk Dünyası'nda Yeni Gelişmeler Sempozyumu**, Bakü, Azerbaycan, 28-31 Mayıs 2009, vol.1, ss.293-311, s.295.

“Creel Komitesi” olarak bilinmekteydi. Komite her biri değişik konulara odaklanmış olan toplam 19 alt birimden oluşmaktaydı⁹. Bu çerçevede ABD ordusu adına “Star and Stripes” adıyla propaganda amacıyla bir gazete çıkarıldı¹⁰.

Bu anlamda I. Dünya Savaşı basın, film yapımı ve diğer propaganda araçlarının hepsinin birden kullanıldığı ilk büyük savaş olma özelliği taşımaktadır. Bunun içinde basın, kitap, dergi gibi materyallerde yer alan yönlendirici ve maksatlı makale, söz, karikatür gibi hem yazı hem de afiş, fotoğraf, film gibi diğer görsel malzemeler de savaşın seyri ve sonuçlanmasında önemli rol oynayacaktır.

Aşağıda I. Dünya Savaşı'nda yapılan propagandada kullanılan görsel malzemelerden türlerine göre örnekler verilecektir.

Fotoğraf

Savaşlarda kitle iletişim araçlarının vazgeçilmez haber içeriklerinden biri olduğu gibi bunların fotoğrafları da belge niteliği taşımaktadır¹¹. Aynı zamanda da fotoğrafın habere sadece görsellik katmakla kalmadığı, haberin gerçekliğini, sözün güçlülüğünü ortaya koyma gibi bir güçlü tarafı da bulunmaktadır. Fotoğraf bazen tek başına ama daha çok afiş tekniğinin içinde afişlerle birlikte kullanıldığında bir propaganda malzemesi olmaktadır.

Endüstrinin hızlı ilerleyişine karşın, fotoğrafın icadına kadar yapılan afiş ve tasarımlarda elle çizim ve illüstrasyonların kullanılması istenen etkiyi vermede yetersiz kalmıştır. Fotoğrafın icadı, dil ve kültür sınırlarını aşarak toplumların birbirlerini tanımalarını ve anlamalarını hızlandırmıştır. Dergiler, gazete ve basın, fotoğraftan olabildiğine yararlanarak coşkulu bir sürece girmiş ve fotoğraf ana bilgi kaynaklarından biri olmuştur. Fotoğrafın bulunuşu grafik imge üretiminde köklü değişimlere neden olmuştur¹².

9 Özdemir, a.g.m., s.286.

10 Sadece istenilen ve güvence veren muhabirler savaşa yakın yerlere kabul edilmişlerdir. ABD'li eski gazeteci olan ve bu dönemde baş sansürcü olan Frederic Palmer, daha sonra yaptığı açıklamada adeta “kamu yalancısı” rolü oynadığını itiraf etmektedir. İngiltere’de sadece altı gazeteciye cephede savaş muhabirliği yapma izni vermiştir. Mutlu, **a.g.e.**, s.18-187.

11 Mutlu, **a.g.e.**, s.182.

12 Uluğkay, **a.g.t.**, s.11; Emre Becer, **İletişim ve Grafik Tasarım**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s.99’dan naklen.

1913 yılında 1 Şubat 1913 tarihinde devam eden Balkan Savaşları sırasında kurulan ve birçok faaliyeti aynı anda bünyesinde barındıran Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (MMC), I. Dünya Savaşı'nda orduya yardım, propaganda gibi konularda en etkili kurum olacaktır. MMC yayınladığı, Harb-i Umumi Panoraması (1914) ve oldukça hacimli olarak yayınlanan ve bu dönemde yapılan Osmanlı propagandasının en önemli yayını olan Harp Mecmuası (1915) dergileriyle devletin ve ordunun saygınlığını artırmaya yönelik bir propaganda izlemeye çalışmıştır. Ayrıca çekilen belgesel türdeki propaganda filmlerinin halka gösterilmesini de sağlamıştır. 1915 yılı Kasım ayından 1918 yılı Haziran ayına kadar 27 sayı çıkarılabilen Harb Tarihi dergisinde, Çanakkale'den Galiçya'ya, Kafkaslar'dan Sina'ya, Makedonya'dan Irak'a Osmanlı ordusunun savaştığı cepheler ve varoluş mücadelesi fotoğraflar, şiirler ve diğer birçok yazı ile aktarılmaktadır. Her iki yayında da savaşın cereyan ettiği dönemde hem cephede hem de cephe gerisinde çekilmiş fotoğraflarla düşman esirleri, eldeki büyük silahlar, askeri başarılar gibi hususları ön plana çıkararak kamuoyunun sürece dair düşüncelerinin olumlu yönde biçimlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır¹³.

I. Dünya Savaşı'nda fotoğrafın bazen afiş ve basın- yaygın organlarında, bazen de daha ender olarak müstakil olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede genel itibariyle sinemacılar, fotoğrafçılar ve edebiyatçılar Osmanlı yönetiminin yaptığı propaganda faaliyetinin içinde yer alacaklardır. Nitekim Enver Paşa tarafından verilen bir talimatla Çanakkale'ye gönderilen İstanbul Heyet-i Edebiyesi içerisinde aralarında Tefrik Fikret'in de bulunduğu otuz kadar şair, yazar ve bestekâr yanı sıra ressam Nazmi Ziya (Güran), İbrahim Çallı, bir fotoğrafçı ve sinematograf bulunacaktır¹⁴. Nazmi Ziya'nın yanı sıra Sami Yetik, Avni Lifiy, Namık İsmail ve Hikmet Onat ve Ali Cemal da bu ressamlar arasındaydı. Ali Cemal'in *Biraz Su/Yaralı Düşman Askerine Yardım Eden Türk Askeri* isimli tablosu 1917 yılında Şişli Atölyesi'nde çizilmişti¹⁵.

13 Özde Özçelik- Thomen, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", **Online International Journal of Communication Studies**, vol.2, June 2010, <http://www.kurgu.anadolu.edu.tr/>, s.3. Özçelik bir başka literatüre de atıf yapmaktadır: Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandanan Milli Kimlik İnşasına**, İstanbul 2004.

14 Cafer Ulu, a.g.m., s.70.

15 Enis Batur, "Büyük Savaş'ın Sanat Cephesi", **NT Tarih**, Ekim 2014, S 5, s.52-54.

Bu dönemde propaganda amacıyla kullanılan fotoğraflardan bazı örnekler:



Fotoğraftaki yazı: Şark Cephesinde munzam ve firari Rus ordularının takibinde fevaid-i azimesi meşhud olan Almanların zırlı katarları¹⁶.

Bu şekilde kamuoyuna müttefik Almanya'nın hem üstün bir teknolojiye sahip olduğu, hem de bu teknolojiye sahip olan Almanlar karşısında Batı cephesinde Rusların dayanamayarak kaçtığı, bu şekilde Almanya'nın durumunun iyi olduğu düşüncesi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Böylece kamuoyuna bir güven duygusu aşılanmaktadır.

16 **Harb-i Umumi Panoraması**, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ahmet İhsan ve Şürekası, Der-saadet 1914.



Fotoğraftaki yazı: Müttefiklerimiz hududundan Edirne'ye kadar tayyaran ile gelen yeni tayyarelerden birisi ve onun zabiti¹⁷.

Yine üstün bir Alman teknolojisi. Üstün teknolojinin insanlara vereceği güven. Gücün timsali olan bu teknoloji Osmanlı'ya bahşediliyor. Savaş öncesinde harp teknolojisi açısından oldukça zayıf bulunan Osmanlı ordusu gerçekte de Alman teknolojisi ile desteklenip güçlendirilmiştir.

¹⁷ Yukarıdaki fotoğraflar Harbi Umumi Panoraması'ndan, **Harb-i Umumi Panoraması**, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ahmet İhsan ve Şürekası, Dersaadet 1914.



Fotoğraftaki yazı: Ahiren Kafkas Cephesinde esir edilen Rus askerlerinden Sivas'a naklolunan kabile-i usera¹⁸.

Böylece düşman olan Ruslardan esir alınma görüntüsü ile düşmana karşı zafer kazanıldığı ya da en azından üstün bulunulduğu fikriyatı güçlendirilmektedir.

Fotoğraflar ayrıca savaşta İngilizlerin karşı tarafın askerlerine attığı beyan-namelerde de yer almıştır.

حالاً نقل أسلحتهم يعطى لهم طعاماً فاخراً من اللحم اللذيذ الكعكوس
والبسكيت ويشربون أيضاً الماء من زمزمة الخندق البرصاف



سلاحهم تسليم آتير ألتياز اسيرله مكل قسوطونا ووربه سيله
يكسماه اعطا ابدلديكي وانكلز نفرينك كده مطر سندن
آسنله صو ويسرديكي كوسردي لوجه در

A	١-٤
B	٢-٤
F	٤-٤

ونفس المساك الاتراك الثلاثة يتقاون الى معسكر واسع
ونظيف وصحي حيث يتناولون احسن الاطعمة ويلبسون القنصر
الملائس . وهذه الصورة أخذت بعد وصولهم الى المعسكر
بثلاثة ايام ولكم سيقولون هكذا سرورين ماداموا موجودين هنا



يعنى اوج قودك اسيرينك نقل ابدلديكي كيش . تميز
وصحي قازك هي كوسردي لوجه در . آسنلك اوراده بيعه صكي
وكيهه جكي مكلأ تأين ايدلسكده در .
اشبو تصوير قازكاهه مواصلنك اوجني كون يكلشدر .
شيمدي نه قدر مسعود كرو ووتور لسه يتون مدت افانلر نه
اوقدر مسعود يا شايه جقتل در

ثلاثة عساكر اترك برمون السلاح ويطولون انفسهم
لجندى بريطاني في الميدان ميقنين بانهم سيجاملون حسناً



إلى معاملة كوره جكاريه بيلن اوج تورك عسكرينك
سلاحهم بيه براقه روق براكلز نفسونه تسليم اولد قريش
كوسردي لوجه در

ويجد ذلك يشاطر الجندى البريطانى الاتراك الثلاثة
بجمايره الموجود معه منها كبة واخسرة دائماً



انكلز عسكرينك يا ننهك بول بول بولشدير ديه سيفاره لري
يعنى اوج قودك عسكريله يا لاشديني كوسردي لوجه در

هذه جماعة من الجنود الاتراك الذين هُزموا طويلاً في اسر
الانكلز وان مظهرهم يبين حسن المعاملة التي يلاقونها . فستهم
كبيبات وافرة من الطعام الفاتر والدخان واسباب عديدة
للتنسية ويكون في احوال مريحة . وترى هنا زاوية اسلحة لاكانت



اشبولوجه جوقه نبري انكلز لك يا ننهك بولان برغروف
كوسردي . جهم لري كور دكلر اى معاملة في ايشانه
كافيدو اوزاق وقوتون بول بول وريسير . سار آكلهه لودن
دخي محروم دكلدولر . غايث الوريشلي پاراقته لره
اقامت ايدلر . لوحه اشبو يا اناغ نرك برصمعي كوسردي

Esir alınan askerlere ilk olarak kutu kavurma ikramı yapıldığı, iyi muamele gösterildiği, bolca bulunan sigaradan ikram edildiği ve esirlerin nakledildiği geniş ve sağlıklı karargâhlar gibi propagandaların yer aldığı Türkçe ve Arapça ifadelerle donanmış beyannameler fotoğraflarla güçlendirilerek Türk cephesine atılmaktadır¹⁹. Bu beyannamelerin bazı birliklerde tesirli olduğu, savaş azminin kırıldığı ve barışa geçilmesi konusundaki düşünceleri ön plana çıkardığı ifade edilmektedir. Ayrıca Enver Paşa da karşı harekete geçerek Celal Esâd (Arseven)'i görevlendirmiş Türk zaferleri ile ilgili olarak Osmanlıca, Arapça ve Almanca açıklamalı fotoğraf albümleri hazırlatmıştır²⁰.

Afiş

Endüstrinin gelişmesiyle değişen toplumsal yapı, sanatın toplumsal yönünü de baştan sona değiştirmiştir. Büyük kentleşme sanatın bir yaşam biçimi olarak hayata katılmasını gerektirmiştir. Bu süreçte, afiş, sanatsal öğelerin geniş kitleye ulaşacağı bir araç olarak ön plana çıkmıştır.

Dilimize Fransızca “affiche” sözcüğünden türetilerek girmiş olan afiş sözcüğünün İngilizce karşılığı “poster”, Almanca karşılığı ise “plâket” tir. Herkesin görebileceği bir yere asılan, ilan ya da reklam işlevi gören basılı kâğıttır²¹.

Haberleşme araçları arasında en ucuz ve dağıtılması en kolay olan afişler bu yönüyle diğer haberleşme ve iletişim araçlarına bir üstünlük sağlarlar. Ayrıca radyo, televizyon ya da gazetenin ulaşamadığı yerler kadar gidebilmesi ile anlık olarak değil çok uzun süre kamuoyunun gözünün önünde sergilenbilmesi ile akılda kalabilmeyi sağladığından daha etkili olabilmektedir²².

İnsanların hayatının önemli kısmının yaşandığı cadde ve sokaklara yapıştırılan afişler oldukça etkili iletişim araçlarıdır. Görsel açıdan kitle iletişiminde afiş, tarih boyunca önemli bir yer tutmuştur. Propagandada kullanılan oldukça etkili araçlardır. İnsanları etkinliklerden haberdar etmek, fikirleri yaygınlaştır-

19 **Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etütler Dairesi Başkanlığı (ATESE)** Klasör no: 383, Dosya No: 644/1525, Fihrist No: 2-1.

20 Sadık Sarısan, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk cephesinde beyannamelerle psikolojik harp**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999, s.12-14.

21 Mustafa S. Özkan, **Türkiye'de Siyasal Reklam ve Siyasal Afişler (1946 – 1977)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü, Lisans tezi, Isparta 2003, s.11. de Ana Britanica Ansiklopedik Sözlük, İstanbul 1986, C I, s. 122 den alınma.

22 Zeyyat Sabuncuoğlu, **İşletmelerde Halkla ilişkiler**, Bursa 1992, Rota Ofset, s.103.

mak ve tutum değiştirmek için kullanılan afiş, aynı zamanda siyasî bir propaganda aracı da olmuştur²³.

Kısa ve etkili mesajlar içeren afişler, resim ve kısa cümlelerle ifade edilen veziz ve çarpıcı sözlerle uyumlu ve anlamı tamamlayacak şekilde bir bütün halinde kamuoyu üzerine oldukça etkili olabilirler²⁴.

15'inci yüzyılda Fransa'da ilk afişler ortaya çıktığından beri herkesin görebileceği yerde olma özellikleri değişmemiş; ama 15'inci yüzyılda siyasî ve dinî propaganda amaçlı kullanılan afişler, 17'inci ve 18'inci yüzyıldan itibaren tiyatro, sinema ve askere çağırma duyurularında kullanılmaya başlanmıştır. Zaman içinde afişlerde, haberdar etme amaçlı kullanımdan, reklam amaçlı kullanıma doğru bir değişim yaşanır²⁵.

“Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1914-1918), radyo ve diğer elektronik kitle iletişim araçları henüz yaygınlık kazanacak düzeye erişmemişti, buna karşılık baskı teknolojisi çok büyük aşamalar kaydetmişti. Bu koşullar, afiş, savaş döneminin en önemli kitle iletişim aracı haline getirdi²⁶.

Şimdi I. Dünya Savaşı'nda propaganda amaçlı olarak kullanılan bazı örnekleri aktaralım.



23 Mesut Tanrıkulu, **Grafik Tasarım Ürünlerinden Afişin Bir Propaganda Aracı Olarak Kullanılması**, T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2009, s. 82.

24 Serkan Rıza Uluğkay, **Türkiye’de Siyasal Afişin Gelişimi 1990-2000 Yılları Arası Örnek İki Parti (ANAP-CHP) Seçimlerinin İncelenmesi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, 83 Sayfa, Haziran 2006, s.3.

25 Uluğkay, **a.g.t.**, s.14.

26 Tanrıkulu, **a.g.e.**, s.82.

“Sevgili Vatan rahat olabilirsin
Hiçbir zaman ümidini yitirme de
Doğru bir dümenciye sahipsin
Bu zorlu günlerde”

I. Dünya Savaşı'nda kullanılan Alman propaganda afişlerine bir örnek. Yazar von Hagenow bu kartpostalı şu şekilde tanımlamaktadır: “İngiltere’ye karşı savaş açık denizde bir fırtınayla sembolleştirilmiştir. Fakat Alman Kayseri ‘Alman İmparatorluğu’ ismini taşıyan geminin dümeninde dik durmaktadır. Sadece bir manto ve şapka ile doğaya karşı donanmış’ ve ‘dizelerin Alman seyirciyi rahatlatması’ amaçlanmıştır²⁷. Lidere vurgu yaparak güven aşılama çalışan bir afiş. Böylece İmparatorun duruma hakim olduğu ve süreci güvenli bir şekilde yönettiği imajı verilmektedir”.



27 **Birinci Dünya Harbi'nde Resim Propagandası** isimli Almanca kaynaktan Elisabeth von Hagenow adlı araştırmacının kaleme aldığı; “Tanrı ile birlikte Kral, Millet ve Vatan için: İnanç ve Kitle Medyası olarak Resim Kartpostalları” adlı makalede de yer alan bir Alman görsel propaganda örneğidir. Bu kartpostalı yazar von Hagenow farklı bir arşivden almış ve makalesinde değerlendirmiştir. Fakat biz burada Viyana’da bulunan Avusturya Milli Kütüphanesi’nin internet sayfasında hizmet sunduğu görseli kullandık. Elisabeth von Hagenow, ‘Mit Gott für König, Volk und Vaterland- Die Bildpostkarte als Massen- und Bekenntnismedium’, in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000, s. 156 ve 158. Bizim resmi aldığımız internet sayfası: Avusturya Milli Kütüphane, Viyana: <http://data.onb.ac.at/rec/baa14672694>, (Erişim tarihi: 13.9.2014); (Erişim tarihi: 13.9.2014).

Bir Alman Propaganda afişi:

Resmin üzerinde şu yazmaktadır: “Atalarımızın kendileri için yeniden kurduğu İmparatorluğumuzun olması veya olmaması söz konusudur. Alman gücünün ve Alman varlığının olması veya olmaması. Adam ve beygirin son nefesine kadar kendimizi savunacağız. Ve bu mücadeleyi dünya dolusu bir düşmana karşı da olsa kazanacağız. Birlik (hemfikir) olduğu hiçbir zaman Almanya aşılamamıştır.”²⁸

Bu afişte saldırgan değil saldırganlara karşı ülkeyi korumaya çalışan imparator imajı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.



1916 yılında Avusturya'nın savaşa yardım için bastırıldığı propaganda kartlarından bir örnek. Bayanlar mücevherlerini orduya bağlıyor²⁹.

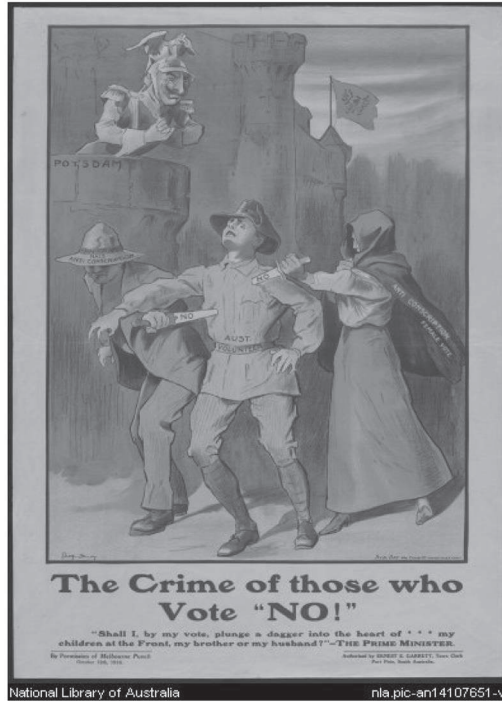
Savaş önemli ölçüde maddi kaynakların bolluğuna bağlıdır. Bu yüzden kamuoyundan sadece gönüllü askerlik değil aynı zamanda para da talep edilebilmektedir. Bu sebeple propagandanın önemli konularından birisini de yardım oluşturmaktadır.

28 Aynı eser, s.160 ve aynı internet adresi.

29 http://www.wwl-propaganda-cards.com/warloans_austria.html. (Erişim tarihi: 28. 10.2014).



Avusturya'nın savaşa yardım toplama kampanyası ile ilgili bir afiştir³⁰. Savaş uzadıkça ordunun beslenmesi, lojistiği daha zor hale gelmekte, mevcut bütçelerin tükenmesi sebebiyle de halkın yardımına daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.



30 <http://www.wwl-propaganda-cards.com>

“Hayır oyu verenlerin işledikleri suç”, “Acaba verdiğim oyla, cephedeki çocuklarımın, kardeşimin veya kocamın kalbine bir hançer saplayacak mıyım? Avustralya Başbakanı³¹.

Avusturalya hükümeti kendi topraklarının binlerce kilometre uzağında cereyan eden bir savaşa kendi kamuoyunu ikna etmek ve asker toplayabilmek için ciddi bir kampanya yürütmek zorunda kalacaktır. Bunun için de görselin oldukça etkili bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri için de bu durum aynen geçerlidir. Kendi topraklarında cereyan etmeyen bir savaş için oldukça etkili ve kapsamlı bir propaganda gerekecektir. Amerika'nın elinde güçlü kozlar da vardır. O da Almanya'nın batırdığı yolcu ve ticaret gemileri.



I. Dünya Savaşı'nın en ünlü posterleri. İngiliz Savaş Bakanı Lord Kithcher'in orduya katılım çağrısı. 1914 yılında yayınlanan bu afiş çok etkili olmuş ve

31 <http://nla.gov.au/nla.pic-an14107651> Erişim Tarihi: 28.10.2014.

Amerika, Rusya ve Brezilya başta olmak üzere diğer bir çok ülkede bu afiş örneği taklit edilip basılarak dağıtılmıştır. İnsanların gözlerinin içine bakarak “Britanyalılar seni istiyor” la başlayan ve ülkenin ordusuna katılla devam ederek “Tanrı Kralı Korusun” la vurguyu güçlendiren bir afiş. Bu afiş “Your King and Country Want You” isimli popüler bir şarkı ile de desteklenmiştir³². Birinci Dünya Savaşı'nı en iyi tanımlayan afiş “Sam Amca” adıyla hatırlanır. Tarihte en fazla baskısı yapılmış olan afiştir. Birçok ülke tarafından aynı biçimde kullanılan bir imajdır.



Lord Kitchener'in resminin bulunduğu “Lord Kitchener Wants You” tanımlı poster temel alınarak J. M. Flagg tarafından 1917’de çizilen I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Orta Doğu’daki savaşlar sırasında asker alma kampanyası için ABD Kara Kuvvetleri tarafından kullanılan Sam Amca poster³³.

32 http://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Kitchener_Wants_You: Erişim Tarihi: 28.10. 2014.

33 http://tr.wikipedia.org/wiki/Sam_Amca. Erişim tarihi: 28.10.2014.



Cephe postacısının elinde: “Buralarda daha savaş açıklamaları kabul ediliyor” diye bir mektup tutuyor...: “Ad.Hoffmann” diye... Alttaki küçük resimlerde “Fransa, İngiltere, Rusya, Belçika, Japonya” yazılı... Sağ yan tarafta da yayıncı yazıyor, yayıncı ve numarası vs. Wilh. S. Schröder Nachf. N.O. 43. No. 54³⁴. Böylece Avusturya oldukça heybetli, İtilaf güçleri ise cüce olarak tasvir edilmektedir.

Görsel propagandanın yer aldığı bir diğer nesne de kibrit kutularıydı³⁵. Buna bir örnek verelim:

34 <http://www.bildpostkarten.uni-osnabrueck.de/displayimage.php?album=96&pos=17> 10.07.1915 tarihli. Erişim Tarihi: 01.12.2014.

35 Yazar Silke Eilers: “Pantolon cebinde Propaganda: Kibrit kutusunda siyasi şeyler” adlı makalesinde bu konuya eğilmekte ve birçok örnek vermektedir. Bunlardan bir tanesi metinde verilen “Cephe ve Vatan’ın Anlaşması” resmidir. Bu resim yazarın makalesinde farklı bir arşivden alınıp kullanılmış. Biz Alman Tarih Müzesi’nin internet sayfasında hizmet sunduğu görseli kullandık. Silke Eilers, ‘Propaganda in der Hosentasche: Politisches auf der Zündholzschatel’, in: Raoul Zühlke (Hrsg.), Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000, S. 188. Bizim resmi aldığımız internet sayfası: Alman Tarih Müzesi İnternet Sayfası: http://dhm.de/lemo/objekte/pict/523_2/index.jpg, (Erişim tarihi: 13.9.2014).



Resimde bir Alman askeri ile işçi el tokuşmakta ve şöyle yazmaktadır: “İş (çalışma) ile zafere! Zafere ile barışa!”³⁶ Cephenin gücü cephe gerisinden gelir. Bu sebeple cephe gerisinin teşviki ve bu şekilde de ordunun kamuoyu tarafından desteklenmesi amaçlanmıştır.

Harita

I. Dünya Savaşı'nda kullanılan en önemli görsel araçlardan biri de genellikle büyük boy afiş olarak basılan propaganda haritalarıdır. Böylece algı yönetiminin en önemli araçları olan bu haritalar bilimselden ziyade ciddi-komik arasında bir tarz oluşturarak savaşın en güçlü propaganda silahları olarak büyük boy posterler halinde bastırılmaktaydı. Bu haritalarda ülkeler çeşitli hayvan resimleri ile sembolize edilmişlerdi. Propaganda haritasının Almanlar tarafından başlatıldığı ve geliştirildiği ifade edilmektedir. Haritalarda Osmanlı Devleti genellikle ya

36 https://www.dhm.de/lemo/Bestand/objekt/523_2. Erişim Tarihi: 19.11.2014.

fesli bir hükümdar veya boğazların anahtarını elinde tutan bir asker olarak resmedildi.

Bu haritalarda ön plana çıkan ressamalar vardı. Alman ressam Walter Trier bunların en ünlülerinden biridir.



1914 yılında Walter Trier tarafından hazırlanmış bir harita. Bu haritada Avrupa'ya şaşkınlıkla bakan Osmanlı, Avrupa'yı yutmaya çalışan çirkin bir adam olarak Rusya, bunlara karşılık vermeye çalışan Avusturya- Macaristan ve Almanya, yine Avrupa'yı seyreden İtalya ile İngiltere ise etekli olarak daha küçük resmedilmiştir³⁷.

İngilizler de harita savaşında geri kalmayarak karşı saldırıya geçmiştir. 1914 yılında J. Amschwartz'ın çizdiği ve başlığında "Kill That Eagle" (O Kartal Öldür) yazılı olan İngiltere'nin yayınladığı propaganda haritasında İngiltere kollarını sıvayarak Kartala saldırmaya hazırlanıyor, İngiltere'nin destekçileri Foundlan adaları, İrlanda, Hindistan ve Anzacaklar silahları ile hazır bir vaziyette

37 Gazanfer İbar, "Propaganda Haritalarında Büyük Savaş", *Atlas Tarih Dergisi*, S 30, Özel Sayı, ss.138-143, s.141; ayrıca <http://www.bl.uk/collection-items/europe-satirical-map> Erişim Tarihi: 01.12.2014. Walter Trier hk. Bk. <http://www.walter-trier.de/>.



bekliyor, Osmanlı savaşa zorla sokulmaya çalışılan fesli ve nazlı bir karakter, Rusya ise Avusturya-Macaristan'a saldırmaya hazırlanan bir ayı olarak tasvir edilmektedir³⁸.

Osmanlı Devleti de Almanlardan esinlenerek sayıları az da olsa bu haritalardan basarak dağıtacaktır.



38 <http://www.peacepalacelibrary.nl/imagecollection/european-revue-kill-that-eagle-1914/>
Erişim Tarihi: 26.11.2014.

Bu haritada bir elinde Türk bayrağı diğer elinde kılıçla tasvir edilen Osmanlı yanında, bir deniz kızı olarak tasvir edilen İtalya yanında, galip olarak Almanya ve müttefikleri Almanya Aslan, Avusturya-Macaristan ise başı Güney Avrupa'ya dönük olan çift başlı kartal olarak, Rusya ise her zamanki gibi bir ayı olarak çizilmiştir.³⁹

Karikatür

Propaganda da fotoğraf ve grafik illüstrasyonların yanında bakışları çeken bir görsel olması dolayısıyla karikatürde çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü karikatür diğer hiçbir görselin yapamayacağı kadar aktüel bir hadiseyi gösteren ve bunu aynı zamanda değerlendirilebilen bir görseldir.⁴⁰

Şimdi I. Dünya Savaşı'nda propaganda amaçlı olarak kullanılan karikatürlerden bazı örnekler sunalım:



Karaköz Dergisi Ali Fuat Bey tarafından 1908'de yayınlanmaya başlanan ve bu tarihten sonra 1950 yılına kadar yayın yapmış olan bir mizah dergisidir. "Devletçi mizah" in ilk örneğini oluşturmaktadır.⁴¹

39 <http://www.bonhams.com/auctions/21999/lot/37/>. Erişim Tarihi: 26.11. 210, ayrıca Atlas tarih, s.143.

40 Klaus Topitsch, "Die Gräuelpropaganda in der Karikatur", in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000, s.50.

41 Turgut Çeviker, **Karikatürkiye-Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi (1923-2008)**, C I, İstanbul 2010, s.10.

İlk karikatür:

Karagöz - Ey Varşova, Ey güzel, Bin kahraman fedadır Mümkün mü yerde kalsın
Zaferlerin gelini! Saçağın her teline Karagözün duası
Bir tekmede ayının, Koyar mıyız seni biz Bu şamarın var gözüm
Kırdık bugün belini, Düşmanların eline Daha.. daha.. dahası

İkinci karikatür:

Hacivad: Ne o Karagöz, çantayı hazırlamışsın, yolculuk ne tarafa?

Karagöz: Haberin yok mu? Mareşal Hindenburg davet etti. Varşova'nın zabtını seyre gidiyordum⁴².

1916-1919 yılları arasında Alman Kara Kuvvetleri komutanı olan ve büyük başarılarla imza atan Mareşal Paul von Hindenburg'un bu başarıları üzerine kurulanmış bir karikatür.



Karagöz- Ne aptal herif, kollarını açmış, Fransız'dan imdad bekliyor, ulan bu sivri ve tehlikeli ormandan geçip de sana nasıl yardım edebilir⁴³.

42 Karagöz, 25 Temmuz 1331, sene 8, numara 786.

43 Karagöz Dergisi, 29 Temmuz 1331 Çarşamba, Sene 8, Numara 787.



Halının üstündeki yazı Rusya ve ayı resmi. Alman ve Osmanlı askeri.

Hacivad- Karagözüm ne kadar berbad, ne kadar pis imiş, baksana! İçinden ne kadar toz, duman ve mikrop.

Karagöz- Daha var Hacivad, emin ol, ki bu kuvvetli vuruşla tamamıyla temizlenecek... Pek iyi bilmem ama belki de pamparç olur⁴⁴.



44 Karagöz, 3 Haziran 1331, Sene 8, Numara 775.



Hilalin düşmanlarına karşı. Senelerden hatta asırlardan beri milyonlarca dindaşımız pay-i zalim ve tâ'dileri altında inletmekte olan üç ciber ve gaddar devlete karşı hilalin hakkını ve şerefini 'âb için silah-ı bedest-i celâdet olarak nihayet kıyam iden Osmanlılık...⁴⁷

47 Tasvir-i Efkar, 6 Kasım 1914, Numara 1201.

Pul

Pullar da bir görsel propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Pul ilk olarak 1840 yılında İngiltere’de çıkarılmış ve ilk pulda Hollandalı ressam William Mulradi tarafından yapılan Kraliçe Victoria’nın portresi bulunmaktadır. Bu pul iki renkle basılmıştı. İki renkten daha fazlasıyla basılan ilk pul ise İsviçre’de basılmıştır. Daha sonra üzerinde kabartma ve uçak bulunan pulların İtalya’da basıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde ise ilk posta pulunun Abdülaziz döneminde 1863 yılında basıldığı ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk pulun üzerinde ise Sultan Abdülazizin tuğrası bulunmaktaydı⁴⁸.

Afiş kadar olmasa da pulların da bu savaşta zaman zaman propaganda amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şimdi propaganda amaçlı olarak kullanılan pullara birkaç örnek verelim:



Avusturya Milli Kütüphanesinin internet sayfasında hizmete sunduğu bir pul örneği: İttifak devletlerinin liderleri. II. Wilhelm, V. Mehmet, I. Ferdinand, Franz Joseph.

Pulun üzerinde “İttifak devletlerinin özgürlük savaşı 1914-1917” yazmaktadır. Bulgaristan Çarı I. Ferdinand, Avusturya İmparatoru I. Karl, Osmanlı

48 **Geçmişten Günümüze Posta**, Ulaştırma Bakanlığı PTT, Ankara 2007, s.168-170.

Padişahı V. Mehmed Reşat, Alman İmparatoru ve Prusya Kralı II. Wilhelm⁴⁹. Bu şekilde güçlü bir birliktelik bütün bu ülkelerin kamuoylarına ciddi bir güven sağlayacaktır.



Pulun üzerindeki yazı: Jeanne d'Arc Fransa'yı kurtardı. Amerikan kadınlar ülkenizi kurtaracaktır. Savaş yardım pulu satın alın.

I. Dünya Savaşı savaş yardım pulu posteri, 1918. ABD Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan ve esas itibariyle okul çağındaki çocuklara yönelik çıkarılan posta pulları.

49 Avusturya Milli Kütüphanesi, Viyana: <http://data.onb.ac.at/rec/baa15754668>, (Erişim Tarihi 13. 9. 2014).



1917 Viyana Seri diye bilinen ve Viyana'da basılan Sürşarjlı pullardan biri. Türk askeri yardımsever ve müşfikdir. Osmanlı Devleti daha önce İngiltere'de bastırıldığı pulları bu ülke ile çıkan savaş sebebiyle artık çıkaramamaktadır. Bu sebeple pul basımı için öncelikle elde kalan pullar üzerine sürşarj yapılarak pul üretimi yapılabilmektedir. Dolayısıyla bu eski pullar üzerine karışık fotoğraflar basılamayacaktır. Ancak 1917 yılında pulların Avusturya'da basıldığı ve pulların üzerine Hilal-ı Ahmer ve Çanakkale konulu fotoğrafların yerleştirildiği anlaşılmaktadır⁵⁰.



5 Mart 1917 tarihli Devlet-i Osmaniye Posta Pulu. Bir Çanakkale fotoğrafı.

50 Bk. **PTT Müzesi**, Ulus Ankara. Pulların görselleri PTT Müze Müdürlüğü'nden tarafımıza verilmiştir.

Film

Filmler de görsel propagandanın en önemli araçlarından. İlk öykülü film 1902 yılında Georges Méliès tarafından Le Voyage dans la Lune (Aya Seyahat) adlı filmle gerçekleştirildi. 19. yüzyıla kadar hareketli resimler tamamen görsel bir sanat olmasına karşın ilk sessiz filmler kamuoyu tarafından beğenilmişti. 20. yüzyılın başında filmler öyküsel bir yapı geliştirmeye başladı. Kamera hareketleri filmin hikâyesini daha etkili kılacak şekilde uygulanmaya başladı⁵¹.

I. Dünya Savaşı “kameranın silah olarak kullanıldığı ilk savaş” olarak tarihe geçmiştir. Filmlerin, bilgilendirme ve propaganda aracı olarak kullanıldığı ilk savaştır. O günün koşullarında bu görüntüler kadar etkili başka hiçbir bilgilendirme aracı yoktu.”⁵² Bu dönemde gelişen taarruz savaşı, Batı cephesinde ve Çanakkale’de bir süre sonra çok uzun süren, meşakkatli siper çatışmalarına dönüştü. Bu süreçte kamuoyunun moralini yüksek tutmak, asker desteği sağlamak, siyasi gücü sürdürebilmek amacıyla bu savaşa katılan devletlerin neredeyse hepsi propaganda filmleri çekmek için gerekli alt yapıyı kurmaya yöneldi. I. Dünya Savaşı sırasında cephede yaşananları yansıtan reklam filmleriyle, o dönemde başlı başına bir tür yaratılmıştı. Nakit sıkıntısı çeken savaş bütçeleri için vatanseverlerin bağışlarından medet umuluyordu. Abartılı bir şekilde tasvir edilen düşman görüntüleriyle bağış toplanıyordu.

Bu çerçevede cepheye kameramanlar gönderildi ve dönemin prodüksiyonlarında, doğal olarak ülkelerin kendi ordularının düşmana kıyasla ne denli güçlü olduğunun sergilenmesine büyük önem verildi. Gösterilen muharebelerin çoğu ise, cephenin gerisinde, ateş hattından uzakta canlandırılarak filme çekilmiştir⁵³.

Bu filmlerde zaferi vurgulamak için, savaş esirlerinin bir kitle olarak gösterilmesi, güç gösterisinde bulunmak için, dimdik yürüyüşe geçen çok sayıda askerin görüntüleri ve sahip olunan teknolojik silahların görüntüleri gibi. Bu filmlerde özellikle kitleye yapılan vurgular öne çıkmaktadır⁵⁴.

51 <http://tr.wikipedia.org/wiki/Film>. Erişim Tarihi: 27.10.2014.

52 <http://www.dw.de/kameran%C4%B1n-silah-olarak-kullan%C4%B1ld%C4%B1-C4%9F%C4%B1-ilk-sava%C5%9F/a-17736556>. Erişim Tarihi: 27. 10.2014.

53 <http://www.dw.de/kameran%C4%B1n-silah-olarak-kullan%C4%B1ld%C4%B1-C4%9F%C4%B1-ilk-sava%C5%9F/a-17736556>. Erişim Tarihi: 27.10.2014.

54 Rainer Rother’den yapılan alıntı: <http://www.dw.de/kameran%C4%B1n-silah-olarak-kullan%C4%B1ld%C4%B1-C4%9F%C4%B1-ilk-sava%C5%9F/a-17736556>. Erişim Tarihi: 26.10.2014.

Savaşlar teknolojinin gelişimine büyük katkı yaparlar. Bu durum film teknolojisine ve film yapımcılığında da böyle olmuştur.⁵⁵ Nitekim, savaş öncesi 1912 yılında Almanya'da 11 film prodüksiyon şirketi bulunurken, savaş sonrasında 1920 yılında bu sayı 200'ün üzerine çıkmıştır⁵⁶.

I. Dünya savaşı döneminde çekilen film, animasyon ve kurgu filmler bir proje etrafında derlenerek dijitalleştirilmektedir. Proje Frankfurt'taki Alman Film Enstitüsü'nden Julia Welter tarafından koordine edilmektedir. Tüm bu tarihi kayıtlar, 35 milimetre film üzerine geçirilerek, proje kapsamında 650 saatlik materyal dijitalize edilmiş ve hizmete sunulmuştur⁵⁷.

Alman propaganda görselleri arasında bulunan ve Europeana Film Gateway adlı proje kapsamında Alman Bundesarchiv'i tarafından internet ortamında da hizmete sunulan bir belgeselde 1917 yılında Filistin'de bulunan 4. Türk Ordusu'nun, Cemal Paşa ve Kurmay Başkan'ı Fuad Paşa'nın görüntülerinin de yer aldığı belgesel örneği: Bild- und Filmamt (BuFa) (Berlin) tarafından hazırlanan "Bei der IV. türkischen Armee in Palästina" adlı dört dakikalık belgesel⁵⁸.

Osmanlı Devleti filme dayalı propagandada geç kalmış olsa da bir takım faaliyetler içerisinde olmuştur. Enver Paşa Almanya'da edindiği bilgiler ışığında Merkez Ordu Sinema Dairesi'ni kurmuştur. (MOSD) Bu kurumun başına Sigmund Weinberger, yardımcılığına ise Mazhar Yalay, Cemil Filmer ve Fuat

55 Bildirinin üst kısımlarında da bahsedilen "Birinci Dünya Harbi'nde Resim Propagandası" adlı Almanca kaynakta, birkaç yazarın ortak kaleme aldığı: "Hareketli resimler: Film. - Yeni bir Medya Savaş Propagandası Yapmakta" adlı makalede; Judith Rakers, Fransız Film eleştirmeni Alexandre Arnoux'un açıklamalarına dayanarak Birinci Dünya Harbi'nin "Siyah beyaz sessiz filmin ve sinemanın doğumu" olduğunu belirtmektedir. Judith Rakers ve diğerleri, "Bewegte Bilder-Der Film. Ein neues Medium propagiert den Krieg", in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000, S. 327.

56 **A.g.e.**, s. 327 ve devamı.

57 <https://docs.google.com/spreadsheets/ccc?key=0Ai0xfQHaBpe0dHlNbnRaTm5oSFVUREc1SG5SYWctZUE&usp=sharing#gid=0EFG> 1914 için film listesi.
<http://www.dw.de/kamera-n-silahn-olara-kullan%C4%B1ld%C4%B1C4%9F%C4%B1-ilk-sava%C5%9F/a-17736556>. Erişim Tarihi: 27.10.2014

58 <https://www.youtube.com/watch?v=BCAYqoDkr4w>; www.filmportal.de/. Erişim Tarihi: 27. 10.2014.

Uzkinay getirilmiştir. Bu kurum Osmanlı Devleti'nin hasta adam imajını değiştirecek bir dizi propaganda filmi çekecektir⁵⁹.

Amerika da kendi kıtası dışındaki bir savaşa katılabilmek için kamuoyunu ikna etmek amacıyla psikolojik savaş birimleri kurarak, Almanya'yı kötü olarak göstermek, savaşı Almanya'nın çıkardığını ve kendilerinin de tehlikede olduğunu anlatmak için büyük çaba göstermiştir. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri tarafından sinema ciddi anlamda psikolojik savaş aracı olarak kullanılmaya başlanmış, kitleleri etkilemek amacıyla birçok Amerikan filmi çekilmiş ve bu filmler milyonlarca insana ulaştırılmıştır⁶⁰.

Savaş döneminde çekilen en meşhur ve etkili belgesel propaganda filmlerinden birisi "The Battle of the Somme" adlı İngiliz filmidir. Somme Savaşı'nın ilk günlerini (1 Haziran-18 Kasım 1916) anlatan film İngiliz askerlerinin Alman mevzilerine yürümesini, topçu ateşini ve siper savaşlarını anlatmaktadır. Film büyük bir başarı kazanmış ve ilk altı haftada 20 milyon kişi tarafından izlenmiş ve 18'den fazla ülkede dağıtılmıştır. Savaş Ofisi ikinci olarak (1917) in "The King Visits His Armies in the Great Advance", daha sonra da "The Battle of the Ancre and the Advance of the Tanks" i çekmiştir⁶¹.

59 Battal Odabaş, "Türk Sinemasının Kuruluşunda Türk Ordusunun Yeri, Belge (sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri" **İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi**, S 24 (2006), s. 205-212.

Bu kurumun çektiği diğer filmler:

"Van der Goltz Paşa'nın Cenaze Merasimi" Nisan 1916

"General Townshend" Mayıs 1916

"General Townshend ve Hintli Üsera" Mayıs 1916

"Esir İngiliz Generali" (görüntü yönetmeni ve yönetmen) Mayıs 1916

"Alman İmparatoru'nun Dersaadet'e Gelişi" – Ekim 1917

"Alman İmparatoru'nun Çanakkale'yi Ziyareti" – Ekim 1917

"Abdülhamit'in Cenaze Merasimi" Şubat 1918

"Sultan Reşat'ın Cenaze Merasimi" Temmuz 1918

"Vahdettin'in Biat Merasimi" Temmuz 1918.

"Cülus-i Hümayun'da 16. Fıkra Resmi Geçidi" Temmuz 1918

"Vahdettin'in Kılıç Alayı" (görüntü yönetmeni) 31 Ağustos 1918

"Zafer Yollarında, İzmir Zaferi"

Ordunun İstanbul'a Gelişi - 1923

İzmir Zaferi: İstiklal - 9 Eylül 1922/1942

60 <http://politikakademi.org/2011/01/i-dunya-savasinda-psikolojik-savas/>, Erişim Tarihi: 26. 10.2014.

61 [http://en.wikipedia.org/wiki/The_Battle_of_the_Somme_\(film\)](http://en.wikipedia.org/wiki/The_Battle_of_the_Somme_(film)), Erişim Tarihi: 27.10.2014.

Sonuç

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere I. Dünya Savaşı teknolojik gelişmelerin de sağladığı imkânlarla desteklenen ve devlet eliyle yapılan sistematik bir propagandanın oldukça yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. Teknolojik imkânlar rekabeti arttıran bir unsur olarak propagandanın da devlet eliyle yapılmasının önünü açarak cephe gerisinde cepheyi destekleyip güçlendirecek, karşı cepheyi ise zayıflatacak bir şekilde tasarlanıp uygulanmıştır. Görsel unsurların kitleleri daha fazla etkilediğinin anlaşılması üzerine afiş, film, fotoğraf, pul gibi görsel malzemeler bu propagandanın en etkili araçları olmuştur.

KAYNAKÇA

- BECER, Emre, **İletişim ve Grafik Tasarım**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997.
- ÇEVİKER, Turgut, **Karikatürkiye-Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi (1923-2008)**, C I, İstanbul 2010.
- EİLERS, Silke, "Propaganda in der Hosentasche: Politisches auf der Zündholzschachtel", in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000.
- Elisabeth von Hagenow, "Mit Gott für König, Volk und Vaterland- Die Bildpostkarte als Massen-und Bekenntnismedium", in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000.
- Geçmişten Günümüze Posta**, Ulaştırma Bakanlığı PTT, Ankara 2007, s. 168-170.
- Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etütler Dairesi Başkanlığı (ATESE) I. **Dünya Savaşı Kataloğu**.
- Harb-i Umumi Panoraması**, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Ahmet İhsan ve Şürekası, Dersaadet 1914.
- İBAR, Gazanfer, "Propaganda Haritalarında Büyük Savaş", **Atlas Tarih Dergisi**, S 30, Özel Sayı, ss.138-143.
- Karagöz Dergisi**.
- KARATAŞ, İbrahim, **İletişim Anlamında Psikolojik Savaş ve Propaganda**, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze 2008.
- KÖROĞLU, Erol, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandanan Milli Kimlik İnşasına**, İstanbul 2004.
- MUTLU, Mustafa, **Savaşlarda Kamuoyu Oluşumu**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2003.
- ODABAŞ, Battal, "Türk Sinemasının Kuruluşunda Türk Ordusunun Yeri, Belge (sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri" **İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi**, S 24 (2006), ss. 205-212.
- ÖZDEMİR, B. Pınar, "Yönetişim ve Kamu Yönetimi Halkla İlişkiler Anlayışının Değişimi", **Alternatif Politika**, C 1, S 2, ss. 282-299, Eylül 2009.

ÖZKAN, Mustafa S., **Türkiye’de Siyasal Reklam ve Siyasal Afişler (1946 – 1977)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Ölümü, lisans tezi, Isparta 2003.

RAKERS, Judith ve diğerleri, “Bewegte Bilder-Der Film. Ein neues Medium propagiert den Krieg”, in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000.

SABUNCUOĞLU, Zeyyat, **İşletmelerde Halkla ilişkiler**, Bursa 1992, Rota Ofset.

SARISAMAN, Sadık, **Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Cephelelerinde Beyannamelele Psikolojik Harp**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1999.

TANRIKULU, Mesut, **Grafik Tasarım Ürünlerinden Afişin Bir Propaganda Aracı Olarak Kullanılması**, T.C. Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Ana Sanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2009.

TARHAN, Nevzat, **Psikolojik Savaş**, Timaş Yayınları, genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul 2006.

Tasvir-i Efkar.

THOMEN, Özde Çeliktemel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)”, **Online International Journal of Communication Studies**, vol.2, June 2010, <http://www.kurgu.anadolu.edu.tr/>, s.3.

TOPİTSCH, Klaus, “Die Gräuelpopaganda in der Karikatur”, in: Raoul Zühlke (Hrsg.), **Bildpropaganda im Ersten Weltkrieg**, Verlag Ingrid Kämpfer, Hamburg 2000.

ULUĞKAY, Serkan Rıza, **Türkiye’de Siyasal Afişin Gelişimi 1990-2000 Yılları Arası Örnek İki Parti (ANAP-CHP) Seçimlerinin İncelenmesi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, 83 Sayfa, Haziran 2006.

YİĞİT, Burak, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Metinler Üzerine Bir İnceleme”, **Türk Dünyası’nda Yeni Gelişmeler Sempozyumu**, Bakü, Azerbaycan, 28-31 Mayıs 2009, vol.1, ss.293-311.

YÜKSEL, Okan, “II. Dünya Savaşı ve Psikolojik Savaş Uygulamaları”, 21 Ocak 2011 <http://politikakademi.org/2011/01/i-dunya-savasinda-psikolojik-savas/>; (Erişim Tarihi: 10.10.2014).

İnternet Kaynakçası

<http://www.bl.uk/collection-items/europe-satirical-map> Erişim Tarihi: 01.12.2014. Walter Trier hk. Bk. <http://www.walter-trier.de/>

http://dhm.de/lemo/objekte/pict/523_2/index.jpg, Erişim Tarihi: 13.9.2014.

http://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Kitchener_Wants_You: Erişim Tarihi: 28.10.2014.

[http://en.wikipedia.org/wiki/The_Battle_of_the_Somme_\(film\)](http://en.wikipedia.org/wiki/The_Battle_of_the_Somme_(film)), Erişim Tarihi: 27.10.2014.

<http://www.dw.de/kameran%C4%B1n-silah-olarak-kullan%C4%B1ld%C4%B1%C4%9F%C4%B1-ilk-sava%C5%9F/a-17736556>. Erişim Tarihi: 26.10.2014.

http://www.wwl-propaganda-cards.com/warloans_austria.html. Erişim tarihi: 28.10.2014.

<https://docs.google.com/spreadsheets/ccc?key=0Ai0xfQHABpe0dHlNbnRaTm5oSFVUREc1SG5SYWctZUE&usp=sharing#gid=0> EFG, 1914 için film listesi.

<https://www.youtube.com/watch?v=BCAYqoDkr4w>; www.filmportal.de/. Erişim Tarihi: 27. 10.2014.

<http://www.peacepalacelibrary.nl/imagecollection/european-revue-kill-that-eagle-1914>.

<http://politikakademi.org/2011/01/i-dunya-savasinda-psikolojik-savas/>, Erişim Tarihi: 26.10.2014.

<http://politikakademi.org/2011/01/i-dunya-savasinda-psikolojik-savas/>, Erişim Tarihi: 26.10.2014.

<http://data.onb.ac.at/rec/baa14672694>, Erişim Tarihi: 13.9.2014; Avusturya Milli Kütüphane, Viyana.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Film>. Erişim Tarihi: 27.10.2014.

<http://nla.gov.au/nla.pic-an14107651> Erişim Tarihi: 28.10.2014.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sam_Amca. Erişim Tarihi: 28.10.2014.

SURİYE'DE FRANSIZ MANDASI VE ASAR-I ATİKA ARAŞTIRMALARI*

İdris YÜCEL**

Özet

Fransızlar, 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında gerçekleştirilen gizli Sykes Picot anlaşmasına dayanarak 1919 yılında Suriye'yi nüfuzları altına aldılar. Kral Faysal'ın güçsüz direnişini kısa sürede bertaraf ederek bölgeye yerleşen General Gouraud, Suriye'nin arkeolojik değerlerine kayıtsız kalmamış ve çok sayıda kazı faaliyetine ön ayak olmuştu. 1920 yılında Fransız hükümetince görevlendirilen Arkeolog M. Chamonard Suriye'deki eski eserlerin tespiti için geniş çaplı bir çalışma başlattı. Bölgedeki paha biçilemez antik eserlerin toplatılması ve başkent Paris'te sergilenmesinin, Fransızların Orta Doğu'daki hami devlet rolünü sembolik manada pekiştireceği kanaati, bu faaliyetlerin başlıca motivasyonu olmuştu. General Gouraud'nun himayesinde kazı faaliyetlerini organize eden Chamonard ve ekibi kısa süre içerisinde Sayda, Nebi Mando, Tel el Cadi, Byblos ve Humus gibi birçok tarihi saha üzerinde eski eser araştırmasına başladı. Fransa Milli Eğitim Bakanlığı, (Le Ministre des Instruction Publique), Suriye Yüksek Komiserliği (Le Haut Commissariat de Syrie) ve Beşeri Bilimler Akademisi'nin (L'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres) ortaklaşa gerçekleştirdikleri kazı faaliyetleri kısa sürede sonuç vermiş, 1921 ve 1922 yıllarında Arkeolog Montet, Byblos'ta gerçekleştirdiği kazılar sonucu Mycerinus yazmalarını

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 113K671 numaralı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi, iyucel@hacettepe.edu.tr.

rına ve çok sayıda heykele ulaşmıştı. Bu eserler işgal yıllarında, bölge halkının/ Suriyelilerin iznine başvurulmaksızın Fransa'ya transfer edilmiştir. Bu tebliğ, Fransız Dışişleri Arşivleri'nden (Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires Etrangères) temin edilmiş olan belgeler ve konuya dair mevcut literatür kapsamında, Fransa'nın 1919 yılında Suriye'yi işgalini müteakip başlatmış olduğu geniş çaplı kazı faaliyetleri ve eski eserlerin Fransa'ya transferi hususunda ipuçları sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Suriye, Eski Eser, Kazı Faaliyetleri, Arkeoloji.

FRENCH ARCHAEOLOGIAL ACTIVITIES IN SYRNAIA FOLLOWING THE FIRST WORLD WAR

Abstract

French dominated Syria in 1920 within the framework of secret Sykes Picot Treaty signed between England and France in 1916. General Gouraud, being aware of the archaeological richness of the region, paved the way for numerous French excavations right after defeating King Faisal's insignificant powers and settling in Syria. Archeologist M. Chamonard, employed by the French Government, initiated a tremendous survey for the antique relics and excavations in the region. In the capital, Paris, exhibiting priceless antique relics derived from Syria would have significant importance to reflect protectorate mission of France over the Middle East. Under the patronage of General Gouraud, Archeologist Chamonard and his staff excavated various historical sites such as Sayda, Nebi Mando, Tel el Cadi, Byblos and Hums. Excavations, directly supported by the French Ministry of Education, Syrian High Commiserate and the Academy des Inscriptions et Belles-Lettres, gave fruitful results in a short time. Archeologist Montet found Mycerinus tablets and various valuable antique relics in 1921 and 1922. These relics were immediately transferred to France without the consent of Syrian people. By resorting archival materials derived from the archive of French Foreign Ministry (Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires Etrangères) and published materials related to the subject, this study aims to investigate the story of French archaeological excavations in Syria and the antiquities transferred to France following the French occupation in 1920.

Key Words: France, Syria, Antiquities, Excavations, the First World War.

Giriş

Avrupalı güçler 19. yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarında belirli sahalarla odaklanarak nüfuz bölgeleri oluşturdular. Bu kapsamda, her ne kadar imparatorluğun bütün sathına yayılmış bir Fransız nüfuzu söz konusu olsa da, Fransa'nın asıl odak noktası Suriye Vilayeti olmuştur¹. Beyrut'ta bulunan Fransız konsolosları, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede kararlılıkla tesis edilen, dini kurumlar ile hastane ve okulları payitahttan *bağımsız* birer kurumlar şeklinde himaye etmişlerdi. Bu kuruluşlar, laik eğitim anlayışı çerçevesinde Fransız dil ve kültürünü yaymaya çalışan *Mission Laïque Française* ve dini motivasyonla sahaya inen Cizvit, Lazarist ve Freres des Ecoles Chretiennes gibi Katolik misyon örgütlenmelerince tesis edildiler². 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede aktif faaliyet gösteren bu kurumlar I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Suriye'yi, Fransız kültür ve nüfuzuna mayalamış durumdaydılar³.

16 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes Picot Antlaşmasıyla Orta Doğu'nun önemli bir kısmının haritası belirlenmişti. Buna göre İngiltere; Bağdat, Basra ve Güney Mezopotamya'ya hakim olurken, Fransa Suriye'nin kıyıları başta olmak üzere Adana, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Musul'da egemenlik sağlayacaktı⁴. Fransa ve İngiltere, bölgeye dair 1920 Nisan'ında San Remo'da manda kararı almışlardı⁵. Bu kapsamda Beyrut'ta bulunan Fransız ordusu 1920 Temmuzunda Fransız General Henri Gouraud'nun komutasında, Faysal'ın askerlerine galip gelerek Arap krallığının sonunu ilan etmiş, Suriye'de 1946'ya kadar sürecek olan Fransız Mandasını başlatmıştı⁶.

1 Örneğin, 1892 yılında Osmanlı topraklarındaki Fransız dini cemaatlerin yönetiminde faaliyet gösteren 123 okulun, 50'si Suriye ve Filistin'de, 27'si İstanbul'da, 18'i Anadolu'da 13'ü Balkanlarda, 12'si Mezopotamya'da ve 3'ü Trablusgarp'ta bulunuyordu. Yine aynı yıl, Fransız hükümetince desteklenen toplam 168 okulun 75'i Suriye ve Filistin bölgesinde bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Balkan vilayetlerindeki Fransız misyoner varlığı için bk. Alexis Vrignon, **Les Missions Catholique Française en Turquie d'Europe (des années 1840 a 1914)**, Master 2, Universite de Nantes, 2006/2007.

2 Jean Riffier, **Les oeuvres françaises en Syrie a la veille de la Premiere Guerre mondiale (1860-1923)**, Paris L'Harmattan, 2000, s. 85-86.

3 A.g.m., s. 95.

4 Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri**, TTK, Ankara 1994, s. 5.

5 Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, S 48, Kış 2009, s. 141.

6 Eyal Zisser, **"France and Syria: From Enemy to Friend", France and the Middle East**, Ed. Michel Abitbol, Jerusalem 2004, s. 276.

Fransızların yakın doğuya, Osmanlı sahasına duydukları ilgiden kısaca bahsetmek gerekir. Fransızlar oldukça erken dönemlerde yakın doğunun antik eserlerine merak sarmışlardı. Birçoğu resmi görevli olan Fransız kaşif, mimar, arkeolog, diplomat ve din adamınca gerçekleştirilen gezi ve araştırma faaliyetlerine dair eserler, Fransa'nın 17. ve 19. yüzyıllar arasında yakın doğunun kültürel değerlerine duyduğu ilginin gerek kesafeti gerekse ilmi ve analitik niteliğine dair önemli ipuçları sunar.

Henri Omont'un 1902 yılında Paris'te *Mission Archeologiques en Orient aux XVIIe et XVIIIe Siecles* başlıklı çalışması 17. ve 18. yüzyılda Fransızların Osmanlı sahasında gerçekleştirdiği eski eser ve el yazması misyonlarına dair oldukça kıymetli referanslar içerir. Nitekim 17. ve 18. yüzyıllar boyunca gerçekleştirilen bu arkeoloji misyonları, aralarında Antik Yunan ve İslam dönemine ait sayısız el yazmalarından, Roma ve Bizans paraları, taşınabilir antik eserler ve antik orta doğu halılarına kadar çok sayıda antik eserin Fransa'ya transferiyle sonuçlanmıştır.⁷

17. yüzyılda başlayan Fransa'nın doğuyu *keşif* hareketleri sonraki yüzyıllarda yoğunlaşarak devam etmiştir. 18. yüzyıl sonlarında gerçekleşen Napolyon'un Mısır seferi yalnızca askeri nitelik taşımamıştı. Beraberinde götürdüğü arkeolog ve bilim adamlarıyla hem Mısır hem de Suriye'nin antik değerlerine dair bilgiler toplatmış, bununla da yetinmeyip *Description de l'Egypte* başlığı altında doğa bilimcilerine bölgenin fauna ve florasına dair gravürler eşliğinde muazzam bir rapor hazırlamıştır.⁸

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde sahneye çıkan Fransız arkeolog, mimar ve gezgin Charles Texier'in, 1833 ve 1843 yıllarında Anadolu'nun bütün sathında yer alan arkeolojik değerlere ilişkin kapsamlı çalışması oldukça kıymetli veriler içerir. Fransız hükümetince görevlendirilen Texier'in gerçekleştirdiği gezi ve in-

7 Henri Omont, *Mission Archeologiques en Orient aux XVIIe et XVIIIe Siecles*, Imp-
rimerie Nationale, Paris 1902. s. 3. Omont'un 11 bölümden oluşan çalışması Fransa'dan
Osmanlı sahasına ilki 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde olmak üzere 1730 yılına kadar belirli
aralıklarla gerçekleştirilen arkeoloji misyonlarını aktarmaktadır. Bu misyonların çoğu, böl-
geyi çok iyi tanıyan Katolik misyonerleri ya da payitahtta görevli Fransız diplomatlarınca
sürdürülmüştür. Omont, çalışmasında, her bir misyon sonucunda Fransa'ya transfer edilen
eski eserlerin detaylarını da sunmuştur.

8 *Description de l'Egypte*, L'Imprimerie Imperial, Paris 1809.

celemeleri ilk olarak 1862 yılında basılmış ve büyük yankı uyandırmıştı⁹. Texier, Anadolu'nun arkeolojik ve kültürel değerlerini yaklaşık 800 sayfalık bir metin ve 200'ün üzerinde gravürle tasvir etmiş, 19. yüzyıl ve sonrasında bölgede aktif faaliyet gösterecek olan modern Fransız arkeologlarına müthiş bir kılavuz hazırlamıştır¹⁰.

Avrupalı Güçler ve Osmanlı Asar-ı Atıkası

Savaş sonrasındaki kaos ortamına rağmen Osmanlı topraklarındaki antik eserler başta Fransa ve İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin gündemlerini ciddi manada meşgul etmekteydi. Nitekim 1919 Paris Barış Konferansında Osmanlı sahasındaki antik eserlere dair yoğun tartışmalar gerçekleştirilmiş ve bu eserlerin transferi hususunda detaylı talimatnameler hazırlanmıştı. Paris Barış Konferansı'nda eski eserlerin toplanmasına dair hazırlanan yönerge 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşmasına da yansıtılmıştır. Anlaşmanın 422. Maddesinde Osmanlı topraklarındaki asar-ı atikanın hukukuna dair açıklama ve yaptırımlar yer alır. Aynı maddede yer alan zeyl de, ilginç bir detay içerir. Buna göre Osmanlı Devleti, anlaşmanın imzalandığı tarih itibarıyla Osmanlı toprağı sayılmayan bölgelerden 1 Ağustos 1914 tarihi sonrasında getirmiş olduğu her türlü eski eseri geri iade etmekle yükümlüdür. Bu madde ile, İngiliz ve Fransız mandasında yer alan bölgelerden alınan eserlerin manda yönetimlerine iadesi öngörülmüştür.

9 Charles Texier, *Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique*, Firmin Didot Frères, Paris, 1862. Texier'in çalışması, 1923- 1924 yılları arasında Ali Suat tarafından *Küçük Asya; Coğrafyaya, Tarihe, Âsar-ı Atıkaya Ait Tarif* adıyla Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Bu çeviri, Kazım Yaşar Koprman tarafından Latin harflerine aktarılmış ve 2002 yılında yayımlanmıştır. Texier'in çalışmasının tarihsel perspektiften bir değerlendirmesi için bk. Mustafa Kaya, "Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2012, S 10.

10 Fransa'nın 17. yüzyıl ve sonrasında yakın doğuya olan ilgisine dair benzer çalışmaları çoğaltmak mümkün. Yunanistan, Trakya, Anadolu, Suriye, Irak ve Mısır'da bulunan antik eserlerin 19. yüzyıldaki manzarası için bk. Antoine Andreossy, *Constantinople et Le Bosphore de Thrace*, Paris 1828., Baptistin Poujolat, *Voyage dans L'Asie Mineure*, Ducollet Libraire, Paris 1841., Choiseul Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grece*, Paris 1782., Constantin Volney, *Voyage en Syrie et en Egypte*, Paris 1792., Edgar Quinet, *La Grece Moderne et de ses Rapport avec l'Antiquite*, F.G. Levrault, Paris 1830., Georges Perrot, *Exploration Archeologique de la Galatie et de la Bithynie*, Firmin Didot Freres, Paris 1872., Georges Perrot, *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*, Michel Levy Freres, Paris 1864., Pierre Paris, *La Sculpture Antique*, Maison Quantin, Paris 1889., Princesse de Belgiojoso, *Asie Mineure et Syrie Souvenirs de Voyages*, Michel Levy Freres, Paris 1858.

Paris Barış Konferansı ve Sevr'de eski eserlere dair hukuki zemin hazırlanırken, diğer yandan Fransızlar Osmanlı topraklarında ilgi duydukları kazı sahalarını somutlaştırdılar. Bu saha Trakya'dan Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş bir satıh üzerinde yer alan onlarca antik bölgeyi işaret etmekteydi. Trakya Bölgesi'nde başta İstanbul olmak üzere nehir yataklarında ve deniz kıyılarında yer alan çok sayıda kazı sahası listelenmiştir. Anadolu'daysa onlarca kazı merkezinden oluşan Karadeniz kıyıları, Ege kıyıları, Karye bölgesi ve Firigya dört üst başlık altında bölümlendirilmiştir¹¹.

Suriye bölgesindeki kazı alanları ise Filistin'den kuzeyde Adana'ya kadar uzanan geniş bir saha içerisinde yer almaktaydı. Eski eser arama faaliyetleri Beyrut'ta yer alan askeri yönetim tarafından kısa süre zarfında sistematize edildi. Gerçekleştirilecek olan kazı çalışmaları ve eserlerin transferi hususu askeri yönetimin kontrolünde olacaktı. Fransızların gerçekleştirmiş oldukları kazı ve eski eser toplama faaliyetleri temelde Fransız Milli Eğitim ve Güzel Sanatlar Bakanlığı (Le Ministre de l'Instruction Publique et des Beaux Arts) tarafından organize edilmekteydi. Suriye sahasındaki eski eserlerin toplanmasında iş birliği içerisinde bulunan başlıca kurumlar arasında, Fransız Dış İşleri Bakanlığı, Suriye Yüksek Komiserliği (Le Haut Commissariat de Syrie), Ernest Renan Cemiyeti (Societe Ernest Renan) ve Beşeri Bilimler Akademisi (L'Academie des Incriptions et Belles-Lettres) yer alıyordu.

Kazıların Başlaması

Fransızlar Suriye sahasında gerçekleştirecekleri kazı faaliyetleri için İngiltere'ye karşı son derece temkinli yaklaşmaktaydılar. Fransız Güzel Sanatlar ve Milli Eğitim Bakanlığı, M. Dieulafoy'u 1919 Temmuzunda Suriye ve civarında antik eser araştırmalarında bulunmak üzere görevlendirmek istemiş ancak Fransız diplomatlar Milli Eğitim Bakanlığına henüz bu sahanın İngiliz denetimine tabi olduğu gerekçesiyle Dieulafoy'un misyonunun bir süre askıya alınmasını tavsiye etmişlerdi¹². Takip eden günlerde, 16 Eylül 1919 tarihli bir yazışmada Fransız Dış İşleri Bakanlığı, M. Dieulefoy'a Suriye sahasındaki kazıların, bölge-

11 **Fransız Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi (La Courneuve)**, Correspondence Politique et Commercial, Vol 525, No: 84.

12 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 13.

deki askeri rejime ve mevcut politik şartlara binaen henüz gerçekleştirilemeyeceğini bildirmektedir¹³.

İlgili yazışmadan ve Mayıs ayından itibaren verilmeyen kazı izinlerinden anlaşıldığı üzere İngilizler, Fransızların Suriye, Filistin ve Mezopotamya sahasında gerçekleştirmeyi planladıkları kazılara pekte sıcak bakmamaktadırlar. Fransız-İngiliz çekişmesine dair bir diğer yansıma 1921 yılı başlarında Ras Nakura bölgesinin kuzeyinde yer alan sahada başlatılan kazı çalışmalarında rastlamaktayız. İngilizlerin eski eser araştırdıkları bölgenin çok yakınında bulunan bu antik alanı İngilizlere kaptırmamak için Fransızlar ivedilikle bir arkeolog görevlendirmişti¹⁴.

Kazıların gerçekleştirilmesi için gerekli teçhizat eski adı Levant Ordusu (l'Armée du Levant) olan Doğu Ordusu'ndan (l'Armée d'Orient) talep edildi¹⁵. Faaliyetler, aynı yıl oluşturulan *Doğu Asya Arkeoloji Araştırmaları Komisyonu* tarafından koordine edilmekteydi¹⁶. Kazı faaliyetlerinin sistematize edilmesi için özenli bir tüzük hazırlandı. M. Salomon Reinach tarafından hazırlanan tüzüğe göre, Antik eser sahipliği, ticareti ve ihracı ile kazılar ve eski eser araştırmacılığı beş ana başlık altında yasalaştırıldı¹⁷. Tüzük, Fransızlarca oluşturulan bir Antik Eser Kurulu'nu üstün haklarla donatmaktaydı. Kurul, bölgede yer alan özel ve tüzel nitelikli her türlü eski eser üzerinde tasarruf sahibiydi. Ayrıca, kazı çalışmaları için gerekli bütün izinler bu kurul tarafından verilebilecekti. Kazı çalışmalarında yürütülecek olan esaslar, kimlerin kazı yapabileceği, bulunan eserlerin hangi şartlar altında Kurul yetkililerine teslim edileceği gibi birçok detaya cevap vermektedir¹⁸. Bu tüzük, Fransızlara domine ettikleri coğrafyada yer alan Antik eserler üzerinde kati bir kontrol olanağı sağlamıştı.

Fransızlar Suriye'deki manda rejimini tamamen tesis ettikten sonra 1920 yılının sonlarında, bölgedeki eski eserlerin temini hususunu kurumsallaştırdılar. Bu kapsamda, ilk olarak, oldukça detaylı bir yasa çalışması gerçekleştirdiler.

13 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 32.

14 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 109.

15 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 54.

16 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 57.

17 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 62-68.

18 İlgili tüzük için bk. Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 62-68.

Yasa, dönem itibarıyla Fransız ordusunun hakim olduğu Suriye, Lübnan ve Kilikya bölgesini içine alan saha üzerindeki eski eserlerin hukukunu düzenlemekteydi. Yasanın 20 maddeden oluşan ilk bölümü *Antika Eserler* başlığını, ikinci bölümü beş maddeden oluşan *Kazılar* başlığını, üçüncü bölümü yedi maddeden oluşan *Eski Eserlerin Ticareti* başlığını, dördüncü bölümü iki maddeden oluşan *Eski Eserlerin İhracı* başlığını ve beşinci bölümü dokuz maddeden oluşan *Yasanın Uygulanışı* başlığını taşımaktaydı¹⁹. Yasanın ekinde yer alan kararname ise 16 maddeden oluşuyordu.

Antika Eserler başlığı altında tanımlanan antik eserler, kamuya, bir vakfa, cemaate ya da şahsa ait göl, bataklık, nehir yatağı hatta denizaltında, ya da herhangi bir toprak parçası üzerinde bulunan, taşınır/taşınmaz her türlü objeyi içine almaktaydı. Kaya kovukları, mağaralar, mezarlar, antik taş ocakları, üzerinde tasvir çizili kayalar, heykeller ve yazıtlar gibi Antik dönem insanları tarafından kullanılmış ya da imal edilmiş olan yapıtlar, “taşınmaz” antik objelerin tanımını içerisinde yer alıyordu. Taşınır antik objeler ise; kamusal amaçla kullanılan, para, madalya, yazıt ve kabartma türünden el yapımı ürünler, askeri ve dini amaçla kullanılan teçhizatlar ve cenaze/mezar ritüellerine ilişkin her türlü yapıttan oluşmaktaydı.

Yasada antik nitelik taşıyan bina ve yapıtların korunmasına yönelik yaptırımlar da bulunmaktadır. Kazılar sonucu bulunan taşınır eserler ise tamamen kamuya aittir ve Antika Departmanına teslim edilmelidir. Yetkililer, *ulusal koleksiyonların* parçası olan eserler üzerinde katı tasarruf sahibidirler. Bu eserlerin satışı yasaktır. Ulusal koleksiyonların parçası olan eserlerin haricindekiler ise kazı sahibi ve yetkililer arasında paylaşılır.

Kazıların Sonuçları

Bu dönemde İngilizler bir yandan uzun soluklu arkeoloji projeleri ile meşgul olup diğer yandan, Fransızlar'ın izin talepleri hususunda ayak sürerken, Fransızlar uzun ve sonuç getirmeyen yazışmaları bir kenara bırakıp 1919 yılından itibaren Suriye sahasında birçok bölgede eski eser arama faaliyetlerini başlatmışlar-

19 Correspondence Politique et Commercial, Projet de Loi sur les Antiquites, Vol 106, No: 71-87.

dı²⁰. Fransız diplomat G. Picot'nun denetiminde 1919 Temmuzundan itibaren, Fransızların hakimiyeti altında bulunan Suriye kıyıları ile Kilikya bölgesinde önemli kazılar gerçekleşmişti. Halep bölgesinin irtibat subayı kaptan Boelleer de, Albay Laurence ile birlikte Jerablus'ta oldukça önemli kazı çalışmaları gerçekleştirmekle kalmamış, satın alma suretiyle Antakya'da birçok eski eseri ele geçirirken, bazı önemli kazı sahalarını da denetimleri altına almıştı²¹.

Öte yandan Suriye sahasında gerçekleştirilecek olan Fransız kazıları nihayet 1920 yılı sonlarında netlik kazandı. Buna göre üç önemli saha üzerinde kazılar başlatılacaktı²².

- 1- Saida'da bulunan Eschmoun tapınağı
- 2- Suriye'deki en güzel anıtların yer aldığı Tortose bölgesi
- 3- Kadeş antik şehrinin yer aldığı Nebi Mande

Kazılar için yetkin bir arkeolog grubu oluşturuldu. Sayda'da, daha önce bu sahada 1914 ve 1920 yıllarında gerçekleştirdiği araştırmalarıyla tanınan Dr. G. Contenau görevlendirildi. Tortose'daki kazıları Trocadero Heykel Müzesi Müdürü M. Enlart yürütecekti. Nebi Mando'daki araştırmalar ise Louvre Müzesi adına Yakın Doğu'da ve Pers sahasında arkeolojik araştırmalarda bulunmuş olan

20 Savaş sonrası dönemde İngilizlerin eski eserlere dair yoğun bir kurumsallaşma çabası içinde oldukları görülmektedir. Örneğin İngilizler, 1919 yılında Kudüs'te bir arkeoloji enstitüsü kurmuşlardı. *Kudüs İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (The British School of Archaeology in Jerusalem-BSAJ)* Robert Mond tarafından kuruldu ve Prof. Garstang da okulun ilk müdürü olarak atandı. Garstang, 1920'de kurulan ve faaliyetlerini okulla eş zamanlı olarak yürütecek olan Filistin Arkeoloji Departmanı'nın da müdürü oldu. Kudüs İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün tarihçesi için ayrıca bk. Auld, A.G. 1993. *The British School of Archaeology in Jerusalem*, pp. 23-26 in A. Biran and J. Aviram (eds) *Biblical Archaeology Today, 1990. Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology*, Jerusalem, Gibson, S 1999. *British Archaeological Institutions in Mandatory Palestine, 1917-1948 Palestine Exploration Quarterly* 131, 115-143, http://www.kenyon-institute.org.uk/history_bsj.html

21 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 13.

22 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 108. Ayrıca bu merkezlere ek olarak, Mezopotamya'da araştırmalarda bulunmuş olan M. J. E. Gejou 1922 Haziranında, Louristan sahasında yer alan Susa bölgesinde kazı çalışmalarına atandı. Arkeolog Gejou, yaptığı geziler ve tesis ettiği yerel ilişkiler sayesinde Louristan dağları hakkında önemli malumata sahiptir. Nitekim, raporunda iddia ettiği üzere daha önce hiç kimseye sağlanmayan kazı izinleri kendisine sağlanmıştı. Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 199, 200.

tecrübeli arkeolog M. Maurice Pezard tarafından gerçekleştirilecekti. Kazılar 1921 Mart'ında başladı²³.

Aynı dönemde Homs'un 150 kilometre doğusunda yer alan Palmyre'de gerçekleştirilen kazılar 1921 şubatta oldukça önemli sonuçlar vermekteydi. Robert De Caix tarafından General Gouraud'a gönderilen rapora göre M. Prost tarafından Palmyre'de 1921 yılı başlarında kumlu bir alan üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda çok sayıda oldukça iyi durumda anıt mezar ve antik eser keşfedilmişti²⁴.

Arkeolog Montet 1919 yılından beri Byblos dolaylarında sürdürdüğü keşif ve kazı çalışmaları neticesinde 1921 Kasım'ında çok sayıda değerli hiyeroglif, vazo ve eski eser bulmuştur²⁵. Montet'e bu buluşu karşılığında 10 Bin Frank ödül verilmiştir²⁶. Montet ertesi ay, Aralık 1921'de, bir diğer başarılı keşfe imza atmış ve Mycerinus tabletleri ile Mısır heykelleri bulmuştur²⁷. Suriye Yüksek Komiserliği'ne bağlı Arkeoloji Servisi müdür yardımcısı M. Prost 1921 Aralığında yüksek komiserlikle temasa geçerek diplomatik kargo vasıtasıyla iki kutu dolusu antik gümüş taşıma izni talep etmiş ve talebi uygun görülmüştür²⁸.

1919 yılından itibaren titizlikle organize edilen eski eser araştırmaları 1921 sonları ve 1922 yılı boyunca meyvelerini vermeye devam etti. 1922 Şubat'ında Adana'da ele geçirilen 10 Hitit Sfenksi *Aster* vapuruyla Marsilya üzerinden Paris'e transfer edildi²⁹. 1 Mart 1922 tarihli rapordaysa, Byblos'ta keşfedilen bir yer altı odasında, hiyeroglif işlemeli bir anıt mezar ile çok sayıda bronz, gümüş ve altın vazunun bulunduğu belirtilmektedir³⁰.

23 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 108.

24 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 114.

25 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 166.

26 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 167.

27 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 171.

28 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 169.

29 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 179.

30 Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, No: 182.

Sonuç

Fransızların 17. yüzyıldan itibaren yakın doğu üzerinde yoğunlaşarak artan ilgisi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasıyla zirveye çıkmıştı. Yakın Doğu Katolik toplumları üzerinde hamilik iddiasında bulunan Fransa, bölgedeki eski eserlere de bu arka plan çerçevesinde ilgi duymuştu. Nitekim Osmanlı sahasındaki antik eserlerin Paris'te sergilenmesi, Fransa'nın hamî rolünü simgesel olarak pekiştirecekti. Bu kapsamda gerek Osmanlı döneminde gerekse Suriye'deki manda yönetimi esnasında antik eserlerin toplanarak Fransa'ya transferi hususunda muazzam bir titizlik sergilendi. Fransız arşiv belgeleri, Fransa'nın Suriye sahasındaki eski eserlere yönelik politikası, Fransızlarca gerçekleştirilen kazılar ve eserlerin transferi hususunda aydınlatıcı ipuçları sunmaktadır. Özellikle Fransız İngiliz rekabeti, ve Irak sahasındaki İngiliz kazıları göz önünde bulundurulduğunda, bahsi geçen ipuçları, Birinci Dünya Savaşı sonrası galip devletlerin kaybeden taraf üzerinde uyguladığı yalnızca siyasi ve askeri politikalara değil aynı zamanda konunun kültürel boyutuna dair önemli çıkarımlara da temel oluşturmaktadır. Son olarak, Fransızların bölgedeki önemli eserleri savaş ganimeti kapsamında Paris'e transfer hevesleri temel motivasyon olarak karşımıza çıkmakla birlikte, çıkarılan Asar-ı Atika Talimatnamesi ile bölgede bulunan antik eserlerin muhafazası hususunda bir farkındalık yaratmış oldukları da belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

Fransız Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi (La Courneuve), Correspondence Politique et Commercial, Vol 106, Vol 525.

VRIGNON, Alexis, **Les Missions Catholique Française en Turquie d'Europe (des années 1840 a 1914)**, Master 2, Université de Nantes, 2006/2007.

ANDREOSSY, Antoine, **Constantinople et Le Bosphore de Thrace**, Paris 1828.

AULD, A.G. 1993. The British School of Archaeology in Jerusalem, pp. 23-26 in A. Biran and J. Aviram (eds) *Biblical Archaeology Today, 1990. Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology*, Jerusalem.

POUJOLAT, Baptistin, **Voyage dans L'Asie Mineure**, Ducollet Libraire, Paris 1841.

YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri**, TTK, Ankara 1994.

TEXIER, Charles, **Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique**, Firmin Didot Frères, Paris, 1862.

GOUFFIER, Choiseul, **Voyage Pittoresque de la Grece**, Paris 1782.

VOLNEY, Constantin, **Voyage en Syrie et en Egypte**, Paris 1792.

Description de l'Egypte, L'Imprimerie Imperial, Paris 1809.

QUINET, Edgar, **La Grece Moderne et de ses Rapport avec l'Antiquite**, F.G. Levrault, Paris 1830.

ZISSER, Eyal, "France and Syria: From Enemy to Friend", **France and the Middle East**, Ed. Michel Abitbol, Jerusalem 2004, s. 276.

PERROT, Georges, **Exploration Archeologique de la Galatie et de la Bithynie**, Firmin Didot Freres, Paris 1872.

PERROT, Georges, **Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure**, Michel Levy Freres, Paris 1864.

GIBSON, S. 1999. "British Archaeological Institutions in Mandatory Palestine, 1917-1948", **Palestine Exploration Quarterly** 131, 115-143.

OMONT, Henri, **Mission Archeologiques en Orient aux XVIIe et XVIe Siecles**, Imprimerie Nationale, Paris 1902.

RIFFIER, Jean, **Les oeuvres françaises en Syrie a la veille de la Premiere Guerre mondiale (1860-1923)**, Paris L'Harmattan, 2000.

OKUR, Mehmet Akif, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, S 48, Kış 2009.

KAYA, Mustafa, "Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", **Gazi Türkiyat**, Bahar 2012, S 10.

PARIS, Pierre, **La Sculpture Antique**, Maison Quantin, Paris 1889.

Princesse de Belgiojoso, **Asie Mineure et Syrie Souvenirs de Voyages**, Michel Levy Freres, Paris 1858.

http://www.kenyon-institute.org.uk/history_bsaj.html

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDAKİ MÜNFERİT BARIŞ GİRİŞİMLERİNİN TÜRK KAMUOYUNDAKİ YANKILARI

Mücahit ÖZÇELİK*



Özet

Savaşın sürdürülebilirliği açısından oldukça sınırlı kaynaklara sahip olan İttifak Devletleri, savaş boyunca birbirlerinin İtilaf Devletleri ile ilişkilerini yakından takip etmişlerdir. 1917 sonlarında Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Papa'nın barış için devreye girmesi Türk kamuoyunda sürekli bir sulh beklentisi oluşturmuştur. Bu beklentiler dönemin Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Czernin'in girişimleriyle daha da hız kazanmıştır. Türk kamuoyu Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı'nın girişimlerini ve İtilaf Devletleri ile Almanya'nın bu tekliflere bakışını, genel barışı getireceği ümidiyle fakat bir taraftan da iç sıkıntılardan dolayı Avusturya-Macaristan'ın İttifak Grubundan ayrılacağı endişesiyle yakından izlemiştir.

Amerika'nın İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmesi üzerine İttifak Grubunun savaşı kazanma şansının azaldığını düşünen Kont Czernin'in, Alman hükümetini doğuda kazandığı toprakların yeterli olduğuna ikna edip Alsace-Loren'i Fransa'ya vererek barışın sağlanmasına yönelik teklif ve girişimleri olmuştur. Ancak Almanların Alsace-Loren'i Fransa'ya vermeyi akıllarından bile geçirmemesi barışın yapılmasını engellemiştir. İsviçre merkezli olarak gizli diplomasi ile yürütülen barış girişimleri, kamuoyunda barış söylemlerini artırmış ve savaş boyunca kader birlikteliği yapan devletler arasında güven bunalımı ortaya

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mucahitozcelik@hotmail.com.

çıkmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlarının savaşın son yılında yaptıkları İstanbul ziyaretleri de bozulan bu güveni aslında yeniden tesis etme amacına yöneliktir.

Takip ettiği politikalara yönelik Avusturya içerisinde bazı tepkiler oluşun ve İmparatorla da belli konularda uyuşmazlığa düşen Czernin, Clemenceau ile yaptığı barış görüşmelerinin kamuoyuna yansımından sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. Üzerinde sürekli bir İngiliz baskısı hisseden Fransa ise Avusturya-Macaristan'la yaptığı barış görüşmelerini hep inkâr etmiştir. Avusturya-Macaristan barış şartları konusunda Almanlardan farklı düşünse ve bu durum kamuoyu tarafından hissedilse de Almanya ile Avusturya-Macaristan ilişkisinin kader birlikteliği yönünde devam ettiği görülmüştür. Osmanlı hükümeti de Avusturya-Macaristan'ın iç ve dış siyasetini yakından takip etmiştir.

Barış girişimleri tüm dünyada heyecana neden olsa da İngiliz hükümeti barış girişimlerine yönelik bu tekliflere olumlu bakmamış ve daha savaşın bitmediği bir dönemde Almanya'ya "yenik devlet muamelesi" yapmak istemiştir. Almanlar ise barış ihtimalini zayıflatan bu politikaya Batı cephesinde yeni taarruzla cevap vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti, Kont Czernin.

**REFLECTIONS OF AUSTRIA- HUNGARY'S INDIVIDUAL
PEACE ATTEMPTS IN THE LAST YEAR OF THE WORLD
WAR I IN TURKISH PUBLIC OPINION**

Abstract

The Central Powers which had considerably limited sources in terms of the maintainability of the war followed each of their relationship with the Allied Powers closely. At the end of 1917, Russian withdrawal from the war and Papal peace attempts created a constant expectation of peace in Turkish public opinion. These expectations were further encouraged by Austro-Hungarian Foreign Minister Count Czernin's attempts. Turkish public opinion followed Austro-Hungarian Foreign Minister Count Czernin's attempts and the view of the Allied Powers and Germany on these proposals closely with a hope that these would result in a worldwide peace but at the same time with a concern about Austria-Hungary's parting from the Central Powers due to internal problems.

After the USA involvement in the war along with the Allied Powers which he thought decreased the chance to win the war, Count Czernin attempted to bring about peace by means of persuading the German government that the lands the state attained in the east were sufficient and giving Alsace-Lorraine back to France. However, Germany did not have such intentions to dispense with Alsace-Lorraine, so this plan failed. Peace attempts carried out in Switzerland by secret diplomacy increased peace appeals, at the same time creating a trust crisis among the states that had a unity of destiny. The visits of German and Austria-Hungarian Emperors to Istanbul late in the war intended to establish the breached trust among them.

Count Czernin, who was criticized in Austria for his policies and had conflicts with the Emperor on certain matters, had to resign after the leakage of peace negotiations with Clemenceau to the public opinion. France, which always felt

England's pressure, denied carrying on peace negotiations with Austria-Hungary. Even though Austria-Hungary thought differently from Germany about peace conditions and despite the fact that this was known by public opinion, the relationship between Germany and Austria-Hungary continued as before. The Ottoman Empire also followed the domestic and foreign policies of Austria-Hungary closely.

Even though peace attempts caused excitement all over the world, British Government did not have a positive attitude for these attempts and furthermore, they treated Germany as if they were defeated before the end of the war. As a response to this policy which weakened the peace possibility, Germans attacked again from the Western Front.

Key Words: First World War, Austro-Hungarian Empire, the Ottoman Empire, Count Czernin.

Giriş

Savaşın sürdürülebilirliği açısından oldukça sınırlı kaynaklara sahip olan ve birbirlerinin desteğine ihtiyacı olan İttifak Devletlerinin savaş içerisinde ve diplomatik arenada alacakları pozisyonlar savaşın gidişatı açısından son derece önemliydi. Bu sebeple İttifak Devletleri savaş boyunca birbirlerinin İtilaf Devletleri ile ilişkilerini yakından takip etmişlerdir.

Savaş başladıktan sonra en önemli beklenti barışın ne zaman olacağıydı. Birinci Dünya Savaşı, o döneme kadar insanlığın görmediği çapta ve büyüklükte yıkıcı bir savaştı. Aslında elli yıllık teknolojik gelişmelerle devletlerin belirlediği konumlarının hesaplaşmasıydı. Tüm taraflar için oldukça yıpratıcı olan bu savaşın süresi uzadıkça ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunlar artmış ve herkes “Barış ne zaman?” sorusunu sormaya başlamıştı. Yıpratıcı cephe savaşlarına dönüşen bu savaşta taraflar, askerî güçle elde edecekleri başarılarından ziyade düşmanlarının daha fazla dayanamayıp pes etmesini ve barış istemesini beklemiştir.

Avusturya'daki iç karışıklıklar İtilaf Devletleri tarafından Avusturya'nın zayıf halka olarak görülmesine neden olmuş ve Avusturya'yı münferit barış teklifleri ile İttifak Grubundan koparmaya çalışmışlardır. Türk kamuoyu tarafından Avusturya'daki iç meseleler bile basına yansıdığı kadarıyla yakından takip edilmiştir.

Üç yıllık çarpışmalardan sonra 1917 Ağustos'una gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarıyla ilgili herhangi bir belirti yoktu. Çünkü söz konusu olan bir cephede bir muharebenin kazanılması değil, düşmanın tam yenilgiyi kabul etmesiydi. Savaş tüm tarafları ciddi olarak yıpratmış için savaşan tarafların kamuoylarında yorgunluk ve savaşa karşı bıkkınlık ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu sebeplerden dolayı 1917 yılı yazında, çeşitli kanallardan barış teşebbüsleri başlamıştır.

Barış girişimleri Türk basını tarafından yakından takip edilmiş ve 1918 yılının barış yılı olması ümit edilerek¹ savaşın sona ermesi Türk kamuoyunun en önemli beklentisi hâline gelmiştir. Fakat İtilaf ülkeleri basınında sık sık çıkan barış şartları haberleri barışın hiç de kolay sağlanamayacağını gösteriyordu. Amerikan basınına yansıdığı şekliyle İtilaf Devletlerinin;

1 “Yeni Sene”, **Tanin**, 1 Ocak 1918, (isimsiz makale).

- 1- Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Belçika'nın tekrar bağımsız hâle gelmesi,
- 2- Alsace-Loren'in Fransızlara verilmesi,
- 3- Avusturya-Macaristan'ın bazı bölgeleri İtalyanlara vermesi,
- 4- Türklerin Avrupa'dan uzaklaştırılması²

gibi şartlarda bir barışa “evet” diyeceklerinin anlaşılması aslında barıştan ziyade “savaş istiyoruz” anlamına geliyordu. Çünkü İttifak Devletlerinin, özellikle de Almanya'nın bu şartlarda bir barışa “evet” demesi beklenemezdi.

Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Count Ottokar von Czernin'in, onuruna verilen yemekte “Siperlerde savaşıyor ya da arka hatlardaki milyonlar, ne için veya neden savaştıklarını bilmek istiyorlar. Tüm dünyanın dilediği barışın neden hâlâ gerçekleşmediğini bilmek hakları. Kimseyi baskı altında bırakmak istemiyoruz ancak biz de baskı altına giremeyiz. Düşmanlarımız anlaşmaya razı olurlarsa görüşmelere başlamaya hazırız.” şeklindeki ifadeleri barış yanlısı olduğunu gösteriyordu. Fakat yine aynı Kont Czernin “Acil bir şekilde tazminatsız ve ilhaksız bir barış kabul edilmezse Avusturya - Macaristan'ın savaşın katlanarak büyüyen sonuçlarını göz önünde bulundurarak programını yeniden gözden geçirmesi gerekecektir.”³ diyerek İtilaf güçlerini tehdit etmekten de geri durmaktaydı.

1. 1917 Sonlarında Barış Gündemi

1.1. Papa'nın Barış Teklifi ve Cevaplar

1917 yılının yaz aylarında Papa'nın savaşıyor taraflara yaptığı barış teklifi Türk basınında geniş yer buldu. Papalık makamının Hristiyan devletlere yaptığı bu teklif acaba özlenen barışı getirebilir miydi? Papa her iki gruba şartsız barış masasına oturulmasını ve insanlık âlemini yok eden bu savaşa son verilmesini teklif ediyordu⁴.

Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorları Papa'nın sulh teklifine olumlu cevap verdiler. Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan'ın da müttefiklerini

2 “İtilaf Devletlerinin Sulh Şartları” **Vakit**, 11 Aralık 1917.

3 “İtilaf Devletleri Tehdit Edildi”, **The Ogden Standard**, 4 Ekim 1917.

4 “Papa'nın Sulh Teşebbüsü”, **Sabah**, 17 Ağustos 1917.

takip edecekleri kesindi. Bunun dışında Hollanda Kraliçesiyle İspanya Kralı da Papalığın teklifini canı gönülden desteklemektedirler⁵.

Papa'nın İttifak Devletlerine gönderdiği sulh teklifi mektubu Alman imparatoru tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Almanya'nın eşit şartlarda adalete ve gerçeklere uygun bir sulha her zaman hazır olduğu, İmparator tarafından dile getirilmiştir⁶. Almanya'nın Papa'nın sulh teklifine cevabı incelendiğinde Alman hükümetinin kesinlikle sulh taraftarı olduğu görülmektedir⁷. Almanya, Papa'nın sulh teklifinde dile getirdiği Fransa topraklarının tahliyesi ve Belçika'nın yeniden ihyası gibi konularda millî hislerini rencide etmeyen bir çözüme "evet" diyebilirdi⁸.

Avusturya-Macaristan hükümeti ise Papa'ya gönderdiği cevap yazısında Balkanların ileride sorun çıkmayacak şekilde dizayn edilmesini teklif ediyordu. Özellikle de Bulgaristan'ın durumu ayrıntılı bir şekilde dile getiriliyordu.⁹ Osmanlı Padişahı da Papa'nın sulh teklifine gönderdiği cevapta, her zaman sulh görüşmelerine hazır olduklarını belirtti¹⁰.

Fransa ve İtalya'daki iç sıkıntıların arttığı bir dönemde Papa'nın teklifi bu devletler için bir fırsattı. Özellikle Papa'nın İtalya ile anlaştıktan sonra taraflara barış teklifinde bulunduğu düşünülüyordu. Papalığın bu teklifi İngiltere için ise âdeta çıkmaz sokaktan kurtulmak için bir fırsat gibiydi¹¹.

Dünya kamuoyunda Papa'nın sulh teklifi duyulduğu zaman İtilaf basını bunu Merkezi devletler tarafından yapılmış bir teşebbüs gibi göstermek istediler. Papa'nın ilk sulh teklifine cevap vermeye bile tenezzül etmemiş olan devletlere Papalık makamının ikinci bir teklifte bulunması İtalya'nın Papalık makamı ile görüşüp anlaşmış olduğunu gösteriyordu. Bundan dolayı Papa'nın sulh teşebbüslerini hiç de yabana atmamak gerekiyordu¹².

5 Yunus Nadi, "Merkezi Devletlerin Cevabı", **Tasvir-i Efkâr**, 24 Eylül 1917.

6 "Almanya ve Avusturya Macaristan'ın Papaya Cevabı", **Tasvir-i Efkâr**, 23 Eylül 1917.

7 Yunus Nadi, "Merkezi Devletlerin Cevabı", **Tasvir-i Efkâr**, 24 Eylül 1917.

8 Yunus Nadi, "Merkezi Devletlerin Cevabı", **Tasvir-i Efkâr**, 24 Eylül 1917.

9 **BOA**, HR.SYS. Dosya No: 2317 Gömlek No: 5 (Bundan sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivinden kullanılan belgelerde ilk önce Dosya sonra Gömlek numarası verilecektir.)

10 "Papaya Nağmeyi Hümayun", **İkdam**, 1 Ekim 1917.

11 "Sulhun Yürüyüşü", **İkdam**, 24 Eylül 1917.

12 Yunus Nadi, "Sulh Teşebbüslerinin İç Yüzü", **Tasvir-i Efkâr**, 12 Ekim 1917.

1.2. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Czernin'in Nutku ve Karşı Açıklamalar

Savaş devam ederken 1916 yılında tahta çıkan Avusturya-Macaristan İmparatoru ve Macar Kralı Şarl barış arzusunda olduğunu her ortamda açıkça dile getirmekteydi. İmparator savaş uzadıkça imparatorluğun dağılacağını görmüş ve daha fazla yıpranmadan barış yapılabilmesi için faaliyetlerini hızlandırmıştı. İmparator, yaptığı konuşmalarda da amaçlarının devletin varlığını koruyacak bir barış olduğunu açıkça dile getiriyordu¹³. Yeni seçilen Macar başbakanının da kendilerinin müdafaa savaşı yaptığını ve sulha her zaman taraftar olduklarını açıklaması ülkedeki iç sıkıntıların da habercisiydi¹⁴.

Kont Czernin Ekim 1917'de yaptığı konuşmasında "İtilaf devletlerinin Avusturya'nın yakın zamanda silah bırakıp ateşkes isteyeceği yönündeki söylentilerin gerçeği yansıtmadığını, Avusturya-Macaristan'ı ölüm döşeginde bir büyük devlet gibi gösteren düşüncelerin kaybolduğunu ve Avusturya-Macaristan'ın askerî açıdan rakipleri kadar güçlü olduğunu anlaşıldığını fakat tarafsız bir hakem heyetinin belirleyeceği şartlarda barış görüşmelerine de hazır olduğunu" açıklaması¹⁵ sulh istediklerini ama bu arada savaşacak güçlerinin de olduğuna yönelik bir söylemdi. Fakat Avusturya'daki genel grevler ve iç karışıklıklar gibi sıkıntılar günden güne artmaktaydı.¹⁶ Savaş uzadıkça Avusturya-Macaristan monarşisi diğer savaşan devletlere nazaran daha büyük bir tehlikle karşı karşıyaydı.

Avusturya'daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı hükümetine Viyana Büyükelçisi tarafından 30 Aralık 1917 tarihinde gönderilen mektupta Avusturya-Macaristan'ın düşmanları ile kalıcı barış şartlarını görüşmeye hazır olduğu dile getirilmiştir¹⁷. Bu açıklama Avusturya-Macaristan'ın her an münferit bir sulh imzalayabileceği anlamına geliyordu. Fakat bir taraftan da sürekli barış yapılması isteği ile gündeme gelen Kont Czernin'in sulha ancak harbe devam etmekle ulaşılabacağına yönelik açıklamaları Osmanlı hariciyesini şaşırtmaktaydı¹⁸.

13 "Avusturya-Macaristan İmparatorunun Sulhperverliği", **İkdam**, 1 Temmuz 1917.

14 "Sulh Meselesi", **İkdam**, 26 Temmuz 1917.

15 "Kont Czernin'in Nutku", **Tasvir-i Efkâr**, 5 Ekim 1917.

16 **BOA.**, HR.SYS. 2455-42.

17 **BOA.**, HR.SYS. 2302-8.

18 **BOA.**, HR.SYS. 2299-1.

İttifak Grubu'nda ise üç yüz bin askerini esir veren ve savaş toplarının üçte ikisini kaybeden İtalya, müttefiklerinden sulh görüşmesi talep ediyordu¹⁹. Fransa'da sosyalistler ve kadınların “Hangi yolla olursa olsun barış yapılın!” şeklindeki istekleri vardı ve bu konuda bir sürü yayın yapıyordu. Fransız yönetimi bunları engellemek amacıyla ²⁰ sulhla ilgili eserlerin basımı ve dağıtımını yasaklamıştı.²¹ Tüm bunlar Fransa'da da ciddi barış beklentisi olduğu anlamına geliyordu. Fakat Türk kamuoyu Fransa'da savaş yanlısı Clemenceau'nun iktidara gelmesinden dolayı Avusturya-Macaristan ile Fransa arasında münferit bir barış imzalanmasını mümkün görmüyordu²².

1917 yılı sonuna gelindiğinde Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun, ülkenin bütünlüğünü zedelemeyecek her türlü barış teklifini değerlendireceklerini açıklaması Avusturya'nın savaştan çekilebileceği yorumlarına yol açmıştır²³. Kont Czernin'in sulh söylemelerinin arttığı bir dönemde Avusturya'nın Türkiye ve Bulgaristan ile olan ittifakın harpten sonra da devam edeceğini dile getirmesi²⁴ aralarındaki ittifaka sadık kalacakları ve müttefiklerinin onayı olmadan barış görüşmeleri yapmayacakları anlamına geliyordu. Bu açıklamalar Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılanırsa da yetkililer endişeliydi.

Bir taraftan da müttefiklerin Doğu Cephesi'ndeki başarılarla Belçika, Sırbistan, Karadağ, Romanya gibi devletleri savaş dışında bıraktığı ve İngilizlerin Çanakkale'de hezimete uğradığı bir süreçte İtilaf Devletlerinin; “Alsace-Loren Fransa'ya verilsin, Terisne İtalya'nın hakkı, Türkler Avrupa'dan çıkmalı...” gibi şartlarla sulh teklifinde bulunmaları Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmış hatta alay konusu olmuştur²⁵. İtilaf Devletlerinin Alsace-Loren'in iadesini sulh için şart koşmaları sulhun olmayacağı anlamına geliyordu²⁶.

Brest-Litovsk barış görüşmeleri sırasında Rusya Dışişleri Bakanı Lev Troçki müttefiklere bir ultiमतom vererek genel bir barış teklifinde bulunmuş ve on

19 “İtalyan Hezimet”, **İkdam**, 19.11.1917.

20 “Fransa'nın Sulh Arzusu”, **Tasvir-i Efkâr**, 11 Ekim 1917.

21 “Sulh Propagandası”, **İkdam**, 30 Haziran 1917.

22 “Alman Hariciye Nazırının Beyanati”, **Vakit**, 2 Aralık 1917.

23 “İmparator Şarl Hazretlerinin Nutku”, **İkdam**, 6 Aralık 1917.

24 “Avusturya Hariciye Nazırının Nutkundan”, **İkdam**, 7 Aralık 1917.

25 “İtilafın Yeni Sulh Şartları”, **İkdam**, 11 Aralık 1917.

26 “Sulh Meselesi ve İtaliyyun”, **Tasvir-i Efkâr**, 21 Aralık 1917.

beş gün içinde cevap vermelerini talep etmiştir. Aksi hâlde Merkezi Devletlerle münferit bir sulh yapacağını ve ondan sonra savaş süresince de Rusya'nın tarafsızlığını ilan edeceğini belirtmiştir²⁷.

İttifak Devletleri savaşın uzamasının kendi aleyhlerine olacağını düşündükleri için özellikle de Avusturya 1917 sonunda sulh girişimlerini hızlandırdı. İtilaf Devletleri açısından ise Batı Cephesi'nde 1918 yılının ilk aylarındaki temel sorun, Alman kuvvetlerinin Doğu Cephesi'nden batıya aktardıkları kuvvetler karşısında, Amerikan birlikleri kıtaya ulaşınca kadar nasıl direnecekleriydi.

2. Amerikan Başkanı Wilson'un Barış Söylemine Etkisi

1 Ocak 1918 tarihli Türk gazetelerinin "Yeni Sene Sulh Senesi Olacak" başlıklarıyla çıkması Türk kamuoyundaki sulh beklentilerini ve devletler arasındaki sulh görüşmeleri için atılan adımların boyutunu göstermekteydi²⁸.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson 1917 sonlarında dünya kamuoyunda sıklıkla gündeme gelen barış söylemlerine cevap vermekte gecikmemiş ve Kongrede 8 Ocak 1918'de yaptığı bir konuşmasında, barışın temel ilkeleri olmak üzere 14 ilke açıklamıştı. Bu ilkeler içerisinde; Belçika'ya tam ve bağımsız egemenliğinin geri verilmesi, işgal edilen Fransız topraklarının boşaltılması, Alsace-Loren'in Fransa'ya verilmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu halklarına muhtar gelişme imkânlarının verilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanarak Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları verilmesi en dikkat çekici olanlarıydı²⁹.

Wilson'un sulh için yaptığı bu tekliflerin Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğunu parçalayacağı düşünülüyordu³⁰. Fakat Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey; Berlin, Viyana ve Sofya elçiliklerine gönderdiği telgrafla Wilson'un açıkladığı ilkelerin bazı çekincelere rağmen genel olarak benimsendiğinin müttefiklere bildirilmesini istemiştir³¹.

27 "İtilaf Devletlerine Ültimatım", **Vakit**, 25 Kasım 1917.

28 "1918", **İkdam**, 1 Ocak 1918.

29 "Amerika Reis-i Cumhuri Wilson'un Nutku, Sulhu Umûmî İçin On Dört Şart!", **İkdam**, 14 Ocak 1918.

30 "Avusturya Hariciye Nazırının Nutkundan", **İkdam**, 7 Aralık 1917.

31 **BOA**, HR.SYS. 2299-1.

Bunun yanında Türk kamuoyu Wilson'un sulh şartlarına göre, üç buçuk senelik mücadeleden sonra İttifak Devletlerinin elde ettikleri arazileri boşaltması teklifi hayal gibi görünüyordu³² ve bu da sulhun olmaması anlamına geliyordu. Tanin gazetesinde çıkan bir yazıda "İsteriz ki Dünya Mister Wilson'un istediği sulha kavuşmakta gecikmesin; fakat onun gelmekte ne kadar gecikeceği malum olduğu için bundan evvel yapılacak en büyük vazifemiz düşmanları her şeyi kabule icbar edecek yeni darbeler indirmeye çalışmaktır."³³ sözleri sulh için en önemli adımın cephede atılacağını dile getirmekteydi. Wilson Prensipleri'ni eski sözlerden farksız olmamasından dolayı eleştiren Türk basını İngiltere Başbakanı'nın harp gayeleri ile ilgili sözleriyle Wilson'un barış programı arasında hiçbir fark olmamasından dolayı Wilson'u İngiltere'nin peşinden gitmekle suçlamıştır³⁴.

Wilson, sonraki dönemde yaptığı açıklamalarda Lehistan, Balkan devletleri, Avusturya-Macaristan ve Türkiye'nin sınırları belirlenirken münferit ikili görüşmelerle meselenin halledilmesine karşı olduğunu açıklamıştı. Hele Almanlara bir bedel ödetilmeden genel sulhun olmasını imkânsız görüyordu³⁵.

Türk kamuoyuna göre Wilson İlkelerinin hayata geçmesinin önündeki en büyük engel Alsace-Loren'in Fransa'ya verilmesinin teklif edilmesiydi. Alman Başvekili Hertling'in belirttiği gibi Alsace-Loren'in Fransa'ya verilmesi kesinlikle söz konusu olamazdı³⁶. Almanların Alsace-Loren'le ilgili açıklamalar yapmaları Avusturya Dışişleri Bakanı'nın Müttefiklere yaptığı barış teklifini doğruluyordu. Kont Czernin'in Dışişleri Bakanı olmasından sonra Almanya-Avusturya ilişkilerindeki sıkıntılar kamuoyu tarafından bilinmeye başladı. Kont Czernin, Başkan Wilson'un 14 ilkesini yorumlarken Amerika ve Avusturya-Macaristan'ın savaş sonrası düzenlemelerde neredeyse hemfikir olduğunu söylemesi Fransa'da barış ümitlerini artırmıştı³⁷. Avusturya Alsace-Loren'i vererek bir barış yapmaya razıydı. Fakat Almanların bunu kabul etmesi mümkün değildi. Czernin

32 Ahmet Emin Yalman, "Wilson'un Yeni Nutku", **Vakit**, 14 Ocak 1918.

33 **Tanin**, 27 Ocak 1918.

34 "Wilson'un Hitabesi", **Sabah**, 14 Ocak 1918, (isimsiz makale).

35 "Wilson'un Hitabesi", **Sabah**, 15 Şubat 1918.

36 "Kont Hertling'in Nutku", **Vakit**, 26 Ocak 1918 (isimsiz makale).

37 "Cermen Liderlerin Bay Wilson'un Barış Önerisine Cevabı", **The Bourbon News**, 29 Ocak 1918.

Almanya'yı Alsace-Loren'in yerine Polonya'dan daha fazla toprak olarak ikna etmeye çalışıyordu.

3. Savaşın Tarafların Karşılıklı Sulh Açıklamaları ve Türk Kamuoyundaki Yankıları

Rusya ile İttifak Devletleri arasında yapılan Brest-Litovsk barış görüşmeleri Avrupa'da sulh söylemlerini artırmış ve ayrıca Rusya'nın tüm taraflara genel bir sulh teklifinde bulunması konuyla ilgili açıklamaları hızlandırmıştır.

Fransa Dışişleri Bakanı Stephen Pichon, Brest-Litovsk görüşmelerinde Rusya tarafından teklif edilen sulh şartlarını insanîyet hatırı için kabul edilmiş bir Rus metni olarak görmekteydi. Fransa açısından sulhun şartlarını ise şöyle sıralamaktaydı:

- 1- Anlaşmalara müracaat
- 2- Sorunlu bölge milletlerinin kendi geleceklerine kendilerinin karar vermesi
- 3- Silahların sınırlandırılması

İtilaf Devletlerinin her birisinin durumu ve savaşın beklentileri farklı olduğu için Rusya'nın teklifine ayrı ayrı cevap vermişlerdi. Fakat Türk kamuoyu İngiltere'deki Lloyd George ve Fransa'daki Clemenceau hükümetlerinin barışa yanaşmalarını zor görmekteydi. Fakat Rusya ile İttifak devletlerinin barış imzalamasından sonra özellikle Fransa'nın sulhe bakışının değişebileceği ve bir barış anlaşması imzalamaya mecbur kalacağı beklentisi vardı³⁸. Fransa Dışişleri Bakanı Pichon ise tek başlarına bir barış antlaşması imzalamalarının mümkün olmadığını açıklayarak İtilaf Devletlerine verdikleri aynı anda ortak bir sulh anlaşması imzalanması sözüne sadık kalacaklarını vurgulamaktaydı. Bu açıklamaların Fransa tarafından İtilaf Devletlerine güven verme adına yapıldığı kesindi.

İtilaf Devletleri Rusya'nın barış teklifine cevap vermek zorunda kalmışlardı. Çünkü hiçbir toplum ilhaksız ve tazminatsız bir barışa "hayır" diyemezdi. Fransa hükümeti, Rusya'nın teklifine İtilaf devletlerinin ortak bir cevap vermesini istemişse de bunu başaramamış ve iç baskılardan dolayı tek başına açıklama yapmak zorunda kalmıştır³⁹.

38 Yunus Nadi, "Wilson ve Pichon", **Tasvir-i Efkâr**, 15 Ocak 1918.

39 Yunus Nadi, "Avrupa'nın Şarkında ve Garbında", **Tasvir-i Efkâr**, 17 Ocak 1918.

Avusturya-Macaristan adına teklifi değerlendiren Czernin ordularının silahla kazandığı parlak zaferlere ilaveten kendi gayesine hizmet edecek siyasi bir başarıyı da barış görüşmelerine katılan delegelerden beklemekteydi⁴⁰.

Rusya'nın Brest-Litovsk görüşmeleri sırasında yaptığı umumi sulh teklifi ve "ilhaksız ve tazminatsız sulh" prensibi Almanya Başvekili Kont Hertling ile Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Czernin tarafından olumlu karşılandı. Gerek Kont Czernin, gerek Kont Hertling'in sulh şartları konusunda tam bir fikir birliği içerisinde oldukları düşünülüyordu. Kont Czernin, Alman işgalindeki arazinin durumu ile ilgili olarak Almanların sulh için tahliye girişebileceklerini düşünmekteydi. Fakat Türk tarafı Kont Czernin; Kars, Ardahan ve Batum gibi Türklerin yaşadığı yerlerin tekrar Ruslara verilmesi anlamına gelen "harpten evvelki hal ve mahiyette bir barış teklifini"ni tepkiyle karşılamıştı. Tarafların sulhla ilgili açıklamalarında eskiye göre bir yumuşama görülse de Türk kamuoyu açıklamaları malum olan fikirlerin başka şekillerde ifade ve tekrar etme olarak görmekteydi⁴¹.

İngiliz Başbakanı Lloyd George'un, "Almanların Alsace-Loren Meselesi'nde geri adım atmayacaklarını açıklaması savaşı uzatacak en önemli sebeptir. İngiltere müttefik Fransa ile birlikte Fransa'nın ecnebi boyunduruğu altında mazlum olan evlatları kurtarılincaya kadar harp edecektir."⁴² şeklindeki açıklaması ise bir barış yapılması imkânının yok denecek kadar az olduğunu göstermekteydi. İngiltere elli yıldır Almanların elinde olan Alsace-Loren'i bahane ederek savaşı çıkarlarına göre uzatmak istiyordu.

Rus teklifini değerlendiren İngiliz basınına göre şimdye kadar altı sulh teklifi yapılmıştı. Bu sulh tekliflerinin Türkiye ile ilgili bölümleri Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından yakından takip edilmişti. Yapılan sulh tekliflerinde Türkiye ile ilgili olarak; "Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan çıkarılmalıdır, Türkiye'den kurtulan ahali iade edilmemelidir, İstanbul serbest bir liman olmalıdır, Çanakkale'nin her iki sahili tarafsız bir komisyon tarafından yönetilmelidir, Filistin'de bir Musevi devleti kurulmalıdır."⁴³ şeklindeki duyurular Türkiye'yi sulh konusunda endişelendirmekteydi.

40 "Avusturya Hariciye Nazırının Nutku", **İkdam**, 6 Aralık 1917.

41 Yunus Nadi, "İki Nutuk", **Tasvir-i Efkâr**, 27 Ocak 1918.

42 "Alsace-Loren Meselesi ve İtilafıyyun", **Tasvir-i Efkâr**, 16 Ekim 1917.

43 **BOA.**, HR.SYS. 2439-24.

Czernin'e göre sulhla ilgili kamuoyundaki beklentilerden dolayı sulh noktasında acele edilmemeliydi. "Hangi şartta olursa olsun sulh yapılması" mantığı ile yaklaşılmalıydı. Czernin imparatorluk sınırları içerisindeki muhaliflerin "mutlaka sulh yapılmalı" şeklindeki düşüncelerine de katılmamaktaydı.⁴⁴ Aslında bu eleştiri Avusturya-Macaristan'ın iç politikadaki durumunu yansıtmaktaydı ve barışa herkesten daha çok ihtiyacı olduğunu göstermekteydi.

Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın sulh şartları noktasında anlaşamadığı noktalar vardı. Osmanlı devlet adamalarının, Avusturya-Macaristan ve Almanya arasındaki ittifak bağlantısının hangi istikamette gideceği, gün yüzüne çıkan bazı sorunların nasıl aşılabileceği ve Almanya ile içinde Slav unsurlar barındıran Avusturya'nın nasıl birlikteliğe devam edeceği noktasında endişeleri vardı. Bu endişelerden dolayı Türk Dışişleri Bakanlığı Viyana Elçiliğinden sürekli durum raporu istemekteydi. Viyana Elçisi Hilmi Bey Avusturya'nın Almanya ile ittifakını yeniden gözden geçirdiği şu dönemde değişime ve sarsıntıya uğrama ihtimalinden bahsediyordu. Almanya-Avusturya anlaşmazlığının artması demek, münferit barış girişimleri demekti ve bu durum savaşın sürdürülebilirliği açısından müttefiklerine ihtiyacı olan Osmanlı Devleti için son derece önemliydi⁴⁵.

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletlerinin İtalya ile Avusturya arasında bir barışa zemin hazırlayarak Avusturya'nın Lehistan meselesinde Almanya'ya karşı elini güçlendirip iki devlet arasındaki ittifakın bozulmasına yönelik faaliyetlerini ve basın haberlerini Viyana Elçiliği vasıtasıyla yakından takip etmiştir. Elçilik gönderdiği raporlarda Avusturya Macaristan'ın müttefiklerini terk ederek tek başına bir barış antlaşması imzalamasını ihtimal dışı görmekteydi. Macarların rahatsızlığını gidermek için ise Hırvatistan ve Dalmaçya ile Slavonya'nın Macar krallığına bağlanması da konuşulanlar arsındaydı⁴⁶. Ayrıca Avusturya-Macaristan ve Almanya arasındaki ittifakta sıkıntılar olduğu yönündeki haberler üzerine Macar Başbakanı yaptığı açıklamalarla bu iddiaları yalanlamıştır⁴⁷. Avusturya-Macaristan içerisindeki Slav unsurlar Almanya ile yola devam edilmesinden son

44 "Sulh Meselesine Dair Yeni ve Şayan-ı Dikkat Beyanat", **Tasvir-i Efkâr**, 27 Aralık 1918.

45 **BOA.**, HR.SYS. 2454-73.

46 **BOA.**, HR.SYS. 2454-30.

47 **BOA.**, HR.SYS. 2299-1.

derece rahatsızdı. Avusturya Almanlarıyla Macarlar ise Alman ittifakı konusunda hemfikirdiler.

Almanya ve Avusturya arasındaki ilişkiler Rus İhtilali'nden sonra yapılan açıklama ve haberlerle bozulmaya başlamıştı. Kont Czernin'in ortaya atmış olduğu ilhaksız ve tazminatsız sulh teklifi ise ilişkileri daha da bozabilirdi⁴⁸. Fakat Osmanlı Viyana elçisi her şeye rağmen Almanya ve Avusturya arasındaki ittifakın devam edeceğini⁴⁹ yani Avusturya'nın münferit bir sulha evet demeyeceğini düşünmekteydi⁵⁰.

3. Türk Kamuoyunda Sulh Beklentisi ve Sulha Bakış

Rusya ile İttifak Devletleri arasında yapılan Brest - Litovsk görüşmeleri Türkiye'de genel sulh beklentilerini canlı tutmuş ve kamuoyu sulh konusunda beklentiye girmiştir. Bundan dolayı Türk basınının Ocak 1918 sonrasında en önemli gündemi Birinci Dünya Savaşı'nı bitirecek sulh girişimleri olmuştur.

İttifak Devletleri Brest-Litovsk görüşmeleri sırasında Rusya aracılığı ile İtilaf Devletlerine barış teklifinde bulunmuştur. İngiltere Başbakanı Lloyd George bu teklifi müttefikleriyle beraber değerlendireceklerini açıklamış ve İngiltere'nin Alsace-Loren Meselesi'nde Fransa'nın yanında olduğunu belirtmiştir. Lloyd George, İngiltere'nin harbe girmesinin nedeni olarak, "Cihanı Prusya tahakkümü-askeriyesinden kurtarmak ve devamlı bir sulh imkânı temin etmektir." şeklinde açıklama yapması barışın çok zor olduğunu göstermekteydi⁵¹.

Ayrıca Lloyd George'un, Avusturya-Macaristan tam demokrasiye geçmeden ve kendisini teşkil eden milletlere talep ettikleri hakları vermeden Avrupa'da sulhun sağlanmayacağını belirtmesi⁵² Avusturya-Macaristan'ın iç işlerine karışması ve parçalanmasına zemin hazırlanması anlamına geleceği için barışı imkânsız hale getirmektedir.

Türk kamuoyuna göre; Osmanlı Devleti'nin, Kont Czernin'in, Papalık makamının ve Rusya'nın yaptığı barış tekliflerinin İtilaf Devletlerince kabul gör-

48 BOA., HR.SYS. 2435-46.

49 BOA., HR.SYS. 2457-53.

50 BOA., HR.SYS. 2457-53.

51 "İngiltere'de, Fransa'da, İtalya'da", **Sabah**, 3 Ocak 1918 (isimsiz makale).

52 "Lloyd George'un Beyanati", **Sabah**, 9 Ocak 1918.

memesi tarafların birbirlerine kesin darbeyi indirinceye kadar savaşın uzaması anlamına da gelmekteydi⁵³. İtilaf Devletleri kendilerine uzatılan dost elini reddederek meseleyi silah kuvvetiyle halletmeye karar vermiş gibi görünüyordu⁵⁴. Lloyd George'un harp maksatlarını açıklayan konuşmasında galibin mağluba hitap ettiği zaman kullanacağı bir dil ve üslubu kullanması Türk kamuoyunda barış beklentilerini azaltmıştır⁵⁵.

İngiltere aslında kendi menfaatleri adına Almanya'yı tamamen etkisiz hâle getirmek için harbe devam etmek istiyordu ve bunu kamufle ederek Fransa'ya "senin için savaşıyorum" mesajı veriyordu⁵⁶. Amerikan Başkanı Wilson, sonuna kadar İtilaf hükümetlerinin yanında olacağız, diyerek harp gayesinin Lloyd George'la aynı olduğunu gösteriyordu⁵⁷. Fransa da bu durumdan güç alarak sulh için Alsace-Loren'in iadesini şart koşuyordu⁵⁸. Kısacası İngiltere sulh yapmaya mecbur olacak kadar sarsılmadıkça harbin sona ermesi mümkün görülüyordu⁵⁹.

1918'in ilk ayı Wilson ve Lloyd George'un konuşmalarının değerlendirilmesiyle geçmişti. Şubat ayında ise Almanya Başbakanı Georg von Hertling'in Alman Meclisi'nde yaptığı konuşmayı değerlendiren Türk basını⁶⁰ ifadelerinden dolayı Hertling'i samimi bir barışçı olarak nitelendirmiştir.

Barışla ilgili yaptığı konuşmalarda Avrupa siyasetine yüklenen Hertling, Belçika topraklarının tahliyesine taraftar İngiltere'nin aynı anlayışı Türkiye'ye karşı göstermediğine işaret ederek, Wilson bunları bilmezden gelirse Amerikan siyasetinin İngiliz siyasetine göre hareket ettiği ve samimi olmadığını düşüneceği uyarısını yapmıştır⁶¹. Kont Hertling'in beyanatını İtilaf Devletleri adına değerlendiren Mösyö Balfour, İtilaf Devletleri arasında bir birlik sağlanmadan

53 "Harp Uzarsa", **Sabah**, 6 Ocak 1918 (isimsiz makale).

54 "Hazırlık Haberleri", **Sabah**, 9 Ocak 1918 isimsiz makale).

55 "Lloyd George'un Nutku Hakkında", **Sabah**, 10 Ocak 1918 (isimsiz makale).

56 "Müttefikler Karşısında İngiltere", **Sabah**, 10 Ocak 1918 (isimsiz makale).

57 "Wilson'un Nutku", **Sabah**, 14 Ocak 1918 (isimsiz makale).

58 "Pichon'un Beyanati", **Sabah**, 15 Ocak 1918 (isimsiz makale).

59 "Sulh-i Umumi Hasbihallerinden", **Sabah**, 25 Ocak 1918 (isimsiz makale).

60 "Kont Hertling'in Beyanati", **Sabah**, 27 Şubat 1918.

61 "Sulh İçin Yeni Bir Yol", **Sabah**, 28 Şubat 1918 (isimsiz makale).

barış görüşmelerine başlamanın genel barışa zarar vereceğini belirterek İtilaf Devletlerinin bakış açısını bir kez daha açıkça göstermiştir⁶².

İngiliz basını, Kont Czernin'in barış için görüşme önerisine endişeyle yaklaşmış ve bu önerinin Berlin'in bir oyunu olabileceğinden endişelenmiştir. Çünkü savaşa ara vermenin Cermen zaferi anlamına gelebileceği endişesi vardır⁶³. Fakat Başkan Wilson, Kont Czernin'in konuşmalarını Alman başkanının konuşmalarından daha uzlaştırmacı bulmaktaydı⁶⁴.

Avrupa'da, Almanya Başbakanı ile Avusturya Dışişleri Bakanının açıklamaları ve Papa'nın ateşkes teklifi ile barış fikirleri oluşmaya başladığı anda Versay'da bir araya gelen İtilaf Devletlerinin siyasi ve askerî temsilcilerinin, belirledikleri şartlarda ve tüm üyelerin aynı anda barış görüşmelerine başlaması şeklinde aldıkları ortak karar, barış ümitlerini iyice azaltmıştır⁶⁵. Hatta İngiliz gazetelerinin tek başına bir barış imzalarsa Rusya'yı kendisine düşman nazarıyla bakılacağı şeklinde tehdit etmesi⁶⁶ İtilafın barış yanlısı olmadığını gösteriyordu.

Tüm bu tartışmaların ve olumsuzlukların yaşandığı sırada Rusya ile İttifak Devletleri arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması Türk kamuoyunda sevinçle karşılanmış ve yakın zamanda genel barışın yapılacağı izlenimi uyandırmıştır. Brest-Litovsk barışının maddeleri hak ve adalet çerçevesinde hazırlandığı için sürekli bir barış ortamı sağlayacağı düşünülüyordu⁶⁷.

İngiltere ve Fransa'da muhalifler ve sosyalistler hükümetin aksine biran önce sulhun sağlanması için çalışıyorlardı⁶⁸. Brest-Litovsk sonrası İtilaf Devletleri ile anlaşamayacağını gören Almanların 21 Mart 1918 tarihinde genel taarruzu başlatması ise beklenen barışın askerî başarılar sonrasına kaldığını gösteriyordu.

62 "İtilaf'ın Kont Hertling'e Cevabı", **Vakit**, 3 Mart 1918.

63 "Avusturya'nın Barış Teklifi Şüpheye Açık", **The Sun**, 3 Şubat 1918.

64 "Fransızların Yeni Stockholm Umutları", **The Times**, 21 Şubat 1918.

65 "Kanlı Asır", **Sabah**, 12 Şubat 1918, (isimsiz makele).

66 "Şark Sulhu ve İtilafçılar", **Sabah**, 15 Şubat 1918, (isimsiz makale).

67 "Şark'da Doğan Sulh Güneşi", **Sabah**, 5 Mart 1918 (isimsiz makale).

68 "İngiltere'de Sulh Cereyanları", **Sabah**, 14 Mart 1918.

4. Czernin ve Georges Clemenceau Hadisesi

1918 baharındaki umumi Alman taarruzundan önce Fransa Dışişleri Bakanını Clemenceau Avusturya-Macaristan'a sulh teklifinde bulunmuştu. Avusturya Dışişleri Bakanı Czernin Fransa'nın Alsace-Loren Meselesi hariç Fransa ile barış imzalanması için hiçbir engel görmediğini Almanya'nın da onayını alarak kabul etmişti. Fakat Fransızlar bu şartlarda barış görüşmelerine başlanamayacağı cevabını verdiler⁶⁹. Czernin ise Almanya'ya rağmen bir sulh yapmayacaklarını açıklayarak Fransa'nın da Romanya ve Rusya gibi münferit bir sulha razı olacağını beklemekteydi⁷⁰.

Türk kamuoyu ise Rusya ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Anlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf Grubunda büyük bir gedik açıldığına ve Fransa'nın sulh teklifinin barışa yakın olduğunu gösterdiğine inanmaya başlamıştı⁷¹.

"Georges Clemenceau, sulh için Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Kont Czernin'e müracaat etmekle genel bir sulha zemin mi hazırlamakta yoksa Avusturya-Macaristan'ı İttifak Grubundan ayırmak mı istemekteydi?" Türk kamuoyu bu duyumları hem endişe hem de merakla takip etmekteydi⁷². Fransa ve Avusturya hükümetlerinin görevlendirdiği iki memur İsviçre'de sulh için görüşmüş ve anlaşmadan ayrılmıştı⁷³. Clemenceau görüşmeler olumsuz biterse bu teklifin duyulacağını biliyordu. Bu görüşmenin duyulması ise Paris'le Viyana arasında karşılıklı sert açıklamalara neden olmuştu.

Batı Cephesi'ndeki umumi taarruzdan önce Fransa Hariciye Nazırı Clemenceau'ya sulh teklifinde bulunduğunu açıklayan Czernin'in bu ifadeleri Clemenceau tarafından yalanlandı. Czernin'in bu açıklamaları Fransa'da şok etkisi yapmıştı. Clemenceau yalanlsa da mesele kamuoyu tarafından dikkatlice sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Bu durum Clemenceau'un siyasi hayatının son günlerinin yaklaştığını gösteriyordu. Son Alman taarruzu ise Clemenceau'nun konumunu iyiden iyiye tartışmaya açmıştı⁷⁴.

69 "Clemenceau'nun Sulh İçin Teşebbüsü", **Sabah**, 4 Nisan 1918.

70 "Sulhler Birbirini Takip Edecektir", **Sabah**, 4 Nisan 1918.

71 Yunus Nadi, "Kont Czernin'in Nutku", **Tasvir-i Efkâr**, 4 Nisan 1918.

72 Yunus Nadi, "Kont Czernin'in Nutku", **Tasvir-i Efkâr**, 4 Nisan 1918.

73 "Harb-i Umumi", **Sabah** 11 Nisan 1918 (isimsiz makale).

74 Yunus Nadi, "Czernin ve Clemenceau Hadisesi", **Tasvir-i Efkâr**, 8 Nisan 1918.

Clemenceau'nun Czernin'in teklifini kabul etmemesi Fransa'da sulh yanlılarının tepkisine neden olmuş ve savaşın bitmesine mani olan tarafın İtilaf Grubu olduğu açıkça belli olmaya başlamıştı⁷⁵. Czernin'in teklifi İngiltere'deki muhaliflerce de olumlu karşılanmıştı⁷⁶.

Czernin'in Clemenceau'ya Alsace-Loren'i Fransa'ya veren ve Belçika'ya tazminat vaat eden bir barış teklifi yaptığı iddiaları ise Türk kamuoyunda inandırıcı bulunmamıştı. Bu iddiaların Avusturya-Macaristan ile Almanya'nın arasını açmaya yönelik Fransız entrikası olduğu Avusturya-Macaristan'ın Almanya'ya ittifaken bağlılığının asla bozulmayacağı düşünülüyordu. Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun sulh yanlısı olması da bu tür söylentileri artırıyordu⁷⁷.

Avusturya'nın barış girişimleri konusundaki ısrarları "İttifak Grubundan ayrılacak mı?" sorusunu gündeme getirdiği bir dönemde Almanya İmparatoru ve Avusturya-Macaristan İmparatoru; Alman Genel Karargâhında bir araya gelmişler ve her konuda tam ittifak fikrinde uzlaşmışlardır⁷⁸.

Kont Czernin barış yanlısı tavırları ve cesur çıkışlarıyla Birinci Dünya Savaşı'nda sulh bekleyenlerin umudu olmuştu. Czernin'in Rusya ve Romanya ile yapılan barış anlaşmasının şartları ile ilgili fikirleri, Çek siyasetine karşı olumsuz tavırları ve Leh meselesinde Almanya ile yaşadığı sorunlar kendisini yıpratmıştı. İtilaf Devletleri ile giriştiği barış görüşmelerini açıktan yürütmesi ve Clemenceau'nun teklifi hakkında kamuoyuna açıklamalarda bulunmasından dolayı kendisine karşı oluşan muhalefetin de baskısı ile istifaya zorlandı. Tüm bunlar Bakanın İmparatorla yaşadığı sorunları daha da büyütmüş ve Czernin 15 Nisan 1918'de istifa etmek zorunda kalmıştır⁷⁹. Macaristan'da ise Czernin'e karşı tepkiler yok denecek kadar azdı⁸⁰. Kont Czernin'in istifasında Almanya ile olan sıkıntıların da etkisi olduğu muhakkaktı⁸¹. Ülkedeki Alman yanlıları Czernin'in istifasını memnuniyetle karşılamıştı. Avusturya artık hiç olma-

75 "Harb-i Umumi", **Sabah**, 11 Nisan 1918 (isimsiz makale).

76 "İngilterede Sulh Arzuları", **Sabah**, 15 Nisan 1918.

77 Yunus Nadi, "Czernin ve Clemenceau Hadisesi", **Tasvir-i Efkâr**, 16 Nisan 1918.

78 "Tam İttihat", **Sabah**, 14 Mayıs 1918.

79 **BOA.**, HR.SYSS. 2448-22.

80 **BOA.**, HR.SYS. 2452-10.

81 "Kont Czernin'in İstifası Etrafında", **Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1918.

dığı kadar Almanya'ya bağlıydı. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Komte Czernin'in istifası şüphesiz dönemin uluslararası arenadaki en önemli politik olayıydı⁸².

Hariciye Nezaretine Baron Burian'nın tayin edilmesi Avusturyalı Almanlar ve Macar hükümetinin hoşuna gitmemiştir⁸³. Avusturya-Macaristan İmparatoru, Hariciye Nazırı Comte Czernin'in istifasını kabul ettiğini ve yerine Baron Burian'ı atadığına dair Osmanlı Padişahı'na bilgilendirme telgrafı göndermiştir⁸⁴. Bu telgraf Osmanlı Devleti'ne İttifak Grubunun birliğinin devam ettiği yönünde bir anlam da taşıyordu.

Czernin istifa ettikten sonra yaptığı açıklamalarda, göreve başladığı andan itibaren Avusturya-Macaristan'ın varlığını devam ettirecek şartları sağlayacak bir barış için sürekli faaliyet içerisinde olduğunu dile getirmiştir. Fakat Avusturya'nın ne olursa olsun sulh derdinde olmadığını, ısrarlı sulh isteğinin savaşı devam ettiremeyecekleri anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Sulh girişimlerinde en büyük destekçisinin de imparatorları olduğunu dile getirmekteydi. Tüm tarafların mantıklı ve şerefli bir sulh teklifini daha fazla ertelemeyeceklerini düşünmekteydi. Bakan'a göre İtilaf Devletleri barış görüşmelerine başlayacakları sırada vazgeçerek biraz daha bekleme kararı alsalar da bu işi daha fazla tehir edemeyeceklerdi⁸⁵.

Rusya ve Romanya'nın savaştan çekilmesinden sonra yapılan barış antlaşmaları müttefikler arasındaki bazı çıkar çatışmalarını ortaya çıkarmış bu da savaş boyunca kader birlikteliği yapan devletler arasında güven bunalımına neden olmuştur. Alman İmparatoru'nun ve Avusturya İmparatoru'nun savaşın son yılında yaptıkları İstanbul ziyaretleri bozulan bu güveni yeniden tesis etme gayesine yöneliktir.

Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun İstanbul ziyareti, İtilaf Devletlerinin: İmparator'un barış tekliflerine farklı anlamlar yükleyerek Avusturya'nın İttifak Devletleri grubundan ayrılacağı söylentilerini çıkardıkları bir döneme

82 BOA., HR.SYS. 2451-8.

83 BOA., HR.SYS. 2451-21.

84 BOA., HR.SYS. 2451-18.

85 "Kont Czernin'in Beyanati", **Sabah**, 5 Nisan 1918.

rastlaması ayrıca bir önem arz ediyordu⁸⁶. İmparator, döneminin barış yanlısı hükümdarlarından biriydi ve 1916 yılında tahta çıkışından sonra İtilaf Devletlerine barış çağrısında bulunmuştu. İyi bir asker olan İmparator; Galiçya'da, Karpatlarda ve İtalya cephelerinde savaşa katılmıştı. Harbin ne demek olduğunu bildiği içindir ki barışın değerini iyi bilmekte ve barışı istemekteydi⁸⁷.

Avusturya ve Fransa arasındaki barış girişimleri İtilaf ülkelerinde de barış beklentilerini artırmıştır. İngiliz kamuoyunda da sulh düşüncesi benimsenmeye başlanmış ve sulh yanlılarınca gösteriler yapılması, Lloyd George ve ekibinin bütün çabalarına rağmen İngiltere'de artık sulh fikirlerinin hızla yayılmaya başladığını göstermekteydi⁸⁸. İtalyanlar ise Almanya'nın kendilerine son darbeyi indirmesinden korkmaktaydılar. Bu korkular neticesinde sulh teşebbüslerine girişeler de herhangi bir sonuç alamamışlardı⁸⁹.

Türk ordusu 1918 baharında İngiliz ordusu karşısında Ortadoğu'da sürekli geri çekilmekte ve yaşanan iç sorunlar da bir zafer beklentisini oldukça azaltmıştı. Türk kamuoyu savaşın kazanılması ve barışın imzalanması için tüm ümidini Alman saldırılarının başarılı olmasına bağlamıştı⁹⁰. Harp beşinci senesine girerken Türk basınının en önemli gündemi hâlâ sulh girişimleriydi. Sulh haberlerinin merkezinde ise yine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vardı. Çünkü yaşadığı iç sorunlar nedeniyle savaşa devam etmesi açısından İttifak Grubunun en zayıf halkası olarak görülüyordu.

Mart 1918'de başlayan ve kısmî başarılar sağlayan Alman taarruzları, temmuz ayı ortalarında Fransız birliklerinin hafif tankların desteğinde giriştikleri karşı saldırılarla durmuş, hemen ardından da düzensiz bir geri çekilmeye dönüşmüştü. Artık savaşın gidişatı zorunlu bir sulha doğru gidiyordu.

86 "Siyasiyat", **Tanin**, 19 Mayıs 1918.

87 "İmparator ve İmparatoriçe Hazretlerinin Muvasalatları", **Sabah**, 20 Mayıs 1918.

88 "Sulh Sözleri Yeniden Devran Etmeye Başladı", **Sabah**, 21 Nisan 1918.

89 "İtalya'da Sulh Nümayişleri", **Tasvir-i Efkâr**, 8 Nisan 1918.

90 "Sulha Doğru", **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Haziran 1918.

Sonuç

1917 sonlarında Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Papa'nın barış için devreye girmesi Türk kamuoyunda sürekli bir sulh beklentisi oluşturmuştur. Bu beklentiler Amerikan Başkanı Wilson'un yayınladığı ilkelerle ve dönemin Avusturya Macaristan Dışişleri Bakanı Czernin'in girişimleriyle daha da hız kazanmıştır. Türk ordularının 1918 yılı başında savaştığı birçok cephede zor durumda olduğunu bilen Türk kamuoyunun da savaşın son yılında en önemli gündemi "barış" olmuştur. Türk kamuoyu, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı'nın Fransa hükümeti nezdinde yaptığı barış girişimlerini ve İtilaf Devletleri ile Almanya'nın bu girişimlere bakışını genel barışı getireceği ümidiyle fakat bir taraftan da Avusturya-Macaristan'ın İttifak Grubundan ayrılacağı endişesiyle yakından izlemiştir. Türk kamuoyu Czernin merkezli başlayan sulh tekliflerine endişeli yaklaşırsa da genel barış adına olumlu bakmıştır.

Savaşın sürdürülebilirliği açısından oldukça sınırlı kaynaklara sahip olan ve birbirlerinin desteğine ihtiyacı olan İttifak Devletlerinde savaş uzadıkça sıkıntılar artmış ve üyelerin savaş içerisinde ve diplomatik arenada alacakları pozisyonlar savaşın gidişatı açısından son derece önem arz etmiştir. Bu sebeple İttifak Devletleri savaş boyunca birbirlerinin İtilaf Devletleri ile ilişkilerini yakından takip etmişlerdir. İsviçre merkezli olarak gizli diplomasi ile yürütülen barış girişimleri, kamuoyunda barış söylemlerini artırmasına rağmen savaş boyunca kader birlikteliği yapan devletler arasında güven bunalımına da neden olmuştur. Alman ve Avusturya imparatorunun savaşın son yılında yaptıkları İstanbul ziyaretleri de bozulan bu güveni yeniden tesis etme gayesine yöneliktir.

Takip ettiği politikalara yönelik Avusturya içerisinde bazı tepkiler oluşan ve İmparator'la da belli konularda uyuşmazlığa düşen Czernin, Clemenceau ile yaptığı barış görüşmelerinin kamuoyuna yansımından sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. Üzerinde sürekli bir İngiliz baskısı hisseden Fransa ise Avusturya-Macaristan'la yaptığı barış görüşmelerini hep inkâr etmiştir. Avusturya-Macaristan barış şartları konusunda Almanlardan farklı düşünse ve bu durum kamuoyu tarafından hissedilse de Almanya ve Avusturya-Macaristan ilişkilerinin kader birlikteliği yönünde devam ettiği görülmüştür.

Barış girişimleri tüm dünyada heyecana neden olsa da İngiliz hükümeti barış girişimlerine yönelik bu tekliflere olumlu bakmamış ve daha savaşın bitmediği bir dönemde Almanya'ya "yenik devlet" muamelesi yapmak istemiştir. Almanlar ise barış ihtimalini zayıflatan bu politikaya Batı Cephesi'nde yeni bir taarruzla cevap vermiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

- BOA. HR.SYS. 2299-1
BOA. HR.SYS. 2299-1
BOA. HR.SYS. 2302-8
BOA. HR.SYS. 2317-5
BOA. HR.SYS. 2435-46
BOA. HR.SYS. 2439-24
BOA. HR.SYS. 2451-18
BOA. HR.SYS. 2451-21
BOA. HR.SYS. 2451-8
BOA. HR.SYS. 2452-10
BOA. HR.SYS. 2454-30
BOA. HR.SYS. 2454-73
BOA. HR.SYS. 2455-42
BOA. HR.SYS. 2457-53
BOA. HR.SYSS. 2448-22

Gazeteler

- Ahmet Emin Yalman, "Wilson'un Yeni Nutku", **Vakit**, 14 Ocak 1918.
"Alman Hariciye Nazırının Beyanâtı", **Vakit**, 2 Aralık 1917.
"Almanya ve Avusturya Macaristan'ın Papaya Cevabı", **Tasvir-i Efkâr**, 23 Eylül 1917.
"Alsace-Loren Meselesi ve İtilafıyyun", **Tasvir-i Efkâr**, 16 Ekim 1917.
"Amerika Reis-i Cumhuri Wilson'un Nutku-Sulh-u Umûmî İçin On Dört Şart!", **İkdam**, 14 Ocak 1918.
"Avusturya Hariciye Nazırının Nutku", **İkdam**, 6 Aralık 1917.
"Avusturya Hariciye Nazırının Nutkundan", **İkdam**, 7 Aralık 1917.
"Avusturya Macaristan İmparatorunun Sulhperverliği", **İkdam**, 1 Temmuz 1917.

- “Avusturya’nın Barış Teklifi Şüpheye Açık”, **The Sun**, 3 Şubat 1918.
- “Cermen Liderlerin Bay Wilson’un Barış Önerisine Cevabı”, **The Bourbon News**, 29 Ocak 1918.
- “Clemenceau’nun Sulh İçin Teşebbüsü”, **Sabah**, 4 Nisan 1918.
- “Fransa’nın Sulh Arzusu”, **Tasvir-i Efkâr**, 11 Ekim 1917.
- “Fransızların Yeni Stockholm Umutları”, **The Times**, 21 Şubat 1918.
- “Harp Uzarsa”, **Sabah**, 6 Ocak 1918 (isimsiz makale).
- “Harb-i Umumi”, **Sabah**, 11 Nisan 1918 (isimsiz makale).
- “Hazırlık haberleri”, **Sabah**, 9 Ocak 1918 (isimsiz makale).
- “İmparator Şarl Hazretlerinin Nutku”, **İkdam**, 6 Aralık 1917.
- “İmparator ve İmparatoriçe Hazretlerinin Muvasalatları”, **Sabah**, 20 Mayıs 1918.
- “İngiltere’de Sulh Cereyanların”, **Sabah**, 14 Mart 1918.
- “İngiltere’de, Fransa’da, İtalya’da”, **Sabah**, 3 Ocak 1918 (isimsiz makale).
- “İngilterede Sulh Arzuları”, **Sabah**, 15 Nisan 1918.
- “İtalya da Sulh Nümayişleri”, **Tasvir-i Efkâr**, 8 Nisan 1918.
- “İtalyan Hezimet”, **İkdam**, 19 Kasım 1917.
- “İtilaf Devletleri Tehdit Edildi”, **The Ogden Standard**, 4 Ekim 1917.
- “İtilaf Devletlerine Ültimat”, **Vakit**, 25 Kasım 1917.
- “İtilaf Devletlerinin Sulh Şartları”, **Vakit**, 11 Aralık 1917.
- “İtilaf’ın Kont Hertling’e Cevabı”, **Vakit**, 3 Mart 1918.
- “İtilafın Yeni Sulh Şartları”, **İkdam**, 11 Aralık 1917.
- “Kanlı Asır”, **Sabah**, 12 Şubat 1918, (isimsiz makale).
- “Kont Czernin’in Beyanatı”, **Sabah**, 5 Nisan 1918.
- “Kont Czernin’in Nutku”, **Tasvir-i Efkâr**, 5 Ekim 1917.
- “Kont Czernin’in İstifası Etrafında”, **Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1918.
- “Kont Hertling’in Beyanatı”, **Sabah**, 27 Şubat 1918.
- “Kont Hertling’in Nutku”, **Vakit**, 26 Ocak 1918 (isimsiz makale).
- “Lloyd George’un Beyanatı”, **Sabah**, 9 Ocak 1918.

“Lloyd George’un Nutku Hakkında”, **Sabah**, 10 Ocak 1918 (isimsiz makale).

“Müttefikler Karşısında İngiltere”, **Sabah**, 10 Ocak 1918 (isimsiz makale).

“Papa’nın Sulh Teşebbüsü”, **Sabah**, 17 Ağustos 1917.

“Papaya Nağmeyi Hümayun”, **İkdam**, 1 Ekim 1917.

“Pichon’un Beyanati”, **Sabah**, 15 Ocak 1918 (isimsiz makale).

“Siyasiyat”, **Tanin**, 19 Mayıs 1918.

“Sulh İçin Yeni Bir Yol”, **Sabah**, 28 Şubat 1918 (isimsiz makale).

“Sulh Meselesi ve İtalifiyyun”, **Tasvir-i Efkâr**, 21 Aralık 1917.

“Sulh Meselesi”, **İkdam**, 26 Temmuz 1917.

“Sulh Meselesine Dair Yeni ve Şayan-ı Dikkat Beyanat”, **Tasvir-i Efkâr**, 27 Aralık 1918.

“Sulh Propagandası”, **İkdam**, 30 Haziran 1917.

“Sulh Sözleri Yeniden Devran Etmeye Başladı”, **Sabah**, 21 Nisan 1918.

“Sulha Doğru”, **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Haziran 1918.

“Sulh-i Umumi Hasbihallerinden”, **Sabah**, 25 Ocak 1918 (isimsiz makale).

“Sulhler Birbirini Takip Edecektir”, **Sabah**, 4 Nisan 1918.

“Sulhun Yürüyüşü”, **İkdam**, 24 Eylül 1917.

“Şark Sulhu ve İtilafçılar”, **Sabah**, 15 Şubat 1918, (isimsiz makale).

“Şark’da Doğan Sulh Güneşi”, **Sabah**, 5 Mart 1918 (isimsiz makale).

“Tam İttihat”, **Sabah**, 14 Mayıs 1918.

Tanin, 27 Ocak 1918.

“Wilson’un Hitabesi”, **Sabah**, 15 Şubat 1918.

“Wilson’un Nutku”, **Sabah**, 14 Ocak 1918 (isimsiz makale).

“Yeni Sene”, **Tanin**, 1 Ocak 1918, (isimsiz makale).

Yunus Nadi, “Avrupa’nın Şarkında ve Garbında”, **Tasvir-i Efkâr**, 17 Ocak 1918.

Yunus Nadi, “Czernin ve Clemenceau Hadisesi”, **Tasvir-i Efkâr**, 16 Nisan 1918.

Yunus Nadi, “Czernin ve Clemenceau Hadisesi”, **Tasvir-i Efkâr**, 8 Nisan 1918.

Yunus Nadi, “İki Nutuk”, **Tasvir-i Efkâr**, 27 Ocak 1918.

Yunus Nadi, “Kont Czernin’in Nutku”, **Tasvir-i Efkâr**, 4 Nisan 1918.

Yunus Nadi, “Merkezi Devletlerin Cevabı”, **Tasvir-i Efkâr**, 24 Eylül 1917.

Yunus Nadi, “Sulh Teşebbüslerinin İç Yüzü”, **Tasvir-i Efkâr**, 12 Ekim 1917.

Yunus Nadi, “Wilson ve Pichon”, **Tasvir-i Efkâr**, 15 Ocak 1918.

ALMAN ARŞİV BELGELERİNDE KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN BAKÜ'YÜ KURTARMA UĞRUNA MÜCADELESİ

Güntekin NECEFLİ*

Özet

I. Dünya Savaşı (1914 – 1918) sırasında Güney Kafkasya'da Osmanlı ve Rusya ordusu arasında çarpışmaların başlamasıyla Kafkasya Cephesi oluştu. Kafkasya Cephesi Karadeniz'den Güney Azerbaycan'daki Urmuya Gölüne kadar uzuyordu. Bu cephede Osmanlı Devleti'nin amacı Rusya'nın Türkiye'yle ilgili işgalcilik planlarını önlemek, mümkünse Azerbaycan'ı tümüyle, Hazar Denizi havzasını ve Kafkasya'yı kendi otoritesi alanına almak, Merkezi Asya ve Hint Okyanusu yollarını kendi denetiminde tutmak, Rusya İmparatorluğu'nun esaretinde olan Türk ve Müslüman halklarını sömürgecilik zulmünden kurtarmak vs. olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 28 Mayıs 1918 yılında Türk Müslüman dünyasında kurulan ilk bağımsız cumhuriyet – Azerbaycan Halk Cumhuriyeti halkımıza 20.yüzyılda yasal devletçilik ve sivil demokrasi geleneklerini armağan etti. Fakat onun öz başkenti Bakü şehri S.Şaumyan'ın yönettiği Taşnak – Bolşevik hükümetinin işgalindeydi. Bir yandan da Kafkasya Cephesinde önemli askeri operasyonlar Bakü petrolü uğruna yapılıyordu. Bakü petrolüne sahiplenmek için Almanya, Büyük Britanya mücadele yapıyor, Bolşevik Rusya'sı da onu elinden bırakmak istemiyordu. 1917 yılının aralık ayında Rusya ve Türkiye arasında Erzincan Barışının imzalanmasıyla Kafkasya Cephesinde askeri operasyonlar durdurulmuştu. Fakat Filistin ve Mezopotamya cephelerinde aktifleşerek Türkleri kuzeye doğru sıkıştıran İngilizler Bakü'yü ele geçirmeye

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, guntekin.cemil@gmail.com.

çaba gösteriyorlardı. Ordusunda moral bozukluğu yaşayan Almanya Batı Cephesini savunmaya kalkmıştı. 1918 yılının Martında Almanya Brest – Litovsk'ta Rusya'yla barış imzaladıktan sonra ordularını Batı Cephesine toplayarak saldırdı. Fakat Marna Çarpışmasında Alman orduları geri oturtuldu. 1918 yılının Ağustos ayında General Danstrevil'in komutanlığına Büyük Britanya askeri ekip kuvvetleri Bakü'ye girdi.

Fakat onlar Bakü'nün Nuru Paşanın komutanlığını yaptığı Türk – Azerbaycan askeri kuvvetleri ve Azerbaycan gönüllülerinden oluşan Kafkasya İslam Ordusu tarafından kurtarılmasını önleyemediler. 15 Eylül 1918 yılında Bakü kurtarıldı ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti yapıldı. Azerbaycan halkı Osmanlı Savunma Bakanı Enver Paşa'nın Bakü'nün kurtarılması için yaptığı zor mücadeleyi hiçbir zaman unutmayacak.

Bugün Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin Tarih Enstitüsü "Azerbaycan Tarihi İlk Kaynaklarda" adlı proje gerçekleştiriyor. Dünyanın birçok ülkelerinin arşivlerinde korunan belgeler Tarih Enstitüsüne getirilerek çok ciltli belge toplulukları şeklinde basılıyor. Bu proje kapsamında Berlin şehrindeki Almanya Federatif Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının Siyasal Arşivinden, Azerbaycan ve Türkiye tarihi için değerli olan çok sayıda belge elde edilmiştir.

Bu belgelere, büyük devletlerin Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Bakü'yü kurtarma politikası, yeni kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bakü'yü kurtarmak için verdiği diplomasi mücadelesi, Rusya – Almanya anlaşmasından (27 Ağustos 1918) sonra Almanya'nın Bakü'yü ele geçirme çabaları, General Fon Kress'in Halil Paşa'yla yaptığı görüşmeler, General Zeekt'le Enver Paşa arasındaki yazışmalar, Dük Hertling'in, General Lossov'un, Frankeştay'nın bilgileri, Bakü'ye askeri girişim planıyla ilgili Enver Paşa'nın gizli mektupları vs. yansımasıdır.

Anahtar Kelimeler: General Fon Kress, Kafkasya Cephesi, Enver Paşa, General Zeekt, Halil Paşa.

THE FIGHT OF CAUCASION ISLAMIC ARMY TO RELEASE BAKU IN THE DOCUMENTS OF GERMAN ARCHIEVES

Abstract

With the start of wars between the Ottoman and Russian armies in the South Caucasus in the course of World War I (1914-1918) the Caucasus front. Was formed the Caucasus front stretched from the Black Sea up to Lake Urmia in Southern Azerbaijan. The main objective of the Ottoman Empire in this front was to prevent the invasive plans of Russia in regard with Turkey, if possible, to include the entire Azerbaijan, the Caspian Sea basin and the Caucasus to its sphere of influence, to take the Central Asia and the Indian Ocean under its control, to release the Turkic and Muslim peoples under the yoke of the Russian Empire from colonial oppression, etc.

The first Republic in the Turkic-Muslim world - Azerbaijan Democratic Republic established close to the end of World War I, on May 28, 1918, presented our people the legal state and civil democracy traditions in the XX century. But its natural capital city Baku was under occupation of the Dashnak- Bolshevik government led by S.Shaumyan. On the other hand, the main military operations in the Caucasus front were carried out for Baku oil. Germany, Great Britain were fighting to master Baku oil, and Bolshevik Russia did not want to lose it either. In December 1917, with the signing of the armistice of Erzincan between Russia and Turkey military operations in the Caucasus front were ceased. However, the British became more active in Palestine and Mesopotamian fronts forcing the Turks to the north. The German army that was in depression had taken up a defensive position in the Western front. In March 1918, after signing a peace treaty with Russia in Brest-Litovsk Germany concentrating its armies on the Western front attacked. But in the battle of the Marne the German troops were forced to recede. In August 1918, the British military expedition forces led by General Denstervil were brought into Baku.

However, they were not able to prevent the release of Baku by the Turkish-Azerbaijani armed forces led by Nuru Pasha and the Caucasian Islamic Army of the Azerbaijani volunteers. On September 15, 1918 Baku was released, and became the capital of the independent Republic of Azerbaijan. Azerbaijani people will never forget arduous fight of the Ottoman Minister of War Enver Pasha to release Baku.

Today the History Institute of National Academy of Sciences of Azerbaijan is implementing the project “History of Azerbaijan in primary sources”. Documents kept in the archives of many countries of the world are brought to the Institute of History and voluminous collections of documents are printed. Within the project numerous documents which are valuable for the history of Azerbaijan and Turkey have been obtained from *the Political Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Federal Republic of Germany* in Berlin.

These documents reflect the great powers’ policy to seize Baku which is an integral part of Azerbaijan, the diplomatic struggle of the newly formed Azerbaijan Democratic Republic for the release of Baku, Germany’s attempts to seize Baku after the Russian-German agreement (July 27, 1918), talks of General von Kress with Khalil Pasha, the correspondence between General Zeekt and Enver Pasha, information of Earl Hertling, General Lossov, Frankenstein, secret letters from Enver Pasha on military intervention plan to Baku and so on.

Key Words: General von Kress, the Caucasus Front, Enver Pasha, General Zeekt, Khalil Pasha.

I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında Güney Kafkasya'da Osmanlı ve Rusya ordusu arasında çarpışmaların başlamasıyla Kafkasya Cephesi oluştu. Kafkasya Cephesi Karadeniz'den Güney Azerbaycan'daki Urmuya Gölüne kadar uzuyordu. Bu cephede Osmanlı Devleti'nin amacı Rusya'nın Türkiye'yle ilgili işgalcilik planlarını önlemek, mümkünse Azerbaycan'ı tümüyle, Hazar Denizi havzasını ve Kafkasya'yı kendi otoritesi alanına almak, Merkezi Asya ve Hint Okyanusu yollarını kendi denetiminde tutmak, Rusya İmparatorluğu'nun esaretinde olan Türk ve Müslüman halklarını sömürgecilik zulmünden kurtarmak vs. olmuştur.

1917 yılının aralık ayında Rusya ve Türkiye arasında Erzincan Barışının imzalanmasıyla Kafkasya Cephesinde askeri operasyonlar durdurulmuştu. Fakat Filistin ve Mezopotamya cephelerinde aktifleşerek Türkleri kuzeye doğru sıkıştıran İngilizler Bakü'yü ele geçirmeye çaba gösteriyorlardı. Ordusunda moral bozukluğu yaşayan Almanya Batı Cephesini savunmaya kalkmıştı. 1918 yılının Martında Almanya Brest-Litovsk'ta Rusya'yla barış imzalandıktan sonra ordularını Batı Cephesine toplayarak saldırdı. Fakat Marna Çarpışmasında Alman orduları geri oturtuldu. 1918 yılının Ağustos ayında General Danstrevil'in komutanlığına Büyük Britanya askeri ekip kuvvetleri Bakü'ye girdi.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 28 Mayıs 1918 yılında Türk Müslüman dünyasında kurulan ilk bağımsız cumhuriyet – Azerbaycan Halk Cumhuriyeti halkımıza 20.yüzyılda yasal devletçilik ve sivil demokrasi geleneklerini armağan etti. Bu suretle Rusya Türkleri arasında da istiklalini ilan eden ilk Türk devleti Azerbaycan olmuştu. Fakat, tabii başkenti olan Bakü şehri S.Şaumyan'ın yönettiği Taşnak-Bolşevik hükümetinin işgali altındaydı. Bu sebeple geçici olarak Gence şehri başkent kabul ediliyordu. Gövdenin başına kavuşturulması ve istiklalinin tam olabilmesi için Bakü'nün kurtarılması gerekiyordu.

28 Mayıs'ta Azerbaycan Halk Cumhuriyeti milli istiklalini ilan etse de 1918 yazında Bakü Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere ve Sovyet Rusya arasında tartışmaların esas odak noktasına çevrilmişti. Antant ülkeleri Kafkas'ın en mühim petrol yataklarını barındıran toprakları Bakü'yü bir an önce ele geçirebilmek için adeta bir yarış içerisindeydi.

Bir yandan da Kafkasya Cephesinde önemli askeri operasyonlar Bakü petrolü uğruna yapılıyordu. Bakü petrolüne sahiplenmek için Almanya, Büyük Britanya mücadele yapıyor, Bolşevik Rusya'sı da onu elinden bırakmak istemiyordu.

Azerbaycan Devleti'nin istiklalini Osmanlı Devleti resmen tanımış ve 4 Haziran'da Batum'da iki devlet arasında bir Dostluk ve Yardımlaşma Anlaşması imzalanmıştı. Bu Anlaşmayı Azerbaycan Milli Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade, Hariciye Nazırı Mehmet Hasan Hacınski ile Osmanlı Devleti delegeleri olan Adliye Nazırı Halil Bey (Menteşe) ve III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa imzalamışlardı¹. Bu anlaşmanın 4. Maddesine dayanarak, Azerbaycan, emniyet ve asayişin tesisi için Osmanlı Devleti'nden yardım istemekte gecikmedi. Enver Paşa'nın savaşın başından bu yana bu istikamette planları olduğu için teklif derhal kabul edildi².

Almanya Dış İşleri Bakanlığı Politik Arşivi'nden alınan belgelerde³ Büyük devletlerin Azerbaycan'ın ayrılmaz parçası olan Bakü'yü zapt etme politikası, yeni kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Bakü'yü kurtarmak için verdiği diplomasi mücadelesi, Rusya-Almanya Anlaşmasından (27 Ağustos 1918) sonra Almanya'nın Bakü'yü ele geçirme çabaları: General Fon Kress'in Adliye Nazırı Halil Paşa'yla yaptığı görüşmeler; General Zeekt'le Harbiye Nazırı Enver Paşa arasındaki yazışmalar; Dük Hertling'in, General Lossov'un, Frankeştay'nın Bakü uğrunda mücadeleyle ilgili bilgileri; Bakü'ye askeri girişim planıyla ilgili Enver Paşa'nın mektupları vs. yansımıştır.

Kafkas İslam Ordusu 3'üncü Ordunun yanında ve Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın kumandasında yeni kurulmuş bir kuvvet idi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sabık Milli Emniyet Müdürü Nakı Şeyh Zamanlı hatıralarında Enver Paşa'nın Haydarpaşa'dan Nuri Paşa'yı nasıl heyecanla yolcu ettiğini anlatıyor: "*Enver Paşa, yaverleri, diğer paşalar ve erkan-ı devletten birkaç kişi. Enver Paşa Nuri Paşa'ya son talimatlarını veriyor, daha sonra Kafkasya'da yapacağımız işleri bir daha hatırlatıyor ve ekliyor, siz ikiniz de benim kardeşimsiniz, unutmayınız...*"⁴

Gerçekten Enver Paşa Kafkasya'da muazzam bir ordu kurulması için gereken talimatı vermişti. Enver Paşa fanatik bir sevdıyla bağlıydı Türk dünyası-

1 Cemil Hasanov, **Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde, 1918-1920**, Bakü, 1993, 90.

2 Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara, 2002, s.64.

3 **Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R.11048; R.11053; R.11055; R.11059;.... vs.

4 Nakı Keykurun Şeyh Zamanlı, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi'nin Hatıraları**, İstanbul, 1964, s.72.

na. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin olağanüstü temsilcisi Ali Merdan Bey Topçubaşov Enver Paşa'nın Azerbaycan'a gereken yardımın yapılması için talimatlar verdiğini ve Kafkasya'ya gönderilecek orduyla ilgili tüm detayları büyük bir heyecanla anlattığını "İstanbul mektupları"nda ayrıntılarına kadar kaleme almıştır⁵.

Osmanlı Devleti, Azerbaycan'ın emniyet ve asayişini temin etmek için istediği askeri yardımı yapmayı derhal kabul etmiş ve bu konuda teşebbüse başlamıştı. Fakat, Osmanlı Devleti ile müttefiki Almanya arasında Kafkasya politikası üzerine anlaşmazlık vardır. Çünkü Almanya Kafkasya'yı tamamen kendi nüfuz alanı olarak görmektedir. Sovyet Rusya ve Almanya'nın Brest-Litovsk Antlaşmasını çiğnediği yolunda itirazlarına karşı koyabilmek için elde mevcut kuvvetlerin doğrudan sevk edilmesini uygun bulmayan Enver Paşa, İslam Ordusu adıyla yeni bir teşkilat kurup Azerbaycan'a gerekli yardımı yapmayı düşünmüştü. Bu ordu görünüşte Osmanlı denetiminin dışında bulunacak ve Osmanlı subaylarının yönetiminde Azerbaycanlı milislerden oluşacaktı⁶.

"Kafkaslar'da Almanların, şüphesiz, kendi menfaatlerine uygun emelleri vardı; bunlardan en mühimi, Bakü petrolerinden azami derecede faydalanmak imkanlarını sağlamaktı. Dolayısıyla Bakü'nün tek başına Türklerin eline düşmesi Alman başkumandanlığı ve hükümetince arzu edilmiyordu. Ahalisinin büyük çoğunluğu Türk olan Bakü, Türklerin eline düşecek olursa, petrolerin de kayıtsız şartsız Türkler tarafından işgalini önlemek ve buna mani olmak maksadıyla Almanlar bazı tedbirlere başvurmuşlardı. Almanlar olsa olsa burayı Türklerle birlikte ele geçirmek isteyeceklerdi⁷.

Fakat, I. Dünya Savaşı'nın vurduğu zararın mühim bir hissesini Bakü petrolünün hesabına ödenilmesini nazarda tutan Almanya Bakü petrol kaynaklarının dağıtılmasını katıyken istemirdi. Almanya Bakü demiryolları, petrol taşıyan kommunikasiya vasıtaları vs. stratejik obyektlere zarar deymemesi için "Bakü meselesi"ni dinç yolla halletmek istiyordu. Hatta, Alman istihbaratının Sovyet Rusya'nın Bakü'yü zapt etmek için hazırladığı projelere ait net bilgileri vardı.

5 **Azerbaycan Respublikası Merkezi Devlet Arşivi**, F.894, siy.10, iş.15. v.1-35.

6 Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, 2005, s.201-202.

7 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara, 1970, s.509.

Ayrıca, Haziran 1918'de düzenlenmiş bir haritada Bakü'de 8 binlik bolşevik-Ermeni askeri birliklerinin oluşması ile ilgili bilgi tasvir edilmiştir.⁸

“Bakü meselesi”ni dinç yolla halletmeğe çaba sarf eden Almanya delegasyonunun Tiflis'den 18 Temmuz 1918'de Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telegrafında:

“Bakü petrol kaynaklarının bozulmaması için hatta Bakü'de oluşan Sovyet Rusya delegesi Stepan Şaumyan'la görüşmeler yapmak, onu yerli nüfusa – asıl Türklere (Azərbaycanlılar) karşı düşmançılık hareketlerine son koymağa inandırmak için Bakü'ye bir Alman delegesi gönderilmesinin istenilmesine dair bilgi verilmiştir⁹.

Kafkas İslam Ordusunun Bakü yönünde hareketi hızlandırdığı vakit Alman General Von Zeekt 26 Haziran 1918'de Enver Paşa için göndermiş olduğu Telegraf'ta: “Ben Siz Ali Hazret'e benim 32418 B numaralı Telegrafım'da verdiğim Ali Komutanlığa verdiği talimatlara uygun olarak hazırladığınız için teşekkür ederim. Biz hayata geçirdiğimiz tüm kendi önlemlerimizi bağlı olduğumuz Brest-Litovsk Antlaşmasına uygun yapmalıyık”¹⁰ diye bildirmişti.

Ayrıca adı geçen telegraf'ta General Von Zeekt Enver Paşa için şu talepleri koyurdu:

- *Türkiye kuvvetleri tarafından zapt olunan Kars, Ardahan ve Batum türklerin elinde kalır. Ahalsık ve Ahalkalaki bölgelerinde güvenliği sağlamak için 400 Gürcü, 50 Alman, 50 Türk polis kumandasından oluşacak, Gürcü - Alman - Türk polis birlikleri Alman başkanlığı ile faaliyete başlamalıdır.*

- *1 numaralı bölgedeki Türk birlikleri, ayrıca Yelizavetpol'daki (şimdiki Gence şehri kastediliyor) 5. Kafkas Tümeni ve Kuzey Kafkasya için olan Tümen acilen Güney Kafkasya üzerinden geri çağırılmalı ve İngilizlerle mücadele için Mezopotomya ve Kuzey İran'a gönderilmelidir.*

- *Sınır hattı Şemkür Nehri'nin batı kıyısı toprakları olmakla, eski Rus guberniyası Yelizavetpol, ayrıca Bakü guberniyası ile Baba Dağ - Şemahı - Kürdemir - Cevat - Kür Nehri boyunca yapılmalıdır. Ordu birliklerinin oluşturulması, yerleştirilmesi*

8 **Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R.11048, Karte. Abt. Fremde Heere.

9 **Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R.11055, A33783, 18.07.1918.

10 **Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**, R.11053, Abschrift! General v.Seect - für Enver Pascha.

ve düzenlenmesi kuzeyde Terter ve Kür Nehri hattı boyunca sınırlanan Yelizavetpol ve Bakü guberniyaları topraklarında yapılmalıdır. Bu birliklerin silahsızlaştırılması ve gönderilmesi için Yelizavetpol-Tiflis demiryolu hattı kullanılmalıdır.

• 1,2,3 ile numaralandırılmış araziler hariç Güney Kafkasya'nın Türkler tarafından boşaltılması, ayrıca Türk yönetimi tarafından yeni ordu kurulması ve askerlerin orduya davet edilmesi 20 Temmuz'a kadar bitmeli.

• 6 ve 5 rakamı ile numaralanmış arazilerde yaşayan Kafkasya halklarına herhangi bir silahın veya mühimmatın aktarımı, oradaki siyasi güçlerin tam ilan edilmesine kadar durdurulmalıdır. Onlar Kafkasya'da - Azerbaycan'da askerlerin orduya davet edilmesi işini yapmamalı.

• Bakü'ye yapılan herhangi harbiye yardımlar durdurulmalı. Sonra bunun gerekli olup olmayacağını biz oradaki Askeri Komutanlığa anlatacağız. Alman Baş Karargah Batum, Ardahan ve Kars'tan kuzeydeki arazileri: Ermenistan ve kuzeyindeki Kafkasya'da - Azerbaycan'da Terter ve Kür nehirlerinin kuzeyi tihükəsizlik açısından ve İngilizler'e karşı arka cepheyi korumak için alıyor.

Türklerin Kafkaslar'da yegane hakim duruma gelmeleri, Almanların Kafkas milletleri ile münasibetleri ve ekonomik faaliyetleri bakımından da zararlı olabilirdi. İşte bu sebeplerden ötürüdür ki, Kafkaslar'da takip edilecek siyaset ve askeri hareket yüzünden Türklerle Almanlar arasında anlaşmazlık çıkması pek mümkündü¹¹. Alman Doğu Orduları Başkumandanı Mareşal Hindenburg'un Erkanı Harbiye Reisi ve Alman Baş Karargahının en nüfuzlu Generalı olan Lüdentorff, Enver Paşa'ya mütüaddid defa müracaatla "Kafkaslarda, Brest-Litovsk barışınca tesbit edilen hattın Türk kuvvetleri tarafından geçilmemesini" talep etmişti. Bu işe hatta Hindenburg bizzat karıştırmıştı. Türklerin gözlerinin Kafkaslar'da olduğu, hatta Bakü'yü bile ele geçirmek istemeleri, yani "Pantürkist" emelleri, Alman hariciyesi ve başkumandanlığınca elbette biliniyordu. Bu defa Rusya'daki İhtilalden Envar Paşa'nın azami dere'cede faydalanmak isteyeceği de muhakkaktı. Almanlar bunu da biliyorlardı. Batum'un Türkler tarafından işgali, Alman siyasetçileri ve askerleri tarafından iyi karşılanmadığı gibi, Gürcistan istiklalini ilan ettiği zaman (26 Mayıs 1918) yapılan merasimde, Tiflis'te yüksek rütbeli Alman zabitleri, gösterişli bir surette ham rolünü oynamak istemişlerdi¹².

11 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.510.

12 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.510.

Almanların Türk birliklerinin demiryolundan istifade ederek Azerbaycan'a gelmelerine mani olmaları dolayısıyla askeri nakliyat mecburen Batum-Artvin-Ardahan-Kars-Karakilise-Delican üzerinden daha güç şartlarla yapılmaktaydı. Türkiye'nin Azerbaycan'daki hareketına muhalif olan Almanlar, Kafkas İslam Ordusu aleyhinde siyasetlerine devam etmekten geri kalmadılar. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü istikametinde ilerlemeye başladığı günlerde Alman esirlerini almak bahanesiyle Bakü Bolşevikleriyle anlaşmak üzere gönderdikleri murahhas heyetinin cepheyi geçememesi üzerine başka bir heyeti uçakla Tiflis'ten Bakü'ye göndermişlerdi¹³.

Esirlerden alınan bilgilere göre Biçerahof kuvvetlerinden 3000 kadarı Bakü'ye gelmişti. Bakü'deki düşman kuvvetlerinin gün geçtikçe arttığını öğrenen Kafkas İslam Ordusu Komutanı, 5. Kafkas Tümeni'nin Bakü'yü almak için yeterli olmayacağını düşünmeye başladığı için Şark Ordular Grubu Komutanlığı'na takviye talebinde bulundu.

Fakat Enver Paşa bunlara ehemmiyet vermedi ve Bakü'nün azad olunması uğrunda kendi mücadelesine devam etti. Şark Ordular Grubu Komutanlığı da, Batum'da bulunan 38. Piyade Alayı ve bir dağ topçu taburu ile takviye edilmesi teklifini Başkomutanlık Vekalet'i'ne bildirdi. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ile ilgilenmesini Almanlar hoş karşılamadığından ve iki Genel Karargah arasında bu konuda bir uzlaşmaya varılamadığından durumu idare etmek isteyen Enver Paşa, 1 Temmuz 1918'de, Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına "*Size takviye göndermek kabil değildir. Vazifeniz, Bakü üzerine gitmek olmayıp, birliklerinizi toplu halde bulundurarak Bolşeviklerin Gence üzerine hareketlerini men etmek olduğunu bir daha tekrar ederim*" şeklinde, görünüşte kesin bir uyarıda bulunuyor, Şark Ordular Grubu Komutanlığına da, "*Müsaadem alınmadan Nuri Paşa'ya hiçbir takviye göndermemenizi, Nuri Paşa için yola çıkarılan birlikleri geri almanızı rica ederim. Evvelce bildirildiği üzere, Nuri Paşa kuvvetlerini toplu halde bulundurarak yalnız Bolşeviklerin ilerlemesine mani olmakla yetinmelidir*" emrini verdi. Fakat bunlar ve buna benzer diğer emirler uyulmaması gereken emirlerdi¹⁴.

Enver Paşa'nın Azerbaycan için Almanları gücendirmemek maksadıyla nasıl bir politika izleneceğini 1-2 Temmuz 1918'de Şark Ordular Grubu Komutan

13 Halil Bal, **a.g.e.**, s.202.

14 Halil Bal, **a.g.e.**, s. 203.

Vekili Esat Paşa'ya "Kişiyeye Özel" talimatında belirtmişti. Enver Paşa bu talimatında: "*Harekat-ı Harbiye Şube (1. Şube) Müdürü Feldman, son harp durumu hakkında görüşmek ve Kress (Almaniya'nın Tiflis'te bulunan siyasi mümessili) ile irtibat hasıl etmek üzere torpedo ile, bugün Batum'a hareket etti. Feldman'a, Enver Paşa'nın Şark Ordular Grubu Komutanlığı'na gönderdiği telgraflardan hiç bilgi verilmeyecek ve yapılan hareketin Ordular Grubunun kendi inisiyatifi ile yapıldığı söylenecektir. Almanlar, esasen bizim Bakü ve Gence havalisinde bulunmamızı arzu etmemekte, bizde siyasi durum tamamen açıklık kazanıncaya kadar oralarda bulunmak istediğimiz için, Nuri Paşa ile bu esas dahilinde ve haberleşme ile, karargahını her vakit haberdar etmeye lüzum olmaksızın, vaziyetin idare edilmesini rica ederim. İhtimal ki ben yine buradaki duruma göre Azerbaycan'a ve Kuzey Kafkasya'ya silah gönderilmemesini de yazmaya mecbur olacağım. Fakat siz şimdiden Kuzey ve Güney Kafkasya için Nuri Paşa'ya istediği kadar silah, cephane ve para göndererek, müşkilatını giderip Karargahın olumsuz görüş bildirmesine karşı meseleyi şimdiden halletmiş olursunuz.*

Bolşeviklerin her gün daha ziyade kuvvetlenen taarruzlarına karşı Güney Kafkasya'da bir mukavemet göstermek ve onların Kafkaslar dahilinde daha batıya ilerlemelerine mani olmak ve ordunun muharebe durumunun güveni bakımından lüzumlu olduğunu Kress ve Feldman Bey'e izah ve ikna eylemek, güneye karşı yapılacak hareketin bu güvenle mümkün olabileceğini kabul ettirmek hususlarına gayret sarf edilmesini, özellikle çok önemli görürüm.

Özetle, Nuri Paşa'nın ve Gence'deki kuvvetlerimizin, mümkün olan ikmal erlerin silah ve cephane ile takviyesine, vakit geçirmeksizin, Feldman'ın gelmesi ile durum çok zor bir hal almadan olabilen sür'atle önem verilmesini ve size kişiyeye özel ve gizli olarak yazdıkları tekrarımın aynı şekilde Nuri Paşa'ya da duyurulmasını tekrar rica ederim" demektedir¹⁵. Şu talimatta Enver Paşa'nın Almanya'yı oyalamaya başladığı açıktır. Enver Paşa, aynı belgede, belki de Almanlar'ın baskısı ile Azerbaycan'a ve Kuzey Kafkasya'ya yardım edilmemesi için emir verebileceğini belirterek, gerekli tedbirlerin alınmasını emretmekteydi. Ayrıca bu haberleşmeden Almanların haberinin olmamasını istiyordu¹⁶.

15 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı**, C II, Genelkurmay başkanlığı Yay., Ankara, 1993, s.562-564; Bk. Halil Bal, **a.g.e.**, s. 203-204.

16 Selma Yel, **a.g.e.**, s.64.

25 Temmuz 1918’de Enver Paşa’dan Şark Ordular Grubu gelen bir emirde “Nuri Paşa, kuvvetlerini toplu bulundurarak yalnız Bolşeviklerin ilerlemesine mani olunması ile yetinecek, Bolşeviklerin kuvvetli birlikleriyle karşılaşıldığında ne yapılması lazım geldiği hakkında General Von Kress ile görüşerek kararlaştırılacak ve Karargah-i Umumiye bilgi verecek” denmekteydi. Bu emir daha önce açıklandığı üzere Almanlara karşı hoş görünmek maksadıyla verilmiş ve uyulmaması gereken bir emirdi¹⁷.

Gürcüstan’ın imzaladığı antlaşma ile Alman himayesine girmelerinden sonra emirindeki bir kısım Alman birlikleri ile Tiflis’te üslenmiş olan Von Kress, Almanya ile Türkiye’nin müttefik olduğuna bakmadan, Türklere karşı Gürcülerle beraber düşmanca tavır almıştı. Von Kress, Azerbaycan’ın Gürcüstan sınırına yakın Sadahlı ile Karayazı’yı işgal ettirmiş, Poylu ve daha güneydeki Akstafa istasyonlarına birer müfreze göndererek Alman ve Gürcü bayraklarını diktirmişti. Nuri Paşa tarafından verilen emir üzerine, Azerbaycan milis kuvvetleri ve halk, bu müfrezelerin silahlarını almış ve bayraklarını indirerek kendilerini Kür Nehrinin öte tarafına sürmüştü. Alman delegasyonu Bernstorff General Von Kress’in Tiflis’ten çekmiş olduğu 26 Temmuz 1918 tarihli Telegraf¹⁸ hakkında Almanya Dışişleri Bakanlığına açıklama yapmıştır. Bu açıklamada Nuri Paşa’nın İran üzerinden Kafkasya’ya –Azerbaycan’a girmesi ve buradaki askeri faaliyeti vs. meselelerle ilgili haberler yer almıştır.

13 Ağustos 1918’de General Von Kress’in Almanya Devlet Sekreter’liğine Berlin’den göndermiş olduğu, üzerinde “Acil” yazılmış bir telegrafta General Von Kress’in Halil Paşa ile Yelizavetpolda (Gence) görüşmeler yapması hakkında bilgi verilmiştir. Görüşmelerde İngiliz kuvvetlerinin Bakü’ye girmesinin karşısını önlemek için Alman askeri birliklerinin Osmanlı kuvvetleri ile birleşmesinin önemli olması yansımıştı¹⁹.

16 Ağustos 1918 tarihli General Von Kress’in Almanya Dışişleri Bakanlığına “Bakü meselesi” ile ilgili Tiflis’ten göndermiş olduğu telegrafta:

17 Halil Bal, **a.g.e.**, s. 205.

18 **Politisches Archiv.**, R.11053, A.31626. Telegramm, Konstantinopel, den 26. Juli 1918. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt. Nr. 1208.

19 **Politisches Archiv.**, R.11055, A.17628, Berlin, den 13. August 1918. Sofort! Telegramm. Offen. Für Herrn Staatssekretär zu evtl.

*“Bakü’ye hücum şehrin 4 km kadar gelip, Halil Paşa bu akşam Gürcü hükümeti ile bir araya geldi ve Nuri Paşa’ya harbi yardım gönderilir. Onun yardımı sadece 1 haftadan sonra ulaşacak. Bakü’ye hücum hala tamamen yapılmamıştır. Orada harbi muhimmat ve sursat eksiktir. Saldırı Türk Baş Kumandanının tavsiyesi ile gerçekleştirilir. Nuri’nin Halil’e mektuplarından belli oluyor ki, İngilizler artık Bakü’dedir.”*²⁰

17 Ağustos 1918’de Pera’dan (İstanbul’dan) – General Von Kress’den Almanya Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen bir açıklamada:

*“Bakü’nün zabt edilmesinin çabuklaştırılması Alman-Türk-Gürcü birliklerinin birlikte iştiraki ile mümkündür. Bugün Enver Paşa bana anlattı ki, Abdülrahim Paşa Gürcistan’daki Türk askeri mükellef temsilcisinin tavsiyesine göre Abastum ve Azhur hudud arazisini, anlaşılmasız sınır ayarlanması için teklif etmiştir. Sayıca az kişiyle İngilizlerin Bakü’ye girmesinden sonra, Almanlar petrol madenleri, petrolü yönetim ve demir yolunu Türklerin katılımı ile güçlendirilmesi fikrinin tekrarlanması ile Enver Paşa’nın saldırısının Almanlar tarafından savunması istenilir. Durumun bu tür açıklanmasından sonra, büyük elçinin razılığı ile diyorum ki, Türklerin desteklenmesi önemlidir. Zaman kaybetmek olmaz.”*²¹

18 Ağustos 1918 tarihli belge²² ise General Bernsdorf’un Almanya Büyük elçiliğine Bakü uğrunda mücadele meseleleri ile ilgili haberleri yer almıştır.

Azerbaycan’daki Türk hareketini başından beri engellemeye çalışan ve Bakü’nün kaynaklarından faydalanma imkanlarını sağlama çabasında olan Almanlar, Tiflis’teki bir Alman taburunun Türk birlikleri yanında Bakü taarruzuna katılmasını istemektedir. Böylece zaferi paylaşmak bir şekilde Bakü’ye girmek ve petrol kaynaklarına doğrudan ulaşmak arzusundaydılar. Türk Ordusu süratle Bakü’ye yaklaşırken Alman’ya kendi müttefiği olan Osmanlı Devleti’ne karşı Sovyet Rusya ile anlaşmayı da ihmal etmedi. Bununla ilgili 19 Ağustos²³ ve 21

20 **Politisches Archiv...**, R.11055, A.34590. Telegramm. Tiflis, den 16. August 1918. General Kreß an Auswärtiges Amt.

21 **Politisches Archiv...**, R.11055, A.34824. Telegramm. Pera, den 17. August 1918. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt.

22 **Politisches Archiv...**, R.11055, A.34838. Telegramm. Pera, den 18. August 1918. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt.

23 **Politisches Archiv...**, R.11055, A.35066. Telegramm. Hughes. Berlin, den 19. August 1918. Für General Ludendorf.

Ağustos 1918 tarihli²⁴ belgelerde Alman delegesi Hughes'in General Ludendorf ve Alman'ya Baş Karargah için göndermiş olduğu haberlerde Berlin'de Sovyet Rusya Büyük elçisi Joffe'nin Alman'ya delegesi ile yaptığı görüşmelerle ilgili haberler yer almaktadır.

21 Ağustos 1918 tarihli Belgede²⁵ General Von Kress'in Almanya Dışişleri Bakanlığına açıklaması yansımıştır. Almanya delegasyonunun Osmanlı Adliye Nazırı Halil Bey (Menteşe) ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile yaptığı görüşmelerle ilgili haberler yer almaktadır. Bakü'yü her ne pahasına olursa olsun elde tutmak isteyen Sovyet Rusya ile Almanya arasında nihayet 27 Ağustos 1918'de Berlin'de Brest-Litovsk Antlaşmasına ek olarak bir Antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre:

- Rusya, Almanya'nın Gürcüstan'ı müstakil bir devlet olarak tanımasını kabul edecekti.

- Kafkasya'da Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olan üç sancağın (Kars, Ardahan, Batum) dışında herhangi bir bölgede, herhangi bir hükümet tarafından yapılacak askeri harekate Almanya hiçbir yardımda bulunmayacaktı.

- Bu bakımdan Almanya, bir üçüncü devlet ordusunun Bakü sancağına ve ona civar Cevat, Şemahı ve Kuba sancaklarına girmemesi için nüfuzunu kullanacaktı.

- Sovyet Rusya ise Bakü petrol üretimini arttırmak için elinden geleni yapacak ve bunun 1/4'ünü Almanya'ya verecekti²⁶.

Bu antlaşmaya göre Almanya himayesine aldığı Gürcüstan'ın istiklalini Sovyet Rusya'ya tasdik ettirirken Azerbaycan'ın istiklalini hiç dikkate almadığı gibi Bakü vilayetinin Kür Nehrine kadar Ruslara terkine razı oluyor; ayrıca Azerbaycan'ın yardımına giden Türk ordusuna yardım etmemeyi hatta bu ordunun Bakü ve onun civarındaki Cevat, Şemahı ve Kuba sancaklarına girmemesi için nüfuzunu kullanmayı taahüt ediyordu. Ayrıca, Bakü petrolünün dörtte birine sahip oluyordu.

24 **Politisches Archiv...**, R.11055, A.35315. Telegramm Hughes. Berlin, den 21. August 1918. General Ludendorff. Gr.Hauptquartier, an Auswärtiges Amt.

25 **Politisches Archiv...**, R.11055, A.35283. Telegramm. Tiflis, den 21. August 1918. General von Kress an Auswärtiges Amt.

26 Resulzade Mehmet Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Bakü, 1990, s. 52.

Osmanlı Hükümeti bu antlaşmayı sert bir üslupla tenkit etti. Zira, adı zikredilmemekle beraber antlaşmada yer alan “üçüncü devlet” tabiri Osmanlı Devleti’ni kastediyordu. O sırada, Orta Avrupa devletlerinin katılacağı bir konferans için İstanbul’da bulunan Azerbaycan Heyeti Başkanı Mehmet Emin Resulzade, Almanya ve tarafsız devlet elçiliklerine verdiği nota ile bu Almanya-Sovyet Rusya antlaşmasını protesto etmişti. Resulzade “*Bakü’süz Azerbaycan başsız bedendir*” derken, Ahmet Ağaoğlu da Almanya’nın “*Azerbaycan’ı bir teneke gaza sattığını*” söylemişti²⁷.

Nuri Paşa, Almanların bu isteğinin kati’yen kabul edilmeyeceğini, Bakü’yü zapt için Türk kuvvetlerinin yeterli olduğunu Tiflis’teki Osmanlı temsilcisi Abdülkerim Paşa’ya bildirdi. Enver Paşa da hükümet merkezinden (İstanbul’dan) müsaade gelmedikçe, Alman taburunun Bakü muharebelerine iştirak ettirilmeyeceğini, Nuri Paşa’nın bu hususu Von Kress’e bildirmesini emretti²⁸.

Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın etirazlarına bakmayarak Güney Kafkasyada gerçekleştirdiği aktif operasyonlar ve “Bakü meselesi”nde ısrarlı mövki nümayiş ettirmesi, buna cevap olarak Almanya’nın Sovyet Rusya ile danışıklara gidip 27 Ağustos 1918 tarihli gizli Alman-Rus Antlaşmasını yapması Almanya-Osmanlı münasebetlerinde büyük bir gerginlik yarattı. Osmanlı Hükümeti yaranmış gerginlikle bağlı görüşmeler yapmak için sadrazam Mehmet Talat Paşa’nın 3 Eylül’de Berlin’e gitmesi hakkında karar kabul etti.

Berlin’de görüşmelerde bulunan Sadrazam Talat Paşa Türk ordusunun Azerbaycan’dan kısa zamanda çıkacağını vaad etmek zorunda bırakılmıştır. 7 Eylül’de Alman resmilerinden Paul Von Hintze ve Otto Von Lossov ile görüşen Mehmet Talat Paşa Almanya’yı Türkiye’yi haberdar etmeden, Rusya ile Kafkasya baresinde gizli Antlaşma yapmakla itham etti. Buna cevap olarak Hintze de Türkiye’yi “Bakü’ye hücum etmeyeceği ile ilgili Almanya’ya verdiği vadi” bozmakla suçladı²⁹.

10 Eylül’de Talat Paşa Osmanlı Devleti’nin Kafkasya politikası ile ilgili Almanya Dışişleri Bakanlığına bir Memorandum (“Muhtıra”) takdim etti.

27 Resulzade Mehmet Emin, **a.g.e.**, s. 52.

28 **Kafkas Cephesi**, s. 584; Bk. Halil Bal, **a.g.e.**, s. 204.

29 **Politisches Archiv.**, R.11059, A. 38701. Telegramm. Gr. Hauptquartier, den 15. September 1918.

Memorandum'da Talat Paşa *Brest-Litovsk Antlaşması*'ndan sonra, *Rusların işgal altında bulundukları yerlerden ve üç sancaktan – Kars, Ardahan ve Batum'dan tamamen çekildikleri ve orada hiç bir iz kalmadığını bildirmişti*; Osmanlı Hükümeti, Rus kıtaları tarafından işgal edilen vilayetler boşaltılınca, orada Rus silahları ile mücehhez Ermeni çetelerini bulduğu gibi, “*Mavera-yı Kafkas*”ta üç sancak da dahil olmak üzere, Gürcüler, Ermeniler ve Azerbaycanlılardan teşekkül eden bir federasyon Cumhuriyetin mevcudiyetini tesbit etmiştir; Babiali (Osmanlı Devleti), ne Azerbaycan'da, ne de Şimali Kafkaslarda ve ne de *Mavera-yı Kafkasın* herhangi bir yerinde fütuhât yapmak arzusunda değildir; ve arazi (sınır) meseleleri artık adı geçen bu üç cumhuriyet ile halledilmiş bulunmaktadır; Bakü meselesine gelince: bu eyalette Müslüman ahali nüfusun % 85 nisbetinde olup, halkı kamilen İslam olan Azerbaycan (her halde İran Azerbaycan'ı kastediliyor) ve Kuzey Kafkas tarafından ihata edilmiştir. Bakü, coğrafi durumu itibariyle Azerbaycan Devletinden başkasına ait olamaz; Diğer yandan, Bakü olmaksızın, hayatiyeti haiz kuvvetli bir Azerbaycan devletinin kurulması da imkansızdır.

Ayrıca, Talat Paşa, Alman hariciyesine, yukarıda adı geçen maddeler hakkında görüşlerini bildirdikten sonra, müttefik Alman hükümetinden “*Baküyü de içine alan Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan ve Ermenistan'ın müstakil birer devlet olarak Almanya tarafından tanınması*”nın kabul ve tasdikini de istemişti³⁰.

Bakü'nün kaynaklarından faydalanma imkanlarını elden vermemek çabasında olan Almanlar, hale de Bakü taarruzuna katılmasını istemektedir. 12 Eylül 1918'de General Von Kress'den Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta:

“*Ben girişimlerin umutsuzluğu ve karşıdan duran Türk komutanı Halil ve Nuri'nin Gürcü hükümeti ile, Bakü'ye Türklerin son kararı ile girişine kadar, ek sözleşmede bilgi verilmesi acil talep edilen Rus-Alman onayı hakkındaki 10 numaralı bilgi alındıktan sonra ilişkilerin bozulacağı hakkındaki eminliyimə özel dikkat yetirmemişəm.*”

Benim ricam zamanında gelip ulaşırsa, önceden bilindiği gibi, Halil ve Nuri artık Bakü'ye gitti. Türk hükümeti tarafından haber gelince ben de haberdar edilmek istiyorum, zaman kaybetmeden Halili etkileyebilirim.

30 Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 518-519.

Ben Alman birliklerinin Bakü'ye yolculuğuna hazırlıkla meşgul olacağım. Tahmini hesaplamaya göre en az 4 haftaya orada olacağız.

Türklerin kendi-kendine Bakü'yü tutacağı takdirde, mümkün talimatlar vermenizi istiyorum. Bunu ayrıca Nuri'nin İstanbul'un gerçekten kararı olmadan Bakü'ye Alman birliklerinin girmesine izin vereceği takdirde de kullanarak yapacağım".³¹

Fakat onlar Bakü'nün Nuri Paşa'nın komutanlığını yaptığı Türk-Azerbaycan askeri kuvvetleri ve Azerbaycan gönüllülerinden oluşan Kafkasya İslam Ordusu tarafından kurtarılmasını önleyemediler. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin gayret sarf etmesi, Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarma Uğruna Mücadelesi ve yardımı ve Azerbaycan oğullarının reşadeti sayesinde Bakü düşmanlardan hilas oldu ve halkımız tabii başkentine kovuştu. Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarma Uğruna Mücadelesinin neticesinde 15 Eylül 1918 yılında Bakü kurtarıldı ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti yapıldı. Azerbaycan halkı Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Bakü'nün kurtarılması için yaptığı zor mücadeleyi hiçbir zaman unutmayacak.

31 **Politisches Archiv.**, R.11059, A.39044. Teleqramm. Tiflis, den 12. September 1918, Generalmajor von Kres an Auswärtiges Amt.

KAYNAKÇA

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara, 1970.

Azerbaycan Respublikası Merkezi Devlet Arşivi, F.894.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekatı, C II, Genelkurmay başkanlığı Yay., Ankara, 1993.

BAL, Halil, **Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, 2005.

HASANOV, C., **Azerbaycan Beynelhalk Münasibetler Sisteminde 1918-1920**, Bakü, 1993.

Nakı Keykurun Şeyh Zamanlı, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi'nin Hatıraları**, İstanbul, 1964.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R.11048.

Politisches Archiv., R.11053.

Politisches Archiv., R.11055.

Politisches Archiv., R.11059.

Resulzade Mehmet Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Bakü, 1990.

YEL, Selma, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara, 2002.

I.DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA DOBRUCA'NIN GERİ ALINMASI AMACIYLA HAZIRLATILAN BİR RAPOR

Cezmi KARASU*



Özet

Dobruca kabaca Tuna nehri ile Karadeniz arasında kalan bölgedir ve günümüzde büyük bölümü Romanya; güneydeki küçük bir bölümü ise Bulgaristan sınırları içinde kalmaktadır. Sultan II. Bayezid döneminde tamamen Osmanlı egemenliğine giren bölgede bu zamandan itibaren “Evlad-ı Fatihan” teşkilatı ile Yörükler yerleştirilmiştir. Bölgedeki bu Türk nüfusa Kırım Hanlığı'nın Ruslarca ilhakından sonra dönem dönem Kırım'dan yaşanan göçlerle yeni Türk nüfusu eklenmiştir. 1780'lerde, 1829'da ve en son büyük kitle Kırım Savaşını izleyen yıllarda (1857-1860) Kırım'dan göç edenler bölgeye yerleştirilmiştir. Bu son göçlerle birlikte Dobruca'nın nüfus karakteristiği önemli ölçüde değişmiş ve nüfusun %70'inden fazlası Türk olmuştur.

Bölge tam bir Türk yurdu haline gelmişken çok geçmeden talihsiz bir durum yaşanmıştır. 93 Harbi'nden sonra 1878 yılında Dobruca'nın Romanya'ya katılması tekrar bir karmaşaya neden olmuştur. Bölgenin özellikle kuzeyindeki Tulça vilayeti köylerinden olmak üzere çok sayıdaki Türk “yeniden bir Hristiyan idare eline düşme endişesi ile” başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bölgenin nüfus yapısı yeniden, bu kez Türkler aleyhine değişmeye başlamıştır. Dobruca elden çıkarak Romanya idaresine geçmiş olsa da Osmanlı idaresinin bölgedeki –başta eğitim ve din işleri olmak üzere- sorunlara ilgisi daima devam etmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, cezkara123@gmail.com.

I. Dünya Savaşı –özellikle de Dobruca'nın Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanlarca işgali- bölgede yeni ümitler doğurmuştur. Bölgenin yeniden Osmanlı Devleti'ne katılma ihtimali!.. İşte bu amaçla Dobruca hareketına Türk birlikleri de katılmıştır. Tebliğimize konu olacak rapor bu noktada devreye girmektedir. 1917 yılında Osmanlı Devleti ve müttefikleri lehine bir seyir izleyen I. Dünya Savaşı'nın kazanılacağı yönünde artan beklentilerle hazırlatılan rapor; nihai barış masasına getirilecek ve Dobruca'nın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi için kullanılacaktır. Bu amaçla bölgenin hem tarihi geçmişi hem de mevcut durumu ile bir Türk yurdu olduğunun kanıtlanması hedeflenmektedir. Bölgedeki yaklaşık 300 köyden yetmişe yakını gezilmiş bu köylerin çoğunda da konaklanılmıştır. Bildiride Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilen bu rapor ayrıntılı olarak incelenmiştir. Rapor temelde; Alman idaresi altında bulunan merkezî Dobruca'nın idaresine katılmayı teklif eden bir içeriğe sahiptir. Bu idari katılımın Almanların çekilmesinden sonra Dobruca'nın Osmanlı idaresine iadesini getireceği düşünülmektedir. Raporda verilen bilgileri elimizde bulunan diğer arşiv belgeleri ile (özellikle de temettüat kayıtları ve Romen Arşivlerinden elde ettiğimiz nüfus istatistikleri ile) karşılaştırılmıştır.

AN OTTOMAN REPORT FOR RESTITUTION OF DOBROGEA DURING WORLD WAR I

Dobruja, roughly, is the region which is situated between Danube river and Black Sea and today, the large part of Dobruja is in Romania; and the rest is in Bulgarian soil. Starting from the reign of Sultan II. Bayezid, Dobruja has been controlled by Ottoman Empire and Juruks and “Evlad-ı Fatihan” (those are the kin of nobleman who helped Ottoman Empire to conquer Balkans, basically Balkan Turks) were stationed there. With the immigration from Crimea after Russia’s annexation, Turkish population in the region has increased. In 1780’s, 1829 and years after Crimea War (1857 – 1860), last immigrants were stationed from Crimea to Dobruja. After the immigrations, Dobruja’s population characteristics has changed and %70 of the population became Turkish. Right after region started becoming Turkish, after the Russian - Turkish war (1877-78) (also known as ’93 war), Dobruja joined Romania in 1918 caused a disorder. Lots of Turkish people immigrated to Ottoman Empire soil especially to Istanbul for fear of patronage of Christians. The population has changed once again against Turks. Even if Dobruja joined Romania, Ottoman Empire continued to take care of problems such as education and religion.

World War I gave hope to residents of Dobruja especially after occupation of Germany which was ally of Ottoman Empire. With chance of Dobruja’s restitution to Ottoman Empire, Turkish forces joined Dobruja operation. The report which will be subject to our paper came into play at this point. The report which was prepared in 1917 to inform that there were hopes that Axis would win the World War I, would be taken to peace negotiations and would be used for Dobruja’s restitution to Ottoman Empire. The aim was to prove Dobruja is a Turkish habitation because of its history and present situation. 70 out of 300 villages have been visited and have been stopped over. In the notice, this report

which is from The Turkish Republic Prime Ministry Archives, Department of Ottoman Archives has been scrutinized carefully.

Report, mainly, involves Dobruja's decision to join Ottoman Empire which was occupied by German at that time. It was thought that this administrative involvement would help Dobruja's restitution to Ottoman after German's withdrawal. The informations in the report has been compared with other archival documents (especially possession registries and population registries obtained from Romanian Archives).

GİRİŞ

Dobruca bölgesi Tuna nehrinin Karadeniz'e yakın yerinde; nehrin Silistre'den kuzeye doğru kıvrıldığı noktadan itibaren Tuna ile Karadeniz arasında kalan bölgedir. Bölgenin batısı ve kuzeyi Tuna nehri, doğusu ise Karadeniz ile sınırlanmıştır. Üç yönden coğrafi sınırla çevrili olan Dobruca güneyden ise dönem dönem değişen siyasi bir sınıra sahiptir.

Hunlar, Avarlar, Kıpçaklar gibi eski Türk boylarının bölgede değişik devirlerde hakimiyet kurdukları bilinmektedir¹. Selçuklular devrinde 1260'larda Balkanlardaki İslâmlaşmanın öncüsü sayılan Sarı Saltuk müritleriyle bölgeye gelmiş ve bugün de aynı adı taşıyan Babadağ kasabasını kurarak buraya yerleşmiştir. Sarı Saltuk Babanın türbesi bugün bu kasabada bulunmaktadır².

Osmanlılar döneminde bölgenin fethi II. Sultan Bayezid tarafından gerçekleştirilmiştir. Yıldırım Bayezid Tuna'nın güney kıyıları ile birlikte güney Dobruca'yı da Osmanlı topraklarına katmıştır. Ancak Fetret Devri, orta ve kuzey Dobruca'nın fethini geciktirmiştir. Bölgenin bu orta ve kuzey kesimlerinin fethi Sultan II. Bayezid zamanında mümkün olabilmıştır. II. Bayezid'in Akkirman (yerel söyleyişle Cetate Alba) seferi sırasında Dobruca fethi tamamlanarak bölge tamamen Osmanlı toprağı haline gelmiştir. Bu fetihden sonra Sultan Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Türk soylu boyları bölgeyi iskâna davet etmiştir. Bu davete ne kadar Kıpçaklının icabet ettiğini bilemiyoruz; ancak Tatar Çamurlusu gibi köy adlarının bu devre kadar uzanan eski adlar olduğu malûmumuzdur.

“Dobruca bölgesi Türkler için bir göç yerleşim alanıdır“ denilse çok da yanlış olmaz. Yukarıda işaret edilen göçlerden sonra daima göçlere ve iskâna tanık olunmaktadır.

XVI. yüzyılda Anadolu'dan bölgeye getirilerek yerleştirilen Yörükler “Evlad-ı Fatihan” teşkilatı içinde yer almışlardır³. Bu teşkilata mensup Yörüklerin özellikle güney ve orta Dobruca'daki köylerde meskûn oldukları anlaşılmakta-

1 Mehmet Ali Ekrem, **Din Istoria Turcilor Dobrogeni**, Kriterion yayınevi, Bucureşti, 1984. S 13 vd.

2 Cintian Barbuleanu, **Monografia Oraşului Babadag**, Editura Charme-Scott, Bucureşti, 1998, s. 81 vd.

3 Evlad-ı Fatihan adı günümüzde bölgedeki Türkler arasında adeta bir etnik kimlik şeklinde kullanılmaktadır.

dır⁴. Evliya Çelebi Kırım yolculukları sırasında bölgeden birkaç defa geçmiştir. Çelebi bu ziyaretleri sırasında güney-kuzey istikametinde olmak üzere 81 köyün adını zikreder⁵.

Bundan sonra bölgenin Müslüman Türk demografik yapısını etkileyen göçler kuzeyden, Kırım Hanlığından gelen Kırım Tatarları olacaktır. Hanlığın Ruslar tarafından ilhak edildiği 1783 yılından sonra çeşitli dönemlerde Kırım'dan Dobruca'ya kitle göçleri yaşanmıştır. Özellikle Osmanlı-Rus savaşlarının yapıldığı dönemlerde gerçekleşen bu göçlere 1783-84'te, 1829'da ve en son olarak da 1856-1860 yıllarında rastlanmaktadır. En yoğun kitlesel göç olan bu sonuncusu⁶ Dobruca'nın demografik yapısını Müslüman Türkler lehine büyük ölçüde değiştirmiştir. Raporda da zikredilen Mecidiye kasabası (Bugün Medgidia olarak adını muhafaza etmektedir) bu son göçler ile gelen muhacirleri iskân etmek üzere ve ilk Osmanlı planlı şehri olarak kurulmuştur⁷. Bu göçler ile 5-10 haneli köyler birkaç kat büyümüşler; daha önce "-Pınar", "-Çeşme" veya "-Kuyu" adını taşıyan ve çobanların barındığı birkaç haneden ibaret mezralar da köy haline gelmişlerdir⁸.

93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Dobruca bölgesi Ruslarla yaşanan ihtilafı müteakiben Basarabya (Bucak) bölgesinin Ruslara bırakılmasına karşılık Romanya idaresine geçmiştir. Hristiyan bir idare-

4 Tayyib Gökbiğlin, **Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan**, 2. Baskı, İşaret yayınları, İstanbul, 2008, s.116 vd.

5 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, 5. Kitap, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001. s.52-53 ve 58-59.

6 Cezmi Karasu, "Kırım Savaşı Sonrasında Kırım'dan Dobruca'ya Göçlere İlişkin Bazı Notlar" **Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008. s.595-602

7 Kemal Karpat, "Ottoman Urbanizm, The Crimean Immigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye (1856-1878)" **International Journal of Turkish Studies**, III/I, Madison, 1985. s.1-19.

8 Dobruca temettüat defterlerine dayalı olarak yeni bir monografi mevcuttur. Halime Kozlubl Doğru, **1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2011. Ancak yazar çalışmasında Yenişenli (Emşenli- bugün Valeni) heyetinin yazdığı temettüat defterlerini görmemiştir. Bunun anlamı Dobruca'ya ait 140 defterden 90 tanesinin kullanılmamış olması demektir ki çalışmadaki rakam, istatistik, yüzde oranları gibi temel verileri bozan bir durum söz konusudur. Kullanılmayan defterlerin büyük bölümü orta (merkezi) az bir miktarı ise güney Dobruca'daki köylere aittir. (Kuzey Dobruca'daki delta bölgesinde yer alan köyler ise muhtemelen ulaşım zorlukları nedeniyle temettüat sayımında yer almamıştır.)

ye geçmiş olmak bölgedeki Müslüman Türk ahalinin ruh dünyasında derin etki yapmış ve bu kez bölgeden göçler başlamıştır. Bu göçler düzensiz olarak uzun yıllar boyu devam etmiş ve son olarak 1936 yılında yapılan anlaşma ile yaklaşık 70.000 kişinin göçüyle sonlanmışır⁹.

RAPORUN ÖZELLİKLERİ

Rapor Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS) Dosya No: 46-2 Gömlek No:19'da kayıtlıdır. Müsvedde ve temiz nüshalarıyla 50 varaklık bir dosyadır. Rapor; görev tamamlandıktan sonra temize çekilerek 10 Kanun-ı sanî 334 tarihinde Dahiliye Nezaretine arz edilmiştir. Raporun temiz nüshası 20 sayfadır.

Raporun ilk sayfasındaki takdim yazısı şöyledir:

“Maruz-ı çakerkemineleridir

Dobruca kıtasının ahval ve idare-i hazırası hakkında tedkikat-ı mukteziye icrasıyla idare-i mezkûreye hükümet-i seniye-i Osmaniyece de iştirak meselesi mevzubahs olduğu takdirde ne vecible iştirak edileceğini mebni bir rapor tanzimine dair şeref telakki olunan irade-i aliyye-i fehimaneleri üzerine Dobruca'ya badelmuvasala Köstence sancağının Mecidiye, Kocalak, Hırsova, Karaömer, Mangalya kazalarıyla bunlara mülbak nevahi ve kuranın altmış dokuzuna seyahat ve ikamet suretiyle tedkikat-ı mahsus ifa ve ahval-i cariyeye hakkında malumat-ı kafiye istihsal edildikten sonra Köstence'deki Alman Menzil İdaresi merkezinden de idare-i hazıranın safahatına dair icab eden cihetler bila-istisna cevapları ahz ve Osmanlı murahhas-ı askeriyesiyle bu babda istişare olundu. Tedkikat-ı vakıa netayicinin ber vecih-i zir aksam-ı mahsusiyeye tefrika arzına iptidar olunur.”

Hemen belirtmek gerekir ki rapor son derece sağlam bilgiler içermektedir. Dobruca'nın Romenler ile Bulgarlar arasında ihtilafı bir bölge olduğu ve bölge üzerine gerek Romenler gerekse Bulgarlar tarafından hazırlanan benzer raporların abartılı bilgi ve istatistikler içerdiği göz önünde bulundurulursa elimizdeki belgenin kıymeti daha iyi anlaşılır. O nedenle raporun ehil kişilerle görüşülerek ve mümkün olduğu ölçüde resmî kaynakları kullanarak hazırlandığına hükme-

9 Kemal Yakut, “Osmanlı'nın Sancılı Nüfus Mirası: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Romanya'dan Türkiye'ye Gelen Türk Göçmenleri” **Balkanlarda İslâm Medeniyeti, Üçüncü Uluslararası Sempozyum Tebliğleri**, IRCICA yayınları, İstanbul, 2011, s.695-714.

dilebilir. Bununla birlikte raporda bazı eksiklik ve yanlışlıklar yok değildir. Yeri geldiğinde bu noktalara temas edilecektir.

Birinci bölüm “Dobruca kıtasının ahval-i idariye ve ictimaiyesi” başlığını taşımaktadır. Burada Dobruca’nın Romanya idaresine geçtikten sonraki vaziyeti anlatılmaktadır. Önce bölge nüfusu hakkında yüzdelerle oranlarla bilgiler verilmiştir. Bölgenin Romanya idaresine geçmesinden sonra buraya memleketin diğer bölgelerinden sürekli muhacirler getirilerek nüfusun Romenler lehine değiştirildiği vurgulanmaktadır ki doğru bir tespittir. Bölgede yapılan ilk nüfus sayımı olan 1899 ve savaştan önceki son sayımı olan 1912 yılları karşılaştırıldığında Köstence nüfusunun %54.4, Tulça nüfusunun %36.1 arttığı görülüyor ki Dobruca nüfusundaki %45.7’lik ortalama bu artışın Romanya’nın diğer bölgelerinde gerçekleşen yaklaşık %20’lik doğal artışın iki katına vardığı sonucu çıkıyor¹⁰. Bu durum ancak göçle açıklanabilir ki bu dönemde bölgeden Türk göçlerinin sürmekte olduğu hesaba katılacak olursa Dobruca’ya getirilen göçmen sayısının o zamanki yerli ahali nüfusuna yakın olduğu neticesine varabiliriz.

Bölgenin yönetimi konusunda “*Romen unsur-ı millisinin milel-i saireye nisbetle böylece kalil bir nisbette bulunması Romanya hükümetinin amaline tevafuk etmediği cihetle sekene-i mahalliyenin hukuk-ı siyasiyesi otuz dört sene müddetle tanınmayarak Dobruca kıtası evvela mahsus komisyonlar ve badehu mümtaz kanunnamelerle idare edilmiş*” denilmektedir ki burada önemli bir noktaya temas mevcuttur. Romen hükümeti 1878’deki ilhakın hemen ardından bir kararname ile üç yıl süreli bir af ilan etmiştir. Bu süre zarfında bölgeden göç etmiş olanlar geri döndüklerinde haklarında herhangi bir kovuşturma yapılmaksızın mülklerine yeniden sahip olabileceklerdi.

Bölümün devamında toprak meselesine temas edilmiştir. Yukarıda sözü edilen Dobruca’ya göçmen politikasını toprak rejimine etkisi üzerine şunlar söylenmektedir: “*Romanya’nın diğer kısmından Dobruca’ya her sene mütemadiyen külli miktarda muhacir izam eyleyip Dobruca’da hükümet-i Osmaniye cihetinden muati tapular mucibince eshabına ait olan araziden seyyanen kat edilen üçte bir kısımla arazi-i saire-i miriye’nin kendilerine tevzii suretiyle işbu muhacirlerin yerleştirilmesine ve gerek anasır-ı ecnebiyenin mütekasif bulunduğu yerlerde gerekse*

10 Ion Alexandrescu ve arkadaşları, **Enciclopedia de Istorie a României**, Editura Meronia, Bucureşti, 2000. s.303.

müteferrik ve hali mahallerde münhasıran anlardan mürekkep köyler teşkiline gayret edilmiş ve nihayet hükümetçe istihdaf edilen gayenin husûlü müyesser olmuştur.”

(I. Dünya Savaşına kadar) Dobruca'daki toprak rejimini düzenlemek üzere 1882 yılında mülkiyet kanunu çıkarılmıştır¹¹

1882 Kanunu boş arazilere ve sahipli arazilerin üçte birine hükümet tarafından el koymayı öngörmekte idi. Şunu hemen belirtmek gerekir ki kanunun çıktığı tarihte Müslüman Türklerin (bu topraklara az bir zaman önce göç ederek gelmiş olmaları nedeniyle) büyük bir çoğunluğunun elinde tapu yoktu¹². Köylerde ancak ihtiyaçları olan miktarda yer kullanılıyor; sulama zorluğu nedeniyle bir sene köyün bir tarafındaki arazi ertesi yıl diğer tarafındaki arazi kullanılıyordu. Hatta bu nedenle köylülerin çoğunun ekip biçtiği yerler yıldan yıla değişiyordu. Çünkü tapusuz arazilerin kayda geçirilmesi uygulaması yapıldığında köylüler belli bir araziyi uzun süreli olarak tasarruf ettiklerini bile tanıklarla ispatlayamamışlardı. Bu nedenle boş arazi statüsünde bulunan arazilerini kolayca kaybediyorlardı ki söz konusu durum Dobruca'daki Türk varlığının erimesindeki en önemli sebeplerdendir.

Nüfusu sadece Romenlerden oluşan köyler genellikle Tuna nehri kıyılarındaki boş arazilerde kurulmuştur ki Müslüman Türkler nehir yakınlarına (özellikle sıtma tehdidi nedeniyle) zaten fazlaca itibar etmemişlerdir.

Raporun devamında kuzey Dobruca'da yaşayan Müslüman Türklerin nüfusunun; bölgenin Romanya'ya katılması sürecinde göçler nedeniyle üçte bire indiğinden söz ediliyor¹³. Türklerin kuzey Dobruca'yı terkleri süreci henüz savaş devam ederken Rus birliklerinin Dobruca'ya gelmeleriyle başlamıştır. Bölgenin kuzeyinin Rusların eline geçmesi ihtimali üzerine burada yaşayan Müslüman Türk ahalinin Köstence-Boğazköy (Cernavoda) demiryolu hattının güneyine taşınması ve düşmanın işini kolaylaştırmamak üzere terkedilen ev, eşya ve ara-

11 “Lege de Proprietate Româneasca în Dobrogea” **Monitorul Oficial al Romaniei**, No:60, 7 Mart 1882.

12 Constantin P. Rotaru, **Reformele Agrare din Dobrogea Veche (1878-1930)**, (Iasi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Basılmamış Doktora tezi) Iasi, 1930. s.38 vd.

13 Bölgenin yetiştirdiği en önemli aydınlardan olan Müstecip Hacı Fazıl (Ülküsal) göç meselesini ayrıntılı biçimde incelemektedir. **Dobruca ve Türkler**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara, 1987. s.39 vd.

zinin yakılması kararı alınmıştır¹⁴. Tulça Muhafızının itirazına rağmen yapılan uygulama ile kuzeydeki pek çok köy boşaltılmıştır¹⁵.

Raporun ikinci bölümünde Romanya'nın I. Dünya Savaşı'na katılması süreci hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre Romanya bölgedeki elit tabaka (aydınlar, kanaat önderleri, eğitilmiş insanlar) başta olmak üzere pek çok insanı ve ordunun yolu üzerindeki köylerin halkını düşmanla potansiyel işbirliği savı ile Romanya içlerine sürmüştür. Raporda "kesin bilgi alma imkânı olmamakla birlikte sürülen insan sayısının yaklaşık 25 bin kişi" olduğu yazılıdır. Burada Mecidiye'de doktorluk yapmakta olan İbrahim Temo'dan aktarma yapalım:¹⁶

"Ruslar Basarabya yoluyla Tuna'yı geçip bir kolordu ile Dobruca'da Bulgar cephesine yetiştiği sıralarda, Romanya hükümeti, merkezi kuvvetlerin uyruklarını ve hatta bunlarla beraber kendi uyruğunda olan Müslümanları bile toplayıp Moldova'ya (Prut nehri kıyılarına) enterne etti.

O feci anda Rusya ordusuyla gelen ve General Zankovski'ye etki eden Kıımlı Rüstem Beyin şefaati üzerine pek çok Müslümanlar özellikle Tatar unsuru enternetlikten kurtulmuşlardı.

O günlerde ben de Mecidiye Kızılhaç merkezinde binbaşı rütbesiyle vazifeme bakarken eşim de Kızılhaç reisesi sıfatıyla hizmette bulunurdu. İhtimal ki takip ettiğim Türkçülük politikası ve yazdığım makaleler neticesi idare benden şüphelenerek Bükreş'ten bir telgrafla acele çağrıldım. Cansiperane hizmetlerim kesinlikle nazar-ı dikkate alınmayarak ince bir planla beni Moldova'daki Dinceni enterne merkezine sıhhiye müfettişi sıfatıyla sevk ettiler.

Bu enternat merkezine vasıl olduğum dakikadan itibaren kurtulduğum dakikaya kadar orada toplananların genel durumunun canlar yakıcı halleri, insaniyet namına beni pek çok ızdıraba uğrattı. Medeni sayılan Avrupa hükümetlerinin bile yaptıkları gibi, Romanya dahi 30 bine yakın Türk, Bulgar, Macar, Alman ve Arnavutları, hatta kendi uyruğu olan Dobruca Türklerini köy izbelerine tıkarak

14 Bilal Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, C I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s. 109-111.

15 Bugün Türkçe adlarını muhafaza eden Rahman, Dülger, Kasımca, Acıgöl, Sabancı, Morgöl, Tresenlik gibi pek çok köy artık nüfusu Romenlerden, Ruslardan meydana gelen yerlerdir.

16 İbrahim Temo, **İttihad ve Terakki Anıları**, 2. Bs. Arba yayınları, İstanbul, 2000. s. 232-233 vd.

tifüs, dizanteri ve diğer bulaşıcı hastalıklardan ve gıdanın kötülüğünden günde 30-40 kişinin vefat etmekte olduğunu gördüm. İcap eden sıhhi *tedbirleri alarak* kısmen enterne olanları izbelerden çıkartıp köylülerin evlerine dağıttım ve tedavi ile ölümlerin azalmasına ve tabii insani ve vicdani vazifem olan maddi ve manevi yardımlarda bulundum...

Bu enternatlar içinde Köstence limanında ve Tuna iskelelerinde gemileriyle bulunan Türk bahriye subayları ve erleri de mevcuttu. Bunlar oranın iklimine ve gıdanın azlığına dayanamayarak hemen hepsi hastalanmış ve tedavi altına alınmışlardı. İçlerinden bir bahriye mülazımı ne yazık ki uğradığı veremden her türlü tedbirime rağmen vefat etti...

Bir süre sonra mütarekede Dobruca'daki evime dönmeme müsaade ettiler. Burasını elan Türk, Cermen ve Bulgar işgali altında ve evimi Bulgar askerleri tarafından işgal ve soyulmuş olarak buldum..."



Resim 1: İbrahim Temo'nun Mecidiye'deki evi.

Evin alt katı muayenehane ve Işık Matbaası olarak kullanılmıştır.

Bölge ahalisinin çektikleri bununla sınırlı kalmamıştır. Raporun üçüncü bölümünde Romanya ordusunun Dobruca'dan çekilmesinden sonra müttefik ordularınca istilası anlatılmaktadır. Özellikle Osmanlı ordusunun müttefiki olarak savaşta bulunan Bulgar ordusunun yaptığı eziyetlerin daha öncekileri aratmadığı konusu ağırlıklı olarak işlenmiştir. Yukarıda değinildiği üzere Dob-

ruca bölgesi Romenler ile Bulgarlar arasında paylaşılmış olan bir çekişme ve ihtilaf alanıdır. O nedenle iki toplum yöneticilerinin bölge hâkimiyeti konusunda sürekli olarak birbirlerine karşı fırsat kollamaları doğal olmaktadır. Bulgarlar için Dobruca'ya girmiş olmak uzun zamandan beri bekledikleri fırsatı doğurmuştur dersek yanlış olmaz. Nitekim aşağıdaki bölümlerde en çok Bulgarlara karşı uyanık olunması gereği her bölümde karşımıza çıkacaktır.

Yukarıda anlatılan nedenle Bulgarlar Dobruca'da; istila için gelmiş müttefik bir askeri güç gibi değil de burayı zapt edecek hatta Bulgaristan'a katacak bir askeri misyon şeklinde hareket ettiler. Hareketlerinde Bulgar ahaliyi kollama, diğer milletlere mensup ahaliyi bezdirme ve göçe zorlama eğilimi göze çarpmakta idi. Hatta özellikle Bulgaristan'da Türklere yaptıkları türden “*kendilerini burada köle olarak yaşamaya alıştırmaya veyahut bölgeden göç etme propagandası*” yapıyorlardı. Bu propagandanın sonucu olarak hayli Müslüman Türk'ün göç ettiği gözlenmekteydi. Müttefik olmakla birlikte Bulgarların idareleri altındaki Müslüman Türklere karşı takındığı olumsuz ve hatta saldırgan tutumun oradaki Osmanlı misyonunda görev yapan askerlerin canını çok sıktığı muhakkaktır. Raporda değinildiğine göre önce Romenlerin sonra da Bulgarların gadrine uğrayan Müslüman Türk köylüleri; yakınlarından geçen Türk ve hatta Alman askerlerinden gitmemeleri ricasında bulunuyorlardı.

Bölgedeki idare üçe ayrılmıştı. Güney ve kuzey Dobruca Bulgarların elinde merkezi Dobruca Alman nüfuzunda bulunuyordu. Bulgaristan coğrafi yakınlık ve askerî zorunluluklar gerekçesi ile güney Dobruca'nın idaresini tek başına elinde bulunduruyordu. Daha sonra Bulgar nüfusun yoğun olmasını gerekçe göstererek idareyi kuzey Dobruca'ya da yaymıştı.

Raporun dördüncü bölümü Dobruca'daki Alman idaresini anlatmaktadır. Buna göre mülkî taksimata dokunulmamış,¹⁷ Köstence'de bölge yönetimi için bir Menzil Müfettişliği ve kazalarda bu müfettişliğe bağlı Mıntıka komutanlıkları teşkil edilmiştir. Alman idarecilerin hepsi askerdir. Yeni vergi konulmamış, Romen idaresindeki eski vergiler aşağı yukarı eski oranlarıyla toplanmıştır. İla-

17 Romanya Hükümetinin resmî belgelerinde Dobruca'nın eski hududu dahilindeki arazi Köstence ve Tulça vilayetleri vardı. Köstence vilayetinde 6 Kaza, 74 nahiye, 203 köy; Tulça vilayetinde 6 Kaza, 60 nahiye, 126 köy mevcuttu. Dobruca'nın Romanya idaresine geçtikten sonra 1879 yılında yapılan Vilayet (Judets) Kaza (Plasa) Nahiyeye (Comuna) ve köy (Sat) taksimatı için bakınız: **Arhiva National ale Romaniei**, Directia Generala a Statisticii, Dosar: 1364, File: 83.

veten savaş ihtiyaçları için angarya yükümlülükleri getirilmiştir.

Alman idaresi aşağıdaki haritada yerleri gösterilen kaza taksimatına sahiptir:

- 1-Köstence (şimdi Constanta)
- 2-Mecidiye (şimdi Medgidia)
- 3-Kocalak (şimdi Cogaelac)
- 4-Hırsova (şimdi Hârsova)
- 5-Kuzgun (şimdi Ion Corvin)
- 6-Kara Ömer (şimdi Negru Voda)



Resim 2: Dobruca haritası. Raporla üzerinde ayrıntılı olarak durulan merkezî Dobruca taralı olarak gösterilmiştir.

Beşinci bölümde Bulgarların Dobruca politikaları ve bölge üzerindeki emelleri üzerine bilgiler verilmektedir. Bulgarların Dobruca'yı tümüyle kendi topraklarına katma idealleri için gerekçeleri şöyle sıralanmaktadır:

“1- İlk Bulgar hükümetinin tarih-i teşekkülü olan miladî 679 senesinden beri, o zaman Bizans imparatoru bulunan Dördüncü Konstantin ile Bulgar Prensi As-

paruh beyninde münakit muahede mucibince Dobruca'nın Bulgaristan arazisi meyanında tanınmak ve hatta Türkler tarafından Dobruca kıtası on dördüncü asırda son Bulgar prensi olup Dobruca'yı kendi namına tevsim eden Dobriş'in oğlu oğlu bulunan İvanko zamanında fethedilmiş olması münasebetiyle Dobruca'nın tarihen,

2- Türkiye-Rusya muharebat-ı mükadderesinde düçar-ı harbi olan Dobruca'nın alekser Bulgarlar tarafından tekrar imar edilmesi ve Türklerin hakim bulunduğu beş asır zarfında Dobruca'ya hayli Türk ve Tatar yerleştirildiği ve sair milletler de geldiği halde Bulgarların bunlar arasında milliyetlerini zayi etmemesi hasebiyle kıtanın irsen ve istihkaken,

3- Bulgarlar Dobruca'nın hemen bilumum kasabatıyla minelkadim münasebat-ı ticariye tesis ve bu münasebatı (Karasu) namıyla maruf panayır mevkiinde o zaman Dobruca valisi bulunan Said Paşa tarafından cennetmekan Abdülmecid Han namına izafetle Mecidiye kasabasının tesisini icap edecek surette tevsi etmelerinden naşi iktisaden,

4- Dobruca'nın her tarafında mektep ve müessesat-ı ruhaniyeleri bulunmasından dolayı ilmen,

5- Dobruca'nın ekser halkının tesisini amir olan 1287 tarihli ferman-ı hümayun-ı mülûkanede Dobruca'daki Bulgarlar dahi mezkur olduğuna göre kıtanın dinen,

6- Tuna mecrası Bulgaristan'ın askerlik noktasından da tabii hudutlarını teşkil ettiği cihetle Dobruca'nın mevcudiyet-i milliyi müdafaeen”

Anlaşıldığı kadarıyla rapor, Almanlardan ziyade Bulgarların politika ve ideallerine önem vermektedir. Zira savaşın sonunda Almanların bölgede kalmaları şüphelidir, buna karşılık Bulgarlar hemen güneydeki memleketler zaman zaman bölgede söz sahibi olmuştur. Bulgarlar Dobruca'nın savaştan sonra Bulgaristan'a bağlanması talebini dile getirmek üzere yerli ahalinin katılımıyla Babadağ'da bir kongre düzenlemiş ve bölgenin her tarafından buraya katılım sağlamaya çalışmıştır. Hatta raporda Babadağ'a yakın Düğüncü köyünde tanık olunan bir olay aktarılmaktadır. Anlatıya göre köye gelen bir Bulgar binbaşı köyde alelacele “Dobruca” adıyla kurulan ve Bulgar iddialarını ve emellerini savunan cemiyetin şubesini kurmuş ve ertesi gün Babadağ'da yapılacak toplantıya katılmak üzere köylülere birisini yanına alarak götürmüştür. İbrahim Temo da kendisine bu

toplantıya katılmayı teklif ettiklerini fakat reddettiğini kaydetmektedir¹⁸. Bu toplantı sonunda Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakı talebi bütün Dobruca ahalsinin talebi olarak bir deklarasyon ile ilan edilmiştir. Bu ilan ve ilana pek çok Türk köyü temsilcisinin imza koymuş olmasının Dobruca'nın Türk idaresine verilmesi talebini zora soktuğu muhakkaktır. Nitekim rapor bu toplantı sonrasında politikanın yürüngesinde değişiklik yapmak durumunda kalacaktır.

Altıncı bölümde Bulgarların özellikle Babadağ toplantısı ile ortaya koydukları irade karşısında yerli Müslüman ahalsinin karşı girişimleri değerlendirilmektedir. Müslüman ahali Bulgar tezine karşı bölgenin özerkliği talebini görüşmek amacıyla bir toplantı düzenlemişlerdir. Elli kadar murahhasın katılımı ile özerklik talebinin savaş sonundaki barış görüşmelerinde dikkate alınmak üzere müttefik hükümetlere ve Brest-Litovsk görüşmeleri heyetine gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Rapora göre bu talep yeterli desteği görmeyecektir. Çünkü;

- Bulgarların Babadağ toplantısı bildirisinde Dobruca'nın neredeyse tamamı temsil edilmiştir.

- Özerklik talebi bildirgesi konuyu etraflıca anlatan bir bildiri değildir. "Amiyane tabirle içi boş bir kağıttır."

- Özerklik bildirgesinde Babadağ toplantısında bulunan bazı murahhasların bulunuşu metne olan desteği kuşku kılmaktadır.

- Özerklik için yapılacak bir plebisitin akıbeti parlak değildir. Zira Müslüman nüfusun daha yoğun olduğu güney Dobruca¹⁹ Bulgaristan idaresindedir. Burada özerklik yönünde propaganda yapmak mümkün değildir.

Diğer yandan özerklik yönünde yürütülecek faaliyet için yeterli mali destek de mevcut değildir.

Bu nedenlerle raportör Mülkiye Müfettişi Kemâl Bey şimdilik Almanların nüfuzu altında bulunan merkezî Dobruca'nın idaresine iştirak etmenin en akılcı

18 **İttihad ve Terakki Anıları**, s.235.

19 1913 istatistiklerine göre orta ve kuzey Dobruca'da yer alan Tulça'nın %3.7, Köstence'nin %17.3'ü yani ortalama 10.9'u Müslüman Türk nüfusa sahiptir. Buna karşılık güney Dobruca'daki Caliacra'da %45.7, Durostor'da ise %59.8 ve ortalama 53.1 Müslüman nüfus yaşamaktadır. Constantin Bratescu, "Populatia Dobrogei" **Dobrogea, Cincizeci de ani de Vieta Româneasca 1878-1928**, Cultura Nationala, Bucureşti, 1928, s.227

yol olacağı sonucuna varmıştır. Bu şekilde sağlanacak tecrübe ile barış masasında bir talebin gündeme getirilebileceğini düşünmüştür.

Zikredildiğine göre Bulgarların da bu yolda bir girişimleri olmuş ancak Almanlarca hoş karşılanmamıştır. Bulgarlar merkezî Dobruca'yı yönetmek amacıyla pek çok memur ve askeri Köstence'ye getirerek bir fiili durum yaratmaya çalışmışlardır. Hatta İmparatorun İstanbul yolculuğunda "Sofya'daki misafirliğinde onu Köstence'ye kadar götürüp sözde Bulgar toprağında seyahat ettirdik diyerek" durumu ona onaylatmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Bu durumda Bulgarlardan daha ziyade Türklere yakın olan Almanların bu durumu kullanılarak merkezî Dobruca'nın idaresine ortak olmak daha sonra burası üzerinde bir hak iddia etmek mümkün olabilecektir. Osmanlı Devleti'nin buradaki yönetime katılım için ise dört ana sebep gösterilmiştir:

- Savaşın başlangıcında Romenler tarafından memleket içlerine sürülen Osmanlı tebaasına mensup insanların ve ailelerinin haklarının korunması

- Osmanlı Devleti Almanya'yı Romanya cephesinde desteklemiş ve bu uğurda hayli şehit vermiştir.²⁰ (1917 Romanya cephesinin şehitleri bugün Bükreş-Slobozia ve İbrail'deki şehitliklerde ebedi istirahatgâhlarındadırlar.) Cephenin elan muhafazası Türk askerinin elindedir.

- Her bir müttefikimiz Romanya'nın bir bölgesini kontrol etmektedir, sadece Osmanlı Devleti dışarıda kalmıştır. Karpatlardan Krayova'ya kadarki demiryolunu Avusturyalılar, doğu ve merkezî Romanya ile merkezî Dobruca'yı Almanlar, kuzey ve güney Dobruca'yı Bulgarlar idare etmektedir.

-Savaşın sonunda Dobruca'ya ait olarak yapılacak görüşmeler için manen halifeye bağlı Müslümanlar arasında şimdiden bir manevi yakınlık ve sıcaklık sağlanmasının Devlet-i Aliye'nin menfaatine olması.

Bu nedenlerle Dobruca yönetim aygıtına şimdiden dahil olmak hayati önemi haizdir. Son bölümde zikredildiğine göre bu katılım hiç de o kadar zor ve masraflı bir iş olmayacaktır.

"Köstence'ye bir mutasarrıfla mülbak altı kazaya birer kaimmakam ve ahali-i İslâmiyesi kesîr olan nevahiye sevk edilmek üzere on miktar müdirîn ve bir de beş

20 Romanya cephesi harekâtı için bk. Genel Kurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Savaşı Cepheleleri**, C VII, **Avrupa Cepheleleri**, Kısım II, **Romanya Cephesi**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1967.

komiser maiyetinde olmak üzere yirmi beş kadar süvari polis efradının gönderilmesi temin-i maksada kifayet eder.”

Yerli mali kaynaklar bu yöneticilerin masraflarını karşılamaya yeterlidir. Gerekli olacak diğeri bütün memurların yerli ahaliden seçilmesi uygun görülmektedir. Hatta Müslüman ahaliye toprak dağıtılarak tarım üretiminin arttırılması ve İstanbul'un iaşesine yardım etmek bile mümkün olabilecektir.

Sonuç

Bildiride yazıldıktan ve arz edildikten bir süre sonra ağır yenilgiyle biten savaş nedeniyle sonuçsuz kalan bir rapor incelenmiştir.

-Rapor göstermiştir ki, Osmanlı Devleti eski gücünden uzak olarak ittifaklarla savaşsa bile yakın zamanlara kadar hükmettiği ve soydaşlarıyla iskân edilmiş bir toprak ile olan ilgisini kaybetmemiştir.

-Değişen şartlara ve nüfus yapısına rağmen bölgede yeniden söz sahibi olabilmenin yolları ve yöntemleri için emek harcanmaktadır.

-İttifak içinde olmanın verdiği sorumluluk ve yükümlülükler ihmal edilmeden soydaşlar için başta silahlı birlikler ile mücadele edilmekte, kan dökülmekte diğer yanda gelecek için bir yol açılmaya çalışılmaktadır ki mevcut şartlar içinde ne kadar zor olduğu görülüyor.

-Müttefikliğe rağmen Bulgarların yersiz ve zalimane davranışları karşısında gösterilen tavırdaki ağırbaşlılık ve ölçülülük ne kadar takdire şayan ise emellerin başarıya ulaşamamış olması o derecede hayal kırıcıdır.



Resim 3: Slobozia Türk şehitliği. Bütün milletlerden mezarlarla bir arada.



Resim 4: İbrail Türk Şehitliği.

ESİR KUT KOMUTANI TOWNSHEND'İN İSTANBUL'A GETİRİLiŞİ VE İNGİLİZ SAVAŞ BASININA MÜDAHALE

Ü. GÜLSÜM POLAT

Özet

İngilizlerin Basra Körfezi'ni kontrol altında tutmak için Kasım 1914'te başlattıkları hareketin bir uzantısı olan Kut'ül Ammare kuşatma ve muharebesi İngiltere açısından tıpkı Çanakkale muharebeleri gibi hem fiziki hem de psikolojik açıdan önemli bir yenilgiydi. Yaklaşık dört buçuk ay süren Türk kuşatması sonucunda İngiliz General Townshend komutasındaki Britanya kuvvetleri teslim oldu. Bu olay İngiliz basınında savaş şartlarında uygulanan sansür nedeniyle oldukça dikkatli biçimde haber yapıldı. Ancak İngiliz basınının hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine sahip olan Daily Mail ve Daily Express gazetelerinde Kut'ül Ammare muharebelerinin kaybedilmesinin ardından çıkan küçük bir haber İngiltere'nin önemli doğu uzmanlarını teyakkuza geçirdi ve bu iki haber üzerinde yazışmalar gerçekleştirildi. Kut yenilgisine kadar Afrika ve Hindistan'da parlak askeri kariyeriyle mühim başarılar elde eden Townshend'in iki Türk görevli nezaretinde resmedildiği fotoğraf İngiltere'nin savaş hedeflerine ulaşabilmesi açısından görüldüğünden daha önemli anlamlar taşıyordu.

Anahtar Kelimeler: Kut'ül-Ammare, General Townshend, Daily Mail, Daily Express, Mark Sykes.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, gulsumpolat26@gmail.com.

**TRANSFER OF THE KUT PRISONER COMMANDER
TOWNSHEND TO ISTANBUL AND INTERFERENCE
OF THE BRITISH WAR PRESS**

ABSTRACT

The siege and campaign of Kut al Amara as part of the Mesopotamian Campaign was initiated in November of 1914 in order to keep the Persian Gulf under the British control. However, it ended up being a physical and psychological defeat just as the Dardanelles Campaign. After the Turkish siege, which lasted about four and a half months, the British forces under General Townshend's command, surrendered. The British press reporting of the defeat was very careful and considerate of the war conditions due to increased degree of censorship. Despite the lack of media coverage, the British authorities prompted and corresponded each other following a news leak on Kut al Amara in the Daily Mail and the Daily Express newspapers that had a large number of readership. General Townshend had a brilliant military career in Africa and India and he had significant successes different fronts until his infamous defeat in Kut. Nevertheless, General Townshend's photo, which he was depicted being under the surveillance of two Turkish officers, conveyed a more important meaning than it seemed in reality considering the British objectives in regards to the war.

Key Words: Kut al Amara, General Townshend, Daily Mail, Daily Express, Mark Sykes.

Okur-yazar düzeyinin oldukça yüksek olduğu İngiltere'de kökenlerini 17. yüzyıldan alan geçmişiyse İngiliz basını, 20. yüzyıl başlarında yüzlerce günlük, haftalık tarzda yayını içermektedir. Ancak I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde İngiliz ana karasında yayın yapan gazeteler tüm savaşan ülkelerde olduğu gibi tarafsız yayın çizgisinden uzaktı. Bu dönemde bazıları gazetecileri “insan duygularını harekete geçirebilecek tüm anahtarlar sahip” “ruhların mühendisi” olarak ve basını da görevlendirilmiş “devasa bir makine” olarak görmekteydi¹. Bu iş belli bir sisteme oturtulmuştu öyle ki I. Dünya Savaşı patlak verdikten hemen sonra Ağustos 1914'te War Office [Savaş Bakanlığı]'de kurulan Press Bureau [Basın Bürosu] tüm cepheleden gelen telgrafların kontrolden geçirildiği ve basına servis edildiği bir birim olarak işlev yüklenmişti. İngiliz Muhafazakar Parti üyesi F.E. Smith başkanlığında faaliyet gösteren bu büro savaşa dair tüm haberleri gözden geçirmekteydi².

I. Dünya Savaşı öncesinde İngiliz basınının durumu gözden geçirildiğinde sonraları “yellow press” ifadesiyle özdeşleşen yayın çizgisinde yani orta ve alt sınıfa hitap eden büyük tirajlarda satışa sahip gazetelerin sayısının 1880 ile 1890 yılları arasında hızla artmış olduğu görülür. Bunlardan Daily Mail, 1896'da Alfred Harmsworth (sonradan Lord Northcliffe) ve kardeşi Harold Harmsworth tarafından kurulmuştu. Dublin'li avukat bir babanın oğulları olan Alfred ve Harold 1888-1890 yılları arasında birçok gazetenin sahibi oldular. 1905'te Lord Northcliffe olan Alfred Harmsworth 1888'de Answers'ı kurdu. 1894'te London Evening News'i satın aldı ve 1896'da kurduğu Daily Mail'in arkasından 1903'te Daily Mirror ve 1908'de de The Times'i satın aldı. Kardeşi Harold da Lord Rothermere ünvanını haiz olduktan sonra I. Dünya Savaşı yıllarında Daily Mirror, Sunday Pictorial, Leeds Mercury, Glasgow Daily Record ve Glasgow Evening News'in sahibi oldu³. I. Dünya Savaşı başladığında büyük bir basın grubunun patronu ve oldukça etkin bir isim olan Lord Northcliffe'in orta ve alt gelir grubuna hitap eden gazetesi Daily Mail genel olarak tüm İngiliz basınının içinde olduğu çizgiden uzak değildi. Bu bağlamda Lord Northcliffe'in kurulduktan birkaç yıl içinde bir milyon baskıya ulaşan gazetesi Daily Mail İngiliz orta ve alt sınıflarına hitap eden tabloid tarzda basılan bir gazetediydi.

1 Alice Goldfarb Maquis, “Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany During the First World War”, **Journal of Contemporary History**, Vol.13, No. 3, (Jul 1978), s. 467.

2 Mike Finn, “The Realities of war”, **History Today**, (Aug 2002), Vol 52, s. 27.

3 Maquis, **a.g.e.**, s. 468.

Savaşın başlamasıyla diğer basın organları gibi sansürden geçen Daily Mail’de 1915 yılı Mayıs’ında alışılmıŖın aksine, Lord Northcliffe’nin kaleme aldığı, Savaş Bakanı Kitchener’a karşı sert eleştiriler içeren yazılar görölmeye başlandı. Neuve Chapelle Savaşı’nı kaybettikten sonra İngiliz kumandanı John French’in The Times’a savaşın top mermisi yetersizliğinden kaybedildiğini açıklaması bir skandal etkisi yarattı. The Times ve Daily Mail’de Hükümeti eleştiren yazılar bundan sonra görölmeye başlandı. Kitchener’ı Batı cephelerindeki ağır kayıplar, askerlik yaşı üst sınırınının 40’a yükseltilmesi, Çanakkale Cephesi’ndeki başarısız gidiŖat gibi pek çok konuda eleştiri bombardımanına tutan Daily Mail’e⁴ karşı İngiliz Parlamentosu ve diğer yönetim birimlerinden sert tepki geldi. Sokaklarda gazetenin nüshaları yakıldı ve karşı propagandaya başlandı. Öyle ki, menkul kıymetler borsasının açılıŖında Ŗu ibareye yer veriliyordu: “Paranı koymak için hangisini tercih edersin; Kitchener ya da Northcliffe!” ve “Almanların Yeni Müttefik; The Daily Mail”⁵.

Daily Mail’in 1915 Mayıs’ında yer vermeye başladığı genel yayın çizgisinden ayrılan bu haberleri bir yana konulursa savaşın başlarında Daily Mail, tarafsızlığı savunan liberal gazeteleri “Alman destekçisi” olmakla suçlamaktaydı. Hatta Liberal Daily News’in editörü A.G. Gardiner, Northcliffe’e yazdığı “Açık Mektup”ta Ŗunları söylüyordu: “*Sen bizim barıŖ kehanetinde bulunduğumuzu söylüyorsun. Evet, biz yalnızca barıŖ kehanetinde bulunmuyoruz barıŖ için çalışıyoruz, tıpkı senin savaş kehanetinde bulunman ve savaş için savaşman gibi. Biz kaybettik sen kazandın*”⁶. Savaş taraftarlığı ile suçlanan Daily Mail’in 1915 Mayıs’ında Kitchener ve Asquith’in Liberal hükümetine karşı yürüttüğü politika Lloyd George Hükümeti’nin önünü açan yıpratma hareketinin bir parçasıydı, ki bu Lord Northcliffe’in “basında düzenlediği Haçlı seferinin” bir sonucu olarak yorumlanmıŖtı⁷.

4 J.Lee Thompson, “The Rise and Fall of Northcliffe”, **Parliamentary History**, Mar. 2006, Vol. 25, s. 125-126.

5 “Kitchener Centre of Cabinet Storm, Attacks on War Secretary by the Northcliffe Papers are Bitterly Resented”, **The New York Times**, 22 Mayıs 1915; Gazete haberi Daily Chronicle’dan almaktaydı.

6 Matthew Kibble, “The Betrayers of Language: Modernism and the Daily Mail”, **Literature & History**, (Spring 2002), Vol:11, issue 1, s.69.

7 Kibble, a.g.m., s. 70.

Hükümeti sert eleştirileri ile sarsan Daily Mail İngiliz elit kitlesinin gazetesi olan The Times'in aksine Lord Northcliffe tarafından daha çok siyasi bir araç olarak kullanılmaktaydı⁸. Muhtemelen basın baronu orta sınıfa hitap eden Daily Mail'i etki oranı ve hedef kitlesi nedeniyle The Times'e tercih ediyordu. Daha genel bir çerçeveden bakıldığında aslında İngiliz basınının Türk siyaseti ile ilgili haber çizgisinin İngiliz dış politikası çerçevesinde değişkenlik gösterdiği bilinmektedir. Öyle ki, Osmanlı-Rus Harbi sırasında Londra'da 18 Ağustos 1877'de basılan The Penny Illustrated'da çıkan "Türk Mezalimi ve Rus Barbarlıkları" haberinde de 1 Eylül 1877'de benzer formattaki The Illustrated London News'de çıkan göçe zorlanan Müslümanların mağduriyetini resmeden görsel eşliğindeki haberlerde de İngiliz dış politika aktörlerinin basın üzerinden yürüttüğü çalışmanın bir yansıması görülmekteydi⁹. İngiltere'nin fiilen savaşın tarafı olmamasına rağmen 19. yüzyıl dış siyasetinde görülen değişimle bağlantılı olan bu haberler her ne kadar İngiltere'nin bizzat taraf olduğu I. Dünya Savaşı periyodundan farklılık taşısa da iki İngiliz gazeteleri ile ilgili gelişmelerin ilk olmadığını göstermektedir.

Bu bağlamda 1916 yazında İngiltere'nin Arap coğrafyasının geleceği konusunda çalışan uzmanlarından ünlü oryantalist Mark Sykes Dışişleri Bakanlığı'na bir şikâyette bulunacaktı. Mark Sykes'in şikâyetine neden olan Daily Mail, Temmuz 1916'da günlük, yedi sayfadan oluşuyor ve "yellow press" tarzına uygun olarak ilk sayfasını büyük resimlerin yer aldığı reklamlar ya da savaşa dair büyük fotoğrafların bulunduğu bir tarzda basılıyordu. Gazetenin bu dönemde ikinci sayfasında doğum, ölüm, evlilik, kayıp, buluntu ilanları ve piyasalarla ilgili kısa haberler yer alıyordu. Genelde az reklam ve daha küçük resimlerin yer aldığı üçüncü sayfada savaş haberleri bulunuyor, dördüncü ve beşinci sayfalarda haberler bu şekilde devam ediyordu. Altıncı sayfada da haberler devam etmekle birlikte savaş haberlerinden çok, dahili haberlere yoğunlukla yer veriliyordu. Diğer taraftan bu sayfada (3-4-5. sayfalara oranla) daha fazla reklam göze çarpmaktaydı. Bazen de ilk sayfanın karikatürize edilmiş savaş haberleri ile başladığı görülmekteydi. Genelde savaş haberlerine dair büyük puntolarla atılmış bir baş-

8 Thompson, a.g.m., s. 115.

9 Ebru Boyar, " 'Türk Mezalimi' ve/veya 'Rus Barbarlıkları': 93 Harbi Sırasında İngiliz Basını ve Siyasi Tercihler", **Balkanlar ve Göç**, (Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, ss. 173-187.

lığın altında çeşitli cephelere dair pek çok haberin yer aldığı savaş alanlarından haberler beşinci sayfada ağırlıklı olarak görülmüyordu. Mark Sykes'in şikayetine neden olan Daily Mail'in 1 Temmuz 1916 tarihli nüshası ilk sayfasında diğer sayılarda olduğu gibi sadece resimler ve altında kısa notlardan oluşan düzende basılmıştı. Şikayete sebep olan resim ve altındaki kısa yazı ise 29 Nisan 1916'da Osmanlı kuvvetlerince esir edilen Mezopotamya Genel Kumandanı General Charles Vere Ferres Townshend'i gösteren fotoğraf ve altındaki yazıya dairdi. Kut'ül Ammare'de esir edilen General Townshend bir otomobilde yanında resmi bir sivil Türk görevli oturmuş vaziyette resmediliyor ve altında şu nota yer veriliyordu: *"Kut Kahramanı İstanbul'da: General Townshend Kut'ül Ammare'de görkemli-cesur (gallant) bir direniş [mukavemet] gösterdi, İstanbul'da fotoğraflandı. Arabada yanında oturan İstanbul Kumandanı"*¹⁰.



Resim 1: Daily Mail, 1 Temmuz 1916.

Fotoğrafta General Townshend'in yanında oturan kendisini karşıladığını söyleyen I. Ordu Kumandanı Esad [sonrada Bülkat] Paşa olmalıdır. Onun ya-

10 **Daily Mail**, 1 Temmuz 1916.

nında oturan kalpaklı Osmanlı sivil görevlisi ise General Townshend'in nezdinde tercüman olarak görevlendirilen Tevfik Bey'dir. Tevfik Bey ile ilgili tezimizi daha kesin ifade edebiliriz zira görseldeki kişi ile Townshend'in hayatını yazan Barker'in eserinde yer bulan bir görselde net bir şekilde Tevfik Bey olarak belirtilen aynı kişidir. Bu görsele yer vermek ifademizi daha netleştirecektir.



Kaynak: A.j Barker, **Townshend of Kut, A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell&Company Ltd., London 1967.

Barker'in eserinde yer verdiği bu fotoğrafta General Townshend'in yanında duran Tevfik Bey ile arabada yanında oturan sivil Osmanlı görevlisi aynı kişidir.

Diğer taraftan konuya dair bir diğer haber Lord Northcliffe'nin basın grubundan olmayan başka bir gazetede de yayınlandı. Daily Mail ile aynı okuyucu kitlesine hitap eden ve 1916 yılında genel itibariyle altı sayfa olarak yayın yapan Daily Express, Daily Mail'e göre daha ciddi bir görünüme sahipti. Gazetenin ilk sayfası cephelerden haberlere uygun birkaç resim ve haritaya ayrılmıştı, ikinci sayfada reklamların yer aldığı kenar kısımlar dışında bu sayfada da dahili haberlere yer veriliyordu. Diğer taraftan yine reklamlar dışında üçüncü sayfada ölen, yaralanan ve kayıp olan askerlerin oldukça küçük puntolarla listeleri zaman

zaman diğer ekonomi ve piyasalarla ilgili haberlerle birlikte yer alıyordu. Dördüncü ve beşinci sayfalarda ise cephe haberlerine yer veriliyordu. Gazetenin son sayfasını ise reklamlar ve ilanlar kaplıyordu. Ancak sayfa sayısının her zaman aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1915 yılında Daily Express'in sayfa sayısının çoğu zaman dokuz olduğu göze çarpmaktadır.

Daily Express'in 1 Temmuz 1916 tarihli nüshasında da tıpkı Daily Mail'dekine benzer ifadelerle Kut komutanına dair habere yer verilmişti. Gazetenin Güney Afrika'nın Grahamstown'daki muhabirinden gelen yazıda Kut komutanının esaretinden hiç söz edilmiyor ve şu ifadelerle yer veriliyordu: "Townshend's old Friend" [Townshend'in Eski Arkadaşı"] *Mezopotamya'daki bir İngiliz Albayından buraya özel bir mektup ulaştı, bunda Kut'ül Ammare'deki Türk kumandanı ve General Townshend'i her ikisinin de Fransa'da büyüdükleri, buradaki okulda aynı dönemde okudukları ve arkadaş oldukları yazmaktadır. Birbirlerini hemen tanıdılar*¹¹. Daily Express'in bu satırları birebir The Manchester Guardian'da da yer almıştı¹². Haber ya yanlış bir bilgi üzerine kurulmuştu ya da esir düşen Townshend'i İngiliz okuyucu gözünde dramatik bir manzaradan dışarı çekmeye çalışan bir çabanın kurgusuydu. Öyle ki, Kut'taki Türk kumandanından kasıt Townshend'i esir alan Halil (Kut) Paşa ise Fransa'da büyüdükleri ifadesi doğru olamaz zira Halil Paşa'nın Genelkurmay'ın yayınladığı özgeçmiş bilgilerinde Fransa'da kısa süreliğine dahi eğitim aldığını gösteren bir kayda rastlanmamaktadır¹³. Bir diğer ihtimal olarak sözü edilen paşanın onu İstanbul'da karşılayan I. Ordu Kumandanı olarak kabul etsek bile Esat Paşa'nın da özlük dosyasında Fransa'da uzun süreli eğitim almış olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır¹⁴. 22 Ağustos 1895'te Fransız kolordusunun manevralarını izlemek için Paris'e gittiği bilinmekle birlikte o tarihte Townshend'in Londra'da olduğu biyografisinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Townshend 1905 yılı Temmuz ve Ekim

11 **Daily Express**, 1 Temmuz 1916.

12 "Townshend's Schoolfellow", **The Manchester Guardian**, 1 Temmuz 1916.

13 **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C III., (Yay.Haz. Hülya Toker, Nurcan Arslan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009, s. 194-196.

14 Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla), (Haz. Hülya Toker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2014, s. 168-169.

aylarında vekaleten İngiltere'nin Paris-Bern ataşemiliterliğini yapmışsa da¹⁵ bu süreçte sözünü ettiğimiz Halil Paşa'nın ve Esat Paşa'nın Fransa'da bulunmadıkları biyografilerinden teyit edilebilmektedir. Bunun dışında Townshend'in hatıralarında da bir Türk kumandanla Fransa'da beraber eğitim aldıklarına hiç değinmediği görülmektedir. Eğer gazetenin iddia ettiği gibi bir arkadaşlığı olsaydı muhtemelen bunu bir şekilde yazardı.

Buraya kadar bahsi geçen meselelerden hareketle konunun neden İngiliz bürokrasisinde sadece bu iki gazetenin haberinden yola çıkarak bir dizi yazışmaya sebep olduğu muallaktır. Burada birkaç ihtimal akla gelmektedir. Bunlardan ilki Daily Mail ve Daily Express gazetelerinin orta sınıf İngilizler nezdinde daha fazla okuyucu kitlesine sahip olmalarından ötürü etkinliğinin daha fazla olma ihtimalinin Dışişleri Bakanlığı'nı rahatsız etmesidir. Bir diğer ihtimal ise Lord Northcliffe'nin mevcut iktidarla karşı karşıya gelmesi nedeniyle Daily Mail'in ve onunla benzer formattaki Daily Express'in Dışişleri Bakanlığı'ndaki yazışmalarda üzerinde durulmasıdır. Öyle ki The Manchester Guardian'da da henüz İstanbul'a ulaşmayan komutanın İstanbul'a vardıktan sonra Heybeliada'ya nakledileceğini ve burada kendisine ve personeline “tam özgürlük” verileceğini İstanbul'da bulunan Amerikan Elçiliğinden- alınan habere atıfta bulunarak veriyordu¹⁶. Yine The Observer'da yer alan “General Townshend İstanbul'da” başlıklı haberde Kopenhag'dan alınan haberin kaynağı olarak Alman basını referans gösterilmekte ve İstanbul'a beraberinde iki emir subayı ile birkaç gün önce ulaşan Townshend'in “İstanbul'un en güzel saraylarından birinde yaşadığına” değinilmekteydi¹⁷.

Lord Northcliffe'in önemli tirajlı bu iki gazetesinde sözü edilen haberler İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sürecinde plan ve icraatçısı olduğu kimi politikalar açısından zararlı görülüyordu. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasının taksimi işinin önemli planlayıcılarından birisi olan Mark Sykes Dışişleri Bakanlığı'na Daily Mail ve Daily Express'de yer alan bu tür yayınların mahsurlarına dair gönderdiği yazısında şöyle diyordu: “*Dışişleri Bakanı'nın göz önüne alması için*

15 N.S. Nash, **Chitral Charlie. The Life and Times of a Victorian Soldier**, Pen&Sword Books Ltd., South Yorkshire, 2010, s. 146.

16 “An Island Prison, Where the Turks will Intern General Townshend”, **The Manchester Guardian**, 23 Mayıs 1916.

17 “General Townshend at Constantinople”, **The Observer**, 11 Temmuz 1916.

gönderdiğim kapalı telgrafımın dikkatinizi çekmesini rica ediyorum. Eğer bizim gazetelerimizde sürekli Türk destekçisi propaganda basılırsa Arap politikasını sürdürmek çok zordur. Türkler bizim birliklerimizle temas ettiğinden beri aralıksız bir övgü, pohpohlama ve arkadaşlık akımı yükselmektedir ki bu bizim amaçlarımıza hizmet etmediği gibi Ruslar, Ermeniler ve Arapların bizim iyi niyetimize olan güvenini sarsmaktadır”¹⁸.

Bu not Dışişleri Bakanlığı’ndan Clerk isimli bir memura gönderilmişti. Bu notu Dışişleri Bakanı Edward Grey’e bir üst yazıyla bildiren Clerk, Dışişleri Bakanına şöyle diyordu: “Sayın Sir Edward size Sir Mark Sykes tarafından yazılmış bir memorandum kopyası gönderiyorum. Basına uyarıda bulunulması gerekli hususlar konusunda onunla tamamen hemfikirim. İngiltere’de İttihat Terakki tarafından para ile kiralanmış kişiler olabilir ve Mr. Marmaduke Pickhall¹⁹ gibi duygusal sebeplerden diğerleri [bazı kişiler] günlük gazetelerde Türklerin meziyetlerini saymaktan asla usanmazlar.. Önemli gazetelerin editörlerine uyarıcı bir not [yazılmasının] istediğimize ulaşmak için pratik ve hoş bir metot olacağını düşünür müsünüz?”²⁰. Bundan sonra yazışma sona ermektedir. Yani Edward Grey’in verdiği cevap görülmemektedir. Ancak üzerinde durulan bu uyarı yapılmış olmalıdır. Zira bundan sonra Kut komutanını bu şekilde anlatan yazılara rastlanmamaktadır.

Bu görüntünün bu iki gazetede kullanıldığı konusunu Lord Northcliffe’in iktidar ile arasında zaman zaman yaşanan gerginliklerle mi alakalı yoksa İngiliz basınının üzerindeki sansüre rağmen gözden kaçırılan bir resim mi olduğu konusu muallaktır. Bu kısa haberin Kut Muharebesi’nde esir edilen General Townshend’in esaretinin bir generale yakışır biçimde olduğunu yansıtmak amacıyla yapılmış olması muhtemeldir. Zira generalin kendi anılarında da 29 Mayıs 1916 günü elindeki önemli teçhizatı tahrip ettiğini ve kendisini teslim almaya gelen ordu kumandanı Halil (Kut) Paşa’ya silah ve kılıcını teslim etmek

18 **The National Archives** [Bundan sonra TNA], Foreign Office [Bundan sonra FO], 371/2778, 122654, 24 Haziran 1916, Mark Sykes’dan Dışişleri Bakanlığı’nda G.Clerk’e.

19 Sonradan İslamiyeti de kabul etmiş Türk sempatanlığı ile tanınan İngiliz yazar, gazeteci. Amil Khan, **The Long Struggle The Muslim World’s Western Problem**, UK 2010, s. 6. Marmaduke Pitchall’ın 1913 yılında İstanbul’a yaptığı ziyareti anlattığı eserinde Türklere karşı sempatisi açıkça görülebilmektedir. Bk. Marmaduke Pitchall, **With the Turk in Wartime**, J.M. Dent&Sons Ltd., London&Toronto, 1914.

20 **Aynı Dosya**, 1 Temmuz 1916, G.Clerk’den Edward Grey’e.

istememesine rağmen Halil Paşa'nın bunların askerlik onuruna yakışır biçimde kendisinde kalmasını istediğini yazmaktadır. Rahatsızlığa neden olan fotoğraf dikkatle incelendiğinde Townshend'ı yüceltmek için altına yazılan nazik ifadelerin dahi Kut'un esir kumandanının durumunu gizlemeye yetmediği görülmektedir. Yanında oturan iki Türk görevliyle genelde esir edilen Alman askerlerinin kütleler halinde naklini, sargılı vücutlarını ve görkemli İngiliz savaş teçhizatlarının resmedildiği bu ilk sayfadaki resim karelerinin arasında Kut'da esir olduğuna dahi değinmeden "Kut Kahramanı İstanbul'da" gibi bir ifadeyle basılmışsa da bu fotoğrafın ve haberin amacını aştığı kesindi. Zira savaşılan ve düşman olarak gösterilen bir millet olarak her ne kadar Türkler General Townshend'a onurlu bir yaklaşımla muamele etmiş olsalar da bu resim iki açıdan mahzurlu görülüyordu. Birincisi bu resim Kut muharebesinde Mezopotamya Genel Kumandanı Townshend'ın esir olarak İstanbul'a getirildiğini görsel olarak da gösteriyordu. Diğer taraftan bir otomobilde yan tarafında Türk görevlilerin bulunduğu ancak rütbesi ve şapkasıyla asker kıyafetleri üzerinde olan Townshend'a bu misafirperverliği gösteren Türk savaş güçleri, gazetenin İngiltere okuru için sempati kazanmak yönünden büyük bir tehlike olarak görülme de gazetenin ulaşma ihtimali olan Arap dünyasında tam da Şerif Hüseyin isyanının başladığı günlerde görülmesi arzu edilmeyecek bir durumdu. "Temiz dövüşen Türk" ünvanını savaş sahasında düşmanına karşı takındığı centilmen tavırla kazanan Türklerin bu resimle de görülen yaklaşımları özellikle Arap dünyasında İngiliz yetkililer tarafından atılan adımları yani bu coğrafyanın Osmanlı idaresinden ayrılmasına yönelik hareketleri sekteye uğratabilirdi.

Mark Sykes Dışişleri Bakanını uyarırken fikrini güçlendirmek için öylesine noktalara dikkat çekiyordu ki, Türklerin hiçbir sebeple sempatik gösterilmemesi gerektiği argümanını güçlendirmek için kullanılabilecek tüm iddiaları sıralıyordu. Sykes yazısında şöyle diyordu: "Türkler Ermenilere karşı aşâğılık katliamlar uyguladılar ve şimdi Lübnan Hristiyanlarını İtilaf güçlerine sempati duydukları için kasten açlığa mahkum ettiler. Bize karşı sempati duyan Türkleri ve Arapları asmakta ya da vurmaktalar, Mısırlı ve Hintli aşırı milliyetçilerle entrikalar çevirmekteler ve Mısır ve Hindistan'da zorbalık ve suikast hareketlerine girişmekteler..."²¹.

21 TNA, FO 371/2778, 122654, 24 Haziran 1916, Mark Sykes'dan G.Clerk'e.

Bu bağlamda Sykes, Basın Bürosu [Press Bureau] ve bu iki gazetenin uyarılmasını ve sansür konusunda daha dikkatli davranılmasını istiyordu. Resmi yazışma silsilesinde basına Mark Sykes'in tavsiyesi doğrultusunda bir uyarının yapıp yapılmadığı görülemez de 1917 Nisanında "Doğu İşlerinde önemli bir otorite olan" bir yetkilinin Türklerle ilgili olağanüstü tecrübesini" aktardığı "Temiz Dövüşen Türk. Asılsız Bir İddia" ana başlığıyla çıkan yazıda "Bu savaşta Türklerin iyi tabiiyetli olduğunu duyduk oysaki bu savaşta bile görülen berbat [devilish-şeytanca] bir politika sürdürdüler. Ermeniler katledildi, suikastlere kurban gitti ölüme yürütüldüler, aç bırakıldılar ve ölümcül hastalıklara maruz kaldılar tâki 700.000 erkek, kadın ve çocuk zamansız sonlarıyla karşılaşınca kadar. Lübnan'da sahte bir kıtlık nüfusun yarısından fazlasını ortadan kaldırdı ki bolluk içindeydiler ileri gelen Suriyeli Araplar ailelerinden zorla koparıldılar, aşağılandılar ve askere alındılar, son liralarına kadar vergiye tabi tutuldular, Yahudi yerleşimciler, fakirleştirildiler, askere alındılar ve aşağılayıcı davranışlara maruz kaldılar. İngiliz savaş esirleri yollarda açlık ve susuzluktan helak oldu. Bunlardan hayatta kalanlardan sağlığı yerinde olmayanlar da soğukta bırakıldı giyecek, ilaç ve sıradan yaşamsal ihtiyaçları karşılanmadı. Ne var ki Türklerin centilmenliği ve kibarlığı bazı yazarların favori konularıdır..."²²denilmekteydi. Bu ifadeler Sykes'in Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda altını çizdiği noktaları fazlaca hatırlatmaktadır. Haberin kaynağı bir Yeni Zelanda gazetesi olmakla beraber haberin sonunda kaynak olarak The Times olduğu görülmektedir. Bu durum Sykes'in üzerinde durduğu basının uyarılması meselesinin hayata geçtiğini düşündürmektedir.

Meselenin ana karakteri olan General Townshend'in kendi anılarına bakıldığında esir olduğu döneme kadar ki süreci oldukça ayrıntılı anlatmasına rağmen esaretine dair kısmı nispeten çok kısa anlattığı görülmektedir. Açlık yüzünden teslim olmak zorunda kaldıklarını çalışmasında sıklıkla tekrarlayan Townshend'in hatıralarında İngiliz gazetelerinde Türklerin centilmenliğini ön plana çıkaran yazılarını destekleyecek ifadeler çeşitli defalar yer verdiği göze çarpmaktadır. "29 Nisan günü toplarımı ve telsiz teçhizatım dahil mühimmat vs. bütün tesisatımı tahrip ettim. Bir Türk taburu şehre girip bütün karakolları ele geçirdi. Halil Paşa beni ziyaret etti, ona kılıcımla tabancalarımı teslim ettim. Almayı reddetti, "Bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle olacak dedi." Bir başka kısımda: "Halil İstanbul'a gönderileceğimi ve Türklerin benim Kut savunmamı kıyasladıkları Plevne kahramanı Osman Paşa gibi hürmetle karşılanacağımı söyledi. Türk milletinin şeref misafiri olacağımı ifade etti. Kuvvetim Anadolu'ya

22 "The Clean Fighting Turk", **Poverty Bay Herald**, Vol.XLIV, 19 Nisan 1917.

gönderilecek, deniz kenarında, iklimi güzel yerlerde gözaltında tutulacaktı. Anlaşılan Osmanlı hükümeti, İngiliz kuvvetinin ele geçirilişini bütün dünyaya kısmen milli bir zafer²³, kısmen de Rusların Erzurum'u almalarının bir rövanşı olarak göstermeye kararlıydı. İngiliz askerlerinin gereğince aşağılandığını görmek ... için Alman kurmay subayları da orada hazırды.” Bir başka kısımda yine teslimdeki ruh halini yansıtan ifadeler göze çarpmaktadır: “Cesaretle gerçekleştirilmiş bir savunma karşılığında size şerefli bir teslim anlaşmasının... tanınıp tanınmayacağı düşmanızın cömert ve hürmetkâr olup olmadığına bağlıdır. Kısacası, düşman kuvvetlerinin başkomutanı bir centilmen olmalıdır”²⁴.

Townshend'in esir düşmesinden sonra İngiliz Parlamentosunda da “kahramanca” gerçekleştirdikleri savunmanın Lord Kitchener tarafından tebrik edildiği bir konuşma yapıldığı görülmektedir. Stratejik açıdan çok önemli bir noktayı elinde tutma kararı veren General Townshend'in 20 haftadan fazla burayı elinde tutmasının oldukça zorlu iklim koşulları yanında açlıkla mücadeleyle iç içe gerçekleştiğini hatırlatarak 2.970 İngiliz ve 6.000 civarında²⁵ Hint askerinin bu zorlu savunmadan sonra teslim olduğunu belirtmektedir. Kendisine General

23 Türk basınında olayın nasıl haber yapıldığına bakıldığında “milli bir zafer” heyecanının uzun süreli bir propagandaya dönüştürülmediği görülmektedir. Tasvir-i Efkâr gazetesi örneğinde zaferin arkasından gelen gelişmelere bakıldığında 20 Nisan 1916'da başlayan haberlerin 5 Mayıs 1916'ya kadar devam ettiği görülmektedir. Türk basınına Almanların zaferi nasıl algıladıklarına dair yansıyanlara bakılırsa Avusturya ve Almanya'da şenlikler tertip edilmiş hatta okullarda resmi tatil ilan edilmişti. Bk. **Tasvir-i Efkâr**, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

24 Charles V.F. Townshend, **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutulamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, (Çev: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012, s. 596-597; Townshend'in hatıratı Tarih Askeri Osmanî Encümeni tarafından sadeleştirilerek Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviri 2007 yılında neşredilmişti. Bk. Charles V.F. Townshend, **Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kut'ül Ammare Zaferi, Irak Seferi ve Esaret**, (Ter. Tarih-Asker-i Osmanî Encümeni), (Sadeleştirme: Recep Ahıskalı), Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

25 Kut'ta esir edilen asker sayısı ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Osmanlı Askerî Encümeni'nin verdiği rakam 13.309'dur. Townshend, **Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kut'ül Ammare Zaferi..**, s. 573; Ancak teslimin hemen arkasından kayda geçen Osmanlı tarafına ait iki belgede farklılık göze çarpmaktadır. 23.5.1332 tarihli bir belgeye göre İngilizlerin esir miktarını 8970 ve bunun 600'ü zabıt olarak ilan ettiği ancak gerçekte 615'i zabıt olmak üzere 12.597 kişi olduğu şeklindedir. **ATASE**, BDH, K:2140, D:551, F:58. 8 Kanun-ı sani 1332 [21 Ocak 1917] tarihli belgeye ise “İngiliz ve Hindlilerden mürekkep olup teslim olan mahsurin 13,300 neferdir. Bunların meyânında 5'i general olmak üzere 277 İngiliz zabitan ile 274 Hindli zabıt mevcuttur” denilmektedir. **ATASE**, BDH K: 2140, D: 551, F:139-01.

Townshend'den Kut'dan gelen son mesajda şöyle yazdığını belirtmektedir: “Görevimizi yaptığımızı bildiğimiz için mutluyuz ve durumumuzun savaşın kaderinden olduğunu kabul ediyoruz. Sana ve General Goringe ve Dicle'deki kuvvetteki her rütbeden görevliye bizi kurtarmak için gösterdikleri büyük çaba için teşekkür ediyoruz”. Konuşmasının devamında Türk komutanın kılıcının kendisinde kalmasına izin verdiğini de yine Townshend'in mesajına istinaden parlamento üyelerine aktarmaktaydı²⁶. Townshend'in hatıralarında bu konuşmayı İngiliz gazetelerinden (The Times'ın 5 Mayıs 1916 tarihli nüshasından) öğrendiği ve hatıralarına aktardığı görülmektedir²⁷.

Diğer taraftan Türk basınına bakıldığında zaferin geniş yer bulduğu görülmektedir. Geniş görsellere de yer verilen haberler sırasında General Townshend'in da çeşitli resimlerine yer verilmektedir. 20 Nisan 1916'da Tasvir-i Efkâr'da “Irak'ta İngilizlere İlk Mühim Darbe” başlığıyla çıkan haberde General Townshend'in 13.300 kişiden oluşan ordusuyla teslim olmaya başladığına değiniliyordu²⁸. Üç görsele yer verilen gazetede Kut'ül Ammare'nin Dicle Nehri kenarından bir görüntüsüne, Irak urbanından iki mücahidin resmine ve “Kut'ül Ammare”de “140 gün mahsur kaldıktan sonra nihayet mücahidimizin fedakârlığı karşısında naçar kalan” İngiliz Kumandanı Townshend'in portresine yer veriliyordu. O günkü ilk sayfayı neredeyse tamamen Kut'ül Ammare zaferine ayıran gazete Kuttül Ammare Muhasarası'nın tarihçesine yer veriyordu. Bu kısımda Townshend nasıl teslim oldu? “Kuttül Ammare'ye iltica ve muhasara”, “mahsurini kurtarmak için”, “hücumlar tevali ediyor”, “kumandanlar değişiyor, fakat Kut'ül Ammare kurtarılamıyor”, “145 günlük bir muhasaradan sonra nihayet teslim-i silah” gibi başlıklar altında süreç işleniyordu. Kullanılan dil genel olarak zaferi kazanan taraf olmanın şevkiyle gururlu olmakla beraber Townshend ile ilgili haberlerde gösterdiği direnç ve sabır takdir edilmekteydi. Tasvir-i Efkâr şöyle yazıyordu: “General Townshend ve maiyeti esnayı esaretlerinde layık oldukları ihtiramata askeriyeyi görmüşlerdir. General Townshend her halde İngilizlerin en mahir ve kabiliyetli bir kumandanı idi. Townshend hem müdafaa hem de taarruzda kudret-i askeriyesini isbat için ve galip gelmek için her türlü maharet ve kudretini sarf eylemiştir²⁹”.

26 **House of Lords Debates** [Hansards], Vol. 21, s. 902, 4 Mayıs 1916.

27 Townshend, **Mezepotamya Seferim...**, s. 598-600.

28 “Irak'ta İngilizlere ilk Mühim Darbe: (Kut'ül Ammare)'nin Zabtı”, **Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916).

29 “Kut'ül Ammare'nin Zabtı Etrafında”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

Türk kuvvetleri tarafından esir edildikten sonra İstanbul'a getirilen General Townshend'in 12 Mayıs 1916 günü Bağdat'tan beraberinde Albay Peer (Colonel Parr), Yüzbaşı Morlando (Captain Morland), korumasında görevli Osmanlı subayı Çerkez Kaymakam İshak Bey, Portekizli aşçısı, bir Hintli hizmetçisi ve iki İngiliz emirberiyile birlikte hareket ettiği bildirilmektedir. Bağdat'tan hareketlerinden 22 gün sonra 3 Haziranda İstanbul'a ulaşmışlardır. İstanbul'a ulaşmasını Townshend şöyle anlatmaktadır: *"İstanbul'un karşı kıyısında, Üsküdar'da bulunan büyük Haydarpaşa Garına akşama doğru 5.30'da vardık. Peronda beni Birinci Ordu Komutanı, onun erkani ve Harbiye Nezareti'nden çok sayıda yetkili karşıladı. İstasyonda halktan da çok sayıda insan vardı. İshak Bey ile Bahriye Yaveri Tevfik Bey (hususî yaverim olarak görevlendirilmişti ve beni karşılamak üzere Haydarpaşa'ya gelmişti) beni orada bütün subaylarla tanıştırdı. İstasyonun bekleme salonunda beni ağırladılar sigara ve kahve ikram ettiler. Bu tavır karşısında savaş esiri olduğumdan bile şüphe ettim. O kadar saygı ve hürmetle karşılandım ki, kendimi İstanbul'u teftişe gelmiş gibi hissettim."*³⁰

İstanbul'a tren yoluyla ulaşmasından sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: *"Güzel bir İngilizceyle konuşan Tevfik Bey bizi, bana tahsis edilen donanmaya ait bir işkampavyaya [personel taşımakta kullanılan motorlu büyük filika] bindirdi. Yüklerimizle ve hizmetlilerimizle birlikte İstanbul'a on mil mesafede, Marmara Denizi'nde bulunan Prens Adaları'na gittik. Bu adalardan biri olan Heybeliada'da bana bir ev tahsis edilmişti."* Buradan hareketle İngiliz basınına yansıyan resmin onun İstanbul'a ulaştığı gün çekilmemiş olduğu düşüncesi akla gelse de Townshend'in kendi hatıralarındaki bilginin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Zira Townshend'in biyografisini yazan A.J Barker İstanbul'a ulaşmasından sonra yanında Tevfik Bey olduğu halde üstü açık bir arabayla ve silahlı atlı birliklerin koruması eşliğinde şehirde dolaştırıldıktan sonra meşhur bir Türk restoranında öğle yemeği verildiği bilgisi dikkat çekmektedir³¹. Muhtemelen fotoğraf bu sırada çekilmiş olmalıdır. Zira Kut'ta esir edilen Townshend'in Türk basınında en fazla haber olduğu günler de Kut galibiyetinin akabindeki günler olmuştur.

30 Townshend, **Mezepotamya Seferim...**, s. 614.

31 A.J Barker, **Townshend of Kut, A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell&Company Ltd., London 1967, s. 209. Bilgiyi Barker'dan alan Saygı da çalışmasında böyle zikretmektedir. Tarık Saygı, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 171.

Diğer taraftan Kut komutanının İstanbul'a zaman zaman çeşitli vesilelerle geldiğini hatıralarından öğreniyoruz. Mesela 5 Haziran günü Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa ile görüşmek üzere geldiğini yine hatıralarında yazmaktadır. Yine Amerikan elçiliğini zaman zaman ziyaret ettiğini yazmaktadır³². Ancak fotoğrafın bu ziyaretlerden birinde çekilmiş olması daha düşük bir ihtimal gibi görünmektedir. Zira I. Ordu Kumandanı'nın onun İstanbul'a adadan her gelişinde eşlik etmesi düşük bir ihtimal gibi görünmektedir.

Hakkında İngiliz basınında çıkan haberleri merakla takip eden Townshend öğle yemeğini çoğunlukla Amerikan elçiliğinde Mister Philip ile yediğini ve "*Londra gazetelerini*" okuma fırsatını bulduğunu yazmaktadır³³. Bu süreçte General Townshend'in kendi resmi ve esaretine dair haberi yapan Daily Mail ve Daily Express ve diğer İngiliz gazetelerini okuma imkanı bulup bulamadığını bilemiyoruz. Ancak Mark Sykes gibi Ortadoğu'da büyük planları olan bir oryantalist için Kut Generalinin İngiliz orta sınıf gazetelerinde haber yapılışına dair bu ihtar İngiliz Basın Bürosu vasıtasıyla İngiliz gazeteleri üzerinde uygulanan denetimin gözden geçirilmesine yol açmış olabilir. Zira bundan sonraki süreçte konuya dair bir yineleme görülmemiştir. Sykes'in uyarıda bulunduğu dönem gerçekten Türk-Arap ilişkileri açısından bir dönüm noktasıydı. Bu günlerde Arap Yarımadası'nda başlatılmak üzere olan isyanın başarıya ulaşması için Türklerin, Araplar nezdindeki sempatilerini yükseltecek her türlü haber engellenmeliydi. Diğer taraftan Daily Mail ve Daily Express'te yayınlanan bu habere dair yapılan yazışmalar İngiltere'de savaş yıllarında uygulanan sansürün ne denli ince planlandığını da göstermesi açısından ilginç bir örnektir. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlisi Clerk'in söz ettiği biçimde bu resmin İngiliz orta sınıf gazetelerine Türk casusları vasıtasıyla ulaşması ihtimalini kanıtlamak da mümkün değildir. Nitekim üstü açık bir otomobilde yanında Türk görevlilerle Townshend'in fotoğraflanmasının Türk tarafının özellikle istediği bir gelişme olması da olasıdır. Zira İngiliz yönetiminin Türklerin İngiliz esirlere kötü davrandığı iddiasını zayıflatmak ve "Temiz dövüşen Türk" imajını kuvvetlendirmek için Türk yönetimi böyle bir fotoğrafı servis etmiş ya da çekilmesini kolaylaştırmış olabilir.

32 Townshend, *Mezepotamya Seferim*, s. 616.

33 Townshend, *Mezepotamya Seferim*, s. 616.

KAYNAKÇA

Arşiv:

The National Archives, Kew/London FO, 371/2778.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi Ankara/Türkiye

BDH, K:2140, D:551, F:58.

BDH K: 2140, D: 551, F:139-01.

Diğer Kaynaklar:

“An Island Prison, Where the Turks will Intern General Townshend”, **The Manchester Guardian**, 23 Mayıs 1916.

“General Townshend at Constantinople”, **The Observer**, 11 Temmuz 1916.

“Irak'ta İngilizlere ilk Mühim Darbe: (Kuttül Ammare)'nin Zabtı”, **Tasvir-i Efkâr**, 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916).

“Kitchener Centre of Cabinet Storm, Attacks on War Secretary by the Northcliffe Papers are Bitterly Resented”, **The New York Times**, 22 Mayıs 1915.

“Kuttül Ammare'nin Zabtı Etrafında”, **Tasvir-i Efkâr**, 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916).

“Townshend's Schoolfellow”, **The Manchester Guardian**, 1 Temmuz 1916.

A.j Barker, **Townshend of Kut, A Biography of Major-General Sir Charles Townshend**, Cassell&Company Ltd., London 1967.

Amil Khan, **The Long Struggle The Muslim Word's Western Problem**, UK 2010.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C III, (Yay.Haz. Hülya Toker, Nurcan Arslan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2009.

BOYAR, Ebru, “‘Türk Mezalimi’ ve/veya ‘Rus Barbarlıkları’: 93 Harbi Sırasında İngiliz Basını ve Siyasi Tercihler”, **Balkanlar ve Göç**, (Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe), Bursa 2013, ss. 173-187.

Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla), (Haz. Hülya Toker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2014.

Daily Express, 1 Temmuz 1916.

Daily Mail, 1 Temmuz 1916.

FINN, Mike, “The Realities of war”, **History Today**, (Aug 2002), Vol 52, 26-31.

House of Lords Debates [Hansards], Vol. 21, s. 902, 4 Mayıs 1916.

KIBBLE, Matthew, “The Betrayers of Language: Modernism and the Daily Mail”, **Literature&History**, (Spring 2002), Vol:11, issue 1, 62-80.

MAQUIS, Alice Goldfarb, “Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany During the First World War”, **Journal of Contemporary History**, Vol.13, No. 3, (Jul 1978), 467-498.

NASH, N.S, **Chitrál Charlie. The Life and Times of a Victorian Soldier**, Pen&Sword Books Ltd., South Yorkshire, 2010.

PİTCHALL, Marmaduke, **With the Turk in Wartime**, J.M. Dent&Sons Ltd., London&Toronto, 1914.

SAYGI, Tarık, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 171

THOMPSON, J.Lee, “The Rise and Fall of Northcliffe”, **Parliamentary History**, Mar. 2006, Vol. 25, s. 125-126.

TOWNSHEND, Charles V.F., **Mezepotamya Seferim, Kurna, Kutülmare ve Selmanıpak Muharebeleri**, (Çev: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012.

TOWNSHEND, Charles V.F., **Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kut’ül Amare Zaferi, Irak Seferi ve Esaret**, (Ter. Tarih-Asker-i Osmani Encümeni), (Sadeleştirme: Recep Ahıskalı), Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

FOTOĞRAFLAR









